# İKSAD

# 4. INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES

**SEPTEMBER 5-8, 2019**
**ERZURUM, TURKEY**

**İKSAD Publications - 2019©**

**ISBN- 978-605-7695-63-5**

**FINAL PAPERS PROCEEDINGS**

# FINAL PROCEEDINGS

## İKSAD

## 4. INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES

## September 5-8, 2019

## ERZURUM, TURKEY

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

**Editors**
**Dr. Kadir AYDIN**
**Zhuldyz SAKHI**

**Institution Of Economic Development And Social Researches Publications®**
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY
TR: +90 342 606 06 75 USA: +1 347 257 98 63
E posta: kongreiksad@gmail.com
www.iksadkongre.org www.iksad.com
**Issued in September 23, 2019**

All rights of this book belongs to IKSAD. Without permission can't be duplicate or copied
Authors of chapters are responsible both ethically and jurisdically
**Iksad Publications - 2019©**
**ISBN- 978-605-7695-63-5**

# CONFERENCE ID

## TITLE OF CONFERENCE

**İKSAD 4. INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES**

## PARTICIPATION

Keynote & Invited

## DATE - PLACE

September 5-8, 2019

Erzurum, TURKEY

## ORGANIZATION

İKSAD-INSTITUTE OF ECONOMIC DEVELOPMENT AND SOCIAL RESEARCHES

## HEAD OF ORG. COMMITTEE

Prof. Dr. Sarash KONYRBAYEVA

## COORDINATOR

Zhuldyz SAKHI

## LANGUAGES

Turkish, English, Russian, Arabic

## INTERNATIONAL PARTICIPANTS

Доцент Оксана ПИЛИПЧУК – Ukrayna

Sadiqova Pərvin – Turkmenistan

Mohamed Nadjib BOUKHATEM, Noureldien H.E. DARWISH- Algeria

Thangirala SUDHA- USA

Dr.Shawkat Arif MohMMED – Irak

Dr. Terane NAĞIYEVA – Azerbaijan

## PHOTO GALLERY

İKSAD
Tehran
İstanbul
Cairo
Antalya
Diyarbakır
Kabul
Astana
Şanlıurfa
Kiev
Berlin
Athens
Tokyo
Paris
York
Moscow
www.ejons.co.uk

İKSAD
Kiev
Berlin
Tokyo
Athens
Paris
York
Moscow
www.iksad.com
www.ejons.co.uk

INSTITUTION OF ECONOMIC DEVELOPMENT AND SOCIAL RESEARCHES
2019

For all pictures taken at the conference please refer to IKSAD CONGRESS SOCIETY Facebook Group to become a member and download the photos. https://www.facebook.com/groups/518107318534159/

## SCIENTIFIC COMMITTEE

**Dr. Alla A. TIMOFEVA**
Vladivostok State Economy University

**Dr. Alia R. MASALIMOVA**
Al – Farabi Kazakh National University

**Dr. Anatoliy LOGINOV**
Ukraine  Shevchenko Lugan National University

**Dr. Botagul TURGUNBAEVA**
Kazakh State Women's Teacher Training University

**Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA**
Rasulbekov Kyrgiz Economy University

**Dr. Elvan YALCINKAYA**
Ömer Halisdemir University

**Dr. Elena Belik VENIAMINOVNA**
Vladivostok State Economy University

**Dr. Hiroshi NAKAHARA**
Sapparo City University

**Dr. Jun NAGAYASU**
Tohoku University

**Dr. Kenes JUSUPOV**
M. Tinisbaev Kazakh Communication Academy

**Dr. Latkin A. PAVLOVIC**
Vladivostok State Economy University

**Dr. Malik YILMAZ**
Ataturk University

**Dr. Masaya SAITO**
Sapparo City University

**Dr. Maira ESIMBOLOVA**
Kazakhistan Narkhoz University

**Dr. Maira MURZAHMEDOVA**

Al – Farabi Kazakh National University

**Dr. Merina B. VLADIMIROVNA**
Vladivostok State Economy University

**Dr. Mustafa GULEC**
Ankara University

**Dr. Mustafa UNAL**
Erciyes University

**Dr. Necati DEMIR**
Gazi University

**Dr. Nobuaki TAKEDA**
Sapparo City University

**Dr. Sevcan YILDIZ**
Akdeniz University

**Dr. Takashi HASUNI**
Sapparo City University

**Dr. Tsendiin BATTULGA**
Mongolia State University

**Dr. Umran TURKYILMAZ**
Gazi University

**Dr. Wakako SADAHIRO**
Sapparo City University

**Dr. Vera ABRAMENKOVA**
Russia Family Studies Institute

**Dr. Vlademir VISLIVIY**
Ukraine National Technical University

**Dr. Yang ZITONG**
Wuhan University

**Dr. Yoshio KANAZAKI**
Tohoku University

**Dr. Zongxian FENG**
Xi`an Jiatong University

## SCIENTIFIC COMMITTEE

**Dr. Alla A. TIMOFEVA**
Vladivostok State Economy University

**Dr. Alia R. MASALIMOVA**
Al – Farabi Kazakh National University

**Dr. Anatoliy LOGINOV**
Ukraine  Shevchenko Lugan National University

**Dr. Botagul TURGUNBAEVA**
Kazakh State Women's Teacher Training University

**Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA**
Rasulbekov Kyrgiz Economy University

**Dr. Elvan YALCINKAYA**
Ömer Halisdemir University

**Dr. Elena Belik VENIAMINOVNA**
Vladivostok State Economy University

**Dr. Hiroshi NAKAHARA**
Sapparo City University

**Dr. Jun NAGAYASU**
Tohoku University

**Dr. Kenes JUSUPOV**
M. Tinisbaev Kazakh Communication Academy

**Dr. Latkin A. PAVLOVIC**
Vladivostok State Economy University

**Dr. Malik YILMAZ**
Ataturk University

**Dr. Masaya SAITO**
Sapparo City University

**Dr. Maira ESIMBOLOVA**
Kazakhistan Narkhoz University

**Dr. Maira MURZAHMEDOVA**

Al – Farabi Kazakh National University

**Dr. Merina B. VLADIMIROVNA**
Vladivostok State Economy University

**Dr. Mustafa GULEC**
Ankara University

**Dr. Mustafa UNAL**
Erciyes University

**Dr. Necati DEMIR**
Gazi University

**Dr. Nobuaki TAKEDA**
Sapparo City University

**Dr. Sevcan YILDIZ**
Akdeniz University

**Dr. Takashi HASUNI**
Sapparo City University

**Dr. Tsendiin BATTULGA**
Mongolia State University

**Dr. Umran TURKYILMAZ**
Gazi University

**Dr. Wakako SADAHIRO**
Sapparo City University

**Dr. Vera ABRAMENKOVA**
Russia Family Studies Institute

**Dr. Vlademir VISLIVIY**
Ukraine National Technical University

**Dr. Yang ZITONG**
Wuhan University

**Dr. Yoshio KANAZAKI**
Tohoku University

**Dr. Zongxian FENG**
Xi`an Jiatong University

## CONTENT


| | |
|---|---|
| CONGRESS ID | i |
| PHOTO GALLERY | ii |
| SCIENCE COMMITTEE | iii |
| PROGRAM | iv |
| CONTENT | v |


## ABSTRACTS


| | |
|---|---|
| **Adem AKTAŞ**<br>***MALAZGİRT'TE FAALİYETTE BULUNAN İŞLETMELER AÇISINDAN MÜŞTERİ İLİŞKİLERİ YÖNETİMİ ANALİZİ*** | **1-11** |
| **Anıl TÜRKELİ, Sevinç NAMLI**<br>***BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN FİZİKSEL AKTİVİTE MOTİVASYONLARININ İNCELENMESİ*** | **12-19** |
| **Burcu TOĞRUL, Hüseyin ELİTOK**<br>***SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİNDE BULUNAN MAHMUD CELALEDDİN, MUSTAFA KÜTAHİ VE MEHMED ŞEVKİ EFENDİLERE AİT SÜLÜS - CELİ SÜLÜS HATLI LEVHALARIN TEZYİNATI*** | **20-36** |
| **Burcu YERLİKAYA**<br>***ERİL TAHAKKÜM ALTINDA EMEK PİYASALARI VE İŞİN CİNSİYETİ: YATAY VE DİKEY AYRIŞMA*** | **37-43** |
| **Burcu YERLİKAYA**<br>***ERİL ŞİDDET BAĞLAMINDA ÇALIŞAN KADINLAR VE ÇİFTE MESAİNİN İŞÇİ SAĞLIĞI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ*** | **44-55** |
| **Burçin ÖZ**<br>***VERGİNİN KONUSUNUN SEÇİMİNDE OPTİMALİTE VE MEŞRUİYET SORUNU: TEORİK VE TARİHSEL SÜREÇTE VERGİLEMEDE YAŞANAN DEĞİŞİM*** | **56-77** |
| **Burçin ÖZ**<br>***VERGİ TEKNİĞİ: AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARIYLA VERGİ TARİFE ÇEŞİTLERİ*** | **78-95** |
| **Derya ÇAKMAK KARAPINAR, Arzu Başak FİDAN**<br>***DOĞAL REKLAM ÖRNEĞİNDE DİJİTALİN DÖNÜŞTÜRDÜĞÜ REKLAMCILIK*** | **96-111** |
| **Derya ÇAKMAK KARAPINAR, Arzu Başak FİDAN**<br>***TEKNOLOJİNİN GELİŞİMİYLE ORTAYA ÇIKAN TEKNOLOJİ BAĞIMLILIĞI VE TEKNOLOJİ (DİJİTAL) DETOKSU*** | **112-124** |
| **Derya ÖCAL, Sultan KOCA**<br>***REKLAM VE İDEOLOJİ EKSENİNDE REKLAMLAR*** | **125-145** |
| **Derya ÖCAL, Sultan KOCA**<br>***SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI VE ÇEŞİTLİ MARKALARIN YEŞİL REKLAM KAMPANYALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME*** | **146-160** |
| **Dilek ÖZDEMİR, Özge BUZDAĞLI**<br>***SAĞLIK TURİZMİNDE ULUSLARARASI REKABET GÜCÜ: SEÇİLMİŞ G20 ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME*** | **161-174** |

| | |
|---|---|
| **Mehmet ELBAN**<br>***SÂTI BEY VE SELİM SIRRI TARCAN'DA MERAK KAVRAMI: BİR KARŞILAŞTIRMA*** | **175-181** |
| **Alpaslan DOĞAN**<br>***YENİ İPEK YOLU ve BİR KUŞAK BİR YOL EKONOMİ BÖLGESİ; KÜRESEL TİCARET İÇİN YENİ BİR ÇIKIŞ YOLU MU?*** | **182-198** |
| **Esra ALTINTAŞ, Şükrü İLGÜN, Merve AYDIN**<br>***PARALELKENARIN ALANININ ÖĞRETİMİNDE ISPATIN ETKİSİ*** | **199-209** |
| **Elif Seher KÖRPE GÜRSOY , Ömer Faruk BİÇEN**<br>***GELİŞMİŞ ÜLKELERDE SAVUNMA HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ*** | **210-222** |
| **Emine ER, Mustafa KUTLU**<br>***LİSE ÖĞRENCİLERİNDE MESLEK SEÇİMİNDE AİLE DESTEĞİNİN MESLEK OLGUNLUĞU DÜZEYİNİ YORDAMA GÜCÜ*** | **223 -239** |
| **FEHMİ TURGUT, ÖZNUR YEMEZ**<br>***SHAKESPEARE'S STAGE AS A PSYCHIATRIC WARD: ANGRY AND DISTURBED MINDS IN CORIOLANUS AND RICHARD III*** | **240 -245** |
| **Fethi DEMİR, Mazhar DÜNDAR**<br>***MOLLA ABDÜLHADİ EL-COMANÎ'NİN HAYATI VE 'EQÎDA ÎMANÊ ADLI ESERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ*** | **246-250** |
| **Gulhan Vanli Bizel**<br>***STRATEJİK PAZARLAMA PERFORMANSI DEĞERLENDİRMESİNDE GENEL OLGUNLUK MODELİ UYGULAMASI*** | **251-261** |
| **Gülsemin MISIRLI**<br>***İNTERNET HABER SİTELERİNDE KADIN YOKSULLUĞUNUN TEMSİLİ: SURİYELİ KADINLAR ÖRNEĞİ*** | **262-276** |
| **Gülsemin MISIRLI**<br>***SÖZLÜ GELENEĞİN ÖNEMLİ BİR PARÇASI MANİLERİN İLETİŞİMSEL İŞLEVİ*** | **277-283** |
| **Hamza KURTKAPAN**<br>***Y KUŞAĞI GENÇLERDE YAŞAM MEMNUNİYETİ DURUMU: NEVŞEHİR ÖRNEĞİ*** | **285-289** |
| **Hamza KURTKAPAN**<br>***Y KUŞAĞI GENÇLERİN YAŞLI BAKIMI SORUMLULUĞUNA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ: NEVŞEHİR ÖRNEĞİ*** | **290-295** |
| **Hüseyin ELİTOK, Burcu TOĞRUL**<br>***SÜLEYMANİYE YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN FAZIL AHMED PAŞA KOLEKSİYONU'NA AİT 00006 ENVANTER NUMARALI KUR'AN-I KERİM'İN KİTAP SANATLARI BAKIMINDAN İNCELENMESİ*** | **296-311** |
| **Iasha BEKADZE, Ömer Faruk AK**<br>***XVI. YÜZYIL SONLARINDA HERTVİSİ SANCAĞI'NDA MEYVE VE SEBZE ÜRETİMİ*** | **312-327** |
| **Iasha BEKADZE, Ömer Faruk AK**<br>***HİCRÎ. 1003 / MİLADÎ 1595 TARİHLİ TAHRİR KAYITLARINA GÖRE HERTVİSİ SANCAĞI'NDA ARICILIK VE BAL ÜRETİMİ*** | **328-335** |
| **Levent YAKAR, İsmail YELPAZE**<br>***BAŞKA ÜNİVERSİTEDE YAZ OKULU ÖĞRENCİSİ OLMAK*** | **336 -339** |
| **Levent YAKAR**<br>***ÇOKTAN SEÇMELİ SORU ÇÖZME YÖNTEMLERİNİN MADDE BAŞARISINA VE MADDE GÜÇLÜĞÜNE ETKİSİ*** | **340-344** |

| | |
|---|---|
| **MUSTAFA ZEKİ ÇIRAKLI, ÖZNUR YEMEZ**<br>***ŞEYTANIN OĞLU (2013) FİLMİNDE ANTİ-SOSYAL KİŞİLİK BOZUKLUĞUNUN TEMSİLİ*** | **345-352** |
| **MUSTAFA ZEKİ ÇIRAKLI, ÖZNUR YEMEZ**<br>***THE SYNDROME OF SUBJECTIVE DOUBLES IN THE MOVIE LOOK AWAY (2018) AND REPRESENTATION OF CHARACTER-FOCALIZER*** | **354-361** |
| **Mahirə ƏZİZOVA**<br>***DƏRBƏND ŞƏHƏRİNİN AZƏRBAYCAN TARİXİNDƏ YERİ (IV-IX ƏSRLƏR)*** | **362-366** |
| **Mazhar DÜNDAR, Fethi DEMİR**<br>***İLÂHÎ HİTAP - KOLEKTİF ALT ŞUUR İLİŞKİSİ*** | **367-371** |
| **Meliha TATLI**<br>***KADIN SORUNLARI BAĞLAMINDA SEVGİ SOYSAL'IN "ŞAFAK" ROMANI*** | **372-380** |
| **Meliha TATLI**<br>***MURATHAN MUNGAN'IN "AYNALI PASTANE" HİKÂYESİNDE KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME*** | **382-387** |
| **Yavuz TOPCU, Mehmet Muhammed SARI**<br>***TÜKETİCİLERİN BÖLGE ORİJİNLİ ORGANİK HAM İÇME SÜTÜ MEMNUNİYETLERİ VE PİYASA PAYLARI: AĞRI İLİ ÖRNEĞİ*** | **388-398** |
| **Münevver KATKAT ÖZÇELİK**<br>***MUHASEBEDE STANDART KARMAŞASI*** | **399-413** |
| **İlkay NOYAN YALMAN, Necati Alp ERİLLİ, Yalçın YALMAN**<br>***DÖVİZ KURU VE ENFLASYONUN KOBİ FAALİYETLERİ VE YEREL EKONOMİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: SİVAS'TA KOBİ'LER ÜZERİNDE BİR UYGULAMA*** | **414-425** |
| **İlkay NOYAN YALMAN, Çağatay KARAKÖY**<br>***ORTA ASYA VE KAFKAS TÜRK CUMHURİYETLERİNDE LOJİSTİK PERFORMANS İNDEKSİ ÜZERİNE İHRACAT VE İTHALATIN ETKİSİ*** | **426-430** |
| **İsa UĞUR, Ömer Ceyhun APAK**<br>***KÜLTÜR TURİZMİ DESTİNASYONLARININ ARZ YAPILARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: SAFRANBOLU ÖRNEĞİ*** | **431-441** |
| **Mehmet Muhammed SARI, Yavuz TOPCU**<br>***TÜKETİCİLERİN İÇME SÜTÜ SATIN ALMA MODELLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER: AĞRI İLİ ÖRNEĞİ*** | **442-453** |
| **Pərvin SADİGOVA**<br>***TÜRKİYƏ CUMHURİYYƏTİNİN YAXIN ŞƏRQ SİYASƏTİ ÇƏRÇİVƏSİNDƏ FƏRAT ÇAYININ ŞƏRQİNDƏ BAŞ VERƏN PROSESLƏRƏ TƏSİRİ*** | **454-459** |
| **Pınar KOÇ**<br>***BÖLGESEL DÜZEYDE DIŞ TİCARET İŞSİZLİK İLİŞKİSİNİN ANALİZİ*** | **460-468** |
| **Pınar KOÇ**<br>***UZUN DÖNEMDE EK ÇALIŞAN HİPOTEZİNİN GEÇERLİLİĞİNİN ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ*** | **469-475** |
| **Rabia MERT**<br>***LOKMAN (AS) HAKKINDAKİ TARTIŞMALARA BİR BAKIŞ*** | **476-481** |
| **Seda KÜLEKCİ, Sema AKKEÇE**<br>***ANADOLU'DA YAZMA ESER BULUNAN İL HALK KÜTÜPHANELERİ*** | **482-496** |
| **Sema AKKEÇE, Seda KÜLEKCİ**<br>***NURUOSMANİYE KÜTÜPHANESİNDE BULUNAN SULTAN III. OSMAN VAKFI'NA AİT 17 ENVANTER NUMARALI KUR'AN-I KERİM'İN DURAK VE GÜLLERİNİN TEZHİP ÖZELLİKLERİ*** | **497-509** |

| | |
|---|---|
| **Semen KARLIKLI**<br>***CUMHURİYET DÖNEMİNDE DOĞUŞUNU GERÇEKLEŞTİREN TÜRK OPERASI VE DÖNEMİN TÜRK KADIN OPERA SANATÇILARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*** | **510-526** |
| **Semen KARLIKLI**<br>***CUMHURİYET DÖNEMİ KLASİK TÜRK MUSİKİSİ İCRACILARINDAN MÜSTESNA SESE SAHİP OLAN MERAL UĞURLU'NUN SANAT YAŞAMI VE İCRACILIĞININ İNCELENMESİ*** | **527-537** |
| **Serpil YORGANCI**<br>***LEARNING STYLES, GENDER AND MATHEMATICS ACHIEVEMENT*** | **538-549** |
| **Abdulkadir GÜMÜŞ, Sıddık ATAMAN**<br>***ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNE GÖRE VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİNİN KURUMSAL İMAJ ALGISI*** | **550 -561** |
| **Şakir DIZMAN**<br>***FRS SERMAYE YEDEKLERİ İLE MSUGT SERMAYE YEDEKLERİ HESAP GRUPLARI KARŞILAŞTIRMASI*** | **563-568** |
| **Şakir DIZMAN**<br>***FRS KÂR YEDEKLERİ VE FONLAR İLE MSUGT KÂR YEDEKLERİ HESAP GRUPLARI KARŞILAŞTIRMASI*** | **569-574** |
| **Ahmet ŞENGÖNÜL, Şerife Merve KOŞAROĞLU**<br>***SAĞLIK HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN TÜRKİYE İÇİN ANALİZİ*** | **575-580** |
| **Şule FIRAT DURDUKOCA, Sevda KILIÇ**<br>***ÖĞRETMEN ADAYLARININ EĞİTİM PROGRAMI OKURYAZARLIĞI DÜZEYLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ*** | **581-588** |
| **Şule FIRAT DURDUKOCA**<br>***TÜRKÇE ÖĞRETMENLERİNİN ÖLÇME–DEĞERLENDİRME ARAÇLARINA YÖNELİK YETERLİK ALGILARININ BELİRLENMESİ*** | **589-601** |
| **Esra ALTINTAŞ, Şükrü İLGÜN, Merve AYDIN**<br>***İSPAT YÖNTEMİNİN ÜÇGENİN ALANININ ÖĞRETİMİNDEKİ ETKİSİ*** | **602-614** |
| **Selahattin YAVUZ**<br>***VERİLERİN NORMAL DAĞILIMININ GÖRSEL YÖNTEMLERLE BELİRLENMESİ*** | **615-625** |
| **Selahattin YAVUZ**<br>***İNCELENEN DEĞİŞKEN ÜZERİNDE ETKİSİ OLAN DEĞİŞKENLERDEN BİRİNİN ETKİSİNİ İSTATİSTİKSEL OLARAK KONTROL ETME*** | **626-636** |
| **Ceyda YERDELEN KAYGIN**<br>***FİNANSAL YATIRIM ARAÇLARININ GETİRİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI*** | **637-645** |
| **Cansu TOSUN, Fatma ALTUN, Hikmet YAZICI**<br>***İLİŞKİ DOYUMU VE İLİŞKİDE KARAR VERME BECERİSİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ*** | **646-653** |
| **Terane NAĞIYEVA**<br>***AZERBAYCAN VE TÜRK DİLLERİNDE CİNSİYET İLİŞKİLERİNİ YANSITAN ATASÖZLERİ*** | **654-661** |
| **Ümit ÇIRAKLI**<br>***TÜRKİYE'DE ACİL SERVİSLERİN ETKİNLİKLERİNİN VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE ÖLÇÜLMESİ: BİR SINIRLANDIRILMIŞ DEĞİŞKEN MODELİ*** | **662-667** |
| **Vildan SAKİ, Fatma ALTUN**<br>***OKULLARDA GÖZLENEN ŞİDDETİ ÖNLEME VE MÜDAHALE: GÜVENLİ OKUL TOPLULUKLARI MODELİ*** | **668-677** |

| | |
|---|---|
| **Yakup KIZILKAYA, Murat ÇİFTLİ**<br>***MODERN DÖNEM ARAPÇA ÖĞRETİMİ DERS KİTAPLARINDA EKSİK BIRAKILDIĞI DEĞERLENDİRİLEN BAZI HUSUSLAR*** | **678-693** |
| **Yasemin TEPE**<br>***AVRUPALI RESSAMLARIN TABLOLARINDA GÖRÜLEN, ANADOLU'DA DOKUNMUŞ HAYVAN FİGÜRLÜ HALILAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*** | **694-712** |
| **Yasemin TEPE**<br>***XIX. YÜZYIL OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA GÖRÜLEN KUMAŞLARA AİT BAZI ÖRNEKLER*** | **713-723** |
| **Abdulkadir KAYA, Sevinç NAMLI**<br>***SPOR KULÜPLERİNİN FİNANSAL PERFORMANSININ TOPSİS ANALİZİ İLE TEST EDİLMESİ: BİST SPOR FAALİYETLERİ SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR UYGULAMA*** | **724-734** |
| **Abdulkadir KAYA, Sevinç NAMLI**<br>***SPOR ENDEKSİ VE PAZAR ENDEKSİ DUYARLILIĞININ İNCELENMESİ: BORSA İSTANBUL ÖRNEĞİ*** | **735-745** |
| **Neriman MORKOÇ**<br>***ORTADOĞUDA ASKERİ DARBELER "TÜRKİYE'DE 27 MAYIS 1960 DARBESİ"*** | **746-751** |
| **Dr. Sibel POLAT, Dr. Koray İLGAR, Yağmur YERLİ**<br>***KAFKAS ÜNİVERSİTESİ DEVLET KONSERVATUVARI ÖĞRENCİLERİNİN KÜLTÜREL, SANATSAL VE AKADEMİK ETKİNLİKLERE İLİŞKİN MEMNUNİYET DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ*** | **752-771** |
| **Sinan Sami AKKURT**<br>***AKILLI SÖZLEŞME KAVRAMI (THE CONCEPT OF SMART CONTRACTS)*** | **772-778** |

# MALAZGİRT'TE FAALİYETTE BULUNAN İŞLETMELER AÇISINDAN MÜŞTERİ İLİŞKİLERİ YÖNETİMİ ANALİZİ

**Dr. Öğr. Üyesi Adem AKTAŞ**
Muş Alparslan Üniversitesi, Malazgirt MYO,
Bankacılık ve Sigortacılık

## ÖZET

Günümüzde işletmeler rekabette üstünlük sağlamak adına ürün yelpazelerini geliştirirken sundukları hizmet kalitelerini de artırmayı amaçlamaktadırlar. Birçok işletme müşteri memnuniyetini en üst seviyeye taşımak adına sundukları hizmetlerle satışlarını artırmayı hedeflemektedirler. Satış öncesi müşteri tercihlerinin belirlenmesinden satış sonrası sunulan hizmetlere varıncaya kadar müşteri tatmini ön planda tutulmaktadır. Artık yatırımların müşteri odaklı yapıldığı düşünüldüğünde Müşteri İlişkileri Yönetimi işletmelerin üzerinde durması gereken önemli konulardan birisidir.

Çalışmanın amacı Muş'un Malazgirt ilçesinde farklı alanlarda faaliyette bulunan işletmelerin Müşteri İlişkileri Yönetimine duyarlılıkları, işletmelerin faaliyet alanları, yöneticinin cinsiyeti, işletmecinin yaşı açısından ele alınarak incelenmiştir. Malazgirt'te 313 katılımcı işletmeden elde edilen veriler analize dahil edilmiştir. Çalışmada elde edilen veriler SPSS, Lisrell ve Microsoft Excel programlarının yardımıyla analiz edilmiştir. T-testi, Post Hoc, Games-Howell, Tukey, yüzde, faktör analizleri ve Cronbach's Alpha güvenirlik değerleri gibi teknikler kullanılmıştır.

Araştırmanın güvenilirlik katsayısına bakıldığında kabul edilebilir değerin üzerinde olduğu anlaşılmıştır. Katılımcıların demografik özellikleri açısından müşteri ilişkileri incelendiğinde katılımcı yaşı, katılımcı meslek gurupları ve katılımcı cinsiyeti ile müşteri İlişkileri Yönetimi arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı ortaya çıkmıştır. Rekabette etkili bir yöntem olan Müşteri İlişkileri Yönetimi'nin Malazgirt işletmelerinde uygulanmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu sonuca dayanılarak görüş ve öneriler çalışmada sunulmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Müşteri İlişkileri Yönetimi, Müşteri Memnuniyeti, Rekabet, İşletme.

# ANALYSIS OF CUSTOMER RELATIONSHIP MANAGEMENT IN TERMS OF OPERATIONS IN MALAZGİRT

## ABSTRACT

Nowadays, companies aim to improve their product range in order to gain superiority in competition and to increase the service quality they offer. Many businesses aim to increase their sales with the services they offer to maximize customer satisfaction. From the determination of pre-sales customer preferences to the after-sales services, customer satisfaction is prioritized. Now that the investments are made customer-oriented, Customer Relationship Management is one of the important issues that businesses should focus on.

The aim of the study is to examine the sensitivity of the enterprises operating in different areas in Malazgirt district of Muş to Customer Relationship Management, the fields of activity of the enterprises, the gender of the manager and the age of the operator. Data from 313 participants in Malazgirt were included in analysis. The data obtained from the study

were analyzed with the help of SPSS, Lisrell and Microsoft Excel programs. T-test, Post Hoc, Games-Howell, Tukey, percentage, factor analysis and Cronbach's Alpha reliability were used.

When the reliability coefficient of the study is examined, it is seen that the value is above the acceptable value. When the customer relationships were examined in terms of demographic characteristics of the participants, it was found that there was no significant relationship between Customer Relationship Management to participant age, participant occupational groups and participant gender. It is concluded that Customer Relationship Management, which is an effective method in competition, is not applied in Malazgirt businesses. Based on this result, opinions and suggestions are presented in study.

**Keywords:** Customer Relationship Management, Customer Satisfaction, Competition, Business.

## GİRİŞ

Günümüz koşullarında teknolojinin gelişmesiyle birlikte ticaretin şekli ve hızı değişmiştir. Eskiden olduğu gibi müşterilerin satış noktalarından yaptıkları alış verişlerin yanında ticaret, satıcı ve alıcıların birbirini görmediği sanal ortamlara taşınarak daha hızlı hale gelmiştir. Budurumda çok sayıda satıcının birbirine benzer birçok ürünle ticari faaliyet yaptıkları söylenebilir. Bu da rekabetin arttığı bir ortamda firmaların faaliyetlerini müşteri odaklı yürütmelerine neden olmaktadır.

Firmalar rekabet ortamında ellerinde bulundurdukları müşteri portföylerini koruyabilmek veya artırabilmek müşterileriyle daha fazla temas halinde olmaya başlamışlardır. Işletmeler rekabetin tüm sektörlerde hızla arttığı günümüz koşullarında kendi müşterilerini iyi tanımak, satış öncesi ve sonrası yaptıkları hizmetlerle onların memnuniyetini sağlamak zorunda kalmışlardır(Kırım, 2017).

Işletmeler ürettikleri ürün ve sundukları hizmet kalitesiyle Pazarda paylarını artırmanın yanısıra pazarın isteklerinede kulak vermek zorundadır. Bu bakımdan firmalar müşteri ilişkileri yönetimine önem vermektedirler. Artık işletmeler müşterilerle çalışanların daha entegre olduğu, çıkarılacak ürünlerde müşteri istek ve taleplerinin dikkate alındığı rekabetin bol olduğu piyasalarda müşteri ilişkileri yönetimine gereken değeri vermekteler(Bişkin, 2011).

Günümüzde kısa adı CRM(Customer Relationship Management) olarak anılan ve türkçeye Müşteri İlişkileri Yönetimi olarak çevrilen bu kavramı müşteri odaklı satış ve pazarlama şekli olarak tanımlayabiliriz (Demirbağ, 2004). Bu sistemin amacı ise müşteri istek ve taleplerine uygun ürün ve hizmet üreterek müşterilerle olan ilişkileri iyileştirmek olmuştur.

Çalışmamızda Malazgirt ilçesinde daha çok geleneksel yöntemlerle satış ve pazarlama ile ticari faaliyette bulunan firmaların Müşteri İlişkileri Yönetimi algısı incelenmiştir. Çalışmanın amacı; Muş'un Malazgirt ilçesinde farklı alanlarda faaliyette bulunan işletmelerin Müşteri İlişkileri Yönetimi algısı; işletmelerin faaliyet alanları, yöneticinin cinsiyeti, işletmecinin yaşı açısındanele alınarak gerekli istatistiksel yöntemler kullanılarak incelenip çıkan sonuçlar değerlendirilmiştir.

## Literatür Taraması

Müşteri ilişkileri yönetimi ile ilgili yapılan çalışmalara örnek verecek olursak; konaklama işletmeleri ile yapılan bir arştırmada müşteri ilişkileri yönetimi uygulamalarının şirket performansı üzerindeki etkisi gözlemlenmeye çalışılmıştır. Konaklama işletmeleri ile yapılan ve 40 işletmenin dahil edildiği çalışmada müşteri ilişkileri yönetimi ve işletme performansı arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır(Güleş, vd 2005).

Şahin ve Şen (2017) yaptıkları çalışmada hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti arasındaki ilişki incelenmiş ve daha çok hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmelerle yaptıkları çalışma sonucunda müşteri memnuniyeti ve hizmet kalitesi arasında pozitif bir ilişki olduğunu saptamışlardır.

Müşteri ilişkileri yönetimine daha çok hizmet alanında faaliyette bulunan firmaların daha dikkat ettiğini bu alanlarda yapılan çalışmalardan anlamaktayız. Bir otelin üç farklı ilde bulunan şubelerinde gizli müşteri ile otellerin sunduğu bütün hizmetleri alarak bir puanlama tablosu ile değerlendirmelerindeşehir otellerindeki müşterilerin daha çok kurumsallığa, hizmet kalitesine dikkatettikleri sonucuna ulaşmışlardır(Yıldırgan, vd 2016).

Gıda sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin müşteri ilişkileri yönetimini ve pazarlamadaki yerini inceleyen bir araştırmaya göre ise hizmet yapan ve üretim yapan işletmelerdeki farklılığı dile getirmiştir. Sonuç itibariyle üretim yapan işletlerin müşteri ilişkilerinde daha hizmet yapan şirket çalışanlarından daha iyi oldukları anlaşılmıştır(Söztutar, 2010).

Müşteri ilişkileri yöntemini kullanan işletmelerin rekabet avantacı sağladığı istanbuldaki sigorta şirketlerinin çalışanlarına yapılan anketlerin değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır(Pancaroğlu, 2018).

Teknolojinin müşteri ilişkileri yönetiminde başarılı bir şekilde kullanarak, müşteri istek ve taleplerini kayıt altına alıp, müşterilerilerine daha iyi ve kaliteli hizmet ve ürün sağlamanın yolu olduğu Güleş(2004)'in yaptığı çalışmada görülmektedir.

Müşteri ilişkileri yönetimi uygulamaları bir çok firmada uygulanmakta olan bir pazarlama stratejisi olmuştur. Bu yöntem sayesinde firmalar ürettikleri ürünün renginden kalitesine, şeklinden güvenirliliğine kadar daha pek çok alanda müşteri istek ve taleplerini dikkate almışlardır. Doğru uygulanması neticesinde ise müşteri ile bir seferlik kazanç değil hayat boyu müşteri mantığı ile kazancını sürdürme imkanı bulmuş olacaktır. Bu konuda yapılan araştırmada söz konusu çalışmaya dâhil olan firmaların müşteri ilişkileri yönetiminde eksikliklerin olduğunu tesbit eden Ada(2011) işletmelerin kendi bünyelerine katkı sağlamaları müşteri ilişkileri yönetimlerindeki eksiklikleri gidermeleri önerilmiştir.

Müşteri ilişkileri yönetimi ile ilgili yapılan çalışmaların amacı müşteri memnuniyetini ve tatminini artıracak ürün ve hizmetler üretmek ve firma karını artırmak olmuştur. Durdağ(2006) yaptığı çalışmada işletme çalışanları ve yöneticileri arasındaki iletişimin daha güçlü hale gelmesi için çalışanlar ve yöneticilerle gerçekleştirdiği anketler sayesinde %75'lerde olan çalışan memnuniyeti %80'lere çıkarken firmanın müşteri sayısında ve karında da bir artışa neden olmuştur. Bu demektir ki, iyi bir müşteri ilişkileri yönetimi stratejisi çalışanların memnunuyetiyle doğru orantılıdır.

Turizm işletmelerinde özellikle konaklama işletmelerinde uygulanan çalışma sonucuna göre ise firmaların müşteri ilişkileri yönetimini uygulama düzeyleri ile firma performansları arasında pozitif bir ilişki ortaya çıkmıştır(Güleş, vd, 2005).

Korkmaz (2010) yaptığı hastene çalışmasında; kurumdan hizmet alan 161 yatan hastalar ile yapılan anket çalışmasında hizmet kalitesinden memnun olunmadığı sonucına varırken, 214 hastane çalışanları ise güvenlik konusunda şikayetci oldukları saptanmıştır.

2014 yılında yapılan doktara tez çalışmasında Yalın (2014), her kültürde farklı bir uygulama alanı bulan müşteri ilişkileri yönetimi kavramının sağlık sektörüyle ilişkilendirmiş ve Ethica Hastaneler Grubu'nun 296 müşterisi ile yapmış olduğu çalışmanın sonucunda hasta ve hasta yakınları açısından rahat ve daha samimi ilişkiler kurmanın önem arz ettiği kanısı ortaya çıkmıştır.

**Araştırmanın Amacı**

Günümüz şartlarında rekabet ortamının gittikçe hız kazandığı piyasalarda müşteri odaklı çalışan işletmelerin daha uzun ömürlü ve daha fazla kâr elde ettikleri bilinmektedir. Bu bağlamda Müşteri ilişkileri yöntemi ile pazarlama faaliyetleri yapan firmalar daha fazla müşteriye sahip olabilmekteler.

Çalışmanın amacı; Muş'un Malazgirt ilçesinde farklı alanlarda faaliyette bulunan işletmelerin Müşteri İlişkileri Yönetimialgıları işletmelerin faaliyet alanları, yöneticinin cinsiyeti, işletmecinin yaşı açısından ele alınarak değerlendirilmiştir.

**Yöntem**

Muş'un Malazgirt ilçesinde Çeşitli alanlarda faaliyetlerde bulunan işletmelerin Müşteri İlişkileri Yönetimi algılarını değerlendirmek için yapılan çalışmada tarama yöntemi kullanılmıştır. "*Çünkü tarama modelleri geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekli ile betimlemeyi amaç edinen araştırmalar için uygun bir modeldir*" (Ekici & Hevedanlı, 2010-99). Hem nitel hem de nicel veriler ile araştırma problemlerinin çözümünde eksik yönlerin kapanması hedeflenmiştir. Araştırmada nitel veriler, nicel veriler ile beraber toplanmıştır (Çepni, 2010).

**Katılımcılar**

Araştırmada amaçlı rastgele örneklem yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin kullanılmasında ki amaç; "*belirlenen durumlardan daha zengin verilere ulaşabilmek ve araştırmanın inanılırlığını arttırabilmek için yapılmaktadır.*"(Baltacı, 2018-258). 2017 yılında yapılan bu çalışmamızda Malazgirt'te faaliyette bulunan firma yöneticisi ile yapılmıştır. Araştırmaya gönüllülük esasına dayalı 313 firma yöneticisi ile yapılmıştır. Katılımcıların yaş, meslek guruplarının farklı oldukları tespit edilmiştir.

**Veri toplama araçları**

Verilerin toplanmasında güvenirlik ve geçerlilik çalışması yapılmış araştırmacı tarafından hazırlanmış olan Müşteri İlişkileri Yönetimi anketi kullanılmıştır. Malazgirt esnafının Müşteri ilişkileri Yönetimi duyarlılıklarının belirlenmesi amacıyla hazırlanan anketin güvenilirlik ve geçerlilik çalışması yapılmıştır.

**Verilerin analizi**

Çalışmada kullanılan ölçme aracının verileri SPSS, Lisrell ve Microsoft Excel programlarının yardımıyla analiz edilmiştir**.** T-testi, Post Hoc, Games-Howell, Tukey, yüzde, faktör analizleri ve Cronbach's Alpha güvenirlik değerleri gibi teknikler kullanılmıştır. Ayrıca verilerin analizinde iki öğretim üyesinin ortak kararları dikkate alınmıştır. Anket puanlaması ise tablo 1'deverilen kriterlere uyularak yorumlanmıştır.

**Table 1.** Puanların yorumlama değer aralığı

| Sıra | Değer | Aralık |
|---|---|---|
| 1 | Çok kötü | 0.01 - 1 |
| 2 | Kötü | 1.01 - 2 |
| 3 | Orta | 2.01 - 3 |
| 4 | İyi | 3.01 - 4 |
| 5 | Çok iyi | 4.01 - 5 |

Tablo 1'deki kriterlere gore anket puanlarının ortalaması 0.01 – 1 aralığı için "çok kötü", 1.01 - 2 aralığı için "kötü", 2.01 - 3 aralığı için "orta", 3.01 - 4 aralığı için "iyi" ve 4.01 - 5 aralığı için "çok iyi" olarak yorumlanmaktadır.

**Güvenirlik ve Geçerlilik**

Araştırmada güvenirlik çalışmaları kapsamında örneklem grubun durumu ayrıntılı belirtilmiş, kavramsal çerçeve ile veri toplamı ve analizi sunulmuştur (Glesne, 2013). Anketin Cronbach's Alpha değeri 0.76 olarak hesaplanmıştır. Araştırmanın geçerliliğini sağlamada anketin hem açımlayıcı hem de doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır (Büyüköztürk, 2009).

**Tablo 2.** Ankete ait açımlayıcı factör analizi verileri

| | Acceptable Value | Attitudes | Factor |
|---|---|---|---|
| Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) | ≥0.50 | 0,81 | uygun |
| Bartlett's Test of Sphericity | ≥N | 588,812 | uygun |
| p | ≤0.05 | 0.000 | uygun |

Tablo 2'de görüldüğü gibi, KMO değeri kabul edilen değerin üzerindedir. Bartlett's Test of Sphericity testi değeri katılımcı sayısına bağlı olarak artan ve kabul edilen bir değer göstermektedir. Son olarak "p" değeri anlamlı bir sonuç göstermektedir. Bu veriler ankete doğrulayıcı faktör analizi yapılabileceğini göstermektedir (Field, 2000). Tablo 3'te doğrulayıcı factör analizine ait veriler verilmiştir. Bu anket iki boyuttan oluşmaktadır. 1. boyutu Müşteri şikâyetleri, 2. Boyutu ise işletme performans analizi.

Müşteri şikâyetleri boyutunda 1, 2, 3, 8 ve 10. Maddeler bulunurken diğer maddeler işletme performans analizi boyutu altında ele alınmıştır.

Açımlayıcı faktör analizinden sonra doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır.

**Table 3.** Anketin doğrulayıcı faktör analizi uyum indeksleri

| Uyum indeksleri | Kabul edilebilen değerler | Yönetim |
|---|---|---|
| Chi-Square / Degree of Freedom | ≤3.00 | 6.2 |
| GFI | ≥0.90 | 0.86 |
| AGFI | ≥0.80 | 0.77 |
| NNFI | ≥0.90 | 0.72 |
| CFI | ≥0.90 | 0.79 |
| RMSR | ≤0.10 | 0.12 |
| RMSEA | ≤0.06 or ≤0.08 | 0.13 |

GFI = goodness-of-fit index; AGFI = adjusted goodness-of-fit index;
NNFI = non-normed fit index; CFI = comparative fit index;
RMSR = root mean square residual; RMSEA = root mean square error of approximation.

Tablo 3'te belirtilen değerler kabul edilebilir düzeye oldukça yakın olduklarından dolayı kullanılabilir ya da kabul edilebilir düzeyde oldukları söykenebilir(Gülen, 2019; scherSchermelleh-Engel, Moosbrugger, and Müller, 2003)

Aşağıda belirtilen şema değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü pattern chart(desen grafiği)'ta ilişkilerin 0,3 ve yukarısı kabul edilebilir değerlerdir (Gülen, 2019).

**Şekil 1.** Patter Chart (Desen Grafiği)

## Bulgular

Araştırmada elde edilen veriler aşağıda sunulmuştur.

**Tablo 4.** Müşteri ilişkileri yönetimi anketi puan ortalaması ve yorumu

| Sıra | Boyut | Average | Comment |
|---|---|---|---|
| 1 | Müşteri Şikayetleri | 3,87 | İyi |
| 2 | İşletme performans analizi | 3.69 | İyi |
| 3 | Genel ortalama | 3.78 | İyi |

Yukarıda ki tabloya baktığımızda müşteri şikâyetleri ortalamasının(3,87) ve belirlenen anket soruları ile ölçülen müşteri performans analizi ortalamasının(3,69) iyi düzeyde oldukları tespit edilmiştir.

**Tablo 5** Katılımcı cinsiyetlerinin Müşteri ilişkileri yönetimine etkisi

| Cinsiyet | N | Ortalama | Standart sapma | p |
|---|---|---|---|---|
| Kadın | 22 | 3.63 | 0.67 | 0.259 |
| Erkek | 291 | 3.79 | 0.65 | |

Tablo 5'te bağımsız örneklem T-Testi dir. Bu tabloda katılımcıların cinsiyetlerinin müşteri ilişkileri yönetimine etkisi verileri görülmektedir. Burada p değeri 0.05 ten büyük olduğu (p=0.259) için katılımcı cinsiyeti ile müşteri ilişkileri yönetimi arasında bir anlamlılığının olmadığı görülmektedir.

**Tablo 6**. Yaşın Müşteri ilişkileri yönetimine etkisi

| Gruplar | N | Ortalama | Standart sapma | df | f | Homojen | p |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 17-25 | 57 | 3.71 | 0.61 | 303 | 0.55 | 0.60 (p> 0.05 olmalı) | 0.697 |
| 26-35 | 122 | 3.76 | 0.64 | | | | |
| 36-45 | 84 | 3.81 | 0.66 | | | | |
| 46-55 | 37 | 3.89 | 0.78 | | | | |

Yukarıdaki tabloda katılımcı yaşının müşteri ilişkileri yönetimine etkisini belirlemeye yönelik uygulanan ANOVA testi verileri görülmektedir. Buna göre verilerin homojen olduğu anlaşılmaktadır. Fakat p değerinin 0.05 ten büyük olmasından dolayı katılımcı yaşı ile müşteri ilişkileri yönetimi arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı belirlenmiştir.

**Tablo 7.** Mesleklerin Müşteri ilişkileri yönetimine etkisi

| Meslekler | N | Ortalama | Standart sapma | df | f | Homojen | p |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Market | 58 | 3.87 | 0.61 | 302 | 1.432 | 0.516 (p> 0.05 olmalı) | 0.150 |
| Hazır giyim | 58 | 3.73 | 0.72 | | | | |
| Gıda sektörü | 65 | 3.75 | 0.67 | | | | |
| Ticaret | 16 | 3.85 | 0.62 | | | | |
| İletişim | 14 | 3.62 | 0.71 | | | | |
| Ayakkabıcı | 14 | 3.74 | 0.60 | | | | |
| Terzi | 14 | 3.30 | 0.65 | | | | |
| Lokanta | 8 | 4.14 | 0.36 | | | | |
| Beyaz eşya | 12 | 4.06 | 0.46 | | | | |
| Esnaf | 26 | 3.80 | 0.72 | | | | |
| Kuaför | 11 | 3.92 | 0.49 | | | | |
| Kuyumcu | 10 | 3.52 | 0.59 | | | | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| Sağlık sektörü | 9 | 3.83 | 0.65 |

Yukarıdaki tablo katılımcı mesleklerinin müşteri ilişkilerinin yönetimine etkisinin belirlenmesine yönelik uygulanan ANOVA testi verileri görülmektedir. Buna göre verilerin homojen olduğu anlaşılmaktadır. Fakat p değerinin 0.05 ten büyük olmasından dolayı katılımcı Mesleklerin ile müşteri ilişkileri yönetimi arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı belirlenmiştir.

## SONUÇ VE ÖNERİLER

Müşteri ilişkileri yönetimi bir pazarlama stratejisi olarak işletmelerin karlılık oranlarını artırmada etkili bir yöntem olmuştur. Artık günümüz firmaları pazarlama tekniklerinin teknoloji ile entegre ederek müşteri kayıtlarını tutabilmekte, onların istek ve taleplerini önceden tespit edebilmekteler. Müşteriler kaliteli hizmet ve ürün ile tatminlerini en üst seviyeye taşımak isterken işletmeler uyguladıkları müşteri ilişkileri yöntemi ile bunu sağlamayı başarabilmekteler.

Pazarlama şekillerinin her geçengün değiştiği günümüz şartlarında artık firmalar ürün bazlı değilde müşteri odaklı pazarlama yöntemlerini kulladıkları görülmektedir. Böylelikle daha uzun süreli müşteriler kazanan firmalar işletme kârını da artırma yoluna gitmişlerdir.

Çalışmamızda Malazgirt'te faaliyette bulunan 313 işletmeye uygulanan müşteri ilişkileri yönetimi anketi puan ortalamasına göre katılımcıların müşteri ilişkileri yönetimi bakımından iyi düzeyde oldukları belirlenmiştir. Ayrıca anketin müşteri şikâyetleri ve işletme performans analizi boyutlarında katılımcıların benzer performanslar göstererek iyi düzeyde oldukları anlaşılmaktadır.

Yapılan bağımsız örneklem T-Testine göre katılımcı cinsiyetlerinin müşteri ilişkileri yönetimi arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçüzerinde katılımcıların cinsiyet sayılarının birbirinden çok farklı olduğu düşünülmektedir. Cinsiyet sayılarının birbirine yakın örneklemlerin tercih edilmesi önerilmektedir.

Yapılan ANOVA Testlerine göre katılımcı yaşı ve katılımcı mesleğinin müşteri ilişkileri yönetimi arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Yaş gurupları sayılarının birbirine yakın sayıda olmaması nedeni ile sonuç anlamlı çıkmamış olabileceği düşünülmektedir. Bir diğer ANOVA Test istatistiğimizin anlamsız sonuç çıkmasındaki sebep farklı meslek guruplarına sahip olmaları ve farklı alanlarda faaliyette bulunmaları olabileceği düşünülmüş ve benzer alanlarda faaliyette bulunan meslek guruplarıyla yapılan çalışmalarda daha net sonuçlar alınabileceği önerilmektedir.

## KAYNAKLAR


Ada, M.S, (2011). *'İşletmelerde Müşteri İlişkileri Yönetimi Uygulamaları (Crm) Ve Müşteri Bakış Açısıyla CRM Uygulamalarının Değerlendirilmesi'*, Namık Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ.

Baltacı, A., (2018). Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 7(1) ss. 231-27.

Bişkin, F., (2011). *Sağlık İşletmelerinde Müşteri İlişkileri Yönetimi: Kamu ve Özel Sağlık İşletmelerinde Müşteri İlişkileri Yönetimi Uygulamaları Araştırması*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya.

Büyüköztürk, Ş. (2009). *Manual of data analysis for social sciences*. Ankara: PegemAcademy.

Çepni, S. (2010). *Introduction to research and project work*. Trabzon: Celepler Printing.

Demirbağ, E. (2004). *Sorularla Müşteri İlişkileri Yönetimi (CRM: Customer Relationship Management)*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları 05. SOR, Yayın no: 2004-27, ss. 56, İstanbul. ISBN No: 975-512-844-1.

Durdağ, D, (2006), *Müşteri İlişkileri Yönetiminin İnsan Kaynakları Yönetimi Fonksiyonları Üzerindeki Etkileri,* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İnsan Kaynakları Yönetimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ekici, G., Hevedanlı, M., (2010). Lise Öğrencilerinin Biyoloji Dersine Yönelik Tutumlarının Farklı Değişkenler Açısından incelenmesi.*Türk Fen Eğitimi Dergisi*, sayı 7(4). ISSN:1304-6020, ss.97-109

Field. A. (2000). Discovering statistics using SPSS for windows. Londan: Sage Puplications

Glesne, C. (2013). *Introduction to qualitative research (Trans. Ed .: Ersoy, A., & Yalcinoglu, P.).* Ankara: Anı Publishing.

Gülen, S. (2019). Development of critical thinking skills scale for science lesson. European Journal of Education Studies, 6(4), 161-179. doi: 10.5281/zenodo.3335835

Güleş, H.K, (2004), *Bilişim Teknolojilerinin Müşteri İlişkileri Yönetimine Katkıları,* Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s,12, 231-243, ISSN 1302-1796,

Güleş, H.K., Akgemci, T, Civelek, A, (2005), *Stratejik Bir Rekabet Aracı Olarak Müşteri İlişkileri Yönetimi: Konaklama İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama*, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Konya, ISSN:2148-3043, S. 9 s.273-290.

Kırım, A., CRM: Çok Konuşulan Ama Az Bilinen Bir Kavram, http://danismend.com/kategori/altkategori/crm-hakkinda/ Erişim Tarihi: 15.09.2019.

Korkmaz, Ö., (2010). *Müşteri İlişkileri Yönetiminin (CRM) Önemi: Bir Hastane Uygulaması,* Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Pancaroğlu, M.G. (2018). *İşletmelerde Rekabet Avantajı Sağlamada Müşteri İlişkileri*

*Yönetiminin Etkisi: Bir Alan Araştırması*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

Söztutar, T.B, 2010. '*Pazarlamada Müşteri İlişkileri Yönetimi ve Gıda Sektörü Üzerine Bir Uygulama*', Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Şahin, A, Şen, S.(2017). "*Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti Üzerine Etkisi",* Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 10 Sayı: 52, (2017), Issn: 1307-9581, Doi Number: http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2017.1971.

Yalın, A., (2014). Müşteri İlişkileri Yönetiminde Kültür Faktörü ve Sağlık Alanında Bir Uygulama, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

Yıldırgan, R, Met, Ö.L, Batman, O, (2016). *Müşteri İlişkileri Yönetimi Kapsamında Gizli Müşteri Alışverişi: Zincir Otel Örneği*, Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 13 (3), 2016, 56-67.

# BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN FİZİKSEL AKTİVİTE MOTİVASYONLARININ İNCELENMESİ

**Dr. Öğretim Üyesi Anıl TÜRKELİ**
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

**Dr. Öğretim Üyesi Sevinç NAMLI**
Erzurum Teknik Üniversitesi

## ÖZET

Motivasyonun, bireyin spora katılımının temel dinamiklerinden biri olduğu düşünülürse, günümüzde sağlıklı bir toplumun oluşmasına katkı sağlayan fiziksel aktivitenin, bireyler arasında yaygınlaşması ve fiziksel aktiviteye katılımdaki motivasyonel faktörlerin belirlenmesi önemlidir.

Bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin fiziksel aktiviteye katılım motivasyonunu belirlemektir. Araştırmaya Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Eğitim Fakültesi Beden Eğitimi ve Spor bölümünde öğrenim gören 167 öğrenci katılmıştır.

Araştırmada veri toplama aracı olarak Demir ve Cicioğlu (2010) tarafından geliştirilen Fiziksel Aktivite Katılım Ölçeği (FAKMÖ) kullanılmıştır. Verilerin analizinde ortalama ve standart sapma değerlerinin yanı sıra, t-testi, One Way Anova, korelasyon ve Post-Hoc test istatistik (Tukey HSD) analizleri kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre üniversite öğrencilerinin fiziksel aktiviteye katılım motivasyonları cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Yaşa göre yapılan analizlerde de herhangi bir anlamlı farklılık tespit edilememiştir. Fiziksel aktiviteye katılım motivasyonu ile sınıf düzeyi değişkeni arasında anlamlı ilişkiye rastlanılmamıştır. Üniversite öğrencilerinin fiziksel aktiviteye katılım motivasyonlarının yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Öğrenci, Fiziksel Aktivite, Motivasyon

# INVESTIGATION OF PHYSICAL ACTIVITY MOTIVATIONS OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORT DEPARTMENT STUDENTS

## ABSTRACT

Considering that motivation is one of the basic dynamics of individual's participation in sports, it is important that physical activity, which contributes to the formation of a healthy society, becomes widespread among individuals and the motivational factors in participation in physical activity are important.

The aim of this study is to guide the physical activity and motivation of university activity. 167 students of Erzincan Binali Yıldırım University Faculty of Education Department of Physical Education and Sports participated in the study. In the study, Physical Activity Participation Scale (FAKMÖ) developed by Demir and Cicioğlu (2010) was used as data collection tool. In addition to the mean and standard deviation values, t-test, One Way Anova, correlation and Post-Hoc test statistics (Tukey HSD) were used in the analysis of the data.

According to the findings of the study, the motivation of university students to participate in physical activity varies significantly according to gender. No significant difference was found

in age-based analyzes. There was no significant relationship between motivation of participation in physical activity and class level variable. It was determined that the motivation of university students to participate in physical activity was high.

**Key Words**: Student, Physical Activity, Motivation

## Giriş

Motivasyon kelimesinin kökü Latince "hareket etme" manasına gelen "mot" kelimesidir. Türk Dil Kurumu'na göre, Fransızca kökenli olan motivasyon kelimesinin Türkçe karşılığı güdüleme, isteklendirmedir (https://sozluk.gov.tr).Kişinin içinden gelen itici kuvvetler ile belirlenen hedefe doğru yön almış, belirli bir amacı olan davranışlar olarak ifade edilmektedir. Motivasyon, kişideki istek, arzu, gereksinim, dürtü (açlık, susuzluk, cinsellik vb.) ve ilgilerden oluşmaktadır (Coleman ve Ark., 2000).

Motivasyon kavramının literatürde birçok tanımı bulunmaktadır. Bu tanımlardan biri Vromm tarafından 1964 yılında yapılmıştır: "insanı bir şey yapma konusunda harekete geçiren ve bu hareketlerinin yönünü belirleyen, onların düşüncelerine, umutlarına, inançlarına dayanan, arzu ihtiyaç ve korkularının bütünüdür" (Vromm, 1964).

Motivasyon, olumlu ya da olumsuz bir olay sonucunda ortaya çıkan ihtiyaç nedeni ile bu ihtiyaçlarını tatmin etmek için kişilerin harekete geçmelerini sağlayan, bir şey yapma isteğidir. Bu istek, ortaya çıkan ihtiyaçları tatmin ettiği sürece kişide bulunmaktadır (Fidan, 1998).

Bir diğer tanımda, motivasyon, kişide oluşan ilk istek ve dileklerin seçiminde, önceliklendirilmesinde, planlanmasında ve gerçekleştirilmesinde kullanılan bilişsel ve motor süreçleri harekete geçiren, yönlendirmesini sağlayan, koordine eden, artmasına neden olan, sonlandırılmasını sağlayan ve değerlendirmede bulunan, dinamik olarak değişkenlik gösteren kümülâtif bir hareketlenme olarak ifade edilmektedir (Dörnyei, 2001).

Carroll ve Alexandris 1997 yılında, motivasyona içsel ve dışsal uyarıcıların neden olduğunu, kişinin uyarıcı veya güdüleme yoluyla belirli bir motivasyon düzeyine ulaşabileceğini ifade etmektedir (Carroll ve Alexandris, 1997). Ryan, içsel motivasyonun tanımını yaparken, sadece ve bütün olarak alınacak zevk ve tatmin maksadıyla bir etkinliğe katılmayı öne çıkarmaktadır. Buna karşıt olarak birey etkinliğe, kendi iyiliği ve tatmininden ayrı olarak, başka bir amaç için katılıyor ve davranışlar sergiliyorsa, bu durum dışsal motivasyon olarak gösterilmektedir (Ryan ve Ark., 1985).

Motivasyon kavramı genel olarak içsel ve dışsal motivasyonu kapsamaktadır. Bu iki kavram dışında, amotivasyon veya motivasyonsuzluk kavramı da bu kavramlara ek olarak literatürde yer almaktadır. Motivasyonsuzluk durumunda olan kişiler yetersizlik duygusu ve kontrol eksikliği durumlarını yaşarlar (Pelletier ve Ark., 1995). Motivasyonun rolleri arasında, zor bir durumla karşılaşıldığında meydan okuma, sabır gösterme, sebat, yapmakta olduğu işten zevk alma bulunmaktadır. Bütün bu faktörler akademik davranışların uyumlu özelliklerindendir. Motivasyon eksikliği durumunda ise bu özelliklerin karşıtları ortaya çıkmakta, bunlar da uyumsuz akademik davranışlar şeklinde değerlendirilmektedir (Colangelo ve Davi, 1997).

Günümüzde meydana gelen teknolojik ilerlemeler sonucunda, fiziksel aktiviteler önemli ölçüde azalmış, fiziksel aktivite olarak adlandırılan faaliyetler değişime uğramıştır. Fiziksel aktivitelerin faydaları göz önünde bulundurulduğunda optimal seviyede yapılan etkinlikler

çocuk, yetişkin ve yaşlılar olmak üzere her yaştaki bireylerin ve toplumun sağlık düzeyini yükseltmektedir (Baranowski ve Ark., 1984).

Teknolojik gelişmelerin neden olduğu makineleşme ve makinelerin kullanımı sonucu hareket azlığı sebebiyle birçok hastalık meydana gelmektedir. Bu hastalıklardan kurtulmanın en etkili yöntemi ise fiziksel aktivitelerdir. Yapılan araştırmalara göre düzenli fiziksel aktivite yapmak, şişmanlık, kalp ve dolaşım sistemi hastalıkları, yüksek tansiyon, kolesterol, çeşitli kas ve eklem rahatsızlıkları gibi hastalıkları önlemede etkili rol oynamaktadır (Zorba ve Kartal, 2000).

Bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin fiziksel aktiviteye katılım motivasyonunu belirlemektir. Araştırmaya Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Eğitim Fakültesi Beden Eğitimi ve Spor bölümünde öğrenim gören 167 öğrenci katılmıştır.

**Yöntem**

Genel tarama modeline uygun olarak yürütülen bu araştırmanın çalışma grubu, 2018-2019 eğitim öğretim yılı içerisinde Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi beden eğitimi ve spor bölümünden 167 öğrenciden (%33 Kadın, %67 Erkek) oluşmaktadır. Katılımcılara ait demografik değişkenler Tablo 1. de verilmiştir.

Tablo 1 Katılımcılara Ait Demografik Özellikler

| **Cinsiyet** | **N** | **%** |
|---|---|---|
| Kadın | 55 | 33 |
| Erkek | 112 | 67 |
| **Sınıf** | | |
| 1 | 29 | 17.3 |
| 2 | 55 | 33 |
| 3 | 54 | 32.4 |
| 4 | 29 | 17.3 |
| **Yaş** | | |
| 18 | 17 | 10 |
| 19 | 25 | 15 |
| 20 | 28 | 16.5 |
| 21 | 36 | 21.5 |
| 22 | 28 | 16.5 |
| 23 | 22 | 13.5 |
| 24 | 8 | 5 |
| 25 ve üzeri | 3 | 2 |

**Veri Toplama Aracı**

Araştırmada kişisel bilgi formu ve araştırma grubunun öğrenme stillerini belirlemek amacıyla Demir ve Cicioğlu (2018) tarafından geliştirilen ‘‘Fiziksel Aktiviteye Katılım Motivasyonu Ölçeği’’ kullanılmıştır. 16 maddeden oluşan ölçme aracının; Bireysel Nedenler, Çevresel Nedenler, Nedensizlik adı altında 3 alt boyutu bulunmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 16, en yüksek puan 80’dir. FAKMÖ ölçeğinden yüksek puan alınması fiziksel aktiviteye katılım motivasyonlarının olumlu olduğu anlamına gelmektedir. Bu bağlamda katılımcıların FAKMÖ’den aldıkları puanlar fiziksel aktiviteye katılım motivasyonlarında 1-16 çok düşük, 17-32 düşük, 33-48 orta, 49-64 yüksek, 65-80 çok yüksek şeklinde ifade etmektedir.

**Verilerin Analizi**

Katılımcılardan anket yoluyla toplanan veriler SPSS 22.0 paket programıyla analiz edilmiştir. Araştırmada verilerin analizine başlamadan önce normallik dağılımına bakılmıştır. Yapılan bu analiz sonucunda verilerin normal dağılıma uygun olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla parametrik testlerin kullanılmasına karar verilmiştir. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistiklerin yanı sıra, bağımsız gruplar t-testi, one-way anova ve pearson korelasyon tekniklerinden yararlanılmıştır. Anlamlık değeri olarak 0,05 belirlenmiştir.

**Bulgular**

Bu bölümde yapılan istatistiklerin sonuçları tablolar halinde verilmiştir. Katılımcıların cinsiyet değişkenine ilişkin bulguları Tablo 2’de gösterilmiştir.

**Tablo 2. Öğrencilerin Cinsiyet Değişkenine İlişkin İstatistik Sonuçları**

**Group Statistics**

| | cinsiyet | N | Mean | Std. Deviation | sd (df) | t | p |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Bireysel nedenler | kadın | 54 | 26,1852 | 4,06120 | 164 | 6,83 | ,000 |
| | erkek | 112 | 20,1250 | 5,87118 | | | |
| Çevresel nedenler | kadın | 54 | 22,3889 | 4,42726 | 164 | 5,4 | ,000 |
| | erkek | 112 | 18,6875 | 3,48493 | | | |
| Nedensizlik | kadın | 54 | 16,2593 | 2,41212 | 164 | 6,64 | ,000 |
| | erkek | 112 | 13,4464 | 2,83428 | | | |
| Toplam | kadın | 54 | 64,8333 | 8,05582 | 164 | 9,16 | ,000 |
| | erkek | 112 | 52,2589 | 8,72270 | | | |

*p < 0,05

Tablo 2’de;

Bireysel nedenler alt boyutunda cinsiyete göre kadınlar lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($t_{(162)}$:6,83; p<0,05).

Çevresel nedenler alt boyutunda cinsiyete göre kadınlar lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($t_{(162)}$:5,4; p<0,05).

Nedensizlik alt boyutunda cinsiyete göre kadınlar lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($t_{(162)}$:6,64; p<0,05).

Toplam puan bazında cinsiyete göre kadınlar lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($t_{(162)}$:9,16; p<0,05).

Araştırmaya katılan öğrencilerin yaş değişkenine ilişkin analiz sonuçları Tablo 3 de verilmiştir.

**Tablo 3. Öğrencilerin Yaş Değişkenine İlişkin İstatistik Sonuçları**

**Correlations**

| | | yaş | Bireysel nedenler | Çevresel nedenler | Nedensizlik | Toplam |
|---|---|---|---|---|---|---|
| yaş | Korelasyon | 1 | -,147 | -,101 | -,131 | -,164* |
| | p | | ,059 | ,195 | ,093 | ,034 |
| | n | 167 | 167 | 167 | 167 | 167 |

Tablo 3'de, yaş ile toplam puan arasında düşük düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Çalışmaya katılan katılımcıların sınıf değişkenine ilişkin istatistiksel analiz sonuçları Tablo 4 de verilmiştir.

**Tablo 4. Öğrencilerin Sınıf Düzeyi Değişkenine İlişkin İstatistik Sonuçları**

| | | N | x | ss | sd | F | p | Fark |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Bireysel nedenler | 1,00 | 29 | 21,10344 | ,45 | 163 | 2,099 | ,102 | |
| | 2,00 | 55 | 19,78184 | ,633 | | | | |
| | 3,00 | 54 | 21,77785 | ,026 | | | | |
| | 4,00 | 29 | 19,72414 | ,612 | | | | |
| Çevresel nedenler | 1,00 | 29 | 20,10343 | ,931 | 163 | 3,19 | ,025 | 2 ile 3 |
| | 2,00 | 55 | 18,01824 | ,543 | | | | |
| | 3,00 | 54 | 20,00003 | ,555 | | | | |
| | 4,00 | 29 | 18,55173 | ,1 | | | | |
| Nedensizlik | 1,00 | 29 | 8,3793 | 2,97 | 163 | 2,224 | ,087 | |
| | 2,00 | 55 | 10,09092 | ,907 | | | | |
| | 3,00 | 54 | 9,7222 | 2,961 | | | | |
| | 4,00 | 29 | 9,8276 | 3,071 | | | | |
| Toplam | 1,00 | 29 | 49,58626 | ,12 | 163 | 3,008 | ,032 | 2 ile 3 |
| | 2,00 | 55 | 47,89096 | ,985 | | | | |
| | 3,00 | 54 | 51,50007 | ,035 | | | | |
| | 4,00 | 29 | 48,10346 | ,421 | | | | |

*p < 0,05

Tablo 4'de;

Bireysel nedenler alt boyutunda sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir ($F_{(3,163)}$: 2,099; p>0,05).

Çevresel nedenler alt boyutunda sınıf düzeyine göre 2. sınıflarla 3. sınıflar arasında 3. sınıflar yönünde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F_{(3,163)}$: 3,19; p<0,05).

Nedensizlik alt boyutunda sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir ($F_{(3,163)}$: 2,224; p>0,05).

Fiziksel aktiviteye katılım motivasyonu toplam puanında sınıf düzeyine göre 2. sınıflarla 3. sınıflar arasında 3. sınıflar yönünde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F_{(3,163)}$: 3,008; p<0,05).

Çalışmaya katılan öğrencilerin fiziksel aktiviteye katılım sürelerine göre istatistiksel analiz sonuçları tablo 5 de verilmiştir.

**Tablo 5. Fiziksel Aktiviteye Katılım Sürelerine Göre İstatistik Sonuçları**

| | | N | x | ss | sd | F | p | Fark |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Bireysel nedenler | hiç katılmıyorum | 30 | 16,5333 | 3,848 | 163 | 13,396 | ,000 | hiç katılmayanlar ile 0-60 , 61-90 , 91-120 |
| | 0-60dk | 34 | 19,8529 | 4,955 | | | | |
| | 61-90dk | 38 | 21,9737 | 3,921 | | | | |
| | 91-120dk | 65 | 22,1846 | 4,387 | | | | |
| Çevresel nedenler | hiç katılmıyorum | 30 | 17,7667 | 3,865 | 163 | 3,484 | ,067 | |
| | 0-60dk | 34 | 18,0000 | 3,908 | | | | |
| | 61-90dk | 38 | 20,0789 | 3,678 | | | | |
| | 91-120dk | 65 | 19,7538 | 4,023 | | | | |
| Nedensizlik | hiç katılmıyorum | 30 | 10,9333 | 2,132 | 163 | 3,22 | ,024 | hiç katılmayanlar ile 91-120 |
| | 0-60dk | 34 | 9,5000 | 2,525 | | | | |
| | 61-90dk | 38 | 9,8684 | 3,322 | | | | |
| | 91-120dk | 65 | 8,9538 | 3,203 | | | | |
| Toplam | hiç katılmıyorum | 30 | 45,2333 | 6,641 | 163 | 8,354 | ,000 | hiç katılmayanlar ile 61-90 , 91-120 |
| | 0-60dk | 34 | 47,3529 | 6,723 | | | | |
| | 61-90dk | 38 | 51,9211 | 6,077 | | | | |
| | 91-120dk | 65 | 50,8923 | 6,481 | | | | |

*p < 0,05

Tablo 5'de;

Bireysel nedenler alt boyutunda fiziksel aktiviteye katılım sürelerine göre fiziksel aktiviteye hiç katılmayanlar ile 0-60 dk, 61-90 dk, 91-120 dk katılanlar arasında 0-60 dk, 61-90 dk, 91-120 dk katılanlar yönünde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F_{(3,163)}$: 13,396; p<0,05).

Çevresel nedenler alt boyutunda fiziksel aktiviteye katılım sürelerine göre anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir ($F_{(3,163)}$: 3,484; p>0,05).

Nedensizlik alt boyutunda fiziksel aktiviteye katılım sürelerine göre fiziksel aktiviteye hiç katılmayanlar ile 91-120 dk katılanlar arasında hiç katılmayanlar yönünde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F_{(3,163)}$: 3,22; p<0,05).

Fiziksel aktiviteye katılım motivasyonu toplam puanında fiziksel aktiviteye katılım sürelerine göre fiziksel aktiviteye hiç katılmayanlar ile 61-90 dk, 91-120 dk katılanlar arasında 0-60 dk, 61-90 dk, 91-120 dk katılanlar yönünde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F_{(3,163)}$: 8,354; p<0,05).

**Tartışma ve Sonuç**

Araştırma bulgularına göre Beden eğitimi ve spor bölümü öğrencilerinin fiziksel aktivite motivasyonlarının cinsiyet değişkenine göre bireysel, çevresel ve nedensizlik alt boyutları ile ölçek toplam puanında kadın katılımcıların erkeklere oranla daha yüksek motivasyona sahip oldukları görülmektedir. Yıldırım (2017), Üniversite Takımlarında Mücadele Eden Sporcuların Spora Katılım Motivasyonlarına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Örneği) adlı çalışmasında kadın katılımcıların daha yüksek motivasyona sahip olduğunu tespit etmiştir. Araştırmamızla benzer olan bu sonucun kadınların fiziksel görünüme daha fazla önem vermesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Araştırmaya katılan katılımcıların yaş değişkeni ile toplam puan arasında düşük düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Kısaca katılımcıların yaşı düştükçe fiziksel aktiviteye katılım motivasyonlarının arttığı söylenebilir. Alan yazında gençlerin eğlence amacıyla aktif olma durumlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Yalçın, İ., Turğut, M., Gacar, A., & Çalık, F., 2017). Bu sonuç araştırmamızın bulgularıyla benzerlik göstermektedir.

Araştırmanın bir diğer alt bulgusu olan sınıf değişkenine göre katılımcıların fiziksel aktiviteye katılım motivasyonlarının çevresel nedenler alt boyutunda sınıf düzeyine göre 2. sınıflarla 3. sınıflar arasında, 3. sınıflar yönünde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F(3,163)$: 3,19; $p<0,05$). Fiziksel aktiviteye katılım motivasyonu toplam puanında ise sınıf düzeyine göre 2. sınıflarla 3. sınıflar arasında, 3. sınıflar yönünde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F(3,163)$: 3,008; $p<0,05$).

Genel olarak bakıldığında beden eğitimi ve spor bölümünde okuyan öğrencilerin fiziksel aktiviteye katılım motivasyonlarının yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Beden eğitimi ve spor bölümü öğrencilerinin öğrenim gördükleri bölüm göz önüne alındığında çok yüksek motivasyon beklenmektedir. Fakat alan yazında farklı fakülte öğrencileri ile benzer motivasyona sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Bu sonucun çıkmasında uygulamalı derslerde yeterince aktif oldukları için olduğu düşünülmektedir. Daha geniş bir katılımcı ile alt nedenleri açıklanması amacıyla nitel çalışma ile desteklenerek yapılması araştırmacılar tarafından önerilmektedir.

**Kaynaklar**


1. Baranowski, T., Dworkin, R. J., Cieslik, C. J., Hooks, P., Clearman, D. R., Ray, L., ... & Nader, P. R. (1984). Reliability and validity of self report of aerobic activity: Family Health Project. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, *55*(4), 309-317.
2. Carroll, B., Alexandris, K., "Perception of Constraints and Strength of Motivation: Their Relationship to Recreational Sport Participation", *Journal of Leisure Research,* 29(3), p.p. 279-299, 1997.
3. Colangelo N, Davi GA.(1997) Handbook of Gifted Education. 2nd ed, Allyn and Bacon, MA, 408–409.
4. Coleman R, Barrie G. Manager's Guide. Çeviri: Harmancı M. *Yöneticinin Kılavuzu*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000.
5. Demir, G. T., & Cicioğlu, H. İ. (2018). Motivation Scale For Participation In Physical Activity (MSPPA): A study of validity and reliability Fiziksel Aktiviteye Katılım Motivasyonu Ölçeği (FAKMÖ): Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Journal of Human Sciences*, *15*(4), 2479-2492.
6. Dörnyei Z. *Teaching and Researching Motivation*, Essex, Longman, 2001.
7. Fidan, N., (1998), *Okulda Öğrenme ve Öğretme*, Beta Basımevi.
8. https://sozluk.gov.tr/. Erişim Tarihi: 11.09.2019.
9. Pelletier, L.G., Fortier, M.S., Vallerand, R.J., Tuson, K.M., Brière, N.M., Blais, M.R., "Toward a New Measure of Intrinsic Motivation, Extrinsic Motivation, and Amotivation in Sports: The Sport Motivation Scale (SMS)", *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 17, p.p. 35-53, 1995.
10. Ryan, Richard M., James P. Connell, and Edward L. Deci. "A motivational analysis of self-determination and self-regulation in education." *Research on motivation in education: The classroom milieu* 2 (1985): 13-51.
11. Vromm, V. (1964), *"Work and Motivation*", New York: Willey Publishers
12. Yalçın, İ., Turğut, M., Gacar, A., & Çalık, F. (2017). Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu'nda Öğrenim Gören Kadın Sporcuların Spora Katılım Motivasyonlarının Bazı Değişkenlere Göre Araştırılması. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD),* 3(Special Issue 2), 201-210.
13. Yildirim, M. (2017). Üniversite takımlarında mücadele eden sporcuların spora katılım motivasyonlarına etki eden faktörlerin belirlenmesi (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi örneği). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *18*(1), 41-51.
14. Zorba E, ve Kartal R. (1995), *Sağlığımız ve Egzersiz*, Ankara.

# SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİNDE BULUNAN MAHMUD CELALEDDİN, MUSTAFA KÜTAHİ VE MEHMED ŞEVKİ EFENDİLERE AİT SÜLÜS - CELİ SÜLÜS HATLI LEVHALARIN TEZYİNATI

**Öğr. Görevlisi Burcu TOĞRUL**
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Ahmed-i Hani Meslek Yüksekokulu

**Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ELİTOK**
Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi

## ÖZET

Çok köklü ve zengin kültür hazinesine sahip olan atalarımız tarih boyunca sanatla iç içe yaşamıştır. Geleneksel sanatlarımızdan olan ve güzel yazı anlamına gelen hüsn-i hat ve yazının süslemesini oluşturan tezhip; gerek kitaplarda gerekse levhalarda şaheserler vücuda getirmiş, önemli kültür ve sanat miraslarımızdan biri olmuştur. Hat ve tezhip sanatı diğer sanatlarımız da olduğu gibi sanata duyarlı devlet büyükleri ve zengin kişilerinde destekleriyle yüzyıllar boyu gelişerek günümüze kadar gelebilmiştir.

Bu nadide sanat eserlerimiz yurt içindeki kütüphanelerde, müzelerde, arşivlerde ve özel koleksiyonlarda muhafaza edilmektedir. Geleneksel Türk sanatlarımızın ve özelliklede hat ve tezhip sanatımızın en eski ve en güzel örneklerini hiç şüphesiz Süleymaniye Kütüphanesinde görmek mümkündür. Süleymaniye Kütüphanesi nitelik ve nicelik bakımından ülkemizin en kapasiteli ve kapsamlı yazma eserler kütüphanesidir. İçerisinde barındırdığı koleksiyonları açısından oldukça kıymetli bir kütüphane ve bilgi merkezidir.

XIX. Yüzyıldan itibaren matbaanın gelişmesiyle elyazması eserlerin yerini duvara asmak üzere yapılan tezhipli eserlerin (levha) aldığını görmekteyiz. Levhacılık geleneğinin başlamasına sebep olan bu eğilim toplum tarafından giderek artmış ve öne çıkmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi yazma eserlerin yanı sıra levha konusunda da önemli koleksiyonlara sahip kütüphanelerin başında gelmektedir. El yazması kitaplarda güzel örneklerini gördüğümüz tezhip sanatı, XVIII. Yüzyıl'dan sonra ise celi hatla yazılan ve tezhiplenen levhalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu araştırmada İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan 29, 16, 96, 105, 95 ve 33 envanter numaralı Mahmud Celalettin, Mustafa Kütahi ve Mehmed Şevki Efendilere ait Sülüs-Celi Sülüs hatlı levhalar yazı, tezhip, motif, renk, üslup, teknik ve dönem özellikleri bakımdan ele alınarak incelenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Süleymaniye Kütüphanesi, Hat, Tezhip, Sülüs , Levha.

# DECORATION OF SULUS-CELI SULUS CALLIGRAPHY PLATES BELONGING TO MAHMUD CELALETTIN, MUSTAFA KÜTAHI AND MEHMED ŞEVIK EFENDI IN SULEYMANIYE

## SUMMARY

**ABSTRACT**

Our ancestors , who have a very rooted and rich cultural treasure , have lived with art throughout history.Hüsn-i calligraphy , which is one of our traditional arts and means beatiful writting , illumination that forms the decoration of writting have created master pieces in both boks and plates. Both have become our important cultural and artistic heritage.The art of calligraph and illumination have been developed for centuries with the support of statesmen and rich people who are sensitive to art.

These rare works of art are kept in libraries, museums, archives and private collections in Turkey.İt is possible to see the oldest and most beautiful exampies of our traditional Turkısh arts and especially calligraph and illumination art in the Süleymaniye Library. İt is the most capacityand most comprehensive library in our countr in point of quality and quantity. Süleymaniye Library is a very valuable library and information center in terms of collections it contains.

With the development of the printing press since the 19th centruy, we see that the manuscripts were replaced with illuminated Works (plates) made to hang them on the wall.This tendency, which has gradually increased and come to the fore by the society. Süleymaniye Library is one of the leading librariesthat has important collections in writting as well as manuscripts.Illumination art, which we seebeautiful examples in hand written boks, emerges as plates that are written with celi calligraph and illuminated after 18th centry.

In this study , the sülüs- celi sülüs calligraph plates with 29, 19, 96, 105, 95 and 33 inventory numbers belonging to Mahmud Celalettin, Mustafa Kütahi and Mehmed Şevik Efendi in the Istanbul Süleymaniye Library were examined in terms of writting , illumination ,motif, color,style, technique and perod features.

**Keywords:** Süleymaniye Library, Calligraphy, İllumination , Sülüs , Plates

## GİRİŞ

## AKLAM-I SİTTE VE DİĞER YAZI ÇEŞİTLERİ

Asırlarca süren arınma ve süzülme sonucu, yazı estetik olarak güzelleşirken çok çeşitlenen yazılar belli bir tasnifte toplanmaya başlamıştır. Aklâm-ı Sitte adı altında toplanan yazıların temeli, başlangıçta iki ana karakterden, yuvarlak karakterli olan yazıdan ne'şet ederek çeşitlenmiştir. Bu yazıların ana çizgileri İbnMukle ve İbnBevvâb tarafından belirlenmiş, Yakul el-Mutasımi tarafından kaideleri konmuştur.

### Kûfi Yazı

Kûfi yazı birçok yazıya kaynak olması sebebiyle ümmü'l – hutut (yazıların anası) diye adlandırılır (Yılmaz 2004).

İslamın ilk yıllarında kullanılmakta olan sert köşeli yazı daha sonra Kûfe şehrinde işlenerek, geliştirildiği şehre nisbetle Kûfi adı verilmiştir. Kûfi yazınn mucidi hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber Hz.Ali olduğunu söyleyenler vardır (Yılmaz 2004).

**Tevkî Yazı**

Düşürmek, yerine getirmek, uygulamak, icra etmek, imza atmak; işaret, not öz ve muhtasar söz, yazı manalarına gelir (Yılmaz 2004) . Sülüs yazının kurallarına tabidir. Sülüs yazıya göre; harflerin boyları, çanaklar, küpler ve elifler daha kısa, küçük ve kıvraktır. Kalem ağzı kalınlığı sülüs kalemine tabidir. En belirgin özelliği birleşmeyen harflerin birleşmesidir (Berk 2013) .

**Rikâ Yazı**

Kelime olarak "Küçük sayfa ve mektup" anlamına gelmektedir (Berk 2013). Rıka, tevki'nin küçük boyda yazılan şekli olup onun kurallarına bağlıdır. Ayrıca çabuk yazılmaya çok elverişlidir. Osmanlılarda bazen vakıf işlerinde, genellikle Kur'anların son dua sayfasında ve öğrencilerin sülüs ve nesih icazetnamelerinde (diploma) hattat hoca tarafından yazılan tasdik makamındaki yazılarda kullanılmıştır (Alparslan 1999).

**Muhakkak Yazı**

Muhakkak kelimesinin lügat anlamı, muhkem, muntazam, şüpheli bir yeri kalmamış, sağlam söz ve sağlam dokunmuş kumaş demektir. Bu yazının kalem genişliği 2,5-3 mm. olup, muhakkak yazının görünüş itibariyle Kufi' den ilk çıkan yazı olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu yazıda dik harflerin boyları sin, şın, sad, dad ve fe gibi çanaklı tabir edilen harflerin sola doğru uzanan kısımları sülüs yazıya nisbetle daha uzun olduğu gibi dönüş noktaları veya yerleri de sertçe bir manzara arz etmektedir. Ayrıca çanaklı harfler sülüstekiler kadar derin değildir. Bu yazı bilhassa Kur'anların yazılmasında kullanılmıştır (Alparslan 1999).

**Reyhâni Yazı**

Reyhani yazı kuralları bakımından muhakkak yazıya tabidir. Kalem ağzı kalınlığı ise muhakkak yazısının üçte biri kadardır (Berk 2013). XVI. yüzyıldan sonra hemen hemen kullanılmaz olmuş, yerini nesih'e bırakmıştır (Özkeçeci 2007).

**Sülüs Yazı**

Üçte bir anlamına gelen sülüs yazı (Berk, 2013:70), her harfin altında dört parçası düzümsü, altıda ikisi de yuvarlağımsı olacaktır (Yazır,1972:90). Kalem ağzı kalınlığı yaklaşık olarak 3 mm'dir. Hat sanatında, sanat olarak yazının anası (ümmü'l huttüt) olarak kabul edilmiştir. Çanaklı harflerin çanakları derindir (Berk 2013).

**Nesih Yazı**

Sülüs yazıya benzerliği olup genişliği onun üçte biri kadardır. Nesih'in sözlük anlamı "bir şeyi kaldırmak, onun yerine başka bir şey koymak" demektir (Alparslan 1999).

Şeyh Hamdullah ile birlikte Kur'ân-ı Kerim yazımında nesih yazı kullanılmaya başlanmıştır (Berk 2013).

**Divâni Yazı**

Divâni, divana mensup demektir. Divâni yazının devletin kararları ve padişahın irâdelerini yazmak için kullanılan bir yazı olduğu anlaşılmaktadır (Alparslan 1999).

**Celî Dîvânî Yazı**

Divâninin irisi anlamına gelirse de her ikisi arasında farklar vardır. Bu yazının ne zaman ve kim tarafından icat edildiğini bilmiyoruz. En güzel şekline XIX. yüzyılda Bâb-ı Âli'de ulaşmıştır (Alparslan 1999).

**Ta'lîk Yazı**

Aklâm-ı Sitte'den sonra en çok meşhur olan ve kullanılan yazı çeşididir. Ta'lik kelime anlamı itibariyle "asma, asılma" anlamlarına gelmektedir. Harekesi olmayan bu yazının kalın ağızlı kalemle yazılanına, tıpkı sülüsteki gibi Celi Ta'lik adı verilmiştir. Ta'lik yazıya İran'da Nesta'lik adı verilmektedir (Berk 2013).

**Rik'a Yazısı**

Osmanlı Türk hattatlarının icadı olan rık'a'nın, divâninin dikey harflerinden bazılarının biraz küçülmesi, sadeleşmesi; kavis ve meyillerinin azalmasından meydana geldiği anlaşılmaktadır. Yuvarlaklığı az, düzlüğü çok ve harekesi olmayan rık'a'nın, kolaylık ve sürat için aranıp bulunduğunda şüphe yoktur (Alparslan 1999).

**Siyâkat Yazısı**

Arapça bir kelime olan siyâkat lügatte "bir istikamete yönelmek, ileri götürmek, bir şeyi ardından sürmek, takip etmek, avlamak manalarına gelir (Alparslan 1999, Yılmaz 2004).

Menşei kûfi olan yazı sanat yazısı olmaktan ziyade, maliye, tapu ve evkafa ait işlerde ve bunlara ait vesikaların yazılmasında kullanılmıştır. Bu yazı türü çok zor okunabilen bir yazı olmasına rağmen harfleri teker teker yazıldığında kolaylıkla okunabilmektedir. Siyakat yazısının harfleri diğer yazıların harflerinden farklı olmakla beraber her yerde aynı siyakat harfleri kullanılmamış yerine göre nesih kırması, nesta'lik kırması ve küçük ebatlarda kûfi gibi bazı yazıların harflerinden istifadeyle yazılmıştır (Alparslan 1999).

## SÜLÜS VE CELİ SÜLÜS YAZININ TARİHİ GELİŞİMİ

Sülüs'ün lügat manası üçte bir demektir. Harflerinin üçte iki kısmında düzlük, üçte bir kısmında meyil hakim olduğu, ayrıca harflerinin boyları ve genişlikleri biraz küçük olduğu gibi sin, sad ve kaf gibi çanak şeklindeki harflerinin de daha derin ve kısa olduğunu görüyoruz. Ümmül-Hatüt (Yazıların anası) denen sülüs, her çeşit gaye için (levha, kitap başlığı gibi) Emevilerin son devirlerinden itibaren kullanılmaya başlamış, XVI. yüzyıl dan itibaren de bütün islam dünyasında muhakkak'ın yerini almıştır (Alparslan 1999).

Celi kelimesinin sözlük manası, "aşikar, meydana çıkmış" demektir (Alparslan 1999). Ayrıca kalem kalınlığı 3 mm.'yi geçen yazılar celi yazı olarak adlandırılır. Celi; iri, büyük yazı demektir (Özkeçeci 2007).

Celi sülüsün yazılışında normal ebattaki sülüs yazısının kaidelerini nazar-ı itibara alarak, harflerin güzellik ölçülerini koruyabilmek zordur. Celi Sülüs, levhalarda da kullanılmakla birlikte yaşama alanını daha ziyade mimari eserlerde bulmuştur. Bilhassa dikey harflerin yan yana duruşları, büyük dini yapıların göğe doğru yükselişleriyle bir ahenk teşkil etmektedir (Alparslan 1999).

Selçuklu celi sülüsü, girift, cılız ve küt olmak üzere üç tip görünüşe sahiptir. En güzel tipi, girift görünüşe sahip olanıdır. Selçuk celi sülüsünün her üç tipinde müşterek noktalar şunlardır; Dikey harflerin üst kısımları kalın, alt kısımları ise üste nispeten fazla incedir. Anadolu Selçukileri devrindeki celi sülüs hattatlarından hiçbirinin ismi bize intikal etmemiştir. Fakat şu muhakkak ki celi sülüs artık kitabelerde kufinin yerini almıştır (Alparslan 1999).

Yazılarda Osmanlı döneminde göreceğimiz estetik, kalem hareketlerinin hakkı ve özellikleri, istifte harflerin birbirini kucaklaması gibi güzellikleri görmemiz mümkün değildir (Berk 2013). Celi sülüs, Osmanlılarda klasik devre ulaşıncaya kadar üç merhaleden geçmiştir. Bunlar; Şeyh Hamdullah, Ahmet Karahisari, Hafız Osman merhaleleridir (Alparslan 1999).

## CELİ SÜLÜS BİR HAT LEVHASININ HAZIRLANIŞ SAFHALARI

Yazılacak metin, evvela kurşun kalemle çalışılır, yazılabileceğine kanaat getirilen istifin taslağı çıkarılır. İkinci ve önemli safha, kurşun kalemle yapılan taslağın, sülüs yazı ve kamış kalemle sınırları tespit edilmiş alana yazılmasıdır. Bu safhaya geçmeden evvel, metinde bulunan bütün harfler tek tek çalışmaktadır. Bu çalışma esnasında beğenilen harf, metinde kullanılmak üzere saklanmaktadır. Metin, tespit edilen sınırlara yazılır. İstif hazırlanırken hareke ve tezyini işaretler birlikte düşünülür ve çalışılır. Yazı fotokopi usulü ile yazılacak büyüklüğe getirilerek, harekelerin de son kontrolleri yapılır. Levha artık, aharlı kağıda yazılacak hale gelmiştir. Yazı aharlı kağıt üzerine yazılır, ince tashihi yapılır. Levhanın yazım ve tashihi bittikten sonra fotokopi usulü ile küçültülerek cılız kalan yerler tashih edilmek üzere tespit edilmelidir. Bu tashihler yapıldıktan sonra imza ve tarih konulur. Levha artık tezhibe hazır hale gelmiştir (Berk 2013).

## LEVHA NEDİR?

XIX. yy. itibaren matbaanın gelişmesiyle basma kitapların yazmaların yerini alması, sabırla ve ustalıkla bir eser vücuda getirecek üstatların giderek yok olması, değişen anlayışlarla bu sanatların değerini bilenlerin kalmaması gibi pek çok sebeple yazma eserler giderek azalır. Bu dönem ve sonrasında tezhip sanatında yazma eserler yerine, duvara asmak üzere yapılan tezhipli eserlerin çoğaldığı görülür. Evinde kendi kültürünü ve inandığı değerleri yansıtan hiç değilse bir hat levhası bulundurmak isteyen bu eğilim toplumda giderek artmış ve zamanla levha tarzında yapılan çalışmalar öne çıkmıştır (Özkeçeci 2007).

Arapça bir kelime olan levha, “levh” kökünden gelmekte olup, yassı düz demektir (Sami 1989). Levha, görünmek, görünür olmak, görülmek, parlamak, parıldamak manâlarına gelen levh kökünden türemektedir (Yılmaz 2004). Metal, cam, tahta ve taş gibi maddelerin yassı düz ve ince yüzeyli hale getirilmiş üzerine hat, tezhip, minyatür yapılan ve bazıları duvara asılan düz yüzeyli plakalardır (Barik 2010). Üstüne yazı yazılan, çizim ya da resim yapılan düz yüzey anlamına gelmektedir. Hat ve tezhip sanatlarının, özellikle XIX. yüzyıldan sonra sıkça kullanıldığı alanların başında levhalar gelir (Arseven 1997). Son iki asırda celi yazılarla revaç bulan levhacılık, hüsn-i hatın camlanmış ve çerçevelenmiş şekliyle mekan dahilindeki duvarlarda yer almasını sağlamış, bir güzelliği hem okumak hem de seyretmek imkanını vermiştir (Derman 2001).

Günümüzde ise tezhipli veya tezhipsiz yazılar çerçevelenerek birer levha olarak duvarları süslemektedir. Bunların içinde en önemli olanları ise, hilyeler, kıt’alar, celi yazılar, tuğralar, tek veya çift sayfa serlevhalar, ayetler, dualar, hadisler gibi kutsal metinlerin yazılı olduğu çok sayıda farklı levha tasarımları yapılmaktadır. Dini konular olan başka güzel sözlerin hat sanatı ile yazılarak çerçevelendiğini de görmekteyiz.

**FOTOĞRAF 1-** Celi Sülüs, Ya Baki
Hat: Bilal SEZER
Tezhip: Burcu TOĞRUL

**FOTOĞRAF 2-** Celi Sülüs, Ya Macid
Hat: Bilal SEZER
Tezhip: Burcu TOĞRUL

## LEVHA TEKNİĞİNİN GELİŞİMİ

XIX. Yüzyıla gelinceye kadar levhalar ahşap, çinko, muşamba, cam ve bez gibi malzemelerden oyma, boyama ve yapıştırma gibi tekniklerle hazırlanmıştır. Bu yüzyılda büyük ebatlı kağıtların imaliyle murakka germe imkanı doğmuştur. Önceleri, nadiren, ahşap üzerine yazı yapıştırılarak tezhiplenirdi. Ancak camsız olarak kullanılan bu levhalar dış tesirlerin etkisiyle zarar görmüştür. Ayrıca tahta kurtları yazıyı okunmaz hale getirmiştir ( Derman 1992).

XIX. yy. levhacılık tekniğinde gelişmeler görülür. Bu dönemin en gözde tekniği zer-endûd levhalardır (Derman 1992). Bugün levhalar murakka üzerine yapıştırılarak etrafları süslenmektedir.

Levha sayesinde hem yazılar hem de bu yazıların etrafına yapılan bezemeler her türlü zarardan korunmaktadır.

## LEVHALARDA KULLANILAN TEKNİKLER

### Ahşap Levha Tekniği

Daha ziyade köşk, konak ve yalıların büyük salonlarında göz seviyesinin üzerinde, parça parça ve çepeçevre asılarak kuşak yazısı gibi kullanılan ahşap levhalar, ayet, hadis, besmele, güzel sözler gibi konuları içerir (Karadaş 2004).

Ahşap levhalar, düzgün bir ahşap yüzey üzerine boyama veya yapıştırma tekniği ile hazırlanırlar. Ahşabın yüzeyi önce siyah boyanır. Daha sonra yazı, altınla yazılır. Bu işlem boyama veya yapıştırma tekniği ile yapılır. Bu teknik murakka germe imkanı doğduktan sonra terk edilmiştir. Bu levhaların en büyük düşmanı, tahta kurtlarıdır. Çünkü bu levhalar bunlar tarafından yenilir ve zamanla da çürürler (Karadaş 2004)

### Camaltı Levha Tekniği

Camaltı tekniği, camın arka yüzeyine toz boya, guaj boya, yağlı boya veya akrilik boya kullanılarak hazırlanan soğuk resim tekniğidir (Aksoy 1997).

Bu teknikte cam, arkadan ve ters olarak işlenir. İlk önce yazı, imza ve bezemeler boyanır. En son zemin rengi boyanarak camın arkasına bir kağıt yapıştırılır. Bu levhalar, genellikle sanatçının imzasını taşımazlar. Camın dayanıklı bir malzeme olmayışı ve kırıldığında eserin ortadan kalkması bu teknik rağbet görmemiştir. Daha ziyade XIX. yüzyılda rağbet gören camaltı tekniği zamanla gelişen ve ucuzlayan renkli baskı tekniği yüzünden tamamen ortadan kalkmıştır (Karadaş 2004).

Mir Mehmet Münir imzalı camaltı levha ve Mehmed Emin imzalı camaltı levha camaltı tekniğinin başları ile uygulandığı nadir numunelerdendir (Karadaş 2004).

### Zerendud Levha Tekniği

“Zerendud” kelimesi Frasça olup, “altın” anlamına gelen “zer” ve “sürmek” anlamına gelen “enduden” kelimelerinden terkip edilmiştir (Kadri 1928).

Yazının zerendud (sürme altın) tarzında hazırlanması için kullanılacak mukavvanın zemini hangi renkte olacaksa o renkteki suda erimeyen boya ile jelatin mahlulü karıştırılıp sıcak olarak mukavvaya sürülmek suretiyle boyanır. Eğer jelatin fazla gelirse zemin sonradan çatlar, az gelirse boyası ele çıkar. Zerendud hazırlamak için bu renkli mukavvaların üstüne yazının tebeşirle silkilmesi gerekir. Altın mürekkebi fırçayla önce yazının hududunu tespit maksadıyla tahrir (kontür) şeklinde çekildikten sonra çizgilerin içi kalın fırça kullanılarak yine kesif altın mürekkebiyle doldurulur. Kuruduktan sonra harflerin kıyısında oluşabilecek pürüzler, zeminden nemli fırçayla aktarılan boya veya tashih kalemtıraşı yardımıyla giderilir. Bu işlem bitince, yalnız altın parlatmakta kullanılan ve “zer-mühre” denilen kalem şeklinde bir sopa

geçirilmiş parlak bir taşla mat parlatılır. Usta müzehhipler tarafından hazırlanan zerendüd levhalarda asılları kadar kıymetli sayılır. Celi yazıların iriliği arttıkça altın sarfiyatı da çoğalacağından böyle durumlarda israfı önlemek için varak altın yapıştırma usulüyle kullanılır (Derman 1997).

En güzel ve başarılı örneklerini 18. Yy. sonlarından itibaren vermiş olan zerendud levhalar çoğunlukla ibadethanelerde, yani halkın en çok görebileceği yerler olan camilerde asılmıştır (Çetintaş 2008). Camilerde çeşitli ayetlerde levhalar olduğu gibi "Namaz dinin direğidir", "İlim rütbesi en yüksek rütbedir" gibi hadislerin yer aldığı zerendud levhalarda vardır. "Edep ya hu", "Bu da geçer ya hu", "Ya mahbubel-aşıkin" gibi hat levhalarda vardır. Yazılar hem nasihat aracı olmuş hem de dekor amaçlı bir tablo olarak duvarları süslemektedir. Genellikle celi sülüs ve celi talik gibi hat çeşitleri kullanılmıştır.

Zerendud levhalarda genellikle iç pervaz bulunmaz. Yazının etrafına kalın bir cetvel çekilir. Yazının özelliğine göre altınla bezeme yapılır (Taşkale 1999).

Zerendud uygulamalarıyla bildiğimiz müzehhibler: Hezargradı-zade Ahmed Efendi, Nureddin Efendi, Hüseyin Hüsnü Efendi, Osman Yümni Efendi, Bahaddin Tokatlıoğlu'dur.

## LEVHA ÇEŞİTLERİ

### Kıt'alar

Arapça, kesik, parça, bölüm demek olan kıt'a kelimesi dört mısradan oluşan nazım şeklidir. Hat sanatında güzel yazı ile yazılmış küçük levhalara kıt'a denir. Kıt'alar yatay veya dikey olarak kullanılmış dikdörtgen formdadır. Kıt'aların farklı ebatlarda yazıldığı da görülmektedir (Özkeçeci 2007).

Farklı yazı karakterleriyle, satır düzenlemeleriyle, bezemeleriyle dikkat çeken ve çoğunlukla hadis-i şerif ve bazı ayet-i kerimeler yazılmış olan kıt'alar sülüs-nesih kıt'a, ta'lik kıta, reyhani kıt'a gibi kullanılan yazı çeşitleriyle adlandırılır. Osmanlıda en yaygın olan sülüs-nesih kıt'adır (Özkeçeci 2007). Kıt'alarda iç pervaz, dış pervaz koltuklar ve köşelikler, cümleler arasındaki duraklar ve küçük boşluklar tezhiplenen alanlardır(Taşkale 1999).

### Celi Levhalar

Osmanlılarda gerek sülüs'ün, gerekse talik'in celi şeklinde yazılıp, büyük mekanların duvarına asmak suretiyle yapılan, tezhipli plakalardır. Zamanla imalatı aratan büyük ebatlı kağıtların üst üste düzgün şekilde yapıştırılarak mukavva haline getirilmesi murakka germe imkanı verdi ve yazılar bu usulle hazırlanan mukavvalar üzerine yapıştırılıp etrafı tezhiplenerek levha yapılmaya başlandı. XII. asırla beraber celinin yanında levhacılık tekniğide gelişti ve hat sanatında yeni bir çığır açılmış oldu. Bu yazılar daha gösterişli olarak zerendud(sürme altın) levhalar olarak çoğalmaya başladı(Özçimi 2012). Celi levhalarda tezhip dikdörtgen, daire, oval ve kare olarak yapılmaktadır.

**Hilyeler**

Sözlükte ”süs, ziynet, kolye“ gibi manalara gelen hilye mecazen ”yaratılış, suret ve güzel vasıflar” demektir. Hz. Peygamber’in fiziki özellikleri, bunları anlatan edebi eserler ve aynı konuda hüsn-i hatla yazılmış levhalar için kullanılan terim(Derman 1998).

Hz. Ali’den rivayet edilen, “Hilyemi gören beni görmüş gibidir. Beni gören insan muhabbetle bağlanırsa Allah ona cehennemi haram kılar; o kişi kabir azabından emin olur, mahşer günü çıplak olarak hasredilmez” mealindeki hadis de bu rağbetin sebeplerinden birini teşkil etmiştir için de hilye bulunan evin felakete uğramayacağı ve üzerinde hilye taşıyan kişinin her türlü musibetten korunacağına inanılması da bu hususta teşvik edici rol oynamıştır (Derman 1998).Hz peygamberin hilyesi hakkında bilgi sahibi olmanın sağlayacağı faydalara dair teşvik edici rivayetler sebebiyle Müslümanlar arasında önce, bir hürmet nişanesi olarak göğüs cebinde taşınmak üzere nesih hatla yazıldığı görülen bu metinlerin daha sonra kaynaklarda açıkça yer almamakla beraber ilk defa hattat Hafız Osman tarafından levha seklin de yazılmış olduğu kabul edilmektedir (Derman 1998).

Hilye levhalarının en yaygın şekline göre bölümleri şunlardır:

1-Baş Makam: Buraya besmele veya eûzu besmele, bazen de besmelenin için de geçtiği ayet (en-Nem 127/30) yazılır (En-Nem127/30).

2-Göbek: Hilye metninin büyük bir bölümünün yerleştirildiği bu kısım “gövde” olarak da adlandırılır. En yaygın şekli dairevi olmakla birlikte oval, hatta dikdörtgen şeklinde tertip edilmiş örnekleri vardır.

3-Hilal: Göbek kısmının daire şeklinde tertiplenmesi halinde uçları baş makama doğru bakan genişliği aşırı olmayan bir hilalle göbeğin çevrelenmesi sık rastlanan bir uygulamadır. Hilyelerde tezyinat bakımından en zengin yer göbek kısmıyla hilalin etrafında kalan umumiyetle kare şeklinde tamamlanmış sahadır.

4.5.6.7.-Hulefa-yi Raşidin İsimleri: Göbeğin köşelerinde yer alan bu yuvarlak yahut beyzi dört makama sırasıyla Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali’den meydana gelen dört halifenin isimleri yerleştirilir. Ancak bazı kompozisyonlarda Resulullah’ın Ahmed, Mahmûd, Hâmid, Hamîd şeklindeki dört ismimim bunların yerine yazıldığı görülür.

8-Ayet: En çok görüleni “Biz seni alemlere ancak rahmet olarak gönderdik” (el-Enbiya 21/107) mealindeki ayettir (El-Enbiya 21/107).

9-Etek: Hilye metninin devamı ve duanın yer aldığı kısımdır. Bu bölümün en sonuna hilyeyi yazan hattat imzasını ve levhayı yazdığı tarihi ilave eder.

10.11-Koltuk: Tezyini motiflerin yer aldığı etek kısmının iki tarafında kalan boşluklardır (Derman 1998).

**FOTOĞRAF 3-** Hilyeyi Şerif Örneği Hat: Yusuf BİLEN Tezhip: Burcu TOĞRUL

Hafız Osman hilyelerinde besmele ve ayet için sülüs, metin kısmı için nesih, imza için de nesih veya rikâ hatlarını kullanmış, besmele için muhakkak hattını tercih ettiği de olmuştur. Büyük ebatlı hilye yazımını, her boyda 200 civarında hilye yazmış bulunan Kazasker Mustafa İzzet Efendi başlatmış, böylece sülüs-muhakkak ve nesih yazıları da bu hilyelerle "celi" vasfını kazanmıştır (Derman 1998).

**Tuğra / Ferman / Berat**

Tuğra Osmanlı sultanlarının monogram niteliğindeki imzasıdır (Özkeçeci 2007). Tuğranın sözlüklere göre eski Türkçe Tuğrağ'dan veya Uygurca tugru (doğru) kelimesinden türediği düşünülür. Devletin veya idarecisinin alameti olan tuğdan ya da Arapça ve Farsça Tuğra'dan geldiği de kabul edilir. Tuğranın kökeni efsanelere kadar görülür ve Oğuz Han'ın yazılı alameti olduğu rivayet edilir. Divan-ı Lügat'it Türk yazarı Kaşgarlı Mahmud'dan ve Lehce-i Osmani adlı sözlüğün yazarı Ahmed Vefik Paşa'dan son yazarlara kadar tuğra hakkında yazılmış eserlerde tuğra sözünün efsanevi bir kuş olan Tuğrı'dan geldiği ve bu kuşun Oğuzların büyük hakanının arması olduğu yazılır (Bayramoğlu 1976).

Tuğranın yapısı 4 bölünden oluşur:

1- Sere: Anlamı "açık duran başparmağı ucundan, işaret parmağının ucuna kadar olan uzaklık" demek olan sere (sele) ya da kürsü tuğranın metin kısmıdır. Bunda padişahın ve babasının adları ile Şah, Han, el-muzaffer kelimeleri yazılır.

2- Beyze "Bin" ile "Han" kelimelerinin "N" harflerinin kıvrılması ile meydana gelen ve iç içe yazılan iki kavise denir. İç beyze ve dış beyze adı verilen bu iki kavis, tuğranın sol tarafındadır. "Daima" kelimesi bunun ortasındadır.

3- Tuğ (elif), tuğranın yukarıya uzanmış olan mızrak şeklindeki üç paralel çizgiye verilen addır. Bunların üzerine flama gibi çekilen kıvrıklara zülüf ya da zülfe denmektedir.

4- Hançere ((kol): Beyzelerin devamı olan el-muzaffer kelimesinin üzerinde geçerek tuğranın sağına doğru muvazi iki çizgi halinde uzanan kısmı denir (Özkeçeci 2007).

**Tekke Levhaları**

Çeşitli tarikatların tekke, zaviye, asitane ve hankahlarının duvarlarında görülen levhalardır. Genellikle usta hattatlar tarafından yazılmayan ve özellikle tarikat mensuplarının hazırladıkları levhalardır. En belirgin özellikleri eserlerin imzasız, yani ketebesiz oluşlarıdır (Karadaş 2004). Bu levhalar mensubu bulundukları tarikatların taçlarının şeklini ve tarikat pirlerinin isimlerini içerdikleri gibi ayet, hadis, güzel sözler ile yazı resimleri ve cami, kandil, gemi, kuş, aslan, insan gibi formları da içerir (Barik 2010).

Tekke levhalarının çoğu zamanımıza gelmemiş yeni harflerin kabulü ile beraber bunlar tamamen ortadan kalkmış ve rağbetten düşmüştür (Karadaş 2004).

FOTOĞRAF 4- Hüsni Efendi, Celi Sülüs, Tekke Levha,(İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi)

## MAHMUD CELALETTİN, MUSTAFA KÜTAHİ VE MEHMED ŞEVKİ EFENDİLERİN HAYATLARI

**Mahmud Celalettin Efendi**

Mahmud Celalettin Efendi Kafkasyanın Dağıstan bölgesinde doğan Mahmud Celalettin, babası Şeyh Mehmed Efendi'yle İstanbula geldi. Doğum tarihi belli değildir. Hafız Osman eserlerine bakarak kendi gayretiyle sanatını geliştirmiş ve kabul edilen bir üstad olmuştur. Celi sülüs hattı sertve durgun ifadesinden dolayı Rakım tavrına karşı pek tutunamamıştır.1829 yılında vefat etti (Derman 2001).

**Mustafa Kütahi**

Mustafa Kütahi Kütahyalıdır. Bu nedenle Kütahi veya şeyh Halil Efendi'nin yeğeni olduğu için de Şeyhzade diye tanınır. Öğrenim çağına gelince İstanbul'a giderek medresede dini ilimleri öğrenmiş ve müderris olmuştur. Öğrenim sırasında İbrahim Rodosi' den sülüs ve nesih meşk ederek icazet almıştır. Kütüphane, müze ve özel koleksiyonlarda Hafız Osman yolunda güzel eserleri bulunmaktadır. Mahmud Raci Efendi ve kızı Şerife Emine Safvet Hanım bilinen talebelerindendir (Serin 2010).

**Mehmed Şevki Efendi**

Mehmed Şevki Efendi 1829 yılında Kastamonu'nun Seydîler (Seyyidler) köyünde doğdu. Babası tüccardan Ahmed Ağa'dır. Üç yaşında İstanbul'a gelen Şevki Efendi, dayısı Râgıp Paşa Kütüphânesi Hâfız-ı Kütübü Mehmed Hulûsî Efendi'den sülüs ve nesih yazılarını meşk ederek me'zun oldu. Şevki Efendi Yıldız Sarayı'nda II. Abdülhamid'in şehzâdelerine yazı hocalığı yaptı. Bütün İslâm dünyasın da benimsenen kendi üslûbunu ortaya koymuştur. Harflerdeki vuzuh, üslûbunun en önemli vasıflarındandır.7 Mayıs 1887'de vefat eden Şevki Efendi, Merkez Efendi Kabristanı'na defin olundu (Serin 2010).

## LEVHA ANALİZLERİ

### 29 ENVANTER NUMARALI LEVHANIN ANALİZİ

**FOTOĞRAF 5**-29 ENVANTER NUMARALI LEVHA

**ÇİZİM 1**-29 ENVANTER NUMARALI LEVHA

“Bütün işlerde tevekkülüm Allah’adır. Abbas ve diğer beş arkadaşına dostluğum vardır. Muhammed peygamber, ondan sonra iki oğlu, Fatımatul Zehra ve Murtaza Ali” anlamını içeren Mahmud Celalettin Efendi’ye ait yazım tarihi bilinmemekte olan 40X28cm. ölçülere sahip celi sülüs yazı iki satıra altın cetvelle ayrılmıştır. İç pervazında;hançer yaprakları aynı yönde birbirinden bağımsız tasarlanmıştır. Köşelere ise penç motifi yerleştirilmiştir. Yapraklar altına, pençler beyaza boyanmıştır. Dış pervazda ise; köşelerde ve ortalarda olan desen de kıvrımlı dallar,penç ve akant yapraklarından meydana gelmektetir. Köşelerde yer alan desen orta kısımdaki desenle cetvelle birleştirilmiştir. Dış pervazın zemin rengi koyu mavidir. Bezemalerde ise ağırlıkta altın kullanılmış olup çok az beyaz boyada görülmektedir. Barok üslubunun özelliklerini taşımaktadır.

**16 ENVANTER NUMARALI LEVHANIN ANALİZİ**

**FOTOĞRAF 6**-16 ENVANTER NUMARALI LEVHA

**ÇİZİM 2**-16 ENVANTER NUMARALI LEVHA

“ Ayinedir bu âlem her şey hak ile kaim, Mirat-ı Muhammed 'den Allah görünür “ anlamınıiçeren Mahmut Celalettin Efendi’ye ait yazım tarihi bilinmemekte olan.40X28.8cm. ölçülerine sahip olan sülüs kıt’a da ki beyit cetvelle ikiye bölünmüştür. Levhanın yazı aralarında bitkisel bezeme görülmektedir. Bu bezemede penç, gonca ve yapraklar bulunmaktadır. Böylece yazıdaki boşluklar doldurulmaya çalışılmıştır. İç pervaz bezemesiz ve sadedir. Dış pervazda ise; köşe ve orta kısımlarda yer alan desende penç ve yaprak motifi görülmektedir. Altın sulandırma ve altın tahrirle yapılmıştır. Halkar tekniği uygulanmıştır. Zemin rengi çay rengidir. Klasik dönemin özeliklerini yansıtır.

**7 ENVANTER NUMARALI LEVHANIN ANALİZİ**

**FOTOĞRAF 7**-7 ENVANTER NUMARALI LEVHA

**ÇİZİM 3**-7 ENVANTER NUMARALI LEVHA

“Hazreti peygamber (sav)buyurdu ki: ”İman yetmiş küsur-bir rivayette de altmış küsur şubedir.Haya imandan bir şubedir.” anlamını içeren Mehmet Şevki Efendi’ye ait 1854 tarihinde yazılan 60X53cm.büyüklüğündeki sülüs kıt’a hadisin altın celvellerle dört satıra ayrıldığını görmekteyiz. 1.ve 3.satırın sonunda çiçek buketlerini, 4. Satırın sonunda ise; hattatın imzası ve yazıldığı tarihi çevreleyen yuvarlak formunda, yapraklarla tasarlanmış süsleme karşımıza

çıkmaktadır. 1.ve 3. Satırda yer alan çiçek buketleri birbirine benzemez. İç pervazda ise; aynı yönü takip eden bir yaprak bir penç motifi şeklinde tasarlanan tasarımı görmekteyiz. Ağırlıkta altın, çok az beyaz renk kullanılmıştır. Zemin rengi laciverttir. Köşelere yerlertirilen ana motifler sümbüldür. Altın ve beyaz a boyanmıştır.Ana motoften çıkan çelenk formu basit yapraklarla tasarlanmıştır ve birbirlerine motif ile bağlanmaktatır.Çelenk formun içinde ise; bitkisel süslemeler yer almaktadır. Tasarımın içini beyaz bir kurdela dolanmaktatır.Kurdela desene hareketlilik katmıştır.Zemin rengi yeşildir. Barok üslubu ile yapılmıştır.

**95 ENVANTER NUMARALI LEVHANIN ANALİZİ**

**FOTOĞRAF 8**- 95 ENVANTER NUMARALI LEVHA

**ÇİZİM 4**-95 ENVANTER NUMARALI LEVHA

“Hasan’ın oğlu Hasan , Hasan’ın oğlu Hasan , dedesi Hasan’dan rivayet: Güzelliğin en güzeli ahlak güzelliğidir.” anlamını içeren Mehmed Şevik Efendi’ye ait 1859 tarihinde yazılan 52.5X45.5cm büyüklüğündeki celi sülüs hadisin altın cetvelle iki satıra ayrıldığını görmekteyiz. İç pervazı yaprak desenli olup, köşelerine penç motifi yerleştirilmiştir. Dış pervaz ise; asma dallardan oluşan çiçek deseni yer almaktadır.Asma dallardan çıkan başak dalı ve asma dallarının arasına yerleştirilen fiyonklu kurdelalar desene hareketlilik katmıştır. Zemin rengi koyu mavidir. Barok döneminin özelliklerini yansıtmaktadır.

**96 ENVANTER NUMARALI LEVHANIN ANALİZİ**

**FOTOĞRAF 9**-96 ENVANTER NUMARALI LEVHA

**ÇİZİM 5**- 96 ENVANTER NUAMRALI LEVHA

"Bir topluma hizmet eden, onun efendisidir" anlamını içeren Mustafa Kütahi'ye ait 1786 tarihinde yazılan 46X27.4 cm. büyüklüğündeki celi sülüs levhanın yazısı altınla tahrirlenmiştir. Yazı zeminindeki boşluk kalmayacak şekilde bitkisel motiflerle doldurulmuştur. Bu bitkisel motifler altın ile boyanıp, is mürekkebiyle tahrirlenmiştir. Yazının sağ ve sol üst köşelerine simetrik yerleştirilen gül, gonca gül ve yapraktan oluşan şükufe tarzı süslemeler yer almaktadır. İki satırlık yazı altın cetvelle ikiye ayrılmaktadır. Alt kısımda yer alan yazının sağ ve sol köşelerine simetrik yerleştirilen tezhip deseni bulunmaktadır. Desende penç, yaprak ve rumi süslemeler görülmektedir. Tezhibin zemin rengi lacivert ve bordodur. Lacivert zemin rengi daha çok hakimdir. İç pervaz; cetvel ağırlıklıdır ve zemin rengi açık mordur. Dış pervaz ise; halkari süsleme yapılmıştır. Altınla sulandırılan motifler, altınla tahrirlenmiştir. Kullanılan motifler ise; penç ve yapraktır. Halkari desen tasarım bakımından zayıftır. Klasik dönemin izlerini taşımaktadır.

**105 ENVANTER NUMARALI LEVHA**

**FOTOĞRAF 10**-105 ENVANTER NUMARALI LEVHA

**ÇİZİM 6**-105 ENVANTER NUAMRALI LEVHA

"Allah'ın emirlerini iki dünyada (dünya ve ahirette) koru." anlamını içeren Mustafa Kütahi'ye ait 1786 tarihinde yazılan 46.3X29cm. büyüklüğündeki celi sülüs levhanın yazısı altınla tahrirlenmiştir. Yazının zemini boşluk kalmayacak şekilde bitkisel motiflerle doldurulmuştur.

Altınla boyanmış, is mürekkebi ile tahrirlenmiştir. Alt kısımda yer alan yazının sağ ve sol köşelerine simetrik yerleştirilen tezhip desenin de, gonca, penç, rumi ve yapraklar bulunmaktadır. Tek iplikle tasarlanan tezhip deseninin zemin rengi ağırlık da laciverttir. Rumi motifinin zemini ise bordodur. İç pervaz ve dış pervaz 96 numaralı levhayla aynı özellikleri göstermektedir. Klasik dönemin özelliklerini yansıtmaktadır.

## SONUÇ

Tezhip sanatı Türk süsleme sanatları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Yazının süslemesinden oluşan tezhip sanatı; yüzyıllar içerisinde üslup, tarz ve teknik açısından değişimler göstermiştir. XVIII. Yüzyılın sonlarında ise celi harflerle yazılıp, levhacılık geleneğinin doğmasına ve benimsenmesine neden olmuştur.

Türk islam kültür mirasında önemli bir yer tutan levhalar, özellikle XVIII. Yüzyıl'dan sonra büyük mekanlarda (Cami, saray, müze, kütüphane ve özel koleksiyonlarda) kullanılmaya başlamıştır. Bu eserlerin en kıymetli ve eski olanlarının bulunduğu yerlerden biride Süleymaniye Kütüphanesidir. Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan Mahmud Celalettin, Mustafa Kütahi ve Mehmed Şevki Efendi'lere ait sülüs-celi sülüs hatlı levhaların tezhip özellikleri ele alınmıştır.

Eserlerin hattatlarının imzalarına rastlanmıştır. 7 ve 95 envanter numaralı levhaların hatları XIX. Yüzyıl da yazılmıştır. 96 ve 105 envanter numaralı levhanın hattı ise, XVIII. Yüzyılda yazılmıştır. 16 ve 29 envanter numaralı hatların yazım tarihine rastlanmamıştır. 105, 96, 95 ve 29 envanter numaralı levhalarda celi sülüs yazı, 7 ve 16 envanter numaralı levhalarda sülüs yazı çeşidi görülmektedir.

Eserlerin süslemelerinde ise; 29, 95 ve 7 envanter numaralı levhalar barok döneminin özelliklerini, 16, 96 ve 105 envanter numaralı levhalarda klasik dönemin özelliklerini görülmektedir. 105 ve 96 envanter numaralı levhanın süslemelerindeki benzerlikten dolayı yapan sanatçının yada aynı atölyeden çıktığı düşünülmektedir. İncelenen eserlerin bezemelerinde bitkisel menşeili motif tasarımları hakimdir. Tezhiplerini yapan sanatçıların imzalarına rastlanmamaktadır. Atölye çalışması olduğu düşünülmektedir.

## KAYNAKLAR

**Aksoy N,** (1998) Camaltı Resimleri, Antik-Dekor, S:41, İstanbul, 136s.

**Alparslan A, (**1999) Osmanlı Hat Sanatı, Yapı Kredi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 21-22-147-107-106s.

**Arseven C.E**. (1957) "Levha" Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.11, Yem Yayınları, İstanbul, 1108s.

**Barik M,** (2010) Barok Dönemi Levha Tezyinatı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 48- 42s.

**Bayramoğlu F,** (1976) Tezhipli ve Padişah Onaylı Levhalar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Tifdruk Matbaası, İstanbul, 21s.

**Berk S**, (2013) Devlet-i Aliyye'den Günümüze Hat Sanatı, İnkılap Yayınları, İstanbul, -70-71-72-73-77-17-122-123-124-125s.

**Çetintaş M.B**. (2008) Altınla Yazılmış Harfler, Antik Dekor, S:108, İstanbul, 139s.

**Derman U,** (2001) Osmanlı Hat Sanatı, Sakıp Sabancı Müzesi, Sakıp Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 31-108s.

**Derman U,** (1998) Hilye, TDV, İslam Ansiklopedisi, C:18, İstanbul, 44-47-48-49s.

**Derman U,** (1992) Hat Sanatında Osmanlı Devri, İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı, İstanbul, 39s.

**Derman U,** (1997) Hat, TDV, İslam Ansiklopedisi, C:16, İstanbul, 433s.

**Kadri H.K.** (1928) Türk Lügatı:Türk Dillerinin İstikaki ve Edebi Lügatları, Maarif Vekaleti, İstanbul, 901s.

**Karadaş C,** (2004) Türk Tezhip Sanatında Levha Tezyinatı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 74-75-76-78s.

**Özçimi A.S.** (2012) Hilye Tezhibi, M.S.Ü. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 14s.

**Özkeçeci İ,** (2007) Türk Sanatında Tezhip, İstanbul, 186-187-174-175-169-171-172s.

**Serin M,** (2010) Hat Sanatı Ve Meşhur Hattatlar, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 180-211s.

**Taşkale F,** (1999) Tezhip Sanatında Kullanım Alanları, M.S.Ü. Sanatta Yeterlilik Tezi, İstanbul, 73-80s.

**Yılmaz A,** (2004) Türk Kitap Sanatları Tabir ve Istılahları, Damla Yayınevi, İstanbul, 192-340-304-202s.

# ERİL TAHAKKÜM ALTINDA EMEK PİYASALARI VE İŞİN CİNSİYETİ: YATAY VE DİKEY AYRIŞMA

**Öğr. Gör. Burcu YERLİKAYA**
Artvin Çoruh Üniversitesi, İş Sağlığı ve Güvenliği Programı

## ÖZET

Toplumsal cinsiyet meselesi, hemen her ülkede kendine özgü bir gelişim seyri izlemesine karşın genel anlamda kadının nesne olarak ötekileştirildiği ve ikincil konuma itildiği genel bir zemin üzerine inşa edilmektedir. Kadının ikincil konumu, ev içi üretim rollerinin başat aktörü olarak algılanmasının yanı sıra emek piyasalarında da pek çok şekilde açığa çıkmaktadır. Bu durum, esas olarak patriyarkale içkin geleneksel kalıpların henüz tam manasıyla kırılamamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Patriyarkanın şekillendirdiği toplumsal cinsiyet normları, kadınlara ve erkeklere çeşitli roller yüklemiş ve bu iki cinsin yapabileceklerini ve yapamayacaklarını kendi kriterlerine göre sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmaya tabiiyet, esas olarak erken yaşlarda biyolojik cinsiyet üzerinden başlamaktadır. Daha açık bir ifadeyle, bebeklikten itibaren yaşadıkları topluma içkin sosyal ve kültürel özellikleri içselleştiren bireyler, kendilerine açılan alanda ve toplum tarafından çizilen çerçeve içerisinde "kadın" ve "erkek" olmaktadırlar. Bu bağlamda kendilerine biçilen roller ile birlikte cinsiyete dayalı işbölümü ortaya çıkmaktadır. Bu durum, özel alanda olduğu gibi kamusal alanda da görülmektedir. Kamusal alanda cinsiyet merkezli işbölümü bağlamında ortaya çıkan "yatay" ve "dikey" ayrışma, kadınların özel alanda olduğu gibi emek piyasalarında da ötekileştirilmesine sebep olmaktadır. Bu çalışma ile hedeflenen ise eril tahakkümün gölgesinde şekillenen emek piyasalarında, kadınların ne şekilde ötekileştirildiğinin açığa çıkarılmasıdır.

**Anahtar Kelimeler:** Toplumsal Cinsiyet, Kadın Emeği, Yatay Ayrışma, Dikey Ayrışma, Emek Piyasaları

## ABSTRACT

The issue of gender is built on a general basis, where women are generally marginalized as objects and pushed to a secondary position, although they follow a unique course of development in almost every country. In addition to being perceived as the main actor of domestic production roles, the secondary position of women is manifested in many ways in the labor markets. This is mainly due to the fact that traditional patterns inherent to the patriarchal have not yet been fully broken.

The patriarchal gender norms imposed various roles on women and men and classified, what these two sexes could and could not, according to their own criteria. Subject to this classification begins mainly on biological sex at an early age. To put it more clearly, individuals, who internalize the social and cultural characteristics inherent in the society they live in from infancy, become "women" and "men" in the area opened to them and within the framework drawn by the society. In this context, gender-based division of labor emerges with the roles assigned to them. This is seen in the public as well as in the private sphere. The

"horizontal" and "vertical" divergence in the context of gender-centered division of labor in the public sphere causes women to be marginalized in the labor market as well as in the private sphere. The aim of this study is to reveal how women are marginalized in the labor markets shaped by masculine domination.
**Keywords:** Gender, Female Labor, Horizontal Decomposition, Vertical Decomposition, Labor Markets

## GİRİŞ

Patriyarkal sistemin şekillendirdiği toplumsal cinsiyet olgusu ile çalışma yaşamında ortaya çıkan cinsiyete dayalı işbölümü, "yatay ayrışma" ve "dikey ayrışma" olarak açığa çıkmaktadır. Çalışma yaşamında, toplumsal cinsiyet bağlamında kadın işi ve erkek işi olarak ayrışan işler bulunmaktadır. Cinsiyete dayalı işbölümü, esas olarak toplumsal bir inşa süreciyle gerçekleşmektedir. Kadınların yoğun olarak seçtiği veya seçmesinin beklendiği işlerin sabır gerektirmesi, el becerisi istemesi ve duygusal emeğin yoğun olması gibi genel özellikleri vardır. Bu durum "yatay ayrışma" olarak adlandırılmaktadır. Yatay ayrışmaya göre, kadınların daha yoğun çalıştığı sektörler, toplumsal cinsiyet rolünün devamı niteliğinde olmakla beraber aynı zamanda emeğin daha değersiz hatta çoğu kez karşılıksız olduğu yerlerdir. Diğer bir ifadeyle, kadının ev içi üretimde karşılıksız ve de çoğunlukla görünmeyen emeğine paralel olarak, emek piyasalarında üretken emeklerini sunmaları esnasında da benzer bir sömürü açığa çıkmaktadır. Kadınların doğalarında bulunduğuna inanılan ev içi üretim rolleri becerilerinin kamusal alanda da devam etmesi beklentisi, emek piyasalarının eril zihniyeti üzerine inşa edilmektedir. Kısacası yatay ayrışma, kadınların cinsiyete dayalı işbölümü içerisinde değerlendirilmesiyken, "dikey ayrışma" ise erkeklerin daha yüksek pozisyonlarda ve yönetici konumunda, kadınların ise erkeklere kıyasla daha düşük pozisyonlarda çalışmaları olarak adlandırılabilecektir. Nitekim kadınların tarım, eğitim ve sağlık sektöründe, daha genel bir ifadeyle ise hizmet sektöründe daha çok çalışmaları, bu sektörün sabır, şefkat ve el becerisi gibi özellikleri gerektirmesinden kaynaklanmaktadır.

Çalışma yaşamında cinsiyete dayalı işbölümü ile birlikte çalışma mekanlarının da cinsiyetçi bir yapılanması olduğu görülmektedir. Bu eril yapılanma, çalışma mekanlarının tasarımı ile birlikte yönetsel yapılardan ve çalışanlar arasındaki ilişkilere kadar pek çok alanda açığa çıkmaktadır. Kamusal alan erillikle bağdaştırıldığı gibi bu alanda yönetici konumunda bulunan erkeklerin sayıca fazlalığı, emek piyasalarının cinsiyetçi yönünü ağırlaştırmaktadır. Bu eril ortamın dili ve ilişki biçimleri, çoğunlukla erkekler tarafından belirlenmiştir. Bu bağlamda kadının emek piyasaların katılma kararı alması ile birlikte kamusal alanın eril hakimiyetini de kabul etmiş olması gerekmektedir. Özel alanda ev içi üretim rollerinin başat aktörü olan kadınlar, ikincil konumda olmayı kabul etmiş gözükmekteyken, kamusal alanda da var olabilmeleri, bu ikincil konumu kabullenmeleri ile gerçekleşebilmektedir. Bu kabul ile birlikte eril tahakkümün her yönden kuşattığı kadınlar, çalışma ortamında mobbing ve taciz gibi çok yönlü bir şiddete maruz kalmaktadır.

### Toplumsal Cinsiyetçi İşbölümünün Kaynakları

Kadın sorunu olarak genel bir başlık altında ele alınan kadınların eril egemenlik karşısındaki güçsüz konumu, yalnızca bireysel ve mikro toplumsal ilişkilerin değil, aynı zamanda uluslararası ve tarihsel yönleri de olan makro toplumsal ilişkilerin de konusunu oluşturmaktadır. Cinsiyete dayalı işbölümünün kökenlerine inmeden, tarihteki çeşitli üretim tarzlarının açıklanmasının mümkün olmadığı gibi (Werlhof, 2014:27-28), günümüz emek piyasalarında kadınların yaşadığı ayrımcılığı da anlamlandırmak mümkün gözükmemektedir.

Günümüzde toplumsal emeğin kadın ve erkek arasında bölünmesi, esas olarak cinsler arasındaki eşitsizliği yeniden üretmekte, eril egemenliğin ve kadınların erkeklere tabiiyetinin sürekliliğini sağlamaktadır. Tarihsel süreçte hız kesmeden devam eden kadın ve erkeklere farklı rol ve görevlerin yüklenmesi ise kökleri kapitalizm öncesine dek uzanan patriyarkal sistemden kaynaklanmaktadır. Bu sistem, hemen her alanda kadınların erkeklere tabiiyetini şart koşan ve erkeklerin kadınların emeklerini denetlemesine olanak veren bir yapıyı temsil etmektedir. Bu bağlamda cinsiyetçi işbölümünün kökenlerine inmek ve bu eşitsiz ilişkileri çözümleyebilmek için patriyarkayı/ataerkiyi çözümlemek gerekmektedir (Yaman, 2013:17).

Toplumsal cinsiyet kavramı, genellikle cinsiyet ve sosyal yapı arasındaki açık bir ayrıma işaret etmektedir. Daha açık bir ifadeyle, toplumda geçmişten gelen bir gelenek olarak kadın ve erkelere yüklenen roller farklı olmakta, bu süreç ise genellikle kadının aleyhine işlemektedir. Kadının aleyhine işleyen bu süreç, görünenin aksine oldukça karmaşık bir yapıyı ifade etmektedir.

Toplumsal cinsiyet kavramı, esas olarak cinsiyetin son derece karmaşık toplumsal ilişkiler ağı içerisinde kurulduğunu, bu karmaşık ilişkilerin basitçe biyolojik cinsiyetlerin merkeze alınarak anlaşılmasının mümkün olmadığını ifade etmektedir. Kavramın görünen yüzü biyolojik farklılıklara odaklanıldığını ima etse de kavramın arkasında yatan fikir, cinsiyete dayalı ayrımcılığın toplumsal bir inşa süreci sonunda ortaya çıktığıdır. Kadınlık ve erkeklik, esas olarak doğuştan getirilen biyolojik özelliklerden çok toplumsal bir kurgu olarak ele alınmalıdır (Bora, 2014:22). Bu bağlamda cinsiyete dayalı işbölümünün yalnızca özel alan içine hapsolmuş aileyle ilişkili bir problem olarak görülmesi eksik bir yaklaşım olacaktır. Bu işbölümünün, toplumun tamamına ait yapısal bir problem olduğunu merkeze almak ve tartışmak gerekmektedir. Erkeklerle kadınlar arasında var olan hiyerarşik ve eşitsiz işbölümü, esas olarak egemen üretimin, daha açık bir ifadeyle belli bir çağa ve topluma ait sınıfsal ilişkilerin ve daha genel olarak ulusal ve uluslararası işbölümünün bütünleyici bir parçasını oluşturmaktadır (Mies, 2014:109-110).

Patriyarkanın cinsiyetlere biçtiği toplumsal cinsiyet rolleri gereği kadınların karşılıksız bir şekilde yerine getirdikleri ev içi üretim faaliyetleri, emek üretkenliğinin değerini silikleştirmekte ve ortadan kaldırmaktadır. Büyük ölçüde kadın emeğine dayanan ve ücretsiz olarak gerçekleştirilen maddi yaşamın üretimi ya da geçimlik üretim faaliyetleri, bilinçsiz ve "doğal" bir etkinlik olarak değil, iş olarak tanımlanmak zorundadır (Mies, 2014:106-107). Kadınlar tarafından karşılıksız bir şekilde yaratılan artı-değerin görmezden gelinmesi, kadınların emek piyasalarına "üretken emek" olarak katılması durumunda da

ötekileştirilmelerinin en önemli nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda kadının özel veya kamusal alan fark etmeksizin yaratmış olduğu artı-değerin üretken emek olarak adlandırılması gerekmektedir.

**Eril Çalışma Düzeni ve Emek Piyasalarında Kadına Yönelik Ayrımcılık**

Patriyarkanın tarihsel süreç içinde yeniden üretmiş olduğu toplumsal cinsiyet olgusu, özel alanda olduğu kadar kamusal alanda da hiyerarşik ve eşitsiz ilişkiler ortaya çıkarmaktadır. Emek piyasalarında toplumsal cinsiyet olgusunun merkeze alınmasıyla "yatay ayrışma" ve "dikey ayrışma" ortaya çıkmaktadır (Guy ve Newman, 2004:289-298). Emek piyasalarındaki yatay ve dikey ayrışmanın temelinde, esas olarak cinsiyete dayalı mesleki ayrımcılık, diğer bir ifadeyle mesleki cinsiyetçilik yatmaktadır. Emek piyasalarında biyolojik cinsiyetlere göre yürütülen mesleki ayrımcılık düşüncesinin kökeninde ise biyolojik cinsiyetten çok toplumsal cinsiyetçilik fikri bulunmaktadır. Kadınların tarihsel rolleri itibariyle ev içi üretimin başat aktörü olmaları, kamusal alanda yine sabır ve el becerisi gerektiren işlerde ve hizmet sektöründe yoğunlaşmalarına neden olmaktadır. Nitekim kadınların ve erkeklerin yoğunlaştıkları işleri ve çalışma koşullarını açığa çıkarmayı hedefleyen "Kadınlar, Erkekler ve Çalışma Koşulları Raporu"na göre; erkekler inşaat, endüstri ve taşıma işlerinde, kadınlar ise tarım, eğitim ve sağlık sektöründe daha çok istihdam edilmektedir (Eurofound, 2013).

Emek piyasalarında işlerin, toplumsal cinsiyet bağlamında kadın işi ve erkek işleri olarak ayrışması ve kadınların yoğun olarak seçtiği veya seçmesinin beklendiği işlerin sabır gerektirmesi, el becerisi istemesi, duygusal emeğin yoğun olması gibi genel özelliklerinin olması, "yatay ayrışma" olarak adlandırılmaktadır. Yatay ayrışmaya göre, kadınların daha yoğun çalıştığı sektörler, toplumsal cinsiyet rolünün devamı niteliğinde olmakla beraber aynı zamanda emeğin daha değersiz hatta çoğu kez karşılıksız olduğu yerlerdir. "Dikey ayrışma" ise, erkeklerin daha yüksek ve yönetsel konumda çalışmaları, kadınların ise daha düşük pozisyonlarda çalışmaları anlamına gelmektedir (Etiler, 2015:2).

Toplumsal inşa süreciyle gerçekleşen iş ve mesleklerin cinsiyetlerinin olması gibi çalışma ortamlarının da eril bir yapılanmasının olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu eril yapılanma, çalışma mekanlarının tasarımından, makinelerin özelliklerine; işyerlerinin yönetsel yapılarından çalışanlar arası ilişkilere kadar pek çok yerde karşımıza çıkmaktadır. Ev içi, özel alan olarak kabul edilirken çalışma mekanlarının kamusal alan olarak adlandırıldığı, toplumsal normlara göre ise kamusal alanların kadınların geçici olarak bulunabilecekleri mekanlar olarak kabul gördüğü bilinmektedir. Bununla birlikte, kamusal alanın erkeklerle özdeşleştirilmesinin yanı sıra üst kademelerde ve yönetici pozisyonunda çalışanların çoğunlukla erkek olması, çalışma mekanlarını daha da erilleştirmektedir. Bu verili durumda, kadınların kamusal alanda var olabilmeleri bazı koşullara bağlı olarak gerçekleşmektedir. Kamusal alanın dilinin ve ilişki biçimlerinin erkekler tarafından yapılandırılmış olması, bu mekanın eril yönünün şiddetini artırmakta ve kadınların bu ortamda var olmaları onları bir kez daha ikincil konuma düşürmektedir. Ortamın eril yapısı, kadınlar için sürekli bir şiddet

kaynağı olurken, bu şiddet, mobbing ve fiziksel taciz gibi pratiklerle açığa çıkmaktadır (Etiler, 2015: 5).

Bu eril çalışma mekanları içinde kadınların ikincil konumda ötekileştirilmesi, esas olarak kadınların bu ortamın kurallarına uymasının beklenmesi üzerine inşa edilmektedir. Kamusal alanın "esas sahibi" olan erkekler tarafından belirlenen çalışma koşulları ve kuralları çerçevesinde kadınlar, çalışandan ziyade kadın veya anne/anne adayı olarak değerlendirilmekte ve bu bağlamda özel alandaki rolleri kamusal alana taşınmaktadır. Bu doğrultuda kadının kamusal alanda da erkeklere kıyasla daha yumuşak huylu olması ve erkeğin bir adım gerisinde durması gibi beklentilerin yanı sıra yönetici pozisyonlarına erkeklerin daha uygun görülmesi geleneği de emek piyasalarında hala hakimiyetini sürdürmektedir.

Kapitalist sistemin sınıfsal eşitsizlikleri ile cinsiyete dayalı eşitsizlikler, esas olarak birbirinden besleniyor gibi gözükmektedir. Örneğin makine kullanmanın eril niteliği, yalnızca cinsiyete dayalı işbölümünü değil emek piyasalarının eril egemenliğini de açığa çıkarmaktadır. Endüstriyel kapitalizmin sınıfsal eşitsizlikleri ile cinsiyete dayalı eşitsizlikleri bir arada ve birbirlerini normalleştiren benzer iktidar stratejileri yaratarak varlığını devam ettirmektedir (Sancar, 2009:175).

En nihayetinde emek piyasalarında mesleki cinsiyetçiliğin şiddetini içinde bulunulan ülkenin sosyo-ekonomik koşulları ile kültürel özellikleri belirlese de genel anlamda aynı işi yapan kadın ve erkeklerin ücretlendirme politikalarında ve kariyer basamaklarında farklı konumlandıkları, daha açık bir ifadeyle kadınların erkeklere kıyasla dezavantajlı konumda oldukları görülmektedir (Parlaktuna, 2010:1218). Bu dezavantajlılık, kadınların yoğun olarak tercih edildikleri işlerin alçaltıcı yönünden ziyade çalışma koşullarından kaynaklanmaktadır. Esas olarak tüm işler eşit önemdedir ve kendi içinde alçaltıcı iş yoktur. Pencere silmek daktilo yazmak kadar önemliyken kadınların dezavantajlı olmasına neden olan ise pencerenin silinme koşullarıdır. Bununla birlikte işbölümünün cinsiyete dayalı olarak ve özel/kamusal olarak ayrılması, bu bağlamda her işin herkese açık olmaması, kadınların ötekileştirilmelerinin birincil nedenlerindendir (Beauvoir, 1986:58-59). Emek piyasalarındaki mesleki cinsiyetçiliğin sonucu ise emek piyasalarında görülen yatay ve dikey ayrışma ile açığa çıkmaktadır.

## SONUÇ

Toplumsal cinsiyet kavramı, bir kültürel inşa süreciyle gerçekleşmekte ve bu inşa sürecinin sonunda kadın ve erkeklerin rolleri kesin sınırlarla birbirinden ayrılmaktadır. Toplumsal cinsiyet rollerinin çoğunlukla biyolojik cinsiyet temelli gerçekleştiği iddia edilse de esas olarak mesele daha karmaşıktır. Patriyarkanın kadın ve erkeğe biçtiği tarihsel roller, günümüzde cinsiyetlerden arındırılmış gibi gözükse de tam manasıyla bir dönüşüm henüz gerçekleşmemiştir. Patriyarkanın dayattığı "kadının özel alanın ve ev içi üretimin başat aktörü" olması geleneği, günümüzde kadının emek piyasalarına katılımıyla bir nebze olsun dönüşmüştür. Ancak bu dönüşüm hemen her hanede gerçekleşemediği gibi, kamusal alanın

erillikle özdeşleştirilmesi, kendi içindeki eril yapılanması ve mesleklerin cinsiyetlerle bağının kurulması, kadının özel alanda olduğu kadar kamusal alanda da eril tahakküm altında sömürülmesine ve ötekileştirilmesine kapı aralamıştır.

Ev içi üretim faaliyetlerinde ihtiyaç duyulan el becerisi, şefkat ve sabır gibi özellikler, kadın olmaya içkin ve "doğal" özellikler olarak kabul görmektedir. Kadınlığa içkin kabul edilen beceriler ve davranış biçimleri, özel alanda olduğu gibi kamusal alana katılan kadınların da yakasını bırakmamaktadır. Bu bağlamda kadınların emek piyasalarına katılımlarıyla tarihsel rolleri değişmemekte ve kamusal alanda da işler cinsiyetlere göre paylaştırılmaktadır. Mesleklerin ve yapılan işlerin cinsiyetlere göre bölüştürülmesi gibi, kamusal alanın eril dili ve yapılanması da kadınların işyerinde çalışan olarak kabul görmesinden ziyade ikincil bir tür olarak konumlanmasına neden olmaktadır. Özel alanın devamı olarak kamusal alanda da kadının; erkeğin yırtıcı yönü ile karar alıcı ve etkin rolünün aksine şefkatli, sabırlı ve de pasif olması beklenmektedir. Bununla birlikte kariyer basamaklarının tırmanılması konusunda da kadınlar erkeklere kıyasla dezavantajlı durumdadır. Mobbing ve taciz gibi şiddet eylemleriyle yolu kesilen kadınlara kıyasla erkeklerin çoğunlukla yönetici konumunda çalışmaları dikkat çekicidir. Bu bağlamda özel alanda olduğu gibi kamusal alanda da kadınların patriyarkale içkin toplumsal cinsiyet rollerinin devam ettiği, bu devamlılık sonucunda emek piyasalarında ortaya çıkan yatay ve dikey ayrışmayla kadınların özel alanda olduğu gibi kamusal alanda da ötekileştirildiği söylenebilecektir.

**KAYNAKÇA**

BEAUVOIR, S. D. (1986), **Ben Bir Feministim**, (Çev: Ayşe, Minu, Sedef), İstanbul: Kadın Çevresi Yayınları.

BORA, A. (2014), **Kadınların Sınıfı**, ***Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası***, 6.b., İstanbul: İletişim Yayıncılık.

ETİLER, N. (2015), "Kadın Çalışanların Sağlığına Nereden Bakmalı?", **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, Sayı: 56, Nisan-Mayıs-Haziran 2015, ss. 2-5.

EUROFOUND (2013), **Women, men and working conditions in Europe**, Publications Office of the European Union, Luxembourg, http://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef1349en.pdf (29.08.2019).

GUY, M.E. & NEWMAN M.A. (2004), "Women's Jobs, Men's Jobs: Sex Segregation and Emotional Labor, **Public Administration Review**, 64(3), pp. 289-298.

MIES, M. (2014), "Cinsiyete Dayalı İşbölümünün Toplumsal Kökenleri", (içinde) **Son Sömürge: Kadınlar**, (Maria Mies, Veronika Benholdt-Thomsen, Claudia Von Werlhof), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 101-150.

PARLAKTUNA, İ. (2010). "Türkiye'de Cinsiyete Dayalı Mesleki Ayrımcılığın Analizi", **Ege Akademik Bakış**, C.10, S.4, ss. 1217-1230.

SANCAR, S. (2009), ***Erkeklik: İmkansız İktidar Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler***, 1.b., İstanbul: Metis Yayınları.

WERLHOF, C.V. (2014), "Kadın Emeği: Ekonomi Politiğin Eleştirisindeki Kör Nokta", (içinde) **Son Sömürge: Kadınlar**, (Maria Mies, Veronika Benholdt-Thomsen, Claudia Von Werlhof), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 27-45.

YAMAN, M. (2013), **Ataerkil Kapitalist Tahakküm Altında Kadın Emeği, Kadın Bedeni**, İstanbul: Kayhan Matbaacılık.

# ERİL ŞİDDET BAĞLAMINDA ÇALIŞAN KADINLAR VE ÇİFTE MESAİNİN İŞÇİ SAĞLIĞI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

**Öğr. Gör. Burcu YERLİKAYA**
Artvin Çoruh Üniversitesi, İş Sağlığı ve Güvenliği Programı

## ÖZET

Kadınların emek piyasalarına katılımı, özellikle hizmet sektörünün yaygınlaşmasıyla hızla artmış ancak özel alanda toplumsal cinsiyete içkin rolleri, bu hıza paralel olarak dönüşmemiştir. Diğer bir ifadeyle, kadının kamusal alanda görünürlüğünün artması ile işyerinde cinsiyetlerine içkin yaşanacak sorunlara kapı aralandığı gibi ev içi üretimin başat öznesi olma rolü değişmediği için ikinci vardiya kavramının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu verili durumda kadının emek piyasalarına katılımı, kadınların hem özel hem de kamusal alanda pek çok sorun yaşamasıyla sonuçlanmıştır. Kadınların kamusal alana katılma kararlarının değişimiyle, toplumsal cinsiyet rollerinin değişim hızı paralel gitmediği için kadınlar açısından bir gerilim ortaya çıkmaktadır. Bu gerilim, esas olarak çifte mesai veya ikinci vardiya olarak adlandırılabilecektir. Bu bağlamda işyerinde yaşadıkları sorunlar ile birlikte toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında ev içi üretimin ağırlığı tek başına omuzlarına yüklenen kadınların ikili bir yük altında ezilmesiyle, sağlıkları olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu çalışma ile hedeflenen, kadınların özel ve kamusal alanda yaşadıkları eril tahakkümün şiddetinin açığa çıkarılmasıdır.

**Anahtar Kelimeler:** Toplumsal Cinsiyet, Kadın Emeği, Çifte Mesai, İkinci Vardiya.

## ABSTRACT

Women’s participation in the labor markets has increased rapidly, especially with the expansion of the service sektor, but gender-specific roles in the private sphere have not been transformed in paralel with this pace. In other words, as the visibility of women in the public sphere has increased, the door to the problems to be experienced in the workplace has been opened and the second shift concept has emerged as the role of domestic production has not changed. In this case, women’s participation in the labor markets has resulted in women having many problems both in the private and public spheres. As the rate of change in gender roles does not go paralel with the change in women’s decision to participate in the public sphere, a tension arises for women. This tension can be called essentially double shift or second shift. In this context, in the context of gender problems and the problem they face in the workplace, the women, who have the weight of domestic production alone are crushed under a double burden and their health is adversely affected. The aim of this study is to reveal the severity of the masculine domination that women experience in private and public spheres.

**Keywords:** Gender, Female Labor, Double Shift, Second Shift

## GİRİŞ

1980 sonrasında özellikle hizmet sektörünün yükselişe geçmesi ile birlikte kadının emek piyasalarında görünürlüğü artmıştır. Ancak kadınların, -geçmiş yıllara göre artış göstermesine rağmen- eğitim ve vasıf düzeyleri erkeklere kıyasla hala düşük düzeyde kalmaktadır. Bu bağlamda kadınların emek piyasalarında ucuz ve güvencesiz emek olarak görülmesi, günümüzde de hakimiyetini devam ettirmektedir. Bununla birlikte ekonomik kriz dönemlerinde kadınların işten çıkarılan ilk kişiler olmasının yanı sıra emek piyasalarına katılma kararlarında da işveren tarafından özellikle biyolojik sebeplerle erkeklere kıyasla daha az tercih edildikleri ve bu bağlamda dezavantajlı oldukları bilinmektedir.

Kadınlar, eğitim ve vasıf düzeylerine göre emek piyasalarında iyi bir işe yerleşmiş olsalar dahi, kamusal alanın eril özellikler taşıması sebebiyle pek çok sorun yaşamaktadır. İnsiyatif ve karar alma, terfi imkanları ve ücret gibi konularda kadınlara yönelik bir ayrımcılık olması, kadınları hem emek piyasasına katılma kararı alırken hem de emek piyasalarında istihdam edilirken psikolojik olarak etkilemektedir. Bununla birlikte mobbing ve fiziksel taciz gibi şiddet eylemi içerecek davranışların en çok kadınlara yöneltildiği de bilinmektedir. Bu bağlamda eril tahakkümün sömürüsü altında kendilerine açılan alanda var olmaya çalışan kadınlar, emek piyasalarında erkeklere kıyasla daha çok mücadele vermektedir.

Patriyarkale içkin inşa süreci içerisinde kadınların özel alanın, daha açık bir ifadeyle ev içi üretimin başat aktörü olması geleneği de günümüzde hala yaygın olarak devam etmektedir. Bu bağlamda kadın, kamusal alana katılsa dahi özel alandaki sorumluluklarından feragat edememektedir. Kamusal alanda emeğini sunan kadın, özel alana girdiği zaman da emeğini sunmaya devam ederek çifte mesaiye maruz bırakılmakta, bu bağlamda kamusal alanın eril zihniyeti tarafından sömürülen kadın bir de özel alanda eril tahakkümün sömürüsüne maruz kalmaktadır. Kadınlar, maruz kaldıkları bu ikili yük altında ezilirken, işçi sağlığı açısından bir değerlendirme yapıldığında, fiziksel ve ruhsal sağlıklarının erkeklere kıyasla daha kötü durumda olduğu açığa çıkmaktadır. Zira sağlık kavramı, işyeri içinde ve dışında olmak üzere bir bütünü kapsamakta ve emeklerinin parasal karşılığı ile temel insani ihtiyaçlarını karşılayan bireyler, bu ihtiyaçları giderebildiği ölçüde sağlıklı olmaktadırlar. Daha açık bir ifadeyle, işyeri dışında sağlıklı olmak, çalışma ortamının sağlık ve güvenlik yönünden uygun koşullar içermesi ile birlikte iyi bir ücret ve sosyal haklar temelinde gerçekleşebilecektir. Sağlıklı bir beden ve zihinle işe giden çalışanlar ise daha verimli ve üretken olacaktır. Kısacası kişinin bedenen, ruhen ve sosyal yönden tam bir iyilik halinde olabilmesi özel alan ve kamusal alanın kalitesine bağlı olarak gerçekleşebilecektir. Kadınların hem emek piyasalarında uğradığı ayrımcılık hem de ev içi üretim rollerinin ağırlığı, sağlıklı bir çalışma ortamı ile yaşam alanı ikiliğini sekteye uğratmaktadır.

**Kadının Görünmeyen Emeği ve Çifte Mesai**

Geleneksel patriyarkal ideoloji üzerine inşa edilen kadın emeğine dair üretken ve üretken olmayan emek sınıflandırması, esas olarak ev içi üretimin başat aktörü olan kadınların emeğinin görünmez kılınmasındaki en önemli etkenlerden biridir. Emek piyasalarında ücret karşılığı çalışmanın üretken kabul edilmesi ve ev içi üretim sonucunda yaratılan artı-değerin ücret karşılığı olmaması, kadınların karşılığı ve görünürlüğü olmayan bir değer yaratma süreci içerisine itilmesine neden olmuştur. Bununla birlikte patriyarkanın üretmiş olduğu kadınlara biçilen rollerin ev içi üretim ilişkileri üzerine inşa edilmesi, kadınların bu üretimi gönüllü olarak ve sevgi temelinde yaptıkları ön kabulünü getirmiştir. Dünya'da 1970'li yıllarda yükselişe geçen ikinci dalga feminist hareketin etkisiyle yaygınlaşan kadın çalışmalarının, kadın emeğinin karşılığı ödenmeyen ev içi üretiminin saklı kalan yönüne vurgu yapması, bu emek türünün açığa çıkarılmasında etkili olmuştur.

Bu bağlamda kadın emeğine dair yürütülen teorik tartışmalarda yapılacak ilk ayrım, ücretli ve ücretsiz (karşılıksız) kadın emeğine dair olacaktır. Günlük pratiklerde bu iki emek türünün iç içe geçmiş olmasından dolayı (Işık ve Serdaroğlu, 2015:7), esas olarak ikili bir yük altında olmasına rağmen emek piyasalarına katılan kadının, ev içi üretim rolleri görmezden gelinmektedir.

Kadının, ev ve işyerinin zaman içinde mekansal olarak ayrışmasıyla, diğer bir ifadeyle emek piyasalarına katılmasıyla ev içindeki sorumluluğu ortadan kalkmamaktadır. Kadın, çalışma yaşamına katılıyorsa dahi ev içi üretim faaliyetleri ve çocuk, hasta ve yaşlı bakımı gibi duygusal ve sosyal ilişkileri oluşturma ve sürdürme sorumluluğu devam etmektedir. Kamusal alana katılan kadının eş zamanlı olarak ev içi emeğini sunmaya devam etmesi, esas olarak "çifte mesai", "çifte yük" ve "ikinci vardiya" gibi kavramlarla ifade edilmektedir (Başak, Kıngır ve Yaşar, 2013:19-20). Çifte mesai, eşler arasında kadınlara yönelik olarak ağırlık kazanmakta, birinci vardiyasını işyerinde yapan kadın, ikinci vardiyasını evde devam ettirmektedir. Emek piyasalarına katılan kadın ve erkeklerin ikinci vardiyası olarak değerlendirilebilecek ev içi üretim faaliyetleri, doğrudan kadının sorumluluğunda kalmakta, bu faaliyetlerin yürütülmesinde erkekler sorumluluk sahibi olarak akıllara gelmemekte, kadın ikinci vardiyasi olan ev içi üretim faaliyetlerini doğrudan kendisi yürütmüyorsa dahi bu faaliyetlerin yürütülmesini organize etmekle sorumlu tutulmaktadır. Erkeklerse çoğunlukla bu sorumluluğun dışında veya kenarında kalmaktadır.

Kadının görünmeyen emeği, diğer bir ifadeyle ev içi veya karşılıksız kadın emeği, belli bir zaman dilimini kapsamamaktadır. Bu bağlamda çalışma zamanı ile boş zaman ve dinlenmenin iç içe geçmiş olması, ev içi üretimin mesaisiz bir iş olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Belli bir zaman dilimini kapsamayan ve dinlenme ile çalışmanın iç içe geçtiği bu çalışma türünde, ortalama olarak kaç saat çalışıldığı gibi nicel ifadelerle ölçülebilen bir büyüklükten söz edilmesi de mümkün gözükmemektedir. Görünmeyen emek, aynı zamanda karşılıksızdır. Kadın, emek piyasalarında ücret karşılığı çalışmaması halinde, "evde oturan kadın" olarak görülmektedir. Bu bağlamda "evde oturan kadının" ev içi üretim faaliyetleri,

patriyarkal yapının kadına biçtiği roller ve görevler gereği zorunlu olarak yapılması gereken eylemler bütünü olarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda kadının ev içi üretim faaliyetlerinin sonucunda yaratmış olduğu artı-değer için bir karşılık beklemesi zaten anlamlı gözükmemektedir. Daha açık bir ifadeyle, kadının, piyasada ücret karşılığı çalışan bir "erkek" aile bireyi tarafından geçimi sağlandığı için, kadın bunun karşılığı olarak ev içindeki işleri yapmakla yükümlü görülmektedir. Neticede kadınların sundukları emekleri sonucunda aldıkları karşılık benzeri şey ise, yaptıkları işten bağımsız olarak, emeklerini sundukları kişilerce kendilerinin bakımlarının sağlanması vaadi olarak ortaya çıkmaktadır (Işık ve Serdaroğlu, 2015:8). Bu tarihsel ve kabullenilmiş görev dağılımında paylaşımın neden böyle yapıldığı konusunda ise genellikle anlamlı bir gerekçe bulunmamaktadır. Genel anlamda bakıldığında, sebebin ataerkil kültür normları üzerine inşa edilen toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünden başka anlamlı bir sebebi olmadığı görülmektedir.

Kadınların emek piyasalarına katılımıyla toplumsal cinsiyet rolleri kapsamında değerlendirilen ev içi üretim sorumluluklarının ve hanehalkı bakım faaliyetlerinin devam ettiği ve erkeklere kıyasla daha fazla emek harcadığı, çeşitli araştırmalarla ortaya çıkarılmıştır. Çifte mesai anlamına gelen bu devamlılık, Türkiye açısından incelendiğinde, TÜİK'in Zaman Kullanımı Araştırması sonuçları, çalışmayan kadınların günün 5 saat 43 dakikasını, çalışan kadınların ise 4 saat 19 dakikasını ev ve hanehalkının bakımı ile geçirdiğini ortaya koymaktadır. Bu durum Türkiye'de çalışan kadınların en iyi ihtimalle 7.5 saat olan ücretli çalışmalarının üzerine 4 saat ücretsiz çalışmanın eklenmesi anlamına gelmektedir (TÜİK, 2006). Bu durumda ücretli çalışmanın üzerine koyulan ortalama 4 saatlik çalışma, görünmeyen ve karşılığı ödenmeyen emek olarak kalmakta, diğer bir ifadeyle görev adı altında eriyip gitmektedir. Yine TÜİK tarafından ikinci kez 2014-2015 yıllarını kapsayacak şekilde gerçekleştirilen ankette, hanehalkı ve aile bakımına ayrılan zaman çalışma durumuna ve cinsiyete göre incelendiğinde; kadınların günde ortalama 3 saat 31 dakikasını, çalışan erkeklerin ise bu faaliyetlere 46 dakikasını ayırdığı görülmektedir (TÜİK, 2014-2015). Her iki anket sonucu da kadınların emek piyasalarına katılmalarıyla tarihsel rollerinin ortadan kalkmadığını ve iki yönlü bir sömürüye maruz kaldıklarını açığa çıkarmaktadır.

Emek piyasalarına katılma kararı alan kadınların, öncelikle hane içindeki üretim faaliyetlerinin nasıl gerçekleştirileceğini organize etmesi gerekmektedir. Çalışmaya başlamadan önce çocuk veya yaşlı bakımı gibi işlerin nasıl yapılacağını düşünmesi ve çözüm üretmesi gereken kadınlar, bu işlerden temizlik, yemek, çocuk bakımı gibi işleri piyasadan satın alma yoluyla ikame edilebilecekken, çocuklara ödev yaptırma, okul toplantılarına gitme, kişisel sorunlarıyla ilgilenme, çocuğun kreşe/okula bırakılması ve oradan alınması gibi hem duygusal hem de fiziksel emek gerektiren işleri ikame edemeyecektir. Bu bağlamda emek piyasalarındaki ücretli çalışmanın üzerine eklenen karşılıksız "yeniden üretim" faaliyetleri ile kadın çalışanın günlük çalışması 1.5 katına çıkmaktadır (TÜİK, 2006). Bahsi geçen işlerin organize edilmesinde yine kadınlar birincil derecede sorumluluk altında olmakta, erkekler ya ikincil konumda kalmakta ya da hiçbir şekilde bu sorumluluğu üstlenmemektedir. Kreşe

gitmesi veya başkası tarafından bakılması gereken çocuğun masrafları kadının ücretinden ağır basıyorsa, kadının çalışmasının rafa kalkmasının yanında bu işin organizasyonu da yine kadına düşmektedir.

Kadının ev içi emeğinin en önemli kısmını oluşturan bakım faaliyetleri ile ilgili toplu sözleşmelere bakıldığında ise sendikalarda, genel olarak iki eğilimin olduğu görülmektedir. Birincisi, bakım konusunun yalnızca, çocuk bakımı ile sınırlanmış olmasıdır. Diğeri ise, toplumda egemen olan "çocuk bakım sorumluluğu kadına aittir" anlayışının, toplu sözleşmelerde çocuk bakımına ilişkin düzenlemelerin merkezi düşüncesini oluşturmuş olmasıdır. Çocuk bakımına ilişkin en yaygın uygulama olan kreş uygulaması toplu sözleşmelerde, kanunlarla da belirlendiği gibi sadece kadın işçilerin sayısı göz önünde bulundurularak düzenlenmektedir. Genel olarak sendikaların bunu değiştirmeye dönük bir iradesinin ve anlayışının da olmadığı açıkça görülebilmektedir (Urhan, 2015:26).

**Eril Çalışma Düzeni ve Çifte Mesai Karşısında Kadın İşçilerin Sağlığı**

Biyolojik farklılıklar, patriyarkal kültür normlarının üzerine inşa edilen bir ön kabulle emek piyasalarında kadınlar için engel olarak görülmektedir. Kadınların ruhsal ve fiziksel olarak daha güçsüz olduğunun düşünülmesi ve çalışma ortamında kadınlara yönelik cinsel ve yaşa bağlı olarak yapılan ayrımlar, emek piyasalarında kadınların sıklıkla karşılaştığı ötekileştirmenin temelini oluşturmaktadır. Bununla birlikte kadın çalışanların doğurganlık özelliği, işverenleri tedirgin etmekte, kadınların muhtemel bir gebelikten sonra yasal hakları bağlamında doğum izni ve/veya ücretsiz izin kullanabilecekleri ihtimali, emek piyasalarına girişte veya istihdam edilirken kadına yönelik ayrımcılığın nedenlerinden birini oluşturmaktadır. İşverenler açısından kadınların çocuk doğurabilme özelliği istihdam edilmelerinde engel teşkil ederken, özel sektörde kadın çalışanlardan belli bir süre çocuk sahibi olmayacağına dair alınan taahhütler ve yapılan anlaşmalar dahi gündeme gelmektedir. Bununla birlikte kadınlar, sosyal açıdan erkek çalışanlarca dışlanma ve kişisel gelişim açısından yeterli imkanların sunulmaması gibi ayrımcılıklarla da sıklıkla karşılaşmaktadırlar. Emek piyasalarında kadınların maruz kaldığı bu türden ötekileştirme eylemleri, kadın çalışanların ruh sağlığını olumsuz etkilemektedir (Esin ve Öztürk, 2005:39). Bu bağlamda kadınların, işyerlerinde bir çalışandan önce kadın/anne/anne adayı olarak görüldüğü söylenebilecektir. Emek piyasalarında kadına yönelik ayrımcılığın temeli, esas olarak çalışan sıfatından başka sıfatlarla anılmasından kaynaklanmaktadır.

Herhangi bir çalışma ortamında işyerinin girdiği tehlike sınıfına göre hem kadınlar, hem de erkekler işyerinde önemli risklerle karşılaşabilmektedir. Farklı işler ve çalışma koşullarının ortaya çıkardığı farklı türden tehlikelere maruz kalınması, birbirinden farklı sağlık sonuçlarına neden olmaktadır. Teknik olarak bakıldığında, çalışma yaşamındaki kadınların sağlık sorunlarını üç grupta ele almak mümkündür. Bunlardan birincisi; işle bağlantılı olmayan, toplumun genelini ilgilendiren yaygın sağlık sorunları ve hastalıkları, ikincisi; kadınların istihdam edildiği sektörlere göre işle ilgili olan hastalıklar, üçüncüsü ise; kadınların doğrudan çalışma ortamındaki risklerden kaynaklanan sağlık sorunları (meslek hastalıkları ve iş

kazaları) olarak ele alınabilecektir. Bu sorunlar içerisinde çalışan kadınların üreme sağlığına ilişkin sorunları ise ayrı bir grupta değerlendirilebilecektir. Bununla birlikte, patriyarkale içkin kadının toplumsal cinsiyet rolleri, emek piyasalarına katılan kadınların iş yüküne ev işlerini de eklemektedir. Böylece çalışan kadın ikili bir yük altında kalmaktadır (Özvarış Bahar, 2015:38-39). Çalışmamız kadın çalışanların yaşadığı sağlık ve güvenlik sorunlarını teknik bir yaklaşımla ele almaktan ziyade, esas olarak toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında ev içi üretim faaliyetleri ve emek piyasaları arasında sıkışıp kalan kadınların sağlığını merkeze almaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü'nün sağlık tanımına göre, kişinin sağlıklı olarak değerlendirilebilmesi için yalnızca sakat veya hasta olmaması yeterli değildir. Fiziksel, psikolojik ve sosyal yönden tam bir iyilik haline sahip olan bireyler sağlıklı olarak değerlendirilmektedir. İşçi sağlığı da sağlık tanımına benzer şekilde, çalışanın fiziksel, psikolojik ve sosyal yönden tam bir iyilik hali olarak tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda çalışma koşullarının erilliği ve toplumsal cinsiyet rollerinin ağırlığı düşünüldüğünde, kadının çalışma ortamından kaynaklanacak risklere maruziyetinin yanı sıra psikolojik ve sosyal risklere erkeklere kıyasla daha açık olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak hem işçi sağlığı ve iş güvenliği hem de kadın çalışanlar ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, genellikle iş kazaları ve meslek hastalıklarının fiziksel sağlığa zararları ile ortaya çıkışı ve engellenmesinin teknik boyutlarının ele alındığı görülmektedir. Risklerin psiko-sosyal zararları veya zarar verme potansiyellerinin incelenmesine yönelik çabalar oldukça zayıf kalmaktadır.

Kadınların enformel sektörde, kısmi zamanlı, geçici ve iş güvencesi kapsamı dışında çalışmaları erkeklere göre daha yaygın olarak görülmektedir. Bu durum, erkeklere kıyasla daha eğitimsiz ve vasıfsız kadınların ucuz ve kolay bulunabilir emek olarak görülmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmasının yanı sıra ev içi sorumluluklarından dolayı kadının kendi tercihi de olabilmektedir. Daha açık bir ifadeyle kadınlar, evde çalışmaya devam edecek vakit arayışına girmektedir. Bununla birlikte kadınlar, erkeklere kıyasla kendi çalışma koşulları ve çalışma saatleri üzerinde daha az kontrol sahibi olmasının yanı sıra daha uzun saatler boyunca çalışmaktadır (Eurofound, 2014). Bahsi geçen çalışma şartlarında kadınların hem fiziksel, hem psikolojik hem de sosyal yönden daha sağlıksız çalışma ortamlarına maruz kaldığı ve sağlıklarının tehlikede olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Enformel sektörde çalışan kadınlar, işçi sağlığı ve iş güvenliği tedbirlerinin alınmadığı ortamlara maruz kalmakta, iş kazaları ve meslek hastalıklarına açık hale gelmektedir. Bununla birlikte enformel sektörde düşük ücretle istihdam edilen kadınlar, aldığı düşük ücret sebebiyle beslenme, barınma ve sağlık hizmetlerine erişim gibi temel faaliyetlerini tam ve sağlıklı bir şekilde gerçekleştirememektedir. Bu durumda fiziksel sağlıklarının tam olarak yerinde olabilmesi için gerekli ücreti elde edemeyen kadın çalışanlar, işyerinde de verimli çalışamayacak, iş kazalarına daha açık hale gelecektir. Aynı şekilde enformel sektörde, kısmi zamanlı veya iş güvencesi kapsamı dışında çalışan kadınlar, tam zamanlı ve iş güvencesi ile çalışanlardan daha gergin ve huzursuz olacaktır. Bu bağlamda kadın çalışanların yaygın

olarak istihdam edildikleri sektörlerde, hem fiziksel hem de psikolojik sağlığı tehdit edici özelliklerin bir arada bulunduğu söylenebilecektir. Bu duruma kadınların çalışma yaşamında cinsiyetleri sebebiyle karşılaştıkları mobbing ve fiziksel taciz gibi olumsuzluklarla birlikte toplumsal cinsiyet bağlamındaki rolleri eklendiğinde, kadın çalışanların çoklu bir yük altında ezildikleri görülmekte ve bu doğrultuda fiziksel, psikolojik ve sosyal yönden tam anlamıyla sağlıklı olabilmeleri neredeyse imkansız hale gelmektedir.

Çalışma şartlarının, ücretin ve sosyal hakların kadın çalışanların sağlığını tehdit edici yönünün yanı sıra toplumsal cinsiyete dair rol kalıplarının dışına çıkılamadığı toplumlarda kadın çalışanların iş hayatıyla birlikte ev içi rollerini sürdürmeleri, kadınların günde neredeyse 12-15 saatini çalışarak geçirmesine sebep olmaktadır. Bu durumda kadının işe dinlenerek gitmiş olması imkansız hale gelmekte, böylelikle gergin, yorgun bir ruh ve bedenle yeni güne başlayan kadınlar, kaza ve hastalık yaşama ihtimaline daha açık hale gelmektedir. Bununla birlikte kadınların hamilelik esnasında, doğum sonrasında ve çocuklarının emzikli olduğu dönemde, ruhsal ve fiziksel durumları diğer dönemlere göre hassaslaşmaktadır. Bu durumla birlikte ikinci vardiyanın ağırlığı, kadınları hem psikolojik/fiziksel hastalıklara açık hale getirmekte hem de dikkatlerinin dağınık olması sebebiyle iş kazalarına sebep olabilmektedir. İlaveten kamusal alanın eril zihniyeti sebebiyle kadınlara uygulanan psikolojik baskılar, sindirme, taciz gibi şiddet içerikli davranış biçimleri, stres kaynaklı pek çok hastalığa da kapı aralamaktadır.

Çalışma ortamının erilliği ve çifte mesai karşısında kadınların sağlığının dikkate alınmaması meselesi, toplumsal bir inşa süreciyle gerçekleşmesinin yanı sıra, esas olarak bu inşa sürecinden etkilenen sendikaların yanlış tutumlarından da kaynaklanmaktadır. Kadınların kendilerine özgü davranış farklılıkları, özgün sorunları ve dolayısıyla özgün talepleri sendikalar tarafından görmezden gelinmektedir. Buna karşın sendikalar, erkek işçilerin sorunlarını işçi sınıfının sorunlarıymış gibi sunmakta, işyeri merkezli olarak ve genellikle erkek çalışan profilinden hareket etmektedir. Bu nedenle genel çalışma şartlarının dışında çocuk bakımı, cinsel taciz, ayrımcılık, ücret eşitsizliği, sosyal baskılanma gibi özgün sorunlar ve çıkarlar, geleneksel sendikal politikaların ilgi alanına girmemektedir. Hatta çoğu zaman bu talepler kesimsel bulunup marjinalleştirilmektedir (Sayılan, 2008:273'den aktaran Urhan, 2015:25). Daha açık bir ifadeyle kadın sorunları; eşitlik sorunları, örgütlenme, kıdem tazminatı, iş güvencesi, taşeronlaştırma gibi sorunların yanında önemsiz sayılmakta ve "fırsat olunca" ele alınacak ikincil sorunlar olarak görülmektedir (Urhan, 2015:25).

Toplumsal cinsiyet ile işçi sağlığı ve iş güvenliği ilişkisini oluşturan kavramsal çerçevede kadın çalışanların sağlığı ele alınırken bütüncül bir bakış açısına ihtiyaç vardır. Çalışılan kuruluş, çalışma koşulları, işçi sağlığı ve iş güvenliği uygulamalarının varlığı ve niteliği "işçi sağlığı" kavramının içini doldururken, ülkenin genel sosyo-ekonomik düzeyi, çalışma dışında geçirilen yaşam, sosyalleşme düzeyleri ve bireysel farklılıklar da işçi sağlığı kavramı ile ilişkilidir. Bununla birlikte, endüstri ilişkileri, yasalar ve sosyal politikalar da işçi sağlığı kavramını doğrudan etkileyen unsurlar arasında sayılabilecektir. Tüm bu bahsi geçen faktörler

birbirinden ayrılamaz bir bütünlük içerisinde çalışma yaşamındaki genel sağlık sonuçlarını belirlemektedir. Bu faktörlerin birbirlerinden etkilenmesi ve bir diğerini etkilemesi, bu faktörlerden birinin eksik olması halinde genel sağlık sonuçlarının değişimine neden olacaktır (European Agency for Safety and Health at Work, 2003'den aktaran Özvarış Bahar, 2015:39). Çalışma yaşamında, çalışılan işin niteliğine bağlı olarak; fiziksel, kimyasal ve biyolojik riskler, işle ilgili kas-iskelet sistemi gereksinimleri veya ergonomik riskler, iş gereksinimleri, iş kontrolü, hızlı tempolu çalışma, monoton çalışma, eğitim ve beceri geliştirme olanakları, ayrımcılık, şiddet, tehdit ve cinsel taciz, çalışma saatlerinin esnekliği, uzun çalışma saatleri ve diğer stres faktörleri gibi yönlerden bireysel etkilenim farklılıkları olabilecektir. Çalışılan kurumların yapılarının geleneksel veya ekip çalışmasına dayalı olup olmadığı, çalışanların yetki düzeyleri ve çalışma koşulları gibi faktörler de sağlık sonuçlarını belirlemektedir. Bunun yanı sıra, kadın çalışanların işçi sağlığı ve iş güvenliği uygulamalarına katılımı, toplumsal cinsiyet rollerinin ağırlığı, sağlığı geliştirme faaliyetlerinin ve rehabilitasyon uygulamalarının olup olmadığı da genel sağlık sonuçlarını etkileyen faktörler arasında sayılabilecektir (Özvarış Bahar, 2015:39). Ancak kadın çalışanların sağlığını etkileyen ve çalışmamızın merkeze aldığı en önemli faktör, toplumsal cinsiyet rolleri geleneğine bağlı kalınarak kamusal alana katılan kadınların ev içi üretim faaliyetlerden feragat edememesidir. Bu ikili yük, kadınların çalışma ortamından kaynaklanacak kaza ve hastalık ihtimalleri kadar önemli bir sorun olarak değerlendirilmelidir. Erkek çalışanların sağlığı ise yalnızca çalışma ortam ve koşulları ile şekillenmektedir. Toplumsal cinsiyet rollerinin kadın ve erkeğe yüklediği roller, ev içi üretim ve bakım faaliyetlerinde kadınların daha fazla sorumluluk alması üzerine inşa edilmiştir.

Kadınların toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında yapmakla yükümlü oldukları işler, örneğin kreşten çocuğunu almak bir babaya prestij kazandıran bir sosyal durum olarak kabul görmekte ve çoğu zaman kadına yardım adı altında değerlendirilmektedir (Başterzi, 2015:47). Erkeklerin yaptığı ev içi üretim faaliyetleri ile aile üyelerinin bakımı ile ilgili işler, kadının sorumluluğunda kabul edildiği için erkek yardımcı rolde değerlendirilmektedir.

Günlük pratiklerde sıklıkla karşılaşılan eril şiddet, sadece fiziksel olarak bilinmesinin aksine psikolojik, ekonomik ve daha birçok şekilde toplumsal yaşamın yapılandırılmasında karşımıza çıkmaktadır. İşyerlerindeki mobbing davalarına bakıldığında, hemen hemen aynı şiddetle ve aynı eril dille karşılaşılmaktadır. İncelmiş, naif bir hale bürünmüş ve kronikleşmiş bir psikolojik şiddet, işyerlerinde yaygın olarak açığa çıkmaktadır (Başterzi, 2014'ten aktaran Başterzi, 2015:47).

Bu görünen ya da görünmeyen sembolik şiddetle kadınların ataerkil düzene itaat ve hizmet etmesi sağlanmaktadır. Esnekleşme ve güvencesizliğe karşı, zaten yoksul ve yoksun olan kadınlar, işyerlerindeki patronların ve/veya ustabaşlarının her türlü tahakkümüne karşı oldukça savunmasız durumdadır. Zaten yoksul ve yoksun bırakılmış olan kadınlar için güvencesiz işlerinden ayrılmak, daha da yoksullaşmak anlamına gelebilmektedir. İşyerlerindeki eril şiddetin ve cinsiyetçi işbölümünün yeniden üretilmesinin en temel yollarından birisi kadınların prekaryalaştırılmasıdır. Patriyarkale içkin tüm pratikler, hem

emek piyasalarında hem de özel alanda kadınların bedenini kontrol altına alırken bu denetim mekanizması, kadınların hangi yaşta ve kaç çocuk doğuracağına devlet yetkilileri, kocalar ve patronların karar vermesi ile işlemektedir. Tüm dünyada doğum izinleri, doğum izinlerinin ücretli, yarı ücretli ya da ücretsiz olarak düzenlenmesi gibi konularda çalışmalar yapılırken, kadınlar; "Kaç aya kadar doğum izni kullanılırsa işe dönüldüğünde mesleki zorluk yaşanmaz? sorusunun hemen akabinde; "Kaç ay çocuklarına kendileri bakarlarsa çocukların zihinsel ve duygusal gelişimi iyi yönde ilerleyecektir?" sorusu ile muhatap olmaktadır (Başterzi, 2015:47-48). Bu durum, kadınların biyolojik farklılıkları üzerinden türetilen baskılardan yalnızca bir tanesidir.

Neticede eril zihniyetin ve iktidarın sınırlarını belirlediği özel ve kamusal alanda ikili bir yük altında kalan kadınların sağlığı her anlamda olumsuz yönde etkilenmektedir. Öncelikle iki alan ve kendilerine biçilen roller arasında sıkışan kadınlar, kendilerine vakit ayıramadığı ve sürekli başkaları adına emeğini sunduğu için hayattan zevk alamama sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır. Özel ve kamusal alan ikiliğinde çifte mesaiye tabi tutulan kadınlar, yetememe duygusunun yanı sıra bu iki alanda da eril şiddete maruz kalarak psikolojik anlamda da tükenmektedir. Kronik stres, kaygı bozuklukları, kronik yorgunluk ve yeteri kadar dinlenememeye bağlı olarak kas-iskelet sistemi hasarları yaşayan kadınlar, erkeklere kıyasla daha fazla yıpranmaktadır (Etiler, 2012'den aktaran Etiler, 2015:5).

**SONUÇ**

Günümüzde bilinç düzeyinin yükselmesi, ekonomik kaygılar, kadının eğitim ve vasıf seviyesinin artması, bazı gelişmiş toplumlarda ataerkil kültür normlarının etkisini yitirmeye başlaması gibi gelişmelerle kadının çalışma hayatına katılımı artmaya başlamıştır. Ancak bu artış, her toplumda benzer şekilde gerçekleşmediği gibi kadının çalışma hayatına katılımıyla geçmişten günümüze kabul gören toplumsal cinsiyet rollerinde de pek bir değişme yaşanmamıştır. Diğer bir ifadeyle, kadının çalışma hayatına katılımının artmaya başlaması bir değişiklik olarak kabul edilebilecekken, toplumsal cinsiyet rollerinde bu değişikliğe paralel bir dönüşüm hızı olmadığı görülmektedir.

Patriyarkalin şekillendirdiği toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde, günümüzde dahi kadının asli görevi ev içi üretim faaliyetlerini yürütmek olarak kabul görmektedir. Bu durumda, evin geçimini sağlamak için üretken kabul edilen emek piyasalarına katılmak ve para kazanmak görevi de erkeğe düşmektedir. Bu işbölümü ortaya çıkarken patriyarkal kültür normları dışında gerekçe gösterilebilecek gerçekçi başka bir altyapı mevcut değildir. Zira tartışmalarda sıklıkla merkeze alınan kadının biyolojik olarak farklılığı, emek piyasalarına katılımı açısından bir engel teşkil etmemektedir. Kadının çalışma yaşamında ikincil konumda olmasının asli sebebi, kadının çalışma yaşamıyla birlikte devam ettirmesi gereken ev içi hizmetlerin varlığıdır. Kadın, bu çifte mesai karşısında güçsüz düşmekte, erkeğe göre zamanının daha fazla kısmını çalışarak geçirmekte, üstelik ikinci vardiyası görünmeyen emek olarak kalmaktadır. Bu durum kadın çalışanlar açısından düşünüldüğünde, ciddi ölçüde fiziksel, psikolojik ve sosyal çöküntüler yaratabileceği gibi, işveren açısından da kadınların

eksikliği olarak değerlendirilmekte, onları güvenilmeyen işçiler konumuna sokmaktadır. Yine işverenler açısından, mevcut durumda değilse bile, halihazırda her kadın evlenecek, hamile kalacak, çocuk sahibi olacak ve çifte mesai arasında sıkışıp kalacaktır. Bununla birlikte evde bakıma muhtaç, hasta veya yaşlı bir bireyin olması durumunda da sorumluluk kadına düşecek, çareler üretmek üzere kadın bu sorumluluğu üstlenecektir. Bu durum, işverenler açısından her zaman potansiyel bir tehlike veya kadınlar açısından bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir. Kadınların çalışma koşullarının çoğunlukla erkeklere kıyasla daha kötü olmasının ve daha düşük ücretle, güvencesiz ve esnek istihdam biçimleriyle çalışmalarının bir sebebi işverenlerin bu düşünce ve tutumları, diğer sebebi ise kadınların ev içi sorumlulukları sebebiyle esnek istihdam biçimlerini tercih etmek zorunda kalmalarıdır.

Kadınların işyeri içinde yalnızca cinsiyetleri sebebiyle yaşadıkları sorunların temeli, çalışma yaşamının eril zihniyetine ve işlerin görünmese de cinsiyetlerinin olmasına bağlıdır. Toplumdan topluma değişiklik göstermesine rağmen, genel anlamda bakıldığında bazı işlerin erkek, bazı işlerin ise kadın işi olarak algılandığı ve adlandırıldığı görülecektir. Kadınların emek piyasalarında eril şiddet bağlamında yaşadığı sorunlar bilinmekle birlikte, bu sorunların bir diğer boyutu, kadınların kamusal alandaki emekleri ile birlikte ev içi üretim rollerinin eş zamanlı devam etmesi sonucunda ortaya çıkan ikinci vardiya ile açığa çıkmaktadır. İkinci vardiyaya tabi olan kadınlar, işçi sağlığı bakımından özel bir değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Zira Dünya Sağlık Örgütü sağlığı; sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, kişinin bedenen, ruhen ve sosyal yönden tam bir iyilik hali olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında eril şiddetin tahakkümü altında olan kadınların sağlığı, hem özel hem de kamusal alandaki sorumlulukları ve sorunlarıyla tehdit altındadır.

Kadının ikinci vardiyasının ne derece yoğun olacağını belirleyen birkaç değişken vardır. Kadının medeni durumu, kadının ve erkeğin eğitim seviyesi, ailenin çocuğa sahip olup olmadığı, varsa çocukların sayıları ve yaşları, kadın gelirinin erkeğin geliriyle kıyaslandığındaki miktarı gibi değişkenler ikinci vardiyaya kimin ne kadar katılacağını belirlemektedir. Geleneksel toplumlarda yaygın olarak, kadının gelirinin ne kadar olduğu meselesi, kadının çalışma yaşamına katılıp katılmamasının temel belirleyicilerindendir. Kadının çalışması sebebiyle varsa çocuğunu kreşe yollama veya bakıcı hizmeti alma gibi masrafları ücretini aşıyorsa veya ücretine yakınsa, çalışmaması daha makul karşılanmaktadır. Kadının çalışma yaşamına katılarak kendini gerçekleştirme ve sevdiği bir mesleği yapma arzusunun olabileceği düşüncesi geri planda kalmaktadır.

Emek piyasalarına katılımı durumunda kadının çifte mesaiyi yapacak kişi olmasındaki en önemli etkenlerden biri, toplu sözleşmelerin içerdiği hükümler ve sendikaların tutumu ve bakış açılarıdır. Toplu sözleşmelerdeki düzenlemeler, çocuk bakımını kadının üstleneceği ön kabulünden hareketle yapılmaktadır. Örneğin, işyerlerindeki kreşlerin kadın işçilerin sayısına göre belirlenmesi bu düzenlemelere bir örnek teşkil etmektedir. Aynı şekilde sendikaların da işçi hakları ile ilgili söylemleri eril zihniyetle gerçekleştirilmekte, erkek çalışan profili baz

alınmaktadır. Kadın işçilerin çalışma hayatında ve/veya çalışma hayatına katılması sebebiyle çifte mesaiden dolayı yaşadığı sorunlar ise marjinal bulunarak ikincil problemler olarak geri planda kalmaktadır.

Kadının çalışma hayatına katılımı, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümündeki rollerini değiştirmediği gibi, çalışma hayatının eril zihniyeti ve şiddeti, benzer şekilde mesleklerin/işlerin cinsiyetlerinin olması meselesinde de bir değişiklik olmamıştır. Günümüzde hala pek çok meslek kadın mesleği veya erkek mesleği olarak adlandırılmaktadır. Cinsiyete dayalı mesleklerin olduğu düşüncesinin yanı sıra, kadının çalışma hayatına girmesi, eril çalışma ortamının dili ve ilişki biçimlerini değiştirmediği için kadın bu ortam içerisinde çalışmaya çabalamaktadır. Bu durum, çalışma hayatında kadınlara yönelik mobbing ve taciz gibi eylemleri artırırken, kadınlar bu ortamda var olmaya çalışmakta, bu bağlamda stres ve stres kaynaklı fiziksel ve/veya psikolojik rahatsızlıklara yakalanmaktadır.

Kadın çalışanların sağlığını etkileyen ve çalışma kapsamında vurgulanmak istenen en önemli sorunlardan biri, kadınların çifte mesaiye maruz kalması sebebiyle yaşadığı sorunlardır. Kadın, çifte mesai sebebiyle hem çalışma hayatında problemler yaşamakta, hem ev içinde gerginliklere maruz kalmakta hem de bu iki hayat arasında sıkışarak sağlık problemleri yaşamaktadır. Bu sebeple arzu edilen ve ihtiyaç duyulan, çalışan kadınların ve erkeklerin sorunlarının ayrı değerlendirilmesidir. Toplumsal cinsiyet meselesi bir toplumda tam olarak anlaşılamadan yapılan değerlendirmeler her yönüyle eksik kalacak, kadının ev içindeki emeği görünmeyen emek olarak kaldıkça yaşadıkları problemler de anlaşılamayacaktır.

Neticede ev içi sorumluluklarından doğan sorunları, çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunlara eklenen kadınların, kendilerine özgü fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik özellikleri de göz önünde bulundurulduğunda, sağlıklarının olumsuz şekilde etkilendiği görülmektedir. Çalışma koşullarının ağırlığı ile birlikte yoğun olarak işçi sağlığı ve iş güvenliği uygulamalarının zayıf olduğu işlerde çalışan kadınlar, fizyolojik ve psikolojik pek çok hastalığa yakalanma riski ile karşı karşıya kalmaktadır.

**KAYNAKÇA**

BAŞAK, S. & KINGIR, S. & YAŞAR, Ş. (2013), **Kadının Görünmeyen Emeği: İkinci Vardiya**, Rapor No: 2013/01, Anka Kadın Araştırma Merkezi, Ankara.

BAŞTERZİ, A.D. (2015), "Çalışma Yaşamında Eril Şiddet", **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, Sayı: 56, Nisan-Mayıs-Haziran 2015, ss. 44-48.

ESİN, M. N. & ÖZTÜRK, N. (2005), "Çalışma Yaşamı ve Kadın Sağlığı", **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, Temmuz-Ağustos-Eylül, ss. 38-42.

ETİLER, N. (2015), "Kadın Çalışanların Sağlığına Nereden Bakmalı?", **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, Sayı: 56, Nisan-Mayıs-Haziran 2015, ss. 2-5.

EUROFOUND (2014), **Social partners and gender equality in Europe, Publications Office of the European Union**, Luxemburg,

http://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef1458en_2.pdf, (29.08.2019).

IŞIK, E. & SERDAROĞLU, U. (2015), "Kadın Emeği: Feminist İktisadın Yol Haritası Üzerinden Bir Okuma", **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, Sayı: 56, Nisan-Mayıs-Haziran 2015, ss. 6-14.

ÖZVARIŞ BAHAR, Ş. (2015), "Toplumsal Cinsiyet, Çalışma Yaşamı ve Kadın Sağlığı", **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, Sayı: 56, Nisan-Mayıs-Haziran 2015, ss. 37-43.

TÜİK, (2006), Zaman Kullanımı Araştırması, Ankara: TÜİK Yayınları.

TÜİK, (2015), Zaman Kullanımı Araştırması, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068, (26. 08. 2019).

URHAN, B. (2015), "Toplumsal Cinsiyete Dayalı İşbölümü ve İşçi Sendikalarında İzdüşümü", **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, Sayı: 56, Nisan-Mayıs-Haziran 2015, ss. 22-29.

# VERGİNİN KONUSUNUN SEÇİMİNDE OPTİMALİTE VE MEŞRUİYET SORUNU: TEORİK VE TARİHSEL SÜREÇTE VERGİLEMEDE YAŞANAN DEĞİŞİM

**Öğr. Gör. Burçin ÖZ**
Bayburt Üniversitesi

## ÖZET

İnsanların toplu halde yaşamaya başlaması ile ortaya çıkan vergi kavramı her zaman için ülkeler açısından en önemli gelir kaynağı olmuştur. İlk başlarda verginin gönüllü, ayni veya emek olarak ödenmesi durumu, zamanla zorunlu ve nakit olarak ödenmesi durumuna dönüşmüştür. Aynı zamanda vergilemede mali gücün dikkate alınması ve vergilemenin hukuki dayanağının da devletin egemenlik gücünün olması gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda vergiyi bugünkü anlamıyla tanımlamak gerekirse; devletin veya kendisine vergilendirme yetkisi verilmiş kamu kuruluşlarının, hukuki cebir altında, mali veya mali olmayan amaçlarını gerçekleştirmek için, gerçek veya tüzel kişilerden mali gücüne göre, zorunlu ve karşılıksız olarak aldığı maddi değerlerdir.

Verginin konusunun seçimine gelindiğinde ise; mali gücün göstergesi olarak gelir, harcama ve servet konularından seçilerek vergilerin düşük oranda alınması gerektiği aksi halde dar konular üzerinden alındığında vergi oranlarının artmak zorunda kalacağı tespit edilmiştir. Vergi oranlarındaki artış da mükelleflerin üzerinde baskı hissi yaratarak vergi yükünün aşılması durumunda ortaya çıkan vergiden kaçınma ya da vergi kaçırma gibi istenmeyen sonuçlara yol açacaktır.

Bu çalışmada öncelikle tarihsel ve teorik süreçte vergilemede yaşanan değişimler tarihsel bir bakış açısıyla ele alınacaktır. Ardından çalışmanın ana fikri olan vergi konusunun ne olması gerektiği hususunda optimalite ve meşruiyet ile ilgili olarak, "verginin konusunun gelir, servet ve harcamalar üzerinden alınması" tezi hakkında maliyeciler tarafından ileri sürülen leyhte ve aleyhte görüşler üzerinde durulacaktır. Verginin ne üzerinden alınacağı hususunda yani verginin konusunun seçiminde genel olarak kabul gören bir sonuca varılamasa da mühim olanın mükelleflere ağır bir vergi yükü yüklemeden, vergi konularının kapsamı genişletilerek vergilemenin yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

**Anahtar Kelimeler**: Vergi, Gelir, Harcama, Servet.

# OPTIMALITY AND LEGALITY ISSUE IN CHOICE OF TAX SUBJECT: THE CHANGE IN TAXATION IN THEORETICAL AND HISTORICAL PROCESS


## ABSTRACT

The concept of tax, which emerged as a result of people starting to live collectively, has always been the most important source of income for countries. Initially, the payment of the tax voluntarily, in kind or as a labor has become a compulsory and cash payment over time. At the same time, it has been concluded that the financial power should be taken into consideration in taxation and the legal basis of taxation should be the sovereign power of the state. In this context, to define the tax in the current sense; These are the tangible and unrequited values of the state or the public institutions which have been given taxation authority under legal algebra from real or legal persons according to their financial power to realize their financial or non-financial purposes.

As for the selection of the subject of the tax; It has been determined that taxes should be collected at a low rate by selecting income, expenditure and wealth as the indicator of financial power; The increase in tax rates will also create pressure on taxpayers and may lead to unintended consequences such as tax avoidance or tax evasion if the tax burden is exceeded.

In this study, first of all, the changes in taxation in historical and theoretical process will be discussed from a historical perspective. Then, the main idea of the study is what the tax issue should be, in relation to the optimality and legitimacy, the "tax on income, wealth and expenditure to be taken over the thesis tarafından will be discussed by the financiers on the adversary and adverse opinions. Although it is not possible to reach a generally accepted conclusion on the subject of the tax, in other words, it is concluded that taxation should be made by expanding the scope of tax issues without imposing a heavy tax burden on the taxpayers**.**


**Keywords:** Tax, Income, Expenditure, Wealth Page.

## GİRİŞ

Vergi kavramının kökeni, insanların toplu halde yaşamasıyla beraber ortaya çıkıp, ortak ihtiyaçların karşılanması sorununa kadar uzanmaktadır. Verginin mali amacının devlet açısından büyük önem taşıyor olması milattan önceki yıllarda Mısır, Roma, Yunan gibi medeniyetlerde ve daha sonra pek çok ülkede uygulanmasını gerektirmiştir. Zaman içerisinde toplumlar arası ekonomik ve sosyal ilişkilerin gelişmesiyle ve toplumların modernleşmesiyle vergilemeye farklı amaçlar yüklenmiştir. Önceleri verginin gönüllü, ayni veya emek olarak ödenmesi durumu, zamanla zorunlu ve nakit olarak ödenmesi durumuna dönüşmüştür.

Vergilendirmede ödeme gücünü belirleyen kriterlerden hangisinin en iyiyi yansıttığı ise belli değildir. Uygulamada çoğu ülkede gelir, harcama, servet olmak üzere bu üç unsur üzerinden vergiler tahsil edilmektedir.

Bu çalışmada öncelikle tarihsel ve teorik süreçte vergilemede yaşanan değişimler tarihsel bir bakış açısıyla ele alınacaktır. Ardından çalışmanın ana fikri olan vergi konusunun ne olması gerektiği hususunda optimalite ve meşruiyet ile ilgili olarak, "verginin konusunun gelir, servet

ve harcamalar üzerinden alınması" tezi hakkında maliyeciler tarafından ileri sürülen leyhte ve aleyhte görüşler üzerinde durulacaktır.

## I.VERGİNİN TARİHSEL VE TEORİK GELİŞİMİ

Kamu harcamalarının finansmanında başvurulan kaynakların en önemlisi olan verginin tanımı, devletin ve kendisine vergilendirme yetkisi verilmiş diğer kamu kuruluşlarının, yüklendikleri mali ve mali olmayan görevleri gerçekleştirmek üzere, gerçek veya tüzel kişilerden, yasal esaslara uymak kaydı ile hukuki cebir altında, karşılıksız olarak ve egemenlik gücüne dayanarak aldığı para şeklindeki iktisadi değerler[1] şeklinde yapılabilmektedir. Bu bağlamda verginin tarihsel süreçteki gelişimi ve verginin varlık nedenini açıklayan teoriler ile vergilemede yaşanan değişim ele alınacaktır.

### A.VERGİ KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Tarihsel ve sosyal bir kurum olan vergi, kökeni itibariyle beşeri müşterek hayat kadar eskidir. Bireyler, siyasi topluluklar halini almaya başladıkları zamandan beri, kollektif nitelikli ihtiyaçları tatmin etmek üzere, toplum üyelerini vergiler yoluyla yükümlü kılma yöntemlerini aramışlardır[2].

Tarihsel süreç içerisinde ilk dönemlerde kullanılan petitio, precaria, bede, donum(donation), benevolence, offrande terimleri (rica, hediye, lütuf anlamında) verginin ihtiyari bir ödeme niteliğini ortaya koyan terimlerdir. İhtiyari nitelikli ödemelerin zamanla, özellikle savaşların finansmanının getirdiği zorunluluklar sonucu, devlete katkı sağlamayı amaçlayan ve zorunluluk vurgusu daha fazla olan aide(yardım), steuer(yardım-destek), subsidy, aidiutorium gibi terimlerle ifade edildiği görülmektedir[3].

Vergi kavramındaki en belirgin değişiklik, ekonomideki mübadele oluşumuna bağlı olarak "ayni bir değer olarak ödenen vergi"den "parasal veya nakdi bir değer olarak ödenen vergi"ye doğru görülen gelişmedir[4]. Buna ek olarak geçmişte kralın ihtiyacını karşılamaya yönelikken günümüzde kamu ihtiyaçlarına yönelik bir yapıya bürünmüştür.

Vergileme düşüncesi tarihsel süreçte çeşitli unsurların (ekonomik, mali, sosyolojik, psikolojik, dinsel vb) etkisiyle şekillenmiş, hem dönemsel olarak hem de o çağların uygarlıkları tarafından farklı şekillerde yorumlanmış ve uygulanmış bir olgudur. Bugünkü anlamda olmasa da vergileme düşüncesini insanlık tarihinin var olduğu günden beri her çağda görmek mümkündür. Özellikle insanların topluluk halinde yaşamaya başlamasıyla birlikte, o topluluğu oluşturanların istek ve ihtiyaçlarına bağlı olarak ortaya çıkan finansman sorunu çözmede vergileme en etkin ve en sık başvurulan bir araç olmuştur[5].

#### 1.İkçağ'da Vergileme

Bu dönemin en belirgin özelliği, bu çağ devletlerinin genellikle mutlak hükümdarlıkla yönetilmeleridir. Yunan ve Roma'da kısa süreli demokratik dönemler olsa da devlet, kişiye

---

[1]Naci B.Muter, A. Kemal Çelebi, Süreyya Sakınç, Kamu Maliyesi, Gözden geçirilmiş 3. Baskı, Emek Matbaası, Manisa, 2008, s. 121.
[2]Salih Turhan, **Vergi Teorisi ve Politikası**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 6.baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1998, s.1.
[3]Tülin Canbay, **Dünyada Vergileme Anlayışındaki Değişim(Antikçağdan Günümüze)**,Dora Yayıncılık, Bursa, 2009, s.2.
[4]Fevzi Devrim, **Kamu Maliyesine Giriş**,Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4.Baskı, İlkem Ofset, İzmir, 2002, s.190.
[5]Canbay, **a.g.e.** , s.4-5.

mutlak olarak üstün ve hakimdir, gücünü tanrıdan aldığı için tanrısal yetkilere sahiptir. İnsan toplulukları ilk siyasi şeklini almaya başlayınca ortak ihtiyaçları için bir takım fedakârlıklarda bulunmak zorunluluğunda kaldılar. Bu cemiyetlerde dini, askeri ve adli kudreti şahsında toplayan reisler, halktan bir takım hediyeler kabul ederlerdi ki bunun bir kısmını kişisel ihtiyaçlarına, diğer kalanını da cemiyetin genel ihtiyaçlarına harcarlardı. Bu cemiyetler büyümeye başlayınca, kabile reisleri yerine devlet reisleri, hükümdarlar geçti. Kabileler arasındaki mücadele milletler arasındaki savaşları meydana getirdi. Milletlerin bu savaşlarından da galip gelen tarafın hükümdarı mağluplardan ganimet alıp, onları haraca bağladılar; bu suretle hazinelerini zenginleştirdiler. Fakat devletler büyüdükçe masrafları da arttı. Ganimetler, mağluplardan alınan haraçlar kamusal ihtiyaçları karşılayamaz oldu. Onun için hükümdarlar yeni kaynaklar aradılar. Para bastılar, sahipsiz mallara el koydular ve halkın gönüllü isteği ile hediye şeklinde verdiği malları zorla, bir hak olarak almaya başladılar. Bu suretle reise verilen hediye gerçek ismini ve hüviyetini aldı ve ismi vergi oldu[6].

**a. Mısır'da ve Babil'de Vergileme**

Mısır'a ait kabartma taşlar ve Babilliler'e ait vergi belgeleri, krala ödenen mali yükümlülüklerin çeşitli türleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Milattan Önce 2500'lerde yapılmış hiyerogliflerden yabancı ve köleler için değişik vergilerin olduğu, Mısırlılar'ın tarımsal gelirler üzerinden götürü usulde gelir vergisi aldıkları, bu iş için sözleşmeli tahsildarlar kullandıkları, tahsildarların vergi dışı bırakılan ürünlerin kullanımını engellemek için çeşitli denetimler yaptıkları ve hatta daha sonraki dönemlerde gelecek dönemde toplanacak vergi gelirlerini peşin ödeme karşılığında ihale ile sattıkları anlaşılmaktadır. Özellikle Mısır dönemine ait muhteşem piramitler, o dönemdeki vergilemenin canlı bir örneği olarak günümüze ulaşmış yapıtlardır. Çünkü, Firavunlar kendi adlarına yapılan piramitler karşılığı şehirleri Kral'a verilecek vergilerden süresiz olarak muaf tutmuşlardır[7].

**b. Eski Yunan'da Vergileme**

Eski doğuda(Mısır, Babil) devlet ekonomisi hüküm sürmesine rağmen, Yunan Devleti, eski krallık devrinde bile, daha fazla faaliyet imkanı ve özgürlüğü tanımaktaydı. Yunan tarihinin ilk devrelerinde henüz ayni ekonominin koşulları mevcut olduğu için, kamusal ihtiyaçlar nispeten düşüktü; giderler, daha ziyade saray idaresi ve toplum için yapılan hizmetler(limanların, tapınakların ve diğer kamu tesislerinin inşa ve bakımı) dolayısıyla doğuyordu. Eski Yunanistan'da düzenli olarak kanuna göre alınan dolaysız bir vergileme neredeyse yok gibiydi; bu nedenle kamu ihtiyaçlarını karşılamak için başvurulan en önemli kaynak doğrudan doğruya yapılan hizmetlerdi.

B. Laum'a göre Yunan demokrasisinde vergi sisteminin özellikleri; ödemenin gönüllü olması (vergi ödemek fazilet kabul ediliyor), vergi sisteminin dolaylı vergilere dayanmasıdır. Vergi sisteminin esasını teşkil eden dolaylı vergiler, Pazar ve panayır yerlerindeki mallardan alınan özel tüketim vergileri ve lüks vergiler ile ihracat ve ithalattan alınan gümrük resimlerinden oluşuyordu[8].

---

[6]Alper İnan, **Türkiye'de Vergilerin Meşruiyetinin Sağlanmasında Mükellef Haklarının Önemive Anayasal Dayanaklarının Belirlenmesi (**Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.2.
[7]Canbay, **a.g.e.**, s.13-14.
[8]Turhan, **a.g.e.**, s.3-4.

### c. Roma'da Vergileme

Tarih içinde vergiye hukuki açıklık kazandıran ilk devlet Roma İmparatorluğudur. Diğer topluluklardan farklı olarak Roma İmparatorluğu dolaysız ve dolaylı vergileri, devlet egemenliğinin bir gereği olarak, yaygın biçimde kullanılan hukuki araçlar haline getirmiştir[9]. Romalılar dolaylı ve dolaysız vergilere önem vermeleriyle birlikte gelişmiş bir vergi düzeni oluşturmuşlardır. Roma'nın vergi sistemini ''Cumhuriyet'' ve ''İmparatorluk'' devri olmak üzere iki kısımda inceleyebiliriz.

Roma'nın Cumhuriyet dönemindeki mali sistemini, savaş ganimetleri, mülk gelirleri, tekeller ve en önemlisi kendisine bağlamış olduğu milletlerden aldığı haraçlar oluşturmaktaydı. Ayni ve bedensel hizmetlerin aksine, dolaysız vergiler, normal şartlar altında Romalı vatandaşlardan değil, sadece fethedilen sahalarda yaşayan halktan alınmaktaydı. Ne var ki, Yunan şehirlerinde olduğu gibi, zorunlu hallerde Romalılar'da, servet üzerinden %1 oranında alınan bir servet vergisine(tributum) tabi kılınabiliyordu. Tributum, esasen gerçek bir vergi olmayıp, zorunlu borçlanma niteliğindedir. Çünkü, bu zorunlu borçlanmanın faizsiz olarak geri ödeneceği söz verilmekteydi[10].

M.Ö.27 yılında başlayan Romanın imparatorluk döneminin başlangıcında mali alanda düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla imparator Augustos, imparatorluğun gelirlerini toplamanın daha iyi yollarını araştırmış ve vergi kaynaklarının kapasitesini, verimlilik durumlarını dikkate almayan vergide iltizam usulünü kaldırmıştır[11].

Augustos zamanında başlatılan reformlar, enflasyonist eğilimleri ve mali sistemdeki çöküş sürecini önlemek için yetersiz kalmıştır. Paranın değerindeki düşüş, imparator Diokletian tarafından fiyat ve ücretlerin dondurulması suretiyle durdurulmaya çalışılmış ve böylece yeni bir vergileme düzeni doğmuştur. Roma İmparatorluk döneminin sonunda vergilendirmede ortaya çıkan aşırılık, cebri bir sisteme dönüşmüş ve Roma vatandaşı maliyenin objesi haline gelmiştir[12].

## 2. Ortaçağ'da Vergileme

Ortaçağ'daki vergileme anlayışında cebir unsuru yani verginin zora dayalı olarak alınma unsuru yoktur. Bu dönemde dinsel ve ahlaki inanışlara bağlı kalınarak verginin miktarını verenler belirlemişlerdir[13].

Doğu Roma İmparatorluğunun devamı olan Bizans İmparatorluğunda halkın önemli bir kesimi kırsal alanlarda yaşamaktadır. Kırsal alanda üretim yapanlar vergilendirmeye tabi olmuşlardır. Bizans İmparatorluğunda ekonomik hayatın temelini meydana getiren tarımdır. Toprak devletin malıdır. Dolayısıyla, Bizans vergi sisteminin temel vergisi, kökeni itibariyle Diokletian zamanında yapılan reformlara kadar giden ve önceleri mal şeklinde, fakat 4.yüzyılın ortalarından itibaren para şeklinde köylülerden yıllık olarak tahsil edilen tahıl vergisi "annona" idi[14].

Osmanlı İmparatorluğunda vergiler, şer'i ve örfi olarak iki kısıma ayrılmaktaydı. Şer'i vergiler İslam hukuku esaslarına göre düzenlenen zekat, öşür, haraç, cizyeden oluşmaktaydı.

---

[9]Özhan Uluatam, **Türk Vergi Hukuku**, Adım Yayınları, Ekim, 1990, s.33-34.
[10]Turhan, **a.g.e**. , s.5-6.
[11]Filiz Giray, **Maliye Tarihi**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2001, s.14.
[12]Turhan, **a.g.e**. , s.7.
[13]Nihat Edizdoğan, **Kamu Maliyesi 2**, 5.Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa, 2000, s.38.
[14]Canbay, **a.g.e**. , s.30.

Zekat, kendisine gerekenden fazla mala sahip olan kişilerin bunun kırkta birini fakirlere vermesinden oluşmaktaydı. Öşür, müslümanlara ait araziden alınan devlet hissesi idi. Haraç ise, Müslüman olmayanların topraklarından alınan devlet hissesi idi. Ve nihayet cizye, müslüman olmayanlardan askerlik yapmamaları karşılığında alınan vergiydi. Örfi vergiler ise, işgal edilen ülkelerde öteden beri mevcut olup devam ettirilen vergiler ile sonradan konulan vergilerden oluşmaktaydı. Örneğin, işgal edilen yerlerdeki örf ve adetlere göre farklı biçimde uygulanmış olan gümrük resimleri, pazar resimleri bu nitelikteki vergiler kapsamına girmekteydiler[15].

### 3. Yeniçağ'da Vergileme

Yeniçağın en önemli özelliği, beşeriyetin ilk olarak iktisat üzerine düşünsel ve bilimsel anlamda ciddi olarak eğilmiş olmasıdır. Günümüz iktisat okullarının ilmi temellerini atan bu yaklaşımlara kısaca değinmek faydalı olacaktır.

#### a. Merkantilizm'in Vergi Anlayışı

İtalyanca tüccar anlamına gelen "mercante" sözcüğünden türetilen Merkantalizm ticarete dayalı bir sistem olması nedeniyle Ticari Kapitalizm olarak da isimlendirilir[16].

Merkantilist dönem vergilerin meşruluğunun tartışıldığı dönem olması itibariyle önemlidir. Merkantilist düşünürlere göre "vergi" devletin bireylerin can ve mal güvenliğini sağlayıp ve bireyleri himayesi altında bulundurmasının karşılığı olarak tahsil edilmeliydi. Buradan hareketle vergi gelirleri devletin sürekli gelirleri arasına ilk defa sokulmuş oluyordu.

17.yüzyıl İngiltere'sinde, Hükümdar ve devlet harcamalarının kontrolü ve bunların karşılanması için vatandaşlara mükellefiyetler yüklenmesi hususunda seçilmiş siyasi organların toplum adına karar vermesi ve hükümdarların yerine tam olarak geçmiş olması, tarihte ilk defa mali konularda demokratik bir yöntemi getirmiştir. Sınırsız yetkili hükümdarların vergi tahsil etmek için demokrasi gibi bir maliyet ödemek zorunda kalmalarının nedeni olarak iki sebep sayabiliriz. Birincisi zora dayalı vergileme hükümdarlara direniş ve isyan olarak geri dönebiliyordu. İkincisi ise vergi toplamakla görevli mültezimler gerek hükümdarla pazarlık, gerekse hükümdardan kaçırma yoluyla verginin bir kısmın kendilerine ayırarak safi vergi hasılatının gerekenden daha az olmasına sebep oluyordu[17].

#### b. Kameralizm'in Vergi Anlayışı

Krallık serveti anlamına gelen "camera" kökünden türetilen Kameralizm, Alman devletlerinde uygulanan Merkantilist politikalara verilen isimdir[18].

Önemli Kameralist düşünürlerinden Von Justi, vergi hakkı ve verginin meşruiyeti üzerinde durmuş; hükümdarın vergi hakkını ülkenin zenginleşmesine mani olmayacak şekilde kullanmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Yeniçağda vergi, olağanüstü bir kamu geliri olmaktan çıkıp devletin sürekli gelirleri arasındaki yerini almıştır. Müdahaleci devlet anlayışı ile birlikte vergiler kamuya gelir sağlama fonksiyonunun ötesinde ekonomik ve siyasi müdahale aracı olmuştur[19].

---

[15]Turhan, **a.g.e**. , s.10-11.
[16]Ahmet Okur, **İktisadi Düşüncenin Evrimi**, Emek Matbaacılık, Manisa, 2007, s.14.
[17]İnan, **a.g.e.** ,s.11.
[18]Okur, **a.g.e.** ,s.35.
[19]İnan, **a.g.e.** ,s.12.

### c. Fizyokrasi'nin Vergi Anlayışı

Fizyokrasi, doğal düzen anlamına gelmektedir. Fizyokratlara göre artan kamu harcamalarını karşılamak için çeşitli vergilere ihtiyaç duyulmakta; bu vergilerin konması da doğal düzeni bozabilmektedir. O yüzden kamu harcamaları öncelikli olarak azaltılmalıdır. Toprak rantı elde eden kimselerden alınacak verginin hem kolay, hem de tahsil masrafı açısından daha tasarruflu olacağı ifade edilmiştir. Fizyokratlara göre vergi; ticaret, sanayi ve ücretler üzerine konulsa bile sonunda tarım sektöründen alınacaktır. Çünkü vergi kısır iktisadi sektörlerden değil, yansıma yoluyla tarım sektöründe elde edilen safi hâsıla üzerinde alınmak zorunda kalacaktır[20].

Diğer bir deyişle, fizyokratlar sadece tarımın fazlalık yarattığını, ticaret ve endüstri kesimlerinin ise kısır kaldığını söylemişlerdir. Tarımın yarattığı bu fazlalılığın toprak sahiplerine gittiği için sadece onların vergilendirilmesi gerektiğini ve diğer vergilerin kaldırılıp tek vergi sistemine geçilmesini savunmuşlardır[21].

## B. VERGİ KAVRAMININ TEORİK GELİŞİMİ

Vergi teorileri devletin vergiyi kimlerden ne kadar, nasıl, niçin alacağını açıklamaya çalışan bilimsel disiplinlerdir[22]. Önceleri vergilerin alınma gerekçeleri mali olmaktan çok dini, ahlaki ve siyasi düşüncelere dayanırken, modern devletlerin ortaya çıkması ile verginin alınma gerekçeleri değişmeye başlamıştır. Vergiyi haklı göstermeye çalışan teoriler, devletin oluşumu hakkındaki görüşleriyle rasyonalist-bireyci devlet görüşü(fayda teorisi) ve organik-kollektivist devlet görüşü(iktidar teorisi) olmak üzere iki tanedir.

### 1. Rasyonalist-Bireyci Devlet Görüşü (Fayda teorisi)

Rasyonalist–Bireyci devlet görüşü, 17. ve 18. yüzyılların doğal hukuk görüşüne dayanır ve bu görüşe göre devlet, kişilerin müşterek gayelerini gerçekleştirmek amacıyla kurmuş oldukları bir menfaat birliğidir. J.J. Rousseau'nun, sosyal sözleşme teorisinin temeline esas oluşturan devlet anlayışına göre vergi, bir çeşit tekel fiyatı, yani devletçe sağlanan hizmetlerin fiyatıdır. Bu görüşlerin ortak yanı, vergilemenin vergi alacaklısı ile vergi yükümlüsü arasında bir çeşit değişim olarak kabul edilmesi, dolayısıyla verginin karşılıksız olmasının inkar edilerek, vergi ödemeleriyle devletçe sunulan hizmetler arasında değişim ilişkisinin olduğunun kabul edilmesidir[23].

Vergiyi bir değişim temelinde ele alan Fayda teorisi, mali literatürde, dayandıkları temel görüş aynı olmakla birlikte aralarında nüans farkı olan üç ayrı izah tarzının doğmasına neden olmuştur. Bunlardan ilki vergiyi hizmet bedeli sayan görüş, ikincisi vergiyi sigorta primi sayan görüş, sonuncusu ise vergiyi genel giderlere katılma payı sayan görüştür.

### a. Vergiyi Hizmet Bedeli Sayan Görüş

[20]İnan, **a.g.e.** ,s.12.
[21]Okur, **a.g.e.** ,s.53.
[22]Ahmet Kayan, (2000).**Verginin Tarihsel Gelişimi ve Sebep Olduğu Bazı Önemli Olaylar**, Maliye Dergisi, 135, s. 80.
[23]Turhan, **a.g.e**. , s.14.

Vergiyi hizmet bedeli sayan görüşlerin kökeni çok eski tarihlere dayanır. Eski Roma ve İslam İmparatorluklarında bu görüşe dayalı uygulamalar görülmektedir[24]. Bu görüşe göre, vergi devlet tarafından sağlanan hizmetlerin özellikle iç ve dış güvenliğin bir bedeli veya fiyatıdır. Serbest piyasada nasıl bir mal veya hizmet karşılığında bir bedel ödeniyorsa, aynen bunun gibi devletin sağladığı kamu hizmetleri karşılığında da bireylerin bu hizmetlerden yararlanma değerine göre vergilerin tahsil edilmesi gerektiği savunulmaktadır[25].

Vergiyi hizmet bedeli sayan görüşe getirilen eleştiriler ise, piyasa ekonomisinde değişim karşılıklı faydalara dayandığı ve faydalanma derecesi bilindiği halde, kamu ekonomisi alanında devletin sağladığı hizmetlerin bölünememesi, kişilerin bunlardan elde ettiği faydaların hesaplanmasına olanak bırakmamaktadır. Kaldı ki, vergiyi hizmet bedeli sayan görüş kabul edildiği takdirde, kamusal hizmetlerden en çok yararlanan düşük gelirli kişilerin, yüksek gelirlilere kıyasla daha fazla vergi vermeleri gerekebilecektir[26].

**b. Vergiyi Sigorta Primi Sayan Görüş**

Vergiyi sigorta primi sayan görüşe göre vergi; devletçe vatandaşlara sağlanan can(şahıs vergisi) ve mülk(servet vergisi) güvenliği karşılığında alınan bir sigorta primidir. Devlet tarafından sağlanan güvenliğin karşılığı olan fiyatın adil bir biçimde saptanabilmesi için vergilerin düzeyi; devletin sağladığı güvenlik dolayısı ile yapılan giderlere veya kişilerin devlet tarafından sunulan hizmetlerden sağladıkları faydalara göre belirlenmelidir. Hatta bu görüşün savunucuları arasında yer alan J.J.Rousseau, söz konusu sigorta priminin artan oranlı şekilde uygulanması gerektiğini ifade etmiştir[27].

Vergiyi sigorta primi sayan görüşe getirilen eleştiriler ise, devlet ve sigorta şirketlerinin varlık nedenlerinin ve amaçlarının farklı olması noktasındadır. Bir sigorta şirketi ancak prim ödemeye razı olanlara hizmet veriyorken, devlet vatandaşların can ve mal güvenliğini sağlarken onların vergi verip vermediklerine bakmamaktadır[28]. Devlet, vergisini ödemeyen vatandaşlarına da can ve mal güvenliği hizmetlerini sunmaktadır.

**c. Vergiyi Genel Giderlere Katılma Payı Sayan Görüş**

Vergiyi genel giderlere katılma payı sayan görüşe göre toplum, üreticiler birliğine benzetilmekte ve vergi, devletçe yapılan kamu hizmetlerinin sosyal üretime katılması karşılığında ödenen bir pay olarak kabul edilmektedir.

Vergiyi genel giderlere katılma payı sayan görüşe getirilen eleştiriler ise, vergi ile finansa edilen kamu hizmetlerinin sosyal üretime yansıyan değerini hesaplamanın mümkün olmadığı noktasındadır. Diğer yandan, kamu giderleri, sadece sosyal üretimi kolaylaştıran iktisadi nitelikteki hizmetlere tahsis edilmeyip, aynı zamanda kültürel ve sosyal amaçlara da yöneliktirler[29].

**2. Organik-Kollektivist Devlet Görüşü(İktidar Teorisi)**

---

[24]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.**, s.130.
[25]Turhan,**a.g.e**., s.14.
[26]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.**, s.132.
[27]Turhan, **a.g.e**. , s.15.
[28]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.**, s.132.
[29]Turhan, **a.g.e**. , s.16.

Organik-Kollektivist Devlet Görüşü'ne göre devlet, bireylerin oluşturduğu toplumdan ayrı ve üstün bir varlıktır. Devletin amaçları ise, optimal kaynak dağılımını gerçekleştirmek (toplumsal refah maksimizasyonu) , gelir dağılımında adaleti sağlamak, ekonomik istikrarı ve büyümeyi sağlamaktır. Bu amaçların gerçekleştirilmesi için her ferdin, mali gücüne göre katkıda bulunması gerekir.

Organik-Kollektivist Devlet Görüşü'ne göre vergi, piyasa ekonomisinde olduğu gibi fayda ve değişimle değil, devletin egemenliği ile açıklanmaktadır. Yani vergilendirmede devletin egemenlik gücü esas alınmaktadır. Vergi yükünün adil dağıtılabilmesi için herkesin mali gücü oranında vergi vermesi gerekmektedir[30].

Rasyonalist-Bireyci Devlet Görüşü (Fayda teorisi) ile Organik-Kollektivist Devlet Görüşü(İktidar Teorisi) arasında teorik planda devam eden tartışmalara rağmen, uygulamada anayasal düzenlemeler ile bunlara dayanan vergi mevzuatında esas olarak iktidar teorisinin benimsendiği gözlenmektedir[31].

## II. VERGİNİN KONUSUNDA OPTİMALİTE VE MEŞRUİYET

Anayasa' nın 73. maddesinde ortaya çıkan "mali güç" kavramı, bireylerin sahip oldukları gelir, servet ve bu varlıklarla tükettikleri yani harcadıkları değerleri ifade etmektedir. Mali güç ilkesine göre ülkemizde, gelir üzerinden, gelir ve kurumlar vergisi; harcamalar üzerinden, özel tüketim vergisi, katma değer vergisi vb.; servet üzerinden ise emlak vergisi, motorlu taşıtlar vergisi ve veraset ve intikal vergisi alınmaktadır. Servet üzerinden alınan vergileri, direkt servetten ve servetin transferinden alınan vergiler olarak ikiye ayırabilmek mümkündür. Ülkemiz açısından bakıldığında, servetten alınan vergiler olarak emlak ve motorlu taşıtlar vergisini; servet transferinden alınan vergiler olarak ise veraset ve intikal vergisini görmek mümkündür[32]. Dolayısıyla verginin konusunu Şekil 1'deki gibi gelir, harcama ve servet olmak üzere üç başlıkta toplayabiliriz.

[30]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.**, s.132.
[31]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.**, s.133.
[32]Havva Şafak, Hatice Yurtsever, (2015). **Servet Vergilerinden Veraset ve İntikal Vergisi Üzerine Değerlendirmeler.** Ege Academic Review, 15(1), s.27.

**Şekil 1**:Öz, Ersan; Kutbay, Hüseyin; Buzkıran, Davut (2014). **Türk Servet Vergisi Sistemine Modern Bir Yaklaşım**. Gümrük ve Ticaret Dergisi, 2(4) , s. 6.

Vergi gelirleri içerinde bu vergilerin oranlarına bakmak gerekir ise; 2018 yılı Vergi Gelirleri içinde Gelir Vergisi'nin payı %23,8 iken Kurumlar Vergisi'nin payı% 11,4 olmuş ve Katma Değer Vergisi'nin payı ise % 33,9 olmuştur. Toplamda bu üç verginin Vergi Gelirleri içindeki payı % 69,1 olarak gerçekleşmiştir[33]. Türkiye'de elde edilen vergi gelirlerinin büyük kısmını Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi ve Katma Değer Vergisi gelirlerinin oluşturduğu görülmektedir[34].

Veraset ve İntikal, Motorlu Taşıtlar ve Emlak Vergisinin servet vergileri içindeki oranlanmasına bakıldığında ise; Motorlu Taşıtlar Vergisi %60'larda seyrederek en yüksek paya sahip olurken, Veraset ve İntikal Vergisi %2'ler civarında seyrederek en düşük paya sahip olmuştur. Emlak Vergisinin de servet vergileri içindeki oranı %30'lar civarında seyretmiştir[35].

Gelir ve harcama üzerinden alınan vergiler, verginin mali fonksiyonunu sağlamaya yönelik iken servet üzerinden alınan vergiler daha çok sosyal fonksiyonu sağlamaya yöneliktir. Bu nedenle servet üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı gelir ve harcama vergilerine göre daha düşüktür[36].

"Vergi ne üzerinden alınmalı?" ya da daha spesifik olarak "gelir, servet ve harcamalardan hangisi üzerine vergi konulmalıdır?" sorularına cevap bulmak için verginin konusunu

[33]Gelir İdaresi Başkanlığı,https://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/CVI/Tablo_70.xls.htm, (Erişim:25.04.2019).
[34]Temel Gürdal, Fatih Yardımcıoğlu, Furkan Beşel, (2016). **Türk Vergi Sisteminin Popülerlik Analizi**. Maliye Araştırmaları Dergisi, 2(2), s. 36.
[35]Nur Keskin, (2018). **Servet Üzerinden Alınan Vergilerin Genel Bütçe Vergi Gelirleri İçindeki Paysal Gelişimi (2006-2016),** Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, 2(4), s. 41.
[36]Özgür MustafaÖmür, Adnan Gerçek,(2017). **Türkiye ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Servet Vergilerinin Karşılaştırılması**,Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences/Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15(2), s. 198.

oluşturan gelir, servet ve harcamanın vergilendirilmesi alternatiflerinin avantaj ve dezavantajları ile açıklanması gerekmektedir[37]. Yine de belirtmekte fayda vardır ki maliye kuramında, gelir dağılımında adaleti sağlama yönünden dolaylı vergilere göre dolaysız vergilerin etkin olduğu kabul edilmektedir[38]. İdeal bir vergi sisteminin belirlenmesinde ele alınması gereken sorulardan bir tanesi olan verginin konusunun seçimiyle ilgili tartışmalar yaşanmaktadır.

## A. GELİR VERGİSİNİN KONUSU: GELİR

Gelir, üretim faktörlerinin üretim sürecine sokulmasının karşılığında elde edilen bir değerler akımıdır. Vergileme bakımından gelir, kazanç ve iratların bir yıllık safi toplamı olarak kabul edilmektedir[39].Dar anlamda gelir(kaynak teorisi), belli bir üretim faktörüne katılma sonucu elde edilen ekonomik değerdir. Geniş anlamda gelir(safi artış teorisi) ise, servette meydana gelen her türlü artıştır[40]. Gelirin unsurları ise; Ticarî kazançlar, Ziraî kazançlar, Ücretler, Serbest meslek kazançları, Gayrimenkul sermaye iratları, Menkul sermaye iratları, Diğer kazanç ve iratlar'dan oluşmaktadır[41].

Gelir vergisi uygulamada üniter, sedüler ve birleşik olmak üzere üç şekilde görülmektedir. Üniter gelir vergisi türünde geliri oluşturan unsurlar birleştirilerek tek bir çatı altında artan oranlı vergi tarifesiyle vergilendirilmektedir[42]. Safi gelire ulaşmak için zarar varsa karlara mahsup edilir ve mükellefin kişisel ve ailevi durumu da dikkate alınarak bir takım indirimler yapılır. Bu indirimlerin amacı vergilemede ödeme gücü ile adalet ilkesinin sağlanmasıdır. Gelir vergisinin üniterliği yani gelirlerin bir arada toplanıp vergilendirilmesi aslında vergilendirme açısından bir amaç değil, vergilemede ödeme gücü ve adalet ilkelerinin sağlanmasına yönelik bir araçtır[43].

Üniter gelir vergisinin tek elemanlı ve çift elemanlı üniter gelir vergisi sistemi olmak üzere iki tür uygulama şekli vardır. Tek elemanlı üniter gelir vergisi sisteminde, mükellefin tüm kaynaklardan elde ettiği gelirin safi tutarına artan oranlı bir vergi tarifesi uygulanır. "Cermen Tipi" gelir vergisi olarak da adlandırılan tek elemanlı gelir vergisi sitemi Türkiye'de uygulanan sistemdir. Bunun yanında Fransa, Almanya ve Hollanda gibi ülkelerde de uygulanmaktadır. Çift elemanlı üniter gelir vergisi sisteminde ise, tüm kaynaklardan toplanan safi gelir ikili bir vergi tarifesi uygulanarak vergilendirilmektedir. Safi gelire öncelikle tek oranlı bir tarife uygulanır, gelirin belirli bir seviyeyi aşması halinde, aşan kısma artan oranlı bir vergi tarifesi daha (surtax) uygulanır. "Anglosakson Tipi" gelir vergisi de denen çift elemanlı gelir vergisi sistemi İngiltere ve ABD gibi ülkelerde uygulanmaktadır[44].

Sedüler vergi sisteminde ise her gelir unsuru ayrı ayrı vergilendirilmekte[45]; çift elemanlı üniter gelir vergisi sisteminde olduğu gibi gelirin belirli bir miktarı aşması halinde yeniden bir

---

[37]Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici, İstiklal Y. Vural, **Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2006, s.51-52.

[38]Volkan Yurdadoğ, (2017). **Sosyal Güvenlik ve Yeniden Gelir Dağılımına Etkisinin Teorik Çerçevede Değerlendirilmesi**. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 26(1), s. 266.

[39]Mehmet Tosuner, Zeynep Arıkan, **Türk Vergi Sistemi**, Gözden Geçirilmiş ve Yenilenmiş 15. Bası, İzmir, 2010, s.10-11.

[40]Tosuner, Arıkan**, a.g.e**. , s.11-12.

[41]Gelir Vergisi Kanunu, http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.193.pdf (Erişim:25.04.2019).

[42]Tosuner, Arıkan, **a.g.e**. , s.15-16.

[43]Zeynep Arikan, Ahmet İnneci, (2016). **Vergilendirilebilir Gelir ve Gelir Vergisinde Üniter Yapıyı Bozan Uygulamalar1**. Sosyoekonomi, 24(4), s.21.

[44]Arikan, İnneci,**a.g.m**., s.21.

[45]Mustafa Filiz, **Yeni Vergi Yasa Tasarısı ve Üniter Vergi Sistemi**, Vergi Dünyası,Temmuz 1993, s. 73.

vergilendirme söz konusu olabilmektedir. Ancak aradaki fark, çift elemanlı üniter gelir vergisinde kazanç ve iratların toplamı belirli bir miktarı aşıyorsa sadece aşan kısma artan oranlı bir vergi tarifesi uygulanırken, sedüler gelir vergisi sisteminde aşan kısma değil tüm toplama tamamlayıcı nitelikte küresel nitelikli bir vergi uygulanmaktadır[46].

Birleşik gelir vergisi türünde ise sedüler ve toplam gelir vergileri türlerinin birleştirilerek, gelir çeşitlerinden önce ayrı ayrı ve bundan sonra bütün gelirlerin toplamı üzerinden ek bir vergi alınmasıdır[47].

## 1. Gelir Vergilerinin Lehinde Olan Görüşler

Gelir vergilerinin lehinde ileri sürülen ilk argüman, bireylerin kişisel ve ailevi durumlarını dikkate aldığından ödeme gücünü belirlemede yararlanılan en az geçim indirimi, artan oranlılık ve ayırma kuramı mekanizmaları sayesinde şahsilik ilkesine uygun olmasıdır. Şahsilik ilkesi, yükümlünün ödeyeceği vergi miktarının belirlenmesinde şahsi durumunun dikkate alınmasını ifade etmektedir[48]. Asgari Geçim İndirimi 2019 yılı en düşük tutarı 191,88 TL ve en yüksek tutarı 326,20 TL olarak belirlenmiştir[49]. Ayırma ilkesi, kişilerin elde ettiği gelir unsurlarına göre farklı vergilendirmeyi öngörmektedir. Emekten kaynaklanan ücret gelirlerinin sermaye gelirine kıyasla korunmaya ihtiyaç gösterdiği varsayımından hareketle ücretten, servet ve sermaye gelirlerine göre daha düşük oranda vergi alınması esasına dayanmaktadır[50].

Gelir vergisini savunanlar için ikinci argüman, bu verginin verimli olduğuna yöneliktir. Buna göre milli gelirde meydana gelen bir değişiklik, artan oranlı tarife nedeniyle gelir vergisi hasılatının da artmasını sağlar[51]. Artan oranlı bir gelir vergisinin uygulanması halinde çarpık bir gelir dağılımı vergi kapasitesini arttıracaktır[52]. Vergi kapasitesi, bir ülkede belli bir dönemde alınan vergilerin aşamayacağı sınır olarak tanımlanabilir. Kişi başına gelir düzeyi, gelir dağılımı ve ekonominin parasallaşma düzeyi vergi kapasitesini belirleyen unsurlardır[53]. Ülkemizde gelir vergisinin artan oranlı bir yapıya sahip olması ve çarpık bir gelir dağılımı olduğu için, vergi kapasitesinin artması düşünülmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkeler, kayıt dışılık ve vergi dairelerindeki sorunlar nedeniyle gelirin vergilendirilmesinde başarılı olamamaktadırlar.

Gelir vergisini savunanlar için üçüncü argüman, gelir vergisinde yansıma olayının oldukça güç olduğudur. Gelir vergisi mal ve hizmet üzerine konulmamakta, direkt olarak şahıslardan tahsil edilmektedir[54]. Verginin yansıması, vergi yükünün ekonomik imkanlardan yararlanılarak kısmen veya tamamen vergiyi ödemekle yükümlü mükellef tarafından başkasına veya başkalarına devredilmesi olayıdır. Yani, vergiyi ödeyen mükellef gerçekte onun yükünü taşımıyorsa yansıma var demektir[55]. Bu yüzden gelir vergisinde mal ve hizmetin fiyatını arttırarak ileriye doğru bir yansıma gerçekleştirme ihtimali ortadan kalkmaktadır.

---

[46]Arikan, İnneci,**a.g.m**., s.21-22.
[47]Akif Erginay, **Kamu Maliyesi**, Gözden Geçirilmiş ve İşlenmiş 16. Baskı, Savaş Yayınları,Ankara, 1998, s.92.
[48]Aktan,Dileyici,Vural,**a.g.e**. , s.55.
[49]http://www.muhasebetr.com/asgari-gecim-indirimi-agi/ (Erişim:31.04.2019).
[50]https://vergidosyasi.com/2017/11/14/vergilemede-ayirma-ilkesi-prensibi-kurami-nedir/(Erişim:31.04.2019).
[51]Aktan,Dileyici,Vural,**a.g.e**. , s.55.
[52]Abuzer Pınar, **Maliye Politikası**, 3. Baskı, Naturel Yayınları, Ankara, 2010, s.178.
[53]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.**, s.178.
[54]Aktan,Dileyici,Vural,**a.g.e**. , s.55.
[55]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.**, s.195.

Gelir vergisini savunanlar için dördüncü argüman, gelir vergisinin artan oranlı tarife yapısı sayesinde ödeme gücüne ulaşılmasına, vergi adaletinin sağlanmasına hizmet etmesidir. Yüksek gelirliler daha yüksek, düşük gelirliler daha düşük oranda vergi ödemektedir[56].

Gelir vergisini savunanlar için başka bir argüman, kaynaktan kesme usulüne göre alınan gelir vergilerinin gecikme olmaksızın tahsil edilmesi, vergi alacağının garanti altına alınmasını sağlaması, verginin ödenmesi sırasında yükümlüler üzerindeki yükünü hafifletmesinin yanında vergi kaçakçılığını da azaltması gibi önemli avantajlara sahip olmasıdır[57]. Son olarak bu verginin en önemli avantajı, bir ülkedeki istihdam edilen tüm nüfusun bu verginin mükellefi olmasıdır. Ayrıca, diğer vergilere göre vergi makamlarının bu vergiyi denetlemesi hayli kolay, mükelleflerin ise bu vergiden kaçınma durumları hayli zordur[58].

## 2. Gelir Vergilerinin Aleyhinde Olan Görüşler

Gelir vergilerinin aleyhinde ileri sürülen ilk argüman, vergilendirilebilir matrahın tespitine ilişkindir. Bu görüşü savunanlara göre gelir vergilerinin matrahı yatay eşitliği sağlayacak şekilde hesaplanmamaktadır. Özellikle bazı gelir unsurlarına sağlanan geniş istisna ve muafiyetler yatay eşitlik ilkesini ihlal edecek boyutlara ulaşabilmektedir. Sonuçta vergi matrahı bazı yükümlüler lehine erozyona uğratılarak, vergi yükü adil olmayan bir şekilde dağıtılmaktadır[59]. Vergi uygulamalarında genellikten sapılmadığı sürece yatay eşitliğin korunabileceği belirtilmektedir[60].

Gelir vergilerinin aleyhinde ileri sürülen ikinci argüman, vergilerin yükümlü psikolojisine uygun vergiler olmadığı yönündedir. Gelir vergileri gizli vergi değildir. Yani yükümlüler ödedikleri verginin farkındadırlar. Bu ise vergi denetiminin yetersiz, gelir vergisi oranlarının yüksek olduğu durumlarda yükümlüleri vergi kaçakçılığına itecektir.

Gelir vergilerinin aleyhinde ileri sürülen üçüncü argüman, bu verginin uygulamada sahip olduğu artan oranlı tarife yapısına ilişkin olmasına ilişkindir. Buna göre artan oranlı gelir vergisi çok çalışan yükümlüleri cezalandırıcı bir niteliğe sahiptir. Yine gelir arttıkça tabi olunan vergi oranının da artması, kişileri daha çok çalışmak yerine çalışmamaya da sevk edebilecektir. Bu konu literatürde ikame etkisi olarak bilinmektedir. Özellikle Arz yönlü iktisadi düşünce kapsamında, yüksek oranlı gelir vergisinin ikame etkisinin daha güçlü olacağı savunulmaktadır[61].

Gelir vergilerinin aleyhinde ileri sürülen dördüncü argüman, tasarrufları olumsuz yönde etkilediği konusundadır. Bilindiği gibi, kişi gelirini tasarruf ve harcama olarak değerlendirmektedir. Geliri yüksek olan kişilerin tasarruf eğilimi daha yüksek olduğundan, artan oranlı gelir vergisiyle bu gelir grubunun yüksek oranlarda vergilendirilmesi tasarruflar üzerinde caydırıcı bir etkiye sahip olmaktadır. Bunun yanında gelir vergileri tasarrufun

---

[56]Aktan,Dileyici,Vural,**a.g.e**. , s.56.
[57]S. AteşOktar, (1997). **Vergi Usul Hukukunda Vergi Kesenlerin Sorumluluğu ve Müteselsil Sorumluluk Üzerine Düşünceler**, Sayıştay Dergisi, 25, s. 70.
[58]Polat Aliyev, Sertaç Hopoğlu, (2016). **Vergilerin Gelir Dağılımı Temelinde Verimliliği**. İktisadi Yenilik Dergisi, 3(2), s.36.
[59]Aktan,Dileyici,Vural,**a.g.e**. , s.56.
[60]Mehmet Cahit Güran, (2004). **Vergilemede Adalet ve Gelir Vergisi Uygulaması**, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(2), s. 246.
[61]Aktan,Dileyici,Vural,**a.g.e**. , s.57.

getirisini vergilendirdiği için, tutumlu davranan bireyleri cezalandırmış olur. Gelir vergisi gelecekte tüketim yerine cari tüketimi cazip hale getirmektedir[62].

Gelir vergilerinin aleyhinde ileri sürülen başka bir argüman, vergilerin otomatik istikrarlandırıcılığı ile ilgilidir. Otomatik istikrarlandırıcı, herhangi bir istikrarsızlığı yasal bir düzenlemeye gerek kalmadan ortadan kaldırmak üzere mali sistemin yapısına yerleştirilmiş kamu harcamaları ve vergilere ilişkin araçlardır[63]. Verginin otomatik stabilizatör olabilmesi için, esnek bir vergi sisteminin olması gerekmektedir. Esnek bir vergi yapısında gelir artarken, vergi hasılatı daha çok artarak aşırı genişlemenin etkisini bastırmaktadır. Ancak esnekliğin çok yüksek olması durumunda, örneğin genişleme döneminde, aşırı derecede artan vergiler genişlemeyi olumsuz yönde etkileyerek ekonominin tam istihdam düzeyine gelmesini engelleyebilir. Bu sürece mali engel veya sürüklenme(fiscal drag) denir[64].Başka bir ifadeyle enflasyon nedeniyle bireylerin gelirlerinin reel olarak artmamasına rağmen bir üst vergi dilimine girmeleri mali engel veya sürüklenme(fiscal drag) olarak tanımlanmaktadır[65].

Gelir vergilerinin aleyhinde ileri sürülen başka bir argüman, tasarrufların artan oranlı gelir vergisi ile vergilendirilmesi eski servet sahibi kişileri koruduğu ve zenginlikte tekelleşmeye neden olduğu içindir. Buna göre servet sahibi olmak için tasarruf etmek zorunda olan kişiler, artan oranlı tarife ile vergilendirilecekleri için zorlanacaklardır. Dolayısı ile servet sahipleri hep belirli kişiler olacak ve bu kişilere yeni servet sahipleri eklenmeyecektir.

Gelir vergilerinin aleyhinde ileri sürülen bir diğer argüman, gelir vergilerinin tasarrufların çifte vergilendirilmesine neden olduğudur. Öncelikle kişinin kazanç ve iradı gelir vergisine tabi tutulmaktadır. Kişinin gelirinin bir kısmını tüketime ayırdığı takdirde, tüketim vergisiyle vergilendirilecektir. Gelirin tasarrufa ayrılan kısmından sağlanan getiri de yine gelir vergisine tabi tutulmaktadır[66].

## B. SERVET VERGİSİNİN KONUSU: SERVET

Servet, bir gerçek veya tüzel kişinin belirli bir zamanda sahip bulunduğu ekonomik değerlerin toplamıdır. Ekonomik değerler kapsamına her türlü menkul ve gayri menkul mallar ile sahip olunan para ve alacaklar da dahildir[67]. Servet Vergisi ise, kişilerin belirli bir anda sahip oldukları her türlü menkul ve gayrimenkul mal ve paralardan oluşan servetleri üzerinden alınan dolaysız bir vergidir[68].

Günümüzde servet vergileri, ülkeden ülkeye ve zaman içinde önemli farklılıklar göstererek uygulanmasına rağmen, bütün servet vergilerinin ortak niteliği; bireylerin iktisadi faaliyetlerini değil, çeşitli iktisadi faaliyetlere sahip olma durumunu, yani serveti vergilendirmeye tabi kılmaya çalışmasıdır. Çünkü bireylerin sürdürdüğü yaşama standardı sadece yıllık gelirinden kaynaklanmayıp, sahip olduğu varlıkların değerinden de etkilenen bir yapıya sahiptir ve fırsat eşitliğini de gölgeleyen bu durum bazı zamanlarda politik müdahaleleri de gerekli kılabilmektedir[69].

---

[62]Aktan,Dileyici,Vural,**a.g.e**. , s.57.
[63]Pınar, **a.g.e**. ,s.60.
[64]Pınar, **a.g.e**. ,s.66-67.
[65]Selçuk Çağrı, Esener;Burak Darıcı; Umutcan Memo,(2019), **1988-2017 Dönem Aralığı İçin Türkiye'de Mali Sürüklenme Etkisinin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi,** Journal of Yaşar University, 14, s.2.
[66]Aktan,Dileyici,Vural,**a.g.e**. , s.58.
[67]Aktan,Dileyici,Vural,**a.g.e**. , s.59.
[68]https://www.muhasebeturk.org/nedir/servet-vergisi-nedir (Erişim:01.05.2019).
[69]Öz, Kutbay, Buzkıran, a.g.m., s. 2.

Servet vergilerinin vergi sistemi içinde devamlı olup olmadığına göre vergiler olağanüstü ve olağan servet vergileri olmak üzere ikiye ayrılır. Olağanüstü servet vergisi, bireylerin servetlerinin tamamı üzerinden, bireyler açısından önceden belirlenmemiş bir zamanda genellikle bir defaya mahsus olmak üzere alınan bir vergidir. Olağan servet vergileri ise; servetten alınan vergiler, servet transferlerinden alınan vergiler ve servet artış vergileri olmak üzere üç başlık altında toplanabilirler[70].

Servet vergileri, verginin konusunu oluşturan servet unsurlarının kapsamının genişliğine göre genel ve özel servet vergileri olmak üzere ikiye ayrılır. Genel servet vergilerinde tüm servet unsurları vergilendirmeye tabi iken, özel servet vergilerinde belirli servet unsurları vergilendirilmektedir. Örneğin emlak vergisi özel servet vergisi niteliğindedir[71]. Motorlu taşıtlar vergisi ise, veraset ve intikal vergisinin aksine, malvarlığına girebilen tüm değerleri değil, bunlardan sadece motorlu taşıtları yükümlendirdiğinden, kapsam bakımından bir özel servet vergisi olarak nitelendirilmektedir[72].

Servet vergilerinin sınıflandırılmasında bir diğer ayrım gerçek ve görünüşte servet vergileridir. Görünüşte servet vergisinde, verginin matrahı servetin kendisi iken kaynağı servetin geliri olmaktadır. Gerçek servet vergisinde ise verginin matrahı da kaynağı da servettir[73].

## 1. Servet Vergilerinin Lehinde Olan Görüşler

Servet vergilerinin devlete gelir sağlamanın ötesinde, toplum içindeki mali dengesizliği düzeltme, vergilemede adalet ve eşitliği sağlama, gelir ve harcama vergilerini tamamlama, kontrol etme ve servet verimliliğini artırarak ekonomik etkinliği sağlamak gibi sosyal işlevleri bulunmaktadır[74].

Servet vergilerinin uygulanmasının gerekçelerinden ilki, gelir vergisinin yanında uygulanması halinde kişilerin vergi ödeme gücünün daha kolay belirleneceğidir. Servet birikimi, kişilerin vergi ödeme gücünü arttırarak yatay ve dikey adaletin sağlanmasına yardımcı olur. Servet vergilerinin uygulandığı servet unsurları, vergi ödeme gücünü tam olarak ifade edebilecek mallardır. Servet sahibi olanlar varlıklı kişiler olacakları için vergilemede adaletin sağlanması servet vergisi uygulamasında daha kolay olacaktır[75]. Özellikle bir emek sarf etmeden elde edilen servetin vergisini ödememek, buna rağmen fazla emek sarf ederek kazanılan gelirden yüksek oranlarda vergi ödemek, vergilemede ödeme gücü ilkesi ve bu ilkenin uygulama nedeni olan adalet ilkesine ters düşmektedir[76].

Servet vergileri lehinde görüş beyan edenlerin diğer bir çıkış noktası ise, toplum içinde herkesin kazanç elde etme olanağının eşit olması gereğidir. Bu görüşü savunanlar kapitalizm ve serbest rekabetin geçerli olduğu ülkelerde, sermayeye dayalı kazanç elde etme olanağının sermayesiz kazanç elde etme olanağından daha fazla olduğunu savunmaktadırlar. Bu ülkelerde veraset yoluyla kişilerin büyük servetlere sahip olmaları, bu olanaklardan yoksun bulunanlar aleyhine bir durum oluşturmaktadır. Bu durumu ortadan kaldırmak için servet

---

[70]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.**, s.252-253.
[71]Aktan, Dileyici, Vural, a.g.e., s.59.
[72]Öz, Kutbay, Buzkıran, a.g.m., s.11.
[73]Aktan,Dileyici,Vural,**a.g.e**. , s.59.
[74]Öz, Kutbay, Buzkıran, **a.g.m**., s.2.
[75]Aktan,Dileyici,Vural,**a.g.e**. , s.60.
[76]Filiz Giray, Özgür Mustafa Ömür, (2019).**Veraset ve İntikal Vergisinde Mali ve Sosyal Fonksiyonlara Aykırı Olan Vergi Harcamaları**, Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(1), s. 75.

transferi vergilendirilmelidir. Servetin adil bir şekilde dağılmadığını savunanlara göre, servet transferi üzerinden alınan veraset ve intikal vergilerinin artan oranlı olması gerekmektedir[77].

Servet vergileri lehinde görüş beyan edenler, devletin kamu gelirlerine olan ihtiyacının şiddetinin artmış olması ve ayrıca servet vergilerinin önemli bir denetim fonksiyonunu yerine getirmiş olması nedenleriyle alınması gerektiğini belirtmektedirler[78].

Servet vergilerini savunanlara göre, bütün servet unsurları servet beyannamesinde yer alacağı için herhangi bir servet unsurunun kayıt dışı kalmasını engelleyecektir. Bu yüzden, kayıt dışı ekonomi ile mücadele etmede servet vergileri önem teşkil etmektedir.

Servet vergisini savunanlar için başka bir argüman, bu vergilerin çok ayrıntılı vergiler olmadıkları için uygulanmalarının diğer vergilere göre daha kolay olmasıdır. Servet vergilerinde vergi matrahının tespitinde tarh, tahakkuk ve tahsil işlemlerine kadar olan sürecin kolaylığı, muafiyet ve istisna gibi vergi yapısını karmaşıklaştıran uygulamalara ayrıntılı olarak yer verilmeyişi bu vergileri uygulama açısından basit hale getirmektedir[79].

J.Mill ve J.Bentham gibi liberal düşünürler, veraset hakkının bütünüyle yasaklanması yerine sınırlandırılmasını ileri sürmüşlerdir. Ayrıca nesiller arası servet eşitsizliklerini en aza indirme düşüncesi, ölen kişinin mal varlığının mirasçılarına devri aşamasında, servet transferinden alınan veraset vergisi ile vergilendirilmesini gerekli kılmaktadır[80]. Vergi gelirleri içerisinde düşük bir paya sahip olan veraset ve intikal vergisinin, neden hala uygulanmakta olduğunun cevabı ise; servetin de bir ödeme gücü unsuru olmasının yanı sıra, vergi adaleti ve gelir dağılımında adaleti sağlamaya yardımcı bir vergi türü olmasıdır[81].

**2. Servet Vergilerinin Aleyhinde Olan Görüşler**

Klasik maliyeciler, verginin serveti kemirdiği ve servet birikimlerine engel olduğu gerekçesiyle devletin servet vergilerini tavsiye etmezler. Küçük servetler üzerinden alınan vergiler servet birikimine engel olur[82].

Servet vergileri aleyhinde görüş beyan edenler, servet vergilerinin çifte vergilemeye neden olduğunu savunurlar. Bireyler gelirlerini elde ederlerken bu gelirleri üzerinden vergi ödemektedirler. Servet ise gelirin biriktirilmesi olarak düşünülürse, biriktirilmiş olan bu gelirin tekrar vergilendirilmesi çifte vergilendirmeden başka bir şey değildir. Söz konusu çifte vergilendirme tasarruf ve yatırım kararlarında sapmalara neden olabilir. Servetin ana kaynağı da tasarruflar olduğuna göre, bu vergilerin bireysel tasarruflar üzerinde olumsuz etkileri olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla düşük tasarruf eğilimi, sermaye birikimini de olumsuz şekilde etkileyebilecektir[83].

Servet vergilerine ilişkin eleştirilerin bir kısmı servet transferi üzerinden alınan veraset ve intikal vergilerine yönelik yapılmıştır. Bu verginin uygulanması mülkiyet hakkına tecavüz anlamına gelmektedir. Ölen kişi sağlığında servetini nasıl dilediği gibi kullanabiliyorsa, öldüğünde de mirasçıları tarafından kullanılabilmesi gerekmektedir. Ölüm olayı ile devletin

[77]Aktan,Dileyici,Vural,**a.g.e**. , s.61.
[78]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.**, s.252.
[79]Aktan,Dileyici,Vural,**a.g.e**. , s.62.
[80]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.**, s.258.
[81]Şafak,Yurtsever,a.g.m. , s.35.
[82]İsmail Türk, **Maliye Politikası, Amaçlar, Araçlar ve Çağdaş Bütçe Teorileri**, 21. Bası, Ankara, 2008, s.338.
[83]Aktan,Dileyici,Vural,**a.g.e**. , s.62.

söz konusu servetin bir kısmına el koymasının son derece yanlış bir uygulama olduğu belirtilmektedir.

Veraset ve İntikal Vergisi'ne yönelik bir diğer eleştiri ise, sermayenin bölünmesine ilişkindir. Sermaye üretim için oldukça önemli bir faktördür. Ölüm ile mirasçılar arasında paylaşılacak servetten bir de vergi alınması, servetin miktarını azaltır. Bu şekilde servetin budanması, üretim için gerekli olan sermaye açısından sakıncalı bir durum olarak görülmektedir[84].

Veraset ve İntikal Vergisi'yle ilgili bir diğer eleştiri ise, kişilerin hiçbir emek sarf etmeden elde ettikleri servetin tamamının ya da büyük bir kısmının vergiden istisna tutulması vergilemede adalet ilkesi ile bağdaşmamakta olduğu yönündedir. Nasıl ki bir ay boyunca emek harcayıp çalışan işçiler, emekleri karşılığında aldıkları ücretler için vergi ödüyorsa, hiçbir emek sarf etmeden kazanılan ikramiyeden de aynı şekilde vergi almak vergilemede adalet ilkesini sağlamak açısından gerekmektedir. Ülkemizde veraset ve intikal vergisi gelirlerini artırmak ve vergilemede adalet ilkesini sağlamak açısından; Milli Piyango İdaresi tarafından düzenlenen şans oyunlarında dağıtılan ikramiyelerden de diğer şans oyunlarında olduğu gibi % 20 oranında veraset ve intikal vergisi uygulanması gerektiği belirtilmektedir[85].

Servet vergilerine ilişkin eleştirilerin bir kısmı ise Motorlu Taşıtlar Vergisi 'ne yönelik olmuştur. Buna göre, araçlar servet olmaktan çıkarılmalı, yakıt tüketimini ve karbondioksit emisyonunu esas alan Avrupa Birliği ülkelerinin tecrübelerinden faydalanılmalıdır. Ancak düşük karbon emisyonu yapan araçlar genellikle modeli yüksek olan, yeni teknoloji ürünü ve fiyatı yüksek araçlardır. Diğer yandan yüksek karbon salınımı yapan araçlarda demode olmuş düşük fiyatlı araçlardır. Bu yüzden sadece karbon salınımının esas alınması da vergi de adaletin sağlanması bakımından istenen sonucu vermeyecektir. Çünkü karbondioksit salınımı yüksek olan düşük fiyatlı araçlardan yüksek oranda vergi alınması öngörülmektedir. Bu yüzden değer esası ve karbon temelli vergileme önerilerinin birlikte değerlendirilmesi suretiyle yeni bir öneri getirilebileceği belirtilmektedir[86].

Son olarak Emlak Vergisi'nin en önemli problemi ise, taşınmazların vergiye esas değerinin belirlenmesidir. Türkiye'de mevcut yasal düzenlemeler çerçevesinde vergiye konu taşınmaza ilişkin değerlerin tespitinde yaşanan sorunlar hem taşınmaza ilişkin vergi ve harçların verimliliğini azaltmakta hem de vergilemede adaleti bozucu etkiler yapmaktadır. Bu yüzden taşınmaz mal karşılıklarının belirlenmesi, buna bağlı olarak değer haritalarının oluşturulması ve taşınmaz mal fiyatlarının kontrol altında bulundurulması, ilgili hizmetlerin yerine getirilmesinde kurumlar arasındaki ilişkileri kuvvetlendirip, verimliliği arttırma doğrultusunda; güncel ve doğru veriye duyulan gereksinimin giderek artmakta olduğu belirtilmektedir[87].

## C. HARCAMA VERGİSİNİN KONUSU: HARCAMALAR

Harcama vergileri gelir ve servetin tüketim için harcanması nedeniyle alınan vergilerdir. Nasıl ki gelir vergisi gelirin elde edilmesine bağlanmışsa, harcama vergileri de elde edilen bu gelirin harcanmasına bağlı bulunmaktadır[88].

Gelir ve servet üzerinden alınan vergiler dolaysız, harcamalar üzerinden (mal ve hizmetler)alınan vergiler ise dolaylı vergiler olarak sınıflandırılmaktadır[89]. Harcama vergileri

[84]Aktan,Dileyici,Vural,**a.g.e**. , s.63.
[85]Giray, Özgür**, a.g.m**. , s.80-81.
[86]Öz, Kutbay, Buzkıran, **a.g.m**., s. 14.
[87]Öz, Kutbay, Buzkıran, **a.g.m**., s. 16.
[88]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.**, s.263.

aynı zamanda tersine artan oranlı vergilerdir; gelir arttıkça tüketilen mal ve hizmetler üzerinden ödenen verginin gelire oranı azalmaktadır[90].

Genel harcama vergileri yayılı muamele vergileri ve toplu muamele vergileri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yayılı muamele vergilerine şelale vergileri de denir. Bu vergiler üretimden tüketime kadar geçen bütün aşamalarda alınırlar. Yayılı muamele vergilerine katma değer vergisi (KDV) örnek gösterilir[91]. Üretimden tüketime kadar yalnızca bir aşamada vergi alınıyorsa bunlara toplu muamele vergileri denilir. Yayılı muamele vergilerinde, üretim-tüketim sürecinin her aşamasında ödenen verginin bir sonraki satış fiyatına eklenmesi ile verginin üzerinden vergi alınmasına neden olunabilir. Buna vergi piramitleşmesi denir. Yayılı muamele vergisinin özel bir türü olan katma değer vergisinde geliştirilmiş bulunan indirim sistemi sayesinde bu olumsuz durum giderilmiştir[92].

**1. Harcama Vergilerinin Lehinde Olan Görüşler**

Harcama vergilerinin en önemli avantajının, sadece tüketimi vergilendirerek tasarrufu vergi dışı bırakması olduğu ileri sürülmektedir. Harcama vergileri tasarruf kararları üzerinde daha az sapmaya yol açarak, gelir vergilerine göre daha tarafsız bir nitelik taşımaktadır.

Harcama vergilerinin bir diğer olumlu yönü, maliye politikası aracı olarak etkin bir şekilde kullanılabilmesidir. Örneğin durgunluk döneminde tüketim malları üzerindeki vergi oranlarını düşürerek ekonomide canlanma sağlanabileceği belirtilmektedir[93].

Harcama vergilerinin başka olumlu yönü de mali gücü esas almasıdır; gelir ve servet, kişilerin mali güçlerini gösterdiği gibi, kişilerin harcamaları da mali güçlerinin bir göstergesidir. Ayrıca kişilerin vergi ödeme güçleri gelir ve servet vergileri ile tam olarak kavranamamaktadır. Aynı zamanda gider üzerinden alınan vergiler, sadece mali güce erişmek için değil, artan kamu hizmetlerinin görülebilmesi amacıyla gerekli finansmanı da sağlamaktadır[94].

Harcama vergilerinin bir başka olumlu yönü, uygulanmasının basit olmasıdır. Bu vergilerde vergi matrahı gelir vergilerine göre daha kolay vergilenmektedir. Örneğin sermaye gelirlerinin belirlenmesine yönelik amortisman indirimi uygulaması gibi güçlükler harcama vergileriyle ortadan kaldırılmaktadır[95].

Harcama vergilerinin içerisinde yer alan yayılı muamele vergilerini savunanların dayandığı görüş ise, bu vergilerin mal ve hizmet fiyatı içerisinde kolayca eriyip, hissedilmeden ve tepki görmeden tüketicilere devredilebilme imkanının olmasıdır[96]. Litaretürde mali anestezi olarak adlandırılan bu durum, vergi mükellefi olan tüketicinin vergiyi sanki malın fiyatına dahilmiş gibi düşünüp, herhangi bir baskı duymadan ödemesini sağlamaktadır.

Harcama vergilerinin içerisinde yer alan yayılı muamele vergilerinden katma değer vergisini savunanlara göre bu vergi, vergiyi ödeyenler açısından bir indirim hakkı doğurduğu için

---

[89]http://www.seffaflik.org/wp-content/uploads/2017/02/Turkiyede-dolayli-ve-dolaysiz-vergi.pdf(Erişim:01.05.2019).
[90]Tosuner, Arıkan, **a.g.e**. , s.311.
[91]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e**. , s. 264.
[92]Aktan,Dileyici,Vural,**a.g.e**. , s.64.
[93]Aktan,Dileyici,Vural,**a.g.e**. , s.66.
[94]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.**, s.263.
[95]Aktan,Dileyici,Vural,**a.g.e**. , s.67.
[96]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e**. , s. 264.

verginin kendi içinde bir otokontrol mekanizması doğurmasına yol açmaktadır. Ayrıca bu verginin çok sıkı bir kayıt düzeni gerektirmesi, gelir ve kurumlar vergisi açısından da bir otokontrol mekanizmasının ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır[97].

**2. Harcama Vergilerinin Aleyhinde Olan Görüşler**

Harcama vergilerinin en çok eleştirilen yönü, gelir dağılımı üzerinde olumsuz etkilerinin olduğudur. Bu etki, hem harcama vergilerinin yükümlünün şahsi durumunu dikkate almamasından hem de uygulanan vergi tarifesinden kaynaklanmaktadır. Harcama vergilerinde vergi tarifesi düz oranlı olmakla birlikte, uygulamada bu vergiler tersine artan oranlı yani verginin matrahı arttıkça oranının azaldığı bir yapıdadır. Gelir düzeyi düşük olanlar ile yüksek olanlar aynı vergi oranına tabi olmaktadır. Bu ise gelir düzeyi düşük olanların daha yüksek bir vergi yükü ile karşı karşıya kalmaları anlamına gelir. Sonuç olarak düşük gelirli bireyler, vergiden dolayı daha fazla fedakarlığa katlanmaktadırlar[98]. Harcama vergileri bu yönüyle vergilemede dikey vergi adaletini sağlayamamaktadır[99].

2018 yılı vergi gelirlerine bakıldığında sadece iki dolaylı vergi olan Katma Değer Vergisi ve Özel Tüketim Vergisi'nden elde edilen toplam gelir, toplam vergi gelirlerinin % 51'ini oluşturmuştur. Toplam vergi gelirlerimiz içerisinde dolaylı vergilerin payı yaklaşık %63 olarak karşımıza çıkmaktadır[100].Vergi adaleti açısından en önemli ölçütlerden birisi olan dolaylı ve dolaysız vergilerin toplam gelire oranı ülkemizde gelişmiş ülkelerin tersine dolaylı vergi oranının fazlalığından yanadır. Bu açıdan bakıldığında karar alıcılar dolaysız vergilerin azlığından yakınmakta ve bu yüzden dolaysız vergilerden taviz vermemekte ayrıca denetimi artırmaktan yana tavır almaktadırlar[101]. Dolayısıyla daha adaletli bir vergi sistemi sağlanmak isteniyorsa dolaylı vergi oranlarındaki bu payın daha düşük bir banda çekilmesi gerekmektedir.

Harcama vergileri ile ilgili bir diğer eleştiri, üzerinde konuldukları malların fiyatlarını yükseltmeleri nedeniyle tüketicilerin refah seviyelerini düşürmeleridir. Özellikle tüketim vergileri dolaylı vergiler oldukları için malların fiyatlarına eklenerek direkt olarak vergilendirilen malların fiyatlarının yükselmesine neden olmaktadırlar. Bu vergiler fiyatın içine dahil edildiği için gizli vergiler olarak isimlendirilirler. Bu nedenle de vergi ödeyen yükümlüler gerçek vergi yükünü hissetmemektedirler. Dolayısıyla harcama vergilerinin mali aldanmaya neden olabildiği ileri sürülmektedir[102].

**SONUÇ**

İnsanlar siyasi topluluk halinde yaşamaya başladıkları andan itibaren kamusal nitelikteki hizmetlerin görülmesi için kendilerini vergi vermekle yükümlü bulmuşlardır. İlkçağdan günümüze kadar gelen vergiler her zaman için ülkeler açısından en önemli gelir kaynağı olmuştur. Yüzyıllarca süren tartışmalar sonucunda vergilemede mali gücün dikkate alınması ve vergilerin varlığının sebebi ile hukuki dayanağı olarak da devletin egemenlik gücünün olması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

---

[97]Tosuner, Arıkan, **a.g.e**. , s.312.
[98]Aktan,Dileyici,Vural,**a.g.e**. , s.68.
[99]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.**, s.263.
[100]Ozan Bingöl, (2019), "**2018 Yılında Neye Ne Kadar Vergi Ödedik**", https://vergiyedair.com/2019/01/21/2018-yilinda-neye-ne-kadar-vergi-odedik/ (Erişim:01.05.2019).
[101]İbrahim Halil Sugözü, Hüseyin Yıldırım, Halil İbrahim Aydın, (2014). **Vergi Adaleti Açısından Motorlu Taşıtlar Vergisinin Analizi**. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (32), s.128.
[102]Aktan,Dileyici,Vural,**a.g.e**. , s.70.

Verginin konusunun seçiminde optimalite ve meşruiyet sorununda ise, genel olarak kabul gören bir sonuca varılamamaktadır. Optimal(Rasyonel) vergilemenin gerçekleştirilmesi açısından verginin konusunun seçimi temel bir soru olmaktadır. Bu çalışmada özetlendiği üzere gelir, servet ve harcama vergilerinin hem avantaj hem de dezavantajları bulunmaktadır.

Gelir vergisi istihdam edilen tüm mükellefleri kapsadığı için genellik ilkesine, bireylerin kişisel ve ailevi durumlarını dikkate aldığından ödeme gücünü belirlemede yararlanılan en az geçim indirimi, artan oranlılık ve ayırma kuramı mekanizmaları sayesinde şahsilik ilkesine uygun olması sebebiyle avantajlı görünmektedir. Ancak bazı gelir unsurlarına sağlanan geniş istisna ve muafiyetler yatay eşitlik ilkesini ihlal edecek boyutlara ulaşabilmektedir. Vergilemede adalet ilkesinin zedelenmemesi açısından genellik ilkesinden sapılmaması gerekmektedir.

Servet vergileri devletin mali amacının ötesinde toplum içindeki mali dengesizliği düzeltme, vergilemede adalet ve eşitliği sağlama, gelir ve harcama vergilerini tamamlama, kontrol etme ve servet verimliliğini artırarak ekonomik etkinliği sağlamak gibi sosyal işlevleri içinde barındırdığından son derece önem arz etmektedir. Servet vergileri aleyhinde görüş beyan edenler ise, servet vergilerinin çifte vergilemeye neden olduğunu savunurlar. Çünkü bireyler gelirlerini elde ederlerken gelirleri üzerinden vergi ödemektedirler. Servet ise gelirin biriktirilmesi olarak düşünülürse, biriktirilmiş olan bu gelirin tekrar vergilendirilmesi çifte vergilendirmeden başka bir şey değildir. Söz konusu çifte vergilendirmenin tasarruf ve yatırım kararlarında sapmalara neden olabileceğini savunurlar. Ancak, bir emek sarf etmeden elde edilen servetin vergisini ödememek, buna rağmen fazla emek sarf ederek kazanılan gelirden yüksek oranlarda vergi ödemek, vergilemede ödeme gücü ilkesi ve bu ilkenin uygulama nedeni olan adalet ilkesine ters düşmektedir. Bu sebeple zaten düşük bir paya sahip olan servet vergilerinin, mali amaçtan öte sosyal fonksiyonu sağlamaya yönelik konulduğu unutulmamalıdır.

Harcama vergileri ise, sadece mali güce erişmek için değil, artan kamu hizmetlerinin görülebilmesi amacıyla da gerekli finansmanı sağlaması açısından önemlidir. Ancak toplam vergi gelirleri içinde dolaylı vergilerin payı %63 olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla daha adaletli bir vergi sistemi sağlanmak isteniyorsa dolaylı vergi oranlarındaki bu payın daha düşük bir banda çekilmesi gerekmektedir. Çünkü dolaylı vergiler düz oranlı yapıları sebebiyle, düşük gelirli bireylerin, yüksek gelirlilere oranla daha fazla fedakarlığa katlanmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla vergilemede dikey vergi adaleti sağlanamamaktadır.

Sonuç olarak vergi konularının, bugün uygulamada da olduğu gibi her üç kaynaktan da seçilerek vergi oranlarının düşük olarak tespit edilmesi gerektiği, vergilerin dar konular üzerinden alınması durumda devletlerin ister istemez daha fazla gelir elde etmek için vergi oranlarının artırılacağı tespit edilmiştir. Bu durum da vergiden kaçınma, kayıt dışılık ve vergiden kaçınma gibi istenmeyen sonuçlar doğuracaktır.

## REFERANSLAR

1.Aliyev, Polat; Hopoğlu, Sertaç (2016). **Vergilerin gelir dağılımı temelinde verimliliği**. İktisadi Yenilik Dergisi, 3(2).
2.Arikan, Z., & İnneci, A. (2016). Vergilendirilebilir Gelir ve Gelir Vergisinde Üniter Yapıyı Bozan Uygulamalar1. Sosyoekonomi, 24(4).
3.Aktan, Coşkun Can, Dileyici Dilek, Vural İstiklal Y. ,**Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2006.
4.Bingöl, Ozan, (2019), "**2018Yılında Neye Ne Kadar Vergi Ödedik**",https://vergiyedair.com/2019/01/21/2018-yilinda-neye-ne-kadar-vergi-odedik/ (Erişim:01.05.2019).
5.CanbayTülin, **Dünyada Vergileme Anlayışındaki Değişim(Antikçağdan Günümüze)**,Dora Yayıncılık, Bursa, 2009.
6.Devrim Fevzi, **Kamu Maliyesine Giriş**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4.Baskı, İlkem Ofset, İzmir, 2002.
7.Edizdoğan Nihat, **Kamu Maliyesi 2**, 5.Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa, 2000.
8.Erginay Akif, **Kamu Maliyesi**, Gözden Geçirilmiş ve İşlenmiş 16. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 1998.
9.Esener, Selçuk Çağrı; Darıcı, Burak;Memo, Umutcan,(2019).**1988-2017 Dönem Aralığı İçin Türkiye'de Mali Sürüklenme Etkisinin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi**. Journal of Yaşar University, 14.
10.Gelir İdaresi Başkanlığı, https://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/CVI/Tablo_70.xls.htm , (Erişim:25.04.2019).
11.Gelir Vergisi Kanunu, http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.193.pdf (Erişim:25.04.2019).
12.Giray Filiz, **Maliye Tarihi**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2001.
13.Giray, Filiz; Mustafa Ömür, Özgür, (2019). **Veraset ve İntikal Vergisinde Mali ve Sosyal Fonksiyonlara Aykırı Olan Vergi Harcamaları**, Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(1).
14.Güran, Mehmet Cahit, (2004). **Vergilemede Adalet ve Gelir Vergisi Uygulaması,**Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(2).
15.Gürdal,Temel; Yardımcıoğlu, Fatih; Beşel, Furkan (2016). **Türk Vergi Sisteminin Popülerlik Analizi**. Maliye Araştırmaları Dergisi, 2(2).
16.İnanAlper,**Türkiye'de Vergilerin Meşruiyetinin Sağlanmasında Mükellef Haklarının Önemi ve Anayasal Dayanaklarının Belirlenmesi(**Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
17.Kayan, Ahmet. (2000). **Verginin Tarihsel Gelişimi ve Sebep Olduğu Bazı Önemli Olaylar**, Maliye Dergisi, 135, 80-87.
18.Keskin, Nur , (2018). **Servet Üzerinden Alınan Vergilerin Genel Bütçe Vergi Gelirleri İçindeki Paysal Gelişimi (2006-2016)**, Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, 2(4).
19.Muter Naci B. , Çelebi A.Kemal, Sakınç Süreyya,**Kamu Maliyesi**, Gözden geçirilmiş 3. Baskı, Emek Matbaası, Manisa, 2008.
20.Oktar, S. Ateş (1997). **Vergi Usul Hukukunda Vergi Kesenlerin Sorumluluğu ve Müteselsil Sorumluluk Üzerine Düşünceler**. Sayıştay Dergisi, 25.
21.Okur Ahmet, **İktisadi Düşüncenin Evrimi**, Emek Matbaacılık, Manisa, 2007.
22.Ömür, Özgür Mustafa; Gerçek, Adnan (2017). **Türkiye ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Servet Vergilerinin Karşılaştırılması**. Celal Bayar University Journal of Social Sciences/Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15(2).
23.Öz, Ersan; Kutbay, Hüseyin; Buzkıran, Davut (2014). **Türk Servet Vergisi Sistemine Modern Bir Yaklaşım**. Gümrük ve Ticaret Dergisi, 2(4).

24.Pınar Abuzer, **Maliye Politikası**, 3. Baskı, Naturel Yayınları, Ankara, 2010.
25.Sugözü, İbrahim Halil; Yıldırım, Hüseyin; Aydın, Halil İbrahim (2014). **Vergi Adaleti Açısından Motorlu Taşıtlar Vergisinin Analizi**. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (32).
26.Şafak, Havva; Yurtsever, Hatice (2015). **Servet Vergilerinden Veraset ve İntikal Vergisi Üzerine Değerlendirmeler.** Ege Academic Review, 15(1).
27.TosunerMehmet, Arıkan Zeynep,**Türk Vergi Sistemi**, Gözden Geçirilmiş ve Yenilenmiş 15. Bası, İzmir, 2010.
28.Turhan Salih, **Vergi Teorisi ve Politikası**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 6.baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1998.
29.Türk İsmail, **Maliye Politikası, Amaçlar, Araçlar ve Çağdaş Bütçe Teorileri**, 21. Bası, Ankara, 2008.
30.Uluatam Özhan, **Türk Vergi Hukuku**, Adım Yayınları, Ekim, 1990.
31.Yurdadoğ, Volkan (2017). **Sosyal Güvenlik ve Yeniden Gelir Dağılımına Etkisinin Teorik Çerçevede Değerlendirilmesi**. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 26(1).
32.http://www.muhasebetr.com/asgari-gecim-indirimi-agi/ (Erişim:31.04.2019).
33.https://www.muhasebeturk.org/nedir/servet-vergisi-nedir (Erişim:01.05.2019).
34.http://www.seffaflik.org/wp-content/uploads/2017/02/Turkiyede-dolayli-ve-dolaysiz-vergi.pdf (Erişim:01.05.2019).
35.https://vergidosyasi.com/2017/11/14/vergilemede-ayirma-ilkesi-prensibi-kurami-nedir/ (Erişim:31.04.2019).

# VERGİ TEKNİĞİ:
# AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARIYLA VERGİ TARİFE ÇEŞİTLERİ

**Öğr. Gör. Burçin ÖZ**
Bayburt Üniversitesi

## ÖZET

Vergi tekniği, bir verginin konusunun belirlenmesinden tahsiline kadar olan süreci ve bu süreç içindeki işlemleri kapsayan bir bütündür. Verginin konulmasından tahsiline kadar olan süreci ve bu süreç içerisindeki işlemleri kapsayan vergi tekniğinin en zorlu görevi vergi kanunlarının formüle edilmesidir. Bunun için önemli olan verginin unsurlarının açık bir şekilde belirtilip, vergi kanunlarının uygulanmasını sağlamaktır. Verginin en temel unsurlarını verginin konusu, matrahı, vergiyi doğuran olay, mükellefiyet, vergi oranı ve vergi tarifesi olarak sıralayabiliriz.

Verginin unsurları arasında yer alan vergi tarifeleri, vergileme açısından büyük öneme sahiptir. Çünkü vergi tarifeleri, vergi borcunun hesaplanabilmesi için vergi matrahına uygulanan ölçülerdir. Tarife, matrah ve orandan oluşmaktadır. Vergi tarifeleri düz oranlı, artan oranlı, tersine artan oranlı ve azalan oranlı olarak sınıflandırılmaktadır. Vergi tarifelerinin avantaj ve dezavantajlarıyla karşılaştırılması yapılmak istendiğinde; adalet, etkinlik(tarafsızlık), basitlik gibi açılardan farklılıklar taşıdığını görmekteyiz.

Düz oranlı vergiler artan oranlı vergilere göre, herkesin aynı oranda vergi ödemesi ve muafiyet, istisnalara sınırlı ölçüde yer vermesi nedenleriyle adalet açısından daha uygun görünmektedir. Etkinlik(tarafsızlık) açısından, tasarruf ve yatırımlara bakıldığında ulaşacağımız sonuç, ekonomik birimlerin kararları üzerinde düz oranlı vergilerin daha az saptırıcı etkilere sahip olduğudur. Basitlik açısından ise; oran, istisna ve muafiyetlere bakıldığında, yine düz oranlı vergiler artan oranlı vergilere göre daha uygundur. Bu avantajlarına rağmen düz oranlı vergiler, ödeme gücü ve fedakarlıkta eşitlik ilkeleri ile bağdaşmadığı için yüksek gelirliler lehine eşitsizlik yaratabileceği ve sistemin hangi gelirlileri vergilendireceğinin açık olmadığı yönünde eleştirilmektedir.

Sonuç olarak vergi tarifeleri üzerindeki tartışmaların kesin bir şekilde son bulmadığı açıktır. Fakat küreselleşmenin vergi sistemi üzerinde yarattığı sorunlar göz önünde tutulduğunda, ülkelerin vergi tarifelerinde uygulamış oldukları oranları düşük tutmak durumunda kaldıklarını görmekteyiz.

**Anahtar Kelimeler**: Vergi Tekniği, Vergi Tarifesi, Verginin Tarhı.

# TAX TECHNIQUE:
# TYPES OF TAX TARIFF WITH ADVANTAGES AND DISADVANTAGES


## ABSTRACT

The tax technique is a whole that covers the process from determining the subject of a tax to collection and the transactions within this process. The most challenging task of the tax technique, which covers the process from tax imposition to collection and transactions within this process, is to formulate tax laws. What is important for this is to clearly state the elements of the tax and ensure that tax laws are applied. We can list the most basic elements of tax as the subject of tax, the tax base, the event that gives rise to tax, the obligation, tax rate and tax tariff.

Tax tariffs, which are among the elements of tax, are of great importance in terms of taxation. Because tax tariffs are the measures that are applied to the tax base in order to calculate the tax debt. Tariff consists of base and rate. Tax tariffs are classified as flat rate, increasing rate, reverse increasing rate and decreasing rate. When comparing the tariffs with the advantages and disadvantages; justice, efficiency (neutrality), simplicity.

Flat-rate taxes appear to be more favorable in terms of justice, because everyone is paying the same rate of tax and the exemption is limited to exceptions. In terms of efficiency (neutrality), when we look at savings and investments, the result is that flat-rate taxes have less deviating effects on the decisions of economic agents. In terms of simplicity; When the rate, exceptions and exemptions are considered, flat rate taxes are more appropriate than increasing rate taxes. In spite of these advantages, flat rate taxes are criticized for creating inequality in favor of high incomes and not being clear about which incomes will be taxed by the system as they do not comply with the principles of solvency and equality in sacrifice.

As a result, it is clear that the debate on tax tariffs does not end definitively. However, considering the problems created by globalization on the tax system, we see that countries have to keep the rates applied in tax tariffs low.


**Keywords**: Tax Technique, Tax Tariff, Date of Tax.

## GİRİŞ

Vergileme ile izlenen amaçların gerçekleştirilmesi olanakları ile meşgul olan vergi tekniği, bir vergi fikrini gerçekleştirme sanatı olarak tanımlanmaktadır. Vergi tekniğinin ilk görevi, bir vergiyi isimlendirme ile başlar. Bunu, vergisel kavramların ve hükümlerin formüle edilmesi izler. Bundan başka; vergi kanunu tasarılarının hazırlanması ve sunulması, vergiyi doğuran olay ile vergi oranlarının belirlenmesi, verginin konacağı veya değiştirileceği zamanın saptanması ve nihayet verginin tarh, tahakkuk, tahsil ve denetimi vergi tekniğinin görev sahasına girer. Şu halde, vergi alacağının doğuşuna yol açan hukuki olayların formüle edilmesi ve vergi yükümlüsünün saptanması gibi yasal nitelikte olan işlemlerin yanısıra, vergi yükümlülerinin bulunup ortaya çıkarılması, vergi borcunun hesaplanması ve tahsili ile ilgili bütün idari ve düzenleyici tedbirler ve verginin tarh, tahakkuk ve tahsilinden doğan vergi uyuşmazlıklarının çözümü(vergi yargısı), vergi ceza hukuku ve vergi usul hukuku vergi tekniğinin konusunu oluşturmaktadır.

Tüm bu unsurlar dikkate alınarak çalışmada vergi tekniğinin öneminden, mevzuatından, vergileme sanatı açısından büyük öneme sahip olan vergi tarifelerinden, vergi idaresi ve denetiminden son olarak da vergi yargısından bahsedilmektedir.

## VERGİ TEKNİĞİ

Vergi tekniği, bir verginin konusunun belirlenmesinden tahsiline kadar olan süreci ve bu süreç içindeki işlemleri kapsayan bir bütündür.

### A. Vergi Tekniği'nin Niteliği

Vergileme ile izlenen amaçların gerçekleştirilme olanakları ile ilgilenen vergi tekniği, bir vergi fikrini gerçekleştirme sanatı olarak tanımlanmaktadır. Dolayısı ile bir verginin isimlendirilmesinden, vergisel kavram ve hükümlerin formüle edilmesine, vergi kanun tasarılarının hazırlanması ve sunulmasından, vergiyi doğuran olay ve vergi oranlarının belirlenmesine, verginin konulup kaldırılacağı zamanın tespitinden, verginin tarh, tebliğ, tahakkuk, tahsil ve denetimine kadar belirtilebilecek tüm vergileme ile ilgili işlemler vergi tekniğinin görev alanına girmektedir[1].

Şu halde, vergi alacağının doğuşuna yol açan hukuki olayların formüle edilmesi ve vergi yükümlüsünün saptanması gibi yasal nitelikte olan işlemlerin yanı sıra, vergi yükümlülerinin bulunup ortaya çıkarılması, vergi borcunun hesaplanması ve tahsili ile ilgili bütün idari ve düzenleyici tedbirler ve verginin tarh, tahakkuk, tahsilinden doğan vergi uyuşmazlıklarının çözümü(vergi yargısı) , vergi ceza hukuku ve vergi usul hukuku vergi tekniğinin konusunu oluşturur.

Vergi tekniği kamu maliyesi içinde pek çok organı ilgilendirmekte, modern devletin tüm hukuksal ve iktisadi kurumları ile karşılıklı etkileşim ilişkisi içinde bulunmakta ve bir ulusun erişmiş olduğu iktisadi, siyasal, sosyal ve kültürel seviyeyi yansıtmaktadır. Bir ülkenin hukuk düzeni ve iktisadi sistemi ne kadar gelişirse, vergi tekniğinin görevlerini gerçekleştirme şansı da o oranda artar[2].

### B. Vergi Mevzuatı

Vergi tekniğinin en zorlu görevi vergi kanunlarının formüle edilmesidir. Burada önemli olan husus, vergiyi oluşturan unsurları tam ve açık olarak belirleyerek, vergi kanunlarının başarılı bir şekilde uygulanmasını sağlamaktır[3]. Verginin en temel unsurları; verginin konusu, matrahı, vergiyi doğuran olay, mükellefiyet, vergi oranı ve vergi tarifesi olarak sayılabilir[4].

İlk önce verginin konusunu seçmek gerekmektedir. Verginin konusu; üzerine vergi konulan ve doğrudan doğruya veya dolayısıyla verginin kaynağı olan iktisadi unsurdur. Bu bir mal veya eşya, bir hizmet, bir gelir, bir servet, üretim, tüketim olabilir. Başka bir ifadeyle konu, kanunun, mükellefiyetin doğmasını bağladığı unsurdur[5].
Vergi kanunlarının formüle edilmesi açısından başka bir sorun ise, vergi matrahlarının saptanmasıdır. Verginin matrahı, verginin hesaplanmasında esas alınan değer ya da miktardır.

---

[1]Naci B. Muter, A. Kemal Çelebi, Süreyya Sakınç, **Kamu Maliyesi**, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Emek Matbaası, Manisa, 2008, s. 149.
[2]Salih Turhan, **Vergi Teorisi ve Politikası**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 6. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 41-42.
[3]Turhan, **a.g.e.** , s. 43.
[4]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.** , s. 135.
[5]Akif Erginay, **Kamu Maliyesi**, Gözden Geçirilmiş ve İşlenmiş 15. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 1994, s. 39.

Vergi konusu ile vergi matrahı birbirinden farklı kavramlardır. Türk vergi sisteminden örnekler verilebilir: Emlak vergisinin konusu bina, arazi veya arsanın kendisidir. Matrah ise o bina, arazi veya arsanın vergi değeridir. Katma değer vergisinde ise, verginin konusu teslim, hizmet ve ithalattır. Matrah ise, teslim ve hizmet işlemlerinde bu işlemlerin karşılığını oluşturan bedeldir. İthalat ve diğer hallerde ise kanunun belirlediği unsurlardan oluşan bedeldir. Ancak günümüzde yürürlükte olmayan baş vergisi, yol vergisi gibi bazı vergilerde konu ve matrahın aynı olduğu görülmektedir[6].

Verginin konusu ve mükellefi arasında, kanunun aradığı koşulların ve ilişkilerin doğması haline, vergiyi doğuran olay denir. Vergi Usul Kanunumuzun 19. maddesinde vergiyi doğuran olay: "Vergi alacağı vergi kanunlarının vergiyi bağladıkları olayın vukuu veya hukuki durumun tekemmülü ile doğar." şeklinde ifade edilmiştir[7].

Vergi mükellefi, üzerine vergi borcu düşen(terettüp eden) kişidir. Türk vergi sisteminde vergi mükellefiyeti vergi ehliyetine bağlanmıştır. Yani vergi ehliyetine sahip herkes, vergiyi doğuran olayın içinde bulunmakla vergi mükellefi olmaktadır. Vergi hukukunda ise, ehliyet medeni hukuktaki haklara sahip olma ehliyeti şeklinde değerlendirilmiştir. Böylece, sağ doğmak şartıyla kişilerin ana rahmine düşmelerinden başlayarak yaşadıkları sürece bu haklara ehil olması hali, vergi hukukundaki ehliyete esas alınmıştır. Bazı vergilerde mükellef yerine, verginin ödenmesi bakımından alacaklı vergi dairesine karşı muhatap olan kişilere vergi sorumlusu denilmektedir[8].

### C. Vergi Tarifesi

Vergi tarifesinin ve tarife yapılarının vergileme açısından taşıdığı önem dikkate alınarak vergi teorisi içinde ayrı bir tarife teorisi geliştirilmiştir. Bu teori, tarife şekillerinin ve tarifenin çeşitli unsurlarının tahlilini(şekli amaç); bu şekillerin ekonomik, mali ve sosyal etkilerini araştırmayı, vergilemenin amaçlarına en uygun tarife şeklinin seçiminin yapılmasını(maddi amaç) öngörür[9].

Alınacak vergi tutarının hesaplanabilmesi için vergi matrahına uygulanan ölçülere vergi tarifesi denilmektedir[10]. Tarife, vergi matrahı ve vergi oranından oluşur. Vergi oranı, vergi tarifesinin temel unsurudur. Advalorem vergilerde vergi miktarı, matrahın belli bir yüzdesi olarak belirlendiğinden vergi oranları söz konusu olmaktadır. Spesifik vergilerde ise, vergi miktarı söz konusu olmaktadır. Günümüzde vergi tarifesinin en önemli ölçüsü vergi oranlarıdır.

Vergi tarifeleri açısından ortalama vergi oranı ile marjinal vergi oranı arasındaki ayrım önemli bir konudur. Ortalama vergi oranı, vergi miktarının matraha oranıdır. Marjinal vergi oranı, vergi miktarındaki değişmenin matrahtaki değişime oranıdır[11].

---

[6]Sadık Kırbaş, **Vergi Hukuku Temel Kavramlar, İlkeler ve Kurumlar**, Gözden Geçirilmiş, Değiştirilmiş ve Genişletilmiş 12. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000, s. 106.
[7]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.** , s. 137.
[8]Fevzi Devrim, **Kamu Maliyesine Giriş**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı, İlkem Ofset, İzmir, 2002, s. 246.
[9]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.** , s. 139.
[10]Erginay, **a.g.e.** , s. 64.
[11]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.** , s. 139.

## 1. Vergi Tarifelerinin Sınıflandırılması

Vergi tarifeleri düz oranlı, artan oranlı, tersine artan oranlı ve azalan oranlı olarak sınıflandırabilir.

### a. Düz Oranlı (Mütenasip) Vergi Tarifesi

Düz oranlı vergi tarifesi, vergi matrahındaki artışa rağmen ortalama vergi oranının tek ve sabit olduğu vergi tarifesidir. Yani, düz oranlı vergi tarifesinde tek bir vergi oranı vardır ve bu oran vergi matrahındaki artıştan bağımsızdır. Bu nedenle de düz oranlı vergi tarifesinde ortalama vergi oranı ile marjinal vergi oranı birbirine eşittir. Bu tarifede ödenen vergi miktarı, matrahta artış olmakla birlikte, nispi olarak aynı kalmaktadır. Fakat mutlak olarak matrah arttıkça ödenen vergi miktarı da artmaktadır[12].

Türkiye'de halen uygulanmakta olan Kurumlar Vergisi düz oranlı vergi tarifesine örnek olarak gösterilebilir[13]. 2019 yılı kurumlar vergisi oranı % 22 olarak belirlenmiştir[14].

Düz oranlı vergiler birtakım temel ilkeleri içermektedir. Bu ilkelerin oluşturulması ile şunlar amaçlanmaktadır[15]:

1) Tüm gelirleri herhangi bir indirim, kanuni boşluklar, istisna ve muafiyetler olmadan vergilendirmek: Çünkü bu vergisel teşvikler zenginlerin daha yüksek düzeydeki gelirleriyle orantılı vergi ödemelerinden kaçınmalarında kullanılmaktadır.

2) Bütün vergi yükümlülerine ve bunların her türlü gelirlerine tek oranlı bir vergi uygulamak: Dolayısı ile gelir ve kurumlar vergisinde tek aynı oran uygulanacaktır.

3) Tüm gelirleri sadece bir defaya özgü olarak vergilendirmek esastır: Bireyler için vergi matrahı; maaş, ücret ve sosyal haklardan oluşmaktadır. Kurumlarda vergi matrahı tüm sermaye ekipmanları alımı ve ücret ödemelerinden oluşmaktadır. Böylece tasarruf ve yatırımları vergi dışı tutarak mükerrer vergilemeyi önlemek, tasarrufları ve yatırımları teşvik etmek suretiyle istihdam sorununa çözüm getirebilmek mümkün olabilecektir.

4) Tüm gelirin kaynakta vergilendirilmesi: Gelir elde edildiği zaman vergilendirilecektir.
Düz oranlı verginin basitlik, açıklık, tarafsızlık, genellik, etkinlik, vergiye uyum maliyetinin düşük olması, tasarruf ve yatırımları arttırması, sermaye birikimine katkı sağlaması, indirim-istisna-muafiyetlere son vermesi, üretken insanları cezalandırmaması gibi avantajlar sağlayacağı belirtilmektedir[16].

### b. Artan Oranlı (Müterakki) Vergi Tarifesi

Artan oranlı vergilerde, vergi miktarı, gerek mutlak gerekse oransal olarak büyür. Artan oranlı bir vergi uygulandığı zaman gelir arttıkça, gelirin daha büyük bir kısmı vergilendirilir.

---

[12]Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici, İstiklal Y. Vural, **Kamu Maliyesinde Çağdaş Yaklaşımlar**, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 121.
[13]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.** , s. 141.
[14]Kurumlar Vergisi Kanunu, Geçici Madde 10.
[15]Tülin Canbay, **Dünyada Vergileme Anlayışındaki Değişim(Antikçağdan Günümüze**), 1.Baskı, Dora Yayınları, Bursa, 2009, s. 198-199.
[16]Birol Kovancılar, Mustafa Miynat, Sibel A. Bursalıoğlu, **Kamu Maliyesinde Küresel Değişimler**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2007, s. 86.

Tek oranlı tarife tipinde vergi matrahının artması vergi oranında bir artışı gerektirmediği halde, artan oranlı tarifede gerek ortalama vergi oranı, gerekse marjinal vergi oranı matrahla birlikte artmaktadır. Ancak, artan oranlı vergilerde, marjinal vergi oranı, ortalama vergi oranından daha büyüktür[17].

Artan oranlı tarife yapısı, ödeme gücüne ulaşılmasına ve vergi adaletinin gerçekleşmesine hizmet etmekte, hem yatay hem de dikey vergi adaletini sağlamaktadır. Zira artan oranlı tarife ile yüksek gelirli yükümlüler daha yüksek, buna karşın geliri nispeten daha düşük yükümlüler daha düşük oranda vergi ödemektedir[18].

Artan oranlı vergilemede tarifeler matrah artışına bağlı olarak vergi oranının da artan tarifeler olarak düzenlenir. Geleneksel maliyecilerin benimsediği artan oranlılık daha çok Gelir ve Servet Vergisi gibi dolaysız vergilerde uygulanmaktadır[19].

Gelir vergisinde genel olarak artan oranlı tarife uygulanmaktadır. Bazı ödemeler için stopaj dolayısı ile tek oranlı tarife kabul edilmiştir. Tevkifat oranı G.V.K.'nun 94. maddesinde % 25 olarak belirlenmiştir [20]. Tablo 1'de 2019 takvim yılı gelirlerine uygulanacak olan gelir vergisi tarifesine yer verilmiştir.

**Tablo 1: 2019 Takvim Yılı Gelirlerine Uygulanacak Gelir Vergisi Tarifesi**

| Matrah Dilimleri | Vergi oranı (%) |
|---|---|
| 18.000.-TL'ye kadar | % 15 |
| 40.000.-TL'nin 18.000.-TL'si için 2.700.-TL, fazlası | % 20 |
| 98.000.-TL'nin 40.000.-TL'si için 7.100.-TL, fazlası | % 27 |
| 98.000.-TL'den fazlasının 98.000.-TL'si için 22.760.-TL, fazlası | % 35 |

**Kaynak:**193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu 305 Seri No'lu Gelir Vergisi Genel Tebliği

### c. Tersine Artan Oranlı Vergi Tarifesi

Tersine artan oranlı vergi tarifelerinde, artan oranlı vergi tarifelerinden farklı olarak, mükellefin geliri arttıkça vergi oranının giderek azaldığı görülmektedir. Tersine artan oranlı vergilerde, vergi miktarının payı, vergi matrahı yerine mükellefin gelirine göre hesaplanır. Gelir arttıkça vergi oranı azaldığından ödenen vergi, ödeme gücü ile ters orantılıdır. Dolayısı ile gelir arttıkça, ortalama ve marjinal vergi oranlarının giderek azaldığı tarifelere sahip vergilere tersine artan oranlı vergiler denir.

Tersine artan oranlı vergi tarifelerinde, marjinal vergi oranı ortalama vergi oranından her zaman küçüktür. Örnek olarak Yol Vergisi gösterilebilir[21].

[17]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.** , s. 141.
[18]Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici, İstiklal Y. Vural, **Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 55.
[19]Canbay, **a.g.e.** , s. 195.
[20]Mehmet Tosuner, Zeynep Arıkan, **Türk Vergi Sistemi**, Gözden Geçirilmiş ve Yenilenmiş 15. Bası, Kanyılmaz Matbaacılık, İzmir, 2010, s. 215.
[21]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.** , s. 146.

**d. Azalan Oranlı Vergi Tarifesi**

Azalan oranlı vergi tarifesi, vergi matrahı artarken vergi oranının azalmasıdır. Azalan oranlı vergi tarifesinde marjinal vergi oranı ortalama vergi oranından her zaman küçüktür. Bu tarifenin uygulandığı vergilere örnek olarak Damga Vergisi gösterilebilir[22].

**2. Vergi Tarife Şekilleri**

Vergi tarife şekillerini üç grupta toplamak mümkündür. Bunlar, açık(dolaysız) artan oranlı tarifeler, gizli(dolaylı) artan oranlı tarifeler ve kombine(bileşik) tarifelerdir[23].

**a. Açık(Dolaysız) Artan Oranlı Vergi Tarifeleri**

Açık(dolaysız) artan oranlılığın seyri, bir yandan vergi tarifesinde en küçük oranla en büyük oran arasındaki farka(yükseklik farkı), diğer yandan en küçük oranın uygulandığı matrah miktarı ile en büyük oranın uygulandığı matrah miktarı arasındaki farka(uzunluk farkı) bağlıdır. Örneğin vergi yükümlülüğünün 10.000.000 TL'lik bir matrahta %2'lik bir oranla başladığını ve 100.000.000 TL'lik bir matrahta ise maksimum oran olan %10'a eriştiğini varsayarsak, yükseklik farkının %10 - %2 = %8 olmasına karşılık, uzunluk farkının 100.000.000 - 10.000.000 = 90.000.000 TL olduğu görülmektedir[24].

**b. Gizli(Dolaylı) Artan Oranlı Vergi Tarifeleri**

Gizli(Dolaylı) artan oranlılık, şeklen düz oranlı olan bir tarifenin, matrah ya da vergi borcu üzerinden hesaplanan bir takım indirimler veya zamlar aracılığı ile artan oranlı bir tarifeye dönüştürülmesi sonucunda gerçekleşmektedir[25]. Bu tür vergi tarifelerinde ancak, yapılan bir hesaplama işlemi sonucu gizli bir artan oranlılığın olduğu anlaşılabilir. Daha çok en az geçim indirimi gibi, sabit bir indirim işleminin sonucunda ortaya çıkmaktadır[26]. Bu durum tablo 2'de gösterilmektedir.

**Tablo 2: Gizli(Dolaylı) Artan Oranlılık**

| 1.Matrah | İndirim | 2.Matrah | Oran | Vergi | 1.Matraha Göre Oran |
|---|---|---|---|---|---|
| 100.000 | 20.000 | 80.000 | % 10 | 8.000 | % 8 |
| 200.000 | 20.000 | 180.000 | % 10 | 18.000 | % 9 |
| 300.000 | 20.000 | 280.000 | % 10 | 28.000 | % 9.33 |
| 400.000 | 20.000 | 380.000 | % 10 | 38.000 | % 9.50 |

**Kaynak:** Naci B. Muter, A. Kemal Çelebi, Süreyya Sakınç, **Kamu Maliyesi**, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Emek Matbaası, Manisa, 2008, s. 146.

**c. Kombine(Bileşik) Tarifeler**

Farklı temel tarife çeşitlerini içeren veya çeşitli matrahlara dayanan tarifelere kombine (bileşik) tarifeler denir. Kombine tarifeleri iki temel grup altında toplamak mümkündür[27]:

1) Tek matraha dayanan kombine tarifeler:

[22]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.** , s. 147.
[23]Turhan, **a.g.e.** , s. 59.
[24]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.** , s. 145.
[25]Turhan, **a.g.e.** , s. 68.
[26]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.** , s. 146.
[27]Turhan, **a.g.e.** , s. 70-71.

- ✓ Yan yana ve arka arkaya bir arada mevcut olan bağımsız temel tarife çeşitleri(Karma tarifeler)
- ✓ Üst üste bir arada mevcut olan bağımsız temel tarife şekilleri(Ek tarifeler)

2) Çeşitli matrahlara dayanan kombine tarifeler:

- ✓ Karşılıklı bağımlılık içinde bulunan matrahların birleştirilmesi esasına dayalı tarifeler(Çok taraflı tarifeler)
- ✓ Tamamen bağımsız matrahların yan yana bir arada bulunduğu tarifeler(Paralel tarifeler)

### 3.Vergi Tarifelerinin Karşılaştırılması

Öncelikle gelir vergilerini ele aldığımızda; milli gelirde meydana gelen bir değişiklik, artan oranlı tarife nedeniyle gelir vergisi hasılatının da artmasını sağlamaktadır[28]. Artan oranlı bir gelir vergisinin uygulanması halinde çarpık bir gelir dağılımı vergi kapasitesini arttıracaktır[29]. Ülkemizde çarpık bir gelir dağılımı olduğu ve gelir vergisi artan oranlı bir yapıya sahip olduğu için, vergi kapasitesinin artması düşünülmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkeler, kayıt dışılık ve vergi dairelerindeki sorunlar nedeniyle gelirin vergilendirilmesinde başarılı olamamaktadırlar.

Gelir vergisinin artan oranlı tarife yapısı, ödeme gücüne ulaşmada ve vergi adaletinin sağlanmasına hizmet etmesi açısından da önemlidir. Yüksek gelirliler daha yüksek, düşük gelirliler daha düşük oranda vergi ödemektedir. Ayrıca artan oranlı gelir vergisini savunanlar, bu tür bir verginin ekonomide meydana gelen istikrarsızlıklar karşısında kendiliğinden devreye giren bir mekanizma olduğunu savunmaktadırlar[30].

Diğer taraftan ise artan oranlı yapısı yüzünden gelir vergileri, çok çalışan yükümlüleri cezalandırıcı bir niteliğe sahiptir. Yine gelir arttıkça tabi olunan vergi oranının da artması, kişileri daha çok çalışmak yerine çalışmamaya da sevk edebilecektir. Bu konu literatürde ikame etkisi olarak bilinmektedir. Özellikle arz yönlü iktisadi düşünce kapsamında, yüksek oranlı gelir vergisinin ikame etkisinin daha güçlü olacağı savunulmaktadır[31].

Ayrıca verginin gelir etkisi de vardır. Gelir etkisi, mükelleflerin gelir üzerinden alınan vergilerde vergi artışı nedeniyle gelirlerinde oluşan azalışı, vergilendirme öncesine göre daha çok çalışarak; tüketim üzerinden alınan vergilerde artış olması durumunda satın alma güçlerinde ortaya çıkan azalışı ise, vergi artışından önce almak ve vergi artışı sonrası almayarak telafi etmeye çalışmalarıdır. Verginin mükellefin ekonomik davranışları üzerindeki diğer etkisi ise karar etkisidir. Burada önemli olan husus, vergilendirme sonrasında da üretim ve tüketimin devam etmesi ancak bunlara ilişkin kararın değişmesidir. Çay üzerinden alınan vergi artışı sonrasında kahve tüketiminin artması örnek olarak gösterebilir[32].

Düz oranlı vergiler, işgücü arzının artmasına veya azalmasına yol açmaktadır. Artan oranlı bir vergi ise, işgücü arzı şevkini azaltmaktadır. Ayrıca artan oranlı vergi, sadece daha fazla çalışma arzusunu değil, aksine mevcut işgücü arzını da zayıflatır. Bu etki iktisadi büyüme

[28]Aktan, Dileyici, Vural, **Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi**, s. 55.
[29]Abuzer Pınar, **Maliye Politikası**, 3. Baskı, Naturel Yayınları, Ankara, 2010, s. 178.
[30]Aktan, Dileyici, Vural, **Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi**, s. 56.
[31]Aktan, Dileyici, Vural, **Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi**, s. 57.
[32]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.** , s. 193.

açısından önem taşımaktadır[33]. Tablo 3'de düz ve artan oranlı gelir vergisi uygulamalarının karşılaştırılmasına yer verilmektedir.

**Tablo 3: Düz Oranlı ve Artan Oranlı Gelir Vergilerinin Karşılaştırılması**

| ETKİLEDİĞİ ALAN | DÜZ ORANLI GELİR VERGİSİ | ARTAN ORANLI GELİR VERGİSİ |
|---|---|---|
| İktisadi Örgütlenme | Ekonomideki kaynakların daha fazlasını özel sektörün kullanımına bırakmasından dolayı piyasayla uyumludur. | Kaynakların daha fazlasını devlete aktardığından devletçilikle uyumludur. |
| Müşevvikler | Kırılmaz. | Kırılır. |
| Tasarruflar | Teşvik edilir. | Artan marjinal oranlar, tasarruflardan ödeneceğinden, tasarruflar azalır. |
| Yatırım | Teşvik edilir. | Tasarruflar cezalandırıldığından ve piyasaya yeni giren firmaların aşırı karlarına izin verilmediğinden yatırımlar azalır |
| Rekabet | Engellenmez. | Mevcut firmalar lehine, piyasaya yeni girenlerin aleyhine rekabet engellenir. |
| Kalkınma | Yatırımların artmasından dolayı kalkınma hızlanır. | Yatırımlar cezalandırıldığından, kalkınma gecikir. |
| Sosyal Adalet (Dikey Eşitlik) | Yüksek gelirlilerden mutlak miktar olarak daha fazla vergi alınacağından ve asgari geçim indirimi uygulamasından dolayı sosyal adalete uygundur. Bu sistemde, düşük gelirliler üzerindeki vergi azaltılarak yük, daha çok orta ve üst gelir gruplarına kaydırılmaktadır. | Gelirin yeniden dağıtım amacıyla yüksek marjinal oranlara yer vermesine rağmen bölüşüm amaçlarına hizmet etmez. Vergi yükü daha çok düşük gelirlilere kaydırılmıştır. |
| Yatay Eşitlik | Vergi öncesi ve sonrası bireylerin nispi durumları değiştirilmez. | Vergi öncesi ve sonrası bireylerin nispi durumları büyük ölçüde değişir. |
| Kanun Önünde Eşitlik | Herkese eşit muamele edilir. | Bireylere farklı davranılarak, kanun önünde eşitlik ilkesi çiğnenir. |
| Sosyal Mobilite | Tasarruflar teşvik edilerek sınıflar arası geçişler kolaylaşır. | Sosyal mobilite engellenerek, mevcut zenginler potansiyel rakiplerinden korunur. |
| Ekonomik Özgürlük | Ekonomik özgürlükler geliştirilir. | Kazanç özgürlüğü sınırlandırılır. |

**Kaynak:** Karayılmazlar, Güran; **a.g.m.**, s. 159.'dan aktaran Tülin Canbay; **Dünyada Vergileme Anlayışındaki Değişim (Antikçağdan Günümüze)**, Dora Yayıncılık, Bursa, 2009, s. 203.

Gelir vergisi tek oranlı ve düşük olarak tespit edilince bu ekonomide toplam tasarruflar ve toplam yatırımların artması sonucunu doğurur. Vergi kaçakçılığı azalır. Sonuçta ülkenin milli geliri artar, vergileme potansiyeli genişler ve vergi gelirleri artar.

Düz oranlı vergi sistemine yapılan eleştirilerin başında bu sistemin vergide ödeme gücü ve fedakarlıkta eşitlik ilkeleri ile bağdaşmadığı, bu nedenle yüksek gelirliler lehine eşitsizlik yaratabileceği görüşü gelmektedir. Ayrıca, sistemin hangi gelirlileri vergilendireceğinin açık olmadığı, vergi yükünün orta gelirli sınıfa kaydığı, ekonomide durgunluğa neden olacağı, kamu gelirlerini azaltacağı, dolayısı ile bütçe açıklarını arttıracağı yönünde eleştiriler yoğunlaşmaktadır[34].

Harcama vergileri ise; vergi tarifesi düz oranlı olmakla birlikte, uygulamada bu vergiler tersine artan oranlı yani verginin matrahı arttıkça oranının azaldığı bir yapıdadır. Gelir düzeyi düşük olanlar ile yüksek olanlar aynı vergi oranına tabi olmaktadır. Bu ise gelir düzeyi düşük

[33]Turhan, **a.g.e.** , s. 332-333.
[34]Canbay, **a.g.e.** , s. 204.

olanların daha yüksek bir vergi yükü ile karşı karşıya kalmaları anlamına gelir. Sonuç olarak düşük gelirli bireyler, vergiden dolayı daha fazla fedakarlığa katlanmaktadırlar[35]. Harcama vergileri bu yönüyle vergilemede dikey vergi adaletini sağlayamamaktadır[36].

Harcama vergilerinin tersine artan oranlılık özelliği nedeniyle yol açtığı adaletsizliğe karşı, farklı dolaysız tüketim vergileri, örneğin nakit akışı vergisi (cash flow tax) ileri sürülmüştür. Bu vergi özellikle ABD'de gelir ve kurumlar vergisinin yerine düz oranlı vergilerle birlikte önerilmektedir. Böylece uygulamada yaygın olan KDV'nin dezavantajlarının giderilmesi amacıyla dolaysız ve genel bir tüketim vergisinin uygulanması gerektiği savunulmaktadır. Bunun yanında son yıllarda kişisel gelir vergisinin yerine uygulanması önerilen tüketim tabanlı gelir vergisi uygulamasının da gelir dağılımını bozacağı ileri sürülmektedir. Tüketim tabanlı gelir vergisinde düz oranlı tarifenin uygulanması önerilmektedir. Bu vergiyle, tasarruflardan elde edilen sermaye gelirleri vergilendirilmeyerek, yüksek gelir grubundaki bireylerin vergi tabanı daraltılmaktadır. Öte yandan düz oranlı tüketim vergisinde çok düşük gelirli bireyler standart bir indirimden yararlanmak suretiyle vergi ödemeyecektir. Bu durumda orta gelir grubunun vergi yükünün artacağı ileri sürülmektedir. Düz oranlı tüketim vergisinin gelir dağılımı üzerinde böyle olumsuz etkiye yol açmaması için, bazı tüketim vergisi önerilerinde artan oranlı vergi tarifesinin uygulanması savunulmaktadır[37].

Son olarak adalet, etkinlik(tarafsızlık), basitlik ve ekonomik etkiler açısından artan ve düz oranlı vergileri karşılaştırıp, özetlemek gerekirse; vergi adaleti yönünden herkesin aynı oranda vergi ödemesi, vergi muafiyet, istisnalara sınırlı ölçüde yer verilmesi(Standart indirim uygulaması söz konusu) nedenleriyle düz oranlı vergiler kanun önünde eşitlik ilkesine daha uygun görünmektedir.

Etkinlik(tarafsızlık) yönünden ise, artan oranlı gelir vergisinin yol açtığı etkinlik kaybı, düz oranlı gelir vergisinin neden olduğu etkinlik kaybından daha fazladır. Bunun nedeni, marjinal vergi oranının daha yüksek olmasından kaynaklanan ikame etkisinin ve dolayısı ile etkinlik kaybının düz oranlı gelir vergisine nazaran artan oranlı gelir vergisinde daha fazla olmasıdır. Artan oranlı tarifede yer alan çok sayıdaki vergi oranları, çifte vergileme uygulamaları ve vergi kaçakçılığının yaygın olması, artan oranlı vergi sisteminin insanların gelir elde etme, tasarrufta bulunma, yatırım veya harcama yapma konusundaki tercihleri karşısında tarafsız olmadıklarının göstergeleridir. Düz oranlı tarife ise, ekonomik birimlerin kararları üzerinde daha az saptırıcı etkiye sahiptir[38].

Basitlik yönünden ise; vergi sisteminin karışıklığı, vergi tabanı, vergi oranı, indirim, istisna, muaflıklardan etkilenebilmektedir. Bu unsurlar açısından ele alındığında düz oranlı vergilerin artan oranlı vergilerden daha avantajlı olduğu görülebilir. Öncelikle düz oranlı vergide vergi tabanına tek bir vergi oranının uygulanması ve vergi muafiyet, istisnaları sınırlı sayıda tutması bu vergilerin hesaplanmasını kolaylaştırmaktadır. Düz oranlı vergilerin basitliğe uygunluğunun en önemli sonucu, vergi maliyetlerinde azalmaya neden olmasıdır.

Ekonomik etki yönünden ise, artan oranlı vergilerin üst gelir gruplarının tasarrufta bulunma isteğini azalttığı ileri sürülmektedir. Bu vergiler tasarrufların çifte vergilendirilmesine neden olmaktadır. Sonuç olarak bu olumsuz etkiler daha düşük ekonomik büyümeye sebep

[35]Aktan, Dileyici, Vural, **Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi**, s. 68.
[36]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.** , s. 263.
[37]Aktan, Dileyici, Vural, **Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi**, s. 69.
[38]Aktan, Dileyici, Vural, **Kamu Maliyesinde Çağdaş Yaklaşımlar**, s. 125.

olmaktadır. Düz oranlı vergiler ise, tasarruf ve yatırımlarda daha olumlu sonuçlar vermektedir[39].

Vergi tarifelerinde vergi oranlarının düşürülmesi ile başlayan ve düz oranlı vergi önerilerine kadar varan vergi tarifeleri üzerindeki tartışmaların devam etmesi muhtemeldir. Küreselleşmenin getirdiği vergisel sorunlar, ülkelerin vergi tarifelerindeki oranlarını düşük tutmaya zorlamaktadır[40].

**D.Vergi İdaresi ve Vergi Denetimi**

Bir vergi sisteminin başarısı, vergi mevzuatı ve vergi tarifesinin yanısıra, verginin tarh ve tahsilinde uygulanan teknik yöntemler ile vergi denetimine geniş ölçüde bağlıdır[41]. Bu amaçla tarh ve tahsil yöntemlerine ardından verginin denetimine ilişkin önlemlere değinilecektir.

**1. Verginin Tarhı ve Vergi Tarhına İlişkin Yöntemler**

İdari bir işlem olan tarhiyat işleminin ne olduğundan, özelliklerinden ve vergi tarhına ilişkin yöntemlerden bahsedilecektir.

**a. Verginin Tarhı Kavramı**

Verginin tarhı, Vergi Usul Kanunu'na göre; vergi dairesi tarafından vergi alacağının kanunlarda gösterilen matrah ve nispetler üzerinden hesaplanarak miktar olarak tespit edildiği idari bir işlemdir. Verginin tarhı ile ödenecek vergi miktarı belirlenmektedir[42]. Tarh işleminin bazı özellikleri vardır[43]:

1)Tarh işlemi idari bir işlemdir. İdari işlem kamu gücünü kullanarak bir görevin yerine getirilmesi için yapılan, hukuk aleminde bir değişiklik meydana getiren işlemlerdir.

2)Tarh işlemi öznel(subjektif) bir işlemdir. Çünkü, tarh işlemi yükümlüyü genel kişilik dışı hukuki durumdan çıkartıp, kişisel bir duruma sokar.

3)Tarh işlemi kesin ve yürütülmesi zorunlu, kişiler üzerinde doğrudan etki yapan bir işlem olduğundan asli bir işlemdir.(Yoklama, arama gibi işlemler tali nitelikli olup, kişiler üzerinde doğrudan etki göstermezler.)

4)Tarh işlemi yükümlendirici ve belirleyici bir işlemdir.

**b. Vergi Tarhına İlişkin Yöntemler**

Yükümlülere ait matrahların yani vergi borçlarının hesaplanmasında başvurulan yöntemler idarece takdir usulü, karine veya dış belirtiler usulü, götürü usul ve beyan usulünden oluşmaktadır[44].

---

[39]Aktan, Dileyici, Vural, **Kamu Maliyesinde Çağdaş Yaklaşımlar**, s. 126-127.
[40]Aktan, Dileyici, Vural, **Kamu Maliyesinde Çağdaş Yaklaşımlar,** s. 129.
[41]Turhan, **a.g.e.** , s. 72.
[42]Mehmet Tosuner, Zeynep Arıkan, **Vergi Usul Hukuku,** Gözden Geçirilmiş ve Yenilenmiş Bası, Kanyılmaz Matbaacılık, İzmir, 2009, s. 98.
[43]Mehmet Tosuner, Zeynep Arıkan, **Vergi Uyuşmazlıklarının İdari Aşamada Çözümü ve Türk Vergi Yargısı**, Kanyılmaz Matbaacılık, İzmir, 2011, s. 58.
[44]Turhan, **a.g.e.** , s. 72.

**ba) İdarece Takdir Usulü**

Vergi ödevlerini yerine getirmeyen yükümlüler hakkında, kanunen belli matrahlar üzerinden verginin idarece tarh edilmesidir. İdarece takdir usulü, vergi dairesi, takdir komisyonları ve vergi inceleme elemanlarınca yerine getirilmektedir. Her bir yükümlünün vergi borcunun hesaplanmasına ilişkin vergi matrahı ayrı ayrı belirlenmektedir. Türk Vergi Sisteminde, beyana dayalı vergilerde her bir yükümlü için matrahın istisnai olarak idarece belirlenmesi üç şekilde olmaktadır: ikmalen, re'sen ve idarece tarh[45].

**baa) İkmalen Vergi Tarhı**

Vergi Usul Kanunu'na göre ikmalen vergi tarhı, her ne şekilde olursa olsun bir vergi tarh edildikten sonra bu vergiye ilişkin olarak ortaya çıkan ve defter, kayıt, belge veya kanuni ölçülere dayanılarak miktarı belirlenen bir matrah veya matrah farkı üzerinden alınacak verginin tarh edilmesidir(VUK. m. 29). İkmalen vergi tarhı tamamlayıcı nitelikte bir tarh işlemidir ve yapılabilmesi için iki şartın gerçekleşmesi gerekmektedir[46]:

1)Daha önce bir vergi tarh edilmiş olmalıdır. Örneğin; yükümlü daha önce verdiği beyannamesinde çeşitli gelirlerini yanlış değerlendirme veya başka sebeplerle eksik gösterebilir. Bu durumda eksiklikleri ortadan kaldıran tamamlayıcı bir tarhın yapılması uygun olacaktır.
2)Daha önce tarhiyat yapılması yeterli olmayıp ayrıca matrah farkının defter, kayıt, belge veya kanuni ölçülere dayanılarak tespit edilmesi gerekmektedir. Uygulamada vergi tarhı genellikle vergi incelemeleri sonucunda tespit edilen matrah farkları üzerinden yapılmaktadır.

**bab) Re'sen Vergi Tarhı**

Re'sen Vergi Tarhı; vergi matrahının tamamen veya kısmen defter, kayıt, belge veya kanuni ölçülere dayanılarak tespitine imkan bulunmayan hallerde, takdir komisyonları tarafından takdir edilen veya vergi incelemesi yapmaya yetkili olanlar tarafından düzenlenmiş vergi inceleme raporlarında belirtilen matrah veya matrah kısmı üzerinden vergi tarh olunmasıdır. Re'sen vergi tarhına başvurulacak haller VUK 30. maddesinde belirtilmiş bulunmaktadır. Bunlar[47]:
1) Vergi beyannamesinin kanuni süresi geçtiği halde verilmemiş olması,

2) Söz konusu beyannamenin kanuni veya ek süreler içerisinde verilmiş olmasına karşın beyannamede vergi matrahına ilişkin bilgilerin gösterilmemiş olması,

3) VUK'na göre tutulması zorunlu olan defterlerin tamamının veya bir kısmının tutulmamış veya tasdik ettirilmiş olması ya da vergi incelemesi yapmaya yetkili olanlara herhangi bir nedenle ibraz edilmemesi,

4) Defter kayıtları ve bunlarla ilgili belgelerin vergi matrahının doğru ve kesin olarak belirlenmesine imkan vermeyecek derece noksan-usulsüz ve karışık olması nedeniyle güvenilmez olması,

---

[45]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.** , s. 152.
[46]Yavuz Atar, **Vergi Hukuku**, Güncelleştirilmiş 5. Baskı, Mimoza Yayınları, Konya, 2004, s. 76.
[47]Abdurrahman Akdoğan, **Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi(Temel İlke ve Esaslar, Vergileme ve Vergiler Hukuku, Uygulama Örnekleri),** Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 8. Baskı, Gazi Kitabevi, 2008, s. 64.

5) Tutulması zorunlu olan defterlerin veya verilen beyannamelerin gerçek durumu yansıtmadığına dair delil bulunması,

6) Yetki almış meslek mensuplarına imzalattırma zorunluluğu getirilen beyanname ve ekleri imzalattırılmazsa veya tasdik kapsamına alınan konularda yeminli mali müşavir tasdik raporu zamanında ibraz edilmezse,

şeklinde özetlenebilir.

**bac) İdarece Vergi Tarhı**

Verginin idarece tarhı, ikmalen ve re'sen tarh dışında kalan hallerde, yükümlülerin verginin tarhı için vergi kanunları ile belirlenen zamanlarda başvurmamaları veya aynı kanunlarla kendilerine yüklenen ödevleri yerine getirmemeleri sebebiyle zamanında tarh edilmeyen verginin kanunen belli matrahlar üzerinden idarece tarh edilmesidir. Verginin idarece tarhı, düzenlenecek yoklama fişine dayandırılmaktadır[48].

**bb) Karine veya Dış Belirtiler Usulü**

Yükümlülerin gelir veya servetlerine karine sayılan, yani bunları az çok temsil ettikleri varsayılan dış belirtilerin vergi matrahı olarak seçilerek vergi borcunun hesaplanması işlemidir. Karineler usulü ile matrah, gelir, işçi makine, alet sayısı gibi ölçülere göre belirlenmektedir. Karine usulüne dayanılarak tarh edilen vergiler, vergilemede adalet prensibine ters düşmektedirler. Günümüzde hemen hemen hiç rastlanılmayan bir yöntemdir[49].

**bc) Götürü Usul**

Götürü usul tamamı ile genel ve objektif bir niteliğe sahiptir[50]. Götürü usulde mükellefler için toplu olarak ve dereceler itibariyle matrah belirlenir. Yani, idarece takdir yönteminde matrahlar ayrı ayrı takdir olunurken, götürü usulde toplu bir takdir işlemi söz konusudur. Mükellefler, vergi idaresinin götürü takdir işlemine bireysel olarak itiraz edemezler. Ayrıca, kazanç ve iratları, gerçek usulde belirlenmesine olanak bulunmayan mükelleflerin, vergi matrahları götürü usule göre belirlenmektedir. Çağdaş vergicilik anlayışı, götürü usulün uygulanış alanının daraltılması hatta mümkünse kaldırılması yönündedir[51].

**bd) Beyan Usulü**

Beyana dayanan tarh işleminde, verginin matrahını hesaplayarak bildiren yükümlünün beyanı esas alınmaktadır. Bu usulde yükümlü ya da sorumlu, vergi idaresine verginin matrahını ve vergilendirmeye ilişkin diğer bilgileri içeren bir beyanname vermektedir[52]. Vergi dairesi ise, kendisine verilen beyannameyi ve kanuna uygun şekilde düzenlenmiş bilgileri, denetimden geçirdikten sonra tarh işlemini yapmaktadır.

Türk vergi hukukunda esas olarak beyana dayanan tarh yöntemi kabul edilmiştir. Gelir, kurumlar, veraset ve intikal vergileri mükelleflerin beyanı üzerine tarh olunmaktadır[53].

---

[48]Yusuf Karakoç, **Genel Vergi Hukuku**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4. Bası, Yetkin Yayınları, Ankara, 2007, s. 253.
[49]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.** , s. 150.
[50]Turhan, **a.g.e.** , s. 75.
[51]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.** , s. 151.
[52]Atar, **a.g.e.** , s. 75.
[53]Tosuner, Arıkan, **Vergi Usul Hukuku**, s. 99.

Bu usulün en önemli özelliği, yükümlünün kendi beyanından kaynaklanan vergi tarhına karşı yargı yoluna başvuramamasıdır(VUK. m. 378/2). Beyana dayalı tarh işlemine karşı dava açılamamasının iki istisnası vardır. Buna göre, ihtirazi kayıtla beyanname verilmesi ya da işlemde vergi hatası bulunması hallerinde tarh işlemine karşı dava açılabilmektedir. Beyana dayanan tarh yönteminde yükümlü tarh işlemine karşı dava açamayacağı için vergi tarhiyatla birlikte tahakkuk etmiş sayılır. Bu usulde yükümlünün beyanı üzerine vergi dairesi tarafından beyanname denetimi yapılıp, tahakkuk fişi kesilip, yükümlüye verildiğinden verginin tebliği de tarh ve tahakkuk ile aynı anda gerçekleşmiş olur[54].

Beyana dayanan tarh yöntemi, verginin ödeme gücüne göre ayarlanmasını en fazla sağlayabilen ve yeterli bir denetim sağlanabildiğinde vergilemede adalet ilkesine hizmet edebilen bir usuldür. Ancak, vergi kaçakçılığına elverişli ve mali psikoloji açısından sakıncalı olması nedenleriyle uygulanması pek kolay değildir[55].

## 2. Vergi Tahsiline İlişkin Yöntemler

Verginin tarhı ile hazine lehine yaratılan vergi alacağı, yükümlüye tebliğ edilmesinden ve bu tebliği izleyen dönemde verginin çeşitli itiraz ve temyiz aşamalarından geçmesi veya bu aşamalar için konulan sürenin sona ermesi ile tahakkuk etmesinden sonra kesinlik kazanır. Bu hususta geçerli normal kural, vergi borcunun ödeme veya tahsil ile ortadan kalkmasıdır[56].

Tarihsel açıdan tahsil usulleri iltizam usulü, ihale usulü, halk temsilcileri usulü, emanet usulü, yükümlü tarafından ödenmesi usulü, pul ve bandrol yapıştırma usulü şeklinde sıralanabilir[57].

### a. İltizam Usulü

Vergi kanunlarına göre tarh ve tahsil hakkı, devlet tarafından anlaşma ile mültezim denilen üçüncü bir şahsa verilerek karşılığında belirli bir bedel alınır. Verginin toplanması işini kendi üzerine alarak bir tür müteahhit fonksiyonu gören mültezimin ödediği bedel ile tahsil ettiği tutar arasındaki farktan, tahsil masrafları çıktıktan sonra kalan miktar, kendi kazancını oluşturur. Tahsil edeceği vergi karşılığında devlete en fazla para vermeyi kabul eden kişi iltizamı alır. Bu usul gelir sağlamayı garanti etse de mültezimlerin yükümlülere fazla vergi almak amacıyla baskı yapmasına neden olmuştur. Günümüzde hiçbir modern devlette bu uygulamaya rastlanmamaktadır[58].

### b. İhale Usulü

İhale Usulünde mültezim durumundaki kişi, vergi dairelerince tarh ve tahakkuku yapılan vergileri devlet adına ve hesabına toplamakta ve bu amaçla yaptığı giderlerin karşılığı olarak fiilen tahsil ettiği tutardan belli bir yüzde almaktadır. Vergi toplama işi en az yüzdeyi almayı teklif edene verilmektedir.

### c. Halk Temsilcileri Usulü

Vergi tahsilatının halk içinden seçilen temsilciler eliyle yapılması yöntemidir. Devletin vergiyi toplamak için örgütlenemediği dönemlerde görülmüş bir usuldür.

---

[54]Atar, **a.g.e.** , s. 75.
[55]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.** , s. 150.
[56]Turhan, **a.g.e.** , s. 78.
[57]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.** , s. 155.
[58]Turhan, **a.g.e.** , s. 78.

### d. Emanet Usulü

Verginin devlet memurları tarafından ve tahsildarlar aracılığı ile tarh ve tahsil edilmesidir. Bu memurlar emekleri karşılığında sadece ücret almaktadırlar. Zamanımızda bu usulün terk edilme nedeni, vergi ve yükümlü sayısının artarak emanet usulünün maliyetini yükseltmesidir[59].

### e. Yükümlü Tarafından Ödenmesi Usulü

Günümüzde verginin tahsili esas itibariyle mükellefin vergi borcunu doğrudan vergi dairesine veya bankaya ya da posta ile göndermesi yoluyla gerçekleşmektedir[60].

### f. Pul-Bandrol Yapıştırma veya Kıymetli Kağıt Kullanma Usulü

Bazı tüketim vergileri ile harçlarda tahsil işlemini basitleştirmek amacını güden bu yöntemde, kıymetli kağıdın kullanılması, pul veya bandrolün yapıştırılması suretiyle vergiyi ödeme gerçekleşir. Ülkemizde harçların bir kısmı pul yapıştırılarak ödenmektedir. Kıymetli kağıda örnek olarak kira kontratları gösterilebilir[61].

## 3. Vergi Denetimine İlişkin Önlemler

Vergi idaresinin öncelikle iki konuda etkin olması gerekmektedir. Bunlar, vergi konuları ile yükümlülerinin bulunması ve matrahın tam olarak kavranmasıdır. Vergi konularının varlığı, çeşitli kamusal kurumların vereceği bilgiler ile belirlenir. Dolaysız vergiler bakımından önem taşıyan yükümlülerin bulunması hakkındaki bilgi, kendi bildirimleri ile idarenin bizzat yapacağı incelemelerle sağlanmaktadır. Vergi beyannamelerinin güvenilir olmasını ve vergi kaçakçılığını azaltabilmeyi sağlamanın en etkin yolu, vergi incelemeleridir[62].

VUK'nun 134. maddesine göre, vergi incelemesi ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunu araştırmak, tespit etmek ve sağlamaktır[63]. Vergi incelemeleri hem güç hem de masraflı olması etkinliğini oldukça azaltmaktadır. Bu yüzden birtakım vergilerin özünde olan otokontrol mekanizmasından yaralanılmaya çalışılmıştır. KDV, bir yandan satıcı ve alıcı arasında çıkar ilişkisi yaratarak kendi içinde otokontrol sağlarken, diğer yandan da belge düzenini yerleştirme yoluyla gelir vergisine ilişkin kazanç beyanlarının istenilen düzeyde olmasını sağlamaktadır. Böylece GV ile KDV arasında kendiliğinden bir otokontrol sağlanmaktadır[64].

## E. Vergi Yargısı

Vergi tekniğinin konularından bir diğeri olan vergi yargısı, devletin vergilendirme işlemleri dolayısı ile idare ve yükümlü arasında ortaya çıkan uyuşmazlıkları, hukuk kurallarını uygulamak suretiyle çözümleyerek yargısal karar verme faaliyeti olarak tanımlanmaktadır[65].

Vergi yargısının unsurları vergi uyuşmazlığı, vergi yargı organı, yargısal karardan oluşmaktadır. Vergi uyuşmazlığı; vergi idaresi ve yükümlü arasında kanunların yanlış yorumlanması, yanılma, hata gibi nedenlerden dolayı ortaya çıkan anlaşmazlıklardır. Vergi yargı organı, vergi mahkemeleridir. Vergi mahkemeleri kendi yetkileri içerisinde vergi

[59]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.** , s. 156.
[60]Muter, Çelebi, Sakınç, **a.g.e.** , s. 157.
[61]Turhan, **a.g.e.** , s. 80.
[62]Turhan, **a.g.e.** , s. 81-82.
[63]Tosuner, Arıkan, **Vergi Usul Hukuku**, s. 169.
[64]Turhan, **a.g.e.** , s. 83.
[65]Tosuner, Arıkan, **Vergi Uyuşmazlıklarının İdari Aşamada Çözümü ve Türk Vergi Yargısı**, s. 1.

uyuşmazlıklarıyla ilgili yargılama işlerini yapmaktan kaçınamazlar. Yargısal karar ise, bağımsız bir yargı organı tarafından, tarafsız bir şekilde belirli kurallara bağlanmış yargılama usulüne uyularak verilen ve kanun koyucu tarafından kendisine kanuni gerçek niteliği kazandırılan karardır[66].

1982 yılında yapılan reformla birlikte Türk Vergi Yargısında önemli değişiklikler yaşanmıştır. 20 Ocak 1982 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanan 2575 sayılı Danıştay Kanunu, 2576 sayılı Bölge İdare Mahkemeleri, İdare Mahkemeleri ve Vergi Mahkemelerinin Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, 2577 sayılı İdari Yargılama Usul Kanun'larının yürürlüğe girmesiyle vergi yargısı alanında reform gerçekleşmiştir.

1982 yargı reformuyla İtiraz ve Temyiz Komisyonları kaldırılarak Vergi Mahkemeleri ve Bölge İdare Mahkemeleri kurulmuştur. Vergi uyuşmazlıklarında ilk derece mahkemesi olarak Vergi Mahkemeleri genel görevli mahkeme haline getirilmiştir. Vergi Mahkemelerinin tek hakimle verdiği kararlara karşı itiraz yoluyla Bölge İdare Mahkemesine, kurul halinde verdikleri kararlar için de temyiz yoluyla Danıştay'a başvurulmaktadır. Reformla birlikte vergi yargısı üç mercili, iki dereceli bir yapıya dönüştürülmüştür[67].

18.06.2014 tarih ve 6545 sayılı "Türk Ceza Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile vergi yargılama sisteminde önemli bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Vergi yargısında olağan kanun yolu itiraz kaldırılarak istinaf kanun yolu getirilmiştir. Temyiz ise, kanunda sayılan sınırlı hallerde başvurulabilen bir kanun yolu haline gelmiştir. İlk derece mahkemesi olan Vergi Mahkemesi kararlarına karşı doğrudan temyiz yolu ile Danıştay'a başvurma imkanı kalmamıştır. İstinaf kanun yoluna gidilebilecek ilk derece mahkemesi kararları ve istinaf incelemesi sonucunda temyize başvurulabilecek kararlara parasal sınırlamalar getirilmiştir[68].2018 yılsonu itibariyle yayınlanan Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği uyarınca 2019 yılı için belirlenen yeniden değerleme oranı olan %23,73 dikkate alınarak hesaplanan uyuşmazlık miktarı 6.000 Türk Lirasını aşmıyorsa söz konusu dava, vergi mahkemesinde çözümlenir, bu miktara kadar olan uyuşmazlıklar için istinaf yoluna başvurulamaz. İkinci aşamada 144.000 Türk Lirasına kadar olan davalar istinaf mahkemesine götürülerek burada sonuçlandırılmaktadır. Son aşamada ise 144.000 Türk Lirasını aşan davalarda uyuşmazlığın çözümlenmesi için Danıştay süreci başlatılmaktadır[69].

Bölge İdare Mahkemesinin yapısı değiştirilerek istinaf yargılamasında yetkili makam olarak görevlendirilmiştir. Bölge İdare Mahkemeleri, ilk derece mahkemesi olan Vergi Mahkemesi ile temyiz mercii olan Danıştay arasındaki ikinci derece denetim aşaması haline gelerek daha etkin bir role sahip olmuştur. Yapılan bu değişiklikler çerçevesinde iki dereceli vergi yargı sistemi üç dereceli vergi yargı sistemine dönüştürülmüştür[70].

## SONUÇ

Verginin konulmasından tahsiline kadar olan süreci ve bu süreç içerisindeki işlemleri kapsayan vergi tekniğinin en zorlu görevi vergi kanunlarının formüle edilmesidir. Bunun için önemli olan verginin unsurlarının açık bir şekilde belirtilip, vergi kanunlarının uygulanmasını

---

[66]Tosuner, Arıkan, **Vergi Uyuşmazlıklarının İdari Aşamada Çözümü ve Türk Vergi Yargısı**, s. 2-3.
[67]Nagihan Erdal, Türk Vergi Yargısının Geçmişten Günümüze Yansıması: İstinaf Mahkemelerine Geçiş, (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s.171.
[68]Erdal, **a.g.t.,** s.172.
[69]Elif Durak,Türk Vergi Yargısı Sisteminin Çeşitli Ülke Örnekleriyle Karşılaştırmalı Analizi ve Yeni Bir Sistem Önerisi, (Yüksek Lisans Tezi), Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 39.
[70]Erdal, **a.g.t**., s.172.

sağlamaktır. Verginin en temel unsurlarını verginin konusu, matrahı, vergiyi doğuran olay, mükellefiyet, vergi oranı ve vergi tarifesi olarak sıralayabiliriz.

Verginin unsurları arasında yer alan vergi tarifeleri, vergileme açısından büyük öneme sahiptir. Çünkü vergi tarifeleri, vergi borcunun hesaplanabilmesi için vergi matrahına uygulanan ölçülerdir. Tarife, matrah ve orandan oluşmaktadır. Vergi tarifeleri düz oranlı, artan oranlı, tersine artan oranlı ve azalan oranlı olarak sınıflandırılmaktadır. Vergi tarifelerinin avantaj ve dezavantajlarıyla karşılaştırılması yapılmak istendiğinde; adalet, etkinlik(tarafsızlık), basitlik gibi açılardan farklılıklar taşıdığını görmekteyiz.
Düz oranlı vergiler artan oranlı vergilere göre, herkesin aynı oranda vergi ödemesi ve muafiyet, istisnalara sınırlı ölçüde yer vermesi nedenleriyle adalet açısından daha uygun görünmektedir. Etkinlik(tarafsızlık) açısından, tasarruf ve yatırımlara bakıldığında ulaşacağımız sonuç, ekonomik birimlerin kararları üzerinde düz oranlı vergilerin daha az saptırıcı etkilere sahip olduğudur. Basitlik açısından ise; oran, istisna ve muafiyetlere bakıldığında, yine düz oranlı vergiler artan oranlı vergilere göre daha uygundur. Bu avantajlarına rağmen düz oranlı vergiler, ödeme gücü ve fedakarlıkta eşitlik ilkeleri ile bağdaşmadığı için yüksek gelirliler lehine eşitsizlik yaratabileceği ve sistemin hangi gelirlileri vergilendireceğinin açık olmadığı yönünde eleştirilmektedir.

Sonuç olarak vergi tarifeleri üzerindeki tartışmaların kesin bir şekilde son bulmadığı açıktır. Fakat küreselleşmenin vergi sistemi üzerinde yarattığı sorunlar göz önünde tutulduğunda, ülkelerin vergi tarifelerinde uygulamış oldukları oranları düşük tutmak durumunda kaldıklarını görmekteyiz.

**REFERANSLAR**

1. Akdoğan, Abdurrahman; **Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi(Temel İlke ve Esaslar, Vergileme ve Vergiler Hukuku, Uygulama Örnekleri)**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 8. Baskı, Gazi Kitabevi, 2008.
2. Aktan, Coşkun Can; Dileyici, Dilek; Vural, İstiklal Y. ; **Kamu Maliyesinde Çağdaş Yaklaşımlar**, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2006.
3. Aktan, Coşkun Can; Dileyici, Dilek; Vural, İstiklal Y. ; **Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2006.
4. Atar, Yavuz; **Vergi Hukuku**, Güncelleştirilmiş 5. Baskı, Mimoza Yayınları, Konya, 2004.
5. Canbay, Tülin; **Dünyada Vergileme Anlayışındaki Değişim(Antikçağdan Günümüze)**, 1.Baskı, Dora Yayınları, Bursa, 2009.
6. Devrim, Fevzi; **Kamu Maliyesine Giriş**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı, İlkem Ofset, İzmir, 2002.
7. Durak, Elif; **Türk Vergi Yargısı Sisteminin Çeşitli Ülke Örnekleriyle Karşılaştırmalı Analizi ve Yeni Bir Sistem Önerisi**, (Yüksek Lisans Tezi), Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
8. Erdal Nagihan, **Türk Vergi Yargısının Geçmişten Günümüze Yansıması: İstinaf Mahkemelerine Geçiş**, (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
9. Erginay, Akif; **Kamu Maliyesi**, Gözden Geçirilmiş ve İşlenmiş 15. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 1994.
10. Karakoç, Yusuf; **Genel Vergi Hukuku**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4. Bası, Yetkin Yayınları, Ankara, 2007.
11. Kırbaş, Sadık; **Vergi Hukuku Temel Kavramlar, İlkeler ve Kurumlar**, Gözden Geçirilmiş, Değiştirilmiş ve Genişletilmiş 12. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000.

12. Kovancılar, Birol; Miynat, Mustafa; A. Bursalıoğlu, Sibel, **Kamu Maliyesinde Küresel Değişimler**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2007.
13. Kurumlar Vergisi Kanunu, Geçici Madde 10.
14. Muter, Naci B. ; Çelebi, A. Kemal ; Sakınç, Süreyya; **Kamu Maliyesi**, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Emek Matbaası, Manisa, 2008.
15. Pınar, Abuzer; **Maliye Politikası**, 3. Baskı, Naturel Yayınları, Ankara, 2010.
16. Tosuner, Mehmet; Arıkan, Zeynep; **Vergi Usul Hukuku,** Gözden Geçirilmiş ve Yenilenmiş Bası, Kanyılmaz Matbaacılık, İzmir, 2009.
17. Tosuner, Mehmet; Arıkan, Zeynep; **Vergi Uyuşmazlıklarının İdari Aşamada Çözümü ve Türk Vergi Yargısı**, Kanyılmaz Matbaacılık, İzmir, 2011.
18. Tosuner, Mehmet; Zeynep Arıkan, **Türk Vergi Sistemi**, Gözden Geçirilmiş ve Yenilenmiş 15. Bası, Kanyılmaz Matbaacılık, İzmir, 2010, s. 215.
19. Turhan, Salih; **Vergi Teorisi ve Politikası**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 6. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1998.
20. 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu 305 Seri No'lu Gelir Vergisi Genel Tebliği.

# DOĞAL REKLAM ÖRNEĞİNDE DİJİTALİN DÖNÜŞTÜRDÜĞÜ REKLAMCILIK

**Dr. Öğr. Üyesi Derya ÇAKMAK KARAPINAR**
Atatürk Üniversitesi

**Arzu Başak FİDAN**
Atatürk Üniversitesi

## ÖZET

Günümüzde hızla gelişen teknolojinin etkisiyle birlikte birçok uygulama, alan ve çalışmada değişimler meydana gelmeye başlamıştır. Değişimi hayatların her alanında hissetmeye ve yaşamaya başlayan tüketicilere firmalar tarafından sunulan reklam ve tanıtım çalışmalarında da değişimler meydana gelmiştir. Tüketiciler gerçek ortamlardan dijital/sanal ortamlara taşınan satın alma alışkanlıkları, firmaların internet reklamlarına yönelmesini ve internet reklamcılığının değeri artmasını sağlamıştır. Önceleri bannerlar aracılığıyla dijital/sanal ortamlarda gerçekleştirilen reklam ve tanıtım çalışmaları bilinçli tüketiciyi olumsuz yönde etkileyerek firmaya yönelik olumsuz tepki gelişmesine ve tüketicilerin hem bu maruz kalma hem de satın alma davranışı sergileme durumundan kaçınmalarına neden olmuştur. Bu arada teknoloji hızla gelişmeye devam etmiş ve dijital/sanal ortamlar çeşitlenerek insanların dijital ortamda sosyalleşmesini sağlayan sosyal medya ortamları ortaya çıkmıştır. Bu durum firmaların dijital ortamların gerek tanıtım ve reklam çalışmaları için gerekse satış işlemleri için etkili bir ortam haline geldiğini fark etmesi beraberinde yeni tanıtım ve reklam çalışmalarının yapılmasını ve ortaya yeni dijital reklam çalışmalarının çıkmasını sağlamıştır. İnternet reklamlarının tüketici üzerindeki olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılarak firmaların tüketiciyle bağ kurabilmesi için dijital reklam yöntemleriyle tüketiciye doğallığı harmanlayan birçok yöntem geliştirilmiştir. Geliştirilen bu yöntemlerden en önemlisi sayılabilecek olan Doğal Reklamcılık (Native Advertising); reklamın yer aldığı platform ile reklam içeriğindeki görsel tasarımın uyumundan kaynaklı olarak içeriğin hedef kitleyi rahatsız etmeden, yani "reklam yapmadan reklam yaparak" dijital ortamın doğal bir parçası olarak tüketiciye sunulması olarak tanımlanabilir. Amacı tüketiciyi sıkmadan ve reklamdan uzaklaştırmadan eğitici ve eğlendirici içerikler sunmak olan ve sosyal hayatımızda henüz çok yeni olmasına karşın hızla yükseliş gösteren Doğal Reklamcılık, ülkemizde ve dünyada kısa bir geçmişe sahip olduğu için bu çalışmada; reklam içeriği ile hedef kitlesine güven veren doğal reklam modelinin içeriği, doğal reklamın dijital reklamcılık bağlamında nerede konumlandığının ve diğer reklam modelleri ile karşılaştırılması yapılacaktır.

**Anahtar Sözcükler:** Dijital Reklam, Doğal Reklam, Dijital Reklamcılık, İnternet Reklamcılığı

# ADVERTISING TRANSFORMED BY DIGITALIZATION IN SAMPLE OF NATIVE ADVERTISING


## ABSTRACT

Today, with the effect of rapidly developing technology, changes in many applications, fields and studies have started to take place. There have also been changes in advertising and promotional activities offered by companies to consumers who are beginning to feel and experience change in every aspect of their lives. Consumers' buying habits carried from real to digital/ virtual environments have enabled companies to turn to internet advertising and increase the value of internet advertising. Previously, advertising and promotional activities carried out in digital/ virtual environments through banners adversely affected the conscious consumer, resulting in negative reactions to the company and avoiding both exposure and purchasing behavior. In the meantime, technology has continued to develop rapidly and digital/ virtual environments have diversified and social media environments have emerged, enabling people to socialize in the digital environment. This has led to the realization that digital media has become an effective medium for both promotional and advertising activities as well as sales processes, and this has led to the introduction of new promotional and advertising activities and the emergence of new digital advertising efforts. In order to eliminate the negative effects of internet advertising on the consumer, many methods have been developed that blend naturalness with the consumer through digital advertising methods. The most important of these methods is Natural Advertising (Native Advertising) that without disturbing the target audience of the content due to the harmony of the platform on which the advertisement takes place and the visual design of the advertisement content, in other words “making advertising without not making advertising” can be defined as presenting it to the consumer as a natural part of the digital environment. Natural Advertising, whose goal is to provide educational and entertaining content without distracting and distracting consumers from the advertising, and which is rapidly rising in our social life despite being very new, has a short history in our country and in the world. In this study, the content of the natural advertising model that gives confidence to the advertising content and the target audience, where the natural advertising is located in the context of digital advertising will be compared with other advertising models.


**Keywords:** Digital Advertising, Natural (Native) Advertising, Digital Advertising, Internet Advertising

## GİRİŞ

Teknolojinin gelişimi sadece Web 1.0'dan Web 2.0'a geçişi sağlamış değildir. Aynı zamanda internet ve teknolojinin bireyler tarafından algılanma şeklini, tüketim zincirini ve akabinde reklamı ve reklamcıların fikir ve çizgilerinde değişiklikler meydana getirmiştir. Böylece tüketim zincirinin başlangıcından sonuna kadar tüm alanlarda teknoloji etkisini göstererek üretim süreçlerinden tüketicilerin alışkanlıklarına kadar olan tüm süreç ve yapılarda değişiklikler ortaya çıkarmıştır. Artık tüketicilerin algısı geleneksel reklam modellerinin ötesine geçmiştir. Tüketicilerin istek ve beklenti haz odaklı hale gelmiştir ve bu değişimi firmalar Web 2.0'ın sunmuş olduğu özelliklerden faydalanarak tespit etme imkanına sahip olmuştur. İnternet reklamlarından biri olan banner reklamlar, tüketiciyi farklı ekranlara yönelterek rahatsız etmiş ve psikolojik olarak olumsuz biçime etkilemesine neden olmuştur. Bu durum tüketicilerin dijital/ sanal ortamlarda reklamlarla karşılaşmak istememesine ya da karşılaştığı reklamların firmalarına olumsuz duygular beslemesine sebep olmuştur. Yaşanılan bu olumsuz durum ve müşterilerin değişen tavırları firmaların yeni bir arayışa girmesine neden olmuş ve firmalar da reklam uygulamalarında değişim yoluna gitmişlerdir. Firmaların tüketiciyi rahatsız etmeyen yeni dijital reklam uygulamaları arayışı ve alan uzmanlarının çabaları sonucunda reklam ve ürün tanıtımı konusunda yeni modeller ortaya çıkmıştır.

Firmaların ve alan uzmanlarının çalışmaları neticesinde yeni bir dijital reklam modeli olan yerel (doğal) reklam modeli ortaya çıkmıştır. Literatüre yeni girmiş olması nedeniyle sınırları net bir şekilde çizilmiş bir tanıma sahip değildir. Dünyada ve ülkemizde yerel (doğal) reklam adıyla yeni yeni tanınmaya başlanan bu yeni reklam modelinin tam olarak ne olduğu ve uygulamasının nasıl gerçekleştirildiği tam olarak bilinmediği için pazarda çeşitli karmaşıklığa sebep olmaktadır. Yerel (doğal) reklam modeli müşteri – firma iletişiminde yayın içi iletişimi baz almakta, reklam yapabilmek için bukalemun gibi bulunduğu platformun şekline girmekte ve tüketicinin fark etmeyeceği incelikte reklam mesajlarını tüketicilere platform üzerinden sunmaktadır. Yerel (doğal) reklamın belirgin olmaması onu fark edilmesi zor ya da imkansız yapmamakta ve reklam olduğu bir sır haline gelmemektedir. Yerel (doğal) reklam tüketiciyi veya internet kullanıcısını yormadan ona lazım olanı bulunduğu platformun özelliklerine göre vermektedir. Tüketici reklama kendisi gittiği için reklama dair olumlu izlenimi/ görüşü oluşur ve mecburiyet hissini kendinde hissetmediği için doğal reklamın diğer dijital reklamlarla karşılaştırıldığında olumlu etkisi olduğu söylenebilir.

Doğal reklam tüketiciler için avantajlar sağlarken aynı zamanda üreticiler/firmalar içinde raporlamayı, hedef kitleyi belirlemeyi, stratejileri formüle etmeyi, araştırma yapmayı ve büyüyen etik kaygılarını gidermeyi kolaylaştırmak gibi avantajlar sağlamaktadır [1]. Doğal reklam tüketicinin zaman tüneli ya da yayın akışında görülmeli, pazarlama iletişimini odak aldığı için tüketici reklam verenle reklam formu, yorum, beğeni gibi kanallarla iletişime geçebilmeli ve reklam biçimi kullanıcının bulunduğu internet mecrasının zemin farkını en aza indirmelidir. Dijital/ sanal ortamlarda mobil temelli dijital reklamcılık ve içerik pazarlamasının önem kazanmasıyla birlikte doğal reklam yönteminin yaygınlığı artırmıştır. Bu çalışmada doğal reklamın tanımı, sosyal medya ve diğer reklam yöntemleri ile ilgisi, zamana göre değişimi ve uygulama örnekleri verilmiştir.

## İNTERNET VE DİJİTAL ORTAMLARIN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

İnternetin doğuş hikayesi ABD Savunma Bakanlığı'nın en zorlu şartlar altında bile askeri iletişimi imkanlı hale getirmek için geliştirmiş olduğu, ARPANET adlı bilgisayar ağının 1 Eylül 1969'da kurulmasına dayanmaktadır [2]. İnternetin gelişimi ve yaygınlaşmasındaki son aşama ise World Wide Web'in (www) ortaya çıkması ve hızla gelişmesiyle olmuştur. Ortaya çıktığı ilk dönemlerde internet ile reklamın iç içe olması zor görünse de bile geliştirilen teknolojiler ile 1994 yılında internet üzerinden ilk banner reklam uygulaması howtwired.com

tarafından yapılmıştır [3]. İnternet yatırımcıları dijital/ sanal ortamların daha profesyonel olması için çeşitli çalışmalarda bulunmuş ve böylece çeşitli bağlantıları içinde barındıran web sayfaları ortaya çıkmıştır. İnternet reklamcılığının yüksek hızlı gelişimi ile ABD'den Asya ve Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Dijital/ sanal ortamların reklam amaçlı kullanımı ve internet reklamcılığı hızla etkisini tüm dünyada göstermiştir.

Dijital/ sanal ortamlar; reklam, halkla ilişkiler, müşteri ilişkileri yönetimi, kriz yönetimi ve satış teşvik gibi satış öncesi, sırası ve sonrası etkinliklerle hedef kitleye ulaşılmasında önemli avantajlar sağlamaktadır. Çevrimiçi ortamlar hızlılık, ekonomiklik ve çeşitli nitelikler açısından belirlenmiş özgün hedef kitleye ulaşma gibi ölçütler temel alındığında geleneksel ortamlara kıyasla üstünlükler göstermektedir. Dijital/ sanal ortamların reklam amaçlı kullanımda ve hedef kitleye ulaşmada sunmuş olduğu avantajlar ilk dönemlerde firmalar tarafından yoğun ilgi görmesine neden olmasına karşın tüketiciler üzerindeki olumsuz etkilerin ortaya çıkmasıyla birlikte bu yoğun ilgi git gide azalmış ve durgunluk yaşanmaya başlanmıştır. Firmaların geleneksel reklam ortamlarına göre birçok avantaj sağlayan dijital/ sanal ortamlardan yararlanma konusunda kararlı olması neticesinde hem reklamlar hem de reklam yapma yollarında yenilikler ve değişiklikler yapmalarına neden olmuştur.

Dijital/ sanal ortamların reklam amaçlı kullanımında yaşanan bu ilgi kaybedişi ve durgunluk insanların ve firmaların birbirleriyle ve kendi aralarında karşılıklı iletişim içinde olmalarına olanak sağlayan yeni dijital/ sanal ortam olan sosyal medyanın ortaya çıkışı ve kullanımının yaygınlaşmasına kadar sürmüştür. Sosyal medyanın kullanıcılar tarafından yoğun olarak tercih edilmesi ve kullanıcıların bu ortamlarda uzun zaman geçirmelerinin firmalar tarafından fark edilmesiyle birlikte reklam stratejilerinde yeni yönelimlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Sosyal medya, sosyal ağlar ve topluluklardan oluşan, insanların birbirleriyle iletişime geçtikleri, ürün veya içerik satın aldıkları, olay ve nesnelere ilişkin ortak fikirde bulundukları, en yüksek derecede paylaşımın gerçekleştiği sanal ve çevrimiçi platform [4] olarak tanımlanabilir. Daha kısa bir tanımlama ile sosyal medya; etkileşimde bulunma, iletişim kurma, içerik üretme ve paylaşma olanağı tanıyan bir dijital teknoloji ürünü [5] olarak ifade edilebilir.

Dijital ortamlarda tek taraflı iletişimin hakim olduğu Web 1.0'dan teknolojinin sürekli geliştiği ve insanların hayatının her alanına nüfus ettiği günümüzde çift yönlü etkileşim sağlayan, kullanıcının interaktif bir şekilde yorum yapmasına imkan veren, geri dönütte bulunmanın ve geri dönüt almanın kolay olduğu ve tüketicinin deneyimlerini kendine has içerikler oluşturarak blog veya vloglarla diğer içerik tüketicilerine aktarmasına imkan sağlayan Web 2.0'a geçiş yapılmıştır. İnternet ve sosyal medya kullanıcısı kendisinin bilgi ve tecrübeleriyle dahil olduğu çift yönlü iletişim sürecinde tüketici kimliğini geride bırakarak üretici sıfatı ile aktif rol oynamış ve sosyal medyayı kullanım şekilleriyle firmaların dijital iletişim stratejilerinin belirlenmesinde etkili olmuştur. Tüketicinin gazetede okuduğu bir metin hakkındaki yorumunu anlık olarak gazetenin yazı işlerine göndermesi pek mümkün değilken, günümüzde internetin beğenilen veya beğenilmeyen bir durumu tweet, video, mesaj türünde bir paylaşım ile binlerce hatta milyonlarca insana ulaştırabilmesi ve onları paylaşım doğrultusunda bir araya getirebilme gücünün olmasının yanı sıra hedef kitleye uygun olarak hazırlanmış (blog, video, tweet vb.) içerikle oluşturulan reklamların maliyetlerinin de görece diğer reklam uygulamalarına göre az olması reklamcıların stratejilerine bir yenisinin eklemesinde etkili olmuştur. Firmalar için hedef kitlelerine uygun olarak seçilen ve uygulanan doğru reklam strateji ile hedef kitlenin dijital ortamlarda ağızdan ağza yayma veya paylaşma politikası ile firmaların hem kendi reklamını yapmasına hem de marka değerini düşük bir maliyetle artırmasına olanak sağlamıştır.

Sosyal medyanın sahip olması gereken temel özellikler ise aşağıdaki gibi sıralanabilir [6];

- **Katılım:** Sosyal medya, herkesin katılabildiği ve geri dönüt imkanı sağlayarak müdahale edebildiği için medya ve kullanıcı arasındaki uzaklığı ortadan kaldırmaktadır.
- **Açıklık:** Sosyal medya kanallarının çoğu yorum yapma, beğeniye sunma, oylama gibi seçenekler sunarak internet kullanıcısını destekler niteliktedir.
- **İletişim:** Geleneksel medyada önemli olan bilginin iletilmesidir ve tek taraflılık söz konusudur, yeni medyada ise yayılan içerikle çift yönlü iletişim ortamı vardır.
- **Topluluk:** Sosyal medya aynı fikir veya zevkte olan kişi/ grupların ortak bir çatı altında buluşmasını sağlayarak iletişim kurmalarını sağlamaktadır.
- **Bağlantılılık:** Birçok sosyal medya bağlantılar veya linklerle bir diğer kaynağa yönlendirerek bilgi veya içeriğin gelişerek yayılmasını ve tanınmasını sağlamaktadır.
- **Zaman ve Mekandan Bağımsızlık:** İnternet kullanıcısı istediği anda sabit veya mobil araçları ile istediği sosyal medya kaynağına ulaşabilmekte, onu kullanabilmekte veya içerik oluşturabilmektedirler.
- **Kullanım Kolaylığı:** Okuma yazma bilen, mobil veya sabit araç kullanabilen herkes sosyal medya araçlarını kullanabilir veya onlardan faydalanabilirler. Hatta Z kuşağı olarak adı geçen dijital yerlilerin okuma yazma bilmesine gerek kalmadan sosyal medya araçlarını kullanımına olan yatkınlıkları ile onlardan yararlandığı aşikardır.
- **Kullanıcı İçeriği:** Sosyal medya kullanıcının ürettiği her türlü içeriğe uygun olabilir. Kullanıcı istediği zaman kendi oluşturduğu içeriğe müdahale edip değiştirebilir.

Yukarı sıralanan özellikler göz önüne alındığı zaman sosyal medyada özgürlüğün beraberinde getirdiği avantajlar; (i) ücretsiz olarak geniş kitlelere hitap etmesi, (ii) Web'te tanınırlığının artması, (iii) geleneksel yöntemin dışında başka yollar denemesi ve (iv) tüketici ile firma arasında bağ kurulmasının yanı sıra elbette sosyal medyanın dezavantajları da vardır. Öncelikle sınırsız bilginin bulunduğu sosyal mecralarda bilgilerin doğruluğu büyük bir muamma oluşturmaktadır. Tüketicinin yazdığı firmalara dair olumsuz yazılar, özelikle olumsuz doldurulmuş formlar veya firmanın reklam için yanlış zamanlaması ve verilen bilgilerin eksikliği de firmalar açısından kriz oluşturabilme potansiyeli yüksek olan dezavantajlardır.

## DOĞAL REKLAM VE DOĞAL REKLAMIN GELİŞİMİ

Doğal reklamcılık terimi advertorial (advertising + editorial) kavramının ve sosyal medya ortamının yakınsamasıdır. Sosyal medyanın ortaya çıkışı ve büyümesi, sosyal mecralarda firmaların düşük maliyetle potansiyel tüketici kitlesine ulaşmasını, alıcıların firmaların sayfalarını takip etmeleri veya abone olma yoluyla kolay bir şekilde firmalara ulaşmalarını sağlamıştır. Deyim yerindeyse firmalar artık tüketicilerinin ellerinin altındadır. Firmalar sosyal medyada kimlik kazanıp, bu kimliğin altında eğlenceli, olgun, mutlu ya da neşeli gibi karakterlere bürünerek müşterilerine cevap vermiş, yönlendirmiş veya müşterilerini kazanma ve uzun vadede bir bağ kurma adına onlarla iletişim kurmuştur.

Banner reklamlar, advertoriallar ve arama motoru reklamları bugün halen internet reklamcılığının %40'ını oluşturmaktadır [1]. Pikas ve Sorrentino'nun [7] araştırmasına göre kullanıcıların çoğunluğu Facebook, Youtube ve Twitter gibi sosyal ağ sitelerinde yayınlanan reklamlara karşı negatif tutum sergilemektedirler. Tüketicinin içeriğe önem vermesinden, reklam önleyici yazılımlar kullanmasından ve reklam etkilerinden kaçınmasından doğan yeni yöntemlerle marka iletişiminde kesin çizgiler ortadan kalkmış, Türkiye pazarlama literatürüne 'Doğal (Yerel) Reklam' adı ile geçen 'Native Advertising' internet reklamları arasında yerini almıştır. Sosyal medyada sıkça, internet reklamlarında ise bazen denk gelinen doğal reklamlar tek yönlü iletişimi azaltmak amacıyla, tüketiciyi veya internet kullanıcısını reklamın etkisiyle yormadan, internet deneyimini yarıda kesmeden, tüketiciyi boğmadan, tüketicinin kendi arzuları ile okumayı istedikleri ve reklamın bulunduğu internet mecrasına göre teknik format

ve dizaynına göre hazırlanıp internet kullanıcısına o mecranın doğal bir parçası gibi sunulmaktadır. Doğal reklam kendi içerisinde alt sınıflara ayrılmasından ve literatürde henüz yeni olmasından dolayı net bir tanımı olmamakla beraber birçok tanımı da içinde barındırmaktadır. Doğal reklam bir firmanın içerik pazarlamasını desteklemek amacıyla hazırlanmış metinin, editoryal içeriği ya da videonun ödeme karşılığında dijital ortamlara yerleştirilmesidir [8]. Başka bir tanımla doğal reklam; reklam veren tarafından kullanıcıya editoryal içeriğe benzer görünecek şekilde dizayn edilmiş sponsorlu içeriktir [9]. Doğal reklam, içinde bulunduğu içerikle uyumlu bir formata sahip olan ve aynı görünüşü sergileyen, yer satın alınarak oluşturulmuş reklam modelidir ve aslında yeni bir formata sahip olmamasına rağmen büyük bir yükseliş içerisindedir [10]. Doğal reklam kullanan firmaların amaç olarak satış yapmaktan ziyade tüketici ile marka arasında uzun ve kalıcı süreli bağ kurmayı hedeflemektedir [11].

Doğal reklam bulunduğu yerin özelliklerine göre tasarlandığı için diğer reklamlar gibi her mecrada kullanılamazlar, her sitenin ya da gazetenin kendine özgü tasarımına ayak uydurmuş olan doğal reklamlar bu özellikleriyle de geleneksel reklam mecralarından kendini ayırmaktadır. Doğal reklam internetin gelişmesiyle kendini 2000'li yıllarda bize daha net göstermiş olmasına karşın bu süreçte farklı formatlarda advertoriallar, sayfa giydirme, gazete ve dergilerde içerik sponsorlaması şeklinde varlığını sürdürmekteydi. Fakat advertorial ve içerik pazarlamasının doğal reklamdan ayıran belli başlı temel özellikler olduğundan ilk doğal reklamın ne olduğu ile ilgili birçok farklı görüş bulunmaktadır.

Advertorial reklamlar; bir ürün veya hizmetin direkt tanıtımını yaparak ürünün faydalarını belirtmek veya satın alınmasını sağlamak ve tüketiciyi satın alma eylemine geçirme odaklı olarak tüketicilere sunulur. Advertoral reklamların verdiği mesajda ürünün satın alınması hissedilirken doğal reklam okuyucusuna bilgi verip ona yardımcı olma havasındadır ve okuyucuyu tüketim eylemi için zorlamaz [12]. Sadece tüketiciye bilgi verilir ve bilgilendirme makalesi/ metninin sonunda "Bu bir reklamdır" ibaresiyle sunulan öğenin reklam olduğu tüketiciye açıkça belirtilmektedir.

Ayrıca doğal reklamlar format olarak bulundukları ortama göre şekil alırken advertorial reklamlar tek bir formatta hazırlanır. Birbirleriyle olan farkları onları aynı yapmaktan uzaklaştırırken aynı zamanda advertorial reklam doğal reklamın atasıdır demek yanlış bir ifade olmaz, katlanarak değişen bu yapının kökeninde advertorial reklam yatmaktadır.

Eş anlamlısı markalı içerik olan içerik pazarlaması ile doğal reklam arasında anlamsal olarak farklılık ve benzerlikler vardır. İçerik pazarlaması, dijital mecralar yoluyla elektronik kanallar üzerinden müşteri ihtiyaçlarını tanımak, tahminde bulunmak ve ihtiyaçlarını tatmin etmek üzere ilerleyen bir yönetim süreci [13] olarak tanımlanabilir. İçerik pazarlaması hedef kitlenin karlı müşterilere dönüşmesini sağlamak amacıyla ilgili içeriğin oluşturulmasını, sürdürülmesini ve dağıtılmasını içeren stratejik pazarlama tekniğidir. İçerik pazarlamasında firmalar tüketiciye oluşturdukları web sitesi veya sosyal medya araçlarıyla içeriklerini sunmaktadırlar. Marka bulunduğu platforma sahip olduğu için ödeme yapar ve bunun adı ödenmiş medyadır. Doğal reklam ise kazanılmış medyadır çünkü firmalar kendilerine ait mecralardan değil, tüketici veya kullanıcıların kendilerine ait sosyal medya araçlarından ya da farklı platformlardan tüketiciye ulaşırlar. Örneğin; firmalar youtube kanalında yer alan bir doğal reklam ile tüketiciye öneride bulunabilir [14].

İçerik pazarlamasının amacı advertorial reklam gibi tüketimi ön planda tutmak ve satışa yardımcı olmaktır. Baskın bir tavır sergilemeden amacını platformda belli eden içerik pazarlamasının yanı sıra doğal reklam satışı ikinci planda tutmuş, amaç olarak kendine tüketiciyle uzun vadede güven ve birlikteliği hedeflediği için bulunduğu mecrada arkadaşça ve güvenilir bir iletişim içinde olmuştur. Doğal reklamda satın alma hissi tüketici tarafından

sezinlendiğinde bu reklamın başarısını sınırlayabilmektedir. Ancak içerik pazarlamasında tüketicide güven oluşturan içerikler paylaşılabilmektedir. Bunun için öncelikle bu içeriklerin oluşturulması gerekmektedir [15].

İnternet reklamlarından bir diğeri olan banner reklamlar; en çok kullanılan reklam çeşidi olma özelliğine sahip olmanın yanı sıra, farklı boyutlara sahiptir ve bulunduğu platformdan tamamen farklı hazırlanmış bir formatta hazırlanmıştır. Banner reklamlara tıklandığında kullanıcıyı farklı bir sayfaya yönlendirmekte, görüntülenme başına ücretlendirilmekte ve sabit veya hareketli olabilmektedir [1]. Banner reklamlar web sayfalarında tüketicilerin dikkatini çekecek yerlere (ör. sayfanın üstü) yerleştirilmekte ve metin, resim ya da animasyon olabilmekte, kesintiye açıktırlar, dikkat dağıtıcıdırlar ve tüketiciler tarafından büyük ölçüde istenmeyen reklamlardır. Buna karşılık, doğal (yerel) reklam tüketicilere zevk aldığı çevrimiçi bir deneyim yaşatmak amacıyla oluşturulmuştur.

İnternet kullanıcılarının internette içerik tüketme amacıyla bulunmaları ve reklam önleyici programların keşfi banner reklamların etkinliğini azaltmıştır. Banner reklamlar internet sitesi üzerinde içerikten bağımsız bir şekilde, reklam olduğu açıkça belli olacak şekilde tasarlanmış ve başka sayfaya yönlendiren formatlarda hazırlanmıştır. Banner reklamlar nedeniyle içerikten uzaklaşan tüketici için bu rahatsız edici bir durum haline gelebilmektedir. Ancak doğal reklamlar bundan tamamen farklı olarak içerik ve bulunduğu platformun yapısına uygun biçimde hazırlanmıştır ve tüketiciyi rahatsız etmeden platformun doğasına uygun şekilde tüketiciye sunulmuştur. Çoğunlukla "sponsorlu" diye belirtilen doğal reklamlarda tüketici reklamın bilincindedir ve internette bulunma amacından uzaklaşmayarak, başka sayfalara yönlendirilmeden kendi arzusu ile reklam içeriğini incelemektedir. Burada tüketicinin içeriği tüketmesi kendi kararına ya da inisiyatifine bırakıldığı için tüketici doğal reklam yöntemlerine karşı daha ılımlı tavırda olabilmektedir. Cho ve Cheon [16] tarafından yapılan bir araştırma internet kullanıcılarının çevrimiçi reklamlardan kaçınmalarının üç ana nedene bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Bunlar; (i) kullanıcıların çevrimiçi reklamlar ile daha önceki deneyimlerinin sonucunda yaşadığı tatminsizlikler ve alınan ürünlerin tüketici tarafından kullanışsız bulması, (ii) kullanıcıların çevrimiçi ortamlarda çok fazla reklamın etkisine maruz kaldığını düşünmesi ve (iii) bu reklamların internet kullanıcılarının internetteki asıl amaçlarını yerine getirmelerine engel olduğunu düşünmesidir.

İnternet kullanıcısı olan 4.770 kişiye göz takibi ve anket kullanılarak yapılmış olan doğal reklamla ilgili bir araştırmanın sonucunda aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır [17]:

- İnternet kullanıcıları doğal reklamlara, görüntülü (display) reklamlara oranla %53 daha sık bakmaktadır.
- Sosyal medyadaki akış içerisinde doğal reklamlara bakan kullanıcılar, görüntülü (display) reklamlara bakan kullanıcılardan %25 daha fazladır.
- Doğal reklamlar, banner reklamlar ile karşılaştırıldıklarında kullanıcıların satın alma eylemlerinde %18 ve marka ve firma ile yakınlık veya ilişki kurmalarında %9 daha etkilidir.
- Katılımcıların %32'si doğal reklamları yakın çevresi veya aile üyeleri ile paylaşabileceklerini söylemesine karşın, aralarından yalnızca %19'u görüntülü (display) reklamları arkadaş veya ailesiyle paylaşabileceğini belirtmiştir.

**Tablo 1:** 1917-1959 Yılları Arasında Doğal Reklamın Gelişimi [18]

| Yıl | Doğal Reklamın Gelişimi |
|---|---|

| | |
|---|---|
| **1917** | Ücretli makaleler ile birlikte advertorial içerikler yavaş yavaş canlanmaya başlamıştır. |
| **1927** | Yeni açılmış olan Royal Hawaiian Oteli'nin tanıtımı için otelin peyzajını, alışveriş imkanlarını ve özelliklerini anlatan 80 sayfa, sponsorlu advertorial içerik yayınlanmıştır. |
| **1920'lerin sonu** | Program başlığında yer alan marka isimleri ile sponsorlu müzikal programların radyo versiyonları popüler hale gelmiştir. |
| **1950** | NBC'de yayınlanmış olan *Colgate Komedi Saati* televizyonda yayınlanan markalı eğlence programlarının ilk örneklerinden olmuştur. |
| **1951** | I Love Lucy'nin bir bölümü olarak yayınlanıp, istenilen üne kavuşamayan "Lucy TV Reklamı Yapıyor" sponsorlu televizyon yayınlarını yanlış bir hamlede oluşabilecek felaketleri net bir şekilde göstermiştir. |
| **1959** | The New Yorker dergisinde yayınlanan karikatürler içerisinde markalı ve sponsorlu mesajlar içermesine rağmen derginin imzası ile çıkmıştır ve tam anlamıyla dergideki diğer içeriklerle benzerlik göstermektedir. |

2000'li yıllara gelindiğinde internetin yaşadığı büyük patlama ile dijital reklamlarda da büyük gelişmeler yaşanmıştır ve 2006 yılında BuzzFeed pazarlamacı ve firmaların dijital pazarlamaya olan bakış açılarını keskin bir şekilde değiştirerek 2010 yılında ilk sponsorlu içeriği yayınlayarak doğal reklamı bir odak haline getirmiştir.

## DOĞAL REKLAM ÖRNEKLERİ

**Resim 1:** İlk Doğal Reklam Örneği [19]

1885 yılına ait bu görsel William Cody'nin içerisinde çeşitli gösteri kompozisyonları yer alan gerçekçi şovlarla bugünkü sirklerin kökeni olduğu düşünülen 'Wild West Show (Vahşi Batı Şov)'un afişidir. İlk gösteriminin ardından büyük bir başarıya ulaşan Wild West Show için Illinois State Journal dergisinde yayınlanan bir yazıda "Çocuklarımız için çok önemli bir gösteri. Çünkü onlar yetişkin olduğunda her şey unutulan geçmişte kalacak" yazıyordu. 1885 yılına gelindiğinde gösteri 10 milyon izleyiciye ve gösterinin yıllık geliri de 100 bin dolara ulaşmıştı. Halkı için politik önem taşıyan ama kimi kesimlerce bugün bile eleştirilen William Cody bu başarıların ardından kendine ait bir izleyici kitlesi oluşturmuş, afişlerine kendi resmini koyarak izleyiciler tarafından talep edileceğini ve gösterisinin izleneceğini düşünmüştür.

**Resim 2 :** The New York Times Web Sitesindeki "Orange Is The New Black" Doğal Reklam Kampanyası [20]

The New York Times gazetesinin web sitesinde 2014 yılında Orange Is The New Black adlı dizinin sponsorluğu içeriği ile dizinin reklamı yapılmamış, dizinin konusu olan hapishanede yaşayan kadınların yaşadığı zorluklar ve istismarı hakkında bilgi verilerek büyük başarı sağlanmış ve böylece okuyucuda olumlu izlenimler oluşturma başarılmıştır.

**Resim 3:** Pınar Krema Doğal Reklam Kampanyası [21]

Bu reklam kampanyasında ise "influence" yani nitelikli kişiler olarak adlandırılan sosyal medya fenomenlerinin ürün veya hizmetleri kullanarak onları diğer tüketicilere mesajı net bir şekilde değil de daha görünmez olarak vermesi söz konusudur. Beğeniler ve yorumlar reklamın adeta kalbi olarak düşünülmelidir, olumlu veya olumsuz dışa vurulan tüm düşünceler diğer tüketiciyi etkileyecek ve alma eyleminde gerçekçi bir payı olacaktır.

**Resim 4:** Google Pixel Ücretli Ortaklık Doğal Reklam Uygulaması [22]

Tanınmış kişilerin refakatinde gerçekleştirilmiş olan bu reklam çalışmasında ise ünlü bir kadının doğal görüntüsünün ardında yatan sırrın Google Pixel telefonu ile çekilmesinden kaynaklandığı mesajı verilmektedir. Basit ve temel ifadeyle mesaj: 'Eğer sizde böyle kaliteli ve canlı renklerde fotoğrafınız olsun isterseniz Google Pixel markasında telefona sahip olmak durumundasınız'dır.

**Resim 5:** Onedio Yayın-İçi İçerik Reklamı [23]

Onedio adlı sosyal eğlence sitesindeki bu reklam editoryal ekibi ile işbirliği yapılarak hazırlanmıştır ve sitenin yayıncı içeriğinde ve haber kaynağında yer alan diğer reklamlar ile aynı formattadır. Doğal reklamlar genellikle makaleler, resimler ve videolardan oluşmaktadırlar. Resim 5'deki Onedio test sayfasında yayınlanmış olan bu reklam türü de doğal reklam örneği olarak verilebilir.

**Resim 6:** Facebook Maybelline New York Doğal Reklam Örneği [24]

**Resim 7:** Instagram Trendyol Yayın İçi Ürün Doğal Reklam Örneği [25]

Yayın içi ürün reklamı olarak bilinen bu reklamlarda, sosyal medyaya dair akış kendiliğinden devam ederken zaman tünelinde sponsorlu veya ücretli ortaklıkların internet tüketicisinin karşısına çıkarak onun ilgi ve alakasını çekmeyi hedeflediği reklam örneği Resim 6'da ve Resim 7'de görülmektedir.

**Resim 8:** Google Ücretli Arama Birimleri Çiçek Sepeti Reklamları [26]

Ücretli Arama Birimleri doğal reklam uygulamasının bir çeşidi olup, arama motorlarında en üstte çıkan sonuçlardır. Örneğin; Resim 8'de de görüldüğü üzere Google'da "çiçek" anahtar kelimesi ile arama yapıldığında arama sonuçlarının en üstünde Çiçek Sepeti reklam içeriği görülmektedir. Bu içeriğin sayfanın en üstünde ve yeşil çerçeve içerisinde yazılmış "reklam" ibaresi ile diğer sonuçlardan ayrılır.

**Resim 9:** Hsbc Bankasının Onedio Platformu Üzerinde Doğal Reklam Uygulaması [27]

Bu banka reklamı; platformun sahip olduğu yazı karakteri, içeriğin formatı ve tüm sıfatlarıyla diğer içeriklerle aynı özellikleri taşımaktadır. İnternet tüketicisi tıkladığında 'Yurt dışına çıkacak bireylerin yaşayacağı zorluklar' adlı bir yazı ile karşılaşacak, yazının sonunda ise banka aracılığıyla bu zorlukların üstesinden nasıl geleceğini ve bankanın tüketiciye sunduğu farklı avantajları eğlenceli bir şekilde okuyacaktır. Burada reklama tüketicinin kendisi gidiyor, kendisi talepkar oluyor ve o reklamı tamamen kendi arzusuyla okuyup, kendi hür iradesine göre de reklamdan faydalanıyor. Yani reklam internet veya hizmet tüketicisini etkileriyle daraltmıyor, aksine daha özgür bırakıp onun içerikle keyiflenmesini ve başına gelebilecek kötü durumlardan kaçınması için tüyolar veriyor.

**Resim 10:** Onedio Uygulamasında Sesu Ağda Markasının Doğal Reklam Örneği [28]

Dijital ortamlarda %9 oranla öne çıkan çekicilik türü olan bireysellik ise çevrimiçi ortamların gelişimi ile birlikte kişilerde aidiyet ve bir gruba ait olma ihtiyaçlarını sanal yollarla karşılayabilme imkanı sunmaktadır. Forumlar, Facebook grupları ya da sanal oyun grupları bireylerin aidiyet duygusunu besleyen başlıca sanal ortamlardır. Burada kişiler ortak duygu ve zevklerin birlikte hareket ettirdiği bir güruhun parçası olmak ve onların tecrübelerine güvenerek hareket etmek istemektedirler. Firmalar ise aidiyet hissini oluşturacak başlıklara yer vermekte ve onları buralara yönlendirmeyi hedefleyecek başlıklarla dikkat çekmektedir. Tüketicilerde aidiyet duygusu oluşturmak ve pekiştirmek onları satın almaya teşvik etmek için firmalar kolektiflik/ bireysellik çekiciliğini kullanmaktadır. Resim 10'da verilen mesaj 'yazın keyfini çıkarmayı bilen kadınlar' ancak bu hazırlıkları yapar ve bu markayı kullanır.

**Resim 11:** Netflix Türkiye Doğal Reklam Örneği [29]

Resim 11'e ait doğal reklam örneği sosyal medyada firmaların takındığı, müşterileri için oluşturduğu kişilikler ve onlarla kurdukları bağ ile alakalıdır. Firma müşterisi ile arkadaşvari bir tavırla yazışmış onunla iletişimini samimi bir diyalogla tamamlamıştır. Doğal reklamın müşteri ile uzun vadeli ve güçlü bir bağ kurduğu ve satış yapmak veya ürün pazarlamaktan ziyade sadakat ve samimiyet merkezli bir reklam metodu olması onu bugün en önemli reklam çeşitlerinden biri konumuna taşımıştır.

## TARTIŞMA ve SONUÇ

Farklı bir çevrimiçi reklamcılık türü olan, genellikle izinli veya açıklamaya dayanan doğal reklamcılık, tüketiciyi rahatsız etmeyen, Resim 9'da olduğu gibi bulunduğu platformun yazım ve formatı ile şekillenen, yayın içi görünen pazarlama iletişimini temsil etmesiyle beraber tüketici deneyimine dayalıdır. Genel olarak, doğal reklamın ne olduğu hakkında açıklamaların bulunmasına karşın doğal reklamcılık üzerine güncel araştırmalar tüketicilerin her zaman doğal reklamın farkında olmadıklarını göstermektedir. Geleneksel reklam türleri ile

karşılaştırıldığında tüketicilerin doğal reklamın baskısını ve rahatsızlığını hissetmemeleri doğal reklamın performansının ve etkisinin ne kadar güçlü olduğunun kanıtı niteliğindedir. Özünde iyi bir doğal reklamcılık örneği tüketiciye açık kaynak veya içerik sunmak yerine, reklamın görünen ve görünmeyen iki ayrı yönünü sunar. Doğal reklamda reklama erişme isteğinin tüketiciye bırakılması gibi olumlu etkilerin olması, tüketicinin özgürlüğüne ve özerkliğe saygı duyulması ve gizliliğin getirdiği başarı sayesinde tüketici ile hassas bir dengeyi bulması onu başarıya ulaştırmaktadır. İnternet aracılığıyla firmaların yalnızca tüketicilere bilgi vermekle kalmadığı aynı zamanda tüketicisinin fikrini de önemsediği de aşikardır. Doğal reklam internet kullanıcısı veya tüketicinin hangi içeriği tüketmek istediğini seçtiği ayrıca reklamı nerede görmek istediğini ve tüketicinin reklamı istediği zaman görüntüleyebilmesi anlayışını, reklamda tüketicinin özgürlük anlayışını benimsemektedir. Reklam endüstrisi doğal reklamı kucaklamaya devam ederken, reklam eleştirmenleri doğal reklamı üstü örtülü bulmakta ve birçoğu bunu maskeleme kaynağı niteliğinde görüp, firma mesaj kaynağını belirsiz veya gizli yaptıkları için doğal reklamın tüketicileri aldattığını görüşünü savunmaktadır [30, 31]. Özet olarak reklam verenlerin çıkarları doğrultusunda doğal reklam savunucuları ve diğerleri arasında bir gerilim meydana gelmiştir. Fakat etkili doğal reklamcılık temel olarak gizlilik veya aldatmacaya dayanmamaktadır. Resim 6'da görüldüğü üzere reklam içeriğinde gizlilik barındırmamakta ve ilgilenen tüketiciye sadece yayın akışında sunulmaktadır.

Doğal reklamcılığın ortaya çıkışı ile firmalar, tutarlı bir yerel reklamcılık stratejisi oluşturarak ilgili geniş bir hedef kitleye gerekli bilgileri verip yerli izleyicileri beslemelidir.

Doğal reklamcılık konusundaki araştırmalar henüz başlangıç aşamasında olduğundan dolayı gerçekleştirilen sınırlı sayıdaki endüstri araştırmasından elde edilen bulgular doğal reklamcılığa ve doğal reklamın olumlu ve olumsuz etkileri üzerinde daha fazla durmanın gerektiğini göstermektedir.

Reklam eleştirmenlerine göre gizlilik kısa vadede işe yarayabilir ve reklamın sırrı bazen cazip veya avantajlı görünebilir ancak uzun vadede pazarlama yöneticileri daha farklı sorunlarla karşı karşıya kalabilir. Firmalar tüketicilerin mesajlarını doğru algılamasını ve ona sadık kalmasını isteyerek doğal reklam uygulamasına gitmektedir. Firmalar başarıyı ancak yüksek erişim yolları, doğru zamanlı kullanılan medya kanalları ve doğru reklam etkisi ile yakalayabilir. Çünkü tüketici akıllarda kalmış bir reklam sloganından veya reklamdan vazgeçip, kafasındaki bilgi kalabalığından sıyrılarak, çevrimiçi pazarlayıcının gösterişsiz, sade bir aracı olan doğal reklam uygulamasına dikkat kesilip onunla bağ kuracaktır ve bu da ancak doğru zaman ve doğru tercihlerle olabilir. Her türlü riske ve olasılığa rağmen pazarlama bilimi ağırlığını çevrimiçi pazarlamaya kaydırmıştır. ABD'de doğal reklamcılık için yapılan harcama ve yatırımların 2018'de yaklaşık olarak 8,8 milyar dolara eriştiği tahmin edilmektedir [32].

Resim 3, Resim 4, Resim 6 ve Resim 7'de örnek olan verilen görseller aslında sosyal mecraların tüketicilerin içerik tüketimlerini çevrimiçi ortamlara kaydırmış olduğunun göstergesidir ve bu durum pazarlamacıların son yıllarda çevrimdışı reklamlarla önceki başarılarını yakalayamamalarına neden olmuştur. Doğal reklamın getirdiği olumlu tüm olasılıklara rağmen sonraki yıllarda pazarlamacılar, firmalar doğal reklamın bugünkü gelişiminin ardından zorlanacak ve reklamın ötesinde bir içerik üretmek zorunda kalacaklardır. Bir dergi veya televizyon kanalına verilen editoryal içerik günümüzde eskisi kadar etkili olmayacak, doğal reklamın etkisinde de azalmalar olacak ve doğal reklam üreticileri de teknoloji ile benzer şekilde katlanarak artan bir içerik karışımı üretmek durumunda kalacaklardır.

**REFERANSLAR**


1. Arslan E. (2017). *"*Türkiye'de Doğal Reklam: Bir İnternet Reklamcılık Yöntemi Olarak Türkiye'de Doğal Reklamcılığın İncelenmesi." *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 4 (14), 20-41.
2. Castells, M. (2003). *Ağ Toplumunun Yükselişi*. (Çev. E. Kılıç), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
3. Öztürk, Z. A. (2013), "İşte İnternetin İlk Banner Reklamı", https://www.chip.com.tr/haber/iste-internetin-ilk-banner-reklami_38692.html, Erişim Tarihi: 18.08.2019.
4. Vural, Z. B. Ve Bat, M. (2010). *"*Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma*" Journal of Yasar University*, 20(5), 3348-3382.
5. Lewis, B. K. (2010). "Social Media and Strategic Communication: Attitudes and Perceptions Among College Students". *Public Relations Journal*, 4, 1-23
6. Mayfield, A. (2008). *What Is Social Media?* https://www.icrossing.com/uk/sites/default/files_uk/insight_pdf_files/What%20is%20Social%20Media_iCrossing_ebook.pdf, Erişim Tarihi: 20.08.2019.
7. Pikas, B., and Sorrentino, G. (2014). "The Effectiveness of Online Advertising: Consumer's Perceptions of Ads on Facebook, Twitter and YouTube". *Journal of Applied Business and Economics*, 16 (4), 70-81.
8. Dvorkin, L. (2013), "Inside Forbes: What's Next For Native Ads? Controversy Gives Way To Market Realities", https://www.forbes.com/sites/lewisdvorkin/2013/07/08/inside-forbes-whats-next-for-native-ads-controversy-gives-way-to-market-realities/#4f837a9374b9, Erişim Tarihi: 18.08.2019.
9. Howe, P., and Teufel, B. (2014). "Native Advertising and Digital Natives: The Effects of Age and Advertisement Format on News Website Credibility Judgments". *International Symposium On Online Journalism (#ISOJ)*, 4 (1), 78-90.
10. Walters, T., and Rose, R. (2015, Kasım). Is Native Advertising the New Black?, https://www.slideshare.net/CMI/is-native-advertising-the-new-black, Erişim Tarihi: 18.08.2019.
11. Pike G. H. (2014). *"*Love It or Hate It: Native Advertisin on The Internet*". Information Today*, 31(5), 24.
12. Sharma, N. (2015). *Native Advertising: Native Advertising vs. Advertorials Knowing the Difference*. Business2Community: http://www.business2community.com/native-advertising/native-advertising-vs-advertorials-knowing-difference-01240432#hVd002pdauwRx7iB.97, Erişim Tarihi: 18.08.2019.
13. Rowley, J. (2008). '"Understanding Digital Content Marketing". *Journal Of Marketing Management*, 24, (5-6), 517-540.
14. Arslan E. (2016*). "*Doğal Reklam: Güncel Bir İnternet Reklamcılığı Yöntemi Olarak Doğal Reklamın Tüm Yönleriyle İncelenmesi". *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (1), 563-584.
15. Gerard, M. (2014), "Promotion: Content Marketing vs. Native Advertising." http://www.curata.com/blog/native-advertising-vs-content-marketing/, Erişim Tarihi: 18.08.2019.
16. Cho, C.H., and Cheon, H. J. (2004). "Why do People avoid Advertising on the Internet?" *Journal of Advertising*, 33, 89-97.
17. Jha, M. (2015). "A Study of the Emerging Trend of Native Advertising with Reference to India". https://www.researchgate.net/publication/331320374_A_Study_of_the_Emerging_Trend

_of_Native_Advertising_with_Reference_to_India_Management, Erişim Tarihi: 18.08.2019.
18. Taboola. (2014). "Out of the Content Studio: What Every Publisher Needs To Know About Native To Scale Efforts and Drive Revenue", https://www.taboola.com/sites/default/files/Taboola-Native-eBook-300715.pdf, Erişim Tarihi: 18.08.2019.
19. "İlk Doğal Reklam Örneği", https://nativeadvertisinginstitute.com/blog/1st-known-example-native-advertising/, Erişim Tarihi: 20.08.2019
20. "Orange is The New Black", http://adage.com/article/media/york-times-runs-native-ad-orange-black/293713/, Erişim Tarihi: 20.08.2019
21. "Pınar Krema Doğal Reklam Kampanyası", https://www.instagram.com/p/BxxHdk-AT47/, Erişim Tarihi: 20.08.2019
22. "Google Pixel Ücretli Ortaklık Doğal Reklam Uygulaması", https://www.instagram.com/p/ BziHDe4nSXi/, Erişim Tarihi: 20.08.2019
23. "Onedio Yayın-İçi İçerik Reklamı", https://onedio.com/testler , Erişim Tarihi: 21.08.2019
24. "Facebook Maybelline New York Doğal Reklam Örneği", https://www.facebook.com/, Erişim Tarihi: 21.08.2019
25. "Instagram Trendyol Yayın İçi Ürün Doğal Reklam Örneği", https://www.instagram.com, Erişim Tarihi: 20.08.2019
26. "Google Ücretli Arama Birimleri Çiçek Sepeti Reklamları", https://www.google.com/search?biw=1366&bih=657&ei=_fpeXbK_A-eFk74PtbCWgAo&q=%C3%A7i%C3%A7ek&oq=%C3%A7i%C3%A7ek&gs_l=psy-ab.3..0j0i67l4j0l5.6877.7619..7797...0.1..0.155.749.0j5.....0....1..gws-wiz.....0i71j0i131j0i131i67.wdgn2bBeKZY&ved=0ahUKEwjysZ_KqJfkAhXnwsQBHTWYBaAQ4dUDCAo&uact=5, Erişim Tarihi: 21.08.2019
27. "Hsbc Bankasının Onedio Platformu Üzerinde Doğal Reklam Uygulaması", https://onedio.com, Erişim Tarihi: 22.08.2019
28. "Onedio Uygulamasında Sesu Ağda Markasının Doğal Reklam Örneği", https://onedio.com/haber/kiyafet-tercihlerine-gore-sana-hangi-donem-makyajinin-en-cok-yakisacagini-soyluyoruz-836838, Erişim Tarihi: 22.08.2019
29. "Netflix Türkiye Doğal Reklam Örneği", https://www.instagram.com/p/Bz-rOxZFN-8/, Erişim Tarihi: 22.08.2019
30. Joel, M. (2013). We need a better definition of "native advertising." HBR Blog Network. https://hbr.org/2013/02/we-need-a-better-definition-of, Erişim Tarihi: 18.08.2019.
31. Wasserman, E. (2013). Advertising goes native, and deception runs free. Huffington Post. https://www.huffpost.com/entry/native-advertising-atlantic-scientology_b_2575945, Erişim Tarihi: 18.08.2019.
32. Sebastian, M. (2014). Native ad Spending to Jump Despite Marketer Reservations. AdvertisingAge. http://adage.com/article/digital/ native-ad-spending-jumps-marketers-reservations/295956/, Erişim Tarihi: 18.08.2019.

# TEKNOLOJİNİN GELİŞİMİYLE ORTAYA ÇIKAN TEKNOLOJİ BAĞIMLILIĞI VE TEKNOLOJİ (DİJİTAL) DETOKSU

**Dr. Öğr. Üyesi Derya ÇAKMAK KARAPINAR**
Atatürk Üniversitesi

**Arzu Başak FİDAN**
Atatürk Üniversitesi

## ÖZET

İnsan beyninin haz alma, ödül elde etme gibi dürtülere karşı koyamaması neticesinde insanlar; alkol, tütün ürünleri ya da kumar gibi birçok bağımlılık türünden ve getirdiği olumsuz sonuçlardan dolayı sıkıntılar yaşamışlardır. İçinde bulunduğumuz teknoloji çağı ve Endüstri 4.0 sürecinin getirisi olan teknolojinin hızlı gelişimi, insanların günlük hayatlarında yoğun olarak teknolojik araç ve ortam kullanımını beraberinde getirmiştir. Öyle ki insanlar sabah gözlerini açtıklarında ilk iş olarak gece gözlerini kapatmadan son iş olarak yaptıkları şey yüksek teknolojinin ürünü olan akıllı telefonlarından sosyal medya hesaplarını kontrol etmektir. Bu durum bireylerin gün içerisinde hoş bir sohbetin, güzel bir manzaranın tadını çıkarmalarına ya da elim bir olaya müdahale etmelerine engel olmaktadır. Çünkü bireyler sürekli olarak sosyal medya hesaplarını kontrol ederek, gördükleri manzaraların resimlerini ve olayların videolarını sosyal medya ortamında paylaşarak ve paylaşılanları takip ederek günlerini geçirmektedir. Teknoloji bağımlılığı olarak adlandırılan ve uzman psikiyatrların ilgilendiği bu durum için kurtulma yolları ya da planları hazırlanmaktadır. Teknoloji bağımlılığından kurtulmak ve hayatlarını geri kazanmak isteyen bireylerin dijital detoks yapmaları gerekmektedir. Bireyler bunu bir sağlık kuruluşundan danışmanlık alma ya da rehabilitasyona kaydolma yoluyla yapabilecekleri gibi kendi kendilerine de yapabilirler. Bu çalışmada yurtdışında yaygın kullanımı bulunan dijital detoks uygulamasının nasıl yapılacağı, yoksunlukla baş etme yolları, dijital detoks esnasında bireylerin hissettikleri ve dijital detoks sonrası bireylerin hayatlarında meydana gelen gelişmelerden bahsedilecektir.

**Anahtar Sözcükler:** Teknoloji Bağımlılığı, Dijital Detoks, Teknoloji Yoksunluğu

# ADVERTISING TRANSFORMED BY DIGITALIZATION IN SAMPLE OF NATIVE ADVERTISING


## ABSTRACT

As a result of the human brain's inability to resist impulses such as pleasure and reward, people suffers from addiction of alcohol, tobacco products or gambling negative consequences of addiction like and many species. The rapid development of technology which is the return of the current technology age and the Industry 4.0 process, has led to the intensive use of technological tools and environments in people's daily lives. So much so that when people open their eyes in the morning the first thing they do without closing their eyes at night is to check their social media accounts from their high-tech smartphones. In this case, prevents individuals from enjoying a pleasant conversation, a beautiful view or intervening in a bad event. Because individuals spend their days by constantly checking their social media accounts, sharing pictures and videos of the landscapes or events in the social media environment and following the ones shared. For this condition, which is called technology addiction and where specialist psychiatrists are interested, ways or plans are being prepared for recovery. Individuals who want to get rid of technology addiction and get their lives back need to do digital detox. Individuals can do this either by consulting a healthcare facility or by registering for rehabilitation, or by themselves. In this study, we will talk about how to use digital detox which is widely used abroad, ways of coping with deprivation, the sensations of individuals during digital detox and the developments in the lives of individuals after digital detox.


**Keywords:** Technology Addiction, Digital Detox, Technology Deprivation

## GİRİŞ

İnternetin yaygınlaşması ve kullanım pratikliği paralelliğinde sosyal medya ve yeni medya toplumsal bir alışkanlık haline gelmiş, sosyal medyanın temel özellikleri sayılan; katılım, açıklık, karşılıklı konuşma, topluluk ve bağlantısallık özellikleriyle sosyal mecralar öne çıkmış ve kullanımı hızla yaygınlaşmıştır. Günümüzde sosyal medyaya bağlı olmak veya bağımlı olmak arasındaki fark büyük bir uçurum teşkil etmektedir. Akıllı telefonlarla birlikte kullanılan sosyal medya birey için gerçek hayattan kaçış fırsatı da meydana getirmiştir. Uzaklaşma, sosyal hayatında kendini ifade edemeyen bireylerde daha da içe kapanma gibi olumsuz durumları meydana getirmiştir. Bağımlılık; bir nesneye, kişiye ya da bir varlığa duyulan karşı koyulamaz istek, bir başka iradenin güdümü altına girme durumudur [1].

Teknoloji bağımlılığı içerisinde birçok kavramı ve alanı barındırmaktadır. Bunlar; internet bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı [2], oyun bağımlılığı [3] ve cep telefonu bağımlılığı gibi [4] farklı alanlarda öne çıkmaktadır. İnternet bağımlılığı ilk olarak Young'ın [5] çalışmalarıyla gündeme gelmiştir. İnternet bağımlılığını bireyin internet kullanımında kontrolü kaybetmesi, sosyal hayatında problemli sonuçlara neden olacak kadar sık kullanması olarak tanımlanmıştır [6].

Dijital medya araçlarının yaygınlaşması ile dijital araçları zorunlu olarak mesleki yaşamlarında kullanmak durumunda olan bireylerin üretimlerinin zenginleşmesi ve daha kolay üretim gerçekleştirmeleri açısında hayati önem taşımaktadır. Dijital medya araçlarının yaygın kullanımı ile birlikte hızlı ve kolay erişilebilirliğin ortaya çıkması avantaj olarak gündeme gelebilmektedir [7]. Ancak dijital medya araçlarının makul düzeyde ve güvenilir bir şekilde kullanımı bireylerde fiziksel hastalıklar başta olmak üzere birçok problemi beraberinde getirmekte ve sözlü iletişime dayalı sosyalleşme yoksunluğuna neden olmaktadır [8].

Dijital detoks ise bu bağımlılığı bağlılığa çevirecek dizayn ve yöntemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dijital detoksa ihtiyacı olan bireylerin tespiti için yapılan bir çalışma (hürriyet, 2016) bireyin;

- yapması gereken hemen hemen tüm işlemleri internet üzerinden yapması,
- hobilerini yapmaktan ziyade internette zaman geçirmesi,
- yaşamının her anında mobil telefon ya da tableti yanında olsun istemesi,
- kullandığı elektronik cihazların şarjı bitince paniklemesi ve yanında yedek şarj aleti taşıması,
- sabah uyanır uyanmaz ilk iş olarak telefonuna bakması,
- sosyal yaşamınızdaki sorumluluklarını gerçekleştirmemeye başlaması
- sosyal medya hesaplarındaki paylaşımlarının aldığı beğeniler veya yorumlar ile tatmin olması ya da mutlu olması,
- sosyal mecralarda öylesine zaman geçirmesi ve sırf bu yüzden uykusuz kalması,
- çok sevmesine rağmen uzun zamandır görüşmediği arkadaşları olması,
- yaptığı her şeyi sosyal mecralarda paylaşmak istemesi,
- sürekli olarak diğer insanların yaşamından haberdar olmayı istemesi
- sosyal mecraları eski sevgili, eski sevgilisinin yeni sevgilisi veya eski eşini takip etme mantığı ile kullanmaya başlaması dijital detoksa ihtiyacı olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada ise yeni bir iletişim teknolojisi ve ortamı olan internetin oluşturduğu dijital bağımlılık incelenmiş olup, gelişen teknolojinin getirdiği dezavantajların ardından, masum görünmesine ve sağladığı kolaylıklara rağmen yanlış kullanılmasının ortaya çıkardığı sorunlara ve bireyin yaşadığı sosyal ve hatta psikolojik sorunlardan arınmasına değinilmiştir.

## GELİŞEN TEKNOLOJİ İLE BİRLİKTE BÜYÜYEN PROBLEM: İNTERNET VE MEDYA BAĞIMLILIĞI

1990'lı yıllarda ortaya çıkan ve 2000'li yıllarda hızlı bir gelişme ile her yaştan her gelir grubundan insanın hayatına giren ve günümüzde günlük yaşantının en kilit kullanım alanı olan internet; insanların ihtiyaç duyduğu her türlü bilgiye saniyeler içerisinde ulaşmalarına, eğlenceli ve hoş vakit geçirmelerine ve sevdikleriyle iletişimde bulunabilmelerine olanak sağlayan yeni bir kitle iletişim aracıdır. İnternet insanlara günlük hayatlarını kolaylaştıracak, bekleme sürelerini dolduracak ya da öğrenme ve merak güdülerini doyuracak birçok avantaj sağlamasına karşın internetin getirdiği avantajların yanı sıra insanların interneti kullanım biçimlerinden ve sıklığından kaynaklanan birtakım sorunlara yol açtığı inkar edilemez bir gerçektir [9]. İnternetin kullanım biçimlerinden ve sıklığından kaynaklanan sorunların en önemlisi hiç kuşkusuz internet bağımlılığıdır.

Bağımlılık; bireylerin belirli bir madde, ürün veya hizmeti uzun süre kullanmaları sonucunda kendilerini geçici olarak iyi hissetmeleri durumu [10] olarak tanımlanmıştır. Güncel Türkçe Sözlük bağımlı olmayı "başka bir şeyin istemine, gücüne veya yardımına bağlı olan, özgürlüğü, özerkliği olmayan", "bir kimseye veya şeye maddi veya manevi yönden aşırı bağlı olan" ve "sigara, uyuşturucu madde vb. kötü alışkanlıklara aşırı derecede düşkün, müptela" şeklinde tanımlarkan bağımlılığı ise "bağımlı olma durumu, tabiiyet" şeklinde tanımlamıştır [11]. Bağımlılık bir davranışın artık alışkanlık olmasından daha fazlası olup, kişiye zarar vermeye başlaması durumuna rağmen kişinin aşırı şekilde bağımlı olduğu şeye devam etmesi durumudur. Sosyal medya uygulamalarının aşırı kullanımı, geleneksel madde bağımlılıkları veya diğer bağımlılıklarla ilişkili belirtiler gösterdiği açıktır, araştırmalara göre Facebook bağımlılığının, alkol veya uyuşturucu maddelerin kullanılmasıyla benzer etkilere sahip olduğu bulgulanmıştır [12].

İnsanlarda bağımlılık çok çeşitli şekillerde ortaya çıkmakta ve farklı maddelere karşı oluşabilmektedir. İnsanlarda bağımlılık rüşvet almadan yasadışı madde kullanımına ya da en basitinden çikolata yemeden temizlik yapmaya kadar birçok farklı bağımlılık biçimi ortaya çıkabilmektedir. Bağımlılığın anlaşılması güç bir yapısı vardır. Yine de kişide bağımlılığı tanımaya dair başlıca 3 belirgin özellik bulunmaktadır; (i) bağımlı olduğu şey için çok güçlü istek ve arzu duymak, (ii) zaman kontrolü ve algısını kaybetmek ve (iii) bağlılık davranışında ısrarcı olmaktır [13].

Dijital bağlılık bireyin ihtiyaçları doğrultusunda teknoloji kullanımı diye geçerken dijital bağımlılık ise bireyin teknoloji ile her daim etkileşim içerisinde olması sonucunda bu etkileşimin olumsuz etkilerinden bireyin zarar görmeye başlanması [14] olarak tanımlanmıştır. İlk kez psikiyatrist Ivan Goldberg tarafından "internet tiryakiliği" ya da "internet bağımlılığı" kullanılmıştır. Goldberg, internet bağımlılığı ifadesini bireylerin günlük yaşantıları içerisinde fazla internet kullanımının olumsuz etkilerini açıklamak amacıyla kullanmıştır. İnternet bağımlılığı da diğer bağımlılık türlerinde olduğu gibi bağımlı kişilerin kendilerini kullandıkları maddenin etkisine maruz bırakması şeklinde gerçekleşmektedir. Kimyasal olmayan internet bağımlılığı bireyin davranışında incelenir ve burada insan ile makinenin interaktif bir etkileşiminden söz edilebilir.Bireyin istekleri ve ihtiyaçları doğrultusunda interneti kullanmaları hayatlarını kolaylaştırmıştır. Hatta bireylerin fiziki olarak çok uzakta bulunan kişilerle iletişimde bulunarak sosyalleşme, öğrenme, eğlenme gibi faaliyetlerde bulunmasına olanak sağlamıştır.

Midwestern Üniversitesi'nden 489 öğrencinin katıldığı bir araştırmada, Song ve arkadaşları [15] internet kullanımı ile alakalı yedi doyum tespit etmiştir. Bunlar:

1. **Sanal Topluluk İhtiyaçları:** Yeni insanlarla tanışma, romantik ilişkiler kurma, kendi sosyal hayatında karşılaşamayacağı farklı kişilik yapılarında insanlarla tanışma ve başkalarına destek olma amacıyla internetin kullanılmasıdır.
2. **Bilgi Arama:** Mesleğine, evine, hayatına, sağlığına, yeni ürün ve hizmetlere ilişkin bilgi edinmek ve toplum hayatında neler olup bittiğinden haberdar olmak amacıyla internetin kullanılmasıdır.
3. **Estetik Deneyimler:** İlginç resim ve grafiklere sahip, interaktif özellikleri olan, yeni, estetik ve kullanışlı web siteleri keşfetme amacıyla internetin kullanılmasıdır.
4. **Ticari/ Ekonomik Fayda Arama:** Kazanç getirecek finansal bilgi ve para kazanma yolları arama amacıyla internetin kullanılmasıdır.
5. **Eğlence:** Heyecan, eğlence ve rahatlık hissetmek amacıyla internetin kullanılmasıdır.
6. **Kişisel Pozisyon:** Geleceğe ilişkin beklentileri geliştirmek, kültürünü ifade edecek bilgiler aramak, yeni teknolojiye adaptasyon amacıyla internetin kullanılmasıdır.
7. **İlişki Sürdürme:** Tanıdık kişilerle temas, ulaşılması zor olan kişilere kolayca ulaşmak ve aramak amacıyla internetin kullanılmasıdır.

Dünyada çok sayıda insanın kullandığı internet; birçok gereksinimi karşılamakta ve birçok olumlu özelliği de içinde barındırmaktadır. Bu nedenle internet artık ihtiyaç olarak nitelendirilirken internette harcanan zaman, doyumsuzluk ve kullanım sıklığıyla beraber bağımlılığın hastalık derecesine ulaşmasına ve kişinin olumsuz etkilemesine neden olmaktadır.

Dijital medya araçlarının günlük hayata girmesi ve kullanıcılarına kullanım kolaylığı sağlaması, iş veya özel hayatın bir parçası olarak sunulmasıyla sosyal mecralar sıklıkla kullanılmaya başlanmış, internet kullanıcıları yaptığı her aktiviteyi şahsi hesaplarından arkadaşlarıyla paylaşma isteği duymuş, böylelikle sosyalleşme adı altında çığ gibi büyüyen özel yaşam takibi ve bu hayatlara özenen takipçiler meydana gelmiştir. Sabah uyanır uyanmaz ilk olarak elinin altında olan mobil cihazlara ulaşıp gece uykuya geçene kadar dijital araçlarla zaman öldürmeye başlayan bireyler, boş vakit diye adlandırılan dönemlerde de oyunlar, çeşitli video veya görsellerle zaman geçirmektedir. Günümüz itibariyle en büyük problemlerden biri sayılan dijital bağımlılık denilen bu sorunun genç nesil kadar orta veya ileri yaşlar içinde önemli bir tehlike arz etmektedir. Yapılan araştırmalarla yetişkinlerin de maillerini kontrol etmeden ya da mail göndermeden veya sosyal medya hesaplarındaki gönderileri takip etmeden ya da gönderi paylaşmadan geçirecekleri her an/gün için kendilerini rahatsız hissedecekleri tespit edilmiştir [16, 17, 18]. Yani bugün sosyal medya veya dijital bağımlılığın hedef kitlesi dijital medya aracı kullanan her yaştan bireyi kapsamaktadır.

2009 yılında Kaliforniya Üniversitesi Psikoloji Profesörü Larry Rosen tarafından yapılan ve yaş değişkeninin bağımsız olduğu 100 kişilik örneklem gruptaki bireyler; en az 15 dakikada bir ya da daha sıklıkla telefonlarına bakma ihtiyacı hissetiklerini ve telefonlarına bakmalarına izin verilmediği süre zarfında sevdikleri kişilerden haber alamadıkları ve yakınlarına ulaşamadıkları için endişelendiklerini [19].

Sook – Jung ve Young – Gil'e [20] göre "Yaptığınız yemeğin fotoğrafını özen gösterip sosyal medyada paylaşıyorsanız ve yaptığınız her şeyi bu mecrada paylaşmak istiyorsanız eğer, ayrıca hakkında az şey bildiğiniz insanların hakkında sosyal medyadan daha fazla bilgi alacağınıza inanıyorsanız, dijital bağımlısınız. Hatta bu platformlarda paylaşılan tatiller, sürpriz ve hediyeler sizi içten içe kıskandırıyorsa dijital bağımlılığınız ciddi boyutta demektir."

Teknoloji bağımlılığının en çok gözardı edilen ancak güncel hayatta sürekli tekrarlayan ve Türkiye'de de örneklerine raslanan; bireyin teknoloji ile ilgilenmekten işini, mesleğini ya da ailesini ihmal etmesidir. Bilgisayar ve internet başında sabahlayan genç neslin gerçek dünya ile dijital dünya arasında sıkışan, sohbet odalarının veya sosyal mecrada ki mesajlaşlaşmaların cazibesine kendisini kaptıran, sosyal hayatında karşı cins ile utana sıkıla konuşmasına rağmen bu platformlarda sınır tanımaksızın sörf yapan ve bu yüzden kişisel ve sosyal ilişkilerinde sıkıntılar yaşayan bireylerin türemesi yeni bir tür bağımlılığın ve ruhsal bir bozukluğun da habercisi niteliğindedir. Bağımlılık bireyde teknolojinin kendisine değil, içeriğine, sunduğu imkânlara ve sosyal medyaya karşı gelişmektedir. İnternet ortamı bağımlılık yaratan bir olgu olabileceği gibi bireyde daha önce var olan bağımlılıklar için de kendince bir ortam oluşturabilmektedir [21]. Örneğin kumar bağımlısı bir kişi internette de kumar oynayarak farklı ortamlarda bağımlılığını sergilemiş olmaktadır. Ayrıca yasal engellere ya da çevresel baskılara daha az maruz kalmaktadır.

## DİJİTAL BAĞIMLILIK TÜRLERİNDEN İNTERNET VE SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞININ İNCELENMESİ

**İnternet Bağımlılığı:** İnternet tek başına bir anlama gelmemektedir. İnternette tüketilen içeriklerin ve sunmuş olduğu kullanım kolaylığının getirdiği avantajlar ile bireyler interneti yaygın bir şekilde kullanmaya başlamıştır. İnternet sosyal medya, oyun ve paylaşım sitelerinin işin içine girmesi ile insan hayatının olmazsa olmazlarından biri haline gelmiştir. Bugün gittiği her yerin ve yediği her yemeğin fotoğrafını paylaşmadan duramayan, her paylaşımda yanında bulunan kişileri etiketleyen, "ben de buradayım" ve "bu markayı tüketiyorum diyen", sabah uyanır uyanmaz bildirim gelmiş mi diye bakan veya boş vakit harcamaları ile internette çeşitli sitelerde dolaşan milyonlarca insan aslında renkli bir tablonun ruhsuz bir parçası gibidir. Sahte gülümsemeler, sahte hisler, farklı kişilik özelliklerini kendine benimsetme, psikolojik olarak yalnızlaşma ve kıskanma gibi durumlar kişinin ruh dengesinde de bozukluklar oluşturmaktadır.

Aktif bir bağımlılık türü olarak kabul edilen "internet bağımlılığı"nın temel göstergeleri düşük hoşgörü seviyesi ile aklın çoğu zaman çeşitli meşguliyetlere odaklanamaması, çoğunlukla kişilerarası çatışma yaşanması, duygu durum değişkenliğine sıklıkla maruz kalınması, ve bireyin çoğu zaman kendisini yoksunluk ve yetersizlik duygusu içerisinde bulması ve imnternette gerçekleştirilen aktiviteleri sürekli tekrarlama hissi duyulması bir bağımlılık türüdür [22].

Ayrıca internet bağımlılığı, internetin sadece kullanım süreleri ile de değerlendirilmemektedir. İnternette harcanan zaman kadar önemli olan bir diğer unsur internetin hangi amaçlar doğrultusunda kullanıldığıdır. Yapılan araştırmaların sonucunda ise bağımlılık türünün müzik, film, sosyal ağlar, oyun siteleri, video izlenen platformlar ve pornografik sitelere fazlasıyla ilgi olduğu saptanmış, internet bağımlısı olmayan bireylerin ise genellikle internet üzerinden alışveriş sitelerini ziyaret ettiği bulgulanmıştır [23].

İnternet bağımlısı bireylerde görülen bazı durumlar aşağıdaki gibidir;

- Bireyin internette geçirdiği süre geçirmeyi planladığı sürenin çok daha üzerindedir. Ayrıca birey bu geçirdiği fazla sürenin önüne geçememekte ve gün geçtikçe internette harcadığı zaman daha da artmaktadır [24].
- Birey, internette daha fazla zaman geçirebilmek için sosyal ya da mesleki sorumluluklarını yerine getiremeyebilmektedir [25].
- Birey, bazı sosyal ağların kendisine zarar verdiğini bildiği halde yine de internette aktif olmakta asla vazgeçmemektedir [26].

**Sosyal Medya Bağımlılığı:** Sosyal medyanın aşırı kullanımı olarak tanımlanan ve "Sosyal medyaya karşı aşırı ilgili olma durumu, sosyal medyada oturum açmak ve kullanmak için kontrol edilemeyen ve önlenemeyen aşırı bir arzu veya istek, sosyal medyada geçirilen zamanı, yaşamının önemli parçasını dijital mecralarda harcama veya sosyal yaşam alanlarında bozulmaya neden olacak kadar fazla zaman geçirme"şeklinde tanımlanmaktadır [27].

Kuss ve Griffiths [28] sosyal medya bağımlılığı kriterlerini genel bağımlılık kriterleriyle karşılaştırıp eşleştirmiş ve sosyal medya bağımlılığına dair bulguları şöyle sıralamışlardır;

- Sosyal medya kullanımı ile sürekli meşgul olma,
- Sosyal medya aktivitelerini haz veren duygular hissedebilmek için kullanma,
- Sosyal medya kullanımının ilk aşamalarında oluşan olumlu duyguyu yeniden duyabilmek için sosyal medyada daha fazla zaman geçirme ve enerji harcama,
- Sosyal medya kullanımı engellendiğinde fizyolojik ve psikolojik sorunlar ile karşılaşma,
- Sosyal medya kullanımına tekrar tekrar başlama,
- Gereğinden fazla sosyal medya kullanımına bağlı kişisel ve kişilerarası ilişkilerde sorunlar yaşamadır.

Tüm dünyayı etkisi altına aldığı söylenen sosyal mecraların Türkiye'de kaç milyon internet kullanıcısı tarafından kullanıldığı Resim 1'de gösterilmiştir.

**Resim 1:** Türkiye'de 2019 ve 2018 Yılına Ait Aktif Sosyal Medya Kullanıcıları ve Sosyal Medya Kullanıcılarının Toplam Popülasyona Oranı [29]

2018 ve 2019 yıllarına ait verilere göre karşılaştırma yapıldığında bir yılda 1 milyonluk bir artış söz konusu iken 2017 yılına ait verilerde aktif sosyal medya kullanıcı sayısı 48 milyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da 2017 yılından 2018 yılına geçiş sürecinde çok fazla insanın sosyal medya ile tanıştığının ve aktif olarak sosyal medya kullanıcısı olduğunun kanıtı niteliğindedir.

**Resim 2:** Türkiye'nin 2017 Yılına Ait Dijital Medya Kullanımı İstatistik Göstergesi [30]

Sosyal medya bağımlılığı internet kullanımının yaygınlaşmasının bir uzantısı olarak sayılabilecek bir dijital bağımlılık türüdür. Sosyal medya kavramı; kişilerarası iletişimin kelime, görsel ve ses dosyalarıyla kurduğu etkileşim tabanlı platformlar olarak tanımlanabilmektedir [31]. Günümüz itibariyle sosyal medya, hedef kitle olarak her yaştan ve kesimden bireyi etkisi altına almış durumdadır.

Facebook, Twitter, Instagram, Linkedin ve Pinterest gibi sosyal paylaşım ağları,ülkemizde ve tüm dünya genelinde internet kullanıcıları tarafından sanal dünyanın en popüler ve önemli parçası olarak görülmektedir. Ayrıca her geçen gün binlerce yeni insan bu ağlara üye olmaktadır. Yapılan çalışmalara göre bu mecralara üye olmuş milyonlarca insanın sosyal medya bağımlısı olmasının yanı sıra ortak özellikleri şöyledir;

- Bu bireyler yüz yüze iletişimde başarılı değildirler,
- Aile, arkadaş gibi yakın çevreleri ile fazla zaman geçiremezler ve
- Çevreleri ile iletişim kurmada sorunlar yaşarlar,
- Genel olarak tedirgin, huzursuz ve duygu karmaşası yaşayan bireylerdir [32].

Sosyal medya bağımlılığında bağımlı bireylerin geldikleri en son noktanın "Sosyal Medyadaki Gelişmeleri Kaçırma Korkusu (Fear of Missing Out – FOMO)" olduğu görülmektedir. Genel anlamda tüm sosyal medya kullanıcılarını tehdit eden bir hastalık olarak değerlendirilen FOMO, bireylerin sosyal mecralarda elde ettikleri sınırsız özgürlük hissiyle beslenmekte ve sürekli çevrimiçi bulunma zorunluluğu olduğuna yönelik bir duygu yaratarak gelişim göstermektedir. Sosyal medyaya sürekli olarak bağlı kalma ve sosyal paylaşım sitelerini sürekli kontrol etme isteği FOMO'nun temel belirtileri arasında ifade edilmektedir [33].

Teknolojiye duyulan bu aşırı ilgi beraberinde fazlasıyla sorunlar getirmiş her yaştan insan farkında olarak ya da olmayarak teknoloji ile kurduğu bağ için kendine ait olan diğer şeylerden de feragat etmiştir. Bağımlı bireyler fiziksel olarak omurga ve duruş bozukluğu oluşması, görme ya da mevcut bozukluğun artması veya düzenli beslenme ile ilgili problemler yaşaması ve yetersiz hareket etmesi nedeniyle de obezite durumu ile karşı karşıya kalmaktadır [34]. Psikolojik olarak ise bireylerde sanal dünyanın yanıltıcılığına kapılmadan kaynaklı gençler ve yetişkin bireylerde internete erişemediklerinde ve interneti kullanamadıklarında hırçınlık, öfkelenme veya kendini kontrol edememe gibi kontrol edemedikleri duygu durumları ortaya çıkmaktadır. Birey başka hayatları izleyerek kendi yaşamını sorgulama veya sanal gerçekliğin içinde kaybolma gibi durumlarla karşılaşmaktadırlar [35]. Kişinin her isteğine anında ulaşması ise olumsuz koşullar içerisinde bireyde hoşgörüsüzlüğe sebep olabilmektedir.

Bireyin yakın çevresiyle derin bir ilişki kurması ve uzak çevresiyle mesafeli bir ilişki kurması sağlıklı sosyal gelişim için önemlidir. Bağımlılığı sebebiyle bireyin yaşayacağı sosyal konulardaki sorunlar elbette onu olumsuz etkileyecektir. Kendine has bir dile sahip olan sosyal medya, bağımlı birey ile aile arasında yüz yüze iletişimde mesajlara yüklenen anlam farklılıkları nedeniyle anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına neden olacaktır. Ebeveynlerle çocukların birbirlerini anlamadığı ve iletişim kurmakta zorlandığı bir ortam ortaya çıkmakta ve hatta dijital çağın hızla ilerlemesi sadece aile bireyleri arasında değil akran sayılabilecek gençlerin dahi birbirlerini anlamalarını olanaksızlaştırmaktadır [36].

Ailelerin çocuklarını dijital bağımlılıktan uzaklaştırmak istemeleri, gerçek hayat ve hayatın gereklilikleri ile bağlarını koparmamaları için mobil cihazları kullanmalarını yasaklamaları ya da denetim altında kullanmalarına izin vermeleri amaçlarına ulaşmalarını bir nebze sağlasa bile kimsenin denetimi ya da kontrolü altında olmayan bireylerin bağımlı olmadan mobil cihazları, interneti ve sosyal medyayı kullanması daha zordur. Bağımlılık oluşan yetişkin bireylerin ise bu bağımlılıktan kurtulabilmek için öncelikle bağımlı olduğu kabul etmesi ve

hazırlanan bağımlılıktan kurtulma planını uygulaması gerekmektedir. Bu durum zor olsa da yetişkin bireylerin kendilerini kontrol etmesi gerekmektedir. Günümüzde Türkiye'de internet kullanıcılarının sayısı milyonları bulmaktadır ki bu ülke nüfusunun yarısından fazlasına tekabül eden bir sayıdır. Ve yaşanılacak dünyayı görmezden gelerek sanallığın sahteliğinde boğulmuş, renkleri gözleri ile değil pixellerle görmeyi yeğlemiş, sarılmayı, ağlamayı, gülmeyi ve dokunmayı ötekileştiren asosyal, üşengeç ve bananeci bireylerin yetiştiği sağlıksız bir toplum olma yolunda ilerlenmektedir.

## DİJİTAL DETOKS

Dijital detoks, "bir kişinin akıllı telefon veya bilgisayar gibi mobil elektronik cihazları kullanmaktan gönüllü kaçındığı ve bu kaçınma sürecini fiziksel dünyadaki stresi azaltmak veya sosyal etkileşime odaklanmak için bir fırsat olarak değerlendirildiği bir dönem" [37] olarak karşımıza çıkmaktadır. Dijital detoks bireylerin kendilerini teknolojiden uzak tutmayı istemeleriyle başlamaktadır, çünkü alkol, tütün ürünleri ve uyuşturucu bağımlılıklarıyla eşdeğer nitelikte tutulmuş olan dijital bağımlılık birçok psikolojik rahatsızlığın da temel sebebi olmaktadır.

Yeşilay'ın öncülüğünde 'Türkiye Bağımlılıkla Mücadele' eğitim programında 'İnternet bağımlılığı'yla ilgili yapılan araştırmalar bu hastalığın diğer psikolojik hastalıklar ile birlikte görülebileceğini ortaya koymuş ve internet bağımlılarının %50'sinde bağımlılığın başka bir psikiyatrik bozukluk ile birlikte seyrettiği saptanmıştır. İnternet bağımlılığı ile birlikte görülen psikiyatrik bozukluklar ve görülme oranları şöyledir;

- Anksiyete bozukluğu %10
- Psikotik bozukluk %14
- Depresyon veya distimik bozukluk %25
- Duygudurum bozukluğu %33
- Madde kullanımı %38

Ayrıca "dikkat eksikliği, hiperaktivite bozukluğu, sosyal fobi, hafif depresyon varlığında veya ailede bağımlılığa yatkınlık söz konusu olduğunda riskli internet kullanımı görülebilmektedir" [38].

Teknolojiyi bu kadar içimizde hissetmemizden dolayı karşımıza dijital detoks kavramı çıkmaktadır. Hem duygusal hem de fiziksel olarak hissettiğimiz teknolojinin olumsuz etkilerinden kurtulmak 'insanın kendine dönüşü' olarak tabir edilebilir ama günümüz teknolojisinden tamamen uzaklaşmak, olumsuz etkilerini nedeniyle olumlu etkilerini de ötelemek pek mümkün görünmemektedir. "Bu pazar arkadaşlarımla dışarı çıktığım zaman telefonu yalnızca çaldığında elime alacağım" diye kolayca koyulan kurallar dahi dijital detoks sayılırken turizm sektörü de detoks için kişinin doğayla özdeşleşmesi konusunu işleyerek çeşitli doğal kamplar düzenleyerek veya verimli aktiviteler yaparak (mektup yazmak, yoga yapmak vs.) bireyleri teknolojinin etkilerinden arındırmaya çalışmaktadır [39].

Teknolojisiz yaşamın mümkün değil gibi görünmesinin yanı sıra insanın kendini teknolojinin ve sahteliğinden uzaklaştırmak istemesi ve bireyin teknolojinin sunduğu imkana sırtını dönmesinden ziyade önemli olan bireyin teknolojiyi ihtiyaçları doğrultusunda dengeli bir şekilde kullanmasıdır.

## TARTIŞMA ve SONUÇ

İnternet bağımlılığı, teknoloji ile insanların hayatına girmiş olan, bireylerin sosyal yaşamını doğrudan etkileyen ve bir toplumun gelişimesinde önemli rol oynayan gerçeklerden biridir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte ve teknoloji kullanımındaki bilinç eksikliğiyle teknoloji bağımlılığı türlerinden biri olan internet bağımlılığının görülme sıklığı da artmaya başlamıştır

[40]. Her geçen gün artmaya devam eden bilinçsiz internet kullanıcılarının sayısı “Problemli Patolojik-Sağlıksız İnternet Kullanımı”, “İnternet Bağımlılığı” gibi yeni tanımlamaların da hayatımızda yer edinmesine neden olmuştur [41, 42].
Bağlılık derecesinde internet kullanımı bize kolaylık sağlasa bile bugün sosyal medyada neler olup bittiğini öğrenememe veya haberdar olamamaya dair yaşanılacak bir korku söz konusudur. FOMO, İngilizce açılımıyla “Fear of Missing Out” Oxford sözlüğüne 2013 yılında girmiştir. FOMO’nun Türkçe manası ise “olan biteni kaçırma korkusu”dur ve özellikle dijitalleşen, sanallaşan ve küresel bir köy haline gelen dünyada bireyin yaşadığı bu endişe halinde internet ve sosyal medyanın etkisi büyüktür . Psikoterapistlere göre FOMO, “insanın ilkel hayatta kalma korkularına” dayanmaktadır [43]. Teknoloji tarihe yön vererek tarihi belirlemektedir deyişiyle Innis'in "iletişim araçlarına sahip olanlar dünyaya hükmeder" görüşünü günümüz ortamında daha belirgin bir şekilde hissedilmekte ve birey kendini ne kadar uzaklaştırmak isterse istesin bir şekilde teknoloji ve etkilerinden faydalanmak durumunda kalınmaktadır.
Teknoloji kullanımının tüm dünyada çok yükske olduğu, her gün arttığı ve hatta birçok insan için önemli bir gereklilik haline dönüştüğü yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak gelecek nesillerin teknoloji ile alakalı olumlu-olumsuz gibi ayrımlar yapmaları git gide zorlaşacağı için birçok kişi ve kurum bu konu ile alakalı tedbir alınması gerektiğini savunuyor. Örneğin; eBay’in Chief Technology Officer’ı çocuğunu bilgisayar bulunmayan ve bilgisayar kullanmanın yasak olduğu, 9 kişilik bir okula yollamasının yanı sıra Google, Apple , Yahoo gibi teknoloji şirketlerinde çalışanlarının da çocuklarını bilgisayar olmayan okula gönderdiği biliniyor [44]. Buradan da anlaşılacağı üzere ebeveynler çocuklarını bir şekilde internet, oyun, bilgisayar ve diğer teknolojik bağımlılık tehlikesinden ve bağımlılık ortaya çıkarma ihtimali yüksek olan çeşitli içeriklerden korumak istemektedirler. Bu çalışmada açıkça ortaya konmaktadır ki internet bağımlılığı asla tek bir nesile ya da yaş grubuna hitap etmemektedir. Bugün akıllı telefon ve internet kullanan her birey bağımlılık tehlikesi altındadır.
Ülkemizde de bilinçli kullanım ve diğer nesilleri koruma amaçlı olarak bir takım çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Yeşilay alkol, kumar, tütün ürünleri ve madde bağımlılığının yanında internet bağımlılığını da incelemiş ve anaokul, ilkokul, ortaokul, lise, yetişkin, ebeveyn, uygulayıcı olarak kategorilendirerek kendini internetten uzak tutma, arındırma veya teknolojiyi bilinçli kullanma [45] adına bireyler için önemli bir yol gösterici olmuştur. Teknolojik bağımlılıktan arınma veya arındırma olarak tabir edilen dijital detoks, dijitalden birkaç gün uzaklaşmaktan ziyade bireyin hayatının her alanında olan teknolojiyi bilinçli bir şekilde kullanmayı öğrenmesini amaçlamaktadır. Detoks kampında teknolojiden uzakta geçirilecek iki günün ardından tekrar dijital yaşama geri dönülmesi ve bireyin o iki günü hayatında anı olarak anımsamasından ziyade dijital detoksun uzun ömürlü olması ve internet kullanıcısının hayatının her evresinde homojen bir yayılım göstermesi gerekmektedir. Dijital bağımlılık benimsenmiş ve başarı ile uygulanmış detoks son bulabilmektedir. Ancak bireylerin yaşantılarında teknolojiyi kendilerinin faydasına kullanmayı öğrenmeleri anlık değil uzun vadede bireye katkı sağlayacaktır.

**REFERANSLAR**


1. Uzbay, T. (2009). "Madde Bağımlılığının Tarihçesi, Tanımı, Genel Bilgiler ve Bağımlılık Yapan Maddeler". *MİSED (Türk Eczacıları Birliği Meslek İçi Sürekli Eğitim Dergisi)*, Aralık (21-22), 5-15.
2. Leung, L., and Lee, P. S. N. (2012). "The İnfluences of İnformation Literacy, İnternet Addiction and Parenting Styles on İnternet Risks". *New Media & Society*,14 (1), 117-136.
3. Leung, L. (2004). "Net-Generation Attributes and Seductive Properties of the Internet as Predictors of Online Activities and Internet Addiction". *CyberPsychology and Behavior*, 7(3), 333-48.
4. Bianchi, A. ve. Phillips, J.G. (2005). "Psychological Predictors of Problem Mobile Phone Use". *CyberPsychology and Behavior*, 8 (1), 39-51.
5. Young, K. S. (1998). "Internet Addiction: The Emergence of a New Clinical Disorder". *CyberPsychology and Behavior*, 1 (3), 237-244.
6. Young, K. S., and Abreu, C. N. (2011). *Internet Addiction: A Handbook and Guide to Evaluation and Treatment*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons Inc.
7. O'Reilly, M. (1996). "Internet Addiction: A New Disorder Enters The Medica Lexicon". *Canadian Medical Association Journal*, 154 (12), 1882 – 1883.
8. Scherer, K. (1997). "College Life on-line: Healthy and Unhealthy İnternet Use". *Journal of College Student Development*, 38 (6), 655 – 665.
9. Balcı, Ş. ve Gülnar, B. (2009). "Üniversite Öğrencileri Arasında İnternet Bağımlılığı ve İnternet Bağımlılarının Profili". *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 6(1), 5-22.
10. Seferoğlu, S. S. ve Yıldız, H. (2013). "Dijital Çağın Çocukları: İlköğretim Öğrencilerinin Facebook Kullanımları ve İnternet Bağımlılıkları Üzerine Bir Araştırma". *İletişim ve Diploması Dergisi Çocuk ve Medya Özel Sayısı*, 2, 31- 48.
11. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts , Erişim Tarihi: 15.09.2019
12. Andreassen, C. S. (2012). "Development of a Facebook Addiction Scale". *Psychological Reports*, 110 (2), 501-517.
13. Doğan, A. (2013). İnternet Bağımlılığı Yaygınlığı. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
14. Arısoy, Ö. (2009). "İnternet Bağımlılığı ve Tedavisi". *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi*, 1 (1), 55 – 67.
15. Song, I., Larose, R.,Eastin, M. and Lin, C.A. (2004) "Internet Gratifications and Internet Addiction: On the Uses and Abuses of New Media". *Cyberpsychology and Behavior*, 7(4), 384-394.
16. Kaya, A. B. (2013). Çevrımiçı Oyun Bağımlılığı Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü,.
17. Laura, A. N. and Richard, N. (2004). "Development of a Psychometrically Sound Internet Addiction Scale: a Preliminary Step". *Psychology of Addictive Behaviors*, 18(4), 381-384.
18. Mossbarger, B. (2008). "Is Internet Addiction Addressed in the Classroom? A Survey of Psychology Textbooks". *Computers in Human Behavior*, 24 (2), 468- 474.
19. Alaçam, H. (2012). Denizli Bölgesi Üniversite Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığının Görülme Sıklığı ve Yetişkin Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu ile İlişkisi. (Yayınlanmış Uzmanlık Tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Tıp Fakültesi.
20. Sook – Jung, L. M. A. and Young – Gil, C. M. A. (2007). "Children's Internet Use in a Family Context: İnfluence on Family Relationships and Parental Mediation". *Cyberpsychology and Behavior*, 10 (5), 640-644.

21. Gönül, A. S. (2002) "Patolojik İnternet Kullanımı". *Yeni Symposium Dergisi*, 40(3):105-110.
22. Odabaşıoğlu, G., Öztürk, Ö., Genç, Y. ve Pektaş, Ö. (2007). "On Olguluk Bir Seri İle İnternet Bağımlılığı Klinik Görünümleri", *Bağımlılık Dergisi*, 8 (1), 46-51.
23. Günüç, S. ve Kayri, M. (2010). "Türkiye'de İnternet Bağımlılık Profili ve İnternet Bağımlılık Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik Güvenirlik Çalışması". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 39, 220-232.
24. Günüç, S. (2009). İnternet Bağımlılık Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Bazı Demografik Değişkenler ile İnternet Bağımlılığı Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
25. Ergin, A. Uzun, S. U. ve Bozkurt, A. İ. (2013). "Tıp Fakültesi Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı Sıklığı Ve Etkileyen Etmenler". *Pamukkale Tıp Dergisi*, 6 (3), 134-142.
26. Hall, A. S. and Parsons, J. (2001). "Internet Addiction: College Students Case Study Using Best Practices in Cognitive Behavior Therapy". *Journal of Mental Health Counseling*, 23 (4), 312- 327.
27. Griffiths, M. D. (2012). "Facebook addiction: Concerns, Criticism, and Recommendations: A Response to Andreassen and Colleagues". *Psychological Reports*, 110 (2), 518- 520.
28. Kuss, D. J., and Griffiths, M. D. (2011a). Addiction to social networks on the Internet: A literature review of empirical research. International Journal of Environmental and Public Health, 8, 3528-3552.
29. https://medium.com/@gamzenurluoglu/15-maddede-t%C3%BCrkiyenin-dijital-tablosu-we-are-social-2019-t%C3%BCrkiye-raporu-ebc034d01ef3, Erişim Tarihi: 10.09.2019.
30. https://www.dijitalajanslar.com/internet-ve-sosyal-medya-kullanici-istatistikleri-2017/, Erişim Tarihi: 10.09.2019.
31. Vural, B. A. ve Bat, M. (2010). "Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma". *Journal of Yaşar University*, 20 (5), 3348- 3382.
32. Kırık, A. M. (2013). "Gelişen Web Teknolojileri ve Sosyal Medya Bağımlılığı" (69-102), içinde *Sosyal Medya Araştırmaları 1 "Sosyalleşen Birey"* (Ed. Ali Büyükaslan ve Ali Murat Kırık). Konya: Çizgi Kitabevi.
33. Hacıefendioğlu, Ş. (2010). "Sosyal Paylaşım Sitelerinde Üye Bağlılığı Üzerine Bir Araştırma". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 56 – 71.
34. Balta, Ç. Ö. ve Horzum, M. B. (2008). "The Factors That Affect Internet Addiction of Students in a Web Basal Learning Environment". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergis*i, 41(1), 187 – 205.
35. Lam, L. T., Peng, Z. and Mai, J. (2009). "The Association Between Internet Addiction and Self – İnjurious Behaviour Among Adolescents". *Injury Prevention*, 15(6), 403-408.
36. Nalwa, K. and Anand, A. P. (2003). "Internet Addiction in Students: A Cause of Concern". *Cyber Psychology and Behavior*, 6(6), 653- 656.
37. https://www.lexico.com/en/definition/digital_detox, Erişim Tarihi: 15.09.2019.
38. http://tbm.org.tr/media/kitaplar/TBM_yetiskin_teknoloji_icerik_web.pdf, Erişim Tarihi: 09.09.2019.
39. http://brandtalks.org/2017/10/detoksun-en-teknolojik-hali-dijital-detoks/, Erişim Tarihi: 09.09.2019.
40. Çam, H. H. ve Nur, N. (2015). "Adolesanlarda İnternet Bağımlılığı Prevalansı ile Psikopatolojik Semptomlar ve Obezite Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 14(3), 181-188.
41. Stavropoulos, V., Gomez, R., Steen, E., Beard, C., Liew, L. ve Griffiths, M. D. (2017). "The Longitudinal Association Between Anxiety and Internet Addiction in

Adolescence: The Moderating Effect of Classroom Extraversion". *Journal of Behavioral Addictions*, 6(2), 237-247.
42. https://www.btider.org.tr/blogicerik/fomo-fear-of-missing-out, Erişim Tarihi: 09.09.2019.
43. http://www.nytimes.com/2011/10/23/technology/at-waldorf-school-in-silicon-valley-technology-can-wait.html?pagewanted=all&_r=0, Erişim Tarihi09.09.2019.
44. http://tbm.org.tr/, Erişim Tarihi: 09.09.2019.

# REKLAM VE İDEOLOJİ EKSENİNDE REKLAMLAR

**Prof. Dr. Derya ÖCAL**
Atatürk Universitesi

**Sultan KOCA**
Atatürk Universitesi

## ÖZET

İçinde bulunduğumuz yüzyılda reklamlar, üretim-dağıtım-tüketim yapısının devamlılığını sağlayan kapitalizmin tüm dünyada hakimiyetini sürdürmesinde ve egemen düzenin meşruluğunu sağlamada önemli rol oynamaktadır. Reklam vasıtasıyla bireye iletilen vaatler bir tüketici olan birey üzerinde iş yapış biçimleri ve kimlik, statü algısı yönünde değişim ve dönüşüm açığa çıkararak tüketime dayalı değerlerin ve ideolojinin yeniden yeniden üretilmesini garantilemektedir. Reklamcılık endüstrisinin de içinde bulunduğu tüketim toplumu mekanizması ve dinamikleri ile yaratılan düşünce belirli toplumsal çıkarları genelleştirerek tüketim odaklı yaşam biçiminin yaygınlaşması ve yerleşmesine katkı sağlamaktadır. Üretim, pazarlama ve dağıtım süreçlerinin bir uzantısı ve vazgeçilmez unsuru olarak reklamlar, "satın al-kullan-at" sisteminin temelinde yatan değerleri meşrulaştırarak insan yaşamının kendisini de adeta tüketilecek bir metaya dönüştürmede kilit role sahiptir. Günümüz tüketim toplumu anlayışında kod ve göstergeler üzerinden işlerlik kazanan reklamlar, çeşitli duygulardan beslenerek, mesajını ilettiği ürünlere duygular yükleyerek satışı artırma stratejileri geliştirmekledir. Bu bağlamda gerek sözel gerekse görsel göstergeler aracılığıyla tüketim kültürü ve tüketimden geçerek kimlik kazanma bilincinin devamlılığı sağlanmaktadır. Öyle ki, reklamlar, içerinde barındırdıkları tarihsel ve kültürel birikimin bir uzantısı olan göstergeler ve kodlar aracılığıyla, yan anlamsal, düz anlamsal ve çağrışımsal anlam düzlemlerinde bireyi mesajın etkisine maruz bırakmaktadır. Bu bağlamda Arçelik firmasının reklamları örneğinde yürütülen alan araştırmasında reklam ile ideoloji ilişkiselliği Barthes'in göstergebilimsel yaklaşımından hareketle, göstergebilimin temel dayanakları yardımıyla çözümlenmeye çalışılmıştır. Araştırma Arçelik firmasının resmi sitesinde yer alan 16 reklamın göstergebilimsel bağlamda incelenip yorumlanmasıyla sınırlandırılmış olup; basit rastlantısal olarak seçilen bu reklamlar üzerinden ideoloji ilişkisi incelenmiştir. Ele alınan markanın kimliğini ortaya koyan logosu, yayınlanan reklamların süreleri, reklamlarda anlamın nasıl oluşturulduğu ve oluşturulan anlamın tüketiciye nasıl iletildiği başlıkları üzerinden yapılan çalışmada reklamların düz anlam, yan anlam ve çağrışımsal anlam bağlamında iletmiş olduğu mesajlar ortaya konulmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Reklam, İdeoloji, Göstergebilim, Gösterge, Arçelik Markası.

# ADVERTISING AND ADVERTISEMENTS THROUGH IDEOLOGY


## ABSTRACT

Ads in the current century, plays an important role in maintaining the dominance of capitalism, which ensures the continuity of production-distribution-consumption structure, and ensuring the legitimacy of the dominant order. The promises conveyed to the individual through advertising reveal the change and transformation in the direction of identity, status perception and the way of doing business on a consumer and guarantee the reproduction of consumption-based values and ideology. The idea created by the consumer society mechanism and dynamics, including the advertising industry, generalizes certain social interests and contributes to the spread and establishment of the consumer-oriented lifestyle. As an extension and indispensable element of production, marketing and distribution processes, advertisements play a key role in transforming human life itself into a commodity that can be consumed by justifying the underlying values of the buy-and-use system. In today's consumer society understanding, advertisements, which become operational through codes and indicators, develop strategies to increase sales by nurturing various emotions and putting emotions on the products they convey their message. In this context, consumption culture and the awareness of gaining identity through consumption are maintained through both verbal and visual indicators. Thus, advertisements expose the individual to the effect of the message on the semantic, flat semantic and associative meaning planes through indicators and codes, which are an extension of the historical and cultural accumulation they contain. In this context, the relationship between advertising and ideology has been tried to be solved via Barthes' semiotic approach with the help of semiotics. The research was limited to the analysis and interpretation of 16 advertisements on the official website of Arçelik in a semiotic context and the relationship between ideology is examined through these simple randomly selected advertisements. In the study conducted under the headings of the logo that reveals the identity of the brand, the duration of the advertisements, how the meaning is created in the advertisements and how the meaning is conveyed to the consumer, the messages conveyed by the advertisements in the context of plain meaning, side meaning and associative meaning were revealed.


**Keywords:** Advertising, Ideology, Semiotics, Indicator, Arçelik Brand.

## GİRİŞ

Reklamcılığın ilk dönemlerinde reklamların asıl amacı tanıtımı yapılan ürünün var olan avantajlarını ve rekabetçi taraflarını tüketicinin önüne sermekten ibaretken, gelişen teknoloji ve oluşan yeni pazar şartlarıyla birlikte ürünlerin elle tutulabilir, fiziksel niteliklerinin giderek birbirine yaklaşması ve ürünler arasındaki fiziksel nitelik farklılıklarının ortadan kaybolmaya başlamasıyla birlikte reklamların misyonu da farklılaşmıştır. Nitekim reklamlar, ürünlerin sahip oldukları ekonomik değerin yanında, kültürel değerlerin de taşıyıcısı haline gelmişlerdir. Postmodernist yaklaşım ve yaşam biçiminin egemenliği sonucunda tüketim olgusu, ekonomik bir konu olma niteliğini bütünüyle yitirmiş ve kültürel boyutuyla ön plana çıkmış; tüketilen şey, yalnızca nesneler değil, göstergeler ve imajlar haline gelmiş; hayaller, imajlar ve hazlar tüketim unsuru olarak öne çıkmaya başlamıştır (1). Bu bağlamda özellikle günümüzde reklamlar, dil ve ideoloji bağlamında kapitalizmi meşrulaştıran kültürel düzenlemeler olarak yorumlanmakta ve hakim ideolojiyi yeniden üretmenin yanı sıra toplumsal değerler inşa etme rolünü de sütlenmektedir. Nitekim bireyin reklam ile iletilen değerlerden ve toplumda egemen olan imgelerden kaçışı mümkün görünmemektedir.

"Modern çağın gerçek ritüelleri olarak değerlendirilebilecek reklamlar ile yaratılan değerler, nesneler ve düşünceler neredeyse kutsallık kazanmış durumdadır" (2). Öyle ki, görsellik ve elbette bir bütün olarak ele alındığında tasarım, reklamcılık açısından iknanın kalbinde yer almaktadır. İkna konusunda başarıya erişmek, başarılı bir tasarımla mümkün olmaktadır. İkna, özünde "birilerinin üzerinde psikolojik etki oluşturmak" anlamına gelmektedir. Görsel unsurların stratejik bir tasarımın parçası olarak kullanımı günümüz reklamcılık dünyasında ikna mekanizmalarının başarıyla işlemesini sağlamaktadır (3).

Küreselleşme, ekonomik gelişmeler ve teknolojik ilerlemeyle birlikte reklamcılık endüstrisi gelişmiş ve iş yapış pratikleri de hızla dönüşmüştür. Bu bağlamda üretilen reklamlar yalnızca mal veya hizmet hakkında doğrudan bilgilendirme yapmaktan ziyade, daha çok ürünleri birtakım duygularla eşleştirip, popüler kültür ürünlerinden aldıkları simgeleri kullanarak tanıtma yoluna gitmektedir. Buradan hareketle, açık işlevi, ürünleri satmak olan reklamların muhatabına sundukları, sadece satmaya çalıştıkları ürünlerin doğasında var olan nitelikler değildir. Reklamlar, özünde tüm ürünleri hedef kitlesi bünyesinde "bir şey ifade eder" hale getirmeye çalışmaktadır. Bunu gerçekleştirirken de gündelik yaşam içinde var olan nesneleri, şeyleri duygularla yoğurarak şekillendirme yoluna gitmektedir. Yeni medyanın firmaların küreselleşme odaklı pazar yapısı içerisinde kârlarını maksimize etme çabalarına hizmet ettiği göz önünde bulundurulduğunda, yeni medya kullanıcıları da reklam-medya-pazarlama üçgeninin esas aktörü konumuna taşınmaktadır. Öyle ki sosyal medya/yeni medya kullanıcıları, medya kültürünün yönetimine gönüllü olarak eşlik etmekte ve reklam endüstrisine fayda sağlamaktadır (4).

Günümüz toplumlarının kapitalist üretim yapısına hizmet eden ve küresel boyutlar kazanan tüketim eylemselliği, özellikle içinde bulunduğumuz yüzyılda bireylerin yaşamlarını ve kimliklerini sergileme/sunma aracı rolü üstlenmektedir. Tüketim aracılığıyla birey, yaşam strandartlarını ve statü sseviyesini sembolik olarak ortaya koymaktadır. Tüketime dayalı geliştirilen değerler ve tüketim ideolojisi reklamlar aracılığıyla küresel ölçekte yaygınlık kazanmakta, gelişen tüketim toplumu yine reklamcılık aracılığıyla sürekli yeniden üretilmektedir. Reklamcılık endüstrisinin sunduğu yaşam ideali çerçevesinde adeta her yaştan, cinsiyetten, gelir durumundan ve meslekten bireyin temel ve ortak davranış biçimi "tüketim" eylemselliği olmuştur. Reklamcılığın ürünlere ilişkin imaj üretimi ve markaların kendilerini sunma biçimleri, sembolik düşünme ve kendini sunma biçimlerini pekiştirir niteliktedir.

Reklam olgusunu, tüketim ve ideoloji ekseninde ele alan bu çalışmada reklam olgusu, bir marka üzerinden, markanın kullandığı sembolik dil ve iletişim biçiminin çözümlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda Arçelik firmasının sitesinde yer alan 16 reklam filmi örneklem olarak ele alınmış ve göstergebilimsel çözümleme aracılığıyla analiz edilmiştir. Göstergebilimsel çözümlemede "gösteren", "gösterilen", "gösterge", "düz anlam", "yan anlam" ve çağrışımsal anlam" gibi temel unsurlara odaklanılırken, reklam filmlerinin detaylı çözümlemesi gerçekleştirilmiştir.

## REKLAMDA İDEOLOJİ VE GÖSTERGELER DÜNYASI

Tüketim, özellikle günümüz dinamikleri çerçevesinde ele alındığında sosyal, kültürel ve ekonomik amaçların gerçekleştirilmesi amaçlı olması yönünden değerlendirilebilecektir. Bireyin boş zaman değerlendirme aktivitelerinden mevcut varlığını ve sosyal statüsünü sunmasına değin birçok görüngüye sahiptir. Tüketim toplumunun bir uzantısı olarak ele alınabilecek olan "tüketim kültürü" kavramı, ürünler dünyasının ve ürünlerin yapılanma ilkelerinin günümüz toplumunun anlaşılması açısından kritik öneme sahiptir. Tüketim toplumunun materyaller dünyasını temsil eden tüketim kültürü, insanların yaşam biçimlerine gönderme yapmaktadır.

Reklam, ürüne ilişkin anlam üretimini ve bu anlamın geleneksel ve yeni medya üzerinde dolaşımını sağlayarak piyasalarda ekonomik denge ve rekabet arayışına katlıda bulunmaktadır. Öyle ki reklamlar bu dağıtım süreci içerisinde ideolojinin taşınmasında ve yeniden üretiminde önemli rol oynamaktadır. Reklam, mevcut değerler ve kurallar silsilesinin yaygınlaştırılması ve devamlılığı açısından da gösterge ve semboller aracılığıyla pekiştireç rolü üstlenmektedir. Özünde tüketici kitleye işaret ve semboller aracılığıyla ulaşmayı hedefleyen reklamlar, ideal bir dünya yaratarak yapay gereksinimler oluşturmakta ve tüm gereksinimlerin tanıtımını yaptığı mal ve hizmetlerin alınmasıyla doyurulacağı fikrini geliştirerek tüketim ethosunu yüceltmektedir. Bu da tüketilen nesnelerin somut özelliklerinden ziyade üzerine yüklenen soyut özellikleri üzerinden yüceltilmesiyle mümkün hale gelmektedir. Bu bağlamda daha karmaşık ve daha zor analiz edilen bir tüketim biçimi söz konusudur (5). Günümüzde gelinen son durumu açıklayan Bocock (6), tüketim olgusunu, ister gelişmiş kapitalist toplumlarda ister tarım ağırlıklı feodal toplumlarda olsun ekonomik faktörlerle birlikte gösterge ve sembollerin de içinde olduğu bir sosyal süreç olarak ele almakta ve tüketimin gittikçe artan bir şekilde arzulara dayanan bir olgu haline geldiğine işaret etmektedir.

Tüketici konumundaki bireyler üzerinde yapay talep yaratma suretiyle tanıtımını yaptığı ürünü satmayı, kullandırmayı ve tükettirmeyi amaçlayan reklamlar, ürünleri tüketiciler için fonksiyonlarının ötesinde anlam ifade eder hale getirmek amacıyla yeni anlam yapıları oluşturmaktadır. Bu çerçevede, reklam bir anlam üretme aracı olarak ifade edilebilecektir. Öyle ki reklamlar, şeyler dünyasından aldığı ifadeleri, insanlar için bir şey ifade eder biçime çevirerek talep yaratmaya çalışımaktadırlar (7). Her geçen gün egemenlik alanını genişleten reklamcılık endüstrisi günümüzde hızla gelişen pazar ekonomisine ve iktisadi liberalleşme sürecine hizmet eder tarzda iletiler aracılığıyla gündelik yaşamı kuşatmaktadır. Sürekli büyüyen reklamcılık endüstrisi, ilettiği mesajlar ve ürettiği değerler aracılığıyla toplumsal yapının farklı birimleri ve öğeleri arasında geniş bir iletişim ağı oluşturmaktadır. Kapitalist üretim sisteminin tüketime dayalı toplumsal yapısı içerisinde mal ve hizmetlerin akışını hızlandıran reklamcılık endüstrisi, varolan sistemin devamlılığını sağlayan enformasyon ve imgelemi dolaşıma sokmada önemli rol üstlenmektedir. Nitekim bu işlevselliği çerçevesinde reklamcılık endüstrisi göstergeler aracılığıyla sembolik olarak ideolojinin üretilmesini ve aktarılmasını sağlamaktadır. İdeoloji bu süreç içinde, görünmez bir örtü vazifesi görmekte ve ideolojiyi süreklileştirmek ve kalıcılaştırmak amacıyla reklamın temel argümanı olan 'özgür seçim sağlar' söylemi devamlı olarak tüketicinin önüne konulmaktadır (2). Üretim düzeninin içine, bir göstergeler güdümlemesi düzeni olan tüketim düzeni karışmıştır ve bu tüketim düzeni Baudrillard'a göre göstergelerle beslenmekte ve göstergelere sığınarak yaşamaktadır (8).

Reklamcılık endüstrisinin de desteklediği bir tarzda gündelik hayatlar estetik görünüşler kazanmaktadır. Yeni medya ve reklamcılık endüstrisi odaklı ele alındığında gündelik hayatın dokusunu oluşturan gösterge, imge ve imajların hızla ortaya çıktığı, kullanıldığı ve tüketildiği gözlemlenmektedir. Her bir gösterge hızla trend/moda olmakta, ardından da hızla yok olmaktadır. Öyle ki medyada dil yoluyla üretilmiş olan bir metin ya da nesne, kullanım ve tüketim aracılığıyla başka bir şeyin yerine geçmektedir. Nesneler ya da ürünler üzerinden anlam aktarımı, medyada çoğunlukla reklamlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Nesnenin tüketimi ve kullanımı reklam aracılığıyla anlamların, statülerin, yaşam biçimlerinin yerine geçmektedir. Bu yolla, reklamlar, tüketim ideolojisi üzerinden ürünlere anlam aktararak iknayı sağlamaktadırlar (9). Günümüz toplumlarında anlam taşıyan her şey dil ile iç içedir. Nesneler materyal, elle tutulur olmanın dışında anlam belirtmekte ve üretmektedir. Anlam belirtmek, nesnelerin yalnızca bilgi taşımadığı, ama göstergelerden oluşan yapılı dizgelerden yani özellikle farklılık, karşıtlık ve ayrılık dizgelerinden oluştuğu anlamına gelmektedir. Artık

neredeyse hiç kimse bir ürünü günümüzde yalnızca kullanım değeri üzerinden satın almamaktadır. Çünkü nesneyi işlevsel özelliğinden ötürü satın almak demek yalnızca mekanik bir araç satın almak demektir. "Baudrillard'ın da dediği gibi, nesneler duygudan kurtarılıp işleve indirgendiğinde, insanlar duygusallıktan kurtulmuşlar ama nesnelerin kullanıcıları olmuşlardır" (10). Reklam, işaret ve sembollerden bir dünya yaratarak tüketicilerde yapay gereksinimler oluşturup piyasayı denetlemektedir. Ayrıca, tüm gereksinimlerin piyasadaki malların alınması yoluyla doyurulacağı fikrini yaratarak tüketim eylemini yüceltmektedir (11). Çünkü günümüzde tüketilenler sadece maddi nesneler olmaktan çıkmış, soyut nesneler biçimine dönüşmüştür. İçinde bulunulan toplumsal yapıda artık daha karmaşık ve daha zor analiz edilen bir tüketim biçiminden söz edilebilecektir (12).

## YÖNTEM

Bu çalışmada, reklam ve ideoloji arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla veri toplama tekniği olarak göstergebilimsel çözümlemeden yararlanılmıştır. Göstergebilim dilsel ve dil dışı tüm gösterge dizgelerini inceleyen bir bilim dalıdır. Charles Morris, göstergebilimi "göstergelerin bilimi" olarak tanımlamaktadır (13). Bu çalışmada gösteren gösterilenele alınmış ve reklam filmlerindeki nesneler kendi içinde değerlendirilerek gösterge bilime uygun bir şekilde incelenmiştir.

Göstergebilimsel çözümleme, görsel dünyanın çözümlenmesinde sıkça başvurulan bir çözümleme yöntemidir. Tarihsel süreç içerisinde insanoğlunun iletişim amaçlı başvurduğu yollar arasında yer alan 'şekil' ve 'sembol'ler, günümüz dünyasında reklamcılık endüstrisinin başat araçları arasında yer almaktadır. Reklam görsellerinin anlaşılması için bir göstergede gösterenle gösterilen arasındaki ilişkinin kurulması gerekmektedir. Bir gösteren görüldüğü ya da işitildiği zaman, onun gösterileni yani ne anlama geldiği zihinde oluşmaktadır. Anlama süreci de böylece başlamaktadır. Göstergebilimin en önemli alanı, Roland Barthes'in yaklaşımıyla, 'anlamlama' adı altında toplanabilen düzanlam ve yan anlamdır. Bu bağlamda düz anlam göstergenin neyi temsil ettiği, yan anlam ise göstergenin nasıl temsil edildiğidir. Kavramlar, birinci aşamada gerçek dünyanın zihinde soyutlanmış, genelleştirilmiş karşılıklarıdır. İkinci aşamada, yani iletişim/dışavurum aşamasında ise, kavram gösterilen, dışa vurma biçimde (ses imgesi, görüntü imgesi vb.) gösteren olur. Kavramlar kültür olgusundan kopuk değildir, belli bir kültür bağlamı, dizgesi içinde tuttukları yerle değer kazanırlar (13). Barthes çözümleme yaparken dört temel ilkeye bağlı kalır. Biçimselleştirme, yayıncılık, çoğulluk ve işlemsellik ilkeleri sırayla yapıtı anlamlandırmak için kullanılır. Birinci evrede yapıtın biçimini araştırmak, ikinci evrede metnin anlamını ve çağrışımını esas almak, üçüncü evrede metnin çağrıştırabileceği tüm olası anlamları değerlendirmek ve son evrede ise metnin üç aşamada çözümlenmesini öngörerek değerlendirme yapılır. Bu ilkeler ve evreler metnin her anlamıyla okunmasını sağlamaktadır (14). Göstergebilim bu teknik görünmelerin bir anlamlılık içinde oluşmasını ve okunmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda reklamların anlattığı ve anlatmak istediği mesajlar, kodlar, imgeler göstergebilim yöntemi ile açığa çıkmaktadır.

Araştırma Arçelik firmasının resmi sitesinde yer alan 16 reklamın göstergebilimsel bağlamda incelenip yorumlanmasıyla sınırlandırılmış olup; basit rastlantısal olarak seçilen bu reklamlar üzerinden mesaja maruz kalan üzerinde açığa çıkarılmaya çalışılan duygu ve temel dürtü çözümlenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın analiz bölümünde, çalışmanın örneklemini oluşturan Arçelik markasının sitesinde yer alan 16 reklam filmi göstergebilimsel çözümleme kriterlerinden hareketle görsel öğeleri ve reklam unsurları üzerinden ele alınarak; düz anlam, yan anlam, çağrışımsal anlam bağlamında çözümlenmeye çalışılmıştır. Reklamın süresi, senaryosu, gösterge, gösteren, gösterilen unsurların neler olduğu ve çalışma anlamlar (düz anlam, yan anlam ve çağrışımsal anlam) düzeleminde gerçekleştirilmiştir.

## REKLAM FİLMLERİNİN ÇÖZÜMLENMESİ

**Reklam 1:**

**Görsel 1:**Arçelik ProSmart Inverter Klima Görseli

**Süre:** 18 saniye

**Senaryo:** Arka fondan son tahminlere göre soğuk hava dalgası sesi duyulur. Bu sırada kamera uydudan çekilmiş dünya görüntüsüne yaklaşır. Arka fonda ses devam etmektedir. Soğuk hava dalgasının trafikten alışverişten hatta ofisten geldiğini söyler. Bu sırada trafikten alışverişten ve ofisten kesitler sunulur. Ardından Arçelik Pro Smart İnverter klimanın wifi özelliği ile uzaktan ayarlanabileceği ifade edildiği sırada ekrana klima görseli gelir ve Arçelik logosuyla reklam sonlanır.

**Gösterge:** Klima, insan, telefon ve mekan

**Gösteren:** Klima ve yazı

**Gösterilen:** Kolaylık, yenilik ve tasarım

**Düzanlam:** Arçelik ProSmart Inverter klimalanın özellikleri anlatılmaktadır.

**Yananlam:** Arçelik ProSmart Inverter klimanın wifi özelliğinin insanların yaşamını kolaylaştırdığına gönderme yapılmıştır. Klimanın gücü hava olayıyla özdeşleştirilmiştir ve insanların bunu yönetebildiği vurgulanmıştır.

**Çağrışımsal Anlam:** Yenilik ve tasarım Arçelik'in katkısıyla bir arada bulunmaktadır. Teknolojinin insan yaşamını kolaylaştırdığına vurgu yapılarak tüketicinin satın alma davranışı gerçekleştirmesi amaçlanmaktadır. Klimanın wifi özelliği bireye yönetme gücü vermektedir. Birey böylece kendini güçlü ve özel hissetmektedir.

**Reklam 2:**

**Görsel 2**: Grundig Soundbox Serisi görseli

**Süre:** 1 dakika 25 saniye

**Senaryo:** Müzik sesi duyulur ve ekranda bir bluetooth hoparlörün hangi özellikleri ile fark yaratır yazısı gelir. Dairesel şeklin üstünde tasarım, boyut, ses kalitesi, çoklu bağlantı, fonksiyonlar, pil ömrü yazmaktadır. Müziğin sesinin artmasıyla hoparlör görseliyle birlikte daha güçlü yazısı gelir. Daha çok daha çok yazısıyla birlikte ürünün özellikleri gösterilmeye başlanılıyor. Daha özgür yazısıyla hoparlörün 8 saat pil ömrü olduğu, şarj edilebilir USB çıkışının olduğu, daha şık daha fonksiyonel olduğu yazıları ekrana gelir. Bu yazılar hoparlör görseliyle ekrana geliyor. En sonda ekranda "Dışarda müzik dinlediğiniz her ana keyif katar" yazısı geliyor. Ekrandaki yazı görseli geçiş yaparak Grunig markası ekranın ortasında belirir ve reklam biter.

**Gösterge:** Hoparlör, mekân ve müzik
**Gösteren:** Hoparlör ve yazı
**Gösterilen:** Teknoloji, özgürlük ve mutluluk

**Düzanlam:** Grundig Soundbox Serisi Hoparlörün özellikleri anlatılmıştır. Daha net sesler, mükemmel bas deneyimi, çoklu bağlantı, şık tasarım özellikleri vurgulanmıştır.

**Yananlam**: Grundig Soundbox Serisi Hoparlörün özelliklerinin hayata keyif kattığı belirtilmektedir. Son teknoloji, estetik, kalite gibi özelliklerle Arçelik markasının büyük, güçlü bir marka olmasına gönderme yapılmaktadır.

**Çağrışımsal Anlam:** Reklam bir bluethooth hoparlör hangi özellikleriyle fark yaratır sorusuyla izleyici de merak uyandırmaktadır. İzleyici reklamı izlerken diğer taraftan düşünmektedir. İzleyiciye daha aha net sesler, mükemmel bas deneyimi, çoklu bağlantı, şık tasarım ve çok daha fazlası daha fazlası mesajı vermektedir. Bluetooth hoparlörlerde aradığınız birçok özelliğin Grundig SoundBox Serisinde olduğu vurgulanarak tüketici etkilenmeye çalışılmıştır.

**Reklam 3:**

**Görsel 3**: Balıkçı Engin Canbaz Röportajı

**Süre:** 1 dakika 10 saniye

**Senaryo:** Müzik sesi duyulur. Ekranın ortasında "Senin Emeğin Senin Aşkına Türkiye" sloganı ile birlikte Arçeliğin logosu yer alır. Reklam bir balıkçıyla teknenin kamerasında röportaj yapılmış bir şekilde başlar. Balıkçı "Anadan doğma bir balıkçıyım. Balıkçının gecesi gündüzü olmaz. Balık nerdeyse biz oradayız" sözlerini duyarız. Daha sonra kamera hareketiyle limandan ayrılan balıkçı teknelerini görürüz. Teknede çalışan halatla uğraşan insan manzarası eşliğinde balıkçı sözlerine devam eder. "Denizde balık bulamayacağım diye bir şey yok. Balığın azı olur çoğu olur. Verdiğin emeği verdiğin ekonomiyi geri alabilmek için layıkıyla yapman gerekir". Bu sırada ekranda balık ağlarıyla uğraşan kişileri görürüz. Kamera bu insanların ellerini yüzlerini yakın plana alır. Balıkçı sözlerine devam eder. "Rüzgarı bir zorluk fırtınası bir zorluk en büyük zorluk sosyal hayattan uzaksın 3 evladımın doğumunu göremedim" diyor. Kamera tekrar hareket edip balıkçının teknede ki hareketleri gösterilir. Bu sırada dış ses devam eder. "Balık bir alışkanlık bir tutkudur. Emek verip öğrenmen lazım okulu yok"diyerek güler. Ekran kararır ve ekranın ortasında dikkat çekecek bir biçimde yer alan Arçelik logosuyla reklam biter.

**Gösterge:** İnsan, mekan ve nesne
**Gösteren:** Erkek, tekne ortamı, deniz ve balıkçılar
**Gösterilen:** Dramatik, hayattan kesitler ve emeğin gerçeğe dönüşmesi

**Düzanlam**: Balıkçı olan Engin Canbazın hayat hikayesi anlatılmıştır.

**Yananlam**: Balıkçının gecesi gündüzünün olmaması ile Arçelik markasının gece gündüz çalıştığı vurgulanmıştır. Balıkçının mesleğini aşk ile yaptığını söylemesi ile Arçelik'in sloganına gönderme yapılmıştır. Balık neredeyse biz oradayız sözüyle Arçelik'in markasının her yerde olduğu vurgulanmıştır. Balıkçının balığın en iyisi için uykusu, sosyal yaşantısını bırakıp, emek vermesi ile markanın işi layıkıyla yaptığı vurgulanmıştır.

**Çağrışımsal Anlatım**: Balıkçının yaşamı ile Arçelik markasının arasında bir bağ oluşturulmuştur. Markanın tüketici için gece gündüz çalıştığı ve bununda bir tutku olduğu vurgulanmıştır. "Aşk ile yap" konsepti izleyiciye duygusal bir şekilde sunulmuştur. Röportaj

ile gerçeklik duygusu artmış tüketici etki altına alınmıştır. Balıkçının fedakarlığı ile markanın fedakarlığı özdeşleştirilmiştir.

**Reklam 4:**

**Görsel 4**: Senin Emeğin Senin Aşkın Reklam Görseli

**Süre:** 1 dakika 49 saniye

**Senaryo:** Karanlık ekranda dalga sesleri duyulur. Dalga seslerinden sonra müzik başlar. Fırtınalı bir havada teknenin güvertesinde balık ağlarını çeken kişiler görülür. Dış ses "Bu karasular alın terindir. Hadi rastgele dersin bırakırsın kendini sert sulara" sözlerinde ekrana balıkçıların gece dalgalarla boğuşmaları, bağırışları, balık ağlarını çekmeleri gelir. Sahnenin devamında fırtınadan çıkılır, gün doğar. Genel planda çay toplayan insanlar görülür ve dış ses devam eder. "Yüksek dağların alçak gönüllü insanları onlar ki aslında içilen çayın her yudumunda" sözlerinde çaylıkta çay toplayan kişiler görülür. Çayın taşınışı ve yakın planda kadın yüzü ekrana gelir. Dış ses devam eder ve görsel değişir. Ateş görseliyle birlikte dış ses girer. "Bir nefesle ateşe hayat vermek kolay mı? Sende ki bu aşk olmasa" sözleri ile cam yapan kadın ve erkek görülür. Görsel değişir. Genel planda sırtında çanta ile koşan erkek çoçuk annesinin yanına gelir. Dış ses devam eder. "El emeği nedir diye sorarsan eğer Kayseri, Uşak, Milas seni bekler" sözleri ile ekrana halı tezgahında kadınlar görülür. Kamera futbolculara çevrilir. Dıs ses "Ay yıldızın heyecanı bir an olsun kalbinden çıkmaz. Sen bu kadar emek verirken biz hakkını vermezsek olmaz" der. Kamera ev ortamında televizyonda maç izleyen kişilere çevrilir. Adam yerinden kalkar buzdolabından balığı alır ve fırınlar. Burada Arçelik'in beyaz eşyaları görülür. "Ekmek teknesinden halının ilmiğine" elektrik süpürgesi ile halının tozunu alan kadın görülür. Flashback yapılarak halı dokuyan kadın görseli ekrana gelir. Dış ses devam eder. "Çayın tutamından alın terine…Her zerredeki emekler karşılığını bulsun diye aşkla çalışıyoruz" sözleri eşliğinde Arçelik'in küçük ev aletlerinin görseli ekrana gelir. "Bugün bu ülkenin en sevilen markası isek senin emeğinle senin aşkına Türkiye" sözlerinden sonra teknenin direklerinde ki bayrak görseline geçiş yapılır. Siyah ekranda yer alan Arçelik logosuyla reklam biter.

**Gösterge:** İnsan, mekan ve nesne

**Gösteren:** Balıkçı, çay toplayan kişiler, cam ustası, halı dokumacısı ve futbolcu

**Gösterilen:** Aşk, emek, dramatik, ulaşılan başarı, sevgi, güç

**Düzanlam:** Çiftçiden balıkçıya dokumacıdan cam ustasına kadar herkesin emeğine duyulan saygı anlatılıyor.

**Yananlam:** Çiftçinin balıkçılığın cam ustasının emeği Arçelik'in emeğiyle, sevgisiyle ve gücüyle birleştirilmiştir. Herkesin emeğine saygı duyarak, Türkiye'de her eve giren marka olduğu vurgulanmıştır. Türk tüketicisinin ihtiyaçlarına yönelik ürün ve hizmetler sunmaya devam ettiği bunu yaparken de Türk halkından ilham aldığı anlatılmıştır.

**Çağrışımsal Anlatım:** Reklamda Arçelik'in milli bir marka olduğuna ve tüm paydaşlarına hitap ederek büyüdüğü anlatılmaktadır. Bunun içinde halkına teşekkürü borç gördüğüne vurgu yapılarak tüketiciler özel hissettirmek amaçlanmıştır. Reklam filminde gerçek karakterlere yer verilmiştir. Böylece marka tüketiciyle bağ kurarak ona duyduğu sevgi ve saygıyı paylaşmıştır. Dinamik kurgu yapılara sahne sekansları birbirine bağlanılmıştır. Böylece seyirci tetikte tutulmuş duygunun seyirciye geçmesi amaçlanmıştır. Tüketiciyle gönül bağı kurulmuştur.

**Reklam 5:**

**Görsel 5:** Halı Dokumacı Belgin Aslan Röportajı

**Süre:** 1 dakika

**Senaryo:** Halı tezgahı görseliyle birlikte dış ses "Cıngıllı Cafer, eli kolunda, tavuk bacağı var. Bunlar bizim anneden anneanneden gelen eski motifler" sözleri eşliğinde Belgin hanımın halı tezgahı yakın ve genel çekimde görülür. Yakın planda halı saçağı örülür. Halıya ilmik atıp onu işler. Dış ses devam eder. "En sevdiğim renk kırmızıdır. Kırmızıyı bütün halılara koyarım. Bir kadın mutluysa o halıya güzel motifler çıkarır." Sözleriyle Belgin hanımın dokuduğu halı görseli ile halının ipini çekip ilmik ildiği görseli yakın planda izleyiciyle buluşur. Belgin hanım devam eder." Ben işimi aşkla yaptığım için cıvıl cıvıl renkler olur" sözleriyle Belgin hanımın günlük yaptığı işler görülür. Tavuklara yem atar, ocağı yakar. Dış sen devam eder. "Abla emeğine sağlık sen alın teri döktün şimdi biz bunu evimizde kullanacağız sözleriyle halı dokuduğu diğer halıların üstüne konulur. Belgin hanım hamur açarken görülür ve devam eder. "Anneannemin halısı 150 sene bakıyorsun yepyeni. İlerde çocuklarım diyecek ki bu benim annemin halısı ya da beraber dokuduğumuz halı diyecekler beni hatırlayacaklar" sözleri ile göğüs planda Belgin hanım görülür.

**Gösterge:** İnsan, mekan ve nesne

**Gösteren:** Kadın, halı, ip, tezgah ve tokmak

**Gösterilen:** Aşk, emek, mutluluk ve nesillere aktarım

**Düzanlam:** Halı dokumacısı olan Belgin Hanım hayat hikâyesi anlatılmıştır.

**Yananlam**: Belgin Hanımın halı dokurken verdiği emek ve işini aşkla yapması anlatılmıştır. Halı motifleri ile geçmiş gelecek nesil arasında bağ kurulmuştur. En sevdiği rengin kırmızı olması ve onu bütün halılara kullanması ile marka arasında bağ oluşturulmuştur.

**Çağrışımsal Anlam:** Anneden anneanneden gelen motiflerin hala devam ettiği ve nesiller arası bağın kurulduğu söylenmiştir. Böylece izleyiciye markanın köklü bir geçmişinin olduğu mesajı verilmiştir. Kişinin mutlu olmadan işini iyi yapamadığı vurgulanmış, renk uyumlarını yakalayamadığı belirtilmiştir. Bu yüzden mutluluğun önemli olduğu söylenmiştir. Kişi ne yaparsa yapsın aşk ile yapsın mesajı izleyicinin zihninde yer almıştır. Burada tüketiciye Arçelik markasının işini aşkla yaptığı mesajı verilmiştir. Reklamda bir kişinin hayat hikayesinden kesitlerin sunulması inandırıcılığı arttırmıştır. Marka tüketici ile arasında duygusal bir bağ kurmuştur. Marka "Senin Emeğin Senin Aşkına Türkiye " sloganıyla dokunan o halılara toz kondurmamak bizim görevimiz mesajını da vermiştir. Röportaj ile Arçelik markasının ürünlerine gönderme yapılmıştır.

**Reklam 6:**

**Görsel 6**: Çay Toplayıcı Aynur Kalay Röportajı

**Süre:** 1 dakika 22 saniye

**Senaryo:** Ekran "Senin emeğin senin aşkına Türkiye" sloganı ve sağ alt köşede Aynur Kalay çay toplayıcısı yazısıyla açılır. Dış ses olarak Aynur hanımın sesi duyulur. "Ne iş olursa olsun

ev işi, tarla işi, çay toplama işi aşk ile yapmazsan o işten hayır gelmez.” Sözlerinden sonra Aynur hanım kapı eşiğinde ayakkabılarını değiştirirken görülür. Aynur hanım çaylığa girer ve dış ses devam eder. “Sabah serinliğiyle toplayacaksın topladığın çayı, yakmayacaksın. Güneş geldiğinde çayları serine alırız, otları kesip üstüne örteriz. Çayımız nimet...” Bu sırada Aynur hanım ekranda çay toplarken ve röportaj halinde görülür. Sahne sekansı değişir Aynur hanım mısır tarlasında mısır toplarken dış ses “Mısır yapıyoruz, sebze yapıyoruz, odun yapıyoruz çalışıyoruz hep” sözleri duyulur. Sekans değişir. Omuz planda Aynur Hanım gülerken görülür daha sonra genel planda köyde yüksek bir yerden bakar. “Çayı artık herkes seviyor. Yemekten sonra çay, yorgun olduğunda çay, sürekli içiyoruz. Sohbetle de çok güzel gidiyor” der ve çay içerek kameraya güler. Yakın planda ailesiyle kameraya gülerler. Dış ses devam eder. “Emek vermeden o şeyin tadı tuzu olmaz. Her şey emek emek! Alnını göstererek “böyle alın teri” der. Ailesiyle kameraya el sallar ve reklam biter.

**Gösterge:** İnsan, mekan ve nesne
**Gösteren:** Kadın, çaylık, çay yaprakları ve makas
**Gösterilen:** Aşk, emek ve mutluluk

**Düzanlam**: Çay toplayıcısı olan Aynur Kalay’ın hayat hikayesinden kesitler sunulmuştur.
**Yananlam**: Aşkla yapılmayan bir işten hayır gelmeyeceği anlatılmıştır. Markanın aşk, emek, alın teri mesajı hayat hikâyesiyle birleştirilmiştir.
**Çağrışımsal Anlam**: “Senin Emeğin Senin Aşkına Türkiye” konsepti bağlamında Aynur hanımın hayat hikâyesine yer verilmiştir. Metrelerce yüksekte, yağmurun altında en güzel çay yapraklarını seçmeleri, emek vermeleri markanın konsepti ile bağdaştırılmıştır. Marka sizin emeğinizi en güzel şekilde sunmazsak olmaz mesajını vermiştir. Böylece kendi ev aletleri ürünlerine gönderme yapmıştır. Sürekli çay mesajıyla marka kendi tercih edilebilirliğini vurgulamıştır. Karadeniz kadınının çalışkanlığı ile de markanın çalışkanlığı özdeşleştirilmiştir. Aynur hanımın aile mutluluğu da markanın büyüklüğüyle birleştirilmiştir. Marka her yerde olduğunu vurgulamıştır.

**Reklam 7:**

**Görsel 7:** Eski Televizyonunu Getirene Arçelik Televizyonlar 1000 TL'ye Varan İndirim

**Süre:** 30 saniye
**Senaryo:** Topun başında Türkiye formasıyla Selçuk İnan görülür.Dış ses “Selçuk İnan 89 dakikada barajın üstünden kalecinin uzanamayacağı o küçük noktayı nasıl gördüyse siz de öyle göreceksiniz” der ve gol olur. Ekranda futbolcuların sevinçleri görülür. Dış ses devam eder. “Eski televizyonunuzu Arçelik 4K ultra hd televizyon ile 1000 tl’ye varan indirimle izleyin der. Bu sırada ekranda gri renkte olan Arçelik marka televizyon görülür. Dış ses devam eder. “Dijitürk’ün ilk 3 ay ücretsiz” olduğunu söyler. Ekranda Galatasaray, Trabzonspor ve Beşiktaş formalarında futbolcular görülür. Reklam filminin sonunda Milli takım formalarını giymiş Çelik ve Çeliknaz gözükür ve ortada Arçelik logosu yer alır. Milli takım ana sponsoru yazar.

**Gösterge:** İnsan, mekan ve nesne
**Gösteren:** Konuşmacı, Arçelik led televizyon, futbol ve robot
**Gösterilen:** Atılan gol, ultra HD televizyonun netliği, mutluluk ve birliktelik

**Düzanlam**: Arçelik mağazalarından Arçelik TV alındığında 1000 tl'ye varan indirimin olduğu söylenmiştir. Ayrıca Digitürk paketlerinin (Filmin Yıldızı Paketi veya Yıldız Dolu Paket) 12 ay ücretsiz olduğu belirtilmiştir.
**Yananlam**: Futbolcu Selçuk İnan'ın barajın üstünden attığı gol ile Arçelik markasının netliği vurgulanmıştır. Arçelik ve Dijitürk birlikteliği anlatılmıştır.
**Çağrışımsal Anlam**: İyi bir futbolcunun kaleyi çok net gördüğü mesajı verilmiştir. Marka kendisini özdeşleştirerek tüketiciye net görme vaadi sunmuştur. Marka bilinirliği için Çelik ve Çeliknaz maskotunu reklamın sonunda kullanarak tüketiciyle duygusal bağ kurmuştur. Mutluluk ve birliktelik mesajı verilmiştir. Arçelik ve Dijitürk'ün net ve bilinir marka olduğu tüketiciye sunulmuştur. Marka milli takıma sponsor olarak pazarda saygınlık yaratmayı amaçlamıştır. Arçelik markasına karşı hem olumlu davranış yaratılmak istenilmiş hem de ürünün satışı hedeflenilmiştir.

**Reklam 8:**

**Görsel 8:** Wi-Fi ProSmart Inverter Klima Tanıtım Videosu

**Süre:** 2 dakika 37 saniye
**Senaryo:** Tanıtım videosu kişinin kendisini ve ürünü tanıtmasıyla başlar. "Wi-Fi ProSmart Inverter Klima serisini yakından tanıyacağız" der. Dış ses olarak video yer alan kişi kullanılmıştır. Ekrana ağır çekimde gri klima üzerinde pan hareketi yapılmış görsel gelir. "A++ enerji sınıfında yer almaları, Ultra ionizer+ hava temizleme ve sessiz çalışma modları gibi birçok gelişmiş özellikle donatılmışlar" sözleri görsele eşlik eder. Yakın çekimde klima görseli görülür ve kamera görsel üzerinde tilt hareketi yapar. Dış ses "Fakat bu serinin en büyük farkı, wifi ve bulut bilişim teknolojisi sayesinde akıllı cihazlar üzerinden kontrol edilebiliyor olması. Akıllı telefonunuz veya tabletinize yükleyeceğiniz uygulama ile evinizdeki, ofisinizdeki ya da yazlığınızdaki, lokasyondan bağımsız bütün ProSmart Serisi Inverter klimalarınızı tek noktadan kontrol edebiliyorsunuz. Kullanıcıya ayrıca PC üzerinden kontrol arayüzü de sunulmuştur" der. Ekrana yakın çekimde klima görseli ile telefondaki uygulama görseli gelir. "Çalışma modu ve çalışma set sıcaklığı seçimi, hava yönlendirme fanının hız ve açılarının kontrolü, çalışma zaman aralıkları gibi standart kumanda ile yapılabilecek her şeyi akıllı cihazınızda daha kullanıcı dostu bir uygulama olan Connect mobil uygulama arayüzü ile hızlıca gerçekleştirildiğini" söylenir. Ekrana beyaz renkte klima görseli gelir. Kamera hareketi ve dış ses devam eder. "Yetki dağıtımı sayesinde evde yaşayan herkes, akıllı cihazından klimaların çalışma modlarını görebilir ve değişiklik yapabilir. Yazılım oldukça hızlı çalışır. Yapılan her değişiklik gecikmesiz olarak klimaya iletilir". Ekrana yakın çekimde siyah klima görseli gelir. Klimanın sol alt köşesinde Arçelik yazısı görülür. Dış ses devam eder. "ProSmart Serisi Inverter Klimaların tasarımları da oldukça iddialı. Özellikle Mirror ProSmart Inverter Black modeli, aynalı yapısıyla süs eşyası gibi duruyor. Klimaların üzerindeki gizli elektronik display ile ayarlanan çalışma sıcaklık değeri ve çalışma modu görülebilir. Aynalı modelde ekran daha ön plandayken, beyaz modelde kaplama altına gizlenmiştir. Klimanın filtreleri zahmetsiz bir şekilde sökülüp temizlenebiliyor. İç aksam için de Ionizer+ teknolojisi ile otomatik temizlik sağlanmış" sözlerine klimanın filtresinin temizleme görseli eşlik eder. Dış ses devam eder. "ProSmart Serisi Inverter Klimalar bulut alt yapısı üzerinden çalışıyorlar. Yapılan değişiklikler Arçelik'in güvenli sunucularında depolanıyor. Böylece yaptığınız değişiklikler akıllı cihazlar

arasında eş zamanlı olarak paylaşılır. Connect bulut altyapısında toplanan veriler, veri analitiği yöntemleriyle analiz edilerek; müşteri, servis ve tasarımcılara katmadeğer sunacak anlamlı bilgilere dönüştürmesi ve pazarda fark yaratılması hedeflenmiştir." Yakın planda beyaz renkte ki klima görseli gelir. Kemara hareketi ile birlikte dış ses devam eder. "Connect teknolojisi ile akıllı, bağlantılı klimalarla, müşteri ve servis arasında sürekli bir etkileşimin olduğu yeni bir ekosistem yaratılmış ve müşterinin deneyimine sunulmuştur. "Arçelik ProSmart Serisi Inverter Klimalar Arçelik'in birbiriyle konuşan ve bağlantı halinde olan ürünler dünyasının ilk ürünleridir" der. Videonun sonunda ise tanıtımı yapan kişi görülür ve reklam biter.

**Gösterge:** İnsan, mekan ve nesne
**Gösteren:** Klima ve erkek sunucu
**Gösterilen:** Yenilik, ürünün özellikleri ve teknoloji

**Düzanlam:** Arçelik ProSmart Serisi Inverter klimanın özellikleri anlatılmıştır.
**Yananlam:** Arçelik ProSmart Serisi Inverter klima Connect teknolojisi ile müşteri ve servis arasında sürekli bir etkileşimin olduğu yeni bir ekosistem yarattığı anlatılmıştır.
**Çağrışımsal Anlam**: Tanıtım videosu birinci talebi ya da seçici talebi oluşturmak için yapılmıştır. Birinci talep oluşturularak Arçelik ProSmart Serisi Inverter klimaya karşı talep uyandırılmaya çalışılmıştır. Bu tür talep hiç bilinmeyen yeni bir ürün önemlidir. Birinci talep oluşturularak Pazar payı genişletilmek amacı güdülmüştür. Kameranın pan hareketiyle ürün detaylı bir şekilde anlatılmak istenilmiş izleyici ürünle bütünleştirmiştir. Kamerada ki tilt hareketi bir objenin boyutlarını göstermede kullanılır. Aynı yöntem ürünün tanıtımı içinde kullanılmış izleyiciye ürün detaylı bir şekilde gösterilmiştir.

**Reklam 9:**

**Görsel 9:** Arçelik Inverter Klima

**Süre:** 8 saniye
**Senaryo:** Dış ses "Arçelik inverter klima şimdi ötv indirimine ek 350 liraya varan indirimlerle word'e özel 12 taksit der". Bu sırada ekranın sağ orta kısmında kırmızı zemin üzerinde beyaz renkle yazılmış yazı çıkar. "Türkiye'nin en çok tercih edilen klima markası" yazmaktadır. Sol üst köşede ise beyaz zemin üzerinde siyah ve kırmızı renk ile yazılmış yazı yer alır.350 tl'ye varan indirim sözü burda yazı ile vurgulanmıştır.

**Gösterge:** Mekan, nesne ve zemin
**Gösteren:** Yazı, koltuk, sehpa, klima ve vazo
**Gösterilen:** İndirim ve tercih edilirlilik

**Düzanlam:** Inverter klimada uygulanan Ötv indirimi anlatılmıştır.
**Yananlam:** Inverter klimanın en çok tercih edilen klima olduğu söylenmiştir.
**Çağrışımsal Anlam**: Üründeki indirim vurgulanarak tüketicinin satın alma davranışı sergilemesi amaçlanmıştır. Dış ses ve yazı üretici ile tüketici arasında bir iletişim oluşturmuştur. Doğrudan pazarlama hedeflenmiştir. Ürüne ilişkin bilgi sunulmuştur. Tüketicinin hemen siparişte bulunması amaçlanmıştır. Kısa vadeli bir pazarlama strateji uygulanmıştır.

**Reklam 10:**

**Görsel 17:** Arçelik'ten Kaçırılmayacak Son ÖTV Fırsat

**Süre:** 20 saniye

**Senaryo:** Kırmızı kalp zeminde beyaz renk yazı stiliyle Arçelik logosu görülür. Dış ses "Arçelik'ten kaçırılmayacak ötv fırsatı. Beyaz eşyalarda ötv indirimi son günlerine giriyor" der. Bu sırada kırmızı kalp zeminde kalbin içinde genel çekimde beyaz eşyalar görülür. Dış ses devam eder. "9 kg kapasiteli çamaşır makineleri 1560 liradan başlayan fırsatlar" sözleri ile birlikte yakın çekimde çamaşır makinesi görülür. Son olarak "Bonus'a özel 12 taksit" olduğu söylenir ve Arçelik "yeniliği aşkla tasarla" sloganı görülür.

**Gösterge:** Nesne ve zemin

**Gösteren:** Çamaşır makinesi, yazı, kalp ve renk

**Gösterilen:** Aşk, yenilik ve tasarım

**Düzanlam:** Beyaz eşyada uygulanan ötv indirimi anlatılmıştır.

**Yananlam :** Kalp kullanımı ile tüketici arasında sevgi bağı oluşturulmuştur. Markanın tüketicinin kalbinde imajı yaratılmıştır.

**Çağrışımsal Anlam**: Kırmızı ve beyaz rengin kullanımı Markanın rengiyle örtüşmüştür. Tüketicinin dikkati çekilmiş ve marka bilinirliği artırılmıştır. Kısa vaadeli planlama yapılarak malın satışının artırılma amacı güdülmüştür. Ürün reklamı yapılmıştır. Yüksek fiyatlı malların reklamları, dolaylı davranış yaratma amacı güder. Arçelik reklamında bunu kullanmıştır. Kaçırılmayacak son ötv fırsatı sözleriyle tüketicinin ürünü hemen alma isteği yaratmıştır. satış koşullarına ve mala bağlı hizmet reklamlarda malın satışını dolaylı olarak etkilemeyi amaçlamıştır.

**Reklam 11:**

**Görsel 11:** Mutfakta Bembeyaz Bir Sayfa Açma Zamanı

**Süre:** 24 saniye

**Senaryo:** Ekranda L şeklinde tasarlanmış bir mutfak görülür. İddiasız tondaki ahşap dolaplar country tarzı mutfak görüntüsü vermiştir.. Dış ses "Mutfakta tasarıma önem verenlere Arçelik'ten çok özel bir teklif. Arçelik yeni beyaz üçlü cam ankastre seti, sessiz çalışan eğimli davlumbazıyla şimdi sadece 2.699 TL. Mutfakta bembeyaz sayfa açmanın tam zamanı" söyleriyle birlikte cam ankastre set ile davlumbaz görülür. Kamera bu sırada önce gömülebilir fırını yakından çeker. Pan hareketiyle ocağa geçiş yapılır. Sonra üçünün birlikte olduğu görsel ekrana gelir ve sağ tarafta kırmızı zeminde "yeni bembeyaz 3'lü cam ankastre sati 2.699 tl" yazısı görülür. Bonusa özel 12 ay taksit imkanı söylendikten sonra Arçelik logosu ve "aşk ile yap" sloganı ile reklam biter.

**Gösterge:** Nesne, zemin ve yazı

**Gösteren:** Cam ocak, gömülebilir fırın ve davlumbaz

**Gösterilen:** Yenilik, indirim, kampanya ve tasarım

**Düzanlam:** Arçelik beyaz üçlü cam ankastre setinin fiyatı anlatılmıştır.

**Yananlam**: Arçelik mutfakta tasarımı sunar mesajı verilmiştir.

**Çağrışımsal Anlam**: Aydınlık ve havadar bir görüntü yaratılarak izleyicinin dikkati çekilmiştir. İzleyiciye Arçelik mutfakta tasarım yaratır vaadi verilmiştir. Bu vaad ile birlikte

ürünün fiyatı gösterilerek tüketicin bu fırsatı kaçırmadan sahip olması sunulmuştur. Reklamı izleyen tüketici de fırsat bitmeden ürüne sahip olma isteği uyandırılmıştır.

**Reklam 12:**

**Görsel 12:** Akıllı Ev Asistanı

**Süre:** 1 dakika 10 saniye

**Senaryo:** Ekran gri zeminde yer alan akıllı ev asistanı ve Arçelik yazısıyla açılır. Siyah akıllı ev asistanının sol tarafında Dünyanın ilk ve tek Türkçe konuşan akıllı ev asistanı yazısı yer alır. Ürünün sağından ve solundan yazılar yer alarak reklam devam eder. Dış ses olarak sözsüz bir müzik kullanılmıştır. Akıllı ev aletinin gül kurusu ve beyaz renkteki modellerine geçiş yapılmıştır. Reklamda dilerseniz size kitap okuyabilir, yön tarifi yapabilir, yemeğinizi sipariş edebilir. Bankacılık işlemlerinizi bile kolayca gerçekleştirir yazıları yer alır. Kusursuz ve zarif bir tasarımın olduğu belirtilmiştir. Sesli komut özelliği ile "Hey Asista!" diye seslenmenin yeterli olduğu söylenmiştir. Daha sonra Arçelik asistanın, hayatı kolaylaştırdığı yazısı yer alır. Akıllı asistanın farklı renklerinin olduğu görsel verilerek Arçelik logosuyla reklam biter.

**Gösterge:** Nesne ve zemin

**Gösteren:** Akıllı asistan ve yazı

**Gösterilen:** Yenilik, tasarım, kolaylık ve teknoloji

**Düzanlam:** Akıllı ev asistanın tanıtımı yapılmıştır.

**Yananlam:** Akıllı ev asistanın tüketicinin hayatı kolaylaştırdığı anlatılmıştır.

**Çağrışımsal Anlam:** reklam videosunda ürünün özellikleri yazı ile belirtilmiştir. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte ürünün interaktif ihtiyaçlara cevap verdiği yaşamı kolaylaştırdığı vaadi sunulmuştur. Arçelik Akıllı Ev Asistanı üzerinden online alışveriş, yemek siparişi fatura ödeme gibi ihtiyaçları yapabilmesi tüketiciye kolaylık sunmaktadır. Tüketici böyle bir ürüne sahip olduğunda kendini özel ve önemli hissedecektir. Arçelik tüketicilere yenilikleri yakından takip ettiği mesajı da vermektedir. Ürünün ilk ve tek Türkçe konuşan ev asistanı olması ise kendisini rakiplerinden farklılaştırmaktadır. Marka müşterileriyle yeni dijital temas noktası tasarlamış ve değişen rekabet ortamına ayak uydurmuştur.

**Reklam 13:**

**Görsel 13:** Cam Sanatçıları Ayşem Ötük ve Mehmet Güçlü Polat Röportaj

**Süre:** 1 dakika 25 saniye

**Senaryo:** Reklam "Senin Emeğin Senin Aşkına Türkiye" sloganıyla başlar. Sağ alt köşede röportaj yapılan kişilerin ismi yer alır. Dış ses olarak Ayşem Hanım'ın ve Mehmet Bey'in sesi duyulur. "Malzeme zor her malzeme kendi disiplinine sahip" sözlerinde Ayşe Hanım cam malzemelerin olduğu masanın başında görülür. Kamera genel planda Ayşem hanım ve Mehmet Beyi atölyeye gelirken gösterir. Mehmet Bey'in dış sesi "Cam gibi kırılgan, hassas

bir malzemeyle çalışmak çok zordur. Onun istediği yola gitmeniz, dilinden anlamanız gerekir" sözlerine Mehmet Bey'in cam yaparken ki görselleri eşlik eder. Yakın planda Ayşem Hanım "Ateş başına oturup da ben camı sevmedim. Ben bunu beğenmedim diyen çok fazla insan görmedim" sözlerine cama ateşle şekil verdiği görseli eşlik eder. Mehmet Bey ile Ayşem Hanımın birlikte cama demirle şekil verdiği görsel ekrana gelir. Bel planda Mehmet Bey görülür ve "Camı biz kendimiz burada hazırlıyoruz. Onun üretimi bittikten sonra 1500 derecede eritmeye başlıyoruz. O camlar eridikten sonra ustalarımız üretim sürecine başlıyor" der. Yakın planda kırmızı renkteki cam malzemesi görülür ve "yaz demeden kış demeden bu işle uğraşmaya devam ederiz" sözleri duyulur. Kamera Ayşem Hanım'ı cam malzemelerinin olduğu masanın başında gösterir. Dış ses olarak Ayşem Hanım'ı duyarız. "Cam öyle bir malzeme ki kendini aşık etmeyi çok iyi biliyor. İşine aşıksa bir kişi bu zorlukların hepsi ortadan kalkıyor"der. Mehmet bey bu işle medite olduğunu belirtir.Ayşem Hanım tekrardan cam malzemelerinin olduğu masada görülür. "Doğru yerdeyim iyi bir şeyler yapıyorum ve bunu yapmaya devam edersem varlık amacımı sürdüreceğim" der. Kamera atölyenin bahçesinde oturan Mehmet Bey'e odaklanır. "Herkesin yapabileceği bir şey değil sevmeden yapamayacağınız bir iştir. İllaki bu işi sevmeniz gerekir. İllaki aşkla çalışmanız gerekir" der ve siyah zemin üzerinde Arçelik logosuyla reklam biter.

**Gösterge:** İnsan, mekan ve nesne

**Gösteren:** Cam, ateş ve atölyede bulunan aletler

**Gösterilen:** Emek, güzellik ve aşk

**Düzanlam:** Ayşem hanım ve Mehmet beyin cam mesleği üzerine düşünceleri anlatılmıştır.

**Yananlam:** Ayşem hanım ve Mehmet beyin cam işlerken verdiği emek, aşk anlatılmıştır.

**Çağrışımsal Anlam: "**Senin Emeğin Senin Aşkına Türkiye" konsepti bağlamında Ayşem Hanım ve Mehmet Bey'in cam işleme sanatına yer verilmiştir. Arçelik markası reklam tüketiciye ben sizin dilinizden anlıyorum mesajını verir. Marka camın hangi şartlar altında işlendiğine değinerek emek kavramına vurgu yapmıştır. Arçelik markasının da görevinin o bardağı temiz ve parlak olmasını sağlamak olduğu söylenmiştir. Reklam da işin aşkla yapılması gerektiği yoksa bu işin yapılamayacağı belirtilir. Arçelik markası tüketicilerin zihninde işini aşkla yaptığı imajı oluşturur. Dolaylı bir anlatım yapılmıştır. Gerçek kişilerin kullanımı ile markaya saygınlık oluşturulmuştur. Kırmızı ve beyaz renk kullanımına dikkat edilmiştir. Kırmızı renk ile tutku anlatılmış markaya gönderme yapılmıştır. Camın şeffaflığı da marka şeffaflığıyla örtüşmüştür.

**Reklam 14:**

**Görsel 14**: Arçelik'te Yaz Fırsatları

**Süre:** 25 saniye

**Senaryo:** Genel planda modern dizayn edilmiş bir mutfak görülür. Kamera buzdolabına doğru hareket eder. Dış ses "Arçelik'te yaz fırsatları devam ediyor" der. Bu sırada dolabın kapağı açılır ve içindeki ürünlerin görseli ekrana gelir. Dış ses "Full Fresh + Teknolojisi'ne sahip Arçelik buzdolapları sayesinde sebze ve meyveleriniz 30 güne kadar taze kalır" sözleriyle birlikte marul ürünün diğer buzdolabıyla karşılaştırılmış görseli ekrana gelir. Arçelik fullfresh+ teknolojilisinde taptaze iken diğerinde solmuş bir şekilde gösterilmiştir. Dış ses devam eder. "Size de bu doğallığın keyfini çıkarmak kalır. Arçelik No Frost Buzdolapları şimdi 680 TL'ye varan indirim fırsatlarıyla" sözlerine buzdolabı görselin sol tafında yuvarlak yeşil daire içinde fullfresh+ teknolojisi, mavi ışık teknolojisi, kahvaltı 0 derece bölmesi

yazıları yer almıştır. Reklamın sonunda Word'e özel peşin fiyatına 12 taksit yazısı yer alır. Arçelik logosu ve sloganı ile reklam biter.

**Gösterge:** Mekan ve nesne

**Gösteren:** Buzdolabı, yazı, sebze ve meyve

**Gösterilen:** Teknoloji, yenilik, indirim, tazelik ve doğallık

**Düzanlam:** Arçelik Full Fresh + Teknolojisi'ne sahip buzdolabının özelliği anlatılmıştır.

**Yananlam:** Sebze ve meyvelerin 30 güne kadar taze kalması ve tüketicinin bu doğallığın keyfini çıkarması anlatılmıştır.

**Çağrışımsal Anlam:** Reklamda markanın renkleri kullanılmıştır. Böylece marka hatırlama stratejisi uygulamıştır. Kırmızı ile tutku ve üretkenlik, beyaz renk ile saflık ve erdem, yeşil renk ile ise tazelik ve canlılık gibi öğeler tüketiciye verilmeye çalışılmıştır. Reklamda zıtlıktan yararlanılmış taze taze olmayan ikilemi ile Arçelik full fresh markasıve diğer markalar karşılaştırılmıştır. Sık alınmayan yüksek fiyatlı malların reklamları, dolaylı davranış yaratma amacı güder. Ürün tanıtımı yapılmış ve olumlu davranış sergileme yaratılmıştır. Bu tarz ürünlerin reklamlarında fiyat konumlandırılması yapılıp indirimlerden bahsedilmektedir. marka tüketiciye hem kaliteyi hem de yeniliği sunmuştur. Bunu yaparken de ürünün fiyatı hakkında tüketiciyi bilgilendirmiştir. Reklamın ikna etme fonksiyonu kullanılmıştır. Ürün sınıfındaki bir markayla karşılaştırılarak Arçelik markanın üstünlüğü anlatılmaya çalışılmıştır.

**Reklam 15:**

**Görsel 15**: Derin Dondurucuda Yaz Fırsatları

**Süre:** 25 saniye

**Senaryo:** Reklam et görseli ile başlar**.** Kamera etin etrafında sola doğru dairesel kaydırma yapar. Bu sırada reklamın altında " Bu taptaze eti dondursak da mı saklasak yazısı yer alır". Dış ses yazıyı okurken beyaz yazı sitili kırmızı olur. Kamera et görseli üzerindeki hareketi bu sefer sağa kaydırarak yapar ve yazı değişir. "Dondurmadan soğutsak da mı saklasak?" yazı beyaz renkten kırmızıya döner. "Seçim sizin" sözüyle ekrana buzdolabı görseli gelir. Dış ses "Joker özelliğine sahip Arçelik derin dondurucuları tek tuşla ister dondurucu ister soğutucu olarak kullanın. Yıl boyunca tazeliğin tadını çıkarın. Şimdi Arçelik derin dondurucular 599 lt'den başlayan fiyatlarla" sözü ile birlikte Arçelik markasının logusu ile "aşk ile yap" sloganı ekrana gelir.

**Gösterge:** Yazı, nesne ve zemin

**Gösteren:** Et, buzdolabı, tekerleme ve renk

**Gösterilen:** Tazelik, mizah ve eğlence

**Düzanlam:** Joker özelliğine sahip Arçelik derin dondurucusunun derin dondurucu ve soğutucu özelliği anlatılmıştır.

**Yananlam:** Tek tuşla Arçelik derin dondurucusunun yıl boyu tazeliği sağladığı anlatılmıştır.

**Çağrışımsal Anlam:** Reklam mizahi bir anlatımla başlamıştır. Reklam tekerleme ile hem akılda kalmayı hem eğlenceyi amaçlamıştır. malın fiyatı ve kalite hakkında tüketici bilgilendirilmiştir. Kırmızı renkte olan yazı sitili ile dikkat çekilmiş ve marka ile bağdaştırılmıştır. Üründeki indirim ile pazar payı artırılmak hedeflenmiştir. Reklamın bilgilendirme fonksiyonu kullanılmıştır. Tüketicilerin kaygısını gidermek hedeflenmiştir.

**Reklam 16:**

**Görsel 16:** StainPro Teknolojisi ile Lekelere Karşı Üstün Yıkama

**Süre:** 45 saniye

**Senaryo:** Reklam salonda koltuğun üstünde oturmuş kız çocuğu anne ve anneanne görseliyle başlar. Dış ses olarak müzik kullanılmıştır. Anneanne torununa beyaz bir elbise almıştır. Kız çocuğu elbiseyi pek beğenmemiştir. Annesi ile birlikte aynanın karşısında elbisesine bakar. Kendisine yakışmadığını düşünür. Annesi hareket ettiğinde aynadaki görseline yüzünü ekşitir. Masanın üstünde duran vişne meyve suyunu üzerine döker. Ekrana çamaşır makineden kiri arınmış şekilde çıkan elbise görüntüsü gelir. Çocuk ellerini beline koyar ve çamaşır makinesine bakar. Anne babası ile yemek yediği görsel ekrana gelir. Önündeki mamasını elbisesine sürer. Daha sonra kırmızı boya ile elbisesini boyar. Elbisesi ile pastanın üzerine kapaklanır. Babaannesi yanına gelir. Annenin makineden elbiseyi çıkardığı görseli gelir. Elbiseye bakar ve gülümser. Çocuk kaşlarını çatarak çamaşır makinesine bakar. Dış ses " Evinizde pes etmeyen yaramazlar varsa Arçelik SaintPro teknolojisi var. SaintPro teknolojisi seçtiğiniz lekelere göre aktif suda bekletme süresini ideal sıcaklığı ayarlar" sözleri ile yakın seçimde çamaşır makinesi görülür." Kamera hareket eder. Ekrana kırmızı renk olan arka fonda beyaz çamaşır makinesi görüntüsü gelir. "En zor lekeleri bile çıkarır. Üstün yıkama performansı Arçelik çamaşır makineleri " sözleri ile Arçelik markasının logosuna geçiş yapılarak reklam biter.

**Gösterge:** İnsan, nesne ve ev ortamı

**Gösteren:** Anne ve çocuk, vişne suyu, çikolatalı pasta ve yemek

**Gösterilen:** Elbiseden kurtulmak isteyen çocuk, StainPro Teknolojisi, mutluluk ve mizah

**Düzanlam:** Kız çocuğu elbiseden hoşlanmıyor. Elbiseden kurtulmak için ne yapacağını düşünür ve elbiseyi kirletmeye başlar

**Yananlam:** StainPro teknolojisine sahip Arçelik Çamaşır makinesi o kadar etkili ki en zor lekeleri bile çıkarır. Anneler çok mutlu çünkü artık çocuklarının kıyafetlerinde ki lekeler kolaylıkla çıkacak mesajı verilmiştir.

**Çağrışımsal Anlam:** Çocuğun tavırları izleyicide samimi duygular, sevgi ve sempati uyandırmıştır. Çocuk elbiseden kurtulabileceğine inanır. Annelerin StainPro teknolojisi ile içlerinin artık rahat olduğu mesajı verilmiştir. Verilmek istenen mesaj ile görseller arasında bir bütünlük oluşturulmuştur. Kız çocuğunun çamaşır makinesinin karşısında ona kızgın bir şekilde bakması izleyicisi gülümsetmiştir. Beyaz renkte ki elbise saflığın, temizliğin huzurun göstergesi olmuştur. Dolaylı ve doğrudan anlatım kullanılarak hedef kitlenin etkilenmesi amaçlanmıştır.

## SONUÇ

Reklam ve reklamcılık günümüz toplumlarında yaşamın her anında tanıklık edilen, maruz kalınması ve kaçınılması adeta imkansız olan ve gündelik yaşamında bireylerin pratiklerini biçimlendiren bir yapıya işaret etmekte, aynı zamanda da kitle iletişim endüstrisinin mesaj üretim mekanizmasının bir parçasını oluşturmaktadır. Bugünkü anlamlandırması içerisinde reklam salt herhangi bir mal ya da hizmetin satışını desteleyen bir araç olarak ele alınamayacaktır. Reklamcılık endüstrisinin görünen yüzünü olulturan reklam mesajları, adeta bireyin kimliğini oluşturan, dönüştüren ve kurgulayan bir tüketim mekanizmasının işlerlik kazanmasını garanti altına alan sosyo-ekonomik bir araçtır.

Reklamlar, günümüz üretim, dağıtım ve pazar yapısı içerisinde yer alan değerlerin inşa edilmesinde ve meşrulaştırılmasında kilit rol oynamaktadır. Reklam mesajlarında/iletilerinde üretilen anlamlar, siyasal, ekonomik ve toplumsal yapının ideolojik düzlemde yeniden inşasına da katkıda bulunmaktadır. Reklamlarda temelde tüketim kültürüyle bağdaştırılan duygulara ve arzulara davetiye çıkaran, hazcı/hedonistik tüketimi körükleyen imge ve göstergeler kullanılmaktadır. Tüketicilerin ürünü tüketmesinde, ürüne eklenen bu sembolik anlam önem taşımaktadır. Bu çalışmada incelemek üzere ele alınan reklam filmleri incelendiğinde gösterilen ürünler ve mesajlarla üretilen "anlam"ların oldukça farklı olduğu görülmektedir. Berger'in de ifade ettiği gibi reklamın yarattığı etki gerçeğe yaslanmasına rağmen, reklamlarda söylenenlerin doğruluğu, söz verilen şeylerin gerçekleşebilirliğinden değil, uyandırdığı düşlerin alıcının düşleriyle çakışmasından kaynaklanmaktadır (15). Bu açıdan bakıldığında reklamların aslında gerçeğe değil düşlere dayandığı ortaya çıkmaktadır. Nitekim çalışma kapsamında yürütülen göstergebilimsel araştırmanın genel çerçevesi içinde reklamlar çözümlendiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1- İncelenen reklam filmlerinin süresine bakıldığında 8 saniye ile 2 dakika 37 saniye arasında dağılım gösterdiği gözlemlenmiştir. Ürün tanıtım odaklı filmler daha kısa süreli iken; duygusal bağ kurmanın amaçlandığı filmlerde sürenin daha uzun olduğu gözlemlenmektedir.
2- İncelenen reklam filmlerinden 5'i duygusal bağ kurma ve lovemark imajını pekiştirme amaçlı bir senaryo üzerinden kurgulanırken; diğer reklam filmleri satış hedefli ürün tanıtım stratejisini tercih etmiştir.
3- Reklam filmleri gösterge esaslı ele alındığında 9'unda "insan" unsuruna yer veriliği, diğer 8 reklamda ise salt ürün sunumuna başvurulduğu gözlemlenmektedir.
4- Toplumsal yaşamın farklı kesitlerinden senaryoya dönüştürülen "Balıkçı Engin Canbaz Ropörtajı", "Senin Emeğin Senin Aşkın Filmi", "Halı Dokumacı Belgin Aslan Ropörtajı", ""Çay Toplayıcı Aynur Kalay" ve "Cam Sanatçıları Ayşem Ötük ve Mehmet Güçlü Polat Ropörtajı" üzerinden toplumla/hedef kitle ile bağ kurulmakta ve aslında markanın yaşamdan bağımsız olmadığı, emeğe değer verdiği vrugulanırken; "biz de sizin gibiyiz" anlamı üretilmekte ve marka-izleyici-gedef kitle bağı duygusal yollarla kurulmaya çalışılmaktadır.
5- Reklamlarda kullanılan dilin, anlam belirleme biçimleri üzerinde önemi tespit edilmiştir. Bu bağlamda reklam filmlerinin çözümlenmesinde göstergede kapsamında gösterenle gösterilen arasındaki ilişki üzerinden anlamın nasıl üretildiği incelenmiştir. Anlamlandırma düzanlam, yananlam ve çağrışımsal anlam düzlemlerinde ortaya konulmuştur. Düz anlam çerçevesinde doğrudan ürüne odaklanılırken, yan anlam, insan-nesne ilişkisi bağlamında geliştirilmekte, çağrışımsal anlam ise "lovemark" odaklı kurulmaktadır.
6- Arçelik markasının resmi sitesinde yer alan reklamlara bakıldığında 16 reklamın hepsinde logo ve slogana yer verildiği tespit edilmiştir. Bu da kurumsal kimlik/marka kimliği oluşturma çerçevesinde göstergeye yer verildiğini ortaya koymaktadır.
7- 16 reklam filminin 8'inde ürünün fiyatı belirtilirken; ürün satış politikası çerçevesinde bir promosyon tekniği olarak başvurulan indirimle ilgili tüketicinin bilgilendirilmesi amalanmıştır.
8- Resmi sitede yer alan 5 reklam filmi de "Senin Emeğin Senin Aşkına Türkiye" konsepti çerçevesinde oluşturulmuştur. Marka, bu bağlamda kuruma saygınlık kazandırmayı hedeflemiştir. Marka, başarısını Türk halkına (hedef kitlesine) borçlu olduğunu ifade ederek tüketici/müşteri kitlesi ile arasındaki bağı vurgulamak istemiş, aynı zamanda bir "lovemark" olarak duygusal bağ geliştirme ya da

geliştirmiş olduğu duygusal bağı pekiştirme amacına hizmet eder politika geliştirmiştir. Aynı zamanda reklam filminde gerçek kişilerin kullanımı ile tüketici arasında samimi bir bağ kurulmaktadır. Bu strateji, inandırıcılık ve güven geliştirme amacına da hizmet eder niteliktedir. Marka menşeini vurgular tarzda Türk insanı ile birlikte üretip başardığı mesajını da izleyiciye sunmakta ve hedef kitlesini kucaklamaktadır.

9- Marka hemen hemen tüm reklamlarında ürün tanıtım stratejisi olarak "teknoloji", "tasarım" ve "aşk" odaklı bir yaklaşımı tercih etmiştir. beyaz eşya üreticisi bir marka olarak Arçelik firması teknolojik gelişmeleri yakından izlediklerini vurgulamanın yanı sıra yenilik/inovasyon odaklı olduklarını ürün tanıtımlarında öne çıkarmaktadır. Ürünlerinin kullanıcı dostu ve konformist olarak üretildiğini reklam filmlerinde belirten firma, "kolaylık" unsuru çerçevesinde ürün hedef kitlesini adeta geniş bir kitle olarak sunmakta ve "ailenizin markasıyız" algısını yaratmaktadır. Teknoloji odaklılık, yenilik amaçlılık gibi öne çıkan bakış açısının yanı sıra "lovemark" anlayışı ile öne çıkan Arçelik firması, "Çelik" ve "Çeliknaz" karakterleri çerçevesinde izler kitle üzerinde duygusal bağ geliştirmektedir.

Tüketim kültürünün en etkili araçlarından biri olarak kabul edilen reklamlar, modern sanayi toplumlarının üretilen malların ve hizmetlerin tüketiciyle buluşup satılacağı pazar mekanizması içerisinde vazgeçilmez konuma sahiptir. Üretici-tüketici ilişkiselliğinin kurgulandığı pazar mekanizması, tüketimin garantilenmesi amacına hizmet eder biçimde geliştiirlmektedir. Bu da reklamlar aracılığıyla iletilen "anlamların" ürünler üzerinden üretilmesini gerekli kılmaktadır. Reklam, satış eylemini sürekli kılma çabası içerisinde marka konumlandırma, marka imajı ve itibarı oluşturma, kurumsal iletişimi başarıyla yütüme, satış ve dağıtım programının etkinliğini desteleme, firmalara rekabetçi avantaj sağlama gibi birçok işlevselliği de yerine getirmektedir. Tüketicide satın alma davranışını harekete geçirmenin öncelikli hedef olduğu reklamcılık anlayışı, oluşturulan içerikle sanal bir dünya ve sanal bir gerçeklik ortaya çıkarmaktadır. Bu sanal/yapay/ideal gerçeklik tüketicilerin hayallerine ve beklentilerine seslenen birtakım imgeleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu imgeler aracılığıyla bireyler hayallerine (geçici -ki geçicilik de reklamcılık endüstrisinin amaçları arasında yer almaktadır) hizmet eden ürüne yönelmekte, ürünü almakta ve hızla tüketmektedir. Bu da müşteri konumuna taşınan bireylerin reklamlar aracılığıyla aktarılan mesajları özümseyerek bürünmek istedikleri kimlikleri kazandıran ürünleri tüketme eğilimi taşımaktadırlar. "Günümüz tüketim toplumlarında, tüketim genellikle, ihtiyaçtan çok itibar, farklılık, bir gruba aidiyet, kimlik ve imaj edinme, sınıf atlama gibi simgesel değerler adına yapılmaktadır. Medya içerikleri, tüketiciye metaları kullanarak sınıf atlayacağı, yaşamının olumlu anlamda değişeceği, bir gruba ait olacağı veya farklı olacağı türünden iletiler sunmakta, ürünün kendisinin tanıtımı ise ya geri planda kalmakta ya da hiç yer almamaktadır" (5). Bu yaklaşım çerçevesinde reklamcılığın semboller dünyasında, ortak kültürel havuzdan çekilerek tüketim ürünlerine aktarılmasında rol oynayan etkili bir araç olduğu ifade edilebilecektir. Bireyin anlam arayışına hizmet eden ve üründe yer alan sembolik benzerlikler ve uyumlar, aslında reklamlar aracılığıyla ürüne aktarılmakta ve reklamların anlam aktarma işlevselliği başarıyla yürütülmektedir. Ürüne yüklenen anlam firma ve markayla bir arada kurgulanmakta, ürünü tüketen birey üzerinde marka ve firma çağrışımı geliştirilmektedir.

**KAYNAKÇA**

1.Aydın, A. E., Marangoz, M. ve Fırat, A. (2015). "Tüketim Kültürü Çalışmaları Üzerine Bir Literatür Taraması". *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*. 7(1). 23-40.
2.Batı, U. (2005). "Bir Anlam Yaratma Süreci ve İdeolojik Yapı Olarak Reklamların Göstergebilim Bir Bakış Açısıyla Çözümlenmesi". *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi.* 29(2).175-190.
3.Malkewitz, K., Wright, P. and Friestad, M. (2003) "Persuasion by Design: The State of Expertise on Visual Influence Tactics" pp. 3-15 in *Persuasive Imagery: A Consumer Response Perspective*. (Ed.) Linda M. Scott and Rajeev Batra. London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
4.Spurgeon, C. (2008). *Advertising and New Media*. London: Routledge.
5.Elmasoğlu, K. (2017). "Tüketim Kültüründe Etkili Bir Araç Olarak Reklamın İşlevlerine Dair Genel Bir Değerlendirme". *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi.* 2(4). s.27-42.
6. Bocock, R. (2014). *Tüketim.* Ankara: Dost.
7.Williamson, J. (2000). *Reklamların Dili Reklamda Anlam ve İdeoloji.* Ankara: Ütopya.
8.Hasekioğlu, S. (2008). "Reklam ve İdeoloji: Yazılı Basında Yer Alan Reklamlara Göstergebilimsel Bir İnceleme". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Gazetecilik Anabilim Dalı. Ankara.
9.Şimşek, G. (2002). "Kitle İletişim Formu Olarak Reklamcılık". *Selçuk İletişim Dergisi.* Cilt 2. Sayı 2. Ocak. s. 56–63.
10.Tomak, A., Seylan, A., Yazar, T. ve Turkaya, A. (2015). "Tüketim Çağında Özne-Nesne Diyalektiği ve Değişen Anlam". *İMÜ Sanat ve Tasarım Fakültesi Dergisi.* 1(2). 65-74.
11.Aydoğan, F. (2005). *Medya ve Tüketim Kültürü Üzerine Eleştirel Bir Analiz*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
12.Odabaşı, Y. (2006). *Tüketim Kültürü*. İstanbul: Sistem.
13.Çağlar, B. (2012). "Bir İletişim Biçimi Olarak Göstergebilim". *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi.* 3(2). 22-34.
14.Karaman, E. (2017). "Roland Barthes ve Charles SandersPeırce'ın Göstergebilimsel Yaklaşımlarının Karşılaştırılması". *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi.* 34. 25-36.
15.Berger, J. (2008). "*Görme Biçimleri"*, (14. Baskı) Çev. Yurdanur Salman, İstanbul: Metis.
16.https://www.arcelik.com.tr/reklam-filmleri [Erişim Tarihi: 11.08.2019].
17.https://www.youtube.com/watch?v=OCyMvDDA2Ms [Erişim Tarihi: 11.08.2019].
18.https://www.youtube.com/watch?v=aLNh2cn4Pj [Erişim Tarihi: 11.08.2019].
19.https://www.youtube.com/watch?time_continue=2&v=Up40MTHsS_w [Erişim Tarihi: 11.08.2019].
20.https://www.youtube.com/watch?time_continue=1&v=uUuHPFxEevk [Erişim Tarihi: 11.08.2019].
21.https://www.youtube.com/watch?time_continue=6&v=3SNPHUEMXWk [Erişim Tarihi: 11.08.2019].
22.https://www.youtube.com/watch?time_continue=4&v=f_E29CmA-QY [Erişim Tarihi: 11.08.2019].
23.https://www.youtube.com/watch?time_continue=2&v=Rxy79LxsSDA [Erişim Tarihi: 11.08.2019].
24.https://www.youtube.com/watch?time_continue=5&v=I82j85Z2bIM [Erişim Tarihi: 11.08.2019].
25.https://www.youtube.com/watch?v=k4LJgMSotl0 [Erişim Tarihi: 11.08.2019]
26.https://www.youtube.com/watch?time_continue=2&v=Oo-3PlazTdc [Erişim Tarihi: 11.08.2019].
27.https://www.youtube.com/watch?v=4wqWwuM0878 [Erişim Tarihi: 11.08.2019]

28.https://www.youtube.com/watch?time_continue=8&v=lNDZ9dAKLE4 [Erişim Tarihi: 11.08.2019].
29.https://www.youtube.com/watch?time_continue=3&v=5UTL1HdrJYg [Erişim Tarihi: 11.08.2019].
30.https://www.youtube.com/watch?time_continue=5&v=OCyMvDDA2Ms [Erişim Tarihi: 11.08.2019].
31.https://www.youtube.com/watch?v=k4LJgMSotl0 [Erişim Tarihi: 11.08.2019].
32.https://www.youtube.com/watch?v=xPW77vIkRzM [Erişim Tarihi: 11.08.2019].

# SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI VE ÇEŞİTLİ MARKALARIN YEŞİL REKLAM KAMPANYALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

**Prof. Dr. Derya ÖCAL**
Atatürk Üniversitesi

**Sultan KOCA**
Atatürk Üniversitesi

## ÖZET

İnsanlık tarihi kadar eski olan 'tüketim' olgusu, başlangıçta yaşamsal bir faaliyet iken, günümüze değin dönüşüme uğramış ve adeta bireyin kensidini anlamlandırma aracı haline gelmiştir. Nitekim günümüz küresel dünyasında pazardaki konumu ve payını korumak ya da genişletmek çabası içerisinde olan işletmeler ve markalar, pazarlama stratejileri çerçevesinde tüketimi teşvik etmekte; bununla beraber tüketimin her geçen gün artması bir takım çevresel sorunların ve kaynakların kötüye kullanılması ve kıtlığın ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Üretim sistemlerinin doğayı tahrip eden yapısı, ürünlerin kullanımında ortaya çıkan çevre sorunları ve gösterişçi/yapay tüketimin bireyin bilinçli ürün kullanımının ötesine geçmesi, istisnasız tüm dünyada doğal dengenin bozulmasına neden olmaktadır. Çevresel sorunların giderek artması, son yıllarda çeşitli kesimleri ve bir kısım tüketiciyi kaygılandırıcı düzeye ulaşmıştır. Bu bağlamda işletmeler ve markalar toplumsal kaygıları gidermek ve piyasada farkındalık/farklılık geliştirmek üzere adeta "sorumlu" bir algı açığa çıkarma politikası izlemekte ve sosyal sorumluluk projelerine ağırlık vemektedir. Çevresel duyarlılık mesajlarının ağırlık kazandığı mesajlar üreten firmalar için bu strateji aslında bir satış politikası olarak anlam kazanmaktadır. Çevre sorunlarının artması ve insan yaşamını etkilemeye başlaması gibi birçok nedenle harekete geçen sivil toplum kuruluşları da bu süreci tetiklemiştir. Sivil toplum kuruluşlarının, çevresel sorumluluklar hakkında yürüttükleri çeşitli etkinlikler ve kampanyalar ile insanları bilinçlendirilmeye çalışmalarının yanı sıra firmalar da yaygın olarak 'çevre dostu', 'çevre için güvenli', 'geri dönüştürülmüş/dönüştürülebilir', ve 'biyolojik olarak parçalanabilir' kavramlarını terminolojilerine dahil etmişlerdir. Bu da sivil toplum kuruluşları ve firmaların üretim ve pazarlama faliyetlerini dönüştürerek "çevre" odaklı hareket etmelerinin önünü açmıştır. Bu yaklaşımın bir uzantısı olarak da yeşil pazarlama olgusu ortaya çıkmıştır. Yapılan bu çalışma kapsamında yeşil pazarlama, yeşil reklamcılık olguları açıklanarak geleneksel pazarlama anlayışından farkı ortaya konulmaya çalışılmış; sivil toplum kuruluşları ile markaların yeşil reklam kampanyaları içerik çözümlenmesi yöntemiyle incelenerek çevresel duyarlılıkları ve söylemleri arasındaki ilişki ve farklılıkların ortaya konulması amaçlanmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Yeşil Pazarlama, Yeşil Reklam, Üretim, Tüketim, Firma, Sivil Toplum Kuruluşları.

# AN INVESTIGATION ON GREEN ADVERTISING CAMPAIGNS OF CIVIL SOCIETY ORGANIZATIONS AND VARIOUS BRANDS


## ABSTRACT

Consumption, as old as the history of humanity, was a vital activity at the beginning, but it has been transformed to the present day and has become a means of making sense of the individual. As a matter of fact, businesses and brands that strive to maintain or expand their market position and share in today's global world promote consumption within the framework of marketing strategies; however, increasing consumption leads to a number of environmental problems and misuse of resources and scarcity. The destructive nature of the production systems, the environmental problems that arise in the use of products and the fact that pretentious/artificial consumption go beyond the conscious product use of the individual cause the deterioration of the natural balance in the world without exception. Increasing environmental problems have reached a level of concern in various segments and some consumers in recent years. In this context, businesses and brands follow a policy of revealing a responsible perception in order to eliminate social concerns and develope awareness/ difference in the market and focus on social responsibility projects. For companies that produce messages in which environmental awareness messages gain weight, this strategy actually makes sense as a sales policy. Non-governmental organizations that acted for many reasons such as increasing environmental problems and starting to affect human life triggered this process. In addition to the efforts of non-governmental organizations to raise awareness among people through various activities and campaigns carried out on environmental responsibilities, companies have also included ‘environmentally friendly’, ‘environmentally safe’, ‘recyclable’ and ‘biodegradable’ concepts in their terminology. This has transformed the production and marketing activities of non-governmental organizations and companies and paved the way for them to act environmentally oriented. As an extension of this approach, green marketing has emerged. In this study, green marketing and green advertising cases are explained and the difference from traditional marketing understanding is tried to be put forward; it is aimed to reveal the relationship and differences between environmental awareness and discourse by examining green advertising campaigns of non-governmental organizations and brands by content analysis method.


**Keywords:** Green Marketing, Green Advertising, Production, Consumption, Company, Civil Society Organizations.

## GİRİŞ

Günümüzde sanayileşme ve teknolojik gelişmelerle beraber ortaya çıkan çevre sorunları da bireyler ve toplumlar üzerinde hissedilebilir düzeye gelmiş; bu bağlamda çeşitli refleksler gelişmiştir. Küresel ısınma, ormanların azalması, fosil kaynakların tükenme tehlikesi, nüfus artışı ile doğal kaynakların tükenmeye başlaması insanlığın geleceğini tehdit etmeye başlamıştır. Bu bağlamda “doğal yaşam alanlarının tahribatı, biyolojik çeşitliliğin azalması, elve-rişli tarım alanlarının tükenmesi, tatlı su miktarının artan talebi karşılayamaz hale gelmesi, havaya ve suya karışan zehirli kimyasal miktarındaki artış, sera gazı emisyonunun küresel ısınmayı artırması ve buzulları eriterek denizleri yükseltmesi temel çevre sorunları olarak sıralanmaktadır” (1). Görünür ve hissedilir olan çevre sorunları nedeniyle dünya kaynaklarının zarar görmesi ve tükenmeye başlaması hükümetler, işletmeler, marklar, sivil toplum kuruluşları ve tüketiciler bağlamında ‘çevre konusunda duyarlı olma’ ve ‘farkındalık oluşturma’ çabalarını ön plana çıkarmıştır. Tüketicilerin çevreye yönelik endişe ve

farkındalıklarının artması sonucunda ise işletmelerin pazarlama ve rekabet stratejilerinde ciddi dönüşümler açığa çıkmış; firma ve markalar için tüketiciye ulaşmanın yolu 'çevreci' hareketleri desteklemek ve bu bağlamda dikkat çeken mesajlar içeren reklam kampanyaları hazırlamak ve ulusal ve uluslararası arenada ses getiren sosyal sorumluluk projeleri geliştirmek olmuştur. Nitekim tüketicilerin satın alma kararını etkileyen faktörler arasına ürünün çevreye ve insanlara zararlı olup olmadığı ve doğal kaynaklardan oluşup oluşmadığı faktörleri de katılınca, markalar piyasaya çevre dostu ya da diğer bir deyişle yeşil ürünler sürmeye başlamışlardır (2). Özellikle günümüzdeki egemen pazarlama stratejisi olarak işletmeler pazarlama ve reklam kampanyalarını ürün tasarımından üretimine, ürün kullanımından, kullanım sonrasına değin çevresel duyarlılıklarını göz önünde bulundurarak oluşturmaktadırlar. Bunun bir sonucu olarak markalar ve sivil toplum kuruluşları tarafından öne çıkarılan sosyal sorumluluk, çevreye duyarlılık, sürdürülebilirlik, kaynakların doğru kullanımı, yeşil ürün satın alma ve tüketme eğilimi, yeşil reklam, bilinçli tüketici gibi kavramları kullandıkları reklamlar ile tüketiciye ulaşmaktadırlar.

Ulusal ve uluslararası çerçevede yürütülen çevreci hareketlerin de bir uzantısı olarak tüketicilerin gün geçtikçe çevreye daha fazla duyarlı olması, firmalarca yeşil pazarlama anlayışının hızla benimsenmesini ve gelişimini sağlamıştır. Bu bağlamda işletmeler nezdinde tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının en üst düzeyde karşılanması sırasında çevreye verdikleri zararları da en aza indirme çabaları -en azından böyle bir çabanın tüketici nezdinde varmış gibi gösterilmesi çabası- sözkonusudur (3). Diğer taraftan tüketicilerin çevreye karşı duyarlı olduğu, çevresel kaygı taşıdığı ve bu nedenle de yeşil ürünleri araştırdığı yeşil tüketim trendi oluşmuştur. Bu durumu lehlerine rekabet avantajı olarak kullanan işletmeler de yeşil üretim süreçlerini benimseyerek çevreyi gözönüne alan faaliyetler gerçekleştirmektedirler. Çevresel bakış açısıyla ürün ve hizmet geliştiren işletmeler bu sayede yeni pazarlara girme olanağı kazanmakta, kârın sürdürülebilirliğini sağlamakta ve tüketicilerin gözünde 'güvenilir firma' itibarı kazanarak çevresel endişe taşımayan işletmelere göre rekabet avantajı elde etmektedirler (4).

Tüm bu değerlendirmeler çerçevesinde gerçekleştirilen bu çalışma ile yeşil pazarlama ve yeşil reklam olguları üzerinde durulmakta; çevre sorunlarına dikkat çeken kâr amacı olmayan çevreyi savunan kurumlar ile kâr amaçlı kurumların yeşil pazarlama ve yeşil reklam ilişkilerinin nasıl oluşturulduğu açıklanılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda 10-20 Ağustos 2019 tarihleri arasında basit rastlantısal örnemlem yöntemiyle seçilen (10 adet) sivil toplum kuruluşları ile markaların yeşil reklam kampanyaları içerik çözümlenmesi yöntemiyle incelenerek çevresel duyarlılıkları ve söylemleri arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır.

## YEŞİL PAZARLAMA VE YEŞİL REKLAMCILIK BAĞLAMINDA YEŞİL TÜKETİM

Pazarlama literatürü incelendiğinde yeşil pazarlamanın ekolojik pazarlama, çevresel pazarlama ve sürdürülebilir pazarlama kavramlarıyla beraber ele alındığı görülmektedir. Nitekim pazarlama ile çevresel faaliyetler arasında kurulan ilişki 1970'lere değin uzanmaktadır (5). Yeşil pazarlama anlayışı, 1980'lerin sonu ve 1990'ların başlarında pazarlama literatürüne girmiş olsa da, ilk olarak 1975 yılında Amerikan Pazarlama Derneği tarafından 'ekolojik pazarlama' kavramı olarak ortaya çıkmıştır. Amerikan Pazarlama Birliği ekolojik pazarlamayı "pazarlama faaliyetlerinin çevre kirliliği, enerji tüketimi ve diğer kaynakların tüketimi üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmeyi amaçlayan, çevreye duyarlı bir pazarlama türü" olarak tanımlamıştır (3). Yeşil pazarlama olgusu günümüze gelinceğe değin çeşitli evrelerden geçmiştir. Peattie (2001) yeşil pazarlama evrelerini üçe ayırmaktadır: Yeşil pazarlama 1960-1970 yılları arasında ekolojik pazarlama olarak

adlandırılmış ve toplumsal, çevresel endişelere dayanmıştır. İkinci aşama olan "çevresel yeşil pazarlama"da işletmeler, markalar, devletler kirlilik ve atık problemlerinin göz önüne alındığı yeni ürünler tasarlamada temiz teknolojilere üretmeye çalışmışlardır. Üçüncü aşama ise 1990'ların sonu 2000'lerin başında ortaya çıkan "sürdürülebilir yeşil pazarlama"dır (4). Tanımlamalardan yola çıkıldığında yeşil pazarlama özünde, bireyler üzerinde çevresel sorunlarla ilişkili olarak farkındalık yaratmak ve yeşil ürünlere yönelerek çevreye nasıl faydalı olacaklarını göstermeye çalışmaktır.

Toplumsal pazarlama anlayışına göre işletmelerin görevi, hedef pazarın istek ve ihtiyaçları ile birlikte ilgi alanlarını da belirleyerek bunları rakiplere göre daha etkin bir biçimde tatmin etmek ve bunu yaparken de tüketicilerin ve toplumun refahını korumaya ve geliştirmeye çalışmaktır (6). İşletmelerin tüketicilerin ve toplumun refahı çerçevesinde çabaları geleceğe yönelik kaygılar taşıyan tüketiciler tarafından olumlu algılanırken tüketicinin ürüne ve markaya karşı tatmin seviyeleri de artmaya başlamıştır. Nitekim tüketicinin ulaşmış olduğu bu tatmin 'yeşil tatmin' olarak adlandırılmaktadır. Yeşil tatmin, tüketen konumundaki bireyin çevresel arzularını, sürdürülebilirlik beklentilerini ve yeşil ihtiyaçlarını karşılamak için tüketime yönelik tatmin edici, keyif verici bir seviyedir. Tüketici, 'yeşil ürün' olarak ifade edilen ürünleri satın aldığında, sadece tüketime dayalı ihtiyaçlarını gidermekle kalmamakta, aynı zamanda çevreye duyarlı bir birey olmanın huzurunu da yaşamaktadır. Bu da bireyin 'yeşil tatmin' elde etmesinin önünü açmaktadır. Nitekim yeşil ürünler satın alan çevre duyarlılığı yüksek olan tüketiciler, bu ürünlerin özelliklerini ve yararlarını pazarlamacılar ve politika yapıcılar tarafından konumlandırılan taleplerle ilişkilendirdiklerinde daha yüksek memnuniyete erişmekte, bu memnuniyet de firmalar açısından rekabet avantajına dönüşmektedir. "Modern pazarlama anlayışında amaç mevcut müşterilerinin memnuniyetini artırarak elde tutmak, daha fazla ürün ve hizmet satın almalarını sağlamak ve rakiplerden daha üstün değer sunarak yeni müşteriler elde etmektir. Bu bağlamda güçlenen tüketiciler ve onların beklentileri yeşil markalara doğru gidişi hızlandırmıştır" (7). Bu süreçte yeni enformasyon teknolojileri, piyasanın işleyişinde esas tabanı oluştururken; pazarlama iletişimi uygulamalarını da tamamen piyasanın gereklerine göre dönüştürmüştür. İşletmelerin paydaşlarının uluslararası ölçekte artması ve dağıtım ağlarının genişlemesi ile birlikte, belirli amaç ve hedeflerin koordineli bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için bütünleşik pazarlama iletişimine başvurulmuş; zamanla bütünleşik pazarlama iletişimi teknikleri satışta egemen işleyiş tarzı haline gelmiştir. Bütünleşik pazarlama iletişiminin temel özelliklerini, "(i) bütün iletişim araçlarının pazarlama karmasıyla bütünleşmesi, (ii) teknolojinin pazarlama alanında tam anlamıyla kullanılması, (iii) tüketici ve müşterilere odaklanma, (iv) ölçülebilir olma, (v) interaktif bir iletişim süreci olması (çift yönlü ve karşılıklı etkileşim), (vi) veri tabanı bazında planlama ve uygulama (tüm pazar segmentleri, satın alma alışkanlıkları vb.'ne göre verilerden yararlanma), (vii) içeriden dışarıya değil, dışarıdan içeriye doğru planlama (stratejik kararlarda pazar ve tüketici ağırlığı), (viii) sıfır bazlı planlama (geçmiş yıllara ait verilerden çok, planlama dönemine ait kurumsal hedef ve araçlara göre bütçe ve plan yapma)" (8) şeklinde sıralamak mümkündür. Geliştirilen bu strateji bağlamında ele alındığında "uluslararası ölçekte faaliyet alanını genişleten şirketler, artan rekabet koşullarına bağlı olarak çeşitli marka stratejileri geliştirme yoluna gitmektedirler. Marka, hizmet ya da mal üreticisini veya satıcısını tanımlaması bağlamında önemli bir faktördür. Marka, üretici-tüketici ilişkisi içerisinde 'kalite', 'güven' ve 'sempati'nin somutluk kazanmasında işlevseldir" (1). Bu işlevsellik içerisinde marka sadece "bir isim, logo, sembol ya da slogan değildir. Marka, tüketicilerin ürünler veya hizmetlerle ilgili olarak duydukları, gördükleri, okudukları, izledikleri veya kendilerinin birebir deneyimlerinden elde ettikleri verilere göre yaptıkları tanımlamayı ifade eder. Bu da firmaların, markalarına yaptıkları yatırım ve uzun bir zaman dilimini ifade eder" (9).

İçinde bulunduğumuz yüzyılda, önüne geçilmesinin artık bir zorunluluk haline geldiği çevresel sorunların tüm dünyada sonuçlarının yaşanmakta olduğu göz önünde bulundurulduğunda işletme ve sivil toplum kuruluşlarının çevresel sorumlukları ekseninde eylemeslliklerde bulunmaları ve çevreci hareketi desteklemeleri kaçınılmazdır. Bu çerçevede, kurum ve kuruluşlar ortaya koydukları çevre dostu ürün ve hizmetlerin geniş tüketici kesimlerine duyurumu bağlamında stratejiler geliştirmek durumuyla karşı karşıya kalmışlardır. Günümüzde birçok kurum ve kuruluş bu bağlamda çevresel duyarlılıklarını sergilemek için farklı iletişim stratejileri kullanmaktadırlar. Bu stratejilerin başında da, üretilen çevre odaklı mesajların iletildiği yeşil reklamlar gelmektedir (10).

Yeşil reklam ilk olarak 1970'lerde uygulanmaya başlanmış olmakla birlikte, yeşil reklamın niteliksel ve niceliksel gelişiminin 1980'lerin sonu, 1990'larında başında gerçekleştiği görülmektedir (5). Yeşil reklamlar işletmenin yeşil yaşam tarzını benimsediğini, ürettikleri ürün ve hizmetlerin çevreye zarar vermediğini, aynı zamanda da çevrenin iyileşmesi için çalışmalar yaptığını ifade eden mesajlardan oluşan reklamlardır (11). "Yeşil reklamlar, açıkça ya da ima yoluyla, bir ürün veya hizmet ile çevre arasındaki ilişkiyi ortaya koyan, ürün vehizmete dikkat çekerek ya da dikkat çekmeksizin yeşil yaşam tarzını yücelten, kurumsal çevresel sorumluluk imajını ortaya koyan ve bunların birkaçını birden gerçekleştiren reklamlar olarak da tanımlanmaktadır" (6). Diğer bir tanıma göre ise yeşil reklamların yeşil renk, doğa, eko etiketler, firmanın çevre dostu olduğuna dair bir iddia, yenilenebilir hammadde, geri dönüşüm, vurgusu ve çevre dostu üretim süreçleri iddiası gibi unsurları içerebileceği belirtilebilir. Yeşil reklamda, çevre vurgusu ürüne ya da firmaya odaklanacağı gibi her ikisine birden de odaklanabilir (12). Yeşil reklam ile ilişkili kavramlardan en önemlisi, 'yeşil tüketici'dir. Önceleri tüketiciler, sadece satın alma ve tüketimle ilgilenirlerken, günümüzde yeşil tüketiciler, kıt olan kaynakları tüketen işletmelerin üretim sistemleriyle, ürünleriyle ve atıklarının çevreye etkileriyle ilgilenmektedirler. Günümüzde yeşil tüketiciler, hem üretimi hem de tüketimi çevre ve sosyal maliyetlerle birleştiren, mal ve hizmetler için talep yaratarak kendi tüketim faaliyetlerinin çevre konularında fark yaratacağını düşünmektedirler (3). Bu bağlamda yeşil tüketim, ürün ve hizmetlerin üretimi, dğıtımı ve pazarlanması süreçlerinin tamamı göz önünde bulundurularak 'sürdürülebilirlik ve sosyal sorumluluk bilinci ile tüketmek' esaslı tanımlanmaktadır (13). Bu anlayışın bir uzantısı olarak, çevreye yönelik çok daha fazla duyarlılık kazanmış olan türketiciler, geçmiş yıllarda sadece satın alma ve tüketimle ilgilenirken, günümüzde yeşil tüketici olarak adlandıırlmakta ve kıt kaynakları tüketen işletmelerin üretim sistemleriyle, ürünleriyle ve atıklarının çevreye etkileri ile ilgilenmektedirler. Yeşil tüketicilik, yeşil tüketime dayalı olarak ürünlere dair araştırma ve değerlendirmede bulunmaktadırlar. Bu bağlamda da satın alma kararları ile çevreyi etkileyebilen tüketiciler olarak nitelendirilmektedirler. Yeşil tüketicilerin sosyal sorumluluğa sahip tüketim kararları, satın aldıkları ürünlerin üreticilerinin, üretim faaliyetlerinin ve uygulamalarının, üründe kullanılan hammaddelerin, ürünlerin kullanımı sırasında ve atıldıktan sonra çevreye olan etkilerine dair bilgi araştırmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (14).

Çevreci duyarlılığın bir uzantısı olarak günümüzde yeşil pazarlama, yeşil reklam, yeşil tüketim işletmelere ve markalara birçok avantaj sağlamaktadır. Markaları pazarda diğer markalardan farklı konumlandırmakta ve rekabet avantajı açığa çıkarmaktadır. Ayrıca işletmelerin kaynak kullanımında verimlilik ve finansal tasarrufun gerçekleşmesi mümkün olmaktadır. Günümüzde birçok işletme üretim, yönetim ve pazarlama sistemlerini düzenleyerek tüketicilerin çevreyle ilgili beklentilerini karşılamayı amaçlamaktadır. Söz konusu işletmeler üretim sistemlerini dönüştürerek enerji kullanımını ve atıkları azaltmakta ve geri dönüştürerek yeniden kullanmaktadırlar. Sivil toplum kuruluşları da insanları çeşitli çevre sorunları hakkında bilgilendirerek çevreye duyarlı davranmalarını sağlamaya çalışmaktadır.

Sivil toplum kuruluşları doğanın geleceği konusunda kaygılanan kişilerle daha yaşanabilir bir dünya için çalışmalarını sürdürmektedirler.

## YÖNTEM

Bu çalışmada, incelenen reklamlar 2 farklı kategori altında gruplandırılmıştır. Bunlar, çevre sorunlarına dikkat çeken, kâr amacı olmayan, çevreyi savunan kurumlar ile ürün ve hizmetleri pazarlama amacı olan kâr amaçlı kurumlardır. Bu bağlamda markaların ve sivil toplum kuruluşlarının yayınlamış olduğu bütün yeşil reklamla ulaşmak mümkün olamadığından basit rastlantısal örnekleme yöntemi ile çevreci marka ve sivil toplum kuruluşları arasından tercih yapılmış ve bu kurum ve kuruluşların yayınlamış oldukları 10 reklam filmi yine basit rastlantısal örneklem aracılığıyla seçilerek çözümlenmiştir. Çalışmanın örneklemini oluşturan; Tropicana, Bosch, Saka, Sofia, Torku, Tema, Greenpeace Akdeniz, Çekül, WWF-Türkiye, Çevko kuruluşlarının Youtube ortamında yayımlamış oldukları yeşil reklam kampanyaları ele alınmıştır. Markaların ve ve sivil toplum kuruluşlarının yeşil pazarlama ve yeşil reklam çalışmalarında stratejik olarak ne tarz esaslardan hareket ettikleri çözümlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca reklamın amacı, stratejisi ve reklam videosunda kullanılan unsurlar ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Çalışma kapsamında ele alınan reklamlar, internet üzerinden Google arama moturu ve Youtube çerçevesinde 10-20 Ağustos 2019 tarihleri arasında yapılan 'yeşil reklam', 'yeşil pazarlama' aramaları ile bulunan reklamlardan oluşmaktadır. Toplamda belirtilen tarih aralığında yapılan sorgulamada 'yeşil reklam' başlığı altında 29 milyon 500 bin, 'yeşil pazarlama' başlığı altında 223 milyon videoya ve veriye ulaşılmıştır. Çalışma, firma ve sivil toplum kuruluşlarının ülkemizde yayınlanan -Youtube otamında yayınladıkları- yeşil reklam kampanyaları ile sınırlandırılmıştır.

## REKLAM FİLMLERİNİN ÇÖZÜMLENMESİ

### 1-Tropicana Reklam Filmi

**Görsel 1:** Tropicana Lezzeti, Çiftçilerin Emeği Reklam Filmi

**Reklamın Erişim Adresi:** https://www.youtube.com/watch?v=s3iVaTL5XrQ
**Reklamın İzlenme Sayısı**: 7.476
**Süre:** 37 saniye
**Hakim Karakter:** Narenciye üreten çiftçi
**Mekan:** Narenciye bahçesi
**Reklamın Amacı:** Marka tanıtımı, marka bilinirliğini artırma, satışları artırma
**Reklamın Sunuluş Şekli:** Bilgi verme, marka gösterimi, imaj oluşturma,
**Strateji:** Tanıklık, doğallık, samimiyet,
**Filmin Görüntüsel Anlatımı:** Reklam horoz sesi ve görüntüsü ile başlar. Dış ses "İç sen Anadolu'yu" sesiyle naranciye bahçesinde bir adam görseli ekrana gelir. Yakın planda su kanalı görülür. Çiftçi suyun önündeki engeli kaldırarak suyun akmasını sağlar. Dış ses " Evlatlar uyur. O işe koyulur." sözlerine narenciyelerin sulanması ve şeftali görselleri eşlik eder. Yağmurda fidanını örten adam görseli ile"Üşür, yarını düşünür. Sabırla eker o eller, yeri gelir yalnızca bekler" sözleri duyulur. Yakın planda kiraz ağacı ve meyvesi görülür.

Tropicana deposunun önünde nakliye aracı ile iki adam görseli ekrana gelir. Adamlardan biri "Herşeyi tamir edebilir" der ve elindeli şeftali kasasını taşır. Dış ses devam eder. "Tek birşey ister. En iyi meyveleri yetiştirebilmeyi" sözlerine yakın planda reklamda yer alan çiftçilerin görselleri eşlik eder. Dış ses "Çiftçiler babalarımızdır. Bize onlar bakar. Tropicana'yı bu emek lezzetli yapar.Tropicana çiftçilerimizin hep yanında" sözleri ile çiftçiler ile Tropicana'yı taşıyan kişiler ekrana gelir. Çiftçi adamların sırtını sıvazlar. Nakliye aracı bahçeden hareket eder. Kamera masada kahvaltı eden bir aile görseline geçiş yapar. Dış ses "Sizde aldığınız her Tropicana ile çiftçilerin yanındasınız. Tropicana lezzeti çiftçilerin emeği" sözleri ile ekrana markanın meyve sularının görseli gelir ve "İç sen Anadolu'yu" sözleriyle reklam biter.
**Reklamın Çözümlenmesi:** Reklam filminin başında ve sonun "İç sen Anadolu'yu" sözleri tekrarlanır. Reklamda çiftçilerin doğal ortamda ürünlerini yetiştirdiklerine şahit olunur. Yeşil görseller reklamda ön plandadır. Tropicana ile çiftçiler taze ürünler arasında bağ oluşturulmuş, çiftçiler baba olarak nitelendirilmiştir. Tropicana'nın lezzetinin doğallıktan ve çiftçilerin emeğinden geldiği mesajı vurgulanır.

**2-Saka Reklam Filmi**

**Görsel 2:** Doğa Rutkay Saka Su Reklamı
**Reklamın Erişim Adresi:** https://www.youtube.com/watch?v=PztNR37auH4
**Reklamın İzlenme Sayısı:** 1.476
**Süre:** 20 saniye
**Hakim Karakter:** Doğa Rutkay
**Mekan:** Mutfak
**Reklamın Amacı:** Ürün ve marka tanıtımı, ürün ve marka bilinirliğini artırma
**Reklamın Sunuluş Şekli:** Ürün ve marka gösterimi, duygulara hitap etme
**Strateji:** Ünlü kullanımı, hayattan kesitler, tanıklık
**Filmin Görüntüsel Anlatımı:** Reklam genel plandan yakın plana hareket eder ve mutfakta sebze doğrayan Doğa Rutkay'a odaklanır. Doğa Rutkay " Eskiden hangi suyu içtiğimin çok önemi yoktu" der. Mutfak tezgahından Saka suyunun bulunduğu yere gider ve elindeki Kettle su doldurur. "İçtiğimiz suyun önemini anne olunca anladım" der. Doldurduğu suyu yemeğe koyar. Daha sonra buzdolabını açar. Saka suyu alarak "Bu yüzden artık ailece Saka su içiyoruz" der. Kamera yakın planda su bardağına odaklanır. Doğa Rutkay konuşmaya devam eder. "Saka suyunun ph değeri 8,22" der. Ekrana Saka suyun farklı ebatlardaki ürünlerinin görseli ekrana gelir ve "Doğanın suyu Saka su, doğal mineralli su" sözleri ile reklam biter.
**Reklamın Çözümlenmesi:** Reklam annelik duygusuna vurgu yaparak kadın tüketicileri etkilemeye çalışmıştır. Suyun ph değeri ile marka kendiğini diğer markalardan ayırmıştır. Doğa Rutkay'ın reklamda kullanılması ile suyun doğa suyu olduğu arasında ilişki kurulmaya çalışmıştır. Reklamda yeşil ve markanın rengi olan mavi rengi ön plana çıkmaktadır.

**3-Sofia Reklam Filmi**

**Görsel 3:** Sofia Ormanları Yok Etmez Reklam Filmi

**Reklamın Erişim Adresi:** https://www.youtube.com/watch?v=LzGDwzQqt78
**Reklamın İzlenme Sayısı:** 423.095
**Süre:** 31 saniye
**Hakim Karakter:** Ediz Hun
**Mekan:** Orman, stüdyo
**Reklamın Amacı:** Bilgi verme, farkındalık oluşturma, imaj oluşturma
**Reklamın Sunuluş Şekli:** Ürün ve marka gösterimi, duygulara hitap etme
**Strateji:** Ünlü kullanımı, müzik, duygusallık
**Filmin Görüntüsel Anlatımı:** Reklam "Fidanlar ağaca.." sözünü söyleyen kız çocuğu görseliyle başlar. Kamera yakın planda ağaç kesimini gösterir. Çocuklar koro halinde "Ağaçlar ormana, ormanlar havluya" sözlerine kesilen ağaçın düşüş görüntüsü ve sesi gelir. Genel planda çocuklar " Dönmemeli dünyada" der. Kamera düşen ağacın kesilmemiş haline dönüşünü gösterir. Dış seste Ediz Hun'un sesi duyulur. "Sofia tuvalet kağıdından havluya tüm temizlik kağıtlarını üretirken ormanları yok etmiyor" sözleri ile Ediz Hun ve çocuklar kameraya bakar.Ediz Hun sözlerine "Sadece endüstriyel amaçlı yetiştirdikleri ağaçları kullanıyor. Sofia ormanları yok etmez" ile devam eder. Genel planda Ediz Hun ve çocukların kucaklarında Sofia ürünleri ile reklam sona erer.
**Reklamın Çözümlenmesi:** Marka yapmış oldukları reklam ile doğaya zarar vermediklerini vurgulamıştır. Doğa görüntüleri ile tüketicinin etkilenmesi amaçlanmıştır. Ağaç ve ormanlar hayatı temsil etmiştir. Marka doğaya zarar vermediğini söyleyerek rakiplerinden farklılaşmaktadır.

**4-Torku Reklam Filmi**

**Görsel 4:** Torku Bisküvi Ailesi Reklam Filmi

**Reklamın Erişim Adresi:** youtube.com/watch?v=AESKGuq_S4s
**Reklamın İzlenme Sayısı:** 460.553
**Süre:** 35 saniye
**Hakim Karakter:** Reklamda hakim bir karakter yoktur
**Mekan:** Mutfak, tarla, sokak, bahçe
**Reklamın Amacı:** Ürün ve marka tanıtımı**,** ürün ve marka bilinirliğini artırma
**Reklamın Sunuluş Şekli:** Ürün ve marka gösterimi, duygulara hitap etme
**Strateji:** Hayattan kesitler, tanıklık, doğallık, samimiyet
**Filmin Görüntüsel Anlatımı:** Reklam bisküvi yiyen kadın görseliyle başlar. Daha sonra kamera tarlada çalışan kadını gösterir. Kadın "Afiyet olsun" der. Kamera tekrardan yakın planda kadının yüzünü gösterir. Kamera iki kız çocuğunu banka bisküvi yerken gösterir. Köyde inek sağan kadın kameraya döner "Afiyet olsun" der. Okul bahçesinde oturan gençler bisküvi yerler. Köyde bahçede oturan kadın "Afiyet olsun" der. Kamere elinde Torku Tam ile

yürüyen kadını gösterir. Dış ses " Torkunun paketini açtığınızda toprağı özenle eken, biçen, gururla işleyen çiftçilerimizn en iyi dileklerini bulacaksınız" sözleri ile yakın planda bisküviler ve üzerinde şekeri pancardan yazı olan görseller görülür. Reklam "Afiyet olsun" sözüyle sona erer.

**Reklamın Çözümlenmesi:** Şehir hayatından ve köy hayatından manzaralara yer verilmiştir. Markanın ve ürünün doğallığına vurgu yapılmıştır. Bisküvi yapımında şeker pancarından yararlanıldığı söylenilmektedir. Reklam sonunda sol üstte Glikoz şurubu içermez yazısı yer almıştır. Markanın "Doğal olarak bizden" sloganı çerçevesinde hazırlanan bir reklam kampanyasıdır.

**5-Bosch Reklam Filmi**

**Görsel 5:** Doğa Dostu Teknoloji Reklam Filmi

**Reklamın Erişim Adresi:** https://www.youtube.com/watch?v=FGgIVDg9LTI
**Reklamın İzlenme Sayısı:** 29.379
**Süre:** 1:17 saniye
**Hakim Karakter:** Reklamın hakim karakter yoktur.
**Mekan:** Stüdyo, sanal ortam
**Reklamın Amacı:** Farkındalık oluşturma, imaj oluşturma
**Reklamın Sunuluş Şekli:** Ürün ve marka gösterimi, duygusal bağ oluşturma
**Strateji:** Duygusallık, müzik, gerçeklik
**Filmin Görüntüsel Anlatımı:** Reklam genel plandan buzdolabı görseliyle başlar. Yakın planda kutuplardan bir görsel görülür. Görselin üstünde Antartika'da on penguen yazı vardır. Kamera pan hareketiyle çamaşır makinesine geçiş yapar. Görselde Akdenizde iki kısa gagalı yunus yazısı ile yunusların denize atlayışları görülür. Denizde yüzen yunuslardan çamaşır makinesinin kazanına geçiş yapılır. Kazanın gözenekleri peteğe benzetilmiştir. Makineden arılar uçuşur. Görselin sol alt kısmına Macahel'de yüz kafkas arısı yazısı gelir. Kamera pan hareketiyle bulaşık makinesine geçer. Yakın planda makinenin motor kısmı yağmur ormanları görseline dönüşür. Yağmur ormanlarında on beş bambu ağacı yazısı gelir. Kamera fırın görseline geçiş yapar. Fırının başlatma düğmesi yumurtaya benzetilir. Akdenizde dört yavru caretta caretta yazar. Carettaların denize ulaşımı görülür. Yeşil renkte elektrik kaplosu prizden çıkar ve Tazmanya'da yirmi küçük sumru yazısı gelir. Dış ses "Her doğa dostu teknoloji ürünü kullandığınızda dünyanın herhangi bir yerinde de bir canlı yaşam hakkını kullanmış olur" sözlerine ağaç görselleri eşlik eder. Şöyle bir düşünün gelecek nesillere herşeyden değerli bir miras bırakıyorsunuz. Yaşamın kendisini" sözleri ile marka logosu ile Doğa dostu teknoloji yazısı ile logosu ekrana gelir. Reklam Bosch "Yaşam için teknoloji" sözü ile reklam biter.

**Reklamın Çözümlenmesi:** Marka reklam filmi ile doğal kaynakları koruduklarını ve sürdürülebilir yaşamı desteklediklerini vurgulamaktadır. Markanın ürünleri ile korunan ürünler arasında benzerlik yapılmış her satılan Bosch ürünün doğa için faydalı aktivitelerde bulunduğu belirtilmiştir.

**6-Tema Reklam Filmi**

**Görsel 6:** Altında Ölüm Var Reklam Filmi

**Reklamın Erişim Adresi:** youtube.com/watch?v=nl-WwI7Y6XQ
**Reklamın İzlenme Sayısı:** 319.480
**Süre:** 54 saniye
**Hakim Karakter:** Reklamın hakim bir karakteri yoktur.
**Mekan:** Belli bir mekan kullanımı yoktur.
**Reklamın Amacı:** Kirazlı Altın Madeni Projesine dikkat çekme, insanları bilinçlendirme
**Reklamın Sunuluş Şekli:** İnsanları oluşacak kazalara karşı uyarma, bilgi sunma
**Strateji:** Duygusallık, dram, korku
**Filmin Görüntüsel Anlatımı:** Reklam yakın planda yaşlı bir kadının yakın plan görseli ve #altındaölümvar yazısıyla başlar. Kadın gözlerini açar kapar. Dış ses olarak Çanakkale Türkü'sü duyulur. Yakın planda sağlı domates görseli ile kötü halde olan domates görseli ekrana gelir. Hareket halinde büyükbaş hayvan görseli ile reklam devam eder. Ekrana sağlıklı hayvan ile ölmüş halde bulunan hayvanın görseli art arda gelir. Çanakkale Türküsü dış ses olarak devam etmektedir. Dalından koparılan elma bir anda çürümüş ve erik halde görülür. Atık su görseli ile Brezilya'da meydana gelen atık maden barajının çöküşü ekrana gelir. Genel planda yukarıdan orman görseline ormanların kesilmiş görseli eşlik eder. Kamera yakın planda çocuğa odaklanır. Çocuk görselin sol tarafında "Ölmeden mezara koymayın bizi" yazısı gelir. Kamera tomurcuk halindeki filizin solmasını gösterir. #altında ölüm var yazısı ile reklam sona erer.
**Reklamın Çözümlenmesi:** Reklam #altındaölümvar hastaghi ile yayımlanmıştır. Altın yazısı sarı renkle yazılarak altın arama çalışmasına gönderme yapılmıştır. Reklamda yaşam ve ölüm birlikte verilerek insanların harekete geçmesi amaçlanmıştır. Kirazlı Altın Madeni Projenin ilk aşamaları proje alanındaki ormanların ve diğer bitki örtüsünün ortadan kaldırılması ve 45.650 ağacın kesilmesi olarak planlanmıştı. Haziran ayının ortasında yapılan tıraşlama sonucu ile maalesef daha fazla ağaç kesildi. Uydu görüntüleri üzerinde yapılan incelemeler, maden sahası ve yol bağlantıları için yaklaşık 195 bin adet ağacın kesildiğini ortaya koymuştur. Bu çerçevede Kaz dağlarının bitki örtüsü, suyu, havası, yer altı ve yer üstü zenginlikleri korumak için yapılmıştır.

**7-Greenpeace Akdeniz Reklamı**

**Görsel 7:** Kuzey Kutbu'nu Kurtar Reklam Filmi

**Reklamın Erişim Adresi:** https://www.youtube.com/watch?v=fVLp_t5_bI0
**Reklamın İzlenme Sayısı:** 44.048
**Süre:** 1:00 dakika
**Hakim Karakter:** Kutup ayısı
**Mekan:** Kuzey Kutbu'ndan görseller kullanılmıştır.

**Reklamın Amacı:** İklim değişikliğinin zararlarını azaltma, Kuzey Kutbu'nun korunmasını sağlama
**Reklamın Sunuluş Şekli:** Duygulara hitap etme, bilgi sunma, insanları bilinçlendirme
**Strateji:** Duygusallık, gerçeklik, korku, müzik
**Filmin Görüntüsel Anlatımı:** Reklam "Muhteşem Kuzey Kutbu" sesi ile başlar. Kamera genel planda Kuzey Kutbu'nu gösterir. Yakın planda kutup ayısı görseliyle dış ses devam eder. "Kutup ayılarının yuvası iklim değişikliği nedeniyle kutup ayılarının yaşam alanları birbir yok oluyor" sözleri duyulur. Kamera yakın planda kutup ayısını farklı açılardan gösterir. Dış ses "Hızla eriyen buzulları fırsat bilen dev petrol şirketleri Kuzey Kutbunun kaynaklarından faydalanmak için birbiriyle yarışıyor" sözleriyle aramay yapan petrol şirketleri ekrana gelir. Kamera pis su görüntüsüne odaklanır. Dış ses "Şimdi en büyük tehdit petrol sızıntıları" der. Kamera sızan petrol görüntüsünden uzaklaşarak kutup ayılarına geçiş yapar. Dış ses "Buna dur demek için hemen Kutup yaz 2322 gönder. İmza kampanyasına katıl. Çok geç olmadan Kutup Ayılarının evini korumak için bize yardım et. Kuzey Kutbu'nun küresel korunma alanı ilan edilmesi için imza kampanyasına katıl" sözleri duyulur. Reklam Kutup ayısı görseli ve altında Kutup yaz 2322'ye gönder yazı ile Greenpeace yazısı bulunan görsel ile biter.
**Reklamın Çözümlenmesi:** Reklamda Kuzey Kutbu hâlâ petrol araması, sismik patlamalar, ve iklim değişikliği gibi tehditlerle karşı karşıya olduğu söylenmektedir. Reklam insanları iklim değişikliği ve sonucunda olacak zararlar konusunda insanları bilgilendirmeye çalışmaktadır. Greenpeace'in kutupların yok edilmesini önlemek için yapmış olduğu mücadele anlatılmıştır.

**8-Çekül Reklam Filmi**

**Görsel 8:** Nefes Reklam Filmi
**Reklamın Erişim Adresi:** https://www.youtube.com/watch?v=-pSX9e5vV10
**Reklamın İzlenme Sayısı:** 918
**Süre:** 1:42 saniye
**Hakim Karakter:** Erkek oyuncu
**Mekan:** Meydan, sokak, doğa
**Reklamın Amacı:** Farkındalık oluşturma, insanları bilinçlendirme
**Reklamın Sunuluş Şekli:** Farkındalık oluşturma
**Strateji:** Duygusallık, hayattan kesit, tanıklık
**Filmin Görüntüsel Anlatımı:** Reklam yakın planda yürüyen adam görseliyle başlar. Kamera adamı takip eder. Cadde de insanların arasında yürür. Oyuncu meydana gelir ve etrafına bakmaya başlar. Bu sırada ekrana yeşil bir yaprak görüntüsü gelir. Yakın planda ağaç gövdesinde yürüyen karıncalar görülür. Oyuncunun yakın plan adımlarından sincap görseline geçiş olur. Doğa manzaralarından kareler ile kişinin doğaya ulaşmaya çalışması gölür. Erkek oyuncu reklamın sonuna doğru büyük bir ağacın yanına gelir ve ona sarılır. Ekranın sol tarafında "Doğaya aşkımızı ilan ediyoruz. Doğada aşk hikayelerinin devam etmesi için yeni fidanlar dikelim" yazısı ve Çekül vakfının logosu ile reklam biter.

**Reklamın Çözümlenmesi:** Reklam şehirde yaşayan bir adamın doğaya ulaşması anlatılmıştır. Doğa ile nefes aldığı vurgulanmıştır. Reklam yaşamak için ağaç dikilmesi vurgusu yaparak insanları doğa için harekete geçirmeye çalışmıştır.

**9-WWF Reklam Filmi**

**Görsel 9:** Haydi Sen De 1 Güzel Hareket 'İni Seç, Plastikten Vazgeç Reklamı

**Reklamın Erişim Adresi:** youtube.com/watch?v=qeFiaFzwTRA
**Reklamın İzlenme Sayısı:** 3.047
**Süre:** 1:00 dakika
**Hakim Karakter:** Reklamda hakim bir karakter yok.
**Mekan:** Deniz, sahil, çöp öğütüm makineleri
**Reklamın Amacı:** Plastik atıklara dikkat çekme, insanları bilinçlendirme
**Reklamın Sunuluş Şekli:** Bilgi sunma, farkındalık oluşturma
**Strateji:** Duygusallık, dram, korku, müzik
**Filmin Görüntüsel Anlatımı:** Reklam su altında poşet görseliyle başlar. Arkada bir fon ses vardır. Görselin sol tarafında "Plastik dünyada 400 yıl sürecek bir problem yaratıyor" yazı ekrana gelir. Kamera geniş planda yurıdan çekilmiş deniz görseline geçiş yapar. Deniz pis ve kirli haldedir. "Bu 16 kuşak eder" yazısı ile çöpleri temizleyen makine görseli ekrana gelir. "Plastiğin %91'i geri dönüştürülmüyor. Plastik üretilirken hava taşımacılığında kullanıldığı kadar fosil yakıt harcanıyor" yazısı ile yakın planda uçağın pervane kısmı görülür. Kamere buzullarda yaşayan Kutup ayılarına geçiş yapar. "Plastiğin %99'u küresel ısınmaya neden oluyor" yazısı görülür. Kamera denizde yaşayan canlılara geçiş yaparken "Deniz canlıları tehdit altında" yazısı ekrana gelir. Poşetten dolayı ölmüş bir kuş resmi ekrana gelir. Resmin alt kısmında "Her yıl 1 milyon deniz kuşu ölüyor" yazı görülür. Deniz kıyısı ve deniz altı görsellerinin altında "Plastik yiyoruz. Balıkların 1/ 4'ünün sindirim sisteminde plastik bulunuyor" yazıları ekrana gelir. Kamera deniz suyunun üstünde hızlı bir şekilde hareket eder. Görüntünün altında "Musluk sularının %83'ü plastik içeriyor" yazısından plastikler ve atıklarla dolu bir çöp yerine geçiş yapılır. Ekrana plastik şişelerde bulunan suların paketleme görüntüs gelir. Resmin sağ tarafında "Bu videoyu izlemeye başladığınızdan beri 3 milyon plastik torba ve şişe satıldı" yazı görülür. Reklamın sonuna doğru sahil resmi ekrana gelir. " Akdeniz plastiğinin çoğu Türkiye'den geliyor. Belediyeler, üreticiler, parakendeciler, tüketiciler" yazısı görülür. Kamera beyaz ekran üzerinde siyah büyük harflerle yazılmış "Bir çözümle gelmeliler" yazısına geçiş yapar. Reklam "1 Güzel Hareketini seç, plastikten vazgeç" yazısı ve internet sitesi adresiyle sona erer.
**Reklamın Çözümlenmesi:** Reklam tüketicileri plastik kullanımının sonuçları konusunda insanları uyarmaktadır. Sayısal verilerin kullanılması ile plastik tüketiminin ciddi sorunlara sebep olduğu net bir şekilde anlatılmıştır. İnsanlara "Bir güzel hareketini seç" diyerek sorumluluk yüklenmiştir. Reklamda duygusallık ve korku stratejileri kullanılmıştır. Reklamın genelinde plastiğin neden olduğu sorunlara ait görüntülere yer verilmiştir.

**10-Çevko Reklam Filmi**

**Görsel 10:** ÇEVKO Vakfı "Hayatı Sevin, Geri Dönüşüme Destek Verin Reklam Filmi
**Reklamın Erişim Adresi:** https://www.youtube.com/watch?v=eZE5sZJ3Iz8
**Reklamın İzlenme Sayısı:** 4.331
**Süre:** 52 saniye
**Hakim Karakter:** Zahide Yetiş
**Mekan:** Stüdyo ortamı, mutfak
**Reklamın Amacı:** Geri dönüşümü yaygınlaştırma, insanları bilinçlendirme
**Reklamın Sunuluş Şekli:**Farkındalık oluşturma, bilgi sunma
**Strateji:** Ünlü kullanımı, tanıklık
**Filmin Görüntüsel Anlatımı:** Reklam Zahide Yetiş görseliyle başlar. Zahide Yetiş kameraya gülümseyerek "Merhaba ben Zahide Yetiş. Mutfağıma hoşgeldiniz" der. Zahidey Yetiş'in mutfak tezgahı önünde mutfak atıkları ve 3 çöp kovası bulunan görsellerine geçiş yapılır. Zahide Yetiş "Burda niye 3 kutu var biliyor musunuz?" der. Küçük kutuya dokunarak " Bu benim çöp kutum. Sebze, meyve gibi organik atıkları ve diğer ıslak çöpleri buraya atıyorum" der. İkinci kutuya dokunarak "Peki bu niye var. Bu kutu ambalaj atıkları için koyduğum ilave. Çünkü ona da metal kutuları, plastik ambalajları, kağıt karton atıkları ve içecek kartonları atıyorum" der. Kamera yakın planda üçüncü kutuya geçiş yapar. Zahide Yetiş "Üçüncü kutuda ise kavanoz ve cam şişeleri ayrı ayrı biriktirip mahallemdeki en yakın cam kumbarasına götürüyorum" der. Kameraya gülümseyerek "Ben hayatı seviyorum. Sizde sevin. Geri dönüşüme destek verin" der. Reklamın sonunda Çevko logosu ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığının logoso görülür. Dış ses "Hiçbirşey geleceğinizden daha önemli değildir" sözü ile reklam sona erer.
**Reklamın Çözümlenmesi:** Reklamda yemek programı sunan Zahide Yetiş kullanılarak ev hanımları geri dönüşüm konusunda bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Hedef kitle olarak ev hanımları ele alınmış atıkları ayırmaları konusunda bilgi verilmiştir. Ünlü kullanımı ile insanların rol model almaları amaçlanmıştır. Reklamda hayatı sevin geri dönüşüme destek verin mesajı verilmiştir. Reklam ile çevresel ve ekonomik fayda sağlanılmak amaçlanmıştır.

## SONUÇ

Günümüzde çeşitli araştırmalara konu olan çevre sorunları sanayiye dayalı bir üretim biçimi ile birlikte daha hissedilir bir hale gelmiştir. Çevre sorunları denildiğinde akla ilk gelen olaylar hava, toprak ve su kirliliğiyle birlikte daha yakın dönemlerde iklim değişikliği, küresel ısınma, buzulların erimesi, ormanların yok olması gibi felaketlerdir. Yaşanan felaketler ve küresel ölçeğe ulaşan çevre sorunları, gelecek kuşakların yaşamının da göz önünde bulundurulması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Bu durum, işletmeler, markalar ve sivil toplum kuruluşları için yeşil pazarlama, yeşil reklam, yeşil tüketim ve sürdürülebilirlik gibi kavramların gündeme gelmesini sağlamıştır. Söz konusu çevresel duyarlılık hassasiyetlerinin gündeme gelmesinde sanayiye dayalı bir üretim biçiminin de etkili olduğu söylenebilir. Nitekim günümüzde üretim ve tüketim ekseni insanın, yasal kurumların ve firmaların çevre ile olan ilişkisini şekillendirmektedir.

Bu çalışma bağlamında yapılan araştırma kapsamında incelenen reklamların sonuçlarına bakıldığında kâr amaçlı işletmeler ve kâr amacı gütmeyen kurumların çevre sorunlarına ilişkin duyarlılıklarını ortaya koymak üzere bir takım faaliyetler yürüttükleri gözlemlenmektedir. Kâr amacı güden kurumlar üretim süreçlerinde doğal ürünler kullandıklarını öne sürmeleri, insan sağlığına önem verdiklerini vurgulamaları, ambalajlama faaliyetlerine dikkat etmeleri gibi birçok örnek 'yeşil tüketici' olarak ifade edilen kesimin tercihleri üzerinde önemli rol oynamaktadır. Kâr amacı gütmeyen kurumlar gerek devlet kurumlarıyla gerekse markalarla işbirliği yaparak çevre sorunlarını azaltma, insanları bilinçlendirme, daha yaşanır bir dünyaya ulaşma, geridönüşüm gibi doğa dostu faaliyetlerde bulunmakta ve bu faaliyetlerin duyurumu için medyadan yararlanmaktadır. Kâr amacı güden kurumların reklam amaçları marka ve ürün tanıtımı, ürün ve marka bilinirliğinia artırma iken kâr amacı gütmeyen kurumların amacı çevre sorunlarına dikkat çekme, insanları bilinçlendirme, çevre sorunlarını azaltma, geri dönüşümü yaygınlaştırmadır. Markaların reklam sunuş biçimlerini ürün ve marka gösterimi, duygulara hitap etme, imaj oluşturma çerçevesinde oluştururken, sivil toplum kuruluşları ise farkındalık oluşturma, bilgi sunma ve çevre sorunlarına karşı insanları uyurma çerçevesinde oluşturmuştur. Kâr amacı güden kurumlar doğallık, samimiyet, ünlü kullanımı, hayattan kesitler, müzik ve tanıklık stratejilerini reklam stratejisi olarak kullanırken; sivil toplum kuruluşları duygusallık, gerçeklik, dram, korku ünlü kullanımı stratejilerini kullanmışlardır. Yeşil reklamlar ile bireylerin bilgilenmesi, toplumsal konularda daha fazla duyarlı bir hale gelmesi, doğal ürünler kullanması, doğaya zarar vermemesi amaçlanmıştır.

## KAYNAKÇA

1.Tellan, D. (2015). "Pazarlama İletişimi Ekseninde Çevrecilik: Yeşil Kurum, Marka ve Halkla İlişkiler". *Atatürk İletişim Dergisi*. Sayı 9. s. 77-90.
2.Ayyıldız, H. ve Genç, Y.K. (2008). "Çevreye Duyarlı Pazarlama: Üniversite Öğrencilerinin Çevreye Duyarlı Pazarlama Uygulamaları ile İlgili Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 12(2). s.505-527.
3.Özgüven Taygun, N. ve Ölçü, B. (2015). "Yeşil Pazarlama Uygulamasının Tüketiciler Açısından Algılanmasının Nöropazarlama Tekniği İle Araştırılması". *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.* 34(2). s.95-113.
4.Koçer Leblebici, L. ve Delice, T. (2016). "Yeşil Reklamlara Yönelik Tutumların Çevresel Duyarlılığa Etkisi: Çevresel Kaygının Aracılık Rolü". *Humanities Sciences*. 11(2). s.112-138.
5.Cinnioğlu, H., Atay, L., ve Korkmaz, H. (2016). "Önlisans Öğrencilerinin Yeşil Reklama İlişkin Algılarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma". *Journal of Yaşar University.* 11(43). s.198-210.
6.Özkaya, B. (2010). "İşletmelerin Sosyal Sorumluluk Anlayışının Uzantısı Olarak Yeşil Pazarlama Bağlamında Yeşil Reklamlar". *Öneri Dergisi.* 9(34). s.247-258.
7.Kaya, F. (2018). "Yeşil Paylaşımlar, Yeşil Markaların Sosyal Medya Paylaşımları". *İNİF E-Dergi*. 3(2). s.213-233.
8.Odabaşı, Y. ve Oyman, M. (2001). *Pazarlama İletişimi Yönetimi*. İstanbul: MediaCat.
9.Bozkurt, İ. (2004). *İletişim Odaklı Pazarlama*. İstanbul: MediaCat.
10.Kükrer, Ö. (2012). "Tüketicilerin Çevresel Sorumluluklarının Yeşil Reklamlara Yönelik Tutumlarına Etkisi: Eskişehir Örneği". *Journal of Yaşar University.* 26(7). s.4505-4525.
11.Aydoğan, S. (2019). "Yeşil Ürün Satın Almada Yeşil Reklam ve Çevre Bilincinin Etkisi". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi.* S. 90. s.229-252.
12.Kılınç, Ö. (2014). "Yeşil Reklam Uygulamaları: Televizyon ve Dergi Reklamları Üzerine Bir Analiz". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İşletme Ana Bilim Dalı. Malatya.

13.Eti, H. S. (2017). "Yeşil Tüketim : Tekirdağ İlinde Yeşil Tüketim Alışkanlığı Ve Yeşil Tüketicilerin Satın Alma Davranışı Üzerine Bir İnceleme". *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi.* s.95-98.
14.Karaca, Ş. (2013). "Tüketicilerin Yeşil Ürünlere İlişkin Tutumlarının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma". *Ege Akademik Bakış*. 13(1). s.99-111.
15.https://www.youtube.com/watch?v=eZE5sZJ3Iz8 [Erişim Tarihi: 10.08.2019]
youtube.com/watch?v=qeFiaFzwTRA [Erişim Tarihi: 11.08.2019]
16.https://www.youtube.com/watch?v=-pSX9e5vV10 [Erişim Tarihi: 11.08.2019]
17.https://www.youtube.com/watch?v=fVLp_t5_bI0 [Erişim Tarihi: 12.08.2019]
youtube.com/watch?v=nl-WwI7Y6XQ [Erişim Tarihi: 12.08.2019]
18.https://www.youtube.com/watch?v=FGgIVDg9LT [Erişim Tarihi: 12.08.2019]
youtube.com/watch?v=AESKGuq_S4s [Erişim Tarihi: 14.08.2019]
19.https://www.youtube.com/watch?v=LzGDwzQqt78 [Erişim Tarihi: 14.08.2019]
20.https://www.youtube.com/watch?v=PztNR37auH4 [Erişim Tarihi: 15.08.2019]
21.https://www.youtube.com/watch?v=s3iVaTL5XrQ [Erişim Tarihi: 15.08.2019]

# SAĞLIK TURİZMİNDE ULUSLARARASI REKABET GÜCÜ: SEÇİLMİŞ G20 ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

**Dr.Öğr.Üyesi Dilek ÖZDEMİR**
Atatürk Üniversitesi

**Dr.Öğr.Üyesi Özge BUZDAĞLI**
Atatürk Üniversitesi

## ÖZET

Sağlık turizmi kişilerin tedavi, rehabilitasyon ve koruyucu sağlık hizmetlerinden yararlanmak maksadıyla yaşadıkları ülkeden başka ülkelere seyahat etmeleri olarak tanımlanmaktadır. Sağlık turizmi, medikal, termal, yaşlı ve engelli turizmi olmak üzere 4 farklı alanda yapılmaktadır. Turistler çeşitli ülkelere giderek bir yandan söz konusu alanlarda sunulan hizmetlerden faydalanırlarken diğer yandan da tatil yaparak ekonomiye döviz kazandırmak suretiyle katma değer yaratırlar. Bu nedenle her geçen yıl ülkelerin sağlık turizmini geliştirmeye yönelik politikalar uygulamaları ve bu alandaki küresel rekabet güçlerini arttırmaları önem arz etmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin sağlık alanındaki nitelikli personelleri, hizmet sunumunda bekleme sürelerinin kısalığı, düşük maliyetle kaliteli hizmet sağlanması ve termal alanda doğal kaynak üstünlükleri sayesinde gelişmiş ülkelerle rekabette avantaj kazandıkları dikkat çekmektedir.

Ülkelerin uluslararası rekabet gücünü belirlemek için kullanılan yöntemlerden en yaygın olanı Balassa (1965) tarafından geliştirilen "Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük" veya diğer adıyla "Balassa Endeksi"dir. Balassa endeksi temelli Vollrath'ın geliştirdiği Açıklanmış Rekabetçilik Endeks değerinin 50'den büyük olması, ülkenin söz konusu mal ya da hizmette rekabet gücünün yüksek, -50 ile 50 arasında olması rekabet gücünün sınırda, -50'den küçük olması ise rekabet gücünün düşük olduğu anlamına gelmektedir. Bu kapsamda çalışmada 2005-2017 dönemi esas alınarak ulaşılabilir veriye sahip G20 ülkelerinin Açıklanmış Rekabetçilik Endeksine göre sağlık turizminde rekabet güçlerinin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Hesaplamalar sonucu elde edilen endeks değerine göre Türkiye'nin sağlık turizminde uluslararası rekabet gücünün hem ABD ve İngiltere gibi gelişmiş ülkelere hem de Brezilya, Meksika ve Hindistan gibi kendisiyle benzer ekonomik yapıya sahip gelişmekte olan ülkelere kıyasla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. İncelenen ülkeler arasında en düşük rekabet gücünün Kanada'ya ait olduğu gözlenmiştir. Bu sonuçlardan hareketle sağlık hizmetlerinden yararlanmak isteyen turistlerin gelişmiş ülkelerden ziyade gelişmekte olan ülkeleri tercih ettiklerini söylemek mümkündür.

**Anahtar Sözcükler:** Sağlık Turizmi, Açıklanmış Rekabetçilik Endeksi , G20 Ülkeleri

# INTERNATIONAL COMPETITIVENESS IN HEALTH TOURISM: A STUDY ON SELECTED G20 COUNTRIES


## ABSTRACT

Health tourism is defined as the travel of people from their homelands to other countries with the purpose of treatment, rehabilitation and preventive health services. Health tourism is carried out in 4 different areas as medical, thermal, elderly and disabled tourism. On the one hand tourists go to various countries and benefit from the services offered in these areas, on the other hand, they create added value by making holiday and bringing foreign exchange to the economy. For this reason, it is important that countries implement policies aiming to improve health tourism and increase their global competitiveness in this field. It is noteworthy that the qualified personnel of the developing countries, especially in the field of health, have shorter waiting times in service provision, providing quality service at low cost and superiority of natural resources in thermal field, gaining advantage in competition with developed countries.

One of the most common methods used to determine the international competitiveness of countries is 'Revealed Comparative Advantage' or in other words 'Balassa Index' developed by Balassa (1965). Vollrath developed based on the Balassa index revealed that if the Revealed Competitiveness Index value is greater than 50, the competitiveness of the country in the goods or services is high, -50 to 50 means that the competitiveness is at the border, and -50 means that the competitiveness is low. In this context, the aim of this study is to compare the competitiveness of health tourism in G20 countries according to the Revealed Competitiveness Index of the G20 countries with available data based on the period 2005-2017. Calculations based on the value of the index obtained as a result, the international competitiveness of Turkey's health tourism to developed countries such as the US and UK, as well as Brazil, with its own, such as Mexico and India compared to developing countries with similar economic structures have been found to be higher. Among the examined countries, the lowest competitiveness was observed to belong to Canada. Based on these results, it is possible to say that tourists who want to benefit from health services prefer developing countries rather than developed countries.


**Key words:**Health tourism, Revealed Competitiveness Index, G20 Country

## GİRİŞ

Sağlık turizmi kişilerin tedavi, rehabilitasyon ve koruyucu sağlık hizmetlerinden yararlanmak maksadıyla yaşadıkları ülkeden başka ülkelere seyahat etmeleri olarak tanımlanmaktadır. Sağlık turizmi, medikal, termal-spa-welness, yaşlı ve engelli turizmi olmak üzere dört farklı alanda yapılmaktadır. Medikal turizm, kişilerin yaşadıkları sağlık sorunlarının tedavi edilmesi amacıyla yapılan hizmetleri kapsamaktadır. Örneğin tüp bebek, cerrahi müdahale, kemoterapi, radyoterapi, diş tedavileri, kalça protezi ve estetik operasyonları gibi. Termal turizm, kaplıcalar, fizyoterapi, hidroterapi, spa ve welness gibi hizmetlerle kişilerin dinlenme, mevcut iyilik hallerini sürdürme amaçlı yapılan turizm çeşididir. Yaşlı sağlığı ve bakımı turizmi, bakım evlerinde veya rehabilitasyon merkezlerinde gerçekleştirilen yaşlı bakım hizmetlerini içerirken, engelli turizmi ise engelliler için özel bakım ve gezi turlarını kapsamaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2017).

Uzun süredir yapılan sağlık turizminin alışılagelen sürecinde son yıllarda bir kayma olmuştur. Geçmişte, sağlık turizmi ağırlıklı olarak gelişmekte olan ülkelerdeki zengin hastaların kendi ülkelerinde düşük kalitede olan veya mevcut olmayan sağlık işlemleri için yakındaki ülkelere seyahat etmelerinden ibaretti. Belgelenen pek çok örnek arasında, sağlık hizmetleri için Singapur ve Avustralya'ya seyahat eden zengin Endonezya hastaları, Şili'de sağlık hizmeti alan varlıklı Bolivyalılar ve Tunus'ta sağlık hizmeti arayan Cezayirli ve Libyalılar bulunmaktadır. Bununla birlikte, son yıllarda, sağlık turizmi, maliyetlerden tasarruf sağlamak veya uzun bekleme sürelerinin önüne geçmek için çoğunlukla az gelişmiş ülkelerde medikal işlemler arayan gelişmiş ülkelerdeki hastaları giderek daha fazla öne çıkarmıştır. (Loh, 2014: 760). Dolayısıyla sağlık turizminin nedenlerini şöyle sıralamak mümkündür (Sağlık Bakanlığı, 2017):

- Bekleme sürelerinin uzunluğu
- Yüksek teknolojik donanıma sahip hastaneler
- Doğal termal kaynakların varlığı
- Bulunulan ülkedeki sağlık sigortasında yaşanan sorunlar
- Ülkelerdeki sağlık maliyetleri arasındaki farklılıklar
- İşinde uzman hekimlerin varlığı
- Yaşlı ve engellilere yönelik bakım hizmetlerinin yetersizliği
- Sağlık sorunlarının tatil ile birlikte giderilme isteği
- Küreselleşme süreciyle birlikte seyahat etmenin kolaylaşması

1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü (WTO) tarafından yürürlüğe konulan Hizmetler Ticareti Genel Anlaşması (GATS) ile sağlık ve eğitim de dahil olmak üzere hizmetlerde ticareti serbest bırakmak için büyük bir girişimin başlatılması, sağlık hizmeti sektörlerinin gelişimini ve dışa açılmasını hızlandırmıştır (Loh, 2014: 760).Küreselleşmeyle birlikte günümüzde sağlık turizmi oldukça kolaylaşmış ve hesaplı hale gelmiştir.

Sağlık turizmi milyar dolarlık bir sektör haline geldiğinden ülkeler de her geçen yıl bu sektörü geliştirici politikalara odaklanmaktadırlar. Sağlık sektörü sadece konaklama ve yiyecek-içecek servisi (catering) ile doğrudan ilgili alanlarda değil aynı zamanda ekonomiye daha yüksek katma değer sağlayan hemşire, doktor ve uzmanlara yönelik iş imkânlarında artış sağlamaktadır. Yerel klinik uzmanları bu sektörden yeterli gelir elde ederlerse, gelişmiş ülkelere gitmek yerine bulundukları bölgede kalmayı tercih edecek, böylece beyin göçü engellenmiş olacaktır. Ayrıca ülke ölçek ekonomilerinden yararlanabilecektir. Uzmanlaşmış ekipmanın sabit maliyeti daha fazla sayıda hastaya yayılacak ve böylece bu ekipmanı daha uygun maliyetli hale getirecektir. Sağlık hizmeti sunan özel hastaneler ve kurumlar arasında müşterilerine en iyi tıbbi bakım ve hizmet sağlamada yararlı bir rekabet ortaya çıkması, ülkede bir bütün olarak sağlık hizmetlerinin kalitesini artıracaktır (Aniza vd., 2009: 8).

Sağlık hizmetlerinde erişilebilirlik, kalite, kapasite, organizasyon, insan ve fiziksel kaynakların mevcudiyeti ve sağlık hizmetlerinin sağlanmasında eşitlik, bir sağlık sisteminin istenen unsurları olmakla birlikte sürdürülebilir kalkınma için de şarttır. Sağlık turizminde, sağlık hizmetleri ve ticaret kesişimi sınır ötesi yatırımların akışını, sağlık uzmanlarının ve hastaların sınır ötesi hareketliliğini, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasını, ülkeler arasındaki bilgi paylaşımını, araştırma ve yönetim becerilerinin transferini sağlamaktadır (Chanda 2017:2). Dolayısıyla pek çok ülke sağlık turizmini büyüme ve ekonomik gelişim için bir fırsat olarak görmektedir.

Küreselleşmeyle birlikte son yıllarda tıbbi uzmanlığa sahip çoğu gelişmekte olan ülke sağlık turizminde gelişmiş ülkelerle rekabet edecek konuma yükselmiştir (Aniza vd., 2009: 8). Bu ülkeler arasında Türkiye, Brezilya, Hindistan, Singapur, Tayland, Malezya ve Meksika yer almaktadır. Sağlık alanında en fazla turist çeken ülkelerin hemen hemen hepsinde hükümetler

resmi turizm acentaları, sağlık acentaları veya çoklu acenta birlikleri üzerinden sağlık turizmini teşvik etmede girişimde bulunmuşlardır. Söz konusu ülkelerde gelir vergisi muafiyetleri ve ekipman ithalatında tarifelerin sıfırlanması gibi finansal teşviklerle birlikte ulaştırmayla ilgili zorlukları azaltmak amacıyla sağlık için seyahat eden turistlere vize kolaylığı sağlamak veya turizm beldelerinde sağlık bakım merkezleri kurmak gibi hizmetler hükümetler tarafından sunulmaktadır (Loh, 2014: 760).

Her geçen yıl ülkelerin sağlık turizmini geliştirmeye yönelik politikalar uygulamaları ve bu alandaki küresel rekabet güçlerini arttırmaları önem arz etmektedir. Sağlık turizminin ülke ekonomilerine katkılarının artarak büyümesi dolayısıyla çalışmada uygun veri setine sahip G20 ülkeleri içerisinde 2005-2017 dönemi esas alınarak uluslararası rekabet gücündeki gelişmeler inceleme konusu yapılmış ve rekabet güçlerinin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Çalışmanın ikinci kısmında sağlık turizminde rekabet gücü anlatılarak ilgili literatürde yapılmış çalışmalardan bir kısmı özet olarak sunulmuştur. Üçüncü kısımda veri seti ve yöntem bulunurken dördüncü kısımda Balassa endeksi temelli Vollrath'ın geliştirdiği Açıklanmış Rekabetçilik Endeksi sekiz ülke için hesaplanmıştır. Sonuç bölümü ile genel değerlendirme yapılarak önerilerde bulunulmuştur.

## SAĞLIK TURİZMİNDE REKABET GÜCÜ

Küreselleşme ile birlikte ülkelerin rekabet gücü elde etmelerinin önemi artmıştır. Ülkelerin rekabet edebilme gücü, ulusal ve uluslararası piyasada mal ve hizmetlerin kaliteli ve düşük maliyetle sunulmasını ifade eder. Rekabet edebilirliğin başlıca kaynağı verimliliktir. Sağlık sektöründe verimlilik sunulan sağlık hizmetlerinin yeterliliği, teknolojik donanımı, maliyet farklılıkları, yasal düzenlemeleri, akredite sağlık örgütleri, kalifiye beşeri sermayenin ve doğal termal kaynakların varlığı, iletişim ve ulaşım ağının gelişmişliği gibi faktörlere bağlıdır.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerin, verimliliği etkileyen söz konusu faktörler açısından gelişmiş ülkelere kıyasla daha avantajlı durumda oldukları dikkat çekmektedir. Tayland, Hindistan ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, İngiltere, ABD ve Kanada gibi gelişmiş ülkeler karşısında sağlık turizm alanında son yirmi yılda büyük mesafe kat etmişlerdir.

Sağlık turizminde rekabetin belirleyicileri; talep koşulları, faktör koşulları, ilgili sektörlerin (tedarikçilerin) kalite ve yapısı, pazar, örgütsel yapı ve stratejilerdir. Bunların yanı sıra zor etkilenen ama diğer temel belirleyicileri güçlü şekilde etkileyen risk (terör veya savaş gibi) ve hükümet politikaları (vergiler ve yönetmelikler gibi) da sağlık turizminde rekabetin belirleyicileri arasında yer alır (Schalber ve Peters, 2012: 310).

Talep koşulları rekabetçiliğin temel bir belirleyicisidir. Talep, pazarın büyüklüğü ve yapısı, seyahat deneyimleri ve tüketicilerin yenilikçi ürün ve hizmetlerin tüketimine ilişkin açıklığı tarafından belirgin bir şekilde etkilenir. Talep koşulları, turizm destinasyonunda sürdürülebilir ürün geliştirme girişimlerinin temelini oluşturur. Sonuç olarak, destinasyondaki insan kaynakları veya girişimcilerin kalitesi bu inovasyon süreçlerinin başarısını etkiler. Faktör koşulları doğal kaynaklar (peyzaj, hava, su, coğrafi konum ve iklim özellikleri gibi), maddesel kaynaklar (oteller, alışveriş tesisleri, eğlence tesisleri gibi), beşeri kaynaklar (personelin niteliği, niceliği ve maliyeti, girişimcilik, bilgi ve deneyimler gibi), sermaye kaynakları (risk sermayesinin varlığı gibi) ve altyapı (otoyollar, havaalanları, erişilebilirlik gibi) olarak ifade edilebilir. Tedarikçilerin kalitesi ve yapısı da rekabetçiliğin temel belirleyicileridir. Turizm yerindeki tedarikçilerin eğlence endüstrisi, bankacılık ve sigortacılık, tur operatörleri veya imalat endüstrisi (örneğin inşaat) gibi rekabetçi endüstrilerle ilgili mekansal ve içerikle ilgili olması turizm endüstrisini ve dolayısıyla destinasyonların rekabet gücünü etkilemektedir. Son olarak, pazar ve organizasyon yapısı, strateji ve hedefleri, dağıtım kanalları bir turizm yerinin rekabet gücünü şekillendirir. İşbirliği derecesi ve turistik yerin yönetiminin kalitesinin yanı sıra strateji ve hükümet denetimi,

sürdürülebilir stratejik rekabet avantajlarının temel belirleyicileridir (Schalber ve Peters, 2012: 310-311).

Sağlık turizminde rekabetin belirleyicileri arasında yer alan risk faktörü, turizm yerinin arz-talep dengesine zarar veren savaşlar, terörizm veya felaketler anlamına gelir. Ayrıca, hükümetler, döviz kurlarını, yatırım teşviki yapısını, çevre kirliliğinin kontrolünü, rekabet hukukunu, giriş engellerini, tatilleri, turist organizasyonunun (ulusal veya bölgesel) yapısını ve hedeflerini etkileyerek rekabetçi durumlarını değiştirebilirler. Ürün farklılaşması ve konumlandırılması, aynı zamanda coğrafi özellikleri (kentsel ve kırsal), bu rekabet gücü faktörlerinin bileşimi ve önemi için temel oluşturur. (Schalber ve Peters, 2012: 311).

Sağlık turizminin, dünyada en hızlı büyüyen ve gelişen sektörlerden biri olması ve milyar dolarlık hacme sahip olması nedeniyle ülkeler arasında pastadan en büyük payı elde etme konusunda rekabet her geçen gün artmaktadır. Sağlık turizminin ülke ekonomisine katkısının göz ardı edilemeyecek kadar fazla olması ülkelerin bu alanda rekabet güçlerini arttırmaya yönelik politikalar uygulamalarını da daha önemli hale getirmektedir. Diğer bir ifadeyle ülkelerin sağlık turizminden elde ettikleri ihracat gelirleri ülke ekonomisinde istihdam artışı ve yüksek katma değer yaratarak büyüme ve kalkınma süreçlerini olumlu etkileyecektir.

## LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde, sağlık turizmini ve bu sektördeki rekabet edilebilirliği esas alan çalışmalar Tablo 1'de özet halinde gösterilmiştir. Sağlık turizminde Balassa endeksi temelli Vollrath'ın geliştirdiği Açıklanmış Rekabetçilik endeksine göre rekabet gücünü ortaya koyan çalışmaya literatür de rastlanmamaktadır.

Tablo 1: Sağlık Turizmini Esas alan Çalışmalardan Özetler

| **Yazar(lar)/ Çalışma yılı** | **Ülke(ler)/ Zaman Dönemi** | **Yöntem** | **Sonuç** |
|---|---|---|---|
| Aniza vd. 2009 | Malezya | SWOT | Malezya'nın tıbbi ve teknik uzmanlık, politik ve ekonomik istikrar, yüksek kaliteli altyapı ve arazinin doğal güzelliği sayesinde sağlık turizmi endüstrisinde önemli bir potansiyeli olmasına rağmen yabancı hasta sayısı ve bu sektörden elde edilen gelir açısından komşuları Tayland, Singapur ve Hindistan ile aynı düzeyde olmadığı belirlenmiştir. Malezya'nın sağlık turizm endüstrisinde önemli yer edinmesi için ele alınması gereken kilit konuların tanıtım, niş pazar bulma, markalaşma, mevzuat, göç ve sağlık hizmetlerinin kalitesi olduğu vurgulanmıştır. |
| Reddy vd. 2010 | ABD | Çoklu regresyon, ANOVA | 336 üniversite öğrencisine yapılan anket çalışmasıyla öğrencilerin medikal turizme bakış açıları araştırılmıştır. Gelişmekte olan bir ülkeye tıbbi tedavi olmak için seyahat etme konusunda tutumları etkileyen en önemli faktörler sırasıyla işinde uzman ve iyi eğitimli doktor olması, yüksek kalitede bir tesiste tedavi olma, uygun maliyette sağlık hizmeti, seyahat edebilme ve tatil yapma olanağına sahip olma isteğidir. ABD'de onaylanmayan tedaviler medikal turizmi olumsuz etkileyen faktördür. Öğrencilerin medikal turizm bilgisi eksikliğinden dolayı gelişmekte olan ülke konusunda tutumlarının kararsız olduğu tespit edilmiştir. |
| Lee 2010 | Singapore | ARDL Granger nedensellik | Sağlık hizmetlerinden uluslararası turizme doğru uzun dönemde tek yönlü bir nedensellik olduğu belirlenmiştir. Sağlık hizmetlerinin uluslararası turizm üzerindeki etkisi olumludur. Ancak, kısa vadede, bu iki değişken arasında nedensellik olmadığı tespit edilmiştir. Singapur hükümetinin Singapur'u önde gelen bir sağlık merkezi olarak kurma |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | | | çabalarının uzun vadede ancak gerçekleşebileceği ve turist çekeceği sonucuna varılmıştır. |
| Özsarı ve Karatana 2013 | Türkiye | SWOT Analizi | Termal kaynaklar, uygun iklim ve tarihi turistik yerlerin olması JCI akredite kuruluşların varlığı, nitelikli insan kaynağı ile birlikte ucuz fiyat sağlık turizminin güçlü yanlarını oluştururken, sağlık personelinin yabancı dil ve mevzuatla ilgili bilgi yetersizliği, lojistik hizmetlerinde koordinasyon eksikliği, olumsuz ülke imajı, tanıtım yetersizliği ise zayıf yönlerini oluşturmaktadır. Sağlık turizminde Türkiye'nin markalaşması için hedef ülke ve hedef hastalar üzerine yoğunlaşılması gerektiği, tanıtım ve pazarlama konusunda devlet desteğinin sağlanarak, fuar ve kongrelerle sağlık sisteminin tanıtılması önerilerinde bulunulmuştur. |
| Edinsel ve Adıgüzel 2014 | Türkiye | SWOT analizi | Üstün teknoloji, nitelikli insan gücü, yayla, inanç, rafting, doğa, kaplıca gibi turizm çeşitliliğinin olması, hizmet sektörünün gelişmişliği, ucuz fiyat, coğrafi yakınlık, batıya entegre Müslüman ülke olma, yasal düzenleme ve devlet desteği sektörün güçlü yanlarını oluştururken, yetersiz pazarlama ve reklam, sektördeki paydaşların işbirliği ve ortaklık kültürünün zayıf olması, ulusal stratejinin net olmaması, devlet hastanelerinin sağlık turizm hizmeti sunmaya hazır olmaması zayıflıkları olarak belirtilmiştir. Küreselleşmeyle birlikte teknoloji ve iletişimdeki imkânların artması sağlık hizmet ihracatına verilen destekler, coğrafi ve sosyo-politik konumu nedeniyle tercih edilmesi, vergi muafiyetleri ve yasal düzenlemelerin olması fırsat olarak görülürken, siyasal istikrarsızlıklar, sık değişen mevzuatın zaman ve maliyete sebep olması ve olumsuz itibar sektördeki tehditler olarak tespit edilmiştir. |
| Loh 2014 | 40 ülke | Doğrusal ve kuantil regresyon | 2003-2009 yılları arasında ülkelerin hizmet ihracatı ve ithalatının yüksek olduğu ülkelerde sağlık turizm hizmetlerinin ithalatı ve ihracatının da yüksek olduğu belirlenmiştir. Sağlık turizmindeki dengesiz büyümenin sağlık turizminin yüksek ve düşük hacimli olan ülkeleri arasında daha fazla fark yarattığı, ancak toplam sağlık turizmi ithalatındaki artışla birlikte nüfusun sağlık turizmi ile ilgilenme eğiliminin sabit kaldığı sonucuna varmışlardır. |
| Sülkü 2017 | Türkiye | SWOT analizi | Hedef pazarlar seçilerek özellikle ulaşımı kolay, çeşitli ticari anlaşmaları olan veya kültürel benzerlikler olan ülkelere Türkiye'deki sağlık turizmi imkânları tanıtılmalıdır. Yurt dışı akraba Türklerin ülkemizde tedavi olmaları teşvik edilerek alanında hizmet veren kurumlar arasında koordinasyon sağlanmalı, akredite kuruluşların sayıca artması sağlanmalıdır. Hekimlerin ve diğer sağlık personelinin yabancı dil bilme konularına önem verilerek gerekli eğitimi almaları sağlanmalıdır. AB emeklilerinin sağlık güvencelerinin ülkemizde geçerli olması ve konudaki hem hukuki alt yapının hem de tesis yatırımlarının geliştirilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. |
| Çevik ve Yüksel 2019 | Türkiye, Almanya, Hindistan | Temel Göstergelerle Karşılaştırma | Türkiye'nin 2000-2015 döneminde genel sağlık sisteminde ve sağlık göstergelerinde gelişmeler olduğu belirlenmiştir. Türkiye'nin sağlık sisteminin gelişmiş ülke olan Almanya sağlık sistemleri standardına henüz erişemediği, gelişmekte olan Hindistan'ın sağlık sistemlerine kıyasla ise dahi iyi temel sağlık göstergelerine sahip olduğu sonucuna varılmıştır. |

Tablo 1'de görüldüğü üzere sağlık turizmini esas alan çalışmaların bir kısmı özelikle ülke bazında sektörün güçlü ve zayıf yönleri ile fırsat ve tehditleri teorik olarak ortaya koyan SWOT analizi şeklindedir. Bununla birlikte ampirik literatürde sağlık turizmi ile uluslararası hizmet

ticareti arasındaki ilişkiler sorgulanmaktadır. Türkiye açısından sağlık turizminde ampirik çalışmaların azlığı da dikkat çekmektedir. Bu kapsamda sağlık turizmine yönelik rekabet gücünün incelendiği çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı beklenmektedir.

## VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmada 2005-2017 dönemi esas alınarak ulaşılabilir veriye sahip G20 ülkelerinin sağlık turizminde rekabet güçlerinin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla Vollrath tarafından geliştirilen Açıklanmış Rekabetçilik Endeksinden yararlanılmıştır. Veri seti ülkelere ait kişisel sağlık seyahati ihracatı ve ithalat verileri ile toplam ihracat ve ithalat verilerinden oluşmaktadır. Veriler Birleşmiş Milletlere ait UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development) veri tabanından elde edilmiştir. Veri seti 2005-2017 dönemini kapsamakla birlikte bazı ülkelerin (Hindistan/2012-2017 ve İtalya/2010-2017, Brezilya-Türkiye/2005-2018) veri dönemi aralığı farklılık göstermektedir.

Karşılaştırmalı üstünlük ekonomik teorinin merkezinde olan önemli bir kavramdır. Karşılaştırmalı üstünlüğün güncel hayatla nasıl ilgili olduğunu iyi anlamak politika değişimlerinin sonuçlarını tanımlamada ve ekonomik refahı açıklamada fayda sağlamaktadır. Toplam karşılaştırmalı üstünlüğün ampirik ölçümleri bir ülkenin mal ve faktör arz ve talebindeki uluslararası farklılıklardan faydalanmak amacıyla yapması gerektiği yatırıma ve ticaretine olan güveni ve genel yönünü belirleyebilir. Balassa karşılaştırmalı üstünlük modellerini belirlemek için uluslararası ticaretin çeşitli teorik açıklamalarına güvenme olasılığını araştırmıştır. Balassa karşılaştırmalı üstünlüğün gerçek dünya ülkelerinin ticaret modellerinin incelenmesi yoluyla ortaya çıkarılabileceğini çünkü mevcut değiş tokuşun fiyat dışı faktörlerdeki farklılıkların yanı sıra nispi maliyetleri yansıttığını ileri sürmektedir. (Vollrath, 1991: 265-266). Buna dayanarak Balassa'nın geliştirdiği Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler ya da kısa adıyla Balassa endeksi (1) nolu eşitlikteki gibidir:

$$B = \left(\frac{X_{ij}}{X_{it}}\right) / \left(\frac{X_{nj}}{X_{nt}}\right) \tag{1}$$

Endekste, X ihracatı, i bir ülkeyi, j bir malı (ya da sektörü), t bir mal grubunu, n ülkeler grubunu göstermektedir. Bir ülkenin bir mal ya da sektördeki ihracatının o ülkenin toplam ihracatı içindeki payının diğer ülkelerle karşılaştırılması sonucunda elde edilen endeks değerinin 1'den büyük olması, o ülkenin söz konusu mal ya da sektörde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu; endeksin 1'den küçük olması ise karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğunu ifade etmektedir.

Vollrath, tarımda uluslararası rekabet gücünün eğilimini incelerken, "açıklanmış rekabetçi üstünlük" olarak adlandırdığı ve üç küresel ticaret yoğunluk ölçütüne dayanan bir analizden yararlanmıştır. Bunları sırasıyla "nispi ticaret üstünlüğü" (RCA1), "nispi ihracat üstünlüğü" (RCA2) ve "açıklanmış rekabetçilik" (RCA3) olarak adlandırmıştır. Bu üç ölçüt Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlüğün alternatif tanımlarını ifade etmekte ve aşağıdaki formüllerle gösterilmektedir (Vollrath, 1991: 275). Nispi ticaret üstünlüğü (RCA1), (2) nolu eşitlikte gösterilmektedir:

**Nispi ticaret üstünlüğü:** $RCA1 = RXA - RMA$ (2)

**Nispi ihracat üstünlüğü:** $RCA2 = \ln(RXA)$ (3)

**Açıklanmış rekabetçilik**: $RCA3 = ln(RXA) - \ln(RMA)$ (4)

(2) nolu eşitlikteki RXA, Balassa endeksini, RMA nispi ithalat üstünlüğünü temsil etmektedir. (3) nolu eşitlikte ln(RXA) ise RXA'nın doğal logaritmasıdır. Çalışmada (4) nolu

eşitlikte gösterilen açıklanmış rekabetçilik endeksinden yararlanılmaktadır. Açıklanmış rekabetçilik endeksi (5) nolu eşitlikteki gibi daha açık şekilde ifade edilebilir.

$$RCA3 = ln\left[\frac{\left(\frac{X_{ij}}{X_{it}}\right)}{\left(\frac{X_{nj}}{X_{nt}}\right)} - \frac{\left(\frac{M_{ij}}{M_{it}}\right)}{\left(\frac{M_{nj}}{M_{nt}}\right)}\right] \quad (5)$$

(5) nolu eşitlikte M ithalatı temsil etmektedir.

RCA3'ün formülü yeniden düzenlendiğinde, aşağıdaki şekilde yazılabilir:

$$RCA3 = ln\left(\frac{X_{ij}}{X_{it}}\right) - ln\left(\frac{X_{nj}}{X_{nt}}\right) - \ln\left(\frac{M_{ij}}{M_{it}}\right) + \left(\frac{M_{nj}}{M_{nt}}\right) \quad (6)$$

Bir malın dünyadaki toplam ihracatı, o malın dünyadaki toplam ithalatına eşittir. Yani,

$ln\left(\frac{X_{nj}}{X_{nt}}\right) = ln\left(\frac{M_{nj}}{M_{nt}}\right)$ olduğundan RCA3 (7) nolu eşitliğe dönüşür:

$$RCA3 = ln\left(\frac{X_{ij}}{X_{it}}\right) - ln\left(\frac{M_{ij}}{M_{it}}\right) \quad (7)$$

ya da diğer bir ifadeyle,

$$RCA3 = ln\left[\left(\frac{X_{ij}}{X_{it}}\right) / \left(\frac{M_{ij}}{M_{it}}\right)\right] \quad (8)$$

biçiminde olur. RCA3'ü bir endeks şeklinde yazmak gerekirse, eşitliğin sağ tarafı 100 ile çarpılır ve böylece çalışmada kullanılan nihai formül (9) nolu eşitlikteki gibi gösterilir:

$$RCA3 = \left[ln\left[\frac{\left(\frac{X_{ij}}{X_{it}}\right)}{\left(\frac{M_{ij}}{M_{it}}\right)}\right]\right] * 100 \quad (9)$$

(9) nolu eşitlikteki gibi hesaplanan RCA3 endeksinin değerinin 50'den büyük olması, söz konusu ülkenin sağlık turizminde rekabet gücünün yüksek, -50 ile 50 arasında olması rekabet gücünün sınırda, -50'den küçük olması ise rekabet gücünün düşük olduğu anlamına gelmektedir.

## UYGULAMA

Çalışmada, verisine ulaşılabilir sekiz G20 ülkesinin sağlık turizmindeki Açıklanmış Rekabetçilik endeksi hesaplanarak karşılaştırma yapılmıştır.

ABD için hesaplanan RCA3 endeksinin yıllar itibariyle değişimi Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1: ABD'nin RCA3 Endeksine Göre Sağlık Turizminde Rekabet Gücü

Şekil 1'de görüldüğü gibi ABD'nin sağlık turizmi açısından rekabet gücünün 2005-2017 yılları arasında RCA3 endeks değeri 50'den büyük olması nedeniyle yüksek olduğu ancak zaman içerisinde giderek rekabet gücünün azaldığı belirlenmiştir. Sağlık kurumlarında verilen ileri düzeyde teknolojiyle desteklenmiş yüksek kalitedeki sağlık hizmetleri ile birlikte, bu hizmetlerin diğer ülkelere göre pahalı olması rekabet gücünün azalmasında etkili olmaktadır. Dünyanın en pahalı sağlık hizmeti sunan ülkesi olarak kabul edilen ABD'nin bu yönüyle dezavantajlı konumda olmasıyla birlikte ABD'deki sigorta kuruluşlarının da başka ülkelerdeki kuruluşlarla anlaşma yaparak hastalarının tedavilerini koordine etmesi rekabet gücünü azaltmaktadır.

ABD'ye kıyasla daha ucuz sağlık hizmeti sunan İngiltere'nin sağlık turizmindeki rekabet gücünün yıllar itibariyle değişimi Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2: İngiltere'nin RCA3 Endeksine Göre Sağlık Turizminde Rekabet Gücü

İngiltere'nin sağlık turizmi açısından rekabet gücü 2010-2014 yılları arasında yüksek olup diğer yıllarda ise sınırda olduğu görülmektedir. İngiltere'nin sağlık sisteminde bekleme sürelerinin çok uzun olması en olumsuz ön plana çıkan faktör olarak görülmektedir. İngiltere'nin Avrupa Ekonomik Alanı'ndaki ülkeler ve İsviçre ile "Sınır Ötesi Sağlık Hizmetlerinde Hasta Haklarının Uygulanması" başlığında bir AB Yönergesi çerçevesinde sağlık anlaşması bulunmaktaydı. Dolayısıyla 2016 yılında sonlandırılan bu antlaşma ile daha önce İngiltere vatandaşlarının bu

ülkelerde aldıkları sağlık hizmetlerinin belirli koşullar altında İngiliz devleti tarafından karşılanması durumu ortadan kalkmıştır. Böylece İngiltere'nin sağlık ithalatındaki azalma dolayısıyla son yıllardaki endeks değerindeki artışın nedeni olarak görülebilir. Aynı zamanda Brexit kapsamında İngiltere'nin AB'den ayrılma sürecinin belirsizliği ve sağlık turizminde öne çıkan gelişmekte olan ülkelere göre maliyetlerin yüksekliği rekabet gücünün sınırda kalmasına neden olmaktadır.

Gelişmiş ülke kategorisinde bulunan Kanada'nın sağlık turizmindeki rekabet gücü Şekil 3'de sunulmuştur.

Şekil 3: Kanada'nın RCA3 Endeksine Endeksine Göre Sağlık Turizminde Rekabet Gücü

Şekil 3'de görüldüğü üzere Kanada'nın sağlık turizmindeki rekabet gücü 2005-2017 dönemi boyunca düşüktür. Kanada'da da uzun bekleme süreleri sağlık sisteminde ön plana çıkan en olumsuz unsurdur. Uzman doktordan alınacak randevuyu aile doktorunun ayarlaması haftalar alabilmektedir. Dolayısıyla bekleme sürelerinin uzunluğu Kanada'ya yurtdışından gelecek turistler açısından itici bir faktördür.

Uzun randevu süreleri ile öne çıkan bir başka ülke olan İtalya'nın sağlık turizmindeki rekabet gücünün yıllar itibariyle değişimi Şekil 4'de verilmiştir.

Şekil 4: İtalya'nın RCA3 Endeksine Göre Sağlık Turizminde Rekabet Gücü

Şekil 4'de görüldüğü gibi İtalya'nın sağlık turizmindeki rekabet gücü 2010-2017 dönemi için hesaplanmıştır. 2013 ve 2016 yılları hariç diğer yıllarda endeks değerinin 50'den küçük olması dolayısıyla rekabet gücünün sınırda olduğu tespit edilmiştir.

Sağlık turizminde önemli bir merkez olarak görülen Hindistan'ın rekabet gücünün 2012-2017 yılları arasındaki değişimi Şekil 5'de gösterilmiştir.

Şekil 5: Hindistan'ın RCA3 Endeksine Göre Sağlık Turizminde Rekabet Gücü

Hindistan'ın sağlık turizminde 2012-2017 aralığında endeks değerinin 50'nin üzerinde olması dolayısıyla rekabet gücünün yüksek olduğu belirlenmiştir. Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında daha uygun sağlık maliyetleri sunan Hindistan'da uluslararası akreditesi bulunan pek çok hastanenin oluşu medikal turizm açısından cazibesini artırmaktadır. Afrika kıtasında yaşanan sağlık hizmetlerine erişim sorunları, ileri teknolojik donanıma sahip sağlık kuruluşlarının olmaması, uzmanlaşmış tıbbi personelin yokluğu hastaların Afrika dışına çıkmasına neden olurken, Afrika kıtasından Hindistan'a direkt uçuşlarla kolay erişilebilirliğin olması ve tıbbı personel açısından İngilizcenin konuşulması en çok tercih edilen ülke olmasında etkili olan faktörlerdir. Sağlık turizminde rekabet gücünün artmasını sağlayan diğer bir faktör ise Hindistan hükümetinin sağlık turizmi kapsamında gelen hastalara sağladığı vize kolaylıklarıdır. Vize prosedürü hafifletilerek, hasta yakınları için seyahat ve turizm paketlerinin oluşturulması, her hastanede İngilizcenin yanında diğer pek çok dilde tercümanların bulunması Hindistan'a rekabet avantajı sağlamaktadır. Yoga, Ayurvedik tıp, Homeopati ve Natüropati gibi alternatifi tıp ile de ABD, İngiltere ve Kanada gibi gelişmiş ülkeler olmak üzere dünyanın pek çok yerinden turist çekmektedir. Sağlık sistemi, Hint geleneksel tedavilerle birlikte modern tedavileri birleştiren bir konumdadır. Devlet destekli bir tanıtım politikası yürütülürken, en iyi tedavi tekniklerini uygun fiyata uygulayan ülke olarak tüm dünyada markalaşmaktadır.

Brezilya'nın sağlık turizmi açısından rekabet edilebilirliğinin yıllar itibariyle değişimi Şekil 6'da gösterilmektedir.

Şekil 6: Brezilya'nın RCA3 Endeksine Göre Sağlık Turizminde Rekabet Gücü

Şekil 6'da görüldüğü üzere Brezilya'nın 2008-2009 yıllarında sağlık turizmi açısından rekabet gücünün yüksek, diğer kalan tüm yıllarda ise rekabet gücünün sınırda olduğu belirlenmiştir. Şili ve Ekvator dışında Amerika ülkeleri ile sınır komşusu olması coğrafi konum avantajı sağlarken, Brezilya'daki farklı etnik kökenlere sahip çok sayıda insanı barındırması birlikte yaşama kültürünün oluşmasını sağladığı için gelişmiş ülkelere kıyasla rekabet üstünlüğü sağlamaktadır. Diğer taraftan ise sağlık turizminde karşılaştırılan diğer gelişmekte olan ülkelerden daha geri planda olduğu görülmektedir.

Gelişmekte olan ülke kategorisinde bulunan Meksika'nın sağlık turizmi açısından rekabet gücünün seyri yıllar itibariyle Şekil 7'da sunulmuştur.

Şekil 7: Meksika'nın RCA3 Endeksine Göre Sağlık Turizminde Rekabet Gücü

Meksika'nın 2005-2017 aralığında sağlık turizminde endeks değerinin 50'den büyük olması rekabet gücünün yüksek olduğunu göstermektedir. ABD sağlık sisteminde nüfusun (40-45 milyon) yaklaşık %15'inin herhangi bir sağlık sigortasının olmaması ve maliyetlerin yüksekliği, tedavi için gidilebilecek en kolay ülke olan sınır komşusu Meksika'nın tercih edilmesine yol açmaktadır.

Sağlık turizminde özellikle son yıllarda ön plana çıkan Türkiye'nin 2005-2018 dönemindeki rekabet gücü Şekil 8'de gösterilmiştir.

Şekil 8:Türkiye'nin RCA3 Endeksine Göre Sağlık Turizminde Rekabet Gücü

Şekil 8'de görüldüğü üzere Türkiye'nin 2005-2018 aralığında endeks değerinin 50'nin üzerinde olması nedeniyle rekabet gücü oldukça yüksek ve artış trendi içerisindedir. 2009 ve 2012 yılları yıllarında azalmalar görülmektedir. 2009 yılındaki azalmanın 2008 küresel finans krizinin bir yansıması olduğu, 2012 yılında da yine dünyada küresel durgunluk nedeniyle Türkiye'ye gelecek kişilerin gelirlerindeki azalmanın rekabet gücünü olumsuz etkilediği düşünülebilir.

Türkiye'de 2018 yılı itibariyle JCI tarafından akredite edilmiş, uluslararası standartlarda hizmet veren 48 sağlık kuruluşu vardır (Sağlık Bakanlığı, 2018). Sağlık kuruluşunun akredite olması uluslararası güveni artıracağı gibi sigorta grupları ile de kitlesel anlaşma imkanı doğurmaktadır. Türkiye'ye sağlık turizminde avantaj sağlayan faktörler arasında termal kaynaklar, uzman hekim, ileri teknoloji donanımına sahip sağlık altyapısı, ucuz fiyat, kolay ulaşım imkanı ve vizesiz seyahat (90 güne kadar muaf) sayılabilir. Bunun yanında sağlık personelinin yabancı dil ve uluslararası sağlık mevzuatı ve hasta hakları konusundaki bilgisinin yetersiz olması, gereken reklam ve koordineli tanıtım faaliyetlerinin azlığı, ülke imajının özellikle Avrupa ülkeleri açısından negatif olması gibi faktörler ise ülkemizin rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir.

## SONUÇ

Çalışmada 2005-2017 dönemi esas alınarak ulaşılabilir veriye sahip G20 ülkelerinin Açıklanmış Rekabetçilik Endeksine göre sağlık turizminde rekabet güçleri karşılaştırılmıştır. Hesaplamalar sonucu elde edilen endeks değerine göre örneklemdeki gelişmiş ülkelerin (ABD hariç) rekabet gücünün sınırda; gelişmekte olan ülkelerin rekabet gücünün ise yüksek olduğu görülmüştür. Türkiye'nin ise sağlık turizminde uluslararası rekabet gücünün hem ABD, İngiltere, İtalya ve Kanada gibi gelişmiş ülkelere hem de Brezilya, Meksika ve Hindistan gibi kendisiyle benzer ekonomik yapıya sahip gelişmekte olan ülkelere kıyasla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin sağlık turizmi alanında gelecek vaat eden bir ülke olduğunu söylemek mümkündür. Gelişmiş ülkelerdeki uzun bekleme süreleri ve maliyet artışları gelişmekte olan ülkelerdeki sağlık sunucuları için fırsat yaratabilecek bir durum ortaya çıkarmaktadır.

2023 hedefleri doğrultusunda sağlık turizminde Türkiye'ye iki milyon turistin gelmesi hedeflenmektedir. Bu amaçla sağlık turizminde avantajlı olunan termal kaynakları, uzman hekim, ileri teknoloji donanımına sahip sağlık altyapısı, ucuz fiyat, kolay ulaşım imkanı ve vizesiz seyahat (90 güne kadar muaf) gibi alanların yanında dezavantajlı olunan sağlık personelinin yabancı dil ve uluslararası sağlık mevzuatı ve hasta hakları konusundaki bilgisinin yetersiz olması, gereken reklam ve koordineli tanıtım faaliyetlerinin azlığı, ülke imajının olumsuz olması gibi faktörler rekabet gücünü etkilemektedir. Bu kapsamda sağlık turizminde Türkiye'nin önemli bir potansiyelinin olduğu ve bu potansiyelin değerlendirilmesi için markalaşmaya ve tanıtım faaliyetlerinin ön plana çıkması gerekmektedir.

## REFERANSLAR

Aniza I, Aidalina M, Nirmalini R., Inggit MCH, Ajeng TE, (2009), "Health Tourısm In Malaysıa: The Strength And Weaknesses", Jurnal of Community Health Vol 15 Number 1, s.7-15

Chanda Rupa (2017), "Trade ın Helath Services and Sustainable Development" Asian Development Bank Institue -ADBI Working Paper Series No: 668, https://www.adb.org/sites/default/files/publication/229661/adbi-wp668.pdf

Çevik Nüket Kırcı ve Yüksel Onur (2019), "Türkiye, Almanya ve Hindistan Sağlık Sistemleri Karşılaştırmalı Bir Analiz", Sosyal Bilimler Dergisi, 8(16) 209-218

Edinsel S. Ve Adıgüzel O., (2014) "Türkiye'nin Sağlık Turizmi Açısından Son Beş Yıldaki Dünya Ülkeleri İçerisindeki Konumu ve Gelişmeleri", Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi, 4(42), 167-190

Lee Chew Ging (2010), "Health care and tourism: Evidence from Singapore", Tourism Management, 31, pp:486-488

Loh, Chung-Ping A. (2014), "Health tourism on the rise? Evidence from the Balance of Payments Statistics", Eur J Health Econ, 15, s. 759–766

Özsarı Salih Haluk, Karatana Özlem,(2013), "Sağlık turizmi Açısından Türkiye'nin Durumu", J Kartal TR 2013;24(2):136-144 doi: 10.5505/jkartaltr.2013.69335

Reddy, Sumanth G., York, Valerie K., Brannon Laura A. (2010) "Travel for Treatment: Students' Perspective on Medical Tourism", International Journal of Tourism Research, Int. J. Tourism Res. 12, pp:510-522

Schalber, Christof ve Peters, Mike (2012). "Determinants of health tourism competitiveness: An Alpine case study", Tourism Review Vol. 60/ No. 3, s. 307 – 323

Vollrath, Thomas (1991), "A Theoretical Evaluation of Alternative Trade Intensity Measures of Revealed Comparative Advantage", *Weltwirtschaftliches Archiv*, 2: 265-280.

# SÂTI BEY VE SELİM SIRRI TARCAN'DA MERAK KAVRAMI: BİR KARŞILAŞTIRMA

**Doç. Dr. Mehmet ELBAN**

Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

## ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi önemli eğitimcilerinden Mustafa Sâtı Bey ve Selim Sırrı Tarcan'ın merak kavramlarını incelemektir. Araştırmanın deseni doküman araştırmasıdır. Veri toplama yöntemi olarak araştırmada doküman incelemesi kullanılmıştır. Bu kapsamda Mustafa Sâtı Bey'in 1908 tarihli *Envar-ı Ulum* dergisindeki "Talim ve Terbiye Musahabesi: 1-'Hoşlandırmak, Merak Ettirmek" adlı makalesi ve Selim Sırrı Tarcan'ın 1918 tarihli *Osmanlı Genç Dernekleri* dergisindeki "Ruhi Terbiye (Merak)" adlı makalesi incelenmiştir. Araştırmanın veri analizinde betimsel analiz kullanılmıştır. Araştırma sonucunda Sâtı Bey ve Selim Sırrı'nın merak kavramı için iştah metaforunu kullandığı görülmüştür. Fakat her iki eğitimcinin merak kavramına farklı yaklaştıkları anlaşılmıştır. Sâtı Bey, merak kavramını duyuşsal özellikler, öğretim süreci, okul ve dersliklerinin fiziki durumu açısından değerlendirmiştir. Selim Sırrı Tarcan'ın merak kavramına yaklaşımı ise daha çok cemiyet, milli kültür ve değerler eğitimine yöneliktir. Genel olarak bakıldığında merak kavramına Sâtı Bey'in değerlendirmeleri bireysel açıdandır. Selim Sırrı Tarcan'ın merak kavramına ilişkin değerlendirmeleri ise cemiyet açısındandır.

**Anahtar Kelimeler:** Merak, Sâtı Bey, Selim Sırrı Tarcan.

# CURIOSITY CONCEPT DUE TO SÂTI BEY AND SELİM SIRRI TARCAN: A COMPRASION

## ABSTRACT

The aim of this research is to examine the curiosity concepts of Mustafa Sâtı Bey and Selim Sırrı Tarcan. Sâtı Bey, and Selim Sırrı Tarcan were important educators of the Ottoman and Republican Eras. The design of the research is document research. Document analysis was used as data collection method. In this context, Mustafa Sâtı Bey's article entitled "Talim ve Terbiye Musahabesi: 1-'Hoşlandırmak, Merak Ettirmek " published in the journal of *Envar-ı Ulum* in 1908, and Selim Sırrı Tarcan's article entitled "Ruhi Terbiye, Merak" published in the *Osmanlı Genc Dernekleri* in 1918, were examined. Descriptive analysis was used in the data analysis of the study. As a result of the research, it was seen that both Sâtı Bey, and Selim Sırrı used the metaphor of appetite for the concept of curiosity. However, it was understood that both educators approached the concept of curiosity differently. Sâtı Bey evaluated curiosity concept in terms of affective characteristics, teaching process, physical condition of schools and classrooms. Selim Sırrı Tarcan's approach to curiosity is mainly focused on community, national culture and values education. In general, Sati Bey's evaluations on the concept of curiosity are from an individual perspective. Selim Sırrı Tarcan's evaluations on the concept of curiosity are in terms of the society.

**Keywords:** Curiosity, Sâtı Bey, Selim Sırrı Tarcan.

## GİRİŞ

Güdülenmenin merkezini oluşturan merak, en genel anlamda bireyin öğrenme arzusunu ifade etmektedir (Demirel ve Coşkun, 2009). Bu açıdan öğrenmenin temel koşullarından biri de meraktır. Merak, öğrenme sürecinin ilk aşamasıdır (Deringöl, Yaman, Özsarı ve Gülten, 2010). Ayrıca, merakın, genel anlamda algısal (duyu organlarına dayalı) ve epistemik (bilgiye dayalı) olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir (Altun, 2018). Görülüyor ki XX. yüzyılın başından itibaren merak kavramı üzerine tanımlamalar yapılmıştır (Demirel ve Coşkun, 2009; Reio, 1997). Günümüzde ise eğitim araştırmalarında daha çok merakın ölçülmesine yönelik araştırmalar yapılmaktadır. Öte yandan, merak kavramı çağdaş eğitim araştırmalarından çok önce Osmanlı dönemi eğitimcilerince de çalışılmış bir konudur. Bu kapsamda merak kavramını ele alan Osmanlı dönemi eğitimcilerden Sâtı Bey ve Selim Sırrı Tarcan'ın merak kavramı araştırma konusunu oluşturmuştur.

### Mustafa Sâtı Bey (1880-1968)

Yemen'in San'a şehrinde doğan Sâtı Bey, Mekteb-i Mülkiyye'den 1900'de mezun olmuştur. Daha sonra Osmanlı devletinde öğretmenlik ve kaymakamlık görevlerinde bulunmuştur. 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet sonrası İstanbul'a dönmüş ve *Envâr-ı Ulum* adında dergi çıkarmıştır. Yine aynı yıl Dârülmuallimîn-i İbtidâiyye, akabinde Dârülmuallimîn-i Âliye müdürlüğü görevlerine atanmıştır. Batı eğitim sistemlerini incelemek amacıyla 1910'da Avrupa'ya gitmiştir. Maarif nâzırı ile olan fikir ayrılığı nedeniyle 1912'de görevinden istifa eden Sâtı Bey, 1913'te Dârüşşafaka müdürlüğüne devam etmiştir. Osmanlıcılık fikrine bağlı Sâtı Bey, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda yenilmesi üzerine 1919'da Suriye'ye gitmiştir. Daha sonra Bağdat, Beyrut ve Kahire'de bulunan Sâtı Bey, gittiği yerlerde eğitim alanında görevlerde bulunmuş ve Arap milliyetçiliği fikrini yaymaya çalışmıştır (Buzpınar, 2009, s.176-177). Sâtı Bey, özellikle eğitim alanında kitap ve makaleler yazmıştır. O, eğitim alanında yazdıklarıyla Türk eğitim tarihinde önemli bir yer edinmiştir (Gündüz, 2010). Batı'daki eğitim düşüncelerini Türk eğitimine tanıtmıştır (Başar, 2003)

### Selim Sırrı Tarcan (1874-1957)

Selim Sırrı Tarcan, 25 Mart 1874 tarihinde dünyaya geldi. Selim Sırrı, kısa bir dönem Galatasaray Lisesi'nde tahsil gördükten sonra Mühendishane-i Berri Hümayun'da eğitimini tamamlamıştır. Selim Sırrı'nın önemli başarılarından biri de 1908'de Osmanlı Olimpiyat Cemiyeti'ni kurmasıdır. Ayrıca, 1908'de Özel Terbiye-i Bedeniye Mektebi'ni açmıştır. Selim Sırrı, 1909 yılında gittiği İsveç'ten 1910 yılında yurda dönmüştür (Güven, 1999, s.12-22). Böylelikle Selim Sırrı II. Meşrutiyet döneminde beden eğitiminde İsveç modelinin Türk eğitimi sistemine entegrasyonunu sağlamıştır (Şinoforoğlu, 2015). Siyasi faaliyetleri sonucu askeriyeden istifa eden Selim Sırrı 1910'da Terbiye-i Bedeniye Müfettişliği'ne görevlendirilmiştir (Güven, 1999, s.22). 1935-1946 yıllarında ise Meclis'te Ordu milletvekilliği görevini yürütmüştür (Özkan, 2009, s.278).

### Araştırmanın Problemi

Araştırmada günümüz eğitim araştırmalarında güncel bir konu olan merak kavramının Osmanlı dönemi eğitimcilerinden Sâtı Bey ve Selim Sırrı tarafından da tartışıldığı anlaşılmıştır. Yüzyıl öncesinde Osmanlı eğitimcilerinin merak kavramını nasıl kavramsallıştırdıkları ve onu hangi boyutlar açısından ele aldıkları araştırmanın problem durumunu oluşturmaktadır. Araştırmanın problem durumu açısından diğer bir önemli husus ise anılan eğitimcilerin merak kavramına bakış açılarıdır. Bu bağlamda araştırmanın temel problem cümlesi ve alt problemleri aşağıdaki gibi düzenlenmiştir:

*Temel Problem Cümlesi*: Satı Bey ve Selim Sırrı Tarcan merak kavramını nasıl değerlendirmiştir?

*Alt Problemler*:

1) Satı Bey merak kavramını nasıl değerlendirmiştir?

2) Selim Sırrı Tarcan merak kavramını nasıl değerlendirmiştir?

3) Sâtı Bey ve Selim Sırrı Tarcan'ın merak kavramını değerlendirmelerinde benzerlikler ve farklılıklar nelerdir?

## Yöntem

### Araştırmanın Deseni

Nitel araştırma yöntemlerinden belgesel (documentary) araştırma modeli araştırmada kullanılmıştır. Bazı durumlarda nitel araştırmalar, doğrudan gözlem ve görüşme yapma imkânı sunmayabilir. Böyle durumlarda yazılı ve görsel dokümanlar nitel araştırmalarda kullanılabilir. Mevcut araştırma problemlerinin cevaplanmasına uygunluğu açısından araştırmada doküman araştırması deseni kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s.218).

### Araştırmanın Çalışma Evreni-Örneklemi

Araştırma sorularının cevaplanmasına dönük dokümanlar taranmıştır. Diğer bir ifadeyle Sâtı Bey ve Selim Sırrı'nın merak konusuyla ilgili yayınları araştırmanın çalışma evrenini oluşturmaktadır. Dolayısıyla araştırmada kullanılan örneklem yöntemi, amaçlı örneklemdir. Bu kapsamda Sâtı Bey'in *Envar-ı Ulum* dergisinde 1908 tarihinde yayınlanan "Talim ve terbiye musahabesi:-1- Hoşlandırmak, merak ettirmek" adlı makalesi ve Selim Sırrı'nın *Osmanlı Genç Dernekleri* dergisinde 1918'de yayınlanan "Ruhi terbiye (Merak)" adlı makalesi araştırmanın örneklemini oluşturmuştur.

### Veri Toplama ve Veri Analizi

Nitel araştırmalarda ölçek, görüşme ve gözlemin olmadığı durumlarda başka bir veri toplama tekniği doküman incelmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2013:46; Merriam, 2013: 23). Araştırmada doküman incelemesinin uygulamaya koyulduğu dokümanlar araştırmanın örnekleminde yer alan makalelerdir. Araştırmada elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz kullanılmıştır. Betimsel analiz, araştırma sorularına göre dokümanlardan elde edilen verilerin belli temalara göre doğrudan alıntılar yapılarak yorumlanmasına dayanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s.256-257).

### Bulgular

Sâtı Bey ve Selim Sırrı'nın merak kavramına ilişkin değerlendirmeleri araştırma soruları sırasına uygun olarak aşağıda sunulmuştur. Sâtı Bey'in merak kavramına ilişkin elde edilen bulgular aşağıda verilmiştir:

> Akıl ve zeka, insanın en büyük medar şeref ve iftiharıdır, fakat maatteessüf (maalesef) ahval ruhiyenin tamamen hakim ve nâzımi (düzenleyicisi) değildir: Hissiyat nefsaniye (Kötülükleri emreden nefsin yönlendirdiği duygular) ve temâyülât (eğilimler) doğaldır. Ahval ruhiyede (psikolojik haller) ekseriye akıl ve zekâdan ziyade tesirler icra ediyor. Atâlet (tembellik, durgunluk) ve fa'âliyyet (hareketlilik/çalışma), hareket ve sükûnet (oturma), tefekkürattan ziyade hissiyat ve temalüyatın (eğilim) sevkine tabi olur. Gerek mütalaa (inceleme) ve gerekse tefekkür (düşünme) esnasında dikkatin derecesi de düşünülen veya okunan şeyin verdiği his haz ve merak ile mütenasib

(uygun) bulunuyor. Tefekküratın tarz cereyanı ve neticesi bile hissiyatın tesiratından kurtulamıyor… (Sâtı, 1908, s.50-51).

Satı Bey, insanı akıl ve hissiyattan müteşekkil bir canlı olarak görmüştür. Ona göre hissiyat çok güçlü bir unsurdur. İnsan davranışına büyük ölçüde etki eder. Nitekim düşüncenin etkisi bile hissiyat gücü ile ilişkilidir. Sâtı Bey, daha sonra hissiyat ve temâyülatın talim ve terbiyedeki öneminden bahsetmiştir. Sâtı Bey'e göre hissiyat ve temâyülatın önemi aşağıdaki gibidir:

Bu hakikatin talim ve terbiye hususunda pek büyük ehemmiyeti vardır; bu, gösterir ki, talim terbiye için her şeyden evvel çocukların hissiyatı (duyguları) ve temâyülatını (eğilimlerini) okşamak. Bu hissiyat ve temâyülattan istifade etmek lazımdır. Evet! Hissiyat (duygular) ve temâyülatı (eğilimleri) okşamak, onlardan istifade etmek: mektebi, kitapları sevdirmek… Derslere merak ettirmek… Çocukları müteessir (etkilemek/etkilenen) ve mütahassüs (duygulanma) edecek surette de söz söylemek ve nasihat vermek… velhasıl merak vererek öğretmek, tesir ederek terbiye etmek talim ve terbiyenin en mühim esası işte bundan ibrettir (Sâtı, 1908, s.51).

Sâtı Bey'e göre öğrenme ve öğretme süresince derslerde öğrencilerin duygu ve eğilimleri harekete geçirilmelidir. Öyle ki talim ve terbiyenin en mühim işi öğretim sürecini merak uyandırarak gerçekleştirmektir. Sâtı Bey, bu görüşlerini Avrupa'daki eğitim ve öğretim uygulamaları ile desteklemiştir. Sâtı Bey, Avrupa'da öğretim sürecinde oyun, şarkı ve hikâyelerin kullanıldığına dikkat çekmiştir. Yine çocuklara verilen kâğıtlar, kalıplar ve geometrik şekiller ile öğrencilerin hem merak duygusunun harekete geçirildiğini hem de eğlendirildiğini anlatmıştır. Ayrıca, Avrupa'da çocukların büyüdükçe derslerinin ciddileştiğinden ancak merak ettirerek öğretme düsturunun her daim temel öğretim ilkesi alındığından bahsetmiştir. Sâtı Bey'in merak konusuyla ilişkili olarak değindiği diğer bir unsur ise okul çevresidir. Sâtı Bey, merak ve okul çevresindeki ilişki ile Osmanlı dönemi okullarının durumuna yönelik bazı değerlendirmeler yapmıştır:

Biz de Hıristiyan vatandaşlarımızın mekteplerinde bu esaslar nazar dikkatinden dur (uzak) tutulmuyor. Bu usuller çok yerlerde büyük bir muvaffakiyetle tatbik ediliyor. İslam mekteplerinde ise ahval-taşralarda bulunan birkaç hususi mektepten ötesinde-bundan pek uzak… Hatta buna külliyen ma'kus bulunuyor. Mektep binaları köylerde hemen umumiyetle pis…izbeden (kuytudan) ve ahırdan farksız…çok vilayet merkezlerinde bile baykuş yuvası gibi… dersler…yalnız süssüz, zinetsiz (kıymetsiz) cazibesiz değil…fazla olarak cansız, atsız korkunç…(Sâtı, 1908, s.52).

Yukarıdaki alıntıdan anlaşılacağı üzere Sâtı Bey, merak duygunlarının harekete geçirilmesinde okul binalarının ve dersliklerin önemine eğilmiştir. Ancak, yapmış olduğu değerlendirmelere göre, dönemin Osmanlı okul ve dersliklerinin fiziki durumu çok kötüdür. Okullar ve derslikler bu halleriyle merak duygusunu harekete geçirecek durumda değildir. Daha kötüsü Sâtı Bey'e göre dönemin okulları ahır gibidir. Buna karşın azınlık okullarının fizik durumlarının merak duygusunu harekete geçirecek bir yapıda olduğuna değinmiştir. Öte yandan araştırmada Sâtı Bey'in merak kavramına ilişkin görüşlerinin yanı sıra Selim Sırrı'nın merak kavramına dair değerlendirmeleri de incelenmiştir. Selim Sırrı'nın değerlendirmeleri aşağıda sunulmuştur:

Ruhumuzun bazı temayülleri vardı ki bunlar – tarz (biçim) tecellisine göre- bazen iyi bazen fena netice verir. Bu temâyülatı (eğilimleri) doğru yola amele edebilmek için nefse hakim olmak şarttır. Çocuklarda ilk uyanan his merak bu temayüllerden (eğilimlerden)biridir. Bu his iyi idare edilirse hafıza zenginleşir, insanın bilgisi artar, ahlak yükselir. Suistimal (kötü kullanılırsa) edilirse bilakis ruh ve müfekkire (düşünme gücü) mutazarrır olur (zarar görür). Yemek içmek hususunda midemiz nasıl bir iştaha duyarsa aynı suretle her yeni gördüğü şeyin mahiyyetini anlamak hususunda müfekkire de (düşünme gücü) dahi bir nevi iştah uyanır ki buna merak derler (Tarcan, 1918, s.13).

Yukarıdaki paragrafta görüldüğü üzere Selim Sırrı'ya göre merak, bireyin gördüklerinin içeriğini anlamaya dönük arzusudur. Merak, çocuklarda ilk gelişen eğilimlerden biridir. O, Sâtı Bey gibi meraka ilişkin yemek yemeye isteklendiren, iştah metaforunu kullanmıştır. Ancak

Selim Sırrı, merakı iyi merak ve kötü merak olarak ikiye ayırmıştır. Selim Sırrı'ya göre iyi merak bireyin bilgi ve ahlakını yükseltirken kötü merak ruhsal ve düşünsel anlamda bireye zarar verir. Selim Sırrı, kötü meraka ilişkin durumları aşağıdaki gibi örneklendirmiştir:

> …Herkesin sırrını öğrenmek, fena bir tabiattır. Komşunun evinde de olup bitiyor? Mutfağında ne pişiyor? Dolaplarında ne var? Bunları anlamaya çalışmak çok ayıptır. Bir adamın ısrarını öğrenmek ahlaksızlık, onu ilan ve işa etmek büyük alçaklıktır. Bazı adamlarda herkesin ahvalini öğrenmek adeta bir hastalıktır. Bir odada iki kişi otururs a ne yaptıklarını görmek için anahtar deliğine gözünü uydurur veya ne konuştuklarını işitmek için kulağını kapıya yapıştırır. Bu menfur (nefret edilen) bir meraktır ki bundan ictinab (kaçınmak) etmek lazımdır. Bu nevi merakın casusluktan, hafiyelikten farkı yoktur. Fena meraklardan biri de herkesin ayıbını öğrenmektir. Çok kimseler için bir nevi zevktir. Bu gibi ısrara vakf olmayı fütuhat (fetih) gibi telakki edenlerde vardır. Halbuki bu da bir sefalet ruhiyyedir. Böyle kimselerden sakınmak, onların sözlerine kulak asmamak, bulundukları yerlerden uzak kaçmak lazımdır (Tarcan, 1918, s.13).

Görüleceği üzere Selim Sırrı, kapı dinlemek, başkalarının sırrını ve ayıbını öğrenmek gibi davranışlara neden olan merakı kötü merak olarak tanımlamıştır. Hatta bu gibi davranışlara neden olan merakı, hastalıklı bir ruh hali olarak görmüştür. Yine, dinlemeden yerli yersiz soru sormanın kötü merak olduğunu söylemiştir (Tarcan, 1918, s.13). Selim Sırrı iyi merakı ise aşağıdaki gibi anlatmıştır:

> …Bazen muzır, bazen tehlikeli, bazen manasız olan bu meraklardan başka bir de faideli merak vardır ki onsuz hayatta hiç bir şey öğrenmek mümkün olamaz. Düşünen, anlayan bir kimse için dünya celb (kendine çekme) dikkat eşya ile doludur. Her şeyin mahiyetine akıl erdirmek merak sayesinde olur. Sokakta, bağçada, evde, mektepde, her yerde bir çocuğun merak ve dikkatini celb edecek bin şey var. Bu merak sayesinde çocuklar bilmedikleri birçok şeyleri öğrenirler. Musiki, raks, resim, sanat herşey. Her şey merakla öğrenilir. Birçok keşifler merak sayesinde elde edilmiştir... (Tarcan, 1918, s.13-14).

Selim Sırrı'ya göre iyi merak öğrenmenin temel unsurudur. Öyle ki bireyin öğrenmeleri merak sayesinde gerçekleşir. İyi merakın diğer bir sonucu keşiflerdir. İnsanlık tarihinde yapılan keşifler (Fizik kanunları, kuduz aşısı vb.) merak sayesinde gerçekleşmiştir.

## SONUÇ VE TARTIŞMA

Eğitimde güncel çalışmaların içinde olan merak kavramının Osmanlı dönemi eğitimcileri tarafından araştırma konusu edildiği görülmektedir. Merak kavramını 1908'deki makalesinde ele alan Sâtı Bey, merak kavramını bugün eğitimde duyuşsal özellikler denilen hissiyat ve temâyülat kavramı içinde işlemiştir. Daha sonra merak kavramının eğitim ve öğretim açısından önemine değinmiştir. Öğretim sürecinde meraka dönük Avrupa'daki öğretim uygulamalarını ideal örnek olarak sunmuştur. Bunlar, derslerde şarkı, oyun ve yaparak-yaşayarak öğrenme uygulamalarıdır. Sâtı Bey'e göre merakı harekete geçiren diğer önemli bir unsur okul ve dersliklerin fiziki durumudur. Ancak, azınlık okulları dahi bu anlamda çok iyi bir durumdayken Osmanlı dönemi okul ve dersliklerinin durumu çok kötü bir durumdadır. Anlaşılıyor ki Sâtı Bey, merak kavramında öğretim süreci ile okul ve dersliklerin fiziki durumu üzerine durmuştur.

Öte yandan, Selim Sırrı'nın çağdaş eğitim alanyazındaki merak kavramına çok yakın bir tanım yaptığı saptanmıştır. Selim Sırrı, tıpkı Sâtı Bey gibi merak kavramını çok iyi bir şekilde tanımlayacak iştah metaforunu kullanmıştır. Ayrıca, Selim Sırrı merak kavramını iyi merak ve kötü merak olmak üzere ikiye ayırmıştır. İyi merak öğrenmeyi gerçekleştiren, keşifleri sağlayan yegane unsurdur. Kötü merakı ise hastalıklı bir ruh hali olarak görmüştür. Örneğin, kapı dinlemek, başkalarının sırrını ortaya çıkarmak ve yerli yersiz soru sormak kötü merakın bir sonucudur.

Sâtı Bey ve Selim Sırrı'nın merak kavramına bakışları karşılaştırıldığında Sâtı Bey'in merak kavramına genel olarak eğitim ve öğretim açısından (öğrenme- öğretme ile okul ve dersliklerin fiziki yapısı) Selim Sırrı'nın ise daha çok cemiyet ve kültür açısından baktığı düşünülebilir. Denilebilir ki Sâtı Bey, merak kavramına bireysel açıdan Selim Sırrı ise cemiyet açısından bakmıştır. Nitekim Selim Sırrı, kötü merak kavramına ilişkin Türk kültürünce hoş karşılanmayan davranış örneklerini vermiştir. Sâtı Bey ise cemiyet, kültür açısından herhangi bir değerlendirmeye gitmemiştir. Selim Sırrı'nın merak kavramını Sâtı Bey'den farklı olarak cemiyet ve kültür açısından da değerlendirmesinde Ziya Gökalp'in halk kültürü ve milli kültür görüşünün etkileri düşünülebilir (Özkan, 2009, s.276-277). Nitekim, Gökalp'e göre eğitim, Türk milletinin kültürüne göre yapılmalıdır (Ülken, 1992, s.187). İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Selim Sırrı'nın en yakın arkadaşları arasında olduğu düşünülürse (Güven, 1997, s.30-31) onun Gökalp ve çevresindeki fikirlerden etkilendiği düşünülebilir.

## KAYNAKÇA


Altun, A. (2018). İlkokul ve ortaokulda tarihi karakterlere yönelik merakın yörüngesi ve tarih merakının incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, *43*(193), 259-288.

Başar, H.(2003). Sâtı Bey ve eğitimle ilgili görüşleri. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (2), 47-67.

Buzpınar, Şit Tufan (2009). Sâtı' El-Husrî, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 176-178 https://islamansiklopedisi.org.tr/sati-el-husri adresinden edinilmiştir.

Demirel, M., & Coşkun, Y. D. (2009). Üniversite öğrencilerinin meraklılık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *9*(18), 111-134.

Deringöl, Y., Yaman, Y., Özsarı, İ. & Gülten, D. Ç. (2010). İlköğretim öğretmen adaylarının meraklılık düzeylerinin incelenmesi. *International Conference on New Trends in Education and Their Implications* içinde (s.492-497). Antalya.

Gündüz, M. (2010). Gelenek ve modernlik arasında bir eğitimci: Satı Bey ve Fenn-i Terbiye adlı eseri üzerine bir inceleme. *Turkish Studies*, *5*(3), 1392-1415

Güven, Ö. (1997). S. Sırrı Tarcan'ın yaşamı ve hizmetlerine toplu bir bakış, A. Ferhan Oğuzkan (Der.), *S. Sırrı Tarcan yaşamı ve hizmetleri* içinde (s.12-34). Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları.

Merriam, S.B. (2013). *Nitel araştırma-desen ve uygulama için bir rehber*. (S.Turan, Çev. Ed.), Ankara: Nobel.

Özkan, Hande (2009). Selim Sırrı Tarcan. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce, Kemalizm*, Cilt 2 içinde (276-281). İstanbul: İletişim.

Reio, T. G. (1997) *Effects of curiosity on socialization-related learning and job performance In adults*. (Unpublished doctoral dissertation), Virginia Polytechnic Institute and State University, USA.

Sâtı, M. (1908). Talim ve terbiye musahabesi:-1- Hoşlandırmak, merak ettirmek. *Envar-ı Ulum*. *1*(4), 50-52.

Serin, G. (2010). İlköğretim 7. sınıf öğrencilerin fene karşı meraklarının incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 237-252.

Şinoforoğlu, Osman Tolga (2015). *Selim Sırrı Tarcan ve İsveç jimnastiği: Beden eğitiminde İsveç modelinin II. Meşrutiyet dönemi Türk eğitim sistemine entegrasyonu* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Tarcan, Selim Sırrı (1918). Ruhi terbiye (Merak). *Osmanlı Genç Dernekleri*. *1*(9), 13-14.

Ülken, H. Z. (1992). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Ülken.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

# YENİ İPEK YOLU ve BİR KUŞAK BİR YOL EKONOMİ BÖLGESİ; KÜRESEL TİCARET İÇİN YENİ BİR ÇIKIŞ YOLU MU?

**Dr. Alpaslan DOĞAN**
Iğdır Üniversitesi

## ÖZET

Uluslararası ticarette; karşılaşılan sorunların aşılması, uluslararası ticaretin geliştirilmesi ya da belirlenmiş yeni hedeflere ulaşılabilmesi için çeşitli uluslararası, bölgesel ya da çok uluslu projeler ortaya atılmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin öncülüğünde hayata geçirilmeye çalışılan son dönmelerin en önemli küresel ticaret projelerinden olma iddiasındaki "Yeni İpek Yolu ve Bir Kuşak Bir Yol Ekonomik Bölge Projesi"; üyelerinin mevcut ticari kapasiteleri, üyeler arasındaki ikili ve bölgesel ticari kapasiteler ile geleceğe yönelik ticari kapasitelerde beklenen değişim, üyeler açısından getiri ve götürüler, proje maliyeti, projeden beklenen gelir, proje sürdürülebilirliği gibi sorulara cevap arayışı bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Araştırmada yararlanılan veriler; Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası, Dünya Turizm Örgütü, UNECE, IRU, BM, TÜİK ve ilgili ülkelerin bakanlık ve kurumlarından elde edilen birincil tür resmi verilerden yararlanılmıştır. Proje üyesi ülkelerin karşılıklı dış ticaret hacim ve yapıları mevcut durumları ile ortaya konulmuş, projenin tam olarak hayata geçmesi halinde mevcut durumun üye ülkeler açısından dış ticaret yapıları ve hacimleri itibari ile erişmeleri olası durumlar projeksiyonla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye için dış ticaret yapısında olası katkı ve kayıplar, getiri ve götürüler projeksiyon edilmiştir. Demir yolundan oluşan Yeni İpek Yolu Projesi de, bir ulaşım projesi olarak incelenmiş, üye ülkelerin global ticaret kapasitelerine ve ulaşımda deniz yolu ihtiyaçları itibari ile irdelenmiştir.

Çalışma neticesinde en çok yarar sağlayan ülke ya da üyelerin projeyi teşkil edenler, en yüksek bütçeyi üstlenenler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer üye ülkelerin çoğunun dış ticaret kapasitelerindeki beklenen ya da vaat edilen artış, üstlenmek durumunda kaldıkları maliyetlerle mukayese edilmesi neticesinde elde edilen bulgular ışığında yüksek olasılıkla hâlihazırdaki beklentileri ile karşılaşamayabilecekleri gözlemlenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Yeni İpek Yolu Projesi, Bir Kuşak Bir Yol Projesi, Uluslararası Ticaret.

# THE NEW SILK ROAD AND ONE GENERATION ONE ROAD ECONOMIC ZONE; A NEW EXIT WAY FOR GLOBAL TRADE?

## ABSTRACT

In international trade; various international, regional or multinational projects are put forward in order to overcome the problems encountered, to develop international trade or to reach the determined new targets. The "New Silk Road and One Generation One Road Economic Zone Project ındaki, which claims to be one of the most important global trade projects of recent

revolutions under the leadership of the People's Republic of China; the current commercial capacities of the members, the bilateral and regional commercial capacities among the members, the expected change in the commercial capacities for the future, the returns and lumps for the members, the cost of the project, the expected revenue from the project, and the search for answers to the questions such as project sustainability.

The data used in the research; The primary data obtained from the World Trade Organization, World Bank, World Tourism Organization, UNECE, IRU, UN, Turkstat and the relevant ministries and institutions were used. Mutual foreign trade volumes and structures of the member countries of the project have been put forward with their current situation, and if the project is fully implemented, the possible situations that the current situation will reach by the foreign trade structures and volumes have been tried to be projected. In addition to this contribution and potential losses for Turkey in its foreign trade structure, and makes projections were taken. The New Silk Road Project, which consists of the railway, has also been examined as a transportation project and has been examined in terms of the global trade capacities of the member countries and the sea transportation needs in transportation.

As a result of the study, it has been concluded that the most beneficiary countries or members are the ones constituting the project and those who undertake the highest budget. It has been observed that most of the other member countries may not meet their current expectations with the high probability that the expected or promised increase in their foreign trade capacities will be compared with the costs they have to undertake.

**Keywords:** New Silk Road Project, One Generation One Road Project, International Trade Page.

## I. GİRİŞ

İnsanlık varoluşunun ilk gününden itibaren ticaret varlığından bahsedilebilir. Ancak İpek Yolu olarak bilinen klasik ticaret ve ulaşım ağı, insanlık tarihinin en önemli projelerinden birisi belki de söz konusu ölçekte emsalsizidir. Orijinal ya da tarihi İpek Yolu pek çok açıdan bu nitelemeyi haketmiş olmalıdır. Öte yandan 2013 yılında Çin hükümeti tarafından açıklanan yeni ipek yolu ve ona entegre edilmiş olan yeni ekonomik kuşak projesinin iddialarından birisi de Orijinal İpek Yolunu canlandırmak amacını taşımaktadır (Belt and Road Portal. Turkey, China show desire to expand cooperation under BRI). İlk bakış itibari ile Orijinalin tek, bütüncül ve doğal akış ile oluştuğu gözlemlenirken, Çin projesinin Çin devleti desteği ve teşviki ile teşkil edilmeye çalışıldığı söylenebilir. Çin bu projeye "One Belt One Road (OBOR)-Bir Kuşak Bir Yol" adı verilmiştir. Çin devleti nezdinde OBOR'u yürütmek ve gerçekleştirmekle ilgili faaliyetler ve kurumlar ise "One Belt One Road Initiatif (BRI)-Bir Kuşak Bir Yol Girişimi" olarak adlandırılmaktadır.

Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, BRI'yi Eylül 2013'te Çin'i Orijinal İpek Yolu üzerindeki bir dizi ülkeyle yeni veya iyileştirilmiş ulaşım altyapısı yoluyla birbirine bağlayacak bir program olarak ilan etti. Orijinal ülkelerin listesi çoğunlukla Avrasya'da olmak üzere 64 ülke ve Çin'i içeriyordu. Son zamanlarda, Çin hükümeti Sahra Altı Afrika ve Latin Amerika'yı kapsayan 71 ülke ile genişletilmiş bir BRI listesi yayınladı. Sadece taşımacılık değil her sektör, BRI işletmelerinde sayılmaktadır (American Enterprise Institute, 2018). Kuşak ve Yol Girişimi (BRI), Asya, Avrupa ve Afrika'daki 70 ülkeyi birbirine bağlayan fiziksel altyapı ve politika bağlantılarını geliştirmeyi amaçlayan küresel bir projedir (Kher ve Trang, 2019). Ayrıca Orijinal İpek Yolu'nun günümüzdeki uyarlaması olarak nitelendirilen girişim, bu yolları bir demir yolları, limanlar, boru hatları ve otoyol ağı aracılığıyla canlandırmayı hedeflemektedir (UNTWO, 2017: 12).

## İpek Yolu

Eski ya da Orijinal İpek Yolu son derece derin bir tarihi geçmişe sahiptir. Öyle ki İpek Yolu ağı üzerinde ticari ilişkilerin bulgulara göre, eski taş devrine kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Augrinac Kültürüne ait bir eserin ortaya çıkarılması ile İpek Yolu'nun mazisini uç nokta olarak M.Ö. 33000'e kadar uzatmak mümkündür (Uhlig, 2000: 16). İpek Yolu ticaret rotalarına dair bulgular ise Tunç Çağı'nda yaklaşık olarak 1500'de C.C.'de ortaya çıkmıştır (UNECE, New Discoveries on Ancient Silk Road).

"İpek Yolu" aslında nispeten yeni bir terimdir ve bu eski yolların belirli bir adı yoktur. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında, Alman jeolog Ferdinand von Richthofen, ticaret ve iletişim ağı Die Seidenstrasse (İpek Yolu) adını vermiştir ve çoğulda da kullanılan terim, özdeşleştirici gizemi ile hayal gücünü karıştırmaya devam etmektedir (UNESCO, About the Silk Road).

**Şekil 1.** Tarihi (Orijinal) İpek Yolu (UNESCO, About the Silk Road)

İpek yolu bir ya da birkaç ticari yoldan ibaret değil daha çok bir "ağ" özelliğindeydi (Şekil 1). Üstelik ticari mallar ve değerli eşyalardan çok daha fazlasını taşıyordu: nüfusların sürekli hareketi ve karıştırılması, Avrasya halklarının tarihi ve medeniyetleri üzerinde derin bir etkisi olan bilgi, fikir, kültür ve inançların iletimini de beraberinde getirdi. İpek Yollarındaki gezginler sadece ticaretle değil aynı zamanda birçoğu kültür ve öğrenme merkezi haline gelen İpek Yollarındaki şehirlerde gerçekleşen entelektüel ve kültürel alışverişlerle de etkilendiler. Bilim, sanat ve edebiyatın yanı sıra el sanatları ve teknolojiler de bu yollar boyunca toplumlara paylaşıldı ve yayıldı ve bu şekilde diller, dinler ve kültürler birbirini geliştirdi ve etkiledi. (UNESCO, About the Silk Road). Tarihi İpek Yolları, karada ve denizde bir ticaret yolu ağıydı (UNESCO. The UNESCO Silk Roads Project). Bu ticaret yolları da sadece bir izi takip etmedi- tüccarların, Doğu Avrupa, Orta Doğu, Orta Asya ve Uzak Doğu bölgelerinin yanı sıra Çin'den mal taşıyan denizcilik rotalarının çeşitli bölgelerini geçen çok çeşitli rotaları vardı ve Hint Okyanusu üzerinden Afrika, Hindistan ve Yakın Doğu'ya kadar Güney Doğu Asya uzanmaktaydı (UNESCO, About the Silk Road). Dolayısıyla eski ya da orijinal İpek Yolları çağını ve medeniyete etkileri itibari ile kendisini; "insanlık tarihinin en önemli medeniyet projesi" (Doğan, 2014: 20) olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır.

**Bir Kuşak Bir Yol Girişimi**

Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, Eylül 2013'te, Kazakistan'ı ziyaret ederken Orta Asya üzerinden tarihi ticaret yollarını canlandırmayı amaçlayan bir İpek Yolu Ekonomik Kuşak projesini açıkladı. O zamandan beri, proje Kuşak ve Yol Girişimi (BRI) olarak yeniden markalandı ve 70'den fazla ortak ülkeyi kapsayan "karasal kuşaklar" ve "deniz yolu" olarak genişletildi; Orta Asya, bölgeden geçen altı kara yolundan ikisi ile projenin en önemli parçası konumundadır (European Parliamentary Research Service. Connectivity in Central Asia Reconnecting the Silk Road). Proje, Çin hükümetinin 2013 yılında başlattığı bir kalkınma stratejisidir. Çin'i Orta ve Batı Asya ile Avrupa ile birleştirecek olan Yeni İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ve Çin'i Güneydoğu Asya ülkeleri, Afrika ve Avrupa ile birleştirmeyi amaçlamaktadır (Xinhua Finance Agency. The silk road economic belt and the 21st-century maritime silk road), (Şekil 2).

**Şekil 2.** Bir Kuşak Bir Yol Projesi (The Guardian. What is China's Belt and Road Initiative?)

Kuşak ve Yol Girişimi (Projesi); ticari yollar ve ekonomik koridorlardan oluşmaktadır. Proje genellikle 21. yüzyıldan kalma bir ipek yolu olarak ifade edilmekte; kara yolu koridorlarının bir "kuşağından" ve bir deniz yolu taşımacılığı "yolundan" oluşmaktadır." (Belt and Road Portal. Vision And Actions On Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road). Kuşak ve Yol Girişimi (BRI), tarihi İpek Yolu ticaret yollarının yeniden canlandırılması ve genişletilmesi öngörülen Afrika, Asya, Avrupa ve Orta Doğu'ya yayılan bir ulaşım altyapısı yatırım programıdır (Reed ve Trubetskoy, 2019). Girişim, iki küresel ticaret bağlantısı ve iki ayrı yapıyı içermektedir. Bunlar: Avrasya Kıtası'nı ve 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu'nu (Maritime Silk Road-MSR) kapsayan Karasal İpek Yolu (Overland Silk Road-OSR) (UNECE. Competition and Complementarity in Overland and Maritime "One Belt One Road" Variants: Some Key Issues and Considerations; The World Bank, 2019: 12; UNTWO, 2017: 13) ve Çin'in deniz ticaretini güçlendirmek ve bu yolla dünyanın %63'üne ulaşmasını hedeflemektedir (Fortune Türkiye. Bir kuşak bir yol Projesi ekonomik fırsatları da beraberinde getiriyor). "Kuşak", karasal kara ve demir yolu rotaları, petrol ve doğal gaz boru hatları ve Orta Çin'deki Xi'den Orta Asya'ya kadar uzanan ve Moskova, Rotterdam ve Venedik'e kadar ulaşacak altyapı projeleri ağıdır. Birden fazla rota yerine, kuşak koridorlarının başlıca Avrasya Kara Köprüleri boyunca, Çin-Moğolistan-Rusya, Çin-Orta ve Batı Asya, Çin-Çinhindi Yarımadası, Çin-Pakistan, Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar üzerinden geçmesi planlanmıştır. "Yol" ise Çin'i Güney ve Güneydoğu Asya'dan Doğu Afrika'ya ve kuzey Akdeniz'e bağlayan limanlar ve diğer kıyı altyapı projeleri ağından oluşmaktadır (Hofman, 2015). Böylece Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarından geçmekte, hareketli Doğu Asya ekonomik çemberini bir ucundan birleştirmekte ve diğer yandan Avrupa ekonomik çemberini geliştirmekte ve ekonomik gelişme için büyük potansiyeli olan ülkeleri kapsamaktadır. İpek Yolu Ekonomik Kuşağı, Çin, Orta Asya, Rusya ve Avrupa'yı (Baltık) bir araya getirmeye

odaklanmaktadır. Çin, Basra Körfezi ve Akdeniz'le Orta Asya ve Batı Asya'ya bağlanmakta ve Çin'i Güneydoğu Asya, Güney Asya ve Hint Okyanusu ile birleştirmektedir (European Bank. Belt and Road Initiative (BRI)). 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu, bir yandan Çin sahilinden Avrupa'ya Güney Çin Denizi ve Hint Okyanusu üzerinden bir rotada, Çin sahilinden Güney Çin Denizi'nden Güney Pasifik'e, (Şekil 3) ulaşmak için planlanmıştır (Belt and Road Portal. Vision and Actions On Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road). Öte yandan Kuşak ve Yol Girişimi (BRI); kıtalararası ölçekte işbirliğini geliştirmek için Çin tarafından önerilen bir kalkınma stratejisidir. Ancak Girişimin temel amacı, yeni ve geliştirilmiş ulaştırma altyapısı projeleriyle bağlantıyı artırmak ve ticari maliyetleri azaltmaktır (The World Bank. How much will the Belt and Road Initiative reduce trade costs).

**Şekil 3.** İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ve 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu (European Parliament. One Belt, One Road (OBOR): China's regionalintegration initiative).

Proje; Güneydoğu Asya'dan Doğu Avrupa ve Afrika'ya, dünya nüfusunun yarısını ve küresel GSYİH'nın dörtte birini oluşturan 71 ülkeyi kapsamaktadır (The Guardian. What is China's Belt and Road Initiative). Proje üzerindeki çeşitli yollar 50.000 km'yi kapsamakta ve kapsanan ülkeler, dünyadaki mamul malların% 25'ini üretimini gerçekleştirmektedirler (IRU. Reopening the Silk Road). Girişim, Avrasya'daki kaynakları ve pazarları entegre etmek, yeni ticaret ortakları oluşturmak, Çinli işçiler için istihdam sağlamak ve Çin para birimini çeşitlendirmek amaçlı bir kalkınma stratejisidir (Stratfor. The New Silk Road).

Proje yatırımları itibariyle ilk önce enerjiye, sonra da taşıma altyapısına odaklanmıştır. (Joy-Perez ve Scissors, 2018). Proje maliyetine dair farklı tahminler olmasına rağmen, 1 trilyon USD'den (European Bank. Belt and Road Initiative (BRI)) daha pahalıya mal olması beklenmektedir. Şu ana kadar 200 milyar doların üzerinde harcama yapılan projenin maliyetinin 2027'ye kadar 1,3 trilyon doları bulacağı da bir başka öngörüdür (Euro News. Modern İpek Yolu: Kuşak ve Yol Girişimi nedir?).

Ekonomik kuşak altı adet ekonomik koridor üzerine teşkil edilmiştir (Şekil 4). Söz konusu koridorlar şunlardır (Belt and Road Portal. The Belt and Road Initiative Progress, Contributions and Prospects):

(1) Çin-Moğolistan-Rusya Ekonomik Koridoru;

(2) Yeni Avrasya Kara Köprüsü;

(3) Çin-Orta Asya-Batı Asya Ekonomik Koridoru;

(4) Çin-Çinhindi Yarımadası Ekonomik Koridoru;

(5) Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru;

(6) Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar Ekonomik Koridoru.

**Şekil 4.** Ekonomik Koridorlar (Ekonomik Kuşaklar), (UNECE. Silk Road Strategy and Public Participation in Development Process).

**Türkiye ve BRI**

Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan coğrafi bir köprü olan Türkiye'nin, Çin hükümetinin ifadesiyle; "istekli ve hazır bir katılımcı" olduğu ifade edilmektedir. Pekin ve Londra arasındaki bağlantının bir parçası olarak Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ı birbirine bağlayacak bir ulaşım koridoru planı olan Orta Koridor aracılığıyla katılmak istemektedir (Belt and Road Portal. Turkey, China show desire to expand cooperation under BRI).

Çin'in, Türkiye'nin içinde yer aldığı orta koridora yapacağı yatırımların toplamının 8 trilyon dolar, sadece ulaştırma alt yapısı için 40 milyar doları bulması tahmin edilmektedir. (Fortune Türkiye. Bir kuşak bir yol Projesi ekonomik fırsatları da beraberinde getiriyor). Türkiye'nin de içinde yer aldığı koridor; İkinci bir koridor, batı Çin'i İran ve Türkiye'ye bağlamaktadır (Şekil 5). Ancak bu koridor için öngörülen rota henüz tam olarak tanımlanmamıştır (European Parliament. Connectivity in Central Asia Reconnecting the Silk Road). Çin'in modern İpek Yolu vizyonunun en önemli ayağını Londra ile Pekin'i birbirine bağlaması hedeflenen kesintisiz demir yolu projesi oluşturmaktadır. 30 milyar USD maliyetli Edirne-Kars arasında planlanan yüksek hızlı tren projesi ise Türkiye tarafından yürütülen kısmı teşkil etmektedir (Deutsche Welle Türkiye. Modern İpek Yolu projesi: Beklentiler ve kuşkular). Ayrıca Türkiye'de planlanan hızlı tren hattının Macaristan ve Sırbistan arasındaki demir yoluna katılımı gibi projeler devam etmektedir (China Internet Information Center. Xinhua Insight: Modern Silk Road in the making). Türkiye proje sayesinde, ulaştırma süresi ve taşıma verimliliği gibi nedenlerle nakliye maliyetlerinde daha büyük düşüşler ve reel ücretlerde daha yüksek artışlar elde edebilecektir (Lall ve Lebrand, 2019).

**Şekil 5.** Bir Kuşak Bir Yol Projesi ve Türkiye (Deutsche Welle Türkiye. Modern İpek Yolu projesi: Beklentiler ve kuşkular).

BRI'de gerçekleşen ve beklenen olumlu katkılara rağmen, bazı risklerin varlığı da söz konusudur (UNECE. Opportunities in Emerging Market China: Belt & Road). Kuşak ve Kara yolu taşımacılığı koridorlarının, katılımcı ülkeler için ticareti, dış yatırımı ve yaşam koşullarını iyileştirebileceğini göstermektedir ancak yalnızca Çin ve koridor ekonomileri şeffaflığı artıran, ticareti genişleten, borç sürdürülebilirliğini artıran ve hafifleten daha derin politika reformları uygularsa çevresel, sosyal ve yolsuzluk riskleri de bulunmaktadır (The World Bank, 2019: 12). Proje riskleri; politik riskler, büyük altyapı projeleriyle ilgili riskler ve makro riskler olarak değerlendirilebilir (The World Bank. Three Opportunities and Three Risks of the Belt and Road Initiative). Ayrıca borç riskleri, yönetişim riskleri (yolsuzluk ve tedarik), sorunlu altyapı ve sosyal riskler de söz konusudur (The World Bank. Belt and Road Initiative). Katılımcı ülkeler için özellikle borç sarmalı riski ciddi bir sorun durumundadır (Euro News. Modern İpek Yolu: Kuşak ve Yol Girişimi nedir?). Yüksek riskli ülkelerde düşük getirili projelere büyük yatırımlar yaparak "geri dönüş duvarına" çarpma riski de söz konudur (The European Council on Foreign Relations. "One Belt, One Road": China's great leap outward). Gelişmekte olan ülkeler içinde önemli ticari riskler mevcuttur (American Enterprise Institute, 2018). Örneğin, Malezya'dan Pakistan'a hükümetler bu projelerin maliyetlerini yeniden gözden geçirmektedirler. Hükümetin, geri ödeme yapmak için mücadele ettikten sonra 99 yıl boyunca Çinli bir şirkete liman kiraladığı Sri Lanka bu duvara çarpmış durumdadır. Sekizden fazla proje ülkesi borçlarını ödeyememe riskini taşımaktadırlar (The Guardian. What is China's Belt and Road Initiative?).

Projeye ilişkin finansal veriler yetersiz, tartışmalı, abartılı veya net olmadıkları konusunda ciddi şüphelerin varlığından bahsedilebilir (Scissors, 2019) öyle ki akademisyenler bile spesifik parametreler konusunda (TIME. China Says It's Building the New Silk Road) ya da Kuşak ve Yol Girişimi'nde resmi proje ve ülkeler listesinden dahi (Lall ve Lebrand, 2019) emin olunamamaktadır.

BRI'nin bir parçası olan bazı ülkelerde ticaret ve taşımacılıkla ilgili altyapıda büyük boşluklar mevcut olup bu durum verimliliklerini kısıtlamakta, iş yapma maliyetini yükseltmekte ve dış yatırımcıların çekiciliğini azaltmaktadır (Wiederer, 2018). Öte yandan büyük ölçekli ulaştırma altyapı projeleri dünya genelinde önemli olumsuz çevresel etkilerde bulunması kaçınılmazdır (Losos ve ark., 2019). Bu nedenle BRI, küresel karbondioksit emisyonlarında mütevazı bir artışa yol açacak ve diğer emisyon türleri için ulusal düzeyde bir dizi olumlu ve olumsuz sonuçlar ortaya çıkacaktır (Maliszewska ve Mensbrugghe, 2019). Ayrıca demir yolu projeleri için teknik olarak trenler ve raylarla ilgili ölçü farklılıklarını da gidermek gerekmektedir (UNTWO, 2017: 14).

## II. MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırmada kullanılan veriler birincil tür olup, Ulusal ve uluslararası resmi kuruluşlardan elde edilmiştir. Türkiye projeksiyonu için öncelikle mevcut veriler TÜİK'den alınmış ve World Bank tarafından ortaya konulan BRI sonrası gelir tahminleri (Baniya, Rocha ve Ruta, 2019)

kullanılmıştır. Tahmin değerleri için minimum, ortalama ve maksimum dikkate alınarak lineer bir çıkarımla her bir tahmin değeri için başabaş süreleri hesaplanmıştır.

## III. ANALİZ VE BULGULAR

Bir Kuşak Bir Yol Projesi; 65 ülkeyi ve 4,4 milyar insanı içerdiğini tahmin edilmektedir. Küresel GSMH'nın kabaca %55'ini oluşturan, küresel nüfusun yaklaşık %70'ini oluşturan ve bilinen enerji rezervlerinin %75'ine sahip olan bir coğrafi alanda birbirine bağlılığın arttırılması, kalıcı ve önemli bir etkiye sahip olması muhtemeldir. Bununla birlikte, projelerin tamamlanması 30 ila 35 yıl sürecektir (European Parliament. One Belt, One Road (OBOR): China's regionalintegration initiative).

Çin'den Orta Avrupa'ya nakliye süreleri mevcut durumda yaklaşık olarak 30 gün sürmekte olup, çoğu mal deniz yoluyla taşınmaktadır. Trenle malların nakliyesi transit süreyi yarıya indirebilmekle beraber maliyeti de artıracaktır. Zamandan tasarruf ve paradan tasarruf arasında bir durum söz konusudur (The World Bank. Three Opportunities and Three Risks of the Belt and Road Initiative). "Gelişmiş bir ulaşım ağı daha fazla yatırım ve daha sonra ekonomik büyümeyi teşvik edebilir mi?" BRI ulaşım ağı, toplam seyahat sürelerini ve ulaşım maliyetlerini azaltarak, ek yatırımların önünü açabilir ve GSYİH büyümesini artırabilir, ancak etkinin büyüklüğü kaynak ve hedef ülkeler arasında önemli ölçüde farklılık gösterecektir (The World Bank. Foreign investment growth in the Belt and Road economies). Çünkü neticede azalan nakliye süreleri, ticari maliyetleri önemli ölçüde düşürmektedir. Tüm BRI taşımacılık altyapısı projelerinin uygulanması durumunda; dünyadaki koridor ekonomileri için toplam ticaret maliyetlerini ortalama yüzde 2,8 ve diğer koridor ekonomileri için yüzde 3,5 oranında azaltacağı öngörülmektedir (The World Bank, 2019: 55). Bir başka araştırma, Kuşak ve Yol Girişiminin sevkiyat zamanını ve ticaret maliyetlerini önemli ölçüde azaltacağını göstermektedir. Küresel olarak sevkiyat süresindeki ortalama düşüş %1,2 ile %2,5 arasında değişecek ve bu da toplam ticaret maliyetlerinin %1,1 ile %2,2 arasında düşmesine yol açacaktır. Kuşak ve Yol ekonomileri için sevkiyat sürelerindeki ve ticari maliyetlerdeki değişim sırasıyla %1,7 ila %3,2 ve %1,5 ila %2,8 arasında değişecektir. Proje koridorları boyunca sevkiyat süreleri %11,9'a kadar, ticaret maliyetleri ise %10,2'ye kadar azalabilecektir. Ayrıca, bu etkilerin sınır gecikmelerini azaltan ve koridor yönetimini iyileştiren politika reformları ile artabileceği de dikkate alınmalıdır (The World Bank. How Much Will the Belt and Road Initiative Reduce Trade Costs). Dolayısıyla proje, Avrupa ile Asya arasında alternatif bir ticaret rotası sunacak ve bu süreçte ülkelere ilerleme ve refah getirilmesine yardımcı olacaktır (IRU. Reopening the Silk Road). Kuşak ve Yol Girişiminin büyük ölçüde faydalı olacağını görülmektedir: küresel gelirin %0,7 oranında artması (2030'da mevcut duruma göre) ve 7,6 milyon insanı aşırı yoksulluktan ve 32 milyon kişiyi orta yoksulluktan kurtarmaya katkıda bulunabileceği tahmin edilmektedir (The World Bank. The Belt and Road Initiative: Economic, Poverty and Environmental Impacts). Neticede BRI taşımacılık projeleri ekonomik koridorlar boyunca seyahat sürelerini %12 azaltabilir, ticareti %2,7 ile %9,7 arasında arttırabilir, gelirleri

%3,4'e kadar yükseltebilir ve 7,6 milyon insanı aşırı yoksulluktan uzaklaştırabilir (The World Bank. Belt and Road Initiative). Ayrıca BRI ekonomileri için GSYH'yi %3,35'e, altyapı maliyetini hesaba katan refahı %2,81'e çıkardığını gözlemlenmektedir (Soyres, Mulabdic ve Ruta, 2019). BRI altyapı iyileştirmelerinin BRI ekonomileri arasındaki toplam ticareti %2,5 ile %4,1 arasında artırabileceğini bir başka tespittir (Baniya, Rocha ve Ruta, 2019). Doğu Asya ve Pasifik ve Güney Asya bölgelerinin toplam ihracatı sırasıyla %3,8 ve %3,7 oranında artmıştır (Şekil 6). İhracattaki en büyük yüzde artış Tayland (%14,9), Malezya (%12,4), Pakistan (%9,8) ve Bangladeş'i (%8,7) içermektedir. Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Orta Asya ve Sahra Altı Afrika'daki koridor ekonomilerinden yapılan toplam ihracat sırasıyla %2,0, %1,9 ve %1,2 oranında artmıştır. En küçük kazanımlar, ihracatı %0,2 oranında artarken, Polonya gibi bazı ülkelerin ihracatta hafif bir düşüş yaşadığı Doğu Avrupa için çünkü yeni altyapı diğer ekonomilere kıyasla rekabet edebilirliklerini azaltıyor (The World Bank, 2019: 55). Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında, ticaret bağlantısı büyük ölçüde artırıldığı gözlemlenmiştir. 2014-2017 döneminde Çin ile diğer Kuşak ve Yol ülkeleri arasındaki toplam ticaret 4 trilyon ABD Dolarını aştı ve Çin'in bu ülkelerdeki toplam yatırımı 60 milyar ABD Doları'na ulaştı. Örneğin, Kazakistan ve diğer Orta Asya ülkeleri için Çin'e ihraç edilen tarımsal ürünlere uygulanan gümrükleme süresi %90 oranında azalmıştır (WTO. Trade Policy Revıewreport By China).

a. Küresel İhracat artış beklentisi (%)

b. Kuşak ve Yol koridoru ekonomilerinde beklenen ihracat artışı (%)

**Şekil 6:** BRI altyapı iyileştirmeleri sonucunda beklenen ihracat artışı (The World Bank, 2019: 59).

BRI Bölgesi, toplam küresel kazancın yaklaşık %20'sini alırken; Çin, kazancın %70'ini almaktadır (Maliszewska ve Mensbrugghe, 2019). Çin'in BRI ülkeleri ile olan mal ticareti 6 trilyon USD'na ulaşmış durumdadır (Belt and Road Portal. China's goods trade with B&R countries reaches over 6 trln dollars). Çin, 2,5 trilyon USD tutarındaki ihracatının (WTO. Trade Profiles 2019), %23 oranını AB ülkelerine, %26 oranını ABD'ye gerçekleştirirken %51 oranını ise diğer ülkelere gerçekleştirmektedir (UNECE. Silk Road-IRU Initiatives). Söz konusu diğer

ülkelere en düşük maliyetlerle erişebilmek son derece önemli ve stratejik bir avantaj olacaktır. Projenin ekonomik kuşakları ile ülkelere göre mal ticareti hacmi dağılımı (WTO. Trade Profiles 2019) incelendiğinde tüm kuşakların nispeten düşük gelir sahibi ülkeleri kapsadığı görülmektedir (Şekil 7).

**Şekil 7.** Mal ticaretinin büyüklüğüne göre ekonomiler, 2018 (WTO. World Trade Statistical Review 2019).

Türkiye-Çin arasındaki dış ticaretin mevcut durumu ile BRI sonrası durumu incelendiğinde; on yılın ortalama yıllık değere göre; Türkiye Çin ihracatı 2.6 milyar USD iken Çin'den ithalatı 21.7 milyar USD mertebesindedir (TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri). Dış ticaret açığı, Türkiye aleyhine yıllık 19 milyar USD miktarındadır (Şekil 8).

**Şekil 8.** Türkiye-Çin Dış ticaret yapısı son 2009-2018 yılları, yıllık ortalama s(USD).

Proje hayata geçtiğinde Türkiye için beklenti tahminlerine göre (Baniya, Rocha ve Ruta, 2019):

- TR-CH dış ticaret hacminde (min: 4,66; maks: 5,64) ortalama %5,15 artış,

- TR-CH ihracat hacminde (min: 2,17; maks: 3,04) ortalama %2,6 artış beklenmektedir.

Mevcut ithalat ihracat rakamlarına göre ve yukarıda verilmiş olan Türkiye'ye ilişkin tahmini hacim artış oranlarına göre;

TR-CH dış ticaret hacminde başabaş noktası için (ithalat artmadığı varsayımı ile);

- En düşük tahmini ticaret artışında: 98 yıl,
- En yüksek tahmini ticaret artışında: 70 yıl,
- Ortalama tahmini ticaret artışında: 82 yıl, süre gerekmektedir.

TR-CH dış ticaret hacminde beklenen değişim (dış ticaret hacminin ortalama seviyede artması durumunda) TR ihracat/TR-CH toplam ticaret oranları (TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri):

- Mevcut oran: -78%
- On yıl sonra: -83%
- Yirmi yıl sonra: -86%
- Otuz yıl sonra: -89%

Bu veriler ışığında BRI sonrasında Türkiye'nin Çin ile dış ticaretinde Türkiye aleyhine durumun lineer olarak büyüdüğü tespit edilmiştir. Türkiye ithalatının artmayacağı varsayımı yürütülmüştür. Öte yandan 30 milyar USD tutarındaki demir yolu yatırımının karşılığı ise dikkate alınmamıştır.

## IV. TARTIŞMA ve SONUÇ

Türkiye, proje katılım için 30 milyar USD demir yolu yatırımını gerçekleştirmesi gerekmektedir. Öte yandan yapılan projeksiyona göre BRI sonrası Türkiye ile Çin arasındaki ticarette Türkiye tedricen artan oranda zarar edeceği gözlemlenmiştir. Üstelik söz konusu dış ticaret açığı üzerine proje maliyetinin de eklenmesi ile Türkiye için projeye katılımının fayda değil zarar getireceği düşünülmektedir. Türkiye coğrafik, ekonomik ve potansiyeli bakımından BRI içerisinde hakettiği yerde olmadığı düşünülmektedir, aktörden ziyade herhangi bir üye konumundadır. Türkiye'nin, proje içinde AB kuzey bölgesine erişim için bir basamak olarak görüldüğü izlenimi oluşmaktadır. Türkiye bunun yerine liderliğini üstlendiği bölgesel ve uluslararası ekonomik birliktelikler teşkil edilebilir. Bu maksatla, Türk Devletleri Ekonomik Bölgesi'nin AB benzeri bir yapıyla teşkil edilmesi son derece isabetli bir girişim olacaktır. Ayrıca küresel lojistik olabilme potansiyelini sonuna kadar kullanabileceği projeleri hayata geçirmelidir.

Çin; 2050 yılında, ekonomik, politik ve teknolojik ilerleme sayesinde dünyanın bir numaralı gücü olmayı hedeflemektedir (Komünist Parti'nin 19'uncu kongresi). Dolayısıyla Çin'in, BRI ile beraber küresel çapta siyasi, ekonomik ve taşımacılık alanlarında büyük bir üstünlük elde etmeyi amaçladığı düşünülmektedir. BRI ile artışı sağlanacak olan gelirin büyük kısmını Çin kazanırken, BRI ülkelerinden hiçbirisinin Çin'e karşı dış ticaret fazlasına erişemeyeceği düşünülmektedir. Proje ülkelerinin borç sarmalına girmesi ciddi bir risk

oluşturmakta bazı ülkeler için bu risk gerçekleşmiş durumdadır. Çin'in projeyi daha çok kalıcı olarak pazarlara yerleşebilmek üzere teşkil ettiği izlenimi oluşmaktadır.

Ne kuşak ne de yolun; coğrafi olarak net bir çizgiyi izlemediğine; Çin'in kendisini dünya ekonomisine daha fazla entegre etmek istediğine ve bu bölgelerdeki etkisini güçlendirmeyi amacı gerçekleştirmeye yönelik bir yol haritası olduğuna ilişkin ciddi şüpheler bulunmaktadır.

Yeni İpek Yolu olması iddiasında olan BRI'nin Orijinal İpek Yolu gibi doğal ve ihtiyaç karşılığında oluşmadığı, daha çok Çin politik emellerinin göstergesi izlenimi olduğu düşünülmektedir. Şu hali ile BRI'nin Orijinal İpek Yolu başarısını yakalayabilmesinin olası olmadığı düşünülmektedir. Çünkü Orijinal İpek Yolu, sadece mal taşımamış; uzun bir tarihsel dönem içinde ve benzeri görülmemiş etkinlikle; bilim, felsefe, kültür, turizm, sanat, din ve inançlar için de benzersiz bir yol olmuş, insanlığın en önemli projesi olarak medeniyetler köprüsü görevi görmüş ve gelmiş geçmiş tüm insanların yaşamlarına çok yönlü olarak etki, adeta insanlığı besleyen hayat damarı konumuna erişmiştir. Şu hali ile yeni İpek Yolu olarak adlandırılan projenin Orijinal İpek Yolu ile mukayese edilmesi dahi olası görülmemektedir. Ayrıca çok sayıda risk içeren projedeki ekonomik kuşakların da küresel ölçekte uzun dönemli etkiye sahip olabilecek AB gibi başarılı bir ekonomik birliktelik ya da kazan-kazan ilişkisi temelindendin uzak olduğu gözlemlenmektedir. BRI sonrası; Türkiye de dahil olmak üzere hiçbir ülkenin Çin ticaretinde dış ticaret fazlasına ulaşamadığının anlaşılması, projenin Çin'in iç dinamiklerini güçlendirmesi için dış kaynak kullanımına yönelik etkili ve büyük bir plan olduğuna yönelik önemli bir göstergedir.

BRI potansiyeli yüksek olmakla beraber, Çin devletinin tek ve mutlak olarak uhdesinde yer almakta, üye ülkelerin inisiyatif üstlenmekten ziyade biçilmiş rolleri gerçekleştirmeleri gerektiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla projenin Çin için yaşamsal, küresel ekonomi için dikkate değer, birkaçı hariç olmak üzere üye ülkeler için faydasız ya da neredeyse faydasız olacağı öngörülmektedir. Öte yandan Projenin, ABD ile Çin arasında gelişen ticari gerilim ve karşılıklı yaptırımlar rekabetinde, Çin için çok önemli bir unsur olabileceği düşünülmektedir.

**KAYNAKLAR**

Amerıican Enterprise Institute. (2018). The Chinese State Funds Belt and Road but Does Not Have Trillions to Spare.

Baniya, S., Rocha, N. ve Ruta, M. (2019). Trade Effects of the New Silk Road: A Gravity Analysis. World Bank Group Macroeconomics, Trade and Investment Global Practice, January 2019.

Belt and Road Portal. China's goods trade with B&R countries reaches over 6 trln dollars. https://eng.yidaiyilu.gov.cn/qwyw/rdxw/86301.htm, 02.09.2019

Belt and Road Portal. The Belt and Road Initiative Progress, Contributions and Prospects, https://eng.yidaiyilu.gov.cn/zchj/qwfb/86739.htm, 05.09.2019.

Belt and Road Portal. Turkey, China show desire to expand cooperation under BRI. https://eng.yidaiyilu.gov.cn/qwyw/rdxw/99689.htm, 12.09.2019.

Belt and Road Portal. Vision And Actions On Jointly Building Silk Road Economic Belt And 21st-Century Maritime Silk Road. https://eng.yidaiyilu.gov.cn/qwyw/qwfb/1084.htm, 09.09.2019.

China Internet Information Center. Xinhua Insight: Modern Silk Road in the making. http://www.china.org.cn/china/Off_the_Wire/2016-12/25/content_39979093.htm, 15.09.2019.

Deutsche Welle Türkiye. Modern İpek Yolu projesi: Beklentiler ve kuşkular. https://www.dw.com/tr/modern-ipek-yolu-projesi-beklentiler-ve-ku%C5%9Fkular/a-38832963, 01.09.2019.

Doğan, A. (2014). Kara Yolu Yük Taşımacılığı. İstanbul: Beta.

Euro News. Modern İpek Yolu: Kuşak ve Yol Girişimi nedir?. https://tr.euronews.com/2019/04/14/video-cin-modern-ipek-yolu-nedir-kusak-ve-yol-girisimi-nedir-ipek-yolu-ne-zaman-bitecek, 03.09.2019.

European Bank. Belt and Road Initiative (BRI). https://www.ebrd.com/what-we-do/belt-and-road/overview.html, 09.09.2019.

European Parliament. Connectivity in Central Asia Reconnecting the Silk Road. http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/637891/EPRS_BRI(2019)637891_EN.pdf, 10.09.2019.

European Parliament. One Belt, One Road (OBOR): China's regionalintegration initiative. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/586608/EPRS_BRI(2016)586608_EN.pdf, 05.09.2019.

European Parliamentary Research Service. Connectivity in Central AsiaReconnecting the Silk Road. http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/637891/EPRS_BRI(2019)637891_EN.pdf, 10.09.2019.

Fortune Türkiye. Bir kuşak bir yol Projesi ekonomik fırsatları da beraberinde getiriyor. https://www.fortuneturkey.com/bir-kusak-bir-yol-projesi-ekonomik-firsatlari-da-beraberinde-getiriyor-52998, 08.09.2019.

Hofman, B. (2015). China’s One Belt One Road Initiative: What we know thus far. World Bank. http://blogs.worldbank.org/eastasiapacific/china-one-belt-one-road-initiative-what-we-know-thus-far, 15.09.2019.

IRU. Reopening the Silk Road. https://www.iru.org/where-we-work/iru-in-eurasia-and-russia/reopening-the-silk-road, 02.09.2019.

Joy-Perez, C., Scissors, D. (2018). Be Wary of Spending on the Belt and Road. American Enterprise Institute.

Kher, P., Tran, T. (2019). Investment Protection Along the Belt and Road. World Bank Group.

Lall, S. V. ve Lebrand, M. (2019). Who Wins, Who Loses? Understanding the Spatially Differentiated Effects of the Belt and Road Initiative. World Bank Group.

Losos, E., Pfaff, A., Olander, L., Mason, S. ve Morgan, S., (2019). Reducing Environmental Risks from Belt and Road Initiative Investments in Transportation Infrastructure. World Bank Group.
Maliszewska, M., Mensbrugghe, D. (2019). The Belt and Road Initiative Economic, Poverty and Environmental Impacts. World Bank Group.
Reed, T., Trubetskoy, A. (2019). Assessing the Value of Market Access from Belt and Road Projects. Policy Research Working Paper 8815, World Bank Group International Finance Corporation.
Scissors, D. (2019). The Belt and Road is Overhyped, Commercially. The American Enterprise Institute.
Soyres, F., Mulabdic, A., Ruta, M. (2019). Common Transport Infrastructure A Quantitative Model and Estimates from the Belt and Road Initiative. World Bank Group.
Stratfor. The New Silk Road. https://worldview.stratfor.com/topic/new-silk-road, 03.09.2019.
The European Council on Foreign Relations (ECFR). "One Belt, One Road": China's great leap outward. https://www.ecfr.eu/publications/summary/one_belt_one_road_chinas_great_leap_outward3055, 03.09.2019.
The Guardian. What is China's Belt and Road Initiative?. https://www.theguardian.com/cities/ng-interactive/2018/jul/30/what-china-belt-road-initiative-silk-road-explainer, 01.09.2019.
The World Bank (2019). Belt and Road Economıcs Opportunities and Risks Of Transport Corridors. Washington: The World Bank.
The World Bank. Belt and Road Initiative. https://www.worldbank.org/en/topic/regional-integration/brief/belt-and-road-initiative, 02.09.2019.
The World Bank. Foreign investment growth in the Belt and Road economies. https://blogs.worldbank.org/trade/foreign-investment-growth-belt-and-road-economies, 10.09.2019.
The World Bank. How much will the Belt and Road Initiative reduce trade costs?. https://blogs.worldbank.org/trade/how-much-will-belt-and-road-initiative-reduce-trade-costs, 12.09.2019.
The World Bank. The Belt and Road Initiative : Economic, Poverty and Environmental Impacts. http://documents.worldbank.org/curated/en/126471554923176405/The-Belt-and-Road-Initiative-Economic-Poverty-and-Environmental-Impacts, 11.09.2019.
The World Bank. Three Opportunities and Three Risks of the Belt and Road Initiative. https://blogs.worldbank.org/trade/three-opportunities-and-three-risks-belt-and-road-initiative, 04.09.2019.
Time. China Says It's Building the New Silk Road. https://time.com/4776845/china-xi-jinping-belt-road-initiative-obor/, 02.09.2019.
TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri. https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4&param2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808, 05.09.2019.
Uhlig, H. (2000). İpek Yolu Çin ve Roma Arasında Eski Dünya Kültürü. A. Kırımlı (çev.), İstanbul: Okyanus Yayın.
UNECE. Competition and Complementarity in Overland and Maritime "One Belt One Road" Variants: Some Key Issues and Considerations. https://www.unece.org/fileadmin/DAM/trans/doc/2016/wp5-eatl/WP5_GE2_14th_session_Mr_Theofanis_and_Ms_Boile.pdf, 10.09.2019.
UNECE. New Discoveries on Ancient Silk Road. https://en.unesco.org/silkroad/sites/silkroad/files/knowledge-bank-article/New%20Discoveries%20on%20Ancient%20Silk%20Road.pdf, 12.09.2019.

UNECE. Opportunities in Emerging Market China: Belt & Road. https://www.unece.org/fileadmin/DAM/ceci/documents/2016/PPP/Forum_PPP-SDGs/Presentations/Felix_Sutter-UNECE_PPP_Forum_March_2016__Opportunities_in_Emerging_Market_China_Belt___Road_PPP.pdf, 02.09.2019.
UNECE. Silk Road Strategy and Public Participation in Development Process. http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/wgp/WGP-20/Statements_and_Presentations/Silk_Road_Strategy_and_Public_Participation_in_Development_Process.pdf, 09.09.2019.
UNECE. Silk Road-IRU Initiatives. https://www.unece.org/fileadmin/DAM/trans/doc/2008/wp5/ECE-TRANS-WP5-GE2-01-pres05e.pdf, 04.09.2019.
UNESCO, About the Silk Road, https://en.unesco.org/silkroad/about-silk-road, 11.09.2019.
UNESCO. The UNESCO Silk Roads Project. https://en.unesco.org/silkroad/unesco-silk-roads-project, 10.09.2019.
UNTWO. (2017). The Potential of the Western Silk Road.
Wiederer, C. (2018). Logistics Infrastructure Along the Belt and Road Initiative Economies. World Bank Group.
WTO. Trade Policy Reviewreport By China. https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/g375_e.pdf, 01.09.2019.
WTO. World Trade Statistical Review 2019.
Xinhua Finance Agency. The silk road economic belt and the 21st-century maritime silk road. http://en.xfafinance.com/html/BR/, 10.09.2019.

# PARALELKENARIN ALANININ ÖĞRETİMİNDE İSPATIN ETKİSİ

**Doç. Dr. Esra ALTINTAŞ**
Kafkas Üniversitesi, Dede Korkut Eğitim Fakültesi

**Dr. Öğr. Üyesi Şükrü İLGÜN**
Kafkas Üniversitesi, Dede Korkut Eğitim Fakültesi

**Merve AYDIN**
Kafkas Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi

## ÖZET

Paralelkenar, Geometride birçok konuya temel teşkil etmesi bakımından, yeri inkar edilemez bir öneme sahiptir. Doğal olarak paralelkenarın alanı da onun kadar önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin üçgenin alanı için paralelkenarın alanından yola çıkılarak öğrencilerin kafasında anlamlı öğrenmeler meydana getirilebilmektedir. Bu terimin sağlıklı bir şekilde ortaokul öğrencilerine aktarılabilmesi ile ilgili literatür tarandığında birçok farklı yöntem kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada paralelkenarın alanı konusu "ispat yöntemi" kullanılarak öğrencilere öğretilmeye çalışılmıştır. Çünkü ispat yöntemi bir konuyu öğrencilere anlatırken konunun mantığı ile birlikte verilmesini sağlamaktadır. Çalışmada da öğrencilere, paralelkenarın alanı konusu en iyi şekilde aktarılmaya çalışılmıştır. Bu sebeple Kars'ta seçilen bir ortaokulda toplam 13 öğrenciye paralelkenarın alanı ispat yöntemi ile anlatılmıştır. Ardından öğrencilere paralelkenarın alanı ile ilgili toplam 3 sorunun yer aldığı bir çalışma kağıdı verilmiştir. Öğrencilerin çalışma kağıdındaki, paralelkenarın alanını konu alan sorulara verdikleri cevaplar ile ispat yöntemi arasında bir bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Öğrencilerin, bilgiyi bilmesinden çok bilginin kaynağını, nereden geldiğini bilmesi, mantıklı öğrenmelerin gerçekleşmesi ve öğrencilerin bildiği bilgiyi kullanabilmesi açısından önemlidir. Bir konunun akılda kalıcılığını etkileyen en önemli etken konunun öğrenciler için anlamlı bir şekilde öğrenilmiş olması ile bağlantılıdır. Bu bağlantının kurulması için de ispat yönteminin kullanımı önemlidir. Bu çalışmada Geometri öğretiminde, özel olarak paralelkenarın alanı konusunda, ispat yönteminin etkisi gözlemlenmiştir. Yapılan çalışmada; öğrencilerin çoğunluğu ispat yöntemi ile anlatılan paralelkenarın alanı konusunu anlamış ve çalışma kağıdında verilen soruları cevaplayabilmişlerdir. Öğrenciler için anlamlı öğrenme gerçekleşmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Matematik Eğitimi, Geometri Öğretimi, Paralelkenarın Alanı, İspat

## ABSTRACT

Parallelogram is of irrefutable importance being the basis of many topics in the geometry. Naturally, the area of parallelogram is of importance as it, too. For example, using of the area of parallelogram has been formed meaningful learning in the brain of students for the area of triangle. When the concerned literature were searched, it had been seen that many different methods were used for the term of the area of parallelogram to be taught to the students

properly. In the present study the area of parallelogram had been taught to the students by using the method of proof. Because, the method of proof has provided that the topic is given with the its logic. In the present study, the area of parallelogram was enabled to be taught to the students. For this reason, the topic of the area of paralellogram was lectured to the 13 students selected from a secondary school in Kars. After this, a work sheet consisting of 3 questions about the area of paralellogram was given to the students. A connection was tried to be made between the answers given to the questions about the area of paralellogram in the work sheet and the method of proof. Knowing the source of knowledge and where it comes from instead of knowing knowledge is of importance in terms of actualizing logical learning and using of knowledge you know. The most important aspect affecting persistence of a topic is related with the learning of the topic with a significant way by the students. For makig this connection, the using of the method of proof is important. In the present study the effect of the method of proof was observed in the geometry teaching specially in the topic of area of parallelogram. In the present study, most of the students understood the area of parallelogram described with the method of proof and answered the questions in the work sheet. The significant learning was enabled for the students.

**Keywords:** Mathematics education, Geometry teaching, The area of parallelogram, Proof.

## GİRİŞ

Matematik, dünyayı anlama girişimlerimizde ve anlamadaki örüntüler, problem çözme ve mantıksal düşünme ile ilgili bir anlayış olup, dil, semboller ve sosyal etkileşimler ile dünyayı ve insan hayatını açıklamayı, fikir geliştirmeyi ve ispat yapmayı öğretmektedir (Çalışkan, 2012). İspat matematikte gerekli bir özelliktir ve matematik eğitiminde bir anahtar bileşen olmalıdır (Hanna ve Jahnke, 1996). Matematiksel ispat kavramı öğrencilerin akıl yürütme, muhakeme yapma, çıkarımda bulunma gibi matematiksel düşünme becerilerini etkilemektedir (Öztürk, Akkan ve Kaplan, 2017).

Varsayımların formüle edilmesi ve ispatların gelişimi iki önemli unsurdur. Bunlar çift karaktere sahiptir. İlk olarak, belirgin hipotezlerin ifadesi vasıtasıyla araştırmacının kendi algılamasına ulaştığı durumu açığa kavuşturmayı amaçlayan kişisel, samimi tarafı vardır, ikinci olarak da, bir varsayımın şimdiye kadar anlamsız gelen fikirleri paylaşmak, diğer matematikçilerin derinlemesine düşünmeleri için önerildiği genel bir tarafı vardır. Bu bağlamda, ispat birini ikna ederken diğerini ikna etme anlamı taşımaktadır (Alibert ve Thomas, 2002).

6. sınıfa gelindiğinde öğrencilerin paralelkenar ve üçgenin alanlarını hesaplamaları beklenmektedir. Paralelkenarın alan bağıntısını oluşturup, ilgili problemleri çözmeleri, üçgen, dikdörtgen ve paralelkenardan oluşan bileşik şekillerin alanlarını içeren problemlere, üçgen, dikdörtgen, paralelkenar, yamuk veya eşkenar dörtgenden oluşan bileşik şekillerin alanlarını bulmayı gerektiren problemlere yer verilmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2018). Bu kapsamda paralelkenarın alanının öğretimi ortaokul matematik öğretim programı kazanımları

içinde yer almakta olup gerek tek başına gerekse diğer geometrik şekillerden oluşan bileşik şekillerin içinde de öğrencilerin karşısına çıkabilmektedir.

Cansız Aktaş ve Yaşar Aktaş (2012) yaptıkları çalışmada öğrencilerin yalnız %11'inin verilen 15 dörtgenden paralelkenar olanları doğru olarak belirleyebildikleri, dörtgenler arasındaki hiyerarşik ilişkileri anlamanın çoğu öğrenci için zor olduğu, çoğu öğrencinin doğru tanımı bilmelerine rağmen paralelkenarı tipik imgesi ile hatırladıkları, bu öğrencilerin paralelkenarın tipik imgesi ile sınırlı olan bilgilerinin onların kavramsal anlamalarını ve problem çözmelerini etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Çavuş Erdem ve Gürbüz (2018) çalışmalarında öğrencilerin kare ve dikdörtgenin alan bağıntısını doğru bir şekilde kullanıp, hesaplamaları doğru bir şekilde yaptıklarını, ancak üçgen ve paralelkenarın alanını hesaplamada ciddi hatalar yaptıkları ve alan bağıntılarını bilmedikleri sonucuna ulaşmışlardır. Dağlı (2010) ise yaptığı araştırma kapsamında öğrencilerin paralelkenarın çevre hesabını alan hesabı ile karıştırdıklarını ortaya koymuştur.

Tüm bilimsel araştırmalarda, yeterli kanıta dayanmayan hiçbir ifade doğru olarak kabul edilmemektedir. Matematikte, bir ifadenin ve önermenin doğruluğunun gösterilmesi ve kabul edilmesi ispatlanması ile mümkündür. İspat kavramı, öğrencilerin hem matematiksel düşünme becerilerinin gelişiminde hem de matematiksel bilgilerinin oluşumunda çok önemli bir yere sahiptir (Dede ve Karakuş, 2014). Köğce (2012) yaptığı araştırmada öğretmen adaylarının büyük bir kısmının ispat yapmanın matematik öğretimine katkı sağlayacağına inandıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Paralelkenar, Geometride birçok konuya temel teşkil etmesi bakımından, yeri inkar edilemez bir öneme sahiptir. Doğal olarak paralelkenarın alanı da onun kadar önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin üçgenin alanı için paralelkenarın alanından yola çıkılarak öğrencilerin kafasında anlamlı öğrenmeler meydana getirilebilmektedir. Bu terimin sağlıklı bir şekilde ortaokul öğrencilerine aktarılabilmesi bakımından paralelkenarın alanı konusu "ispat yöntemi" kullanılarak öğrencilere öğretilmeye çalışılmıştır. Çünkü ispat yöntemi bir konuyu öğrencilere anlatırken konunun mantığı ile birlikte verilmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda hem öğrencilere hem de öğretmenlere yol gösterecek olması bakımından ve bu kapsamda ilgili alan yazın incelendiğinde yeterli çalışma ile karşılaşılmaması bakımından mevcut araştırma önem taşımaktadır.

Bu ispat yöntemi ile verilen paralelkenarın alan hesabı öğrencilerin geometriye bir bütün olarak bakmalarını, her konunun birbiri ile ilişkili olduğunu anlamalarını ve paralelkenarın alan bağıntısının ezber olarak verilme durumunu ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda araştırmanın problem cümlesini şöyle ifade etmek mümkündür: Paralelkenarın alan hesabının ispata dayalı olarak öğretiminin konunun anlaşılması üzerindeki etkisi nedir?

## YÖNTEM

### Araştırmanın Modeli

Araştırmada nicel araştırma yaklaşımı kullanılmış olup, bu bağlamda deneysel araştırma desenlerinden deneme öncesi modeller kapsamında tek grup son test modeli kullanılmıştır.

Gözlem ve ölçmelerin tekrarlanabildiği ve objektif yapıldığı araştırmalara nicel araştırmalar denir. Gelişigüzel seçilmiş tek bir gruba bağımsız değişkenin uygulanması ve etkinin bağımsız değişken üzerinde ölçülmesi tek grup son test modelini oluşturmaktadır (Kıyıcı, 2019).

**Evren ve Örneklem**

Araştırma 2018-2019 eğitim-öğretim yılı güz döneminde gerçekleştirilmiş olup, Türkiye'nin Kars şehrinin Akyaka ilçesinde yer alan Akyaka İmam Hatip ortaokulunda yürütülmüştür. Araştırmanın örneklemini onüç 7. sınıf öğrencisi, evrenini ise aynı ilçede yer alan tüm ortaokulların 7. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında ulaşılabilir durum örneklemesi kullanılmıştır.

**Verilerin Toplanması ve Uygulama Süreci**

'Paralelkenarın Alanı' konusuna geçileceği gün öğretmen kendisinin hazırlamış olduğu birim karelere bölünmüş ŞEKİL-1 deki paralelkenar ile derse gelmiş ve bu çokgenin ne olduğunu öğrencilere sormuştur.

**ŞEKİL-1**

Öğrencilerin büyük çoğunluğu şeklin isminin paralelkenar olduğunu biliyordur. Şekil üzerinde paralelkenarın temel özellikleri öğrencilere anlatılmıştır. Öğretmen bu paralelkenarın alanını nasıl bulabileceklerini sormuştur. Öğrenciler paralelkenarı oluşturan birim kareleri sayarak bulabileceklerini söylemişlerdir. Onlara şeklin kenarında olan birim karelerin tam olmadığı ve bu şekilde sayma işlemi ile bulunan alan hesabının gerçek alandan farklı olacağı anlatılmıştır. Bir öğrenci 'yarım olan iki birim kareyi bir birim kare şeklinde düşünürsek daha güzel olur' şeklinde fikrini söylemiştir. Bu fikir paralelkenarın alanını bulmak için daha iyi bir yol gösterir. Öğretmen öğrencilerden gelen fikirlerin ardından makas ile paralelkenarın sol tarafından küçük bir üçgen şekli ŞEKİL-2 de görüldüğü gibi kesmiştir.

**ŞEKİL-2**

Kestiği üçgen şeklinin ŞEKİL-3 te görüldüğü gibi paralelkenarın diğer tarafına yerleştirmiştir

**ŞEKİL-3**

Bu şekil öğrenciler için daha önce öğrenilmiş bir çokgen olan dikdörtgenden başka bir şey değildir ve öğrenciler dikdörtgenin alanını da nasıl hesaplayacaklarını biliyorlardır. Paralelkenarın alanı öğretilirken öğrencilerin daha önce öğrenmiş oldukları dikdörtgenin alanı ile ilişki kurmak öğrenci açısından anlamlı öğrenmenin oluşmasını sağlayacaktır. Bu sebeple paralelkenardan dikdörtgen oluşturma yapılmıştır. Burada öğrenciye şekil değişse bile alanın yine aynı alan olduğu gösterilmiştir. Oluşturulan dikdörtgen şeklinin nasıl oluştuğu her masada tekrar gösterilerek öğrencilerin iyice kavramaları sağlanmıştır. Daha sonra bu dikdörtgen tahtaya yapıştırılmış ve artık öğrencilerden birim kareleri sayarak alanı bulmaları beklenmiştir. 21 birim kareden oluşan dikdörtgen tahtada tekrar paralelkenar hale getirilmiştir. Demek ki paralelkenarın alanı da 21 birim kareden oluşur, şeklinde söylenmiştir. Artık alan bağıntısını oluşturmak; bu şekil için paralelkenardaki taban dediğimiz uzunluk dikdörtgende uzun kenar, paralelkenardaki yükseklik dikdörtgende kısa kenara karşılık gelmektedir. Biz bu şekti dikdörtgen gibi düşündüğümüzde uzun kenar ile kısa kenarı çarpıyoruz, şekil paralelkenar olduğunda taban ve yüksekliği çarparak alanı daha pratik şekilde hesaplayabileceğimiz anlatılmıştır. Tahtaya bu defa tabanı 6 birim, yüksekliği 9 birim olan bir paralelkenar çizilmiştir. İlk örnekteki gibi dikdörtgen şekline getirilerek taban ile yüksekliğin çarpımından paralelkenarın alanını nasıl bulabileceğimiz gösterilmiştir. Bu şekilde yine tahtaya çeşitli paralelkenar örnekleri yapılarak alanları hesaplanmıştır. Öğrenciler konu anlatımının ardından neden taban ile yüksekliği çarparak alan hesabı yaptıklarını kavramışlardır ve artık dikdörtgen şekline çevirmeden paralelkenarın alanını hesaplayabilmişlerdir.

**Veri toplama araçları**

Konu anlatımının ardından öğrencilere 3 sorudan oluşan bir çalışma kağıdı verilmiştir. Buradaki ilk soru anlatılan ispatın öğrenciler tarafından ne derece anlaşıldığını görmek için sorulmuştur. Diğer iki soru ise uygulanmada öğrencinin ne derece başarılı olduğunu analiz etmek için sorulmuştur.

## BULGULAR

Paralelkenarın Alanı konu anlatımının ardından öğrencilere, öğrenilenleri değerlendirmek amacı ile 3 sorudan oluşan bir çalışma kağıdı verilmiştir. Bu çalışma kağıdındaki sorular paralelkenarın alanını bulmaya yöneliktir.

BİRİNCİ SORU;

Kareli kağıt üzerine çizilmiş bir paralelkenarın alanını sormaktadır. Bu soruda öğrenciden paralelkenarın küçük bir parçasını taşıma ile dikdörtgen hale getirerek alanını hesaplaması beklenir. Bunun yanı sıra öğrenci konu anlatımında anladığı gibi (taban uzunluğu x yükseklik) de kullanarak işlemi yapabilir.

**Tablo 1.** Öğrencilerin birinci soruya verdiklerin cevapların frekans ve yüzde dağılımları

| Doğru | | Kısmen doğru | | Yanlış | | Boş | | Toplam | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| f | % | f | % | f | % | f | % | f | % |
| 9 | 69,23 | 2 | 15,38 | 2 | 15,38 | 0 | 0 | 13 | 100 |

Tablo1 incelendiğinde öğrencilerin %69,23'ünün soruya doğru cevap verdiği, %15,38'inin soruyu kısmen doğru cevapladığı, %15.38'inin ise soruyu yanlış cevapladığı görülmektedir.

Aşağıda bu soru için 'doğru' kabul edilen bir öğrenci cevabı verilmiştir:

Burada öğrenci, soruda istenen alanı bulmak için paralelkenardan bir dikdörtgen elde etmiştir ve daha sonra dikdörtgenin kısa kenarı ile uzun kenarını çarparak sonuca ulaşmıştır. Öğrenci paralelkenar ile dikdörtgen arasındaki ilişkiyi anlamıştır.

Aşağıda birinci soru için ‘kısmen doğru’ cevap kategorisine alınan bir öğrenci cevabı verilmiştir;

Burada öğrenci cevabı bulmuştur, fakat herhangi bir işlem yapmamıştır. Öğrenci, işlemlerin basit olduğunu düşünerek kafadan hesap yapıp sorunun cevabını yazmış olabilir. Ya da bir arkadaşından cevabı görüp yazmış olabilir.

Aşağıda birinci soru için ‘yanlış’ cevap kategorisine alınan bir cevap gösterilmiştir;

Yukarıdaki görselde görüldüğü gibi öğrenci paralelkenarın alanını yanlış hesaplamıştır. Burada öğrencinin paralelkenarı dikdörtgene nasıl dönüştürüldüğünü anladığı gözlemleniyor. Fakat taban ve yükseklik birimleri sayarken hata yapmış ve sonucu yanlış bulmuştur. Yanlış kategoriye alınmış olmasına rağmen öğrencinin konuyu anlamadığını veya paralelkenarın alanının nasıl hesaplanacağını bilmediğini söyleyemeyiz.

İKİNCİ SORU;

Çalışma kağıdının ikinci sorusunda öğrencinin verilen paralelkenarın alanını hesaplaması istenmiştir. Bu soru ile ilgili yapılan analiz tabloda gösterilmiştir.

**Tablo 2.** Öğrencilerin ikinci soruya verdiklerin cevapların frekans ve yüzde dağılımları

| Doğru | | Kısmen doğru | | Yanlış | | Boş | | Toplam | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| f | % | f | % | f | % | f | % | f | % |
| 13 | 100 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 13 | 100 |

Tablo2'de görüldüğü gibi ikinci soru, cevaplayan öğrencilerin tamamı tarafından doğru yapılmıştır.

Aşağıda bu doğru cevaplardan biri gösterilmektedir:

Öğrencilerden bu soruya yanlış cevap veren olmamıştır. Genel olarak paralelkenarın alanı için bilinmesi gereken bilgileri kavramışlardır ve bu bilgileri kullanarak doğru cevaba ulaşmışlardır.

ÜÇÜNCÜ SORU;

Çalışma kağıdının üçüncü sorusunda yine taban ve yüksekliği verilmiş olan bir paralelkenarın alanı sorulmaktadır. Aşağıdaki tabloda üçüncü sorunun 'doğru, kısmen doğru, yanlış ve boş' şeklinde analizi gösterilmiştir.

**Tablo 3.** Öğrencilerin üçüncü soruya verdiklerin cevapların frekans ve yüzde dağılımları

| Doğru | | Kısmen doğru | | Yanlış | | Boş | | Toplam | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| f | % | f | % | f | % | f | % | f | % |
| 12 | 92,30 | 1 | 7,69 | 0 | 0 | 0 | 0 | 13 | 100 |

Aşağıda üçüncü soru için 'doğru' kategorisine alınan bir cevap gösterilmektedir;

Öğrenci taban uzunluğu ile yüksekliği çarparak sonuca ulaşmıştır. Burada öğrenci Paralelkenarın karşılıklı kenar uzunluklarının eşit olduğu bilgisine sahiptir. Bu bilgiden yola çıkarak yüksekliğin ait olduğu tabanı da bulmuş ve sonuca ulaşmıştır.

Üçüncü soru için 'kısmen doğru' cevap olarak kategoriye alınan bir öğrenci cevabı aşağıda gösterilmiştir.

Bu öğrenci paralelkenarın alanını tabanı ile yüksekliğini çarparak elde edebileceğini bilmektedir. Burada sadece küçük bir işlem hatası yapmıştır. Bu sebeple kısmen doğru kabul edilmiş bir cevaptır. Öğrenci doğru bir yolda gitmiştir, bu sebeple konuyu anlamadığından ya da paralelkenarın alanını nasıl hesaplayacağını bilmediğinden bahsedilemez. İşlem hatası sebebi ile tam sonucu bulmamış olduğu için kısmen doğru kabul edilmiş bir cevaptır.

## SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Mevcut araştırma kapsamında paralelkenarın alanı konusu ispat yöntemi ile anlatılmıştır. Öğrencilerce, çalışma neticesinde bu konu kapsamında anlamlı bir öğrenme gerçekleşmiş olup, ispat yönteminin ilgili konunun öğretilmesinde olumlu sonuçlar ortaya çıkardığı görülmektedir. Öğrencilere yöneltilen sorulara verilen cevaplar analiz edildiğinde öğrencilerin büyük çoğunluğunun doğru cevap verdiği görülmektedir.

İspat yöntemine dayalı olarak işlenen ders kapsamında öğrencilerin Çavuş Erdem ve Gürbüz (2018) ve Dağlı (2010)'unun yaptıkları çalışmalar kapsamında karşılaştıkları sorunlarla karşılaşmadıkları ve paralelkenarın alanı konusunun ispata dayalı olarak öğretiminin öğrencilerin başarıları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda da ispatın önemi bakımından mevcut araştırma Köğce (2012) ve Dede ve Karakuş (2014) ile paralellik göstermektedir.

Bu çalışmanın kapsamında benzer çalışmalar yapmayı düşünen araştırmacılara şu önerilerde bulunulabilir:

İspat yöntemi kavramsal olarak tanımlanıp hem ortaokul hem de lise öğretim programına dahil edilebilir.

Milli Eğitim Bakanlığı öğretmenlerin ispat ile öğretim yapmalarını pekiştirmek için, okul kurslarında ispat ile soru çözümlerini öncelikli olarak yer verilmesini sağlayabilir.

Gerek özel yayın, gerekse devlet yayınlarında ispat tekniğine öncelik verilmiş kitaplar özendirilebilir.

Matematiksel araç-gereçler arasına birim karelerden oluşturulacak paralel kenar materyali konulabilir.

Paralel kenarın alanı ispat ile anlatılırken mutlaka dikdörtgenin alan aksiyomu verilmelidir.

## KAYNAKÇA

1.Alibert D., Thomas M. (2002) Research on Mathematical Proof. In: Tall D. (eds) Advanced Mathematical Thinking. *Mathematics Education Library*, 11. Springer, Dordrecht.

2.Cansız Aktaş, M. ve Yaşar Aktaş, D. (2012). Öğrencilerin Dörtgenleri Anlamaları: Paralelkenar Örneği. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi,* 1(2): 2146-9199.

3.Çalışkan, Ç. (2012). 8.Sınıf Öğrencilerinin Matematik Başarılarıyla İspat Yapabilme Seviyelerinin İlişkilendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.

4.Çavuş Erdem, Z. & Gürbüz, R. (2018). Matematik Modelleme Etkinliklerine Dayalı Öğrenme Ortamında Yedinci Sınıf Öğrencilerinin Alan Ölçme Bilgi ve Becerilerinin İncelenmesi. *Adıyaman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, *8*(2), 86-115.

5.Dağlı, H. (2010). İlköğretim Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Çevre, Alan Ve Hacim Konularına İlişkin Kavram Yanılgıları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.

6.Dede, Y. ve Karakuş, F. (2014). Matematiksel İspat Kavramına Pedagojik Bir Bakış: Kuramsal Bir Çalışma. ***Adıyaman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi,* 4 (2), 47-71.**

7.Hanna, G., & Jahnke, H. N. (1996). Proof and Proving. In *International Handbook of Mathematics Education* (pp. 877-908). Springer, Dordrecht.

8.Kıyıcı, F. (2019). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. https://www.fatihkiyici.com/wp-content/uploads/2019/03/Bilimsel-Ara%C5%9Ft%C4%B1rma-Y%C3%B6ntemleri-2018.pdf adresinden 14.09.2019 tarihinde indirilmiştir.

9.Köğce, D. (2012). İlköğretim Matematik Öğretmen Adaylarının İspatın Öğrenmeye Katkısı İle İlgili Görüşleri ve İspat Düzeyleri. http://kongre.nigde.edu.tr/xufbmek/dosyalar/tam_metin/pdf/2322-29_05_2012-16_23_32.pdf adresinden 14.09.2019 tarihinde indirilmiştir.

10.Milli Eğitim Bakanlığı (2018). Matematik Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar). http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201813017165445-MATEMAT%C4%B0K%20%C3%96%C4%9ERET%C4%B0M%20PROGRAMI%202018v.pdf adresinden 13.09.2019 tarihinde indirilmiştir.

11.Öztürk, M., Akkan, Y., & Kaplan, A. (2017). Üstün Yetenekli Lise Öğrencilerinin İspatla İlgili Kavramlara Yönelik Bilgi ve Farkındalıklarının İncelenmesi1. *Üstün Zekalılar Eğitimi ve Yaratıcılık Dergisi*, *4*(2), 19-35.

# GELİŞMİŞ ÜLKELERDE SAVUNMA HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

**Elif Seher KÖRPE GÜRSOY**
Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı

**Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk BİÇEN**
Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

## ÖZET

Devletlerin ana görevleri arasında ülkelerin iç ve dış güvenliği sağlamak vardır. İç ve dış güvenliğin sağlanması "savunma hizmeti" kavramını ortaya çıkarmaktadır. Savunma hizmeti iki yönlüdür. İlki, ülkeye karşı yapılacak olan bir saldırının vazgeçirilme aşaması, ikinci olarak ise saldırının meydana gelmesi durumunda buna karşı konulma aşamasıdır. Devletler, oransal olarak önemleri ülkeden ülkeye farklılık arz eden türlü sebeplerden ötürü savunma hizmetlerine gereksinim duymaktadırlar. Ülkelerin içerisinde bulunduğu jeopolitik konumları, iç ve dış tehditler ve stratejik önemleri ile ulusal menfaatlerin korunması sebepler arasında sayılabilmektedir.

Dış tehditler kadar son zamanlarda önemli bir diğer faktör de ülke içerisindeki terörist eylemlerdir. Bu çeşit eylemlerin karşısında durmak, dış güçlere karşı ülkeyi savunmak kadar önemlidir. Savunma hizmetlerini gerçekleştiren kuvvetler, iç güvenlik birimleriyle koordineli olacak biçimde çalışmak suretiyle, devletin iç güvenlik unsurlarında da önemli rol oynamaktadırlar.

Tüm bu önemine karşın, savunma hizmetleri genel yapı itibariyle üretken olmayan bir tüketim çeşidi olarak nitelendirilebilmektedir. Askeri amaçlarla yapılmış olan harcamalar, kaynakların üretken alanlarda kullanılmasına engel olmakta; yani özel tüketim ve yatırım harcamalarının azalmasına sebep olarak milli gelir seviyesini olumsuz yönde etkilemektedir. Fakat savunma alanındaki hizmetler yurdun bağımsızlığını muhafaza etme hedefli olarak yapıldığından yatırım hizmeti biçiminde de görülebilmektedir.

Savunma harcamaları neredeyse tüm ülkeler için önemli bir harcama kalemidir. Gerek gelişmiş ülkelerde gerekse gelişmekte olan ülkelerde ekonomik açıdan büyük öneme sahip olan savunma harcamalarının ekonomik etkileri farklı boyutlardadır. Bu çalışmada gelişmiş ülkelerdeki savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi ele alınmıştır. Bu bağlamda G-7 ülkeleri temelinde savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri 1970-2017 dönemini kapsayacak şekilde panel veri yöntemiyle ampirik olarak analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucuna göre; savunma harcamalarındaki artışın, hem kısa dönemde hem de uzun dönemde ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği, fakat bu etkinin zayıf olduğu görülmüştür.

**Anahtar Kelimeler:** Savunma Hizmeti, G-7 Ülkeleri, Savunma Harcamaları, Ekonomik Büyüme.

## GİRİŞ

Teknolojik ve politik gelişmelerden en çok etkilenen sektörlerin başında savunma sanayi sektörü gelmektedir. Ulusların güvenlik ihtiyaçları dönemsel olarak değişiklik göstermekte ve buna paralel olarak savunma politikaları ve savunma harcamaları da değişmektedir. Dünya askeri ve politik ortamının değişmesi politika yapıcılar ve akademik ortamlar tarafından

gerçekleştirilen çalışmaları da etkilemektedir. Ulusların bekası için savunma alanında yapacakları eylemler hayati öneme haizdir.

İnsanlık tarihi boyunca en küçük topluluktan en geniş mutabakat ile oluşturulan ulus devletlere kadar her toplum kendi varlıklarını ve üyelerini koruma ihtiyacı hissetmiştir. Bu bağlamda savunma kavramı insanın yeryüzünde topluluk olarak yaşadığı her dönemde varlığını göstermiştir. Savunma belli kaynakların bu amaca tahsis edilmesini gerektirmektedir. Günümüzde birçok devletin savunma harcamaları kamu harcamaları kapsamında değerlendirilmektedir. Kamunun kısıtlı kaynaklarının ne ölçüde savunmaya ayrılacağı ise ülkelerin politikaları ve küresel konumları ile yakından ilişkilidir. Savunma kavramının kuramsal çerçevesi çizilirken konuyu ekonomik bağlamından ayırmak mümkün gözükmemektedir.

Savunma kavramı; "devletin sahip olduğu egemenliğini diğer devletlerin tehdit ve eylemlerine karşı korumak" (Bulutoğlu, 2003: 237) olarak tanımlanabilmektedir. Savunma nihai olarak tüketici ya da üretici hizmeti değildir. Toplumları dış saldırılardan korumak üzere meydana getirilen ve beklentileri ekonomik gelişmelere benzer biçimde fazlalaşan bütünleyici ya da ara tüketim hizmetleri içerisinde yer alan hizmetler bütünüdür (Giray, 2004: 183). Savunma alanında yapılan harcamalar çok eski devirlerden beri kamu harcamaları içinde önemli bir bölümü meydana getirmektedir. Devletin genel bir yapı itibariyle ülkedeki ekonomik gelişmelere müdahale etmemesi gerektiğini öne süren Klasik İktisat kapsamında kabul gören adalet, iç güvenlik vb. temel kamu hizmetlerinden birisi de savunma hizmetidir (Arsan, 1963: 30).

Savunmaya yönelik harcamalar; genel ifadeyle ülkedeki iç ve dış güvenliği sağlamak amacıyla ülkelerin bütçesinden ve bütçe dışındaki kaynaklarından savunmasına ayırmış olduğu paydır. Geniş anlamıyla savunma alanındaki harcamalar; savunma hizmetlerine sunulmuş olan asker ve sivil personeller ile alakalı giderlerden, sektörel araç ve gereçlerin (silah ve donanım vb.) üretimi, satın alınması, bu malzemelerin onarım ile bakım masraflarından, bina gibi inşaat çalışmalarından, araştırma ve geliştirme giderlerinden meydana gelmektedir. Bu sebeple milis, gümrük görevlileri, polis gibi askeri güçlere ve sivil savunmaya, zorunlu olan yiyecekler ve ham maddelerin stoklanma çalışmaları ile yapılmış olan giderler ve askeri alandaki yardımlar genel anlamda savunma giderlerini meydana getirmektedir (Erbaykal, 2007: 2).

Ülkeler, savunmaya yönelik harcamaları kendi istek ve amaçlarına göre tespit etmekte esas olarak özgürdürler. Bu özgürlük, bütün ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarına göre savunma masraflarını tahmin etme olanağı vermekte ve ülkeler tarafından kimi zaman yanıltıcı amaç için kimi zaman da belli bir göreneğin neticesi biçiminde kullanılmaktadır (Önder, 2012: 2). Savunma harcamalarının niceliği ve/veya niteliğine yönelik olarak atılacak olan her adım ülkelerin ekonomik performansını da etkileyecektir.

Çalışmanın temel amacı, G-7 ülkelerinde 1970-2017 döneminde savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini analiz etmektir. Çalışma giriş bölümü de dahil olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünü izleyen ikinci bölüm, dünyada savunma harcamalarının boyutlarını ortaya koymaktadır. Üçüncü bölüm, savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalardan bazılarının sonuçlarına ayrılmıştır. Dördüncü ve son bölümde ise, veri seti, model ve ampirik yöntem tanıtılmış, ardından elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

## DÜNYADA SAVUNMA HARCAMALARININ DÜZEYİ

2017'deki rakamlarla dünya çapında gerçekleştirilen askerî harcamaların 1,739 trilyon ABD doları seviyesinde olduğu gözlenmektedir. Bu rakamlar, 2016 yılına oranla % 2,64; 2000 yılına oranla ise yaklaşık % 40 civarında bir artışa karşılık gelmektedir. Söz konusu durum,

2017 yılında küresel gayri safi yurtiçi hasılanın yaklaşık olarak % 1,9'unun savunma harcamaları için kullanıldığını; bütün dünyada kişi başına düşen yıllık savunma harcamasının ise yaklaşık 299 ABD doları olduğu bilgisini ortaya koymaktadır. Uluslararası boyutlarda hissedilen ekonomik krizler dahi ülkelerin savunma harcamalarını düşürmesine neden olmamaktadır (SIPRI, 2018).

Dünyanın büyük bölümünün ciddi derecede bir yoksulluk, hatta açlık problemiyle karşı karşıya olduğu bir süreçte savunma harcamalarının büyüklüğü tüm ülkelerin güvenlik paradigmalarını gözden geçirilmesinin gerekli olduğunu göstermektedir (Durgun ve Timur, 2017: 127).

**Tablo 1.** 2017'de En Fazla Askeri Harcama Yapan 15 Ülke

| 2016 Sıralaması | 2017 Sıralaması | Ülke | Toplam Harcama (2017, milyon $) |
|---|---|---|---|
| 1 | 1 | ABD | 597.178 |
| 2 | 2 | Çin | 228.173 |
| 4 | 3 | Suudi Arabistan | 69.521 |
| 3 | 4 | Rusya Federasyonu | 59.757 |
| 6 | 5 | Hindistan | 56.287 |
| 5 | 6 | Fransa | 55.327 |
| 7 | 7 | Birleşik Krallık | 48.383 |
| 8 | 8 | Japonya | 46.556 |
| 9 | 9 | Almanya | 43.023 |
| 10 | 10 | Güney Kore | 37.560 |
| 13 | 11 | Brezilya | 28.417 |
| 11 | 12 | İtalya | 26.102 |
| 12 | 13 | Avustralya | 25.751 |
| 14 | 14 | Kanada | 19.837 |
| 15 | 15 | Türkiye | 19.580 |
| İlk 15 Toplam | | | 1.361.453 |
| Dünya Geneli Toplam | | | 1.739.000 |

**Kaynak:** SIPRI, 2017.

Küresel ölçekli savunmaya yönelik harcamaların önemli bir bölümünü ABD tek başına gerçekleştirmektedir. Bu kapsamda savunma harcamaları için ABD 597 milyar dolar bütçe

ayırmaktadır. Bu miktar dünya genelinin tamamının yüzde 36'sını ifade etmektedir. Soğuk Savaş'ın akabinde ABD başta olmak üzere çok sayıda ülkenin savunma harcamalarında büyük seviyede düşüş meydana gelmiştir. Örnek olarak SIPRI istatistiklerine göre 1990'da ABD'de savunma harcamalarının GSYH'ye oranı % 5,3 civarındayken 2000'e kadar olan on yıllık zaman zarfında orantılı bir biçimde azalmış ve 2000 yılında % 3,1'e gerilemiştir. Fakat 11 Eylül Olayları bu eğilimin aksine dönmesi yönünde bir etki ortaya çıkarmıştır (Üçler, 2017: 162).

11 Eylül'den sonra ABD'de ulusal güvenlik ve dış tehdit algılarının değişmesiyle birlikte savunma harcamaları, 2009 yılında GSYH'ye göre % 4,7 seviyesine çıkmıştır (SIPRI, 2011). ABD haricinde Fransa, Çin ve İngiltere gibi ülkeler savunma harcamaları hususunda başı çekmekte, harcamalarını her yıl önemli derecede arttırmaktadır.

Tablo 1'de de görüldüğü gibi, 2016 yılında en fazla askeri harcama yapan ülke Amerika olmuştur. Amerika'yı Çin, Rusya Federasyonu, Suudi Arabistan ve Hindistan izlemektedir. 2017 yılında da yine en fazla askeri harcama yapan ülke 597.178 milyon dolarla Amerika ve ikinci ülke Çin iken, Suudi Arabistan Rusya Federasyonu'nu geçmiş ve üçüncü sırada yer almıştır. Türkiye ise 2016 ve 2017 yıllarında 15. Sırada yer almaktadır.

Savunma harcamaları geçmişten günümüze tüm dünya ülkeleri için yükselen bir trend izlemektedir. Son yıllarda gelişmekte olan ülkelerin savunma harcamaları gelişmiş ülkelere göre belirgin bir ivme kazanmıştır. Ortadoğu'nun gerilimli atmosferinde caydırıcı güç potansiyeline erişmek isteyen ve Çin, Hindistan gibi ekonomideki yükselişlerini askeri anlamda taçlandıran ülkeler bu durumun başlıca sebebidir. Brezilya ve Kolombiya gibi ülkelerde de sosyalist hükümetlerin savunmaya, geçmiş zamanlara oranla daha fazla bir bütçe ayırdıkları dikkat çekmektedir. Savunmaya dair harcamalar mutlak rakamsal açıdan ele alındığı zaman, küresel çapta ilk on beş sırada yer alan devletlerin çoğunluğunun gelişmiş, demokratik ülkeler olduğu görülmektedir. Fakat sözü edilen devletlerin GSYH düzeylerinin dünyadaki başka devletlere nazaran çok daha yüksek olduğu ortadadır. Bu açıdan, en az harcamaların rakamsal değerlerinden ziyade, GSYH içerisindeki oransal payına göre bakılması gerekir (Grimmett, 2010).

ABD dışında genellikle sanayileşmiş ülkelerin savunma alanındaki giderlerinin GSYH'de % 1,5 - 2 noktasında bir yerde bulunduğu gözlenmektedir. Buna karşın, mutlak rakam olarak diğerlerine kıyasla daha az miktarda harcama yapılmış izlenimi olsa dahi gelişmekte olan ülkelerde harcamaların GSYH'ye oranı çok daha fazladır. Bundan dolayı bu türlü harcamaların ekonomilere olumsuz etkisi kendisini daha fazla ortaya koymaktadır. Özellikle 11 Eylül olayları akabinde ABD'de görülen güvenlik paranoyasının bu ülkece gerçekleştirilen savunma harcamalarının önemli derecede artmasına sebep olduğu açıkça gözlenmektedir. (Grimmett, 2010).

Bir diğer açıdan savunma alanındaki harcamaları yüksek derecede seyreden çoğu ülkenin ABD ile benzer türden kaygıların etkisiyle davranışlarını sergiledikleri rahatlıkla ifade edilebilir. Bilhassa çok sayıda yoğun çatışmanın yaşandığı bir yer olarak, Ortadoğu'da yer alan ülkeler, kaynaklarının önemli bir bölümünü savunmaya ayırmaktan çekinmemektedirler. Bunun yanında ABD, dünyanın en büyük savunma alanı tedarikçisidir. ABD, savunma gereksinimlerini ciddi oranda ülke içerisinden temin etmektedir. Öte yandan ABD, 2017 rakamlarına göre % 34 pazar payı ile çok sayıda ülkeye silah sistemleri ve teknolojileri ihracatı yapan ülkeler arasında ilk sıradadır. ABD'yi % 22 ile Rusya takip etmektedir. Üçüncü sıradaki Fransa'nın pazar payı ise % 6,7'dir (SIPRI, 2018). ABD, Soğuk Savaş zamanlarında İngiltere, Almanya, Fransa ve İtalya gibi NATO ülkeleri içerisinde, diğer ülkelere silah satışı gerçekleştirilmiş olmasına karşın 1990'lardan sonra bu işbirlikleri oldukça gerilemiştir (Grimmett, 2010).

Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) ve Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (IISS) gibi düşünce kuruluşları, tüm devletlerin savunma harcamalarını mukayeseli biçimde her yıl yayınlamaktadır. Ayrıca NATO ve Dünya Bankası gibi uluslararası anlamdaki kuruluşlar da ülkelerce savunmaya ayrılmış olan harcama rakamlarını düzenli biçimde açıklamaktadırlar. Bu anlamda, bütçe içinde bulunan veya konvansiyonel olarak silah ticareti amacıyla harcanmış olan rakamlara bahsi geçen kaynaklardan kolay bir şekilde erişilebilmektedir. Fakat izlenen metodun farklılaşmasından dolayı SIPRI ve NATO açıklamalarını temel alan IISS (Military Balance) verilerinde farklılıklar görülebilmektedir (Durgun ve Timur, 2017: 127).

## İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yaptıkları savunma harcamalarının ülke ekonomisine etkileri, uzun zamandır araştırılan ve tartışılan bir meseledir. Kimi araştırmacılara göre bu ilişki pozitif iken kimilerine göre ise negatiftir. Örneğin: Özmucur (1996); Türkiye, İran, Suriye, Irak, Yunanistan, Bulgaristan ve Sovyetler Birliği gibi ülkelerin 1981 ve 1991 yılları arasında yaptıkları savunma harcamalarının ekonomik büyüme ile ilişkisini incelemiş ve sonucu negatif olarak tespit etmiştir.

Özsoy (1996) da yine aynı amaç için Yunanistan ve Türkiye'nin 1950-1992 yılları arasındaki durumunu incelemiş; Türkiye'de yapılan savunma harcamaları ve ekonomik gelişme ilişkisinin pozitif olduğunu belirtirken, bu ilişkinin Yunanistan için anlamsız olduğunu saptamıştır.

Türkiye'de 1954-1993 yılları arasında savunma harcaması ve ekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi inceleyen Kollias (1997), savunma harcamaları ile ekonomik gelişme arasında bir ilişkinin bulunmadığı sonucuna varmıştır. Bu ilişkiyi Güney Afrika üzerinde araştıran Dunne ile Vougas (1999) ise, 1964-1996 yılları arasındaki verilere dayanarak negatif bir netice elde etmiştir.

1950 ve 2002 arasındaki dönemde Türkiye'nin yapmış olduğu savunma harcamalarını ve bu süreçteki ekonomik gelişmeyi eşbütünleşme metodu ile inceleyen Halıcıoğlu (2004), iki değişken arasında uzun vadeli ve pozitif bir ilişki bulunduğunu tespit etmiştir.

Aynı ilişkiyi Ortadoğu ülkeleri ve Türkiye'yi temel alarak araştıran Yıldırım vd. (2005) ise yıl aralığını 1989-1999 olarak tercih etmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre savunma harcamaları bu ülkelerin ekonomisini olumlu olarak etkilemiştir.

Türk (2007)'ün araştırmasının amacı da Türkiye'de savunma giderlerinin GSMH'deki oranı ile milli gelir arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Johansen eşbütünleşme yöntemini kullanan Türk, söz konusu iki parametre arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki belirlemiştir. Ancak bu ilişki zayıftır. 1968-2006 döneminin ele alındığı araştırmada ise Görkem ve Işık (2008), ekonomik büyüme ve savunma giderleri arasında bir ilişki tespit edememiştir.

İpek (2009) ise çalışmasında savunma harcamaları ve makroekonomik büyüklükler arasındaki ilişkiyi 1980-2006 döneminde Mısır, Türkiye, Ürdün ve İsrail için incelemiştir. İnceleme yaparken VAR tekniğini kullanmıştır. Sonuç olarak Türkiye, İsrail ve Mısır için GSMH artışı savunma giderlerine olumlu yönde etki ederken, Ürdün'de olumsuz yönde etki etmektedir.

Birol (2010)'un araştırmasına göre ise, 1963-1989 ve 1963-2006 arasında Türkiye'nin yapmış olduğu savunma harcamaları ekonomik gelişmeye olumsuz etki etmekte iken, 1990-2006 için herhangi bir ilişki söz konusu değildir.

Türkiye ile Avrupa Birliği ülkelerinin 1996-2009 arasındaki savunma harcamaları ve ekonomik gelişme ilişkisini inceleyen Odabaşoğlu (2012), bu ilişkinin pozitif yönlü olduğunu tespit etmiştir.

Savunma giderlerinin terör ve bölgesel gelişime etkisini inceleyen Sezgin (2012), bu ilişkinin olumlu yönde olduğu kanaatine varmıştır. Çünkü terörün olduğu yerde askeri etkinlikler de bulunmakta ve ekonomik faaliyetler artış göstermektedir. Böylece söz konusu bölge ekonomik olarak gelişim göstermektedir.

Chen vd. (2014) çalışmalarında 137 ülke için 1988-2005 döneminde savunma harcaması ve kişi başına düşen reel GSYH değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçları, kısa dönemde düşük orta gelirli ve yüksek gelirli ülkelerde nedenselliğin yönünün savunma harcamalarından kişi başına düşen reel GSYH'ye doğru olduğunu, düşük gelirli ülkelerde ise kişi başına düşen reel GSYH'den savunma harcamalarına doğru olduğunu göstermektedir. Asya, Avrupa, Latin Amerika ve Karayipler ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri için her iki yönde de nedensellik bulunduğu sonucuna ulaşılmış, yüksek orta gelirli ülkelerde, Avrupa ve Orta Asya ülkelerinde ve son olarak Sahra-altı Afrika ülkelerinde ise her iki yönde de nedensellik ilişkisine rastlanılamamıştır.

Dunne ve Tian (2016) çalışmalarında, 97 ülke için 1960-2014 yılları arasında askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Ulaşılan sonuçlar; askeri harcamaların hem kısa dönemde hem de uzun dönemde ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediğini göstermektedir.

Augier vd. (2017) çalışmalarında, Çin'de 1952-2012 döneminde savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlar, savunma harcamalarının büyümeyi zayıf da olsa pozitif yönde etkilediğini göstermektedir.

Son olarak Biçen ve Çoban (2018) ise çalışmalarında, Türkiye ekonomisinde 1970-2016 dönemi için Barro Modelinin geçerliliğini savunma harcamaları temelinde incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre; seriler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiş, fakat yapılan nedensellik testi sonucunda kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla ve kişi başına düşen savunma harcamaları verileri arasında karşılıklı olarak herhangi bir nedensellik ilişkisine ulaşılamamıştır.

## SAVUNMA HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNE YÖNELİK AMPİRİK ANALİZ

Bu bölümde, G-7 ülkeleri temelinde savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri 1970-2017 dönemini kapsayacak şekilde panel veri yöntemiyle ampirik olarak analiz edilmektedir. Öncelikle kullanılacak model, yöntem ve veri seti tanıtılmış, uygun ampirik yöntemin (tahmincinin) belirlenmesine yönelik önsel testler yapılmıştır. Ardından, uygun ampirik yöntemin belirlenmesiyle birlikte eşbütünleşmenin varlığı araştırılmış ve son olarak G-7 ülkelerine ait sonuçlara ve yorumlara yer verilmiştir.

### Model, Yöntem ve Veri Seti

Zaman boyutuna sahip yatay kesit veriler bir başka ifade ile panel veriler kullanılarak oluşturulan panel veri modelleri yardımıyla ekonomik ilişkilerin tahmin edilmesi yöntemine 'panel veri analizi' ismi verilmektedir.

Genel olarak panel veri modeli;

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta X_{kit} + u_{it} \qquad i=1,\ldots\ldots,N\ ;\ t=1,\ldots\ldots,T \qquad (1)$$

şeklinde yazılabilmektedir. Burada, Y: bağımlı değişken, $X_k$: bağımsız değişken(ler), α sabit parametre, β eğim parametresi/parametreleri ve u hata terimidir. i alt dizisi birimleri (birey, firma, şehir ülke gibi), t alt dizisi ise zamanı (gün, ay, yıl gibi) ifade etmektedir. Değişkenlerin, parametrelerin ve hata teriminin i ve t alt indisini taşıması, panel veri setine sahip olduklarını göstermektedir. Bu modelde sabit ve eğim parametreleri hem birimlere hem de zamana göre değer almaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 4).

Çalışmanın örneklemini yukarıda da bahsedildiği gibi G-7 ülkeleri (Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Almanya, Fransa, Japonya, İtalya ve Kanada) oluşturmaktadır. Denklem 1'de tanımlanan panel veri modelinin çalışmamıza uyarlanmış şekli için Denklem 2'de yer alan model oluşturulmuştur.

$$\mathrm{LNGDP}_{\mathrm{it}} = \alpha_0 + \alpha_1 LNME_{it} + \alpha_2 LNFCF_{it} + \varepsilon_{it} \qquad (2)$$

(i=1,…….,N; t=1,……..,T)

Bu modelde, i ülkesinin t dönemindeki gayrisafi yurtiçi hasılanın logaritmik değeri ($LNGDP_{it}$) bağımlı değişken olarak alınmıştır. Modeldeki bağımsız değişkenler ise sırasıyla, savunma harcamalarının logaritmik değeri ($LNME_{it}$) ve gayri safi sabit sermaye yatırımlarının logaritmik değeri ($LNFCF_{it}$)'dir. Bu değişkenlerin dışında modelde yer alan $\varepsilon_{it}$ ise hata terimidir. Ampirik analizler için Stata 14 paket programından yararlanılmıştır.

**Tablo 2.** Modelde Kullanılan Değişkenlere Ait Bilgiler

| **Değişken** | **Açıklama** | **Kaynak** |
|---|---|---|
| LNGDP | Nominal Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın Logaritmik Değeri | The World Bank, World Development Indicators, GDP (current US$), Erişim: 30.01.2019. |
| LNME | Savunma Harcamalarının Logaritmik Değeri | SIPRI, Military Expenditure Database, Military Expenditure (million US$), https://www.sipri.org/databases/milex, Erişim: 30.01.2019. |
| LNFCF | Gayri Safi Sabit Sermaye Yatırımlarının Logaritmik Değeri | The World Bank, World Development Indicators, Gross Capital Formation (current US$), Erişim: 30.01.2019. |

Veri seti, Dünya Bankası ve SIPRI veri tabanı aracılığıyla oluşturulmuştur. Çalışmada kullanılan değişkenler ile bu değişkenlerin açıklamaları ve kaynaklarına yönelik bilgiler Tablo 2'de yer almaktadır. Tablo 2'de görüldüğü gibi tüm değişkenlerin logaritması alınmıştır.

## Verilerin Analizi

Ekonometrik analizlerde seriler arasındaki ilişkilerin incelenmesinde serilerin durağanlığı "sahte regresyon" sorunuyla karşılaşılmaması için önemli bir koşuldur. Panel veri analizinde de değişkenlerin durağan olup olmadıklarının belirlenmesinde birim kök testleri kullanılmaktadır. Ancak, hata terimlerinin birbirleriyle ilişkili olduğunu ifade eden birimler arası korelasyon veya yatay kesit bağımlılığı durumu, panel birim kök testlerinin birinci ve ikinci kuşak testler olarak iki gruba ayrılmasına yol açmıştır (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 199). Birinci kuşak panel birim kök testleri yatay kesit bağımlılığını dikkate almamakta iken, ikinci kuşak panel birim kök testleri ise yatay kesit bağımlılığı dikkate almaktadırlar.

**Tablo 3.** Pesaran (2004) Yatay Kesit Bağımlılığı (CD) Testi Sonuçları

| **Değişkenler** | **CD Test Sonuçları** | **Prob.** |
|---|---|---|
| LNGDP | 31.05 | 0.000 |
| LNME | 30.36 | 0.000 |
| LNFCF | 30.36 | 0.000 |

Her bir seri için yatay kesit bağımlılığının incelenmesinde, Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) regresyon tahmininden elde edilen hata terimlerinden hareket eden Peseran (2004) CD testi kullanılmıştır. Bu teste göre, $H_0$ hipotezi yatay kesit bağımlılığının olmadığını ifade ederken $H_1$ hipotezi ise yatay kesit bağımlılığının bulunduğunu göstermektedir. Pesaran

(2004) tarafından geliştirilen CD (Cross Sectional Dependence) Testi aynı zamanda serilerin durağan olmaması, yapısal kırılmalar ve heterojenlik gibi durumlarda da yüksek bir performansa sahiptir (Yerdelen Tatoğlu, 2017: 105-106). Tablo 3'te de görüldüğü gibi elde edilen olasılık değerine göre yatay kesit bağımlılığı olmadığını ifade eden $H_0$ hipotezi tüm seriler için reddedilmiştir. Yani, yatay kesit bağımlılığı vardır.

Yatay kesit bağımlılığının varlığı altında serilerin durağan olup olmadıklarının belirlenmesinde, ikinci kuşak panel birim kök testleri arasında yer alan Yatay Kesit Genişletilmiş Im, Pesaran ve Shin (CIPS) Panel Birim Kök testinin uygun bir test olduğuna karar verilmiştir. Im, Pesaran ve Shin panel birim kök testi tüm birimler için $\rho_i = 1$ olduğunu varsayan birim kökün olduğu $H_0$ hipotezi üzerine şekillenmiş ve denklem 3'teki tesadüfi yürüyüş sürecinin geçerli olduğu belirtilmiştir (Şak, 2015: 219).

$$Y_{it} = \mu_i + \rho_{i,t-1} + u_{it} \tag{3}$$

(i=1,…….,N; t=1,……..,T)

$$\Delta Y_{it} = (\mu_i - 1) + (\rho_i - 1)Y_{i,t-1} + u_{it}$$

$$\Delta Y_{it} = \alpha_i + \delta_i Y_{i,t-1} + \varepsilon_{it}$$

İlgili hipotezler şu şekildedir;

$H_0 : \delta_i = 0$ Tüm birimler için birim kök vardır

$H_1 : \delta_i < 0$ Bazı birimler için birim kök yoktur.

CIPS testi Im, Peseran ve Shin panel birim kök testinin yatay kesit genişletilmiş versiyonudur.

**Tablo 4.** Pesaran CIPS Panel Birim Kök Testi Sonuçları

| **Değişkenler** | **CIPS İstatistiği** | **Güven Aralıkları** | | | **Sonuç** |
|---|---|---|---|---|---|
| | | **% 1** | **% 5** | **% 10** | |
| LNGDP | -1.931 | -2.55 | -2.33 | -2.21 | I(0) |
| LNME | -2.055 | | | | |
| LNFCF | -1.419 | | | | |
| **DLNGDP** | **-6.033*** | -2.55 | -2.33 | -2.21 | **I(1)** |
| **DLNME** | **-5.717*** | | | | |
| **DLNFCF** | **-6.144*** | | | | |

**Not:** *% 1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 4'te Yatay Kesit Genişletilmiş Im, Pesaran ve Shin (CIPS) Panel Birim Kök Testi sonuçları gösterilmektedir. Elde edilen CIPS birim kök testi sonuçlarına göre, tüm serilerin % 1 anlamlılık düzeyinde birinci farkında durağan (I(1)) olduğu görülmektedir.

## Bulgular ve Yorumlar

Düzeyde durağan olmayan serilerin uzun dönemde birlikte hareket edip etmediklerini belirlemek için eşbütünleşme testlerinden yararlanılması gerekmektedir. Uygun eşbütünleşme

yöntemine karar vermeden önce yine modellerde yatay kesit bağımlılığı ve homojenliğin belirlenmesi önem taşımaktadır. Yatay kesit bağımlılığının belirlenmesinde Breusch-Pagan LM Yatay Kesit Bağımlılığı testinden yararlanılmıştır. Bu teste göre, $H_0$ hipotezi yatay kesit bağımlılığının olmadığını ifade ederken alternatif hipotez ise yatay kesit bağımlılığının bulunduğunu göstermektedir.

Yine modellerdeki sabit ve eğim parametrelerinin homojen veya heterojen olup olmadıkları da Swamy S testi yardımıyla belirlenebilmektedir. Swamy S testinde $H_0$ hipotezi modeldeki sabit ve eğim parametrelerinin homojen olduğunu belirtmektedir.

**Tablo 5.** Breusch-Pagan LM Yatay Kesit Bağımlılığı ve Swamy S Homojenlik Testi Sonuçları

| **Test** | **İstatistik** | **Prob.** |
|---|---|---|
| LM | 95.64 | 0.000 |
| LM Adj. | 43.13 | 0.000 |
| LM CD | 6.422 | 0.000 |
| **Swamy S Testi** | $\chi^2(18) = 1860.35$ | 0.000 |

Tablo 5'te yer alan sonuçlar incelendiğinde her üç modelde de $H_0$ hipotezinin reddedildiği ve dolayısıyla yatay kesit bağımlılığının bulunduğu görülmektedir. Aynı zamanda, Swamy S testi sonuçları da modellerin tamamındaki sabit ve eğim parametrelerinin heterojen olduğu ifade etmektedir. Bu durumda, seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin belirlenmesinde kullanılacak olan eşbütünleşme testinin yatay kesit bağımlılığını ve parametrelerdeki heterojenliği dikkate alması gerekmektedir.

**Tablo 6.** Westerlund (2007) Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

| **Model** | **İstatistik** | **Değer** | **z-ist.** | **Prob.** |
|---|---|---|---|---|
| LNGDP=f(LNME, LNFCF) | Gt | -2.132 | -1.895 | 0.029 |
| | Ga | -5.258 | 0.274 | 0.608 |
| | Pt | -4.535 | -1.547 | 0.061 |
| | Pa | -5.004 | -1.352 | 0.088 |
| **Ortalama Gecikme Uzunluğu (Akaike Bilgi Kriteri)** | | | | **1.43** |
| **Ortalama Öncül Uzunluğu (Akaike Bilgi Kriteri)** | | | | **0.14** |

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı ise Westerlund (2007) tarafından geliştirilen panel eşbütünleşme testi yardımıyla incelenmiştir. Westerlund (2007), eşbütünleşmenin varlığını araştırmak için hata düzeltme modelini referans alan dört eşbütünleşme testi önermiştir. Bu eşbütünleşme testleri Tablo 6'da Gt, Ga, Pt ve Pa şeklinde gösterilmektedir. Bu testlerin tümü, her bir birimin kendi hata düzeltmesine sahip olup olmadığına karar verilmesi yoluyla eşbütünleşmenin varlığını sınamaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 239).

Tablo 6'da değişkenleri arasında eşbütünleşmenin varlığı sınanmış ve Ga testi dışındaki tüm testlerde değişkenler arasında eşbütünleşme olmadığını ifade eden $H_0$ hipotezi reddedilmiştir. Bu durumda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı ortaya konulmuştur.

Seriler arasındaki eşbütünleşme sonucunda uzun ve kısa dönem katsayıları hesaplanabilmektedir. Uzun ve kısa dönem katsayıların hesaplanmasında düzeyde durağan olmayan seriler için yatay kesit bağımlılığı ile sabit ve eğim parametrelerindeki heterojenliğe karşı dirençli olan Dinamik Ortak Korelasyonlu Etkiler (DCCE) Tahmincisi kullanılmıştır. DCCE tahmincisinde, gözlenemeyen faktörlerin temsil edilmesi amacıyla serilerin yatay kesit ortalamaları modele eklenmekte ve birinci farkların yatay kesit ortalamaları modele eklenerek şokların heterojen etkileri giderilmektedir. Yine DCCE tahminlerinin birimlere göre ortalamaları alınarak, Dinamik Ortak Korelasyonlu Etkiler Ortalama Grup Tahmincisi elde edilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2017: 311).

**Tablo 7.** Dinamik Ortak Korelasyonlu Etkiler Ortalama Grup Tahmincisine Ait Kısa ve Uzun Dönem Katsayıları

| **Bağımlı Değişken: ΔLNGDP** | | | |
|---|---|---|---|
| **Kısa Dönem Tahmini** | **Katsayı** | **Z-ist.** | **Prob.** |
| ΔLNME | 0.302 | 2.58 | 0.010* |
| ΔLNFCF | 0.662 | 5.80 | 0.000* |
| **Uzun Dönem Tahmini** | **Katsayı** | **Z-ist.** | **Prob.** |
| LNGDP (HDT) | -0.614 | -8.30 | 0.000* |
| LNME | 0.319 | 1.72 | 0.085** |
| LNFCF | 0.738 | 4.21 | 0.000* |
| C | 0.877 | 0.71 | 0.480 |

**Not:** * % 1 ve ** % 10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. **Δ**: Fark ve HDT: Hata Düzeltme Terimi

Tablo 7'de yer alan Dinamik Ortak Korelasyonlu Etkiler Ortalama Grup Tahmincisi sonuçlarının da gösterdiği gibi, G-7 ülkelerinin tamamının savunma harcamalarındaki (LNME) % 1 düzeyinde artış kısa dönemde gayrisafi yurtiçi hasılayı yaklaşık olarak % 0,30 arttırmaktayken, uzun dönemde yüzde 10 anlamlılık düzeyinde % 0,31 arttırmaktadır. Sabit sermaye yatırımları da yine kısa ve uzun dönemde gayrisafi yurtiçi hasılayı pozitif biçimde etkilerken, bu etki kısa dönemde yaklaşık % 0,66, uzun dönemde ise yaklaşık % 0,74'tür. Tablo 7'de yer alan Hata Düzeltme Parametresinin (LNGDP (HDT)) de negatif ve anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, belirli bir dönemde ortaya çıkan dengesizliklerin yaklaşık % 61,4'ü bir sonraki dönemde giderilmektedir.

## SONUÇ

Savunma harcamaları, ülkelerin gider kalemlerinde önemli bir yere sahiptir. Günümüzde savunmaya yönelik harcamaları yoğun bir şekilde gerçekleştiren ülkeler genellikle gelişmiş ülkelerdir. Çalışmanın temel araştırma konusu da gelişmiş ülkelerde savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin incelenmesidir.

Ampirik analiz sonucunda elde edilen sonuçlar; savunma harcamalarındaki % 1'lik bir değişimin, GSYH'yi arttırma eğiliminde olduğunu göstermiştir. Bu artış kısa dönemde yaklaşık % 0,30 iken, uzun dönemde ise yaklaşık % 0,31'dir. Yani kısa ve uzun dönemde

savunma harcamalarındaki artışın büyüme üzerindeki etkisi birbirine yakındır. Bu ilişki istatistiki olarak anlamlı olsa da, katsayıya bakıldığında savunma harcamalarının büyüme üzerinde düşük bir etki ortaya koyduğu görülmektedir.

Sabit sermaye yatırımları ile büyüme arasında da benzer bir etki mevcuttur. Sabit sermaye yatırımlarındaki % 1'lik bir artış büyümeyi kısa dönemde yaklaşık olarak % 0,66 oranında arttırırken, uzun dönemde ise % 0,74 oranında arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre hem savunma harcamaları hem de sabit sermaye yatırımları büyümeyi olumlu yönde etkilerken, bu etkinin zayıf olduğu da görülmektedir. Modelde hata düzeltme mekanizması da işlemekte ve uzun dönem ilişkideki kısa dönem sapmaların % 61,4'ü bir sonraki dönemde giderilmektedir.

Elde edilen sonuçlar incelendiğinde, literatürdeki çalışmalarla örtüşen ve ayrılan belirli noktalar mevcuttur. Özellikle, Özmucur (1996), Özsoy (1996-Türkiye için ulaşılan sonuçlar hariç), Kollias (1997), Dunne ve Vougas (1999) ile Dunne ve Tian (2016)'ın ulaştığı sonuçlar, bu çalışmada elde edilen sonuçların tersi yönündeki sonuçları yansıtmaktadır. Bunun yanında, Halıcıoğlu (2004) ve Chen vd. (2014)'nin düşük orta gelirli ve yüksek gelirli ülkeler için ulaştığı sonuç ile Augier vd. (2017)'nin ulaştığı sonuçlar çalışmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir.

Savunma harcamaları ve savunma sanayii ülkeler için stratejik öneme sahiptir. Burada çıkan sonuç çerçevesinde, G-7 ülkeleri için büyümenin sürekliliği açısından savunma harcamalarının etkin bir harcama kalemi olmadığı açıktır. Neo-klasik ve Keynesyen ekonomi tartışmasında, Keynesyen iddiaların daha geçerli olduğu görülse de, yine de etkinin zayıf kalması ulaşılan en önemli sonuç olmuştur. Bu sebeple savunma harcamaları ve savunma sanayiinin ekonomik kriterlerden daha ziyade siyasal ve askeri amaçlarla yapıldığı ve küresel konjonktürde savaş çanlarının çaldığı her durumda ekonomik saiklerin geri plana itildiği de görülmektedir.

Büyümenin sürekliliği açısından savunma harcamaları etkin bir kaynak olmadığı için, gelişmiş yedi ekonominin yapması gereken, AR-GE, beşeri sermaye, teknoloji vb. yatırımlarına daha fazla yönelinmesidir. Aynı zamanda gelişmiş ülkelerin gelecek dönemde yaşlanan nüfusları için de belirli önlemler almaları kaçınılmaz olacaktır. Bu durumun demografik yapı ile sürdürülebilir büyüme hedefleri arasında bir kaynak dağılımı sorununa da yol açma ihtimali bulunmaktadır.

## KAYNAKÇA

**Arsan, Ü.** (1963). Kamu Maliyesi Üzerinde Uluslararası İstatistiksel Bir Araştırma. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:365.

**Augier, M., McNab, R., Guo, J., and Karber, P.** (2017). Defense Spending and Economic Growth: Evidence from China, 1952–2012. Defence and Peace Economics, 28(1), 65-90.

**Biçen, Ö. F. ve Çoban, M. N.** (2018), Savunma Harcamaları Temelinde Barro Modelinin Geçerliliği, 4th International Congress on Economics and Business-ICEB'18, 27-29.06.2018, Budapeşte/MACARİSTAN.

**Birol, Y. E.** (2010). Kamusal Bir Mal Olarak Savunma ve Türkiye'de Savunma Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi. Yüksek Lisans Tezi. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

**Bulutoğlu, K.** (2003). Kamu Ekonomisine Giriş. İstanbul: Maliye ve Hukuk Yayınları.

**Chen, P. F., Lee, C. C., and Chiu, Y. B.** (2014). The Nexus Between Defense Expenditure and Economic Growth: New Global Evidence, Economic Modelling, 36, 474-483.

**Dunne, J. P., and Tian, N.** (2016). "Military Expenditure and Economic Growth, 1960–2014". The Economics of Peace and Security Journal, 11(2), 50-56.

**Dunne, J. P. and Vougas, D.** (1999). Military Spending and Economic Growth in South Africa: A Causal Analysis. Journal of Conflict Resolution, 521-537.

**Durgun, Ö. ve Timur, M. C.** (2017). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Analizi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 54, 126-137.

**Erbaykal, E.** (2007). Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

**Giray, F.** (2004). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi: 181-199.

**Grimmett, R. F.** (2010). Conventional Arms Transfers to Developing Nations. CRS Report of Congress, ttp://www.fas.org/sgp/crs/weapons/R40796.pdf.

**Görkem, H. ve Işık, S.** (2008). Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1968-2006). Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, 405-424.

**Halıcıoğlu, F.** (2004). Defense Spending and Economic Growth in Turkey: An Empirical Application of New Macroeconomic Theory. Review of Middle East East Economics and Finance, 193-201.

**İpek, E.** (2009). Savunma Harcamaları ve Makro Ekonomik Büyüklükler Arasındaki İlişki. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

**Kollias, C.** (1997). Defense Spending and Growth in Turkey 1954-1993: A Causal Analysis. Defense and Peace Economics, 189-204.

**Odabaşoğlu, Ş.** (2012). Türkiye ve Avrupa Birliği Savunma Sanayi Gelişimi Çerçevesinde Türkiye'nin Seçilmiş Bazı Avrupa Birliği Ülkeleri İle Arasındaki Savunma Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisine Ampirik Yaklaşım. Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

**Önder, K.** (2012). An Investigation on the Effect of Defense Expenditure on Economy in Turkey. Global Journal of Economics and Business Studies 1(1), 22-32.

**Özmucur, S.** (1996). The Economics of Defense and The Peace Dividend in Turkey. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Basımevi.

**Özsoy, O.** (1996). Militay Expenditures and Their Impact on the Economic Growth of Turkey and Greece. unpublished PhD dissertation. Binghamton: NY: State University of New York at Binghamton.

**Sezgin, S.** (2012). Savunma Harcamaları Terörizm ve Ekonomi. Stradigma Aylık Strateji ve Analiz e-dergisi: [ www.stradigma.com (Erişim Tarihi 12.12.2018)]

**SIPRI.** (2011). Yearbook. Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute.

**SIPRI.** (2017). SIPRI Military Expenditure Database. [https://www.sipri.org/databases/milex (Erişim Tarihi 03.02.2019)]

**SIPRI.** (2018). Trends in International Arms Transfers, 2017. [https://www.sipri.org/sites/default/files/2018-03/fssipri_at2017_0.pdf (Erişim Tarihi 03.02.2019)]

**SIPRI.** (2019). Military Expenditure Database, Military Expenditure (million US$), [https://www.sipri.org/databases/milex (Erişim Tarihi 30.01.2019)]

**Şak, N.** (2015). Panel Birim Kök Testleri. Güriş, S. (Derleyen), Stata ile Panel Veri Modelleri (ss. 203-268), İstanbul: Der Yayınları.

**The World Bank** (2019). World Development Indicators, GDP (current US$), [https://data.worldbank.org/indicator/ny.gdp.mktp.cd (Erişim Tarihi 23.01.2019)]

**The World Bank** (2019). World Development Indicators, Gross Capital Formation (current US$), [https://data.worldbank.org/indicator/ne.gdi.totl.zs (Erişim Tarihi 05.02.2019)]

**Türk, H. K.** (2007). Türk Savunma Sanayinin Ekonomik Etkileri ve Savunma Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Modellenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

**Üçler, G.** (2017). Türkiye'de Savunma Harcamalarının İşsizlik Üzerine Etkisi: 1980-2014 Dönemi İçin Ekonometrik Bir Analiz. Journal of Yasar University. 12(46), 161-170.

**Yıldırım, J., Sezgin, S. and Öcal, N.** (2005). Military Expenditure and Economic Growth in Middle Eastern Countries: A Dynamic Panel Data Analysis. Defense and Peace Economics, 283-295.

**Yerdelen Tatoğlu, F.** (2012). İleri Panel Veri Analizi. İstanbul: Beta Yayıncılık.

**Yerdelen Tatoğlu, F.** (2017), Panel Zaman Serileri Analizi, İstanbul: Beta Yayıncılık.

# LİSE ÖĞRENCİLERİNDE MESLEK SEÇİMİNDE AİLE DESTEĞİNİN MESLEK OLGUNLUĞU DÜZEYİNİ YORDAMA GÜCÜ

**Arş. Gör. Emine ER**
Kafkas Üniversitesi Dede Korkut Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD

**Prof. Dr. Mustafa KUTLU**
İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD

## ÖZET

Lise öğrencilerinde meslek seçiminde aile desteğinin meslek olgunluğu düzeyini yordama gücü bu araştırmada incelenmiştir. Genel amaç doğrultusunda alt amaçlar oluşturulmuş olup şu şekildedir: Öğrencilerin cinsiyetine, kardeş sayısına, anne baba eğitim düzeyine, meslek olgunluğu düzeyine göre meslek seçiminde aile desteği ve meslek olgunluğunun anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ve meslek seçiminde aile desteğinin meslek olgunluğunu yordama gücü incelenmiştir.

Araştırma tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aracı olarak Kişisel Bilgi Formu, Meslek Olgunluğu Ölçeği ve Meslek Seçiminde Aile Desteği Ölçeği kullanılmıştır. Meslek Olgunluğu Ölçeği (MOÖ) Kuzgun ve Bacanlı (2005) tarafından geliştirilmiştir. 40 maddeden oluşan MOÖ, beşli Likert tipi dereceleme ölçeğidir. Kariyer Seçiminde Aile Desteği Ölçeği Şeker ve Kaya (2018) tarafından geliştirilmiştir. Meslek seçim sürecinde aile desteğini belirlemeye yönelik 18 madde ve iki faktör bulunmaktadır. Birinci faktör 'kabul ve cesaretlendirme', ikinci faktör ise 'bilgilendirme' olarak isimlendirilmiştir. Her iki ölçeğin de araştırmada kullanılan örneklem grubunda güvenirlik analizi yapılmıştır. Meslek Olgunluğu Ölçeğinin bu çalışma için hesaplanan Cronbach Alfa değeri .86 iken Kariyer Seçiminde Aile Desteği Ölçeğinin bu çalışma için hesaplanan Cronbach Alfa değeri .94'tür. Kişisel Bilgi Formu araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Formda öğrencilerin cinsiyeti, yaşı, öğrenim gördüğü lise, anne-baba eğitim düzeyi ve kardeş sayısına ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Araştırmaya 2018-2019 eğitim öğretim yılında Kars il merkezindeki Fen (1 tane) ve Anadolu (4 tane) liselerinde öğrenim gören 186 kız, 128 erkek öğrenci olmak üzere 314 öğrenci katılmıştır. Çalışma grubunun yaş ortalaması 15.85'tir. Verilerin analizinde bağımsız örneklemler için t testi, tek yönlü ANOVA testi ve regresyon analizi kullanılmıştır.

Araştırma sonucunda meslek olgunluğu cinsiyete göre anlamlı farklılaşmaktadır. Kardeş sayısı ve anne-baba eğitim düzeyine göre meslek olgunluğu anlamlı farklılaşmamaktadır. Anne eğitim düzeyi ve meslek seçiminde aile desteği kabul-cesaretlendirme alt boyutuna göre meslek seçiminde aile desteği anlamlı farklılaşmaktadır. Ayrıca meslek seçiminde aile desteğinin meslek olgunluğunun anlamlı yordayıcısı olduğu bulunmuştur. Elde edilen sonuçlar ilgili alan yazın çerçevesinde tartışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler: Lise öğrencileri, Meslek Seçimi, Meslek Olgunluğu, Aile Desteği**

## GİRİŞ

Meslek seçimi hem bireysel hem de toplumsal açıdan oldukça önemlidir. MEB tarafından açıklanan "Milli Eğitim İstatistikleri-Örgün Eğitim" 2016-2017 verilerine göre ortaöğretim kademesinde 5 milyon 513 bin 731 öğrenci bulunmaktadır. Ortaöğretim düzeyindeki milyonlarca öğrencinin hangi mesleklerin kendilerine uygun olduğuna karar vermesi ve meslek seçimi yapması gerekmektedir. Bireyin hangi meslekte çalışmak istediğine karar vermesi aynı zamanda yaşam standardını, sosyal çevresini, ideallerini de belirleyebilmektedir (Hamamcı, Bacanlı ve Doğan, 2013). Ortaöğretim öğrencilerinin ilgi, yetenek, kişilik özelliklerine uygun meslek seçebilmesi için belirli bir mesleki olgunluk düzeyine erişmeleri önemlidir (Levinson, Ohler, Caswell ve Kiewra, 2008). Öğrencilerin kendine uygun gerçekçi mesleki kararlar verebilmesini sağlayacak bilgi ve beceri düzeyine sahip olması mesleki olgunluk olarak adlandırılmaktadır (Acısu, 2002).

Super'e göre meslek olgunluğu araştırma evresinden çöküş evresine kadar meslek gelişim çizgisinde ulaşılan noktayı gösterir. Super ve Jordaan' a göre (1963) meslek olgunluk düzeyi aynı gelişim döneminde olduğu kabul edilen bireylerin gelişim görevlerini ne düzeyde yerine getirdikleri karşılaştırılarak belirlenebilir. Mesleki olgunluğu edinmek her bir gelişim dönemindeki görevleri yerine getirmek ve bir sonraki gelişim dönemindeki zorluklarla baş edebilmek için temel becerileri önemli oranda kazanmakla mümkün olmaktadır. Ergenlikten ilk yetişkinliğe kadar geçen süreci kapsayan araştırma evresi 14–24 yaşlar arasını içermektedir. Araştırma evresi meslek rehberliği için en kritik dönem olmakla birlikte meslek olgunluğu bu evrenin merkezinde yer almaktadır. Genç bu aşamada kendi özelliklerini, meslek rollerini ve iş dünyasını keşfetmektedir. Bu evre kendini tanıma, rol denemeleri, meslek incelemeleri ve sınama gibi etkinliklerin sürdürüldüğü bir dönemdir (Kuzgun, 2014).

Özellikle günümüzde meslek sayılarında artış olması ve çeşitli meslek alternatiflerinin bulunması meslek seçimini daha da zorlaştırmaktadır (Korkut- Owen, Kepir, Özdemir, Ulaş ve Yılmaz, 2012). Öğrencilerin farklı meslekler arasından kendine uygun mesleklere karar kılması için belirli düzeyde mesleki olgunluğa ulaşmaları önem arz etmektedir (Kırdök, 2010).

Lise öğrencileri üzerinde yürütülen mesleki olgunlukla ilgili çalışmalarda; yaş, cinsiyet, sınıf düzeyi, akademik başarı, kardeş sayısı, anne baba eğitim durumu, kişilik özellikleri, karar verme stratejileri, umutsuzluk gibi değişkenler incelenmiş olup (Çoban, 2005; Özgan, 2006; İşgör ve Sezer, 2008; Oğuz, 2008; Akbulut, 2010) araştırmalarda inceleme konusu olan bir diğer değişken ise sosyal destektir (Bozgeyikli, Doğan ve Işıklar, 2010).

Sosyal destek, yakın çevreden yardım talebinde bulunma ve diğerlerinin sağladığı yardımı kabul etmedir. Öğrencilerden beklenilen mesleki olgunluk seviyesine erişebilmeleri için gerekli mesleki tutum ve davranışları edinmesi gerekmektedir. Bu süreçte aile, okul ya da arkadaş çevresinden algıladıkları sosyal destek önemlidir (Cohen, McGowan, Fooskas ve Rose, 1984). Birçok sosyal destek ağı olabilmekle birlikte en yaygın sosyal desteğin aile olduğu söylenebilir (Doğan, 2008). Çakır ve Palabıyıkoğlu'nun (1997) çalışmasında da 12-14 ve 18-22 yaş grubunun aileden aldığı desteğin en fazla olduğu saptanmıştır. Öğrencilerin mesleki kararlarını alırken anne, baba ve yakın çevrelerinden etkilendiği ve bu kaynaklardan yararlandığı bulunmuştur (Özyürek ve Kılıç-Atıcı, 2002; Aytekin, 2005; Hamamcı, Bacanlı ve Doğan, 2013). Yani ergenlerin kariyer gelişim sürecini aile desteği önemli oranda etkilemektedir (Turner ve Lapan, 2002). Ailenin, diğer sosyal destek kaynaklarına göre daha etkili olmasının sebebi çocukluk döneminden itibaren bireye kabul, onay, takdir gibi olumlu dönütler sağlayarak bireyde özgüven gelişimini ve karşılaştığı engellerle daha kolay baş etmesini sağlamasıdır (Çivilidağ, 2003). Yapılan çalışmalarda da aile desteğinin ergenlerin kariyer gelişim sürecinde kilit rolde olduğu ortaya çıkmıştır (Bryant, Zvonkovic ve Reynolds, 2006; Keller ve Whiston, 2008; Bacanlı ve Sürücü, 2011).

Mesleki olgunluk ile aile desteği arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalarda ise ergenin aileden algıladığı desteğin arttıkça mesleki olgunluklarının arttığı tespit edilmiştir (Sürücü, 2005; Köküsoy, 2008; Ulaş, 2011; Akdaş, 2013). Aile bağlarının gençlerin kariyer gelişimiyle yakından ilgili olan endişe, korku, kayıp gibi durumlarla yüzleşmesinde önemli bir destek mekanizması olduğu görülmektedir. Kenny (1990) aile bağlarının kariyer gelişimi üzerinde etkili olan endişe, korku, kaygı gibi durumlarla baş etmede önemli bir destek faktörü olduğunu saptamıştır.

Özetle; öğrencilerin ilgi, yetenek ve kişilik özelliklerine uygun meslek kararı almasında aileden algıladıkları sosyal destek önemli olmaktadır. Lise dönemindeki öğrencilerin meslek seçimi yapması gerektiği düşünüldüğünde, kendilerine uygun meslek kararı vermede meslek olgunluğu kavramı kilit rol oynamaktadır. Bu bağlamda çalışmalarda aile desteğinin meslek olgunluğunu açıklamadaki rolünün incelenmesi önem arz etmektedir.

Araştırmanın amacı aşağıda belirtilmiştir.

Bu çalışmada ise lise öğrencilerinin meslek seçim sürecinde aile desteğinin meslek olgunluğu düzeyini yordama gücünün incelenmesi amaçlanmaktadır. Genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Öğrencilerin cinsiyetine göre meslek seçiminde aile desteği ve meslek olgunluğu anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır?
2. Kardeş sayısına göre meslek seçiminde aile desteği ve meslek olgunluğu anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır?
3. Anne ve baba eğitim düzeyine göre meslek seçiminde aile desteği ve meslek olgunluğu anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır?
4. Meslek olgunluğu düzeyine (Düşük-Geliştirilmeli-Yüksek) göre meslek seçiminde aile desteği anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır?
5. Meslek seçiminde aile desteğinin ve alt boyutlarından (bilgilendirme ve kabul-cesaretlendirme) her bir değişkenin meslek olgunluğunu yordama gücü nedir?
6. Meslek seçiminde aile desteğinin ve alt boyutlarından (bilgilendirme ve kabul-cesaretlendirme) her bir değişkenin cinsiyete göre meslek olgunluğunu yordama gücü nedir?

## YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, araştırma grubu, veri toplama araç ve teknikleri, verilerin toplanması ve verilerin analizinde kullanılan istatistiksel teknikler açıklanmıştır.

Bu araştırmada lise öğrencilerinin meslek seçiminde aile desteğinin mesleki olgunluk düzeyini yordama gücü belirlendiği için ve var olan durum betimlenmeye çalışıldığı için araştırma tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Karasar'a (2007) göre tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimleyen araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır.

Ayrıca araştırmada iki ve daha fazla değişken arasında birlikte değişim varlığı ve derecesi belirlenmeye çalışıldığı için de araştırma tarama modellerinden ilişkisel tarama modelindedir. Korelasyonel araştırmalar keşfedici ve yordayıcı korelasyon araştırmaları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu çalışmada değişkenler arasındaki ilişkiler incelenerek değişkenlerin birinden yola çıkarak diğeri yordanmaya çalışıldığı için yordayıcı korelasyon araştırması kullanılmıştır. Yordama işleminde yordayıcı ve yordanan değişkenler bulunmakla birlikte (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2016) bu araştırmada meslek seçiminde aile desteği yordayıcı, meslek olgunluğu yordanan değişkendir.

**KATILIMCILAR**

Araştırmaya 2018-2019 eğitim öğretim yılında Kars il merkezindeki Fen (1 tane) ve Anadolu (4 tane) liselerinde öğrenim gören 186 kız, 128 erkek öğrenci olmak üzere toplamda 314 öğrenci katılmıştır. Çalışma grubunun yaş ortalaması 15.85'tir. Katılımcılara ölçekler araştırmacı tarafından uygulanmıştır. Katılımcılara araştırmacı tarafından hazırlanan Kişisel Bilgi Formu, Meslek Olgunluğu Ölçeği ve Meslek Seçiminde Aile Desteği ölçekleri uygulanmıştır.

**VERİ TOPLAMA ARAÇLARI**

Aşağıda Kişisel Bilgi Formu, Meslek Olgunluğu Ölçeği ve Meslek Seçiminde Aile Desteği ölçekleri tanıtılmıştır.

1.Kişisel Bilgi Formu: Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Formda öğrencilerin cinsiyeti, yaşı, öğrenim gördüğü lise, anne-baba eğitim düzeyi ve kardeş sayısına ilişkin bilgiler yer almaktadır.

2.Meslek Olgunluğu Ölçeği: Araştırmada, örneklemin meslek olgunluğu düzeyini belirlemek amacı ile Kuzgun ve Bacanlı (2005) tarafından geliştirilen Meslek Olgunluğu Ölçeği (MOÖ) kullanılmıştır. 40 maddeden oluşan MOÖ, beşli Likert tipi dereceleme ölçeği olarak geliştirilmiştir. Bu dereceleme, 'bana hiç uygun değil' (1), 'bana pek uygun değil' (2), 'bana biraz uygun' (3), 'bana uygun' (4), 'bana çok uygun' (5) seçeneklerinden oluşmaktadır.

MOÖ'nden elde edilen puanların artması bireylerin mesleki olgunluk düzeyinin de arttığını göstermektedir. Puanı 143'e ulaşamamış bir öğrencinin mesleki olgunluk düzeyi düşük olarak kabul edilirken, puanı 143 ile 155 arasında olan öğrencilerin mesleki olgunluk düzeylerinin geliştirilmeye ihtiyacı olduğu söylenebilmektedir. 155 puana ulaşan ve geçen öğrencilerin mesleki olgunluk düzeyleri yüksek olarak kabul edilebilmektedir.

Ölçek tek faktörlüdür ve Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı .89 olarak hesaplanmıştır. Test tekrar test yöntemiyle hesaplanan korelasyon katsayısı ise. 82'dir. Geçerliği tespit etmek için meslek olgunluğu ölçeğinden alınan puanlarla öğrencilerin akademik yetenekleri arasındaki ilişkiye bakılmış olup yapılan analiz sonucunda ölçeğin yeterli geçerlik düzeyine sahip olduğu saptanmıştır (Kuzgun ve Bacanlı, 2005). Bu çalışma için hesaplanan Cronbach Alfa değeri .86'dır.

3.Kariyer Seçiminde Aile Desteği Ölçeği: Kariyer Seçiminde Aile Desteği Ölçeği Şeker ve Kaya (2018) tarafından geliştirilmiştir. Meslek seçim sürecinde aile desteğini belirlemeye yönelik 18 madde ve iki faktör bulunmaktadır. Birinci faktör 'kabul ve cesaretlendirme', ikinci faktör ise 'bilgilendirme' şeklinde adlandırılmıştır.

Çalışmaya katılan bireylerin ölçekteki ifadelere katılma düzeylerinin belirlenmesinde "(1) Hiç Katılmıyorum, "(2) Katılmıyorum", "(3) Kısmen Katılıyorum" "(4) Katılıyorum" ile (5) Tamamen Katılıyorum" şeklinde beşli likert tipi derecelendirme ölçeği kullanılmıştır.

Ölçekten alınabilecek en düşük puan 18, en yüksek puan ise 90'dır. Ölçekten alınan puanların artışı, lise öğrencilerinin meslek seçim sürecinde aile destek düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. Meslek seçiminde aile desteği ölçeğinden elde edilen ölçümlerin güvenirliği iç tutarlılık güvenirlik katsayısı ve test-tekrar-test güvenirlik yöntemleri ile incelenmiştir. Toplam ölçek puanına ilişkin iç tutarlılık güvenirlik katsayısı .93 olarak hesaplanmıştır. 15 gün arayla yapılan uygulama sonucunda elde edilen test- tekrar-test güvenirlik analizi sonuçlarına bakıldığında; elde edilen katsayılar kabul ve cesaretlendirme boyutu için .74, bilgilendirme boyutu için .67 ve toplam ölçek puanı için .73 bulunmuştur. Elde edilen bulgular ölçeğin güvenilir olduğunun göstergesidir (Şeker ve Kaya, 2018). Bu çalışma için hesaplanan Cronbach Alfa değeri .94'tür.

**VERİLERİN ANALİZİ**

Araştırmada verilerin analizine geçilmeden önce öğrencilerden her iki ölçeği de cevaplandırmayanlar, eksik işaretleyenler ve birden fazla seçenek işaretleyenler değerlendirme dışında bırakılmıştır.

Normallik varsayımlarına bakılmış olup bağımlı ve bağımsız değişkenler için çarpıklık ve basıklık katsayılarının -2 ve +2 değerleri arasında olduğu saptanmıştır. Büyüköztürk'e (2015) göre bu değerler veri setinin normal dağılım sergilediğini göstermektedir. Meslek olgunluğu için çarpıklık değeri .386, basıklık değeri .038'dir. Meslek seçiminde aile desteği toplam için çarpıklık değeri -.835, basıklık değeri .452'dir. Meslek seçiminde aile desteği bilgilendirme alt boyutu için çarpıklık değeri -.515, basıklık değeri -.191'dir. Meslek seçiminde aile desteği kabul-cesaretlendirme alt boyutu için çarpıklık değeri -1.014, basıklık değeri .788'dir.
Sınıflandırma değişkenlerinin meslek olgunluğu ve meslek seçiminde aile desteği değişkenleri açısından anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek için bağımsız örneklem t testi ve tek yönlü ANOVA analizleri kullanılmıştır. Meslek olgunluğu puanları için Kuzgun ve Bacanlı (2005) tarafından önerilen kesim noktaları kullanılmıştır. Puanı 143'e ulaşamamış bir öğrencinin mesleki olgunluk düzeyi düşük, puanı 143 ile 155 arasında olan öğrencilerin mesleki olgunluk düzeyleri geliştirilmeli ve 155 puana ulaşan ve geçen öğrencilerin mesleki olgunluk düzeyleri yüksek olarak kabul edilmiştir. Ayrıca kız ve erkek öğrencilerde farklılaşmayı tespit etmek için cinsiyete göre split file yapılmıştır.
Meslek seçiminde aile desteğinin meslek olgunluğunu yordama gücünü tespit etmek için regresyon analizi kullanılmıştır. Regresyon, bir değişkene ilişkin ölçümlerin grup ortalamasına doğru çekilmesidir. Regresyon analizi, aralarında ilişki olan iki ya da fazla değişkenden birinin bağımlı değişken, diğerlerinin bağımsız değişkenler olarak ayrımı ile aralarındaki ilişkinin matematiksel eşitlik ile açıklanması sürecini anlatır. Bağımlı ve bağımsız değişken sayısı bir tane olduğu için basit regresyon analizi kullanılmıştır (Büyüköztürk, 2015). Analizde SPSS 24 programı kullanılmış olup anlamlılık düzeyi olarak, .05 esas alınmıştır. Veri analizi sonucunda elde edilen sonuçlar "bulgular" bölümünde yer almaktadır.

## BULGULAR

Bu bölümde analiz sonuçlarından elde edilen bulgular yer almaktadır.
Birinci Araştırma Sorusuna Yönelik Bulgu**:** Öğrencilerin cinsiyetine göre meslek seçiminde aile desteği ve meslek olgunluğu anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır? sorusuna yönelik bulgu Tablo 1'de sunulmuştur.
Tablo 1. Cinsiyete Göre Meslek Olgunluğu ile Meslek Seçiminde Aile Desteği Toplam ve Alt Boyut Düzeylerinin Ortalama, Standart Sapma ve t-Testi Sonuçları

| Meslek Olgunluğu ile Meslek Seçiminde Aile Desteği Toplam ve Alt Boyutları | Cinsiyet | N | $\bar{X}$ | Ss | sd | t | p |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Meslek Olgunluğu | Kız | 186 | 138.16 | 17.89 | 312 | 5.691 | .009** |
| | Erkek | 128 | 127.44 | 15.31 | | | |
| Meslek Seçiminde Aile Desteği Toplam | Kız | 186 | 69.36 | 13.51 | 312 | 1.923 | .056 |
| | Erkek | 128 | 66.01 | 16.21 | | | |
| Bilgilendirme | Kız | 186 | 20.94 | 5.37 | 312 | .280 | .780 |
| | Erkek | 128 | 20.76 | 5.67 | | | |
| Kabul-Cesaretlendirme | Kız | 186 | 48.44 | 9.08 | 312 | 2.640 | |
| | Erkek | 128 | 45.25 | 11.41 | | | .009** |

**p<.01

Tablo 1'de cinsiyete göre mesleki olgunluk ile meslek seçiminde aile desteği toplam ve alt boyut düzeylerinin ortalama, standart sapma ve t-testi sonuçları verilmiştir. Tablo 1'e göre cinsiyete göre meslek olgunluğu puanları anlamlı olarak farklılaşmaktadır ($t_{(312)}$=5.691; p<.01). Kızların meslek olgunluğu puan ortalaması ($\bar{X}$=138.16) erkeklerin meslek olgunluğu puan ortalamasından ($\bar{X}$=127.44) daha yüksektir.

Meslek seçiminde aile desteği toplam puan ortalaması cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşmamaktadır ($t_{(312)}$=1.923; p>.05). Kızların meslek seçiminde aile desteği toplam puan ortalaması ($\bar{X}$=69.36) erkeklerin puan ortalamasından ($\bar{X}$=66.01) daha yüksek olduğu saptanmıştır. Meslek seçiminde aile desteği bilgilendirme ve kabul-cesaretlendirme alt boyutları cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşmamaktadır. Ayrıca kızların bilgilendirme ($\bar{X}$=20.94) ve kabul-cesaretlendirme ($\bar{X}$=48.44) alt boyut puan ortalamaları erkeklerin bilgilendirme ($\bar{X}$=20.76) ve kabul-cesaretlendirme ($\bar{X}$=45.25) alt boyut puan ortalamalarından daha yüksek olduğu saptanmıştır.

İkinci Araştırma Sorusuna Yönelik Bulgu**:** Kardeş sayısına göre meslek seçiminde aile desteği ve meslek olgunluğu anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır? sorusuna yönelik bulgu Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Kardeş Sayısına Göre Meslek Olgunluğu ile Meslek Seçiminde Aile Desteği Toplam ve Alt Boyut Düzeylerinin Ortalama, Standart Sapma ve t-Testi Sonuçları

| Değişkenler | Kardeş Sayısı | N | $\bar{X}$ | Ss | sd | t | p |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Meslek Olgunluğu | 0-2 | 142 | 134.79 | 19.91 | 311 | .859 | .391 |
| | 3 ve üzeri | 171 | 133.03 | 15.61 | | | |
| Meslek Seçiminde Aile Desteği Toplam | 0-2 | 142 | 68.87 | 14.97 | 311 | .798 | .426 |
| | 3 ve üzeri | 171 | 67.55 | 14.17 | | | |
| Bilgilendirme | 0-2 | 142 | 21.15 | 5.70 | 311 | .715 | .475 |
| | 3 ve üzeri | 171 | 20.71 | 5.20 | | | |
| Kabul-Cesaretlendirme | 0-2 | 142 | 47.71 | 10.15 | 311 | .750 | .454 |
| | 3 ve üzeri | 171 | 46.85 | 10.00 | | | |

p>.05

Tablo 2'de kardeş sayısına göre meslek olgunluğu ile meslek seçiminde aile desteği toplam ve alt boyut düzeylerinin ortalama, standart sapma ve t-testi sonuçları verilmiştir. Tablo 2'ye göre kardeş sayısına göre meslek olgunluğu ($t_{(311)}$=.859; p>.05), meslek seçiminde aile desteği toplam ($t_{(311)}$=.798; p>.05), bilgilendirme ($t_{(311)}$=.715; p>.05) ve kabul-cesaretlendirme ($t_{(311)}$=.750; p>.05) alt boyut puanları anlamlı olarak farklılaşmamaktadır.

Tablo 2'de görüldüğü üzere 0-2 arasında kardeş sayısına sahip olan öğrencilerin meslek olgunluğu ($\bar{X}$=134.79), meslek seçiminde aile desteği toplam ($\bar{X}$=68.87), bilgilendirme ($\bar{X}$ = 21.15) ve kabul-cesaretlendirme ($\bar{X}$=47.71) alt boyut puanları; 3 ve üzerinde kardeş sayısına sahip olan öğrencilerin meslek olgunluğu ($\bar{X}$=133.03), meslek seçiminde aile desteği toplam ($\bar{X}$=67.55), bilgilendirme ($\bar{X}$= 20.71) ve kabul-cesaretlendirme ($\bar{X}$=46.85) alt boyut puanlarından daha yüksektir.

Üçüncü Araştırma Sorusuna Yönelik Bulgu: Anne ve baba eğitim düzeyine göre meslek seçiminde aile desteği ve meslek olgunluğu anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır? sorusuna yönelik bulgular sunulmuştur. Öğrencilerin meslek olgunluğu ile meslek seçiminde aile desteği toplam ve alt boyut düzeylerine ilişkin betimsel istatistik Tablo 3a ve Tablo 4a'da verilmiştir. Tablo 3b ve Tablo 4b meslek olgunluğu ile meslek seçiminde aile desteği toplam ve alt boyut düzeylerinin anne-baba eğitim düzeyine göre ANOVA sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 3a. Anne Eğitim Düzeyine Göre Meslek Olgunluğu, Meslek Seçiminde Aile Desteği Toplam, Bilgilendirme ve Kabul-Cesaretlendirme Alt Boyut Puanlarına İlişkin Betimleyici İstatistik

| Değişkenler | Anne Eğitim Düzeyi | N | $\overline{X}$ | Ss |
|---|---|---|---|---|
| Meslek Olgunluğu | Okuma yazma bilmiyor (1) | 26 | 132.00 | 13.67 |
| | İlkokul (2) | 111 | 133.87 | 16.76 |
| | Ortaokul (3) | 91 | 131.14 | 17.55 |
| | Lise (4) | 68 | 136.63 | 20.23 |
| | Lisans (5) | 11 | 142.27 | 21.50 |
| | Lisansüstü (6) | 6 | 134.50 | 5.82 |
| Meslek Seçiminde Aile Desteği Toplam | Okuma yazma bilmiyor (1) | 26 | 62.71 | 11.49 |
| | İlkokul (2) | 111 | 67.97 | 13.30 |
| | Ortaokul (3) | 91 | 68.19 | 14.86 |
| | Lise (4) | 68 | 71.43 | 15.57 |
| | Lisans (5) | 11 | 69.36 | 14.81 |
| | Lisansüstü (6) | 6 | 55.00 | 21.13 |
| Bilgilendirme Alt Boyutu | Okuma yazma bilmiyor (1) | 26 | 18.40 | 5.00 |
| | İlkokul (2) | 111 | 20.21 | 5.18 |
| | Ortaokul (3) | 91 | 21.19 | 5.38 |
| | Lise (4) | 68 | 22.65 | 5.52 |
| | Lisans (5) | 11 | 22.45 | 4.61 |
| | Lisansüstü (6) | 6 | 18.17 | 7.22 |
| Kabul-Cesaretlendirme Alt Boyutu | Okuma yazma bilmiyor (1) | 26 | 44.42 | 7.92 |
| | İlkokul (2) | 111 | 47.76 | 9.39 |
| | Ortaokul (3) | 91 | 47.00 | 10.25 |
| | Lise (4) | 68 | 48.78 | 10.59 |
| | Lisans (5) | 11 | 46.91 | 11.38 |
| | Lisansüstü (6) | 6 | 36.83 | 14.10 |

Tablo 3a'da anne eğitim düzeyine göre meslek olgunluğu ile meslek seçiminde aile desteği toplam ve alt boyut düzeylerinin ortalama, standart sapma ve t-testi sonuçları verilmiştir. Tablo 3a'da görüldüğü üzere anne eğitim düzeyi lisans olan öğrencilerin meslek olgunluğu puan ortalaması ($\overline{X}$= 142.27) en yüksekken, anne eğitim düzeyi ortaokul olan öğrencilerin meslek olgunluğu puan ortalaması ($\overline{X}$=131.14) en düşüktür. Meslek seçiminde aile desteği toplam ($\overline{X}$=69.36), bilgilendirme ($\overline{X}$=22.65) ve kabul-cesaretlendirme ($\overline{X}$=48.78) alt boyutlarında ise anne eğitim düzeyi lise olan öğrenciler en yüksek ortalamaya sahiptir.

Tablo 3b. Meslek Olgunluğu ile Meslek Seçiminde Aile Desteği Toplam ve Alt Boyut Düzeylerinin Anne Eğitim Düzeyine Göre ANOVA Sonuçları

| Değişkenler | Varyansın | Kareler | sd | Kareler | F | p | Farkın |
|---|---|---|---|---|---|---|---|

| | Kaynağı | Toplamı | | Ortalaması | | | Kaynağı |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Meslek Olgunluğu | Gruplararası | 2067,848 | 5 | 413,570 | 1.329 | .251 | - |
| | Gruplariçi | 95501,758 | 307 | 311,081 | | | |
| | Toplam | 97569,605 | 312 | | | | |
| Meslek Seçiminde Aile Desteği Toplam | Gruplararası | 2556,511 | 5 | 511,302 | 2.479 | .032* | 1-4, 2-6, 5-6, 3-6 |
| | Gruplariçi | 63322,228 | 307 | 206,261 | | | |
| | Toplam | 65878,740 | 312 | | | | |
| Bilgilendirme | Gruplararası | 500,972 | 5 | 100,194 | 3.534 | .004** | 1-3, 1-4, 1-5, 4-2, 4-6 |
| | Gruplariçi | 8703,699 | 307 | 28,351 | | | |
| | Toplam | 9204,671 | 312 | | | | |
| Kabul-Cesaretlendirme | Gruplararası | 1053,334 | 5 | 210,667 | 2.119 | .063 | - |
| | Gruplariçi | 30526,712 | 307 | 99,436 | | | |
| | Toplam | 31580,046 | 312 | | | | |

*p<.05, **p<.01

Tablo 3b'de meslek olgunluğu ile meslek seçiminde aile desteği toplam ve alt boyut düzeylerinin anne eğitim düzeyine göre ANOVA sonuçları verilmiştir. Analiz sonuçları, öğrencilerin meslek olgunluğu puanı ($F_{5-307}$=1.329, p>.05) ve kabul-cesaretlendirme ($F_{5-307}$=2.119, p>.05) alt boyut puanları arasında anne eğitim düzeyi bakımından anlamlı fark olmadığını göstermektedir. Buna karşın meslek seçiminde aile desteği toplam ($F_{5-307}$=2.479, p<.05) ve bilgilendirme ($F_{5-307}$=3.534, p<.01) alt boyutu anne eğitim düzeyine bağlı olarak anlamlı şekilde değişmektedir.

Tablo 3b'de görüldüğü üzere LSD post hoc testi sonuçlarına göre farkın kaynağı meslek seçiminde aile desteği toplam için 1 (okuma yazma bilmiyor)-4 (lise), 2 (ilkokul)-6 (lisansüstü), 5 (lisans)-6 (lisansüstü) ve 3 (ortaokul)-6 (lisansüstü) grupları arasındadır. Bilgilendirme alt boyutu için ise farkın kaynağı 1 (okuma yazma bilmiyor)-3 (ortaokul), 1 (okuma yazma bilmiyor)-4 (lise), 1 (okuma yazma bilmiyor)-5 (lisans), 4 (lise)-2(ilkokul) ve 4 (lise)-6 (lisansüstü) grupları arasındadır.

Tablo 4a. Baba Eğitim Düzeyine Göre Meslek Olgunluğu, Meslek Seçiminde Aile Desteği Toplam, Bilgilendirme ve Kabul-Cesaretlendirme Alt Boyut Puanlarına İlişkin Betimleyici İstatistik

| Değişkenler | Baba Eğitim Düzeyi | N | $\bar{X}$ | Ss |
|---|---|---|---|---|
| Meslek Olgunluğu | Okuma yazma bilmiyor | 5 | 129,30 | 17,82 |
| | İlkokul | 64 | 130,77 | 16,50 |
| | Ortaokul | 96 | 134,23 | 16,08 |
| | Lise | 105 | 135,49 | 19,48 |
| | Lisans | 37 | 133,43 | 18,84 |
| | Lisansüstü | 6 | 137,17 | 15,74 |
| Meslek Seçiminde Aile Desteği Toplam | Okuma yazma bilmiyor | 5 | 62,60 | 14,64 |
| | İlkokul | 64 | 67,80 | 12,15 |
| | Ortaokul | 96 | 67,42 | 13,87 |
| | Lise | 105 | 69,15 | 15,22 |
| | Lisans | 37 | 69,23 | 16,48 |
| | Lisansüstü | 6 | 63,83 | 24,81 |
| Bilgilendirme Alt Boyutu | Okuma yazma bilmiyor | 5 | 18,60 | 5,46 |
| | İlkokul | 64 | 20,10 | 4,94 |
| | Ortaokul | 96 | 20,78 | 4,95 |
| | Lise | 105 | 21,29 | 5,70 |
| | Lisans | 37 | 21,84 | 6,10 |
| | Lisansüstü | 6 | 21,33 | 8,78 |
| Kabul-Cesaretlendirme Alt Boyutu | Okuma yazma bilmiyor | 5 | 44,00 | 11,36 |
| | İlkokul | 64 | 47,75 | 8,52 |
| | Ortaokul | 96 | 46,64 | 9,79 |
| | Lise | 105 | 47,85 | 10,31 |
| | Lisans | 37 | 47,39 | 11,46 |
| | Lisansüstü | 6 | 42,50 | 16,19 |

Tablo 4a'da baba eğitim düzeyine göre meslek olgunluğu ile meslek seçiminde aile desteği toplam ve alt boyut düzeylerinin ortalama, standart sapma ve t-testi sonuçları verilmiştir. Tablo 4a'da görüldüğü üzere baba eğitim düzeyi lisansüstü olan öğrencilerin meslek olgunluğu puan ortalaması ($\bar{X}$= 137.17) en yüksekken, baba eğitim düzeyi okuma yazma bilmiyor olan öğrencilerin meslek olgunluğu puan ortalaması ($\bar{X}$=129.30) en düşüktür.
Meslek seçiminde aile desteği toplam ($\bar{X}$=69.23) ve bilgilendirme ($\bar{X}$=21.84) alt boyutunda baba eğitim düzeyi lisans olan öğrenciler en yüksek ortalamaya sahipken, meslek seçiminde aile desteği toplam ($\bar{X}$=62.60), bilgilendirme ($\bar{X}$=18.60) ve kabul-cesaretlendirme ($\bar{X}$=44.00) alt boyutunda en düşük ortalamaya ise baba eğitim düzeyi okuma yazma bilmiyor olan öğrenciler sahiptir. Kabul-cesaretlendirme alt boyutunda baba eğitim düzeyi lise olan öğrencilerin puan ortalaması ($\bar{X}$=47.85) en yüksektir.

Tablo 4b. Meslek Olgunluğu ile Meslek Seçiminde Aile Desteği Toplam ve Alt Boyut Düzeylerinin Baba Eğitim Düzeyine Göre ANOVA Sonuçları

| Değişkenler | Varyansın Kaynağı | Kareler Toplamı | sd | Kareler Ortalaması | F | p |
|---|---|---|---|---|---|---|

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Meslek Olgunluğu | Gruplararası | 1077,977 | 5 | 215,595 | ,686 | ,634 |
| | Gruplariçi | 96491,628 | 307 | 314,305 | | |
| | Toplam | 97569,605 | 312 | | | |
| Meslek Seçiminde Aile Desteği Toplam | Gruplararası | 471,974 | 5 | 94,395 | ,443 | ,818 |
| | Gruplariçi | 65406,765 | 307 | 213,051 | | |
| | Toplam | 65878,740 | 312 | | | |
| Bilgilendirme | Gruplararası | 118,738 | 5 | 23,748 | ,802 | ,549 |
| | Gruplariçi | 9085,933 | 307 | 29,596 | | |
| | Toplam | 9204,671 | 312 | | | |
| Kabul-Cesaretlendirme | Gruplararası | 278,059 | 5 | 55,612 | ,545 | ,742 |
| | Gruplariçi | 31301,988 | 307 | 101,961 | | |
| | Toplam | 31580,046 | 312 | | | |

p>.05

Tablo 4b'de meslek olgunluğu ile meslek seçiminde aile desteği toplam ve alt boyut düzeylerinin baba eğitim düzeyine göre ANOVA sonuçları verilmiştir. Analiz sonuçları, öğrencilerin meslek olgunluğu puanı ($F_{5-307}$=.686, p>.05), meslek seçiminde aile desteği toplam ($F_{5-307}$=.443, p>.05), bilgilendirme ($F_{5-307}$=.802, p>.05) ve kabul-cesaretlendirme ($F_{5-307}$=.545, p>.05) alt boyut puanları arasında baba eğitim düzeyi bakımından anlamlı fark olmadığını göstermektedir. Başka bir deyişle öğrencilerin meslek olgunluğu puanı ve meslek seçiminde aile desteği toplam ve alt boyut puanları baba eğitim düzeyine bağlı olarak anlamlı şekilde değişmemektedir.

Dördüncü Araştırma Sorusuna Yönelik Bulgu: Meslek olgunluğu düzeyine (Düşük-Geliştirilmeli-Yüksek) göre meslek seçiminde aile desteği anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır? sorusuna yönelik bulgular Tablo 5a ve 5b'de verilmiştir. Öğrencilerin meslek seçiminde aile desteği toplam ve alt boyut düzeylerine ilişkin betimsel istatistik Tablo 5a'da verilmiştir. Tablo 5b meslek seçiminde aile desteği toplam ve alt boyut düzeylerinin meslek olgunluğu düzeyine göre ANOVA sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 5a. Meslek Olgunluğu Düzeyine Göre Meslek Seçiminde Aile Desteği Toplam, Bilgilendirme ve Kabul-Cesaretlendirme Alt Boyut Puanlarına İlişkin Betimleyici İstatistik

| | Düzey | N | $\bar{X}$ | Ss |
|---|---|---|---|---|
| Meslek Seçiminde Aile Desteği Toplam | Düşük (1) | 225 | 65,64 | 15,13 |
| | Geliştirilmeli (2) | 48 | 71,95 | 11,07 |
| | Yüksek (3) | 41 | 76,30 | 12,41 |
| Bilgilendirme Alt Boyutu | Düşük (1) | 225 | 20,23 | 5,51 |
| | Geliştirilmeli (2) | 48 | 21,46 | 5,06 |
| | Yüksek (3) | 41 | 23,68 | 4,97 |
| Kabul-Cesaretlendirme Alt Boyutu | Düşük (1) | 225 | 45,43 | 10,48 |
| | Geliştirilmeli (2) | 48 | 50,49 | 7,77 |
| | Yüksek (3) | 41 | 52,62 | 8,20 |

Tablo 5a'da meslek olgunluğu düzeyine göre meslek seçiminde aile desteği toplam, bilgilendirme ve kabul-cesaretlendirme alt boyut puanlarına ilişkin betimleyici istatistik verilmiştir. Meslek seçiminde aile desteği toplam ($\bar{X}$=76.30), bilgilendirme ($\bar{X}$=23.68) ve kabul-cesaretlendirme ($\bar{X}$=52.62) alt boyutlarında meslek olgunluğu yüksek olan öğrencilerin puan ortalaması en yüksektir. Meslek seçiminde aile desteği toplam ($\bar{X}$=65.64), bilgilendirme ($\bar{X}$=20.23) ve kabul-cesaretlendirme ($\bar{X}$=45.43) alt boyutlarında meslek olgunluğu düşük olan öğrencilerin puan ortalaması en düşüktür.

Tablo 5b. Meslek Seçiminde Aile Desteği Toplam ve Alt Boyut Düzeylerinin Meslek Olgunluğu Düzeyine Göre ANOVA Sonuçları

| Değişkenler | Varyansın Kaynağı | Kareler Toplamı | sd | Kareler Ortalaması | F | p | Farkın Kaynağı |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Meslek Seçiminde Aile Desteği Toplam | Gruplararası | 4824,386 | 2 | 2412,193 | 7,508 | ,001** | 1-2, 1-3 |
| | Gruplariçi | 63177,114 | 311 | 203,142 | | | |
| | Toplam | 68001,500 | 313 | | | | |
| Bilgilendirme | Gruplararası | 434,147 | 2 | 217,074 | 12,531 | ,000*** | 1-3 |
| | Gruplariçi | 8992,235 | 311 | 28,914 | | | |
| | Toplam | 9426,382 | 313 | | | | |
| Kabul-Cesaretlendirme | Gruplararası | 2427,734 | 2 | 1213,867 | 11,874 | ,000*** | 1-2, 1-3 |
| | Gruplariçi | 30125,317 | 311 | 96,866 | | | |
| | Toplam | 32553,051 | 313 | | | | |

**p<.01, ***p<.001

Tablo 5b'de meslek seçiminde aile desteği toplam ve alt boyut düzeylerinin meslek olgunluğu düzeyine göre ANOVA sonuçları verilmiştir. Analiz sonuçları, öğrencilerin meslek seçiminde aile desteği toplam puanı ($F_{2\text{-}311}$=7.508, p<.01), bilgilendirme ($F_{2\text{-}311}$=12.531, p<.001) ve kabul-cesaretlendirme ($F_{2\text{-}311}$=11.784, p<.001) alt boyut puanları arasında meslek olgunluğu düzeyi bakımından anlamlı fark olduğunu göstermektedir.

Tablo 5b'de görüldüğü üzere Tukey testi sonuçlarına göre meslek seçiminde aile desteği toplam ve kabul-cesaretlendirme alt boyutu için farkın kaynağı 1 (düşük)-2 (geliştirilmeli) ve 1 (düşük)-3 (yüksek) grupları arasındadır. Bilgilendirme alt boyut puanı için farkın kaynağı ise 1 (düşük)-3 (yüksek) grupları arasındadır.

Beşinci Araştırma Sorusuna Yönelik Bulgu: Meslek seçiminde aile desteğinin ve alt boyutlarından (bilgilendirme ve kabul-cesaretlendirme) her bir değişkenin meslek olgunluğunu yordama gücü nedir? sorusuna yönelik bulgular Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Meslek Seçiminde Aile Desteği Toplam Puanının Meslek Olgunluğunu Yordamasına İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

| Değişkenler | B | Standart $Hata_B$ | Standardize Edilmiş β | t | F | R | $R^2$ |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Meslek Seçiminde Aile Desteği Toplam Puanı | ,333 | ,065 | ,278 | 5,110*** | 26,113 | ,278 | ,077 |

N=314; ***p<.001

Tablo 6'da meslek seçiminde aile desteği toplam puanının meslek olgunluğunu yordamasına ilişkin basit doğrusal regresyon analizi sonuçları yer almaktadır. Tablo 6 incelendiğinde varyans analizi sonucunun ($F_{\text{aile desteği toplam}}$= 26.11) p<0.001 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Tablo 6'da meslek seçiminde aile desteği toplam puanının meslek olgunluğunu pozitif yönde anlamlı olarak yordadığı görülmektedir (p<0.001). Meslek olgunluğunun %.08'inin meslek seçiminde aile desteği değişkeni tarafından yordandığı gözlenmektedir. Meslek seçiminde aile desteği toplam puanının regresyon katsayısı .278'dir.

Altıncı Araştırma Sorusuna Yönelik Bulgu**:** Meslek seçiminde aile desteğinin ve alt boyutlarından (bilgilendirme ve kabul-cesaretlendirme) her bir değişkenin cinsiyete göre meslek olgunluğunu yordama gücü nedir? sorusuna yönelik bulgular Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Cinsiyete Göre Meslek Seçiminde Aile Desteği Toplam Puanının Meslek Olgunluğunu Yordamasına İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

| | Cinsiyet | B | Standart Hata$_B$ | Standardize Edilmiş β | t | F | R | $R^2$ |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Meslek Seçiminde Aile Desteği | Kız | .460 | .092 | .348 | 5.029*** | 25.287 | .348 | .121 |
| | Erkek | .131 | .083 | .139 | 1.575 | 2.482 | .139 | .019 |

N=314; ***p<.001

Tablo 7 cinsiyete göre meslek seçiminde aile desteği toplam puanının meslek olgunluğunu yordamasına ilişkin basit doğrusal regresyon analizi sonuçlarını vermektedir. Tablo 7'deki bulgulara göre, kız öğrencilerde, meslek seçiminde aile desteğinin meslek olgunluğunu pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı yordadığı görülmektedir (p<.001). Buna karşın erkek öğrencilerde, meslek seçiminde aile desteğinin meslek olgunluğunu pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı yordamadığı görülmektedir (p>.05).

Meslek olgunluğuna ilişkin toplam varyansın kız öğrencilerde % 12'si, erkek öğrencilerde ise % .02'si meslek seçiminde aile desteğiyle açıklanabilmektedir. Buna göre, meslek seçiminde aile desteğinin meslek olgunluğunu yordama gücünün kız öğrencilerde erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Kız öğrencilerin meslek seçiminde aile desteğinin regresyon katsayısı (β=.348) erkek öğrencilerin regresyon katsayısından (β=.139) daha yüksek olduğu saptanmıştır.

## TARTIŞMA, SONUÇ, SINIRLILIK ve ÖNERİLER

### TARTIŞMA

Lise öğrencilerinin meslek seçim sürecinde aile desteğinin meslek olgunluğu düzeyini yordama gücünün incelenmesi bu çalışmada amaçlanmaktadır. Öğrencilerin mesleki kararlarını belirlemede birçok faktör etkili olmaktadır. Bu faktörlerden cinsiyet, yaş, yetenek gibi faktörler bireyin kendisiyle ilgiliyken sosyoekonomik düzey, anne-baba eğitim düzeyi, aile yapısı gibi faktörler de meslek seçimini etkileyen sosyokültürel faktörlerdir. Birçok kuramda meslek seçiminde etkili olan aile faktörü üzerinde durulmuştur (Yeşilyaprak, 2011). Literatür incelendiğinde de meslek seçiminde ailenin sağladığı desteğin etkili olduğunu vurgulayan çalışmalar mevcuttur. Örneğin Özyürek ve Atıcı (2002) tarafından yapılan çalışmada üniversiteye yeni başlayan öğrencilerin meslek seçimi kararları üzerinde sırasıyla aile, arkadaş, öğretmen ve basındaki çeşitli kaynakların etkili olduğu bulunmuştur. Başka bir araştırmada ise yaş ortalaması 14.7 olan ergenler tarafından kariyer gelişimlerini etkileyen faktörlerin sıralanması istenmiştir ve sonuçta ilk sırada anne ve baba faktörü olduğu saptanmıştır (Paa ve McWhirter, 2000). Hamamcı ve Hamurlu'nun (2005) yürütmüş olduğu araştırma sonucunda anne babaların meslek gelişimine yardımcı olmaya yönelik tutumları ve bilgi düzeyleri ile öğrencilerin mesleki olgunluk düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Mesleki olgunluk kavramı içerisinde bireyin mesleklere ilişkin bilgi sahibi olması da yer almaktadır. Bu durum öğrencinin anne ve babasının meslek seçim sürecine ilişkin bilgi ve deneyiminden etkilendiği düşünüldüğünde anlamlı olmaktadır (Hamamcı ve Hamurlu, 2005).

Bu araştırmada kız öğrencilerin meslek olgunluğu puan ortalamasının erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu saptanmıştır (Bkz. Tablo 1). Cinsiyete göre meslek olgunluğu düzeyinin kızların lehine farklılaştığını (Uzer, 1987; Akbıyık, 1996; Akbalık, 1991; Çakar ve Kulaksızoğlu, 1997; Yazar, 1997; Sekmenli, 2000; Patton ve Creed, 2001; Acısu, 2002; Keller, 2004; Çoban, 2005; Kutlu, 2012) gösteren başka çalışmalar da mevcuttur. Uzer'in (1987), lise son sınıf öğrencileriyle yaptığı araştırmada kızların meslek olgunluğu

düzeylerinin mesleki tutum ve kendini tanıma açısından erkeklerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Bir diğer bulgu da kız öğrencilerin meslek seçiminde aile desteği toplam puan ortalamasının erkek öğrencilere göre daha yüksek olmasıdır (Bkz. Tablo 1). Kızlardan toplumsal cinsiyet rollerine uygun olarak daha çok ev işleriyle uğraşmalarının istendiği ve bundan dolayı kariyer gelişiminin geri planda kalma ihtimalinin olduğu düşünülürse erkek öğrencilerde aile desteği puanlarının kız öğrencilere göre daha yüksek olması beklenmiştir. Bu araştırmada ortaya çıkan bulguyu destekler nitelikte başka araştırma sonucuna literatürde rastlanmıştır. Erdeğer (2001) kız öğrencilerin sosyal destek düzeylerinin erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğunu bulmuştur. Buna karşın literatürde bazı araştırma bulgularında meslek seçiminde aile desteğinin cinsiyete göre anlamlı farklılaşmadığını gösteren sonuçlar da yer almaktadır (Elbir, 2000; Erim, 2001; Sürücü, 2005; Ulaş, 2011).

Bu araştırmada meslek olgunluğu ve meslek seçiminde aile desteği toplam puanının kardeş sayısına göre anlamlı farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Meslek olgunluğu ve meslek seçiminde aile desteği toplam puanının 0-2 arasında kardeş sayısına sahip öğrencilerde, 3 ve üzerinde kardeş sayısı olan öğrencilerden daha yüksek olduğu saptanmıştır (Bkz. Tablo 2). Başka araştırmalarda da kardeş sayısı arttıkça öğrencilerin ailelerinden algıladıkları sosyal destekte azalma olduğu gözlenmiştir (Elbir, 2000; Ateş, 2012). Bunun sebebi kardeş sayısı arttıkça ailenin mevcut imkanlarını kardeşler arasında pay etmesi gösterilebilir. Aileden alınan ilgi ve destek bölündüğü için meslek olgunluğu puanları da düşebilmektedir. Ateş (2012) tarafından da bu sonuç benzer şekilde yorumlanmıştır. Ailenin sahip olduğu çocuk sayısı ne kadar fazlaysa ailenin maddi ve manevi desteği de bir o kadar parçaya ayrılmaktadır. Bundan dolayı da çocuğun algıladığı sosyal destek düzeyi düşük olmaktadır (Ateş, 2012).

Anne-baba eğitim düzeyi lise ve daha üstünde olan çocukların meslek olgunluğu ve meslek seçiminde aile desteği toplam puan ortalamalarının daha yüksek olduğu saptanmıştır (Bkz. Tablo 3a ve Tablo 4a). Anne-baba eğitim düzeyinin yüksek olması anne ve babanın daha bilinçli olmasını ve meslek seçimi sürecine ilişkin deneyimlerini çocuğuyla paylaşmasını sağlayabilmektedir. Özyürek ve Atıcı (2002) tarafından yapılan araştırmada da özellikle profesyonel mesleğe sahip annelerin farklı meslekleri bilmesinin ve yaşantı zenginliğine sahip olmasının bu etkiyi sağlamış olduğu düşünülmüştür. Aytekin (2005) de yapmış olduğu çalışmada lise öğrencilerinin meslek seçimlerini etkileyen faktörlerin başında aile, ailenin sosyo-ekonomik ve eğitim düzeyinin geldiğini belirtmiştir. Ayrıca bu durum öğrencilerin meslek olgunluğunu olumlu yönde etkileyebilmektedir. Evren (1999) anne baba eğitim düzeyi yükseldikçe ergenlerin ve çocukların kariyer gelişimi düzeylerinin de yükseldiğini bulmuştur. Benzer şekilde Tecimer (2017) baba eğitim durumuna göre kariyer gelişiminde aile etkisinin anlamlı olarak farklılaştığını tespit etmiştir. Sekmenli'nin (2000) çalışmasında da baba eğitim düzeyi ile mesleki olgunluk düzeyi arasında pozitif ilişki saptanmıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin yaklaşık yüzde 70 (225 öğrenci) 'inin meslek olgunluğu düzeyi düşüktür (Bkz. Tablo 5a). Çoban (2005) de ortaöğretim son sınıf öğrencilerinin %37.5'inin mesleki olgunluk düzeylerinin düşük olduğunu tespit etmiştir. Kağnıcı (1999) ODTÜ hazırlık sınıfı öğrencilerinin %73.9'unun mesleki olgunluk düzeyinin düşük olduğunu saptamıştır.

Bu araştırmada ortaya çıkan bir diğer bulgu meslek olgunluğu düzeyi yüksek veya geliştirilebilir olan öğrencilerin meslek seçiminde aile desteği puanlarının meslek olgunluğu düşük öğrencilere göre anlamlı olarak daha yüksek olduğudur (Bkz. Tablo 5a ve Tablo 5b). Bu bulgu, meslek olgunluğunun yüksek olmasının aileden daha fazla destek algılanmasını sağladığı şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca aileden daha fazla destek algılayan öğrencilerin meslek olgunluğu düzeyi de daha yüksek olabilmektedir. Akdaş (2013) ve Sürücü (2005) tarafından yapılan çalışmalarda da lise öğrencilerinin mesleki olgunluk düzeyleri ile algılanan sosyal destek düzeyleri arasında pozitif ilişki bulunmuştur.

Bu araştırmada elde edilen son bulgu ise meslek seçiminde aile desteğinin, öğrencilerin meslek olgunluğu düzeyini anlamlı olarak yordamasıdır. Ayrıca kız öğrencilerde, meslek seçiminde aile desteği anlamlı yordayıcıyken erkek öğrencilerde meslek seçiminde aile desteğinin anlamlı yordayıcı olmadığı saptanmıştır (Bkz. Tablo 6 ve Tablo 7). Benzer şekilde başka araştırmalarda da lise öğrencilerinin mesleki olgunluk düzeyleri ile genel, aile, arkadaş ve öğretmenlerinden algıladıkları sosyal destek düzeyleri arasında anlamlı ve pozitif ilişkiler olduğu saptanmıştır (Sürücü, 2005; Köküsoy, 2008; Çalışkan, 2015). Anne-baba desteği kariyer olgunluğunu yordamada önemli bir rol oynamaktadır (McNair ve Brown, 1983). Whiston ve Keller (2004), aile desteğinin meslek olgunluğunun yordayıcısı olduğunu tespit etmiştir.

**SONUÇ**

Özetle; araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunun meslek olgunluğu düzeyi düşük çıkmıştır. Meslek olgunluğu ve meslek seçiminde aile desteği kabul-cesaretlendirme alt boyutu cinsiyete göre anlamlı farklılaşmaktadır. Kardeş sayısı ve anne-baba eğitim düzeyine göre meslek olgunluğu anlamlı farklılaşmamaktadır. Anne eğitim düzeyine göre meslek seçiminde aile desteği anlamlı farklılaşmaktadır. Ayrıca meslek seçiminde aile desteğinin meslek olgunluğunun anlamlı yordayıcısı olduğu bulunmuştur. Bu sonuçlar literatürde yer alan başka araştırmalarla da desteklenmektedir.

**SINIRLILIK**

Kariyer seçiminde aile desteğinin önemini göstermesi açısından literatüre katkı sağlayan bu araştırmanın birtakım sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk sınırlılık elde edilen bulguların farklı sınıf düzeyinde yer alan öğrencilere genellenmemesidir. Bununla birlikte araştırma bulguları, kendini anlatmaya dayalı ölçeklerden elde edilen verilerle sınırlıdır. Lise son sınıf öğrencilerinin sınava hazırlandıkları gerekçesiyle okul yönetimi tarafından araştırmaya katılmalarına izin verilmemesi 17 ve 18 yaş grubunun örneklemde yeterince temsil edilmemesine neden olmuştur. Araştırmada algılanan aile desteği belirlenmiş olup ebeveynlerin çocuklarına destek sağlamasına ilişkin görüşleri yer almamaktadır.

**ÖNERİLER**

Araştırmacılara ve alanda çalışan psikolojik danışmanlara yönelik öneriler aşağıda sıralanmıştır.

Gelecek araştırmalarda anne ve babaların çocuklarına sağladığı desteğin niteliğini ve özelliğini keşfedecek nitel çalışmalar düzenlenebilir. Meslek seçimine yönelik aile desteğinin gelişimsel yönü de bulunmaktadır. Bundan dolayı boylamsal araştırmalar yapılabilir. Kariyer seçiminde aile desteği ve meslek olgunluğu farklı değişkenlerle incelenebilir. Ayrıca benzer çalışmalar farklı örneklemlerde ve lise son sınıf düzeyinde yer alan öğrencileri de dahil ederek yapılabilir.

Bu araştırmada öğrencilerin meslek olgunluğu düzeyinin düşük olduğu saptanmıştır. Alanda çalışan psikolojik danışmanlar öğrencilerin meslek olgunluğu seviyesini artıracak çeşitli çalışmalara okul PDR programında yer verebilir. Meslek seçiminde aile desteğinin öneminin açığa çıkması ailelere yönelik mesleki rehberlik alanında çeşitli seminer ve bilgilendirici toplantıların düzenlenmesi gerektiğini göstermektedir.

**REFERANSLAR**

1. Acısu, S. (2002). Koruma altında olan lise ve meslek lisesi öğrencilerinin mesleki olgunluk düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

2. Akbalık, G. (1991). *Ortaokul III. sınıf öğrencilerinin mesleki olgunluk düzeylerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
3. Akbıyık, Y. (1996). *Meslek liselerine devam eden öğrencilerin mesleki olgunluk düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
4. Akbulut, N. (2010*). 12. sınıfta okuyan kız ve erkek öğrencilerin mesleki olgunluk ve umutsuzlukları arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
5. Akdaş, G. (2013). *Sağlık meslek lisesi öğrencilerinin mesleki olgunluk düzeylerinin ve algıladıkları aile desteğinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
6. Ateş, B. (2012). Benlik saygısı geliştirme programının ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin benlik sayısı düzeylerine etkisi. *Akademik Bakış Dergisi, 38*, 1-13.
7. Aytekin, A. (2005). *Meslek seçimini etkileyen sosyo-ekonomik ve kültürel faktörler (Isparta örneği)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
8. Bacanlı, F. ve Sürücü, M. (2011). İlköğretim öğrencilerinin kariyer gelişimleri ile ebeveyne bağlanmaları arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 9* (4), 679-700.
9. Bozgeyikli, H., Doğan, H. ve Işıklar, A. (2010). Üstün yetenekli öğrencilerin mesleki olgunluk düzeyleri ile algıladıkları sosyal destek düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 28* (1), 133-149.
10. Bryant, B. K., Zvonkovic, A. M. ve Reynolds, P. (2006). Parenting in relation to child and adolescent vocational development. *Journal of Vocational Behavior, 69*, 145-175.
11. Büyüköztürk, Ş. (2015). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı.* Ankara: Pegem Akademi.
12. Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
13. Cohen HL, McGowan J, Fooskas S. ve Rose S. (1984). Positive life events and social support and the relationship between life stress and psychological disorder. *American Journal of Community Psychology, 12*, 567-587.
14. Çakar, M. ve Kulaksızoğlu, A., (1997). Lise son sınıf öğrencilerinin mesleki olgunluk düzeyleri ile denetim odağı düzeylerinin karşılaştırılması, M.*Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 9*,113-131.
15. Çakır, Y. ve Palabıyıkoğlu, R. (1997). Gençlerde sosyal destek- çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeğinin güvenirlik ve geçerlik çalışması. *Kriz Dergisi, 5* (1), 15-24.
16. Çalışkan, E. (2015). *Meslek lisesi öğrencilerinin mesleki olgunluk ve sosyal destek düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi (İstanbul ili Anadolu Yakası örneği)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.
17. Çivilidağ, A. (2003). *Anadolu Lise ve Özel Lise Öğretmenlerinin İş Tatmini, İş Stresi ve Algılanan Sosyal Destek Düzeylerinin Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Analiz* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
18. Çoban A. E. (2005). Lise son sınıf öğrencilerinin mesleki olgunluk düzeylerinin yordayıcı bazı değişkenlere göre incelenmesi, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6* (10), 39- 54.
19. Doğan, T. (2008). Psikolojik belirtilerin yordayıcısı olarak sosyal destek ve iyilik hali. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 3* (30), 30-44.

20. Elbir, N. (2000). Lise 1. Sınıf öğrencilerinin sosyal destek düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
21. Erdeğer, N. (2001). Lise öğrencilerinin sosyal destek ve yalnızlık düzeylerinin incelenmesi ( Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
22. Erim, B. (2001). *Yetiştirme yurtları ve aileleri yanında kalan ergenlerin benlik Saygısı, depresyon ve yalnızlık düzeyleri ile sosyal destek sistemleri açısından karşılaştırılması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
23. Evren, M. (1999). *Mesleki grup rehberliğinin cinsiyetleri farklı ilköğretim okulu sekizinci sınıf öğrencilerinin mesleki olgunluklarına, mesleki benlik algılarına ve mesleki tercihlerine etkisi* ( Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
24. Hamamcı, Z., Bacanlı, F. ve Doğan, H. (2013). İlköğretim, ortaöğretim ve üniversite öğrencilerinin mesleki ve eğitsel kararlarını etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 12* (44), 284-299.
25. Hamamcı, Z. ve Hamurlu, K. (2005). Anne babaların meslek gelişimine yardımcı olmaya yönelik tutumlar ve bilgi düzeylerinin çocuklarının mesleki karasızlıklar ile ilişkisi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 10,* 55–69.
26. İşgör, İ. Y., & Sezer, F. (2008). Mesleki olgunluk anlayışı kazandırmaya yönelik sınıf içi rehberlik etkinlikleri program denemesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18*(2), 239-252.
27. Kağnıcı, D. Y. (1999). *Vocational maturity of METU preparatory school students* (Unpublished Master's Thesis). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
28. Karasar, N. (2007). *Bilimsel Araştırma Yöntemi.* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
29. Keller, K. (2004). *The relation between parental behavior and the career maturity and selfefficacy of young adolescents* (Unpublished doctorals thesis). University of India, United States of America.
30. Keller, B. K. ve Whiston, S. C. (2008). The role of parental influences on young adolescents' career development. *Journal of Career Assessment, 16* (2), 198-217.
31. Kenny, E., (1990). College Seniors' Perceptions of Parental Attachments: The Value and Stability of Family Ties. *Journal of College Student Development, 31* (1), 39-46.
32. Kırdök, O. (2010). *Bilişsel bilgiyi işleme yaklaşımına göre geliştirilen mesleki karar verme programının sınanması* (Yayımlanmamış doktora tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
33. Köküsoy, K. (2008). *Endüstri meslek liselerinde bir meslek alanına yönelmiş olan öğrencilerin mesleki olgunluk ve algıladıkları aile desteği düzeylerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
34. Kutlu, M. (2012). Anadolu ve genel lise öğrencilerinin çeşitli değişkenlere göre mesleki olgunluk düzeylerinin incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 13* (1), 23-41.
35. Kuzgun, Y. (2014). *Meslek Rehberliği Ve Danışmanlığına Giriş*. Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.
36. Kuzgun, Y. ve Bacanlı, F., (2005). *Lise Öğrencileri İçin Mesleki Olgunluk Ölçeği El Kitabı*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
37. Levinson, E.M., Ohler, D.L., Caswell, S., ve Kiewra, K., (1998). Six Approaches to the Assesment of Career Maturity. *Journal of Counselling and Development. 76* (4), 475-482.
38. McNair, D. ve Brown, D. (1983). Predicting the occupational aspirations, occupational expectations, and career maturity of black and white male and female 10th graders. *The Vocational Guidance Quarterly, 32,* 29-36.

39. Oğuz, Ö. (2008). *Lise öğrencilerinin mesleki olgunluk düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi (Özel Arı Lisesi Örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
40. Owen, F. K., Kepir, D. D., Özdemir, S., Ulaş, Ö. ve Yılmaz, O. (2012). Üniversite öğrencilerinin bölüm seçme nedenleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8*(3), 135-151.
41. Özgan, A. (2006). *Meslek lisesi öğrencilerinin mesleki karar verme olgunluğu ile bazı kişilik özelliklerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
42. Özyürek, R. ve Atıcı, M. K. (2002). Üniversite öğrencilerinin meslek seçimi kararlarında kendilerine yardım eden kaynakların belirlenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 2* (17), 33-42.
43. Paa, H. K. ve McWhirter, E. H. (2000). Perceived influences on high school students' current career expectations. *The Career Development Quarterly, 49*(1), 29-44.
44. Patton, W. ve Creed, P. A. (2001). Developmental issues in career maturity and career decision status. *The Career Development Quarterly, 49*, 336-351.
45. Sekmenli, T. (2000). *Lise 1. sınıf öğrencilerinin mesleki olgunluk düzeyleri ile sürekli kaygı düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
46. Sürücü, M. (2005). *Lise öğrencilerinin mesleki olgunluk ve algıladıkları sosyal destek düzeylerinin incelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
47. Şeker ve Kaya (2018). Lise öğrencilerinin meslek seçiminde aile desteği: bir ölçek geliştirme çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 8* (49), 157-171.
48. Tecimer, S. (2017). *Lise Öğrencilerinin Kariyer Gelişiminde Aile Rolünün Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Doğu Akdeniz Üniversitesi, KKTC.
49. Turner, S. ve R. Lapan (2002). Career Self-Efficacy and Perceptions of Parent Support in Adolescent Career Development. *The Career Development Quarterly, 51*, 44-55.
50. Ulaş, Ö. (2011). *Lise öğrencilerinde mesleki olgunluğun yordayıcıları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
51. Uzer, A.S. (1987). Lise *öğrencilerinin yükseköğretim programlarını tercihleri ile kendi yetenek, ilgi ve mesleki olgunluk düzeyleri arasındaki ilişkiler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
52. Whiston, S. C., ve Keller, B. K. (2004). The Influences of the Family of Origin on Career Development: A Review and Analysis. *The Counseling Psychologist, 32*(4), 493–568.
53. Yazar, A. (1997). *Genel ve meslek lisesi öğrencilerinin mesleki olgunluk düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
54. Yeşilyaprak, B. (2011). Mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığına giriş. In B.Yeşilyaprak (Eds.), *Mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığı kuramdan uygulamaya* (1-41). Ankara: Pegem Akademi.

# SHAKESPEARE'S STAGE AS A PSYCHIATRIC WARD: ANGRY AND DISTURBED MINDS IN *CORIOLANUS* AND *RICHARD III*

**Assist. Prof. Dr. FEHMİ TURGUT**
Karadeniz Technical University

**Dr. ÖZNUR YEMEZ**
Selçuk University

## ABSTRACT

Dramatic experience is not the only one provided by the Shakespearean plays for their readers and viewers. The plays also provide us with a range of enriching real life experiences: political, cultural, sociological, historical and so on. Psychological experience is another one plotted, fictionalized and dramatized by Shakespeare's ability to deeply observe human behavior and human mind having a very significant role in what makes him timeless and universal. He discovered the depths of human mind, emotions and feelings, both conscious and unconscious. His powerful sense of observation reflected on his uncanny psychological understanding of human nature and on his ability to synthesize human passion and psychology into poetry and drama. Hence, this study deals with the angry and disturbed minds with reference to psychological disorders in Shakespeare's *Coriolanus* and *Richard III*. In *Richard III*, the study argues that Richard has some psychopathic tendencies that shape the very nature of his relationships with others and of the way he moves to and rules in the office. In *Coriolanus*, the study deals with egotism and paranoia in the character Caius Martius.

**Key Words**: Shakespeare, Richard III, Coriolanus, egotism, paranoia, narcissism

Shakespeare's plays are not about man as an individual as a static social object, not about the scene itself as geography on earth but they are about the variegated mind(s) man has, they are about the life man has lived in the scene composed by different conditions, causes and effects, motives and incentives. This might be the main reason why Shakespearean texts still influence the way we think about man as a psychological subject, the way we think about ourselves, the roles we want to have and we are given, the motivations behind social events and realities. By variegated minds, this study means the psychological traits, “mental qualities of human nature as contradistinguished from its physical or corporal features” (Semple, 1881, p. 193). Though it is an olden theatrical cliche, all Shakespeare characters loudly, heartbreakingly and enthusiastically ask him about their motivations. Therefore, this study is an analysis of the psychology of the motivations of Caius Marcius, aka Coriolanus, and Richard III created by Shakespeare.

Shakespearean texts inspire and attract not only the attention of men of literature but also researchers from different spheres of the scientific circle (Guiseppe, 2017 p. 10). The reason for this is the power of imagination injected by Shakespeare into the readers and the viewers of all times in his dramatic texts. Up until the twentieth century, Shakespearean characters were approached from dramatic and theatrical perspective and within the limitations, conditions, realities, needs and necessities of time and era in which Shakespeare created them. With the rise of modernism, with more detailed psychological and sociological research perspectives, there have been a number of changes in the very nature, characteristics and personalities of Shakespearean characters. For example, an ideal Hamlet could be seen as a

sociopath or social misfit, an avenger and a killer from a socio-psychological perspective (Willimason, 2005, p. 262). Depression and melancholia are the other two psychological terms that define the state of mind that lies behind what Hamlet does on the stage as well.

In 1951, John Todd coined the term Othello syndrome. The term refers to the delusion of infidelity of a significant other, which is sometimes used interchangeably with delusional or morbid jealousy, which may be associated with a part of a narcissistic or paranoid personality disorder. It can also be called as “conjugal paranoia” (Buss, 2000, p. 74). Rereading of Othello from this perspective will certainly help us understand so many violent acts against women. Very often we hear or read the killer say "Yes I killed her; but I loved her" or "It was a matter of honour". Shakespeare's tragic characters perfectly comply with what Marjorie Garber says in order to refer to the universality and timelessness of the plays and characters:

> Every age creates its own Shakespeare. What is often described as the timelessness of Shakespeare, the transcendent qualities for which his plays have been praised around the world and across the centuries, is perhaps better understood as an uncanny timeliness, a capacity to speak directly to circumstances the playwright could not anticipated or foreseen. Like a portrait whose eyes seem to follow you around the room, engaging your glance from every angle, the plays and their characters seem always to be "modern" and always to be "us". (2004, p. 3)

Jan Kott compares Shakespeare's Hamlet to a sponge in that it absorbs all the problems of modern times unless it is performed in an old fashion. Kott claims that “Shakespeare does not need to be modernized or brought up to date. History. . . finds its reflection in [the tragedies], in every age” (Kott, 1964, p. 204). Nevertheless, because of political and ideological perspectives upon which modern interpretations of Shakespearean texts are built, the nature of these interpretations show historical and periodical differences. This can be applied to most of his plays.

The play *Richard III* begins with the words of a disturbed, angry and disordered- namely a paranoid-schizoid mind. As soon as Richard, Duke of Gloucester, appears alone on the stage, he announces to the audience his bloody plans to get rid of his brother, King Edward IV. He seems to be happy with the rise of his brother, Edward, to the throne, but this is just a big irony:

Now is the winter of our discontent
Made glorious summer by this son of York,
And all the clouds that loured upon our house
In the deep bosom of the ocean buried. (I.I)

As a matter of fact, he does not feel secure in his relations with the other royal family members. Gloucester believes that nothing good comes out of an ill-shaped man. He thinks he is ugly, not suitable enough to attract a woman's attention for love, lamely, unfashionable. Deep in his mind lies a strong sense of pessimism for his future in state, love and social affairs. Mixed with pessimism, Gloucester suffers from a complex of inferiority as well, which instils in a measure of revenge against everything: against his family members, his people, the nature and, somewhere deep inside, against God:

But I, that am not shaped for sportive tricks,
Nor made to court an amorous looking-glass;
I, that am rudely stamp’d, and want love’s majesty
To strut before a wanton ambling nymph;
I, that am curtail’d of this fair proportion,

Cheated of feature by dissembling nature,
Deformed, unfinish'd, sent before my time
Into this breathing world, scarce half made up,
And that so lamely and unfashionable
That dogs bark at me as I halt by them;
Why, I, in this weak piping time of peace,
Have no delight to pass away the time,
Unless to spy my shadow in the sun
And descant on mine own deformity:
And therefore, since I cannot prove a lover,
To entertain these fair well-spoken days,
I am determined to prove a villain
And hate the idle pleasures of these days. (I. II.3)

All his plotting is the product of insanity. He plans to get rid of everybody who stands between the throne and him in some way or another:

But yet I run before my horse to market:
Clarence still breathes; Edward still lives and reigns:
When they are gone, then must I count my gains. (I.I)

This state of mind can be explained as the Richard III syndrome: sense of insecurity, psychological deformity as a result of physical deformity, anxiety, despair, and the delusion that nothing good comes out of a man, like him, with such a physical deformity and ugliness. On the other hand, Richard's excuses for his future evils, those that are related to his physical deformity- *rudely stamp'd, unfinish'd, sent before my time, so lamely and unfashionable*- can be associated with Somatic Symptom Disorder, thinking that his physical features make it difficult for him to achieve normal social, interpersonal and erotic functions. Furthermore, one's sense of his/her own-body, the ways (s)he attends to her/his body, in short, one's bodily sensations and experiences are considered to be a vehicle for her/his engagement and relations with the outside world. All of these in the character of Richard III are negative and it is no surprise that he is bound to develop psycho-sciologically negative, problematic and symptomatic relations with the outside world.

*Richard III* is a play where hypocricy reaches its peak in Gloucester's relationships. Hypocricy is related to particular actions and character traits, both of which can very well be seen in the play. In Gloucester, it is a vice. If we read the play leaving his soliloquys, which can be called his self-confessions, Gloucester is seen a man of intellectual virtue. "No news so bad abroad as this at home;/The King is sickly, weak and melancholy, / And his physicians fear him mightily" (I.I) says Hastings. To this, "*Now, by Saint Paul, this news is bad indeed*." (I.I) responds Gloucester. As soon as Hastings exists, he adds " He cannot live, I hope; and must not die/ Till George be pack'd with post-horse up to heaven" (I. I). To Lady Ann he says: "Lady, you know no rules of charity, / Which renders good for bad, blessings for curses." (I. II). When he is alone, he undresses his mask: "And I nothing to back my suit at all, /But the plain devil and dissembling looks." (I. II). He runs fast between intellectual vices and intellectual virtues.

Dealing with the theme of power and with the act of attaining it, focusing on particularly class cultural conflict between the patricians and plebeians, corresponding to the elements and characteristics of political and social struggles that persist throughout history, the play Coriolanus offers us another angry mind as a main character: Caius Martius, aka Coriolanus. Coriolanus reveals his psychology at the very beginning of the play as being a narcissist, egotist

and a paranoiac. His reckless egotism, his exaggerated sense of pride and his political paranoia make him vulnerable to betrayal.

Throughout the play, paranoia or paranoid mind controls both the plebeians and Caius Marcius. The reason for this is that plebeians think Caius Martius is a threat to their newly gained constitutional right and to their well being as equal citizens in Roman Republic.

*First, you know Caius Marcius is chief enemy to the people*. (I.I.5)

*... he's a very dog to the commonalty*. (I.I.22)

For some, this may seem to be a common public prejudice towards Caius Marcius for he holds a strong military position which they think will influence the rulings of the Roman Senate. But they see a tragic part in Caius Marcius which they think will corrupt him, lead him to faults. Among these faults are his intact and inordinate pride and egotism. Considered to be a superman, a symbol of patriotism and the invincible sword of the Roman Republic, the senate promote him to consulship. The problem is he must have the support of the common people. Nevertheless, his tactless scorn, cultural, political hatred, his sense of personal excellence, his belief in political elitism urge him to despise the common people's right to vote for him to the senate.

**Coriolanus**

I do beseech you,
Let me o'erleap that custom, for I cannot
Put on the gown, stand naked and entreat them,
For my wounds' sake, to give their suffrage: please you
That I may pass this doing (II. II).

The political war, mostly for the sake of political power, is also fuelled by political paranoia that control both Marcius and the plebeians. The rights given to the plebeians, Caius Marcius fears, will undermine and in the long run will destroy the founding principles of the Rome:

**Coriolanus**

And a petition granted them, a strange one--
To break the heart of generosity,
And make bold power look pale--they threw their caps
As they would hang them on the horns o' the moon,
Shouting their emulation (I. I.).

The plebeians are also obsessed with power. Their fear of loss of power tend to manipulate the conflict between them and Caius Marcius:

**Brutus**

Get you hence instantly, and tell those friends,
They have chose a consul that will from them take
Their liberties; make them of no more voice
Than dogs that are as often beat for barking
As therefore kept to do so. (II. III)

From ancient times up to the present, fear has been used by the controlling power groups to justify their power. Thucydides, Machiavelli Wrong refers to power as means of subjugation, control and domination. In *Coriolanus*, this fear of loss of power turns into a form of political paranoia. According to Robins and Post **(**1997), paranoid minded people perceive the world as a dangerous place and their senses are controlled by the ever-present danger. Caius Martius is a danger and threat to the plebeians and the plebeians are a thread to Marcius. Though Coriolanus is a main character in the play, he belongs to and lives in a world apart. With his excessive sense of heroism and paranoid mind in the play, Coriolanus can be extended and adapted to the contemporary politics in countries across the world. The chaos in the Middle East, the political turmoil in Europe, including the Brexit, can be explained with reference to such a paranoid mind. The play also offers us a perspective upon which we build our understanding of the nature of the political hatred or the Psychopolitics of Hatred as Robin and Post refer to. In *Richard III*, considering the definition of self-efficacy- one's ability to meet challenges and complete a task successfully (Bandura, 1988). Duke of Gloucester is fully aware of his self-efficacy in performing evil activities. Thus, the play would be a guide book in understanding the psychology of evil. To conclude, this paper reveals how human nature and psychology have interwoven with political and military power, social, cultural and economic class to produce the career of villainy and tyranny. Therefore, both plays can be considered to be observations about the nature and psychology of vice.

**REFERENCES**

Bandura, A. (1988). Self-efficacy Conception of Anxiety. *Anxiety Research, 1,* 77-98.

Buss, D. (2000). *The Dangerous Passion: Why Jealousy Is as Necessary as Love and Sex*. NY: The Free Press.

Garber, M. (2004). *Shakespeare After All*. NY: Anchor Books.

Guiseppe, M. (2017). *Shakespearean Interdisciplinary Variations*. Rome: Poole, W. and Scholar,

Kott, J. (1964). *Shakespeare Our Contemporary*. Warsaw: Doubleday.

Lederer D. (1990). *The Absent Body*. Chicago: University of Chicago Press.

Massara, Guiseppe (Ed.) (2017). *Shakespearean Interdisciplinary Variations.* Rom nel Rinascimento: Rome; Poole, W. and Scholar.

Ned, R. (2007). *Coercion, Cooperation, and Ethics in International Relations.* New York: Routledge.

Robbins, J. M. & Kirmayer, L. J. (1991). Attributions of common somatic symptoms. *Psychol Med.* 21:1029 – 45.

Robins, S. R. & Post, J. M. (1997). *Post Political Paranoia: The Psychopolitics of Hatred*. London: Yale University Press.

Semple, R. H. (1881). A Psychological Study of Shakespeare. *Journal of Psychological Med*. Met. Pathol 7(2), pp. 193-214.

Shakespeare, W. (1999). *King Richard III*. Jull, J. (Ed.). USA: Cambridge University Press.

Shakespeare, William (1608), "Coriolanus", in A. L. Rowse (Ed.), *The Annotated Shakespeare, Vol. III* (547-615), New York: Clarkson N. Potter.

Willimason, C. H. (2005). *Readings on the Character of Hamlet*. London: George Allen & Umwin Ltd.

Wrong, D. (1995). *Power: Its Forms, Bases, and Uses*. New Brunswick: Transaction Publishers.

# MOLLA ABDÜLHADİ EL-COMANÎ'NİN HAYATI VE 'EQÎDA ÎMANÊ ADLI ESERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

**Fethi DEMİR**
İ.H.L. Meslek Dersleri Öğretmeni

**Mazhar DÜNDAR**
İ.H.L. Meslek Dersleri Öğretmeni

## ÖZET

Yüce dinimiz İslam'ın konu ve muhtevasını oluşturan iki temel alanı söz konusudur. Bu iki alanın ilki itikadi, yani inanç ile ilgili olanlar, ikincisi ise ameli, pratiğe dönük alanlardır. Bu iki alanın gerçek anlamda gerçekleşmesiyle, bunların neticesinde ahlak dediğimiz İslam'ın esasını teşkil eden üçüncü alanı da meydana gelmiş olur. Yani diğer bir ifadeyle dini hükümlerin bir kısmı itikatla ilgilidir ki bunlar dinin asıl temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla din en başında inanç esasları üzerine kurulur.

Daha sonra bu itikat üzerine, onun ayrılmaz bir sonucu ve tabii gereği olarak günlük hayatta yaptığımız davranışlarımız, ameller(muamelat) gerçekleştirilir. Aslında ayrılmaz bir bütün gerçeklik olan dinin muhtevasını taksime tabi tutmak, sadece zihni anlamda onu anlamaya yarayan bir ameliyedir. Gerçek anlamda bu kısımları birbirinden ayırmak pek de doğru değildir. Zira bunların her birini diğerinin olmazsa olmaz şartıdır.

Pratik(ameli) hayat ile ilgili esaslar ile tüm varlık âlemi ile ilgili işlerimiz, yani muamelat üzerinde düşündüğümüzde görülecektir ki bunların hiç biri sağlam bir inanca dayanmadan özü olmayan ve sadece şekilden öteye bir anlam ifade etmeyecektir. O halde din, özü itibarıyla itikat dediğimiz teorik alt yapıya dayalı ve daima onun yönlendirdiği inanç ve pratikten oluşan iki esasın meydana getirdiği bütünlüğün adıdır. İşte bu bütünlüğün tam manasıyla kavranarak gerçekleştirilmesi sonucu ortaya çıkan ferdi ve toplumsal telakki ve kabuller ise ahlaki esasları oluştururlar. Molla Abdülhadi 'eqîda îmanê'de, bu temel gerçeklikten hareketle öncelikle akide ile ilgili temel esasları en veciz ifadelerle ele almış daha sonra ameli konulara terettüp eden İslam'ın şartlarını irdelemiştir. Biz bu bildiride Molla Abdülhadi el-Comani'nin hayatını ve 'eqîda îmanê adlı manzum kürtçe eserinin değerlendirmesini yapacağız.

**Anahtar Kelimeler**: Molla Abdülhadi el-Comani, 'eqîda îmanê, itikat, amel.

## ABSTRACT

Our supreme religion has two main areas that constitute the subject and content of Islam. The first of these two areas is the creed, that is, belief-related areas, and the second is practical, practical areas. With the realization of these two fields, as a result of this, the third area that constitutes the essence of Islam, which we call morality, occurs. In other words, some of the religious provisions are related to creed, which is the main basis of religion. Therefore, religion is founded on the principles of faith at the beginning.

Then, upon this creed, an inseparable result and of course, our daily life behaviors, actions are performed. In fact, subdividing the contents of religion, which is an inseparable whole reality,

is a process that only serves to understand it in the sense of the mind. It is not really true to separate these parts from each other. Because each of these is an indispensable condition of the other.

When we think about the principles of practical life and our work on the whole world of being, that is, the treatment, it will be seen that none of them will make any sense beyond just a form without relying on a firm belief. Religion, then, is the name of the integrity formed by two principles consisting of belief and practice, based on the theoretical background we call creed. As a result of the realization of this wholeness, individual and social considerations and acceptances constitute moral principles. In this eqîda îmanê, Mollah Abdülhadi firstly discussed the basic principles of religious faith in the most terse terms and then examined the conditions of Islam, which deals with practical issues. In this paper, we will evaluate the life of Mollah Abdülhadi al-Comani and his verse Kurdish work "eqîda îmanê".

**Keywords:** Mullah Abdülhadi al-Comani, 'eqîda îmanê, creed, deed.

**Hayatı, Doğumu ve Ölümü**

Biz, Molla Abdülhadi el-Comani'nin hayatı hakkındaki malumatı, Diyarbakır'da yaşayan ve Diyarbakır Belediyesi DİSKİ'de daire başkanı olarak çalışan oğlu Muhammed Bilgin'den değerli danışman hocam Prof. Dr. Vecihi Sönmez ile beraber mülakat yaparak elde ettik. Hocanın tam ismi Molla Abdülhadi b. Molla Tayyip b. Molla Said el-Comani'dir. Molla Abdülhadi, Siirt ilimizin Baykan ilçesine bağlı Comani köyünde 1913 yılında dünyaya geldi. 2001 yılında 88 yaşında olan Molla Abdülhadi Diyarbakır'da hakkın rahmetine kavuştu. Hoca, Diyarbakır Şehitlik mezarlığına defnedilmiştir.

**Tahsil Hayatı, Yaşadığı Dönemdeki Çağdaşı Âlimler ve Hocaları**

Molla Abdülhadi, tahsil hayatına babası Molla Tayyib'in yanında ders alarak başladı. Daha sonra ilim hayatının önemli bir kısmını bölgenin büyük âlimlerinden meşhur allame Molla Alaaddin-i Narê (Narê, Baykan'a bağlı bir köy)'den aldı. Daha sonra bölgenin önemli âlimlerinden, Molla Abdussamed'den de dersler aldı. Onun ders arkadaşları ise yine bölgenin tanınmış âlimlerinden Molla Selahaddin Comani, Molla Ramazan Comani, Molla Hawi'dir. Son olarak ilim hayatının en önemli kısmını Molla Alaaddin-i Narê'nın damadı olan ve yine bölgenin meşhur âlimlerinden Molla Muhyiddin el-Hawêli (Hawêl, Baykan'a bağlı bir köy)'nin yanında tamamlayarak ondan icazetini aldı. İlk müderrisliğe doğduğu köy olan Comani'de başladı. Daha sonraları, Cefan (Baykan), Harbelus (Baykan), Sairta (Kurtalan), Pileka (Silvan), Gırkêhoto (Silvan), Biv'as (Silvan), Şanederki, Ermi, Sevika, Bahıms, Çermik, Kemberlu gibi birçok yerde hem imam ve hem de müderrislik yaparak halkı aydınlatmanın yanı sıra birçok talebe yetiştirmiştir.

**Talebeleri ve Eserleri**

Molla Abdülhadi müderrisliği boyunca birçok talebe yetiştirmiştir. Bunlardan en öne çıkanlar şunlardır: Molla Zeynel Abidin Zınar, Molla Ahmet Bilgin, Molla Kazım el-Malati, Molla Abdürrahman Bilgin, rahmetli Molla Abdülcelil Candan, Molla Muhyettin Sönmez, Lütfi Baksi. Molla Abdülhadi'nin yazılı olarak elimizde sadece 'eqîda îmanê(İman Akidesi) adlı manzum Kürtçe eseri bulunmaktadır. Fakat hocanın ayrıca birkaç kaside ve şiirinin de olduğu mülakatımızda dile getirildi.

**Eserin Genel Değerlendirilmesi**

Molla Abdülhadi eserinde, Kelam ilminin mesail (temel meseleler) veya makasid (amaçlar) olarak da isimlendirilen ilahiyyat (Allah'a ve kadere imanı da ifade eden ulûhiyetle ilgili meseleler), nübüvvat (peygamberler ve kitaplara iman), sem'iyyat (gayb konusu olan ve

hakkında ancak nassa dayanarak bilgi sahibi olunabilen, meleklere ve ahirete iman) konularını manzum bir şekilde en yalın biçimde ifade etmiştir. Molla Abdülhadi'nin klasik Eş'ari çizgisinde olduğunu net bir şekilde söyleyebiliriz. Ehl-i sünnet ve diğer bazı Kelam ekollerinin bu konuda görüşlerine özetle değinmekte fayda mülahaza etmekteyiz. Konuyu ilahiyyat, nübüvvat ve sem'iyyat ana başlıkarı bağlamında ele almaya çalışacağız:

İlahiyyat ile ilgili meseleler; İman kalbin tasdikidir diyenler: Eş'ari ve Matüridi kelamcıların ekserine göre iman, inanılması gereken şeylerin kalbin tasdik etmesidir. İmam Matüridi, Eş'ari, Bakillani, Cüveyni, Gazzali, Ebu'l-Muin en-Nesefi, Şehristani ve Amidi gibi Sünni kelamcıların kanaati bu şekildedir. (Kılavuz, A. Saim, 1982: 20-21). Kur'an'da Yüce Allah: *"(Bedevi) Araplar, iman ettik dediler. De ki: siz iman etmediniz, ama boyun eğdik deyin. Henüz iman kalplerinize yerleşmedi.*" (Hucurat, 49/14) buyurmuştur. Dolayısıyla bu ayet onların bu görüşlerini desteklemektedir.

İman dilin ikrarıdır görüşünü Mürcie ve Kerramiye mezhepleri savunmuştur. Onlara göre iman, inanılması gereken şeylerin kalbin tasdiki olmaksızın dil ile ikrar edilmesidir. Yani sadece dil ile ikrar edilmesini kâfi görmektedirler. Onlar Peygamber efendimizin bu dünyadaki hükümler açısından ele almamız gereken bir hadisini, bu konuya delil olarak kullanmışlardır. Bu hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz: "*İnsanlar 'Allah'tan tanrı yoktur. Muhammed O'nun elçisidir' deyinceye kadar kendileriyle savaşmaya emrolundum. Ne zaman bunu söylerlerse kanlarını(canlarını) ve mallarını benden korumuş olurlar. Ancak dini cezalar bundan müstesnadır. İçyüzlerini hesaba çekmek ise Allah'a aittir*." ( Buhari, 1989: Cihad, 102; İman,17; Müslim, 1970: İman, 8; Ebu Davud, 2003: Cihad, 104) buyurmuştur. Hadis dikkatlice incelediğinde bu hadis dünyada kelime-i tevhidi söyleyenin öldürülemeyeceğinin açık delilidir.

İman kalp ile tasdik dil ile ikrardır görüşünü başta imam Ebu Hanife olmak üzere Pezdevi, Serahsi gibi âlimler savunmuşlardır. Hanefi fıkıhçıların da katıldığı bu görüşe göre iman, inanılması gereken hususların kalben tasdik edilmesi ve bunların dil ile ikrar edilmesidir. (Harputi, Abdüllatif, 1912: 252.) Ehl-i sünnettin Maturidi ekolünün kurucusu İmam Maturidi'ye göre de iman dil ile ikrar ve kalp ile tasdikten ibarettir. Bu sebeple telaffuz edebilme imkânı olduğu halde iman ettiğini dil ile ikrar etmeyen kişi mü'min vasfını kazanamaz. Yine aynı şekilde dil ile ikrar ettiği halde kalben tasdik etmeyen kişi de mü'min sayılmaz.( Matüridi, 2000: 38)

Matüridi ve Eş'ari kelamcılar ise ikrar olgusunu, dünyevî hükümlerin uygulanabilmesi için bir şart olarak telakki ederler. Yani dil ile ikrar, imanın aslı, parçası ve gerçeği değil, bir şartı olarak görürler.( Cürcani, 1257: III/246)

İman kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve amelden ibarettir görüşünde olanlar: Hariciyye, Mutezile, Zeydiyye gibi mezheplerin yanı sıra İmam Malik, Evzai, İmam Şafii, Ahmed b.Hanbel, İbn Hazm, İbn Teymiyye Selef âlimleri ve Ehl-i Hadis'e göre iman, kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve İslam'ın esası olan rükünleri işlemektir. (Kılavuz, A.Saim 2013: 42-43) Selef âlimleri ve Ehl-i Hadis, ameli imanın bir parçası saymakla beraber, kalbinde imanı bulunan ve imanını diliyle söyleyen, kıbleye yönelen her şahsı iman dairesinde görmüşlerdir.

Molla Abdülhadi '*Eqîda Îmanê*' adlı eserinde aşağıdaki beyitte de görüleceği gibi aslında Seleften farklı olarak Matüridi ve Eş'ari kelamcılarının çizgisinde olduğunu görmekteyiz.

Ku eşhed didim şadehî ez bi dev

Bi iqrare qelbê muwafiq li hev

Şehadetimi dil ile ikrar ederim

Kalbimle dilimin söylediğini tasdik ederim

Nübuvvat ile ilgili meseleler; Müslüman kelamcılara göre insanlar sadece akılları ile fizik ve metafizik olayları kavrayamazlar. Hatta insanlar kimi zaman Allah'ın varlığı ve birliği ile ilgili sapmalar yaşamaktadırlar. Bu yüzden Yüce Allah insanlara yol göstermeleri, emir ve yasakları bildirmeleri için aralarından uygun gördüklerini peygamber olarak seçmiştir.

Molla Abdülhadi '*Eqîda Îmanê*' adlı eserinde nübüvvat ile ilgili meselelere geniş yer vermiş, suhuf ve kitap verilen peygamberleri saymış, peygamber sayısının yüz yirmi dört bin olduğunu ifade etmiş ve resul sayını da 313 olduğunu beyitte şöyle ifade etmiş:

Ewwel Adem e paşê Muhemmed e

Yeqînke resûl sêsûd sêzde ne

Evvelidir Hz.Adem, Hz. Muhammed sonuncusu

Üç yüz on üçtür inan resul olan bil bunu

Sem'iyyat ile ilgili meseleler; Sem'iyyat ile ilgili konular içerisinde ahirete iman konusu oldukça önemlidir. Aslında İslam itikadında ahiret inancı Allah'a imandan sonra en önemli inanç esasıdır. Aslında İslam, ahirete iman etme esası üzerine kurulu bir dindir. Ahiret inancını, yani ahiret yurdunun olamayacağı bir varsayım ile düşündüğümüzde İslam dininin bir anlamının kalmayacağı aşikârdır.

Molla Abdülhadi, sem'iyyat ile ilgili konuları da ele almış, kadere iman, şefaat meselesi, meleklere iman, meleklerin görevleri, ahiret hayatı, tekrar dirilme, hesap, mizan, sırat, cennet ve cehennem gibi konulara imanın gereğini ifade etmiştir. Şu beyitte geçtiği gibi:

Wê mîzanê deynin tenişta Sirat

Sirata li ser agirê pir şewat

Koyacak sırat köprüsünün kenarına mizan

Köprü ki yakıcı ateşin üstünde o an

Molla Abdülhadi ayrıca Siretü'n-Nebevi ve şemail konusunu da geniş yer vererek Peygamber efendimizin mübarek soyu, doğumunu, hayatını ve vasıflarını da beyitlerde ifade ederek yetmiş üç beyitten oluşan manzum eserini konu bakımından zenginleştirmiştir.

**KAYNAKÇA**

**ATAY**, Hüseyin, Kur'an'a göre İman Esasları, Ankara, 1961.

**BUHARİ**, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, Sahih-i Buhari ve Tercemesi, çev. Mehmet Sofuoğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1989.

**DÜZGÜN**, Şaban Ali, Kelam el Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2016.

**EBU DAVUD**, Süleymanb. Es'aş b. İshak el-Ezdi es-Sicistani, Sünen-i Ebu Davud Tercemesi ve Şerhi, haz. Necati Yeniel ve Hüseyin Kayapınar, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1987-2003.

**HARPUTİ**, Abdüllatif, Tenkihu'l-kelam fi 'akaidi ehli'l-İslam, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1130/1912.

**KARAMAN**, Hayrettin ve bşk., Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010.

**KILAVUZ**, A.Saim, İman-Küfür Sınırı, Marifet Yayınları, İstanbul, 1982.

**KILAVUZ**, A.Saim, İslam Akaidi ve Kelam'a giriş, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013

**MATÜRİDİ**, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, Akidetu Ebu Mansur, çev. M. Saim Yeprem, İstanbul, 2000.

**MÜSLİM**, Ebu'l-Hüseyin Müslim b.Haccac el-Kuşeyri en- Nisaburi, Sahih-i Müslim ve Tercemesi, çev. Mehmet Sofuoğlu, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1967-1970.

**RAZİ**, Fahreddin Muhammed b. Ömer, Kelam'a Giriş(el- Muhassal), çev. Hüseyin Atay, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002.

**CÜRCANİ**, Ebu'l- Hasan Seyid Şerif Ali b.Muhammed b.Ali, Şerhu'l- mevakif, İstanbul, 1257

**SİNANOĞLU**,Mustafa, İman, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 2010.

**TİRMİZİ**, Ebu İsa Muhammed b.İsa b. Sevre es-Sülemi, Sünen-i Tirmizi Tercemesi, çev. Osmen Zeki Mollamehmetoğlu, Yunus Emre Yayınevi, İstanbul, ts.

# STRATEJİK PAZARLAMA PERFORMANSI DEĞERLENDİRMESİNDE GENEL OLGUNLUK MODELİ UYGULAMASI

**Dr. Gulhan Vanli Bizel**
Saint Peter`s University, NJ, USA

## ÖZET

Bu çalışmanın amacı, stratejik pazarlama performansı değerlendirmesinin genel olgunluk modeli uygulanarak yorumlanmasıdır. Bu çalışmada belirlenen sektör beyaz eşya sektörüdür ve çalışma bu sektör üzerinden Türkiye'deki önde gelen şirketlerde stratejik pazarlama temasının uygulanma ve algılanma düzeylerini anlamak üzerine olup, araştırma genel olgunluk modeliyle açıklanacak şekilde kurgulanmıştır.

Stratejik pazarlama; stratejik pazarlama planı, pazar bölümlenmesi, hedef kitle belirleme, konumlandırma, markalaşma, pazarlamanın 4P'si, dağıtım kanalları, bütünleşik pazarlama iletişimi, müşteri deneyimi ve inovasyon olmak üzere on farklı boyutta tanımlanarak örneklem olarak alınan şirketlerin olgunluk seviyeleri belirlenmiştir. Bu şirketler pazar paylarına göre sektörün ağırlıklı bir bölümünü oluşturduğu için bu şirketlerin ortalama seviyeleri sektör ortalamasının belirlenmesinde yardımcı olmuştur. Böylece, üzerinde çalışılan beyaz eşya sektörünün stratejik pazarlama teması konusundaki olgunluk seviyesi ortaya çıkmıştır ve gerek sektörün gerekse de şirketlerin gelişime açık alanları belirlenmiştir.

Anahtar Sozcukler: Stratejik Pazarlama, Olgunluk Modeli, Pazarlama Performansi, Stratejik Pazarlama Olgunluk Modeli, Performans Degerlendirmesi

## ABSTRACT

In this research, aim is to explain strategic marketing performanceby general maturity model. In the research, one of the biggest sectors in Turkey white goods sector is been applied to evaluate the strategic marketing maturity model.

Strategic marketing has been defined by 10 different pillars which are strategic marketing plan, market segmentation, target customer segmentation, positioning, branding, 4Ps of marketing, distribution channels, integrated marketing communications, customer experience and inovation. The maturity level of the selected companies in the white goods have been defined. As the total market sare of the companies are cumulating 94% of the total market, the research also indicated the maturity level of the sector as well. Thus, the maturity of both the sector and the selected companies has been defined and accordingly the improvement areas are also clearly defined.

Key words: Strategic Marketing, Maturity Model, Marketing Performance, Strategic Marketing Maturity Model, Performance Evaluation

## GİRİŞ

Bu araştırmanın konusu stratejik pazarlama performansında genel olgunluk modeli uygulamasıdır. Amaç, Türkiye'deki önde gelen şirketlerinde stratejik pazarlama temasının uygulanma ve algılanma düzeylerinin genel olgunluk modeliyle incelenmesi ve şirketlere bulundukları olgunluk düzeyinden sektörün ortalamasına göre durumlarını tespit ederek, gelişim alanlarının belirlenmesi için bir yol haritası geliştirmektir.

Bu çalışmanın teorik kısmın yanı sıra ayrıca uygulamalı bir araştırma da yapılmıştır. Sektör olarak Türkiye'nin önemli üretim sektörlerinden birisi olan beyaz eşya sektörü ve bu sektörde yer alan öncü beyaz eşya şirketleri mercek altına alınmıştır. Önde beyaz eşya şirketlerinden pazarın %95'ini oluşturan ilk 8'i seçilmiş ve bu 8 şirketin stratejik pazarlama olgunluk düzeyleri ortaya çıkarılmıştır. Bu sayede sektörün şu anki olgunluk düzeyi de belirlenmiştir. Şirketlere ışık tutabilmek amacıyla, gelişim düzeyleri ortalamanın altında olan şirketlere, ortalamaya çıkabilmeleri için yönlendirme yapılmıştır. Ortalama veya ortalamanın üzerinde olan şirketlere de diğer şirketlere göre zayıf olan boyutlarda ilerleyebilecekleri alanlar önerilmiştir.

Araştırma konusunun sonuçları radar grafikleriyle oluşturulmuş ve radar grafiği yardımıyla gelişim alanları görsel olarak da belirlenmiştir. Bu calismanin sonucunda sektörün olgunluk modeli ortaya çıkarılmış ve şirketlerin gelişim alanları için ışık tutulmuştur.

## IS GELISTIRME OLGUNLUK MODELI

İş geliştirme Olgunluk modeli (Business Process Maturity Model) bir endüstri standardına göre organizasyonun olgunluk düzeyini kıyaslayan tematik modeldir. Organizasyona stratejilerini geliştirmede, ürün/servis operasyonlarını geliştirmede öncelik belirlemede yardımcı olur. Olgunluk modeli ile, şirket değer ve hedeflerine ulaşma ve gerçekleştirmede yol kat ederken iş süreçlerini de verimli hale getirmesinde destek olur. Olgunluk modeli eksikler analizi yaparak şimdi-sonra süreç takibiyle iş akışlarının ihtiyacı karşılayıp karşılamadığı da analiz edilir.

### Olgunluk Seviyelerinin Karakteristik Özellikleri:

Pek çok referans modelde oldukça yaygın bir şekilde kullanılan 5 seviyeli bir yapı mevcuttur. Aşağıdaki tablo (Tablo 1) İş Geliştirme Olgunluk Seviyelerinin karakteristik özelliklerini göstermektedir.

**Tablo 1: İş Geliştirme Olgunluk Seviyelerinin Karakteristik Özellikleri**

| | **Seviye 1** | **Seviye 2** | **Seviye 3** | **Seviye 4** | **Seviye 5** |
|---|---|---|---|---|---|
| **KPA odağı** | - | Çalışma birimi (ürün odağı) | Organizasyonel (ürün odağı) | Organizasyonel (ürün & süreç odağı) | Organizasyonel (rekabetçi avantaj odağı) |
| **Ölçüm & Analiz** | - | Kontrol noktaları | Bütün süreç alanları | İstatiksel analiz | İstatiksel öngörü |

| | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| **Kontrol** | - | Yeniden aktivasyon | Yeniden aktivasyon | Proaktif | Proaktif |
| **Süreç Geliştirmede Etki** | - | Kısmı kontrol | Kontrollü | Kısmen sistematik | Sistematik |

Kaynak: (Jihyun, Danhyung, & Sungwon, 2007, s. 385)

İş Geliştirme Olgunluk Modeli (İGOM) organizasyonun gelişmişlik düzeyini içinde bulunduğu evrenin standardına göre karşılaştıran tematik bir modeldir. (Jihyun, Danhyung, & Sungwon, 2007, s. 385)

Olgunluk modelini daha detaylı anlayabilmek için tanımlanan 5 farklı seviyeli sürecin incelenmesi faydalı olacaktır.

Olgunluk modeli süreci aşağıdaki tablodaki (Tablo 2) gibidir;

**Tablo 2: İş Geliştirme Olgunluk Süreci**

| | **Seviye** | **Karakteristik** |
|---|---|---|
| **Seviye 1** | Başlangıç | -0-noktası |
| **Seviye 2** | Yönetilen/ Tekrarlanabilir | -Disiplinli süreç<br>-Süreci tanımlanamaz veya kısmen tanımlı süreç<br>-Süreç performansı kısmen ölçülebilir<br>-Bir iş ünitesi için süreç performansı kontrolü ve takibi<br>-Süreç iyileştirme için performans datası yok |
| **Seviye 3** | Tanımlanmış Düzey | -Standartlara uyumlu süreç<br>-Tüm organizasyon için performans mekanizması ve ölçülebilir süreç |

| | | |
|---|---|---|
| | | -Tüm organizasyon için süreç performansı kontrolü ve takibi<br>-Süreç iyileştirme için kısmı performans datası kullanımı |
| **Seviye 4** | Rakamsal Yönetilen Düzey | -Tahmin edilebilir süreç<br>-Süreç performansının rakamsal olarak ölçümü<br>-Süreç performansının sistematik kontrolü<br>-Süreç iyileştirme için performans datasının kullanımı |
| **Seviye 5** | En İyileşmiş Düzey | -Sürekli iyileşen süreç<br>-Öngörülü olarak süreç performansının takibi ve kontrolü<br>-Süreci iyileştirmek ve geliştirmek için süreç performans datasının kullanımı |

Kaynak: (Jihyun, Danhyung, & Sungwon, 2007, s. 388)

Araştırmamız için daha önce stratejik pazarlama alanında uygulanmamış olan olgunluk modeli detaylı bir şekilde ele alındıktan sonra, bu model şablonu sayesinde belirlenen şirketler Olgunluk Modeli'(Mosley & Mayer, 1999) ile incelenmiştir.

## ARASTIRMA YONTEMI

Aşağıdaki stratejik pazarlamanın 10 boyutu baz alınarak derinlemesine görüşme formu hazırlanmış ve araştırma yöntemi belirlenmiştir.

1. Stratejik pazarlama plan süreci
2. Pazar Bölümlenmesi
3. Hedef Kitle Belirleme
4. Konumlandırma
5. Markalaşma
6. Pazarlamanın 4P'si
7. Dağıtım Kanalları / Çoklu Kanal Yapısı
8. Bütünleşik Pazarlama İletişimi
9. Müşteri Deneyimi

10. Inovasyon

Bu arastirmanin uygulamalı kısmında kalitatif araştırma yöntemiyle yöneticilerle yüz yüze görüşmeler ve belirlenen nitel anket sorularıyla kalitatif bir çalışma yapılması yöntem olarak benimsenmiştir. Yöneticilerin konuları algıladıkları seviyelere göre cevaplar yapılandırılarak ortaya nitel bir çalışma çıkmıştır.

Türkiye'nin beyaz eşya sektörünün önde gelen şirketlerinin pazarlama stratejisinin planlanması ve/veya belirlenmesinde etkili olan karar verici yöneticiler (Ülke direktörü, pazarlama direktörü, pazarlama müdürü vb.) ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Toplam 8 şirketten stratejik pazarlama konusunda karar verebilme yetkinliğinde olan 8 yönetici seçilmiştir.

Telefon ile aramaların yanı sıra e posta ile de randevu isteğinde bulunulmuştur. Alınan randevularla, yöneticilerle yüz yüze görüşmeler olarak yöneticilerden kalitatif araştırma yöntemi temelinde oluşturulan derinlemesine görüşme formundaki kapalı uçlu sorulara, seçenekler çerçevesinde cevap alınmıştır. Kapalı uçlu sorulara alınan cevaplara ek olarak bu cevapların nedenlerini açıklayan söyleşilerle yarı kalitatif araştırma tekniği de kullanılmış ve kalitatif araştırma tekniğinden de yararlanılmıştır.

Görüşme yapılan şirketler ve şirketleri temsil eden kişilerin ünvanları şu şekildedir;

| **Şirket İsmi** | **Yönetici Ünvanı** |
|---|---|
| **Arçelik Gr.** | Pazarlama Müdürü (Beyaz Eşya) |
| **B/S/H Gr.** | Bölgesel Marka Yöneticisi |
| **Vestel Gr.** | Pazarlama Müdürü |
| **Whirlpool** | Ülke Müdürü |
| **Samsung** | Pazarlama Yöneticisi |
| **LG** | Pazarlama Müdürü |
| **Electrolux** | Satış Müdürü |
| **Candy** | Pazarlama Müdürü |

Kapalı uçlu sorulardaki seçenekler olgunluk modelinin 5 seviyesine uygun olacak şekilde belirlenmiştir. Ardından, alınan cevapların analizi radar diyagramına yerleştirilmiştir. Böylece, hem şirketlerin olgunluk modeline göre seviyeleri belirlenmiştir hem de stratejik pazarlamanın belirlenen 10 faktörüne göre olgunluk seviyeleri tespit edilmiştir.

## ARASTIRMANIN BULGULARI

Genel olarak; beyaz eşya sektörünün öncü şirketlerini stratejik pazarlamanın 10 faktörünü bütün olarak ele alarak değerlendirdiğimizde, stratejik pazarlama temasının uygulanması ve algılanması açısından şirketlerin durumunun %62,5 oranında ortalama ve ortalama değerlerin üstünde olduğu, %32,5'inin de ortalamanın altında kaldığı görülmüştür. Samsung stratejik pazarlama temasının uygulanması ve algılanması en yüksek olan şirket olup, öte yandan Candy, Electrolux ve LG ise ortalamanın altında kalan alt düzeydeki şirketlerdir.

Olgunluk modeli açısından bakıldığında Grafik-1'de de radar diyagramı ile gösterildiği gibi, beyaz eşya sektörünün öncü 8 şirketinin ortalama olgunluk düzeyleri 2.8 olarak ortaya çıkmıştır. Yani, bu şirketlerin ortalaması düşünüldüğünde sektörün olgunluk modelinde durumu "tanımlanmış düzey" olarak belirtilen 3. Seviyeye yakın durmaktadır. Yani, sektör, başlangıç seviyesinden standartlara uyumlu sürece geçmiştir. Performans mekanizmaları ve ölçülebilir süreçleri mevcuttur. Süreçlerin iyileştirmesi için kısmı performans datası kullanımı mevcuttur.

Stratejik pazarlama temasının uygulama ve algılanma düzeyini belirleyen, 10 faktörü bir arada toplam olarak değerlendirdiğimizde, toplam değerde ortalamanın üzerinde en yetkin düzeyde olan Samsung olup sonrasında ise Arçelik, Vestel, B/S/H, Samsung'a yakın düzeyde ve ortalamanın üstündedir. Whirlpool, toplam ortalamaya yakın değere sahip olsa da Electrolux, Candy, LG şirketlerinin yanında toplam ortalamanın altındadır.

**Grafik-1: Beyaz Eşya şirketlerinin radar diyagramı**

## SONUÇ

Bu çalışmada stratejik pazarlama değerlendirmesinde genel olgunluk modelinin uygulanması üzerine bir araştırma yapılmıştır. Teorik kısımda stratejik pazarlama konusuna değinilmiştir. Literatürde bu konuda yer alan görüşler incelenerek yorumlanmıştır. Stratejik pazarlama tartışmalarına bakıldığında stratejik pazarlamanın performans ile ilişkisinin tartışıldığı görünmektedir. Bunlardan Varadarajan'ın görüşü (Varadarajan, 2015, s. 85) şu şekildedir:

Şirketin kaynaklarının çeşitliliği, değeri, verimliliği, maliyetlerin rekabetçiliği veya pazara göre farklılık avantajları, pazara giriş ve pazarda tutunma performansı finansal performansa eşitlenmektedir. Bu zincirin pek çok aşamasında da stratejik pazarlama etkilidir.

Yapılan literatür araştırmaları sonucunda stratejik pazarlama konusunda öne çıkan başlıklardan birisi de stratejik pazarlama ve pazarlama stratejisi konularının birbirlerine fazla karıştırıldığı ve yanlış yorumlandığı yönündeki tartışmalardır. Stratejik pazarlama şirketin belirlediği uzun

vadeli iş planına ve güçlü yönlerine göre çizmiş olduğu 360 derece pazara girme ve pazarda bulunma planıyken, pazarlama stratejileri bu uzun vadeli planın çerçevesinde taktiksel olarak kısa dönemlerde uygulamaya koyulacak aksiyonlardır. Stratejik pazarlama aslında şirketin vizyon ve misyonu için ana iskeleti oluşturur. Bu temel iskeletin üzerine inşa edilecek pazarlamanın çeşitli boyutlarının uygulanması için pazarlama stratejileridir. Bu konunun detaylandırılıp hatlarının belirlenmesi başka bir araştırmanın konusu olabilir.

Arastirmada detaylandırılan bir diğer önemli konu da arastirmanin ortaya koymak istediği genel resmi açıklamak için kullanılan yöntem olan genel olgunluk modelidir. Literatürde rastladığımız bu model aslında şirketlere pozisyonlarını ve rakiplerine göre güçlü ve zayıf yönlerini görüp karşılaştırabilecekleri kullanışlı ve basit bir tablo olarak anlaşılmaktadır. Olgunluk modeli, bir sektör içindeki şirketlerin karşılaştırmasında veya çeşitli sektörlerin karşılaştırmasında kullanılabilecek bir değerlendirme aracı olup, arastirmanin uygulamalı kısmında kurgulanan araştırma için model olarak kullanılmıştır.

Uygulamalı kısım için Türkiye'deki öncü sektörlerden birisi olan ve Türkiye'nin Avrupa'nın en büyük üreticisi konumunda bulunduğu beyaz eşya sektörü seçilmiştir. Bu sektör üzerinde stratejik pazarlama performansı, olgunluk modeli ile açıklanacak şekilde uygulamalı bir araştırma yapılmıştır. Bu çalışmada beyaz eşya sektörünün stratejik pazarlama konusundaki performans seviyesi genel olgunluk modeli kullanılarak tespit edilmiştir. Sektörün ve öncü şirketlerin genel olgunluk modeliyle seviyelerini araştırmak için bir uygulamalı çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada sektörün cirosal pazar payı açısından %95'ini oluşturan öncü 8 beyaz eşya şirketi seçilmiştir. Araştırma için, teorik araştırmalar neticesinde 10 farklı stratejik pazarlama boyutu belirlenmiştir. 8 şirketin ve genel olarak sektörün bu 10 farklı boyut açısından olgunluk seviyeleri belirlenmiştir ve olgunluk modeline göre hangi seviyede oldukları tespit edilmiştir.

Türkiye'nin beyaz eşya sektörünün önde gelen 8 şirketinin pazarlama stratejisine yön veren üst düzey yöneticileriyle yapılan yüz yüze görüşmeler kalitatif olarak gerçekleşmiştir. 10 farklı stratejik pazarlama boyutu için 5 seviye olgunluk modeline göre soru şablonları çıkarılmıştır ve kapalı uçlu derinlemesine görüşmesoruları yöntemiyle seçeneklerle araştırma yapılmıştır. Yöneticilerin konuları algıladıkları seviyelere göre cevaplar yapılandırılarak ortaya nitel bir çalışma çıkmıştır.

Ortaya çıkan sonuçları görsel olarak daha kolay ve anlaşılabilir kılmak için kullanılan yöntem **Radar Diyagramları** olarak seçilmiştir. **Radar Diyagramları** sayesinde şirketlerin durumu, önerilen durum arasındaki alanlar daha belirgin olarak görünmektedir. Şirketlerin sektörü ortalamasına göre güçlü ve zayıf yönleri de bu grafiklerle daha kolayca ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışma sayesinde beyaz eşya sektörünün ortalama olgunluk düzeyi, 5 derecelendirme seviyesi üzerinden 2.8 olarak saptanmıştır. Bazı stratejik pazarlama boyutları ortalamanın üzerindeyken, bazı boyutlarda sektörün henüz gelişmemiş olduğu tespit edilmiştir. **Pazarlamanın 4P**'(ürün, fiyat, konumlandırma ve promosyon) si 3.4 skor ile, stratejik pazarlama boyutlarının içinde sektör tarafından en gelişmiş algılanan boyuttur. Öte yandan **Müşteri Deneyimi** boyutunda sektörün ortalaması sadece 1.4 olarak gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla, **Müşteri Deneyimi** sektörün en büyük gelişim alanı olarak belirlenmiştir. Ancak, özellikle ürün maliyetlerinin yüksek olması, Ar&Ge ve teknoloji yatırımların yüksek olması, ürün fiyatlarının yüksek olması ve ürün ömrünün 10 yıla varan bir süre olması, müşteri deneyimi yaşatmanın diğer ürün veya servislere göre daha zor olması gibi nedenler sektörün bu alanda diğer sektörlere göre daha geriden gelmesine sebep olmaktadır.

Sektörün olgunluk modeli ortalamasına şirketler açısından bakıldığında, aslında her şirket bu çalışmanın ışığında sadece sektör ortalamasına göre değil, kendilerine öncelikli rakip olarak

gördükleri şirketlerin olgunluk seviyelerine göre pozisyonlarını da oluşturabilirler. Samsung 3.6 puan ile olgunluk modelinde şu anki durumu itibariyle en üst düzeyde olan şirkettir. Özellikle global bir şirket olması ve beyaz eşya sektörü dışında lider konumda olduğu telekom sektöründeki gücü sayesinde beyaz eşya sektöründe de sinerji oluşturmaktadır. Telekom sektörüne yapmakta olduğu yatırımlar beyaz eşya sektörüne de direkt katkıda bulunmaktadır. Üstelik Samsung, telekom sektöründen tecrübe olduğu için teknolojiye ve inovasyon yatırımlarına oldukça önem veren bir şirkettir. Diğer sektördeki tecrübesini beyaz eşya sektöründe de hissettirmektedir.

Öte yandan, stratejik pazarlamanın 10 boyutu incelediğinde ortalama olarak en düşük seviyeye sahip olan şirket ise 1.8 puan ile Candy tespit edilmiştir. Candy, Avrupa kökenli bir aile şirketi olması nedeniyle gerek Avrupa'da gerekse Türkiye'de henüz hacim olarak gözle görünür bir seviyeye ulaşmamıştır. Özellikle hem Avrupa'da hem Türkiye'de üretim yatırımlarının zayıf olduğu gözlenmektedir. Bunun için henüz ürün, servis ve bayi ağı yapı da Türkiye'ye yatırım yapmaya elverişli seviyede değildir.

Sektörün lideri Arçelik aslında pazar payı ile olgunluk modeli skorunun doğru orantılı olmadığını gösteren en iyi örneklerden birisidir. Arçelik, 3.4 olgunluk modeli skoru ile Samsung'u takip etmektedir. Arçelik'in performansını geriye çeken en önemli 2 boyut: **müşteri deneyimi** ve **dağıtım kanalları** boyutlarıdır. Müşteri deneyimi sektördeki oyuncuların genel olarak zayıf olduğu bir alanken Arçelik'in dağıtım kanalları boyutunda skorunun düşük olma sebebi şirketin stratejik olarak belirlemiş olduğu bir kararın sonucudur. Arçelik, köklü geleneksel bayi yapısını korumak amacıyla, yıllarca diğer alternatif dağıtım kanallarından uzak durmuştur. E ticaret gibi kanallara ise henüz 2017 yılı itibariyle sınırlı ve agresif olmayacak şekilde giriş yapmıştır. Yani, gelenekselleşmiş ve kurulum amaçları itibariyle üretim şirketi oldukları için, her ne kadar son yıllarda pazarlama odaklı anlayışa geçmiş olsalar da, klasik ve üretim odaklı bir stratejik pazarlama yapısı istemez stratejik kararlarını etkilemektedir. Bu üretim odaklı yaklaşımdan stratejik pazarlamaya geçişte e ticaret oldukça önemli bir adım olabilir ve gerek müşteri deneyimi gerekse de dağıtım kanalları boyutları Arçelik'e önemli katkılar sağlayabilir.

Buradan hareketle, şirketlerin pazara girme stratejilerindeki bazı yönetimsel kararların da şirketlerin stratejik pazarlama gelişimlerini ve olgunluk seviyelerini etkilemekte olduğu tespit edilmektedir. Bu çalışmayla bu tür konularda da şirketlere farkındalık sağlanabilir ve şirketlerin stratejilerini de yeniden gözden geçirmelerinin anlamlı olabileceği ortaya çıkarılabilir. Örneğin; stratejik olarak kısıtlı dağıtım kanallarıyla pazara giriş stratejisi belirleyerek müşterilerine ulaşmaya çalışmakta olan bir şirket, ortaya çıkan sektörün olgunluk modeline bakarak, uzun vadeli stratejisini ve dağıtım kanalı yelpazesini yeniden değerlendirebilir, geliştirebilir. Bu arastirma sonucunda ortaya çıkan bulgular sayesinde şirketlere stratejik pazarlama gelişimleri alanında yol gösterilmektedir.

## REFERANSLAR

Aghazadeh, H. (2015). Achieving Superior Business Performance Through Intelligent Marketing Strategy. *11th International Strategic Management Conference* (s. 131). Tehran: Procedia-Social ad Behavioral Sciences.

Allen, C. (2011). *What is Strategic Marketing Planning?* . http://www.allen.com: http://www.allen.com/cgi-bin/gt/tpl.h,content=125 adresinden alındı

Ashill, N. J., Frederikson, M., & Davies, J. (2002). Strategic Marketing Planning: A Grounded Investigation. *European Journal of Marketing*, 430-460.

Assael, H. (1993). *Marketing Principles & Strategy.*

Baines, T. S., & Wilson, H. (2007). State-Of-The-Art In Product-Service Systems. Proceedings of The Institution of Mechanical Engineers. *Journal of Enginerring Manufacture, V.221 N.10*, 1543-1552.

Barquet, A. P., Cunha, V. P., Oliveira, M. G., & Rozenfeld, H. (2011). Business Model Elements for Product-Service System. *3rd CIRP International Conference on Industrial Product Service Systems,*, (s. 6). Braunschweig.

Bennett, A. R. (1997). *The five Vs -a buyer's perspective of marketing mix.*

Bennett, A. R. (1997). The five Vs-A Buyer's Perspective of Marketing Mix. 151.

Berry, L. L. (2000). Cultivating Service Brand Equity. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 128-137.

Berry, L. L., Carbone, L. P., & Haeckel, S. H. (2002). Managing The Total Customer Experience. *MITSload Management Review*, 1-4.

Damanpour, F. (1996). Organizational Complexity and Innovation: Developing and Testing Multiple Contingency Models. *Management Science*, 693-713.

Doyle, P., & Stern, P. (2006). *Marketing Management and Strategy.*

Efrat, K., Gilboa, S., & Yonatany, M. (2016). When Marketing and Inocation Interact: The Case of born-global firms. *International Business Review*, 380-390.

Huang, R., & Sarıgöllü, E. (2012). Journal of Business Research. *How Brand Awareness Relates To Market Outcome, Brand Equity and Marketing Mix*, 92.

Jihyun, L., Danhyung, L., & Sungwon, K. (2007). An Overview of the Business Process Maturity Model (BPMM). *Software Technology Institute, Information and Communications University, Seoul*, 385-395.

Jonathan, I. (2008). A new higher eduction marketing mix: 7Ps for MBA marketing. *International Journal of Educational Management*, 289-290.

Kamaladevi, B. (2009). Customer Experience Management in Retailing. *The Romanian Economic Journal*, 32-33.

Karaca, T. (2016, 3 1). *sldieshare.net*. https://www.slideshare.net/tufank/imodeli-soru adresinden alındı

Klaus, P. D. (2011). Customer Experience: Are We Measuring The Right Things? *International Journal of Market Research*, 771.

Kliatchko, J. (2005). Towards a new definition of Integrated Marketing Communications (IMC). *International Journal of Advertising*, 7-34.

Kotler, P., & Keller, K. L. (2006). *Marketing Management 12e.*

Lanning, M. J., & Michaels, E. G. (1988). A Business is a Value Delivery System. *McKinsey Staff Paper No.41*.

Linden, A., & Fenn, J. (2003). *Understanding Gartner's Hype Cycles.* Gartner Research.

Londhe, D. B. (2014). *Marketing Generation for Next Generation Marketing.*

Maier, A., Moultrie, J., & Clarkson, P. (2009). Developing Maturity Grids for Assesssing Organisational Capabilities.

Mintzberg, H. (1987). The Strategy Concept I: Five Ps For Strategy. *California Management Review*, 11-16.

Mongay, D. J. (2006). Strategic Marketing. A literature Review on Definitions, Concepts and Boundaries. *Munich Personal RePec Archive (MPRA) Paper*, 5-8.

Mont, O. (2002). Clarifying The Concept Of Product Service-Systems. *Journal Of Cleaner Production*, 237-245.

Mosley, H., & Mayer, A. (1999). Leibniz Information Center for Economics. *The Open Access Publication Server of the ZBW*, 1-3.

Osterwalder, A. (2004). The Business Model Ontology-A Proposition in a Design Science Approach. 172.

Osterwalder, A., & Pigneur, Y. (2009). Business Model Generation.

Pateman, N., & Holt, D. (2011). *Inbound Marketing.* Bookboon.

Pickton, D., & Broderick, A. (2005). *Integrated Marketing Communications.* England: Pearson Education.

Pöppelbuss, J., & Röglinger, M. (2011, 10 6). What Makes A Useful Maturity Model? A Framework of General Design Principles For Maturity Models and Its Demostration In Business Process Management. Augsburg, Germany.

Ranchhod, A., & Gurau, C. (2004). *Marketing Strategies: A twenty-first Century Approach.* Prentice Hall.

Roland, T. R., Moorman, C., & Bhalla, G. (2013). *HBR's 10 Must Reads On Strategic Marketing.* Boston: Harvard Business School Publishing Corporation.

Rosemann, M., & Bruin, T. d. (2005). Towards A Business Process Management Maturity Model. *Queensland University Of Technology*, 1-14.

Schwager, A., & Meyer, C. (2007). Understanding Customer Experience. *HBR*, 4-6.

Thompson, B. (2006). Customer Experience Management: The Value of "Moments of Truth". 2-3.

Tischner, U., & Verkuijl, M. (2002). Suspronet Report:First Draft Report of PSS Review.Suspronet.

Trim, P. R. (2003). Strategic Marketing of Further and Higher Educational Institutions: Partnership Arrangements and Centres of Entrepreneurships. *The International Journal of Educational Management*, 62-63.

Tukker, A. (2004). Eight Types of Product Service Systems: Eight Ways to Sustaianability? Experience From Suspronet. *Business Strategy and the Environment*, 246-260.

Vaid, H. (2013). Branding. *Journal of Brand Strategy*, 112-120.

Varadarajan, R. (2015). Strateic marketing, marketing strategy and market strategyAMS Rev. *Academy of Marketing Science*, 78-90.

Verhoef, P. C., Lemon, K. N., Parasuraman, A., Roggeveen, A., Tsiros, M., & Schlesinger, L. A. (2009). Conceptual Model of Customer Experience Creation. *Journal of Retailing 85*, 31-41.

Whalley, A. (2010). *Strategic Marketing.* London: Andrew Whalley & Ventus Publishing ApS.

Whalley, A. (2010). *The Strategic Concept.*

Wilson, R. M., & Gilligan, C. (2012). *Strategic Marketing Management.*

Yamamoto, G. T. (2003). *Bütünleşik Pazarlama.* İstanbul: Kapital Medya.

Yamamoto, G. T. (2014). *Sosyal Medya ve Blog.* İstanbul: Kriter Yayınevi.

# İNTERNET HABER SİTELERİNDE KADIN YOKSULLUĞUNUN TEMSİLİ: SURİYELİ KADINLAR ÖRNEĞİ

**Gülsemin MISIRLI**
Atatürk Üniversitesi, Gazetecilik Anabilim Dalı

## ÖZET

Dünyada yaşanan en büyük sosyal sorunlardan biri olan yoksulluk, yaşamı devam ettirebilmek için gerekli olan temel ihtiyaçların karşılanamadığı bir yoksunluk halidir. Yoksulluk ayrıca sosyal, ekonomik ve eğitimsel imkânlardan mahrum olma anlamı da taşımaktadır. Yoksulluk küresel ölçekte etkisini her geçen gün giderek hissettirmekte böylece mağdur insan sayısı da hızla artmaktadır. Bu mağduriyetin en çok etkilediği kesimi ise kadınlar oluşturmaktadır denilebilir. Kadınların giderek artan bu yoksulluk yükünü, orantısız bir biçimde omuzladığı düşüncesi meseleye yeni bir parantez açarak "kadın yoksulluğu" çerçevesinden bakılmasına neden olmuştur. Böyle bir bakış açısı, kadınların nicel anlamda erkeklerden daha fazla yoksul olduğu tasası değildir. Kadınların yoksulluğu erkeklere göre daha derin ve şiddetli yaşaması düşüncesidir. Zira kadınlar toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden ötürü yoksulluğu erkeklere göre daha farklı şekillerde yaşamaktadır. Diğer taraftan boşanma, savaşlar, erkek işsizliği gibi durumlar kadın yoksulluğunu arttırıcı unsurlardır. Yoksul kadınlar; evde şiddete, toplumda dışlanmaya, çalışma yaşamında ise emek sömürüsüne maruz kalmaktadırlar.

Küresel bir sorun olan kadın yoksulluğunun medyada temsili önemli bir konudur. Buna karşın kadın yoksulluğunun medyadaki temsilini ele alan çalışmaların azlığı dikkat çekicidir. Bu çalışmanın amacı, yoksul kadınların medyadaki temsilini "Suriyeli Kadınlar" örneği üzerinden irdelenmesidir. Çalışmanın bu anlamda literatürde böyle bir boşluğu doldurulacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda çalışmada, Türkiye'de yayın yapan beş (haberler. com, sözcü.com, habertürk.com, posta.com ve cumhuriyet.com) internet haber sitesinin 2014- 2019 yılları arasında yayınlanan haberleri eleştirel söylem analizi bağlamında incelenmiştir. Sonuçta, yoksul kadınlarının yaşamının bir film gibi aktarıldığı, olayların trajik yönü arttırılarak gerçek bağlamından koparıldığı dolayısıyla yoksul kadınların hayatının seyirlik bir malzemeye dönüştürüldüğü gözlemlenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Yoksulluk, Kadın Yoksulluğu, Suriyeli Kadınlar, İnternet Haber Siteleri

## GİRİŞ

Yoksulluk geçmişten günümüze devam eden en önemli sosyo-ekonomik sorunlardan birisidir. Küreselleşmenin ve kapitalizmin etkisiyle kendini derinden hissettiren yoksulluk olgusu giderek karmaşık ve sorunlu bir hale dönüşmektedir. Yoksulluğun her geçen gün daha fazla insanı etkilemesinin yanı sıra kadınların yoksulluk döngüsüne kapılma riskinin de daha

yüksek olduğu bilinmektedir. Kadınların toplumdaki eşitsiz konumları, ekonomik kaynaklara erişimdeki yaşadıkları güçlükler, aile mirasından mahrum bırakılma, iş hayatında emek sömürüsüne maruz kalma gibi pek çok sebep kadın yoksulluğunu tetikleyen unsurlardır. Ayrıca Yunus'un (2003: 122) da ifade ettiği gibi, yoksulluğun gittikçe kronik bir rahatsızlığa dönüştüğü bu dönemde her türlü kriz, şiddet, terör, savaş ve iç çatışmadan en çok kadınlar etkilenmiştir.

Türkiye'de kadın yoksulluğu ile ilgili literatür tarandığında, kadın yoksulluğu ile toplumsal cinsiyet arasında ilişki kuran[1]; kadın yoksulluğunun toplumdan topluma, aynı toplum içinde kentten kente ve kentle kır arasında değiştiğini ele alan[2]; kadınların zaman yoksulluğu yaşadıkları için her halükarda erkeklerden daha yoksul olduklarına vurgu yapan[3]; yoksul hanelerde kız çocuklarının eğitiminden çok erkek çocukların eğitimine önem verildiği buna bağlı olarak kadınların işgücüne katılımın az olduğuna dikkat çeken[4]; uluslararası basında kadın ve yoksulluk olgusunu içerik analiziyle inceleyen[5] çalışmalar göze çarpmaktadır. Bu noktada ifade edilebilir ki, Türkiye'de yapılmış kadın yoksulluğu çalışmaları içinde kadın yoksulluğunun medyada temsili konusunu irdeleyen çalışmalar azdır. Bu çalışma kadın yoksulluğunu spesifik bir örneklem üzerinden Suriyeli yoksul kadınların internet haber sitelerinde görünümlerini eleştirel bir bakış açısıyla incelemekte ve böylece alanında yapılan çalışmalardan ayrılmaktadır.

Çalışmada, yoksulluk kavramı, yoksulluk çeşitleri, kadın yoksulluğu gibi kuramsal bilgilere yer verilmiştir. Uygulama bölümünde ise internet haber sitelerinde yer alan haberler eleştirel söylem analizi ile incelenmiştir.

**Genel Olarak Yoksulluk Kavramı ve İçerdikleri**

İnsanoğlunun toplumsal hayatı başladığından itibaren yoksulluk üzerine fikir üretme çabaları her zaman olmuştur. Ancak 16. yy öncesine kadar yoksulluk olgusu dinsel inanca bağlı olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Sanayi devriminin gerçekleşmesi ile beraber yoksullukla ilgili düşünceler de değişmeye başlamıştır. Zira, sanayi devrimiyle birlikte iş gücü artmış bu durum daha farklı mağduriyetler inşa etmiştir. Yoksulluk sanayi devriminden önce kişisel bir sorun olarak görülmekteyken sanayi devrimi sonrası yapısal çelişkilerin sonucu olarak görülmeye başlanmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısında 1929 Büyük Ekonomik Buhran'ın yanı sıra İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı olumsuz koşullar yoksulluk sorununu giderek katmerleştirmiştir (Çetin, 2017: 8).

Yoksulluk kavramı ile ilgili literatür incelendiğinde herkes tarafından kabul edilen bir yoksulluk tanımına rastlanmamaktadır. Nitekim yoksulluk, homojen bir yapıyı işaret eden bir

[1] Ecevit, Y. (2003). "Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir? Bu ilişki Nasıl Çalışabilir?"C.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi, 25 (4),83-88.

[2] Açıkgöz. R. (2010). "Kadın Yoksulluğu Üzerine Bir İnceleme", Yardım ve Dayanışma Dergisi, 1(2), 45-60.

[3] Şener, Ü. (2009). Kadın Yoksulluğu, TEPAV Değerlendirme Notu

[4] Ulutaş,Ç.Ü. (2009). "Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek", Çalışma ve Toplum Dergisi, 2, 25- 40.

[5] Özcan, K., Duran, V., Barut, H.M. (2016). Ulusal Basında Kadın ve Yoksulluk Olgusunun Ele Alınışı, KADEM Toplumsal Cinsiyet ve Adalet Kongresi.

kavram olmaktan uzaktır. Yaş, eğitim, ırk, cinsiyet vb. gibi pek çok faktör yoksulluğun farklı şekilde tecrübe edilmesine sebep olmaktadır. Değişik türlerde tecrübe edilen yoksulluğun bir kalıba sığdırılması bu yüzden zorlaşmaktadır.

1995 Kopenhag Zirvesi ve Binyıl Kalkınma Hedeflerinde yoksulluğun çok boyutlu olduğu ifade edilmiştir. 1995 Kopenhag Zirvesinde yoksulluğun görünümleri şu şekilde belirtilmektedir (Akt. Arabacı, 2017: 142):

- Sürdürülebilir bir yaşam sağlamak için gelir ve üretken kaynakların eksikliği
- Açlık ve yetersiz beslenme
- Kötü sağlık
- Eğitim gibi temel ihtiyaçlara erişim sağlayamama
- Hastalık gibi etkenlerden kaynaklanan ölümlerin fazla olması
- Evsizlik ya da yaşam standartlarına uygun olmayan barınma koşulları
- Güvensiz çevre koşulları veya sosyal dışlanma
- Katılım eksikliği ve dışlanma
- Karar alma süreçlerinde, sosyal ve kültürel yaşama katılamama.

Yoksulluğun bu çok boyutlu görünümü yapılan tanımlara da yansımış ve birden çok yoksulluk tanımı ortaya çıkmıştır. Türk Dil Kurumu (TDK) Türkçe Sözlük'te yoksul kavramı, "geçinmekte çok sıkıntı çeken kimse, fakir" anlamı taşımakta; buna bağlı olarak türeyip gelişen yoksulluk terimi ise, "yoksul olma durumu sefillik, sefalet, fakirlik" (1998: 2459) manaları içermektedir. Bircan'a göre yoksulluk, elde edilen gelirin, yaşamı devam ettirebilmek için lazım olan minimum düzeydeki ihtiyaçları karşılayamamasını ifade etmektedir (2002: 119).

TUİK ise, yoksulluğu dar ve geniş anlamda olarak iki farklı türde tanımlamıştır. Yoksulluk dar anlamda açlıktan yaşamını yitirme ya da hayatını devam ettirecek, barınacak yerinin olmamsını işaret eder. Geniş anlamda yoksulluk ise; yiyecek, giyim- kuşam, barınma gibi temel ihtiyaçların karşılanmasına rağmen toplumun genel seviyesine yetişememe durumudur. Diğer bir deyişle, açlık sınırının üstünde bir yaşam sürdürülmesine rağmen toplumun bazı gruplarının, ortalama yaşam standartlarına erişememeyi ifade etmektedir (Ensari, 2010: 9). Yoksulluk yalnızca gelir azlığı ve temel kentsel hizmetlerden yararlanamama durumu olarak da düşünülmemelidir. Yoksulluk eğitim, adalet, sağlık hizmetlerinden faydalanamama, yeterli güvenliğe sahip olamama gibi unsurlarla birlikte değerlendirilmelidir. Yoksulluk ayrıca, hayatımızı etkileyen kararlarda ayrımcılığa, dışlanmaya ve söz sahibi olamamaktır (https://medium.com/we-the-peoples/how-poverty-impacts-women-and-what-we-can-do-to-end-it-8fe84d0108fa).

Genel kabul görmüş bir tanımı olmadığından yoksulluğun kavramsallaştırılması yönündeki çabaların sonucunda ortaya çıkan kavramların incelenmesi, yoksulluk kavramının daha net bir şekilde anlaşılması açısından oldukça önemlidir.

**Yoksulluk Çeşitleri**

Yoksulluk maddi gelir açısından belirli bir düzeyin altında kalmak şeklinde tanımlanırken, farklı yoksulluk türlerini içeren tanımlarda ortaya konulmuştur.

***a) Mutlak yoksulluk:*** hanehalkı ve bireyin asgari yaşam standardının altında kalması durumudur.

***b) Göreli yoksulluk:*** toplumun ortalama refah seviyesinin belirli bir oranın altında kalmasını işaret eder.

***c) Öznel yoksulluk:*** farklı bir yaklaşımı içermektedir. Buradaki ana düşünce, yoksulluğun toplumun benimsediği minimum bir hayat standardı düzeyinden hareket ederek, yoksulluk çizgisinin belirlenmesidir. Bu belirleme ise büyük ölçüde anketlerle yapılmaktadır (Bircan, 2002: 119).

En çok bilinen bu üç yoksulluk türünün yanı sıra başka yoksulluk türleri de bulunmaktadır. Bunlar;

***İnsani yoksulluk:*** çok temel yahut katlanılabilir bir yaşamı devam ettirebilmek için gerekli olan fırsat ve seçeneklerden yoksun olmak anlamına gelmektedir. Bu ölçüt Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından geliştirilmiştir. Belirli miktarda yiyecek almak için gerekli olan geliri tanımlayan "yoksulluk sınırı" kavramına karşıt olarak "insanca yaşama imkânlarına sahip olma" durumu olarak nitelendirilmiştir (Türk, 2014: 7).

***Kentsel yoksulluk:*** yaşamını kentte devam ettiren bireylerin sağlık, eğitim, güvenlik, barınma vb. gibi kentsel hizmetlerden gerektiği kadar faydalanamama durumudur (Ak, 2016: 303).

***Küresel Yoksulluk:*** dünyada liberal politikaların etkisiyle, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yoksulluk düzeylerinin giderek artması durumudur. Dolayısıyla gerek kişiler gerekse ülkeler arasındaki gelir dağılımındaki uçurumu ifade etmektedir. Küresel yoksulluk, Birleşmiş Milletler tarafından da önemli bir sorun olarak görülmektedir. New York'ta BM tarafından 189 ülkenin devlet başkanlarının katılımı ile 6-8 Eylül 2002'de "Milenyum Zirvesi" (Binyıl Zirvesi) adı altında bir zirve düzenlemiştir. Bu zirvede 2015 yılına kadar ulaşılması amaçlanan sekiz hedef belirlenmiştir. Belirlenen en öncelikli ve önemli amaç "yoksulluk ve açlığın azaltılması"dır. Bu bildirge ile adeta insanların yaşadığı, aşırı yoksulluktan kaynaklanan onur kırıcı ve insanlık dışı koşulların yok edilmesi taahhüdü yapılmaktadır (Ak, 2016: 302).

***Kırsal Yoksulluk:*** ILO'ya göre kırsal yoksulluk, kırsalda var olan açık ya da gizli işsizlik olarak adlandırılmaktadır. Bu durum azalan gelir düzeylerinden dolayı kırsal kesimdeki yoksullaşma sürecine dikkat çekmektedir (DPT, 2001: 105). ??

***Kronik yoksulluk:*** bireyin ya da hane halkının aniden karşılaştığı bir durum değildir. Yoksulluğun zamanla değişmemesi durumudur. Kronik açıdan yoksul olan bireyler, yoksulluk durumlarını ömür boyu yaşamaktadırlar. Yoksul doğmakta, yoksul ölmekte; hatta yoksulluklarını çocuklarına devretmektedirler (Zülfikar, 2010: 8).

***Geçici yoksulluk:*** dışsal nedenlerden ötürü hanehalkı yahut bireylerin refah seviyelerinin düşmesi olarak tanımlanabilir. Geçici yoksullukta hane halkı veya bireyler, bazen yoksulluk çizgisinin altında, bazen de üzerindedirler. Buna ilave olarak, ortalama yoksulluk sınırının üzerindeyken, hayatlarında en az bir defa yoksulluk sınırının altına düşenler de geçici yoksulluk tanımı kapsamındadırlar (Türk, 2014: 6).

**Yoksulluğun Bir Başka Yüzü: Kadın Yoksulluğu ya da Yoksulluğun Kadınlaşması**

Kadın ve erkek arasındaki eşitsizliklerden dolayı, kadınların yoksulluğu deneyimleme biçimi erkeklerinkinden çok daha farklı olmaktadır. Kadın yoksulluğunun farklı olması konusunda sosyal bilimciler arasında ortak bir görüş sağlanmış gibidir. Nitekim, 4. Dünya Kadın Konferansı Eylem Planı (1995) ile kadın yoksulluğu ifadesinden yoksulluğun kadınlaşması kavramına geçildiği görülmektedir (Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2008: 5).

Yoksulluğun kadınlaşması kavramı ilk olarak 1960'lı yıllarda Amerika'da üzerinde durulmaya, konuşulmaya başlanmıştır (Akt. Açıkgöz, 2010: 48). Yoksulluğun kadınlaşması kavramını ilk kullanan ise Diane Pearce'dir. Pearce (1978), bu kavramı o dönemlerde Amerika'da yoksul kesimin üçte ikisinin kadınların oluşturmasına ayrıca gün geçtikçe kadınların işgücüne katılma oranı artmasına karşın 1950- 70 yılları arasında kadınların ekonomik durumların gittikçe kötüye gitmesine dikkat çekmek için kullanılmıştır. Pearce'nin yaptığı bu çalışmadan sonra yapılan birçok çalışmada yoksul kadın sayısının yoksul erkek sayısının oldukça üstünde olduğu görülmüştür. Bunun yanında yoksulluğun kadın erkek tarafından farklı şekillerde deneyimlendiği görülmüştür (Ulutaş, 2009: 25).

Kadın yoksulluğuna dikkat çekmek için kullanılan bir diğer kavram da "yoksulların en yoksulu" (Chant, 2003) kavramıdır. Böyle bir ifadenin ortaya çıkmasında, yapılan araştırmalar sonucunda yoksul kesimin büyük kısmının kadınlardan oluşmasının etkili olduğu söylenebilir. BM raporu verilerine göre (1992) son 20 yıl içinde kırsalda ikamet eden yoksul kadınların sayısının yaklaşık yüzde 50 arttığı görülmüştür. Yine 1995 yılı BM raporuna göre, dünyadaki yoksulların yüzde 70'inin kadınlardan meydana geldiği tespit edilmiştir (Akt. Kocabacak,t.y.: 137). Bu bilgilere ek olarak Tuik'in 2002- 2009 yılları arası yaptığı çalışmalarda, kadınların yoksulluk oranının erkeklerden fazla olduğu saptanmıştır (Uğur, 2018: 176).

Kadın yoksulluğu değişik çözümlemeler gerektiren farklı bir sorundur. Yoksulluk sorununu yaşayan kadınlar heterojen bir grup oluşturmaktadır. Yoksul kadınların en mağdur kesimini ise, hane reisi olan kadınlar oluşturmaktadır. Boşanmış, dul kalmış ya da eşi terk etmiş

kadınların meydana getirdiği bu mağdur kesim dışında kırsal alanda yaşayan, mülteci ya da sığınmacı olan, etnik azınlık içinde olan, engelli ve yaşlı kadınlar da yoksulluğa karşı dirençsizdir (Öztürk ve Çetin, 2009: 2671- 2672). Sözgelimi, göçmen kadınlar çoğunlukla yasa dışı çalışmak durumunda kalmakta, dil kullanmada güçlük yaşamakta yanı sıra belirsiz hukuki statülere sahip olma gibi durumlarla karşı karşıya kalmaktadır. Dolayısıyla tüm bunlar göçmen kadınları ekonomik zorluklara buna bağlı olarak yoksulluğa itmektedir (Akt. Alptekin, 2014: 17).

Kadın yoksulluğu ile ilgili önemli çalışmalar yapılmasına karşın, Kim ve Choi'ye göre, hangi kadınların bu kapsamda değerlendirileceği kesinleşmemiştir. Kim ve Choi, hane reisi ve bekâr olan kadınların yanı sıra evli kadınların da bu boyutta değerlendirilebileceğini belirtmektedir. Çünkü onlara göre, bekâr anneler kadar evli anneler de kadın yoksulluğunda önemli bir araştırma konusudur (Akt. Açıkgöz, 2010: 49). Gerçekten de sosyal hayatından, eğlencesinden, giyim kuşamından ve hatta beslemesinden bile kadınlar daha çok fedakârlık göstermektedir. Bu noktada yoksul hanelerdeki evli kadınların yoksulluğun evin içindeki diğer bireylere göre daha belirgin yaşadığı düşüncesi bir iddiadan çok gerçekliğe işaret etmektedir.

Eşit kaynaklara ve eşit haklara sahip olmayan kadın eğer yoksulsa yoksulluğu daha yoğun hissetmektedir. Yoksul olmasa bile yoksulluk döngüsüne kapılma tehlikesi erkeklere oranla daha fazladır. Ecevit'in uluslararası kuruluşların çalışmalarından derleyip aktardığı veriler yoksulluğun adeta kadın kimliğinin bir parçası haline dönüştüğünü göstermektedir: Dünyadaki toplam işgücünün 3/2 si kadınlara aitken; kadınların çalışma saatleri erkeklerinkine oranla yüzde 25 daha fazladır. Tüm dünyada toplam gıdanın % 50'sini kadınlar üretmesine rağmen kadınların geliri dünya gelirinin sadece % 10'u kadardır. Dünyanın tüm varlığının yalnızca yüzde birine kadınlar sahiptir. Dünyadaki yoksulların % 70'i kadınlardan meydana gelmektedir. Yoksul hanelerin içinde kadın reisli hanelerin çoğunlukta olması dikkat çekicidir (Ecevit, 2003: 85).

Ecevit'in ulusal kuruluşlardan derlediği veriler durumun Türkiye'de de çok farklı olmadığını gözler önüne sermektedir: Türkiye'de gelir getiren bireylerin % 36'sını kadın, % 54'ünü erkek oluşturmaktadır. Buna rağmen, oluşan gelirin sadece yüzde 12'si kadınlara geri kalan yüzde 88'i ise erkeklere aittir. Erkeklere fert başına düşen ortama gelir, kadınlar için fert başına ortalama gelirin 4.2 katıdır. Hem kadınlarda hem de erkeklerde ortalama geliri en düşük olan kesim, okuryazar olup bir okul bitirmeyen kesimdir. Bu kesimde dahi erkeklerin elde ettiği gelir kadınların yaklaşık on katı kadardır. En yüksek gelirli kesim ise, lisansüstü dereceli kadınlar ve erkeklerdir. Ancak bu kesimde bile kadınlar erkeklerin gelirinin ancak yarısı kadar gelir kazanmaktadır (Ecevit, 2003: 86).

Kadınların ayrıca gelenekler tarafından miras alması önlenmekte, dolayısıyla kadınlar yoksulluktan korunmasız bırakılmaktadır. Bununla birlikte, örneğin bir çiftçi kadın, ekinlerini bir erkek gibi geliştirememektedir. Çünkü tohumlara, kredilere, teknolojiye ve yayım hizmetlerine aynı erişime sahip değildir. Kadınların kendi topraklarına sahip olması oldukça

düşük bir ihtimaldir. Nitekim, dünyadaki toprak sahiplerinin yalnızca yüzde 20'si kadındır. Ayrıca kadınlar aile mülkünü almayı istese bile yasalar onu eşit bir paydan mahrum etmekte, erkek akrabalarını destekleyebilmektedir (https://medium.com/we-the-peoples/how-poverty-impacts-women-and-what-we-can-do-to-end-it-8fe84d0108fa). Kadınların eğitime eşit erişim hakkı reddedilmekte, çocuk sayısına ve aralığına karar verme konusunda eşit haklara sahip olmamaktadırlar. Ayrıca çocuk yetiştirme sorumluluğundaki eşit paylara sahip olmadıklarından gelir elde etme ve yoksulluktan korunma büyük ölçüde tehlikeli bir durum haline gelmektedir.

Kadın yoksulluğunun önemli bir dünya sorunu olduğunu imleyen Çetin'e göre, kadınlar toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklı olarak yoksulluğu daha yoğun hissetmektedirler. Bununla birlikte kadınlar yoksullukla baş etme araçlarına daha zor erişim sağladıkları için kadın yoksulluğu böylece daha kronik bir yoksulluk haline dönüşmektedir (2017: 23). Birçok ülkede yoksulluğa karşı korunmasız olan kadınlar, fuhuş gibi illegal sektörlerle karşı karşıya kalmaktadır. Doğu Asya ülkelerinde kadınların pazarlanmasının artışında yoksulluk önemli bir faktör olarak görülmektedir. Ayrıca, fuhuş ve kadın ticaretindeki artış, yalnızca belli bir bölgeyle sınırlı değildir. Bugün dünyanın pek çok yerinde kadın ticareti önemli bir sektör durumundadır Örneğin, UNDP 2000 yılı raporunda yer alan bilgilere göre, bir milyon 250 bin kadının para karşılığı pazarlandığı tahmin edilmektedir (Cole, 2002: 33).

Yoksullukla kadın arasındaki ilişki ve kadın yoksulluğunun sebepleri aynı toplum içinde, farklı toplumlar arasında, kentten kente ve kentle kırsal kesim arasında değişmektedir. Buna karşın bazı ortak nedenlerden söz edilebilir. Açıkgöz (2010: 52- 55) bu nedenleri şöyle sıralamaktadır:

-Ayrımcılık

- Hane İçindeki Eşitsizlikler

- Düşük Ücretler

- Yasal Eşitsizlikler

- Hane Reisinin Kadın Olması

Toparlayacak olursak, kadın yoksulluğu, tüm dünya ülkelerinde kadınların hayatının her anlamda erkek nüfusa göre daha dezavantajlı olmasını ifade etmektedir. Bu bağlamda kadın yoksulluğunu bir iktidar problemi olarak görebiliriz. Eril tahakkümü kurutmadan kadın yoksulluğu kurutmak pek mümkün görünmemektedir.

**İnternet Haber Sitelerinde Kadın Yoksulluğunun Temsili**

Kadın yoksulluğunun internet haber sitelerindeki temsilini Suriyeli Kadınlar üzerinden incelendiği bu çalışmada yöntem olarak eleştirel söylem analizi seçilmiştir. Eleştirel söylem çözümlemesi hâkimiyetin, ayrımcılığın, gücün ve iktidarın açık olduğu kadar kapalı yapısal ilişkilerini çözümlemeye çalışan bir söylem çözümlemesi yaklaşımıdır. Toplumsal

eşitsizliklerin dil kullanımıyla nasıl anlatıldığını, işaret edildiğini ve meşru hale getirdiğini araştırmayı amaçlamaktadır (Dursun, 2013: 81).

Çalışmanın evrenini, Türkiye'de internet üzerinde yayın yapan haber siteleri oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında bütün haber sitelerini incelemek mümkün olmayacağından örneklem belirleme yoluna gidilmiştir. Türkiye'de en çok ziyaret edilen haber siteleri arasında sıralanmış olmalarından (www. medyatava.com, kolaydata.com, teknolugat.com) dolayı haberler. com, sözcü.com, habertürk.com, posta.com ve cumhuriyet.com haber siteleri örneklem olarak belirlenmiştir. Suriyeli mülteci sayısının 2014 yılında 2 milyona yaklaşması(Türkiye'de Suriyeli mülteci sayısı 1.9 milyon, CNN Türk, 30 Aralık 2014), böylece medyada daha fazla görünür hale gelmelerinden dolayı çalışmanın başlangıç yılı 2014 olarak belirlenmiş ve çalışma 2014- 2019 yıllarında yayınlanan haberler ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmada "Suriyeli yoksul kadın" anahtar sözcüğü ile haberler taranmıştır. Suriyeli yoksul kadın başlığı altında toplam 74 haber tespit edilmiştir. Ancak bazı haberlerin birbirinin aynısı olması, bazılarının kadın yoksulluğunu ele almaması gibi sebeplerden dolayı 7 haber çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. 7 haberin 1'i cumhuriyet.com'dan, 1'i sözcü.com'dan, 1'i posta.com'dan, 2'si habertürk.com'dan ve kalan 2si de haberler.com'dan alınmıştır. İncelenen haberler sonucunda bazı kategoriler belirlenmiştir. Bunlar; Kadın Yoksulluğu- Kuma İlişkisi, Kadın Yoksulluğu- Fuhuş İlişkisi, Kadın Yoksulluğu- Tecavüz İlişkisi ve Kadın Yoksulluğunun Dramatikleştirilmesidir.

**1. Kadın Yoksulluğu- Kuma İlişkisi**

Cumhuriyet gazetesinde yer alan "Suriyeli kadınların dramı: Tek Çare Evlilik" başlığıyla yoksul kadınlar için evlilikten başka çare olmadığı vurgulanmaktadır. Haber metninde yer alan "çocuklarıyla yaşama tutunmaya çalışan ve Fatih'teki bir derneğe sığınan kadınların çoğu, evliliği kurtuluş olarak görüyor…" ifadelerinden yoksul kadınlar için evliliğin kurtuluş, refaha erme yani bir lütuf olarak sunulduğu kurgusu dikkat çekmektedir.

Cumhuriyet

Suriyeli kadınların dramı: Tek çare evlilik

Fatih'te Şam Yetim Derneğine ait 5 katlı bir apartman dairesinde Suriye'de eşlerini kaybetmiş 11 kadın ile 29 yetim çocuk barınıyor. Dernek çalışanı Hulud Ahmet, 60 yaşındaki bir adamın evlenmek için derneğe başvurduğunu ve özellikle 20 yaşındaki bir kadınla evlenmek istediğini söylüyor.

Bunlarla da ilgilenebilirsiniz

Cumhuriyet

Görsel 1: cumhuriyet.com.tr, 17.09.2018

Sözcü.com.tr haber sitesinde yer alan "Suriyeli kadınlar kuma olarak satılıyor" başlığı ve haberin içinde yer alan "… ekonomik sıkıntı içindeki kadın ve kızlar Türk erkekleri tarafından ikinci, üçüncü, hatta dördüncü eş olarak parayla satılmaktadır…" ifadelerinde yoksul kadınları aşağılayıcı bir dilin kullanıldığı görülmektedir. Dahası, yoksul kadınların bir meta gibi alınıp satılabileceği, erkeklerin hizmetine sunulabileceği düşüncesi meşrulaştırılmaktadır.

Görsel 2: sözcü.com.tr, 8 Nisan 2015

Öte yandan, Suriyeli kadınların yoksul olması toplumsal bir tehlike olarak sunulmaktadır. Zira, Suriyeli kadınların yoksulluğu devam ettikçe kuma olmaya devam edeceklerdir. Böylece asıl anlatılmak istenen Suriyeli yoksul kadınlar, Türk kadınlarının eşlerini elinden alacaktır algısı yerleştirilmektedir.

## 2. Kadın Yoksulluğu- Fuhuş İlişkisi

Fuhuş, kadınların medyada en çok görünür olduğu haber konularından biridir. Fuhuş denildiğinde zihinde 'kötü yola düşmüş kadın' temsili oluşmaktadır (Keskin, 2018: 75). Fuhuş kavramı, özünde kadının cinsel, duygusal ve ekonomik sömürüsünü içeren bir olguyu ifade etmektedir. Bu sömürü mekanizmasının devamlı olabilmesi için de, kadın bedeninin cinsel bir meta olarak kullanımını toplum gözünde normalleştiren ataerkil düşünce yapısı yatmaktadır (Açıkalın, 2013: 243).

Habertürk'te "Suriyeli anne aç çocukları için fuhuş yaptı" haberiyle kadın, bedenini yeri geldiğinde çocukları, ailesi için hiç çekinmeden pazarlayabilmelidir, bu konuda fedakârlık yapması gereken kadın olmalıdır mesajı verilmektedir. Dolayısıyla haberde yoksul bir kadının çocukları için fuhuş yapmasının olumlandığı görülmektedir.

Görsel 3: habertürk.com.tr, 25 Nisan 2015

Habertürk'te yayınlanan "Su satarak geçinemeyince fuhuşa başladık" başlığıyla, fuhşun yoksul kadının kaçınılmaz kaderi olduğu mesajı verilmektedir. Yoksul kadının fuhuş yapmasının gayet olağan olduğu düşüncesi empoze edilmektedir.

Görsel 4.: habertürk.com.tr, 09. 08. 2015

### 3. Kadın Yoksulluğu -Tecavüz İlişkisi

Kadın yoksulluğu ile ilişkilendirilen bir başka konu da tecavüzdür. 3 Mart 2015'te Posta'da yayınlanan bu haberde mağdurun yoksul, çaresiz olduğu ayrıca tırnak içinde dul olduğu vurgulanmaktadır. Haberde dikkat kadının tecavüze uğramasından çok kadının yoksul olduğu ve daha önemlisi bir erkekten yoksun olduğudur. Böylece aslında haberde mağdurun bu duruma düşmesinin eşinin, dolayısıyla başında bir erkeğin olmamasından kaynaklandığı kurgusu göze çarpmaktadır.

Görsel 5: posta.com.tr, 3 Mart 2015

### 4. Kadın Yoksulluğunun Dramatikleştirilmesi

Suriyeli yoksul kadınların yardıma ne kadar muhtaç olduğu, aciz, zavallı durumda oldukları böylece çöpten ya da pazardan arta kalanları yiyecekleri yiyerek hayatta kaldıkları da sık işlenen haber konularındandır. Bu kategorideki haberlerde yoksulluk dramatize edilerek anlatılmaktadır. Dolayısıyla olaylar ilginç bir hikâye gibi aktarılıp vicdanlara seslenilirken, yoksulluk olgusunu bağlı olduğu koşullardan koparabilmektedir. Habere konu olan olayda yoksulluğun asıl nedeni arka plan itilmekte, kişisel öyküler ön plana çıkarılarak haberlerin dikkat çekici olması sağlanmaktadır. Ayrıca bu haberlerde yoksul kadınların anne olduğu özellikle vurgulanmakta böylece olayın trajik yönü arttırılmaktadır.

Görsel 6: habertürk.com.tr, 4 Şubat 2015

Görsel 7: haberler.com.tr, 19 Mayıs 2015

## SONUÇ

Yoksulluk bir sosyal dışlanma, ötekileştirilme problemidir. Dolayısıyla yoksulluk kadınların toplum içindeki mağduriyetinin temel sorunlarında birini oluşturmaktadır. Bugün kadınlar dünyanın pek çok bölgesinde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin meydana getirdiği yoksullukla karşılaşmakta, erkeklerle karşılaştırıldığında şiddete daha fazla maruz kalmakta, emeği daha fazla sömürülmektedir. Ayrıca mülk edinme, mülke sahip olma gibi durumlarda da erkeklere göre dezavantajlı konumdadırlar. Bunların dışında, göçler, felaketler, savaşlar en

çok kadınları etkilemekte dolayısıyla kadınların yoksulluğu deneyimleme biçimi erkeklerinkinden farklı olmaktadır.

Yaşadığımız dönem iletişim çağı olarak nitelendirilmektedir. İnternetin gelişmesi geleneksel gazeteciliğin çevrimiçi ortama taşınması, haberlerin büyük bir bölümüne internet haberlerinden ulaşmamıza neden olmuştur. Bu noktada internet haber sitelerinin günümüzde önemli haber sağlayıcılarından biri olduğunu belirtmek gerekmektedir. İnternet haber siteleri enformasyonu iletirken kendi görüşlerini, düşüncelerini de aktarmakta dolayısıyla toplumda belirli bir kanaat oluşturmaktadır. Böylece kullandığı dil, uslup önem kazanmaktadır.

İnternet haber sitelerinde Suriyeli yoksul kadınların nasıl temsil edildiğini incelediğimiz bu çalışmada internet haber sitelerinin söylem açısından sorunlu olduğu tespit edilmiştir. Suriyeli yoksul kadınlar aşağılanmakta, küçümsenmekte, ötekileştirilmektedir. Suriyeli yoksul kadınların yaşamı bir film gibi aktarılmakta, olayların trajik yönü arttırılarak gerçek bağlamından koparılmaktadır. Dolayısıyla yoksul kadınların yaşamı seyirlik bir malzemeye dönüştürülmektedir.

İncelediğimiz haberlerden çıkan önemli bir sonuç kadın yoksulluğun tehlikeli olarak sunulmasıdır. Yoksul olan kadın, 'diğer kadınların kocasını elinden alarak ya da fuhuş yaparak toplumun ahlaki yapısına zarar verir' düşüncesi aşılanmaktadır. Ayrıca yoksul bir kadın olursanız bir erkeğe sığınmanız gerekmektedir algısı oluşturulmaktadır. Aksi takdirde çöplerden beslenen, tecavüze uğrayan, bir meta gibi alınıp satılan, fuhuşa mecbur kalan kadınlar haline gelirsiniz mesajı verilmektedir. İncelenen haberlerde her defasında Suriyeli yoksul kadınların başlarında bir erkek olmamasına vurgu yapılması bu durumu kanıtlar niteliktedir.

**KAYNAKÇA**

1. Açıkalın, N. (2013). "Fuhuş Pazarında Sermaye Olmak: Mersin Örneği", Çalışma ve Toplum, 3, s. 243- 282.

2. Açıkgöz. R. (2010). "Kadın Yoksulluğu Üzerine Bir İnceleme", Yardım ve Dayanışma Dergisi, 1(2), s. 45- 60.

3. Ak, M. (2016). "Toplumsal Bir Olgu Olarak Yoksulluk" Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, 54, s. 296- 306.

4. Alptekin, D. (2014). "Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Örüntüsünde Kadın Yoksulluğu ve Yoksunlukları", Abdullah Topçuoğlu, Gamze Aksan, Duygu Alptekin (Ed.), *Yoksulluk ve Kadın* içinde, s. 15- 33, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

5. Arabacı Yüksel, R. (2017). "Yoksulluğun Kavramsal Çerçevesi", Doç. Dr. M. Çağlar Özdemir, Doç. Dr. Emel İslamoğlu (Ed.), *Gelir Dağılımı ve Yoksulluk* içinde, s. 141- 156, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

6. Bircan, İ. (2002). "Türkiye'de Yoksulluk ve Kadınlar", Yasemin Özdek (Ed.), *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları* içinde, s. 119- 125, TODAİE: Ankara.

7. Chant, Sylvia (2003), "Female Household Headship and the Feminisation of Poverty: Facts, Fictions and Forward Strategies", http//www.unesco.org/shs/gender. Erişim Tarihi: 10. 05. 2019.

8. Cole, Key (2002), "Globalizasyonun İktisadi Yönü", Uğur Selçuk Akalın (Ed.), *Globalizasyonun Yansımaları* içinde, s. 33- 34. İstanbul: Donkişot Yayınları.

9. Çetin, A. (2017). *Türk Sinemasında Yoksulluk Temsilleri: 1960–1975 Dönemi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

10. DPT, (2001), 8. BYKP Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara: DPT Yayınları.

11. Dursun, Çiler (2013). İletişim Kuram Kritik, Ankara: İmge Kitabevi

12. Ecevit, Y. (2003). "Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir? Bu ilişki Nasıl Çalışabilir?"*C.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi*, 25 (4),s. 83-88.

13. Ensari, S. (2010). "TUİK'in Yoksulluk Üzerine Analizleri", *Maliye Finans Yazıları*, 24(88), s. 9- 15.

14. https://medium.com/we-the-peoples/how-poverty-impacts-women-and-what-we-can-do-to-end-it-8fe84d0108fa Erişim Tarihi: 29. 04. 2019

15. Keskin, İ. (2018). *Ötekilik Bağlamında Suriyeli Kadınlar: Yerel ve Ulusal Basında Suriyeli Kadın Temsillerinin İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

16. Kocabacak, S. (t.y.). "Kadın Yoksulluğu ve Kadın Sağlığı Üzerine Yansımaları" *Sosyal Güvence Dergisi*, 6, s. 135- 165.

17. Özcan, K., Duran, V., Barut, H.M. (2016). Ulusal Basında Kadın ve Yoksulluk Olgusunun Ele Alınışı, KADEM Toplumsal Cinsiyet ve Adalet Kongresi.

18. Öztürk, M . ve Çetin, B.I. (2009), "Dünyada ve Türkiye'de Yoksulluk ve Kadınlar", *Journal of Yaşar University*, 3 (11), s. 2661- 2698.

19. Şener, Ü. (2009). Kadın Yoksulluğu, TEPAV Değerlendirme Notu

20. Şenses, F. (2003). Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk, İstanbul: İletişim Yayınları.

21. T. C. Başbakanlık kadının statüsü genel müdürlüğü, Politika dökümanı (2008) "Kadın ve yok-sulluk, http://www.ksgm.gov.tr/Pdf/yoksulluk.pdf . Erişim Tarihi: 15. 04. 2019

22. Türk, T. (2014). *2000 Sonrası Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele Politikaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Isparta.

23. Türkçe Sözlük (1998). Ankara: Türk Dil Kurumu.

24.Türkiye'de Suriyeli mülteci sayısı 1.9 milyon, CNN Türk, 30 Aralık 2014, https://www.cnnturk.com/haber/turkiye/turkiyede-suriyeli-multeci-sayisi-1-9-milyon Erişim Tarihi: 30. 05. 2019

25. Uğur, Z. (2018). " Türkiye'de Kadın Yoksulluğu ve Yoksunluğu", *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi* 3 (2), s. 168- 198.

26. Ulutaş,Ç.Ü. (2009). "Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2, s. 25- 40.

27. Yunus, Muhammad, (2007), Creating a World Without Poverty- Social Business and the Future of Capitalism, Public Affairs, New York.

28. Zülfikar, B. (2010). *Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele Yöntemleri: Katılımcı Bir Yaklaşımla Sosyal Riski Azaltma Projesinden Başarı Değerlendirmesi Ankara İli Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Sosyal Bilimler Enstitüsü.

# SÖZLÜ GELENEĞİN ÖNEMLİ BİR PARÇASI MANİLERİN İLETİŞİMSEL İŞLEVİ

**Gülsemin MISIRLI**
Atatürk Üniversitesi, Gazetecilik Anabilim Dalı

## ÖZET

İletişim kurma isteği insanoğlunun şüphesiz en temel ihtiyaçlarından biridir. İletişim olmadan sağlıklı ve mutlu bir yaşam sürdürmek mümkün değildir. İnsan ruhunu doyurmak ve bedensel ihtiyacını gidermek için iletişim kurmak zorundadır. Bunun yanında haberleşme ve sosyalleşme açısından da iletişim tüm insanlar için gereklidir. İletişim evrensel ihtiyaç olmasına karşın her toplum kendi ihtiyacına uygun iletişim sistemi oluşturmuş ve benimsemiştir. Türk toplum ve aile yapısında söylendiği zaman ayıp olarak görülen fikir ve düşünceler şiir, mani, türkü, ağıt ya da başka sembollerle dile getirilmiştir.

Türk sözlü geleneğinde önemli bir yere sahip olan maniler Türk halk şiirinin en eski ve en yaygın türlerinden biridir. Anadolu insanının yüzyıllardır birikiminden meydana gelen maniler insanların acılarını, sevinçlerini, özlemlerini ifade etmede özel bir yer teşkil etmektedir. Maniler Anadolu insanının samimiyetini, zevklerini, zekâsını, misafirperverliğini, espri anlayışını kısaca ruhunu en iyi aktaran nazım şeklidir. Maniler yeri gelmiş insanları eğlendirmiş-güldürmüş yeri gelmiş acıların paylaşımını sağlamıştır. Özellikle sevmenin, sevişmenin, sevdiğini ifade etmenin ayıp olarak görüldüğü zamanlarda insanların sevgisini karşı tarafa iletmede önemli rol oynamıştır. Maniler bu yönüyle önemli bir iletişim aracı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışma, Türk sözlü geleneğinde önemli bir yere sahip olan manilerin iletişimsel yönünü açığa çıkarmayı amaç edinmektedir. Manilerin önemli bir iletişim aracı olmasına karşın bu konuda yeterli araştırma yapılmaması böyle bir çalışmanın doğmasına aracı olmuştur. Bu çalışma söz konusu eksikliği bir ölçüde kapatmaya yöneliktir. Çalışmanın ayrıca, iletişim bilimi ile halk bilimi arasındaki ilişkiyi ele alacak diğer araştırmalara da ışık tutacağı öngörülmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Mani, Mani ve İletişim, Sözlü Gelenek

## GİRİŞ

Anadolu insanının güzeli, tabiatı, sevdayı ele alıştaki inceliğini ortaya koyan halk edebiyatı ürünleri, sözel kültür hayatımızı aydınlatacak bilgi, düşünce ve sembollerle kültür tarihi bakımından önem arz etmektedir (Eker, t.y. : 2). Halk edebiyatı ürünleri salt eğlence aracı olarak görülmemelidir. Zira onlar, Türk insanının belli konular hakkındaki tavrını yansıtan birer ayna olarak da karşımıza çıkmaktadırlar. Anadolu kültürünün zenginliğini ifade eden halk edebiyatı ürünleri, sosyal yaşamdaki birliğin, beraberliğin sağlamasında adeta iletişim işlevi görmüştür. İnsanlık tarihi kadar eski olan iletişim, bireylerin her türlü duygu ve

düşüncelerini ifade eden anlam yüklü mesaj iletimidir. Türk kültürüne bakıldığında; halk edebiyatı ürünlerinden manilerin önemi büyüktür. Anadolu insanının iletişim kurmada manilerden yaygın şekilde faydalandığı görülmektedir. Maniler sayesinde bireyler içinden geçenleri en samimi ifadelerle söyleme fırsatı bulmuşlardır.

Bu çalışmada toplum ve iletişim, mani kavramının anlamına ve kökeni gibi kuramsal bilgilere yer verilmiştir. Ardından amacına uygun olarak seçilen manilerle, manilerin iletişimsel işlevi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Toplumda aşk, cinsellik, asker uğurlaması, ramazan ve hatta politika gibi pek çok soruna temas eden maniler içerisinden örnekler verilerek, manilerin iletişim ve haberleşme işlevine dikkat çekilmiştir. Manilerin Türk coğrafyasında çok geniş bir alana yayılması ve köklerinin çok eski olmasından dolayı bildiride ele alınan maniler, belirli bir sınırlılık ve örneklem dâhilinde sunulmuştur. Amacına uygun olarak seçilen maniler bölge ayrımı yapılmaksızın rastgele seçilmiştir.

**Toplum ve İletişim**

İnsan doğası gereği sosyal bir varlıktır. İnsanın yaşamını devam ettirebilmesi için çevresiyle iletişim içinde olması gerekmektedir. İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli etkenin iletişim olduğunu söylemek mümkündür. İletişim her ne şekilde gerçekleşirse gerçekleşsin insanoğlu için vazgeçilmez bir olgudur.

İletişimde duygu, fikir ve bilgi aktarımı farklı şekillerde olabilmektedir. Sözlü, yazılı veya görüntülü gibi farklı türlerde dile gelebilir. Bu süre zarfında iletileri kimin kime, nasıl ve ne biçimde, hangi vasıta ile iletildiği önem kazanmaktadır (Cemalcılar, 1988: 6).

İletişim kavramı batı dillerindeki “communication” kelimesinin karşılığı olarak dilimizde kullanılmaktadır. Commmunication kelimesinin kökeninde Latince communis sözcüğü bulunmaktadır. Bununla birlikte kavram birçok kişiye ve nesneye ait ortaklaşa gerçekleştirilen anlamında kullanılmaktadır. Buradan hareketle iletişimin yalnızca mesajları iletmekten ziyade, toplumsal olarak da bir etkileşimi içerdiğini söylemek mümkündür (Zıllıoğlu, 2007: 22). İletişimin sağlıklı ve doğru yapılabilmesi için bazı gerekli öğeler bulunmaktadır. Bunlar; kaynak, mesaj ya da bildiri, iletim kanalı ve alıcı ya da tüketicidir. İletişim, yalnızca bu öğelerin doğru bir şekilde işletilmesiyle sağlıklı olarak gerçekleşebilir. Aynı zamanda bu, bir sıra ve düzen içerisinde gerçekleşir (Kınık, 2011:140).

Kişiler arasında mana yüklü semboller gönderimi olan iletişim kavramı, aynı zamanda mesajı üreten kişinin hedeflediği kitle davranışını dilediği yönde etkileme veya değiştirme sürecidir. Toplumla olan ilişkisiyle varlığını gösteren iletişim, özünde taşıdığı bazı değerlerle, tek başına anlam taşımayıp kültürel değerler içinde varlığını devam ettirir. Her toplum kendi sorunlarına göre çözüm yolu aramakta; böylece kendi ihtiyaçlarına cevap veren bir iletişim sistemi oluşturmaktadır (İnceoğlu 1993: 115; Tüfekçioğlu 1997: 118). Türk aile yapısına göre söylenmesi uygun olmayan veya söylendiği zaman saygısızlık addedileceği düşünülen her

türlü düşünce, şiir veya belirli simgelerle ifade edilmektedir. Böylece dilek, istek ve temenni cevapları içeren mesajlar, saygı boyutları çerçevesinde hedefine ulaşmaktadır (Öğüt- Eker, t.y.: 105). Türk toplumunun geleneksel ortamda iletişimi sağlamak için başvurduğu en yaygın türlerden biri mânidir. Maninin iletişimsel boyutuna geçmeden önce anlamına ve kökenine değinmek gerekmektedir.

**Mani Kavramı, Anlamı ve Kaynağı**

Anadolu ve Anadolu dışında oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış maniler Türk sözlü kültüründe önemli bir yere sahiptir (Artun, t.y.: 1.paragraf). Mani sözcüğünün kelime karşılığı, "dört mısralı ve kendine mahsus makamları olan manzume"dir. Manilerin söyleyicileri ve okuyucuları vardır ancak yazarları ya da kişileri yoktur (Ergüzel, 2006: 161). İnsan yaşamında her türlü aşk, kıskançlık, gurbet, hasret, kırgınlık, tabiat vb. gibi temaları işleyen manilerde ilk iki mısra bir bakıma duygu, düşünce ve hayalin girişini oluşturmaktadır. Dinleyicinin dikkatini çeken ilk iki dizeden sonra asıl vurgulanmak istenen duygu ve düşünceler ise üçüncü ve dördüncü mısrada dile gelmektedir (Elçin, 1997:324).

Mani, mana kelimesinin bozulmuş halidir. Manilerde ifade edilmek istenen duygu ve düşünce dört dizede söylenerek tamamlanmaktadır. Toplumun her kesimi tarafından bilinen maniler özellikle genç kız ve erkekler tarafından söylenmektedir. Mani Anadolu'da meani, mana, karşı beri, hoyrat ve bayatı gibi adlarla da adlandırılmaktadır. Anadolu dışında da bilinip söylenilen maniler Kırgızlar'da mani, aytip, tört sap, Kazaklar'da öleng, Özbekler koşuk, aşula, törtlik ve Uygurlar'da törtlik adını taşımaktadırlar (Aslan, 2017: 128- 129).

Mani sözcüğünün kökeni ile ilgili iki farklı görüş bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar maninin Arapça ma'na sözcüğünden türeyip geliştiğini düşünmektedir. Kimileri ise, kavramının Türkçe'den geldiğini savunmaktadır (Akalın, 1972: 1). Maniler İslamiyet öncesinden günümüze kadar varlığını devam ettirmişlerdir. Maniler Türk toplum hayatını ifade eden, milli şuur ve duygu beraberliğini gösteren önemli bir halk edebiyatı ürünüdür. Maniler, halk ruhunun yansıtıcısıdır. Mani dörtlüklerinde Türk toplumuna ait izleri en içten anlatımla buluruz. Bunun yanı sıra yöresel gelenek ve göreneklerin izlerini manilerde görebiliriz (Artun, 2011: 148).

Manilerin duygu ve düşünceleri ifade etme, haberleşme, öğüt erme, eğlendirme, hoş vakit geçirme gibi işlevleri vardır. Maniler ayrıca bastırılan duyguların dile getirilmesiyle rahatlatma; gelenek görenekleri canlandırma; aynı toplumun üyesi olan insanları bir arada bulundurma hazzına ulaştırma gibi fonksiyonları ile de işlevseldir (Öğüt-Eker, t.y.: 112). Maniler geleneksel ortamlarda kullanılan en kısa ve etkili iletişim aracıdır.

**Manilerin İletişimsel İşlevi**

Manilerin doğmasını sağlayan en büyük etmenin sevgi olduğu söylenebilir. Zira bir taraftan seven insanın psikolojisi, diğer taraftan sevenler – sevişenler arasında yasak koyucu toplum manilerin gelişimine ön ayak olmuştur. Maniler, baskıcı toplumun yasakları karşısında bilinçaltına atılan cinsel arzuların boşanmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca sıkışan duyguların

hafifletilmesinde önemli rol oynamıştır. Toplumsal baskılardan ötürü bilinçaltına atılan duygular, arzular, dilekler günlük bir konuşma dilinde söylendiğinde toplumsal ahlaka aykırı olabilecek konular, manilerle ifade edildiğinde toplumun tepkisine yol açmamıştır. Böylece mani yoluyla iç dünyasını rahat bir şekilde ortaya koyan kişi, hem duygusal baskılardan kurtulmakta hem de en rahat ve kısa iletişimi sağlamış olmaktadır (Başgöz, 1957: 7- 11). Türk manilerinde çok sık görülen, "yüzünde göz izi var sana kim baktı yarim", "bir bahanen yok ise yalandan hastalan gel", "senin aldığın para benim süsüme yetmez" gibi ifadeler manilerin iletişim ve haberleşme işlevini yerine getirdiği göstermektedir.

Düğün, bayram gibi gelenek göreneklerin canlandırıldığı eğlence ya da iş ortamlarında, delikanlı, mânilerle gönlünü sevdâlısına açar; ona sevdiğini bu yolla anlatır:

"Gökgüvercin olayım
Gergefine koyayım
Avcı çıkıp vurursa
Dizlerinde öleyim" (Elçin, 1997: 325).

"Konağın kapısına
Mayilem yapısına
Yarim bir mendil yolla
Yatayım kokusuna" (Akt. Öğüt-Eker, t.y. : 110).

Yine karşı tarafın duygu ve düşüncelerini mânilerle öğrenir:

"Havadaki teyyâre
Selam saldım o yâre
Ben kendime yâr buldum
O da bulsun bir çare" (Uğurlu, 2018: 512).

"Karşıda durma çalı,
Kararıp durma çalı,
Ben sana varır mıyım?/Ben seni alır mıyım?
Sümüklü sıracalı" (Mısırlı, 2018: 48).

Toplumda ayıp olarak görülen istekler mani yoluyla ifade edilmiş normal sözlerle ifade edildiğinde toplum tarafından katı kurallarla cezalandırılacak olan söylemler mani aracılığıyla çok rahat biçimde dile getirilmiştir. Bunlardan biri de cinsel istektir. Manilerde cinsel isteğin de çok rahatlıkla ifade edildiği görülmektedir. Bu duruma örnek olarak şu maniler verilebilir:

"Bahçelerde börülce
Kız belin ne ince
Ni'dem kuru cilveyi
Sarılıp yatmayınca" (Başgöz, 1957: 31).

"Ayna attım tarlaya
Tarla yüzün parlaya
Ne zaman gireceğiz
İkimiz bir yatağa" (Göksu, 1996: 35).

Söylendiği ortamla bütünlük sağlayan, toplumu oluşturan bireyler tarafından da onaylanan mâniler, aynı zamanda, haber taşıma fonksiyonuna sahiplerdir. Âşıkların birbirlerine söylemek istedikleri duygular, mânilerde dile gelmektedir. Askere ya da çalışmaya gittiği için evinden uzakta olan eş yazdığı mektupta, toplumsal baskıdan ötürü karısıyla doğrudan iletişim kuramayınca:

"A mektubum var da gel
Haberini al da gel
Bir idik iki olduk
Üç olduk mu sor da gel!" (Başgöz 1957: 9)

şeklinde bir mani dörtlüğüyle eşiyle haberleşmeye çalışmış, eşinin hamile olup olmadığını öğrenmek istemiştir.

Maniler her ne kadar cinsel istek ve sevgi gibi duygularla ilişkilendirilse de aslında toplumda tabu olarak görülen her konuda manilere denk gelinmektedir. Bunlardan biri de politikadır. Toplumda politik bir düşünceyi savunmak, dile getirmek kolay değildir. Böylece Anadolu insanının bu konuda da manilere başvurduğu görülmektedir:

"Hamızanın pastası
Ne de güzel ustası
Halk partisi oy almaz
Oldu mühür ustası" (Öcal, 1993: 16).

Mani söyleme geleneğinden ramazan davulcuları da yararlanmışlardır. Halktan bahşişlerini direkt isteyemeyen davulcuların imdadına maniler yetişmiştir. Böylece ramazan davulcuları ile halk arasında daha eğlenceli bir yol ile iletişim kurulduğu görülmektedir:

"Davulumun ipi kaytan

Sırtımda kalmadı mintan

Ver efendim bahşişimi

Alayım sırtıma mintan" (www.manilerimiz.com).

Ayrıca manilerin, saya gezme, hıdrellez, nevruz, yağmur duası, çömçe gelin, köy seyirlik oyunları gibi tören ve toplantılarda ritüel kalıntısı taşıyan sözlerle söylenildiğini görüyoruz (Başgöz, 1986: 230- 241).

Ağustos ayında harmanlar dövüldüğü vakit oynanan "Cemalcik" oyunu[1] sırasında söylenen manide de iletişim kurma işlevi açıkça görülmektedir:

"Cemalci geldi duydunuz mu?

Selam verdik aldınız mı?

Ya verin hakkımızı

Ya kırarız kapınızı."

Oyuncular ev sahiplerinin verdiği hediyelerden memnun kalırsa bu kez şu maniyi söylerler:

"Tarlada pulluğun işlesin

Yaylada koyunun kışlasın

Allah sana evlat bağışlasın" (Tekerek, 2008: 53).

Şu halde, manilerin oyunlarda da büyük rol oynadığı söylenebilir. Nitekim yukarıda verilen örnekte görüldüğü gibi, oyun esnasında kurulan bütün iletişimin mani aracılığıyla sağlandığı görülmektedir.

**Sonuç**

Maniler, sözlü halk edebiyatının önemli bir parçasıdır. Maniler toplumların yaşayışlarından, deneyimlerinden süzülerek değişim ve gelişimlerle günümüze ulaşmışlardır. Mani söyleme geleneği Türk insanının adeta yaşam şekli olmuştur. İnsanların eğlenmesini, gülmesini, bilgilenmesini sağlayan maniler geleneksel yaşamlarda iletişim kurma gibi bir fonksiyonda üstlenmişlerdir.

Birçok mani sevdadan, acıdan ya da bastırılmış bazı duygu ve fikirlerden esinlenilerek yakılmıştır. Dolayısıyla maniler salt eğlence aracı olarak görülmemelidir. Yakılan maniler özünde karşı tarafa bir mesaj göndermeyi hedeflemektedir. Yukarıda örneklem olarak sunulan manilerde görüldüğü üzere, maniler kendine özgü ifade ediliş şekliyle bir takım mesajlar da sunmaktadır. Böylece maniler tabuları olan bir toplumun dışa açılma kapıları ve geleneksel sözlü iletişimin önemli bir parçasıdır.

[1] Ağustos ayında, harmanlar dövüldüğü zaman oynanmaktadır. Oyunun icra edildiği gece delikanlılar toplanır. Delikanlılardan biri kız kılığına girer biri de teke olur. Teke adını alan oyuncu, bulabildiği iri çanları beline bağlar. Teke ile yanındaki kız kol kola girip evleri dolaşırlar. Arkalarına da öteki gençler takılır.

**Kaynakça**

1. Artun, E. (2011). Türk Halk Edebiyatına Giriş, Adana: Karahan Kitabevi.

2. Artun, E. (t.y.). http://turkoloji.cu.edu.tr/html/ea_mani_soyleme_gelenegi.htm Erişim Tarihi: 30.06.2019.

3. Aslan, E. (2017). Türk Halk Edebiyatı, Ankara: Pegem Akademi.

4. Başgöz, İ. (1957). Manilerimizden, Ankara: Dost Yayınları.

5. Elçin, Ş. (1997). Halk Edebiyatı Araştırmaları, Ankara: Akçağ Yayınları.

6. Ergüzel, M. (2006). Mâni ve Bilmecelerimizde Geçen Meyve Adlarının Türkçe'deki Kullanımları Üzerine Bazı Tespitler Akademik İncelemeler Dergisi 1(1), s. 159- 191.

7. Göksu, H. (1996). Manilerimiz, İstanbul: Say Yayınları.

8. Kınık, M. (2011). "Bir İletişim Aracı Olarak Türk Halk Müziği ve Türküler" *Erciyes İletişim Dergisi* Cilt 2 (1), s. 136- 150.

9. Mısırlı, G. (2018). *Oyunun Toplumsal ve Kültürel İşlevini Yitirişi: Gelenekselden Dijitale Oyunun Yapısal Dönüşümü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

10. Öcal, A. (1993). *Boğazlıyan'da Mani Geleneği ve Boğazlıyan İle Yöresi Manileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

11. Öğüt-Eker, G. (t.y.). *Bayburt Mânilerinden Hareketle İletişimde Yüklendiği Fonksiyonla Mâni Söyleme Geleneği*, http://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=44&Sayfa=104 Erişim Tarihi: 30. 08. 2019.

12. Uçan, A.(1996). İnsan ve Müzik İnsan ve Sanat Eğitimi, Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.

13. Uğurlu, M. (2018). *Adana Mani Söyleme Geleneği ve Adana'da Söylenen Maniler (Derleme / İnceleme)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

14. Zıllıoğlu, M. (2007). "İletişim Bilgisi ve Tanımı", (Ed: Aysun Yüksel). İletişim Bilgisi. Eskişehir: Açıköğretim yayınları.

15. Zıllıoğlu, M. (2007). İletişim Nedir? İstanbul: Cem Yayınevi.

16.https://www.manilerimiz.com/oku-12645-Davulumun-ipi-kaytan-Kalmadi-sirtimda mintan-Verin-aglar-bahsisimi-Alayim-sirtima-mintan.html Erişim Tarihi: 10. 05. 2019.

# Y KUŞAĞI GENÇLERDE YAŞAM MEMNUNİYETİ DURUMU: NEVŞEHİR ÖRNEĞİ

**Dr. Öğretim Üyesi Hamza KURTKAPAN**

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

## ÖZET

Yaşam memnuniyeti, bireyin yaşam kalitesine ve iyilik haline ilişkin algısını ifade etmektedir. Belli kriterlere göre bireyin kendi yaşamına yönelik genel değerlendirmesine işaret eder. Bireyin bütün halinde kendi yaşam kalitesini değerlendirmesiyle elde edilen olumluluk derecesi olan yaşam memnuniyeti, mutluluk ve öznel iyi oluş gibi kavramlarla eşanlamlı kullanılabilmektedir. Bu araştırma Y Kuşağı gençlerin yaşam memnuniyetini incelemektedir. 18-27 yaş arası gençlerin yaşam memnuniyetlerini etkileyen faktörleri belirleme amacı ile yapılmıştır. Araştırma, Şubat ve Mart 2019 tarihleri arasında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinde yapılmıştır. Nicel araştırma deseni ile kesitsel bir araştırma yürütülmüştür. Araştırmaya lisans eğitimine kayıtlı 776 kişi katılmıştır. Veriler, sosyal ve demografik özelliklere yönelik soruları ve Denier ve arkadaşları tarafından geliştirilen yaşam memnuniyeti ölçeğini içeren anket formu aracılığıyla elde edilmiştir. Veriler SPSS 25 programı yardımı ile analiz edilmiştir. Analizde bağımsız gruplar t-testi kullanılmıştır.

Araştırmaya katılan gençlerin yaşam memnuniyeti puan ortalaması 15,28 ∓ 4,38'dir. Bu ölçekten en düşük 5 en yüksek 25 puan alınabilmektedir. Bundan dolayı gençlerin görece ortanın üzerinde bir yaşam memnuniyetine sahip oldukları tespit edilmiştir. Araştırmada gençlerin yaşam memnuniyeti ölçeği puanlarının cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermediği saptanmıştır. İmam Hatip Lisesi mezunu gençlerin Düz Lise mezunu gençlerden daha yüksek yaşam memnuniyetine sahip oldukları tespit edilmiştir. Ailesinin aylık ortalama gelirini 3250 TL ve üzeri olduğunu söyleyenler 1700 TL ve aşağısı olanlara oranla daha yüksek yaşam doyumuna sahip oldukları tespit edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Gençlik Sosyolojisi, Yaşam Memnuniyeti, Yaşam Memnuniyeti Ölçeği.

## GİRİŞ:

Yaşam memnuniyeti, bireyin yaşam kalitesine ve iyilik haline ilişkin algısını ifade etmektedir. Belli kriterlere göre bireyin kendi yaşamına yönelik genel değerlendirmesine işaret eder. Bireyin bütün halinde kendi yaşam kalitesini değerlendirmesiyle elde edilen olumluluk derecesi olan yaşam memnuniyeti, mutluluk ve öznel iyi oluş gibi kavramlarla eşanlamlı kullanılabilmektedir. Bireylerin yaşam memnuniyeti pek çok şeyi etkilemektedir. Alınacak hizmetlerin nerelerden alınması gerektiği algısını da etkilemektedir. Bu aynı zamanda kişilerin huzurevi bakımı, evde bakım algısını da etkilemektedir. Geleneksel evde bakım, normatif düzemde yaşam kalitesi ve çevresi ile ilişkileri ile bir dengede düzende olmayı gerektirmektedir. Bu çerçevede yaşanan olumsuzluklar farklılıklara odaklanabilmeyi beraberinde getirmektedir.

Öznel iyi oluşun insanların yaşam kaliteleri üzerinde büyük etkisi bulunmaktadır. Bu açıdan öznel iyi oluşun farklı kültürlerde ve sürekli çalışılması gerekmektedir. Kurumsal yapının ya da toplumsal düzenin işleyişine etkisini bireyler üzerinden okumakta fayda vardır. Her ne kadar huzurevi kurumsal yapıyı ifade etse de bunun bireysel tercih edilişinin altında öznel

mekanizmaları okumak gerekmektedir. Bu çerçevede huzurevi yaşam memnuniyetinin bir sonucu ise başka türlü bir toplum okuması yapmak gerekebilir. Eğer ki yaşam memnuniyet düzeyi yüksek olanlar huzurevini daha az tercih ediyorsa ki bizim çalışma bunu gösteriyor. Toplumda halen huzurevinde yaşamayı tercih bir tür normalden sapma olarak algılanabildiğini göstermektedir. Yaşam doyumu yüksek kişiler aslında arzuladıkları yaşama daha yakın olduklarından eğer yaşam doyumu düşükler huzurevini tercih ediyorsa arzulanan başka iken zorunluluklar huzurevine yönlendirmektedir. Zaten neden huzurevine evet sorusuna cevap verenlerinin yarısından fazlası, başkalarına yük olmak istemediği cevabını vermişlerdir. Diğer taraftan yaşam memnuniyeti de pek çok şeye bağlı olarak değişebilen kompleks bir konudur.

Psikolojik iyi oluş bireylerin yaşama karşı genel tutumlarını gösteren çok boyutlu bir kavramdır (Ryff, 1989, s. 1070). Bu boyutlar, özerklik, yaşam amacı, kendini kabul ve gelişim gibi psikolojik; bireyler arasındaki ilişkilerinde güven ve samimiyet, sosyal çevreyi etkili ve verimli bir biçimde kullanabilme gibi sosyal boyutlardır (Ryff, 1989, s. 1071). Genel olarak psikolojik iyi oluş, bireylerin yaşam amaçlarının farkında olmaları ve kişiler arası ilişkilerde verimlilik ve sürekliliği kapsamaktadır (Ryff ve Keyes, 1995). Yapılan araştırmalar göstermektedir ki; bireylerin psikolojik iyi oluşlarında bireysel ve kişisel özelliklerin yanında cinsiyet, yaş, medeni durum, ekonomik faktörler ile arkadaşlık, aile gibi sosyal değişkenler de etkili olmaktadır (Diener, 1984; Mroczek ve Kolarz, 1998).

Bu çalışmada Y kuşağı gençlerin yaşam memnuniyetleri ve bunun üzerinde etkisi olabilecek birtakım faktörleri incelemek amaçlanmaktadır. Literatürde ülkemizdeki gençlerin yaşam doyumlarını inceleyen pek çok çalışmaya rastlanılmıştır. Bu çalışmalarda daha çok öğrencilerin iyi oluşları incelenmektedir (Telef, Uzman ve Ergün, 2013). Bu çalışmalar gençlerin yaşam doyumlarına etki eden faktörlere odaklanmıştır. Gençlerin yaşam doyumları ile onların yaşlı bakımında huzurevi algıları arasındaki ilişkiye odaklanılmamıştır. Ancak gençlerin yaşam memnuniyetlerini inceleyen daha fazla çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu araştırmada Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi 2018-2019 güz dönemine kayıtlı lisan öğrencilerinin bireylerin yaşam memnuniyetleri analiz edilmektedir. Bu çerçevede çalışmada katılımcıların yaşam memnuniyetleri ile cinsiyet, yaş, gelir, mezun olunan okul değişkenleri arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Araştırmanın genel amacına uygun olarak aşağıda belirtilen alt problemlere cevap aranmıştır:

- Y kuşağı katılımcıların yaşam memnuniyet puanları cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Y kuşağı katılımcıların yaşam memnuniyet puanları gelir değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Y kuşağı katılımcıların yaşam memnuniyet puanları mezun olunan lise değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

## YÖNTEM

Araştırmada nicel araştırma yöntemi ile betimleyici ve kesitsel tipte bir çalışma yapılmıştır. Gençlerin yaşam memnuniyet durumları ile bunu etkileyen faktörler değerlendirilmektedir. Araştırma Şubat- Mart 2019 tarihleri arasında yapılmıştır. Bu araştırmanın evrenini Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinde Lisans eğitimi gören 18-27 yaşa aralığındaki bireyler oluşturmaktadır. Araştırmayı oluşturacak öğrenci grubuna basit rastgele örneklem yöntemi ile

ulaşılmıştır. Araştırmanın örneklem grubunu oluşturan 775 katılımcı, basit rastgele örneklem yöntemi ile seçilmiştir. Katılımcılara ait demografik bilgiler, Tablo-1'de gösterilmektedir.

**Tablo 1:** Katılımcıların Demografik Özellikleri.

| **Cinsiyet** | **f** | **%** |
|---|---|---|
| Kadın | 535 | 69 |
| Erkek | 240 | 31 |
| **Yaş** | | |
| 18-22 Yaş | 582 | 75,1 |
| 23-27 Yaş | 193 | 24,9 |
| **Doğduğu, büyüdüğü yer** | | |
| Kır | 260 | 33,5 |
| Kent | 504 | 65,1 |
| Cevap yok | 11 | 1,4 |
| **Ailenin aylık ortalama geliri** | | |
| 0-1700 TL | 165 | 21,3 |
| 1701- 2100TL | 151 | 19,5 |
| 2101-3250 TL | 168 | 21,7 |
| 3250-+ TL | 160 | 20,6 |
| Cevap yok | 131 | 16,9 |
| **Aile Tipi** | | |
| Çekirdek Aile | 675 | 87,1 |
| Geniş Aile | 87 | 11,2 |
| Cevap yok | 13 | 1,7 |
| **Toplam** | 775 | 100 |

Tablo 1'de görüleceği üzere, katılımcıların 535'si (%69) kadın; 240'ü (%31) erkekten oluşmaktadır.

**Yaşam Memnuniyeti Ölçeği.**

Yaşam Memnuniyeti Ölçeği, Diener ve arkadaşları tarafından 1985 yılında geliştirilmiştir. Ölçek, 5 maddeden oluşmakta olup tek boyutludur. Ölçekte kişinin kendi yaşamının niteliği hakkındaki genel değerlendirmelerini ortaya çıkarmak amaçlamaktadır. Yaşam Doyum ölçeğini Türkçeye uyarlayan Dağlı ve Baysal (2016) ölçeğin bütünü için Cronbach Alpha tutarlılık katsayısını 0,88 olduğunu tespit etmiştir. Bu araştırmada ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0,83 olarak belirlenmiştir. Bu ölçek, bireyin kendi yaşam kalitesine ve iyilik haline ilişkin algısını ölçmeye çalışmaktadır. Bireyin kendi yaşamına yönelik genel değerlendirmesini içermektedir.

**Anket Formunun Uygulanması.**

Araştırma öncesi Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinden 16.01.2019/1 karar tarihli Etik Kurul Raporunun yanı sıra Fakülte yönetimleri ve katılımcılardan gerekli izinler alınmıştır. Anketin işlerliğini test etmek üzere 20 gönüllüye pilot uygulama yapılmıştır. Pilot uygulama sonrası ankette gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra, anket Şubat-Mart 2019 tarihleri arasında uygulanmıştır. Verilerin analizinde SPSS 21.0 programı kullanılmıştır. Verilerin

değerlendirilme aşamasında tanımlayıcı istatistik metotlarından yararlanılmıştır. İstatistiksel veriler değerlendirilirken bağımsız gruplar t-testine başvurulmuştur. Bulgular %95 güven aralığında değerlendirilmiştir**.**

**BULGULAR**

Bu bölümde 18-27 yaş aralığı gençlere uygulanan yaşam memnuniyeti ölçeği ile kişisel bilgi formundan elde edilen verilerden hareketle yapılan analizlere yer verilmektedir. Katılımcıların yaşam memnuniyet ölçeğinden aldıkları puanların cinsiyet, yaş grubu, aylık ortalama gelir ve mezun olunan lise türüne göre değişiklik gösterip göstermediğine bakılmıştır.

Araştırmaya katılan gençlerin yaşam memnuniyeti puan ortalaması 15,28 ∓ 4,38'dir. Bu ölçekten en düşük 5 en yüksek 25 puan alınabilmektedir. Bundan dolayı gençlerin görece ortanın üzerinde bir yaşam memnuniyetine sahip oldukları tespit edilmiştir.

**Analiz: Katılımcıların Cinsiyet, Yaş, Ailenin Ortalama Aylık Geliri ve Mezun Olunan Lise Değişkenlerine Göre Yaşam Memnuniyetleri**

Gençlerin yaşam memnuniyetlerinin cinsiyet, yaş grubu, aylık ortalama gelir ve mezun olunan lise değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak amacıyla bağımsız gruplar için t testi yapılmıştır. Analiz sonuçları aşağıda Tablo 2'de verilmiştir.

**Tablo 2:** Yaşam Memnuniyeti Ölçeğinin katılımcının cinsiyet, yaş grubu, aylık ortalama gelir ve mezun olunan lise değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız t testi sonuçları

| Puan | Değişkenler | N | $\bar{X}$ | Ss | Shx | t Testi | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | | | t | Sd | P |
| Yaşam Memnuniyeti Ölçeği | Kadın | 535 | 15,36 | 4,23 | 0,18 | 0.90 | 773 | 0.36 |
| | Erkek | 240 | 15,05 | 4,68 | 0,30 | | | |
| | 18-22 Yaş | 582 | 15,35 | 4,42 | 0,18 | 0,93 | 773 | 0,35 |
| | 23-27 Yaş | 193 | 15,01 | 4,21 | 0,30 | | | |
| | 0-1700 TL | 165 | 14,73 | 4,33 | 0,33 | -3,10 | 323 | 0,02 |
| | 3251 TL ve üzeri | 160 | 16,22 | 4,30 | 0,34 | | | |
| | Düz Lise Mezunu | 173 | 14,63 | 4,40 | 0,33 | -3,24 | 339 | 0,001 |
| | İ. Hatip Lisesi Mezun | 168 | 16,13 | 3,98 | 0,30 | | | |

Tablo 2'de görüldüğü gibi örneklemi oluşturan gençlerin yaşam memnuniyeti ölçeğinin puan ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bağımsız t testi sonucunda, grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (t=0,90; p=0,36; p>0,05). Benzer şekilde yaş gruplarına göre de değişiklik göstermediği tespit edilmiştir (t=0,93; p=0,35; p>0,05). Diğer taraftan katılımcıların aylık ortalama gelirleri ile yaşam

memnuniyeti ölçeği puan ortalamalarının arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (t=-3,10; p=0,02; p<0,05). Söz konusu farklılık aylık ortalama geliri 3251 ve üzeri katılımcıların lehine gelişmiştir. Benzer şekilde katılımcıların Yaşam Memnuniyeti Ölçeği puan ortalamalarının katılımcıların mezun olduğu lise türüne göre de aritmetik ortalamaları arasındaki fark da istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (t=-3,24; p=0,001; p<0,005). Bu fark İHL mezunları lehine tespit edilmiştir.

## KAYNAKÇA

Dağlı, A. ve Baysal, N. (2016), "Yaşam Doyumu Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 15(59), 1250-1262.

Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J. and Griffin, S. (1985), "The Satisfaction With Life Scale", Journal of Personality Assessment, 49(1), 71-75.

Diener, E. (1984) "Subjective Well-Being". Psychological Bulletin 95. 3: 542-575.

Mroczek, K. D. ve Kolarz, M. C. (1998) "The Effect of Age on Positive and Negative Affect: A Developmental Perspective on Happiness". Journal of Personality and Social Psychology 75, 5, 1333-1349.

Ryff, D. C. (1989) "Happiness is Everything, or is it? Explorations on The Meaning of Psychological Well-Being". Journal of Personality and Social Psychology 57 (6): 1069-1081.

Ryff, D. C. ve Keyes, L. M. C. (1995) "The structure of psychological well-being revisited". Journal of Personality and Social Psychology 69: 719-727.

Telef, Bülent Baki, Uzman, Ersin & Ergün, Enes (2013), Öğretmen adaylarında psikolojik iyi oluş ve değerler arasındaki ilişkinin incelenmesi. Turkish Studies, 8/12. 2013: 1297-1307.

# Y KUŞAĞI GENÇLERİN YAŞLI BAKIMI SORUMLULUĞUNA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ: NEVŞEHİR ÖRNEĞİ

**Dr. Öğretim Üyesi Hamza KURTKAPAN**

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

## ÖZET

Bu araştırma Y Kuşağı, 20-29 yaş arası gençlerin yaşlı bakım sorumluluğuna ilişkin görüşlerini belirleme amacı ile yapılmıştır. Araştırma, Şubat ve Mart 2019 tarihleri arasında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinde yapılmıştır. Nicel araştırma deseni ile kesitsel bir araştırma yürütülmüştür. Araştırmaya lisans eğitimine kayıtlı 657 kişi katılmıştır. Veriler, sosyal ve demografik özelliklere yönelik soruları içeren anket formu aracılığıyla elde edilmiştir. Veriler SPSS 25 programı yardımı ile analiz edilmiştir. Analizde Chi Square analizine başvurulmuştur.

Araştırmaya katılan gençlerin genel olarak yaşlı bakımında kimin sorumluluğunda olması gerektiği ile yaşlanınca sana kimin bakması gerektiği arasında fark istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. (P<0,001) Katılımcılar genel olarak yaşlı bakımında devlet ve aileyi öncelerken, iş kendileri için yaşlı bakımına gelince bireyin kendisi seçeneğine daha fazla yer vermektedirler. Katılımcıların %20,7'si ihtiyaç halinde huzurevinde kalabileceğini belirtmişlerdir. İleride aile kurduktan sonra anne babası ile aynı evde birlikte yaşamayı isteyenlerin oranı ise %70,8'dir.

**Anahtar Kelimeler:** Yaşlılık Sosyolojisi, Yaşlı Bakımı, Sosyal Politika, Y Kuşağı.

## Giriş: Türkiye'de yaşlı bakımı

Ulusal ve uluslararası kuruluşların raporlarında Türkiye'de nüfusun hızla yaşlanmakta olduğu belirtilmektedir Şöyle ki, Türkiye'de 65 yaş ve üzeri nüfus 2000'de 3,6 milyon iken 2019 verilerine göre bu sayı 7 milyonu aşmıştır (TÜİK, 2018). Türkiye'de 65 yaş ve üzeri bireylerin sayısının 2050 yılında 15 milyona ve nüfusun beşte birine ulaşacağı öngörülmektedir (TÜİK, 2018). Ülkemizde 65 yaş ve üzeri yaşlılar içerisinde ise en çok ileri yaşlıların oranı artmaktadır.

Türkiye'de evde yaşlı bakımında sorumluluğun büyük kısmı aile kurumundadır. Ancak günümüzde kentleşme ve bireyselleşmenin de etkisi ile evde yaşlı bakımı sadece aile bağları ile gerçekleştirilemez hale gelmiştir. Ülkemizde evde yaşlı bakımında aileye destek olabilmenin yollarını arama adına sürekli bir çaba görülmektedir. Yaşlılık ve yaşlı bakımı alanında yapılan çalışmalara bakıldığında, bu çalışmalarda özellikle sağlık ve sosyal hizmet alanlarına yoğunlaşıldığı görülmektedir. Yaşlı bakımının geleceği adına, sosyal bilimlerde çok daha fazla çalışma yapmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Toplumsal yapıda meydana gelen değişim, aile kurumunu da dönüştürmektedir. Ailedeki dönüşüm temelinde kentleşme, nüfusun yaşlanması, kadının ücretli iş piyasasında daha fazla yer alması gibi nedenler yer almaktadır. Ailede yaşanan bu değişim en fazla yaşlıları etkilemektedir.

Yaşlıların ailedeki konumu sarsıldığından onların bakım ihtiyaçlarını karşılamada aile kurumu bazen yetersiz kalabilmektedir. Evde yaşlı bakımında aileye destek mekanizmaları geliştirmek için yeni bakım modellerine ihtiyaç duyulmaktadır. Yaşlı bakımında ailenin destek ihtiyacı, sosyolojik çalışmalarda modernleşme ekseninde tartışılmaktadır (Durgun ve Tümerdem, 1999; Kalınkara, 2000; Karataş, 2000; Türel,2001; Kayacan, 2001; Tufan, 2003; Atilla, 2006; Yapıcıoğlu, 2009). Bu tartışmalar modern dönemde kuşaklararası ilişki teması çerçevesinde

yürütülmektedir (Görgün-Baran, 1995; Bebekoğlu ve Özgen, 2001; Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç, 2001; Kalınkara, Ersoy ve Arpacı, 2002; Görgün-Baran, vd., 2005; Güven ve Cerit, 2003; Çiftçi, 2008; Tufan ve Yazıcı, 2009; Alperen, 2013). Kuşaklararası ilişki çalışmalarında başlıca amaç, yaşlı bakımında devlet, piyasa ve aile üçgeninde sorumluluğun nasıl paylaşıldığını anlamaktır (Özbay, 2014, s. 56). Bahsedilen çalışmalarda yaşlı bakımında ailenin önceliği vurgulanmaktadır.

## YÖNTEM

Araştırmada nicel araştırma yöntemi ile tanımlayıcı ve kesitsel tipte bir çalışma yapılmıştır. Gençlerin yaşlı bakımı ile ilgili görüşleri değerlendirilmiştir. Araştırma Şubat- Mart 2019 tarihleri arasında yapılmıştır. Bu araştırmanın evrenini Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinde Lisans eğitimi gören 20-29 yaşa aralığındaki bireyler oluşturmaktadır. Araştırmayı oluşturacak öğrenci grubuna basit rastgele örneklem yöntemi ile ulaşılmıştır. Araştırmaya 657 kişi katılmıştır. Araştırmanın örneklem grubunu oluşturan 657 katılımcı, basit rastgele örneklem yöntemi ile seçilmiştir. Katılımcılara ait demografik bilgiler, Tablo-1'de gösterilmektedir.

**Tablo1:** Katılımcıların Demografik Özellikleri.

| **Cinsiyet** | **f** | **%** |
|---|---|---|
| Kadın | 434 | 66,1 |
| Erkek | 223 | 33,9 |
| **Doğduğu, büyüdüğü yer** | | |
| Kır | 225 | 34,2 |
| Kent | 425 | 64,7 |
| Cevap yok | 7 | 1,1 |
| **Aile Tipi** | | |
| Çekirdek Aile | 576 | 87,7 |
| Geniş Aile | 71 | 10,8 |
| Cevap yok | 10 | 1,5 |
| **Toplam** | 657 | 100 |

Tablo 1'de görüleceği üzere, katılımcıların 434'ü (%66,1) kadın; 223'ü (%33,9) erkekten oluşmaktadır. Katılımcıların %64,7'si kent, %34,2'si ise kır/köy doğumludur. Katılımcıların %87,1'i çekirdek ailede, %11,4'ü ise geniş ailede doğup büyüdüklerini ifade etmiştir.

### Anket Formunun Uygulanması.

Araştırma öncesi Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinden 16.01.2019/1 karar tarihli Etik Kurul Raporunun yanı sıra Fakülte yönetimleri ve katılımcılardan gerekli izinler alınmıştır. Anketin işlerliğini test etmek üzere 20 gönüllüye pilot uygulama yapılmıştır. Pilot uygulama sonrası ankette gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra, anket Şubat-Mart 2019 tarihleri arasında uygulanmıştır. Verilerin analizinde SPSS 21.0 programı kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilme aşamasında tanımlayıcı istatistik metotlarından yararlanılmıştır. İstatistiksel veriler değerlendirilirken t-testi ve tek yönlü (One way) ANOVA testlerine başvurulmuştur. Bulgular %95 güven aralığında değerlendirilmiştir.

## BULGULAR

Bu bölümde 20-29 yaş aralığı gençlere uygulanan kişisel bilgi formundan elde edilen verilerden hareketle yapılan analizlere yer verilmektedir. Bu bölümde araştırmanın amacına ulaşmak için iki adet analiz yapılmıştır. İlk olarak katılımcıların yaşlı bakım sorumluluğuna ilişkin görüşlerine yer verilmiştir.

**Tablo 2.** Yaşlı Bakım Sorumluluğu.

| Yaşlı Bakım Sorumlusu Kim Olmalı | f | % |
|---|---|---|
| Devlet | 133 | 20,3 |
| Aile | 476 | 72,5 |
| Kendisi | 13 | 2,0 |
| Bakıcı | 25 | 3,8 |
| Cevap yok | 10 | 1,6 |
| Toplam | 657 | 100 |

| Sen Bakıma İhtiyaç Duyacak Kadar Yaşlanınca Sana Kimin Bakmasını İstersin | f | % |
|---|---|---|
| Devlet | 70 | 10,6 |
| Aile | 412 | 62,7 |
| Kendisi | 143 | 21,8 |
| Bakıcı | 19 | 2,9 |
| Cevap yok | 13 | 2 |
| Toplam | 657 | 100 |

**Table 3.** Katılımcıların Yaşlı Bakımına ilişkin görüşlerinin genel yaşlı bakımına ilişkin görüşlerine bağımlı olup olmadığına belirlemek amacı ile yapılan Ki- Kare (Chi Square) Testi sonuçları.

| Gruplar | | Sana Kim Baksın | | Toplam | $X^2$ | sd | p |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | Aile veya devlet | Kendisi veya Bakıcı | | | | |
| Yaşlı Bakım Sorumlusu | Devlet | 95 | 37 | 132 | 57,046 | 2 | 0,000 |
| | Aile | 375 | 99 | 474 | | | |
| | Kendisi veya Bakıcı | 10 | 30 | 38 | | | |
| Toplam | | 480 | 166 | 646 | | | |

Tablo 3'de görüldüğü üzere yaşlı bakım sorumlusu değişkeni ile kendi bakımında kimin sorumlu olması gerektiği değişkeni arasında istatistiksel anlamda bir ilişki bulunmaktadır.

**Analiz 2** Yaşlı bakımı adına aile bireyleri ile birlikte yaşamayı isteyip istemedikleri sorulmuştur. Bunun ile ilgili olarak sonuçlar tablo 1'de gösterilmiştir.

**Tablo 4.** Üniversite sonrası aile kurduktan sonra anne/baba ya da her ikisi de sizinle birlikte yaşamasını ister misin?

| Üniversite sonrası aile kurduktan sonra anne/baba ya da her ikisi de sizinle birlikte yaşamasını ister misin? | f | % |
|---|---|---|
| Evet | 465 | 70,8 |
| Hayır | 179 | 27,2 |
| Cevap yok | 13 | 2 |
| Toplam | 657 | 100 |

Tablo 4'de görüleceği üzere katılımcıların 465'i (%70,8) aile kurduktan sonra ebeveynleri ile birlikte aynı evde yaşayabileceğini belirtmiştir. Katılımcıların 179'u (%27,2) ise evlendikten ve aile kurduktan sonra anne ve babası ile birlikte aynı evde yaşamayı düşünmediğini belirtmiştir. Araştırmada evlendikten sonra anne ve baba ile birlikte olmayı isteyip istememenin nedenlerine verilen açık uçlu cevaplar analize dahil edilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 5ve Tablo 6'da gösterilmiştir.

**Tablo 5.** Üniversite Bitirince Ailenle Aynı Evde Kalmak İster Misin Sorusuna Evet Cevabı Verenlerin Bunun İçin Gösterdikleri Gerekçelerin Kategorileştirilmiş Hali:

| Kategori | Örnek Cümleler |
|---|---|
| Aile bağlarının iyi olduğu ve anne ve babasını sevdiği için, | *"Ailemi ve onlara destek olmayı seviyorum."*<br>*"Aile ilişkileri önemlidir".*<br>*"Yaşlılarla ilgilenmeyi seviyorum".*<br>*"Ailem bana destek olur."* |
| Anne ve babaya bakmanın bir görev olduğunu düşündüğü için, | *"Yalnız kalmalarını istemem."*<br>*"Saygı ve hürmet, vefa borcum."*<br>*"Yanımda güvende hissederim."*<br>*"Tek erkek olduğum için."*<br>*"Sorumluluk bilincim gereği."*<br>*"Onlar bana baktı şimdi sıra bende"* |
| İslam'da anne ve babaya bakmak ile ilgili emirler gereği | *"İslam'da anne babaya hürmet ve vefa vardır."*<br>*"Anne babanın hakkı ödenmez."*<br>*"Allah rızası için ve bu bizim görevimizdir."* |

**Tablo 6.** Üniversite Bitirince Ailenle Aynı Evde Kalmak İster Misin Sorusuna Evet Cevabı Verenlerin Bunun İçin Gösterdikleri Gerekçelerin Frekans Tablosu:

| Neden Anne Babanla Birlikte kalmak İstersin? | f | % |
|---|---|---|
| Aile bağlarının iyi olduğu ve anne ve babasını sevdiği için, | 144 | 30,97 |
| Anne ve babaya bakmanın bir görev olduğunu düşündüğü için, | 137 | 29,46 |
| İslam'da anne ve babaya bakmak ile ilgili emir ve kurallar gereği | 20 | 4,30 |
| Diğer | 2 | 0,43 |
| Açıklama yok | 162 | 34,84 |
| **Toplam** | **465** | **100** |

**Tablo 7.** Üniversite Bitirince Ailenle Aynı Evde Kalmak İster Misin Sorusuna Hayır Cevabı Verenlerin Bunun İçin Gösterdikleri Gerekçeler:

| Neden Aynı Evi İstemiyorsunuz? | f | % |
|---|---|---|

| | | |
|---|---|---|
| Ev üstüne ev olmayacağı için, | 28 | 15,64 |
| Kişisel alanım önemli olduğu için, | 10 | 5,57 |
| Ailemi evliliğe karıştırmak istemediğim için, | 7 | 3,91 |
| Çekirdek ailenin günümüz şartlarına en uygun olduğu için | 12 | 6,70 |
| Kuşak çatışması yaşanabileceği için, | 9 | 5,03 |
| Daha huzurlu olacağımı düşündüğüm için, | 21 | 11,73 |
| Kendi ayaklarım üzerinde durabilmek için, | 14 | 7,82 |
| Eğer ihtiyaçları yoksa, zaten istemem. | 11 | 6,15 |
| Diğer | 2 | 1.12 |
| Cevap yok | 35 | 19,35 |
| Toplam | 179 | 100 |

Bu bulgular önümüzdeki dönemde yaşlı bakımında ailenin alacağı pozisyon hakkında ön bilgi verecektir. Ailesi ile birlikte kalmak isteği yüksek olmakla birlikte bunun derinlerine inilmesi gerekmektedir. Çalışmanın yapıldığı bölgenin kültürel özellikleri katılımcıların sosyoekonomik düzeyleri ve mcburiyet psikolojisi bunda etkili olduğunu söylemek gerekiyor.

## KAYNAKÇA

Alperen M. 2013. "Sosyo-ekonomi statü açısından yaşlıların aile ilişkileri: Ankara Keçiören örneği", Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Konya.

Atilla, S. 2006. "Toplumsal değişmenin aile ve yaşlılar üzerine etkisi (İstanbul`daki beş huzurevinde inceleme)", Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Sakarya.

Bebekoğlu, Y., Özgen Ş. 2001. "Yaşlı, aile ve toplum: değişen roller", Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi (1). 44-51.

Cindoruk, M., Şen, İ. 2009. "Yaşlının evde Bakımı". Türkiye Klinikleri, 29(5), 110-112.

Çiftçi, A., 2008. Ailedeki Yaşlı Bireyler, V. Aile Şurası "Aile Destek Hizmetleri" Bildirileri, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Durgun, B. ve Tümerdem, Y. 1999. "Kentleşme ve yaşlılara sunulan hizmetler", Geriatri, 2(3), 115-120.

Görgün Baran, A., Kalınkara, V., Aral, N., Akın, G., Baran G., Özkan, Y. 2005. Yaşlı ve Aile İlişkileri Ankara Örneği, Ankara: Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No: 127.

Görgün Baran, A. 1995. "Değişen toplumlarda yaşlının yeri ve aile içi ilişkileri", Sosyal Devlet Yaklaşımında 2000'li Yıllara Doğru Olgun Gençlik Sempozyumu, Ankara: Yaşlıları Koruma Derneği Yay.

Güven, S. ve Cerit G. 2003. "Ailede Yaşlılık Dönemine İlişkin Görüşleri", II Ulusal Yaşlılık Kongresi, Editör: Kalınkara, V. Denizli: Horoz Medya Yay.

Kalaycıoğlu, S., Tol, U. U., Küçükural, Ö., ve Cengiz K. 2003. Yaşlılar ve Yaşlı Yakınları Açısından Yaşam Biçimi Tercihleri, Ankara: TÜBİTAK Matbaası.

Kalınkara, V. 2000. "Yaşlılıkta sosyal katılım ve kent hizmetleri", Antropoloji ve Yaşlılık, Editörler: Erkan, G. ve Işıkhan, V. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayınları, s.77-86.

Kalınkara, V. Ersoy, A. F. ve Arpacı, F. 2002. "Aile ortamında yaşlıların bakımında karşılaşılan sorunlar üzerine bir araştırma", Değişen Türkiye'de İnsan Hakları Açısından Sosyal Hizmetler, Editör: Karataş, K. Ankara: Sosyal Hizmetleri Uzmanları Derneği Genel Merkezi.

Karataş, S. 2000. "Sosyal değişme ve yaşlılık", Antropoloji ve Yaşlılık, Editörler: Erkan, G. ve Işıkhan, V. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayınları.

Kayacan, G. 2001. "Modernite, Türk modernleşmesi ve değişen yaşlılık yaşantıları", Yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, İstanbul.

Özbay, F. 2014. "Akrabalık ve komşuluk ilişkileri", Türkiye Aile Yapısı Araştırması Tespitler ve Öneriler, Editörler: Turgut, M. ve Feyzioğlu, S. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar bakanlığı, Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Tufan, İ. 2003. Modernleşen Türkiye'de Yaşlılık ve Yaşlanmak (Yaşlanmanın Sosyolojisi), İstanbul: Anahtar Kitaplar Yay.

Tufan, İ. Yazıcı, S. 2009. "Yaşlılıkta kuşaklar arası ilişkiler", Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi, Cilt 20, Sayı 1, s.47-52, Ankara.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2018). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2016 Haber Bülteni, http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri. do?id=30567 adresinden 25 Mart 2019 tarihinde edinilmiştir.Türel, G. 2001. "Yaşlılar için sunulan kentsel servisler", Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi n.1, 25-35.

Yapıcıoğlu, A. 2009. "Modernleşme süreci ve yaşlılık: İki yerleşim yerinde modernitenin yaşlılığa etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Sosyoloji Bilim Dalı, Muğla.

# SÜLEYMANİYE YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN FAZIL AHMED PAŞA KOLEKSİYONU'NA AİT 00006 ENVANTER NUMARALI KUR'AN-I KERİM'İN KİTAP SANATLARI BAKIMINDAN İNCELENMESİ

**Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ELİTOK**
Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi

**Öğr. Gör.Burcu TOĞRUL**
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Doğubayazıt Ahmed-i Hani MYO

## ÖZET
Tarih boyunca atalarımız sanatın her alanında olduğu gibi kitap sanatları alanında da var olmuş ve bunun neticesinde ince ruhlu, duygusal ve görkemli sanatçılar yetiştirmişlerdir. Türk kitap sanatlarının gelişmesinde önemli rol oynayan bu sanatkârlar, Allah'ın varlığını ve sevgisini eserlerinde, özellikle de Kur'an-ı Kerimlerdeki yazı ve süslemelerde uygulayarak hissettirmek istemişlerdir.

El yazması eserlerin önemli kısmını oluşturan Kur'an-ı Kerim süslemelerinin en erken örneklerine VIII. ve IX. yüzyıllarda rastlamak mümkündür. Kur'an-ı Kerim bezemeciliği, bu dönemden itibaren gelişerek devam etmiş ve XVI. yüzyılda zirveye ulaşmıştır.

Çalışmamıza konu olan eser ise XVI. yüzyıla ait olup Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Onlarca eser arasından seçilen 00006 envanter numaralı Fazıl Ahmed Paşa koleksiyonuna ait el yazması Kur'an-ı Kerim kitap sanatları açısından değerlendirilmiştir. Klasik üslupta tezyinatı yapılmış olan ve klasik dönem özelliklerini bünyesinde bulunduran eser yazı, desen, renk, motif ve üslup özellikleri bakımından ele alınarak incelenmiştir.
**Anahtar Kelimeler:** Süleymaniye, Kur'an-ı Kerim, El yazması, Hat, Tezhip, Cilt.

## ABSTRACT
Throughout history, our ancestors have existed in the field of book art, as in every field of art as a result, they have trained well-spirited, emotional and glorious artists. These artists, who played an important role in the development of Turkish book arts, wanted to maket he presence and love of God felt in their works, especially in the writing and ornaments in the Holy Quran.

İt is possible to come across the earliest examples of the Holy Quran ornaments, which constitute an important part of the manuscripts, in the VII. and IX. centuries. The decoration of the Holy Quran has continued to develop. Since this period and reached its peak in the XVI. Century.

The work that is the subjectof our study belongs to the XVI. Century and is in the Süleymaniye manuscript library. The hand written Quran belonging to Fazıl Ahmet Pasha collection with inventory number 00006, which was selected among tens of works, was evaluated in terms of book arts.

The work, which has been decorated in classical style and containing the characteristics of the classical period, pattern, color, motif and style features.

**Keywords:** Süleymaniye, Holy Quran, Handwritten, Calligraph, İllumination, Volume.

## GİRİŞ

Müslümanlar İslam coğrafyasında tarih boyunca sanatın her alanında birbirinden değerli sanatçılar yetiştirmişlerdir. Bu alanlardan biri de hiç şüphesiz kitap sanatları olmuştur. Müslüman sanatkârlar, Allah'a olan bağlılıklarını, sevgilerini ve dine duydukları saygıyı eserlerinde, özellikle de Kur'an-ı Kerimlerdeki tezyînatlar da en güzel şekilde göstermişlerdir. Kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim'in dışında dini, ilmi ve edebi binlerce eseri yazmış ve en güzel şekilde süslemişlerdir. Şaheser sayılabilecek seviyede eserler veren ustaların eserlerini en iyi şekilde korumak ve gelecek nesillere aktarmak bu müstesna ülkenin bir bireyi olarak hepimizin boynunun borcudur.

Bu bağlamda ülkemizde kurulan kütüphaneler, müzeler, arşivler ve özel koleksiyonlar bu görevi öncelikli olarak üstlenmişlerdir. Bahsi geçen kurum ve kuruluşlar bünyesinde yüzbinlerce el yazması eser koruma altına alınarak muhafaza edilmektedir. Kamu kurumlarında ve özel koleksiyonlarda bulunan bu nadide eserleri herkesin görme şansı yoktur. Dolayısıyla bu eserlerin gün yüzüne çıkması izleyicisiyle buluşturulması ve literatüre katılması önemlidir.

Bahsi geçen kütüphaneler arasında Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi bünyesinde barındırdığı binlerce nadide el yazması eserle önemli bir yere sahiptir.

Süleymaniye Külliyesi'nin birinci ve ikinci medreselerinin kitaplık haline getirilmesiyle meydana gelen kütüphane, İstanbul'un birçok semtinde bulunan kütüphanelerdeki kitapların bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Anadolu'nun çeşitli vilâyetlerinde kurulan ve vakıf olan kütüphaneler, çeşitli sebeplerden dolayı binalarını ve içindeki kitapları koruyamaz veya hizmet veremez duruma gelince Evkaf Nezâreti kıymetli eserleri bir arada toplamaya karar vermiştir. Bunlardan bazıları I. Dünya Savaşı sebebiyle 1914 yılında Sultan Selim'de Medresetü'l-Mütehassısîn'e devredilmiştir. (Kaya 2010).

Sonraki yıllarda Süleymaniye Medreselerinde toplanmaya karar verilen kitaplar Medresetü'l-Mütehassısîn'den alınarak Süleymaniye Camii içindekilerle birlikte külliyenin ikinci medresesine konulmuştur. (Kaya 2010).

Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı olan Süleymaniye Kütüphanesi resmi olarak 1918 yılında kurulmuştur. Süleymaniye Kütüphanesi, araştırma ve ihtisas kütüphanesi ve eski yazma eserler merkezi olmuştur. Kütüphanede 85 vakıf kütüphane toplanmış ve her biri aynı birer bölüm halindedir. (İstanbul İl Yıllığı. 1967).

Süleymaniye Kütüphanesi, Türk-İslâm kültürünün ana kaynaklarından olan Arapça, Türkçe ve Farsça yazma ve Arap harfli eski matbu eserleri bünyesinde bulundurmaktadır. Kütüphane İslâm coğrafyasında bin yıldan buyana yazılan, istinsah edilen ve ciltlenip kitap haline getirilen yazma eserlerin korunduğu, tasnif edildiği ve hizmete sunulduğu önemli bir bilgi merkezidir. Kütüphaneye Süleymaniye adının verilmesi içinde bulunan külliyenin yanı sıra, camii içinde yer alan Süleymaniye koleksiyonun da etkisi olmuştur. (Keskinel 2002).

Süleymaniye kütüphanesinde 72.442 adet yazma olmak üzere toplam 134.853 adet kitap bulunmaktadır. Fatih, Sultan Ahmed, Ayasofya, Hamidiye ve Laleli isimleri altında Padişah kütüphaneleri bulunan Süleymaniye kütüphanesi içerisinde halkın her kesiminden insanların kurmuş vakıf kütüphaneleri ver almaktadır. Süleymaniye kütüphanesinde hat, tezhib, cilt ve ebru gibi geleneksel sanatlarımızın en güzel örneklerini bir arada görmek mümkündür. Tarihi çok eski, bin yılın üzerinde, müellif hattı, tek nüsha, sultanlara ithaf edilmiş kıymetli eserler bulunmaktadır. ( Kaya 2010).

**Fotoğraf 1:** Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi

**Fazıl Ahmed Paşa (Köprülüzade)**

Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın büyük oğludur. Yedi yaşında İstanbul'a getirildi. Arapça ve Farsçanın yanında şiir, ,inşa, fıkıh, tarih, felsefe ve hikmet-i siyasiye tahsil etmiş, ayrıca Latince öğrenmiştir. (Özcan 1999). On altı yaşından itibaren Ahmet Paşa, Kasım Paşa, Sahn-ı Semân ve Sultan Selim medreselerinde "Paşazâde" unvanıyla müderrislik yaptı. Ancak âlimler arasındaki ihtilâf ve dedikodular yüzünden on yıla yakın devam eden bu meslekten babasının sevkiyle ayrılarak mülkiyeye geçti. (Özcan 2002). 1659'da Erzurum eyaleti valiliğine tayin edildi. Memuriyeti bir sene sonra Şam valiliğine tahvil olundu. Kısa bir süre sonra da Halep valiliğine nakledildi. Valiliği sırasında ahali üzerindeki ağır vergiler hafifletti, ayrıca Dürzilere karşı kazandığı başarılardan dolayı da padişahın teveccühünü kazandı. 1661'de Edirne'ye çağrılarak sadaret kaymakamlığına getirilen Fazıl Paşa babasının 30 Ekim 1661'de vefatı üzerine henüz yirmi sekiz yaşındayken sadrazam oldu. (Özcan 1999).

Özellikle fıkıh ve felsefe alanında derin bilgisi olduğu belirtilmiştir. Ahmet Paşa'nın icazetli bir hattat olduğundan da söz edilmektedir. Babasının vasiyeti üzerine Anadolu'daki vakıflar, Rumeli'de yarım kalmış içtimaî ve dini müesseselerle İstanbul Çembertaş'taki tesisleri tamamlamıştır. Çembertaş'taki konağın yanın da yaptırdığı kütüphanesinde değerli kitaplar vakfetmiştir. (Özcan 2002). Fazıl Ahmed Paşa'nın hayatı boyunca topladığı ya da bizzat hattatlara istinsah ettirdiği oldukça kıymetli bir koleksiyondur. Ahmet Paşa sülüs ve nesih hattını Derviş Ali'den öğrendiği kaydedilmiştir. (Özcan 1999).

**Kur'an-ı Kerim Bezemeciliği**

VIII–IX. yüzyıllarda en erken örneklerini görmeye başladığımız Kur'an-ı Kerîm süslemeciliği, (Taşkale 2000) XII. yüzyılda gelişmeye devam etmiş, XIII. yüzyıldan itibaren en güzel örneklerini vermiştir. (Özkeçeçi 2002).

El Yazması kitaplara baktığımızda, baş ve son sayfalardaki tezhip yoğunluğu ilk dikkatimizi çeken (Kurfeyz 2003) süslemelerdir. Yazmaların yazılı kısmı tamamlandıktan sonra, daha ince bir kalemle önce okumaya yardımcı olan "harekeler", sonra başka bir kalem ve lâl (kırmızı) mürekkeple "secâvend" denilen duraklama işaretleri konulmuştur. (Acar 1996).

Yazma metinlerin kontrolü yapılırken herhangi bir kusur sebebiyle hattatın yazma eserden çıkardığı varağa ( Derman 2005) "muhreç sahife" denir.

Yazma Kur'ân-ı Kerîmlerde sağ sayfanın sol alt köşesine genelde mâil olarak sol sayfanın metininin ilk kelimesi yazılır buna müş'ir, müşîr, müşire (işaret eden), garîb, pâyende (baki, daimî), ayak, ta'kîbe (izleyici), müşahide (gözleyen), reddâde, (Yılmaz 1996) ve rakîb (izci, gözcü), çoban da denir. Bu sözcükler sayfa numarası kullanmadan yazılan Mushafların sayfa sıralamasını kontrol etme, hem de okurken bir sonraki sayfaya duraklamadan (kopma olmadan) geçme imkânı sağlamaktadır. (Acar 1996).

Tezhip sanatçıları tüm hünerlerini sergileyecek bir alan olarak bu kitapları görmekte ve zevkle çalışmışlardır. Her dönemde Kur'ân-ı Kerîm çok zengin olarak tezhiplenerek bezenmiştir. Allah'ın kelamını Peygamberlerin edebi bir sanata dönüştüren bu hatları, tezhiple ölümsüzleştirmek, aynı zamanda imanın da bir ifadesiydi.( Kurfeyz 2003).

Yazma Kur'ân-ı Kerîmlerde tezhib'in yapıldığı en mühim kısımlar; "zahriyeler (iç kapak)", "hâtimeler (son sayfalar)", yazmaların ilk sayfalarına yapılan "serlevhalar", Kur'ân-ı Kerîm'lerdeki "sure" ve kitaplardaki bahis başlarına yapılan "sûre başları" veya "fasıl başı" tabîr olunur. Ayrıca " koltuk tezibi", "Mushaf gülleri", "duraklar", "kenar suyu" ve "cetveller", "beynes'suturlar", "sayfa kenarı tezhibi", ve "tığlar" dır. (Duran 2012).

**Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde Bulunan Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu'na Ait 00006 Envanter Numaralı Kur'an-ı Kerim ve Süsleme Özellikleri**

| | |
|---|---|
| **Eserin Adı** | : Kur'an-ı Kerim |
| **Bulunduğu Yer** | : Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi |
| **Koleksiyon** | : Fazıl Ahmed Paşa |
| **Envanter No** | : 00006 |
| **İstinsah Yeri/Tarihi** | : 968 / 1560 |
| **Hattatı** | : Abdülhalık b. Habibullah |
| **Dili** | : Arapça |
| **Yazı Cinsi** | : Nesih |
| **Eserin Ebadı** | : Kâğıt: 21X28 cm Yazı: 14X19 cm |
| **Yaprak Sayısı** | : 255 yk. |
| **Satır Sayısı** | : 15 st. |
| **Mürekkep** | : İs mürekkep, Üstübeç mürekkep, Zer mürekkep, Lal mürekkep |
| **Kâğıt Özelliği** | : Çay rengi, Aharlı |
| **Tezhipli Sayfalar** | : Zahriye sayfası, Serlevha, Unvan sayfası, Koltuklar, Güller, Ketebe |
| **Cild Özellikleri** | : Alt/üst kabı ve miklebi siyah deri ile kaplanmış mülemma şemse cilddir. |

**Tablo 1:** Kur'an-ı Kerimi'n Özellikleri

**Fotoğraf 2:** Kur'an-ı Kerimi'n Cildi

**Fotoğraf 3**: Kur'an-ı Kerim'in Miklepli Cildi (Üst Kapak)

**Eserin Cildi:** Alt/üst kabı ve miklebi siyah deri ile kaplanmış mülemma şemse cilddir. Cildin orta kısmandaki tezyinatlı alanda desen ¼ oranında simetrik olup geçme şeklindeki 2 mm kalınlığında dendanlarla paftalar oluşturulmuştur. Her bir paftanın içinde bitkisel ve bulut motiflerinden kompozisyon oluşturulmuş ve uygulanmıştır. Tezyinatta hem zemin hem de motifler altındır. Bu alanın iki kısa kenarında ince bordür süslemesi mevcuttur. Yine altın zemin üzerine serbest bir kompozisyon uygulanmıştır. Kompozisyon bitkisel motiflerden oluşturulmuştur. Alt ve üst kapağın dörtkenarına yine bir bordür süslemesi yapılmıştır. Bu kısımda zincir biçiminde uzun ve yuvarlak biçimli paftalar oluşturulmuş ve içlerine ½ oranında simetrik olarak süslenmiştir. Süslemede bulut ve bitkisel motifler kullanılmıştır. Her bir süslemeli alanın aralarına 3 mm'lik (S) biçimli zencerek yapılarak paftalara ayrılmıştır. Cildin dış kenarında yapılan yine (S) biçimli zencerekle tezyinat sonlandırılmıştır. Eserin mıklebindeki süsleme mantığı alt ve üst kapakla aynıdır.

**Fotoğraf 4**: Kur'an-ı Kerimi'n Cildinin İç Kapağı ve Yan Kâğıdı

**Fotoğraf 5**: Kur'an-ı Kerim Cildinin İç Kapağı

İç kapağın tezyinat mantığı alt ve üst kapaktan tamamen farklıdır. Vişneçürüğü zemin üzerine yapılan tezyinatta, orta kısımda beyzi formda şemse ve iki ucunda salbekler ve yine köşelerde ¼ oranında şemseler ile yarım salbeklerle kompozisyon oluşturulmuştur. Şemse, salbek ve köşebentlerin zeminleri açık mavi tonlarda boyanarak altın ile Rumili kompozisyon yapılmıştır. Simetrik tasarlanan desende rumilerin yoğunluğu ilk bakışta sezilmektedir. İç kapağın dörtkenarına iki çeşit bordür süslemesi yapılmıştır. İçteki bordürde zemin sıvama alın olup ½ oranında ters simetrik desen uygulanmıştır. Kullanılan motifler bitkiseldir. Dış bordürde ise paftaların zemininde açık mavi ve açık yeşil olmak üzere iki çeşit zemin rengi kullanılmıştır. Açık mavili zemin içerisine altın ile açık yeşil zemin içerisine ise siyah renkte Rumili kompozisyon yapılarak uygulanmıştır. Desenler ¼ oranında simetriktir. İç kapakta süslemeli alanlar 1 ve 2 mm'lik altın cetvel ve kuzularla sınırlandırılmıştır. Ayrıca üç adet (S) biçimli zencerek yapılmıştır.

**Fotoğraf 6**: Vakıf Mührü (1072/1661)

**Fotoğraf 7**: Kur'an-ı Kerim'in Serlevhası

**Serlevha:** Eserin 1b ve 2a sayfalarında serlevha tezyinatı bulunmaktadır. **N**esih hattıyla yazılan yazı alanı beynes'sütur tekniğinde süslenmiştir. Yazı araları altın ile boyanarak bitkisel ve serbest bir süsleme yapılmıştır. Yapılan süsleme negatif tekniktedir. Ayrıca ayetlerin sonlarına daire biçimli zencerekli tek tip duraklar yapılmıştır. Yazının iki kenarında koltuk süslemesi mevcuttur. Rumi formundan oluşturulmuş paftalar altın ve lacivert olarak boyanmış ve yine rumili ve bitkisel kompozisyon uygulanmıştır. Motif olarak penç, gonca ve yapraklar tercih

edilmiştir. Motiflerde turuncu, açık yeşil, sarı ve beyaz kullanılmıştır. Koltuk süslemeleri dörtkenardan altın ve çift iplik zencerekle sınırlandırılmıştır.

Yazının alt ve üst kısmında yatay dikdörtgen formunda yazılı ve tezyinatlı alanlar bulunmaktadır. Yazı alanı sıvama altın olup üzerine üstübeç mürekkeple sure adı yazılmıştır. Yazı alanı negatif teknikte serbest süslenmiştir. Yazının dışındaki kısımlarda simetrik bir süsleme mevcuttur. Lacivert ve altın zeminli bu kısımda paftalar rumi ve dendanlarla oluşturulmuştur. Motif olarak hatai, penç, gonca ve yapraklar kullanılmış, renk olarak açık yeşil, turuncu, sarı ve beyaz tercih edilmiştir. Ayrıca motiflere tonlama yapılmıştır. Bu alanlar dörtkenardan dört iplik altın zeminli zencerekle çevrelenmiştir.

Yazılı ve süslemeli alanın üç kenarına ayrıca ince bir bordür yapılmıştır. Siyah zemin üzerine bitkisel ve rumi motiflerinden yapılan desen sonsuzluk prensibiyle ve çift iplik biçiminde tasarlanmıştır.

Sayfa kenarı tezhibinde altın ve lacivertten paftalar oluşturulmuştur. ½ oranında simetrik ve birbirinin tekrarı olarak yapılan süslemede içten dışa ve dıştan içe biçiminde paftalar yerleştirilmiştir. Motif ve renk olarak iç kısımdaki tezyinatlı alanlarla aynıdır. Sayfa kenarı tezhibinin orta kısmında mihrabiye şeklinde yarım yıldız biçimli farklı bir süsleme alanı bulunmaktadır. Rumili dendanlarla oluşturulan bu kısımda lacivert zeminler Rumiler ile altın zeminler ise bitkisel motiflerle süslenmiştir. Sayfa kenarı tezhibinin etrafına münhani tekniğinde altın süsleme yapılmıştır.

Eserdeki tığlar negatif teknikte iki çeşit olarak ve lacivert renkte sade yapılmıştır. Bitkisel ve farklı formlarda motiflerden oluşturulan tığlarla tezyinat sonlandırılmıştır.

**Fotoğraf 8:** Serlevha Yazı Detayı

**Fotoğraf 10:** Serlevha Tezhip Detayı

**Fotoğraf 11**: Güller

**Güller:** Eserin bütün varaklarında güller yapılmıştır. Form olarak üç çeşit olan güllerin her biri onlarca kez uygulanarak bütün sayfalarda yerlerini almıştır.

Birinci gül madalyon biçiminde iç kısmında rumili tasarım ve renkli cetvel çekilmiş, dış kısmına ise münhani kullanılarak desen oluşturulmuştur. Bu gülün üst kısmında tepelik biçiminde çıkıntı bulunmaktadır. Kenarlar basit tığlar yapılmıştır. Zeminleri çoğu kez altın olmasına rağmen bazen lacivert renkte tercih edilmiştir.

İkinci gül yine daire biçiminde olup diğerinden farklı olarak üst kısmındaki çıkıntı burada ortadan kalkmıştır.

Üçüncü gül ise bu ikisinden tamamen farklı olup yatay biçimli beyzi formda ve dendanlarla oluşturulmuştur. Renkler ve motifler diğerleriyle aynı ve uyum içerisindedir. Güller tekli, ikili, üçlü, dörtlü, beşli, altılı ve yedili olarak üst üste sıralanarak yapılmıştır.

**Fotoğraf 11:** Örnek Varak

**Metin Kısmı:** Eserin metin kısmında yazı alanları beş parçaya bölünmüş, alt-üst ve orta kısımlardaki ayetler zer (altın) mürekkep ile sülüs hattıyla, diğer ayetler ise is mürekkebi ve nesih hattıyla yazılmıştır. Ayrıca ayetlerin içlerindeki işaretler lal (kırmızı) mürekkeple yazılmıştır. Nesih hatların iki kenarına koltuk tezyinatı yapılmıştır. Tezyinatlar ¼ oranında simetrik olup altın zemin boyanarak rumi ve bitkisel motiflerden desen oluşturulmuştur. Orta kısımda şemse mantığında yapılmış tezyinatın dörtkenarına ise köşebent süsleme uygulanmıştır. Şemse biçimli süslemenin kenarları dendanlarla çevrelenmiş ve boşlukları doldurmak için basit tığlar yapılmıştır. Sülüs yazılar ise 1 mm'lik altın kuzular ile sınırlandırılmıştır.

**Fotoğraf 12**: Örnek Varak (Detay)

**Başlık Tezhipleri:** Eserde tasarım olarak 9 çeşit başlık tezhibi yapılmıştır. Ancak yapılan bu tasarımların her biri ufak tefek renk ve motif değişikliği yapılarak birkaç kez sure başlarına uygulanmıştır. Böylelikle 114 surenin hepsinde başlık tezhibi bulunmaktadır.

Başlık tezhiplerinin tümünde yazılar üstübeç (beyaz) mürekkeple yazılmıştır. Altın ve lacivert zemin bütün başlık tezhiplerinde kullanılmıştır. Rumi ve bitkisel motifler yine tümünde kullanılmıştır. Kenar suyu süslemesi tümünde vardır. Kenar sularında birbirinde farklı olarak zencerek, münhani ve üçken biçimli formlar daha çok kullanılmıştır. Genelde motif olarak rumiden başka hatai, penç, gonca ve yapraklar kullanılmıştır. Renk olarak turuncu, sarı ve beyaz tercih edilmiştir. Motiflerin çoğuna tonlama yapılmıştır. Nadiren zemin rengi olarak lacivert ve altından başka siyah renk tercih edilmiştir.

**Fotoğraf 13**: Başlık Tezhibi 1

**Fotoğraf 14**: Başlık Tezhibi 2

**Fotoğraf 15**: Başlık Tezhibi 3

**Fotoğraf 16**: Başlık Tezhibi 4

**Fotoğraf 17:** Başlık Tezhibi 5

**Fotoğraf 18:** Başlık Tezhibi 6

**Fotoğraf 19:** Başlık Tezhibi 7

**Fotoğraf 20:** Başlık Tezhibi 8

**Fotoğraf 21:** Başlık Tezhibi 9

**Fotoğraf 22**: Başlık Tezhipleri

**Fotoğraf 23**: Son Sayfa (Hatime Sayfası)

**Son Sayfa (Hatime Sayfası)**: Eserin son sayfası Felak ve Nas sureleriyle son bulmuş, وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلاً لاَّ مُبَدِّلِ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ "Rabb'inin kelimesi doğruluk ve adaletçe tamdır. O'nun kelimelerini değiştirebilecek yoktur. O, Her Şeyi Duyan'dır, Her Şeyi Bilen'dir" ayetinden sonra hattat mütevazı sözlerle adını yazarak bitirmiştir.

## SONUÇ

Süleymaniye yazma eser kütüphanesinde bulunan Kur'an-ı Kerim 16. Yüzyıla ait olup Fazıl Ahmed Paşa koleksiyonunda bulunmaktadır. Eserin hattatı bellidir ancak müzehhibi hakkında bilgiye rastlanmamıştır. Kur'an sülüs-nesih hatla yazılmıştır. Ayrıca son sayfada yer alan ayet ve hattatın adının olduğu kısımda hatt-ı icâze kullanılmıştır. Yazıda mürekkep olarak is mürekkebi, zer mürekkep, üstübeç mürekkep ve lal mürekkebi kullanılmıştır. Çay rengi aharlı kâğıda yazılan ve tezyinatı yapılan Kur'an'ın süslemeli alanları zahriye sayfası, serlevha, surebaşları, koltuklar ve güllerdir. Eserin tüm sayfaları bezemeli olup yazı ve süsleme bakımından örnek gösterilebilecek bir eserdir.

İncelenen eserin cildi, serlevhası, koltukları ve gülleriyle klasik üslupta ve klasik dönemde yapılmış olmasına rağmen Selçuklu süsleme özelliğini de birçok yönüyle bünyesinde barındırmaktadır. Özellikle güller başta olmak üzere kullanılan geometrik formlar, geçmeler ve münhaniler Selçuklu dönemine atfedilmiş gibidir.

Eser, kendinden yaklaşık yüzyıl (15. Yüzyıl) önce ekol sahibi hattat olan Ahmed Şemseddin Karahisari Kur'an'ının sayfa formunu taklit etmiştir. İki eser arasındaki farka bakıldığında Karahisari Kur'an'ının koltuk tezyinatlarının her biri farklı süslemeye sahiptir. Bu eserde koltuk bezemesinde tek tip tasarım kullanılmıştır. Ayrıca Karahisari'nin eserinde sülüs hatlar is mürekkebi ile yazılmış, bu eserde zer (altın) mürekkep ile yazılmıştır.

İncelenen eser yazı, renk, kompozisyon, motif ve üslup bakımından kendi dönem özelliklerini bünyesinde barındırdığı gibi kendinden önceki yüzyılın süsleme özelliklerini de sergilemekte ve kendinden sonraki dönemlere ışık tutmaktadır.

**KAYNAKLAR**

**"Süleymaniye Kütüphanesi",** AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi, Anayayıncılık A.Ş. ve Encyclopaedıo Britannica, INC İşbirliği Yay, XX, 173 s.

**Acar Ş,** (1996), "Sanat Değeri Taşıyan El Yazması Kitaplar", Antik Dekorasyon ve Sanat Dergisi, S.48, İstanbul, 79 s.

**Çetin M,** 2012, Dersaadet Sözlüğü, Catch Fuure, İstanbul, 165 s.

**Derman F Ç,** (2015), "Tezhip Sanatında Kullanılan Terimler, Tabirler ve Malzeme", (Ed. Ali Rıza Özcan), Hat ve Tezhip Sanatı, TC. Kültür ve Turizm Bak Yay, Ankara, 529 s.

**İstanbul İl Yıllığı**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul. 1967, 348 s.

**Kaya N,** (2010), "Süleymaniye Kütüphanesi", *DİA,* TDV Yay, İstanbul, XXXVIII, 121s.

**Kaya N**, (2010), Süleymaniye Kütüphanesi, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 38, İstanbul, 121-122; "Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserleri", Vakıfalar Dergisi Sayı, ( 88-93), 89 s.

**Kaya N**, (Nisan 2003- Ağustos 2005),Yazma Eserler Diyarı: Süleymaniye Kütüphanesi Tarihi ve İçerisinde Bulunan Değerli Yazmalar, Bilim ve Sanat Vakfı, Türkiye Araştırmalar Merkezi, 22 s.

**Kayaoğlu H D,** (2016), "Süleymaniye Umumi Kütüphanesi'nden Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'ne" Geçmişten Günümüze Anadolu Kütüphaneleri, Aydın, 279 s.

**Keskinel B,** (2012), Türkiye'de Yazma Eser Kütüphanelerinin Önemi ve Toplumsal Farkındalık Düzeyleri Bağlamında Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesinin İncelenmesi, (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi), Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 52 s.

**Koç H,** (1994), "Süleymaniye Kütüphanesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bak ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yay, İstanbul, VII,104.

**Kurfeyz N,** (2003), Tezhip, TATAV Yay, İstanbul, 6 s.

**Özkeçeci İ,** (2002), "Kur'an Tezhiplerinin Tarihi Gelişim İçinde Estetik Değerlendirilmesi", 8. El Sanatları Sempozyumu, 353 s.

**Soysal Ö,** (1999), "İstanbul Süleymaniye kütüphanesi", Türk Kütüphaneciliği, Kültür Bak Genel Müdürlüğü, Ankara, 130 s.

**Taşkale F**, (2000) "Kur'an-ı Kerîm'de Açan Çiçekler", M. Uğur Derman 65 Yaş Armağanı, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 538 s.

**Yılmaz A**, (1996), Hat Sanatında Satır Sistemi (Sülüs, Nesih, Ta'lik, Rik'a), (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 25 s.

**Özcan A,** (2002) "Fazıl Ahmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 260 s.

**Özcan T,** (1999) "Fazıl Ahmet Paşa", *Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlı Ansiklopedisi* I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 439 s.

**Duran G,** (2012)"Tezhip Sanatının Kullanım Alanları", *DİA,* TDV Yay, İstanbul, 64.

# XVI. YÜZYIL SONLARINDA HERTVİSİ SANCAĞI'NDA MEYVE VE SEBZE ÜRETİMİ

**Iasha BEKADZE**
Doğubilimci, Türkolog Tercüman

**Ömer Faruk AK**
Bafra Açı Koleji

## ÖZET

XVI. Yüzyıl sonlarında Çıldır Eyâleti Hertvisi Sancağı'nda ziraatı yapılan tarım ürünlerinden meyve ve sebze üretimi önemli yer teşkil etmektedir. Meyveler içerisinde en fazla üretimi yapılan üzüm, ceviz, sebzeler içerisinde ise nohut ve mercimek yer almaktadır. Hertvisi Sancağı'ında ceviz, resm-i bostân adı altında çeşitli bostân ve resm-i meyve adı altında da çeşitli bahçe ürünleri yetiştirilmektedir.

Hertvisi Sancağı topraklarının sengistan (taşlı) olmasına rağmen ona bağlı Hertvisi, Meşe Cavahet ve Buzmaret nahilerinin köylerinde az da olsa çeşitli meyve ve sebze ürünlerinin tarımı yapılmaktadır. Hertvisi nahiyesinin en çok üzüm yetiştiren 12.000 akçelik vergisiyle Toloş ve Pia köyleri olup onları 4000 akçelik vergisi ile Nicgori, 3200 akçelik vergisiyle de Kuntsa köyleri takip etmektedir. Hertvisi nahiyesinin en az üzüm yetiştiren köyü ise 200 akçelik vergisyle Şudervan köyüdür. Hertvis Sancağı'nın Hertvis nahiyesinin en çok ceviz üreten köyü 400 akçelik vergisiyle Hertvisİ Rabat Kalesi, en az vergisi olan köy ise 60 akçelik vergisi olan Bnela'dır. Resm-i meyve adı altında ilk sırada 500 akçelik vergisiyle Pia köyü olup onu 235 akçe vergisiyle Nicgori köyü takip etmektedir. En az meyve vergisi 50 akçe olarak Dadeş ve Azgüde köylerinden alınmaktadır. Hertvisi Sancağı'nın Meşe Cavahet ve Buzmaret nahiyelerinde üzüm, ceviz ve meyve üretimi ya yapılmamakta ya da ancak kendi ihtiyaçları kadar üretilmektedir.

Hertvisi Nahiyesi'nde sebzelerden nohut, mercimek ve çeşitli bostân ürünleri yetiştirilmektedir. Nahiyede, nohuttan 150 akçelik ve mercimekten 120 akçelik vergisiyle Hertvis Rabat Kalesi köyü ilk sırada yer almaktadır. En az ise 30 akçelik vergisiyle nohuttan Şodervan, mercimekten de 30 akçelik Pia köylerinden alınmaktadır. Nohut ve mercimek üretimi Meşe Cavahet ve Buzmaret nahiyelerinde gözükmemektedir.

Resm-i bostân adı altında çeşitli bostân ürünleri Hertvisi Sancağı'nın her üç nahiyesinde yetiştirilmektedir. En çok bostân vergisi 400 akçelik vergisiyle Hertvisi Nahiyesi'nin Diliske köyü olup, onu 300 akçelik vergiyle Meşe Cavahet Nahiyesi'nin Turshi köyü takip etmektedir. En az bostan vergisi veren köy ise Hertvisi Nahiyesi'nin Gom köyüdür.

Hicri 1003 / Miladi 1595 tahrir kayıtlarına göre Hertvisi Sancağı'ndan şıra, ceviz, nohut, mercimek, resm-i meyve ve resm-i boştân'dan yıllık elde edilen gelir tablo 1'de belirtilmiştir:

**Tablo 1:** Hicri 1003 / Milâdi 1595 Tahrir Kayıtlarına Göre Hertvisi Sancağı'ndan Şıra, Ceviz, Nohut, Mercimek, Resm-i Meyve ve Resm-i Boştân'dan Elde Edilen Yıllık Hasılat

| Vergi Üniteleri / Nahiyeler | Şıra | | Ceviz | | Nohut | | Mercimek | | Resm-i Meyve | Resm-i Bostân |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Men | Akçe | Kile | Akçe | Kile | Akçe | Kile | Akçe | | |
| Hertvisi | 4.900 | 39.200 | 58 | 1.160 | 33 | 990 | 35 | 700 | 1.485 | 3.956 |
| Meşe Cavahet | - | - | - | - | - | - | - | - | - | 4.005 |

| | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Buzmaret | - | - | - | - | - | - | - | - | - | 756 |
| Toplam | 4.900 | 39.200 | 58 | 1.160 | 33 | 990 | 35 | 700 | 1.485 | 8.717 |

**Anahtar Kelimeler**. Çıldır Eyâleti, Hertvisi Sancağı, Bağcılık, Meyvecilik ve Sebzecilik.

**Önsöz**

Çıldır nâm-ı diğer Ahıska Eyâleti'nde hububat ve sanaî ürünlerinin yanı sıra meyve ve sebze üretimi de yetiştirilmekteydi. Zira köylü meyve ve sebze üretimi ile hem kendi ihtiyacını karşılamakta hem de bunları pazara götürerek satıp maddi gelir elde etmekteydi. İbrahim Solak'ın "Osmanlı Döneminde Yetiştirilen Sebze ve Meyveler" adlı araştırma yazısında Anadolu'da yetiştirilen 80 çeşit meyve ve sebze türleri olarak şunları tespit etmiştir:

> Meyveler; alıç, armut, ayva, badem türleri, böğürtlen, erik, can eriği, ceviz, çilek, dut, elma, fındık, fıstık, harnub (keçi boynuzu), hurma, incir, karpuz, kavun, kayısı, mandalin, şeftali, kestane, kiraz, koruk, limon, muz, nar, palamut, portakal, turunç, şeftali, üzüm, vişne, muşmula, üvez (muşmulaya benzer), zerdali ve zeytin, sebzeler; asma kabağı, asma yaprağı, bakla, bal kabağı, balçık, bezelye, börülce, çalı fasulyesi, dere otu, ebe gümeci, enginar, fasulye, havuç, hıyar, hindiba, hisarcuk kurusu, ıspanak, kabak, karnabahar, kereviz, kızılcık, kişniş (kuş üzümü), kuzu kulağı, lahana, marul, maydanoz, nane, pancar, patlıcan, pırasa, sakız kabağı, salatalık, sarımsak, semizotu, soğan, taze bamya, turp, yeşil biber (Solak, 2008: 221).

Hicri 1003 / M. 1595 tarihli tahrir defterinden de görüldüğü gibi Ahıska Eyâleti sancaklarında bağcılık, bahçe ve bostancılıkla ilgili olarak nohut, mercimek, bakla, şıra, resm-i meyve, ceviz ve resm-i bostan adı altında vergi çeşitleri görülmektedir. Hertvisi Sancağı'ndan alınan nohut, mercimek, ceviz, resm-i bostân, resm-i meyve ve şıra vergileri dayanarak sancağın yıllık meyve ve sebze üretimi hakkında bilgi edine biliriz. Her ne kadar bölge Gürcistân Vilâyeti kanunnamesinde de belirtildiği gibi taşlık olsa da bağcılık, bahçe ve bostan ürünlerinin gelişmesine önem verilmiştir.

**Hertvisi Sancağı'nda Meyve Üretimi**

**Bağcılık (Şıra)**

Osmanlı Devleti'nde Anadolu'da üretimi yapılan meyve türleri içerisinde üzüm üretiminin ve bağcılığın hayli öne çıktığı görülmektedir (Solak, 2008: 221). Hertvisi Sancağı'nda bağdan alınan vergi "şıra" olarak tahrir defterinde görülmektedir. "Şıra", Balkanlarda Budin Eyâleti sancakları ve Kafkasya'da Hertvisi gibi Ortadoks sancaklarda "şarap" anlamında kullanılmaktadır. Gürcistân bağlarından antik çağın Kenoponte, Strabon ve Porfire Kesarieli'nin eserlerinde bahsedilmiştir. (Iasha Bekadze, 2016: 164). Prokopi Kesarieli, VI. Yüzyılda meshi kabilesinin çok çalışkan olduğunu yazarak onların bağlarından bahsetmiştir. Bu bağlardan elde edilen şarabı dış ülkelere pazarlık ettiğini de yazmıştır. Ayrıca Gürcistân'da 8 000 yıl önce şarap yapıldığı da bilinmektedir (Shota Bekadze, 2014: 101).

Şu önemli hususu da belirtmek istiyorum ki, tarihi Samtskhe ve Cavakheti'de üretilen şıra yalnız Gürcistan'da değil dünyada rakımı yüksek yerlerde yetiştirilmektedir. Özellikle Hertvisi Nahiyesi'nde bunu görmekteyiz. Birkaç örnek verelim: Toloş, vergisi 12 000 akçe, rakımı 1100 m., Hertvisi, vergisi 4000 akçe, rakımı 1250 m., Gelsunda vergisi 1000 akçe, rakımı 1300 m., Pia, vergisi 12 000 akçe, rakımı 1400 mç, Nicğori, vergisi 4000 akçe, rakımı 1450 m., Saro, vergisi 1000 akçe, rakımı 1480 m., Hizabavra, vergisi 800 akçe, rakımı 1590 m., Dadeş vergisi 800 akçe, rakımı 1800 m. (Iasha Bekadze, 2016: 165).

1595 yılında Hertvisi Sancağı'ndan şıradan alınan vergi miktarı ağırlık olarak 5650 men ve onun da tahrir değeri 45.200 akçe idi (Cikia, 1947: 172-192). Tahrir Defteri'nde "menn" ağırlık ölçüsü olarak şıra ölçümlerinde kullanılmıştır (Cikia, 1947: 19-321). Menn antik devirde "mine" olarak kullanılmış ve her biri 130 dirheme eşit olan iki rıtl'dır (Hınz, 1990: 19). Bir İstanbul rıtl'ı 2,8 kg (Hınz, 1990: 39). "Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan" Tahrir Defteri vergi değerlerinden anlaşıldığı gibi 1 menn 8 akçedir (Cikia, 1947: 19-321). Sancağın tam tahrir dökümü verilmiş 75 karyesinin 17'den şıra vergisi alınmaktaydı. Toloş ve Pia karyeleri 12000 akçe vergisiyle ilk sıradayken, onları 4000 akçelik vergisiyle Hertvisi Rabat Kalesi ve Nicğori karyeleri takip etmektedir. En az şıra vergisi ödeyen karye ise Oskeria'dır. Onun yıllık ödemesi 40 akçedir (Tablo 2).

**Tablo 2: Hertvisi Sancağı Tahriri Yapılan Köylerinin Şıra, Resm-i Meyve ve Ceviz Vergi Dökümü**

| No | Karyeler | Şıra | | Resm-i Meyve | Ceviz | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | | Men | Kıymeti, akçe | Kıymeti, akçe | Kile | Kıymeti, akçe |
| 1 | Karye-i Rabat Kale-i Hertvis | 500 | 4000 | 300 | 20 | 400 |
| 2 | Karye-i Alcua | 100 | 800 | - | - | - |
| 3 | Karye-i Roket | 100 | 800 | - | 5 | 100 |
| 4 | Karye-i Hizabavra | 100 | 800 | - | - | - |
| 5 | Karye-i Dadeş | 100 | 800 | 50 | - | - |
| 6 | Karye-i Azgyüde | 125 | 1000 | 50 | - | - |
| 7 | Karye-i Toloş | 1500 | 12000 | 200 | 5 | 100 |
| 8 | Karye-i Nicğori | 500 | 4000 | 235 | 10 | 200 |
| 9 | Karye-i Kunsa | 400 | 3200 | 200 | - | - |
| 10 | Karye-i Bnela | 300 | 2400 | 125 | 3 | 60 |
| 11 | Karye-i Kvarşa | 125 | 1000 | 60 | - | - |
| 12 | Karye-i Alanzia | 20 | 160 | 60 | - | - |
| 13 | Karye-i Gelsunda | 125 | 1000 | - | - | - |
| 14 | Karye-i Saro | 125 | 1000 | 160 | 5 | 100 |
| 15 | Karye-i Oskeria | 5 | 40 | 10 | - | - |
| 16 | Karye-i Şodirvan | 25 | 200 | 125 | - | - |
| 17 | Karye-i Pia | 1500 | 12000 | 500 | 10 | 200 |
| | Hâsıl | 5650 | 45200 | 2075 | 58 | 1160 |
| Meşe Cavahet Nahiyesi'nde Şıra, Resm-i Meyve ve Ceviz | | - | - | - | - | - |
| Buzmaret Nahiyesi'nde Şıra, Resm-i Meyve ve Ceviz | | - | - | - | - | - |
| Hertvisi Sancağı'nda Topam Şıra, Resm-i Meyve ve Ceviz | | 5650 | 45200 | 2075 | 58 | 1160 |

Kaynak: (TTD, 1003 [1595]: 95-104).

Vergi miktarı kanunla maktu olarak, yani önceden belirlenmiştir. Fazla alınmasına müsaide edilmiyordu. Bağdan behre alınması da kanunla belirtilmiştir. Bu, Gürcistan Kanunnâmesi'nde bağdan "kayd olundığı üzere behre alınmak kanuna mutabıktır", kayd olunan maktu' alınub ziyâde nesne alınmaya (Akgündüz, 1994: 579)" şeklinde zikrolunmaktadır. Şayet bağ vilâyet tahririnden sonra hâdis olsa, onun öşrü ve vergisi timar sahibine aittir, (Akgündüz, 1994: 580).

Bu vergi kanunnamelerde "pekmez öşrü" olarak da geçmektedir. Verginin alınma zamanı, üzümlerin tekneye girip sıkıldığı ve pekmezin elde edildiği mevsimdir. Bu verginin alınması için defterde hâsıl kaydı gerekmektedir (Kazıcı, 2005: 128).

Azgüde, Hizabavra, Nicgori, Toloşi,, Gelsunda, Saro, Pia ve Dadeş 2016'da köyleri kanunla dağlık yerleşim listesinde yer almıştır (Narimanşvili, 2016. http://sknews.ge/index.php?newsid=7664).

Günümüzde bölgenin teraslarında üzüm yetiştiriciliği yapılmaktadır. Resim 1.

Resim 1: Günümüzde Samtshe-Cavakheti Bölgesi'nde Teraslarda Yetiştirilen Üzüm Bağı

Aspinza Belediyesi'ne bağlı Hizabavra Köyü'nde teraslarda eski üzüm çeşitlerinin yetiştirilmesine büyük önem verilmekte olup bu çalışmalar devlet tarafından desteklenmektedir. (Resim 2)

Resim 2: Aspinza Belediyesi Hizabavra Köyü'nde Teraslarda Yetiştirilen Üzüm Bağı

Ahıska Belediyesi'ne bağlı Zikilia köyünde tarihi üzüm çeşidi hala devam etmektedir. Bilindiği gibi Zikilia köyü Müslüman nüfusu 14 Kasım 1944'de Orta Asya'ya sürgün edildikten sonra onların yerine getirilen halk bu eski üzüm çeşidinin ekimi ve yetiştirilmesini devam ettirmektedir (Resim 3)

Resim 3: Ahıska Belediyesi Zikilia Köyü'nde Tarihi Üzüm Çeşidi

Tarihen Samtskhe-Cavakheti Bölgesi'nde Roketula, Samarioba, Beyaz ve Siyah at Göğsü, bejana, siyah Aspinza, beyaz Akhaltsikhe, Tamar'ın Asması, Mesh boğa gözü, yeşil Ahıska, mesh üzümü v. s. (URL 1: https://sputnik-georgia.com/society/20170312/235174541/aspinZis-mosaxleoba-nijgorSi-arsebuli-marnebisTvis-Zeglis-statusis-miniWebas-iTxovs.html).

Sırası gelmişken H.1003 / m. 1595 tarihli TTD kayıtlarından yararlanarak Çıldır, nâm-ı diğer Ahıska Eyâleti'ndeki üzüm bağlarını köy, nahiye ve sancaklara göre belirlemeye çalıştık. TTD kayıtlarına göre eyalet genelinde: Ahıska Sancağı'nın 32 köyünde bağ sayısı 95; Hertvisi Sancağı'nın 7 köyünde bağ sayısı 18; Ahılkelek Sancağı'nın 2 köyünde bağ sayısı 6; Çıldır Sancağı'nın 1 köyünde bağ sayısı 2; Posof Sancağı'nın 3 köyünde bağ sayısı 5; Penek Sancağı'nın 12 köyünde bağ sayısı 51 olarak tespit ettik. Eyalet genelinde toplam 57 köyde 177 bağ olduğunu tahrir kayıtlarından açıklığa kavuşturmaya çalıştık (Tablo 3).

Tablo 3: H.1003 / M. 1595 Tarihli TTD Kayıtlarına Göre Çıldır, Nâm-ı Diğer Ahıska Eyâleti Köylerinde Kayıtlı Üzüm Bağları

| Livâ / Sancak | Nahiye | Karyeler / Köyler ve Kaydedilen Bağ Sayıları | Bağı Olan köylerin Sayı | Bağların Sayı | Kaynek H. 1003 /M. 1595 Tarihli TTD, ss. |
|---|---|---|---|---|---|
| Ahıska | Güney | Ahıska Rabatı,-8 Tskrut-3, Homa-i Ülya-3, Klde-5 | 4 | 19 | 15-16, 18, 20-21 |
| | Kuzay | Vale-1, Arkissihe-5, Shvlis-i Ülya-3, Merek-i Büzürg-5, Merek-i Küçük-6, Merda-i Süfla-1, Merda-i Ülya-2, Naohreb-1 | 8 | 24 | 22-24, 26-28 |
| | Ude | Rabat Kale-i Ude-9, Meydan-2, Orçoşan-i Ülya ve Süfla-1, Irka-2 | 4 | 14 | 31-33 |
| | Azğur | Rabat Kale-i Azğur-3, Blorza-5, Tkemlana (Temlala)-1, Sakuneti-2, Sinuban (Gurkel'e Yakın)-4, Giorgismşnda-2, Zurzana-2 | 7 | 19 | 49-52, 55-57 |
| | Altunkale | Tsira-3 | 1 | 3 | 65-66 |
| | Otskhe | Untsa-5 | 1 | 5 | 71 |
| | Aspinza | Rabat Kale-i Aspinza-2, Zurzel-1, İncgora (İncğola)-2, Oşora-i Süfla-2 | 4 | 7 | 73, 74, 79, 80 |
| | Çeçerek | Talashev-1, Heot-2, Mlaşhev-1 | 3 | 4 | 89, 91, 93 |
| Hertvis | Hertvis | Rabat Kale-i Hertvis-3, Toloş-6, Bnela-1, Gelsunda-1, Saro-3, Şodervan-1, Pia-3 | 7 | 18 | 95, 96, 98-100, 102-104 |
| Ahılkelek | Akşehir | Apnia-2 | 1 | 2 | 117 |
| | Tümek | Miraşhan-4 | 1 | 4 | 130, 131 |
| Çıldır | Kenarbel | Olola-2 | 1 | 2 | 152 |
| Posof | Güney | Badela-3, Odria-i Ülya ve Süfla-1, Tshaltbila-1 | 3 | 5 | 168, 174, 175 |
| Penek | Penek | Rabat- Nefs-i Penek-10, Kosor-3, Iğnak-1, Agriak-2, | 5 | 17 | 234, 235, 239, 241, |

| | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| | | Kotiik-1 | | | 243 |
| | Kemhis | Rabat Kale-i Kemhis- 1 | 1 | 1 | 246 |
| | Peneskert | Kemresor-1, Olor-4, Çiftlik-1, Norbert-12, Sevkar-9, Karnavas-6 | 6 | 33 | 254-258 |
| | | Toplam | 57 | 177 | |

Kaynak: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşivi'nde: Kuyûd-ı Kadîme Kısmında 130 Nolu Defter

## Bahçe Resmi

Bahçe Resmi, meyve bahçelerinden alınan vergidir**.** Bazı bölgelerde, bahçe meyve veriyorsa "bahçe hâsılının öşrü" diye alınırdı. Şayet reaya, bahçeyi kendi ev ihtiyacını karşılamak için kullanıyorsa ondan vergi alınmazdı. Vergi alınması için dikilen bahçenin meyvelerinin satılmak için olduğu zaman vergi alınırıd (Kazıcı, 2005: 129). Bu vergi bahçede bulunan ürünlerin toplamından alınmaktadır. Hertvisi Sancağı'nda bahçe resmi "resm-i meyve" ve "ceviz" adı altında alınmaktadır.

### 1. Resm-i Meyve

Bu vergi, yetiştirilen her türlü meyveden alınmaktaydı. Miktarı % 10 ilâ % 50 arasında değişmektedir. Alınma zamanı meyvenin olgunlaşma zamanıdır (Kazıcı, 2005: 130). Bu verginin hangi ürünlerden alındığı kesin belli değildir. Vergi miktarı kanunla maktu olarak, yani önceden belirlenmiştir. Fazla alınmasına müsaide edilmiyordu. Bahçeden behre alınması da kanunla belirtilmiştir. Bu, Gürcistan Kanunnâmesi'nde bağçeden "kayd olundığı üzere behre alınmak kanuna mutabıktır", kayd olunan maktu' alınub ziyâde nesne alınmaya (Akgündüz, 1994: 579)" şeklinde zikrolunmaktadır. Şayet bahçe vilâyet tahririnden sonra hâdis olsa, onun öşrü ve vergisi timar sahibine aittir, (Akgündüz, 1994: 580). Meyvenin bir de pazara götürüldüğü zamanda da vergisi vardır. Zira kuru meyve yükünden iki akçe, deve yükünden 4 akçe, merkeb yükünden bir akçe ve yaş meyvenin iki yükünden bir akçe alına (Akgündüz, 1994: 581).
Sancağın, Meşe Cavahet ve Buzmaret nahiyelerinden meyve vergisinin alındığına dair her hangi bir kayıt bulunmamaktadır. Hertvisi nahiyesinden ise yılda maktu olarak 2.075 akçe vergi alınmaktaydı. Bu durumda Hertvisi Sancağı'ndan elde edilen yıllık gelir 2.075 akçedir (Tablo 2).

### 2. Ceviz

Ceviz ağacı, Çıldır Eyâleti'nde önemli bir zenginlik kaynağı olsa da bu, Hertvisi Sancağı'nın Hertvisi Nahiyesi'nde yetiştirilmekteydi. Cevizin önemliliği, meyve türü olmasına rağmen, tahrir zamanı meyveden ayrı olarak kayıt altına alınması ve ayrı olarak vergilendirilmesidir. Ceviz vergisi Hertvisi Sancağı'nın Hertvisi Nahiyesi'nden alınmakta olup yıllık miktarı maktu olarak toplam kile olarak 58, akçe olarak 1.160'dır**.** Meşe Cavahet ve Buzmaret nahiyelerinden ceviz vergisi alınmamaktadır (Tablo 2). Cevizden pazara götürüp satılmasından dolayı da vergi alınmaktadır. Kanunnâmede **"** Ve ceviz ve incir ve sâir kuru meyve yükünden iki akçe ve deve yükünden dört akçe ve merkeb yükünden bir akçe ve yaş meyvenin iki yükünden bir akçe alına" (Akgündüz, 1994: 581) hükmü zikrolunmuştur.

## Hertvisi Sancağı'nda Sebze Üretimi

Hertvisi Sancağı'nda meyve üretiminin yanı sıra, yoğun olarak sebze üretimi de yapılmaktadır. Sebze, otsu yapıda olup tek yıllık beslenme gıdasıdır. Kök, gövde, .içek, meyve ve tohumları tüketilen sebzeler de vardır. Onlar pişirilerek tüketildiği gibi çiğ olarak da yenmektedir. Sebzelerin şu türlerini örnek olarak göstere biliriz:

*Yumruları yenilen sebzeler:* Patates, yerelması;
*Kökleri yenen sebzeler:* havuç, turp, kırmızı pancar
*Kuru ve taze tohumları yenen sebzeler:* Fasulye, bakla, nohut
*Çiçekleri yenenler:* Enginar, karnabahar, brokoli
*Soğan ve sürgünleri yenenler:* Pırasa, soğan, sarımsak
*Yaprakları yenenler:* lahana, ıspanak, marul, maydanoz, tere, dere otu, nane
*Meyveleri yenenler:* Biber, patlıcan, salatalık, kabak, bezeliye, bakla, bamya
*Olgunlaşmış meyveleri yenenler:* domates, kavun, karpuz, kışlık kabak

Sebzeler içerisinde en çok üretimi yapılan soğan ve sarımsaktır. Sancak kayıtlarında bu görünmemektedir. Zira halkın günlük ihtiyacı için yetiştirilen bu ürünler "resm-i bostân" adı altında vergilendirildiğini düşünüyoruz. Hertvisi Sancağı'nda sebze üretimini "resm-i bostân", bakliyat türlerinden olan "nohut" ve mercimekten hâsıl edilen vergiler sayesinde belirleyebiliriz.

## Resm-i Bostân

Bu vergi kavun, karpuz, salatalık vs. gibi bostan ürünlerinden alınmaktadır. Bu verginin alınması ticarî menfaatin sağlanıp sağlanmayacağına bağlıdır. Şayet bostandan elde edilen ürün, satılıp para kazanmak amacıylasa o zaman yetiştirilen üründen % 10'dan % 50'ye kadar varan miktarlarda vergisi alınır. Bostan ürünleri evin ihtiyacını karşılamak maksadıylasa o zaman vergi alınmaz. Bosan vergisinin alınma zamanı, ürünün olgunlaşma mevsimi zamanıdır. Bu bazen nakdî olarak da alınmaktaydı (Kazıcı, 2005: 130).

H.1003-M.1595 Tarihli tahrir defterinde "resm-i bostân" sebze vergi türü "öşr-i piyaz ya da öşr-i sir şeklinde ayrı ayrı yazıldığı gibi, öşr-i bostan ve piyaz, öşr-i bostan ve sebze veya öşr-i meyve ve sebze şeklinde genel başlıklar altında kaydedildiğinden diğer ürünlerin de olduğu gibi bunların da hangi türlere ait olduğunu tespit" (Solak, 2008: 230) etmek çok güçtür. Hertvisi Sancağı'nda sebzelerin vergilendirilmesi "resm-i bostân" adı altında verilmiştir (Tablo 3, 4, 5).

Resm-i bostân, Hertvisi Sancağı Hertvisi Nahiyesi'nin tam tahrir dökümü verilmiş 32 karyesinin 27'den bostân ürünlerinden elde edilmektedir (Tablo 4).

**Tablo 4. Hertvisi Nahiyesi'nin Tam Tahrir Dökümü Yapılan Köylerin Bostân Vergisi 35'in 27'de bostan**

| No | Karyeler | Resm-i bostân | No | Karyeler | Resm-i bostân |
|---|---|---|---|---|---|
| 1 | Karye-i Rabat Kale-i Hertvis | 250 | 15 | Karye-i Bnela | 190 |
| 2 | Karye-i Alcua | 30 | 16 | Karye-i Kvarşa | 100 |
| 3 | Karye-i Prtena | 268 | 17 | Karye-i Alanzia | 50 |
| 4 | Karye-i Murcikan | 38 | 18 | Karye-i Kulilet | 50 |
| 5 | Karye-i Roket | 100 | 19 | Karye-i Gomi | 10 |
| 6 | Karye-i Hizabavra | 35 | 20 | Karye-i Saloşet | 115 |
| 7 | Karye-i Çunçhel | 100 | 21 | Karye-i Hedlisuban | 150 |
| 8 | Karye-i Dadeş | 50 | 22 | Karye-i Orhopia | 50 |
| 9 | Karye-i Azgyüde | 50 | 23 | Karye-i Gelsunda | 150 |
| 10 | Karye-i Toloş | 150 | 24 | Karye-i Naisa | 20 |
| 11 | Karye-i Tolerta | 100 | 25 | Karye-i Skalmerthav | 50 |
| 12 | Karye-i Shenkala | 100 | 26 | Karye-i İpnet | 200 |
| 13 | Karye-i Diliske | 400 | 27 | Karye-i Saro | 200 |
| 14 | Karye-i Kunsa | 100 | | Toplam | 3106 |

Kaynak: (TTD, 1003 [1595]: 95-104).

Tablo 4'den görüldüğü gibi Hertvisi Sancağı'nın Hertvisi Nahiyesi'nden yıllık bostân vergisi 3.106 akçedir.
Resm-i bostân, Hertvisi Sancağı Meşe Cavahet Nahiyesi'nin tam tahrir dökümü verilmiş 35 karyesinin tümünden bostân ürünlerinden elde edilmektedir.

**Tablo 5: Meşe Cavahet Nahiyesi'nin Tam Tahrir Dökümü Yapılan Köylerin Bostân Vergisi /tümünde bostan**

| No | Karyeler | Resm-i bostân | No | Karyeler | Resm-i bostân |
|---|---|---|---|---|---|
| 1 | Karye-i Vardissihe | 150 | 19 | Karye-i Ğrtila | 100 |
| 2 | Karye-i Gokia | 100 | 20 | Karye-i Lağatuban | 200 |
| 3 | Karye-i Orcua | 220 | 21 | Karye-i Aliasuban | 150 |
| 4 | Karye-i Arug | 200 | 22 | Karye-i Kermal | 100 |
| 5 | Karye-i Kotelia | 175 | 23 | Karye-i Kaçio | 80 |
| 6 | Karye-i Hidcvar | 60 | 24 | Karye-i Tok | 150 |
| 7 | Karye-i Meronia | 200 | 25 | Karye-i Boktasahur | 100 |
| 8 | Karye-i Kusdesa | 100 | 26 | Karye-i Hando | 150 |
| 9 | Karye-i Agan | 100 | 27 | Karye-i Shia | 150 |
| 10 | Karye-i Pozano | 100 | 28 | Karye-i Alastan-i Süfla | 250 |
| 11 | Karye-i Cancğa | 50 | 29 | Karye-i Azavret | 150 |
| 12 | Karye-i Murç | 150 | 30 | Karye-i Zak | 100 |
| 13 | Karye-i Barales | 150 | 31 | Karye-i Meva | 50 |
| 14 | Karye-i Alastan-i Ülya | - | 32 | Karye-i Burnaşet | 150 |
| 15 | Karye-i Varevan | 100 | 33 | Karye-i Deva | 150 |
| 16 | Karye-i Sirg | 240 | 34 | Karye-i Humaseb | 50 |
| 17 | Karye-i Turshi | 300 | 35 | Karye-i Muhraşen | 60 |
| 18 | Karye-i Lomaturshi | 100 | | Hâsıl | 4635 |

**Kaynak: TTD, 95-96**

Tablo 5'den görüldüğü gibi Hertvisi Sancağı'nın Meşe Cavahet Nahiyesi'nden yıllık bostân vergisi 4.635 akçedir.

Resm-i bostân, Hertvisi Sancağı Buzmaret Nahiyesi'nin tam tahrir dökümü verilmiş 8 karyesinin tümünden bostân ürünlerinden elde edilmektedir.

**Tablo 6: Buzmaret Nahiyesi'nin Tam Tahrir Dökümü Yapılan Köylerin Bostân Vergisi tümünde bostan**

| No | Karyeler | Resm-i bostân | No | Karyeler | Resm-i bostân |
|---|---|---|---|---|---|
| 1 | Karye-i Uban | 90 | 5 | Karye-i Buzmaret-i Süfla | 100 |
| 2 | Karye-i Gund | 100 | 6 | Karye-i Koyun | 66 |
| 3 | Karye-i Buzmaret-i Ülya | 60 | 7 | Karye-i Şola | 100 |
| 4 | Karye-i Van | 150 | 8 | Karye-i Buzmaret-i Veset | 90 |
| | | | | Hâsıl | 756 |

**Kaynak: TTD, 95-96**

Tablo 6'den görüldüğü gibi Hertvisi Sancağı'nın Buzmaret Nahiyesi'nden yıllık bostân vergisi 756 akçedir.

Tarafımızdan düzenlenen 3, 4, 5. Tablolardan da görüldüğü gibi Hertvisi Sancağı'ndan toplam 3.106+4.635+756 =8.497 akçe bostân vergisi hâsıl edilmektedir.
Arazisi sengistan / taşlık olan Çıldır Eyâleti'nin taşlarından bile bostan ürünleri günümüzde de yetiştirilmektedir (Resim 4).

Resim 4: Eski Çıldır Eyâleti Arazisinde Taşlık Alanlarda Karpuz Yetiştirilmesi

## Nohut

Hertvisi Sancağı'nın Hertvisi Nahiyesi'nin köylerinde toplam 33 kile nohut öşrü elde edilmektedir. Toplam 990 akçe vergi alınmakta olup 1 kile nohut 30 akçe etmektedir. En fazla nohut üretimi yapılan köy sancak ve nahiye merkezi olan Hertvisi Rabat Kale'dir. Ondan hâsıl edilen vergi miktarı 5 kile olup parasal değeri ise 150 akçedir. Hertvis Rabat Kale köyünü 4 kile ve parasal değeri 120 akçe olan Saro köyüdür. En az üretim yapılan köy ise Şodırvan köyüdür. Bu köyden 1 kile öşür elde edilmekte olup 30 akçe vergi alınmaktadır. Meşe Cavahet ve Buzmaret nahiyelerinden nohut öşrü alınmamaktadır (Tablo 7).

**Tablo 7. Hertvisi Nahiyesi'nin Tahriri Yapılan Köylerin Bakliyat Vergi Dökümü**

| No | Karyeler | Nohut | | Mercimek | |
|---|---|---|---|---|---|
| | | Kile | Kıymeti | Kile | Kıymeti |
| 1 | Karye-i Rabat Kale-i Hertvis | 5 | 150 | 6 | 120 |
| 2 | Karye-i Roket | 2 | 60 | 2 | 40 |
| 3 | Karye-i Hizabavra | 2 | 60 | 3 | 60 |
| 4 | Karye-i Dadeş | 2 | 60 | 2 | 40 |
| 5 | Karye-i Azgyüde | 3 | 90 | 3 | 60 |
| 6 | Karye-i Toloş | 2 | 60 | 2 | 40 |
| 7 | Karye-i Nicğori | 3 | 90 | 2 | 40 |
| 8 | Karye-i Kunsa | 3 | 90 | 3 | 60 |
| 9 | Karye-i Bnela | 2 | 60 | 2 | 40 |
| 10 | Karye-i Kvarşa | 2 | 60 | 2 | 40 |
| 11 | Karye-i Saro | 4 | 120 | 5 | 100 |
| 12 | Karye-i Şodirvan | 1 | 30 | 2 | 40 |
| 13 | Karye-i Pia | 2 | 60 | 1 | 20 |
| | Hertvisi Nahiyesi'nde Toplam | 33 | 990 | 35 | 700 |
| | Meşe Cavahet Nahiyesi'nde Bakliyat Ekilmemektedir | - | - | - | |
| | Buzmaret Nahiyesi'nde Bakliyat Ekilmemektedir | - | - | - | - |
| | Hertvisi Sancağı'nda Topam Bakliyat Vergi Dökümü | 33 | 990 | 35 | 700 |

Kaynak: (TTD, 1003 [1595]: 95-104).

## Mercimek

Hertvisi Sancağı'nın Hertvisi Nahiyesi'nin köylerinde toplam 35 kile nohut öşrü elde edilmektedir. Toplam 700 akçe vergi alınmakta olup 1 kile nohut 20 akçe etmektedir. En fazla nohut üretimi yapılan köy sancak ve nahiye merkezi olan Hertvisi Rabat Kale'dir. Ondan hâsıl edilen vergi miktarı 6 kile olup parasal değeri ise 120 akçedir. Hertvis Rabat Kale köyünü 5 kile ve parasal değeri 100 akçe olan Saro takip etmektedir. En az üretim yapılan köy

ise Pia köyüdür. Bu köyden 1 kile öşür elde edilmekte olup 20 akçe vergi alınmaktadır. Meşe Cavahet ve Buzmaret nahiyelerinden mercimek öşrü alınmamaktadır (Tablo 6).

**Hertvisi Sancağı'nda Meyve ve Sebzeler İçin Kullanılan Ürünlerin Ağırlık Ölçüleri**

"Kile", Arapça "keyl" kelimesinden üretilmiş olup, hububat, bakliyat, meyve ölçmek için kullanılan bir ölçü birimidir**.** Hertvisi Sancağı'nda İstanbul kilesi kullanılmaktadır. İstanbul kilesi 20 okkadır. Okka 1,2828 kg olarak kabul edilmektedir. Ancak Fekete İstanbul kilesinin 18-22 okka (22-28 kg) arasında değiştiğini yazmaktadır. Osmanlı Devleti imparatorluk genelinde İstanbul kilesini standart kabul etmiş, mahalli kileler buna göre değerlendirilmiştir (Ünal, 2018: 14).
"Şıra" ölçümlerinde kullanılan "menn" XVI. Yüzyıl sonlarında Gürcistan coğrafyasında kullanıldığı H. 1003 tarihli TTD'de görülmektedir. Halil İnalcık, 1 menn'in 12 okka, yani 15,388 kg ve 6 okka, yani 7 694 kg olmak üzere ikiye ayırmaktadır (İnalcık, 2003: 248). H. 1003 Tarihli TTD vergi değerlerinden anlaşıldığına göre Çıldır, Nâm-ı Diğer Ahıska Eyâleti'nin Ahıska, Hertvisi, Ahılkelek, Çıldır, Posof ve Bedre sancaklarında 1 menn 8 akçe (TTD, 1003: 15-180), eyaletin Penek, Kemhis ve Peneskert nahiyelerinde ise 1 menn 6 akçedir (TTT, 1003: 234-259). Çalışmamızın konusu olan Hertvisi Sancağı'nda 1 menn'in 8 akçe olduğu tahrir kayıtlarından açıkça belli olmaktadır (TTD, 1003: 95-116).
H. 1003 Tarihli tahrir defterinde "menn"le ölçülen ikinci ürün "dibsi"dir. Pekmez olarak da bilinen bu ürün üzüm ve dut gibi meyvelerin kaynatılarak koyulaştırılmış suyudur. Dibs vergi kalemine Çıldır Nâm-ı Diğer Ahıska Eyâleti'nin Penek (TTD, 1003: 245) ve Peneskert (249-258) nahiyelerinde görülmektedir. Tahrir kayıtlarından 1 menn dibsinin 60 akçe olduğu görülmektedir.
Batman karşılığı olarak kullanılan "menn" Arap coğrafyasında da kullanılmaktaydı. Menn ağır ve hafif olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Ağır menn 12 okka (15,388 kg), hafif menn ise 6 okka (7,694 kg) idi (Taşkın, 2008: 75). Menn antik devirde "mine" olarak kullanılmış ve her biri 130 dirheme eşit olan iki rıtl'dır. Bir İstanbul rıtl'ı 2,8 kg (Hınz, 1990: 19, 39).

**Hertvisi Sancağı'nda Meyve ve Sebzelerle İlgili Ürünlerin Narh Fiyatları**

Narh fiyatları, devletin arz ve talep şartlarını göz önünde bulundurarak, zarurî ihtiyaç maddelerine uyguladığı fiyatlardır. Bu uygulamaya sebep, devlet dahilinde ürünlerin uygun şekilde halkın eline geçmesini sağlamaktan ibarettir (Shota Bekadze, 2014: 128).
H. 1003 / M. 1595 tarihli Tapu Tahrir Defteri bilgilerinden yararlanarak Hertvisi Sancağı'ndaki vergiye tabi meyve ve sebzelerin satış fiyatını tespit edebiliriz. Bu fiyatlar, tahrir yapılırken geçmiş üç yıllık fiyatların ortalaması baz alınarak merkeze bildirilirdi. Padişahın onayından sonra kesinleşerek tahrir defterlerine kaydedilmekteydi ( Barkan, (1941, 40; Gündüz, 2009: 314; Iasha Bekadze, 2016: 165).

Tablo 8. **Hertvisi Sancağı'nda Meyve ve Sebzelerle İlgili Ürünlerin Narh Fiyatları**

| No | Ürünün Adı | Ürünün Ağırlık Ölçüsü | Kıymeti, Akçe | Kg | Kıymeti, Akçe |
|---|---|---|---|---|---|
| 1 | Şıra | 1 Menn | 8 | 1 | 0.52 / |
| 2 | Ceviz | 1 Kile | 20 | 1 | 0.78 |
| 3 | Nohut | 1 Kile | 30 | 1 | 1.17 |
| 4 | Mercimek | 1 Kile | 20 | 1 | 0.78 |

Kaynak: (TTD, 1003 [1595]: 95-104).

Tablo 8'den görüldüğü gibi Hertvisi Sancağı'nda kilesi 20 akçe olan cevizin ve mercimeğin 1 kg. 0.78, kilesi 30 akçe olan nohudun ise 1 kg. 1.17 akçedir.
Ağırlığı 12 okka (15,388) olan kıymeti 8 akçe olan şıranın 1 kg 0.52 akçe, hafif ağırlığı 6 okka (7,694 kg)'lık kıymeti 8 akçe olan şıranın 1 kg 1.04 akçedir.
Hertvisi Sancağı'nda yetiştirilen ürünlerin ölçüsü olarak İstanbul kilesi kullanılmıştır. Bunu Gürcistân Vilâyet,i Kanunnâmesi'nin "Ve müddün mikdârı İstanbul'un yirmi kilesidir" hükmünden anlaşılmaktadır (Akgündüz, 1994: 581; Shota Bekadze, 1994: 129).

## Hertvisi Sancağı'ndaki Aznaurlar ve Onların Tasarrufundaki Mülkler

Gürcistan'da asilzadelere aznaur denirdi. Asilzadelik hem aileden gelebilir hem de verdiği hizmet karşılığında elde edilirdi. Kral soylu, tavad aznaur ve kilise aznauru olarak üçe ayrılan bu feodal sınıfı askeri hizmetde de bulunmakta olup orduda önemli yer tutuyorlardı (Shota Bekadze, 2014: 90). Gürcistân tarihinde en ünlü aznaur, kral aznaur soyundan gelen ve Büyük Mouravi diye b,linen Giorgi Saakadze (1580-1629).

Tahrir defteri kayıtlarından da belli olduğu gibi Hertvisi Sancağı'nda aznaurların[1] bağları da kiralanmıştır. Sancağın Hertvisi Rabat Kale'sinde Simon ve Toloş köyünden Badaka'nın oğlu Murvan aznaurların ismi geçmektedir. Simon aznaurun 1 kıt'a bağı Ali ağaya, Murvan aznaurun ise 3 kilelik 1 kıt'a bağı Varzel Melik tarafından kiralanmıştır. Kiracılar şeriet kanunları gereğince vergilerini ödemektedirler. Bu mülkler onlara bölgenin fethi sonrası hakk olarak verilmiştir (Tablo A).
Hertvisi Sancağı Hertvisi Nahiyesi Aznaurların Mülkleri ve Bu Mülkleri Tasarrufu Edenler

Tablo. 9. Hertvis Hertvisi Sancağı'ndaki Aznaurların Tasarrufundaki Topraklar

| | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| Vakıf-ı Kilse | 1 kıt'a bağ | Şahveli Bin Peri | Karye-i Rabat Kale-i Hertvis | TTD, 95-96 | 40 |
| Kandu ve Ağlah-Maman Danian | 2 kıt'a bağ | Ali ağa a'an ban Kale-i Hertvis | 30 | | |
| Simon'a nâm-ı Aznaur | 1 kıt'a bağ | Ali ağa a'an ban Kale-i Hertvis | | | |
| Murvan Aznaur veled-i Badaka | 1 kıt'a 3 kilelik bağ | Varzel Melik | Karye-i Toloş | TTD,98-99 | 40 |

Kaynak: (TTD, 1003 [1595]: 95-104).

## Hertvisi Sancağı Hertvisi Nahiyesi Zimmilerin Bağ ve Bahçeleri

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti çok uluslu bir imparatorluktu. Bu imparatorlukta millet ayrımı yapılmaksızın insanlar yalnız dinlerine göre gruplara ayrılmıştı. Halkın neredeyse yarısından çoğunu gayri-müslimler teşkil etmekteydi. Onlar Müslüman olmaya zorlanmadan imparatorlukta Müslümanlarla birlikte yaşamışlardır (Konan, 2015: 171). Hertvisi Sancağı'ndaki zimmiler de devletin diğer zimmileri gibi mülk hakkına sahip olup yerlerini başkalarının tasarrufuna bırakabilirlerdi. Tablo 9'da Zimmilerin Bağ ve Bahçelerinin

[1] Aznaurlar, feodal sınıfının çoğunluğunu teşkil etmekte olup askeri hizmette de bulunmaktaydılar ve ordunun teşkili işinde önemli yer tutuyorlardı. Gürcistan tarihinde aznaurlar içerisinden çok ünlü kahramanlar çıkmıştır. Onların en ünlüsü, kral aznaurları soyundan gelen ve Magrav Han ve Büyük Mouravi diye adlandırılan Giorgi Saakadze (1580-1629) idi. H.1003 tarihli tahrir defterinde mülk sahibi olarak ismi geçen Ana hatun Giorgi Saakadze'nin kızı ve Ahıska Beylerbeyi Sefer Paşa'nın gelinidir (Shota Bekadze, 2014: 87-88, 90-91). Ahıska aznaurlarına bölgenin fethi sonrası mülk hakkı tanınmıştı. Bu mülkler, mülkleri tasarruf edenler ve bulundukları köyler Tablo 14'de verilmiştir. XVI. Yüzyıl sonlarında Aznaur kabilesinden bazı beylerin Müslümanlığı kabul etmesi halk arasında İslamlaşma yolunu açmıştı. Osmanlı-Rus Savaşlarında islamiyeti kabul eden gürcüler her zaman Osmanlıyı desteklemişlerdi (Çöğ, 2007: 48).

başkalarına kiralandıkları ve kira karşılığı devlete de belirlenmiş ödeme yaptıkları gösterilmiştir (Tablo 10).

Tablo. 10. Hertvisi Sancağı Hertvisi Nahiyesi Zimmilerin Bağ ve Bahçeleri

| Zimmiler | Mülkleri | Tasarruf edenler | Bulunduğu yer | Kaynak | |
|---|---|---|---|---|---|
| Kandu ve Ağlah-Maman Danian | 2 kıt'a bağ | Ali ağa a'an ban Kale-i Hertvis | Karye-i Rabat Kale-i Hertvis | TTD, 95-96 | 30 |
| Hosik nâm zimmi | Bağ ve bahçe | Katip Mustafa zaim Liva-i Hertvis | Karye-i Toloş | TTD,98-99 | Resim ve behre |
| Ardgomel (Ağdgomel) veled-i Gülican | 3 kıta bağ | Hüseyin miralay livâ-i Hertvis | Karye-i Toloş | TTD,98-99 | 60 |
| Vartan | 1 kıta bağ | --- | Karye-i Toloş | TTD,98-99 | 30 |
| Varzel, elmeşhur Enuka | 3 kıt'a bağ | Hendan zaim | Saro | TTD, 103 | 60 |
| Kristesa nâm-ı zimmî | 1 kıt'a bağ | Mevlana Mustafa El-müezzin | Şodervan | TTD, 103-104 | 20 |

Kaynak: (TTD, 1003 [1595]: 95-104).

## Hertvisi Sancağı'ndaki Vakıflar

Bnela Köyü'nde Hacı Vakfı bulunmaktadır (TTD, 1003 [1595] : 130: 100). Bu vakıf hakkında 1003 / 1595 tarihli tahrir defterinde geniş bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle vakıfta çalışanların kimlikleri, onların ücretleri, muhasebe kayıtları hakkında bilgi edinemiyoruz. Edindiğimiz tek bir bilgi, vakıfa ait bağın bulunması ve onun bir hissesinin kâtip Habil Ahmed oğlunun tasarrufunda olmasıdır. Ayrıca Habil Ahmed oğlu tasarruf ettiği bağın bir hissesi için yılda maktu olarak şer'i hüküm gereğince 10 akçe ödemektedir. Bu, tahrir defterinde şöyle zikredilmektedir: "Bağ-i vakıf-ı Hacı 1 kıt'a halâ der tasarruf-ı kâtib Habil veled-i Ahmet ber mûceb-i hüccet-i şer'iyye ber vech-i maktû'a fi sene 10" (TTD, 1003 [1595] 130: 100).

Şu önemli hususu belirtmekte yarar vardır ki, Hertvisi Sancağı'nda Müslümanların vakfı olduğu gibi gayrimüslimlerin de kilise vakfı vardır. Hertvisi Rabat Kalesi'ndeki "Vakıf-ı Kilise" (Kilise Vakfı) bunun en güzel örneğidir (TTD, 1003 [1595]: 95-96). Zira Hanefi hukukuna göre, Hıristiyanlar tarafından kurulan vakıflarla Müslümanlar tarafından kurulan vakıflara dair koşullar her hangi bir farklılık göstermemektedir (Eugene Kermeli, 2010: 168). Hertvisi Rabat Kale'de faaliyet gösteren bu vakıfın 1 hisse bağı olup o da Şahveli Bin Peri tarafından tasarruf edilmektedir. Şahveli Bin Peri tasarruf ettiği bu mülk için devlete yılda 40 akçe ödemektedir (TTD, 1003 [1595]: 95-96).

Tablo 11: Hertvisi Sancağı'ndaki Vakıflar

| Vakıf İsimleri | Mülkleri | Tasarruf edenler | Bulunduğu yer | Kaynak | |
|---|---|---|---|---|---|
| Vakıf-ı Kilse | 1 kıt'a bağ | Şahveli Bin Peri | Karye-i Rabat Kale-i Hertvis | TTD, 95-96 | 40 |
| Hacı | Bağ-ı vakıf | Katib Habil veled-i Ahmet | Karye-i Bnele | TTD, 100 | 10 |

**Hertvisi Sancağı Hertvisi Nahiyesi Mülk Sahipleri**

| Aznaur ve diğerleri | Mülkleri | Tasarruf edenler | Bulunduğu yer | Kaynak | |
|---|---|---|---|---|---|
| Mirza Ali Demusman | 2 kıt'a bağ | Vezir Mustafa Paşa | Karye-i Rabat Kale-i Hertvis | TTD, 95-96 | 100 |
| Vakıf-ı Kilse | 1 kıt'a bağ | Şahveli Bin Peri | Karye-i Rabat Kale-i Hertvis | TTD, 95-96 | 40 |

| | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| Kandu ve Ağlah-Maman Danian | 2 kıt'a bağ | Ali ağa a'an ban Kale-i Hertvis | | | 30 |
| Simon'a nâm-ı Aznaur | 1 kıt'a bağ | | | | |
| Hosik nâm zimmi | Bağ ve bahçe | Katip Mustafa zaim Liva-i Hertvis | Karye-i Toloş | TTD,98-99 | Resim ve behre |
| Ardgomel (Ağdgomel) veled-i Gülican | 3 kıta bağ | Hüseyin miralay livâ-i Hertvis | Karye-i Toloş | TTD,98-99 | 60 |
| VARTAN | 1 kıta bağ | --- | Karye-i Toloş | TTD,98-99 | 30 |
| Barama Mürid | 1 kıta bağ | Yusif Zaim | Karye-i Toloş | TTD,98-99 | 30 |
| Yordan Keşiş | Bağ | Haci Rıdan | Karye-i Toloş | TTD,98-99 | 40 |
| Murvan Aznaur veled-i Badaka | 1 kıt'a 3 kilelik bağ | Varzel Melik | Karye-i Toloş | TTD,98-99 | 40 |
| Mirza Ali Bey | Çiftlik ve bağçe 1 kıt'a | Mustafa Paşa | Karye-i Nicgori | TTD, 99-100 | Öşür ve resim |
| Hacı | Bağ-ı vakıf | Katib Habil veled-i Ahmet | Karye-i Bnele | TTD, 100 | 10 |
| Ali Ağa | 1 kıt'a bağ | Ali Derviş | Gelsunda | TTD, 102 | 30 |
| Varzel, elmeşhur Enuka | 3 kıt'a bağ | Hendan zaim | Saro | TTD, 103 | 60 |
| Kristesa nâm-ı zimmî | 1 kıt'a bağ | Mevlana Mustafa El-müezzin | Şodervan | TTD, 103-104 | 20 |
| Hudaverdi zaim | 3 kıt'a bağ ve bağçe | Kendisi galiba | Pia | TTD, 104 | 50 |

Kaynak: (TTD, 1003 [1595]: 95-104).

Toloş köyü'nde Ardgomel (Ağdgomel) veled-i Gülücan'ın 3 hisse bağı Hertvis Sancağı miralayı Hüseyin'in tasarrufunda olup yılda vergi olarak 60 akçe ödemektedir (TTD, 98-99). Miralay, arapça "mir" ve "alay" sözcüklerinden oluşmuş anlamı "alay başı", yani "alay komutanı" dır. Onlar beylerbeyi ve sancakbeyi taafından tayin edilmektedir. "Miralay", günümüzde "albay" rütbesine eşittir (Shota Bekadze, 2014: 50).

Sırası gelmişken Hertvisi Sancağı'nın Toloş Köyü'nde keşiş Yordan'ın bağının Müslüman Hacı Rıdan tarafından kiralanmasıdır. Bu durum, fetih sonrası ortadoks mülklerinin elinden alınmamasını kanıtlamaktadır. Hacı Rıdan tasarruf ettiği bu bu bağ için devlete 40 akçe vergi ödemektedir.

Bunun yanı sıra, zimmilerin mülklerinin de kiralandığını tahrir defteri kayıtlarından görmekteyiz. Tarafımızdan düzenlenen bu durum şu tablo 10'da belirtilmiştir:

## SONUÇ

9 Ağustos 1578 yılında Çıldır Savaşı sonucunda Osmanlıların Safeviler üzerindeki zaferi merkezi Ahıska (Akhaltsikhe) lan Çıldır Eyâleti'nin Hertvisi Nahiyesi, tarih ve kültür bakımından günümüzde Gürcistân Cumhuriyeti Samtskhe-Cavakheti Bölgesi Aspinza Belediyesi'ninin en önemli yerlerindendir.

Bu çalışmada H.1003/M.1595 tarihli Tapu Tahrir Defteine göre Hertvisi Sancağı'nda yetiştirilen meyve ve sebze yetiştiriciliğini ele almaya çalıştık.

XVI. Yüzyılda bugün de olduğu gibi sancağın bazı yerleri sulu tarımsal yapmaya müsait durumda görülmemektedir. Bazı yerler ise sancağın ana nehri olan Kura sayesinde sulanmaktadır. Hertvisi Sancağı'nda bağcılık, meyve ve sebzecilik üretimi önemli bir konumda olmasına rağmen sancağın Meşe Cavahet ve Buzmaret nahiyelerinde sebze, meyve ve bakliyat türleri yetiştirilmemekteydi. Sancağın Hertvisi Nahiyesi'nde ceviz, üzüm ve çeşitli meyve türleri nahiyede yetiştirilen ürünlerdendir. Üzümden alınan "şıra" nahiyenin hıristiyan nüfusu açısından önem taşımakta idi. Devletin Hertvisi Sancağı'ndan alınan verginin tüm

ağırlığı Hertvisi Nahiyesi üzerinde idi. Sancağın yıllık geliri şıradan ağırlık olarak 5.650 men ve parasal olarak da 45.200 akçe, meyveden 2.075 akçe, cevizden ise 58 kile, parasal olarak da 1.160 akçedir.

Bostan üretimi sancağın her üç nahiyesinde tam tahrir dökümü verilmiş köylerinin hemen hemen hepsinde yapılmaktadır. Buna göre Hertvisi Nahiyesinin tam tahrir dökümü verilmiş 32 köyünün 27'de, Meşe Cavahet Nahiyesi'nin tam tahrir dökümü verilmiş 35 karyesinin / köyünün tümünde ve Buzmaret Nahiyesi'nin tam tahrir dökümü verilen 8 köyün tümünde bostan ürünleri yetiştirilmektedir.

Bakliyat üretimi sancağın yalnız Hertvisi nahiyesinde yapılmaktaydı. Buna göre nahiyeden yıllık nohuttan 33 kile veya 990 akçe, mercimekten 35 kile veya 700 akçe vergi hâsıl edilmektedir.

Bu incelemede Hertvisi Sancağı'nda bazı meyve ve sebzelerin narh fiyatları tahrir kayıtlarına göre belirlenmiştir. Ayrıca çalışmamızda sancakta kullanılan ağırlık ölçüleri olan "menn" ve "kile"den bahsedilmiştir.

Çalışmamızda H.1003 / M. 1595 tarihli tahrir defteri kayıtlarından yararlanarak Çıldır Nâm-ı Diğer Ahıska Eyâleti köylerindeki bağlar ilgili bilgi verilmiştir. Tapu Tahrir Defteri kayıtlarına göre eyaletin Ahıska Sancağı'nın 32 köyünde 95 bağ, Hertvisi Sancağı'nın 7 Köyünde 18 bağ, Ahılkelek Sancağı'nın 2 köyünde 6 bağ, Çıldır Sancağı'nın 1 köyünde 2 bağ, Posof Sancağı'nın 3 köyünde 5 bağ ve Penek Sancağı'nın 12 köyünde 51 bağ olduğunu tespit etmişizdir. Eyalet genelinde toplam 57 köyde 177 bağın olduğu kayıtlardan görülmektedir.

Çalışmamızda Hertvisi Sancağı'ndaki bağların mülkiyet sahipleri ve bu bağları tasarruf edenler hakkında da bilgiler verilmiştir.

Gümrük ve Pazar vergilerinin olması sancakta ekonomi yaşamın varlığına bir kanıttır. Kura ve Pervane nehirleri kıyısında yer alan karyeler sulu tarım için büyük öneme sahipti.

Hertvisi Nahiyesi'nin XVI. Yüzyıldaki ekonomi durumu H. 1003 –M. 1595 tarihli Tapu Tahrir Defterin vergi mükellefi zümre kısımları baz alınarak incelenmeye çalışılmış, sebze ve meyve çeşitleri ve miktarları tablolar halinde gösterilmiştir.

Çıldır, nâm-ı diğer Ahıska Eyâleti Müslim ve Gayrimüslim vakıfları bölgede sosyal-yardım hizmeti oluşturmuşlardı. Çok kıymetli müessese olan bu vakıfların toplumsal hayata büyük katkıları olmuştur. Bağımsız bir kurum olan vakıflar devlet ve halkın menfaatine hizmet etmekteydiler. Bu hizmette dinler arasındaki farkın, ayrımcılığın olmaması eyaletin sosyo-ekonomik hayatını rahatlatmıştır.

Çalışma sonucunda Ahıska Êyâleti Hertvisi Sancağı'nda meyve ve sebze yetiştirildiği tahrir defteri kayıtlarında açıkça görülmektedir. Yetiştirilen meyve ve sebze kendi isimleri ile değil, şıra, resm-i bostan gibi başlıklar altında kaydedilmiştir, Yalnız ceviz, nohut ve mercimek kendi adları ile kaydedilip vergilendirilmiştir.

## KAYNAKÇA

### I. Arşiv Vesikaları

**Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşivi'nde;**

Kuyûd-ı Kadîme Kısmında 130 Nolu Defter

**MAD 506 Semendire Livâsı İcmâl TahrIr Defteri (937 / 1530). (**2009). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. Yayın Nu: 104. Defter-i Hâkânî Dizisi: XIN. Dizin ve Tıpkıbasım. Ankara.

**II. Basılı Eserler**

ACUN**,** Fatma: **"**Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslim Din Adamlarına Verilen İmtiyazlar: 16. Yüzyılda Tur-ı Sina Manastırı". XIV. Türk Tarih Kongresi. Ankara: 9-13 Eylül 2002. **Kongreye Sunulan Bildiriler.** II. Cilt II. Kısım. ss. 1403-1411.

AKGÜNDÜZ, Ahmed 1994**. Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahliller.** 7/1. Kitap. Kanunî Devri Kanunnâmeleri (IV). 7/II. Kitap II. Selim Devri Kanunnâmeleri. Osmanlı Araştırmaları Vakfı. İstanbul.

AKGÜNDÜZ, Ahmed: (2013). **İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**. 3. Baskı. İstanbul. Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV).

ALKAN, Mustafa: (2009). "Azınlık Vakıfları (Tarihî Arkaplanı, Hukukî Yapısı Ve İç Analizi)", **Gazi Akademik Bakış.** Cilt 2, Sayı 4 Yaz 2009, s. 93-111.

Barkan , Ömer Lütfi (1941). "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Drfterleri", **İ.Ü.İ.F.M**.,-II. ss. 20-59.

BEKADZE, Iasha: (2016). "XVI. YÜZYIL SONLARINDA HERTVİSİ NAHİYESİ" **, Karadeniz Black Sea – Черное Mope** 2016, Yıl 8, Sayı 30, s. 153-179. Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ardahan / Türkiye, http://www.dergikaradeniz.com/web/upload/icerik/30/0.pdf

BEKADZE, Shota (2014). XVI. Yüzyılda Çıldır Eyâleti Ahıska Sancağı'nın Politik ve Sosyo-ekonomik Durumu. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı. Ankara.

ÇOĞ, Mehmet (2007), Gürcüler Arasında İslamiyet'in Yayılması. **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 7 (2), 39- 54., https://dergipark.org.tr/download/article-file/47026

GÖĞEBAKAN, Göknur: (1999). "XVI. Yüzyılda Malatya Kazası'nda Vakıflar ve Vakıf Görevlileri", **OTAM,** 1999/10, 59-86.

GÜNDÜZ, Ahmet (2009). "XVI. Yüzyılda Antakya Nahiyesi" (1526-1584)". **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.** Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute Yıl / Year: 2009. Cilt / Volume: 6. Sayı / Issue: 12. ss. 289-323.

HINZ, Walter (1990). İslâmda Ölçü Sistemleri (çev. Acar Sevim). İstanbul. Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

İNALCIK, Halil (2003). **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ 1300-1600**. Çev. R. Sezer. İstanbul. YKY Yayınları.

KAZICI , Ziya: 2005. **Osmanlı'da Vergi Sistemi**. Bilge Yayıncılık, Eğitim, Sağlık Hizmetleri ve Ticaret A.Ş. İstanbul. İstanbul.

KERMELİ, Eugenia: (2010). "Ebû's-Su'ûd'a Göre Kilise Vakıfları Osmanlı Hukukundaki Teori ve Pratiği", (Çev: Özgen Özcan), **Vakıflar Dergisi**, S. 34, Ankara, s. 165-175.

KONAN, Belkis (2015). Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. Cilt: **64** Sayı: **1** Sayfa: **171-193** DOI: **10.1501/Hukfak_0000001776** Yayın Tarihi: **2015** , http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/1987/20756.pdf

NARİMANAŞVİLİ, Nino (2016). Alhaltsikhe. Samtskhe-Cavakhetis mağalmtian dasakhlebata nuskhashi. http://sknews.ge/index.php?newsid=7664,

SOLAK, İbrahim (2008). "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Meyve ve Sebze Üretimi". S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Türkiye Araştırmaları Dergisi,** S. 24. Konya. ss. 217-251.

TAŞKIN, Ünal (2008). "Osmanlı Devrinde Ortadoğu'da Kullanılan Ağırlık Ve Hacim Ölçüsü Birimleri", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi** Cilt: V, Sayı:2, Elazığ, 2008. ss. 63-79.

ÜNAL, Mehmed Ali (2018). "Rumeli Sancaklarında Ölçüler ve Tartılar". Editörler / Edıted By Prof. Dr. Zafer Gölen & Prof. Dr. Birol Çetin Doç. Dr. Abidin Temizer, Osmanlı Dönemi Balkan Ekonomisi The Economy Of The Balkans In The Ottoman Empıre Era. Osmanlı Dönemi Balkan Ekonomisi The Economy Of The Balkans In The Ottoman Empıre Era. Ankara 2018. Gece Kitaplığı, ss. 1-73. http://www.osmanlimirasi.net/source/OSMANLI%20D%C3%96NEM%C4%B0%20BALKAN%20EKONOM%C4%B0S%C4%B0.pdf.

## İNTERNET KAYNAKLARI

URL 1: Sputnik (14:08 12.03.2017), Aspinzis mosakhleoba Nicgorşi arsebuli marnebistvis zeglis statusis miniçebas ithovs. Tbilisi. ასპინძის მოსახლეობა ნიჯგორში არსებული მარნებისთვის ძეგლის სტატუსის მინიჭებას ითხოვს, თბილისი https://sputnik-georgia.com/society/20170312/235174541/aspinZis-mosaxleoba-nijgorSi-arsebuli-marnebisTvis-Zeglis-statusis-miniWebas-iTxovs.html.

# HİCRÎ. 1003 / MİLADÎ 1595 TARİHLİ TAHRİR KAYITLARINA GÖRE HERTVİSİ SANCAĞI'NDA ARICILIK VE BAL ÜRETİMİ

**Iasha BEKADZE**
Doğubilimci, Türkolog Tercüman

**Ömer Faruk AK**
Bafra Açı Koleji

**ÖZET**

İnsanlık tarihi kadar eski olan arıcılık faaliyeti Çıldır Eyâleti Hertvisi Sancağı'nın en önemli ekonomi faaliyetlerindendir. M.Ö. 7000 yıllarına ait mağaradaki resimler bunu kanıtlamaktadır. Çıldır Eyâleti Hertvisi Sancağı'nın tam tahrir dökümü verilmiş Hertvisi Nahiyesi'nin 32, Meşe Cavahet Nahiyesi'nin 35 ve Buzmaret Nahiyesi'nin 8 köyünün tümünde arıcılık faaliyeti bulunmaktadır. Bu faaliyet insanlara ek gelir kaynağını teşkil etmektedir. Arıcılığın az sermayeli olması, köylüye ek gelir sağlaması, yüksek besin içeriğine sahip olması, tıpta kullanılması ve işlenmesi zor olan tarım alanlarının değerlendirilmesi açısından büyük önem taşıyan tarımsal bir faaliyettir. 1595 tarihli tahrir defterinde bu vergi "Resm"i Küvvâre" olarak bilinmektedir. Hertvisi Nahiysi'nde en çok vergisi olan köyü 350 akçe ile Diliske olup, onu 325 akçelik vergisiyle Roket köyü takip etmektedir. En az 20 akçelik vergisiyle Dadeş, Gomi ve Oskeria teşkil etmektedir. Meşe Cavahet Nahiyesi'nde 340 akçelik vergisiyle Turshi köyü ilk sırada yer almakta olup onu 300 akçelik vergisiyle Orcua köyü takip etmektedir. Nahiyenin en az 50 akçe vergisi Hidcuvar, Cancğa ve Humaseb köylerinden alınmaktadır. Buzmaret Nahiyesi'nin 200 akçelik vergisiyle ilk sırada olan Gund, en az vergi veren ise Koyun köyüdür. Onun yıllık vergi miktarı 60 akçedir.

Hertvisi sancağı, ot, çiçek, ağaç türü çeşitleri zenginliği ile bölgede arıcılığın gelişmesinde son derecede uygun koşullara sahipti. Bu nedenle sancağın tam tahrir dökümü yapılmış tüm köylerinde arıcılık faaliyet göstermektedir. H. 1003 / Milâdi 1595 tarihli tahrir kayıtlarına göre Hertvisi Sancağı'nın Hertvisi Nahiyesi'nden 3686, Meşe Cavahet Nahiyesi'nden 5384, Buzmaret Nahiyesi'nden 910 akçe "Resm-i Küvvâre" adı altında arıcılıktan gelir sağlanmakta olup Hertvisi Sancağı genelinde yıllık elde edilen gelirin toplam 9 980 akçe teşkil etmektedir.

Hertvisi ve çevresinde arıcılık ve bal üretimi tarihi çok eskilere dayanıp, bölgenin eski tarihi kayıtları bulunan 1003 (1595) tarihli tahrir defteri kayıtlarında açıkça görülmektedir. Bu incelemede, adı geçen tahrir defterinde bal vergisi "resmi küvvare" olarak kaydedilmekte olup karyelerdeki bal üretimi hakkında istatistik bilgilere yer verilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Çıldır Eyâleti, Hertvisi Sancağı, Meşe Cavahet Nahiyesi, Buzmaret Nahiyesi, Resm-i Küvvâre.

## ÖN SÖZ

Arıcılık tarihi, Gürcü halkının tarihi ile yakından bağlantılıdır. MÖ 4. YY'a tarihlenen tarihi bir belgenin, arıcılık işleminin Gürcistan'da eski zamanlardan beri var olduğunu onaylaması dikkat çekicidir. Gürcistan, çok eskiden üzüm, şarap, altın üretimi, iplik, demir-çeliğin vatanı olduğu gibi balın da vatanıdır. Samtskhe-Cavakheti Bölgesi'nin Borcomi Belediyesi'ne bağlı Sakire köyünde bulunan bal, uzmanlara göre M. Ö. 3. binyıla dayanmaktadır. Bu keşif, hem dünya tarihini hem de araştırmacılar tarafından sunulan kronolojiyi büyük ölçüde

değiştirebilir. Bu keşiften önce, antik balın Tutankhamun (XVIII Mısır hanedanı 1347-1337 M.Ö. Firavunu) mezarında bulunduğuna inanılıyordu, ancak keşif Gürcü bilim adamları tarafından altüst edildi. Arkeoloji uzmanlar tarafından 2003 yılında Samtskhe-Cavakheti Bölgesi'nde bulunan kurganın 5.500 yıl öncesine ait olduğu kanıtlanmıştır (URL-2, ), Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının inşaatı sırasında bulunan mezarda 5.500 yıl öncesine ait içine bal koyulan iki seramik kap Tiflis'teki Gürcistan Ulusal Müzesi labaratuvarında incelendi ve araştırmacı Eliso Kvadadze, balın gerçekten bu kaplarda olduğunu keşfetti. Ürün çeşitli incelemelere tabi tutulmuş ve balın biyolojik bileşimi açıklığa kavuşturulmuştur. Oradaki arkeoloji çalışmalarda balın dökülmüş olduğu iki seramik kap bulunmuştur. Bunlar incelenmiş ve balın biyolojik birleşimi açıklığa kavuşturulmuştur. Bu inceleme sonucu Samtskhe-Cavakheti'de bulunan balın Tutanhan'un balından 20 asır (2000) daha eskidir. Bu durumda balın bulunma tarihi M. Ö. 3347-3337 (URL-2; URL-3).

Resim 1: 5500 Yıl Öncesine Ait Seramik Kaplar . Kaynak: URL-3.

Hertvisi Sancağı toprakları, 312 yıl (1266-1578) Samtskhe-Saatabago ve 250 yıl (1579-1829) Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer almış ve Çıldır, Nâm-ı diğer Ahıska Eyâleti'ne bağlı olarak yönetilmiştir. Bu sancağın toprakları günümüzde Gürcistan Cumhuriyet Samtskhe-Cavakheti Bölgesinin Aspinza ve Akhalkalaki belediyeleri sınırları içerisinde bulunmaktadır. Sancağın merkezi Hertvisi Rabat Kale köyüdür. Hicrî. 1003 / Miladî 1595 tarihli Osmanlı Tahrir kayıtlarına göre XVI. Yüzyıl sonlarında Hertvisi Sancağı'nda tarım, hayvancılık ve bağcılık yapılmaktadır. Hayvancılık bölge ekonomisinde tarımdan sonra ikinci sırada idi. Arıcılık hayvancılığın en önemli alanlarındandır. Çok eski tarihi olan arıcılık insanların mağara hayatı yaşadığı on binlerce yıl öncesine kadar gitmektedir. M.Ö. 7000 yıllarına mağaralardaki resimler bu görüşü doğrulamaktadır.

Kutsal sayılan bu meslek Kur'an'ı Kerim'in 16. Suresi olan Nahl suresinin 68- 69. Ayetlerinde şöyle buyrulmaktadır: "Rabbin bal arısına şöyle ilham verdi: Dağlardan, ağaçlardan ve kuracakları köşklerden göz göz evler edin. Sonra meyvelerin hepsinden ye de Rabbinin kolaylaştırdığı yollara koy. Onların karınlarından çeşitli renklerde bir içecek çıkar, onda insanlara bir şifa vardır. Şüphesiz bunda düşünecek bir topluluk için bir ders ve ibret vardır" (Elmalılı M. Hamdi Yazır, 2012: 273).

Matematiğin babası Pisagor, sürekli bal yediği için 90 yaşına kadar yaşadığını yazmış, İbni Sina da uzun ömürlülük için balın yenilmesini önererek, eğer gençliğinizi korumak istiyorsanız bal yeyiniz demiştir. O, 45 yaş üzerinde olanların sürekli bal yemelerini tavsiye etmiştir (Shota Bekadze, 2014: 12).

Hicri. 1003 / Miladi 1595 Tarihli Tahrir Defteri'nden görüldüğü gibi Çıldır, Nâm-ı Diğer Ahıska Eyâleti'nde halkın geçim kaynağının tarım ve hayvancılıktan ibaret olmuştur. Hayvancılıkta, onun bir kolunu teşkil eden arıcılığın büyük öneme sahip olduğu tahrir kayıtlarından bilinmektedir. Zira arıcılık her zaman tarımsal faaliyetler içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur. Arıcılıkta yalnız "bal değil, bal mumu, polen, propolis ve arı zehri gibi ürünlerin de olduğu" (Solak, 2013: 347) bilinmektedir. Bunların bazısı gıda, bazıları da ilaç yapımında kullanılmaktadır. "Balın içerisinde demir, bakır, potasyum, kalsiyum, magnezyum, fosfor, silisyum, alümünyum, krom, nikel ve kobalt gibi değerli minerallerin bulunması ve bunların insan sağlığı açısından birçok faydasının olması insan hayatında onun yerini vazgeçilmez kılmaktadır" (Solak, 2013: 347).

Bu incelemede, Osmanlı arşiv belgelerinde, özellikle tahrir defteri ve kanunnamelerde "kivâre", "kevvâre", "resm-i kovan", "öşr-i asel", "zenbur resmi", "öşr-i petek" adı altında kayıt olunan, bazı yerlerde bal, bazı yerlerde para olarak tahsil edilen (Çağatay, 1947: 508) bu verginin Çıldır Eyâleti Hertvisi Sancağı nahiye ve köylerindeki arıcılık faaliyeti açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

## ÇILDIR EYÂLETİ HERTVİSİ SANCAĞI'NDA BAL ÜRETİMİ

Osmanlı kanunnamelerinde "kovan resmi", "resmi küvvare", "zenbur resmi" ve "resm-i asel" gibi isimlerle anılan bu vergi halkın elde ettiği baldan alınmaktaydı. Bu vergi bazı yerlerde üretilen bala göre, bazı yerlerde de sıkıntıya sebep olmamak için akçe olarak alınıyordu (Kazıcı, 2014: 120).

Gürcistan Vilâyeti Kanunnâmesi'ne göre "ve resm-i kevvâre öşr-i 'aselden bedel her kovandan ikişer akçe alınur. Ve kevâre … Vilâyet tahririnden sonra hâdis olsa, öşür ve rüsûmı sâhib-i tîmara müte'allıktır" yazılmaktadır (TTD, H. 1003 / M. 1595: 3-6; Akgündüz, 1994: 580). Küvvare, arıların bal yaptıkları yuvaya denmektedir. Verimli olmayan kovandan 1 akçe alınması yasaya göre belirlenmiş olup Temmuz'un 19'da alınmaktadır (Iasha Bekadze, 2016: 168). Bu vergi, Osmanlı Devleti'nin değişik yerlerinde farklı miktarda alınmaktaydı. Örneğin, Balat kazasında 2 kovana 1 akçe, Aydın'da kovan başına 2 akçe, Erzurum'da âlâ kovandan 2, ednâ kovandan 1 akçe, bazılarında 4 kovana 1 akçe alınırken, bazılarında kovan başına 1 nügi (bir çeşit kepçe olup, 200 dirhemlik-yarım okka-bir ölçüyü ifade eder), bazılarında ise 1/10 olarak tahsil edilmektedir (Solak, 2013: 351-352).

Hertvisi Sancağı, Hertvisi, Meşe Cavahet ve Buzmaret nahiyelerinden oluşmaktadır. Hertvisi Nahiyesi, 38 vergi ünitesinden ibarettir. Bunlardan 38 vergi ünitesinin tam tahrir dökümü verilmiş olup, 6 vergi ünitesi ise tahrir defterinde "hâlî 'an'ir-re'âyâ" olarak kaydedilmiş ve toplam vergi miktarı gösterilmiştir. Meşe Cavahet Nahiyesi'nde 68 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlardan 35'inin tam tahrir dökümü verilmiş, 32'si ise "hâlî 'an'ir-re'âyâ" olarak kaydedilmiş ve toplam vergi miktarı gösterilmiştir. Bu nahiyede ayrıca "balık öşrü" vergi ünitesi de bulunmaktadır. Sancağın üçüncü nahiyesi Buzmaret'tir. Buzmaret Nahiyesi'nde toplam 12 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlardan 8'inin tam tahrir dökümü verilmiş, 4'ü ise "hâlî 'an'ir-re'âyâ" olarak kaydedilmiş olup sadece toplam vergi miktarı gösterilmiştir.

## 1. Hertvisi Sancağı'nın Hertvisi Nahiyesi'nde Arıcılık

Hertvisi Nahiyesinin tam tahrir dökümü verilmiş 32 karyesinin (köyünün) tümünde bal üretimi yapılmaktadır. Tablo 1'de bu nahiyedeki köylerin isimleri ve vergi miktarları gösterilmiştir:

**Tablo 1: Hertvisi Nahiyesi'nin Tahriri Yapılan Köylerinin Resm-i Kevvâre Vergi Dökümü**

| No | Karyeler | Akçe | No | Karyeler | Akçe |
|---|---|---|---|---|---|
| 1 | Karye-i Rabat Kale-i Hertvis | 250 | 17 | Karye-i Kvarşa | 100 |
| 2 | Karye-i Alcua | 50 | 18 | Karye-i Alanzia | 100 |
| 3 | Karye-i Prtena | 150 | 19 | Karye-i Kulilet | 50[1] |
| 4 | Karye-i Murcikan | 150 | 20 | Karye-i Gomi | 20 |
| 5 | Karye-i Roket | 325 | 21 | Karye-i Saloşet | 150 |
| 6 | Karye-i Hizabavra | 30 | 22 | Karye-i Hedlisuban | 150 |
| 7 | Karye-i Çunçhel | 100 | 23 | Karye-i Orhopia | 25 |
| 8 | Karye-i Dadeş | 20 | 24 | Karye-i Gelsunda | 30 |
| 9 | Karye-i Azgyüde | 50 | 25 | Karye-i Naisa | 30 |
| 10 | Karye-i Toloş | 100 | 26 | Karye-i Skalmerthav | 150 |
| 11 | Karye-i Tolerta | 100 | 27 | Karye-i İpnet | 250 |
| 12 | Karye-i Shenkala | 200 | 28 | Karye-i Saro | 200 |
| 13 | Karye-i Nicğori | 100 | 29 | Karye-i Oskeria | 20 |
| 14 | Karye-i Diliske | 350 | 30 | Karye-i Şodirvan | 41 |
| 15 | Karye-i Kunsa | 100 | 31 | Karye-i Hiza | 150 |
| 16 | Karye-i Bnela | 100 | 32 | Karye-i Pia | 45 |
| Hâsıl | | | | | 3.686 |

**Kaynak: TTD, H. 1003 / M. 1595, 95-104; Cikia, 1947: 172-192.**

Tablo 1'den görüldüğü gibi Hertvisi Nahiyesi'nin en çok vergi veren ünitesi Diliske köyüdür. Bu köyün yıllık vergisi 350 akçedir. Onu 325 akçelik vergisyle Roket, 250 akçelik vergisiyle Hertvisi Rabat Kalesi takip etmektedir. Nahiyenin en az vergi veren ünitesi ise 20 akçelik vergisiyle Dadeş, Gomi ve Oskeria köyleridir. Hertvisi Nahiyesi'nin yıllık toplam vergi miktarı 3 686 akçedir.

Gürcistan Vilâyeti Kanunâmesi'ne göre her kovandan ikişer akçe alındığına göre Hertvisi Nahiyesi'nde kovan sayısı 1843 adettir.

## 2. Hertvisi Sancağı'nın Meşe Cavahet Nahiyesi'nde Arıcılık

Meşe Cavahet Nahiyesinin tam tahrir dökümü verilmiş 35 karyesinin (köyünün) tümünde bal üretimi yapılmaktadır. Tarafımızdan düzenlenmiş olan aşağıdaki tabloda bu nahiyedeki köylerin isimleri ve vergi miktarları gösterilmiştir (Tablo 2).

**Tablo 2: Meşe Cavahet Nahiyesi'nin Tahriri Yapılan Köylerinin Resm-i Kevvâre Vergi Dökümü (TTD, 130: 9-10)**

| No | Karyeler / Köyler | Akçe | No | Karyeler / Köyler | Akçe |
|---|---|---|---|---|---|
| 1 | Karye-i Vardissihe | 100 | 19 | Karye-i Ğrtila | 100 |
| 2 | Karye-i Gokia | 100 | 20 | Karye-i Lağatuban | 150 |
| 3 | Karye-i Orcua | 300 | 21 | Karye-i Aliasuban | 150 |
| 4 | Karye-i Arug | 150 | 22 | Karye-i Kermal | 150 |
| 5 | Karye-i Kotelia | 150 | 23 | Karye-i Kaçio | 100 |
| 6 | Karye-i Hidcvar | 50 | 24 | Karye-i Tok | 200 |
| 7 | Karye-i Meronia | 100 | 25 | Karye-i Boktasahur | 150 |
| 8 | Karye-i Kusdemet | 150 | 26 | Karye-i Hando | 150 |
| 9 | Karye-i Agan | 150 | 27 | Karye-i Shia | 150 |

[1] Resm-i kevvâre kayıtlarda 2 defa gözükmektedir. Fakat hâsılatta bir defa olarak belirtilmiştir.

| | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| 10 | Karye-i Pozano | 100 | 28 | Karye-i Alastan-i Süfla | 299 |
| 11 | Karye-i Cancğa | 50 | 29 | Karye-i Azavret | 250 |
| 12 | Karye-i Murç | 200 | 30 | Karye-i Zak | 150 |
| 13 | Karye-i Barales | 250 | 31 | Karye-i Meva | 50 |
| 14 | Karye-i Alastan-i Ülya | 200 | 32 | Karye-i Burnaşet | 150 |
| 15 | Karye-i Varevan | 150 | 33 | Karye-i Deva | 100 |
| 16 | Karye-i Sirg | 255 | 34 | Karye-i Humaseb | 50 |
| 17 | Karye-i Turshi | 340 | 35 | Karye-i Muhraşen | 80 |
| 18 | Karye-i Lomaturshi | 160 | Hâsıl | | 5.384 |

Tablo 2'den görüldüğü gibi Meşe Cavahet Nahiyesi'nin en çok vergi veren ünitesi Turtshi köyüdür. Bu köyün yıllık vergisi 340 akçedir. Onu 300 akçelik vergisyle Orcua, 299 akçelik vergisiyle Alastan-i Süfla, 250 akçelik vergisiyle Barales ve Azavret köyleri takip etmektedir. Nahiyenin en az vergi veren ünitesi ise 50 akçelik vergisiyle Hidcuvar, Cancğa, Meva ve Humaseb köyleridir. Meşe Cavahet Nahiyesi'nin yıllık toplam vergi miktarı 5.384 akçedir. Gürcistan Vilâyeti Kanunâmesi'ne göre her kovandan ikişer akçe alındığına göre Meşe Cavahet Nahiyesi'nde kovan sayısı 2.692 adettir.

### 3. Hertvisi Sancağı'nın Buzmaret Nahiyesi'nde Arıcılık

Buzmaret Nahiyesinin tam tahrir dökümü verilmiş 8 karyesinin (köyünün) tümünde bal üretimi yapılmaktadır. Tarafımızdan düzenlenmiş olan aşağıdaki tabloda bu nahiyedeki köylerin isimleri ve vergi miktarları gösterilmiştir (Tablo 3).

**Tablo 3: Buzmaret Nahiyesi'nin Tahriri Yapılan Köylerinin Resm-i Kevvâre Vergi Dökümü (TTD, 130: 10)**

| No | Karyeler / Köyler | Akçe |
|---|---|---|
| 1 | Karye-i Uban | 100 |
| 2 | Karye-i Gund | 200 |
| 3 | Karye-i Buzmaret-i Ülya | 100 |
| 4 | Karye-i Van | 150 |
| 5 | Karye-i Buzmaret-i Süfla | 100 |
| 6 | Karye-i Koyun | 60 |
| 7 | Karye-i Şola | 100 |
| 8 | Karye-i Buzmaret-i Veset | 100 |
| | Hâsıl | 910 |

Tablo 3'den görüldüğü gibi Buzmaret Nahiyesi'nin en çok vergi veren ünitesi Gund köyüdür. Bu köyün yıllık vergisi 200 akçedir. Onu 150 akçelik vergisyle Van köyü takip etmektedir. Nahiyenin en az vergi veren ünitesi ise 60 akçelik vergisiyle Koyum köyüdür. Buzmaret Nahiyesi'nin yıllık toplam vergi miktarı 910 akçedir.

Gürcistan Vilâyeti Kanunâmesi'ne göre her kovandan ikişer akçe alındığına göre Buzmaret Nahiyesi'nde kovan sayısı 455 adettir

Çıldır, nâm-ı diğer Ahıska Eyâleti'nin Hertvisi Sancağı'ndan Hertvisi Sancağı'nda Hertvisi Nahiyesi'nden 3.686, Meşe Cavahet Nahiyesi'nden 5.384, Buzmaret Nahiyesi'nden 910 akçe olmakla yıllık toplam 9.980 akçe "resm-i kevvâre" vergisi hâsıl edilmektedir. Her kovandan iki akçe alındığına göre sancaktaki kovan sayısı 4.990 adettir.

Kovan durduğu yere tâbidir. Bu yüzden üretilen balın vergisi ve öşrü de toprağın kendisine tahsis edildiği sipahiye aittir. Reaya elindeki kovanları beslemek için kendi tabi olduğu sipahinin tımarının dışında başka bir sipahinin tımarına götürürse resmin yarısını kendi bağlı olduğu sipahiye, diğer yarısını da tımarına kovanlarını götürmüş olduğu sipahiye öderdi (Çağatay, 1947: 61). Hertvisi Sancağı'nda bu vergi akçe olarak alındığına göre yazıldığı kadar

alınırdı. Fazlası alınamazdı. Şayet miktar yazılmamış olsaydı o zaman normal öşür olarak alınırdı.

**4. Arıcılığın Önemi**

Arıcılık az sermayeli tarımsal ekonomik bir faaliyet olup köylüye ek gelir sağlamaktadır. Arı sütü, bal, polen gibi ürünleri yüksek besin içeriklidir. Arı zehiri ve propolis[2] tıbbı uygulamalarda kullanılmaktadır. Tarımsal amaçlı kullanılamayan yerlerin değerlendirilmesinde de çok büyük önem arz etmektedir. Zira Hertvisi Sancağı'nda Gürcistân Vilâyeti Kanunnâmesi'nde de yazıldığı gibi sengistân, yani taşlık ve ekin için kullanılmayan yerlerde arıcılık faaliyeti yapılmaktaydı. Bu da hem halkın hem de devletin yararına idi. Şunu da belirtmek gerekir ki, arıcılık az sermaye gerektiren bir ekonomik faaliyet olup hobi ve dinlenmek amacıyla da yapılmaktadır.
Arıcılık ve balın önemi TIP'ta çok değerlendirilmiştir. Bu, Tutmacı'nın "Eski Oğuz Türkçesiyle Yazılmış Bir Tıp Kitabı. Tabiatname"de şöyle ifade edilmiştir.

| Eski Türkçede | Günümüz Türkçesinde |
|---|---|
| Sıfat-ı 'asel | Bal |
| Bellü bil kim germ ü huşk oldı 'asel<br>Hem şifaü'n-nasdur ol bî-ilel<br>Ten dürüst ü mi 'deyi kılur kavi<br>Falic ü lakve giderür ma 'nevi<br>Lik kimde kim hararet ola bol<br>La-cerem kim anda şafra kıla ol<br>Yiyeler ardınca turşı vü enar<br>Def'ider anun ziyanunı i yar. | Açıkça bil ki balın mizacı sıcak ve serttir. Ayrıca hastalıklı olsun olmasın herkes için şifadır.<br>(Herkesi) sağlıklı kılar ve mideyi güçlendirir. Kısmı felci ve yüz felcini giderir.<br>Ancak çok harareti olan, ateşli kimselerde sarı safrayı artırır.<br>Balın üstüne turşu ve nar yenilirse, onun bu zararı yok olur |
| Kaynak: Yakup Karasoy (2009). **Tutmacı. Eski Oğuz Türkçesiyle Yazılmış Bir Tıp Kitabı. Tabiatname.** Birinci Baskı. Palet Yayınları. Konya. s. 80. | Kaynak: Yakup Karasoy (2009). **Tutmacı. Eski Oğuz Türkçesiyle Yazılmış Bir Tıp Kitabı. Tabiatname.** Birinci Baskı. Palet Yayınları. Konya. s. 81. |

**SONUÇ**

HİCRİ. 1003 / MİLADİ 1595 TARİHLİ Tapu Tahrir Defteri esas alınarak "Hicri. 1003 / Miladi 1595 Tarihli Tahrir Kayıtlarına Göre Hertvisi Sancağı'nda Arıcılık ve Bal Üretimi" adlı bu çalışmada elde edilen sonuçlar ayrıntılı olarak izah edilmeye çalışıldı. İncelemede şu sonuçlara ulaşıldı.

1. İncelenen dönemde Hertvis Sancağı Çıldır, Nâm-ı diğer Ahıska Eyâleti'nin bir sancağı olup, Hertvisi, Meşe Cavahet ve Buzmaret nahiyelerinden teşkil olunmuştur. Sancak merkezi, Hertvisi Rabat Kale karyesidir.

2- Çıldır Eyâleti Hertvisi Sancağı'nın tam tahrir dökümü verilmiş Hertvisi Nahiyesi'nin 32, Meşe Cavahet Nahiyesi'nin 35 ve Buzmaret Nahiyesi'nin 8 köyünün tümünde arıcılık faaliyeti bulunmaktadır.
3- Tahrir defterinde "Resm"i Küvvâre" olarak ismi geçen arıcılık vergisinde ilk sırada yer alan köyler Hertvisi Nahiysi'nin Diliske ( 350 akçe), Meşe Cavahet Nahiyesi'nin Turtshi (340 akçe), Buzmaret Nahiyesi'nin Gund (200 akçe) olup en az vergi ödeyen ise Hertvisi

[2] M. Ö. 350 yılına kadar kullanım geçmişi olan Propolis, arıların bitkilerden ürettiği ve kovan içi temizlikte ve kovanın yalıtımında kullandıkları bir maddedir.

Nahiyesi'nde Dadeş, Gomi, Oskeria ( 20 akçe), Meşe Cavahet Nahiyesi'nde Hidcuvar, Cancğa, Humaseb (50 akçe), Buzmaret Nahiyesi'nde Gund ( 60 akçe) köyleridir.
4- H. 1003 / Milâdi 1595 tarihli tahrir kayıtlarına göre Hertvisi Sancağı'nın Hertvisi Nahiyesi'nden 3.706, Meşe Cavahet Nahiyesi'nden 5384, Buzmaret Nahiyesi'nden 910 akçe "Resm-i Küvvâre" adı altında arıcılıktan gelir sağlanmakta olup Hertvisi Sancağı genelinde yıllık elde edilen gelirin toplam 9.980 akçe teşkil etmektedir. Her kovandan iki akçe vergi alındığına göre, vergi miktarı ikiye bölünerek sancaktaki toplam kovan sayısı bulunabilir. Buna göre Hertvisi Sancağı'nın genelindeki kovan sayısı 9.980: 2 = 4.990 adettir.
5- Sancak nüfusunun % 99'unun Gayrimüslim olduğu onlardan elde edilen şıra ve resm-i hınzır vergilerinden anlaşılmaktadır.

## KAYNAKÇA

Akgündüz, Ahmet (1994**). Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahliller.** 7/1. Kitap. Kanunî Devri Kanunnâmeleri (IV). 7/II. Kitap II. Selim Devri Kanunnâmeleri. Osmanlı Araştırmaları Vakfı. İstanbul.
Akın, Abdullah (t.y.). İstanbul Büyükşehir Belediyesi. Arı Yetiştiriciliği Eğitimi. Vega
Bekadze, Iasha (2016). "XVI. YÜZYIL SONLARINDA HERTVİSİ NAHİYESİ" **, Karadeniz Black Sea – Черное Море** 2016, Yıl 8, Sayı 30, s. 153-179. Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ardahan / Türkiye.
Bekadze, Shota (2014). "XVI. Yüzyılda Ahıska Sancağı'nın Aspinza Nahiyesi'nde Sosyal ve Ekonomik Yaşam". **Akademik Bakış Dergisi.** Sayı 40. Ocak-Şubat 2014. Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi. İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü. Celalabat-Kırgızıstan. ss. 1-20.
Çağatay, N. (1947). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Re'ayadan Alınan Vergi ve Resimler", **A. Ü. D. T. C. F. D**.., Cilt V, Sa. 5, Ankara. Sayfa 483-511.
Elmalılı M. Hamdi Yazır (2012). **Bilgisayar Hatlı 5'li Kur'ân-ı Kerîm**. Arapça Hat-Satır Arası Kelime Meali-Türkçe Transkript-Meal-Tecvid. Aktif Dağıtım. İstanbul.
Karasoy, Yakup (2009). **Tutmacı. Eski Oğuz Türkçesiyle Yazılmış Bir Tıp Kitabı. Tabiatname.** Birinci Baskı. Palet Yayınları. Konya.
Kazıcı, Ziya (2005). Osmanlı'da Vergi Sistemi, İstanbul, Bilge Yayıncılık.
SOLAK, İbrahim (2013). Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Arıcılık, **Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan,** Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası, 347-364.

## İnternet Kaynakları

URL-1: Sputniki Sakartvelo. Sakartvelo-Taplis Samşobloa (07.09.2017). https://sputnik-georgia.com/society/20170907/237080411/qarTuli-Tafli.html. Erişim Tarihi: 19 Ağutos 2019.
URL-2: Sakartvelo-Taplis Samşoblo. საქართველო - თაფლის სამშობლო / Gürcistan Balın Vatanıdır / http://intermedia.ge/%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%90%E1%83%A2%E1%83%98%E1%83%90/106548-%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%A5%E1%83%90% E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%9D-%E1%83% 97%E1%83%90%E1%83%A4%E1%83%9A%E1%83%98%E1%83%A1-%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%A8%E1%83%9D%E1%83%91%E1%83%9A%E1%83%9D/89/user:%E1%83%97%E1%83%9D%E1%83%A0%20%E1%83%9C%E1%83%98%E1%83%99%E1%83%94:show:channel). Erişim Tarihi: 19 Ağustos 2019.
URL-3: Tornike Pkhaladeze. Sakartvelo-taplis samshoblo / Gürcistan Balın Vatanı /

http://intermedia.ge/%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%90%E1%83%A2%E1%83%98%E1%83%90/106548-%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%9D-%E1%83%97%E1%83%90%E1%83%A4%E1%83%9A%E1%83%98%E1%83%A1-%E1%83%A1% E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%A8%E1%83%9D%E1%83%91%E1%83%9A%E1%83%9D/86/. Erişim Tarihi: 19 Ağustos 2019.

# BAŞKA ÜNİVERSİTEDE YAZ OKULU ÖĞRENCİSİ OLMAK

**Dr. Öğr. Üyesi Levent YAKAR**
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Eğitim F. /Eğitim Bil. Böl.

**Dr. Öğr. Üyesi İsmail YELPAZE**
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Eğitim F. /Eğitim Bil. Böl.

## ÖZET

Bu çalışmanın amacı da kendi üniversitesi dışında başka üniversitede yaz okuluna devam eden öğrencilerin yaz okuluna ilişkin görüşlerini incelemektir. Çalışmanın amacı doğrultusundan nitel araştırma desenlerinden fenomenolojik yöntem kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcıları bir devlet üniversitesinin ilahiyat fakültesinde öğrenim görmekte olan biri kadın, beşi erkek olmak üzere altı kişiden oluşmaktadır. Katılımcılar iki farklı üniversiteden gelmişlerdir. Veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak odak grup görüşmesi ile gerçekleştirilmiş ve yaklaşık bir saat sürmüştür. Verilerin analizinde ise içerik analizi kullanılmıştır. Analiz sonunda altı tema ortaya çıkmıştır. Bunlar; ders sayısı, devam zorunluluğu, derslerin içeriği-yürütülmesi, zorluklar, güzel yanları ve yaz okulu için öneriler olarak gerçekleşmiştir. Öğrenciler, kendi üniversitelerinin de yaz okulu açmasını ve kredi sınırlamasında adil davranmalarını beklemektedirler. Devam zorunluluğu konusunda diğer dönemler gibi katı olunmamasını ve derslerin içeriğinin biraz daha hafifletilmesini istemektedirler. Yaz okulunun en zorlayıcı yanının barınma ihtiyaçlarını karşılamadaki maddi yüke dikkat çekilmektedirler. Başka şehirlerde ve okullarda yeni yerler keşfetme, yeni kişiler tanıma gibi ufuk açıcı bir tecrübe olarak görmektedirler.

**Anahtar Kelimeler:** yaz okulu, misafir öğrenci, farklı üniversite

# TO BE A SUMMER SCHOOL STUDENT AT ANOTHER UNIVERSITY

## ABSTRACT

The aim of this study is to examine the opinions of the students attending the summer school at another university other than their own university. Phenomenological method, one of the qualitative research designs, was used for the purpose of the study. Participants of the study consisted of six people, one female and five male, studying at theology faculty of a public university. The participants came from two different universities. Data were collected by focus group interview using semi-structured interview form and lasted about one hour. Content analysis was used for data analysis. The analysis revealed six themes. These; the number of courses, the attendance requirement, the content-execution of the courses, difficulties, good points and suggestions for summer school. Students expect their own universities to open a summer school and to be fair in credit limitation. They want the attendance not to be as rigid as the other periods and the content of the courses should be slightly alleviated. Attention is drawn to the financial burden of meeting the housing needs of the most challenging aspect of summer school. They see it as an exciting experience such as discovering new places and getting to know new people in other cities and schools.

**Keywords:** summer school, extramural student, another university

## GİRİŞ

Üniversite eğitiminin amacı, Kişilik ve sosyal gelişimlerine katkı sunmanın yanında bireyleri bir mesleğe hazırlamaktır. Yükseköğretimdeki örgün eğitim güz ve bahar olmak üzere iki dönem şeklinde planlanmaktadır. Ancak bazı üniversiteler bu olağan programın yanı sıra yaz döneminde de bazı dersleri açarak öğrencilerin ders almasını sağlamaktadır. Yaz dönemi öğretiminde, önceki dönemlerde derslerden kalanlar, üst sınıflardan ders alıp diğer dönemlerdeki ders yükünü azaltmak isteyenler veya çeşitli nedenlerle önceki dönemlerde alması gereken dersleri alamayanlar isteğe bağlı olarak ders alabilmektedirler (Kaya ve Konu, 2015). Yaz döneminin diğer olağan dönemlerden farkı, programının 14 haftadan 7 haftaya düşürülerek yoğunlaştırılmış olarak yürütülmesi, her dersin açılma imkanının olmaması ve ders alan öğrencilerin her ders için belirli bir ücret ödemek durumunda kalmasıdır. Yaz okulu uygulaması giderek yaygınlaşsa da (Taşdemir, 2012) her üniversitede öğrencilerin istediği derslerin açılması mümkün değildir. Nitekim yaz okulu dönemi normal iki dönemin dışında kalan, yaz tatili sırasında üniversitelerin boşta kalan imkânlarını kullanarak verimliliği artırmak amacıyla (Hoşgörür ve Bilasa, 2008) öğretim elemanları ve öğrencilerin gönüllüğü ile yürütülmektedir. Ancak öğrencisi olduğu kendi üniversitesinde yaz okulu olmayan veya yaz döneminde dersleri açılmayan öğrencilere başka üniversitelerde ders alabilme imkanı tanınmaktadır. Bu çalışmanın amacı da kendi üniversitesi dışında başka üniversitede yaz okuluna devam eden öğrencilerin yaz okuluna ilişkin görüşlerini incelemektir.

## YÖNTEM

Çalışmanın amacı doğrultusundan nitel araştırma desenlerinden fenomenolojik yöntem kullanılmıştır. Bu yöntem ile kişilerin belirli bir fenomene ilişkin yaşantılarını kendi algıları açısından incelemek amaçlanmaktadır (Cresswell, 2015).

***Çalışma Grubu:*** Araştırmanın katılımcıları bir devlet üniversitesinin ilahiyat fakültesinde öğrenim görmekte olan biri kadın, beşi erkek olmak üzere altı kişiden oluşmaktadır. Katılımcıların tümü üçüncü sınıftan dördüncü sınıfa geçme aşamasındaki yaz okulundadırlar. Katılımcılar iki farklı üniversiteden gelmişlerdir.

***Verilerin Toplanması:*** Veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak odak grup görüşmesi ile gerçekleştirilmiş ve yaklaşık bir saat sürmüştür.

***Verilerin Analizi:*** Verilerin analizinde ise içerik analizi kullanılmıştır. Analiz sonunda altı tema ortaya çıkmıştır.

## BULGULAR

***Ders sayısı:*** Öğrencilerin yaz okulunda aldıkları ders sayıları üç ile altı arasında değişmektedir. Bunun nedeni bir üniversite kendi öğrencilerine yaz okulunda 3 ders alma izni verirken, diğer üniversite altı ders almaya kadar izin vermektedir. Katılımcılar bunun adaletsiz olduğunu, kredi sınırlaması olmaması gerektiğini, zaten ücretli olduğu için dersten kalan da cezasını kendisinin çekeceğini söylüyorlar. Ayrıca, hem yaz okulunda ders alma hakkı verip hem de yaz okulu açmadığı için üniversitelerini tutarsız davrandıklarını düşünüyorlar.

***Devam zorunluluğu:*** Devamın bu üniversitede kendi üniversitelerine göre daha katı olduğunu düşünüyorlar. Başka şehirden gelen öğrenciler olarak, işleri çıkabileceğinden, ulaşımda sorunlar yaşayabileceklerinden daha fazla müsamaha gösterilmesini beklemektedirler. Tamamen serbest olmasa dahi devamsızlık hakkının artırılabileceğini, bu haliyle fakülteyi çok itici bulduğunu söyleyen katılımcılar da bulunmaktadır.

***Derslerin içeriği-yürütülmesi:*** Derslerin çok yüzeysel işlendiğini ancak sınavlarda çok detaylı sorulduğundan şikayet ediyorlar. Normal dönemdeki kadar yoğun olmaması gerektiğini, çünkü sürenin normal dönemin yarsı kadar olduğunu söylüyorlar. Bu nedenle öğrenciler hiç bir şey öğrenemediklerinden şikayet ediyorlar. Yaz okuluna ilişkin genel algı, öğrenciye yardım etmek için derslerin sınavların daha kolay olacağı yönünde ancak derslerden burada derslerden kalma olasılıklarının daha fazla olduğunu düşünmektedirler.

***Zorluklar:*** En zorlayıcı tarafın maddiyat olduğu belirtilmektedir. Okul yurdunun 1.5 saatlik mesafede olduğunu, bunun hem maddi hem de zaman kaybı olduğundan şikayet etmektedirler. Ayrıca burada arkadaş edinemediklerinden, ailesini özlediklerinden dert yanmaktadırlar.

***Güzel yanları:*** yeni insanlar tanımak için iyi bir fırsat olduğunu, şehri gezip görmek için boş zamanlarını değerlendirdiklerini belirtmektedirler. Bunun yanında farklı üniversitelerden kişilerle birlikte ders alınca onların kültürünü, ders işleme yöntemlerini de görme fırsatı bulmaktadırlar.

***Yaz okulu için öneriler:*** Öğretim elemanları ve idarecilerin daha güler yüzlü olmasını beklemektedirler. Okula yakın yerlerden barınmak için yurtlar ayarlanması gerektiği, bu yaz sürecinde fedakarlık yapıp okula geldikleri için bir iyileştirme olması gerektiğini düşünmektedirler.

## TARTIŞMA VE SONUÇ

Öğrenciler kendi üniversitelerinin de yaz okulu açmasını ve kredi sınırlamasında adil davranmalarını bekliyorlar. Eğitim de fırsat eşitliği ilkesi dikkate alındığında bu ilkenin uygulanmadığı dikkati çekmektedir. Nitekim aynı programda okuyan öğrenciler, üniversiteleri farklılaştığı için ders almada daha avantajlı olabilmektedirler. Bunun YÖK tarafından standartlaştırılması daha eşit eğitim ortamının oluşturulmasını sağlayacaktır.

Devam zorunluluğu konusunda diğer dönemler gibi katı olunmamasını ve derslerin içeriğinin biraz daha hafifletilmesini istiyorlar. Devam zorunluluğunda daha fazla tolerans bekleyen öğrencilerin bu istekleri karşılandığı takdirde başarı cezalandırılmış olabilir. Nitekim normal dönemde dersine devam edip, başarılı olan öğrencilere bu ayrıcalık tanınmadığı halde, bir şekilde başarısız olup yaz okuluna gelen öğrencilere pozitif ayrıcalık tanınmış olacaktır.

Yaz okulunun en zorlayıcı yanının barınma ihtiyaçlarını karşılamadaki maddi yüke dikkat çekilmektedirler. Her ne kadar üniversite eğitimi birçok program için ücretsiz olsa da, öğrencilerin barınma ihtiyacı gibi ekonomik yükleri halen devam etmektedir. Ancak yaz okulunda üniversitelere harç ücreti ödemek durumunda kalmaları bu yükü daha da

artırmaktadır. Üstüne bir de 2 aylık bir süre için başka şehre gidip düzen kurmaya çalışılması yükü daha da artırmaktadır. Öğrenciler yaz okulunda fakülte seçerken, fakültelerin istediği ücretleri göz önünde bulundurarak, ekonomik olarak daha uygun yerleri tercih etmektedirler (Öz ve Sancak, 2018). Öğrenciler ve veliler üzerindeki bu ekonomik yükü azaltmak adına KYK yurtları normal dönemde olduğu gibi aynı ücret ve imkânlarla hizmet sunması faydalı olabilir.

Başka üniversitede-şehirde geçici yaz okulunda öğrenci olmanın çeşitli avantajları olduğu da belirtilmektedir. Örneğin FARABİ programı gibi başka şehirlerde ve okullarda yeni yerler keşfetme, yeni kişiler tanıma gibi ufuk açıcı bir tecrübe olarak görmektedirler. Ayrıca farklı öğrencilerle bir arada olmak (Öz ve Sancak, 2018), farklı öğretim elemanlarından ders almak da öğrencilere yeni bakış açıları kazandırabilmektedir. Kaya ve Konu (2015)'un çalışmasında normal dönemde derse giren öğretim elemanının yaz okulunda ders açmasını doğru bulmadıklarını belirtmektedirler. Bu fırsatı daha sistematik olarak kullanmak için, üniversiteler, belediyeler, sivil toplum kuruluşları gönül elçiliği yaparak şehrin tanıtımına, öğrencilerin yeni kültürler tanımalarına profesyonelce yardımda bulunabilirler.

**KAYNAKÇA**

Creswell, J. W. (2015). Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni (Eds: M. Bütün & S. B. Demir). Ankara: Siyasal publication.

Hoşgörür, V., Bilasa, P. (2008).Yaz okulumda eğitim öğretim verimliliği. (Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Örneği), Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi, 23, s.91-105.

Kaya, E. ve Konu, M. (2015). Üniversite öğrencilerinin yaz okulu hakkındaki tutum ve görüşleri. Ekev Akademi Dergisi, 63.

Öz, A. & Sancak, S. (2018). İlahiyat fakültesi öğrencilerinin yaz okuluyla ilgili görüşleri (AİBU İlahiyat Fakültesi Örneği). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18 (2), 1020-1040.

Taşdemir, M. (2012). Yaz Okulu ve Normal Öğretim Üzerine Bir Araştırma. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 43, 436-447.

# ÇOKTAN SEÇMELİ SORU ÇÖZME YÖNTEMLERİNİN MADDE BAŞARISINA VE MADDE GÜÇLÜĞÜNE ETKİSİ

**Dr. Öğr. Üyesi Levent YAKAR**
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Eğitim F. /Eğitim Bil. Böl.

## ÖZET

Bu çalışmada öğrencilerin çoktan seçmeli soru çözümünde kullandığı temel yöntemlerin maddeyi doğru yanıtlamasına ve madde güçlüğüne etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç 2018-2019 eğitim-öğretim yılında 2018-2019 Yaz eğitim öğretim döneminde Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde araştırmacının verdiği derse katılan öğrencilere yönelik uygulama gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı tarafından hazırlanan çoktan seçmeli madde türündeki sorulardan oluşan ders ara sınav uygulamasında gönüllü öğrencilerden bu soruları direkt, eleme ve rastgele yanıt yöntemlerinden hangisiyle yanıtladıklarına ilişkin soruya da yanıt vermesi istenerek araştırma verisi toplanmıştır. Verilerin analizi sonucu öğrenciler soruların %42'sinin yanıtını direkt işaretleyerek, %41'ini seçeneklerden eleme yaparak, %17'sini ise rastgele bir seçeneğin işaretleyerek yanıtlanmıştır. Testin genel zorluk düzeyi 0,52 iken, sorunun yanıtını direkt işaretleyerek çözen öğrencilerin bu işlemi yaptıkları soruyu doğru yanıtlama oranı 0,59, seçeneklerden eleme yaparak çözen öğrenciler için 0,53, rastgele bir seçeneğin işaretleyen öğrenciler içinse 0,47 olarak bulunmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** çoktan seçmeli madde, soru çözüm teknikleri, madde güçlüğü

# THE EFFECT of MULTIPLE CHOICE ITEM RESPONSE STRATEGY on ITEM SUCCESS and ITEM DIFFICULTY

## ABSTRACT

In this study, it is aimed to investigate the effect of basic methods used by students on multiple choice question solving to correct answer of item and difficulty of item. For this purpose, in the 2018-2019 academic year, the application was made for the students who attended the lecture given by the researcher in the Faculty of Theology at Kahramanmaraş Sütçü İmam University. In midterm exam which consists of multiple choice item questions prepared by the researcher, the research data was collected by asking the volunteer students to answer the question about which they answered directly, elimination and random answer methods. As a result of the data analysis, 42% of the items were answered directly by marking the answer, 41% by selecting the options, and 17% by selecting a random option. While the overall difficulty level of the test was 0.52, the correct answer rate of the students who solved the question by directly marking the answer was 0.59, 0.53 for the students who solved by elemnation of the options, and 0.47 for the students who selected a random option.

**Keywords:** multiple choice item, question solving techniques, item difficulty

## GİRİŞ

Çoktan seçmeli testler; yüksek kapsam geçerliği, kolay uygulanabilmesi, hazırlama işlemi harici kullanışlı olması ve nesnel puanlanabilmesi gibi özelliklerinden dolayı, hem geniş ölçekli sınavlarda hem de sınıf içi sınavlarda sıklıkla kullanılmaktadır (Kurz, 1999). Çoktan seçmeli maddelerden oluşan testler, Türkiye gibi seçme işlemlerinin sıkça yapıldığı ülkelerde en çok kullanılan ölçme yöntemlerinin başında gelmektedir.

Öğrenciler ilkokul çağlarından beri çoktan seçmeli sorularla içli dışlı olmaktadır. Liseye ve üniversiteye giriş sınavlarının çoktan seçmeli madde formundaki sorulardan oluşması bu durumun en önemli sebebi olarak ifade edilebilir. İlkokuldaki öğrenciler dahi yıllar sonra karşılarına çıkacak bu sınav türünü erkenden tanımak durumunda kalmaktadırlar. Çünkü öğrencilerin bu madde türüne tam manasıyla aşina olmaları istenmektedir. Öğrencilerin çoktan seçmeli madde türünü tanımları ve alışmaları öğrencilerinin başarısıyla gururlanmak isteyen tüm okullar için istenen bir durumdur.

Öğrencilerin çoktan seçmeli yöntemlere alışmaları, farklı derslere ait sorular, farklı içerikteki sorular, çoktan seçmeli maddelerin farklı türlerindeki sorular için veya öğrenci tarafından doğru yanıtın tam olarak bulunamadığı durumlarda farklı yöntemler kullanarak doğru yanıt arayışlarını beraberinde getirmektedir. Bu durum haliyle soru çözme tekniklerini ön plana çıkarmaktadır. Öğrenciler en az konu içeriği kadar test çözme yöntemlerinde de kendilerini geliştirmektedirler. Bu sayede doğru yanıta ulaşmada daha isabetli kararlar alabilmektedirler.

Geniş ölçekli sınavlarla birlikte sektör olma yolunda ilerleyen çoktan seçmeli soru çözme yöntemleri hakkında pek çok yazı ve video bulunmaktadır. Bu içeriklerde genelde hangi ders, konu, çoktan seçmeli madde türleri gibi farklı durumlarda uygulanabilecek soru çözme yöntemleri üzerinde durulmaktadır. Sorunu tam ve doğru anlaşılması için soru ve seçeneklerin tamamen okunup doğru seçeneğin işaretlenmesi en doğal yöntem olarak görülmekteyken, konu bilgisi eksikliği veya başka nedenlerden dolayı soruyu bu yolla yanıtlayaayanlar çeldiricileri eleme yoluna gidebilmektedirler. Bu yöntemin de çalışmadığı ve özellikle şans başarısı düzelme formülünün uygulanmadığı sınavlarda öğrenciler tahmin veya rastgele seçenek işaretleme davranışı sergileyebilmektedirler.

Öğrencilerin tahmin üzere yanıt verme yoluna gitmesi, öğrencilerin gerçek bilgi düzeylerini tespit etmede sorunlu sonuçlara ulaşılması sorununu beraberinde getirmektedir (Ben Simon, Budescu ve Nevo, 1997). Ayrıca çoktan seçmeli maddeyle ölçülen davranışa sahip olmayan ya da kısmen sahip olan öğrencilerin, doğru yanıtı tahmin ederek bulmaları testin geçerliğini ve güvenirliğini olumsuz etkilemektedir (Baykul, 2000). Tahminle işaretleme davranışı şans başarısı düzeltme formülüyle yok edilemeye çalışılsa da, bu düzeltme girişimlerinin amacına ulaşamadığı ifade edilmektedir. (Ebel, 1965; Gronlund, 1976).

Öğrencinin seçenek eleyerek doğru yanıtı bulma davranışının tahmin davranışından farklı bir işlem olduğu belirtilmektedir (Frary, 2000). Öğrenciler bu yöntemde bilgilerini kullanarak veya çeşitli nedenlerden dolayı zayıf olan çeldirici veya çeldiricileri doğru yanıt olmadığını düşünerek devre dışı bırakmaktadırlar. Eğer tüm çeldiricileri isabetli bir şekilde eleyebilirlerse doğru yanıta ulaşabilmektedirler. Tüm çeldiriciler yerine sadece bir veya birkaç çeldiriciyi

elemeleri durumunda geri kalan seçeneklerden doğru yanıtı tahmin etme yolunu seçebilmektedirler. Seçenek eleme sayesinde şans başarısının düzeltildiği sınavlarda soruya yanıt vermenin olası getirisi riskinden fazla olması nedeniyle soruya yanıt verme daha mantıklı bir seçenek olarak görülmektedir.

Başarıyı ölçmeyi amaçlayan bir testte, öğrencilerin çoktan seçmeli maddeye nasıl yaklaştığını, kendince doğru yanıta ulaşıp ulaşmadığını, ulaşamadıysa kaç seçenek üzerinde düşündüğünü, kararsızlığa düştüğünde bir tahmin yapmayı mı yoksa boş bırakmayı mı seçtiğini bilmek test puanları hakkında daha doğru yorumların yapılabilmesini sağlayacaktır (Umay, 1998).

Bu çalışmada öğrencilerin çoktan seçmeli soru çözümünde kullandığı temel yöntemlerin maddeyi doğru yanıtlamasına ve madde güçlüğüne etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır.

## YÖNTEM

Araştırma var olan duruma müdahale edilmeksizin olduğu gibi ortaya konulmasını amaçladığından ilişkisel tarama yöntemini benimsemiştir.

***Evren-Örneklem:*** Bu çalışmanın evrenini Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri oluşturmaktadır. Uygun örneklem tekniğine dayalı olarak araştırmanın örneklemini 2018-2019 Yaz eğitim öğretim döneminde Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde araştırmacının verdiği Ölçme ve Değerlendirme dersini alan öğrenciler oluşturmaktadır.

***Verilerin Toplanması:*** Veriler araştırmacının verdiği derse ait ara sınavdaki 22 çoktan seçmeli soruya verilen yanıtlar aracılığıyla toplanmıştır. Sınava 58 öğrenci katılmış bunlardan 13'ü gönüllü olarak her bir soruyu çözmede kullandığı temel yöntemi belirtmiştir. Bu öğrenciler yanıtladıkları her bir çoktan seçmeli madde için " A)Yanıtımı direkt işaretledim", "B)Yanıtımı seçeneklerden eleme yaparak işaretledim" ve "C)Yanıtımı rastgele işaretledim" şeklindeki seçeneklerden kendileri için geçerli olanı cevap kağıdının ilgili kısmına işaretlemişlerdir.

***Verilerin Analizi:*** Ara sınava katılan öğrencilerden ilgili işaretlemeleri yapan 13'ünün verileri analize alınmıştır. Bu öğrencilerin yanıtlarında görülen toplamda 263 soru yanıtı analize alınmıştır. Sorulara verilen yanıtlar doğru yanlış formatına dönüştürüldükten sonra, çoktan seçmeli soru yanıtlama yöntemine göre sınıflandırılmış ve grubun tamamı üzerinden madde güçlükleri hesaplanmıştır.

## BULGULAR

Bu bölümde analiz sonucu ortay çıkan bulgular verilecektir.

Tablo 1. Öğrencilerin Soru Yanıtlama Davranışları ve Davranışlarda Görülen Madde Zorlukları

| | Direkt | Eleme | Rastgele |
|---|---|---|---|
| % | 42 | 41 | 17 |
| p | ,59 | ,53 | ,47 |

Öğrenciler soruların %42'sinin yanıtını direkt işaretleyerek çözerken, %41'ini seçeneklerden eleme yaparak çözmektedir. Soruların %17'si ise rastgele bir seçeneğin işaretlenmesi ile yanıtlanmıştır. Testin genel zorluk düzeyi 0,52 iken, sorunun yanıtını direkt işaretleyerek çözen öğrencilerin bu işlemi yaptıkları soruyu doğru yanıtlama oranı 0,59, seçeneklerden eleme yaparak çözen öğrenciler için 0,53, rastgele bir seçeneğin işaretleyen öğrenciler içinse 0,47 olarak bulunmuştur.

Soruyu yanıtladığı yöntemi ifade eden öğrencilerden 12'sinin her 3 yöntemi de kullandığı görülürken, araştırmadaki geri kalan bir öğrencinin ise eleme seçeneği haricindeki diğer iki yöntemi kullandığı görülmüştür.

## TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada öğrencilerin çoktan seçmeli soru çözümünde kullandığı temel yöntemlerin maddeyi doğru yanıtlamasına ve madde güçlüğüne etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çoktan seçmeli madde türündeki sorulardan oluşan bir ara sınav uygulamasında gönüllü öğrencilerden bu soruları direkt, eleme ve rastgele yanıt yöntemlerinden hangisiyle yanıtladıklarına ilişkin soruya da yanıt vermesi istenerek araştırma gerçekleştirilmiştir.

Çoktan seçmeli sorulara verilen yanıtlar ve yanıtların verilme yöntemleri birlikte incelendiğinde öğrencilerin herhangi bir yönteme bağlı kalmadıkları ve tüm yöntemleri kullandıkları görülmüştür. Sorular bazında bakıldığında ise çoğunlukla her üç yönteme de başvurulduğu görülmüştür. Bu durum öğrencilerin yanıtlamada kullandıkları yöntemin öğrenci için ve soru için fazla değişmediği ve her 3 davranışın gözlenebileceğini göstermektedir.

Araştırmadaki yöntemler arasında en sık kullanılan yöntem doğru yanıtın direkt işaretlenmesidir. Bu sonuç Pehlivan Tunç ve Kutlu'nun (2014) bulgusu ile örtüşmektedir. Öğrencilerin hakkında bilgi sahibi olduğu soruları çözerken direkt işaretleme yolunu seçmeleri beklenen bir durumdur. Bu yöntemi kullanan öğrencilerin elde ettiği başarı, genel başarı seviyesinin üzerindedir. Bu durum onların soruları daha bilinçli yanıtladıklarının göstergesi olarak ele alınabilir.

Kısmi bilgilerinden veya maddedeki çeldiricilerin zayıflığını kullanarak, çeldiricileri eleyerek yanıt işaretleyenlerin ise ortalama başarı düzeyini aşamadıkları görülmüştür. Bu yöntemin en sık kullanılan yönteme yakın bir oranda kullanıldığı görülmüştür. Bu sonuç da Pehlivan Tunç ve Kutlu'nun (2014) bulgusu ile örtüşmektedir.

Araştırmada ele alınan yöntemlerden madde başarısı açısından en etkisiz olanı ise rastgele bir seçeneğin işaretleme yöntemidir. Ancak bu yöntemi seçen öğrencilerin %20 olan şans başarısının çok üzerine çıktıkları ve bu nedenle başka yöntemler de kullandıkları düşünülmektedir. Bu yöntem diğer yöntemlere nazaran daha az başvurulan yöntem olarak görülmüştür.

Araştırmanın sınırlılıklarına bakıldığında; araştırmaya katılan öğrencilerin az olması öğrencilerin gönüllü olması şartına bağlı olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden istenilen katılım elde edilememiş ve ayırt edicilik, t testi ve ANOVA gibi teknikler kullanılamamıştır.

**KAYNAKÇA**

Baykul, Y. (2000). *Eğitimde ve psikolojide ölçme: Klasik test teorisi ve uygulaması*. Ankara: ÖSYM Yayınları

Ben-Simon, A., Budescu, D. V. ve Nevo, B. (1997). A comparative study of measures of partial knowledge in Multiple-Choice Tests. *Applied Psychological Measurement, 21*(1), 65-88.

Ebel, R. (1965). *Measuring Educational Achievement*. New Jersey: Prentice Hall

Frary, R. (2000). *Guessing on Multiple-Choice Tests*. Web: http://www.testscoring.vt.edu/memo01.html adresinden alınmıştır.

Gronlund, N. E. (1976). *Measurement and evaluation in teaching* (3. Edition). New York: MacmiIlan Publishing Co.

Kurz, T. B. (1999). *A review of scoring algorithms for multiple-choice tests*. The Annual Meeting of Southwest Educational Research Association'da sunulan sözlü bildiri, San Antonio.

Pehlivan, E. B., & Kutlu, Ö. Türkçe test maddelerinde yanıtlama davranışlarının incelenmesi. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, *5*(1), 61-71.

Umay, A. (1998). Seçmeli testlerde yanıtlayıcı davranışları ve şans başarısının elimine edilmesi işlemlerine ilişkin bazı öneriler. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 54-61.

# *ŞEYTANIN OĞLU* (2013) FİLMİNDE ANTİ-SOSYAL KİŞİLİK BOZUKLUĞUNUN TEMSİLİ

**Doç. Dr. MUSTAFA ZEKİ ÇIRAKLI**
Karadeniz Teknik Üniversitesi

**Dr. ÖZNUR YEMEZ**
Selçuk Üniversitesi

## ÖZET

Bu çalışmada, 2013 İspanyol yapımı *Şeytanın Oğlu*[1] (Son of Cain) filminde öyküsü anlatılan ergen karakterin gösterdiği davranış bozuklukları klinik terminolojiyle kritik olarak ele alınacaktır. Analizde "B kümesi kişilik bozuklukları" kapsamında değerlendirilen durumları tanımlayan kavram ve terminolojiler kullanılmaktadır. Anti-sosyal davranışlar sergileyen bir karakteri ele alan filmin anlatısal yorumları temsil açısından irdelenmektedir. Üst sınıf bir aileye mensup sorunlu bir birey olarak kabul edilen bir karakterin hikâyesini ele alan bu anlatıda karakterin deneyimlediği karmaşık ruh halinin ergenliğe geçiş evresinden ziyade kronik ve tekrarlanan davranış bozukluklarıyla seyreden bir kişilik bozukluğunu dışa vurduğu sinemasal bir yöntem serimlenmektedir. Dille tüm bağını koparmış, saplantılı davranışlar geliştirmiş, izole, içine kapanık, asosyal ve pasif bir birey profilinin yansıtıldığı filmde, ailesinin dışında sosyal çevresi tarafından da problemli ve saldırgan biri olarak görülmesinin arka planının irdelendiği bu anlatıda, canlılara yöneltilmiş aşırı şiddet eğilimi irdelenmekte ve karakterin girdiği terapi sürecinin evrildiği yeni çatışmalar resmedilmektedir. Filmde karakterin psikoloğuyla kurduğu olağan dışı ilişki dolayımında "öldürme" eyleminden çok bunun arkasında yatan dürtülerin sorunlaştırıldığı görülür. Sonuç olarak, iyi-kötü ya da doğru-yanlışı birbirinden ayırt edememesi; empati, vicdan ve pişmanlık gibi yetilerden yoksun bir görüntü sergilemesi; etrafındaki herkesi kasıtlı ve bilinçli bir biçimde manipüle ettiği izlenimi vermesi dikkate alındığında baş karakterin anti-sosyal kişilik bozukluğunun erken belirtilerini gösterdiği söylenebilir.[2]

**Anahtar Kelimeler**: *Son of Cain* (2013), DSM-5, Davranış Bozukluğu, Anti-Sosyal Kişilik Bozukluğu

[1] Filmin adı Türkçeye *Şeytanın Oğlu* olarak çevrilmiş olsa da daha kabul edilebilir çevirisi *Kabilin Soyu'*dur.

[2] Burada başkarakterimiz kritik vaka (critical case)'dır, yani eleştirel analize tabi tutulan 14 yaşlarında kurgusal bir karakterdir. Bununla birlikte, bu görsel anlatının gerçeğe uygunluk yönünden sorunlu olmadığı ve gerilim türü açısından gerçekçi özellikler sergilediği söylenebilir. Klinik vakalar söz konusu olduğunda ise bir hastaya Anti-Sosyal Kişilik Bozukluğu teşhisi koyabilmek için hastanın en az 18 yaşında olması gerektiği göz önüne alınırsa, aslında öyküdeki ergen için hastalığın başlangıç aşamasında olduğu ve bu durumun çocukluğundan itibaren baş gösterdiği düşünülebilir.

## ABSTRACT

This study will critically address the behavioural disorders of an adolescent character whose story is told in the 2013 Spanish film *Son of Cain*. The concepts and terminologies defining certain disorders within the scope of B Type are used in the analysis and carried out in terms of visual representation of a clinical case, which deals with a character showing antisocial behaviours. The narrative, presenting the story of an adolescent character, illustrates the complex mood of the persona suffering from a personality disorder characterized by chronic and recurrent behavioural disorders rather than the symptoms of transition to adolescence. The film depicts an isolated, introverted, asocial, obsessive and passive individual that has eventually lost his ties with language. The narrative examines the motives behind the character's antisocial behaviour and represents his inclinations towards excessive violence. Yet, the film focuses more on the motives than the very act of killing, also depicting the new conflicts occurring out of his unusual relationship with his therapist in the therapy period, which is revealed to have evolved into further complications. As a result, the inability to distinguish between good-bad or right-wrong; the lack of skills such as empathy, conscience and regret, and the impression that he is deliberately manipulating everyone around can be due to the fact that the main character shows early signs of the anti-social personality disorder.


**Key Words:** *Son of Cain* (2013), DSM-V, Behaviour Disorder, Anti-Social Personality Disorder

## GİRİŞ

Sansasyonel motifler gerilim filmlerinin sık kullandıkları stratejik öykü kalıplarına işaret eder. Nitekim dürtülerini[3] kontrol etmekte başarısız, sadist ve takıntılı karakterlere klinik ve kritik olarak bakıldığında bunlardaki şiddet eğiliminin "sadizm […], nefret, kıskançlık ve rekabetle ilişkili olduğu" (Tükel, 2015, s. 39) görülür. Bu açıdan aile içinde kardeşlerin birbiriyle rekabeti, bunun sonucunda ortaya çıkan yetersizlik hisleri ve aşağılık kompleksinin yanı sıra baba-oğul arasındaki sorunlu ilişki de saldırganlık ve şiddet eğilimini tetikleyen ve kuvvetlendiren ögeler olarak hatırlanmalıdır. Nico bunun sinemada temsil edilen etkili ve gerçekçi bir örneğidir. Bu çalışma; yönetmenliğini Jesús Monllaó Plana'nın yaptığı, Ignacio Garcia-Valino'nun *Dear Cain*[4] adlı romanından uyarlanmış *Şeytanın Oğlu* filminin ana karakterlerinden Nico'yu[5] kişilik organizasyonunu bakımından irdelemektedir. David Solans'ın hayat verdiği Nico karakteri on dört yaşlarında, ailesi ve çevresiyle sorunlu bir lise öğrencisidir. Babası tarafından küçümsenen, annesi tarafından psikolojik desteğe ihtiyacı

[3] Freud'un ortaya attığı kurama göre dürtüler "tüm davranışların altında yatan güç" (Tükel, 2015, s. 28) tür.

[4] Romanın İngilizce başlığı *Sevgili Kabil*'dir. İncil'de yer alan anlatıya göre Adam ve Havva'nın ilk çocukları toprakla uğraşan Kabil; ikinci çocukları ise çobanlık yapan Habil'dir. Hikâyeye göre Tanrı'ya adak olarak Kabil meyveler sunmuş; Habil ise sürüsünün en gürbüz koyunlarını ikram etmiştir. Tanrı Kabil'in adağını geri çevirirken Habil'inkini ise kabul etmiştir. Bu durum karşısında öfkeden deliye dönen Kabil kardeşini katletmiştir. Yeryüzünde ilk kan döken ve ilk cinayet işleyen kişi olan Kabil'e Tanrı şöyle seslenir: "Bundan sonra ağzını, elinden akan kardeşinin kanını içmek için açan bu tabiatın lanetine uğrayacaksın. Toprağı ekip biçtiğinde sana karşılığını vermeyecek; sen artık yeryüzünde bir serseri, bir kaçaksın" (Genesis, 4:11). Yazar/senarist Kabil ile Nico arasında benzerlik kurmuş; Nico'yu Kabil'in oğlu olarak tarif etmiştir.

[5] Nico(demus), İncil'de bahsi geçen isimlerden biridir. "Ferisilerden bir adam, Yahudilerin yöneticisi" (John, 3:1) diye anlatılan Nicodemus'tan, İsa'nın bedenini Yahudi geleneklerine uygun bir biçimde gömmeye hazır hale getiren kişi olarak bahsedilmiştir. Kelime anlamı olarak da Nico "zafer" ve demus "insanlar" anlamına gelmektedir. "İnsanların zaferi" olarak çevrilebilir. Film bağlamında ise başkarakterin zaferine işaret eder.

olduğuna inanılan Nico dille tüm bağını koparmış, bütün dünyası satranç olan[6] ve tek bir arkadaşı olmayan asosyal bir bireydir. Ailede edinemediği itibarı okul çevresinde de edinemeyen Nico, akranlarının çekinip uzak durduğu, öğretmenlerinin ise tuhaf ve tekinsiz olarak kabul ettikleri, saldırganlık dürtülerini kontrol etmekte yetersiz kalmış nevrotik bir ergendir. Toplumsallaşamayan ya da Adler'in tabiriyle hatalı sosyal uyum gerçekleştirmiş olan karakter, Frankl'in altını çizdiği şekilde ne konformist[7] ne totaliteryanist[8] bir tavır takınabilmiştir. Bunun yerine, yakın çevresini kendi hükmettiği tek kişilik dünyasına kendi belirlediği kurallarla çekerek yaşamlarıyla ve onurlarıyla satranç (hem gerçek hem de mecazi anlamıyla) oynamaya başlar. Onun hayatında insanlar sadece piyon olarak yer alır. Bu çalışma klinik Nico vakasını, anti-sosyal kişilik bozukluğu terimleri üzerinden kritik etmeyi ve beyaz perdeye aktarılmış psikopatik bir karakteri irdelemeyi amaçlamaktadır. Mezkur bozukluğun kökeninin bebeklik ve çocukluk dönemine uzandığını, çevresel etmenlerden dolayı yüzeye çıktığını ve ergenlik döneminde başladığını göstermeye çalışmaktadır.

## KURAMSAL ARKA PLAN VE KLİNİK YAKLAŞIMLAR

DSM-5[9] kişilik[10] bozukluğu kavramını "bireyin kültürel beklentilerinden belirgin bir şekilde sapma ve süreklilik gösteren, başlangıç evresi ergenlik ya da erken yetişkinlik dönemine uzanan, zamanla sabit kalan, stres ve davranış bozukluğuna yol açan, esnek olmayan iç deneyim ve davranış kalıbı[11]" (2013; 645) olarak tanımlamakta ve bu tür bozuklukları A, B ve C tipi olmak üzere üç ana grupta kategorize etmektedir. Anti-sosyal kişilik bozukluğu; narsistik, borderline (sınırda kişilik) ve histrionik kişilik bozuklukları gibi B tipi bir bozukluk olarak betimlenmiştir. Kişilik bozuklukları bireyin "bilişsel işleyiş, duygulanım, kişiler arası etkileşim ve dürtü kontrolü"nde sapma yaşamasıyla belirir. Bir bozukluk olarak anti-sosyal kişilik, bireyin belirtilen tanı kriterlerinden/kişilik özelliklerinden üç ya da daha fazlasını taşımasıyla ölçülebilir/anlaşılabilir. Teşhisin/tanımın konulması için hastanın/bireyin on sekiz yaşında olması gerektiği dışında, bozukluğun on beş yaşından beri sürüyor olması, davranış bozukluğununsa on beş yaşından önce ortaya çıkmış olması ve bozukluğun, şizofreni ya da bipolar bozukluk süresince baş göstermemiş olması koşulu mevcuttur. Buna göre;

- Tutuklanmaya sebep olacak eylemleri yinelemek ve yasalara uygun davranış biçimleri gösterme ve toplumsal normlara uymakta başarısızlık yaşamak
- Kişisel çıkarlar ve zevk için başkalarını aldatma, sürekli olarak yalan söyleme, takma adlar kullanma koşuluyla düzenbazlık
- Dürtüsellik ve geleceğe dair tasarılar yapmakta başarısızlık
- Yineleyen fiziksel saldırı ve kavgalarla sonuçlanan saldırganlık ve öfke hali
- Kendi ve başkalarının can güvenliğini tehlikeye sokacak ihmallerde bulunma

---

[6] Filmde Nico'nun hastalığı ile satranç arasında bir ilişki kurulmuştur; nitekim anti-sosyal karakterler için etrafındaki herkes birer piyondur.

[7] Victor Frankl konformizm kelimesini şöyle tanımlar: "Diğer insanların yapmak istediği şeyleri yapmak" (2018, s.11).

[8] Frankl'a göre totaliteryanizm "diğer insanların kendisinden yapmasını istediği şeyleri yapma"dir (2018, s.11). Bu bağlamda filmin başkarakteri Nico, ne kendisinden yapılmasını isteneni yapabilmekte ya da başkalarının yapmak istediği şeyleri yapabilmektedir. Bunun temel nedeni ise anti-sosyal olması, yani diğer bakımdan, toplumsallaşmakta başarısızlığa uğramış olmasıdır.

[9] Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders-Fifth Edition (Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı- Beşinci Baskı).

[10] Kişilik kavramı en genel tanımıyla bireyi çevresinden/diğerlerinden farklı ve eşsiz kılan şeyler olarak ifade edilebilir ve "bilinçli bir insanın kendini (ben) benzersiz ve süreğen bir özne olarak kavrama işlevini dile getirir" (Güler, 2018, s. 108). Kişiliğin en önemli niteliği "ayırt edici olması" ve "tutarlılık" (Sayar ve Dinç, 2018, s. 95) göstermesidir.

[11] Bu çalışmadaki bütün çeviriler yazarlara aittir.

- Mali yükümlülüklerini yerine getirme ve düzenli iş davranışı sergilemede yinelenen başarısızlıklarla kendini ele veren sürekli sorumsuzluk hali
- Çevresindekilere zarar vermeyi, onları incitmeyi ve hırsızlık gibi gayrimeşru eylemlerle ilgili pişmanlık göstermeme ya da sergilenenen davranışları kendince mantıklı sebeplerle açıklama gibi birtakım davranışlarla kendini ele veren vicdan azabından yoksun olma durumu (DSM-5, 2013, s. 659)

Gerçek olay ve olgulardan yola çıkılarak yazılmış senaryolarda anti-sosyal kişilik bozukluğuna işaret eden davranış bozukluklarından başlıca şunlara rastlanabilir: "insanlara ve hayvanlara saldırma, mülke zarar verme, hırsızlık ya da yalancılık/dolandırıcılık, kuralların ağır şekilde ihlali" (DSM-5, 2013, s, 659). Bu eylemleri geçekleştiren hasta birey, vicdan azabı göstermemekle birlikte sergilediği davranışlardan dolayı kurbanlarını suçlayarak yaptıklarını rasyonalize eder. Çoğunlukla manipüle ettiği kişileri "hayat böyledir; kaybetmeyi hak ediyorsunuz" ya da "aptallıkla, zayıflıkla, kaderlerini hak etmekle" (DSM-5, 2013, s. 660) suçlar. Bir bakıma bu kişilik bozukluğuna sahip karakterlerin savunma mekanizmaları çok iyi işlemektedir ve benmerkezcidirler. Anlatılarda sorumluluk almayan, suçlu hissetmeyen ve vicdan azabı çekmeyen bu tür karakterlerin gerçek yaşamın izlerini taşıdıkları yadsınamaz. Nitekim empatiden yoksun, merhametsiz ve eylemlerine izahat getirme gereği duymayan karakterlerin başrolde olduğu anlatılar her zaman okur ve izleyicinin ilgisini çekmiştir. Bu tür karakterlerin kasıtlı ve bilinçli bir biçimde gerçekleştirdikleri eylemlerinin sonuçlarını ihmal ettikleri yahut küçümsedikleri görülür. Ahlaki değerlerden ve değer yargılarından yoksun oldukları; ötekine saygı duymadıkları; aşırı özgüven sergileyebilecekleri ve insanları amaçları için araçsallaştırabildikleri unutulmamalıdır.

## PSİKOPATİK BİR KARAKTER OLARAK NICO

Psikopatik semptomlar sergileyen Nico karakterinin aile bağlarının kopuk ve aile ilişkilerinin sınırlı olduğu dikkat çeker. Bu durum çocukluk yaşantıları ve travmalardan, bebeklik ve erken çocukluk döneminde yaşanılan duygusal ihmal ve duygusal/fiziksel istismardan kaynaklanabilir. Nico karakterine baktığımızda, aile bireyleriyle temasının yok denecek kadar az olduğu ve ev yaşamında şizoid bir tavır takındığı göze çarpar. Filmin ilk sahnesinde baba ve kızı birlikte görüntülenir ve aralarındaki yakınlık, seyirciye ilişkilerinin yolunda olduğu izlenimini verir. Baba ve büyük çocuğu Nico'nun beraber olduğu ilk sahnede ise, ikilinin mimiklerinden ve babanın bir anda negatife dönüşen tavrından sorunlu bir baba-oğul ilişkisi olduğu açığa çıkar. Babanın, kızı Diana çevresindeyken gösterdiği şefkatli ve sevecen tavrı, Nico'nun bir anda belirmesiyle rahatsızlığa evrilir; aralarındaki soğuk mesafe izleyiciye hissettirilir. Nico'nun küçümseyen, aşırı özgüvenli ve umursamaz tavrı ise dikkat çeker. Bu sahne ailesiyle/ebeveynleriyle olan ilişkisini açığa çıkarma konusunda önem arz eder. Nico'nun babasıyla ilişkisi ve iletişimi yok denecek kadar azdır; bir otorite figürü olarak babayı yok sayma ve babaya meydan okuma eğilimindedir. Baba-oğul arasında duygusal bir bağ kurulamamıştır. Dahası, babanın oğlunu karşısında görünce verdiği sözlü tepki "Ne yapıyorsun burada sen?" (Bosch ve Monllaó, 2013) oğlunu tekinsiz ve tehlikeli bulduğunu da açığa çıkarır. Nico'nun annesiyle olan ilişkisi de babasıyla olan ilişkisinden farksızdır. Annesiyle sözlü iletişim kurmaz; annenin iletişim kurmak için attığı adımları ise bilinçli bir biçimde reddeder. Gece katılacakları parti için yola çıkmaya hazırlanan annesi ona seslendiğinde Nico duyduğu halde tepki vermez. Babanın "Sana cevap vermez" (Bosch ve Monllaó, 2013) demesi ebeveynleriyle sözlü iletişim kur(a)madığını ve dille tüm bağını kopardığına işaret eder. Nico'nun ebeveynleriyle ilişkisi sınırlı ve sorunludur. Ayrıca, toplumsal bir yapı olarak ailede belirlenen kurallara/normlara uy(a)mamakta ve ebeveynlerinin otoritesine karşı çıkmaktadır.

Anti-sosyal kişilik bozukluğundan mustarip bir karakter olarak Nico, başka insanların/canlıların yaşam haklarına saygı duymaz; işledikleri suç teşkil eden eylemlerini rasyonalize eder ve pişmanlık/suçluluk hissetmezler. Saldırganlık dürtülerini kontrol edemeyen psikopatik karakterin, bu dürtüleri dış nesnelere yönlendirerek onlara zarar verip bundan örtük haz duyduğu görülür. Bu haz adeta nesneyi yok etmekle/ona zarar vermekle doğru orantılıdır. Duyulan bu canavarca his ve işlenen yabani eylem geliştirilen savunma mekanizmalarıyla mantıksal zemine oturtulur. Nico, önce evlerinde besledikleri köpeği bilinçli bir şekilde katleder. Dahası, bu eylemi gizleme gereği duymaz; her yerinden kanlar akan ve bağırsakları dışarı fırlamış olan köpeğin cesedini yatağa koyar; kanını evin içinde ve evin önünde temizlemeden öylece bırakır. Nico, hayvan katlinden ve bu eylemi teşhir etmekten zevk alan sadist biridir. Babası köpeğin cesedini bulunca gecenin bir yarısında karşısına dikilir; ona meydan okurcasına cesedi inceler ve "Çok geç; o öldü" (Bosch ve Monllaó, 2013) der geçer. Açıklama yapmaz, utanmaz, pişmanlık/üzüntü duymaz ve mazeret bulmaz. Bu olayı takiben gözetimine verildiği psikoloğa "Babam köpeği kasıtlı öldürdüğümü düşünüyor. Sadece kazaydı; umurumda değil. Sadece sadık bir köpekti. Ama onu öldürmedim" (Bosch ve Monllaó, 2013) diyerek eylemi gerçekleştirdiğini/gerçekleşmesine sebebiyet verdiğini inkâr edip pişmanlık duymadığını ve ölen köpeğe de üzülmediğini belirtir. Katlettiği ikinci hayvan ise doğum gününde babasının ona hediye olarak aldığı Japon balığıdır. Onu da ocakta akvaryumunda haşlayarak öldürür. Nico'nun vicdan mekanizması işlememekte ve bu yüzden doğru-yanlış, iyi-kötü gibi kavramları birbirinden ayıramamaktadır. Hayvanların da yaşam hakları olduğu gerçeğini algılayamamaktadır. Bu iki olay arasındaki dikkat çeken ortak nokta ise her iki hayvanın da babayla olan ilişkileridir. Köpeği öldürdüğü gece babasıyla köpek arasındaki yakınlığa şahit olmuştur; balık ise bizzat baba tarafından hediye edilmiştir. Eylemlerin altında yatan asıl sebep babadan dolaylı olarak intikam alma ve babaya duyulan öfke/nefretin babayla ilişkili nesnelere yönlendirilmesi olabilir. Ayrıca, bu eylemler doğrudan babanın dikkatini çekme ve babadan onay alma amacıyla da yapılmaktadır. Bunun yanı sıra, Nico'nun eylemleri yasal olarak suç teşkil etmekte ve ceza karşılığı olan davranışlardır. Nico suça ve şiddete eğilimli, saldırgan ve pasif bir birey olarak resmedilmektedir. Bütün bunlar Nico'nun anti-sosyal kişilik bozukluğuna sahip olduğunu açığa vuran emarelerdir.

Anti-sosyal karakterler okul yaşamında uyum ve performans yeterliliği gösteremez. Çoğunlukla yüksek zekâya sahip olan bu kişiler içe dönük, sessiz, agresif ve iletişime kapalı bir profil sergilerler. Arkadaş edinmekte ve bu arkadaşlığı sürdürmekte sorun yaşadıkları görülür. Benmerkezci, manipülatif ve empatiden yoksun olduklarından genellikle akranlarının çekindiği ve kaygı duyduğu tiplerdir. Bunun nedenlerinden biri de duygusal zekâlarının yeterince gelişmemiş olmasıdır. Nico da okulda arkadaşlarının ve öğretmenlerinin çekindiği, korktuğu ve tehlikeli bulduğu biridir. Okul müdürünün, bilgi edinmek için ziyaretine uğrayan psikoloğa verdiği ayrıntılar da bunu destekler niteliktedir: "O çok garip bir çocuk. Çocukken de tuhaftı. Şimdi hem tuhaf hem de tehlikeli" (Bosch ve Monllaó, 2013). Nico'nun davranış bozukluğunun geçmişi çocukluk dönemine uzanmaktadır. Nico'nun ruhsal gelişimi sağlıklı ve normal bireylerde olduğu gibi ilerlememiştir. İlkel benliğiyle (id) hareket eden Nico'nun üstbenliği (süperego) gelişim gösterememiştir; yani bir bakıma, benliğinin toplumsal ve ahlaki yani oluşmamıştır. Bu sebepten haz ilkesine göre davranmakta ve ilkel dürtülerini kontrol edememektedir. Erken çocukluk döneminde yaşanan sorunlar Nico'nun sağlıklı bir benlik geliştirmesine engel olmuş ve bu durum toplumsallaşmasının önüne geçmiştir. Okul rehber öğretmeninin onunla ilgili söyledikleri bu durumu doğrulamaktadır: "Sınıfta pasif, çok agresif. Kimseyle empati kurmaya başaramıyor. IQ'su çok yüksek ama duygusal zekâsı aynı şekilde gelişmiyor" (Bosch ve Monllaó, 2013).

Nico karakterinde görüldüğü gibi, anti-sosyal kişilik bozukluğuna sebep olan etmenler genetik ya da çevreseldir. Anne-babada bu bozukluğun görülmesi bireyde genetik yatkınlığa yol açarken, çevresel faktörler de hastalığın ortaya çıkmasına neden olabilir. Ayrıca aile

içindeki muamele, yetiştirilme tarzı, fiziksel ve duygusal istismar, ebeveyn ihmali, kişilik bozukluğuna sahip ebeveyn ya da yetersizlik ve aşağılık hisleri bozukluğun ortaya çıkmasına neden olacak atmosferi hazırlayabilir. Büyük başarılar elde etmiş zengin bir iş adamının anormal ve dengesiz çocuğu olarak Nico izleyicinin dikkatini çeker. Babayla ilişkisi sadece kopuk, sınırlı ya da yüzeysel değildir; ayrıca sorunludur. Babanın onayını alamamış; dahası gölgesinde kalmış bir evlat olarak temsil edilmektedir. İletişime kapalı bir birey olmasına ve hiç arkadaş edinememesine rağmen, anne Nico için tedirginlik duyup "Yardıma, terapiye ihtiyacı var. Nico normal bir çocuk değil" (Bosch ve Monllaó, 2013) dese de baba oğlunun sorunlarını, dahası sorunlu olduğu gerçeğini görmezden gelir ve "O daha on dört yaşında; bu yaşta normal bir çocuk yok" (Bosch ve Monllaó, 2013) diyerek davranış bozukluğunu sancılı bir ergenlik döneminin işaretleri olarak okur. Ebeveyn olarak yapması gerekenleri göz ardı eder; "Arkadaşa ihtiyacı var; normal şeyler yapmalı, gezmeli" (Bosch ve Monllaó, 2013) diyerek olayı basite indirger. Babanın bu duyarsız ve mesafeli tavrı Nico'da nefret ve öfke uyandırmaktadır. Anne ve kız kardeşiyle babasının golf oynaması izlerken "Onunla her yere gitmek zorunda mıyız? Babamın gölgesi gibiyiz. Ne; siz de öyle düşünüyorsunuz" (Bosch ve Monllaó, 2013) der. Nico, babasının varlığından ve onunla aynı ortamda olmaktan rahatsızlık duymaktadır. Buna ek olarak, baba oğluna saygı duymadığı için oğlu da babayı rencide etme fırsatlarını kaçırmamaktadır. Golf maçı sonrasında eve giderken baba, anneye arkadaşının onu yenmesine izin verdiğini anlatır. Buna kulak misafiri olan Nico ise "Hiç şaşırmadım" (Bosch ve Monllaó, 2013) der. Tabii bunları dile getirirken takındığı tavır da önemlidir; babayla iletişim kurmaz; kurduğu/kurmak zorunda kaldığı zaman da göz kontağı kurmaz ve yüzüne bakmaz. "Bilerek yenilmen çaresizlik; zavallı" (Bosch ve Monllaó, 2013) diyerek onu rencide eder. Baba ve oğul, öfke kontrol problemi yaşamaktadır. Nitekim baba öfkesini kontrol edemeyip "Belki de başka bir şeye ihtiyacı vardır; psikoloğa değil de iyi bir dayağa" (Bosch ve Monllaó, 2013) diyerek oğluna vurmasıyla Nico da karşılık verir; bu sahne babanın şiddete başvurduğunu ve fiziksel istismar uyguladığını açıkça ortaya koyar. Başka bir sahnede de baba oğluna sert bir şekilde tokat atarak onu yere savurur. Bu ayrıntılar göz önüne alındığında, cocukluk ya da ergenlik döneminde Nico'nun zaman zaman babanın fiziksel şiddetine maruz kaldığı söylenebilir.

Nico saldırganlık dürtülerini, yani öfkesini kontrol etmekte zorlanmakta ve öfke patlamaları yaşamaktadır. Psikoloğuyla satranç oynarken yenildiğinde bütün taşları yere atar; başka bir sahnede ise isteği reddedilince masaya sert bir şekilde vurur. Tekrarlayan öfke kontrol problemi vardır. Bunun bir getirisi olarak da fiziksel saldırılar yapmakta, kavga etmekte ve aile üyelerinin yaşamlarını tehlikeye sokacak davranışlar sergilemektedir. Bütün bu semptomlara rağmen baba oğlunu yine de bir suçlu gibi değerlendirmekte ve ıslahevine kapatılması gerektiğine inanmaktadır; baba, oğlunu hasta değil suçlu olarak görmektedir. Ancak oğlunda baş gösteren davranış bozukluğundan kendini de kısmen sorumlu tuttuğunu açığa vurur; Nico süs balığını haşlayarak öldürdükten sonraki bir sahnede baba, psikolog Julio'ya "Nico'nun yaşadıkları kısmen benim suçum" (Bosch ve Monllaó, 2013) diyerek duygusal ihmal ve fiziksel istismarın da buna sebep olduğunu/olmuş olabileceğini üstü kapalı bir şekilde dile getirir.

Diğer dikkat çeken detay ise, babanın kızıyla arasındaki ilişkinin boyutudur. Baba oğluna ne kadar mesafeli ve sertse, kızına o denli yakın ve yumuşaktır; aralarındaki ilişki duygusal yakınlık, tensel temaslar ve göz kontağıyla şekillenen bir ilişki biçimidir. Bir çocuğun diğerine aleni bir şekilde tercih edilmesi kişide yetersizlik duygusuna neden olabilir. Adler (2016), yetersiz olma ve yetersiz hissetmenin temelde farklı olduğu ve yetersizlik duygusunun bireyin bağlı olduğu toplumdan/aileden empoze edilmiş hisler olduğunu dile getirir. Bu açıdan bakacak olursak bireyde yetersizlik duygusuna yol açan gerçekte yetersiz olmasından ziyade, toplumun/ailenin onu yetersiz olduğuna, yani değersiz olduğuna inandırması yer almaktadır.

Yetersizlik duygusunun yarattığı değersizlik hissi bireyde çeşitli ruhsal tepkilere yol açar ve bunu ortadan kaldırmak isteyen kişi, birtakım sosyal ya da anti-sosyal davranışlar geliştirir. Deneyimlediği bu acı veren yetersizlik duygusunu yok etmeye çalışan birey, üstünlüğe erişebilmek ve bu zaafı bir nebze de olsun kompanze etmek için hastalık boyutunda bir çaba harcar; esasen bu çabanın en derininde toplum/aile tarafından onay almak/kabul görmek yatmaktadır. Bu delice çabalar bireyde, Adler (2016)'in tanımıyla, nevrozu yani asabi karakteri yaratır. Bu bakımdan, Nico'nun öfke patlamaları, manipülatif tavrı ve anti-sosyal davranışlarının altında, diğer etmenlere ek olarak, yetersizlik hissi ve aşağılık kompleksi de yatıyor olabilir. Nico bir evlat ve bir öğrenci olarak değersizlik ve yetersizlik hisleriyle boğuşuyor ve bunu kompanze etmek için davranış bozuklukları sergiliyor olabilir. Ayrıca Adler (2016), aile içindeki toplumsal yapının da çocukların psikolojisini karakteristik bir biçimde şekillendirdiğini dile getirmektedir. Hiçbir çocuğun aynı şekilde yetiştirilmesinin mümkün olmadığını vurgulayan Adler'e göre, evin en büyük çocuğu aynı zamanda belirli bir dönem ailenin tek çocuğu olmuş ve tüm dikkatleri ve ilgiyi üzerine odaklamıştır. İkinci çocuğun doğumuyla birlikte mevcut konumu yitiren ilk çocuk bunun acısını her daim içinde taşımıştır. Devrik bir hükümdara dönüşen ve anne-baba üzerindeki tüm gücünü yitiren ilk çocuğun ilk anıları bu trajik duygu etrafında şekillenir. Ailenin ikinci çocuğunun da büyük çocuktan tamamen farklı ve bağımsız bir profili oluşur. Önünde ruhsal yapısı, karakteri ve eylemleriyle aşması gereken mevcut bir örneğin/rakibin olduğunun bilincinde olan ikinci çocuk, ilk çocuğu geride bırakmak için mücadeleye girişir ve çoğunlukla da başarır. Anne-babanın tüm dikkatini ikinci çocuğa vermesinden kaygı duyan ilk çocuk rekabete girmek istemez ve bunun sonucunda daha geride kalır. İhmal edilmişlik hissi ise benlik algısının oluşumuna olumsuz bir biçimde etki eder. Bu açıdan Nico ikinci kardeşin doğumuyla ebeveynlerinin tüm ilgisini ve dikkatini kaybetmiştir. Ev yaşamında ailenin gözdesi küçük kardeş olmuştur; Nico kardeşine kıyasla, kontrol edilmesi zor, sorun çıkaran, adapte olamayan ve yaşına uygun olgun davranış biçimini sergileyemeyen bir görüntü çizmektedir. Ebeveynlerinin onayını ve takdiri alan bu açıdan kız kardeştir. Özellikle Nico'ya şiddet uygulayan ve bilinçli bir biçimde reddeden/onay vermeyen babanın küçük kardeşe tavrı ve tutumu Nico'ya gösterdiğinden tamamen farklıdır. İhmal edilmişlik hissi ve fiziksel istismara da evrilebilen duygusal istismar Nico'nun benlik algısına zarar vermiş ve hasarlı bir benlik oluşturmasına yol açmıştır. Bütün bunlar, karakterin kişilik bozukluğunun ortaya çıkmasını tetikleyen çevresel faktörlerden sayılabilir.

Anti-sosyal karakterler benmerkezci ve çıkarcı olup ahlaki ve insani değer yargılarından yoksundur. Bu nedenle arzuladıkları/hedefledikleri şeyleri legal ve etik olmayan yollarla elde etmeye çalışırlar. Yalan söyler, insanları kasıtlı bir biçimde kullanır, bundan utanç/pişmanlık duymazlar. Sevme yetisinden yoksun olduklarından bağlanma gerçekleştiremez ve her insanın zaaflarını kolayca bulabilirler. Filmin sonuna doğru olaylar çözülmeye başladığında ve sır perdesi tek tek aralandığında Nico'nun; annesi, babası, kız kardeşi, psikoloğu ve Laura'yı satranç şampiyonu olma idealiyle manipüle ettiği ve hayatlarını mahvettiği açığa çıkar. Etrafındaki herkes Nico'nun kurbanıdır; Nico onları amacı için feda etmekten çekinmemiştir. Buna göre; annesiyle psikolog Julio'nun geçmişteki ilişkisini öğrenip bunu satranç konusundaki uzmanlığını ilerletmek ve satranç hocası Andreas'ın okuluna girmek için kullanmıştır. Babasının e-postasından yazarak ikilinin tanışmasını ve psikoloğu olarak onun görevlendirilmesini sağlamıştır. Psikoloğu aracılığıyla okula girmiş ve filmin başından beri takip ettiği İspanya satranç şampiyonu Laura ile arkadaş olmuştur. Satranç federasyonuna üye olmadığı halde Andreas'ın adına evrakları göndermiş ve psikoloğunu kandırmıştır. Kız kardeşini kullanarak babasının kızını cinsel olarak istismar ettiği algısını oluşturmuş; psikoloğu ve annesinin geçmişten kalan fotoğrafını ifşa ederek babasına ihanete uğradığı izlenimini vermiştir. Anne evi terk ettikten sonra Julio ile yakınlaşmasına sebebiyet vererek babasını aldatmasına yol açmıştır. Yine psikoloğunun duygularını istismar ederek satranç

şampiyonasına kayıtlı olmadığı halde katılmıştır. Sadece birkaç oyun oynaması gerektiği konusunda ikaz edildiği halde finale kadar yükselmiştir. Şampiyonaya kayıtlı olmadığı ortaya çıkınca Andreas'ın federasyondan atılıp okulunun kapatılmasına yol açmıştır. Şampiyonluğunun önündeki tek engel olarak gördüğü Laura'yı yüzme bilmediğini fark ettiğinden havuza düşürerek öldürmüştür. Laura finale katılamayınca İspanya satranç şampiyonu olmuştur. Ölmeden hemen önce Laura'ya yaptığı itiraflar kişilik bozukluğunu doğrulamaktadır: "Her şey çok kolay oldu. Annemle Julio'nun fotoğrafını ilk gördüğümde buna inanamadım. Hatta benim gerçek babam o bile olabilir. Laura, küçük Laura! Köpek leşi nasıl kokar biliyor musun? Sen kötü bir kız değilsin ama şampiyonluğumun önündeki son engelsin. Umurumda değilsin! Kimseyi sevemiyorum. Hepimizin zayıf noktası vardır" (Bosch ve Monllaó, 2013).

## SONUÇ

Edebiyat ve sanatın işlevlerinden biri de, okur ya da seyircide empati duygusu geliştirerek psikopati, sosyopati ya da disosyal bozukluk olarak da bilinen anti-sosyal kişilik bozukluklarının son tahlilde akıl hastalıkları olmadığını göstermektir. Gel gör ki, Nico karakteri tekrarlanan davranış bozukluklarıyla kendini ele veren bir kişilik tipine işaret etmesinin ötesinde anlaşılması ve empati kurulması pek de kolay olmayan bir örnektir. Asıl özelliği manipülasyon olan kişilik bozukluğunda başkalarının temel haklarını, toplumsal norm ve kuralları ihlal etme ve bundan sorumlu hissetmeme söz konusu olduğu gibi bu tür karakterlerin gözünden ya da bakış açısından anlatılan hikâyelerde anlatının manipüle edilmiş olma ihtimali her zaman dikkate alınmalıdır. Nico'nun, sadece anti-sosyal davranışlar sergileyen bir karakter değil; anti-sosyal kişilik bozukluğundan mustarip biri olduğu söylenebilir. Planlı ve kasıtlı bir biçimde saldırgan eylemler gerçekleştiren Nico vicdan mekanizmasından ve sevme yetisinden yoksun biridir. Hasarlı bir benliğe sahip olduğundan üst benlik oluşturamamıştır. Soğukkanlı, acımasız ve sinsi bir psikopattır. Hastalığında genetik ve çevresel faktörlerin etkisi olduğu açıktır. İyi ile kötü ya da doğru ile yanlışı birbirinden ayırt edememesi; empati, vicdan ve pişmanlık gibi yetilerden yoksun olması ve etrafındakileri kasıtlı olarak manipüle etmesi ile Nico karakteri anti-sosyal kişilik bozukluğuna sahip psikopat karakterlere çarpıcı bir örnektir.

## KAYNAKÇA

Adler, A. (2016). *Yaşama Sanatı (Lebenskenntnis)*. Kamuran Şipal (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (5th ed.). Washington DC: American Psychiatric Publishing.

Bosch, R. (Yapımcı) ve Monllaó, J. (Yönetmen). (2013). *Fill de Caín* (*Son of Cain*) [Film]. Spain: Life & Pictures.

Frankl, V. (2018). *Anlam İstenci*. İstanbul: Öteki Yayınevi.

Güler, Y. (Ed.) (2018). *Psikoloji Sözlüğü*. İstanbul: Yediveren Yayınları.

*Holy Bible* (Containing the Old & New Testaments). Washington: CyberServices.

Sayar, K. ve Dinç, M. (2018). *Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları.

Tükel, R. (2015). *Freud Okumaları*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

# THE SYNDROME OF SUBJECTIVE DOUBLES IN THE MOVIE *LOOK AWAY* (2018) AND REPRESENTATION OF CHARACTER-FOCALIZER

**Assoc. Prof. Dr. MUSTAFA ZEKİ ÇIRAKLI**
Karadeniz Technical University

**Dr. ÖZNUR YEMEZ**
Selçuk University

## ABSTRACT

This paper deals with a critical reading of Assaf Bernstein's *Look Away* (2018), a Canadian movie, in terms of the representation of a clinical case, which illustrates a character-focalizer having the syndrome of subjective double. The story centres around a female character whose discourse, behaviour and delusions (focalizations) indicate schizophrenia. The eighteen-year old high-school student is depicted as a problematic adolescent that is portrayed as undergoing social alienation with self-estrangement. The filmic narrative portrays her distant relationship with her father, an utterly authoritative and selfish figure who turns deaf to emotions, displaying a profound contempt for her daughter, and with her mother, a passive and neurotic figure having regular medications after a mysterious traumatic past, a narrative gap in the movie. The social interaction of the protagonist at school (the other social setting) is very limited and awkward with her isolation and humiliation, which causes the apparition of the subjective double in the mirror, an image having literal, figural and functional connotations in the visual narrative. The character-focalizer meets her imaginary double in a critical moment. To her surprise, "she" bears wholly opposite character traits compared to herself and exhibits an extrovert, confident and strong personality. After an emotional crisis, the protagonist is possessed by this imaginary double in the mirror. This paper argues that the protagonist develops the delusion that she has a *doppelgänger*, which is a repeated pattern in many films and narratives, but indeed suffers from the syndrome of subjective double as she is afflicted with schizophrenia, and that the parts pertaining to the subjective double is perceived through a schizophrenic focalizer's eyes.

**Keywords:** *Look Away* (2018), horror movie narrative, schizophrenia, subjective double, focalization

## ÖZET

Bu makale, Assaf Bernstein'ın yazıp yönettiği 2018 çıkışlı Kanada yapımı *Look Away* adlı sinema anlatısında "öznel ikiz" sendromuna yakalanmış bir karakter-odaklayıcının sanrılarını eleştirel açıdan incelemekte, karakterin yaşadığı deneyimi klinik terminoloji kullanarak irdelemektedir. Filmin anlatısı söylem, davranış ve sanrıları ile şizofreni belirtileri gösteren bir kadın karakter etrafında yoğunlaşmakta ve on sekiz yaşında lise öğrencisi bir kızın, kendine yabancılaşma ile sosyal yabancılaşma arasında gidip gelen hikâyesini aktarmaktadır. Karakterin ailesiyle mesafeli ve soğuk ilişkisi, ailenin kızını sürekli aşağılayan ve onun duygularına duyarsız, otoriter ve bencil bir baba tarafından baskılandığına ve bu baskının yarattığı komplikasyonlara işaret etmektedir. Annenin travmatik geçmişi anlatıdaki belirsizlik ve boşluklardan biridir. Nitekim anne düzenli ilaç kullanmak zorunda olan pasif ve nevrotik bir

kişiliktir. Karakterin okul ortamındaki sosyal etkileşimi de dışlanma ve aşağılanma sebebiyle sınırlı ve sorunludur. Bütün bu baskılar karakterin aynada öznel çift imgesinin doğmasına neden olur. Bu karanlık karşılaşma ânında karakter bir odaklayıcıya dönüşerek öznel çiftle buluşur. Görsel anlatıda sinemasal olarak gerçekmiş gibi odaklayıcı perspektiften yansıtılan bu imgenin işlevsel çağrışımları yanında simgesel çağrışımları da vardır. Aynadaki öznel ikiz, karakterle zıt özelliklere sahip, dışa dönük, kendine güvenen ve güçlü bir kişilik olarak görünür. Her duygusal kriz anında ortaya çıkan bu ikizin zamanla kontrolü ele aldığı, karakteri tamamen ele geçirdiği ve onu aynaya hapsettiği görülür. Bu çalışma, anlatıda tekrarlanan motifin, karakterin kendisinin bile bu yanılgıyı yaşamasına rağmen, bir *doppelganger* vakası olmadığını; karakterin aslında şizofreni'ye özgü bir öznel ikiz sendromundan mustarip olduğunu, anlatının öznel ikize ilişkin bölümlerinin şizofren odaklayıcının gözünden aktarıldığını göstermektedir.

**Anahtar Sözcükler:** *Look Away* (2018), horror movie narrative, schizophrenia, subjective double, focalization

## INTRODUCTION

Cinema is a genre in which drama and narrative are brought together. The study of narrative texts is not restricted to novels. There are other ways of storytelling such as cartoon-films or even video games. As Deleyto states "some of them do not use the written or spoken word as their only means of expression. Indeed, in some cases, spoken or written language is not used at all, as is the case in some paintings which clearly convey a narrative […] It is through cinema, television and video, and not through novels that most stories are told nowadays." (1991, p. 162) This paper analyses the psychological thriller *Look Away* (2018)[1] written and directed by Assaf Bernstein. The film narrates the story of an adolescent girl's mental instability, who lives in a destructive social milieu. Maria, the character-focalizer, is an eighteen-year old high school student who is afflicted with eating and sleeping disorders. Her social interaction is very limited and her bond with language is almost broken. Her abusive father degrades and dismisses her situation as a common problematic adolescence rather than a serious mental illness characterized by psychotic features. The passive mother is also unaware of her developing psychosis as she herself is struggling against depressive disorder, which has turned her into an emotionally absent maternal figure. Grown up without adequate affection and love, she becomes unable to adapt to social life and to form a secure attachment with the other(s). Due to the lack of adequate care and protection, she repeatedly fails to distinguish between herself and the other, as she has not achieved a proper sense of self. Therefore, within time, in the midst of social alienation and self-estrangement, the protagonist develops delusions and experiences visual and auditory hallucinations, which are revealed through character's internal focalization. She loses the touch with reality, which is implied in the mirror scene where she is possessed by the image (her inner repressed self). This study argues that the character indeed displays the symptoms peculiar to schizophrenia and, submerged by the outer reality that proves too much for her, her mind fabricates a twin sister (alter ego), Airam, who is in fact the representation of her repressed desires and subconsciousness. This imaginary twin (subjective double) is the imperceptible object of focalization and given via camera "close ups", a technique in the cinema to indicate oneness, closeness, subconsciousness and mental images.

[1] The original title of the story is "Behind the Glass."

## THEORETICAL BACKGROUND: CRITICAL AND CLINICAL REMARKS

**Technical Strategies of Focalization and Close Ups:** It is hardly surprising that "conventional wisdom credits the cinema and the novel with a capability which it often denies to the theatre: "Narrativity." (Gaudreault, 2004, p. 350). However, there are features of dramatic representation in the cinema since a filmic narrative includes both diegesis (narration) and representation. Representation of schizophrenia in the filmic narratives well exemplifies this mixture of drama and narrative. The essence of drama is known to be "suspence," an ironical strategy letting the audience know more than the character (Bordwell &Thompson, 1990, p. 66). This is the means of "effect" which many writers or directors are mainly concerned with. Such depiction in the cinema, however, requires certain narrative techniques and strategies (focalization), and special cinematic movie shots (close up and extreme close ups), which are particularly employed in the making of a psychological filmic narrative.

Focalization provides the spectator with the perspective through which an object, event or character is (re)presented. The term focalization is concerned with the selection of the information the reader/audience receives. As a frequent strategy in filmic narratives, it implies a sense of closeness, oneness, spatial insight and embodiment of the subconsciousness. In the filmic narratives, dramatic action and focalization are prevailing over narration. The incorporation of "editing" (arrangement of the scenes in the movie) with certain strategies of drama and focalization, the filmic narratives primarily revolve around "who sees/perceives" rather than who narrates. Even though application of Bal's theory to film narratives can be considered problematic regarding some aspects,[2] Bal's terminologies of focalization, particularly her concept of "ideological/psychological perceiving" well explicates the phenomena recurring in the movie narratives. Here, Bal's categorisation can be useful, as Schmidt suggests: "focalization "perceptible objects" and "focalization on "imperceptible" objects (Bal [1985] 1997, p. 153); Schmidt, 2009, p. 223)[3]. Different types of focalization produce different aspects of narrative and different ways of reception (character and spectator) of the objects of focalization are possible, that is, "in film, several internal and external focalizers can appear simultaneously at different points inside or outside the frame, all contributing to the development of the narrative" (Schmidt, 2009, p. 221). Since the vision, mind or dream of the character-focalizer is shared with the audience, the exploration of the focalization can "contribute to the analysis of subjectivity in film" (Deleyto, 1991, p. 167). In such cases, particularly when the internal focalization falls heavily on the central caharacters as in *Look Away*, the character-focalizer always acts as if a camera. Deleyto maintains "At a textual level, the focalizer always occupies the position of the camera, a movement of the camera or editing device (cut, dissolve, fade, wipe, etc.) imply a change in the position of the focalizer" (1991, p. 168). Such scenes and sections are mostly cued as hallucinations of the character (i.e. apparition of the subjective double in the mirror). Close ups as a technical device are used to present or show greater visual detail to the spectator, who is exposed to the shots taken of the objects, events or characters at a significant, extreme or perceptible, close range. This corresponds to the fact that, in Schimidt's terms, the "camera imitates the eyepoint of a character." (2009, p. 223). So the spectator may perceive something (seeing, hearing and other sense perceptions) through the mind of the character-focalizer.

**Clinical Terminologies:** Schizophrenia is a psychotic disorder that is characterized by "delusions, hallucinations, disorganized, thinking (speech), grossly disorganized or abnormal

[2] Delyto discusses these issues in his previous paper but it sounds a bit irrelevant in this paper.

[3] Here arises another discussion as to the differentiation between "ocularisation" and "focalization", the former refers to an optical perspective while the latter concerns more of the the subjective perception of the character. Considering the scope of this study we put aside the discussion, mainly drawing on the subjectivity of the central character and its filmic representation through the act focalization.

motor behaviour (including catatonia), and negative symptoms" (DSM-V, 2013, p. 87). Displaying at least three of these symptoms, the subject is represented to develop the following ones in order to be diagnosed with this disorder:

- Prior to the outbreak of the disorder, the patient is to show dysfunction in major areas as "work, interpersonal relations or self-care" and if the disorder occurs during adolescence or childhood, the patient is unable to perform the standard level of social and occupational skills (DSM-V, 2013, p. 99)

The person with schizophrenia displays abnormalities in cognitive, behavioural and emotional skills and may experience abnormal affect (laughing out loud without reason) and moods that can suddenly change into anxiety or anger. The schizophrenic one might also be afflicted with eating and sleep disorders accompanied by anorexia and insomnia. There appear problems in thinking, speech skills, memory and other cognitive abilities. The mentally sick individual fails to control the impulses and shows hostility and aggression and is unaware of the disorder. All these psychotic features must appear after adolescence in order for the person to be diagnosed with this disorder. The factors that lead to schizophrenia in a person are categorized as environmental or/and genetic/physiological.

The person with schizophrenia generates a new reality of her/his own to avoid the outer world that indeed represses and disturbs her/him and eschews the interpersonal relations. Abstract concepts and emotions of the person are transformed into the concrete things and objects within the outside world due to the distortions in the cognitive skills. Therefore, these people become unable to distinguish what is real and what is unreal as the mental mechanism that differentiates both is impaired. A schizophrenic person experiences hallucinatory dreams as real and believes that the whole world functions in a way to prove what he thinks is indeed true due to three basic causes: "a) emptied concepts b) the psyche that intervenes the world c) judgement that precedes evidence" (Mete, 2014, pp. 24-26). The inner world of the schizophrenic is reflected, pictured and vivified in the outer world so that "the abstract and mostly unpredictable, in terms of where it comes from and what it is about, feelings of depression that are indeed caused by an inner conflict are transformed into concrete, therefore understandable, and controllable form" (Mete, 2014, p. 30). Thus, the person perceives the setting/the environment in a different way from the mentally healthy one. S/he hears strange voices, sees things that are in fact the products of the mind, perceives the outside objects in a totally different version than they are and become unable to separate what s/he thinks and dreams from what the others say and do. Accordingly, the schizophrenic fails to differentiate between the self and the other, the real and the unreal and the past/the future and the present.

The disorder is basically characterized by delusions, hallucinations, disorganized thinking (speech) and grossly disorganized and abnormal motor behaviour. Delusions are defined as "fixed beliefs that are not amenable to change in light of conflicting evidence" (DSM-V, 2013: 87). Delusional disorders are mostly considered as co-existing with psychotic disorders, bipolar disorder and schizophrenia. Delusional misidentification disorders are mostly kinds of delusions/delusional disorders that "comprise signs and symptoms that are often viewed as part of other disorders, most commonly schizophrenia" (Atta, et al, 2006, p. 57) and other affective or neurological disorders.

The syndrome of subjective doubles marks a recurrent motif in the filmic narratives since it occurs as a result of depersonalization, derealisation and "false memories of familiarity" (Christodoulou, 1978, p. 251) and arouses anger and aggression in that person who believes that the stranger or a family member has stolen her/his own appearance. The syndrome is also

regarded as a subcategory of delusional misidentification disorders in which the person develops the delusion that s/he is replaced or possessed by another person that exactly looks like her/him and has a doppelganger/alter ego that bears wholly opposite personality traits. Christodoulou (1978) defines this condition as "a fourth variety that is characterized by delusions of doubles exclusively of the patient's own self" and that "this subdivision can be termed "syndrome of doubles of the self" or "syndrome of subjective doubles" (p. 250).

## ANALYSIS OF MARIA AS A SCHIZOPHRENIC CHARACTER-FOCALIZER

The isolated schizophrenic character, Maria is represented as a shy and timid outcast both within and without social settings, such as home and school. Her familial bond with parents is extremely distant and superficial, having a father that regards women as simply objects of desire/aesthetic, and an emotionally absent mother that is always numb due to antidepressants. She does not have any friends, except one childhood friend, Lily, whom father considers as "a habit, not a friend" who indeed avoids an intimate relationship with her and despises her all the time. She is plagued by a schoolmate, Dan, that gets a sadistic pleasure from publicly injuring and humiliating her. Among all these isolation, helplessness and loneliness, and soon after being exposed to her father's physical and spiritual humiliation in front of her passive mother, she notices an imaginary figure, Airam, in the mirror. The imaginary subjective double that seems identical to her provides an imaginary realm for the suffering character who turns out to be a focalizer in the movie. From her virtual perspective, from a kind of hallucinated vision, the readers perceive her touch with another world. The fact that this apparition is only possible at home, i.e. in the bathroom, is a symbolic gesture that implies the roots of disorder, which is, perhaps, due to a childhood psychotic trauma at home. Home must have turned into "hell" and the little girl must have dreamed a "happy subjective double" which, in due course, emerged as an imaginary double. The imaginary girl, Airam, thanks to the style and strategies peculiar to the movie narratives, is depicted as having a gradual grip over the outside reality, which obliterates the borders between reality and imaginary, fact and vision, past and present. Hence, the major and frequent clinical symptoms of schizophrenia turn out to be a strategy employed by the screenwriter and the director to make a horror film in which the subjective double captures the girl or devours her figuratively, interfering into the actual world and beginning to "surprise" the other characters in the narrative. The dissociated character that grows eventually into a murderer shows certain prevailing symptoms of the syndrome: Visual Hallucinations, Auditory Hallucinations Eating/Sleeping Disorders, Emotional Skills, Functionality, Depersonalization/Derealisation.

### Focalized Visual and Auditory Hallucinations

The critical moment of the apparition of the subjective double in the mirror marks a turning point of the development of the visual narrative. The image in the mirror that is apparently identical to the protagonist, in fact, indicates a hallucination. The audience perceives from the filtering eye of the focalizer character who believes that she is possessed by a twin sister that looks as if her but different in person. This subjective double calls herself "Airam," stating that "I am Airam, you know me, you know me very well, don't you?" (Bernstein, 2013). Airam, however, is a mental product taking place in the mind of the focalizer character. The act of focalization is focused on the inner subjectivity and somewhat distorted imaginary realm of the character whose utter alienation and sheer dissociation from the actual life and social order has resulted in such mental frailty and hallucination. She also hears a weird voice in the mirror on the wall of the bathroom and, once getting afraid of the voice, she gradually develops a relationship and intimate bond with the imaginary double. When Maria hears Airam's voice and talks to her, the subjective double in the mirror persuades the protagonist that she is indeed

her friend who can help and heal her. Her name, Airam, is the anagram of the protagonist's name, Maria. The spelling of these anagrams indicates a singular persona, who becomes unable to differentiate between the actual and the imaginary. Whenever Maria feels aghast and devastated, she notices Airam through the looking-glass, providing her a form of friendly comfort she is always in need of. Airam is in fact the embodiment of Maria's psyche and functions as a manifestation of her unconscious/subconscious desires. The interior monologue reveals the real cause of Airam's appearance:

**Maria:** What do you want from me?

**Airam:** I can take your sadness away. Listen, I am here for you. I know you. I am your secret desires, your fears, who you love, who you hate. I understand you completely (Bernstein, 2013).

In the house where the tyrannical father describes his only child as "a screwed-up daughter who has problems" (Bernstein, 2013) and the mother who is always weak, sleepy and under the influence of a so-called lost one of the twin babies, a repeated pattern in cinematic narrative that functions to serve as a subjective double, Maria feels all alone, desperate and depressed. Airam is the only person who is able to "take your pain away" (Bernstein, 2013) and who wants to share her pain. Being a failure with Maria, she has the chance to hope for more with Airam.

**Failing Emotional Skills and Dysfunction**

Showing dysfunction in major areas, such as work, self-care and interpersonal relations, Maria's emotional responses to other persons in the familial setting and at school are predominated certain hierarchical and oppressive attitude towards her, which results in traumatic disorders and gradual dissociation. The emotional quality of the diffident social outcast seems to be limited from the infantile stage in which she could not receive adequate care and protection. As an adolescent, her life is characterised with emotional neglect and abuse. Her depressed and oblivious mother's neglect, critical philandering grandieuse father and friends' bullying turn out to be "abusive" in that their misbehaviour and prejudgement against the girl become horribly destructive. Her father discourse of "failure" and the idea of an aesthetic surgery as a birthday gift, which implies her physical deformities, aggravates her inferiority complex. The fact that she cannot develop friendship and lacks the feeling of "love" makes her imagine a subjective double, an abnormal comrade for the potential "avenger." Failing emotional skills manifests itself through her constant aggression and anger that indicate "schizoidism".

**Depersonalization/Derealization**

In depersonalization or derealisation, the character-focalizer perceives herself and her body from without. The subjective double presented through camera close ups is a glimpse at the centrality of the mind and mental disorder. Whatever happens in the mind of Maria, she touches and gets through the mirror, being possessed and swallowed by her double (Airam), a manifestation of Maria's repressed subconscious. The fact that Maria the focalizer eventually finds solace in the vision of Airam, whose confident encouragement make her confront her subconscious thoughts and inner drives. She experiences a delusional transformation in which she is being possessed by the charming and powerful double beyond the mirror, focalizing herself as if being drowned in the mirror. In other words, Maria is entrapped by Airam's mirror image. Maria becomes Airam, who seeks "revenge," which glimpses at the features of the genre and a repeated pattern in terms of the plot structure of the narrative. Airam attains ultimate grip over Maria's life and gets her to murder all those who had given her harm in the traumatic settings where those events occurred. This story pattern is also an element of suspense and

indicates a cathartic release of repressed feelings on the part of the audience. The clinical case, in which the persona is suffering from schizophrenia, presents an act of transformation (from Maria to Airam) and display quite a few examples of focalized scenes. Maria is detached from herself (depersonalization).

**Mirror as a Motif, Symbol and Border**

The apparition of the subjective double in the "mirror" refers to an image which indicates literal, figural and functional connotations in the filmic narrative. The mirror turns out to be a recurrent element and refers to the moments of crisis. Unlike dissociative identity disorders, schizophrenia occurs with hallucinations in the form of an image reflected in the mirror. The other personality is solely entrapped across the looking-glass and with the last murder, the killing of the father with his scalpel, Maria no longer sees the double which implies that she has faced with her alter ego and achieves reconciliation with her inner motives. Maria the focalizer reconciles with her mother and the so-called other twin, Airam, and lays in the bed in the form of a fetus, a kind of symbolic reunification with the (m)other.

## CONCLUSION

To conclude, Maria focalizes visual and auditory hallucinations and abnormal affect (laughing out in the bathroom with no motive). She perceives the image in the mirror whenever she feels depressed and desperate. It is both the protagonist and the audience that develop the delusion that Maria has a *doppelgänger*, which is a repeated pattern in many films and narratives, but indeed she suffers from the syndrome of subjective double and displays the symptoms peculiar to schizophrenia. The imperceptible object of focalization (Airam) is initially entrapped in the looking-glass and, if the internal focalizer (Maria) suffered from dissociative identity disorder, she would co-exist with the other personality, Airam. She would be unaware of the second personality that possessed wholly different and opposite traits and would experience also amnesia that causes a memory gap. Maria is conscious of what Airam does and challenges and confronts her. They are not in fact independent of each other. With the last murder and the last revenge, Maria no longer perceives her alter ego in the mirror.

As for the critical and technical aspect of narrative representation, the extra knowledge of the audience in *Look away* appears in the mirror, when the screen is presented through the focalization of the character (Maria), whose perspective is represented with the close-up technique. That is also a suspense in dramatic terms and produces an effect of "dramatic irony" as the audience has "superior range of knowledge" in Hitchcock's famous terms. In *Look Away* (2018) whenever Maria sees the imaginary subjective double, the other characters, her family and friends, or eventual victims, do not know this but the spectator does. The spectator, holding his/her breath, is involved in the development of the events, also enjoying the *cliché* pattern of a revenge story.

## REFERENCES

Bordwell, D. and K. Thompson. (1990). *Film Art: An Introduction*. London: McGraw-Hill Publishing.

Bal, M. ([1985] 1997). *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative*, Toronto: University of Toronto Press.

Bernstein, A. (Director/Writer). (2013). *Look Away* [Film]. USA: Vertical Entertainment.

Deleyto, C. (1991). Focalization in Film Narrative, *Atlantis*, 13(1)2, 159-177.

DSM. (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental* Atta, K., Nicholas, F., Mariusz, G., Seema, H., & George, I. (2006). "Delusional Misidentification Syndromes: Separate Disorders or Unusual Presentations of Existing DSM-IV Categories?" *Psychiatry* 2006. Disorders (5th ed.). Washington DC: American Psychiatric Association Publishing.

Gaudreault, A. (2004). "The Cinema of the Lumiére Brothers (in the section: Film, Narrative, Narration." *Narrative Theory*, Ed. M. Bal. Vol. 4. New York: Routledge, 2004.

Leighton, S. (2018). *"Look Away: Your reflection is more than what it seems". www.FanSided.com. October 2018.*

Mete, L. (2014). *Şizofreni*. İstanbul: Say Yayınları.

Schmidt, J. N. (2009). "Narration in Film." *HandBook of Narratology*, Ed. P. Hühn, J. Pier, W. Schmidt, J. Schönert, Berlin&New York: De Gruyter.

# DƏRBƏND ŞƏHƏRİNİN AZƏRBAYCAN TARİXİNDƏ YERİ (IV-IX ƏSRLƏR)

**Dr.öğr.üyesi Mahirə ƏZİZOVA**
Bakı Slavyan Universiteti

## XÜLASƏ

Dərbənd şəhəri həm antik, həm də erkən orta əsrlərdə Azərbaycan Albaniyası dövlətinə məxsus olmuşdur və ən qədim çağlardan burada müxtəlif türk tayfalarının məskunlaşmışdır. A.A. Kudryavtsev hələ antik dövrdə Dərbənd təpəsinin zirvəsində mövcud şəhər-qalanı yunan astronomu və coğrafiyaşünası Ptolomeyin xəritəsində göstərilən Gelda şəhəri ilə eyniləşdirir. IV əsrin sonlarından etibarən Albaniyanın Xəzəryanı vilayətlərinə, o cümlədən Dərbənd bölgəsinə Sasani imperiyasının ekspansiyasının yeni mərhələsi başlanır. Sasanilər tərəfindən erkən Dərbənd istehkamları şahənşah II Yezdəgirdin (438-457) dövründə ucaldılmışdır. Əsas işlər I Qubadın (488-496, 499-531) və onun oğlu I Xosrov Ənuşirəvanın (531-579) zamanında həyata keçirilmişdi. Dərbəndin strateji dayaq məntəqəsindən inkişaf etmiş orta əsr şəhərinə çevrilməsində Sasanilərin geniş tikinti fəaliyyəti böyük rol oynamışdı. Sasanilər dövründə Dərbənd ticarət, sənətkarlıq və mədəniyyət mərkəzi olmuşdu. Ticarət və sənətkarlığın inkişafı şəhər ərazisinin genişlənməsinə təkan vermişdi. Xəlifə Osmanın dövründən etibarən (644-656) ərəb ordularının Dərbənd bölgəsinə yürüşləri başlanır. VII əsrin II yarısında Dərbənd gah ərəblərin, gah da xəzərlərin əlinə keçirdi. Ərəblər Dərbənddə qəti şəkildə 734-cü ildə möhkəmlənərək, oranı özlərinin Qafqazdakı ən iri dayaq məntəqəsinə çevirdilər. Ərəb istilalarının ən mühüm müsbət nəticəsi tarixi Azərbaycan torpaqlarının–Albaniyanın və Atropatenanın (Adurbadaqanın) vahid siyasi və mədəni məkanda – Azərbaycanda birləşməsi oldu. Ona görə də qaynaqlarda (ət-Təbəri, İbn əl-Əsir və b.) Dərbənd artıq Azərbaycan vilayətinin məntəqəsi kimi göstərilirdi. VII-IX əsrlərdə dəniz ticarətinin inkişafı ilə Dərbənd Xəzər dənizinin ən mühüm limanına çevrilir. Avropa və Asiya arasında əlverişli coğrafi mövqe tutan Dərbənd beynəlxalq ticarət magistralları üzərində yerləşirdi və xarici və tranzit ticarətdə iştirak edirdi. Yerli ticarətin xam ipək, neft, zəfəran, xalçalar, toxuculuq, sənətkarlıq məmulatları və digər malları müxtəlif ölkələrdən olan tacirləri cəlb edirdi. Həmçinin Dərbənd keçidindən vaxtı ilə Böyük ipək yolu adını almış ticarət yolu da keçirdi. 869-cu ildə Dərbənddə ərəb mənşəli Haşim ibn Suraka əs-Suləmi tərəfindən müstəqil əmirliyin əsası qoyulduqdan sonra Dərbənd xilafətin tərkibindən çıxır və Qafqazın ən iri feodal qurumlarından birinə, özünəməxsus şəhər-dövlətə çevrilir.
**Açar sözlər:** Dərbənd bölgəsi, Sasani imperiyası, əmirlik, ərəblər.

## ABSTRACT

### DERBENT CITI IN AZERBAIJAN HISTORY (IV-IX CENTURIES)

Derbent city belongs to Azerbaijan state of Albania in antique and the early Middle Ages and various Turkic tribes have lived here since ancient times. A.A. Kudryavtsev identifies city ocated on the top of the Derbent hill with the Greek city of Gelda shown on the map of Ptolemy, the Greek astronomer and geographer in antiquity. From the end of the 4th century a new phase of the Sassani Empire expansion began in Albania's Caspian provinces, including Derbent. Early Derbent fortifications were built by the Sassanids during the reign of King Yezdegir II (438-457). The main work was done in the time of Gubad I (488-496, 499-531) and his son I Khosrov Anushiraev (531-579). Widespread construction activities of the Sassanids played a major role in transforming Derbent's strategic fortress into a medieval city. During the Sassanid era, Derbent was the center of trade, crafts and culture. The development

of trade and crafts contributed to the expansion of the city. From the time of Khalifa Osman (644-656), the Arab armies marched into Derbent. In the second half of the VII century, Derbent was either in the hands of the Arabs or sometimes the Khazars. he Arabs firmly consolidated in Derbent in 734 and made it their largest base in the Caucasus. The most important positive result of the Arab invasions was the unification of the historical Azerbaijani lands - Albania and Atropatena (Adurbadaga) in a single political and cultural space. Therefore, Derbent was mentioned in the sources (meat-Tabari, Ibn al-Asir, etc.) as the site of the Azerbaijani province. With the development of maritime trade in the VII-IX centuries, Derbent has become the most important port of the Caspian Sea. With a favorable geographical location between Europe and Asia, Derbent was located on international highways and was involved in foreign and transit trade. Local trade attracted traders from various countries including raw silk, oil, saffron, carpets, textiles, handicrafts and other goods. The trade route, once known as the Great Silk Road, was also on the Derbent pass. Derbent emerges from the Caliphate after the founding of an independent emirate by an Arab-origin Hashim ibn Suraka al-Sulami, in 869 and became one of the largest feudal institutions and a unique city-state in the Caucasus.

**Keywords:** Derbent region, Sassani Empire, Emirate, Arabs.

## GİRİŞ

Təkcə Azərbaycanın deyil, ümumən Qafqazın tarixində mühüm rol oynayan Dərbənd şəhəri Xəzər dənizi sahilində, şimaldan cənuba doğru uzanan magistral yolun – tarixi keçidin ən dar hissəsində, dəniz və Qafqaz dağları arasında yerləşir. Dərbənd şəhəri bir şəhər kimi əvvəla Alban hökmdarları və Sasani şahlarının hərbi siyasi dayağı və strateji məntəqəsi kimi formalaşmış, sonradan isə inkişaf edərək sənətkarlıq və ticarət mərkəzinə çevrilmişdir. Dərbənd şəhərinin və Dərbənd bölgəsinin əlverişli coğrafi mövqeyi Avropadan Asiyaya gedən strateji yollara nəzarət etməyə, siyasi baxımdan isə Şimal və Şimal-Şərqi Azərbaycanda, eləcə də Cənubi və qismən də Mərkəzi Dağıstanda cərəyan edən proseslərə təsir göstərməyə imkan verirdi. Dərbənd bölgəsinin Azərbaycan tarixində yeri ilk növbədə onunla ifadə olunur ki, bu vilayət ən qədim çağlardan bəri ölkəmizin ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni həyatının ən önəmli mərkəzlərindən biri olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, IX-X əsrlərin məşhur coğrafiyaçısı və səyyahı Əl-İstəxri xüsusi olaraq qeyd edirdi ki, Arranda Bərdə, Əl-Bab (Dərbənd) və Tiflisdən böyük şəhər yoxdur (Vəlixanlı, 1974: 89).

Dərbənd bölgəsinin etnosiyasi taleyi, onun çoxminillik həyat salnaməsi Azərbaycan diyarı ilə, onun dövlətçilik tarixi ilə qırılmaz bağlarla əlaqəlidir. Ən ulu çağlardan bəri Dərbənd ümumən Azərbaycan siyasi və mədəni mühitinin ayrılmaz üzvi hissəsi kimi tarix səhnəsində öz varlığını təsbit etmişdir. Dərbənd bölgəsi müxtəlif türk tayfalarının məskunlaşma arealı olmuşdur. B.e. III əsrin 20-ci illərinin sonlarından başlayaraq, Şimali Qafqazdan, Don kənarından və Dunaydan Cənubi Qafqaza türk (hun) tayfaları nüfuz etməyə başlayır. IV əsrin sonlarında hunların bir qismi Albaniyanın şərqində, Dərbənd rayonunda, Xəzəryanı ovalıqda, müasir Dağıstanın dənizkənarı hissəsində məskunlaşır. Daha sonra əvvəlcə Şimali Qafqazda, oradan isə Azərbaycanda – Albaniyada digər türk tayfaları – sabirlər, xəzərlər və başqaları peyda olurlar. Sasanilər şimaldan gələn türkdilli tayfalardan – masqutlardan, alanlardan, hunlardan, sabirlərdən, xəzərlərdən və başqalarından barılar və istehkamlar inşa etməklə qorunmağa çalışırdılar (Алиева, 2012: 29-30). Tarixi mənbələrdə IV-V əsrlərdə Dərbənd bölgəsində protobulqar qəbilələrinin yaşadığı haqqında məlumatlara da rast gəlinir (Гусейнов, 2009: 92-97). Akademik, görkəmli Azərbaycan tarixçisi Yaqub Mahmudovun düzgün olaraq qeyd etdiyi kimi, "Dərbənd bütün Avrasiya məkanında yayılmış qədim türk xalqlarının tarixində mühüm rol oynamışdır. Bu şəhər ümumtürk məkanını

şimal torpaqları ilə cənub ərazilərini, oğuz türkləri ilə qıpçaq türklərini əlaqələndirən başlıca qapı idi" (Mahmudov, 2012: 3).

## ƏSAS HİSSƏ

IV əsrin sonlarından etibarən Albaniyanın Xəzəryanı vilayətlərinə, o cümlədən Dərbənd bölgəsinə Sasani ekspansiyasının yeni mərhələsi başlanır. Sasanilər tərəfindən erkən Dərbənd istehkamları şahənşah II Yezdəgirdin (438-457) dövründə ucaldılmışdır. Əsas işlər I Qubadın (488-496, 499-531) və onun oğlu I Xosrov Ənuşirəvanın (531-579) zamanında həyata keçirilmişdi. V.V.Bartold belə hesab edir ki, II Yəzdəgirdin hakimiyyətinin sonuna yaxın üsyan qaldırmış albanlar onun tikdirdiyi qalanı dağıtmış və bu da 454-cü ildə hunların Dərbənd üzərinə yürüşünü asanlaşdırmışdı (Бартольд, 1965: 420). "Dərbəndnamə"də əksini tapmış rəvayətə görə, I Qubad Xəzər xaqanı ilə aralarındakı düşmənçiliyə son qoyaraq, onun qızı ilə evlənmiş və Sasani dövləti ilə Xəzər xaqanlığı arasında sərhəd məntəqəsi rolunu oynayan qala tikdirmişdi (Козубский, 1906: 18). Ərəb və fars müsəlman ədəbiyyatı şəhərin daş divarlarının və dağların içərilərinə doğru 40 km. gedən Dağ barının inşasını I Xosrov Ənuşirəvanın adı ilə bağlayırlar. Şəhərin sosial strukturuna gəldikdə isə, qeyd etmək lazımdır ki, Narınqalada alban hökmdarları, sonralar isə Sasanilər tərəfindən təyin edilən şəhər hakimi otururdu. Sasani şahlığının Dərbənddəki canişini V əsrdə "mərzban" titulu daşıyırdı. VI əsrdə Dərbənd şəhəri ətrafında salınan istehkamlar Sasani hökmdarı I Qubad və onun oğlu I Xosrov Ənuşirəvan tərəfindən şimaldan gözlənilən hücumların qarşısını almaq məqsədilə tikilmişdir.

Sasanilər zamanında Dərbənd ticarət, sənətkarlıq və mədəni mərkəz olmuşdu. Dərbəndin strateji dayaq məntəqəsindən inkişaf etmiş orta əsr şəhərinə çevrilməsində Sasanilərin geniş tikinti fəaliyyəti böyük rol oynamışdı. Ticarət və sənətkarlığın inkişafı şəhər ərazisinin genişlənməsinə təkan vermişdi. Divarlar arasında ərazinin sahəsinə görə (150 ha) Dərbənd Qafqazın, Ön və Orta Asiyanın bir çox erkən orta əsr şəhərini üstələyirdi (Кудрявцев, 1982: 19). Mənbələrə görə I Xosrovun dövründə Dərbənd şəhərinə saxsı tünglər vasitəsiylə dağ bulaqlarından su gətirilmişdir. "Dərbəndnamə" əsərində olan məlumatlardan görünür ki, VI əsrin ortalarında İranın daxili vilayətlərindən Dərbənd ərazisinə üç min ailə köçürülmüşdür. Sasani hakimiyyəti devrildikdən sonra da Dərbənd şəhəri öz iqtisadi-siyasi əhəmiyyətini uzun müddət saxlaya bilmişdir.

V-VII əsrlərdə Dərbənd Albaniyanın siyasi-ideoloji mərkəzlərindən biri idi. Alban tarixçisi Musa Kalankatuklunun məlumatlarına əsasən, İsa Məsihin həvarilərindən olan Faddeyin şagirdi Yeliseyin Albaniyada xristianlığın təbliğatına Çoladan – qədim Dərbənd bölgəsindən başlaması, habelə alban patriarx taxtının 552-ci ilə qədər Çolada yerləşməsi (Kalankatuklu, 1993: 18, 76). Dərbəndin Şimali Azərbaycanın – Albaniyanın ruhi-mənəvi məkanında mövqe və önəmindən xəbər verir.

Xəlifə Osmanın dövründən etibarən (644-656) ərəb ordularının Dərbənd bölgəsinə yürüşləri başlanır. VII əsrin II yarısında Dərbənd gah ərəblərin, gah da xəzərlərin əlinə keçirdi. Xilafətin şimal hüdudlarında sərhəd qalası olan Dərbənd Xəzər dənizinin ən mühüm limanı idi. Şəhər dənizin içərilərinə doğru uzanan Daş hasarla əhatə edilmişdi. Bu şəhərdə olmuş əl-İstəxri və İbn Hövqəlin məlumatına görə «Bab əl-Əbvab sahil şəhəridir. Ortasında gəmilərin yan alması üçün körpü var. Körpü ilə dəniz arasında hər iki yandan Qoşa divar çəkilmişdir. Belə ki, gəmilərin giriş yolu dar və çox girintili-çıxıntılıdır. Giriş…zəncirlənmişdir…heç bir gəmi icazəsiz buraya nə daxil olur, nə də çıxır». Şəhərin strateji mövqeyindən istifadə edən ərəb xəlifələri onun abadlaşdırılmasına səy göstərirdilər; təsadüfi deyil ki, Azərbaycanın ən qədim məscidlərindən biri Dərbənd Cümə məscididir. Məsələn, xəlifə Süleymanın dövründə (715-717) Məsləmə ibn Əbdülmalik adlı sərkərdənin başçılığı ilə Dərbəndi xəzərlərdən geri almaq məqsədi ilə qoşun göndərilmişdir (bax Xəzər-ərəb müharibələri). Məsləmə xəzərləri

Dərbənddən çıxardığı zaman qala və bürclər ziyan görmüşdü. O, qala divarlarını bərpa edərək burada ərəb hakimiyyətini gücləndirmişdir. Ərəblərin dövründə Xəzər dənizi vasitəsiylə şimaldan gətirilən ticarət malları Dərbənd vasitəsiylə Cənubi Qafqaza və Yaxın Şərq ölkələrinə daşınırdı. Ərəb mənbələrində göstərildiyinə görə, Ərdəbildən bir neçə dəfə böyük olan bu şəhərdən Azərbaycan və İrana kətan paltarlar aparılırdı. Bundan başqa Dərbənddə zəfəran da yetişdirilirdi. Ərəblər Dərbənddə qəti şəkildə 734-cü ildə möhkəmlənərək, oranı özlərinin Qafqazdakı ən iri dayaq məntəqəsinə çevirdilər. Dərbənd bir növ möminlər və kafirlər arasında sərhəd kimi dini əhəmiyyət kəsb etmişdi, ona görə möminlərin ulu qapısı adlanırdı. Ərəb istilalarının ən mühüm müsbət nəticəsi tarixi Azərbaycan torpaqlarının – Albaniyanın və Atropatenanın (Adurbadaqanın) vahid siyasi və mədəni məkanda – Azərbaycanda birləşməsi oldu. Ona görə də qaynaqlarda (ət-Təbəri, İbn əl-Əsir və b.) Dərbənd artıq Azərbaycan vilayətinin məntəqəsi kimi göstərilirdi (Piriyev, 2006: 47).

VII-IX əsrlərdə əsrlərdə ticarətin genişlənməsi, dəniz ticarətinin inkişafı Xilafət xəzinəsinə xeyli gəlir və mənfəət gətiridi. Buna görə də Dərbəndin hakim dairələri ehtiyatı əldən vermədən Xilafətin yalnız hərbi-strateji deyil, ticarət mənafelərinin də keşiyində dururdular. «Dərbəndnamə»dəki məlumata görə, ehtiyatlı dərbəndlilər şəhərin müdafiə sisteminin quruluşunu gizlətmək məqsədilə Xəzər xaqanının Dərbəndə göndərdiyi elçilərinin gözlərini bağlamışdılar. Avropa və Asiya arasında əlverişli coğrafi mövqe tutan Dərbənd beynəlxalq ticarət magistralları üzərində yerləşdiyindən xarici və tranzit ticarətdə iştirak edirdi. Yerli ticarətin xam ipək, neft, zəfəran, xalçalar, toxuculuq, sənətkarlıq məmulatları və digər malları müxtəlif ölkələrdən olan tacirləri cəlb edirdi. Həmçinin Dərbənd keçidindən vaxtı ilə Böyük ipək yolu adını almış ticarət yolu da keçirdi. X əsr ərəb coğrafiyaçısı və səyyahı İbn Hövqəl yazırdı ki, Bab əl-Əbvab "öz becərilən torpaqlarına görə Ərdəbildən zəngindir" və Tiflisdən böyükdür (Кудрявцев, 1982: 40). Beləliklə, həmin dövrdə Dərbənd Qafqazın ən böyük şəhəri kimi qarşıya çıxır. Dərbəndin ən qədim iri dini abidələrindən sayılan Cümə məscidi kompleksi VIII əsrin əvvəllərində tikilmişdi. Ərəb dövründə burada həmçinin 7 məhəllə məscidi də inşa edilmişdi.

## NƏTİCƏ

869-cu ildə Dərbənddə ərəb mənşəli Haşim ibn Suraka əs-Suləmi tərəfindən müstəqil əmirliyin əsası qoyuldu. Bununla da Dərbənd xilafətin köçərilərlə mübarizədə dayaq nöqtəsi olmağa son qoymaqla, onun tərkibindən çıxır və Qafqazın ən iri feodal qurumlarından birinə, özünəməxsus şəhər-dövlətə çevrilir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu gün də Azərbaycan tarixi ilə yanaşı, bütövlükdə Qafqaz tarixi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən Dərbənd, IV-IX əsrlərdə də ölkəmizin iqtisadi, siyasi, strateji, ticari və mədəni həyatında əvəzolunmaz rol oynamışdır.

## ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:


1. Kalankatuklu M. (1993). *Albaniya tarixi. Qoş M. Alban salnaməsi. Tərcümə edəni Z.Bünyadov*. Bakı: Elm.
2. Mahmudov Y.M. (2012). *Dərbənd: tarixin qardaş xalqlara birlik əmanəti*. Bakı, AMEA A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun Elmi Əsərlərinin Xüsusi buraxılışı, №40.
3. Piriyev V.Z. (2006). *Azərbaycanın tarixi-siyasi coğrafiyası.* Bakı: Müəllim.
4. Vəlixanlı N.M. (1974). *IX-XII əsr ərəb coğrafiyaşünas-səyyahları Azərbaycan haqqında.* Bakı: Elm.
5. Алиева С. И. (2012). *Древний Азербайджанский город Дербент на этнополитической карте Кавказа*. Bakı: AMEA A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun Elmi Əsərlərinin Xüsusi buraxılışı, №40.
6. Бартольд В.В. (1965). *Сочинения. Т. III. Работы по исторической географии*. М. Наука.

7. Гусейнов Г. (2009). *Энциклопедия города Дербента / ред. кол. Ш. С. Ахмедов [и др.]*. Москва: [s.n.].
8. Козубский Е.И. (1906). *История города Дербента.* Темир-Хан-Шура: Изд. Русская типография.
9. Кудрявцев А.А. (1982). *Великий город на Каспии. Дербент в эпоху феодализма.* Махачкала: Даг. кн. изд.

# İLÂHÎ HİTAP - KOLEKTİF ALT ŞUUR İLİŞKİSİ

**Mazhar DÜNDAR**
İ.H.L. Meslek Dersleri Öğretmeni

**Fethi DEMİR**
İ.H.L. Meslek Dersleri Öğretmeni

## ÖZET

İlâhî hitap, hem muhteva hem de iletişim biçimi olarak duyular ötesi, metafizik bir nitelik arz etmektedir. Bu sebeple Yüce Allah, hitabını insanlar arasından seçtiği peygamberler aracılığıyla ulaştırmıştır. "*Vahiy*" kelimesi; kalbe bir şeyi ilka etmek, ilhamda bulunmak, emir vermek, gizlice fısıldamak ve telkinde bulunmak gibi manalara gelmektedir. Bu kelime, kavramsal olarak, şuurlu ve bilgi yoğunluklu bir hitap sürecidir. Bilgi ve emir aktarımı, bilişsel bir transfer olgusudur.

"*Kolektif alt-şuur*" ise, İlâhî hitabın mahiyetini açıklamaya yönelik oldukça modern bir yaklaşım tarzıdır. Watt'a göre İlâhî hitap, Tanrı ile peygamberler arasındaki bir irtibat hadisesi olup, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet gibi üç Tanrısal dinin temelini oluşturan bir unsur mahiyetindedir. Bununla beraber Watt, farklı bir yaklaşım sergilemekte ve İlâhî hitabın inzalini modern bir anlayışla açıklamaya çalışmaktadır. Yani ona göre üç büyük İlâhî dinin vahiy tecrübeleri, "*kolektif alt-şuur*"dan kaynaklanmaktadır. Peygamberler yaşamış oldukları tecrübeler neticesinde, bazı sözleri kalplerinde veya şuurlarında duymuşlardır. Modern düşünce, bu ifadelerin, peygamberlerin şuurlarına veya kalplerine ulaşmasını "*kolektif alt-şuur*" vesilesiyle izah etmeye çalışır. Yani "*kolektif alt-şuur*" fikrinde, yaratıcı bir unsurun varlığı kabul edilmekte ancak bu yaratıcı unsur, "*kolektif alt-şuur*"u İlâhî hitabın kaynağı kılmaktadır.

İlâhî hitap tecellilerinin, toplumun taleplerini, beklenti ve ihtiyaçlarını, değişim ve gelişimlerini dikkate aldığını söyleyebiliriz. Toplumun gücünü, fizyolojisini, kültürünü, dikkate alarak, aracı melek vasıtasıyla peygamberlere bildirilmektedir. Ancak "*vahiy*" hadisesi İlâhî bir etkinliktir. O halde İlâhî hitabın muhtevalarını, "*kolektif alt-şuur*"dan şuur seviyesine yükselen bilgiler olarak görmek pek isabetli değildir. Bu bildiride "*İlâhî hitap-kolektif alt şuur ilişkisi*" ele alınıp değerlendirilecektir.

**Anahtar Kelimeler**: İlahi Hitap, Ruh, Vahiy, Kolektif Alt şuur

## ABSTRACT

The divine address is a metaphysical quality that is beyond the senses, both as content and as a form of communication. For this reason, Allah Almighty has delivered his address through the prophets chosen among the people. The word "Revelation; It is meant to give something to the heart, inspire, give orders, secretly whisper and suggest. This word, conceptually, is an appeal process that is conscious and knowledge-intensive.

The "collective subconscious" is a very modern approach to explaining the nature of the Divine address. According to Watts, the Divine address is a connection between God and the prophets and constitutes the basis of three divine religions such as Judaism, Christianity and Islam. However, Watt takes a different approach and tries to explain the descent of the Divine address in a modern way. In other words, the revelation experiences of the three great Divine religions, for him, stem from the "collective subconscious". As a result of their experiences, the prophets heard some words in their hearts or consciousness. Modern thought tries to

explain the access of these expressions to the consciousness or the hearts of the prophets on the occasion of "collective subconsciousness". In other words, in the idea of "collective subconsciousness", the existence of a creative element is accepted, but this creative element makes "collective subconsciousness" the source of the Divine address.

We can say that divine addressing manifestations take into account the demands, expectations and needs of the society, their change and development. Taking into account the power, physiology, and culture of society, it is communicated to the prophets through the intermediary angel. However, the "revelation" incident is a divine activity. Therefore, it is not right to see the contents of the Divine address as information that rises from the collective sub-consciousness to the level of consciousness. In this report, the relationship between divine address and collective subconsciousness will be discussed and evaluated.

**Keywords**: Divine Address, Spirit, Revelation, Collective Subconsciousness

## GİRİŞ

Yüce Allah, kâinatı ve insanı yarattıktan sonra, onu kendi haline bırakmamıştır. Bu sebeple varlığına ve birliğine delâlet eden kozmik varlıkları yaratmakla kalmamış, insanlara sözlü hitabını da bildirmiştir. Ancak bu sayede insan, kendini tanıma imkânına kavuşmuş ve nihayetinde görünmeyen âlemle sıkı bir ilişkide bulunması gerektiği gerçeğini kolayca idrak edebilmiştir.

Hitabın kaynağı Yüce Allah'tır. Hedefi ise insanın dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamaktır. Bu nedenle tarih boyunca gönderilen peygamberlere yapılan hitabın esası değişmemiştir. Ancak toplumdaki değişim, gelişim ve ihtiyaçlarına göre esasa taalluk etmeyen hususlarda değişiklikler söz konusu olmuştur.

"*Vahy*"; Yüce Allah'ın dilediği mesajlarını peygamberlerine gizli ve süratli olarak bildirmesi veya dilediği kimselere mesajlarını, özel bir biçimde iletmesidir. Böylelikle "*vahy*"in genel olarak, Allah ile peygamberleri arasında meydana gelen bir hitap olgusu olarak tanımlandığını söyleyebiliriz.

### İnsanların İhtiyaç ve Beklentileri

İlâhî hitabın amacı ve hedefi insanların dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamaktır. Hitabın muhtevaları evrensel olmakla birlikte, muhatap alınan toplumun ihtiyaç ve talepleri, kültürel durumları dikkate alınmıştır. Mesela, İlâhî hitapta cennet, susuz bir hayatla mücadele eden bedevî Arapların özlemlerini gideren ve onları tatmin eder bir şekilde nitelendirilmiş,[1] cennetteki yiyecek ve içecekler, onların bildikleri türlerle açıklanmıştır.[2]

Şunu ifade edelim ki, Kur'ân elbette muhatap aldığı toplumun örf, adet ve kültür seviyelerini dikkate almış ve onların anlayacağı dilden hitap etmiştir. Fakat Kur'ân'ın evrensel boyutunu da göz ardı etmemek gerekmektedir. Kur'ân'daki cennet nimetleri ve nitelemeleri, Arapları ilgilendirdiği ve onların hoşuna gittiği kadar, tüm toplumların hoşuna gidecek ve onları cezbedecek mahiyettedir. Aynı zamanda evrensel bir karakter taşımaktadır.

Yine İlâhî hitabın muhtevası, indiği toplumun tabiat tasavvurlarını da dikkate almıştır. Bedevî Arapların dünya hakkında kabul etmiş oldukları sade ve basit bilgilerinin etkilerini, temsilî anlatımlarla Kur'ân'da bulmak mümkündür. Mesela Kurân'da;

---

[1] Hamîdullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, İrfan Yay. Çev. Sâlih Tuğ, İstanbul, 1993, II, 725-726.
[2] Bkz. Şâtıbî, Ebû İshâk İbrahim b. Musa, *el-Muvâfakât fi Usûli'ş-Şeriâ,* trc. Mehmet Erdoğan, İz Yay. İstanbul, 2016 II, 76.

"*O, yeri sizin için döşek yaptı";*[3]

"*Onları sarsmasın diye yere de sabit dağlar yerleştirdik";*[4]

*"Gökyüzünü de korunmuş bir tavan yaptık"*[5] buyurulmuştur.

Bütün bunlar, o dönemki Arapların genel dünya görüşleriyle örtüşen bilgilerdir. Kur'ân'ın ilk muhatapları bu ayetleri kendi dünya görüşleri çerçevesinde anlıyorlardı. Aynı şekilde günümüz insanı da söz konusu ayetleri, asrımızın müspet ilimleri çerçevesinde daha farklı bir şekilde anlayabilmektedir. Demek oluyor ki İlâhî hitap, o günkü muhatapların anlayacağı bir seviyede onlara hitap etmiş ve onları tatmin etmişken, aynı ifadeler bugün için de doğru ve geçerlidir. Bu da İlâhî hitabın, her dönem için anlaşılır olduğunu, toplumun dinamik ve canlı olması gibi, Kur'ân'ın da mana potansiyeli bakımından zengin ve canlı olduğunu, muhatapların ilmî seviyeleri geliştikçe bu hitabı her dönem için farklı şekilde anlayabileceklerini göstermektedir. Bunu, İlâhî hitabın bir karakteristiği olarak görebiliriz.

**İlâhî Hitap Kültür İlişkisi**

İlâhî hitabın maksadı, insanlar arasında adaleti sağlamak, onlara dünya ve ahirette mutlu olmanın yollarını göstermektir. Eğer bu mutluluk, insanlar tarafından benimsenip âdet haline getirilen ve aklıselim sahipleri tarafından da doğru kabul edilen örflerle ilgili ise, elbette ki İlâhî hitabın onları dikkate almaması, insanları bazı hususlarda çeşitli sıkıntılara sokabilirdi. Bu sebepledir ki Yüce Allah, insanların maslahatlarını gözeterek, onların uyguladıkları birtakım örf ve âdetleri, ya olduğu gibi almış ya da bazı yeni düzenlemelere tabi tutmak sûretiyle, uyulması gereken birer hüküm haline getirmiştir. Buna karşın, insanlara zarar veren hususlara yol açan gelenekleri de kaldırmıştır. Mesela İlâhî hitap, Cahiliye dönemindeki kısas uygulamasında, hataen öldürmelerde kısası tatbik etmelerini kaldırmış;[6] yerine diyet uygulamasını getirmiş[7] ve kısasın uygulanabilmesi için kasıt şartını getirmiştir.[8] Yine, suçun şahsîliği hükmünü getirmek sûretiyle, Cahiliye döneminde uygulanan, suçlunun yakınlarını cezalandırma şeklindeki âdetlerini ortadan kaldırmıştır.[9] Böylelikle İslâm, İlâhî adalet ve hakkaniyet ölçüleri çerçevesinde, Cahiliye devrindeki uygulamalardan bazılarını tamamen kaldırmış, bir kısmını da yeniden düzenlemiştir.

İlâhî hitap, toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenmektedir. Hitap çoğu zaman, toplumu yönlendirerek onları belli bir hedefe doğru götürürken, bazen de toplumun kültür yapısını, örf ve adetlerini, fiziksel ve rûhsal durumlarını, beklenti ve ihtiyaçlarını dikkate almıştır:

"*Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere sığır ve koyunun iç yağlarını da onlara haram kıldık. Bu, zulümleri yüzünden onlara verdiğimiz cezâdır. Biz elbette doğru söyleyeniz."*[10]

Yahudilere haram kılınan tırnaklı hayvanların etleri Müslümanlara helal kılınmıştır. Bu hayvanlar daha önce Yahudilere de helal iken onlar tefecilik yaptıkları, fakir insanları ezdikleri ve birtakım kuruntulara kaydıkları için daha önce kendilerine helal olan bazı şeyler onlara haram kılınmıştır. Yahudilerin bu istekleri yaygınlaşınca, Yüce Allah da -ceza olarak- daha evvel helal olan bazı şeyleri onlara haram kılmıştır.[11]

---

[3] Bakara, 2/22.
[4] Enbiya, 21/31.
[5] Enbiya, 21/32.
[6] Bkz. Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l- Buhârî,* Çağrı Yay. İstanbul, 1992, Menakibu'l Ensar, 26.
[7] Bkz. Nisa, 4/92.
[8] Bkz. Nisa, 4/92.
[9] Bkz. En'am, 6/164; Fâtır, 35/18; İsrâ, 17/18.
[10] En'am, 6/146.
[11] Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri,* Yeni Ufuklar Neş. İstanbul, 1988, III, 247.

Yukarıdaki açıklamalardan, İlâhî hitabın toplumun yaşantısını, örf ve âdetlerini dikkate aldığı, toplum içinde yerleşmiş olan doğru şeyleri pekiştirerek desteklediği ve hatalı hususları da değiştirmek ve ıslah etmek suretiyle düzenlemelerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

## Kolektif Alt- Şuur

"*Kolektif alt-şuur*", İlâhî hitabın mahiyetini açıklamaya yönelik oldukça modern bir yaklaşım tarzıdır. Bu görüş, aslında Jung'a ait olmakla birlikte[12] bir Hristiyan İlâhîyatçısı olan W. Montgomery Watt (ö. 2006) tarafından yeni bir anlayışla ele alınmış ve bazı uygulamalarla İlâhî hitaba kaynak olarak gösterilmiştir. Watt'a göre İlâhî hitap, İlâhî bir etkinlik şekli olarak, Tanrı'nın beşer ile iletişim kurma hadisesidir. İlâhî hitap, Tanrı ile peygamberler arasındaki bir irtibat hadisesi olup, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet gibi üç Tanrısal dinin temelini oluşturan bir unsur mahiyetindedir.[13]

Watt'a göre İlâhî hitap, beşerin aşkınlık alanı hususunda malumat edinebilmesinin kaynağı olup, peygamberlerin aracı olmalarıyla diğerlerine ulaştırılır.

Watt, insanlığın müspet ilimler sahasında kat ettiği başarı ve tecrübeyi temel alarak, yine aşkınlık alanı hakkında elde edilen bilgiyi de ilk etapta beşerî bir tecrübe olarak kabul etmektedir. Peygamberlerin yaşamış oldukları tecrübelerin belli başlı özelliklerinden bir tanesi, bazı sözleri kalplerinde veya şuurlarında duymuş olmalarıdır. Modern düşünce, bu ifadelerin, peygamberlerin şuurlarına veya kalplerine ulaşmasını "*kolektif alt-şuur*" vesilesiyle izah etmeye çalışır.[14]

Watt, "*kolektif alt-şuur*" görüşünün meşhur psikolog Jung'a ait olduğunu ifade etmektedir. Jung'a göre, hem bireylerin rüya ve hayal dünyalarında, hem de toplumun dinî mitoslarında şuur altından şuur üstüne çıkan şeyler, beşerî faaliyetlerin kaynağını oluşturan "*Libido*"dan veya hayat enerjisinden gelmektedir. Bireydeki "*Libido*", kısmen ferdin kendine özgü bir niteliği, kısmen de içinde yaşamış olduğu toplum ve nihayet kendisiyle topyekûn insan soyu arasında ortaklaşa yaşanan bir vasıf olmaktadır. Jung, "*Libido*"nun başkalarıyla olan ortak bölümüne "*kolektif alt-şuur*" (ma'şerî vicdan) ismini vermektedir. O'na göre, dinî görüşlerin pek çoğu, "*kolektif alt-şuur*"dan şuur düzeyine çıkan unsurlardır.[15] Yani Jung'a göre dinî şuurun kaynağı, "*Libido*" adını verdiği hayat enerjisi olmaktadır. Bu enerji hem bireysel hem de toplumsal olabilmektedir. İşte dinî fikirlere kaynak olarak, bu "*kolektif alt-şuur*"dan şuur seviyesine çıkan düşünceleri görmektedir. Watt ise, Jung'un bu görüşüne katılmakla birlikte, dinin Tanrısal boyutunu göz ardı etmemektedir.

Watt'a göre üç büyük İlâhî dinin vahiy tecrübeleri, "*kolektif alt-şuur*"dan kaynaklanmaktadır. O'na göre Tanrı'nın, "*kolektif alt-şuur*" vasıtasıyla faaliyette bulunup bulunmadığını onaylamak, mü'min bir kimsenin kendisiyle alakalı bir durumdur. Nasıl ki Tanrı, günlük olarak insanlara rızık veriyor ve bunu birtakım aracılar vasıtasyla sağlıyorsa, mümin kişi de bu aracıların varlığını inkâr etmeden rızkının Tanrı'dan geldiğine inanıyorsa, burada öne sürülen görüşe göre de bütün varlıkların aşkın kaynağı olan Tanrı'nın, "*kolektif alt-şuur*" aracılığıyla faaliyet gösterdiğini söylemek ciddi bir problem teşkil etmeyecektir.[16] Yani "*kolektif alt-şuur*" fikrinde yaratıcı bir unsurun varlığı kabul edilmekte ve bu yaratıcı unsur, "*kolektif alt-şuur*"u varlığın aşkın kaynağı için bir araç kılmaktadır.

---

[12] Ülken, Hilmi Ziya, *Din Sosyolojisi*, İÜEF Yay. İstanbul, 1943, 27.
[13] Watt, W. Montgomery, *Modern Dünyada İslâm Vahyi*, çev. Mehmet Aydın, Hülbe Yay. Ankara, 1982, 24.
[14] Watt, *Modern Dünyada İslâm Vahyi,* 148–149.
[15] Watt, *Modern Dünyada İslâm Vahyi,* 149.
[16] Watt, *Modern Dünyada İslâm Vahyi,* 149–151.

"*Kolektif alt-şuur*"dan kaynaklanan fikirlerin, içlerindeki yeniliklere rağmen geçmişten tamamıyla kopup gelmemekte, mevcudun bir devamı olarak kendilerini gösterirler. Dolayısıyla peygamberler aracılığıyla "*kolektif alt-şuur*"dan ortaya çıkan yeni fikirler, daha önce varlık alanına gelen ve toplumca benimsenen fikirlerin genişletilmiş, düzeltilmiş ve kısmen de gözden geçirilmiş şekillerinden ibarettir. Bu yenilerin ortaya çıkması gereklidir. Çünkü eskiler ya tahrif edilmiş, ya da yeni şartlar ortaya çıktığından, yeni bir hedefin belirlenmesi gerekmektedir.

## SONUÇ

İlâhî hitap tecellilerinin, toplumun taleplerini, beklenti ve ihtiyaçlarını, değişim ve gelişimlerini dikkate aldığını söyleyebiliriz. Başka bir ifade ile İlâhî hitap, emri vaki, tepeden inme değil; toplumun gücünü, fizyolojisini, kültürünü, dikkate alarak, aracı melek vasıtasıyla peygamberlere bildirilmektedir. Bu hitapta bulunulurken, ne peygamberlerin, ne de muhatap alınan toplumların iradelerinin bu hitaba herhangi bir şekilde müdahale etmesine imkân verilmemiştir. O halde İlâhî hitabın muhtevalarını, kolektif alt-şuurdan şuur seviyesine yükselen bilgiler olarak görmek, İlâhî hitap hadisesini asıl kaynağında uzaklaştırıp beşerî bir etkinlik haline getirir ki bu da pek isabetli değildir.

## KAYNAKÇA

Ateş, Süleyman, ***Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri***, Yeni Ufuklar Neş. İstanbul, 1988.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l- Buhârî,* Çağrı Yay. İstanbul, 1992.

Hamîdullah, Muhammed, ***İslâm Peygamberi***, İrfan Yay. Çev. Sâlih Tuğ, İstanbul, 1993.

Şâtıbî, Ebû İshâk İbrahim b. Musa, ***el-Muvâfakât fi Usûli'ş-Şeriâ***, trc. Mehmet Erdoğan, İz Yay. İstanbul, 2016.

Ülken, Hilmi Ziya, ***Din Sosyolojisi***, İÜEF Yay. İstanbul, 1943

Watt, W. Montgomery (ö. 2006), ***Modern Dünyada İslâm Vahyi***, çev. Mehmet Aydın, Hülbe Yay. Ankara, 1982.

# KADIN SORUNLARI BAĞLAMINDA SEVGİ SOYSAL'IN *"ŞAFAK"* ROMANI

**Meliha TATLI**
Ardahan University

## ÖZET

Sevgi Soysal, romanlarının konusunu genel olarak 12 Mart dönemi uygulamalarından alan önemli yazarlarımızdan biridir. Bu dönemin tipik romanlarından biri de hiç şüphesiz yazarın son romanı olup 1975 yılında yayımlanan *"Şafak"*tır. Roman Sevgi Soysal'ın 12 Mart dönemi Adana'sında yaşadığı sürgünlerden, acılardan ve hatıralardan izler taşır. Soysal o dönemin hem tanığı hem de sanığı olması hasebiyle yaşanan olaylara, birtakım sorunlara ve günler boyu süren sorgulamalara hem toplumsal hem gerçekçi hem de kadın bakış açısıyla bakabilmiştir.

Sevgi Soysal *Şafak*'ın baş kadın kahramanı olan Oya Ertem'in duygu ve düşünce dünyasına ışık tutmuş, onu hem bir kadın hem de bir siyasi olarak okuyucuya sunmuştur. Oya dışındaki kadınlar –Ali'nin karısı Gülşah ve onun kız kardeşi Ziynet- her ne kadar silik birer kadın kahraman gibi görünseler de hem kadın sorunlarının yansıtılması hem de Oya'yı değerlendirmek, ondan farklı hayat tarzı ve düşünce yapısına sahip olmaları açısından önemlidirler. Bunların dışında Oya'nın cezaevinde tanıştığı kadınlar da oldukça dikkat çekici ve gerçekçidirler. Oya ve onun gibiler toplumda kadın olarak var olmaya çalışan hatta kadın oldukları için suçlanan ve sahip oldukları haklardan mahrum bırakılarak toplum dışına atılan kişilerdir.

Bu çalışmada başta Oya olmak üzere kadınların yaşamları, toplum içindeki yerleri ve yaşadıkları sorunlar ele alınmıştır.

**Anahtar Sözcükler**: Sevgi Soysal, *Şafak*, Kadın, 12 Mart Dönemi

## GİRİŞ

12 Mart dönemi romanları toplumu derinden sarsan onlar da bedensel yaraların yanında daha çok ruhsal yaralar açan, insanların içinden dahi konuşmaya korktuğu, birileri tarafından sürekli takip edilmek korkusu yaşayan insanların romanıdır. Bu romanlarda devrim hareketi arka plandadır belirgin olan ve okuyucuya verilen egemen güçlerin devrimcilere yaptıklarıdır. Yani işkencelerin, cezaevlerinin karakolların ve sorgulanmaların ön planda olduğu romanlardır. Hatta buradaki siyasi kimliğe sahip olanlarının ne suç işlediği bile okur tarafından bilinmez. Bütün bu özellikleriyle birlikte *"Şafak"* romanı edebiyat tarihçelerine göre de 12 Mart dönemini en iyi yansıtan önemli bir romandır.

Diğer 12 Mart romanlarında olduğu gibi Şafak'ta egemen güçlerle –polis memuru Abdullah, müdür Zekâi Bey ve emekli Albay Muzaffer Bey-, devrimciler –Oya, Mustafa ve daha niceleri- arasındaki karşıtlıkların romanıdır. *"ezen-ezilen karşıtlısı faşizan güçlerle devrimciler arasındaki çatışmada somutlanır."* (Moran, 2016: 20). Romanı kısaca özetlersek

şöyledir: *Şafak* romanı bir gece vakti meydana gelen olayların şafak vaktinde sona ermesidir. Roman Adana'da geçer zaman ise tam olarak bilinmese de 12 Mart Askeri Muhtırası sonrası döneme rastladığı romandan anlaşılmaktadır. Roman baskın, sorgu ve şafak olmak üzere üç bölümden oluşur. Akşamdan sabaha kadar olan bir süreyi kapsar.

Romanın birinci bölümü Adana'da bir işçi evindeki farklı görüşteki insanların bir araya toplanmasıyla başlar. Suçunun tam olarak ne olduğunu bilmediğimiz Adana'ya sürgüne gönderilip ve bir otel odasında yalnız başına yaşayan Oya'nın polisler tarafından sürekli gözlendiğini görürüz. Oya'nın adliyede avukat Hüseyin'le tanışması onun dayısı Ali'nin evindeki yemeğe davet edilmesini sağlar. Oya otel odasında o kadar yalnız ve sıkılmıştır ki yemek teklifini kabul eder. Yemek teklifini kabul ettikten sonra her ne kadar pişman olsa da akşamki yemeğe gider. Aslında bu yemeğin amacı Oya gibi siyasi olan on dört ay İstanbul'da cezaevinde kalan Mustafa'nı tahliye edilmesini kutlamaktır. Mustafa evli ve çocuklu olup karısı Güler'in yanına Urfa'ya gitmeden önce onu okutan ve ona emeği geçen dayısı Ali ve yengesi Gülşah'ı ziyaret etmek ister. Ayrıca o akşamki yemekte Gülşah'ın kız kardeşi Ziynet ve onun kocası Zekeriya da vardır. Sonrasında Ali'nin Almanya'da yeni dönen komşusu Ekrem de yemeğe katılır. Ekrem her ne kadar Ali, Mustafa ve Hüseyin'i eleştirse de yemekte dikkat çeken diğer bir nokta ise Oya ve Mustafa'nın sürekli düşüncelere dalıp içlerinden konuşmaları ve özellikle Oya'nın yalnızlık ve yabancılık çekmesidir. Olaylar böyle devam ederken eve baskın yapılır, evdeki erkekler ve Oya gözaltına alınır.

Romanın ikinci bölümü olan sorgu ise Akdeniz Sanayi Fabrikası müdürü emekli Albay Muzaffer Bey ve polis müdürü Zekâi Bey'in briç partisiyle başlar. Polis memuru Abdullah Zekâi Bey'i arayarak baskından haber verir. Zekâi Bey emniyete gelerek gözaltına alınanları sorguya başlar. Bunlardan ilki Oya'dır. Oya'nın hem kadın hem de siyasi olması Zekâi Bey'in dikkatini çeker ve onu kadın olmakla suçlar. Geriye dönüş tekniğiyle Oya'nın cezaevindeki anılarına, orada tanıştığı kadınların hayatlarına tanık oluruz. Aynı şekilde Mustafa'nın sorguya çekilmesi ve onun da cezaevindeki anılarına tanık oluruz. Ali falakaya yatırılır. Hüseyin de sorguya bile alınmadan romanın üçüncü bölümünde hepsi serbest bırakılır.

Şafak bölümünde kişilerin sadece serbest bırakılmaları değil ayrıca yazarın o dönemin Adana'sını zengini yoksulu, çocuğu yaşlısı ile bize yansıtması da dönem açısından önemlidir. *"Şafak" adlı son bölümde, Adana kentinin işlek bir caddesiyle sembolize edilen Türk toplumunun panoraması verilir. Yazar, kamera tekniğini kullanarak ama daha çok ideolojik bir bakışla ve sınıfsal farklılığın tipik örneklerine odaklanarak köşe başlarında iş bekleyen amelesinden pavyon kapatan kaçakçısına kadar değişik insan manzaraları sunar."* (Korkmaz, 2016: 505). Böylelikle makalede kadın meseleleri üzerinde duracağımız için ayrıntılı biz özetten çok kısa bir özet vermenin daha doğru olacağını düşündük.

## KADIN SORUNLARI VE *"ŞAFAK"* ROMANI

Ataerkil toplumdaki toplumsal cinsiyet ilişkileri toplumda ve aile içinde sınırları belirlenmiş olup ona göre yaşanmaya çalışılmıştır. Bu toplumda erkeğin her zaman kadından daha çok hakka ve güce sahip olduğu görülmektedir. Erkek hemen hemen her durumda hem sosyal hem de ekonomik olarak kadından üstündür. Böyle olunca da kadın özne konumundan çıkarılıp

nesne konumuna getirilmiş olur. Böylece mülkiyet hakkı erkekte olan *"kadın tıpkı bir ev, arsa, işyeri ya da satın alınabilecek bir eşya gibi "zimmete geçirilmiş"tir. Özel duyguların ve arzuların herkesleşmesi ve aleni bir tarzda yaşanması, duygu(sallık) yitimini imlediği gibi, yaşamın mekanikleşmesi, kadının metalaştırılması ve cinselliğin sadece fiziksel bir ihtiyaç olarak görülmesi anlamına da gelir."* (Aşkaroğlu, 2016: 43). Böylelikle ataerkil toplumda kadın bütün hakları elinden alınmış, hiçbir konuda söz sahibi olamamış bir köledir. Bir aile ortamında birlikte yaşanması için kadın ve erkek üzerine düşen görevleri yerine getirmek zorundadır. Özellikle de kadının bu görevleri yerine getirmesi gerekir. Şayet yerine getirmiyorsa erkek tarafından şiddete dahi maruz kalabilir ve böylece evlilik hayatında mutlu olamayan kadınların trajedisi başlamış olur.

Ataerkil toplumda kadın ailesinin istediği kişi dışında evlenemez. Baba kimi münasip görmüşse onunla evlendirilir. Kızın istemediği biriyle evlendirilmesi onu yaşamaktan mahrum bırakır. Baba hükümet gibi görüldüğünden ona karşı gelmekte ahlaksızlık olarak görülür. Bazıları bu durumu kabul etmezken, bazıları da bundan hoşnuttur çünkü toplum tarafından kabul edilen normlara uymak zorundadırlar. Kadınların yaşadığı sorunların başında zorla evlendirilme ve ömür boyu sevmediği biriyle yaşama mecburiyetinde olmaları gelir. Yani demek istediğimiz şey erkeğin her zaman kadın üzerinde söz hakkına sahip olup kadının varlığının hiçe sayılmasıdır. Erkeğin yüceltilip devlet gibi görülmesini *"Yenişehir'de Bir Öğle Vakti"* romanında şu ifadelerle belirgin olarak görebiliriz.

> *"Beybaban münasip görürse!"*

*Bu Mevhibe'ye her gün söylenen ve onun kuşkusuz kabullendiği bir cümleydi."Vekil beybaba" neyin münasip olup olmadığını bilir. "Vekil beybaba" münasip olanı uygun görür. Çünkü hükümettir, devlettir "vekil beybaba" mevhibe de hükümetin, devletin kızıdır. Devleti, hükümeti o saymayacak da kim sayacak? Vekil beybabaya karşı çıkmak bir anlamda hükümete, devlete karşı çıkmaktır."* (s.130). Erkeğin, babanın bu derece yüceltilmesi kadının aşağılanmasına her zaman olanak tanımıştır.

Ataerkil toplumun etkilerini "Şafak" romanında da görmek mümkündür. Erkeklerin okula gönderilip kızların okutulmaması ve bu haklarının ellerinden alınması da bu toplumun önemli bir özelliğidir. Ali'nin Mustafa'yı okula gönderip kendi kızını okutmaması erkek-kadın ayrımının romandaki örneğidir. Evdeki işlerin, yemeklerin kadın tarafından yapılması, erkeğe ve eve gelen misafire hizmet edilmesi ve yemek sofrasına oturulmayıp o ortamdan soyutlanması ataerkil aile düzeninin getirdiği bir yaşam tarzıdır. Bir işçi evi olan Ali'nin evinde misafirlerin ağırlanması Ali'nin eşi Gülşah ve kardeşi Ziynet'in evde bir hizmetçi gibi onlara hizmet etmesi, onlarla iletişim halinde bile olmayışı Oya tarafından yadırganır. Oya'nın da tek kadın olup erkeklerin arasında oturması ve onlarla yemek yemesi Gülşah ve Ziynet tarafından tuhaf karşılanır. Oya'nın onlar tarafından erkeklerle birlikte hizmet görmesi onu kendilerinden başka ve üstün görmesine sebebiyet verir. Oya her ne kadar bu durumdan hoşnut kalmasa da bu durumun değişmeyeceğini de bilir. Gülşah ve Ziynet'in kendilerine yemek bırakmayıp erkeklerin karnını doyurması onları daha da değersizleştirir. Hatta bu kadınlar sofrayı erkeklerin önüne zamanında sürememenin üzüntüsünü yaşayıp, yemeğin iyi pişmemesinden dolayı kendilerini suçlarlar. *"Ziynetle ikisi de oturmadılar sofraya. Ziynet'in*

*mangalda pişirdiği köfteleri erkeklerin önüne doldurdu. Hasan'a da ayırdı köfte. Kendisiyle Ziynet'e ayırmadı. Hele bir erkekler yesin. Yemeği iştahla çiğneyen erkek avurtlarını seyretmek, görevini yapmışlık duygusu verir Gülşah'a.(...) Divanın ucuna ilişmiş oturan Oya, eviçi düzenin bozuluvermesinden nerdeyse memnun. Kapı açılana dek öylesine rahatsız, eviçinin havasıyla öylesine uyumsuzdu ki, ansızın açılan kapı rahatlık getirici bir yenilik gibi göründü ona. Sofranın tek kadını olması, Gülşah'la Ziynet'in sofraya oturmayıp hizmet etmeleri sıkıyor, böylece somutlaşan ayrıcalıktan utanıyordu."* (s.27). Ataerkil toplumda kadınların misafire hizmette kusur etmemesi biraz da erkeklerin baskısıyla meydana gelir. Oturdukları yerden kadınları yönlendirip her şeyin eksiksiz olmasını isterler. Çünkü erkekler toplumda misafirperverlikleriyle saygı duyup, konuşulurlar. *"Ali deminden beri kadınlara göz atarak, yemeğin bir an önce ortaya konmasını istiyordu. (...) Konuklarını ağırlamak istiyor, o kadar. Akşam ilerledikçe bu basit isteğinin bir türlü dileğince gerçekleşmemesi üzüyor onu. Sanki bundan karısıyla baldızı suçluymuş gibi ters ters bakıyor onlara."* (s.46). Ali'nin bu davranışı erkeğin evdeki otoritesinden kaynaklanmaktadır.

*"Şafak"* romanında dikkat çeken diğer bir konu ise Ziynet'in ablasıyla birlikte yaşamasıdır. Eşi Zekeriya'nın iç güveysi olmayı kabul etmesi biraz da Ziynetten dolayıdır. Çünkü Zekeriya'yı çok sever. Sevdiği için de bütün o yoksulluğa katlanır. Fakat romanın bir yerinde çeyizle ilgili bir bahis açıldığında Ziynet'in doğru dürüst bir çeyizinin dahi olmadığı dikkat çeker. Bir kadın olarak birçok şeyin hayalin kurmuş, hatta hayal kurmayı bile ancak ev işlerinden yorulup uzandığında gerçekleştirebilmiştir. *"Kadınların yoğun çalışma zorunluluğundan dolayı, kendilerini tanımaya ya da arzularını/ isteklerini gerçekleştirmeye zamanları yoktur."* (Aşkaroğlu, 2016: 42). Yaşam gailesi kadınların hayallerini dahi elinde almıştır. Ziynet'in ne gibi hayallerinin olduğunu romanın şu bölümden anlıyoruz. *"Ziynet gerekli olanla yetinmek zorunda ama, yine de bütün düşlerine boşvermek zorunda değil. Nelerde kalmadı ki aklı? Zekeriya'nın yakışıklılığı yetmiyor bunlardan vazgeçmesine. Kuruköprü meydanındaki yorgancının vitrininde gördüğü, sarı satenden, her baklavası üzerine ayrı işlenmiş yorgan! Yapma çiçeklerle, incilerle süslü cibinlik! Naylon tülden! Ağır işlemeli kapitone yatak örtüsü! Gönül verdi hepsine."* (s.48). Aslında Ziynet'in kurduğu hayaller her kadının sahip olacağı ya da sahip olması mümkün şeylerdir. Fakat Ziynet bunlardan o kadar yoksun kalmıştır ki Zekeriya ile olan birlikteliğine bile bu kadar gönül vermemiştir.

Oya toplumun ona verdiği "*kadını eve bağlayan, başka işlerle uğraşamayacak kadar oyalayan eş ve anne rolleri"*ni (Ergun, 2017: 129) yerine getirmediği için yemektekiler tarafından farklı karşılanır. Oya evli ve iki çocuklu olmasına rağmen eşinden ya da çocuklarından romanda hiç bahsedilmez. Bu da ataerkilliğin dışına çıkıldığının açık bir göstergesidir. Kadınların onun hakkında düşündüklerinden sonra yemeğe davet edilen sevimsiz Ekrem'in söyledikleri de dikkat çeker. *"Sıkıcı Ekrem'in varlığı rahatsız edici. Oya'yı akşamın başından beri tedirgin eden havayı daha da boğuyor Ekrem. Oya'ya kötü kötü bakıyor. 'Bunca erkeğin arasında ne işi var' dercesine 'bundan iş çıkar mı' havasında."* (s.45). Ataerkil toplumda kadının siyasetle ilgisi yoktur, siyaset ancak erkeklerin içinde olabileceği ve söz hakkına sahip olabileceği bir iştir. Böylelikle de Oya ne kadınlar ne de erkekler tarafından kabul görmüş ve cinsiyetiyle ilgili arada kalmıştır.

Oya'yı sadece Ekrem sorgulamaz onu sorgulayan diğer bir kişi ise emniyet müdürü Zekâi Bey'dir. Emniyet müdürü Oya'nın evli ve çocuklu olduğunu yüzüne vurarak onu düşmüş bir kadın olarak niteler. Toplum tarafından bir kadının gecenin bir vakti erkeklerle aynı ortamı paylaşmasına doğru bakılmaz. "*Evli bir kadının, hem de çocuklu bir kadının, âlemin herifleriyle içmesini nasıl açıklarsınız hanımefendi?"* (s.81) diye sorar. Oya bu durumdan dolayı çok utanır ama kendini savunmaya bile kalkmaz.

*"Ne işiniz var onca erkek arasında?*

*"Kadınlar da vardı."*

*"Yine savunmaya giriştiğine kızıyor Oya. Kafamıza sinmiş bir burjuva namus anlayışıyla. Her yerde korumaya çalışıyoruz bu anlayışı istemesek de."* (s.81). Emniyet müdürü Oya'yı suçundan dolayı değil de kadın olduğundan dolayı yargılar. Sanki Oya'nın suçu kadınmış gibi de üzerinde güç gösterisi yaparak onu tokatlar. Zekâi Bey Oya'nın karşısına bir emniyet gücü olarak değil de bir erkek olarak çıkar. "Namuslu vatandaşlara karşı sorumluyuz biz. Vatan hainlerine değil." diyerek de asıl görevinin dışına da çıktığını görürüz. Hatta Oya'nın "Orospulukla Mücadele Müdürlüğü mü burası?" ifadesi de alaycı bir dille bunu gösterir. Siyasi bir kadın olarak muamele görmeyen Oya emniyet müdürünün ona 'orospu' diye hakaret etmesine maruz kalır.

Oya'nın cinsiyeti roman boyunca küçümsenmiştir. Oya kendisini ve kadınlığını unutmuştur. Onun devrimci olması ise kadınlığını elinden almıştır. Toplumda kadın olarak var olamadığı için hem toplumdan dışlanmış hem de saygı görmemiştir. Oya'nın kendisi bile kadın olduğunu unutur. *"Belinin ağrısı artıyor. Hastalanıyor mu? Hay Allah, hiçbir zaman bu konuda hazırlıklı olmayı beceremez. Her zaman tuzu kuru olmaya alışmış kadınlar bile bu işin zamanını bilip tedbir alırlar. Yanlarında gerekli şeyler taşırlar. Oysa Oya, vücudunu unutur genellikle. Bir buçuk yıl içinde onca iş geldi başıma, yine de eski tasasız Oya'yım."* (s.76-77). 'kadınlar bile' ifadesiyle Oya kendini kadın topluluğundan soyutlayarak kendini o sınıfa dahil etmez. Oya varlığından ve kadın kimliğinden sıyrılmıştır. Oya regl olmaktan korkar, önlem almamıştır ve rezil olacağını düşünür bu düşünceyle birlikte de sürekli pantolonunu incelemeye çalışır. Oya tarafından kadınların regl olması utanılacak ve rezil olunacak bir durum olarak görülmüş ve bir sorun olarak işlenmiştir romanda. Aslında Oya eğitimli olmasına rağmen bu gibi olaylar onu derinden sarsmış ve kadınlığı üzerine düşündürmüştür.

Kadın cinsiyetinin küçümsendiği diğer bir olayı ise Ziynet'te görüyoruz. Zekeriya ile evlendiğinin ilk gecesi Ziynet'in bakireliğini sorgulamış ve bu durum kadın olarak onda onarılmaz yaralar açmıştır. *"İlk gece Ziynet'i soymamıştı bile Zekeriya. Önce orasını kabaca çimdiklemiş, sonra zorlamasıyla boşalması bir olmuştu. Ardından, 'az yana çekil kız' diye Ziynet'i itekleyip çarşaftaki kanı incelemişti. Sevişme denen şeyin böylece başlayıp bitmiş olduğunu kavrayan Ziynet apış arasının sızısıyla durmamıştı üstünde. Olayları enine boyuna kurcalama alışkanlığı da yoktu. Yalnız gece yarısı Zekeriya'nın horultusuyla uyandığında, erkek horultusuna alışmam gerek, diye düşünmüş sanki ayıp bir şey düşünmüş gibi alev alev yanmıştı yanakları."* (s.58). Kadın namusunun aşağılandığı ve kadının erkeğe cinsel kölelik yapmasının açık bir örneğidir. Hayatı boyunca mutlu olamayacak olan Ziynet buna alışması

gerektiğini de kendisine dikte ederek trajik bir durum sergiler. Kadının hem sevme hem de sevişme duygularının elinden alındığını ve bunların baltalandığını da Ziynet ve diğer kadınlar üzerinden görebiliriz.

Bu romanda Oya ile birlikte cezaevi anılarındaki birçok kadının hayatına da tanıklık etmiş oluruz. Oya'nın oradaki kadınlarla olan iletişimi, onların hayatına bakışı da dikkat çekicidir. Bu kadınlardan ilki Sema'dır. Polis Memuru Abdullah Oya'nın ifadesini almaya geldiğinde copunu masasının üstüne koyar. Oya bu copu görür görmez aklına Sema gelir. Hatta kağıda cop yazdığı görülür. Cop polisler tarafından kadınlara yönlendirilen cinsel bir nesne konumundadır. Hatta Oya bunun kendisine karşı kullanılacağını düşünerek hem korku hem de tiksinti duyar. *"Hep silajların karşısında olduğunu düşünerek, hep çekilmiş bir silahmış gibi yaşamak, duymak. Başka, bambaşka bir durum olmalı bu. Ama bu cop! Cop bir silah değil aslında. Adi, bayağı bir araç. Kötü bir araç. Şıklıkla, şövalyelikle, kahramanlıkla bağdaşacak hiçbir yönü olmayacak bir şey, kurşunla vurulmak soylu, güzel bir şey olabilir, am copla dövülmek? Bir eylemci için de aşağılatıcı bir yanı olmalı bunun. Gözlerinin önünde bayağı tiksindirici biçimler alıyor cop. Kötü hasta beyinlerin bu aracı, olabilecek en iğrenç erkeklik organına dönüştürülebilen kafalar! Onların erkeklik organı olabilecek en çirkin, en adi biçimde cop."* (s.91). Copla ilgili bütün bu düşünülenlerden sonra Sema ile olan o konuşmaları aklına gelir. Sema'nın aşağılanmaları, bir kadın olarak yaşananları unutmadığı aklına gelir. Ruhsal olarak açılan bu yaralar Sema ölünceye dek aynaya her bakışında kendini gösterecektir. Aslında Sema'nın öfkesi coptan çok o copu tutan elleredir. Polisler tarafından cop Sema'nın makatına sokulur ve bu durum polislere cinsel haz vererek Sema'da tecavüze uğramış hissi verir. Sema bu olayları şöyle dile getirir. *"Aslında cinselliği doğal karşılarım ben. (...) Cinsellik insanı en bayağı yanıdır. Cinsellik olmasa, beni döverler evet, elektrik verirler, tırnaklarımı sökerler… her ne ise… ölesiye acı çektirirler, acıdan delirtebilirler, bunlardan sonra şimdi duyduğum tiksinti duyulmaz asla. Böyle utanılmaz. Üç erkek, erkek demek belki yanlış, birlikte, birbirlerinden güç alarak bastırdılar copu. Delice bir acıydı, ama tiksinti, utanç daha fazlaydı. Kadın ve erkek ayrımı, bana oynanan oyunların en kötüsüydü."* (s.92). Sema'nın çektiği acılar onun cinsiyetine yöneliktir. Kadın olmanın kendisine bir ihanet gibi geldiğini düşünür. Hatta suçunun siyasi olmaktan çok kadın olmasıyla ilgili olduğunu ve Sema ona bu iğrençliği yapanlar tarafından kendinin önemsiz olduğunu düşünür. Bütün bu öğrendikleri Oya'nın midesini bulandırmış ve sabaha kadar kusmuştur.

Oya hapishanedeki diğer mahkûmları gözlemleyerek onların hayatından da bize kesitler sunar. Bunlardan biri Menekşe'dir. Menekşe de dâhil bütün mahkûmlar Oya'ya onu coplayıp coplamadıklarını sorarlar. Demek ki oraya gelen her kadın coplanıp içeri alınıyor. Sonradan Menekşe'nin ağzından onun gibi kimsenin coplanmadığını öğreniriz. Menekşe'nin hikâyesi ise şöyledir: Menekşe evli bir kadın olmakla beraber sevgilisi de vardır. Sevgilisinin olduğu kocası tarafından duyulunca bana sarkıyor diyerek sevgilisine bir oyun düzenler kocası, kaynı ve kendisi birlikte Halil'i öldürüp lahana tarlasına gömerler. Bütün olanlar karşısında Oya çok şaşırır ve ona sevgilisini sevip sevmediğini sorunca ölünün sevilmesinin günah olduğunu söyler. Bu da kadınların ne kadar cahil ve boş inançlarla hayat sürdüğünü gösterir. Polisler tarafından yakalanan Menekşe dört gün boyunca polislerden dayak yemesine rağmen ağzını açmaz. Onun için kendisi gibi kimsenin coplanmadığını söyler. İşin tuhaf tarafı kocası

polislere her şeyi anlatır ve Menekşe kocasının gözü önünde dahi dövülür. Kocasının gözü önünde dayak atılan kadına erkeğin sessiz kalması bozuk aile yapısının daha doğrusu aile dahi olamamanın bir neticesidir. Menekşe sevgilisi Halil'den sonra bu sefer de iğnecilikle uğraşan cezaevi yönetiminde görev alan ayrıcalıklı mahkûmlardan Ahmet'le gönül eğlendirir. Menekşe'nin aslında kimseyi sevemediğini her defasında tekrardan sevgiyi aradığını söyleyebiliriz.

Hapishanede dikkat çeken şeylerden biri de kadınların yataklar üzerinde mülkiyet hakkına sahip olmalarıdır. Romanda kadınların yataklara bu denli önem vermesinin sebebi onlara ait tek şeyin bu yataklar olmasıdır. Kadınlıklarıyla birlikte maddi ve manevi bütün hakları ellerinden alınmıştır. Günümüz toplumunda kadınlar birçok şeye sahipken ve sahip olmak isterken mahkûm kadınların sadece yataklarının olması her yönden bir mahkûmiyetin olduğunu gösterir.

Oya'nın anıları sayesinde romanda görülen kişilerden biri de kadın polis Zafer'dir. Yazar sadece polis Zafer dememiş şayet öyle deseydi Zafer isminden dolayı bunun erkek olduğunu anlaşılırdı fakat bunun bir kadın olmasını söyleyerek dikkatimizi çekmiştir. Kadınları toplumda var eden şeylerden biri de isimdir. İsimleri sayesinde bir kimlik edinirler. Polis Zafer sadece isminden dolayı değil ayrıca ses tonuyla da Oya'nın dikkatini çeker. "Zafer'in hançeresinden çıkan ve her çıkışında Oya'nın bir kadından nasıl çıkabildiğine şaştığı 'Hazırol!', 'Rahat' buyruklarına uyuyor." (s.103). Polis Zafer'le birlikte romana Çiğdem de girer. Çiğdem ise yapılan işkencelere dayanamayıp kendisini pencereden atar ve kolunu kırar, alçıda sargılı koluyla bir de Polis Zafer'in kapkara copuna maruz kalır. Copu burada kadınlara karşı sadece erkeklerin kullanmadığını hem cinslerininde kullandığını görürüz. Zafer'in bir kadın olarak Çiğdem'in acısını duymaması da çok ilginçtir. Etekli bir kadının elindeki cop romana bambaşka bir hava getirmiştir. Kadının kadından zulüm görmesi çok daha acıdır.

Cezaevine düşmüş kadınlardan bir başkası da Menekşe gibi dostunu vuran Asuman Yemez'dir. Burada erkeğin kadın üzerindeki baskısından çok, kadının kadın üzerindeki baskısı söz konusudur. Kadınları işlerinde kullanarak onlar üzerinde otorite kurmuştur. Kimi çayını doldurur, kimi çamaşırlarını yıkar, kimi ise sırtını ovarak Asuman'ın gönlünü hoş etmeye çalışır. *"Asuman Yemez, gazino sahibi, kaçak çalışan orospuların koruyucusu ve ekmek kapısı, Merkez Cezaevinde de adam kullanmanın yolunu bulmuş, orospuluktan, zinadan içeri düşmüş ne kadar kadın kız varsa, hepsine meydancılık yaptırıyor. Onları biraz kollayarak, çokça da kullanarak kurmuş dümenini. Hepsi Asuman Yemez'e muhtaç, hepsi yarın kapısına düşeriz düşüncesiyle arayı iyi tutmaya gönüllü."* (s.106). Polis Zafer gibi, Asuman'da kadınlar üzerinde baskı kurmuştur. Hatta yazar copun Zafer'in elinde Asuman'ın ise dilinde olduğunu söyler.

Romanda yaktığı ağıt ve polis dostunu vurmakla hapse düşmüş olan Güllü, bir köylüdür. Kocası Avusturya'ya işçi olarak gider. Güllü de kocasının ailesi tarafından istenmeyip kumasına tercih edilir. Güllü ise bebeği Menderes'i de alarak yollara düşer. Gençlik parkında tanıştığı Abdullah onu genelevine götürür. Abdullah'ın Güllü'nün parasını yediği yetmediği gibi bir de onu başka kadınla aldatır.

Namus temizleme meselesi ataerkil toplumda erkeğin baskın olup kadının ise itaatkâr olmasıyla bilinir ve genellikle erkeğin güç göstereceği bir meseledir. Fakat burada Güllü namusunu temizlemek için Abdullah'ı vurmuştur. Onun öncesinde ise fabrikadaki ustabaşını yaralamıştır. Güllü'nün erkeklerinin ardını bırakmayacağı yazar tarafından da dile getirilmiştir. Çünkü Güllü bir yerlere bir şeylere tutunmaya çalışır ve o kadar içlidir ki yaşadığı bütün o sorunları hapishanede yazdığı ağıtta dile getirir.

Romanda dikkat çeken bir diğer kadın kahraman ise eğitimsiz, cahil Firdevs'tir. Firdevs eşi tarafından oğlu Ali karnındayken kuşağına kilo kilo esrar bağlatmış, onu Suriye'ye kaçırmakla kandırmış ve ortadan kaybolmuştur. Firdevs dört yaşındaki oğlu ve karnındaki Ali ile hapse düşüp yirmi dört yıl ceza yemiştir. Tuvaletleri temizleyerek para kazanıp çocuklarına bakmıştır. Bütün bu olanlara rağmen bile kocasına hakkını helal etmiş ve onunla övünmüştür. Erkeğin şiddet göstermesi onun tarafından bir erdem olarak görülmüştür. *"İrkeğe sogri sormak dogri diyeldir… Benim Abdullah bir sogri için beş tokat patlatır, öyle erkek adamdır ki…"* (s.116). Adamlığın kadın üzerinde gösterilen şiddetle, güçle belirlenmesinin çok net bir örneğidir.

Burada Firdevs'le birlikte hapishanede büyümek zorunda kalan Cevdet ve Ali çocukluklarını hiçbir zaman yaşayamayacaklardır. Onlar da annesinin suçunu çekmeye mecbur bırakılmış masum çocuklardır. 12 Mart ve bunun gibi dönemlerin bir özelliği de Cevdet ve Ali gibi nice çocukların isteklerinin ve aile ortamlarının kısıtlanmasıdır. Hatta romanda Cevdet'in bubaa, bubaa! diye haykırışlarını duymamakta mümkün değildir.

Sevgi Soysal, "Şafak" romanında kadın olmanın getirdiği sorunları başta Oya olmak üzere farklı farklı kadın kahramanlar üzerinden anlatmıştır. Bütün bu kadınları romanda şu şekilde anlatmıştır: *"Oya, Zafer'in isterik çığlıklarını, onun kara çorapları karşısında ak bir zambak gibi duran Çiğdem'i, kanlı külotunu bütün bir toplumun suratına çarpan Sema'yı, kırığını lahana tarlasına gömen Menekşeyi, genel kadın Güllü'yü, Firdevs'i, Cevdet'i düşünmek özgürlük isteğini azaltıyor. Düşündükçe, özgürlük de, suçsuzluk ta üstünde rahatlıkla hak iddia edebileceği şeyler olmaktan çıkıyor."* (s.119). Sevgi Soysal'ın *"Şafak"* romanındaki kadınlar cinsel kimlikleriyle aşağılanmış, aldatılmış, şiddet görmüş ve özgürlükleri kısıtlanmıştır. Bütün bu özelliklerin toplandığı kadın kahramanlar okuyucuya gayet gerçekçi yansıtılmıştır. Oya'nın anıları sayesinde tanıştığımız bu kadınlar fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kalmış ekonomik ve sosyal özgürlükleri kısıtlanmıştır.

## SONUÇ

Sevgi Soysal bir kadın olarak yazdığı romanlarında sesini büyük bir kitleye başarıyla ulaştırmıştır. Kadınların içinde yaşadığı toplumla olan ilişkisini, kadınların özgürlüklerini elde etme çabasını ve birey olma mücadelesini gerçekçi bir dille yazmıştır. Soysal'ın kadın üzerinde durduğu sorunlar sadece cinsellik değil, bununla birlikte evlilik, annelik, kadın-erkek eşitsizliği, eğitim ve bunun gibi nice sorunlardır. 12 Mart döneminin sıkıntılarını ve o fikir sancılarını en çok kadınlar çekmiştir. Adana'ya sürgüne gönderilen Sevgi Soysal, Oya karakteriyle sanki kendisini anlatmıştır. *"12 Mart döneminde yattığı hapishane koğuşlarını yazdı. Boğucu, karanlık, beton yığını Ankara'da durmadan, çalıştı. Onun için kent önemli*

*değildi. Önemli olan insandı. İnsanın sömürülmeden insanca yaşaması, herkesin akıl ve yeteneklerinin yerini bulmasıydı. O, halkın kurtuluş savaşına aklı ve gözüyle katılan gerçek bir fikir işçisidir."* (Özlü, 2018: 27). Evet, Soysal için önemli olan kadın ve kadının yaşadığı sorunlardır. Romanda Oya her ne kadar aşağılayıcı hakaretlere maruz kalsa da eğitimli, düşünen ve sorgulayan bir kadındır. Onun bu yönleriyle etrafındaki kişileri de tanıma şansı buluruz. Erkeğin egemen olduğu bir toplumda kadınların çektiği sıkıntılar onların yaşama haklarını dahi elinde almıştır, çünkü kadınların yaşaması bir sorun olarak görülür toplumda. Yazar bu sorunları çözme derdindedir.

Kadınların kabul görmeyen varlıkları ilk olarak ataerkil toplumlarda görülür. Bu ataerkil toplumun getirdiği kural ve düşünceleri yok etmeye, yıkmaya çalışan yazar kadınları topluma katmadan önce onların eğitilmesinden yanadır. Hapishanedeki çoğu kadın bizim cahil diyebileceğimiz anlayış ve görüşlere sahiptirler. Sevgi Soysal kadınları bu düşüncelerden kurtarıp özgürleştirme derdindedir. Onlara sosyal ve ekonomik bağımsızlıklarını vererek çocuklarını daha iyi ortamlarda yetiştirme şansı verir.

Sonuç olarak, Sevgi Soysal 12 Mart döneminin işkencelerine kadınların da maruz kaldığını göstererek onların toplumda bütün yönleriyle bir kimlik edinmesini sağlar.

**REFERANSLAR**

1. Aşkaroğlu, Vedi. (2016). İkinci Yeni Aykırı Sözşörler, Karadeniz Dergi Serisi, Ankara.
2. Irzık, Sibel. Parla, Jale. (2017). Kadınlar Dile Düşünce, İletişim Yayınları, İstanbul.
3. Korkmaz, Ramazan. (2016). Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara.
4. Moran, Berna. (2018). Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
5. Özlü, Tezer. (2018). Yeryüzüne Dayanabilmek İçin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
6. Soysal, Sevgi. (1980). Şafak, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
7. Soysal, Sevgi. (2013). Yenişehir'de Bir Öğle Vakti, İletişim Yayınları, İstanbul.

# MURATHAN MUNGAN'IN *"AYNALI PASTANE"* HİKÂYESİNDE KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME

**Meliha TATLI**
Ardahan University

## ÖZET

Murathan Mungan'ın *Üç Aynalı Kırk Oda* adlı kitabı toplamda üç hikâyeden oluşmaktadır. Hikâyeler sırasıyla; *Alice Harikalar Diyarında*, *Aynalı Pastane* ve *Gece Elbisesi*'dir. Biz bu çalışmamızda ikinci hikâye olan *Aynalı Pastane*'yi ele alarak hikâyenin baş kahramanı olan Aliye'nin kendini keşfetme ve kendisi olma sürecini irdelemeye çalışacağız. Aliye'nin bütün yaşadıkları, gördükleri ve hissettikleri ona yeni bir benlik kazandırarak yeni bir Aliye olmasına sebep olacaktır. Murathan Mungan, bütün bunları anlatırken ayna metaforunu kullanır çünkü ayna Aliye'nin yeni bir yaşam alanına girmesi için gerekli bir kapıdır. Ayna ondaki değişim ve dönüşümü sağlayan en önemli objedir. Ayna kişinin hem geçmişine hem şimdisine hem de geleceğine ışık tutan bir metafordur. Pastanenin aynalı oluşu Aliye'yi hem fiziksel anlamda hem de ruhsal anlamda birçok değişime uğratır. Bu değişimler sonucunda ise yazar yepyeni bir Aliye yaratır. Yazar, bu yeni Aliye'nin yaşam serüvenine bizleri tanık tutarak bizi de o serüvenin içine çekmiş olur.

Kişinin kendini gerçekleştirmesi ve kendi beninin oluşturması için bir yolculuğa çıkması gerekir. Kadın satıcısı Muştik tarafından yolculuğa çıkarılan Aliye, var olma sorunlarıyla mücadele eder. Aliye, bütün bu mücadelelerden sonra birey olma ve kimlik kazanma yoluna girer. Bu yola girmesi için de aynanın öbür tarafından geçmesi gerekir. Bu geçişle de aynanın yarattığı başkalaşım roman boyunca Aliye üzerinden kendini gösterir.

Bu çalışmada ise hikâyenin baş kahramanı olan Aliye'nin, kendini gerçekleştirme süreci boyunca yaşadıkları ele alınacaktır.

**Anahtar Sözcükler**: Murathan Mungan, *Aynalı Pastane*, Kendini Gerçekleştirme, Benlik

## GİRİŞ

İnsanın varoluşunu oluşturabilmesi için gerekli en önemli şey kendini gerçekleştirmektir. Kişi içinde bulunduğu durumdan hoşnut olmadığı için yeni bir 'ben' oluşturmak için mücadele eder. Kendisini, arzularını, istek ve tutumlarını tanımak ve anlamlandırmak isteyen bu kişi toplum içerisinde kendisini kanıtlamak ister. Toplum, kişinin birtakım değerleri kazandığı bir çokluktur. *"Bir bireyin kişiliği üzerinde bilgi edinmek istiyorsak, onu kendi konumu içinde değerlendirmek ve anlamak gerektiğine dikkati çekmeye çalıştık. Konumla da söylemek istediğimiz şey, insanın evren ve yakın çevresi karşısındaki tutumu, etkinlikte bulunma, insan soydaşlarıyla temas ve ilişki kurma gibi sürekli karşısına çıkan sorunlarla ilgili olarak takındığı tavırdır."* (Adler, 2019: 66). Kendini gerçekleştiren bu insanları toplumdan ayrı göremediğimiz gibi, toplumu da Aliye'den ve Aliye gibi kendini gerçekleştirme yolunda olanlardan ayrı göremeyiz.

Kişinin kendisini gerçekleştirmesi için 'ben' olma ve kimlik kazanma gibi süreçlerden geçmesi gerekir. Bu süreçleri tamamlayan her insan toplum içinde farklılışma mücadelesini kazanmış demektir. Çünkü karakter oluşumu da bu toplum içindeki farklılışma ile ilgilidir. *"Karakterin inşasında güçlülük eğilim ve çabasının yanı sıra ikinci bir etken olarak toplumsallık duygusu alabildiğine büyük rol oynar."* (Adler, 2019: 198). Aliye ise bu rolün etkisinde kalmıştır.

Çocukluk, bireyin kendisini gerçekleştirmesi için önemli bir olgudur. Çünkü insanın kendisini tanıması için çocukluk ilk koşuldur fakat hikâyede Aliye'nin çocukluğuna yer verilmediği için bunun üzerinde durmayacağız.

Hikâyeyi özetlersek şu şekildedir. İstanbul'da aynalı pastane denen (ayna çok olduğu için kafe bu isimle anılmıştır.) bir kafede kasiyerlik yapan Aliye sıkıcı ve tekdüze hayatından bıkmıştır. Kasiyerlik yaptığı bir gün tırnağının cilası kırılır. Bu cilanın kırılmasıyla içinden de bir şeylerin koptuğunu hisseder. Fakir ailesini geçindirmek zorunda olduğu için yaşadığı bu durumdan da pek memnun değildir. Sadece kendi işini değil, bütün işleri sıkıcı bulur. *"Bir tek bu pastanede çalışmak bile, her dükkânın, her mağazanın bir süre sonra bütün tılsımını yitirerek, benzer bir yalnızlık duygusu uyandıracağını anlamasına yetmişti. Hepsi bir süre sonra bir çeşit hapishane olsa gerekti. O süslü mağazaların vitrin camlarının iki yakası arasında, iki ayrı dünya olduğunu öğrenmişti artık."* (Mungan, 2017: 128) diye düşünür Aliye. Aliye'nin parfümlere zaafı vardır. Pastanenin o krema ve vanilya kokusunu gidermek için sürekli parfüm alır. Yine parfümcüye gittiği bir gün parfüm çalarken yakalanan Aliye'yi uzun süredir takip eden beyaz takım elbiseli, Ermeni kadın satıcısı Muştik kurtarır. Muştik, ona bu kasiyerlik işinde para olmadığını söyleyerek ona daha iyi bir iş teklif eder. Aliye'ye teklif ettiği bu iş hayat kadınlığıdır. Muştik'le günlerce zaman geçiren Aliye, bu işi kabul ederek pastanenin aynasının diğer tarafına geçerek hayat kadını olur. Zamanla çok zengin olan Aliye, istediği parfümleri, elbiseleri ve takıları kolaylıkla alır. Bütün bunlardan sıkılan Aliye tekrar eski hayatına dönmek ister fakat ayna onu kabul etmez. Ayna, Aliye'nin kendisini gerçekleştirmesi için bir fırsat olduğu kadar acılar da çektirir.

Aliye kendisini olduğu gibi kabul etmez. Kişinin kendisini gerçekleştirmesi için sahip olduğu değerlerle birlikte kendini iyi de tanıması gerekir. Kendisini gerçekleştirmek isteyen kişi "Ben kimim?" sorusunu sorarak bütün istek ve tutumlarını söyleyebilmelidir. Bütün bunların olabilmesi için kişinin bir yolculuğa çıkması gerekir. Çünkü *"Kimse çıktığı yolda kendisi kalmaz. Yol insanı başkalaştırır."* (Mungan, 2017: 221). Aliye de çıktığı bu yolda değişmek zorundadır. Hayat kadınlığı en başta onun isteklerini karşılasa da sonrasında tekrardan mutsuz olur. Çünkü Aliye'nin istediği paradan ziyada o iç huzurun sağlanmasıdır. Bu huzurun sağlanması için de Aliye'nin kendisini keşfetmesi ve kendisini oldurması gerekir.

Aliye'nin kendisini tanıması için ilk şart toplum tarafından dayatılan normlardan soyutlanması gerektiğidir. "*Üstelik, bana daha başlangıçta dayatılan normlara göre geçmişimi yeniden oluşturmaya uğraşırım. Ve kendimi başkalarının gözüyle görme kaygısı o kadar kuvvetlidir ki, yargılarımın aldıkları biçimlere o kadar yer etmiştir ki bütün geçmişimi dışarıdan gelen ölçütler ışığında yeniden değerlendiririm."* (Shayegan, 2018: 19) kişinin

kendisini gerçekleştirebilmesi bunlardan uzak durması gerekir çünkü o kendisi değil, başkaları olmuş olur.

Aliye, kasiyerlik yaptığı pastaneden kimlik yıkımına uğrayıp kaybolacağı için korkmaktadır. *"Oysa burada olduğunu biliyor. Burada yaşlanmaktan, zamanla buranın bir parçası olarak, derisi yırtılmış koltuklara cilası uçmuş sandalyelere, yol yol akmış duvar kağıtlarına, artık hiçbir şeyin ağartamadığı beyazı koyulaşmış çay fincanlarına, beklemekten mukavvası kabarmış pasta kutularına karışıp kaybolmaktan korkuyor."* (Mungan, 2017: 125). Aliye'nin ihtiyaçları doğrultusunda yeteneklerinin sınırlandırılması benlik algısını ortadan kaldıran bir durumdur. Kişinin kendisini gerçekleştirmesi için öncelikle var etmesi gerekir. Randall şu konuda şöyle söyler: *"Her insan kendi projesidir ve kendini yaratır."* (Alak, 2009: 56). Aliye ise kendisini yaratamamıştır çünkü hayatı ona ait değildir fal karşılığında falcı yazardan hayat hikâyesini almıştır. Hayat kadınlığına başladığı sırada bütün mahremiyeti elinden alınmıştır. Aliye, para karşılında gittiği her yerde bir parçasını unutur çünkü artık hiçbir şey ona ait değildir. Bedeninin, hatıralarının ve eşyalarının yok edildiği bu durum postmodernizmin bireyi yok ettiğinin de açık bir göstergesidir. *"Bedenini geçim için kullanan insanların bedenlerine yabancılaşmaları sezdirilir. İnsanın kendi bedenine yabancılaşması, duyarsızlaşması ve değersizleşmesi, nesne haline dönüşmesi anlamına gelir."* (Aşkaroğlu, 2016: 54). Bedenin kendisine değil de sürekli başkalarına ait olması da Aliye'yi bireyliğinden uzaklaştırarak herkes olma ya da kimse olamama durumuna getirir. Kişinin var olabilmesi için özne konumunda olması gerekir fakat Aliye, duyguları elinden alınarak başkaları tarafından yönlendirilen biri haline getirilir.

Hikâyede fiziksel anlamda Aliye'ye ait pek bir özellik göremeyiz. Çünkü onu var eden şey kendisi değil, kadın satıcısı Muştik ve birlikte olduğu müşterilerdir. Müşterilerin istediği doğrultuda giyinip hareket eden biri olmuştur. *"Herkes, bir başkası olmak ister aslında, dedi. Bunu sakın unutma! Bu yüzden kimse kendisi kalamaz. Bütün romanlar hikâyeler, piyesler, filmler bunun içindir; insana bir başkası olma imkânını sunmak için."* (Mungan, 2017: 151). Kendisi kalamayan insan kendisini gerçekleştirme olanağını kaybeder.

Kişinin var olabilmesi diğer gerekli olan şeylerden biri ise aşk ve sevgidir. *"Varoluşunu kurma adına, şairin ihtiyaç duyduğu duygu sevgidir. Yalnızlığın üstünü kapatan, onu insani duyguları ile yeni bir varlığa çeviren, hayatını anlamlı kılan edimdir. Kendi yokluğunun/ yoksulluğunun ve anlamsızlığının gidericisi olan güç, sevgi duyduğu kadındır ve onun yokluğunda, hep eksik bir varlık olarak kalacak, varoluşunu tamamlayamayacaktır."* (Aşkaroğlu, 2016: 28-29). Muştik Aliye'yi kötü yola koyduktan sonra ona hiç kimseye aşık olmaması gerektiğini söyler. Aliye de bir avukata aşık olur. Avukatın eşcinsel olduğunu öğrenince Muştik tarafından erkeğe dönüşmeyi ister fakat Muştik kabul etmez. Aliye erkeklerin düşlerinin bir parçası olduğundan aşk duygusunu dahi yaşayamamıştır. Kadınlığına dair tüm duygular elinden alınmıştır Aliye'nin.

Erkeklerin isteklerine göre sürekli biçim değiştiren Aliye bir kimlik problemi yaşamaya başlar. Alışkanlıklarının ve isteklerinin değiştiğini gören Aliye, erkeklerin istedikleri zaman başvuracakları bir nesne hâlini almıştır. Bu da onu kendisine tamamen yabancılaştırmıştır.

Aliye'nin aynanın öbür tarafına geçtiği anda yolculuğu başlamıştır. Ayna, insanın kendisini tanımadaki en önemli araçtır. *"Zamanları birbirine bağlayan en iyi yol, aynadır; bütün iyi ve sağlam yolculuklara aynanın içinden geçerek çıkılır. Her insanın kendine yaptığı ilk yolculuk, ayna yoluyla olmuştur. Her genç kız ve kadın, kendini ayna yoluyla yeniden şekillendirir ya da değiştirir. Herkes kendi yolculuğunun sırrını kendi aynasına sırlar. İnsan kendine tuttuğu aynayla yolunu bulur. Ayna yüzümüzün uğultusudur."* (Mungan, 2017: 148). Ayna, Aliye'nin çıktığı yolda ona ışık tutan bir fenerdir. Ayna sayesinde kendini tanımaya başlar. Ayna ona varlık kazandıracaktır.

Bu hikâyede Aliye erkekten çok bir hayatla karşılaşmış olur. Bu hayatın yavaş yavaş ona rahatsızlık verdiğini hisseder. Aliye, eski yaşantısına ara vererek bir apartmana taşınır. Bu *"Günce tutmaya başladığından beri, sözcükleri sevmeyi öğrenmişti. Eşyaların adları bile kendilerinden daha apartman, onun kendisiyle baş başa kalmasını sağlayarak içine yolculuk yapmasına fırsat verir. Bu apartmanda günlük tutarak aşk romanları okumaya başlar."* (Mungan, 2017: 210). Aliye, her şeyin yeni yeni değer kazandığı bir zaman dilimine girmeye başlar. Gençlik yıllarındaki gibi kiliseye gider. Aliye, aynanın öbür tarafına geçtiği hayattan arınmaya çalışır. "*Kendini bambaşka dünyalara götüren serin uçsuzluğundaki tahta sıralarda otururken buldu. Mum yakarken artık dilek tutmayacak kadar caymıştı hayattan. Gelecek umdurmayan bir geçmiş… hem geçmişi hem geleceği yağmalanmış şimdiki zaman… Tam ortadaydı… Galiba kaybolmuştu."* (Mungan, 2017: 210). Aliye eski yaşantısına özlem duymaya başlar, eski hayatında daha mutlu olduğunu düşünerek yavaş yavaş kendini gerçekleştirme yoluna girer. İstediği ve sevdiği şeylerin farkına varması onu kendisine getirir. Aliye, Beyoğlu'nun o fakir mahallesindeki yaşantısına, o mahalledeyken uyandığı sabahlara geri dönmek ister. Kavuşmak istediği, giyinmek istediği, gezmek istediği bütün her şey Aliye'yi tatmin etmez. *"Yoksul doğanlar, ne kadar zengin olsalar da bu anlamda hep yoksul kalıyorlardı. Korkuları, kaygıları, hâlâ yoksulluğun bilgisini ve öğrenmelerini taşıyordu. Yarılmıştı. Her yer onundu belki, ama her yere yabancıydı. Bazı geceler, kendisini, eski yoksul evlerinde kuru zeytinle kahvaltı ettiği sabahlarında bulduğu rüyaları, her şeyden çok daha gerçek geliyordu kendisine ve sanki asıl sabahları, bir rüyaya uyanıyordu."* (Mungan, 2017: 210). Aliye gerçek manada yoksulluktan kurtulmuştur ama bu seferde ruhu yoksul kalmıştır.

Aliye, gerçek kimliğini bir kenara bırakarak farklı biri olma savaşına girmiştir. Bu savaş ona kendisini var etme imkânını verir. Onun farklı olma çabası benliğine ulaşmasına yardımcı olarak Aliye'yi kendine getirir. Şimdiye kadar kaybettiği ve kaybedeceği şeyleri düşünmeye başlar. Eski yaşantısını, eski Aliye'yi, aynalı pastaneyi ve onun gibi birçok şeyi düşünür. Bütün bu düşündükleriyle birlikte kendisini tekrardan yaratmak ister. Kendi ruhuyla birlikte üzerindeki kokuların bile kaybolduğunu hisseden Aliye'nin aklından şu cümleler geçer: *"Hayat diye seçtiği şeyin, kendisine hiç hayat hakkı tanımayan iç içe geçmiş bir oyunlar zinciri olduğunu, içine girip çıktığı hiçbir hayatın kendi kokusunu taşımadığını görüyor. O, hep hayatına giren çeşitli erkekler karşısında, tek gözlü denizci dürbünlerinden görülen bir masal kişisi gibi, kimi zaman büyüyerek, kimi zaman küçülerek, ama sürekli olarak onların hayallerine, arzularına, isteklerine göre, boy ve biçim ve kişilik değiştirerek varlığını sürdürebiliyor. Kadının olmanın anlamının tam da bu demek olduğunu derin bir yoksulluk ve*

*çaresizlik duygusu içinde anlıyor. Sanki yüzlerce erkekle evlenmiş, yüzlerce çocuk doğurmuş; yüzlerce evin oturma odasında, yatak odasında, mutfağında, banyosunda eskimiş, ömür tüketmiş; yüzlerce kez dul, yetim ve yalnız kalmış bir kadın gibi anlıyor."* (Mungan, 2017: 213). Aliye, bu derin düşüncelere dalarak kendini keşfetme yoluna gider. Bunlardan ötürü hissettiği şeyler onda farkındalık yaratır. Kendi ruhunu, kendi bedenini ve kendi kimliğini tekrardan kazanmak için aynanın geldiği tarafına geçmek ister. Aynalı pastanede kasiyerlik yaptığı sade ve gösterişsiz hayatına geri dönmek ister.

Aliye, kendisini başka bir zamana götüren aynadan geldiği yere geri dönmek ister. Ayna tarafından yönetilen Aliye kendisi olma bakımından sınırlandırılmıştır. Bu sınırlamalardan ve kalıplardan kurtulmak isteyen Aliye, Muştik'e aynanın kasiyerlik yaptığı tarafına geri dönmek istediğini söyler. *"Yabancıyım Muştik. Hangi zamana gidersek gidelim, yabancıyım. Hangi erkekle beraber olursam olayım, yabancıyım. Kendime yabancıyım. Vücuduma, alışkanlıklarıma, zevklerime yabancıyım. Ben kimim? Başkalarının düşlerinin bir parçasıyım yalnızca. Bir uzuyor, bir kısalıyorum. Devler arasında cüce, cüceler arasında dev oluyorum. Bütün kelimeler ağzıma büyük geliyor. Mönülerde yazan yemek adlarının hepsini öğrendim belki, ama sahiden konuşuyor muyum, bilmiyorum. Konuşma bile bir oyundur, demiştin bir keresinde. Doğru, bak ne zamandır senin gibi konuşuyorum. (...) Ben artık kimim bilmiyorum! Kendimi, kendimde kaybettim. Parça parça dağıldım hayatlara ve şimdi artık parçalar bütünden ağır çekiyor."* (Mungan, 2017: 218-219). Aliye kendisine ait olan her şeye yabancılaştığını anlar. Aliye ne geçmişte ne de gelecekte yaşayan biridir. Varoluşunu algılamasıyla eski yaşamına dönmek ister gibi görünse de aslında yeni bir hayata başlamak ister Aliye. Şimdinin ve eskinin olmadığı ama daha çok kendisi olduğu bir zamana dönmek ister. *"Varoluşunun getirdiği büyük bir acı ve sorumluluk duygusu içinde kendini bulan insan, belirli bir geçmişi olmadığını fark eder. Onun için kendi benliği dışında daha önce mevcut bir gerçeklik yoktur."* (Aşkaroğlu, 2016: 11). Çünkü Aliye hayat kadınlığı yaptığı esnada gerçeklik duygusunu kaybetmiştir. Bu duygunun yerine parayı koymuştur. Aliye, kasiyerlik yaptığı hayat içerisinde de kendisi olamamıştır. Orada da başka hayatlara özenen, kim olduğunu bilmeyen ve hayatın monotonluğundan sıkılan birisidir.

Varoluşçuluk felsefesine göre evrende kendi varlığını kendisi yaratan tek varlık insandır. Buna göre seçtiği yoldan vazgeçecek kişi yine Aliye'dir. Kendi anlam arayışını sorgulamaya başlayan Aliye, bulunduğu konumdan hiç memnun değildir. Kendisiyle yüzleşmek isteyen Aliye, ayna tarafından kabul edilmez. Ayna, Aliye'yi dışarı atar, aynanın arkasında hapsolur.

## SONUÇ

Murathan Mungan'ın *Üç Aynalı Kırk Oda* adlı kitabının ikinci hikâyesi olan *Aynalı Pastane* adlı hikâyesi, roman kişisi Aliye'nin kendini gerçekleştirme serüveninden bahseder. Kişideki benlik algısı onun doğumundan başlayıp ölümüne kadar devam eden bir süreçtir. Kişinin insanlarla ve toplumla çeşitli ilişkilerde bulunabilmesi için kendisini tanıması gerekir. Aliye

sade, gösterişsiz ve monoton hayatından sıyrılmak isteyerek bir yolculuğa başlar. Bu yolculuk onu kendisine getirir. Kendi benini ve kimliğini keşfeden Aliye bu yolculukta değişmiştir.

Değişimin ve dönüşümün ana kahramanı olan Aliye her ne kadar aynaya hapsolsa da benlik arayışını tamamlayıp kendisini gerçekleştirmiştir.

## REFERANSLAR

1. Adler, Alfred. (2019). İnsanı Tanıma Sanatı, Say Yayınları, İstanbul.
2. Alak, Mustafa. (2009). Murathan Mungan'ın Eserlerinde Benlik Anlayışı ve Kendini Gerçekleştirme.
3. Aşkaroğlu, Vedi. (2016). İkinci Yeni Aykırı Sözşörler, Karadeniz Dergisi, Ankara.
4. Aşkaroğlu, Vedi. (2016). Trajik ve Modern Triolojik Bir Çözümleme, Karadeniz Dergisi. Ankara.
5. Mungan, Murathan. (2017). Üç Aynalı Kırk Oda. Metis Yayınları. İstanbul.
6.Shayegan, Daryush. (2018). Yaralı Bilinç. Metis Yayınları. İstanbul.

# TÜKETİCİLERİN BÖLGE ORİJİNLİ ORGANİK HAM İÇME SÜTÜ MEMNUNİYETLERİ VE PİYASA PAYLARI: AĞRI İLİ ÖRNEĞİ

**Prof. Dr. Yavuz TOPCU**
Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Erzurum, Türkiye

**Arş. Gör. Mehmet Muhammed SARI**
Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Erzurum, Türkiye

## ÖZET

Günümüzde bölge orijinli gıda ürünleri tüketimi, hem insan sağlığı hem de üretim ve arz zincirinde işletmelere katkısından dolayı büyük bir önem arz etmektedir. Bütün dünyada gıda ürünleri tüketiminde aranan en önemli kalite ve güvence unsuru olarak dikkate alınan bu niteliklere sahip ürünlerin piyasa yayılım oranı da önemli ölçüde artmaktadır. Bütün bu gelişmeler ışığında; *Kuzeydoğu Anadolu, Doğu Karadeniz ve Marmara/Ege Bölgesi* orjinli ham içme sütü tüketim tercihlerinde etkili olan faktör ve faktör seviyelerini temel alan tüketicilerin içme sütü tüketim tercih profillerini tasarlamak ve onların piyasa paylarını belirlemek, çalışmanın temel amacıdır. Bu amaçlar için, Ağrı ilinde 200 hane halkından sağlanan birincil veriler, çalışmanın ana materyalini oluşturmuştur. Tüketicilerin bölge orijinli organik ham içme sütü tüketim tercihlerinde toplam faydalarını maksimum kılan faktörlerin nispi önemi ile faktör seviyelerinin kısmı faydalarına dayalı ürün profillerini tasarlamak ve onların piyasa paylarını belirlemek amacı ile *Conjoint Analiz* kullanılmıştır. Ayrıca tüketicilerin tüketim sıklıklarına göre gruplandırılması için *Kümeleme Analizi* kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçları; yoğun düzeyde içme sütü tüketen kullanıcılar için üretim tekniği (%25,4), fiyat (%21,1) ve ürün içeriği (%21) faktörleri büyük önem atfederken, ılımlı düzeyde tüketenler için marka (%24), bölge orijini (%21,4) ve ürün içeriği (%18) faktörlerinin daha büyük nispi fayda sağladığını göstermiştir. Benzer şekilde düşük düzeyde kullanıcılar için marka (%25), ürün içeriği (%23) ve üretim tekniği (%18) faktörleri önemli bulunmuştur. Diğer taraftan yoğun kullanıcıların toplam faydasını maksimum kılan *Kuzeydoğu Anadolu orijinli* ulusal marka altında düşük fiyatlı light sütlerin en yüksek piyasa payı %34,4 iken; ılımlı ve düşük düzeyde kullanıcıların toplam faydasını maksimum kılan *Doğu Karadeniz orijinli* ulusal ve özel marka altında yüksek fiyatlı yarım ve tam yağlı içme sütlerinin piyasa payları sırasıyla %47 ve %63,4 olarak analiz edilmiştir. Sonuç olarak, tüketicilere maksimum fayda temin eden ve en yüksek piyasa payları oluşturan bu profillerin perakende düzeyinde sunulması, hem hedef tüketici kitlesinin tüketim memnuniyeti hem de işletmelerin toplam gelirleri üzerinde artan bir etki sağlayabilir.

**Anahtar Kelimeler:** Ağrı, Bölge orijini, Conjoint Analiz, İçme sütü, Kümeleme Analizi, Piyasa payı, Tüketim memnuniyeti

# CONSUMERS' DRINKING MILK PREFERENCE PROFILE WITH THE REGION OF ORIGIN AND MARKET SHARES: CASE OF TRA1 REGION

## ABSTRACT

Consumption of food products with the region of origin has provided a great importance due to contributing to both human healthy and the farms performing at the production and supply chain in recent years. Market penetration rate for the foods with these attributes considered as the most important quality and credence element looking for food products consumption has increased considerably in the world. In light of these developments, the main aim of the study

is to design the consumers' drinking milk consumption preference profiles and to determine their market shares based on the factors and their levels impacting on the consumption satisfaction of drinking milk with *Northeastern Anatolia, Eastern Black Sea and Marmara/Aegean Region* origins. For these aims, the primary data obtained from 200 households in Agri Province were the main material of this study. *Conjoint analysis* was used to design the product profiles related to the relative importance of the factors and the part utilities of their levels maximizing the consumers' total utilities on their consumption preferences towards drinking milk with the region of origin, and to determine their market shares. The results of the study indicated that while production technique (25%), price (21.1%) and product content (21%) factors attributed a great importance for heavy users, brand (24%), the region of origin (21.4%) and product content (18%) provided a big relative importance for medium users. Similarly, brand (25%), product content (23%) and product technique (18%) factors were found important for light users. On the other hand, whereas the highest market shares of organic pasteurized milk with *Eastern Black Sea* origin maximizing heavy users' total utilities was 13.4%; these of organic pasteurized and raw milk with *Northeastern Anatolia* origin maximizing medium and light users' total utilities were 15.9% and 16.4%, respectively. As result, positioning of these profiles providing maximum utility to target consumer masses, and being of the highest market shares at retailer levels could provide an increasing impact on both target consumers' consumption satisfaction and the farms' total revenue.

**Keywords:** Agri, the region of origin, Conjoint Analysis, Drinking milk, Cluster Analysis, Market share, Consumption satisfaction

## GİRİŞ

Son yıllarda yaşanan global iklim değişiklikleri, tohum ve gıda ürünlerindeki genetik modifikasyonlar, üretim ve pazarlama sürecinde kullanılan kimyasal ve sentetik katkı maddelerinin kullanılması hem çevre ve doğal kaynaklar hem de beşeri sermaye üzerinde telafisi imkansız deformasyonlara neden olmaktadır. Kıt üretim kaynakları üzerinde yaşanan bu negatif olgularla birlikte küreselleşme ve bilişim teknolojilerinin etkisi altında piyasa aktörlerinin ekonomik hayata katılım demografisindeki değişim, ekonomik ve sosyokültürel nitelikler ile pasif yaşam kültürünün benimsenmesi, insanların beslenme alışkanlıkları ve satın alma modellerinin hızlı bir şekilde değişmesine yol açmıştır. Toplumların doğal kaynak ve beşeri sermaye kalitesini negatif bir şekilde etkileyen bu faktörlerdeki dramatik artışlar, tüketicilerin daha doğal ve sağlıklı, sentetik katkı maddeleri ve kimyasallarla muamele edilmemiş, genetik modifikasyonlara maruz bırakılmamış, bölgesel orijini bilinen ve geleneksel özellik garantisi sunan gıda ürünleri ile yaşanabilir bir çevre arayışlarına yönelmelerine neden olmuştur.

Günümüzde bu felsefeyi benimsemiş tüketicilerin korunan bölge orijini *(PDO)* ve coğrafi işaret *(PGI)* ile geleneksel özellik garantisi *(TSG)* tescilleri altında gıda ürünleri tüketimi, hem insan sağlığı üzerindeki koruyucu ve pozitif etkisi hem de üretim ve arz zinciri güvenliğinden kaynaklanan piyasa payı artışlarının işletmelere sağladığı katma değerler vasıtasıyla kırsal ve bölgesel kalkınmada da katalizör bir rol oynamaktadır (Zhao ve ark., 2016; Groot ve Albusi, 2015; Topcu, 2015; Altuntaş ve Gülçubuk, 2014; Kan ve ark., 2012; Orhan, 2010). Bütün bu fonksiyonlar, sadece üreten ve arz eden işletmeleri değil aynı zamanda tüketiciler ile toplum çıkarlarını da koruyarak, kırsal ve bölgesel kalkınmaya önemli katkılar sağlamaktadır. Bütün dünyada gıda ürünleri tüketiminde aranan duyusal kalite, gıda güvenliği, gen kaynakları ve biyolojik çeşitliliğin korunması, doğal kaynaklar ve çevrenin muhafazası ile bölge orijin

tesciline sahip ürünler, piyasalarının genişlemesine ve yeni tasarımlı mamullerin teşekkülüne olanak sağlamakta ve tüketicilerin daha fazla ödeme istekliliğini *(WTP)* benimsemelerine neden olmaktadır.

Gıda ürünlerinin tüketiminde aranan bu pozitif nitelikleri teminat altına alan *PDO, PGI ve TSG* ile tescilli 10.000 coğrafi işaretli gıda ürünlerin dünya piyasasındaki payı 175 milyar Euro aşarken; Fransa, İtalya ve İspanya'nın liderliğinde Avrupa Birliği (AB)'de 1.274 coğrafi işaretli ürünlerin payı 75 milyar Euro ile artış trendini devam ettirmekte ve bu ürünlerin %20'sinin ihracatı ile 15 milyar Euro döviz girdisi sağlanmaktadır (Tekelioğlu, 2016). Fakat ülkemizde coğrafi işaretli gıda ürünleri için henüz bir iç piyasa potansiyeli oluşturulamadığı ve çalışmaların 2015-2018 Ulusal Coğrafi İşaret Stratejisi ve Eylem Planı kapsamında yürütülerek, kurumsal yapı ve piyasa potansiyelinin oluşturulması hedeflenmektedir. Bu kurumsal yapıya karşılık, 2014-2015 üretim döneminde 13 ülkeye 7 ürün ile 2.500 ton coğrafi işaretli gıda ürün ihracatı gerçekleştirildiği ve bu değerin toplam gıda ihracatının yaklaşık %10'na tekabül ettiği rapor edilmiştir (Anonim, 2014).

Gerçekten ülkemizde bu niteliklere haiz olan 209 adet coğrafi işaret almış, fakat 319 adet de işlemi devam eden gıda ürünleri mevcuttur. Hatta ülkemizde 2.500 adet potansiyel ürünün coğrafi işaret ile işaretlenmesinin uygunluğundan da çeşitli raporlarda bahsedilmektedir (TPE, 2017). Bu nitelikleri ile ülkemiz, coğrafi işaret tescili alabilecek mamul portföyü yönünden oldukça zengin bir potansiyele sahiptir. Ülkemizde coğrafi işaretlerle tescillenmiş gıda ürünleri arasında tarımsal ürünlerin payı %70 ve bunlar içerisinde hayvansal ürünlerin payı %8'lik payla olarak oldukça düşük düzeylerde seyretmektedir (Anonim, 2015). Hâlbuki coğrafi işaretli ürünlerde AB ülkelerinden Fransa'da bu oran %30 ve ekonomiye katkısı ise 35 milyar Euro iken; Fransa, İtalya ve İspanya'nın peynirlerinin her birinin ekonomilerine katkıları 1.2-1.6 milyar Euro arasında ve piyasa büyüme oranları da yaklaşık %10 düzeyinde olmuştur. Ayrıca peynir piyasasının da %70'ine coğrafi işaretli ürünler hakim konumdadır (Tekelioğlu, 2016).

Çok hızlı büyüyen bir piyasada, riskli ürünler grubunda yer alan süt ve süt ürünlerinin bölge orijini ile tescillenmesi, tüketicilere önemli bir koruma ve gıda güvenliği sağlamakta ve bu ürünlere olan talep çok hızlı bir şekilde artmaktadır. Diğer taraftan bölge orijini tescilleri, üreticilerin ürünlerinin koruma altına alınması ile işletmelerin konvansiyonel üretici rakiplerine göre %50-%250 kadar bir ekonomik avantaj ile sağlanan katma değer (Tekelioğlu, 2016) ve bunun kırsal kalkınma aracı olarak kullanılmasından dolayı dünyadaki piyasa payı hızlı bir şekilde artmaktadır.

Benzer şekilde insanoğlunun yaşamının her evresinde gerekli olan süt ve süt ürünleri, makro ve mikro besin elementleri için iyi bir alternatif olmasının yanında bazı önemli mineraller, protein ve vitaminlerin de temel kaynağı durumundadır. Yüksek değerli proteinleri ve tüm esansiyel aminoasitleri içeriği nedeniyle önemli bir kalsiyum, fosfor, magnezyum ve potasyum kaynağı durumunda olan süt (Şeker et al., 2012; Murphy et al., 2008; Huth et al., 2006), özellikle çocukluk ve yaşlılık dönemleri başta olmak üzere yeterli ve dengeli beslenme için gerekli olan bir gıda maddesi ve bileşeni niteliğindedir (Lin et al., 2000; Maijala, 2000; Miller, 2000; Black et al., 2002; Vaskozen, 2003; Azadbakht et al., 2005). İfade edilen faktörlerin etkisi altında fizyolojik ihtiyaçtan sağlanacak temel fayda güdüsü, tüketicilerin süt tüketim motivasyonlarını güçlendirmektedir (Grunert and Aachmann, 2016; Li and Drake, 2015; Miklavec et al., 2015; Mobley et al., 2014; Allen and Goddard, 2012).

Oldukça karmaşık satın alma kararını gerekli kılan içme sütünün dünyadaki toplam üretimi 2015 yılında 800 milyon ton düzeyinde olup, süt üretiminde AB-28, ABD, Hindistan,

Brezilya, Çin, Rusya, Yeni Zellanda ve Türkiye lider ülkeler konumundadır (Statsistic Account, 2017). Türkiye yaklaşık 18,7 milyon ton süt üretimiyle dünya sıralamasında 8. sırada yer alırken, toplam üretilen sütün %91'i sığırdan temin edilmektedir (ASUD, 2017; WDS, 2016). Yaklaşık 7,3 milyar nüfusa sahip olan dünyada, kişi başına ortalama süt ve süt ürünleri tüketim miktarı 111.3 kg olup, gelişmiş ülkelerde 180-575 kg, gelişmekte olan ülkelerde 75-100 kg ve Türkiye'de ise 236 kg'dır. Özelikle Rusya (180 litre), Ukrayna (123 litre), Avustralya (113 litre), Yeni Zellanda (108 litre), ABD (82 litre), Kanada (82 litre), AB-28 (61 litre) kişi başına içme sütü tüketiminde ilk sıralarda yer alırken (ESKGM, 2015); Türkiye ve TRA1 Bölgesi'nde ise kişi başına içme sütü tüketimi 18 ve 2,5 litre düzeyindedir (ESKGM, 2015). Türkiye ve TRA1 Bölgesi'nde kişi başına süt ve süt ürünleri tüketimi, dünyada lider ülkelerle karşılaştırıldığı zaman; süt ve süt ürünlerinde ılımlı fakat içme sütü tüketiminde oldukça düşük tüketim trendine (10-20 kat daha düşük tüketim) sahiptir.

Özellikle son yıllarda içme sütü tüketim trendi üzerinde bölge orijini ve geleneksel özellik garantisi, sütün üretim ve işleme teknikleri, aroma, tat ve lezzet gibi duyusal kalite nitelikleri, kimyasal ve sentetik katkı maddelere maruz kalıp kalmadığı ve hijyen konusundaki gıda güvenliği gibi mamul bilgilerinin belirleyici olduğunu (Uzundumlu and Topcu, 2016; Denver and Jensen, 2014; Vigneau et al., 2014; Bonany et al., 2013); tüketicilerin bu ürünler için %25-250 daha yüksek fiyat ödemeye hazır olduklarını ve piyasa paylarının %10-25 daha hızlı bir şekilde arttığını (Grunert and Aachmann, 2016; Tekelioğlu, 2016; Topcu, 2015; Chamorro et al., 2014; Denver and Jensen, 2014; Munoz et al., 2014; Velcovska, 2012; Verbeke et al., 2012; Cernea, 2011; Fotopoulos et al., 2011; Hassan et al., 2011; Vecciho and Annunziate, 2011; Tsakiridou et al., 2009; Aprile and Gallina, 2008; Murphy et al., 2004; Fotopoulos and Krystallis, 2001) rapor eden çok sayıda araştırma mevcuttur.

Tüketim motivasyonu üzerinde etkili olan bu duyusal kalite nitelikleri; araştırma bölgesinin agro-ekolojik yapısı, doğal kaynakların muhafazası, hayvancılığın yüksek rakımlı ve kirletici kimyasallardan uzak mera alanlarında sürdürülmesinden dolayı oldukça yüksek düzeylerde seyretmektedir. Dolayısıyla araştırma bölgesinde bölge orijini ve geleneksel özellik garantisi altında büyük bir nispi avantaja sahip olan çiğ sütün duyusal kalite niteliklerinin pazarlama karması bileşenleri ile bütünleştirilerek gerçek ya da genişletilmiş içme sütü dizaynlarının gerçekleştirilmesi tüketim trendlerinin artışında önemli rol oynayabilir.

Ancak hem ulusal düzeyde hem de araştırma bölgesinde tüketicilerin toplam faydalarını maksimum kılan bölge orijinli içme sütü profil dizaynları ile bunların piyasa payları konularında yapılmış araştırmalara rastlamak mümkün değildir. Bu yüzden bu çalışma, bölge orijini ve geleneksel özellik garantisi sunan içme sütü tüketiminde etkili olan faktörler ve bunların seviyeleri üzerine odaklı mamul profillerinin belirlenmesi ve piyasa paylarının ölçülmesi ile ekonomi literatürüne önemli bir katkı sağlayabilir. Hedeflenen bu katkılar doğrultusunda çalışmanın amacı, Ağrı ilinde tüketicilerin toplam faydalarını maksimum kılan bölge orijinli içme sütü tüketim tercihi ve satın alma kararı üzerinde etkili olan faktörler ile faktör seviyelerini dikkate alan mamul profillerinin dizayn edilmesi ve bunların piyasa paylarının ölçülmesidir.

## MATERYAL VE METOTLAR

### Materyal

Araştırmanın ana materyalini, Ağrı ilinde ikamet eden ve içme sütü tüketen hane halklarından temin edilen anket verileri oluşturmaktadır. İkincil veriler ise, çeşitli kurum ve kuruluşların

verileri ile yerli ve yabancı bilimsel çalışma, rapor, dergi ve çeşitli yayınlardan temin edilen araştırma bulgu ve sonuçlarından sağlanmıştır.

## Metotlar

### *Örnek büyüklüğünün belirlenmesinde uygulanan metot*

Ağrı ilinde içme sütü tüketen hane halklarının örnekleme katılımını sağlamak amacıyla şehirler, doğu-batı ve kuzey-güney yönlerini kapsayan şekilde alt bölgelere bölünmüş ve her bir bölgedeki hane halkları toplam popülasyonlarındaki oranlarına göre mekanik sıralama yöntemiyle tesadüfi olarak seçilmiş ve örneklem büyüklüğü belirlenmiştir. Araştırma bölgesinde ön anket çalışması ile içme sütü tüketen ve tüketmeyen hane halklarının oranları belirlenerek, örnek kitle büyüklüğü aşağıdaki denklem yardımıyla hesaplanmıştır (Topcu, 2015).

$$n = \frac{Z^2 * p * (1-p)}{c^2}$$

n: örnek büyüklüğü
Z: z cetvel değeri, (%95 güven aralığında 1,96)
p: tüketicilerin içme sütü tüketim oranı (0,846)
c: hata terimi, (0,05 = ±5)

Yukarıdaki eşitlikte tüketicilerin içme sütü kullanım oranları dikkate alınarak, örnek kitle büyüklüğü 200 hane halkı olarak hesaplanmıştır.

### *Anket formlarının hazırlanmasında uygulanan metot*

TRA1 Bölgesi'nde içme sütü tüketen hane halklarının satın alma tutum ve davranışları belirleyen içsel ve dışsal ürün nitelikleri ile tüketicilerin sosyoekonomik ve demografik karakteristikleri ile ilgili faktörler, yerli ve yabancı araştırmalarda kullanılan değişkenlerin bölgelere ve ilgili ürüne uyarlanması ile elde edilmiştir.

**Çizelge 1.** Tüketicilerin içme sütü tüketim tercihinde etkili ürün nitelik ve nitelik seviyeleri

| Nitelik | Nitelik seviyeleri | | |
|---|---|---|---|
| Üretim tekniği | Organik üretim | Konvansiyonel üretim | |
| İşleme tekniği | UHT süt | Pastörize süt | Ham (çiğ) süt |
| Marka | Ulusal marka | Özel marka | Jenerik marka |
| Üretim bölgesi (orijin) | Kuzeydoğu Anadolu | Doğu Karadeniz | Marmara/Ege |
| İçeriği (yağ oranı) | Tam yağlı süt | Yarım Yağlı süt | Light süt |
| Fiyat | 2,5 TL | 5 TL | 7,5 TL |

**Çizelge 2.** Tüketicilerin Conjoint analizde orthogonal dizayn ile türetilen içme sütü ürün profilleri

| Profil no | Üretim tekniği | İşleme tekniği | Orijini (bölgesi) | Marka | Ürün içeriği | Fiyat |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 1 | Organik | UHT sut | Doğu Karadeniz | Ulusal marka | Yarım yağlı süt | 5,0 TL |
| 2 | Organik | Ham sut | Marmara/Ege | Özel marka | Light süt | 5,0 TL |
| 3 | Konvansiyonel | UHT sut | Kuzeydoğu Anado | Özel marka | Yarım yağlı süt | 7,5 TL |
| 4 | Organik | Pastörize sut | Kuzeydoğu Anado | Jenerik marka | Yarım yağlı süt | 2,5 TL |
| 5 | Organik | UHT sut | Kuzeydoğu Anado | Jenerik marka | Tam yağlı süt | 5,0 TL |
| 6 | Organik | UHT sut | Marmara/Ege | Ulusal marka | Tam yağlı süt | 2,5 TL |
| 7 | Organik | Pastörize sut | Doğu Karadeniz | Özel marka | Tam yağlı süt | 2,5 TL |
| 8 | Konvansiyonel | Pastörize sut | Kuzeydoğu Anado | Ulusal marka | Light süt | 5,0 TL |
| 9 | Organik | UHT sut | Marmara/Ege | Jenerik marka | Light süt | 7,5 TL |
| 10 | Konvansiyonel | Ham sut | Marmara/ege | Jenerik marka | Yarım yağlı süt | 2,5 TL |
| 11 | Organik | Pastörize sut | Doğu Karadeniz | Jenerik marka | Light süt | 7,5 TL |
| 12 | Organik | Pastörize sut | Marmara/Ege | Özel marka | Yarım yağlı süt | 5,0 TL |

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 13 | Konvansiyonel | Ham sut | Doğu Karadeniz | Jenerik marka | Tam yağlı süt | 5,0 TL |
| 14 | Organik | Ham sut | Doğu Karadeniz | Ulusal marka | Yarım yağlı süt | 7,5 TL |
| 15 | Konvansiyonel | UHT sut | Doğu Karadeniz | Özel marka | Light süt | 2,5 TL |
| 16 | Organik | Ham sut | Kuzeydoğu Anado | Ulusal marka | Light süt | 2,5 TL |
| 17 | Konvansiyonel | Pastörize sut | Marmara/Ege | Ulusal marka | Tam yağlı süt | 7,5 TL |
| 18 | Organik | Ham sut | Kuzeydoğu Anado | Özel marka | Tam yağlı süt | 7,5 TL |
| 19[a] | Konvansiyonel | Ham sut | Kuzeydoğu Anado | Özel marka | Tam yağlı süt | 2,5 TL |
| 20[a] | Organik | Ham sut | Marmara/Ege | Ulusal marka | Light süt | 2,5 TL |

[a]*Holdout*

Ön araştırma ile tüketicilerin içme sütü satın alma kararı üzerinde etkili olan içme sütü üretim ve işleme teknikleri, ürün içeriği, bölge orijini, marka ve fiyat gibi perakende seviyesinde dikkate alınan 6 ana faktörler ile onların 17 faktör seviyesi (Çizelge 1) dikkate alınarak, orthogonal dizayn ile 20 içme sütü profil kartları türetilmiştir (Çizelge 2). İçme sütüne ilişkin faktör ve faktör seviyeleri ile 20 ürün profili anket formlarına aktarılarak hedef tüketici kitlelerine sunulmuştur.

***Verilerin istatistiksel analizinde uygulanan metotlar***

***Conjoint Analiz***

Conjoint analiz, perakendecilerin farklılaştırılmış ürün modelleri teklifleri karşısında tüketicilerin satın alma kararlarına çok değişkenli istatistik tekniklerini uygulayarak etkili ürün tasarımlarını geliştirmek ve piyasa paylarını tespit etmek için kullanılan bir piyasa araştırma aracıdır. Bu teknik, faktör ve seviyeleri tarafından tanımlanan alternatif ürün profillerinin bireysel ve kitlesel değerlendirilmesinden elde edilen tüketici satın alma modellerinin yapıları hakkında araştırmacılara bilgi sağlar (Green and Krieger, 1991). Conjoint analizi uygulamak için kullanılan veriler, alternatif ürün profillerinin tüketici değerlendirmelerini kapsamaktadır. Bu analiz tekniğinde, her bir faktör ve onların seviyelerinin ön piyasa araştırması ile belirlenmesi, fraksiyonel faktöriyel tasarımı ve ölçek tipinin belirlenmesini takip eden veri toplama süreci, dört aşamada gerçekleşir ve bu aşamaları takiben conjoint model tanımlaması yapılır (Topcu, 2012).

Conjoint analizin birinci ve ikinci adımda, uygun faktör ve faktör seviyeleri belirlenerek, tam profil yaklaşımı ile kart dizaynları gerçekleştirilmektedir. Mevcut çalışmadaki 6 faktör ve 17 faktör seviyesi belirlenmiştir (Çizelge 1). Takip eden aşamada, conjoint analiz için tam profil yaklaşımı altında tüketiciler tercih sıralaması yapabilsin diye onlara sunulan farklı kombinasyonların hesaplanmasında kullanılan faktör seviyeleri dikkate alınarak toplam 486 ($3^5$ x 2) adet kuramsal senaryo elde edilmiştir. Fakat, elde edilen ürün profil sayısının çok fazla olmasından dolayı tüketicilerin bunları anlamlı bir şekilde sıralaması olanaksızdır. Bu yüzden, *Generate Orthogonal Design* prosedürü kullanılarak, fraksiyonel faktöriyel tasarım ile içme sütü profil sayısı 20 adet profile indirgenmiştir (Çizelge 2).

Son olarak, her bir faktörün nispi önemi ve faktör seviyelerinin kısmi faydalarını belirlemek için faktörler ile derecelemeleri arasındaki beklenen ilişkileri belirleyen modelin faktör alt komutları vasıtasıyla tanımlanmalıdır. Bunun için en yaygın kullanılan model, niteliklerin ayrı ayrı kısmi faydalarının toplamlarını ifade eden doğrusal modellerdir (SPSS Conjoint 20.0, 2015). Conjoint modellerde ayrık modeller; faktör seviyelerinin kategorik ve faktörler ile sıralamalar arasında her hangi bir ön görünün bulunulmadığını, fakat doğrusal modeller;

faktörler ile sıraları arasındaki doğrusal ilişkileri pozitif ya da negatif yönlü olarak ifade ederler. Mevcut çalışmada; fiyat negatif yönlü (linear less) ve bölge orijini pozitif yönlü (linear more), üretim ve işleme tekniği, ürün içeriği ve marka ise discrete olarak modelde tanımlanmıştır.

***Piyasa payı simülasyonları***

Piyasa payının belirlenmesinde, faktör ve faktör seviyelerine göre dizayn edilmiş ürün profillerinden en çok tercih edilen simülasyon örneklerinden seçilen her birinin olasılığına dayalı *Maksimum Fayda, BTL (Bradley-Terry-Luce)* ve *Logit Modeller* kullanılmıştır (SPSS Conjoint 20.0, 2015; Murphy et al., 2004; Green and Krieger, 1991). Maksimum fayda modeli, katılımcıların toplamlarına atfedilen profilleri basit bir şekilde seçmek için cevap verenlerin sayısına bağlı piyasa payı olasılığını tanımlar ve her bir cevap veren için tahmin edilen birincil seçim, en büyük toplam faydayı sunan profildir. Diğer taraftan *BTL model,* bütün katılımcılar genelinde ortalama bütün simülasyon profilleri için sağlanan faydaya bir profilin faydasının oranı olarak olasılığı tanımlar. Logit model ise, fonksiyonel olarak BTL modele benzerlik gösterir fakat faydaların yerine faydaların doğal logaritmasını kullanır.

Bu doğrultuda, tüketicilerin içme sütü tüketim tercihi ve satın alma kararı üzerinde etkili olan *Kuzeydoğu Anadolu, Doğu Karadeniz ve Marmara/Ege Bölgeleri* orijinli içme sütleri ile üç farklı fiyat seviyeleri (düşük (2,5 TL), orta (%100 artırılarak 5 TL) ve yüksek (%200 artırılarak 7,5 TL)) ile ısıl işlem görmemiş özel marka altında tam yağlı ham sütlerin alternatif kullanımlarının piyasa paylarını için simülasyonu yapılan içme sütü profilleri, Çizelge 3'de belirlenmiştir.

**Çizelge 3**. Bölge orijinli organik ham sütün piyasa payı simülasyon modelleri

| *Profil No** | *Üretim tekniği* | *İşleme tekniği* | *Orijini (bölgesi)* | *Marka* | *Ürün içeriği* | *Fiyat* |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 21 | Organik | Ham süt | Marmara/Ege | Özel marka | Light süt | 5,0 TL |
| 22 | Organik | Ham süt | Kuzeydoğu Anadolu | Ulusal marka | Yarım yağlı süt | 7,5 TL |
| 23 | Organik | Ham süt | Doğu Karadeniz | Ulusal marka | Tam yağlı süt | 5,0 TL |
| 24 | Organik | Ham süt | Kuzeydoğu Anadolu | Özel marka | Tam yağlı süt | 7,5 TL |
| 25 | Organik | Ham süt | Marmara/Ege | Ulusal marka | Light süt | 2,5 TL |

**Simülasyon*

***Kümeleme analizi***

Tüketicilerin farklı homojen segmentlerini belirlemek için, k-means cluster analiz kullanılmış ve örneklem kitlesi yoğun (haftada en 4-5 kez tüketim), ılımlı (haftada 2-3 kez tüketim) ve düşük (on beş günde en az 4-5 kez tüketim) olarak üç grupta ele alınmıştır (Topcu, 2015; Kalaycı, 2005).

## ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

***İçme sütü tüketiminde nispi ve kısmı faydalar***

Tüketicilerin bölge orijinli organik ısıl işlem görmemiş içme sütü tüketim tercihi ve satın alma kararı üzerinde yüksek memnuniyet sağlayan pazarlama karması bileşenlerinin nitelikleri ve onların nispi önemleri, nitelik seviyelerinin kısmi fayda düzeyleri, Çizelge 4'de sunulmuştur. Araştırma sonuçları; yoğun, ılımlı ve düşük düzeydeki tüketici grupları ile toplam tüketicilerin ısıl işlem görmemiş organik içme sütü satın alma kararı üzerinde en etkili faktörlerin sırasıyla süt içeriği (%21, %18 ve %15 ile %20), üretim tekniği (%25, %15 ve %18 ile %20) ve marka tipi (%15, %24 ve %25 ile %20) olduğunu göstermiştir.

Tüketicilerin bölge orijinli içme sütü tüketim memnuniyetleri üzerinde organik üretim tekniği, ham ve pastörize süt işleme teknikleri, ulusal marka tipi, tam yağlı süt içeriği, *Kuzeydoğu Anadolu* bölgesi orijini ve düşük fiyat faktör seviyeleri en yüksek kısmi faydaların teminine olanak sağlamıştır (Çizelge 4).

**Çizelge 4.** İçme sütü tercih faktörlerinin nispi önemi ve faktör seviyelerinin kısmı faydaları

| Mamul nitelik ve seviyeleri | | İçme sütü tüketim sıklıkları | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | Yoğun düzeyde tüketenler | | Ilımlı düzeyde tüketenler | | Düşük düzeyde tüketenler | | Toplam tüketiciler | |
| | | *Faydalar* | *S.E.* | *Faydalar* | *S.E.* | *Faydalar* | *S.E.* | *Faydalar* | *S.E.* |
| ***Üretim tekniği*** | Organik | **1,028** | 0,086 | **0,776** | 0,072 | **0,901** | 0,104 | **0,909** | 0,048 |
| | Geleneksel | -1,028 | 0,086 | -0,776 | 0,072 | -0,901 | 0,104 | -0,909 | 0,048 |
| | *Nispi önemi* | ***%25,43*** | | *%15,20* | | ***%18,11*** | | ***%20,45*** | |
| ***İşleme tekniği*** | Ham (çiğ) süt | -0,051 | 0,115 | **0,578** | 0,096 | 0,087 | 0,139 | 0,179 | 0,064 |
| | UHT süt | -0,237 | 0,115 | -0,677 | 0,096 | -0,316 | 0,139 | -0,394 | 0,064 |
| | Pastörize süt | **0,288** | 0,115 | 0,099 | 0,096 | **0,229** | 0,139 | **0,215** | 0,064 |
| | *Nispi önemi* | *%6,49* | | *%12,29* | | *%5,48* | | *%8,06* | |
| ***Marka tipi*** | Ulusal marka | **0,555** | 0,115 | **1,132** | 0,096 | **0,861** | 0,139 | **0,810** | 0,064 |
| | Özel marka | 0,110 | 0,115 | 0,140 | 0,096 | 0,802 | 0,139 | 0,287 | 0,064 |
| | Jenerik marka | -0,665 | 0,115 | -1,272 | 0,096 | -1,663 | 0,139 | -1,097 | 0,064 |
| | *Nispi önemi* | *%15,08* | | ***%23,52*** | | ***%25,37*** | | ***%20,22*** | |
| ***Süt içeriği*** | Light süt | -0,943 | 0,115 | -1,132 | 0,096 | -1,163 | 0,139 | -1,056 | 0,064 |
| | Yarım yağlı süt | 0,182 | 0,115 | 0,473 | 0,096 | 0,024 | 0,139 | 0,235 | 0,064 |
| | Tam yağlı süt | **0,761** | 0,115 | **0,659** | 0,096 | **1,139** | 0,139 | **0,821** | 0,064 |
| | *Nispi önemi* | ***%21,08*** | | ***%17,52*** | | *%15,47* | | ***%20,46*** | |
| ***Bölge Orijini*** | Kuzeydoğu Anad. | 0,191 | 0,115 | **0,745** | 0,096 | **0,851** | 0,139 | **0,524** | 0,064 |
| | Doğu Karadeniz | **0,341** | 0,115 | 0,699 | 0,096 | -0,080 | 0,139 | 0,351 | 0,064 |
| | Marmara/Ege | -0,532 | 0,115 | -1,444 | 0,096 | -0,771 | 0,139 | -0,875 | 0,064 |
| | *Nispi önemi* | *%10,80* | | ***%21,42*** | | ***%18,65*** | | *%15,46* | |
| ***Fiyat (kg/lt)*** | Düşük fiyat | **-0,854** | 0,099 | **-0,513** | 0,083 | **-0,578** | 0,120 | **-0,681** | 0,056 |
| | Orta fiyat | -1,708 | 0,199 | -1,027 | 0,166 | -1,156 | 0,240 | -1,361 | 0,111 |
| | Yüksek fiyat | -2,563 | 0,298 | -1,540 | 0,249 | -1,734 | 0,360 | -2,042 | 0,167 |
| | *Nispi önemi* | ***%21,12*** | | *%10,05* | | *%11,62* | | *%15,35* | |
| ***Sabit değer*** $(\alpha)$ | | ***10,852*** | ***0,216*** | ***10,217*** | ***0,181*** | ***10,380*** | ***0,262*** | ***10,539*** | ***0,121*** |
| ***Gözlenen ve beklenen değişkenler arasındaki ilişki*** | | | | | | | | | |
| ***İstatistik ölçümler*** | | ***Değer*** | ***p*** | ***Değer*** | ***p*** | ***Değer*** | ***p*** | ***Değer*** | ***p*** |
| ***Pearsons's R*** | | *0,990** | *0,000* | *0,996** | *0,000* | *0,991** | *0,000* | *0,997** | *0,000* |
| ***Kendall's tau*** | | ***0,852**** | ***0,000*** | ***0,922**** | ***0,000*** | ***0,892**** | ***0,000*** | ***0,908**** | ***0,000*** |

*Not: Koyu ve koyu italik değerler, sırasıyla nitelik seviyeleri için en yüksek fayda ve nitelikler için en yüksek nispi önem değerleri ifade etmektedir. S.E.: Standart hata p: Önem seviyesi *p<0,001*

### *İçme sütü profillerinin piyasa payları*

Yoğun düzeyde içme sütü tüketen grup için ısıl işlem görmemiş organik içme sütü tüketimde 23 numaralı kart profili, %100 maksimum fayda düzeyi ile *Logit* modelde %34,4 piyasa payına sahiptir. Bu profilin en belirgin özelliği *ulusal marka altında Doğu Karadeniz bölge orijinli orta seviye perakende fiyatlarından tam yağlı organik içme sütlerinden* oluşmuştur (Çizelge 5).

Ilımlı kullanıcılar için 22 numaralı profil *Logit* modelde %46,8 oranla en yüksek paya sahiptir. 22 numaralı profil, ulusal marka altında *Kuzeydoğu Anadolu bölge orjinli yüksek perakende fiyatlı yarım yağlı organik içme sütünden* oluşmaktadır (Çizelge 5).

Light düzeyde kullanıcıların içme sütü profilleri için ödeme istekliliklerine bakıldığında ise 24 numaralı profil ön plana çıkmaktadır. 24 numaralı profilin *Logit* modelde piyasa payı %63,4 olarak gerçekleşmiştir. 24 numaralı profilin en belirgin özellikleri ise *özel marka altında Kuzeydoğu Anadolu bölge orjinli yüksek perakende fiyatlı tam yağlı organik içme sütü* olmasıdır (Çizelge 5).

Toplam tüketicilerin ödeme istekliliklerine bakıldığında ise ilk sırada 24 numaralı profil yer alırken ikinci sırada 23 numaralı profil ve üçüncü sırada ise 22 numaralı profil yer almaktadır. Bu profillerin *Logit* model payları ise sırasıyla %35.8, %27.8 ve %26 olmuştur. Toplam tüketiciler için 21 ve 25 nolu profiller %2,5 ve %8 paylara sahiptir ve bu profilerin ortak yanı ise *Marmara/Ege orjinli light içerikli organik içme sütü* olmalarıdır.

**Çizelge 5.** Bölge orijinli içme sütü tüketim profilleri için ödeme isteklilikleri

| Kart No | İçme sütü tüketim grupları | | | | | | Toplam tüketiciler (n=200) | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Yoğun kullanıcılar (n=90) | | Ilımlı kullanıcılar (n=62) | | Light kullanıcılar (n=48) | | | |
| | Değer | *Logit (%)* | Değer | *Logit (%)* | Değer | *Logit (%)* | Değer | *Logit (%)* |
| 21 | 8,756 | 4,6 | 8,109 | 0,7 | 9,080 | 2,2 | 8,632 | 2,5 |
| 22 | 10,345 | 22,3 | **12,335*** | **46,8** | 10,439 | 8,7 | **10,991**** | **26,0** |
| 23 | **10,778*** | **34,4** | 11,802 | 27,5 | 11,339 | 21,4 | **11,235**** | **27,8** |
| 24 | 10,330 | 20,6 | 11,574 | 21,9 | **12,425*** | **63,4** | **11,227**** | **35,8** |
| 25 | 10,055 | 20,0 | 9,614 | 3,1 | 9,717 | 4,2 | 9,835 | 8,0 |
| | **%100 Toplam Fayda* | | **%100 Toplam Fayda* | | **%100 Toplam Fayda* | | ***%33,3Toplam Fayda* | |

## SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma sonuçları, TRA1 Bölgesi'nde yoğun, ılımlı ve düşük düzeyde içme sütü tüketen tüketiciler ile toplam tüketici kitlesinin işlem görmemiş organik çiğ içme sütü satın alma kararları üzerinde etkili olan üretim tekniği, marka tipi ve bölge orijini faktörlerinin nispi önemlerinin en yüksek tüketim memnuniyeti sağlayan nitelikler olduğunu göstermiştir. Bu nitelikleri teşekkül ettiren *Kuzeydoğu Anadolu orijinli organik tam yağlı yüksek fiyatlı ham süt* seviyeleri, bütün hedef kitlelere en yüksek kısmi faydaları sağlamıştır. Bu yüzden toplam faydanın maksimum kılınmasında etkili olan hem nispi önem hem de kısmi faydalardan türetilmiş olan piyasa simülasyon modellerinde, *Kuzeydoğu Anadolu bölge orijinli özel markalı tam yağlı organik çiğ sütler*den oluşan profillerin en yüksek piyasa paylarına sahip oldukları analiz edilmiştir.

Araştırma sonuçları, yoğun kullanıcılar için 23 numaralı profilin maksimum fayda sağladığını ortaya koymuştur. Doğu Karadeniz orjinli ulusal marka imajı altında orta fiyat seviyeli tam yağlı organik ham içme sütlerinin piyasada konumlandırılmaları hem yğun kullanıcılara maksimum fayda sağlayacak hem de piyasa aktörlerine önemli katkılar sağlayacaktır.

Ilımlı düzeyde kullanıcılara maksimum fayda sağlayan 22 numaralı profildir. Bu profil Kuzeydoğu Anadolu orjinli ulusal marka imajı altında yüksek fiyat düzeyinde yarım yağlı organik ham içme sütünden oluşmaktadır. Bu profildeki sütlerin pazarda konumlandırılması ılımlı kullanıcıların toplam faydasını maksimum yapmasının yanı sıra piyasadaki aktörlerin de pazar paylarını artıracaktır.

Light düzeyde tüketiciler için en yüksek fayda 24 numaralı profil olmuştur. Bu profil %63.4 paya sahiptir ve Kuzeydoğu Anadolu orjinli, özel markalı, yüksek fiyat düzeyli tam yağlı organik ham içme sütü özelliklerini taşımaktadır. Bu profildeki sütlerin pazarda yer alması light tüketicilerin faydalarını maksimum yapacaktır ve piyasadaki firmaların pazardaki konumlarını ileri taşıyacaktır.

## KAYNAKLAR


Anonim, 2014. http://apelasyon.com/yazi/cografi-isarette-AB'nin-neresindeyiz. [Erişim: 15.03.2016]

Anonim, 2015. http://www.gidahatti.com/cografi-isaretli-urunler-icin-strateji. [Erişim: 15.03.2016]

Aprile, M.C. and Gallina, G., 2008. Quality perception using signals on food label: An analysis on Italian consumers. *18th Annual IAMA Symposium*.

Bonany, J., Buehler, A., Carbo, J., Codarin, S., Donati, F., 2013. Consumer eating quality acceptance of new apple varieties in different European countries. *Food Quality and Preference*, 30 (2013): 250-259.

Cernea, C., 2011. Protected geographical origins. A study of Danish consumers' willingness to pay for domestic protected geographical indication cheese products. *Aarhus, Denmark; Aarhus University, Master's thesis.*

Chamorro, A., Rubio, S. and Miranda, F.J., 2014. The region of origin (ROO) effect on purchasing preferences: The case of a multiregional designation of origin. *British Food Journal*, 117 (2): 820-839.

Denver, S. and Jensen, J.D., 2014. Consumer preferences for organically and locally produced apples. *Food Quality and Preference*, 31 (2014): 129-134.

FAOSTAT, 2013. Food supply-crops primary equivalent and crop production. http://www.faostat.fao.org. [Erişim: 18.03.2016]

Fotopoulos, C. and Krystallis, A., 2001. Are quality labels a real market advantage? A conjoint application on Greek PDO olive oil. *Journal of International Food and Agribusiness*, 12: 1-22.

Fotopoulos, C and Krystallis, A., 2003.Quality labels as a marketing advantage. *European Journal of Marketing*, 37: 1350-1374.

Fotopoulos, C., Krystallis, A. and Anastasios, P., 2011. Portrait value questionnaire's (PVQ) usefulness in explain quality food-related consumer behaviour. *British Food Journal*, 113: 248-279.

Green, P.E. and Krieger, A.M., 1991. Segmenting markets with conjoint analysis, *Journal of Marketing*, 55 (4): 20-31.

Groot, E. and Albusi, L.M., 2009. Maxdiff approaches for PDO Calanda peaches (Spain). *113th EAAE Symposium*, Chania, Greece.

Groot, E. and Albusi, L.M., 2015. A bottom-up model to describe consumers' preferences towards late season peaches. *Spanish Journal of Agricultural Research*, 13 (4): 1-13.

Grunert, K. G. and Aachmann, K., 2016. Consumer reactions to the use of EU quality labels on food products. *Food Control*, 59 (1):178-187.

Hassan, D., Monier-Dilhan, S. and Orozco, V., 2011. Measuring consumers' attachment to geographical indication. *Journal of Agricultural and Food Industrial Organisation*, 9 (1): 35-50.

Kalaycı, S., 2005. SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri, Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti, Ankara.

Konopacka , D., Jesionkowska, K., Kruczynska, D. Stehr, R., Schoorl., F., 2010. Apple and peach consumption habits across European countries. Appetite, 55 (2010): 478-483.

Küçükkömürler, S. ve Karakuş, S.Ş., 2009. Elma, sağlık ve kültür. *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi,* 2 (1): 183-186.

Michaelidou, N. and Hassan, L.M., 2010. Modelling the factors affecting rural consumers' purchase of organic and free-range produce: A case study of consumers' from the Island of Arran in Scotland, UK. *Food Policy*, 35 (2): 130-139.

Monier, S., Hassan, D., Nichele, V. and Simioni, M., 2009. Organic food consumption patterns. Journal of Agricultural and Food Industrial Organization, 7 (special issue): 1-12.

Munoz, C.X., Johnson, E.C., McKenzie, A.L., Guelinckx, I., Graverholt, G., Casa, D.J. and Armstrong, L.E., 2014. Habitual total water intake and dimensions of mood in healthy young women. *Appetite*, 92 (1): 81-86.

Murphy, M., Cowan, C., Meehan, H. and O'Reilly, S., 2004. A conjoint analysis of Irish consumer preferences for farmhouse cheese. *British Food Journal*, 106 (4): 288-300.

Oğuz, C ve Karaçayır, H.F., 2009. Türkiye'de elma üretimi, tüketimi, Pazar yapısı ve dış ticaret. *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi,* 2 (1): 41-49.

Peneau, S., Hoehn, E., Roth, H.R., Escher, F. and Nuessli, J., 2006. Importance and consumer perception of freshness of apples. *Food Quality and Preference,* 17 (2006): 9-19.

SPSS Conjoint 20.0, 2015. SPSS Base 15 User's Guide, pp. 161-184. Chicago, IL.

Teuber, R., 2011. Consumers' and producers' expectations towards PGI: Empirical evidence for a German case study. *British Food Journal*, 113: 900-918.

Tsakiridou, E. Mattas, K. and Mpletsa, Z., 2009. Consumers' food choices for specific quality food products. *Journal of Food Products Marketing*, 15: 200-212.

Topcu, Y., 2015. Turkish consumer decisions affecting ice cream consumption. *Italian Journal of Food Science,* 27 (1): 1-11.

TPE, 2016. Coğrafi işaretli ürünler. Türk Patent Enstitüsü, http://www.pte.com.tr. [Erişim: 15.03.2016]

TUİK, 2013. Bitkisel üretim istatistikleri. http://www.tuik.gov.tr [Erişim: 15.03.2016]

TUİK, 2015. Bitkisel üretim tüketim istatistiklari. http://www.tuik.gov.tr [Erişim: 15.03.2016]

Vecciho, R. and Annunziata, A., 2011. The roll of PDO/PGI labelling in Italian consumers' food choices. *Agricultural Economic Review*, 12 (2): 80-98.

# MUHASEBEDE STANDART KARMAŞASI

**Dr. Öğr. Üyesi Münevver KATKAT ÖZÇELİK**
Artvin Çoruh Üniversitesi

## ÖZET

Muhasebe, mali tablolar aracılığıyla finansal bilgi kullanıcılarına gerekli bilgileri sunan bir bilgi sistemi olup, işletmelerin ortak dili olarak kabul edilmektedir. Küreselleşen dünyada hem ulusal hem de uluslararası faaliyette bulunan işletmelerin finansal bilgilerinin sağlıklı bir şekilde aktarılabilmesi için benzer olaylar benzer şekilde ifade edilmeli, üretilen bilgiler doğru, güvenilir, anlamlı, gerçeğe uygun ve karşılaştırılabilir olmalıdır. Bu nedenle de finansal tablo ve raporlar belirli standartlara göre hazırlanarak ilgililere ulaştırılması gerekmektedir. Finansal bilgi kullanıcılarına sunulan raporlarda yeknesaklık sağlanarak anlamsal farklılıkların ortadan kaldırılması ve dünyada ortak bir muhasebe dilinin oluşturulması amacıyla muhasebe standartları geliştirilmiştir. Ulusal muhasebe standartlarındaki farklılıkların kaldırılması ve muhasebe standartlarının birbirine yakınlaştırılması amacıyla da ulusal muhasebe standartlarının uluslararası muhasebe standartlarına uyumlaştırılması çalışmaları yapılmıştır.

Türkiye'de muhasebe standartlarının oluşumu ve gelişimi sürecinde muhasebe standartlarını şekillendirmek amacıyla değişik kurum ve kuruluşlar çalışmalar yapmış, bu durum ise uygulamada çok başlılığa ve karmaşaya neden olmuştur. Kurumların amaçlarına göre düzenlemelerin belirlenmesi ve aynı ekonomik işleme farklı uygulamaların önerilmesi nedeniyle, ulusal muhasebe uygulamalarında uyum sağlanamamış, çoklu bir muhasebe standardı sisteminin mevcut olması nedeniyle bir işletmenin bazen birden fazla muhasebe sistemine tabi olur hale geldiği görülmüştür. Muhasebe standartları ile ilgili olarak yapılan yeni düzenlemeler ve güncellemeler de, özellikle yıllar itibariyle finansal tabloların karşılaştırılmasında hangi dönemde, hangi standardın, hangi şekilde yürürlükte olduğunun takibini, finansal raporların hazırlanmasını ve analiz edilmesini zorlaştırmıştır.

Literatür taramasına dayalı olarak gerçekleştirilen bu çalışmada, muhasebe standartlarının gelişim sürecinde yaşanan sorunlara dikkat çekmek istenmiştir. Çalışmada muhasebe standartlarının Dünya'da ve Türkiye'de gelişim seyrine, finansal raporlama standartlarına ve standartların uygulanmasında yaşanan sorunlara yer verilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Muhasebe Standartları, IFRS, TFRS, BOBİ FRS.

# STANDARD CONFUSION IN ACCOUNTING

## ABSTRACT

Accounting is an information system that provides the necessary information to the users of financial information through the financial statements and is considered as the common language of enterprises. In order for the financial information of both national and international businesses to be transferred in a globalizing world, similar events should be expressed in a

similar way, and the information produced should be accurate, reliable, meaningful, fair and comparable. For this reason, financial statements and reports should be prepared according to certain standards and delivered to related parties. Accounting Standards have been developed with the aim of eliminating the semantic differences by providing uniformity in the reports presented to the users of financial information and creating a common accounting language in the world. In order to eliminate the differences in national accounting standards and bring the accounting standards closer to each other, efforts were made to harmonize national accounting standards with international accounting standards.

In the process of formation and development of accounting standards in Turkey, various institutions and organizations have carried out studies in order to shape accounting standards, and this has led to confusion and disorder in practice. The harmonization in national accounting practices could not be achieved due to the determination of regulations according to the aims of the institutions and the suggestion of different practices in the same economic process, and because of the existence of a multiple accounting standard system, it has been observed that a business is subject to multiple accounting systems sometimes. And the new regulations and updates on accounting standards have made it difficult to prepare and analyze financial reports, and to follow which standard is in force, in what period and in which way, especially in the comparison of financial statements by years.

In this study, which was conducted based on literature review, it was aimed to draw attention to the problems experienced in the development process of accounting standards. In the study, the course of development of Accounting Standards in the world and in Turkey, financial reporting standards and the problems faced in the implementation of standards were discussed.

**Keywords:** Accounting Standards, IFRS, TFRS, FRS for LMEs

## GİRİŞ

Finans ve yatırım alanındaki gelişmelerin sermaye hareketlerini ve uluslararası şirketleri etkilemesi nedeniyle, finansal kuruluşlar ödünç para verdikleri, yatırımcılar ise fon ve sermaye aktardıkları ülkelerdeki işletmelerin finansal bilgilerine ihtiyaç duyarak, finansal raporların anlaşılabilir ve karşılaştırılabilir olmasını istemişlerdir. Bu gelişmeler sonucunda ülkelerin finansal entegrasyona gitmelerine gereksinim duyulmuş (Türker, 2009), çeşitli ülkelerde uygulanan ulusal muhasebe standartlarındaki farklılıkların kaldırılması ve muhasebe standartlarının birbirine yakınlaştırılması için çalışmalar yapılmıştır (Güney vd. 2012). Bu konuda düzenlemeler yapmak üzere birçok uluslararası kuruluş faaliyet göstermiş fakat bu durum etkinliğin azalmasına neden olduğundan bu konuda yapılan çalışmaların aynı çatı altında toplanmasını sağlamak amacıyla "Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB)" kurularak "Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS)" oluşturulmuştur (Güney vd. 2012; Çiftçi, 1997).

Ülkemizde de ulusal muhasebe standartlarının geliştirilmesi ve uluslararası muhasebe standartlarına uyumun sağlanması konusunda çalışmalar yapılmıştır. Muhasebe standartları kültürünün yerleştirilmesi amacıyla yapılan bu çalışmalarda birçok kurumun önemli katkıları olmuştur (Erdoğan ve Dinç, 2009). Fakat bu çalışmaların çok başlı olarak yapılması nedeniyle

aynı ekonomik işleme farklı uygulamalar önerildiğinden muhasebe uygulamalarında uyum sağlanamamıştır (Türker, 2009). Diğer taraftan Standartların sürekli değişikliğe uğrayan çok sayıda standarttan oluşması ve birbirlerine bağımlı olması nedeniyle karmaşık bir yapı oluşturması, hem finansal raporlama yapılmasını hem de bu raporların analiz edilmesini zorlaştırmıştır (Özkan ve Erdener Acar, 2010).

Muhasebe standartlarının gelişim sürecinde yaşanan bu sorunlara dikkat çekmek amacıyla yapılan bu çalışma, literatüre dayalı teorik bir çalışmadır. Çalışmanın izleyen bölümünde muhasebe standartlarının Dünya'da ve Türkiye'de gelişim seyrine, Türkiye'de işletmelerin uygulayacakları muhasebe standartlarına ve muhasebe standartları ile ilgili sorunlara yer verilmiştir.

## MUHASEBE STANDARTLARININ DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE GELİŞİM SEYRİ

Muhasebe standartları, finansal bilgilerin güvenilir, doğru, gerçeğe uygun ve karşılaştırılabilir olmasını sağlamak amacıyla muhasebe uygulamalarının yönteminin belirlenmesidir (Yılmaz, 2007). Bu standartlar, farklı alanlar, farklı endüstriler ve farklı ülkelerdeki finansal faaliyetlerin raporlanmasında ortak bir dilin olmasını sağlamaktadır. Muhasebe ilke ve standartları, tarihsel süreç içerisinde her bir devlet tarafından ayrı ayrı geliştirilmiş olup ( Jakupi vd. 2017), ABD'de geliştirilen standartlar, uluslararası muhasebe standartlarının oluşturulmasında etkin rol oynamıştır. ABD yasalarına göre, muhasebe standartlarını belirleme yetkisi Menkul Kıymetler Borsası Komisyonuna (SEC) ait olmasına rağmen, uygulamada bu yetki, daha çok muhasebe örgütlerine bırakılmıştır. Bu konudaki çalışmaların çok sayıda örgüt tarafından "çok başlı" olarak yapılmış olması etkinliğini azaltmış, Amerikan muhasebe örgütlerinin yaptıkları çalışmalar düzenleyici olmaktan ziyade tavsiye edici olmuştur (Çiftçi, 1997).

Ulusal muhasebe standartlarının farklı olması, özellikle uluslararası alanda faaliyet gösteren firmalar açısından sorun yaratarak finansal tablolardaki bilgilerin güvenilir şekilde kullanılmasını engellemesi nedeniyle çeşitli ülkelerde uygulanan ulusal muhasebe standartlarındaki farklılıkların kaldırılması ve muhasebe standartlarının birbirine yakınlaştırılması için çalışmalar yapılmıştır (Güney vd. 2012).

Uluslararası muhasebe standartlarının oluşturulması konusunda ilk tartışmalar 1960'larda başlamasına rağmen bu standartların bir örgüt tarafından düzenlenmesine yönelik somut öneri 1972 yılında Sidney'de yapılan 10. Uluslararası Muhasebeciler Kongresinde yapılmış, 1973 yılında 71 devletten 97 muhasebe örgütünün katılımıyla "Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (International Accounting Standarts Committee-IASC)" kurulmuştur (Çiftçi, 1997). Kurul tarafından, ilki 1975 yılında olmak üzere 41 tane "Uluslararası Muhasebe Standardı (UMS)" yayımlanmış, bazıları zamanla güncelleştirilmiş veya yürürlükten kaldırılmıştır. Üye kuruluşların Komite'nin çalışmalarını destekleme ve standartların kendi ülkelerinde kabul görüp uygulanması için gerekli çabayı gösterme yükümlülükleri bulunmakta fakat UMS'leri uygulama zorunluluğu bulunmamaktadır (Güney vd. 2012).

Uyumlaştırılmış standartlarla tüm dünyada eşgüdümü sağlanmış bir muhasebecilik mesleğini geliştirmek ve yüceltmek amacıyla 45 ülkeden 63 muhasebe örgütünün katılımıyla 1977 yılında Münih'te yapılan 11. Dünya Muhasebeciler Kongresinde "Uluslararası Muhasebeciler

Federasyonu (IFAC)" kurulmuştur. 1982 yılında da "IASC" ve "IFAC" ın çalışmalarının koordine edilmesi kararı alınmış, "IFAC" üyelerinin aynı zamanda "IASC" üyesi oldukları kabul edilerek iki örgütün aynı çatı altında toplanması sağlanmıştır (Çiftçi, 1997). Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi 2001 yılında "Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB)" olarak yeniden yapılandırılmış, Kurulun çıkaracağı standartlar da "Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS)" olarak adlandırılmıştır (Güney vd. 2012).

Ülkemizde 1972 yılında uygulamaya konulan "Kamu İktisadi Teşekkülleri Tekdüzen Muhasebe Sistemi" muhasebe alanındaki ilk standartlaştırma çalışması olmuştur ( Erdoğan ve Dinç, 2009). ABD'ndeki muhasebe teori ve uygulamalarına dayandırılan bu sistem, banka ve sigorta işletmeleri dışındaki bütün İktisadi Devlet Teşekküllerine zorunlu, özel sektör için ise isteğe bağlı olarak uygulamaya konulmuştur (Çiftçi, 1997). Bunun dışında, "Türkiye Bankalar Birliği", "Türk Standartları Enstitüsü", "Sigorta Murakabe Kurulu", "Sermaye Piyasası Kurulu" tarafından çeşitli çalışmalar yapılmıştır ( Erdoğan ve Dinç, 2009).

"Sermaye Piyasası Kurulu (SPK)", 1980'li yılların başında gerçekleşen bankerlik krizinin bazı bankaların iflasına neden olması dolayısıyla sermaye piyasasının düzenlenmesine, denetlenmesine ve bankacılık mevzuatında değişikliğe gidilmesine ihtiyaç duyularak kurulmuş, hem sermaye piyasasına tabi işletmelerde hem de bankacılık sektöründe bağımsız denetim mecburiyeti getirilmiştir. Bu amaçla, "bağımsız denetim çalışma esasları ile muhasebe ilkeleri", "hesap planı çerçevesi", "finansal raporların hazırlanma ve sunulma ilkeleri" belirlenerek SPK'ya tabi işletmeler ve bankacılık sektöründe standartlaşmaya başlanmıştır (Türker, 2009).

Ülkemizdeki tüm sektörleri bağlayıcı standartların tek elden yayınlanarak standart karmaşasına son verilmesi amacıyla 1990 yılında "Muhasebe Standartları Komisyonu" kurulmuştur (Çiftçi, 1997). Maliye Bakanlığı bünyesinde oluşturulan Muhasebe Standartları Komisyonu tarafından 1992 yılında hazırlanarak, 01/01/1994 tarihinden geçerli olmak üzere yürürlüğe konulan "Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (MSUGT)", standartlaşmanın tüm ülke genelinde uygulanmasının zorunlu tutulduğu en kapsamlı çalışma olarak önemli bir boşluğu doldurmuştur ( Erdoğan ve Dinç, 2009). Bu Tebliğ ile ülke çapında bilanço esasına göre defter tutan bütün gerçek ve tüzel kişileri kapsamak üzere. "Muhasebenin Temel Kavramları ", " Muhasebe Politikalarının Açıklanması ", "Mali Tablolar İlkeleri", " Mali Tabloların Düzenlenmesi ve Sunulması", "Tekdüzen Hesap Çerçevesi, Planı ve İşleyişi" konularında düzenlemeler yapılmıştır. Muhasebe Standartları Komisyonu, görevini 1994 yılında kurulan ve temel amacı IASC ve IFAC tarafından belirlenmiş, muhasebe ve denetim standartlarıyla uyumlu ulusal standartları tespit etmek olan "Türkiye Muhasebe ve Denetim Standartları Kurulu (TMUDESK)" na devretmiştir. TURMOB (Türkiye Muhasebeciler Odaları Birliği) bünyesinde kurulan "TMUDESK" tarafından "UFRS" ile uyumlu 19 adet Türkiye Muhasebe Standardı (TMS) yayınlanarak farklılığın önüne geçilmesi hedeflenmiştir (Çiftçi,1997). 2002 yılında ise ülke genelinde muhasebe standardı yayınlamak amacıyla "Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu (TMSK)" kurulmuştur ( Erdoğan ve Dinç, 2009). Halka açık ve organize borsalarda işlem gören büyük işletmelerin uyguladığı tam set UFRS'lerin uygulanmasındaki zorluk ve karmaşa nedeniyle Uluslararası Muhasebe Standartları Kurumu (UMSK) tarafından Temmuz 2009 tarihinde oluşturularak yayımlanan KOBİ UFRS, ülkemizde de TMSK tarafından 1

Kasım 2010 tarihinde tebliğ şeklinde yayımlanmıştır. UFRS'nin kullanımını arttırmak, Küçük ve Orta Büyüklükte İşlemelerin (KOBİ) finansal raporlama ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla KOBİ'ler için ayrı bir muhasebe standardı olarak oluşturulan KOBİ TFRS (Ağca ve Dalkılıç, 2014), 2010 yılında resmi gazetede yayınlanmasına karşın uygulama olanağı bulamamıştır (İstanbul YMMO, 2017).

2011 yılında, Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK)'nun kurulması ile TMSK'nın görevi sona ermiştir. 2011 yılında yayımlanan 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu (TTK) ile ülkemizde finansal tabloların düzenlenmesinde KGK tarafından yayımlanan TMS'lere, kavramsal çerçevede yer alan muhasebe ilkelerine ve yorumlarına uyma ve bunları uygulama zorunluluğu getirilmiştir (Gökçen vd. 2015). Kamu yararını ilgilendiren ve borsada işlem gören şirketlerin finansal tablolarının hazırlanmasında uymak zorunda oldukları muhasebe standartları seti olan TFRS'ler, KGK tarafından "Uluslararası Finansal Raporlama Standartları" Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır. TFRS uygulama kapsamı 2014 yılında bağımsız denetim kapsamından ayrıştırılarak "Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşlar (KAYİK)" ile sınırlandırılmıştır (Aktaş Mozeikçi ve Tüter Şahinoğlu, 2018). Bağımsız denetime tabi olup TMS/TFRS uygulamayan işletmelerin ise KGK tarafından yeni bir düzenleme yapılıncaya kadar yürürlükteki mevzuat olan MSUGT'lerini uygulayarak finansal tablolarını hazırlaması öngörülmüştür. Ancak, MSUGT hükümlerine göre hazırlanan finansal tabloların gerçeğe uygun ve karşılaştırılabilir sunum sağlamadığı, işletmelerin uyguladığı yürürlükteki mevzuat hükümlerinin AB Direktifi hükümleriyle uyumlu olmadığı ve temel muhasebe esasları açısından uygulamada çeşitli eksikliklerin bulunduğu görülmüştür. Bu nedenle, KGK tarafından 2014 yılında MSUGT'lerine ek olarak "TMS'leri Uygulamayan Şirketlerin Finansal Tablolarının Hazırlanmasında Uygulanacak İlave Hususlar" yayımlanmıştır (Doğan, 2017). Böylece, bağımsız denetime tabi fakat TFRS uygulamayan işletmelerin Maliye Bakanlığı tarafından yayınlanmış olan "Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (MSUGT)" hükümlerini uygulamaları, akabinde KGK tarafından yayımlanan "Bağımsız Denetime Tabi Olup TMS'leri Uygulamayan Şirketlerin Finansal Tablolarının Hazırlanmasında ve Sunulmasında Uygulanacak İlave Hususları" uygulamaları zorunlu tutulmuştur (Ataman ve Cavlak, 2017).

Daha sonra KAYİK'ler dışında kalan ve bağımsız denetime tabi olan diğer işletmeler için yerel bir finansal raporlama çerçevesi oluşturma yönünde çalışmalar yapılmıştır. İngiltere'nin UFRS'leri uygulamayan işletmeler için yürürlüğe koyduğu, Avrupa Birliği Muhasebe Direktifleriyle de tam uyumlu olan, FRS 102 Standardı referans alınarak, 2017 yılında "Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS)" yayımlanmıştır (Aktaş Mozeikçi ve Tüter Şahinoğlu, 2018). Böylece KAYİK'ler dışında kalan ve bağımsız denetime tabi olan Büyük ve Orta Boy işletmeler için de gereceğe ve ihtiyaca uygun, karşılaştırılabilir sunum sağlayan finansal raporlama çerçevesi oluşturulmuştur. Bağımsız denetime tabi olup TMS/TFRS uygulamayan işletmelerin TTK uyarınca genel kurullarına sunulacak finansal tablolarının hazırlanmasında esas alınacak finansal raporlama çerçevesi olan BOBİ FRS, MSUGT'leri ve "İlave Hususlar"ın yerini almış olup, bağımsız denetime kıstas teşkil edecek bir finansal raporlama çerçevesinin taşıması gereken özellikleri karşılamaktadır (Doğan, 2017).

TFRS uygulama kapsamı dışında kalan, bağımsız denetime tabi olmayan, bilanço esasına göre defter tutma hadlerini sağlayan küçük ve mikro işletmelerin finansal tablolarının da gerçeğe ve ihtiyaca uygun ve karşılaştırılabilir finansal bilgi sunmasını teminen finansal raporlama standardı çalışmaları yapılarak KGK tarafından "Taslak Metin" oluşturulmuştur. (AB) Direktifinde yer alan ölçütlere ve bağımsız denetime tabi olma ölçütlerine uygun bir şekilde tanımının yapılması planlanan küçük ve mikro işletmelerde aktif toplamı 350.000 EURO ve üstü, net satış hasılatı 700.000 EURO ve üstü, çalışan sayısı 10 ve üstü olma kriterlerinden herhangi ikisini geçenler mikro işletme, aktif toplamı 4.000.000 EURO ve üstü, net satış hasılatı 8.000.000 EURO ve üstü, çalışan sayısı 50 ve üstü olma kriterlerinden herhangi ikisini geçenler küçük işletme olarak değerlendirilecektir. Mikro işletmelerden bilanço esasına göre defter tutma hadlerini sağlamayan işletmeler ise bu düzenleme kapsamında yer almayacaktır. Söz konusu standardın hazırlanmasında AB Direktifi, İngiltere'nin mikro işletmeler açısından yürürlükte olan standardı FRS 105 ve ülkemizde daha önceden uygulanmış muhasebe düzenlemelerinin yanı sıra diğer ülkelerin yerel finansal raporlama çerçevelerinden faydalanılmıştır. Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı'nın erken uygulanması da mümkün olmakla beraber 01/01/2021 tarihi ve sonrasında başlayan hesap dönemlerinden itibaren uygulamaya konulması planlanmaktadır (KGK, Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı Taslağı).

## TÜRKİYE'DE İŞLETMELERE GÖRE UYGULANACAK MUHASEBE STANDARTLARI

Türkiye'de Finansal raporlama açısından işletmeler dört sınıfa ayrılmaktadır.

1. KAYİK'ler (Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşlar)
2. Büyük Boy İşletmeler
3. Orta Boy İşletmeler
4. Küçük ve Mikro Boy İşletmeler

Kamu yararını ilgilendiren Kuruluşlar; halka açık şirketler, bankalar, finansman şirketleri, emeklilik fonları, döviz ve altın ticareti yapan işletmelerdir. Aktif toplamı 75 milyon TL ve üstü, yıllık net satış hasılatı 150 milyon TL ve üstü, ortalama çalışan sayısı 250 ve üstü olması kriterlerinden geçmiş iki yıl üst üste herhangi ikisini geçenler büyük boy işletme, aktif toplamı 40 milyon TL ve üstü, yıllık net satış hasılatı 80 milyon TL ve üstü, ortalama çalışan sayısı 200-250 olması kriterlerinden geçmiş iki yıl üst üste herhangi ikisini geçenler orta boy işletme, denetime tabi olmayan işletmeler ise finansal raporlama uygulamaları açısından küçük ve mikro işletmeler olarak tanımlanmaktadırlar.

Denetime tabi işletmelerden KAYİK'lerin TFRS uygulanması zorunlu iken, diğerleri TFRS veya BOBİ FRS arasından birini tercih yapabilirler (www.istanbulymmo.org.tr). Ancak, BOBİ FRS'yi uygulayan işletmeler iki yıl geçmedikçe isteğe bağlı olarak TFRS'yi uygulayamazlar. İsteğe bağlı olarak TFRS'yi uygulayan işletmelerin BOBİ FRS'yi uygulayabilmeleri için de en

az iki yıl TFRS'yi uygulamış olması gereklidir (KGK, BOBİ FRS hakkında 56 No.lu Tebliğ, Md. 5).

Denetime tabi olmayan küçük ve mikro işletmeler ise finansal tablolarının hazırlanmasında Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğini (MSUGT) uygulayacaklardır (Kıymetli Şen, Özbirecikli, 2018).

KAYİK işletmeler tam set TFRS'ye göre denetlenmekte, raporlar SPK, BDDK, EPDK gibi kurumların özel mevzuatına göre, son tarih 30 Nisan olmak üzere, rapor tarihinden sonra 30 gün içinde KGK sistemine giriş yapılmaktadır. Diğer İşletmeler ise TFRS veya TMS'ye göre veya BOBİ-FRS'ye göre seçimlik hak ile denetlenip, raporlar KGK'ya verilecektir.

KOBİ-TFRS' ye bazı hususların ilavesiyle yayınlanan BOBİ-FRS'de, "faiz maliyetleri", "gerçeğe uygun değer uygulaması", "alacak ve varlık karşılıkları", "amortismanlar", "kıdem tazminatı", "alacak ve borç yaşlandırması", "enflasyon düzeltmesi", "konsolidasyon (sadece büyük işletmeler)" ve "vergi aktif ve pasifi uygulaması (sadece büyük işletmeler)" gibi hususlar önem kazanmaktadır (İstanbul YMMO, 2017).

Uluslararası muhasebe ve finansal raporlama uygulamalarıyla ve AB düzenlemeleriyle uyumlu olarak düzenlenen ve bağımsız denetime tabi olup TMS uygulamayan işletmeler İçin uygulanacak olan BOBİ FRS, 1/1/2018 tarihi ve sonrasında başlayan hesap dönemlerinde uygulanmak üzere, yürürlüğe girmiştir. Bu tarihten itibaren KGK verilerine göre, 2016 yılında bağımsız denetim sözleşmesi imzalayan 6.250 şirketin 1.550'si KAYİK tanımını karşıladığından TFRS, kalan 4.700 şirket ise BOBİ FRS'yi uygulayacaktır. MSUGT ve İlave Hususlar'ın yerini alacak olan bu sistem, işletmelerin genel olarak karşılaşabileceği tüm muhasebe işlemlerine ilişkin muhasebe esaslarını belirlemekte ve aşağıda gösterildiği şekilde 27 bölümden oluşmaktadır (KGK, BOBİ FRS).

**BOBİ FRS**

BÖLÜM- 1: Kavramsal Çerçeve ve Finansal Tablolar

BÖLÜM-2: Nakit Akış Tablosu

BÖLÜM-3: Muhasebe Politikaları, Tahminler ve Yanlışlıklar

BÖLÜM-4: Raporlama Döneminden Sonraki Olaylar

BÖLÜM-5: Hasılat

BÖLÜM-6: Stoklar

BÖLÜM-7: Tarımsal Faaliyetler

BÖLÜM-8: Maden Kaynaklarının Aranması ve Değerlendirilmesi

BÖLÜM-9: Finansal Araçlar ve Özkaynaklar

BÖLÜM-10: İştiraklerdeki Yatırımlar

BÖLÜM-11: Müşterek Girişimlerdeki Yatırımlar

BÖLÜM-12: Maddi Duran Varlıklar

BÖLÜM-13: Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller

BÖLÜM-14: Maddi Olmayan Duran Varlıklar

BÖLÜM-15: Kiralamalar

BÖLÜM-16: Devlet Teşvikleri

BÖLÜM-17: Borçlanma Maliyetleri

BÖLÜM-18: Varlıklarda Değer Düşüklüğü

BÖLÜM-19: Karşılıklar, Şarta Bağlı Yükümlülükler ve Şarta Bağlı Varlıklar

BÖLÜM-20: Yabancı Para Çevrim İşlemleri

BÖLÜM-21: İş Birleşmeleri

BÖLÜM-22: Konsolide Finansal Tablolar

BÖLÜM-23: Gelir Üzerinden Alınan Vergiler

BÖLÜM -24: Ara Dönem Finansal Raporlama

BÖLÜM- 25: Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama

BÖLÜM-26: Dipnotlar

BÖLÜM -27: Geçiş Hükümleri

KAYİK'lerin uygulamak zorunda oldukları TMS/TFRS seti ise aşağıdaki gibidir

**TMS/TFRS 2019 Seti**

TMS-1: Finansal Raporların Sunuluşu

TMS-2: Stoklar

TMS-7: Nakit akış Tablosu

TMS-8: Muhasebe Politikaları, Muhasebe Tahminlerinde Değişiklikler ve Hatalar

TMS-10: Raporlama Döneminden Sonraki Olaylar

TMS-12: Gelir Vergileri

TMS-16: Maddi Duran Varlıklar

TMS-19: Çalışanlara Sağlanan Faydalar

TMS-20: Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi ve Devlet Yardımlarının Açıklaması

TMS-21: Kur Değişiminin Etkileri

TMS-23: Borçlanma Maliyetleri

TMS-24: İlişkili Taraf Açıklamaları

TMS-26: Emeklilik Fayda ve Planlarında Muhasebeleştirme ve Raporlama

TMS-27: Bireysel Finansal Tablolar

TMS-28: İştiraklerdeki ve İş Ortaklıklarındaki Yatırımlar

TMS-29: Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama

TMS-32: Finansal Araçlar: Sunum

TMS-33: Hisse Başına Kazanç

TMS-34: Ara Dönem Finansal Raporlama

TMS-36: Varlıklarda Değer Düşüklüğü

TMS-37: Karşılıklar, Koşullu Borçlar ve Koşullu Varlıklar

TMS-38: Maddi Olmayan Duran Varlıklar

TMS-39: Finansal Araçlar: Muhasebeleştirme ve Ölçme

TMS-40: Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller

TMS-41: Tarımsal Faaliyetler

**Türkiye Finansal Raporlama Standartları**

TFRS- 1: Türkiye Finansal Raporlama Standartlarının İlk Uygulaması

TFRS- 2: Hisse Bazlı Ödemeler

TFRS- 3: İşletme Birleşmeleri
TFRS- 4: Sigorta Sözleşmeleri

TFRS- 5: Satış Amaçlı Elde Tutulan Duran Varlıklar ve Durdurulan Faaliyetler

TFRS- 6: Maden Kaynaklarının Araştırılması ve Değerlendirilmesi
TFRS- 7: Finansal Araçlar: Açıklamalar

TFRS- 8: Faaliyet Bölümleri

TFRS- 9: Finansal Araçlar (2017 Sürümü)

TFRS-10: Konsolide Finansal Tablolar

TFRS-11: Müşterek Anlaşmalar

TFRS-12: Diğer işletmelerdeki Paylara İlişkin Açıklamalar

TFRS-13: Gerçeğe Uygun Değer Ölçümü

TFRS-14: Düzenlemeye Dayalı Erteleme Hesapları

TFRS-15: Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat

TFRS-16: Kiralamalar

(TMS/TFRS 2019 Setinde ayrıca 4 TMS yorum, 15 TFRS yorum bulunmaktadır. )

(KGK, TMS/TFRS-2019-Seti ).

## MUHASEBE STANDARTLARI İLE İLGİLİ SORUNLAR

Çalışmanın önceki bölümlerinde görüldüğü üzere, Türkiye'de muhasebe standartları ile birçok kurum ilgilenmiştir. Ancak, Ülkemizde muhasebe uygulamalarının belli standartlara dayandırılması, tüm ülke çapında uygulanması ve Uluslararası Muhasebe Standartları ile uyum sağlanması isteniyorsa, bu düzenlemelerin Maliye Bakanlığı Tebliğleri içerisinde gerçekleştirilmesi düşüncesi hâkimdir. Bu nedenle, Maliye Bakanlığı tarafından Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (MSUGT) yayımlanmış fakat bu tebliğ ile yayımlanan ulusal muhasebe standartları vergi kanunlarında yer almamıştır. Bu yüzden, muhasebe uygulamaları öncelikle "Vergi Kanunları" ve bu kanunlara dayanılarak yayınlanmış olan "Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğleri" olmak üzere, "Türk Ticaret Kanunu", "Sermaye Piyasası Kanunu", "Sigorta Murakabe Kanunu" ve "Bankalar Kanunu"na istinaden yayınlanmış olan bazı tebliğlere göre belirlenen düzenlemelerle yönlendirilmiş, kurumların amaçlarına göre düzenlemeler belirlenmiştir (Türker, 2009).

Bu nedenle, Türkiye'de bir işletme öncelikle vergi mükellefi olarak vergi dairesine vereceği bir bilanço için, "1 No.lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği" uyarınca belirlenen ilkeler ve Tekdüzen Hesap Planı'nı esas almalıdır. Eğer bu işletme bir aracı kurum ise SPK'ya vereceği bilanço için "SPK Muhasebe Standartlarını", bir banka ise BDDK'ya vereceği bilanço için "BDDK Muhasebe Standartlarını" dikkate almalıdır. Aynı işletme uluslararası bir kredi almak istiyorsa ilgili kredi kuruluşuna vereceği bilanço için "Uluslararası Muhasebe Standartlarını" esas alarak mali tablolarını düzenlemek zorunda kalmaktadır ( Kocamaz, 2012).

Muhasebe standartlarıyla birçok kurumun ilgilenmesi ve aynı ekonomik işleme farklı uygulamaların önerilmesi, ulusal muhasebe uygulamalarında uyumun sağlanamamasına ve karmaşaya sebep olmuştur (Türker, 2009; Erdoğan ve Dinç, 2009). Muhasebe standartları konusunda yıllarca yaşanan karmaşa, son yıllarda yapılan çalışmalarla giderilmeye çalışılmıştır (Çiftçi, 1997). 660 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile KGK kurularak, bağımsız denetim uygulamaları tek çatı altında toplanmıştır (İstanbul YMMO, 2017).

Bilanço esasına göre defter tutan işletmelerin uygulamak zorunda oldukları MSUGT hükümlerinde amortisman, reeskont, kıdem tazminatı ve bazı kalemlere ilişkin değerleme işlemlerinin ihtiyari olması, finansal tabloların amacının vergi matrahına ulaşmak olarak görülmesi nedeniyle MSUGT hükümlerine göre hazırlanan finansal tabloların gerçeğe uygun ve karşılaştırılabilir sunum sağlamadığı görülmüştür (Doğan, 2017). 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu ile bağımsız denetimin TFRS standartlarına göre olması, TFRS'nin ise UFRS (IFRS) ile uyumlu olması öngörülmüştür. Ancak TFRS KAYİK'ler için zorunlu tutulmuş, KAYİK harici işletmeler için BOBİ-FRS yayınlanana kadar MSUGT (Muhasebe Sistemi Uygulama Tebliği)'ne ilave hususların eklenmesiyle raporlama yapılması uygun görülmüştür. Buna göre, "Dışarıdan Atılan Kayıtlar Yöntemi" olarak adlandırılan usul kullanılarak, MSUGT'ne göre üretilen ve Gelir İdaresi Başkanlığı'na sunulan mali tablolar, TFRS ilkelerine göre yeniden düzenlenecek ve yapılan bu düzeltmeler vergi uygulamalarının yapıldığı kayıtlar dışında tutulacaktır (İstanbul YMMO, 2017). Bu durumda, TMS/TFRS'ler ile MSUGT'lerinin uyumlu olmaması nedeniyle bağımsız muhasebe denetiminde, işletmelerin finansal tablolarının doğruluğunun tespit edilmesi için iki farklı karşılaştırma kriteri (çifte standart) kullanılması sakıncası ortaya çıkmıştır (Gücenme Gençoğlu, 2017) . KGK, bu iki farklı karşılaştırma kriterini ortadan kaldırmak için 2017 Temmuz ayında 1.1.2018 tarihi ve sonrasında başlayan hesap dönemleri için yürürlüğe konmak üzere BOBİ FRS finansal raporlama çerçevesini yayımlamış olsa da, bütün şirketler yasal kayıt ve defterlerinin tutulmasında VUK hükümlerine uymaya devam edeceklerdir (İstanbul YMMO, 2017). BOBİ FRS'nin değerleme ölçeklerinin uygulanması işletmeye ait finansal tablo verilerini değişikliğe uğratacağından işletmelerin finansal tablolarında karşılaştırma ve değerleme yapılırken bu durumun dikkate alınması gerekecektir (Ataman vd. 2018).

Diğer taraftan, TMS/TFRS'lerin sürekli değişikliğe uğrayan çok sayıda standarttan oluşması ve standartların birbirlerine bağımlı olması nedeniyle karmaşık bir yapı oluşturmaktadır. Bu durum hem finansal raporlama yapılmasını hem de bu raporların analiz edilmesini zorlaştırmaktadır. Özellikle yıllar itibariyle finansal tabloların karşılaştırılmasının yapılması gerektiğinde, tablolarda hangi dönemde hangi standartların hangi şekilleriyle yürürlükte olduğunun takip edilebilmesi için özel çalışma yapılması gerekmektedir. Ülkemizde ilk standardın yayınlandığı 15/01/2005 tarihinden 2010'a kadar tüm TFRS'lerde toplam 110 adet değişiklik yapıldığı gözlenmiştir (Özkan ve Erdener Acar, 2010). TMS'lerde yapılan değişikliğe ve birbirlerine bağımlı olma durumuna örnek olarak "TMS 18 – Hasılat" standardına bakıldığında, 31/12/2005 tarihinden sonra başlayan hesap dönemleri için uygulanmak üzere yayımlanan TMS 18'in 2008-2012 yılları arasında 8 kez değişikliğe uğradığı görülmektedir. Birinci değişiklik TMS 1, üçüncü değişiklik TMS 27, ikinci, dördüncü ve beşinci değişiklikler doğrudan TMS 18, altıncı değişiklik TFRS 9, yedinci değişiklik TFRS 11, sekizinci değişiklik TFRS 13 tarafından yapılmıştır. "TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat" Standardının 31/12/2017 tarihinden sonra başlayan hesap dönemlerinde uygulanmak üzere 9 Eylül 2016 Tarihli ve 29826 sayılı Resmi Gazetede yayımlanması ile de TMS 18 kaldırılmıştır (KGK, TMS 18-TFRS 15).

Standartların birbirine bağımlı olmasına ilişkin bir diğer örnek olarak "TMS 16 - Maddi Duran Varlıklar" Standardı verilebilir. Bu Standartta yer alan değer düşüklüğü ve maddi duran

varlıkların maliyetine eklenebilecek borçlanma maliyetleri ile ilgili hükümlerin detayları sırasıyla "TMS 36 - Varlıklarda Değer Düşüklüğü" ve "TMS 23 Borçlanma Maliyetleri" Standartlarında açıklanmış, standartların birbirine bağımlı olması nedeniyle karmaşık hal almıştır.

Ayrıca, TFRS'lerin artan açıklama gereklilikleri nedeniyle finansal raporların öncekilere göre daha uzun olması ve sınıflandırma kalemlerinde değişiklik olması da analizde karşılaşılan sorunlar arsındadır. Mesela, Standartlar öncesinde kira geliri elde etme amacıyla elde tutulan binalar "Maddi Duran Varlık" olarak değerlendirilirken TFRS'lerden sonra "TMS 40 - Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller" Standardı kapsamında ayrı bir finansal tablo kalemi olarak raporlanmaktadır. "Ertelenmiş Vergi Varlığı" ve "Ertelenmiş Vergi Borcu" da finansal araçlara ilişkin yeni sınıflandırma kalemleridir. Bu yüzden, finansal tablo analizlerinin doğru bir şekilde yapılabilmesi için değişikliklerin sürekli takip edilmesi, bilgilerin güncelleştirilmesi gerekmektedir (Özkan ve Erdener Acar, 2010). ,

## SONUÇ

Ülkemizde muhasebe standartlarının gelişim sürecinde değişik kurum ve kuruluşlar tarafından çalışmaların yapılmış olması, kurumların amaçlarına göre düzenlemelerin belirlenmesi nedeniyle muhasebe uygulamalarında uyum sağlanamamıştır. Muhasebe uygulamalarının vergi odaklı yürütülmesi alışkanlığı nedeniyle de muhasebe standartlarının şekillenmesi daha çok Maliye Bakanlığı tarafından yayınlanan Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (MSUGT) esaslarına göre olmuştur. Ancak, MSUGT hükümlerine göre hazırlanan finansal tablolar gerçeğe uygun ve karşılaştırılabilir sunum sağlayamamışlardır.

Uluslararası muhasebe standartlarına uyum sağlanması amacıyla bağımsız denetime tabi kuruluşlar için geliştirilen (TMS/TFRS)'de sürekli değişikliğe uğrayan çok sayıda standart bulunması ve standartların birbirlerine bağımlı olması nedeniyle karmaşık bir yapı oluşturmuş, hem finansal raporlama yapılmasını hem de bu raporların analiz edilmesini zorlaştırmıştır.

Bağımsız denetime tabi olup (TMS/TFRS) uygulamayan kuruluşlar için geliştirilen, 2018 yılında uygulanmak üzere yürürlüğe giren BOBİ FRS setinde ise ölçme, muhasebeleştirme ve raporlama konularında TFRS ve MSUGT'e göre önemli farklılıklar bulunmaktadır. Dolayısıyla BOBİ FRS'nin değerleme ölçeklerinin uygulanması işletmeye ait finansal tablo verilerini değişikliğe uğratacağından işletmelerin finansal tablolarında karşılaştırma ve değerleme yapılırken bu durumun dikkate alınması gerekecektir.

Muhasebe standartlarında yeni uygulamalar yürürlüğe konulmasına rağmen, yasal kayıt ve defterlerin tutulmasında bütün şirketler Vergi Usul Kanunu (VUK) hükümlerine uymaya devam edeceklerdir. Dolayısıyla mali tabloların önce MSUGT ilkelerine göre düzenlenerek Gelir İdaresi Başkanlığı'na sunulmasına, daha sonra TFRS ilkelerine göre yeniden düzenlenmesine ve yapılan bu düzeltmelerin vergi uygulamalarının yapıldığı kayıtların dışında tutulması işlemine de devam edilecektir. Bu durum, TMS/TFRS, BOBİ FRS ve MSUGT'nin uyumlu olmaması nedeniyle farklı karşılaştırma kriterleri kullanılmasını gerektireceğinden

finansal tabloların karşılaştırılabilir olmasında ve analiz yapılmasında karmaşanın yaşanmasına devam edileceğini göstermektedir.

Finansal tabloların gerçeğe uygun ve karşılaştırılabilir sunum sağlamaları için kurumların amaçlarına göre ayrı ayrı değil, tüm finansal tablo kullanıcılarına aynı kriterlerle tek raporun hazırlanarak sunulması, bunun için de Vergi Usul Kanununa "Muhasebe Standartları" ile "Vergi Kanunları"nın uyumlu olmasını içeren hükümlerin konulması önerilmektedir.

**KAYNAKÇA**

Ağca, A. ve Dalkılıç, E. (2014)." Muhasebe Meslek Mensupları KOBİ'ler için TFRS'ye Hazır mı?", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:39, 1-19.

Aktaş Mozeikçi, A. ve Tüter Şahinoğlu, K. (2018). "BOBİ FRS'nin Getirdiği Değişikliklerin Uygulayıcılar Tarafından Algılanma Düzeyi: Kırklareli İlinde Bir Araştırma", Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (Özel Sayı: Finansal Raporlamada Güncel Yaklaşımlar) Cilt:7, Sayı:2, 38-49.

Ataman, B. ve Cavlak, H.(2017). " Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS) ile Tam Set Türkiye Muhasebe ve Türkiye Finansal Raporlama Standartlarının (TMS/TFRS) Karşılaştırılması ", Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, 153-168, DOI : 10.29106/fesa.348486.

Ataman, B., Gökçen, G. ve Cavlak, H. (2018)." Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'ne (MSUGT'ye) Göre Hazırlanan Finansal Tabloların Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı'na (BOBİ FRS'ye) Uyarlanması ve Rasyo Yöntemi ile Analizi", Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (FESA), Cil:3, Sayı:2, 458-477.

Çiftçi, Y. (1997)." Türkiye'de ve Dünyada Muhasebe Standartlarının Gelişimi ve Uluslararası Uyumlaştırma Çalışmaları", İ.Ü. İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt: 26, Sayı: 2, 169-189.

Doğan, A. (2017). "Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı ile TMS/TFRS Karşılaştırması", İşletme Araştırmaları Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 4, 770-786. DOI: 10.20491/isarder.2017.357.

Erdoğan, M. ve Dinç, E. (2009). "Türkiye Muhasebe Standartları ve Muhasebe Meslek Mensuplarının Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı: 43, 154-169.

Gökçen, G., Ataman, B., Cebeci, Y. ve Cavlak, H. (2015). "Türkiye'deki Devlet Üniversitelerinin Lisans Programlarındaki Muhasebe Standartları Eğitimi Üzerine Bir Araştırma", Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 44, 121-145, DO1: 10.14783/od.v11i44.5000080007.

Gücenme Gençoğlu, Ü. (2017)." Temel Konularda BOBİ FRS ve TMS/TFRS Karşılaştırması", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Cilt, Sayı: 76, 1-24.

Güney, S., Yüksel Yiğiter, Ş., Korkmaz, M. ve Ceylan, N. (2012). " Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye Muhasebe Standartlarının Uluslararası Muhasebe Standartlarına Uyumlaştırılmasında Gelinen Son Nokta", Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl:5, Sayı:10, 109-128.

İstanbul YMMO. (2017). (Erişim tarihi ve adresi; 07/08/2019, http://www.istanbulymmo.org.tr/Data/Platform/2017_EKİM_29.pdf ).

Jakupi, S., Statovcı, B. and Boletini, I. (2017)." The implementation of Accounting Standards, a Necessity of Global Financial Reporting and Accounting Standards for Businesses", International Journal of Management Excellence, Volume: 8, No:2, 968- 972.

KGK. (2017). Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı Hakkında Tebliğ, Sıra No: 56, R.G. Sayısı: Mükerrer 30138.

KGK. (Erişim tarihi ve adresi; 07/08/2019, https://www.kgk.gov.tr/ContentAssignmentDetail/3596/Küçük-ve-Mikro-İşletmeler-İçin-Finansal-Raporlama-Standardı-Taslağı-kamuoyu-görüşüne-açılmıştır.

KGK. ( Erişim tarihi ve adresi; 07/08/2019, https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/5151/Büyük-ve-Orta-Boy-İşletmeler-İçin-Finansal-Raporlama-Standardı-(BOBİ-FRS).

KGK. (Erişim tarihi ve adresi; 07/08/2019, https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/9182/TMS/TFRS-2019-Seti).

KGK. (Erişim tarihi ve adresi; 07/08/2019, https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/PDF%20linkleri/bobi_frs.PDF).

KGK. (Erişim tarihi ve adresi; 18/08/2019, https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/Türkiye%20Muhasebe%20Standartları/TMSTFRS2016Seti/TMS18.pdf).

KGK. (Erişim tarihi ve adresi; 18/08/2019, https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/Türkiye%20Muhasebe%20Standartları/TMSTFRS2016Seti/TFRS_15_09092016.pdf ).

Kıymetli Şen, İ. ve Özbirecikli, M. (2018). "BOBİ FRS'nin Muhasebe Uygulamalarına Getirdiği Değişiklikler: BOBİ FRS, TMS/TFRS ve Mevcut Muhasebe Sistemi Çerçevesinde Bir İnceleme", Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, Özel Sayı: 462-484.

Kocamaz, H.(2012). "Uluslararası Muhasebe Standartlarının Dünyada ve Türkiye'de Oluşum ve Gelişim Süreci", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:2,Sayı:2, 105-120.

Özkan, S. ve Erdener Acar, E. (2010). ”Uluslararası Muhasebe/ Finansal Raporlama Standartlarının Finansal Tablolar Analizi Üzerindeki Etkilerine Genel Bakış”, Mali Çözüm Dergisi, Sayı: 97,49-86.

Türker, İ. (2009). Türkiye’de Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS) Paralelinde Yapılan Düzenlemelerin Finansal Tablo Kullanıcıları Üzerindeki Muhtemel Etkileri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Bilim Dalı Doktora Tezi.

Yılmaz, B. (2007). “Muhasebe Standartlarının Oluşumu ve Uygulanma Alanı”, Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 13, 139 – 153.

# DÖVİZ KURU VE ENFLASYONUN KOBİ FAALİYETLERİ VE YEREL EKONOMİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: SİVAS'TA KOBİ'LER ÜZERİNDE BİR UYGULAMA

**Doç. Dr. İlkay NOYAN YALMAN**
Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

**Doç. Dr. Necati Alp ERİLLİ**
Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

**Dr. Öğr. Üyesi Yalçın YALMAN**
Cumhuriyet Üniversitesi, Cumhuriyet MYO

## ÖZET

KOBİ'ler dünya üzerinde birçok ülkede üretimin ve ihracatın büyük çoğunluğunu gerçekleştirmektedirler. Ancak yapısal özellikleri nedeniyle ekonomide makroekonomik dinamiklerden çok hızlı etkilenmektedirler. Bu dinamiklerin başında ise döviz kuru ve enflasyon gelmektedir. Bir ekonomide döviz kurundaki hareketlilik ve enflasyonun gidişatı KOBİ'lerin başta ihracat olmak üzere tüm fonksiyonlarını etkilemektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde KOBİ faaliyetleri desteklenmekte ve ekonominin yapı taşları olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte döviz kuru ve enflasyon gelişmekte olan ülkelerde sık sık hareketlilik gösterir. Bu ülkelerdeki çoğu kurumsallaşmamış ve değişimlerden çabuk etkilenen KOBİ'ler ise ekonomideki bu değişkenlerden kolaylıkla etkilenir.

Türkiye'de özellikle son aylarda ortaya çıkan dövizdeki ve enflasyondaki hareketlilik KOBİ'leri olumsuz etkilemektedir. Özellikle Türkiye'de ithalata dayalı ihracat yapısı dövizin aşırı değerlenmesiyle ihracatı pahalı hale getirmekte, sonuç olarak dövizdeki sorun giderek büyümektedir. Ortaya çıkan döviz sıkıntısı ve artan döviz fiyatlarına paralel olarak, pahalı hale gelen ithal ara mallar üretimde maliyetlerin artmasına ve dolayısıyla enflasyonun da artmasına neden olmaktadır. Bu durumda ekonomide artan döviz kuru üretim maliyetlerini artırmakta, maliyet enflasyonu ortaya çıkmakta, enflasyonda milli paranın satın alma gücünü azaltmaktadır. Özellikle öz kaynakları yetersiz olan ve hammadde temininde borçlanarak faaliyette bulunan KOBİ'ler artan maliyetler nedeniyle üretimlerini azaltmak zorunda kalmakta ve borçlarını ödemekte yetersiz kalmaktadır. Sonuç olarak küçülmeye ya da kapanmaya kadar giden süreç ekonominin de daralmasına neden olmaktadır.

Bu gelişmelerin iyileştirilmesi için devlet müdahaleleri gerekmekte özellikle Merkez Bankasının para politikası ve devletin ihracatı teşvik politikaları bu konuda önem arz etmektedir. Bu çalışmada bahsi geçen makroekonomik dinamiklerin Sivas İli ölçeğindeki durumu analiz edilmiştir. Genel makroekonomik dinamiklerin yerel piyasaları nasıl etkilediği ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Sivas'ta faaliyet gösteren firmalara anket yapılmış döviz kurundaki değişmelerin üretim, ihracat, borçlanma ve büyüme gibi süreçlerine etkileri ölçülmeye çalışılmıştır.

**Anahtar Kelimler:** Döviz Kuru, KOBİ ihracat, Sivas Ekonomisi

# EFFECTS OF EXCHANGE RATE AND INFLATION ON SME EXPORTS AND LOCAL ECONOMY: SIVAS EXAMPLE

SMEs realize the majority of production and exports in many countries around the world. However, due to their structural characteristics, they are very rapidly affected by macroeconomic dynamics in the economy. The most important of these dynamics is exchange rate and inflation. In an economy, the volatility of exchange rates and the course of inflation affect all functions of SMEs, particularly exports. Especially in developing countries, SME activities are supported and accepted as the building blocks of the economy. Nevertheless, exchange rate and inflation are frequently active in developing countries. Most non-institutionalized and rapidly affected SMEs in these countries are easily affected by these variables in the economy.

Mobility in foreign exchange and inflation emerged in recent months in Turkey has affect SMEs negatively. In particular, exports to the export structure based on the currency's overvaluation in Turkey to bring expensive imports, the problem is growing as a result of the exchange. In parallel with the foreign exchange shortage and rising foreign exchange prices, imported intermediate goods become expensive, leading to an increase in production costs and thus an increase in inflation. In this case, increasing exchange rate in the economy increases production costs, cost inflation emerges and decreases the purchasing power of the national currency in inflation. In particular, SMEs whose own resources are insufficient and borrowing in raw material procurement have to reduce their production due to increasing costs and are insufficient to pay their debts. As a result, the process leading to shrinkage or closure leads to the contraction of the economy.

Government interventions are necessary to improve these negative developments, especially the monetary policy of the Central Bank and the government's export promotion policies are important in this regard. In this study, the situation of the mentioned macroeconomic dynamics on the scale of Sivas will be analyzed. For this purpose, the companies operating in Sivas will be surveyed and the effects of the changes in exchange rates on production, export, borrowing and growth will be revealed.

**Key Words:** Exchange Rate, SME Export, Sivas Economy

## 1. Giriş

Ülkeler arası dış ticaretin artması ekonomide büyümenin sağlanmasına destek olması bakımından önemli bir faktördür ve ülke ekonomilerinde ihracatın önemi giderek artmaktadır. Dışa açık ticaret, ülkelerin diğer ülkelerle ticari ilişkileri sonucunda uygulamış oldukları politikaların serbestlik derecesini ifade etmektedir. Ticari açıklığı ölçen başlıca ölçütler şunlardır: Tarife oranları, fiyat temelli ölçütler, ihracat vergisi, bileşik endeksler, ihracat teşvikleri, ithalatın GSMH'den aldığı pay, ihracatın GSMH'den almış olduğu pay ya da ithalat ve ihracat toplamının GSMH'den almış olduğu paydır (Özyıldız, Utlu Koçdemir ve Çütcü, 2018: 337). Dolayısıyla Türkiye gibi dışa açık büyüme modelini tercih eden ekonomilerde döviz kurları ve enflasyon büyüme üzerinde önemli dinamiklerdir.

KOBİ'ler ekonomide üretimin büyük bir kısmını gerçekleştirirken, ihracat yaparak da elde ettikleri döviz girdileri ile ülke ekonomisine katkıda bulunmakta ve istihdam yaratmaktadırlar. İhracatın büyümedeki katkısı bu kadar önemli iken ihracatı doğrudan etkileyen döviz kuru ve enflasyon oranları da ekonomi içerisinde sürekli takip edilen ve politikalar üretilen konulardır. Ülkedeki döviz kurunun gidişatı dış ticareti doğrudan etkiler ve hükümetler büyümeyi sağlamak için uyguladıkları para politikalarında döviz fiyatlarının dengede kalması için uğraşırlar.

Teoride enflasyon ve dışa açıklık arasında negatif ilişki olduğu kabul edilir. Yani enflasyonun arttığı dönemlerde dışa açıklık azalır. Ya da bir ülke dışa ne kadar açık ise o kadar düşük bir enflasyon oranı ile karşı karşıyadır. Bu ters yönlü mekanizma şu şekilde çalışmaktadır; Enflasyonun başlıca nedeni para arzı artışlarıdır ve öngörülebilir parasal genişlemenin reel etkileri olmaz, çünkü özel kesimin ileriye dönük bekleyişleri vardır. Bu durumda üretim ve istihdam gibi reel değişkenleri etkilemek için politika otoriteleri beklenmedik para arzı artışlarına başvuracaklardır. Parasalcı yaklaşıma göre genişleyici para politikası reel döviz kurunda yükselmeye yol açmaktadır (Özyıldız, Utlu Koçdemir ve Çütcü, 2018: 337). Ekonomi dış ticarete açıldıkça, öngörülmeyen parasal genişlemelerin yüksek enflasyon maliyetleri dolayısıyla üretim kazançları düşmektedir. Bu nedenle, para otoritesi öngörülmedik enflasyon yoluyla genişleme yaratmayı tercih etmemektedir. Böylece, dış ticarete açıklık arttıkça ortalama enflasyon oranı düşmektedir. Bununla birlikte, parasal genişleme sonucu göreli olarak ucuz hale gelmiş ihraç mallarına olan talebin artması enflasyonda artışa yol açabilmektedir. Söz konusu etkilerin ortak sonucu olarak, parasal genişlemelerin enflasyon maliyetleri, parasal genişleme ile ortaya çıkan döviz kurundaki hareketlerin enflasyon üzerinde yaratacağı etkilere bağlı olmaktadır (Araç, 2013:28). Romer'de (1993) açıklık ve enflasyon arasında negatif ve güçlü bir ilişkinin varlığına değinmiştir. Artan açıklık, yerli üretimin gelişmesi sonucu enflasyonu düşürecektir. Fakat açıklık derecesinin arttırılması belirli çıktı artışını yakalamak için iç fiyatların daha büyük seviyede arttırılmasını gerektirebilir. Bu nedenle açık ekonomilerde politika yapıcıların parasal genişleme yönündeki teşvikleri daha düşüktür.

Bir ülkenin ticari açıklığı bir yandan ulusal mal ve hizmet ithalatını arttırırken, diğer yandan yeni teknolojilerin ithalini de içermektedir. Dolayısıyla ticari açıklık, yerli teknolojiyi geliştirmekte, ürün süreçlerinin daha etkin olmasına ve verimliliğin yükselmesine yol açmaktadır (Jin, 2000:6). Bununla birlikte ihracat artışı, bir ülkenin yurtiçi üretimine olan talebi artırarak, toplam hâsılanın, istihdamın ve tüketimin artmasına da neden olmaktadır (Jung ve Marshall, 1985:3). İhracat sektöründe üretim azalan maliyetlerle gerçekleştiriliyorsa, ihracatın genişlemesi üretim maliyetlerinin düşmesine sebep olur ve ekonomide reel gelir yükselir. İhracat genişlemesi ülke içindeki diğer üretim kesimlerini de etkileyerek buralarda maliyet azaltıcı yeniliklerin doğmasına yol açar. Yani ihracat ile birlikte artan üretim, ekonomide dışsal ölçek ekonomilerin ortaya çıkmasına yol açarak maliyetlerin düşmesine ve yeni üretim metotlarının bulunmasına sebep olur (Ersungur, Noyan Yalman, 2009:83). Ayrıca ihracat, dış dünyaya açılan ülkelerin mallarına yönelik talebe uygun yeni teknolojileri üretmeyi kolaylaştırarak, faktör rekabeti yaratmakta ve bu şekilde üretim olanaklarını genişletmektedir (Alam, 1991: 840-1).

Türkiye 1980'li yıllarla birlikte dışa açık büyümeyi tercih eden ekonomiler arasına girmiş ve bu alanda politikalar üretmiştir. Kriz dönemlerinde yaşanan daralma ve küçülmelerin sebeplerinin başında ihracat hacmindeki düşüklük ve dış açık gelmektedir. Türkiye gelişmekte olan bir ekonomi olarak özellikle teknoloji ve enerji alanında dışa bağımlı bir ihracat yapısına sahip olduğundan ithalat için gerekli olan döviz ihtiyacını gidermek ve üretim hacmini artırabilmek için ihracatını artırması gerekmektedir. KOBİ'lerin ihracattaki paylarının artırılması devlet tarafından sürekli takip ve teşvik edilen bir konudur. Çünkü ülkemizdeki işletmelerin yaklaşık %99,9'unu oluşturan, istihdamın %76'sını, yatırımların ise %50'sini sağlayan (TÜİK, 2016) KOBİ'lerin ekonomideki rolleri oldukça önemlidir.

Bu çalışmada son aylarda yaşanan enflasyondaki artış ve döviz kurundaki yükselişin KOBİ'lerdeki ihracat ve diğer fonksiyonlarına etkileri incelenerek, ekonomik büyüme ve yerel kalkınma üzerindeki etkileri analiz edilecektir. Bu amaçla Sivas ölçeğinde uygulanacak mikro ölçekli bir çalışma için Sivas'ta bulunan KOBİ yöneticilerine bir anket uygulanmıştır. Bu anketlerin sonuçları SPSS paket programda değerlendirilmiş ve sonuçları ekonomideki gelişmelere uygun olarak yorumlanmıştır. Sivas I. Organize Sanayi bölgesinde imalat sanayiinde faaliyette bulunan firmalara anket uygulanmıştır.

## 2. Literatür Özeti

Enflasyon ve döviz kuru bir ekonomide büyümeye yön veren en önemli unsurlardır. Çünkü üretim ve istihdamın artması kaynakların varlığına ve etkin kullanımına bağlıdır. Ülkeler dışa açıldıkça döviz kurundaki değişmeler milli geliri doğrudan etkilemeye başlamış ve para politikaları etkin olarak işlemeye başlamıştır. Ülkelerin uluslararası ticaretlerini serbestleştirmelerindeki genel amaç, artan ticaretle birlikte milli geliri ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi artırmaktır. Ülkelerin dış ticaretten kazançlı çıkabilmeleri ise makroekonomik istikrarı sağlamalarına bağlıdır. Makroekonomik istikrarın sağlandığı bir ekonomide dışa açılma süreci, ticari kâr marjlarından yararlanmak isteyen yabancı sermayenin ülkeye girişini de teşvik etmektedir (Sandalcılar ve Noyan Yalman, 2012: 50). Dövizdeki ve enflasyondaki dalgalanmalar ise makroekonomik istikrarı olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla dış ticaretin ve yabancı sermayenin ülke içerisinde artması döviz ve enflasyon gibi dinamiklerdeki istikrara da bağlıdır. Ayrıca, KOBİ'lerin yapısal özellikleri, ülke mevzuatı, ekonominin temel dinamikleri de enflasyon ve döviz kurunun KOBİ'ler üzerindeki etkilerini belirlemektedir.

Dışa açıklık ile enflasyon arasındaki ilişki ile ilgili olarak literatürde görüş birliği sağlanamamıştır. Enflasyon ve dışa açıklık arasındaki ilişkinin boyutu her ülkenin kendine has sahip olduğu bazı yapısal unsurlarına göre değişmektedir. Bu konuda Romer'in yaptığı çalışmada, daha küçük ve daha açık ekonomilerde ortalama enflasyon oranlarının daha düşük olduğu gösterilmiştir. Daha az politik olarak istikrarlı ve daha az bağımsız merkez bankalarına sahip ülkelerde ise ilişki daha güçlüdür (Romer, 1993:891).

Iyoha (1973) 1960-1965 dönemi için 33 az gelişmiş ülke için yapmış olduğu çalışmada, dışa açıklık ve enflasyon ilişkisini araştırmıştır ve dışa açıklığın enflasyon üzerindeki etkisinin negatif olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Alfaro (2005), 1973-1998 yılları arasında 130 ülke için dış ticaret açıklığı ve enflasyon arasındaki ilişkiyi araştırmış ve pozitif ilişki olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Kim ve Beladi (2005) yaptıkları çalışmada, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için farklı sonuçlara ulaşmışlardır. 62 ülke için yapılan çalışmada dış ticarete açıklık ve ortalama enflasyon arasındaki ilişkinin gelişmiş ülkeler için aynı yönlü, gelişmekte olan ülkeler için ters yönlü olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre, Romer'in (1993) dış ticarete açıklık ve ortalama enflasyon arasında ters yönlü bir ilişki olacağı tezini sadece gelişmekte olan ülkeler bağlamında destekler sonuçlar elde edilmiştir.

Wynne ve Kersting (2007), yapmış oldukları çalışmada ülkenin dışa açıklık ile enflasyon oranı arasında güçlü bir negatif ilişkinin varlığına değinmişler ve küresel gelişmeler sonucunda ticari dışa açıklığın enflasyon oranını etkileyebileceği birçok kanalın varlığından bahsetmişlerdir.

Taşçı vd. (2009), dışa açıklık ile enflasyon arasındaki ilişkiyi bazı gelişmekte olan ülkeler için panel veri tahmini yöntemiyle araştırmışlardır. Çalışmada, 1980-2006 arasını kapsayan yıllık veriler kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre; Arjantin, Brezilya, Bolivya, Şili, Kolombiya, Kosta Rika, Meksika, Paraguay, Peru, Uruguay ve Türkiye'de dışa açıklık enflasyonu pozitif yönde etkilemektedir. Yani dışa açıklık arttıkça enflasyon da artmıştır.

Zakaria (2010), 1947-2007 dönemine ait yıllık veriler kullanarak zaman serileri ile dışa açıklık ve enflasyon ilişkisini incelemiş, Pakistan ülke örneğinde enflasyon ile dışa açıklık arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığından bahsetmiştir.

Lin (2010) yapmış olduğu çalışmada 106 ülke için 1970-2007 dönemini panel veri çalışmasında kullanarak, dışa açıklık ve enflasyon arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu ve enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde ilişkinin kuvvetli olduğunu ancak enflasyonun düşük olduğu dönemlerde herhangi bir etki olmadığını bulmuştur.

Martinez ve Iyer (2014), enflasyon ile dışa açıklık arasındaki ilişkiyi 1996-2010 dönemi için 9 Sovyet Bloğu ülkesinde incelemiş ve 8 tanesinde negatif ilişki bulunmuştur. Fakat 8 ülkenin dördünde katsayılar anlamsız çıkmıştır. Bir tanesinde ise pozitif ve anlamlı katsayı tahmini elde edilmiştir. Dışa açıklık artmadıkça, enflasyon yüksek olacaktır.

Özyıldız, Utlu Koçdemir ve Çütcü (2018) yaptıkları çalışmada, ticari dışa açıklığın ekonomik büyüme ve enflasyon üzerindeki etkilerini yükselen piyasa ekonomileri bağlamında 19 ülke örnekleminde, panel veri analizi yöntemi yardımıyla incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlar da uzun dönemde dışa açıklıktaki artışın enflasyonu ters yönde ve yüksek oranda etkilediği görülmüştür. Bu sonuçlar doğrultusunda, ülkedeki ekonomik aktörlere, büyüme ile ilgili hedeflemelerinde dış ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ve enflasyonla mücadeleye öncelik vermeleri önerilmiştir (Özyıldız, Utlu Koçdemir ve Çütcü, 2018:351-352).

Çınar (2015), Türkiye'de 1974'den 2015'e kadar serbestleşmeye neden olan faktörlerin araştırılması için bir çalışma yapmıştır. Sonuçlara göre, özellikle, ihracat, ithalat, enflasyon ve

kişi başına düşen milli gelir, Türkiye'nin ticaret açıklığını olumlu yönde etkilerken, GSYİH büyümesinin ve doğrudan yabancı sermaye yatırımının ticaret serbestleştirmesine olan etkisi olumsuzdur (Çınar, 2015:68).

Çetinkaya, Bozkurt ve Tunç (2018) yaptıkları çalışmada, Antalya ilinde faaliyet gösteren 119 firmaya uygulanan anket sonucu, ilgili firmaların dış ticaret süreçlerinde yaşadıkları sorunları tespit etmeye çalışmışlardır. Bu sorunlar sırası ile döviz kurundaki hareketlilik, ülke ekonomisindeki istikrarsızlık, devlet desteğinin yetersiz olması şeklinde tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada firmaların yaşadığı en önemli sorun olan döviz kuru hareketliliğin ihracatı olumsuz etkilediği düşüncesi ile personel sayısı, işletmenin faaliyet alanı ve pazarlama faaliyet yürütücüsünün kim olduğu arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar saptanmıştır.

Türkiye'de yapılan başka bir çalışmada, reel döviz kurundaki hareketlerin fiyatları nasıl etkilediği incelenmiştir. Döviz kurundaki hareketler çeşitli sektörlerdeki fiyatları, girdi fiyatları yada endekslenme yoluyla farklı etkilemektedir. Söz konusu çalışmada TEFE enflasyon oranın TÜFE enflasyon oranına göre reel döviz kurundan daha fazla etkilenmiş olduğu ifade edilmiştir. Bununla beraber reel kuru en fazla imalat sanayii etkilerken, en az da tarım kesimi etkilemektedir (Berument,2002) .

## 3. Döviz Kuru ve Enflasyonun KOBİ Faaliyetleri Üzerindeki Etkileri: Sivas İlinde Bir Uygulama

### 3.1. Uygulamanın Ana ve Örnek Kitlesi

Döviz ve enflasyon oranlarındaki hareketlerin KOBİ'ler üzerindeki etkilerini ölçmek amacıyla yapılan çalışmada, Sivas İli I. Organize Sanayi Bölgesinde faaliyette bulunan 149 firmadan 50 firmaya anket uygulanmıştır. Anketler firma sahipleri ya da yetkililerine yüz yüze görüşme yöntemiyle yapılmıştır. İstatistiksel analizlerde SPSS.23 paket programı kullanılmıştır. İstatistiksel karşılaştırmalarda verilere normal dağılım testleri yapılmış, normal dağılan gözlemler için ikili karşılaştırmalarda bağımsız değişkenler için t-testi, çoklu karşılaştırmalar için Varyans Analizi (ANOVA), normal dağılmayan gözlemler için Mann-Whitney U testi ve Kruskal Wallis H testleri uygulanmıştır. Tüm testler için güvenirlilik düzeyi 0,05 olarak alınmıştır. Araştırmada kullanılan anket çalışması için güvenirlik katsayısı $\alpha$=0,893 olarak bulunmuştur.

### 3.2. Tanımlayıcı İstatistikler

- Ankete katılan kişilerin firmalardaki pozisyonlarına bakıldığında;

%44'ü İşletme Sahibi,
%24'ünün Üst Düzey Yönetici
%22'si Firmanın Ortağı ve
%10'unun ise diğer unvanlara sahip oldukları görülmektedir.

- Ankete katılan işletmelerin faaliyet sürelerine bakıldığında;

%32'sinin 11 ile 20 yıl arasında

%26'sının 30 yıldan uzun süredir,
%18'inin 5 yıldan az,
%12'sinin 6 ile 10 yıl arasında ve
%12'sinin 21 ile 30 yıl arasında faaliyette oldukları görülmektedir.

- Firmaların faaliyet alanlarına bakıldığında;

%16 ile Maden,
%14 ile Demir-Çelik,
%14 ile Kimya,
%10 ile Tekstil,
%8 ile Gıda,
%8 ile Makine,
%6 ile Mobilya ve
%24 ile Diğer alanlar öne çıkmaktadır.

- Firmaların çalıştırdıkları personel sayılarına bakıldığında;

%34'ünün 11 ile 50 arasında
%30'unun ise 50 ile 250 kişi arasında personel çalıştırdıkları görülmektedir.

- İşletmelerin sermaye yapılarına bakıldığında;

%28'i %100 Özsermaye ile
%66'sı Özsermaye oranları %50 ile %90 arasında
% 6'sı Özsermaye oranları %50'nin altındadır.

- Firmaların mevcut durumdaki borçlanma yapılarına bakıldığında

%74'ünün TL ile
%24'ünün döviz ile
%4'ünün varlık ile borçlu oldukları görülmektedir. Borçlu olanlarının %62'sinin tüm borçlarının yarıdan fazlasının TL ile %6'sının tüm borçlarının yarıdan fazlasının döviz ile olduğunu belirtmişlerdir.

Ankete katılan firmaların %46'sını ihracat yaparken, %54'ü ihracat yapmadıklarını belirtmiştir. Bu firmaların %29'u, ortalama yıllık satışlarının %10-30'unun ihracat olduğunu belirtmiştir.

Benzer şekilde firmaların %40'ı ithalat yaparken, %60'ü ise ithalat yapmadıklarını belirtmiştir. Bu firmaların %44'ü, yıllık ortalama %10-30 aralığında ithalat yaptıklarını belirtmiştir.

Firmaların banka kredisini en fazla öz sermayelerinin %50'si kadar kullandıkları ve kredi kullanan firmalarının oranının %30 olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte firmaların %34'ü eş-dosttan alınan borçlar ile öz sermayeye katkı yaptıklarını, bu borçların ise %83'ünün öz sermayenin yarısından az olduğu görülmektedir.

Ankete katılan firmaların işletmelerinde karşılaştıkları sorunları öncelik sırasına göre belirtmeleri istenmiş ve öncelik sırasına göre ilk 3 sırada verilen cevaplar Tablo.1'de verilmiştir.

**Tablo.1** Firmaların Karşılaştıkları Sorunların Öncelik Sırasına göre Sayıları

| | Birincil Öncelik | İkincil Öncelik | Üçüncül Öncelik |
|---|---|---|---|
| Kalifiye eleman temin etmek | 15 | 5 | 6 |
| Hammadde ve malzeme temin etmek | - | 5 | 3 |
| Nakliye ve ulaşım | 3 | 3 | 5 |
| Dövizdeki artış | 17 | 18 | 5 |
| Enflasyondaki artış | - | 1 | 15 |
| İşlemlerde uzun süren bürokrasi | 10 | 3 | 2 |
| Devlet desteklerinin yetersiz olması | 1 | 3 | 3 |
| Yerel piyasanın olumsuzlukları | 2 | 8 | 3 |
| Ekonominin genel durumu | 2 | 4 | 8 |

Tablo.1'e göre firmaların;

%34'ü dövizdeki artış
%30'u kalifiye eleman temin etmek,
%20'si işlemlerde uzun süren bürokrasi,
%6'sı nakliye ve ulaşım,
%4'ü yerel piyasaların olumsuzlukları,
%4'ü ekonominin genel durumu

%2'si de devlet desteğinin yetersiz olması sorunlarını birincil öncelik olarak belirlemişlerdir. Ayrıca firmaların %60'ı dövizdeki artışı ilk 3 içinde gösterirken, enflasyondaki artışı en önemli ilk 3 sorun arasında görmemişlerdir. Döviz kuru işletme faaliyetlerini doğrudan etkilerken enflasyon dolaylı yollardan etkilediğinden enflasyon öncelikli sorun olarak görülmemiştir. Nitekim enflasyonun sebep olduğu fiyat artışları işletme için kısa vadede bir avantaj olarak görülmekte ancak hammadde ve diğer üretim maliyetlerindeki fiyat artışları karlılığı olumsuz etkilemektedir.

Ankete katılan işletmelere son dönemdeki döviz kurundaki yükselişlerin işletmelerinde hangi fonksiyonları etkilediğiyle ilgili görüşleri sorulmuş ve her soruya verilen cevaplara ait yüzdeler Tablo.2'de verilmiştir.

**Tablo.2** Döviz Kurundaki Yükselişlerin Firmaların Mevcut Durumlarına Etkileri

| | Kesinlikle katılıyorum | Katılıyorum | Kararsızım | Katılmıyorum | Kesinlikle katılmıyorum |
|---|---|---|---|---|---|
| Hammadde maliyetleri arttı | **%84** | %12 | %4 | | |
| Enerji, su ve yakıt maliyetleri arttı | %80 | %16 | %4 | | |
| Ulaşım maliyetleri arttı | **%84** | %16 | | | |
| Finansman maliyetleri (faiz vb.) arttı | **%84** | %8 | %8 | | |
| Kira (bina, makine vb.)maliyetleri arttı | %65 | %31 | %2 | %2 | |
| Pazarlama maliyetleri arttı | %71 | %26 | | %3 | |
| Personel maliyetleri arttı | %35 | %42 | %10 | %13 | |
| Kapasite kullanım oranı düştü | %33 | %35 | %20 | %12 | |
| Satışlar azaldı | %44 | %38 | %8 | %8 | %2 |
| Karlılık azaldı | %64 | %28 | %6 | %2 | |
| Borçlanma arttı | %56 | %31 | %6 | %7 | |
| Yeni yatırımlar azaldı | %29 | %39 | %22 | %10 | |
| Sektörde istihdam azaldı | %33 | %29 | %29 | %9 | |

| | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| Sektörde kapanan firma sayısı arttı | %5 | %19 | %45 | %24 | %7 |
| Sektörde kredi kullanım oranı arttı | %17 | %19 | %38 | %26 | |
| Sektörde ihracat arttı | %7 | | %7 | %29 | **%57** |
| Sektörde ithalat azaldı | | | | | |
| Sektöre önemli bir etkisi olmadı | | | | | |

Döviz kurundaki yükseliş firmaların en fazla hammadde maliyetlerinde, ulaşım maliyetlerinde ve finansman maliyetlerinde etkili olmuştur. Ayrıca döviz kurundaki yükselişe rağmen firmalar %57 oranında ihracatın artmadığını kesin bir ifade ile belirtmişlerdir. Dövizdeki artışın ihracatı artırması beklenirken bu sonuç üstelik %57 olması yorumlanması gereken bir durumdur.

Ankete katılan işletmelere son dönemdeki enflasyon oranındaki yükselişlerin işletmelerinde hangi fonksiyonları etkilediğiyle ilgili görüşleri sorulmuş ve her soruya verilen cevaplara ait yüzdeler Tablo.3'de verilmiştir.

**Tablo.3** Enflasyon Oranındaki Yükselişlerin Firmaların Mevcut Durumlarına Etkileri

| | Kesinlikle katılıyorum | Katılıyorum | Kararsızım | Katılmıyorum | Kesinlikle katılmıyorum |
|---|---|---|---|---|---|
| Hammadde maliyetleri arttı | **%88** | %8 | %4 | | |
| Enerji, su ve yakıt maliyetleri arttı | **%78** | %12 | %10 | | |
| Ulaşım maliyetleri arttı | **%78** | %22 | | | |
| Finansman maliyetleri (faiz vb.) arttı | **%76** | %24 | | | |
| Kira (bina, makine vb.)maliyetleri arttı | **%74** | %17 | %7 | %2 | |
| Pazarlama maliyetleri arttı | **%75** | %23 | | %2 | |
| Personel maliyetleri arttı | %52 | %27 | %15 | %6 | |
| Kapasite kullanım oranı düştü | %39 | %27 | %20 | %14 | |
| Satışlar azaldı | %47 | %29 | %14 | %10 | |
| Karlılık azaldı | **%62** | %30 | %8 | | |
| Borçlanma arttı | %59 | %30 | %7 | %4 | |
| Yeni yatırımlar azaldı | %56 | %32 | %12 | | |
| Sektörde istihdam azaldı | %33 | %32 | %25 | %10 | |
| Sektörde kapanan firma sayısı arttı | %31 | %36 | %23 | %6 | %4 |
| Sektörde kredi kullanım oranı arttı | %37 | %28 | %28 | %2 | %5 |
| Sektörde ihracat arttı | %11 | %21 | %30 | %19 | %19 |
| Sektörde ithalat azaldı | %14 | %28 | %28 | %1 | %9 |
| Sektöre önemli bir etkisi olmadı | %5 | %5 | %5 | %30 | %55 |

Enflasyondaki artış fiyatları yükselttiğinden aslında üretici için kar marjını artıran bir avantaj gibi düşünülebilir. Ancak sürecin devamında faktör maliyetleri de artacağından üretici yükselen fiyatların bir avantaj olmadığını görecektir. Üretimde enflasyonun etkisi döviz fiyatlarının etkisine nazaran direk hissedilmeyebilir. Enflasyonun etkisi dolaylı ortaya çıkar. Tablo 3. de de enflasyondaki artışın hammadde, enerji, ulaşım, finansman, kira maliyetlerini artırdığı izlenmektedir. Katılımcıların %62'si enflasyondaki artışın karlılığı azalttığını belirtmiştir. Bu da hammadde maliyetlerindeki artıştan kaynaklanmaktadır.

### 3.3. İstatistiksel Karşılaştırmalar

İşletmelerin faaliyet süreleri ile döviz ve enflasyondaki değişimlere verilen cevaplar bakımından istatistiksel olarak fark bulunamamıştır ($p>0,05$) (döviz=0,358, enflasyon=0,122).

İşletmelerin faaliyet alanları ile döviz ve enflasyondaki değişimlere verilen cevaplar bakımından istatistiksel olarak incelendiğinde; dövizdeki değişimlere göre fark bulunurken (p=0,04), enflasyondaki değişimlere göre fark bulunamamıştır (p=0,119).

İşletmelerde çalışan personel sayıları ile döviz ve enflasyondaki değişimlere verilen cevaplar bakımından istatistiksel olarak fark bulunamamıştır (p>0,05) (döviz=0,06, enflasyon=0,118).

İşletmelerin ihracat yapıp yapmamasına göre döviz ve enflasyondaki değişimlere verilen cevaplar bakımından istatistiksel olarak fark bulunamamıştır (p>0,05). Benzer şekilde işletmelerin ithalat yapıp yapmamasına göre döviz ve enflasyondaki değişimlere verilen cevaplar bakımından istatistiksel olarak fark bulunamamıştır (p>0,05).

İşletmelerin döviz ve enflasyondaki değişimler için verdikleri cevaplar arasındaki korelasyon sayısı r=0,84 olarak hesaplanmıştır. İki farklı konuda verilen cevaplar arasında beklenildiği gibi yüksek bir ilişki çıkmış ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (p=0,000).

Ankete katılan firmaların %92,3'ü dövizdeki değişimlerin maliyetleri artırdığını onaylarken, %92,9'u da enflasyondaki değişimlerin maliyetleri artırdığını onaylamıştır.

Ankete katılan firmaların %67'si dövizdeki değişimlerin çalıştıkları sektörü iktisadi olarak zorladığını belirtirken, %64,9'u da enflasyon oranındaki artışın çalıştıkları sektörü iktisadi olarak zorladığını belirtmişlerdir.

## 4. Sonuç

Özellikle dışa açık büyüme yöntemini uygulayan gelişmekte olan ülke ekonomileri için döviz kuru ve enflasyondaki gelişmeler ekonominin bütünü için oldukça önemlidir. Ekonomik büyümeyi hedefleyen bu ekonomiler makroekonomik göstergelerdeki değişimleri yakından takip etmeli, çeşitli planlamalarla ve stratejilerle ekonomik büyümeyi desteklemelidir.

Sivas ölçeğinde yapılan bu çalışmanın sonuçları benzer ölçekteki diğer bölgeler içinde yorumlanabilir. Türkiye'de bölgesel gelişmedeki dengesizlikler döviz ve enflasyon gibi temel dinamiklerdeki hareketlilikte daha da artma göstermektedir. Limanlara ve pazarlara uzak olmanın sonucu olarak, Anadolu'da üretim yapan firmaların üretim ve nakliye maliyetleri batıdaki firmalara göre çok daha fazla olacaktır. Bu da karlılığı etkileyecek ve rekabette dengesizliğe sebep olacaktır. Sonuç olarak özellikle maliyet kaynaklı enflasyonun arttığı ve döviz fiyatlarının yükseldiği dönemlerde devlet üreticileri destekleyecek tedbirler alarak üretimin artmasına ve fiyatların düşmesine destek olmalıdır. Tüketicilerin desteklenmesi zaten yetersiz olan üretim karşısında talebin artmasına neden olacak ve enflasyon daha da artacaktır. Devlet desteklerinin en önemli özelliği seçici ve geçici olması gerekliliğidir. Bunu da göz önüne alarak Sivas ve benzeri bölgeler için selektif destekler uygulanarak ülke ekonomisinin bütünü için gelişme sağlanmalıdır.

## KAYNAKÇA

Alam, M.S. (1991); "Trade Orientation and Macroeconomic Performance in LDCs: An Empirical Study", Economic Development and Cultural Change, 39, 839-48.

Alfaro, L. (2005), Inflation, Openness, and Exchange-rate Regimes: The quest for Short-Term Commitment, Journal of Development Economics, 77, 229-249.

Araç, Ayşen. (2013). "Ekonominin Dış Ticarete Açıklık Derecesi ve Üretim/Enflasyon Ödünleme İlişkisi". Sosyoekonomi, 1, 25-44.

Awokuse, T.O. (2008), "Trade Openness and Economic Growth: Is Growth Export Led or Import-Led?", Applied Economics, 40, 161-173.

Berument, Hakan, ( 2002) "Döviz Kuru Dinamikleri ve Enflasyon Hareketliliği: Türkiye Örneği", , https://www.researchgate.net/profile/M_Hakan_Berument/publication/4727671_Doviz_Kuru_Hareketleri_ve_Enflasyon_Dinamidi_Turkiye_Ornedi/links/0046352ccf7ea5394f000000.pdf

Çınar, Mehmet (2017) "Ticari Açıklık, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Enflasyon, İhracat, İthalat Ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma", Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, Cilt/Vol: 13, Sayı/Num: 2, Page: 57-70

Demirhan, Erdal, "Büyüme Ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 60-4, 2005, 75– 88

Erdoğan ve Develioğlu, 2009:

Ersungur Ş. Mustafa ve Noyan Yalman, İlkay (2009) "Bölgesel Kalkınmada İhracat Teşviklerinin Etkinliği: Sivas İlinde Bir Uygulama" C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 10, Sayı 1.

Iyoha, M. A. (1973). Inflation And Openness in Less Developed Economies: A Cross Country Analysis. Economic Development And Cultural Change, 22 (1), 31-38.

Jin, Jang C. (2000), "Openness And Growth: An İnterpretation Of Empirical Evidence From East Asian Countries", The Journal Of International Trade & Economic Development: An International And Comparative Review, 9(1), 5-17.

Jung, Woo S. ve Marshall,Peyton J.,(1985) " Exports, Growth And Causality in Developing Countries, Journal of Development Economics", Volume 18, Issue 1, May–June 1985, Pages 1-12

Kim, M. ve Beladi, H. (2005), Is Free Trade Deflationary?, Economic Letters, 89, 343-349.

Lin, H. Y. (2010). Openness and inflation revisited. International Research Journal of Finance and Eco nomics, 37, 40-45.

Martinez, R., & Iyer, V. (2014). Openness and Inflation: Evidence from nine eastern European Nations. International Business & Economics Research Jour nal, 13 (1), 21-26.

Özcan, Burcu ve Özçelebi, Oğuzhan, "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Türkiye İçin Geçerli Mi?" Yönetim Ve Ekonomi Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yıl:2013 Cilt:20 Sayı:1

Özyıldız, Tuğba, Selen Utlu Koçdemir, İbrahim Çütcü, "Ticari Dışa Açıklığın Enflasyon Ve Büyüme İle İlişkisi: Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Panel Veri Analizi Uygulaması" Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi, Cilt 14, Sayı 2, 2018

Romer, D. (1993), Openness and Inflation: Theory and Evidence, The Quarterly Journal of Economics, 108(4), 869-903.

Sandalcılar, Ali Rıza, İlkay Noyan Yalman, (2012), "Türkiye'de Dış Ticaretteki Serbestleşmenin İşgücü Piyasaları Üzerindeki Etkileri", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Ekim 7(2), 49-65

Taşçı, M. H., Esener, S. Ç., & Darıcı, B. (2009). The effects of openness on inflation: Panel data estimates from selected developing countries. Investment Management and Financial Innovations, 6(4), 28-34.

TÜİK. (2016). Küçük ve Orta Büyüklükteki Girişim İstatistikleri. Erişim Tarihi: 14.07.2017, http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21540

Wynne, M.A., & Kersting E. K. (2007). Openness and ınflation. Staff Papers Federal Reserve Bank Of Dallas, 2, 1-28. ,

Zakaria, M. (2010). Openness and inflation: Evidence from time series data. Doğuş Üniversitesi Dergisi, 11(2), 313-322.

# ORTA ASYA VE KAFKAS TÜRK CUMHURİYETLERİNDE LOJİSTİK PERFORMANS İNDEKSİ ÜZERİNE İHRACAT VE İTHALATIN ETKİSİ

**Doç. Dr. İlkay NOYAN YALMAN**
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İ. İ. B.F. Ekonometri Bölümü

**Dr. Öğr. Üyesi Çağatay KARAKÖY**
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İ. İ. B.F. Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü

**ÖZET**

1990'lı yıllardan itibaren Sovyetler Birliğinin dağılması ile ortaya çıkan geçiş ekonomileri arasında Orta Asya ve Kafkas bölgesinde yer alan Türk Cumhuriyetleri de bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Orta Asya ve Kafkas Türk Cumhuriyetleri ekonomik anlamda planlı bir yapıdan serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde birçok alt yapı sorunu ile karşılaşmışlardır. Üretimin kısıtlı olması devlet eliyle büyümeye yönelmelerine sebep olmuş, Devlet de üretimin finansmanı için borçlanma yoluna gitmiştir. Söz konusu ülkelerin bir kısmı zengin doğal kaynaklara sahip olsa da, bu kaynakların kullanımı ve pazarlanması konusunda yetersiz kalmışlardır. Üretim faktörlerinin kısıtlı olması doğal olarak ülkeleri ithalat yoluyla kaynak tahsis etme yoluna yöneltmiş ve uluslararası ticaretler artmaya başlamıştır. Uluslararası ticaretin gerçekleşebilmesi için temel şartlardan biri de lojistik sektörünün ülkelerde gelişmesidir. Lojistik performansların uluslararası ticareti desteklemesi, uluslararası ticaretinde lojistik performansları artırması gerekmektedir. İlk olarak 2007 yılında yayınlanmaya başlayan lojistik performans endeksleri, iki yılda bir yayınlanmaya devam etmektedir. Endeks altı alt kriterden oluşmaktadır ve Dünya Bankası tarafından ülkelere yapılan anketler sonucunda 1 ila 5 arasında puanlanmaktadır. 5'e ne kadar yakın ise lojistik performanslar o kadar yüksektir. Çalışmaya konu olan altı (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan) Orta Asya ve Kafkas ülkesinin lojistik performans indeksleri incelenerek söz konusu indeks üzerine ihracatın ve ithalatın etkilerini analiz etmek için tobit model uygulamasına gidilmiştir. Analizler sonucu lojistik performans endeksine ihracatın pozitif, buna karşılık ithalatın negatif ve istatistiki açıdan anlamlı etkilerinin olduğu gözlenmiştir. Elde edilen bulgulardan hareketle ürettiğinden içerde tükettiğinden arta kalanını dış pazarlara sunabilme gücünün, yani ihracatın lojistiği olumlu yönde desteklediği gözlenmiştir.

## Giriş

1980'lerdeki ekonomi politikalarındaki gelişmeler ve dönüşümlerle birlikte, 1991 sonrasında hem siyasal hem de ekonomik anlamda liberalizasyon deneyimini yaşamaya başlayan eski demir perde ülkeleri, bu deneyimi adeta tecrübe etmek zorunda kaldılar. Çünkü Batı Bloğu ve temsil ettiği düşünce olan kapitalizm, kendisinin önünde rakip güç olarak gördüğü Doğu Bloğu ve öncüsü SSCB'yi yürüttüğü soğuk savaşla elimine etmeyi amaçlamıştı. Bunun temel nedenleri silah üstünlüğü sağlama; uygulanan ekonomik yapının güçlü olduğu imajını verme, siyasal-kültürel-ideolojik kabulü sağlamaktır. İlk boyutun tarihsel gelişimi incelendiğinde, bunun daha çok "askeri-lojistik" üstünlükler tesis etmeye yönelik olduğu görülür. Sürecin II. Dünya Savaşında ABD'nin Hiroşima ve Nagazaki'ye attığı atom bombaları ile başlatıldığı, uzaydaki rekabet ve yıldız savaşları projesi ile

sürdürüldüğü dikkati çekmiştir. Bu yarışmada, bazen Batı Bloğunun ve bazen de Doğu Bloğunun üstünlük sağladığı gözlenmiştir. Daha sonraki mücadele alanı, ekonomide "verimliliğin artırılması" esası üzerine yaşananlardır. Bu mücadelede Batı, serbest Pazar ekonomisini ve buna karşılık Doğu da planlı ekonomiyi kullanmıştır. Batının ekonomik yapı uygulamalarında daha çok tüketim mallarına ağırlık verilirken; kalkınmasını ve silah yarışını finanse etmeye çalışan Doğu Bloğu, tüketim mallarına ayıracak kaynak bulamama durumuyla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle bütün dünyada tüketim malları boyutuyla "yükselen beklentiler devrimi" de Batının üstünlüğünün temelini teşkil etmiştir. Geçiş süreci uygulamaları açısından özelde Rusya için ifade edilen söylemler, genelde tüm geçiş ekonomilerinde ve özellikle de ekonomik anlamda başlangıç gelir (1991'deki) düzeyini henüz yeni yakalayabilmiş ülkelerde daha büyük sorunlara gebe olduğuna dikkatleri çekmektedir. Bu bağlamda Asya geçiş ekonomileri içerisinde gerek yeteri kadar büyüyememekten kaynaklanan sorunlar, gerekse demokratik yaşamın gereği kurum ve kuruluşların henüz topluma maledilememesi, sosyal çalkantıların daha da derinleşeceğine sinyal teşkil etmektedir(Emsen 2009). 90'lı yıllarda bağımsızlığını kazanmış olan devletlerin birçoğu planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine şeklindeki süreçleriyle geçiş ekonomisi olarak değerlendirilmektedir. Orta Asya ve Kafkas ülkelerinden bazıları bu süreci sancılı bir şekilde geçirmiş ve etkileri günümüze kadar devam etmiştir. Özellikle gelir dağılımı bozuk olan ve diğer ülkelere göre doğal kaynak sıkıntısı çeken ülkelerin geçiş süreci de sorunlu olmuştur.

Kendilerini bir anda serbest piyasa ekonomisi içerisinde bulan ve yukarıda bahsedilen tüketim ürünleri üretimi eksikliğini ithalat yoluyla sağlamaya çalışan orta Asya ve Kafkas Türk Cumhuriyetleri yapısal problemlerle karşı karşıya kalmışlardır. Dolaysıyla uluslararası ticaret bu ülkeler için elzem hale gelmiştir. Fakat uluslararası ticarette başarılı olabilmek için lojistik alt yapının da gelişmesi gerekmektedir. Lojistik sektörünün hizmete dayalı bir sektör olması başarının ölçülmesinde çeşitli endekslerin kullanılmasını şart kılmaktadır. Bu endekslerden biri de dünya bankasının her iki yılda bir ülkelere anket uygulayarak puanlama yaptığı lojistik performans endeksidir. Lojistik performans endeksi 1 ila 5 arasında puanlamalar içermekte ve 5'e yakın olan ülkeler lojistik performansta diğerlerine göre daha öndedirler. Çalışmada orta Asya ve Kafkas Türk cumhuriyetlerinin lojistik performans endeksleri ile uluslararası ticaret arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analizden önce kısa bir literatür araştırması yapılmış ve bu konuda ekonometrik analizlerin az olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle makro ekonomik boyutta tobit analizi söz konusu ülkeler için yapılmamıştır. Her geçen gün uluslararası ticaretin öneminin artması bu konularda yapılan çalışmaların da önemini artırmıştır.

**Literatür araştırması**

D'Aleo (2015) çalışmalarında, AB ülkelerinde 2007-2014 yılları arasında küresel rekabet gücü endeksi ve gayri safi yurtiçi hasıla arasındaki lojistik performans endeksinin rolünü hiyerarşik regresyon analizi ile ölçmeyi amaçlamışlardır. Bu çalışmada, ülkelerin gayri safi yurtiçi hasıla değerleri, lojistik performans endeksleri ve global rekabet gücü endeksleri veri seti olarak kullanılmıştır. Sonuç olarak, bir ülkenin lojistik kapasitesinin, rekabet gücü ve refah arasındaki ilişkiye hakim olduğu tespit edilmiştir.

Erkan, (2016) yapmış olduğu çalışmada Küresel Rekabet Gücü Endeksi ve alt bileşenlerinin Lojistik Performans Endeksine etkisini regresyon analiziyle belirlemeye çalışmıştır. Çalışmasında kullanmış olduğu verilerin 2014 yılına ait olduğu ve 133 ülkeyi kapsadığı belirtilmiştir. Çalışmada uygulanmış olan analiz sonuçlarında teknolojik altyapılarını geliştirip pazar paylarını arttıran ülkelerde lojistik performansların arttığı

Türkiye'nin de lojistik bir üs olma hedefi doğrultusunda bu alanlardaki gelişimlerini hızlandırması gerektiği vurgulanmıştır.

Uca, Civelek & Çemberci, (2015) yapmış oldukları çalışmada Gayri Safi Milli Hasıla ile Lojistik Performans Endeksi arasındaki ilişkinin incelenmesi ve bunun yanı sıra lojistik performans endeksinin alt bileşenlerinin gayri safi milli hasılaya yapmış olduğu etkinin belirlenmesini hedeflemişlerdir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada analiz yöntemi olarak Yapısal Eşitlik Modeli kullanılmıştır. Analiz sonucunda lojistik performans endeksinin alt bileşenlerinden olan "gümrüklerin ve gümrükleme süreçlerinin verimliliği" ve "ticaret ve taşımacılıkla ilgili altyapı kalitesi" bileşenlerinin gayri safi milli hasıla ile arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki olduğu belirtilmiştir.

Kılıç & Koçdemir, (2018) çalışmada IMF tarafından belirlenmiş olan "Yükselen Piyasa Ekonomisi" grubu içerisinde yer alan 15 ülkenin 1990-2017 yıllarına ait verileri analiz edilerek taşımacılık giderleri ile ihracatı ve ithalatı arasındaki ilişkinin belirlenmeye çalışıldığı belirtilmiştir. Çalışmada uygulanan analizlerin panel veri, delta testi, yatay kesit bağımlılığı, CADF birim kök testi, Westerlund ECM eş bütünleme testi ve son olarak panel nedensellik testi olduğu belirtilmiştir. Analizlerin sonucunda büyüme göstermiş olan ekonomilerde taşımacılık giderleri ile ihracatı ve ithalatı arasında uzun dönemli ve çift yönlü nedensellik ilişkisinin var olduğu belirtilmiştir.

Tunç & Kaya (2016). Türkiye'de lojistik sektörünün gelişimi ile dış ticaretin arasındaki etkiyi ölçmek amacıyla yaptıkları çalışmada Granger Nedensellik Testini kullanmışlardır. Lojistik sektörünü değerlendirebilmek amacıyla taşımacılık verileri dikkate alınmışken dış ticareti temsilen ise ihracat ve ithalat verileri dikkate alınmıştır. Değerlendirme sonucunda lojistik ve dış ticaret arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğuna ve bunun yanı sıra taşımacılık hacmi ve dış ticaret arasında da eş bütünleşik bir ilişkinin olduğu belirtilmiştir. Literatürden kısaca bahsedildikten sonra çalışmada uygulanan yöntem ve analiz sonuçlarına aşağıda değinilmiştir.

**Yöntem ve Analiz**

Tobit modelin tanımlanmasında hareket noktası sansürlenmiş (censored) bağımlı değişkenleri (harcamaları) gözönüne almaktır. Sansürlenmiş örneklem, bağımsız değişkenin bilinen değerlerine karşılık, bağımlı değişkenin gözlemlerinin bazılarının kısıtlar söz konusudur. Sansürlü regresyon modeline Tobit model denir. Örneğin ücret haddini belirleyen etkenler ile ilgili bir araştırmada çalışan bireylere ait açıklayıcı veriler tanımlanabilirken, çalışmayan bireyler için herhangi bir ücret haddi gözlenemez. Belirli bir dönemde bireylerin dayanıklı tüketim malları veya otomobil üzerine harcamalarının sıfır değeri aldığı görülebilir. Sadece, pozitif değerler alan bağımlı değişkenli doğrusal regresyon modelleri probit modellere benzerliğinden dolayı tobit modeller olarak bilinmektedir. Bağımlı değişkenin, değişim aralığının herhangi bir şekilde sınırlandırıldığı regresyon modellerinde eğer belirli bir aralığın dışındaki gözlemler tamamen kaybediliyorsa kesikli model, ancak en azından bağımsız değişkenler gözlenebiliyorsa sansürlü model söz konusu olmaktadır. Örneğin, Bir konserin biletlerine olan talebi modellemede sahip olunan veri satılan biletlerin sayısı

kadardır, eğer konser kapalı gişe oynarsa talep, mevcut maksimum bilet sayısını aşar ve biletlere olan talep, mevcut biletlerin maksimum sayısı ile sansürlenir. Bu gibi durumlarda Tobit model kullanılır.

Bu modelde, ürünün mevcut talebi için, pozitif harcama verilerinin gizli talep değişkeni için veri sağladığı kabul edilir. Görünmeyen değişken, belirli gelir düzeylerinde negatiftir ve gözlenemez. Eğer Y hanehalkı harcaması ve Y* ürüne karşılık gelen gizli talep olarak tanımlanır ise, Tobit model aşağıdaki gibi yazılabilir. (1) $Y^*=\beta X+\mu$ (2) $Y=Y^*$ Eğer $Y^*>0$ ise (3) $Y=0$ diğer durumlarda Eşitlikte, Y* gözlenemeyen (latent) değişkeni, β(k x k) boyutlu parametre vektörünü, X (k x k) boyutlu bağımsız değişkenler vektörünü, μ hata terimini ve Y gözlenebilen değişkenleri gösterir (Akbay, 1999) Yukardaki tobit modelinin açıklamalarının ardından çalışmanın bağımlı değişkeni olan lojistik performans endeksinin 1ila 5 arasında olması bu verilere tobit uygulanması gerekliliğini doğurmuştur ve model aşağıdaki gibidir.

$$LPI = \alpha + \beta 1\ İHR + \beta 2\ İTH + \mu i$$

Modelde LPI lojistik performans endeksini, İHR ihracat rakamlarını, İTH ise ithalat rakamlarını temsil etmektedir. Modele konu olan veriler dünya bankası kalkınma raporundan elde edilmiştir(world-development-indicators). Bağımlı değişken olan LPI'nin kısıtlı olması tobit analizine yönlendirmiş ve *EViews programı kullanılarak tablo 1'deki sonuçlara ulaşılmıştır.*

**Tablo 1 Tobit analiz sonuçları**

| Değişkenler | Kat sayı | Standart hata | z-istatistiği | Olasılık. |
|---|---|---|---|---|
| İthalat | -1.034847 | 1.094162 | -0.942408 | 0.3460 |
| İhracat | 4.51000 | 7.09000 | 0.636497 | 0.5245 |
| Gözlem Sayısı | 30 | 30 | 30 | 30 |

Tablo 1'de yer alan sonuçlarda lojistik performans endeksine ihracatın pozitif, buna karşılık ithalatın negatif ve istatistiki açıdan anlamlı etkilerinin olduğu gözlenmiştir. Elde edilen bulgulardan hareketle ürettiğinden içerde tükettiğinden arta kalanını dış pazarlara sunabilme gücünün, yani ihracatın lojistiği olumlu yönde desteklediği gözlenmiştir.

**Sonuç**

Dünya Bankası'nın iki yılda bir düzenlediği Lojistik Performans Endeksi'ndeki sıralama ülkelerin gümrük, altyapı, uluslararası gönderiler, lojistik yeterlilik, takip ve izleme ve zamanında teslimat kriterlerine göre belirlenmektedir. Dünya bankası tarafından ülkelere yapılan anketler sonucunda 1 ila 5 arasında puanlanmıştır. 5'e ne kadar yakın ise lojistik performanslar o kadar yüksektir. Uluslararası ticarette katkılarının bilinmesine rağmen ölçüm yöntemleri ile yapılan çalışmaların az olması bu çalışmanın ortaya konmasında etkili olmuştur. Orta Asya ve Kafkas Türk cumhuriyetleri bulundukları bölge ve Türkiye için önemli bir yapıya sahiptirler. Doğal kaynakların varlığı ekonomik anlamda gelecek vaat

etmeleri söz konusu ülkelerin dikkate değer olduğunu göstermiştir. Orta Asya ve Kafkas Türk cumhuriyetleri Türkiye ile tarihsel bağları sebebiyle ayrı bir ilgi görmektedir. Ekonomik anlamda da partner olma yönünde ilerlediği de bilinen bir gerçektir. Tüm bu açıklamalar ışığında çalışmada lojistik performanslara uluslararası ticaretin etkileri olup olmadığı test edilmiş ve ihracat yönünde pozitif bir sonuç elde edilmiştir. İthalatın negatif sonuç vermesi fakat istatistiki açıdan anlamlı olduğu sonucuna ulaşılması ülke ekonomilerin geleceğinde lojistik sektörünün ne denli önemli olduğunu ortaya koymuştur.

**Kaynakça**

d'Aleo, V. (2015). The mediator role of Logistic Performance Index: a comparative study. Journal of International Trade, Logistics and Law, 1(1), 1–7.

Erkan, B. (2014). Türkiye'de lojistik sektörü ve rekabet gücü. Assam Uluslararası Hakemli Dergi, 1(1), 44–65.

Emsen, Ö.S, Çağatay Karaköy; Merkezi Asya ve Kafkas Ekonomilerinde Entegrasyonun Olabilirliği: AB'deki Kömür-Çelik Topluluğu Benzeri Su ve Enerjide İşbirliği, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 18, Sayı 1, 2009, s.181–202 181

Kılıç, M., & Koçdemir, S. U. (2018). Dış ticaret ve lojistik arasındaki ilişki: yükselen piyasa ekonomisindeki ülkelerde panel veri analizi. 1st ınternatıonal economıcs and busıness symposıum, 219.

Uca, N., Civelek, M. E., & Çemberci, M. (2015). The effect of the components of logistics performance index on gross domestic product: conceptual model proposal.

Tunç, H., & Kaya, M. (2016). Türkiye'de lojistik sektörünün gelişmesinde dış ticaretin rolü üzerine bir nedensellik analizi. Visionary E-Journal/Vizyoner Dergisi, 7(14).

Aysel Özdeş Akbay vd. Konsantre Meyve Suyu Talebinin "Tobit" Modeli İle Analizi Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Balcalı, Adana-Türkiye Tr. J. Of Agriculture And Forestry 23 (1999) 493-499 © TÜBİTAK.

# KÜLTÜR TURİZMİ DESTİNASYONLARININ ARZ YAPILARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: SAFRANBOLU ÖRNEĞİ

**Dr. İsa UĞUR**

**Öğr. Gör. Ömer Ceyhun APAK**
Bayburt University

## ÖZET

Günümüzde turizm sektöründe meydana gelen değişim ve gelişmelerle birlikte özel ilgi alanları ön plana çıkarak turistlerin alternatif turizm türlerine yönelimi artış göstermiştir. Bu değişim ve gelişmeler sonucunda destinasyonların turizm pazarındaki paylarını artırabilmeleri, turizm ürünlerini çeşitlendirmeleri ile sağlanacaktır. Bu bağlamda kültür turizmi gün geçtikçe popülerliği artan bir alternatif turizmi olarak öne çıkmış durumdadır. Halihazırda kültür turizmi destinasyonlarından olan Safranbolu, Türkiye'de önemli kültür turizmi varış noktalarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu araştırmanın amacı, Safranbolu destinasyonunun kültür turizmi potansiyeli ve turistik arz yapısının turizm istatistiklerine dayanarak belirlenmesidir. Her geçen yıl yerli ve yabancı turistlerde artış olması konaklama arz yapısının önemini ortaya çıkartmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın sonucuna göre Safranbolu'nun arz yapısındaki istatistiklerine bakıldığında turist artışına göre yeterli konaklama arzının olmadığı saptanmıştır. Ayrıca çalışma Safranbolu'da geceleme süresinin az (ort.1,2 gün) olduğunu göstermektedir. Bu sonuç ile gelen turistlerin Safranbolu'da yeteri kadar konaklamadıkları belirlenmiştir. Çalışmada nicel analiz yöntemlerinden ikincil veri olarak kamu ve resmi kurumların (TÜİK, Safranbolu İlçe Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Safranbolu Turizm Danışma Bürosu, Safranbolu Kaymakamlığı) yayınlamış oldukları istatistiksel verilerden yararlanılmıştır.

**Anahtar Kelimeler**: Kültür Turizmi, Arz, Safranbolu.

# A RESEARCH ON THE SUPPLY STRUCTURES OF CULTURAL TOURISM DESTINATIONS: THE CASE OF SAFRANBOLU

## ABSTRACT

Today, with the changes and developments in the tourism sector, special interest areas have come to the forefront. As a result of these changes and developments, destinations will be able to increase their share in the tourism market and diversify their tourism products. In this context, cultural tourism has become more popular as alternative tourism. Currently, Safranbolu which is one of the destinations of cultural tourism emerges one of the most important cultural tourism destination in Turkey. Therefore, the aim of this study is to determine the cultural tourism potential and touristic supply structure of the Safranbolu destination based on tourism statistics. The increase in domestic and foreign tourists every year reveals the importance of accommodation supply structure. According to the results of this study, when the statistics of Safranbolu in supply structure are examined, it is found that there is not enough accommodation supply according to the increase in tourists. The study also shows that the overnight stay in Safranbolu is low (mean 1,2 days). With this result, it was determined that the tourists did not stay in Safranbolu enough. In the study, statistical data published by public and official institutions were used as secondary data in quantitative analysis methods.

**Keywords:** Cultural Tourism, Supply, Safranbolu.

## GİRİŞ

Küresel rekabet ortamında teknolojik, sosyal ve ekonomik gelişmeler ile birlikte turizm sektöründe de değişim ve gelişmeler kaçınılmaz bir şekil almıştır. Bu değişim ve gelişmeler sonucunda destinasyonların turizm pazarındaki paylarını artırabilmeleri, turizm ürünlerini çeşitlendirmeleriyle sağlanacaktır. Çünkü turistler destinasyonu ziyaretleri esnasında deniz, kum, güneşi tercih etmekle kalmayıp destinasyonda bulunan bütün ürünleri talep edebilme potansiyeline sahiptirler. Birçok farklı seyahat motiflerinin (dinlenme, eğlenme, sağlık, din, spor gibi) yanı sıra kültürün de turizme katılma açısından önemli bir etkisinin olduğu söylenmektedir [15].

Kültürel çekicilikler turizm destinasyonu ürünlerinin önemli bir bileşeni haline gelmiştir [3]. Bir bölgenin tarihi ve imajı gibi birçok farklı kültürel ürünleri bünyesinde barındıran destinasyonlar, yerel topluluğun kimliğini sembolize etme ve yerel ekonominin canlılığını artırma gibi çeşitli fırsatları sunmaktadırlar [17]. Özellikle son yıllarda ziyaretçilerin seyahat planlarında kültür önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda alternatif turizm türlerinden bir tanesi olan kültür turizminin gelişme göstermesi ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan birçok fayda sağlayacaktır. Bir medeniyetin, toplumun, bölgenin veya grubun inançları, sanatsal ürünleri, tarihi, bilimi, yaşam tarzı, mimarisi gibi karakteristik özelliklerini yansıtan turizm destinasyonları, kültür turizmine olan ilginin artmasıyla turistler tarafından sık ziyaret edilir hale gelmiştir [14].

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO-United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), 1972 tarihli Dünya Doğal ve Kültürel Mirası Koruma Sözleşmesi ile tarihsel yapıların, sit alanlarının ve doğal zenginliklerin korunması esasına dayanan belirli niteliklere sahip doğa ve kültür varlıkları "dünya mirası" olarak kabul edilmektedir [9]. Zengin kültürel, doğal, otantik, arkeolojik, festivaller, etkinlikler, giyim, gastronomi, sanat ve müzik gibi kaynakların bir arada bulunması kültür turizmi adına çekicilik oluşturabilen motiflerdir. Bununla birlikte Dünya Miras Listesine giren alanların ziyaretçi sayısında popüler düzeyde bir artış olduğu gözlenmektedir [1].

Osmanlı kent mimarisini yansıtma özelliğiyle sahip olduğu mimari değerleri sayesinde UNESCO tarafından dünya miras şehirler listesine alınan Safranbolu, referans alınan bir kent konumundadır. İstanbul ve Ankara gibi metropollere yakın bir mesafede bulunmasıyla yerli turistlerin ilgisini çekerken, dünya miras listesinde olmasıyla da yabancı turistlerin ilgisini kazanarak önemli bir turizm destinasyonu özelliği kazanmıştır [4]. 2003 yılından itibaren ise yerli ve yabancı ziyaretçiler için önemli kültür turizmi destinasyonlarından biri haline gelmiştir (Gürbüz, 2002). 2000 yılında Safranbolu kentini ziyaret eden turist sayısı 5.876 yerli turist sayısı 57.261 iken bu sayı 2018 yılında yabancı turistlerde 97.258'e yerli turistlerde 218.584 kişiye ulaşmıştır [11].

Bu çalışma ile bir kültür turizm kenti olan Safranbolu'yu ziyaret eden turistlerin yıldan yıla artış göstermesine bağlı olarak Safranbolu'nun arz yapısında meydana gelen değişimlere odaklanılmıştır. Ayrıca turizm sektöründe yaşanan gelişmelere paralel olarak konaklama tesis yapılarına etkisi ve konaklama tesislerinin turistlerin ihtiyaçları bakımından yeterli olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır.

## İLGİLİ LİTERATÜR

1980'ların başından beri kültürel turizm rekreasyonel faaliyetlerden ayrı olarak tanınmaktadır [8]. Kültür turizmi ilk olarak Kanada'da düzenlenen bir kongrede "kültürel motivasyonlar ile seyahat etmek" şeklinde tanımlanmış olup sonrasında da farklı tanımlamalar yapılmıştır [2]. Bununla birlikte Richards (2018: 13) kültür turizmini "estetik, duygusal ve psikolojik nitelikte özel ilgiyi gerektiren ziyaretçinin temel motivasyonunun bir turizm destinasyonundaki maddi ve manevi kültürel cazibe merkezlerini/ürünlerini öğrenmek, keşfetmek, deneyimlemek ve tüketmek" şeklinde ifade etmiştir.

Somut ve somut olmayan birçok kültürel miras birer kültür turizmi ürünü olduğundan [13] alternatif turizm türü olarak kültür turizminin öne çıkarılması gerekmektedir. Anadolu coğrafyası birçok medeniyete (Sümerler, Hitiler, Lidyalılar, Frigler, Urartular, İyonlar, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar) ev sahipliği yaptığından dolayı bu medeniyetlerden günümüze ulaşan kültürel değerler kültür turizmi açısından dikkat çeken bir potansiyel oluşturmaktadır. Kültürel değerlerin koruma-kullanma-yaşatma ilkesine göre turistik ürüne dönüştürülmesi ancak kültür turizmi sayesinde gerçekleşecektir. Bu kapsamda kültürel mirasın koruma-kullanma-yaşatma ilkesinde öne çıkan örneklerinden biri de Safranbolu ilçesidir [5].

UNESCO Dünya Miras Listesine 1994 yılında alınmasıyla bilinirliği artan Safranbolu, her geçen yıl artış gösteren yerli ve yabancı turist çekmesiyle kendini gösteren bir kültür turizm destinasyonu konumundadır. Sahip olduğu doğal, kültürel ve tarihi miras değerleri ile ziyaretçiler tarafından talep edilir konumda olması, çeşitli geliştirmelerin ve düzenlemelerin de yapılmasını beraberinde getirmektedir [6]. Turistlerin beklentilerinin ortaya çıkarılmasıyla gerekli alt ve üst yapıların istek ve ihtiyaçları karşılayacak bir şekilde düzenlenmesi kente olan talebin artış göstermesi için önemli bir husustur [16].

## YÖNTEM

Bu araştırmada Safranbolu'nun mevcut konaklama arz imkânlarının geçmiş yıllardan günümüze kadar nasıl bir gelişim gösterdiğini incelemek ve gelecekteki planlamalara katkıda bulunabilmek amacıyla yürütülmüştür. Nicel araştırma yöntemi kapsamında hazırlanan bu çalışmada ikincil veriler toplanarak kamu ve resmi kurumların (TUİK, Kültür ve Turizm Bakanlığı Safranbolu İlçe Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Safranbolu Belediyesi, Safranbolu Turizm Danışma Ofisi ve Safranbolu Kaymakamlığı) yayınlamış oldukları istatistiksel rakamlardan yararlanılmıştır. Araştırmada Safranbolu'ya ait ziyaretçi sayıları, turizm gelirleri, konaklama tesislerinin sınıfları ile ilgili verilere yer verilmiştir. 2010 yılı ve sonrası turizm verileri incelenmiş olup kentin kültür turizm potansiyeli kapsamında turizm istatistiklerinden yola çıkarak, kenti ziyaret eden turist rakamları ve turizm tesis kapasiteleri araştırılmış ve yıllara göre karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar konaklama sektörü arzı bakımından ilişkilendirilmiş ve yorumlanmıştır.

## BULGULAR

Araştırmada Safranbolu'ya ait ziyaretçi sayıları, turizm gelirleri, konaklama tesislerinin sayısı ve kapasiteleri, müzelere yapılan ziyaretlere kamu ve resmi kurumlardan (TUİK, Kültür ve Turizm Bakanlığı Safranbolu İlçe Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Safranbolu Belediyesi, Safranbolu Turizm Danışma Ofisi ve Safranbolu Kaymakamlığı) edinilen bilgiler doğrultusunda yer verilmiştir.

Safranbolu kentini 2000 yılından 2018 yılına kadar ziyaret eden yerli ve yabancı turistlerin sayıları ve turist sayısındaki artış veya azalış oranları Tablo 1'de gösterilmektedir. Bu kapsamda Safranbolu'yu 2000 yılında ziyaret eden yerli turist sayısı 57.261 kişi iken 2018 yılında bu sayı 218.584 kişiye yükselmiştir. Yabancı turist sayısı 2000 yılında 5.876 kişi iken 2018 yılı itibariyle 97.258 kişiye yükselmiştir. Bununla birlikte tabloda turist sayılarının bir önceki yıla göre azalış veya artış oranlarına bakıldığında turist sayısındaki en çok azalış oranının (%16) 2016 yılında olduğu gözlenmiştir. Bu azalmadaki en önemli faktörün ülke içerisindeki yaşanan bazı sorunların (ekonomik, siyasi, toplumsal vb.) neden olduğu düşünülmektedir. Artış oranının en fazla görüldüğü yıl ise 2017 yılı olarak karşımıza çıkmaktadır. %34,4 oranında bir artışın olması ile yerli (217.842) ve yabancı (57.917) turist toplamında 275.759 ziyaretçinin Safranbolu destinasyonunu deneyimlemesinde ekonomik anlamda girdilerin yanı sıra artan talebi karşılayamama, taşıma kapasitesinin aşılması gibi birçok soru işareti de beraberinde gelmektedir.

**Tablo 1. Safranbolu'ya Gelen Turist Sayıları ve Artış Oranları**

| Yıl | Yerli Turist | Yabancı Turist | Toplam | Artış Oranı |
|---|---|---|---|---|
| **2018** | 218.584 | 97.258 | 315.842 | % 14,5 |
| **2017** | 217.842 | 57.917 | 275.759 | % 34,4 |
| **2016** | **173.075** | **32.069** | **205.144** | % 16 (Azalış) |
| **2015** | **190.111** | **53.996** | **244.107** | % 7.3 (Azalış) |
| **2014** | 209.843 | 53.601 | 263.444 | % 10 |
| **2013** | 195.616 | 43.850 | 239.466 | % 7.6 |
| **2012** | 183.701 | 38.681 | 222.382 | % 7.7 |
| **2011** | 173.674 | 32.685 | 206.359 | % 28 |
| **2010** | 138.121 | 22.619 | 160.740 | % 19.9 |
| **2009** | **116.634** | **17.396** | **134.030** | % 6 (Azalış) |
| **2008** | 125.428 | 17.130 | 142.612 | % 6 |
| **2007** | 112.655 | 21.655 | 134.310 | % 24 |
| **2006** | 91.098 | 17.405 | 108.503 | % 10.4 |
| **2005** | 80.046 | 17.776 | 98.281 | % 6,7 |
| **2004** | 78.4885 | 13.610 | 92.095 | % 8,5 |
| **2003** | 76.678 | 9.932 | 84.908 | % 22 |
| **2002** | 58.381 | 11.051 | 69.442 | % 8,2 |
| **2001** | 55.215 | 8.988 | 64.203 | % 1,7 |
| **2000** | 57.261 | 5.876 | 63.137 | |

**Kaynak:** Safranbolu İlçe Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2019

Tablo 'ya göre 2000 yılında kenti ziyaret eden turist sayısı toplamda 63,137 iken bu rakam 2008 yılına kadar düzenli bir artış göstermiş olup 2008 yılı sonunda 142,612'e kadar ulaşmıştır. Ancak 2009 yılında turist sayısında %6'lık azalış olduğu görülmektedir. Yalnızca 2009 yılında yaşanan bu azalıştan sonraki yıllarda 2015 yılına kadar düzenli bir artışın olduğu görülmektedir.

2014-2016 yılları arasında Türkiye'de yaşanan bazı olaylar (terör, uluslararası politik-ekonomik krizler ve Rus uçağının düşürülmesi vb.) turizm sektörüne olumsuz yansıması ülke genelinde hissedilmekle birlikte, bu durum 2015 ve 2016 yıllarında kenti ziyaret eden turist rakamlarında yaşanan düşüşle göze çarpmaktadır. 2015 yılında turist sayısı bir önceki yıla göre %7,3'lük bir azalma göstermiştir. Devam eden yılda da %16'lık (en fazla azalışın olduğu yıl) azalış ile turist sayısı 205.144'e düşmüştür. Bu azalışın olduğu yıllardan sonra turizmde

yaşanan hareketlenme ile 2017 yılında 275,759 olan turist sayısı, 2018 yılında 315.842 olarak artış göstermektedir.

Safranbolu'yu ziyaret eden turistleri yerli-yabancı olarak incelediğimizde, büyük bir çoğunluğun yerli turistlerden oluştuğu, yabancı turistlerin ise daha az sayıda olduğu göze çarpmaktadır. Genel anlamda son iki yıla bakıldığında gerek yerli gerekse yabancı turistlerin artışı göze çarpmaktadır. Tabloda yıllara göre en fazla turist artışının 2017 yılında gerçekleştiği gözlemlenmektedir.

Ayrıca TUİK hesaplama yöntemi temel alınarak Safranbolu'da konaklama yapan turist verileri Safranbolu Turizm Danışma Bürosu tarafından her ay düzenli olarak toplanmaktadır. Bununla birlikte Safranbolu'yu ziyaret eden günübirlikçi sayısı, Karabük Üniversitesi Safranbolu Turizm Fakültesi tarafından hazırlanan *Master Plan* (2014) çerçevesinde konaklama yapan turistlerin en az üç katı olduğu öngörülmektedir. Buna göre kentin turizm gelirine de büyük katkısı olan günübirlikçi sayılarını gösteren tabloda aşağıda verilmektedir.

**Tablo 2. Safranbolu' ya Gelen Günübirlikçi İstatistikleri**

| YIL | KONAKLAMA YAPAN ZİYARETÇİ | GÜNÜBİRLİKÇİ | TOPLAM |
|---|---|---|---|
| **2018** | 315.842 | 947.526 | 1.263.368 |
| **2017** | 275.759 | 827.277 | 1.103.036 |
| **2016** | 205.144 | 615.432 | 820.576 |
| **2015** | 244.107 | 732.321 | 976.428 |
| **2014** | 263.444 | 790.332 | 1.053.776 |
| **2013** | 239.466 | 718.398 | 957.864 |
| **2012** | 222.382 | 667.146 | 889.528 |
| **2011** | 206.359 | 619.077 | 825.436 |
| **2010** | 160.740 | 482.220 | 642.960 |

**Kaynak:** Safranbolu Turizm Danışma Bürosu, 2019.

Tabloda yer alan günübirlikçi sayısına bakıldığında özellikle son iki yılda artış olduğu ve bu artışın konaklayan turistlerle birlikte her iki yılda da toplamda 1 milyon ziyaretçiyi aştığı görülmektedir.

Safranbolu yıllık turizm gelirlerini hesaplama analizinde, TUİK tarafından açıklanan ve turist harcama verilerini kapsayan Türkiye Turizm Gelirleri İstatistikleri temel alınarak Safranbolu'yu ziyaret eden (konaklayan ve günübirlikçi) turist harcamaları ile yıllık turizm gelir hesaplanmaya çalışılmıştır (TUİK, 2019). Buna göre gerek konaklayan turistlerin gerekse günübirlikçi ziyaretçilerin toplam sayıları doğrultusunda ortaya çıkan turizm geliri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

**Tablo 3. Safranbolu Turizm Geliri**

| Yıllar | Konaklayanların Toplam Harcamaları | Günübirlikçi Toplam Harcamaları | Toplam Turizm Geliri |
|---|---|---|---|
| **2018** | 40.743.618$ | 41.217.381$ | 81.960.999$ |
| **2017** | 34.469.875$ | 31.353.798$ | 65.823.673$ |
| **2016** | 25.643.000$ | 21.601.663$ | 47.244.663$ |
| **2015** | 36.616.050$ | 34.565.551$ | 71.181.601 $ |
| **2014** | 43.626.326$ | 40.148.865$ | 83.775.191$ |
| **2013** | 38.314.560$ | 32.902.628$ | 71.217.188$ |
| **2012** | 32.734.630$ | 26.885.983$ | 59.620.613$ |
| **2011** | 28.890.260$ | 24.763.080$ | 53.653340 $ |
| **2010** | 22.503.600$ | 22.423.230$ | 44.926.830$ |

**Kaynak**: Safranbolu Turizm Danışma Bürosu, 2019.

Konaklama yapan ziyaretçilerin harcamaları en az 1 gece 2 gün geçirdikleri düşünülerek hesaplanmıştır. Ayrıca günlük harcamanın içerisinde konaklama bedeli de dâhil edildiğinden günübirlikçi harcamalarında konaklama bedeli düşülerek hesaplama yapılmıştır. Safranbolu'da ortalama konaklama bedeli kişi başı, sezon farkı göz önünde bulundurulmaksızın yaklaşık yüz otel ve pansiyon fiyatları incelenerek yıllara göre ve o yılların döviz kurlarına göre hesaplama yapılmıştır. Örneğin; Konaklama bedeli olarak ortalama kişi başı gecelik 2018 yılı için 100 TL öngörülmüş ve bu harcama kalemi günübirlikçilerden düşülerek 43,5$ (64,5$-21$) hesaplama yapılmıştır. (Not: 2018 yılı ortalama döviz kuru: 1$/ 4,81 (100/4.81).

Bu bilgiler doğrultusunda tabloya bakıldığında, 2010 yılından itibaren gelen turist ve günübirlikçi sayısını bağlı olarak 2015 ve 2016 yılları haricinde diğer yıllarda turizm gelirinde düzenli olarak bir artış olduğu gözlemlenmektedir. 2010 yılında 44.926.830$ olan toplam turizm geliri, 2018 yılı sonunda 81.960.999$ ulaşmıştır. Buna göre turizm gelirinin 8 yılda yaklaşık iki katına çıktığı görülmektedir ki yıllara göre artan turizm geliri o bölgenin ekonomisine ve kalkınması önemli katkılar sağlayabilmektedir.

**Tablo 4. Safranbolu Müze Evlerini Ziyaret Eden Turist Sayıları**

| Yıllar | Kaymakamlar Müze Evi | | Kent Tarihi Müzesi | |
|---|---|---|---|---|
| | Yerli | Yabancı | Yerli | Yabancı |
| **2010** | 58.326 | 11.493 | 33.016 | 2.855 |
| **2011** | 58.749 | 12.554 | 32.919 | 2.785 |
| **2012** | 48.738 | 14.090 | 33.275 | 3.021 |
| **2013** | 42.845 | 12.900 | 32.567 | 3.230 |
| **2014** | 44.737 | 15.121 | 29.628 | 2.938 |
| **2015** | 47.378 | 15.755 | 26.657 | 2.674 |
| **2016** | 47.910 | 8.614 | 26.479 | 920 |
| **2017** | 59.501 | 15.712 | 27.935 | 1.138 |
| **2018** | 54.584 | 27.428 | 33.516 | 1.147 |
| **Toplam** | **462.768** | **133.668** | **275.992** | **20.708** |
| **Genel Toplam** | **596.436** | | **296.700** | |

**Kaynak:** Safranbolu Kaymakamlığı, 2019.

Safranbolu'da 2018 yılı itibari ile gezilebilir 2 adet müze evi bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi Kaymakamlar müze ev diğeri ise Tarihi Kent müzesidir. Buralara gelen turist sayıları incelediğinde 2018 yılında Kaymakamlar müze evine gelen turist sayısının toplam 82,012 olduğu, Tarihi kent müzesine gelen turist sayısının ise 34,663 kişi olduğu görülmektedir. Genel toplama bakıldığında müze evleri arasında neredeyse yarı yarıya ziyaretçi talebinin olduğu görülmektedir. Kaymakamlar müze evine gelen toplam ziyaretçi sayısı 596,436 iken Kent müzesine gelen toplam ziyaretçi sayısının 296,700 olduğu görülmektedir. Buna göre Kaymakamlar müze evinin daha çok talep gördüğü anlaşmaktadır ki yıllara göre dağılımda da bunu görebilmekteyiz. Bunun sebebi olarak da Tarihi Kent Müzesine ulaşımın biraz daha zor olmasıdır. Ancak tarihi ve kültürü ile bir UNESCO kenti olan Safranbolu'da müzelerin sayısının yetersiz olduğu görülmektedir.

2019 yılında Kültür ver Turizm Bakanlığının müze kart uygulamasının yaygınlaştırılması ve artırılması kapsamında müzelere verdiği öneme rağmen tarihi ve kültürü ile UNESCO kenti olan Safranbolu'da müzelerin yetersiz olması kentin marka değeri açısından olumsuz bir durum olarak görülmektedir.

**Tablo 5. Safranbolu'da Faaliyet Gösteren Konaklama Tesisleri**

| **2018 YILI** | | | |
|---|---|---|---|
| **TESİSİN BELGE TÜRÜ** | **TESİS SAYISI** | **ODA SAYISI** | **YATAK KAPASİTESİ** |
| *TURİZM İŞLETME BELGELİ TESİS* | *28* | *638* | *1516* |
| *BELEDİYE BELGELİ TESİS* | *94* | *820* | *2104* |
| **TOPLAM** | **122** | **1458** | **3620** |
| **2017 YILI** | | | |
| **TESİSİN BELGE TÜRÜ** | **TESİS SAYISI** | **ODA SAYISI** | **YATAK KAPASİTESİ** |
| *TURİZM İŞLETME BELGELİ TESİS* | *28* | *638* | *1516* |
| *BELEDİYE BELGELİ TESİS* | *94* | *820* | *2104* |
| **TOPLAM** | **122** | **1458** | **3620** |
| **2016 YILI** | | | |
| **TESİSİN BELGE TÜRÜ** | **TESİS SAYISI** | **ODA SAYISI** | **YATAK KAPASİTESİ** |
| *TURİZM İŞLETME BELGELİ TESİS* | *23* | *547* | *1319* |
| *BELEDİYE BELGELİ TESİS* | *89* | *826* | *2118* |
| **TOPLAM** | **112** | **1373** | **3437** |
| **2015 YILI** | | | |
| **TESİSİN BELGE TÜRÜ** | **TESİS SAYISI** | **ODA SAYISI** | **YATAK KAPASİTESİ** |
| *TURİZM İŞLETME BELGELİ TESİS* | *21* | *426* | *1022* |
| *BELEDİYE BELGELİ TESİS* | *83* | *754* | *1916* |
| **TOPLAM** | **104** | **1180** | **2938** |
| **2014 YILI** | | | |
| **TESİSİN BELGE TÜRÜ** | **TESİS SAYISI** | **YATAK KAPASİTESİ** | |
| *TURİZM İŞLETME BELGELİ TESİS* | *20* | *1008* | |
| *BELEDİYE BELGELİ TESİS* | *73* | *1896* | |
| **TOPLAM** | **93** | **2904** | |

| **2013 YILI** | | |
|---|---|---|
| **TESİSİN BELGE TÜRÜ** | **TESİS SAYISI** | **YATAK KAPASİTESİ** |
| *TURİZM İŞLETME BELGELİ TESİS* | *19* | *988* |
| *BELEDİYE BELGELİ TESİS* | *71* | *1875* |
| **TOPLAM** | **90** | **2863** |
| **2012 YILI** | | |
| **TESİSİN BELGE TÜRÜ** | **TESİS SAYISI** | **YATAK KAPASİTESİ** |
| *TURİZM İŞLETME BELGELİ TESİS* | *18* | *973* |
| *BELEDİYE BELGELİ TESİS* | *68* | *1592* |
| **TOPLAM** | **86** | **2565** |
| **2011 YILI** | | |
| **TESİSİN BELGE TÜRÜ** | **TESİS SAYISI** | **YATAK KAPASİTESİ** |
| *TURİZM İŞLETME BELGELİ TESİS* | *18* | *953* |
| *BELEDİYE BELGELİ TESİS* | *63* | *1518* |
| **TOPLAM** | **81** | **2471** |
| **2010 YILI** | | |
| **TESİSİN BELGE TÜRÜ** | **TESİS SAYISI** | **YATAK KAPASİTESİ** |
| *TURİZM İŞLETME BELGELİ TESİS* | *17* | *960* |
| *BELEDİYE BELGELİ TESİS* | *61* | *1345* |
| **TOPLAM** | **78** | **2305** |

**Kaynak:** Safranbolu Turizm Danışma Bürosu, 2019.

Safranbolu'nun konaklama arz yapısı incelediğinde, 2010 yılında turizm işletme belgeli olarak toplam 17, Belediye Belgeli 61 olmak üzere toplamda 78 adet konaklama tesisi bulunmaktaydı. Ancak 2018 yılına gelindiğinde artan talep doğrultusunda konaklama arzında artış olduğu görülmektedir ki 28 adet Turizm İşletme Belgeli, 94 adet Belediye belgeli olmak üzere toplam 122 adet konaklama tesisi bulunmaktadır. Özellikle tablodan da anlaşılacağı üzere 2017 ve 2018 yılındaki tesisi sayısının aynı olması son yıl içinde otel işletmelerinde bir artışın olmadığını göstermektedir. Bu yıllar da gelen turist sayısı düşünüldüğünde (%14,5 artış) konaklama tesisinde herhangi bir artışın olmaması son yıllarda konaklama tesisinin arzına ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Ayrıca 2017 yılı hariç diğer yıllar incelendiğinde konaklama tesis sayısında artış olduğu görülmektedir. Kentin konaklama arz yapısının temel sorunlarından bir tanesi olarak 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinin azlığı göze çarpmaktadır ki kentte 5 yıldızlı (Hilton ) bir adet, 4 yıldızlı otel işletmesinin olmadığı ve 3 yıldızlı ise 4 adet otel işletmesi bulunmaktadır. Bu oteller toplamda 122 adet olup 1458 oda 3620 yatak kapasitesine sahiptir. Safranbolu'da özel günlerde yaşanan turist yoğunluğu ve yatak sıkıntısı kentin konaklama arz yapısındaki sıkıntısını ve yetersizliğini göstermektedir.

Safranbolu'da giriş ve geceleme sayılarına bakıldığında Tablo 6'da aylara göre verilen rakamlar sonucunda 2018 yılı geceleme ortalaması yaklaşık 1,3 olarak tespit edilmiştir. Geçmiş yıllara ilişkin turist giriş ve geceleme rakamlarına sağlıklı bir şekilde ulaşılamadığından 2018 yılı diğer yıllara referans gösterilerek Safranbolu Danışma Bürosundan (2019) alınan bilgiler doğrultusunda 2017 yılı 1,2; 2016 yılı 1,3 ve 2015 yıllarında da 1,3 geceleme ortalamasında olduğunu tespit edilmiştir. Buna göre Safranbolu'da ki geceleme sayısının gerek aylık gerekse yıllık olarak kentte gelen turist sayısına göre yeterli

olmadığı olduğu görülmektedir. Gürbüz (2002), Ceylan ve Somuncu (2016) yaptıkları çalışmalarda bu konuyu destekler nitelikte sonuçlar bulmuştur.

**Tablo 6. Konaklama Tesislerine Giriş ve Geceleme Sayıları**

| YILLAR | TOPLAM GİRİŞ | TOPLAM GECELEME | ORTALAMA GECELEME |
|---|---|---|---|
| **2018 OCAK** | 12880 | 15881 | 1,2 |
| ***Yerli*** | *8327* | *10075* | *1.2* |
| ***Yabancı*** | *4553* | *5806* | *1.2* |
| **2018 ŞUBAT** | 13485 | 15666 | 1,2 |
| ***Yerli*** | *7870* | *9281* | *1.2* |
| ***Yabancı*** | *5615* | *6385* | *1.1* |
| **2018 MART** | 16388 | 19820 | 1,2 |
| ***Yerli*** | *9605* | *11906* | *1.2* |
| ***Yabancı*** | *6783* | *7914* | *1.16* |
| **2018 NİSAN** | 21749 | 26134 | 1,2 |
| ***Yerli*** | *15210* | *18658* | *1.2* |
| ***Yabancı*** | *6539* | *7476* | *1.14* |
| **2018 MAYIS** | 21422 | 26278 | 1,2 |
| ***Yerli*** | *14236* | *17740* | *1.25* |
| ***Yabancı*** | *7186* | *8538* | *1.19* |
| **2018 HAZİRAN** | 24782 | 30081 | 1,2 |
| ***Yerli*** | 15895 | 20137 | 1.27 |
| ***Yabancı*** | 8887 | 9944 | 1.12 |
| **2018 TEMMUZ** | 31012 | 41069 | 1,3 |
| ***Yerli*** | 23485 | 31762 | 1.35 |
| ***Yabancı*** | 7527 | 9307 | 1.24 |
| **2018 AĞUSTOS** | 33252 | 45929 | 1,4 |
| ***Yerli*** | 24680 | 33875 | 1.37 |
| ***Yabancı*** | 8572 | 12054 | 1.4 |
| **2018 EYLÜL** | 26835 | 36195 | 1,4 |
| ***Yerli*** | 18841 | 24964 | 1.3 |
| ***Yabancı*** | 7994 | 11231 | 1.4 |
| **2018 EKİM** | 27590 | 37649 | 1,4 |
| ***Yerli*** | *19671* | *26193* | *1.3* |
| ***Yabancı*** | *7917* | *11456* | *1.5* |
| **2018 KASIM** | 24531 | 32372 | 1,3 |
| ***Yerli*** | *16171* | *21508* | *1.3* |
| ***Yabancı*** | *8360* | *10864* | *1.3* |
| **2018 ARALIK** | 18949 | 25373 | 1,3 |
| ***Yerli*** | 12380 | 16433 | 1.33 |
| ***Yabancı*** | 6569 | 8940 | 1.36 |
| ***2018 YILI TOPLAM*** | **272875** | **352447** | **1.29** |

**Kaynak:** Safranbolu Turizm Danışma Bürosu, 2019.

Yukarıdaki tabloya göre Safranbolu'da konaklama yapan turistlerin büyük bir çoğunluğunu yerli turistler olduğu ve aynı zamanda konaklama gün sayısında da yerli turistlerin daha fazla sayıda geceledikleri görülmektedir. 2018 yılının bütün aylarında konaklama işletmelerine toplamda 272,875 giriş yapan turistlerin, aynı zamanda toplamda 352,447 geceleme yaptıkları ve 2018 yılının ortalama geceleme sayısının yaklaşık 1,3 olduğu saptanmıştır. 2018 yılındaki geceleme sayılarındaki değişimlere bakıldığında kayda değer pek bir değişmenin olmadığı, en fazla geceleme süresinin yoğun sezonda yaz döneminde gerçekleştiğini görülmektedir. Bu durum da Safranbolu'daki turizmin sezonluk olduğunun bir göstergesi olabilmektedir.

## SONUÇ

Sahip olduğu zengin tarihi mirası, kültürel değerleri, doğal güzellikleri ve alternatif turizm imkanları ile Safranbolu yerli ve yabancı turistlerin her zaman ziyaret ettiği destinasyonlardan bir tanesi olmuştur. Bu değerleri bünyesinde barındıran Safranbolu'nun yerli ve yabancı turistleri ağırlama noktasında konaklama arz yapısının nicel araştırma yöntemi kapsamında ikincil veriler elde edilerek kamu ve resmi kurumların (TÜİK, Safranbolu İlçe Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Safranbolu Turizm Danışma Bürosu, Safranbolu Kaymakamlığı) yayınlamış oldukları istatistiksel verilerden yararlanılmıştır.

Kente gelen turist sayılarında yıllara göre ciddi artışlar söz konusu iken, bu turistlerin Safranbolu'da yeterli süre konaklamadıkları görülmektedir. Bu konu ile ilgili yapılması gereken en önemli husus turizm ürünü çeşitlendirilmesi ile yani alternatif turizm türleri ile konaklama sürelerinin artırılmasıdır. Burada çözülmesi gereken problem, şehri ziyarete gelen turistlerin daha fazla nasıl vakit geçirebilecekleri ve konaklama sürelerinin artırılması ile alakalıdır.

Konaklama yapanların dışında, tur operatörleri ve sivil toplum kuruluşlarının düzenlediği gezi turlarıyla Safranbolu'ya gelen günübirlikçi ziyaretçi sayısı her geçen gün artmaktadır. Günübirlikçi olarak gelen bu kişiler, konaklama yapanlarla birlikte düşünüldüğünde kente gelen yıllık ziyaretçi sayısı yaklaşık olarak üç katına çıkmaktadır. Nitekim 2018 yılında konaklama yapan ziyaretçi sayısı, günübirlikçilerle birlikte düşünüldüğünde 1.263.368 çıktığı tahmin edilmektedir. Safranbolu sınırları içindeki ve yakınındaki doğal kaynaklar hızla turizme açılmaktadır. Uzun vadede de Safranbolu doğa turizme açılarak gelen ziyaretçilerin alanda daha uzun süre konaklaması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın en önemli sonuçlarından bir tanesi tarihi ve kültürel bir destinasyon markasına sahip olan Safranbolu'nun müzelerinin yetersiz olması ve bunun için yönetimlerin herhangi bir planlama veya çaba içinde olmamasıdır.

Kentin konaklama arz yapısının önemli sorunlarında bir tanesi 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinin azlığı, hatta olmamasıdır. (1 adet 5 yıldızlı, 4 adet 3 yıldızlı, 2 adet 2 yıldızlı ve 4 yıldızlı tesisin olmayışı) Artan turist sayısına rağmen son 3 yılda 5 adet turizm işletme belgeli tesis ve aynı şekilde 5 adet belediye belgeli tesisisin yapıldığı görülmektedir. Bölgedeki paydaş görüşler de özel ve önemli tarihlerde konaklama tesislerinde yer olmadığını ve yatak sayısının yetersiz olduğunu belirterek bu durumu desteklemektedir. Bu nedenle kentin iyi bir planlama ile artan turist sayısı kapsamında konaklama arzının da artırılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

## REFERANSLAR

1. Aklanoğlu, F. (2010). Geleneksel Yerleşmelerde Kültür Turizmi: Beypazarı Örneği. *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, *10*(2), 125-136.

2. Albayrak, A. (2013). *Alternatif Turizm*. Ankara: Detay Yayıncılık.

3. Ayaz, N., Apak, Ö. C. ve Batı, T. (2016). Yöneticilerin Kültür Turizmi Algısı: Safranbolu Destinasyonu Örneği. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, *1*(2), 84-96.

4. Ayaz, N., Batı, T. ve Gökmen, F. (2015). Safranbolu'yu Ziyaret Eden Yabancı Turistlerin Destinasyon İmajı Algıları. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *Özel Sayı* 1, 54-69.

5. Aydın, F. (2018). Kültürel Turizmin Ekonomik, Sosyal ve Çevresel Etkilerine Yönelik Bir Araştırma: Safranbolu Örneği. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, *7*(2), 461-474.

6. Boz, M. ve Uğur, İ. (2015). Tarihi Kentler ve Turizm: Konaklama İşletmeleri Yöneticilerinin Safranbolu'da Turizm Gelişimine İlişkin Algıları. *II. International Congress of Tourism & Management Researches*, 01-03 Mayıs, Kuşadası.

7. Ceylan, S., & Somuncu, M. (2016). Kültür Turizmi Alanlarında Turizmin Çeşitlendirilmesine Eleştirel Bir Bakış: Safranbolu UNESCO Dünya Miras Alanı. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, *1*(1), 53-64.

8. Chen, H. ve Rahman, I. (2018). Cultural tourism: An analysis of engagement, cultural contact, memorable tourism experience and destination loyalty. *Tourism Management Perspectives*, (26), 153-163.

9. Çağlar, Z. ve Doğan, M. (2018). UNESCO Dünya Miras Listelerinin Turizm Arzına Etkisi: Diyarbakır Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, *6*(3), 455-471.

10. Gürbüz, A. (2002). Yerel kalkınma stratejisi içinde turizm ve Safranbolu. *Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, *22* (Bahar), 29-48.

11. Safranbolu İlçe Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2019). Turist İstatistikleri.

12. Safranbolu Kaymakamlığı (2019). Müze İstatistikleri.

13. Shishmanova, M. V. (2015). Cultural tourism in cultural corridors, itineraries, areas and cores networked. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, (188), 246-254.

14. Silberberg, T. (1995). Cultural Tourism and Business Opportunities for Museums and Heritage Sites. *Tourism Management*, *16*(5), 361-365.

15. Uygur, S. M. ve Baykan, E. (2007). Kültür Turizmi ve Turizmin Kültürel Varlıklar Üzerindeki Etkileri. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2), 30-49.

16. Varol, F. (2018). Konya'nın Konaklama Sektörü Arz Yapısı ve Gelişimi. *Journal of Social And Humanities Sciences Research*, *5*(31), 4742-4749.

17. Wansborough, M. ve Mageean, A. (2000). The Role of Urban Design in Cultural Regeneration. *Journal of Urban Design*, *5*(2), 181-197.

# TÜKETİCİLERİN İÇME SÜTÜ SATIN ALMA MODELLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER: AĞRI İLİ ÖRNEĞİ

**Arş. Gör. Mehmet Muhammed SARI**
Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Erzurum, Türkiye

**Prof. Dr. Yavuz TOPCU**
Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Erzurum, Türkiye

## ÖZET

Ağrı ilinde tüketicilerin içme süt satın alma modelleri üzerinde etkili olan içsel ve dışsal ürün niteliklerini belirlemek amacıyla, bu çalışma planlanmıştır. Çalışmadan elde edilen birincil veriler, Ağrı ilinde içme sütü tüketen 200 hane halkından elde edilmiştir. İçme sütü tüketim modelleri üzerinde etkili ana faktörleri belirlemek için *Temel Bileşenler Analizi,* tüketicilerin tüketim sıklıklarına göre tüketim segmentlerini belirlemek için de *Kümeleme Analizi* kullanılmıştır. Araştırma sonuçları; yoğun düzeyde içme sütü tüketen tüketicilerin arz zincirinde yerel markalı çiğ sütün hijyen ve güven teminatı altında duyusal kalite ve besin değeri üzerine odaklandıklarını göstermiştir. Diğer taraftan ılımlı düzeyde içme sütü tüketen kullanıcılar, satın alma modellerinde süt hayvanı kaynaklarına bağlı olarak organik sütlerin besleyicilik niteliklerini benimsemişlerdir. Düşük düzeyde içme sütü tüketen kullanıcılar ise hastalık endişeleri minimize eden ve biyolojik gelişmeye katkı veren ısıl işlem görmüş meyve aromalı sütlerin hedonik kalitesine daha büyük önem atfetmiştir. Bu yüzden yoğun ve ılımlı düzeyde içme sütü tüketen kullanıcılar için sırasıyla temel fayda sağlayan yerel markalı konvansiyonel ve organik çiğ sütlerin hayvan temin kaynaklarına göre farklılaştırılması, tüketim memnuniyetini artırabilir. Benzer şekilde düşük düzeydeki kullanıcılar için ısıl işlem görmüş pastörize ve UHT sütlerin gerçek ürün imajına göre farklılaştırılması, onların toplam faydalarını maksimum kılabilir.

**Anahtar Kelimeler**: Ağrı, Duyusal ve hedonik kalite, İçme sütü, Kümeleme ve Temel Bileşenler Analizi

# FACTORS AFFECTING CONSUMERS' DRINKING MILK PURCHASE PATTERNS: A CASE OF AGRI PROVINCE

## ABSTRACT

This study was planned to determine the extrinsic and intrinsic product attributes impacting on consumers' drinking milk purchase patterns in Agri Province. Data collected from the study were obtained from 200 households consuming drinking milk in Agri Province. *Principal Component Analysis* to determine the main factors effecting on drinking milk consumption patterns, and *Cluster Analysis* to establish homogeneous consumer segments according to their consumption frequencies were used. The result of the study indicated that heavy users focused on sensory quality and nutritional value under food hygiene and safety of raw milk with local brand at supply chain. On the other hand, medium users adopted the feeding qualities of organic drinking milk based on milk animal sources on their purchase patterns. Light users also attributed a greater importance to hedonic quality of heat treated fruit-flavored milk minimizing disease anxiety and contributing to biological improvement. Therefore, the differentiation of the local-branded conventional and organic raw milk according to the animal supply sources providing core benefit for heavy and medium users

could increase their consumption satisfaction, respectively. Similarly, the differentiation according to actual product image of heat treated pasteurized and UHT milk for light users could maximize their total utilities.

**Keywords**: Ağrı, Duyusal ve hedonik kalite, İçme sütü, Kümeleme Analizi, Temel Bileşenler Analizi

## GİRİŞ

Son yıllarda yaşanan iklim değişiklikleri, genetiği değiştirilmiş biyolojik organizmalar ve yoğun kimyasallara maruz kalan tarımsal üretim, doğal kaynaklar üzerinde geri dönüşü olmayan deformasyonlara neden olmaktadır. Diğer taraftan dünya üzerinde yaşanan nüfus artışı, kentleşme ve küreselleşme eğilimleri, innovasyon ve bilişim teknolojilerindeki hızlı ilerlemelerin meydana getirdiği yeni yaşam şekilleri ve beslenme alışkanlıkları, piyasa dinamiklerinin tutum ve davranışlarını önemli ölçüde değiştirmiştir.

Üreticiler, tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerini karşılamayacak mamullerin üretimine tahsis edilen doğal kaynaklardaki mimimum deformasyonlarla sürdürülebilir bir tarımsal faaliyeti gerçekleştirebilmek ve gelecek nesillere daha doğal bir çevre ve çalışılabilir tarım işletmeleri miras bırakabilmeleri için üretim modellerini sürekli güncel tutmak zorundadırlar. Benzer şekilde tüketiciler de gıda tüketim tercihi ve satınalma modellerinde üretim ve işletme teknikleri, gıda ve sağlık güvenliği, besleyicilik ve besin değerine dayalı gerçek, duyusal ve hedonik kalite nitelikleri üzerinde üretim bölgesi orijininin ayırtedici bir niteliğe sahip olduğuna inanmaktadır. Günümüzde yaşanan doğal kaynak derformasyonlarına bağlı olarak yaşanan kronik çevre ve sağlık problemleri, tüketicilerin orijini bilinen ve çeşitli marka tanımlamaları ile garanti altına alınmış doğal ve organik gıda ürünlerine yönelmelerine ve daha fazla ödeme istekliliği kabulüne olanak sağlamıştır (Wang et al., 2015; Cheng et al., 2014; Kuşat, 2012; Clancy and Ruhf, 2010; Allen et al., 2003).

Özellikle son yıllarda gıda ürünleri tüketim tercihleri konusunda yapılan çalışmalar; tüketicilerin bölge orijini, üretim ve işleme teknikleri hakkında bilgiye ulaşabilmesi, ürünün orijin işaretleri ile tescillenmiş olması, ürünün aroma, tat ve lezzet gibi duyusal kalite nitelikleri, kimyasal kalıntı, hormon ve katkı maddeleri ile muamele edilmemiş taze, doğal, organik ve yerel ürün tercihi ile temel faydalarını maksimum kılma arzusu (Topcu ve Baran, 2017; Denver ve Jensen, 2014; Bonany ve ark., 2013; Helenius ve ark., 2007) yanında kentleşme, eğitim, meslek, gelir, yaş ve yaşam evreleri, roller ve statü, sosyal sınıf ve referans grupları, cinsiyet gibi sosyokültürel ve demografik faktörler kapsamında makroekonomik göstergelere bağlı olarak harcanabilir kişisel gelirlerini yansıtan ödeme istekliklerinin (Topcu, 2015; Topcu ve ark., 2015; Denver ve Jensen, 2014; Michaelidou ve ark., 2010; Monier ve ark., 2009) önemli ölçüde etkisi altında satın alma modellerini şekkilendirdiklerine işaret etmiştir.

İnsanoğlunun yaşamının her evresinde gerekli olan gıdalardan süt ve süt ürünleri, makro ve mikro besin elementleri için iyi bir alternatif olmasının yanında bazı önemli mineraller, protein ve vitaminlerin de temel kaynağı durumundadır. Yüksek değerli proteinleri ve tüm esansiyel aminoasitleri içeriği nedeniyle önemli bir kalsiyum, fosfor, magnezyum ve potasyum kaynağı (Şeker et al., 2012; Murphy et al., 2008; Huth et al., 2006) durumunda olan süt, özellikle çocukluk ve yaşlılık dönemleri başta olmak üzere yeterli ve dengeli beslenme için gerekli olan bir gıda maddesi ve bileşeni niteliğindedir. Ayrıca vücudun hayati fonksiyonunu sağlayan kalp, sinir ve kas hücreleri için gerekli olmakla beraber kemik erimesini engelleyen, sindirim sistemini düzenleyen, diş çürüklerini önleyen, bazı bağırsak hastalıklarını tedavi eden, beyine enerji veren, mide rahatsızlıklarını giderilmesine yardımcı

olan, mikrobik enfeksiyonlara karşı etkili olan muhteviyata da sahiptir (Taşhan ve Bilgi, 2013).

Bütün bu fizyolojik güdüler tüketicilerin içme sütü tüketim motivasyonlarını güçlendirirken, ısıl işlemlerle sütte zararlı bakterilerin yanısıra faydalı bakterilere de zarar verilmesi ve raf ömrünün uzatılması için katkı maddeleri, antibiyotik ve antiseptik maddelerin kullanılması işlenmiş sütlerin satın alma kararını negatif bir şekilde etkilemektedir (Bianchi et al., 2013; Liu et al., 2013; Karakaya ve Akbay, 2014, Konar et al., 2014; Markham et al., 2014). Diğer taraftan, işlenmemiş olarak satın alınan çiğ sütün sağım, muhafaza ve satış sürecinde çeşitli kirleticilere ve yetiştiricilik aşamasında mikrobiyolojik açıdan çeşitli kontaminasyonlara maruz kalınmasından kaynaklanan hastalıklar ve risk unsurlarının insanlara bulaşma endişeleri tüketicilerin satınalma kararları üzerinde negatif motivasyonlara neden olmaktadır (Topcu ve ark., 2016; Li and Drake, 2015, Cheng et al., 2014, Şeker et al., 2012; Erdal ve Tokgöz, 2011).

Süt tüketim motivasyon kaynakları kapsamında, Türkiye ve dünyada kitlesel olarak içme sütü tüketen tüketicilerin tercihleri ve ödeme isteklilikleri birbirinden oldukça farklılık arz etmektedir (Hsu et al., 2001; Green and Park, 1998; Watanable et al., 1997). Ham içme sütü doğru bir şekilde muhafaza edilmediği zaman, hayvanlarda sıkça görülen Brucella, Tuberculosis gibi hastalıklarının süt vasıtasıyla insanlara bulaşma olasılığı olduğundan dolayı içme sütü tüketiminde UHT sütlerin tüketilmesi gerektiğini savunan araştırmacılar (Özel, 2008; Bayrakçı, 2012; Kirevetözen, 2012) yanında; işlem görmemiş ham sütün pastörize ve uzun ömürlü sütlere nazaran sağlık açısından daha faydalı ve besin değerleri bakımından daha zengin olduğunu rapor eden araştırmacılar da mevcuttur (Bianchi et al., 2013).

Diğer taraftan, yerel orijinli süt ve süt ürünlerinin farklılaştırılması yoluyla sağlanan temel fayda ve gerçek ürün imajlarına dayalı kırsal kalkınma stratejileri, günümüzde toplumsal pazarlama felsefesi altında doğrudan pazarlama yaklaşımlarına dayandırılmaktadır (Topcu, 2012). Çünkü bu tür gıda ürünlerin kendine özgü içsel ürün niteliklerinin olması, bölge orijin niteliklerine dayalı nispi üstünlüklere sahip olarak kimyasal ve çeşitli kirleticilerle bulaşık olmadan doğal ve gen kaynaklarını koruma niteliklerine sahip olması, tüketicileri cezp etmekte ve onlar üzerinde pozitif satınalma motivasyonu yaratmaktadır. Bu tür ürünlerin kendine has olan özellikleri, üretildikleri bölgenin doğal kaynaklarına dayalı özellikler nedeniyle bir avantaj sağlamakta ve bu durum geri kalmış alanların kalkınmasında bir fırsat olarak kullanılabilmektedir (Topcu et al., 2015; Callois 2004).

İçmesütü satınalma kararı üzerinde; Akbay ve Tiryaki (2007), duyusal ürün niteliklerinin gelir, eğitim, yaş, aile büyüklüğü, sosyal statüsü gibi demografik ve sosyoekonomik faktörlerden çok daha önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu bulguları destekleyen Liu et al. (2013), Mobley et al. (2014), Allen and Goddard (2012), Yayar (2012), Kirevetözen (2012) ve Hill and Lynchehaun (2002) duyusal kalite nitelikleri üzerinde önem arz eden organik üretim modeli ve işleme teknikleri altında tat, lezzet, aroma, içerik, renk ve koku gibi ürünün içsel niteliklerinin en önemli faktörler olduğuna işaret etmiş ve temel faydanın ana motivasyon kaynağı olduğunu da ifade etmişlerdir.

Nitekim bu tür bölge orijinli ürünler piyasası geleceğin en önemli gıda piyasası olma yolunda hızla ilerlemekte ve dünyada 175 milyar Euro'luk bir ticaret hacmi teşekkül ettirmektedir. Fransa, Italya, Ispanya gibi Avrupa Birliğinde kırsal alanların yaşam kalitesinin arttırılması ve bu sayede kırsal alanlarda dönüşümün sağlanmasında bölge orijinli süt ve süt ürünleri etkili bir araç olmuştur (Tekelioğlu and Demirer 2008; Daugstad et al., 2006; Rangnekar 2004). Bunlara ilave olarak; Topcu (2012 ve 2012a), Topcu (2015) ve Topcu et al. (2015) tarafından kırsal kalkınma aracı olarak yerel ürünlere dayalı bütünsel pazarlama yaklaşımı konusundaki

çalışmalarında; Doğu Anadolu orijinli kırmızı et ile süt ve süt ürünleri kapsamında, gen ve bölgesel kıt kaynaklarının korunmasını hedefleyen bölge orijinli organik yerel ürünlere dayalı kırsal ve bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilebilmesinin mümkün olduğu belirtilmiştir. Bu kalkınma sürecinde bölge orijini ile tescillenmiş markalar oluşturularak, kısa gıda arz zinciri *(SFSC)* vasıtasıyla doğrudan pazarlama taktik ve stratejileri kullanılarak ürünlerin arz zincirindeki katma değerlerinin artırılabileceği ve alternatif gelirlerin temini ile kırsal kalkınmanın ivme kazanabileceği rapor edilmiştir.

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü tarafından yayınlanan dünya tarımsal üretim değeri raporlarına göre, dünya tarımsal üretim değerinde en yüksek orana sahip olan ürünün süt ve süt ürünleri olduğu belirtilmektedir (FAO, 2010). Türkiye'de süt ve süt ürünleri üretim değeri, toplam sanayi üretim değerinin %15'ine sahip olup, içme sütünün %40'ı herhangi bir işleme tabi tutulmadan çiğ süt ve %60'ı da ambalajlı işlenmiş süt olarak tüketiciye ulaştırılmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ise üretilen sütün %0,5'i çiğ süt ve %99,5'i ısıl işlem görerek modern işletmelerde işlenmiş ambalajlı süt olarak tüketiciye arz edilmektedir (Özel, 2008).

Dünya'da toplam süt üretimi 2015 yılında 800 milyon ton düzeyinde olup, süt üretiminde AB-28, ABD, Hindistan, Brezilya, Çin, Rusya, Yeni Zellanda ve Türkiye lider ülkeler konumundadır (Statsistic Account, 2017). Türkiye yaklaşık 18,7 milyon ton süt üretimiyle dünya sıralamasında 8. sırada yer alırken, toplam üretilen sütün %91'i sığırdan temin edilmektedir (ASUD, 2017; WDS, 2016). Yaklaşık 7,3 milyar nüfusa sahip olan dünyada, kişi başına ortalama süt ve süt ürünleri tüketim miktarı 111.3 kg olup, gelişmiş ülkelerde 180-575 kg, gelişmekte olan ülkelerde 75 kg ve Türkiye'de ise 236 kg'dır. Özelikle Rusya (180 litre), Ukrayna (123 litre), Avustralya (113 litre), Yeni Zellanda (108 litre), ABD (82 litre), Kanada (82 litre), AB-27 (61 litre) kişi başına içme sütü tüketiminde ilk sıralarda yer alırken (ESKGM, 2015); Türkiye ve araştırma bölgesi olan Ağrı'da ise kişi başına içme sütü tüketimi 18 ve 5 litre düzeyindedir (ESKGM, 2015). Türkiye ve Ağrı'da kişi başına süt ve süt ürünleri tüketimi, dünyada lider ülkelerle karşılaştırıldığı zaman; süt ve süt ürünlerinde ılımlı fakat içme sütü tüketiminde oldukça düşük tüketim trendine sahip bir konumda (5-6 kat daha düşük tüketim) yer almaktadır.

Özellikle araştırmanın yürütüldüğü Ağrı ilinin agro-ekolojik yapısı, doğal kaynakların muhafazası ve süt hayvancılığının yüksek rakımlı ve kirletici kimyasallardan uzak mera alanlarına dayalı olarak sürdürülmesi, çiğ süte mutlak bir üstünlük katan duyusal kalite niteliklerinin daha yüksek düzeylerde teşekkül etmesine rağmen, araştırma bölgesinde kişi başına içme sütü tüketim trendini bu kadar düşük bir seviyeye indirgeyen satın alma kararı ve tercih faktörlerinin belirlenmesi, tüketim trendlerinin artırılabilmesinde alınacak tedbirler ve uygulanacak işletme bazlı üretim ve pazarlama stratejileri için yol gösterici rol oynayacaktır. Bütün bu gerekçelerle, araştırma bölgesinde tüketicilerin içme sütü tüketim modeli üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi ve homojen hedef tüketici kitleleri bazında süt tüketim miktarı üzerinde etkili olan ana faktörlere bağlı olarak, tüketim tercihi ve satın alma modellerinin belirlenmesi amacıyla bu çalışma planlanmıştır.

## MATERYAL VE METOT

### *Materyal*

Araştırmanın birincil verilerini, Ağrı ilinde ikameteden ve içme sütü tüketen hanehalkları ile yüz yüze yapılan anketlerden elde edilen veriler oluşturmaktadır. İkincil veriler ise, çeşitli kurum ve kuruluşların verileri ile yerli ve yabancı bilimsel çalışma, rapor, dergi ve çeşitli yayınlardan teminedilen araştırma bulgu ve sonuçlarından sağlanmıştır.

***Metotlar***

***Örnek büyüklüğünün belirlenmesinde uygulanan metot***

Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan ve İpek yolu kültür kavşağı üzerinde bulunan Ağrı ilindeki hanehalklarını temsil etme niteliği taşıyan ve örnek kitleye seçilenlerin tek yönlü kümelenmesini önlemek için her bir ilin doğu-batı, kuzey-güney yönlerini kapsayan ana popülasyondaki hanehalkları tesadüfi olarak seçilerek, örneklem büyüklüğü belirlenmiştir. Araştırma bölgesinde ön anket çalışması ile içme sütü tüketen ve tüketmeyen hanehalklarının oranları belirlenerek, örnek kitle büyüklüğü aşağıdaki denklem yardımıyla hesaplanmıştır (Topcu, 2015).

$$n = \frac{Z^2 * p * (1 - p)}{c^2}$$

Burada;

n: örnek büyüklüğü
Z: z cetvel değeri, (%95 güven aralığında 1,96)
p: tüketicilerin içme sütü tüketim oranı (0,846)
q: (1-p) tüketicilerin içme sütü tüketmeyenlerin oranı (0,154)
c: hata terimi, (0,05 = ±5)

Yukarıdaki eşitlikte tüketicilerin içme sütü kullanım oranları dikkate alınarak, araştırma bölgesinde yapılması gereken anket sayısı 200 olarak hesaplanmıştır.

***Anket formlarının hazırlanmasında uygulanan yöntem***

Araştırma bölgesinde içme sütü tüketen hanehalklarının satın alma tutum ve davranışları belirleyen içsel ve dışsal ürün nitelikleri ile tüketicilerin sosyoekonomik, demografik karakteristikleri ile ilgili faktörler, yerli ve yabancı araştırmalarda kullanılan değişkenlerin bölgelere ve ilgili ürüne uyarlanması ile elde edilmiştir. Ankete katılan tüketicilerin 5'li Liker Ölçeği ile belirlenecek skalada; 1: hiç önemli değil ve 5: çok önemli olmak üzere önem derecesi artan her bir ifadeyi işaretlemeleri istenecektir. Tüketici pazarları ve tüketicilerin satınalma tutum ve davranışlarını belirleyen değişkenler; duyusal kalite nitelikleri (özgün tat ve lezzet, aroma, kıvam ve damak tadı gibi), ürünün fiziksel, kimyasal ve mikrobiyolojik özellikleri (farklı bir görünüm, dayanıklılık, uzun süre muhafaza, raf ömrü, yağ oranın düşüklüğü, protein zenginliği gibi), tüketicilerin sosyokültürel özellikleri (sosyal çevre, sosyal roller ve statü, sosyal yaşam evresi, kültürel alışkanlıklar gibi), tüketicilerin psikolojik ve kişisel özellikleri (temel ihtiyaç güdüleri, bazı yemeklerde kullanım zorunluluğu, günlük diyette ihtiyaç, ürünle ilgili deneyim ve tecrübe, marka bağımlılığı, ambalajda çevre dostu materyal kullanımı gibi), pazarlama karması ile ilgili ürünün dışsal nitelikleri (fiyat uygunluğu, kalite düzeyi ve istikrarı, kalite fiyat ilişkisi, bölge orijin tescili, yerel, imalatçı ve özel marka istekliliği, reklam, promosyon ve fiyat indirimleri, ambalaj gramajı, dizayn ve albenisi gibi) ve *SFSC* nitelikleri (gıda ve sağlık güvencesi, üreticiye güven, daha hijyenik üretim ve pazarlama, ürüne ulaşım kolaylığı, perakendeciye güven gibi) ile ilgilidir.

Diğer taraftan hedef tüketici piyasalarının bölümlendirilmesinde de ürünün kullanım frekansları olarak yoğun (her gün içme sütü tüketenler), ılımlı (haftada 2-3 kez tüketenler) ve düşük (ayda 5-6 kez tüketenler) düzeyde içme sütü tüketenler olarak üç hedef piyasa bölümü dikkate alınmıştır (Kotler and Armstrong, 2004).

### *Verilerin istatistiksel analizinde uygulanan metotlar*

İstatistikî analizin ilk aşamasında, elde edilen birincil verilerden tüketicilerin içme sütü tüketiminde tüketicilerin satın alma modelleri üzerinde etkili olan tutum ve davranışlarla ilgili 45 değişken arasındaki ilişkileri analiz eden ve bunları ilişki düzeylerine göre bağımsız ana gruplara ayıran yapısal eşitlik modellerinden *Principal Component Analiz (PCA)* kullanılmıştır. *PCA*, birbiriyle ilişkili çok sayıdaki değişkeni az sayıda, anlamlı ve birbirinden bağımsız faktörler haline getiren ve sosyal davranışlarla ilgili araştırmalarda yaygın olarak kullanılan çok değişkenli istatistik tekniklerinden biridir.

Ana faktörlerin elde edilmesinde, en yaygın olarak kullanılan *PCA*'de, faktörlerin isimlendirilebilmesi ve yorumlanabilmesi için uygulanan *orthogonal rotasyon* çözümünde *varimax* metodu kullanılmıştır (SPSS 15.0, 2006). *PCA*; veri setinin faktör analizi için uygunluğunun değerlendirilmesi, faktörlerin elde edilmesi, faktörlerin rotasyonu ve faktörlerin isimlendirilmesi şeklinde gerçekleştirilen dört aşamadan meydana gelir (Topcu *et al.,* 2010). Veri setinin *PCA* için uygunluğunun değerlendirilmesinde, *Bartlett testi* ve *Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)* oranı dikkate alınmıştır. *Bartlett testi,* korelasyon matrisinde değişkenlerin en azından bir kısmı arasında yüksek oranlı korelasyonlar olduğu ihtimalini test eder. *KMO örnek yeterliliğinin ölçütü*, gözlenen korelasyon katsayısının büyüklüğü ile kısmi korelasyon katsayılarının büyüklüğünü karşılaştıran bir indekstir ve bu oranın 0.50'den büyük olması gerekir. Ana faktörlerin anlamlılığı hakkında önemli bilgiler sunan *Eigenvalues (özdeğer) istatistiği ve toplam ve açıklanan varyans yüzdeleri* de kullanılmaktadır. *Eigenvalues istatistik* değerinin 1'den büyük olması durumunda faktörler anlamlı olarak kabul edilir ve 1'den küçük olan değerlere sahip faktörler dikkate alınmaz.

Analizin ikinci aşamasında, *PCA* sonuçlarına göre elde edilmiş temel tüketici tercih faktörlerinin yüksek, ılımlı ve düşük düzeyde içme sütü tüketim sıklıklarına göre oluşturulmuş üç homojen hedef tüketici kitlelerinde nasıl bir dağılım sergilediklerini test etmek ve bu homojen tüketici segmentlerine göre pazarlama taktik ve stratejilerini belirlemek için *K-means Cluster* analizi ile gerçekleştirilmiştir. *PCA analizi* ile ürün nitelikleri, tüketicilerin satın alma tutum ve davranışlarını belirleyen 12 ana faktör, kümeleme analizi ile homojenleştirilmiş üç kümeye dağıtılmıştır.

## ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

### *Tüketicilerin içme sütü tüketim tercihlerinin PCA sonuçları*

Tüketicilerin içme sütü satınalma ve tüketim tercihlerine yönelik tutum ve davranışlarını ifade eden gözlem ve kısmi korelasyon katsayılarını karşılaştıran *KMO* örnek yeterlilik ölçüt indeksi, 0,807'dir. Diğer taraftan tüketicilerin tutum ve davranışlarıyla ilgili ana faktörlerin *Bartlett's test of Sphericity* istatistiği için hesaplanan *ki-kare değeri*; 4693,29 *(p:0,000)* olarak hesaplanmış ve birim matris hipotezleri reddedilmiştir *(p<0,001)*. Örnek kitle veri setini değerlendiren bu iki istatistik, içme sütü tüketiminde etkili faktörler ile ilgili veri setinin *PCA* için çok iyi bir düzeyde olduğunu göstermektedir. Tüketicilerin içme sütü tüketiminde etkili olan 45 değişkenin 1'den büyük *Eigen-values* değerleri dikkate alınarak *PCA,* bu değişkenleri 12 ana faktöre indirgemiş ve toplam varyansın yaklaşık %70'ini açıklamıştır (Çizelge 1).

İçme sütü tüketen tüketicilerin satınalma motivasyonu ve tüketim tercihlerini belirleyen ilk temel faktör, ihtiyaçlar hiyerarşisinden kaynaklanan fizyolojik ihtiyaçlar ile beslenmede temel alınan temel fayda sağlama arzusunu kombine eden *"**beslenmede temel fayda**"* istekliliği faktörüdür. Bu faktör toplam varyansın %3,34'ünü açıklamaktadır. Diğer taraftan, hedef tüketicilerin ürün öz niteliklerine ve pazarlama karması bileşenleine dayalı kalite niteliklerini

yansıtan "***duyusal ve hedonik kalite***" algılarının açıklayıcı varyasyon içerisindeki payı %5,47 olarak belirlenmiştir.

Tüketicilerin içme sütü satınalma modellerinde perakendeci ve imalatçı marka ve bunların ileşim karmasındaki etkilerini temsil eden "***marka imajı***", arz zincirinde fonksiyon gösteren piyasa aktörlerine güveni kombine eden "***arz zinciri güveni***", bu aktörlerin imalat süresindeki hijyen ve gıda konteksine uygun işlem süreçlerine dikkati çeken "***gıda arz zinciri güvenliği***", ve orta ve uzun vadede ham süt arz stabitesinin sürdürülebilirliği teminatını olan "***süt arz güvencesi***" ana faktörlerine de büyük önem atfetmişlerdir.

Diğer taraftan beslenmedeki temel fayda güdüsüylede direkt ilişkili olan "***çocuk gelişimine katkı***", "***süt kaynağı*** ve ***organik süt***" ile "***enerji ihtiyacını karşılama***" temel faktörleri de hedef tüketicilerin satınalma modellerini şekillendiren diğer pozitif güdü kaynakllarıdır. Fakat, içme sütü tüketiminde tüketicilerin satınalma modellerini negatif bir şekilde etkileyen motivasyon kaynağı "***hastalık endişesi***" ve "***perakendeciye ulaşım***" ile ilgili zorluklarının teşekkül etmesidir (Çizelge 1).

**Çizelge 1.** Ağrı ilindeki tüketicilerin içme sütü tüketim tercihleriyle ilgili faktörler ve değişken yükleri ile *PCA* sonuçları

| Faktör yorumları ve değişkenler | Faktör ve değişken yükleri* | | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | F1 | F2 | F3 | F4 | F5 | F6 | F7 | F8 | F9 | F10 | F11 | F12 |
| **HEDONİK KALİTE (F1)** | | | | | | | | | | | | |
| Ambalajlanmış/etiketlenmiş olması | **0,767** | 0,084 | 0,098 | 0,055 | -0,086 | 0,138 | 0,044 | 0,118 | 0,074 | 0,248 | 0,082 | -0,016 |
| Reklam ve tanıtım | **0,709** | 0,068 | -0,120 | -0,058 | 0,196 | 0,018 | 0,136 | 0,039 | 0,222 | -0,102 | 0,023 | 0,012 |
| Fiyat düzeyi | **0,658** | -0,020 | 0,013 | 0,150 | 0,336 | -0,034 | -0,025 | 0,174 | 0,096 | -0,050 | -0,005 | 0,013 |
| Fiyat ve kalite ilişkisi | **0,620** | 0,172 | 0,214 | 0,052 | -0,022 | 0,247 | -0,085 | 0,017 | -0,019 | 0,292 | 0,228 | -0,164 |
| Perakendeci marka imajı | **0,531** | 0,034 | 0,092 | -0,089 | 0,146 | 0,285 | 0,075 | -0,067 | -0,033 | -0,115 | 0,463 | 0,304 |
| İmaltçı marka imajı | **0,530** | 0,185 | 0,273 | -0,217 | 0,077 | 0,170 | -0,063 | 0,043 | -0,028 | 0,073 | 0,361 | 0,272 |
| Süt satış noktaları | **0,529** | 0,005 | 0,073 | 0,178 | 0,116 | 0,116 | 0,004 | 0,020 | 0,201 | 0,064 | 0,158 | 0,444 |
| İndirimler ve promosyon uygulaması | **0,480** | -0,158 | 0,046 | 0,156 | -0,008 | 0,151 | 0,071 | 0,171 | 0,196 | -0,014 | 0,181 | 0,356 |
| **BESLEYİCİLİK (F2)** | | | | | | | | | | | | |
| Enerji ihtiyacını karşılama | -0,003 | **0,849** | 0,100 | 0,222 | 0,038 | 0,013 | 0,009 | 0,027 | 0,089 | 0,087 | -0,032 | 0,040 |
| Tazelik | 0,031 | **0,791** | 0,044 | 0,128 | 0,119 | 0,107 | 0,220 | 0,120 | -0,094 | -0,009 | -0,017 | -0,077 |
| Yağ (lipit) içeriği | 0,199 | **0,664** | 0,193 | 0,271 | 0,138 | -0,034 | 0,116 | 0,023 | -0,042 | 0,123 | 0,013 | -0,007 |
| Sindirim üzerindeki etkisi | 0,047 | **0,586** | 0,066 | 0,223 | -0,035 | 0,148 | 0,471 | -0,015 | -0,098 | 0,057 | 0,125 | 0,114 |
| Diyette dengeliyici rol | -0,098 | **0,534** | 0,140 | 0,083 | 0,094 | 0,051 | 0,531 | 0,155 | 0,086 | 0,088 | 0,083 | 0,127 |
| **BİYOLOJİK GELİŞME (F3)** | | | | | | | | | | | | |
| Fiziksel gelişim üzerine katkısı | 0,063 | 0,089 | **0,799** | 0,176 | 0,147 | 0,127 | 0,133 | 0,151 | 0,036 | 0,023 | 0,004 | -0,068 |
| Zihinsel gelişim üzerine katkısı | 0,133 | 0,078 | **0,761** | 0,020 | 0,142 | 0,132 | 0,132 | 0,049 | -0,128 | 0,143 | -0,124 | 0,083 |
| Uyku düzeni üzerinde pozitif etkisi | 0,057 | 0,158 | **0,751** | 0,295 | 0,005 | 0,080 | 0,145 | 0,151 | 0,059 | 0,111 | 0,115 | -0,008 |
| **BESİN DEĞERİ (F4)** | | | | | | | | | | | | |
| Kalsiyum zenginliği | 0,039 | 0,307 | 0,171 | **0,800** | 0,063 | 0,141 | 0,125 | 0,053 | -0,017 | 0,047 | 0,100 | -0,020 |
| Protein ihtiyacını karşılamak | 0,000 | 0,250 | 0,150 | **0,733** | 0,174 | 0,145 | -0,031 | 0,083 | 0,040 | 0,070 | 0,031 | 0,037 |
| Vitamin katkısı | 0,024 | 0,419 | 0,131 | **0,676** | 0,126 | 0,091 | 0,115 | 0,095 | -0,065 | 0,057 | 0,095 | -0,047 |
| Mineral madde katkısı | 0,184 | -0,011 | 0,106 | **0,597** | 0,048 | 0,124 | 0,196 | -0,034 | -0,096 | 0,281 | -0,300 | 0,062 |
| **DUYUSAL KALİTE (F5)** | | | | | | | | | | | | |
| Aroma | 0,164 | 0,014 | 0,054 | 0,041 | **0,770** | -0,001 | 0,050 | 0,159 | -0,049 | 0,042 | -0,026 | 0,060 |
| Bölge orijini | 0,286 | 0,095 | -0,004 | 0,037 | **0,704** | 0,121 | 0,082 | -0,018 | 0,126 | 0,039 | 0,029 | 0,221 |
| Tat ve lezzet | -0,153 | 0,099 | 0,249 | 0,156 | **0,704** | 0,187 | -0,116 | 0,089 | -0,017 | 0,040 | 0,105 | 0,083 |
| Gıda güvenliği | 0,052 | 0,146 | 0,085 | 0,136 | **0,553** | 0,126 | 0,140 | 0,184 | 0,015 | 0,244 | 0,147 | -0,339 |
| Süt kalitesi | 0,115 | 0,116 | 0,111 | 0,395 | **0,457** | 0,085 | 0,015 | 0,165 | 0,105 | 0,061 | 0,210 | -0,368 |
| Sütün işlem görmemiş olması | 0,210 | 0,006 | 0,109 | 0,128 | **0,403** | 0,074 | 0,367 | 0,272 | 0,196 | -0,226 | -0,013 | -0,215 |

| | | | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **ARZ ZİNCİRİ GÜVENİ (F6)** | | | | | | | | | | | | |
| İmalatçıya güven | 0,058 | 0,041 | 0,078 | 0,040 | 0,046 | **0,862** | 0,108 | 0,074 | 0,034 | 0,156 | 0,091 | -0,003 |
| Perakendeciye güven | 0,155 | 0,011 | 0,176 | 0,157 | 0,146 | **0,741** | 0,123 | 0,067 | 0,078 | 0,029 | 0,023 | 0,089 |
| Üretici çiftçiye güven | 0,042 | 0,131 | 0,185 | 0,189 | 0,029 | **0,607** | -0,048 | 0,223 | -0,008 | 0,258 | -0,003 | 0,159 |
| Ürünün raf ömrü | 0,303 | 0,095 | 0,342 | 0,247 | 0,053 | **0,398** | -0,234 | 0,175 | 0,155 | 0,253 | 0,089 | 0,103 |
| **HASTALIK ENDİŞESİ (F7)** | | | | | | | | | | | | |
| Sütte hastalık (bakteri/virüs) endişesi | 0,152 | 0,276 | 0,038 | 0,115 | -0,046 | 0,086 | **0,715** | 0,119 | -0,020 | -0,125 | 0,028 | 0,023 |
| Sütte hormon endişesi | -0,074 | 0,240 | 0,205 | 0,085 | 0,074 | 0,026 | **0,712** | 0,090 | 0,114 | 0,171 | -0,013 | -0,102 |
| Sütte antibiyotik endişesi | 0,052 | -0,118 | 0,221 | -0,047 | 0,111 | 0,071 | **0,529** | 0,047 | -0,098 | 0,204 | 0,102 | 0,351 |
| **ÜRETİMDE HİJYEN (F8)** | | | | | | | | | | | | |
| Hayvan beslemede hijyen | 0,112 | -0,008 | 0,078 | -0,038 | 0,173 | 0,042 | 0,190 | **0,827** | -0,020 | -0,015 | -0,005 | -0,039 |
| Süt sağımında hijyen | 0,054 | 0,071 | 0,138 | 0,093 | 0,006 | 0,132 | -0,048 | **0,802** | -0,052 | 0,170 | 0,046 | 0,036 |
| Süt imalatında hijyen | 0,154 | 0,121 | 0,165 | 0,144 | 0,264 | 0,143 | 0,166 | **0,699** | 0,010 | 0,002 | 0,087 | 0,017 |
| **SUT KAYNAĞI (F9)** | | | | | | | | | | | | |
| Koyun sütü | 0,119 | -0,076 | 0,079 | -0,006 | 0,005 | 0,136 | -0,054 | -0,028 | **0,889** | 0,056 | 0,062 | -0,003 |
| Keçi sütü | 0,196 | -0,025 | -0,088 | -0,030 | 0,034 | 0,074 | 0,056 | -0,026 | **0,849** | 0,142 | 0,103 | 0,131 |
| İnek/manda sütü | 0,258 | 0,031 | -0,088 | 0,085 | 0,203 | 0,300 | 0,068 | 0,025 | **0,605** | -0,061 | 0,086 | -0,227 |
| **ORGANİK SÜT (F10)** | | | | | | | | | | | | |
| Deneyim ve tecrübe | 0,136 | 0,102 | 0,189 | 0,022 | 0,048 | 0,145 | 0,011 | 0,072 | 0,196 | **0,719** | -0,008 | -0,118 |
| Organik süt istekliliği | 0,006 | 0,121 | 0,137 | 0,278 | 0,153 | 0,194 | 0,143 | 0,116 | 0,009 | **0,654** | -0,003 | 0,179 |
| **YEREL MARKALI HAM SÜT (F11)** | | | | | | | | | | | | |
| Yerel marka imajı | 0,297 | -0,027 | 0,081 | -0,024 | 0,052 | 0,047 | 0,008 | 0,108 | 0,166 | -0,180 | **0,726** | -0,003 |
| Ham (çiğ) süt | 0,106 | -0,046 | -0,192 | 0,241 | 0,070 | 0,110 | 0,173 | -0,064 | 0,046 | 0,386 | **0,617** | -0,011 |
| **ISIL İŞLEMLİ MEYVELİ SÜT (F12)** | | | | | | | | | | | | |
| Meyve aroması | 0,213 | 0,083 | 0,017 | -0,067 | 0,127 | 0,034 | 0,143 | -0,029 | 0,503 | -0,049 | 0,046 | **0,590** |
| Pastörize/UHT tekniği ile işlenmiş olması | 0,222 | 0,182 | 0,044 | 0,165 | 0,186 | 0,041 | 0,077 | 0,232 | 0,093 | 0,176 | 0,359 | **0,434** |
| ***Eigenvalues*** | ***3,881*** | ***2,949*** | ***2,912*** | ***2,908*** | ***2,874*** | ***2,786*** | ***2,447*** | ***2,382*** | ***2,274*** | ***1,916*** | ***1,860*** | ***1,704*** |
| ***Açıklanan varyansların payı (%)*** | *8,468* | *6,553* | *6,472* | *6,462* | *6,387* | *6,192* | *5,438* | *5,293* | *5,054* | *4,258* | *4,134* | *3,787* |
| ***Varyansların kümülatif payı (%)*** | ***8,468*** | ***15,022*** | ***21,493*** | ***27,956*** | ***34,343*** | ***40,535*** | ***45,973*** | ***51,265*** | ***56,319*** | ***60,577*** | ***64,711*** | ***68,498*** |
| ***KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) istatistiği*** | | | | | | | | | | | | ***0,807*** |
| ***Bartlett's test of Sphericity*** | | | | | | | | | | | | ***[Chi-square ($\lambda^2_{df}$: 990): 4693,290] (p:0,000)*** |

*Koyu renkler, temel faktörleri oluşturan değişkenlerin yüksel yük skorlarını ifade etmektedir.

***Türk tüketicilerin içme sütü tüketim tercihlerinlerinin kümeleme analizi sonuçları***

Yoğun düzeyde içme sütü tüketen tüketiciler; ***içme sütünün üretiminde hijyen ve arz zinciri güveni*** altında ***duyusal kailte ve besin değeri faydası***na odaklı ***sürdürülebilir kırsal kalkınmaya katkı sağlamak*** arzusuyla satınalma modellerini şekillendirmektedir (Çizelge 2).

**Çizelge 2.** İçme sütü tüketim tercih faktörlerinin her bir kümedeki küme merkez skorları ve örnek sayıları

| Temel içme sütü tercih faktörleri | İçme sütü tüketim sıklık grupları | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | Yoğun düzeyde tüketenler | | Ilımlı düzeyde tüketenler | | Düşük düzeyde tüketenler | |
| | $\bar{x}$ | *p* | $\bar{x}$ | *p* | $\bar{x}$ | *p* |
| Hedonik kalite (F1) | -0,21303 | *0,000** | -0,8512 | *0,000** | **0,56576** | *0,000** |
| Besleyicilik (F2) | 0,03355 | *0,005** | **0,1774** | *0,005** | -0,70681 | *0,005** |
| Biyolojik gelişme (F3) | 0,09482 | *0,032*** | -0,3375 | *0,032*** | **0,14621** | *0,032*** |
| Besin değeri (F4) | **0,15691** | *0,003** | -0,2481 | *0,003** | -0,55140 | *0,003** |
| Duyusal kalite (F5) | **0,37960** | *0,001** | -0,4407 | *0,001** | 0,09883 | *0,001** |
| Arz zinciri güveni (F6) | **0,17874** | *0,000** | 0,0725 | *0,000** | -10,53597 | *0,000** |
| Hastalık endişesi (F7) | 0,02587 | *0,627* | -0,1183 | *0,627* | **0,10698** | *0,627* |
| Üretimde hijyen (F8) | **0,40164** | *0,000** | -0,9161 | *0,000** | -0,69334 | *0,000** |
| Süt kaynağı (F9) | 0,04298 | *0,007** | **0,1436** | *0,007** | -0,69186 | *0,007** |
| Organik süt (F10) | 0,06184 | *0,188* | **0,3937** | *0,188* | 0,02875 | *0,188* |
| Yerel markalı ham süt (F11) | **0,13725** | *0,006** | 0,0813 | *0,006** | -0,57367 | *0,006** |
| Isıl işlemli meyveli süt (F12) | -0,06574 | *0,100**** | -0,0122 | *0,100**** | **0,46536** | *0,100**** |
| ***Her bir kümedeki popülasyon sayısı (n)*** | ***90*** | | ***62*** | | ***48*** | |
| ***Her bir kümedeki popülasyon oranı (%)*** | ***45*** | | ***31*** | | ***24*** | |

**p<0,001*, ***p<0,050*, ****p<0,100* göre final küme merkez skorları önemli bulunmuştur.
Koyu renkler, her bir kümedeki en yüksek final küme merkez skorlarını göstermektedir.
Toplam örnek büyüklüğü (n), 200'dür.

Ilımlı düzeyde içme sütü tüketen tüketiciler; ***besleyicilik ve süt kaynağı nitelikleri***ni dikkate alarak ***organik süt tercihi*** altında ***perakendeciye ulaşma çabası ve sürdürülebilir kırsal kalkınmaya*** katkı sağlayamak isteyen homojen tüketici segmentini oluşturmuştur (Çizelge 2).

Düşük düzeyde içme sütü tüketen tüketiciler ise ***biyolojik gelişme ve hastalık endişesini dikkate alarak hedonik kalite*** unsurlarına büyük önem atfeden ***ısıl işlemli meyveli süt kaynakları***nı içeren ***marka imajı*** ile ***perakendeciye ulaşma*** çabası içerisinde satın alma tutum ve davranışları sergilemektedir (Çizelge 2).

## SONUÇ VE ÖNERİLER

Ağrı ilinde tüketicilerin içme sütü tüketim tercihi ve satınalma modelleri üzerinde etkili olan temel faktörleri belirlemek ve tüketici memnuniyetini maksimum kılan pazarlama stratejilerini dizaynetmek amacı ile bu çalışma planlanmıştır. Belirlenen amaçlara ulaşmak için Ağrı ilinde içme sütü tüketimini gerçekleştiren 200 tüketici hanehalkı ile yapılan anketlerden elden edilen 57 içme sütü tüketim tercih değişkenleriyle ilgili veriler dikkate alınmış ve 12 temel faktör ile içme sütü tüketim sıklıkları dikkate alınarak homojen tüketici kitlerinin satınalma modellerinde etkili olan eğilimler ve bu eğilimlere cevap veren pazarlama stratejileri analiz edilmiştir.

Analiz sonuçları, yoğun düzeyde içme sütü tüketen tüketicilerin *gıda arz zinciri güvenliği ve üretimde hijyen koşulları* altında *duyusal kalite* ve *besin değeri* nitelikleri yüksek *yerel*

*markalı ham süt tüketimi fayda* sağlamak amacı tüketim tercihleri ve satınalma modellerini oluşturduklarını rapor etmiştir. Bu kitle için bölge orjinli temel fayda sağlayan yerel markalı içme sütlerinin arz edilmesine yönelik pazarlama stratejileri uygulanmalıdır.

Araştırma bulguları aynı zamanda, ılımlı düzeyde içme sütü tüketen tüketicilerin *besleyicilik* niteliklerini ön plana çıkaran *süt kaynağına* ve *organik* olmasına önem veren kırsal kalkınmaya da katkı sağlayan satın alma modellerini benimsediklerini göstermiştir. Dolayısyla hedef kitlenin toplam faydasını maksimum kılacak genişletilmiş mamul imajlı içme sütü profillerinin perakende düzeylerinde sunumununa yönelik pazarlama stratejilerinin harekete geçirilmesi, hedef kitlenin memnuniyeti ve sadakati üzerinde büyük bir etki oluşturabilir.

Diğer taraftan düşük düzeyde içme sütü tüketen tüketiciler, *hedonik kalite* ve *çocuk gelişiminde temel fayda*nın temin edilebilmesi için *hastalık endişesinin* önemine işaret ederek perakende seviyesinde *marka imajına* göre satın alma modellerini oluşturmuşlardır. Mevcut hedef kitle için temel fayda odaklı gerçek ürün imajlı içme sütlerinin perakende seviyesinde ulaşımına olanak sağlayacak şekilde içme sütü çeşitliliğinin temin edilmesi ve yayılımının sağlanmasına yönelik pazarlama stratejilerine önecelik verilebilir.

Hedef tüketicilerin satınalma kararları üzerinde etkili olan faktör ve faktör seviyelerine göre dizaynedilmiş içme sütü profillerinin hedef homojen kitlellerin toplam faydalarını maksimum kılacak şekilde geliştirilmesi ve perakende raflarında yerlerini almaları hem tüketicilerin tüketim memnuniyetini artırabilir hem de arz zincirinde fonksiyon gösteren piyasa aktörlerinin temel amaçları olan kâr maksimizasyonuna ulaşmalarına olanak sağlayabilir. Böylece hem bölgesel ve kırsal hem ülke ekonomisinin kalkınması üzerinde pozitif etkiler sağlanabilir.

## KAYNAKLAR


Allen, S. & Goddard, E. (2012). Consumer preferences for milk and yogurt attributes: How health beliefs and attitudes affect choices. *Agricultural & Applied Economics Association's 2012 Annual Meeting, Seattle, Washington, August 12-14, 2012.*

Bayrakçı, F. (2012). Süt ürünleri pazarlaması. *III. Süt ve Süt Hayvancılığı Öğrenci Kongresi*, 183-188, 21-23 Mayıs 2012, Aksaray.

Bianchi, D.M., Barbaro, A., Gallina, S., Vitale, N., Chiavacci, L., Caramelli, M., Decastelli, L. (2013). Monitoring of food borne pathogenic bacteria in vending machine raw milk in Piedmont. *Italian Food Control*, 32: 435-439.

Cheng, L., Yin, C. & Chien, H. (2014). Demand for milk quantity and safety in urban China: evidence from Beijing and Harbin. *Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*, 59: 275-287.

Clancy, K. & Ruhf, K. (2010). Is local enough? Some arguments for regional food systems. *The Magazine of Food, Farm and Resource Issues,* 25 (1): 120-129.

FAO (2010). Hayvansal üretim istatistikleri. *Available from URL: http://faostat.fao.org/ (Access data: 02.04.2016).*

Huth, P.J., DiRenzo, D.B., Miller, G.D. (2006). Major scientific advances with dairy foods in nutrition and health. *J. Dairy Sci.,* 89: 1207–1221.

Kirevetözen, Ş. (2012). Süt ürünlerinin pazarlaması. *III. Süt ve Süt Hayvancılığı Öğrenci Kongresi*, pp. 108-11621-23 Mayıs 2012, Aksaray.

Kotler, P. & Armstrong, G. (2004). Principles of marketing, *9th Edition, Prentice Hall, New Jersey.*

Kuşat, N. (2012). Bölgesel kalkınmada geleneksel gıda ürünlerinin rolü ve geleneksel gıdalarda inovasyon belirleyicileri üzerine bir çalışma. *Yönetim ve Ekonomi*, 2: 19-27.

Murphy, M. M., Douglass, J. S., Johnson, R. K., & Spence, L. A. (2008). Drinking flavored or plain milk is positively associated with nutrient intake and is not associated with adverse effects on weight status in US children and adolescents. *Journal of the American Dietetic Association*, 108: 631–639. *Electronics in Agriculture*, 30:125–149

Özel, G. (2008). Tüketicilerin süt tercihinde etkili olan faktörlerin incelenmesine yönelik bir araştırma. *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3): 227-240.

SPSS 20.0 Base (2013). SPSS Base 20 User's Guide 11, p. 161. Chicago, IL.

Şeker, İ., Şeker, P., Şahin, M., Özen, V.S., Akdeniz, A., Erkmen, O., Kışlalıoğlu, İ., Sargın, G., Doğu, G.B. (2012). Elazığ İli merkez ilçede tüketicilerin süt tüketim alışkanlıkları ve bu alışkanlıkları etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Sağ. Bil. Vet. Derg.*, 26 (3): 131-143.

Taşhan, E., Bilgi, S. M. 2013. Dünya ve Türkiye'de süt üretimi ve tüketimi. IV. Süt ve Süt Hayvancılığı Öğrenci Kongresi, 139-145, 17 Mayıs 2013, Bursa.

Topcu, Y., Turhan, B. and Uzundumlu, AS. (2010). Analysis of factors affecting Turkish sunflower oil consumer behavior: The case of Erzurum province. *Ital. J. Food Sci.*, 22 (2): 239-247.

Topcu, Y. (2012). Toplumsal pazarlama yaklaşımı ile kırsal kalkınmada yerel ürünlerin etkileri: Erzurum Civil Peyniri Örneği. *10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi,* 5-7 Eylül 2012, Konya.

Topcu, Y. (2012a). Rural Development-Contemporary Issue and Practices. In. R.S. Adisa (Eds.), the integrated marketing approach as a rural development tool. *InTech-Open Access Publisher*, ISBN: 978-953-307-942-4, pp: 257-282.

Topcu, Y. (2015). Turkish consumer decisions affecting ice cream consumption. *Italian Journal of Food Science*, 27 (1): 29-39.

Topcu, Y., Uzundumlu A.S. & Baran, D. (2015). How sensory and hedonic quality attributes affect fresh red meat consumption decision of Turkish consumers? *Italian Journal of Food Science*, 27 (2): 181-189.

Wang, Q., Thompson, E. and Parsons, R. (2015). Preferences for farmstead, artisan, and other cheese attributes: Evidence from a conjoint study in the Northeast United States. *International Food and Agribusiness Management Review*, 18 (2): 17-36.

# TÜRKİYƏ CUMHURİYYƏTİNİN YAXIN ŞƏRQ SİYASƏTİ ÇƏRÇİVƏSİNDƏ FƏRAT ÇAYININ ŞƏRQİNDƏ BAŞ VERƏN PROSESLƏRƏ TƏSİRİ

**Dr. Öğr. Üyesi Pərvin SADİGOVA**
Bakı Slavyan Universiteti

**Xülasə**

Geopolitik, geostrateji, geoekonomik və geokültürəl baxımdan mürəkkəb və həssas bir regionda yerləşən Türkiyə Cumhuriyyətinin milli təhlükəsizliyinin təmin olunması, ilk növbədə onun milli maraqlarının - uzun müddətli təməl maraqlarının, bu maraqlara yönəlik xarici və daxili risk, təhdid və təhlükələrin müəyyən olunmasını, modern demokratiyaların təcrübəsi də nəzərə alınmaqla effektiv milli təhlükəsizlik strategiyası və konsepsiyasının işlənib hazırlanmasını tələb edir. Bundan başqa, yerləşdiyi region ebarilə hər gün dəyişən siyasi konjektura uyğunlaşmaq yerinə milli təhlükəsizliyini təmin etmək üçün böyük dövlətlərin və siyasi güclərin həmlələrinə qarşı öz qərarlarını verə bilən, zamanında müdaxilə etmək imkanlarına sahib çevik, balanslı, düşünülmüş siyasi addımların atılması da olduqca önəmlidir.

11 sentyabr hadisələrindən sonra qərb dövlətlərinin Yaxın Şərq ölkələrinə marağının artması, bunun ardınca "Ərəb Baharı" çərçivəsində önəmli dövlətlərdə siyasi iradənin aradan qalxması, regionun əsas dövlətlərindən biri olan Türkiyəni yeni bir Yaxın Şərq siyasəti müəyyən etməyə vadar etmişdir. Bu siyasət çərçivəsində, 22 avqust 2016-cı ildə İŞİD terror qruplaşmasının Qaziantep şəhərinə terror saldırısına cavab olaraq, Türkiyə Cümhuriyyəti 24 avqust öz sərhəd təhlükəsizliyini təmin etmək və regionu terrorist qruplaşmalardan təmizləmək məqsədi ilə "Fərat qalxanı" əməliyyatına başlamış və qısa zaman dilimində (əməliyyatən 136-cı günün məlumatına əsasən) 2000 kv.km ərazini terroristlərdən təmizləmişdir. 2018-ci il 19 yanvar "Zeytun budağı" adı altında Afrın və ətrafı ərazilərdə yerləşən PKK/PYD/YPG kimi terror qruplaşmalarının bazalarına dağıdıcı zərbələr endirilmişdir. Türk Silahlı Qüvvələri (TSQ) əməliyyatın səkkizinci günündə YPG-yə aid ümumi 340 hədəfin məhv edildiyini açıqlamışdır. TSQ bu əmliyyatları aparan zaman və sonrasında dövlət rəsmiləri öz çıxışlarında dəfələrlə Fəratın şərqinin Türkiyənin təhlükəsizliyi üçün olduqca önəmli olduğu barəsində açıqlamalar etmişdir (1;2).

Açar sözlər: Türkiyənin Yaxın Şərq siyasəti, Fərat çayının şərqi, təhlükəsiz sahə

# INFLUENCE OF THE TURKISH REPUBLIC IN THE PROCESS OCCURRING IN THE EAST OF THE EUPHRATES RIVER WITHIN THE MIDDLE EAST POLICY


## ABSTRACT

Located in a geopolitical, geostrategic, geoeconomic and geocultural complex and sensitive region, the national security of the Republic of Turkey is primarily concerned with identifying its national interests - long-term fundamental interests, external and internal risks relevant to that interests, identification of threats, and considering modern democracies experiences this requires the development of an effective national security strategy and concept. In addition, it is important to take flexible, balanced, well-thought-out political steps that can make timely decisions against the invaders of major powers and political forces to ensure national security, instead of adapting to the changing political conjuncture of the region.

The growing interest of Western countries in the Middle East after 9/11, and the subsequent disappearance of political will in important countries within the Arab Spring have led Turkey as one of the key states in the region to define a new Middle East policy. As part of this policy, on August 22, 2016, in response to a terrorist attack by the ISIS terrorist group in Gaziantep, the Republic of Turkey launched and operated the Euphrates Shield on August 24 to secure its border security and clear the region from terrorist groups and within short period (based on operation 136 day info) cleared 2,000 square kilometers of terrorists. January 19, 2018 under the so-called "Olive Branch" devastating attacks on the bases of terrorist groups like PKK / PYD / YPG in Afrin and surrounding areas. The Turkish Armed Forces (TAF) on the eighth day of the operation announced that a total of 340 YPG targets had been destroyed. During and after the TAF carried out the operation, government officials have repeatedly stated in their speeches that Farat's East is very important for Turkey's security.


Key words: Near East policy of Turkey, East of Farat, safe area

## GİRİŞ

Fəratın şərqi Suriyada Fərat çayının şərqindən başlayaraq İraq sərhəddinə qədər olan ərazini əhatə edir. Müxtəlif böyüklükdə su anbarlarının, enerji və su qaynaqlarının, o cümlədən geniş əkin sahələrinin yerləşdiyi bölgənin Türkiyə üçün əsas önəmi 2013-cü ildə PYD/YPG terror qruplaşmalarının bölgəni Rojova muxtar vilayəti elan etməsi və TSQ-nin Fəratın qərbində həyata keçirdiyi əməliyyatlardan sonra öz bazalarını Fəratın şərq sahillərində yerləşdirməsidir. İŞİD terror qruplaşmasının bölgədən çəkilməsi ilə bölgədə söz haqqını ələ keçirən PYD/YPG terror qruplaşmalarının əlində olan enerji koridoru, həmçinin ağır silahlar və TSQ-nin nəzarətində olan bölgələrə zaman-zaman məqsədli taciz hücumlarının edilməsi, Türkiyənin regiona diqqətini daha da artırmasına səbəb olmuşdur.

Prosesin ilk günlərindən etibarən Türkiyənin NATO-dakı ən önəmli müttəfiqlərindən olan ABŞ Fəratın şərqində böyüyən terrorist qruplaşmalara maddi-texniki dəstək vermişdir. Regionda mütəşəkkil donanımlı hərbi sistemlərin yerləşdirilməsi ABŞ-ın və bu qruplaşmalara dəstək verən ölkələrin burada qalıcı və uzunmüddətli maraqlarından xəbər verir. Bu isə öz növbəsində təkcə radikal qruplarla mübarizə aparan Türkiyənin deyil, Yaxın Şərqin açar ölkələri olan İranın, İraqın və Suriyanın ərazi bütövlüyünü və dövlət təhlükəsizliyini təhdid edir. ABŞ-ın terror qruplaşmalara verdiyi dəstək Türkiyəni Yaxın Şərq siyasətində, əsasən də Suriyanın dövlət təhlükəsizliyi məsələsində Rusiya ilə əməkdaşlıq etməyə sövq etmişdir. Lakin, Türkiyə Cumhuriyyəti ABŞ-la da danışıqları kəsməyərək Fəratın Şərqinə ola biləcək hər hansı müdaxiləyə ABŞ-la əməkdaşlıq çərçivəsində hərəkət etməyi daim gündəmintə tutmuşdur (3).

## ƏSAS HİSSƏ

Bölgədə yerləşmiş terrorist qruplara ABŞ-ın verdiyi silahlar, hərbi təlimlər keçdiyi PYD/YPG militanları ABŞ və Rusiya Təhlükəsizlik şirkətlərinin muzdlu əsgərlərinin də içində olduğu son dövrlərdə get-gedə artan terror təhdidi Türkiyənin Yaxın Şərq siyasəti çərçivəsində atdığı addımları daha da sürətləndirməyi tələb edir. Digər tərəfdən Türkiyə ilə Suriya böhranın həllində əməkdaşlıq edən Rusiyanın da bölgədə öz maraqlarını qorumağa yönəlik addımlar atması, o cümlədən ABŞ-ın açıq şəkildə PYD və YPG-ni tərəfdaş elan etməsi Türkiyənin önündə duran ən önəmli əngəldir.

Türkiyə Cumhuriyyətinin bu bölgəyə hər hansı müdaxiləsi zamanı diqqətsiz atılmış kiçik bir addım Amerika və Rusiya ilə münasibətlərinə xələl gətirə bilər, hərəkətsiz qalındığı halda isə göz görə-görə Suriya və İraqın şimalında qurulmaq istənilən terror dövlətinə izin verilmiş olacaq. Bu baxımdan Türkiyə Cumhuriyyətinin Fərat çayının şərqindəki proseslərə yanaşması çox düşünülmüş və uzaq görən olmalıdır. Türkiyənin təhlükəsizlik məsələsi önündə duran ən önəmli məsələlərdən biri qurulması planlananan dövlətin terrorist ünsürdən əmələ gəlməsidir (4; 5).

İndiyədək dövlət iradəsindən yoxsun olan bu bölgədən Türkiyə dövlətinə dəfələrlə terror saldırıları düzənlənmiş, Suriya və İraq ərazisində yaranmış böhran şərçivəsində bu bölgələrdən gələn köç dalğalarının içərinə sızmış terroristlərlə mübarizə aparmaq isə ən önəmli təhdidlətdən birinə çevrilmişdir.

Bütün bunları nəzərə alaraq son dövrlərdə Türkiyə üçün Fəratın Şərqi olduqca böyük önəm kəsb etməyə başlamışdır. Bunun üçün də Türkiyə çox daha öncədən də dilə gətirdiyi güvənli bölgə anlayışını son dövrlərdə xarici siyasətinin əsas predmetinə çevirmişdir.

19 dekabr 2018-ci ildə ABŞ prezidenti Donald Trampın bir tvitter paylaşımında ABŞ-ın Suriyadan ordularını geri çəkəcəyini bildirməsi ilə başlayan və daha sonra 13 yanvar paylaşdığı tvitdə isə ABŞ ordularının Suriyadan çıxarılacağı təqdirdə 20 millik (32 km) dərinliyində bir "güvənli bölgə" yaradılacağı məsələsi Türkiyəni də çox yaxından

maraqlandırırdı (11;12;13). Burada əsas məsələrdən biri bu təhlükəsizlik bölgəsinin kim tərəfindən təmin ediləcəyi məsələsinin müzakirə obyektinə çevrilməsi idi. Bu barədə yaranan müzakirələr hələ bu günə qədər Türkiyənin Suriya siyasətində əsas müzakirə mövzusu olmağa davam etməkdədir.

Təhlükəsiz bölgə anlayışının hüquqda qarşılığı 1949-cu il Cenevrə Konvensiyasının 23-cü maddəsində göstərilsədə bu maddə soyuq müharibədən sonra bir neçə dəfə İraqda, Bosniyada və Ruandada fərqli şəkillərdə tədbiq olunmuşdur. Təhlükəsiz bölgə və uçuşa qadağan olunmuş bölgə anlayışları tampon bölgə anlayışının bir hissəsi kimi hesab oluna bilər. Təhlükəsiz bölgə isti qarşıdurmanı önləməkdən daha çox insan təhlükəsizliyini təmin etməyi hədəfləyən tampon bölgələrə də deyilir. Hal-hazırda Türkiyənin Fərat çayının şərqində baş verən proseslərə təsir imkanlarını özündə ehtiva edən əsas siyasi vasitə Türkiyə-Suriya sərhəddi boyunca belə bir təhlükəsiz bölgənin yaradılması məsələsidir (9) .

Suriyada təhlükəsiz bölgə yaratmaq məsələsinin tarixi ABŞ-ın keçmiş prezidenti Barak Obamanın prezidentlik dövrünə təsadüf edir. 2013-cü ilin iyun ayında Obamanın Milli Təhlükəsizlik müşaviri Ben Rhodes ABŞ kəşviyyat orqanlarının məlumatlarına əsasən yaydığı Bəşər Əsədin Suriyada kimyəvi silah istifadə etməsi məsələsi ABŞ-ın Suriya İordaniya sərhəddində uçuşa qadağan olunmuş bir bölgə yaradılacağı xəbərlərini də özüylə bərabər gətirmişdir. Türkiyə siyasiləri tərəfindən isə ilk dəfə 2012-ci ildə tampon bölgə və ya təhlükəsiz bölgə məvhumlarını dilə gətirilmişdir. Suriyada vəziyyətin ən gərgin dövrlərində Türkiyə ərazisinə axın edən mültəcilərlə birgə terroristlərin kimliklərini gizləyərək ölkəyə gələcəyi məsələsi daim TC-nin hakim dairələrində narahatlığa səbəb olmuş və bu səbəbdən beynəlxalq nəzarət mexanizmləri ilə tampon bir bölgə yaratmaq məsələsini türk siyasətinin gündəm mövzusuna çevirmişdir. Daha sonra 2014-ci ildə Türkiyə prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın ABŞ ziyarəti əsnasında bu mövzu ABŞ prezidentinin köməkçisi Joe Bidenə çatdırılmış, lakin heç bir nəticə verməmişdir. Bu təklifin Afrin, İdlib, Cerablus, Ayn-el Arap, Tel-Abyad və Hasekenin şimalını əhatə edəcəyi danışılırdı. Daha sonra R.T Ərdoğan bu bölgənin 36-cı paralel olacağını öz çıxışınds qeyd etmişdir. Uzun müddət gündəmi məşğul edən bu məsələdə bir sıra anlaşılmazlıqlar gündəmə gətirilmiş, bu günə qədər də heç bir ortaq razılıq əldə edilə bilməmişdir. Bu barədə tanınmış siyasi şərhçilər ABŞ-ın Türkiyəni əldə saxlamaq və bölgəyə təxmin edilən hər hansı TSQ müdaxiləsinin qarşısını almaq və ya gecikdirmək məqsədi daşıdığını hesab edirlər (6;7;8).

Yaradılması planlan təhlükəsiz bölgə haqqında ABŞ-ın ilk təklifi 5 km-lik dərinliyə malik bölgədə türk-amerikan əskərlərinin birgə nəzarəti ilə həyata keçirilməli idi. Bu ərazidə YPG/PYD gücləri qətiyyən olmamalı, şəhər mərkəzlərinə və kürdlərin sıx yaşadığı ərazilərə türk əsgərləri girməməli idi. Belə ərazilərdə təhlükəsizlik tamamilə yerli və sivil şuranın, həmçinin ABŞ-ın nəzarətində olmalı idi.

Bu 5 km-lik güvənlik sahəsinin dərhal davamında 9 km əlavə bir bölgə yaradılmalı bu hissədə isə ABŞ tək başına bölgənin təhlükəsizliyini həyata keçirməli idi. YPG isə burada ağır silahları istifadə etməmək şərti ilə qala biləcəkdi. Bundan başqa növbəti 4 km-lik ərazidə əlavə oluna bilərdi. Bu təklifin Türkiyə tərəfindən qabul edilmədiyi bəzi media orqanlarında öz əksini tapmışdır.

Türkiyənin istəyi nədən ibarətdir? Bu vəziyyətdə nə etməlidir? Türkiyənin Suriya siyasətinin əsasını, eləcə də üzərində dayandığımız Fəratın şərqində baş verən proseslərə yanaşmasında türk xarici siyasətinin əsas prioritetini Suriya ərazisindən gələ biləcək hər hansı təhdidlərə qarşı dövlətin təhlükəsizliyini qorumaq məsələsi əhatə edir. Buradakı xarici siyasət strategiyaları iki mövzu üzərindən daha çox gündəmə gətirilir. Birinci məsələ İdlib məsələsidir. 2-ci məsələ isə Fərat çayının şərqində Türkiyənin strateji planlarıdır. İdlib məsələsində ən önəmi başlığı isə Suriyada baş verən müharibədən sonra Türkiyəyə gəlmiş mültəcilərin yenidən qayıda biləcəkləri və təhlükəsiz yaşaya biləcəkləri yerlərin yaradılmasıdır. Bundan başqa Türkiyə yeni mültəci dalğasının da ortaya çıxmasının qarşısını almağa çalışır. Türk hökuməti Rusiyanın da dəstəyi ilə rejim əsgərlərinin get-gedə yenidən qızışan qarşıdurmalara səbəb olması və bu da yeni mültəci axınlarının baş verməsinə gətirib çıxara biləcəyini nəzərə alaraq, bu axının önünü almaq məqsədi ilə oradakı savaşın hansı yolla olursa olsun dayandırılmasına dəstək verməyə çalışır. Türkiyə siyasətinin strateji hədəflərindən biri də terrorun bu ərazilərdən təmizlənməsi və Suriya dövlətinin ərazi bütövlüyü çərçivəsində böhranın aradan qaldırılmasından ibarətdir. Bir digər məsələ isə Türkiyə muxaliflərə verdiyi dəstəyi davam etdirmək istəyidir. Türkiyə iqtidar nümayəndələri öz çıxışlarında ən son ortaya çıxacaq tabloda muxaliflərin də təmsil olunmasını qətiyyətlə dilə gətirlər. Fəratın şərqində isə Türkiyənin ən önəmli hədəfi PYD/YPG/SYD kimi terror qruplaşmaları ilə mübarizənin gücləndirilməsindən ibarətdir (15).

## NƏTİCƏ

Türkiyə dövləti haqlı olaraq bu terror qruplaşmalarını PKK-nın davamı olaraq görür və onlarla apardığı mübarizəni terrorla mücadələ çərçivəsində dəyərləndir. Bu baxımdan Türkiyə Cumhuriyyəti PYD-yə dəstək verən dövlətlərlə də mübarizə aparmağa, ən azından diplomatik addımlar atmağa davam etməlidir. Bundan başqa, PKK və PYD-yə dəstək verməyən kürd sülalələri ilə münasibətlərini daha da yaxşılaşdırmaq üçün addımlar atmağa çalışmalıdır. Türkiyə həmçinin bu bölgədə olan digər ünsürlərlə ərəb və ya çeçen əhali ilə münasibətlərini daha da gücləndirməli və PYD-nin enerjidən gələn gəlirlərinin qarşısını almaq üçün müəyyən tədbirlər görməlidir. Bir digər bir məsələdə Türkiyə Suriya məsələsində addımladığı ölkələrlə münasibətlərində daha ehtiyyatlı olması məsələsidir. Nəticə olaraq onu da qeyd edə bilərik ki, siyasi konjektur Türkiyə Cumhuriyyətini qərarlı və çevik addımlar atmağa, dövlət daxilində hər zamankından daha çox birlik və bərabərliyə vadar edir.

## ƏDƏBİYYAT SİYAHISI


1. Oksana Antonenko, "US-Russia-Turkey Dynamics in Syria After 'Olive Branch': One Door Closes, Another Opens", Russia Matters, 26 Ocak 2018, https://www.russiamatters.org/analysis/us-russia-turkey-dynamics-syria-after-olive-branch-one-door-closes-another-opens, (Erişim tarihi: 23 Mart 2018).
2. "Bozdağ: 'Zeytin Dalı Harekatı, Meşru ve Uluslararası Hukuka Uygun Bir Harekattır'", Hürriyet, 20 Ocak 2018.
3. Parisa Hafezi ve Erika Solomon, "US Considers No-Fly Zone After Syria Crosses Nerve Gas 'Red Line'", Reuters, 13 Haziran 2013
4. David Axe, "For Syrians, a No-Fly Zone of Their Own", Reuters, 11 Ekim 2013
5. "Bürokrat Kendi İşini Yapmalı", Anadolu Ajansı, 10 Eylül 2012.
6. "Başbakan Erdoğan'ın Konuşmasının Tam Metni", Hürriyet, 3 Kasım 2012.
7. Hande Fırat, "Güvenli Bölgeye Ankara'nın Şartı", Hürriyet, 15 Ocak 2019.
8. "Turkey Outlines Locations for Potential Safe Zone in Syria", Hurriyet Daily News, 16 Ekim 2014.
9. Fikret Bila, "36. Paralelin Üstü Güvenli Bölge Olmalı", Milliyet, 2 Ekim 2014.
10. Anne Barnard, Mchael R. Gordon ve Eric Schmitt, "Turkey and US Plan to Create Syria 'Safe Zone' Free of ISIS", New York Times, 27 Temmuz 2015.
11. Donald J. Trump, Twitter, 13 Ocak 2019, twitter.com/realdonaldtrump/status/1084584259510304768, (Erişim tarihi: 2 Nisan 2019).
12. 18. Kurt Weyland ve Raul L. Madrid, When Democracy Trumps Populism: European and Latin American Lessons for the United States, (Cambridge University Press, Cambridge: 2019).
13. Joe Gould, "CENTCOM Chief Says Trump Did Not Consult Him on Syria Withdrawal Declaration", Defense News, 5 Şubat 2019
14. Alessandria Masi, "Fragmentation Could Threaten Safe Zone Plans: Syrian Military Expert", News Deeply, www.newsdeeply.com/syria/community/2017/03/03/fragmentation-could-threaten-safe-zone-planssyrian-military-expert, (Erişim tarihi: 2 Nisan 2019).
15. Taylan Bilgiç, "Syria 'Safe Zone' Should Be Entrusted to Turkey, Erdogan Says", Bloomberg, 3 Şubat 2019.

# BÖLGESEL DÜZEYDE DIŞ TİCARET İŞSİZLİK İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

**Dr. Öğr. Üyesi Pınar KOÇ**
Gümüşhane Üniversitesi

## ÖZET

Küreselleşme eğilimlerindeki artışlar ve bilimsel ve teknolojik gelişmeler dünya üretim hacminin ve ülkeler arasındaki mal ve hizmet akımlarının önemli ölçüde artmasını sağlamıştır. Bu bağlamda dünya ticaret hacmi de önemli ölçüde artmıştır. Özellikle ihracata dayalı büyüme politikaları izleyen ülkelerde dış ticaret hacmindeki artışların, üretim hacmini artırarak işsizlik oranlarını azaltması beklenmektedir. Dış ticaret hacminin artması, sadece ülke genelinde değil, bölgesel düzeyde ekonomik kalkınmanın sağlanması ve bölgeler arasındaki gelir eşitsizliklerinin giderilmesinde de önemli bir yere sahiptir. 2004-2007 dönemini kapsayan bu çalışmanın amacı, İBBS Düzey 2 kapsamında yer alan 26 bölgede dış ticaretin işsizlik oranları üzerindeki etkisini panel veri kullanarak analiz etmektir. Çalışmada, ortak korelasyonlu etkiler tahmincisine dayalı panel regresyon modeli kullanılmıştır. Tüm panel için elde edilen sonuçlara göre, ihracatın ithalatı karşılama oranı ile işsizlik oranı arasında negatif, ancak; istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki vardır. Birimler itibariyle elde edilen sonuçlar incelendiğinde TR32, TR52, TR72, TR90 ve TRC2 bölgelerinde ihracatın ithalatı karşılama oranı ile işsizlik oranı arasında negatif, TR33 ve TR63 bölgelerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Etkinin büyüklüğü ele alınan bölgenin gelişmişlik düzeyi, sektörel yapısı, işgücünün verimlilik düzeyi ve işgücünün niteliğine bağlı olarak değişmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** İhracatın İthalatı Karşılama Oranı, İşsizlik Oranı, Panel Veri Analizi

# ANALYSIS OF REGIONAL FOREIGN TRADE BETWEEN UNEMPLOYMENT RELATIONSHIP


## ABSTRACT

Increases in globalization trends and scientidic and technological advancements have led to a significant increase in world production volume and goods and service flows between countries. In this context the world trade volume also significantly have increased. It is expected that increases in the world trade volume decreases the unemployment rate by increasing the production volume in countries following export-oriented growth policies. Increasing the volume of foreign trade has an important place not only in the country but also in achieving economic development at regional level and in eliminating income inequalities between regions. The purpose of this study is to analyze the effect of foreign trade on the unemloyment rate by using panel data in 26 regions covered by NUTS Level 2 for the period 2004-2017. Panel regression model base on common correlated effect estimator was used in study. According to the results obtained fort he whole panel, there is a negative relationship between rate of exports meeting imports and unemployment rate but, it is statistically insignificant. When the results obtained by units are examined, there is a negative relationship between rate of exports meeting imports and unemployment rate in TR32, TR52, TR72, TR90 and TRC2 regions and it is statistically significant. But, there is a positive and statistically significant relationship between rate of exports meeting imports and unemployment rate in TR33 and TR63 regions. The magnitude of the impact varies by depending on the development level, sectorel structure, productivity and quality level of labor.


**Key Words:** Rate of exports meeting imports, unemployment rate, panel data analysis.

## GİRİŞ

Artan bilgi ve teknoloji, küreselleşme olgusunu hızlandırarak uluslararası mal ve hizmet akımlarıyla birlikte, ulusal ve uluslar arası faktör akımlarını da etkilemektedir. Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, Heckscher-Ohlin teorisi ve Stolper-Samuelson teorisine göre uluslararası ticaret ile işsizlik arasında negatif bir ilişki olması beklenmektedir. İhraç edilen malın üretiminde uzmanlaşılması durumunda, ihraç edilen mal sektöründe emek talebi artacak ve ücretlerin yükselmesi emek arzının ve dolayısıyla işsizliğin azalmasına neden olacaktır. Bununla birlikte ithalat yapılan sektörde emek talebinin azalması bu sektörde işsizliğin artmasına neden olacaktır.

Yapılan ampirik çalışmalar dış ticaretin işsizlik üzerindeki etkisinin piyasa koşullarına ve işgücü piyasalarının esnekliğine önemli ölçüde bağlı olduğunu göstermiştir. Matusz (1996), monopolcü piyasa koşullarının geçerli olduğu ve etki ücret teorisi çerçevesinde işleyen bir ekonomide dış ticaretin işsizliği azalttığı sunucuna ulaşırken, Melitz (2003) farklı yapılara sahip faaliyet gösterdiği bir piyasada serbest dış ticaretin işsizliği azalttığı sonucuna ulaşmıştır.

Krugman ve Venables (1995), ABD ve İngiltere'de dış ticaretin işsizliği azalttığı, ancak Avrupa ülkelerinde dış ticaretin daha yüksek işsizliğe neden olduğunu vurgulamaktadır. Krugman ele alınan ülke gruplarına göre farklı sonuçlar elde edilmesinin büyük ölçüde iş gücü piyasalarındaki kurumsal yapı farklılıklarından kaynaklandığını vurgulamaktadır.

Gaston (1998), ihracat ve ithalat fiyatlarının istihdam üzerinde belirleyici bir rol oynadığını vurgulamaktadır. İthalat fiyatlarının yüksek olduğu sektörlerde, yüksek fiyat düzeyi, toplam ithalat hacmini azaltarak istihdamı pozitif etkilemektedir. Bu bağlamda yüksek ithalat fiyatları ile işsizlik arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Dutt, Mitra ve Ranjan (2008), Ricardiyan model ve Heckscher-Ohlin modeli çerçevesinde dış ticaretin işsizlik üzerindeki etkisinin incelemiştir. Her iki model için elde edilen sonuçlar birbiriyle tutarlıdır. Çalışmada korumacılık arttıkça, işsizlik oranları yükselmektedir.Ancak korumacılığın işsizliği ne oranda etkileyeceği istihdam yasalarına, ticari birliklerin gücüne, sivil özgürlüklere, ülke ve işgücünün büyüklüğüne bağlıdır.

Belenkiy ve Riker (2015) ticaret akımlarının ve ticaret politikalarının işsizlik üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmaya göre ticraetin işsizlik oranları üzerinde nasıl bir etki yaratacağı ülkenin endüstriyel yapısına, çıktının sektörel dağılımına ve işgücü piyasalarının yapısına bağlıdır. Bununla birlikte uzun dönemde dış ticaret işsizlik oranlarını azaltmaktadır.

Zhou (2017) oligopolistik piyasa yapısının hakim olduğu bir ekonomide dış ticaretin işsizlik üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmaya göre uluslar arası ticaret ücret oranlarının yükselmesine neden olmaktadır.

## LİTERATÜR TARAMASI

Gözgör ve Pişkin (2011), Karaçor ve Saraç (2011), Çiftçi ve Çapkın (2013), Cütcü ve Cenger (2017), Ayhan (2018), Altuntepe (2018) ve Eygü (2018) Türkiye'de dış ticaretin işsizlik ve istihdam üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalardır.

Cütcü ve Cenger (2017) eşbütünleşme ve nedensellik testlerini kullanarak ithalat ihracat ve işsizlik arasındaki kısa dönemli ve uzun dönemli ilişkileri incelemiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre dış ticaret ile işsizlik arasında uzun dönemde herhangi bir eşbütünleşme ilişkisi yokken, kısa dönemde nedensellik söz konusudur.

Gözgör ve Pişkin (2011) 2004-2009 dönemini kapsayan çalışmalarında Türkiye'de dış ticaret işsizlik ilişkisini dinamik panel veri modelini kullanarak analiz etmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre bölgelerin dış ticaretten aldığı pay arttığında bölgesel düzeyde işsizlik oranları azalmaktadır.

Çiftçi ve Çapkın (2013) 1988-2012 dönemi için Türkiye'de cari açık ile işsizlik arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri analiz etmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre cari açık

ile işsizlik arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi bulunmakla birlikte, kısa dönemde işsizlikten cari açığa döğru nedensellik söz konusudur.

Ayhan (2018) 2005 Ocak-2014 Şubat dönemi için ihracat, ithalat ve istihdam düzeyi ilişkisini incelemiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre ihracat istihdam düzeyini pozitif etkilerken, ithalat istihdam düzeyini negatif etkilemektedir.

Eygü (2018) 1990-2017 dönemini kapsayan çalışmasında enflasyon ve dış ticaretin işsizlik üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre enflasyon ve dış ticaret ile işsizlik arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

Karaçor ve Saraç (2011) dış ticaret ile sanayi sektörü istihdam oranı arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri incelemiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre dış ticaret ile sanayi sektörü istihdam oranı arasında kısa dönemde bir ilişki yokken, uzun dönemde pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Altuntepe (2018) Karabük ili örneği çerçevesinde dış ticaret istihdam ilişkisini analiz etmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre; ithalat ile istihdam arasında kısa dönemde pozitif bir ilişki varken, uzun dönemde herhangi bir ilişki yoktur.

## YÖNTEM VE VERİ SETİ

200-2007 dönemini kapsayan bu çalışmada İBBS Düzey 2 kapsamında yer alan 26 bölgede dış ticaretin işsizlik üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Modelin bağımlı değişkeni ihracatın ithalatı karşılama oranı iken, modelin bağımsız değişkeni bölgesel işsizlik oranlarıdır. Çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak heterojen panel veri analizi kullanılmıştır.

Tablo 1. Yatay Kesit Bağımlılığının Testi Sonuçları

| **Değişkenler** | **CD Test** | **p** |
|---|---|---|
| **İşsizlik** | 17.874 | 0.000 |
| **Dış Ticaret** | 7.387 | 0.000 |

Panel veri analizlerinde öncelikle yatay kesit bağımlılığının varlığı test edilmelidir. Bu bağlamda öncelikle Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD test istatistiği kullanılmıştır. Tahmin sonuçları incelendiğinde serilerin yatay kesit bağımlılığına sahip oldukları görülmektedir. Bu bağlamda analizler yapılırken, yatay kesit bağımlılığını dikkate alan test istatistikleri kullanılmaktadır.

Tablo 2. Swamy S Homojenlik Testi Sonuçları

| **Değişkenler** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **z** | **p** |
|---|---|---|---|---|
| **Dış Ticaret** | 0.265 | 1.293 | 0.21 | 0.837 |
| **c** | 9.740 | 1.398 | 6.97 | 0.000 |
| **Parametrelerin tutarlılığı** | | $\chi^2$:1058.96 | p:0.0000 | |

Yatay kesit bağımlılığının varlığı test edildikten sonra serilerin homojen olup olmadığı da test edilmiştir. Tablonun en alt kısmında yer alan ki-kare istatistiğine ait olasılık değerine bakılarak parametrelerin homojen olup olmadığına karar verilmektedir. Sonuçlara göre $H_0$ hipotezi reddedilmiştir. Parametreler homojen değildir. Bu bağlamda öncelikle serilerin durağanlığı sınarak heterojen panel regresyon modeli kullanılmıştır.

Tablo 3. CİPS Panel Birim Kök Testi Sonuçları

| **Değişkenler** | **t** | **Kritik değerler** | | |
|---|---|---|---|---|
| | | **% 1** | **% 5** | **% 10** |
| **İşsizlik** | -2.461 | -2.340 | -2.170 | -2.070 |
| **Dış Ticaret** | -2.459 | | | |

Panel regresyon analizlerinde analize dahil edilecek değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Bu bağlamda serilerin durağanlığını test etmek için Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CİPS Panel Birim kök testi kullanılmıştır. Tahmin sonuçları incelendiğinde hesaplanan test istatistiklerinin kritik değerlerden büyük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla seriler düzey değerlerinde durağandır.

Tablo 4.Panel Regresyon Modeli Tahmin Sonuçları

| **Değişkenler** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **z** | **p** |
|---|---|---|---|---|
| **Dış ticaret** | -1.388 | 0.850 | -1.63 | 0.102 |
| **c_d_p** | 0.991 | 0.166 | 5.94 | 0.000 |
| **c** | 11.785 | 1.009 | 11.68 | 0.000 |
| | | **TR10 (İstanbul)** | | |
| **Değişkenler** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **z** | **p** |
| **Dış ticaret** | 1.824 | 7.099 | 0.26 | 0.797 |
| **c_d_p** | 1.043 | 0.344 | 3.03 | 0.002 |
| **c** | 11.450 | 4.330 | 2,64 | 0.008 |
| | | **TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli)** | | |
| **Değişkenler** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **z** | **p** |
| **Dış ticaret** | -1.928 | 1.730 | -1.11 | 0.265 |
| **c_d_p** | 1.271 | 0.241 | 5.26 | 0.000 |
| **c** | 10.431 | 1.624 | 6.35 | 0.000 |
| | | **TR22 (Balıkesir, Çanakkale)** | | |
| **Değişkenler** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **z** | **p** |
| **Dış ticaret** | 0.998 | 0.812 | 0.12 | 0.902 |
| **c_d_p** | 0.769 | 0.124 | 6.20 | 0.000 |
| **c** | 6.300 | 1.019 | 6.18 | 0.000 |
| | | **TR31(İzmir)** | | |
| **Değişkenler** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **z** | **p** |
| **Dış ticaret** | -8.358 | 6.625 | -1.26 | 0.207 |
| **c_d_p** | 0.322 | 0.412 | 0.78 | 0.434 |
| **c** | 21.689 | 6.041 | 3.59 | 0.000 |
| | | **TR32 (Aydın, Denizli, Muğla)** | | |
| **Değişkenler** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **z** | **p** |
| **Dış ticaret** | -1.939 | 0.936 | -2.07 | 0.038 |
| **c_d_p** | 1.778 | 0.261 | 6.81 | 0.000 |
| **c** | 11.915 | 1.551 | 7.68 | 0.000 |
| | | **TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak)** | | |

| Değişkenler | Katsayı | Std. Hata | z | p |
|---|---|---|---|---|
| Dış ticaret | 2.814 | 0.637 | 4.42 | 0.000 |
| c_d_p | 1.097 | 0.194 | 5.65 | 0.000 |
| c | 3.313 | 0.771 | 4.30 | 0.000 |
| **TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik)** | | | | |
| **Değişkenler** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **z** | **p** |
| Dış ticaret | -1.782 | 3.412 | -0.52 | 0.603 |
| c_d_p | 1.0007 | 0.220 | 4.54 | 0.000 |
| c | 10.504 | 2.070 | 5.07 | 0.000 |
| **TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova)** | | | | |
| **Değişkenler** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **z** | **p** |
| Dış ticaret | 0.991 | 1.904 | 0.52 | 0.601 |
| c_d_p | 1.640 | 0.228 | 7.17 | 0.000 |
| c | 11.007 | 3.871 | 2.84 | 0.004 |
| **TR51 (Ankara)** | | | | |
| **Değişkenler** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **z** | **p** |
| Dış ticaret | -6.671 | 6.259 | -1.07 | 0.287 |
| c_d_p | 0.783 | 0.372 | 2.10 | 0.035 |
| c | 16.196 | 4.012 | 4.04 | 0.000 |
| **TR52 (Konya, Karaman)** | | | | |
| **Değişkenler** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **z** | **p** |
| Dış ticaret | -7.313 | 1.957 | -3.74 | 0.000 |
| c_d_p | 1.386 | 0.329 | 4.21 | 0.000 |
| c | 16.921 | 2.409 | 7.02 | 0.000 |
| **TR61 (Antalya, Isparta, Burdur)** | | | | |
| **Değişkenler** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **z** | **p** |
| Dış ticaret | -0.845 | 2.318 | -0.36 | 0.715 |
| c_d_p | 0.664 | 0.438 | 1.52 | 0.130 |
| c | 10.250 | 3.285 | 3.12 | 0.002 |
| **TR62 (Antalya, Mersin)** | | | | |
| **Değişkenler** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **z** | **p** |
| Dış ticaret | -8.177 | 7.112 | -1.15 | 0.250 |
| c_d_p | 2.655 | 0.580 | 4.57 | 0.000 |
| c | 21.461 | 6.252 | 3.43 | 0.001 |
| **TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye)** | | | | |
| **Değişkenler** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **z** | **p** |
| Dış ticaret | 11.488 | 4.302 | 2.67 | 0.008 |
| c_d_p | 1.068 | 0.400 | 2.67 | 0.008 |
| c | 7.654 | 2.492 | 3.07 | 0.002 |
| **TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir)** | | | | |
| **Değişkenler** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **z** | **p** |
| Dış ticaret | -4.300 | 2.852 | -1.51 | 0.132 |
| c_d_p | 1.914 | 0.399 | 4.79 | 0.000 |
| c | 14.981 | 3.260 | 4.59 | 0.000 |
| **TR 72 (Kayseri, Sivas, Yozgat)** | | | | |
| **Değişkenler** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **z** | **p** |
| Dış ticaret | -4.984 | 2.028 | -2.46 | 0.014 |
| c_d_p | 0.865 | 0.250 | 3.45 | 0.001 |
| c | 15.303 | 1.827 | 8.38 | 0.000 |
| **TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın)** | | | | |
| **Değişkenler** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **z** | **p** |
| Dış ticaret | -3.771 | 4.453 | -0.85 | 0.397 |
| c_d_p | 0.276 | 0.435 | 0.63 | 0.526 |
| c | 8.833 | 1.225 | 7.21 | 0.000 |

| TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) | | | | |
|---|---|---|---|---|
| **Değişkenler** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **z** | **p** |
| **Dış ticaret** | -0.455 | 0.643 | -0.71 | 0.497 |
| **c_d_p** | 0.952 | 0.455 | 2.09 | 0.036 |
| **c** | 7.466 | 1.038 | 7.19 | 0.000 |
| **TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya)** | | | | |
| **Değişkenler** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **z** | **p** |
| **Dış ticaret** | 0.302 | 2.521 | 0.12 | 0.904 |
| **c_d_p** | 0.306 | 0.219 | 1.40 | 0.162 |
| **c** | 6.581 | 1.707 | 3.86 | 0.000 |
| **TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane)** | | | | |
| **Değişkenler** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **z** | **p** |
| **Dış ticaret** | -0.354 | 0.133 | -2.66 | 0.008 |
| **c_d_p** | -0.120 | 0.196 | -0.61 | 0.540 |
| **c** | 8.372 | 0.993 | 8.43 | 0.000 |
| **TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)** | | | | |
| **Değişkenler** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **z** | **p** |
| **Dış ticaret** | -1.671 | 1.069 | -1.56 | 0.118 |
| **c_d_p** | 0.298 | 0.265 | 1.12 | 0.261 |
| **c** | 7.164 | 0.881 | 8.13 | 0.000 |
| **TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)** | | | | |
| **Değişkenler** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **z** | **p** |
| **Dış ticaret** | 0.330 | 1.231 | 0.27 | 0.788 |
| **c_d_p** | 0.641 | 0.696 | 0.92 | 0.357 |
| **c** | 5.375 | 2.526 | 2.13 | 0.033 |
| **TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)** | | | | |
| **Değişkenler** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **z** | **p** |
| **Dış ticaret** | -1.183 | 0.864 | -1.37 | 0.171 |
| **c_d_p** | 1.856 | 0.888 | 2.09 | 0.037 |
| **c** | 15.678 | 2.814 | 5.57 | 0.000 |
| **TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari)** | | | | |
| **Değişkenler** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **z** | **p** |
| **Dış ticaret** | 0.049 | 0.202 | 0.24 | 0.808 |
| **c_d_p** | 1.523 | 0.832 | 1.83 | 0.067 |
| **c** | 11.497 | 1.468 | 7.83 | 0.000 |
| **TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)** | | | | |
| **Değişkenler** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **z** | **p** |
| **Dış ticaret** | -5.943 | 4.959 | -1.20 | 0.231 |
| **c_d_p** | 1.796 | 0.700 | 2.56 | 0.010 |
| **c** | 20.460 | 5.763 | 3.55 | 0.000 |
| **TRC2 ( Şanlıurfa, Diyarbakır)** | | | | |
| **Değişkenler** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **z** | **p** |
| **Dış ticaret** | -5.662 | 1.544 | -3.67 | 0.000 |
| **c_d_p** | 1.737 | 0.593 | 2.93 | 0.003 |
| **c** | 7.563 | 1.849 | 4.09 | 0.000 |
| **TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)** | | | | |
| **Değişkenler** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **z** | **p** |
| **Dış ticaret** | -0.147 | 1.474 | -0.09 | 0.247 |
| **c_d_p** | -1.485 | 0.934 | -1.58 | 0.529 |
| **c** | 8.246 | 5.354 | 1.054 | 0.162 |

Tüm panel için elde edilen sonuçlara göre, ihracatın ithalatı karşılama oranı ile işsizlik oranı arasında negatif, ancak; istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki vardır. Birimler itibariyle elde

edilen sonuçlar incelendiğinde TR32, TR52, TR72, TR90 TRC2 bölgelerinde ihracatın ithalatı karşılama oranı ile işsizlik oranı arasında negatif, TR33, TR63 bölgelerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.TR32 bölgesinde ihracatın ithalatı karşılama oranındaki bir birimlik artış, işsizlik oranını 1.93 birim azalmaktadır. TR52 bölgesinde ihracatın ithalatı karşılama oranındaki artış, işsizlik oranının 7.31 birim azaltmaktadır. TR72 bölgesinde ihracatın ithalatı karşılama oranındaki bir birimlik artış, işsizlik oranını 4.98 birim azaltmaktadır. TR90 ve TRC2 bölgelerinde ihracatın ithalatı karşılama oranındaki bir birimlik artış, işsizlik oranını sırasıyla; 0.35 birim ve 5.66 birim azaltmaktadır. TR33 ve TR63 bölgelerinde ihracatın ithalatı karşılama oranındaki bir birimlik artış, işsizlik oranını sırasıyla; 2.81 ve 11.48 birim artırmaktadır.

## SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

2004-2017 dönemini kapsayan bu çalışmada İBBS Düzey 2 kapsamında yer alan 26 bölgede dış ticaret ile işsizlik pranı arasındaki ilişki heterojen panel regresyon modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Modelin bağımlı değişkeni ihracatın ithalatı karşılama oranı iken, modelin bağımsız değişkeni bölgesel işszilik oranlarıdır. Etkinin büyüklüğü ele alınan bölgenin gelişmişlik düzeyi, sektörel yapısı, işgücünün verimlilik düzeyi ve işgücünün niteliğine bağlı olarak değişmektedir. Tüm panel için elde edilen sonuçlara göre, ihracatın ithalatı karşılama oranı ile işsizlik oranı arasında negatif, ancak; istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki vardır. Birimler itibariyle elde edilen sonuçlar incelendiğinde TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) TR52 (Konya, Karaman), TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat), TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artivn, Gümüşhane) ve TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) bölgelerinde ihracatın ithalatı karşılama oranı ile işsizlik oranı arasında negatif, TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak) ve TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) bölgelerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.TR32 bölgesinde ihracatın ithalatı karşılama oranındaki bir birimlik artış, işsizlik oranını 1.93 birim azalmaktadır. TR52 bölgesinde ihracatın ithalatı karşılama oranındaki artış, işsizlik oranının 7.31 birim azaltmaktadır. TR72 bölgesinde ihracatın ithalatı karşılama oranındaki bir birimlik artış, işsizlik oranını 4.98 birim azaltmaktadır. TR90 ve TRC2 bölgelerinde ihracatın ithalatı karşılama oranındaki bir birimlik artış, işsizlik oranını sırasıyla; 0.35 birim ve 5.66 birim azaltmaktadır. TR33 ve TR63 bölgelerinde ihracatın ithalatı karşılama oranındaki bir birimlik artış, işsizlik oranını sırasıyla; 2.81 ve 11.48 birim artırmaktadır.

## KAYNAKÇA

1.Altuntepe, N. (2018). Dış Ticaretin İstihdam Üzerine Etkilerinin Analizi: Karabük İli Örneği (2006:1-2017:12). *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergis*i, Cilt 25, Sayı 3, 895-911.

2.Ayhan, F. (2018). Türkiye Ekonomisinde İhracat, İthalat ve İstihdam Düzeyi İlişkisinin Uygulamalı Analizi *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, s. 115-135.

3.Belenkiy, M. & Riker, D. (2015). Theory and Empirical Evidence Linking International Trade and to Unemployment Rates. *Journal of International Commerce and Economics*, 81, 1-11.

4.Cütçü, İ. & Cenger, H. (2017). "Türkiye'de Dış Ticaret ve İşsizlik Arasındaki İlişki: Yapısal Kırılmalı Zaman Serisi Analizi", III. Uluslar arası Girişimcilik, İstihdam ve Kariyer Kongresi, 12-15 Ekim 2017, Muğla.

5.Dutt, P., Mitra, D. & Ranjan, P. (2008). International Trade and Unemployment: Theory and Cross-National Evidence. INSEAD Working Paper, http:// file:// C:/Users /P% C4% B1na r% 20KO%C3%87/Downloads/SSRN-id1085994.pdf, Erişim Tarihi:15.08.2019.

6.Eygü, H. (2018). Enflasyon İşsizlik ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği (1990-2017). *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 96-112.

7.Gaston, N. (1998). The Impact of International Trade and Protection on Australian Manufacturing Employment. *Australian Economic Papers*, Vol. 37, No. 2, 119-136.

8.Gözgör, G. & Pişkin, A. (2011). İşsizlik ve Dış Ticaret: Türkiye'deki Bölgeler için Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi-Dinamik Panel Veri Yaklaşımı. *Business and Economics Research Journal*, 2(3), s.121-138.

9.Karaçor, Z. & Saraç, T. B. (2011). Dış Ticaret ile Sanayi Sektörü İstihdam Oranı Arasındaki Kısa ve Uzun Dönem İlişkisi: Türkiye Örneği (1963-2009). *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergis*i, Cilt 18, Sayı 2, 181-194.

10.Çiftçi, N. & Çapkın, R. (2013). Türkiye Ekonomisinde Cari Açık ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin VAR Tekniği İle Analizi. İnönü Üniversitesi Uluslar arası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 157-182.

11.Krugman, P. & Venables, A. J. (1995). Globalization and Inequality of Nations. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol.110, No.4, 857-880.

12.Matusz, S. (1996). International Trade, the Division of Labor and Unemployment. *International Economic Review*, Vol. 37, Issue 1, 71-84.

13.Melitz, M. J. (2003). The Impact of Trade on Intra-Industry Reallocations and Aggregate Industry Productivity. *Econometrica*, Vol.17, No.6, 1695-1725.

14.Pesaran, M. (2007).A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of applied Econometrics*, Vol:22, 265-312

15.Peseran, M. (2004). General Diagnostic Tests for Corss Section Dependence in Panels. IZA Discussion Paper, 1240.

# UZUN DÖNEMDE EK ÇALIŞAN HİPOTEZİNİN GEÇERLİLİĞİNİN ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

**Pınar KOÇ**
Gümüşhane Üniversitesi

## ÖZET

Toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı kalkınma politikaları, sürdürülebilir kalkınma programlarının vazgeçilmez parçalarından biridir. Bu bağlamda kadınlara yönelik her türlü ayrımcılığın kaldırılması, şiddetin önlenmesi ve kadınların güçlendirilmesine yönelik politikalar benimsenmekte ve yeni politikalar geliştirilmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma politikaları çerçevesinde 10. Kalkınma Planı'nda Türkiye'de de kadınların işgücüne katılım oranlarının ve kadın istihdamının artırılmasına yönelik hedefler belirlenerek, dengeli bir iş-aile yaşamının kurulması, kadın istihdamının artırılması ve çocuk sahibi olan kadınların işgücü piyasalarından kopmasına engel olacak yasal düzenlemelerin gerçekleştirileceği dile getirilmiş; gerekli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan yasal düzenlemelerin de etkisiyle, 2000'li yılların başlarında kadınların işgücüne katılım oranları ortalama % 26'lar civarında seyrederken, bugün % 34'lere kadar yükselmiştir. Ancak, yıllar itibariyle dalgalanma göstermekle birlikte, erkek işsizlik oranlarının arttığı gözlenmektedir. Erkek işsizlik oranı 2000 yılında 6.6 iken, bugün 9.4'tür. Bu bağlamda bu çalışmada Maki eşbütünleşme testi ve FMOLS testi kullanılarak kadınların işgücüne katılım oranı ile erkek işsizlik oranları arasındaki uzun dönemli ilişkiler analiz edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre kadınların işgücüne katılım oranları ile erkek işsizlik oranları arasında uzun dönemde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Erkek işsizlik oranındaki 1 birimlik artış, kadınların işgücüne katılım oranını 1.30 birim azaltmaktadır. Ek çalışan etkisi hipotezine göre erkek işsizlik oranları ile kadınların işgücüne katılım oranları arasında pozitif bir ilişki olması beklenirken, negatif bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum Türkiye'de caydırıcı ek çalışan etkisinin geçerli olduğunu göstermektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Caydırıcı Ek Çalışan Etkisi**,** Ek Çalışan Etkisi, Eşbütünleşme Analizleri

# ANALYSIS OF VALIDITY OF THE ADDED WORKER EFFECT HYPOTHESIS IN THE LONG TERM: EXAMPLE OF TURKEY


## ABSTRACT

Development policies based on gender equality are one of the indispensible elements of sustainable development programs. In this context, policies for eliminating all kinds of discrimination against women, preventing violence and empowering women are adopted and new policies are developed.

Within the framework of sustainable development policies, 10th Development Plan is to aims increase female labor force participation rate and female employment rate in Turkey. It was stated that legal arrangements will be made to ensure a balanced work-family life, increase female employment and prevent women with children from breaking away from the labor markets and necessary legal arrangements was made. As a result of the legal regulations, the female labor force participation rate in the early 2000s was around 26 % on average and toda it has increased to 34 %. However, although it has been fluctuating over the years, male unemployment rates have increased. In this context, long term relationship between female labor participation rate and male unemployment rates were analyzed by using Maki cointegration test and FMOLS test. According to the results ut the study, there is a negative and statistically significant relationship between female labor force participation rates and male unemployment rates in the long term. The one unit increase in the male unemployment rate reduces the female labor force participation rate by 1.30 units. According to the added worker effect hypothesis, it is expected that there is a positive relationship between male unemployment rate and the female labor force participation rate. But, it is conluded that there is a negative relationship between male unemployment rate and the female labor force participation rate. This result shows that the discouraged worker effect is valid.


**Key Words:** The Discouraged worker effect, the added worker effect, Cointegration tests.

## GİRİŞ

Kadın hem üretim faktörü olarak cari üretim sürecinde hem de gelecek dönemlerde beşeri sermaye stokunun oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma politikaları çerçevesinde cinsiyet eşitsizliklerinin giderilmesi, şiddetin önlenmesi ve güçlü kadınlar yetiştirilebilmesi adına önemli kararlar alınmaktadır. Bu bağlamda 10. Kalkınma Planı'nda kadınları işgücüne katılım oranlarının artırılması kalkınma programının temel hedefleri arasına alınmış ve adınların işgücüne katılım oranlarını artırmak için gerekli yasal düzenlemeler yapılmıştır.

İşçi işveren ilişkilerinde cinsiyet ayrımcılığına son verilmesi, kadınlar tarafından satılan belirli ürünlerde vergi muafiyetinin sağlanması, kendi nam ve hesabına çalışan çiftçilerin sigorta kapsamına alınması için aile reisi olması şartının kaldırılması, 18 yaşından büyük kadınların sigorta primlerinin belirli bir dönem boyunca işsizlik sigortası fonundan

karşılanması ve kadın girişimciler için kredi desteğinin sağlanması bu bağlamda yapılan düzenlemelerdir.

Nitekim; Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranları incelendiğinde 2000'li yılların başlarında kadınların işgücüne katılım oranlarının ortalama % 26'lar civarında seyrederken, Bugün % 34'lere kadar yükseldiği gözlenmektedir. Ancak; yıllar itibariyle dalgalanma göstermekle birlikte, erkek işsizlik oranlarında da artış olduğu göze çarpmaktadır. Erkek işsizlik oranı 2000 yılında 6.6 iken, bugün 9.4'tür. Bu bağlamda bu çalışmada erkek işsizlik oranları ile kadınların işgücüne katılım oranları arasındaki uzun dönemli ilişkiler analiz edilerek, Türkiye'de uzun dönemde ek çalışan etkisinin geçerli olup olmadığı test edilmiştir. Analize geçmeden önce ek çalışan etkisi kavramsal düzeyde ele alınarak, ilgili literatüre değinilmiştir.

## TEORİK ÇERÇEVE

İşgücü piyasasında meydana gelen konjonktürel dalgalanmaların işgücüne katılım oranlarını önemli ölçüde etkilemesi beklenmektedir. Bu bağlamda ek çalışan etkisi ve caydırıcı ek çalışan etkisi olmak üzere iki farklı etki söz konusu olmaktadır. Erkek işsizlik oranlarındaki artışların kadınların işgücüne katılım oranlarını artırması ek çalışan etkisi olarak adlandırılırken; erkek işsizlik oranlarındaki artışların kadınların çalışma isteğini azaltarak, kadınların işgücüne katılım oranlarını olumsuz etkilemesi caydırıcı ek çalışan etkisi olarak adlandırılmaktadır (Lundberg,1985: 11). Serneels (2002) ek çalışan etkisini hanehalkı üyelerinden birinin işsiz kalması durumunda diğer hane halkı üyelerinin emek arzını artırması olarak tanımlamaktadır.

Ek çalışan etkisi ile ilgili ilk çalışma Mincer (1962) tarafından yapılmıştır. Mincer (1962) evli çiftler üzerinde yaptığı araştırmada, kocanın işsiz kaldığı dönemlerde, kadınların gelir kaybını telafi edebilmek adına emek arzını artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Ashanfelter (1980), Bardhan (1984) ve Maloney (1991) tarafından yapılan çalışmalarda, ek çalışan etkisinin çok küçük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Stephens (2001) yaşam döngüsü modelinden hareketle ek çalışan etkisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Juhn ve Potter (2007) eşleri işten çıkarıldığında kadınların iş gücü piyasalarına dahil olma eğilimlerinin hala yüksek olduğu ve kadınların eğitim düzeyindeki artışın da kadınların işgücüne katılımında önemli rol oynadığını vurgulamıştır. Evans (2018) Avustralya'da ek çalışan etkisinin mi yoksa caydırıcı ek çalışan etkisinin mi geçerli olduğunu incelediği çalışmada, ekonomik daralma dönemlerinde başlangıçta ek çalışan etkisinin geçerli olduğu; ancak belirli bir noktadan sonra döngünün tersine döndüğü sonucuna ulaşmıştır. Bu bağlamda Evans (2018) toplam etkinin döngüsel olduğunu vurgulamaktadır.

## LİTERATÜR TARAMASI

Türkiye'de ek çalışan etkisinin geçerliliğini inceleyen sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Başlevent ve Onaran (2003), Değirmenci ve İlkkaracan (2013), Karaoğlan ve Ökten (2012),

Ayhan (2018), Özden (2017), Arısoy (2018) Türkiye'de ek çalışan etkisinin geçerli olup olmadığını analiz eden çalışmalardır. Değirmenci ve İlkkaracan (2013), Karaoğlan ve Ökten (2015), Ayhan (2018) tarafından yapılan çalışmalarda Türkiye'de özellikle kriz dönemlerinde ek çalışan etkisinin geçerli ancak sınırlı olduğunu sonucuna ulaşmıştır.

Özden (2017) 1988-2014 dönemini kapsayan çalışmasında Türkiye işgücü piyasalarının caydırıcı yapıya sahip olduğunu vurgulamaktadır. Arısoy (2018) uzun dönemde işsizlik oranları ve kadınların işgücüne katılım oranları arasındaki uzun dönemli ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre Türkiye'de uzun dönemde işsizlik oranları ile kadınların işgücüne katılım oranları arasında herhangi bir ilişki yoktur.

## YÖNTEM VE VERİ SETİ

1990-2017 dönemini kapsayan bu çalışmada çalışmada erkek işsizlik oranları ile kadınların işgücüne katılım oranları arasındaki uzun dönemli ilişkiler analiz edilerek, Türkiye'de uzun dönemde ek çalışan etkisinin geçerli olup olmadığı test edilmiştir. Çalışmada Maki Eşbütünleşme Testi ile erkek işsizlik oranları ile kadınların işgücüne katılım oranları arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı belirlenmiş, FMOLS testi kullanılarak değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin yönü ve derecesi tespit edilmiştir. Modelin bağımlı değişken kadınların işgücüne katılım oranlarıdır. Modelin bağımsız değişkeni erkek işsizlik oranlarıdır. Bununla birlikte modele yapısal kırılma tarihlerini de dikkate alan bir yapay değişken eklenmiştir.

## TAHMİN SONUÇLARI

Maki eş bütünleşme testini kullanarak iki değişken arasındaki arasındaki uzun dönemli ilişkileri analiz edebilmek için, serilerin birinci farklarında durağan olması gerekmektedir. Bu bağlamda analize geçmeden önce serilerin durağanlığını sınamak için Zivot Andrews birim kök testi yapılmıştır.

Tablo 1. Zivot Andrews Birim Kök Testi Sonuçları

| Değişkenler | Test istatistiği | Kritik değerler % 1 | % 5 | % 10 | Kırılma Tarihi | Karar |
|---|---|---|---|---|---|---|
| **FLR** | -2.11 | -5.34 | -4.80 | -4.58 | 2003 | **H0 Kabul** |
| **MUR** | -3.77 | | | | 2001 | **H0 Kabul** |
| **ΔFLR** | -8.88 | | | | 2004 | **H0 Red** |
| **ΔMUR** | -5.54 | | | | 2010 | **H0 Red** |

Zivot Andrews birim kök testinde $H_0$ hipotezi serilerin yapısal kırılmalar altında birim kök içerdiğini söylemektedir. Bu bağlamda hesaplanan test istatistiklerinin kritik değerlerden küçük olması durumunda $H_0$ hipotezi reddedilemezken, hesaplanan test istatistiklerinin kritik değerlerden büyük olması durumunda $H_0$ hipotezi reddedilir. $H_0$ hipotezinin reddedilmesi serilerin durağan olduğu anlamına gelmektedir. Bu bağlamda serilerin düzey değerleri incelendiğinde hesaplanan test istatistiklerinin kritik değerlerden büyük olduğu görülmektedir. Seriler düzeylerinde durağan değildir. Ancak; birinci farkı alınmış serileri için hesaplanan test

istatistikleri incelendiğinde hesaplanan değerlerin kritik değerlerden büyük olduğu görülmektedir. Seriler birinci farklarında durağandır.

Değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi olup olmadığını test etmek için Maki eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Tablo 2 Maki eş bütünleşme testi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 2: Maki Eşbütünleşme Testi Sonuçları

| **H0** | **Kadınların İşgücüne Katılım Oranları ile İşsizlik Oranları Arasında eşbütünleşme yoktur** | | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| | **Test İstatistiği** | **Kritik Değerler** | | | **Kırılma Tarihleri** |
| | | **% 1** | **% 5** | **% 10** | |
| **Model 1** | -5.78 | -6.05 | -5.50 | -5.24 | 1992, 1994, 1996, 2006 |
| **Model 2** | -8.35 | -5.86 | -5.36 | -5.07 | 1992, 1994 |

Hesaplanan test istatistikleri kritik değerlerden büyük olduğu için değişkenler arasında eşbütünleşme olmadığını söyleyen H0 hipotezi reddedilmektedir. Kadınların işgücüne katılım oranları ile erkek işsizlik oranları arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır.Son olarak değişkenler arasındaki ilişkinin derecesini ve yönünü belirlemek için FMOLS testi yapılmıştır. Tablo 3 FMOLS tahmin sonuçlarını vermektedir.

Tablo 3: FMOLS Testi Tahmin Sonuçları
**Bağımlı Değişken:** FLR

| **Değişken** | **Katsayı** | **Std. Hata** | **t** | **p** |
|---|---|---|---|---|
| MUR | -1.307274 | 0.567476 | -2.303664 | 0.0306 |
| Yapısal Kırılmalar | -0.905353 | 2.077306 | -.435830 | 0.0670 |
| C | 39.70807 | 4.766891 | 8.329972 | 0.0000 |

Tahmin sonuçları incelendiğinde % 5 anlam düzeyinde erkek işsizlik oranları ile kadınların işgücüne katılım oranları arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir. Bununla birlikte yapısal kırılma dönemlerinin temsil eden değişken negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Erkek işsizlik oranındaki 1 birimlik artış, kadınların işgücüne katılım oranını 1.30 birim azaltmaktadır. Ek çalışan etkisi hipotezine göre erkek işsizlik oranları ile kadınların işgücüne katılım oranları arasında pozitif bir ilişki olması beklenirken, negatif bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum Türkiye'de caydırıcı ek çalışan etkisinin geçerli olduğunu göstermektedir.

## TARTIŞMA VE SONUÇ

Kadın hem üretim faktörü olarak cari üretim sürecinde, hem de gelecek dönemlerde beşeri sermaye stokunun oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma politikaları çerçevesinde cinsiyet eşitsizliklerinin giderilmesi, şiddetin önlenmesi ve güçlü kadınlar yetiştirilebilmesi adına önemli kararlar alınmaktadır. Bu bağlamda 10. Kalkınma Planı'nda kadınların işgücüne katılım oranlarının artırılması kalkınma programının temel

hedefleri arasına alınmış ve kadınların işgücüne katılım oranlarını artırmak için gerekli yasal düzenlemeler yapılmıştır.

Nitekim; Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranları incelendiğinde 2000'li yılların başlarında kadınların işgücüne katılım oranlarının ortalama % 26'lar civarında seyrederken, Bugün % 34'lere kadar yükseldiği gözlenmektedir. Ancak; yıllar itibariyle dalgalanma göstermekle birlikte, erkek işsizlik oranlarında da artış olduğu göze çarpmaktadır. Erkek işsizlik oranı 2000 yılında 6.6 iken, bugün 9.4'tür. Bu bağlamda bu çalışmada erkek işsizlik oranları ile kadınların işgücüne katılım oranları arasındaki uzun dönemli ilişkiler analiz edilerek, Türkiye'de uzun dönemde ek çalışan etkisinin geçerli olup olmadığı test edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre % 5 anlam düzeyinde erkek işsizlik oranları ile kadınların işgücüne katılım oranları arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir. Erkek işsizlik oranındaki 1 birimlik artış, kadınların işgücüne katılım oranını 1.30 birim azaltmaktadır. Bu durum Türkiye'de caydırıcı ek çalışan etkisinin geçerli olduğunu göstermektedir. Elde edilen sonuçlar Özden (2017) tarafından elde edilen sonuçlarla tutarlıdır.

Türkiye ekonomisinin istihdam yaratamaması, üniversite mezunu sayısındaki önemli artışa rağmen, verilen öğretimin teorik düzeyde kalması, bölgeler arasındaki eşitsizlikler nedeniyle özellikle doğu ve güneydoğu Anadolu bölgelerinde iş imkanlarının ve kaynakların diğer bölgelere oranla kısıtlı olması caydırıcı ek çalışan etkisinin ortaya çıkmasında rol oynayan temel faktörlerdir.

Bu bağlamda Türkiye'de eğitim sisteminin piyasa ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde düzenlenmesi, ithalata bağımlılığın azaltılarak, yerli ve milli sermayenin artırılması, fiziki ve beşeri sermayenin yanı sıra sosyal sermayenin de güçlendirilmesi gerekmektedir.

**KAYNAKÇA**

1.Arısoy, I. (2018). An Empirical Examination of Unemployment Invariance Hypothesis, Discouraged and Added Worker Effects in Turkey. *International Journal of Economics and Financial Issues*, Vol. 8, Issue. 6, 11-14.

2.Ashan, F. (1980). Unemployment as Disequilibrium in a Model of Aggregate Labor Supply. *Econometrica*, Vol.48, Issue. 3, 547-564.

3.Ayhan, H. S. (2018). Married Women's Added Worker Effect During the 2008 Economic Crisis-The Case of Turkey. *Review of Economics of the Household*, Volume. 16(3), 767-790.

4.Bardhan, P. (1984). *Land, Labor and Rural Poverty: Essays in Development Economics*. New York: Columbia University Press.

5.Başlevent, C. & Onaran, Ö. (2003). Are Married Women in Turkey More Likely to Become Added or Discouraged Workers?. *Review of Labor Economics and Industrial Relations*, Volume. 17, Issue. 3, 439-458.

6.Değirmenci, S. & İlkkaracan, I. (2013). Economic Crises and the Added Worker Effect in the Turkish Labor Market. Levy Economics Institute, Working Paper No. 774.

7.Evans, A. (2018). Evidence of the Added Worker and Discouraged Worker Affects in Australia. *International Review of Applied Economics*. Volume. 32, Issue.4, 472-488.

8.Juhn, C. & Potter, S. (2001). *Is There Still an Added Worker Effect?*, Staff Report, No. 310, Federal Reserve Bank of New York, New York.

9.Karaoğlan, D. & Ökten, Ç. (2012). Labor Force Participation of Married Women in Turkey: Is There an Added or a Discouraged Worker Effect?. IZA Discussion Paper, No. 6616.

10.Lundberg, S. (1985). The Added Worker Effect. *Journal of Labor Economics*. Vol. 3, No.1, 11-37.

11.Maki, D. (2012). Tests for Cointegration Allowing for an Unknown Number of Breaks. *Economic Modelling*, 29(5), 2011-2015.

12.Maloney, T. (1991). Unobserved Variables and the Elusive Added Worker Effect. *Economica*. 58(230), 173-187.

13.Mincer, J. (1962). Labor Force Participation of Married Women: A Study of Labor Supply. NBER Working Paper.

14.Özden, O. (2017). Discouraged Workers in the Turkish Labor Market:1988-2014. International Journal of Social Sciences and Education Research. Volume. 3(3), 734-750.

15.Serneels, P. (2002). The Added Worker Effect and Intrahoushold Aspects of Unemployment, CSAE WPS/2002-14.

16.Stephens, M. (2001). *Worker Displacement and the Added Worker Effect*. NBER Working Paper No.8260.

17.Zivot, E. & Andrews, D. (1992). Further Evidence On The Great Crash, The OilPrice Shock, and The Unit Root Hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, vol. 10, no. 3, 251-270.

# LOKMAN (AS) HAKKINDAKİ TARTIŞMALARA BİR BAKIŞ

**Dr. Öğr. Üyesi Rabia MERT**
Sinop Üniversitesi

## ÖZET

Lokman Hekim, Türkler ve Müslümanlar arasında hikmetli sözleri ve hekimliği ile tanınan ünlü bir şahsiyet olup Kur'an'da da kendisinden bahsedilmektedir. Lokman Hekim hakkında İslam dünyasında ve Batı'da bazı hususlarda tartışmalar mevcuttur. İslam dünyasında Lokman Hekim hakkındaki görüş farklılıkları onun kim olduğu noktasında iken Batı'da şahsiyeti ve öğütleri bağlamında olup bazı şahıslarla özdeşleştirilmektedir. Müslümanlara ait kaynaklarda Lokman Hekim'in soyu Hz. İbrahim'e dayandırılırken bazı kaynaklarda ise Hz. Eyyub'un kız kardeşinin veya teyzesinin oğlu olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Ad kavminden, Habeşli bir köle ve Hz. Davud zamanında vezirlik yapan bir kimse olduğuna dair bilgilere de rastlanılmaktadır. Lokman Hekim hakkında Müslümanlar arasındaki tartışmalardan birisi de onun nebi mi hikmet sahibi bir kimse mi olduğu noktasındadır. Genel görüş onun hikmet sahibi biri olduğu yönündedir. Batılılar ise Lokman Hekim'i Tevrat'ta bahsi geçen Belam, Yunanlı Ezop ve Arami bilge Ahikar ile benzeştirmektedirler. Belam'ın akıbeti kötü bir kimse olduğu bilinmektedir ki onun Kur'an'da kendisine hikmet verildiği söylenilerek olumlu bir şekilde bahsedilen Lokman Hekim olması uygun değildir. Ayrıca Lokman Hekim'e atfedilen bazı kıssaların Ezop'tan alıntılandığı iddia edilmektedir; lakin bu husus ortaçağda ortaya çıkan kitaplarda mevcut olup daha öncesinde böyle bir benzerlikten söz edilememektedir. Öte taraftan Asur kralının veziri olan Ahikar'ın yeğeni Natan'a öğütlerini içeren metinler ile Lokman Hekim'in oğluna öğütlerinin benzediği dolayısıyla Ahikar'dan kopya edildiği iddiasının da yeterli açıklaması bulunmamaktadır. Lokman Hekim hakkındaki iddialar onun peygamber, veli, hâkim, köle, zenci, terzi, marangoz olmasından Sokrates ve Pisagor'un hocası olmasına kadar geniş bir alandan oluşmaktadır. İslamiyet'ten önce Araplar arasında hikmetli sözleri ile tanınan Lokman Hekim, Kur'an'da oğluna verdiği öğütleriyle anılmıştır. Türkler arasında tıp alanındaki bilgeliği ile ünlü iken Avrupa'da Arapların Ezop'u olarak anılmaktadır. Buradan hareketle bazı kimseler Lokman Hekim'in farklı toplumlarda çeşitli adlarla anılan aynı şahıs olduğu iddialarını gündeme getirmiştir; lakin bunlardan bir hakikate ulaşmak zordur. Lokman Hekim günümüzde hala insanların öğütlerini aktardığı ve onlardan istifade ettiği önemli bir şahsiyet olup onun ferdi ve toplumsal değerinin göz ardı edilemeyeceği anlaşılmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Lokman, hikmet, nebi, Ezop.

# A VIEW OF THE DISCUSSIONS ABOUT LOKMAN

## ABSTRACT

Lokman Hekim is a famous figure among Turks and Muslims known for his wisewords and medicine, and is mentioned in the Qur'an. There are discussions about Lokman Hekim in some aspects in the Islamic world and in the West. The differences of opinion about Lokman Hekim in the Islamic world are at the point of who he is, in the context of his personality and advice in the West and identified with some individuals. Lokman Hekim's lineage is based on Abraham in Muslim sources, while in some sources it is stated that Job is the son of his sister or aunt. In addition, there is also information that the people of Ad, a slave of Ethiopia and a person who was a vizier in the time of David. One of the discussions among Muslims about Lokman Hekim is whether he is a wise person or nebi. The general view is that he is wise.

Westerners are likening Lokman Hekim to Belam, Greek Aesop and Arami wise Ahikar mentioned in the Torah. Belam is known to have a bad fate that it is not appropriate for him to be a Lokman Hekim, who is said to have been given wisdom in the Qur'an. It is also claimed that some of the narratives attributed to Lokman Hekim are quoted from Aesop; however, this issue exists in the Medieval books, and no such similarity can be mentioned before. On the other hand, Ahikar's advice, the vizier of the Assyrian king, to his nephew Natan, and the claim that Lokman's son advice was similar, therefore, the claim that it was copied from Ahikar, so there is no sufficient explanation. The claims about Lokman Hekim consists of a large area from his being a prophet, a guardian (valy), a judge, a slave, a blackman, a tailor, a carpenter toteacher of Socrates and Pythagoras. Lokman Hekim, known for his wise words among the Arabs before Islam, was commemorated in the Qur'an with the advice he gave to his son. While he is famous among the Turks for his wisdom in medicine, he is known as the Aesop of Arabs in Europe. From this point of view, some people have raised the claim that Lokman Hekim is the same person with different names in different societies; but it is difficult to reach a truth from them. Today, Lokman Hekim is still an important person whom people are referring to and benefiting from, and it is understood that his individual and social value cannot be ignored.

**Keywords**: Lokman, wisdom, nebi, Aesop.

## GİRİŞ

Lokman Hekim, Müslümanlar arasında kendisinden sıkça söz edilen önemli bir şahsiyettir. Kur'an'da kendisinden *hikmet* verilen kimse olarak bahsedilmesi onun kim olduğuna dair soruları önemli hale getirmiştir. Kur'an'da sadece oğluna verdiği dini ve ahlaki öğütleri aktarılmakta şahsı hakkında bilgi verilmemektedir. Bu husus tamamen Kur'an'ın anlatımıyla alakalıdır; çünkü Kur'an'daki kıssalar tarihi gerçeklerden oluşmasına karşın bunlarla ilgili yer ve zaman belirtilmez. İslam Tarihi kaynaklarında ise onun kim olduğu, ne zaman ve nerede yaşadığı konusunda farklı bilgilerle karşılaşılmaktadır. Lakin siyah tenli olduğu ve köle iken kendisine verilen hikmet sayesinde yüksek derecelere ulaştığı konusunda görüş birliği mevcuttur. Hakkında birtakım farklı bilgilerle karşılaşılması ve daha sonraları kendisine atfedilen fabl türü hikâyeler başka yerlerden derlendiği iddialarına kaynak olmuştur. Bu bağlamda Lokman Hekim'e atfedilen bazı hikâyelerin Ezop'a ait fabllerden ve Ahikar'ın öğütlerinden alıntılandığı iddiası yanında Yahudi dini literatüründe ismi geçen Belam ile Lokman'ın aynı kişi olup olmadığı da tartışma konusu olmuştur.

## İSLAM DÜNYASINDA LOKMAN HEKİM

Kur'an'da Lokman'dan (as) bahsedilmesi Kureyşli müşriklerin Hz. Peygamber'e onun hakkında soru sorması üzerine gerçekleşmiştir.[1] Mekkeli müşrikler, İslam'dan önce Lokman'a ait *Sahife-i Lokman/Mecelletü Lokman* isminde bir hikmet kitabına sahipti. Hz. Peygamber, burada yer alan bilgilerin de güzel olduğunu fakat Kur'an'ın ondan üstün olduğunu

[1] Lokman, 31/12 (Andolsun Biz Lokman'a Allah'a şükretmesi için hikmet verdik…Lokman, oğluna öğüt vererek "Yavrum, Allah'a ortak koşma, doğrusu ortak koşmak büyük zulümdür" demişti…."Yavrum, işlediğin şey bir hardal tanesi ağırlığınca olsa da, bir kayanın içinde, göklerde veya yerde bulunsa da, Allah onu getirip meydana kor. Doğrusu Allah Latif'tir, haberdardır. Yavrum, namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçir ve başına gelene sabret; doğrusu bunlar azmedilmeye değer işlerdir. İnsanları küçümseyip yüz çevirme, yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Allah, kendini beğenip böbürlenen kimseyi hiç şüphesiz ki sevmez. Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini de kıs! Seslerin en çirkini şüphesiz merkeplerin sesidir); Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2013, c. 6, s. 476.

söylemiştir.[2] Onun İslam'dan önce Araplar arasında meşhur bir filozof ve doktor olduğu bilinmektedir.[3] Lokman Hekim, Araplar arasında bilge ve uzun ömürlü olarak bilinirdi. Onun yedi kartal ömrü (560 yıl) kadar yaşadığı hatta 1000 yıl veya 3000 yıl yaşadığı da rivayet edilmektedir. Bu sebeple Muammer/uzun ömürlü olarak anılmıştır. Eski Arap geleneğinde Lokman bin Ad olarak bilinmektedir ki Ad kavmi, Yemen yöresinde peygamberlik yapan Hz. Hud'un kavmidir.[4] Ad kavminden olduğu bilgisi yanında Etiyopyalı veya Sudanlı bir köle olduğuna dair rivayetler de vardır.[5] Hz. İbrahim'in amcazadesi veya Hz. Eyyub'un kızkardeşinin veya teyzesinin oğlu olduğu rivayet edilir, aynı zamanda Lokman bin Saran olduğu da söylenir.[6] İsrailoğullarından birinin Habeşli kölesi olduğu, tabanı çatlak, dudakları kalın ve kara tenli olduğu, terzilik veya marangozluk yaptığı daha sonra efendisinin onu azat edip mal verdiği bildirilmiştir. Ayrıca İsrailoğulları arasında kadılık yaptığı ve Hz. Davud zamanında vezirlik yaptığı da bilinmektedir. Bu husustaki bir anlatıya göre bir gün Lokman Hekim uyurken "*Allah'ın seni yeryüzünde halife kılması ister misin?*" diyen bir ses duymuştur. Lakin bundan imtina etmiştir ve kendisine hikmet verilmiştir. Bu konuda Hz. Davud'un ona "*Sana hikmet verildi, beladan kurtuldun, bana halifelik verildi, belaya düştüm*" dediği rivayet edilmektedir.[7] Bir gün kendisine köle iken yüksek mertebelere nasıl ulaştığı sorulmuştur. Bunun üzerine "*Doğru söz, beni ilgilendirmeyen şeyleri konuşmamak ve emaneti sahibine vermek ile*" cevabını vermiştir.[8] Kendisinin sahip olduğu hikmeti Yunan bölgesinde de öğrettiği ifade edilir. Bu bağlamda Sokrates'in öğretim silsilesinin Lokman'a ulaştığı bilgisi mevcuttur.[9]

Kur'an'da ona hikmet verildiğinden bahsedilmesi sebebiyle peygamber olduğuna dair görüşler bulunmaktadır; fakat genel kanaate göre peygamber olmayıp hâkim bir kul, veli bir kimsedir.[10] Onun peygamber olup olmadığı tartışmalı bir husus olmakla birlikte bazı yerlerde Lokman için aleyhisselam (as) ifadesi kullanılmıştır.

Diğer taraftan Lokman'ın Yunanlı Hipokrates ile aynı şahıs olduğu da iddia edilmektedir. Aynı şekilde Lokman'ın milletlerarasında çeşitli adlarla anılan (Eski Mısır'da Hürmüz, Eski Hint'te Danvantari, Eski İran'da Trita, Eski Yunan'da Aesculape gibi) ünlü hekimlerin aslında tek bir kişi olduğu onun da Lokman Hekim olduğuna dair görüşler ile karşılaşılmaktadır.[11] Lakin bu görüşler yaygınlık kazanmamıştır.

---

2 Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, el-*Bidaye ve'n-Nihaye*, Amman: Beytü'l Efkarü'l Devliyye, 2004, c. 1, s. 507 (Hz. Peygamber, Süveyd'i İslam'a çağırdı. O da yanındaki nedir, belki benim yanımdaki gibidir, dedi. Hz. Peygamber, senin yanındaki nedir, deyince Lokman'ın hikmetidir, dedi. Hz. Peygamber'e ondan anlattı. Hz. Peygamber onu dinledi ve bunlar da güzel lakin benim yanımdaki bundan daha üstündür, dedi.).

3 İbn Haldun, *Mukaddime*, Zakir Kadiri Ugan (çev.), İstanbul: MEB, 1991, c. 2, s. 647.

4 Bernhard Heller and N. A. Stillman, *The Encyclopedia of Islam*, Leiden: Brill, 1986, c. 5, s. 811.

5 S. G. F. Brandon, *A Dictionary of Comparative Religion*, London: Weidenfeld&Nicolson, 1970, s. 414; İbn Kesîr, el-*Bidaye ve'n-Nihaye*, c. 1, s. 302.

6 İbn Kesîr, el-*Bidaye ve'n-Nihaye*, c. 1, s. 302; Salebi, *Kısas-ı Enbiya/Araisul Mecalis*, Beyrut: Darul Kutub al-İlmiya, 1971, ss. 307-308; İbn Kuteybe, *el-Maarif*, Kahire: Darul Maarif, 1881, s. 55.

7 İbn Kuteybe, *el-Maarif*, s. 55; Salebi, *Kısas-ı Enbiya/Araisul Mecalis*, s. 308; Ebu Cafer Muhammed Bin CerirTaberi, *Tarih-i Taberi*, M. Faruk Gürtunca (çev.), İstanbul: Sağlam Yayınevi, ty, c. 1, s. 510; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Bekir Karlığa ve Bedreddin Çetiner (çev.), İstanbul: Çağrı Yayınları, 2005, c. 12, s. 6401.

8 İbn Kesîr, el-*Bidaye ve'n-Nihaye*, c. 1, s. 303.

9 İbn Haldun, *Mukaddime*, Süleyman Uludağ (çev.), İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009, c. 2, s. 872; Süheyl Ünver, *Lokman Hekim*, İstanbul: Lokman Sağlık Yayınları, ty, ss. 6-7.

10 Salebi, *Kısas-ı Enbiya/Araisul Mecalis*, s. 308.

11 Ünver, *Lokman Hekim*, s. 7; Neşet Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara: Mars Matbaası, 1957, s. 134.

Hikmet, dil ile doğruya isabet etmek, kalp ile fikri bir isabete sahip olmak ve amelle doğru hareket etmek şeklinde anlaşılmıştır.[12] Lokman Hekim'in hikmetli işleri hakkında pek çok rivayet bulunmaktadır. Bunlardan birine göre efendisi bir gün bir koyun kesmesini ve en lezzetli yerinden iki parça et getirmesini istemiş, o da koyunun dilini ve yüreğini pişirmiştir. Efendisi yine bir gün bir koyun kesmesini ve en kötü yerinden iki parça getirmesini istemiş, o da yine dilini ve yüreğini pişirmiştir. Efendisi Lokman'a neden böyle yaptığını sorduğunda, *Düzgün olduğunda bu ikisinden güzel bir şey olmaz kötü olduğunda da bu ikisinden kötü bir şey olmaz*, şeklinde cevap vermiştir.[13] Aynı şekilde Lokman Hekim, oğluna öğüt verirken *Bir mecliste Allah'ın adının anıldığını görürsen orada otur, sen âlim isen ilmin sana fayda verir, cahilsen öğrenirsin, onlara bir rahmet tecelli ederse sen de nasiplenirsin. Allah'ın anılmadığı meclislerde oturma, sen âlimsen ilmin sana fayda vermez, cahilsen cahilliğin artar, onlara bir gazap gelirse sen de ondan hissedar olursun*, demesi de onun hikmetli sözlerinden kabul edilmektedir.[14]

## BATIDA LOKMAN HEKİM GÖRÜŞLERİ

Batı toplumlarında Lokman'a atfedilen çeşitli hikâyelerin tercemeleri bulunmaktadır. Bu sebeple onun kim olduğu konusu ile ilgilenmişlerdir. Bu bağlamda onun İslamiyet öncesi Arap toplumunda bilge olarak tanındığı daha sonra Kur'an'da kendisinden bahsedilmesi ile oğluna öğütler veren bir monoteist olarak önemini devam ettirdiğini söylerler. Lakin bundan sonraki dönemde bir fabl anlatıcısı şekline dönüşmesinden bahsederler. Bunun için de önceleri peygamber, hâkim, kadı ve vezir olarak anılırken sonraları terzi, marangoz ve köle olarak tanıtılmasına dikkat çekilir. Nitekim İslami kaynaklarda onun siyah tenli ve köle olduğuna dair ifadelerin Ezop ile benzeştiğini dolayısıyla ondan intibak edildiğini iddia ederler. Bu sebeple Lokman için Arapların Ezop'u demektedirler.[15] Zira Ezop'un da Yunan toplumunda yaşayan Afrikalı bir köle olduğu sonra azat edilip hikmetli öğütler anlattığı bilinmektedir ki bu özellikler Lokman ile paralellik arz etmektedir.[16] Lokman'a atfedilen 41 fabl türü hikâyeden oluşan 1299 tarihli bir çeviriden sonra Batı'da bu tarz hikâyeler yaygınlaşmıştır, daha öncesinde bunlar bilinmemektedir.

Ezop masalları ie benzediği iddia edilen fabllerden bir tanesi şu şekildedir; *bir aslan üç boğayı yemek ister lakin onlar bir arada oldukları sürece onları avlayamayacaktır. Aralarına kıskançlık ve kötü niyet fısıldar ve aralarını ayırır daha sonra da birer birer onları avlar.*[17] Buna benzer olan Lokman hikâyesi ise şöyledir; *bir aslan iki boğayı avlamak ister. Lakin onlara saldırırsa boynuzlarıyla onu deşerler, ama aralarını ayırırsa onları kolayca yiyebilir*.[18] Aynı şekilde Lokman'a ait hikmetli bir iş olarak anlatılan, efendisine koyunun dil ve yüreğini getirmesi hadisesi ile Ezop'un efendisine koyunun dilini getirdiği bir hikâye anlatılmaktadır.[19]

Batılı araştırmacıların Lokman Hekim ile benzeştiğini iddia ettikleri diğer bir şahıs Arami bilge Ahikar'dır. Ahikar, Asur kralının veziri olup devlet görevinde kendisinden sonra yer almak üzere yetiştirdiği yeğeni Natan'a birtakım öğütlerde bulunmuştur. Bu öğütlerin yer aldığı bir metin de mevcuttur. Yine bu metinde yer alan bazı ifadelerin Lokman'ın oğluna öğütleri ile benzediği iddia edilmiştir. Şöyle ki Ahikar da sözlerine *Ey Oğul* hitabı ile başlar

---

12 İsmail Hakkı Bursevî, *Muhtasar Rûhu'l Beyân Tefsîri*, İstanbul: Damla Yayınevi, 2012, c. 6, s. 356.
13 İbn Kesîr, el-*Bidaye ve'n-Nihaye*, c. 1, s. 305.
14 İbn Kesîr, el-*Bidaye ve'n-Nihaye*, c. 1, s. 305.
15 Heller and Stillman, *The Encyclopedia of Islam*, c. 5, ss. 811-812.
16 Meydan Larousse. 1992, "Aisopos (Ezop)", İstanbul: Sabah GazetesiYayınları, c. 1, s. 195.
17 *Aesop's Fables*, U. S. Vernon Jones (trans.), London: William Heinemann, 1912, s. 98.
18 Derenbourg, *Fables de Loqman le Sage*, A. Asher&co., 1850, s. 18; M. Cherbonneau, *Fables de Lokman*, Paris, Impirmerie Royale, 1846, s. 12.
19 Heller and Stillman, *The Encyclopedia of Islam*, c. 5, s. 812.

Lokman da aynı hitabla başlar; ayrıca Lokman suresi 18. ayette yer alan *sesini kıs ve yürüşünde tabi ol*, öğüdü, Ahikar'ın *sesini yumuşat ve başın yerde olsun*, ifadelerine benzetilmiştir.[20]

Lokman ile Yahudi dini metinlerinde yer alan Belam'ın aynı kişi oldukları da iddia edilmiştir. Belam, Kitab-ı Mukaddes'te ismi geçen bir şahıstır. Tevrat (Sayılar 22, 23, 31) ve Kuran'da (Araf 175-176) bahsi geçen akıbeti kötü bir kimsedir ki onun Kur'an'da kendisine hikmet verildiği söylenilerek olumlu bir şekilde bahsedilen Lokman Hekim olması uygun değildir. Salabi'de yer alan bilgilere göre; Lokman'ın soyu Hz. İbrahim'in babası Terah'a dayanmaktadır ki bu Belam'ın soyu ile benzeşmektedir.[21] Burada şecerenin tam olarak bilinmediği belirtilmelidir. Ayrıca B-L-M (Belam) ve L-K-M (Lokman) kelimelerinin ikisi de yutmak anlamına gelir, bu da aynı kişi oldukları şeklinde yorumlanmıştır.[22] Lakin Lokman'ın Hz. Davud zamanında yaşadığı söylenir ki Belam o zamandan önce ölmüştür.[23]

Burada şu husus tekrar belirtilmelidir ki ilk dönemlerde Ezop ve Ahikar ile Lokman arasında doğrudan bir benzeşme söz konusu değildir. Bahsedilen iddialara konu olan benzerlikler daha sonraki dönemlere ait hikâyelerde ortaya çıkmıştır.

## SONUÇ

Lokman Hekim, Müslümanlar arasında oldukça tanınmış bir kimsedir. Ayrıca Batı toplumlarında da bilinmektedir. Hakkındaki bilgiler darbımesellerden şiirlere, edebiyattan tasavvufa, hikmetli öğütlerden tıp ilmindeki bilgeliğe kadar çok geniş bir alandan oluşmaktadır. Bununla birlikte kendisi hakkındaki bilgiler de bir o kadar karışıklık arz etmektedir. Öyle ki Lokman Hekim'in hangi ırktan olduğu hangi dönemde yaşadığı dahi tam olarak bilinememektedir. Hakkındaki bilgiler çok net olmasa da Hekim olarak anılmasını sağlayan hususlar onun her dönem anılmasını sağlamaktadır. Bunda ahlaki öğütler veren bir bilge olması kadar ölümsüzlüğe çare bulacak kadar tıp ilmine sahip olmasının da etkili olduğu anlaşılmaktadır.

## KAYNAKLAR

Bernhard Heller and N. A. Stillman, *The Encyclopedia of Islam*, Leiden: Brill, 1986.

Cherbonneau, M.; *Fables de Lokman*, Paris, Impirmerie Royale, 1846, s. 12.

Çağatay, Neşet; *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara: Mars Matbaası, 1957.

Derenbourg, J.; *Fables de Loqman le Sage*, A. Asher&co., 1850.

İbn Haldun, *Mukaddime*, Zakir Kadiri Ugan (çev.), İstanbul: MEB, 1991.

İbn Haldun, *Mukaddime*, Süleyman Uludağ (çev.), İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer; el-*Bidaye ve'n-Nihaye*, Amman: Beytü'l Efkarü'l Devliyye, 2004.

İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Bekir Karlığa ve Bedreddin Çetiner (çev.), İstanbul: Çağrı Yayınları, 2005.

İsmail Hakkı Bursevî, *Muhtasar Rûhu'lBeyânTefsîri*, İstanbul: Damla Yayınevi, 2012.

Meydan Larousse. 1992, "Aisopos (Ezop)", İstanbul: Sabah Gazetesi Yayınları, s. 195.

---

[20] *The Story of Ahikar*, F. C. Conybeare, J. Rendel Harris and Agnes Smith Lewis (trans.), London: Cambridge University Press, 1898, s. 3.

[21] Salabi, *Kısas-ı Enbiya/Araisul Mecalis*, s. 307.

[22] Heller and Stillman, *The Encyclopedia of Islam*, c. 5, s. 813.

[23] Derenbourg, *Fables de Loqman Le Sage*, s. 10.

S. G. F. Brandon, *A Dictionary of Comparative Religion*, London: Weidenfeld&Nicolson, 1970.

Salebi, *Kısas-ı Enbiya/Araisul Mecalis*, Beyrut: Darul Kutub al-İlmiya, 1971.

Taberi, Ebu Cafer Muhammed Bin Cerir; *Tarih-i Taberi*, M. Faruk Gürtunca (çev.), İstanbul: Sağlam Yayınevi, ty.

*The Story of Ahikar*, F. C. Conybeare, J. Rendel Harris and Agnes Smith Lewis (trans.), London: Cambridge University Press, 1898.

Ünver, Süheyl; *Lokman Hekim*, İstanbul: Lokman Sağlık Yayınları, ty.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi; *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2013.

# ANADOLU'DA YAZMA ESER BULUNAN İL HALK KÜTÜPHANELERİ

**Seda KÜLEKCİ**
Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi

**Sema AKKEÇE**
Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi

## ÖZET

Kitaplar kültür mirasımızın en değerli hazinelerinden biridir. Tarihe ışık tutan, bilim ve sanatı bünyesinde barındıran kütüphaneler zengin koleksiyonları ile bu mirasın ulu çınarlarıdır. Ülkemizdeki müze, kütüphane ve özel koleksiyonlarda sanat değeri yüksek gün yüzüne çıkarılmayı bekleyen oldukça önemli birçok el yazması eser bulunmaktadır. Bu çalışmada yazma eser bulunan il halk kütüphaneleri ele alınarak bu kütüphanelerin adres bilgileri ile yazma eserlerin kimlik bilgilerine ulaşılmıştır. Ayrıca kitap sanatları Hat, Tezhip, Cilt, Ebru ve Minyatür konularına da kısaca değinilmiştir. Türk İslam Âlemi hem kitaba verdiği değer hem de kutsal kitapları Kur'an-ı Kerim'i baş tacı etmiş, Allah'ın Kelamını en güzel şekilde ince ince işlemeyi kendilerine bir görev saymışlardır. Bu doğrultuda duygusal, oldukça ince ruhlu ve son derece görkemli sanatçılar yine bir o kadar değerli dini, ilmi ve edebi birçok el yazmasını kültür mirasımıza kazandırmışlardır.

Arapça, Farsça ve Osmanlıca gibi farklı dillerde birçok el yazması eser bulunmaktadır. Bu eserler padişahlar, valide sultanlar, bilim ve din adamlarının değerli vakıf kitap koleksiyonlarıdır. Anadolu'da ki kütüphanelerde çeşitli sebeplerden dolayı muhafaza edilmeyen bu yazma eserler başta Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya Yazma Eserler Kütüphanesi, Bayezid Yazma Eserler Kütüphanesi, İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi, Amasya Yazma Eser Kütüphanesi, Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi gibi önemli kütüphanelere gönderilmiştir. Sanat değeri acısından son derece değerli olan bu yazma eserlerin gelecek kuşaklara aktarılmak üzere birçoğu dijital ortama geçirilmiştir. Ayrıca Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı adı altında bir web sitesi oluşturularak bu dijital eserlere araştırmacıların kolay ulaşımı sağlanmıştır.

**Anahtar Kelimeler**: İl Halk Kütüphanesi, El yazması, Hat, Tezhip, Cilt, Ebru.

## ABSTRACT

Books are one of the most valuable treasures of our cultural heritage. Libraries shedding light on history and incorporating science and art are the great plane trees of this heritage with their rich collections.

There are many important manuscripts waiting to be revealed in museums, libraries and private collections in our country. In this study, the provincial public libraries with manuscripts were handled and the address information of these libraries and identity information of manuscripts were obtained.

In addition, book arts Calligraphy, Illumination, Volumes, Marbling and Miniature are also briefly mentioned. The Turkish-Islamic world has crowned the Qur'an, both the value it gives to the book and its holy books, and they consider it a duty to process the Word of Allah in the most beautiful way possible. In this direction, the artists who are emotional, very spirited and extremely splendid have brought many valuable religious, scientific and literary manuscripts

to our cultural heritage. There are many manuscripts in different languages such as Arabic, Persian and Ottoman Turkish. These works are valuable foundation book collections of sultans, valid sultans, science and clergy. These manuscripts, which were not preserved in the libraries in Anatolia for various reasons, are mainly Süleymaniye Manuscripts Library, Konya Manuscripts Library, Bayezid Manuscripts Library, İnebey Manuscripts Library, Ziya Bey Manuscript Library, Amasya Manuscript Library, Raşit Efendi Manuscript Library, Manisa Manuscript Library and Selimiye Manuscript Library. Many of these manuscripts, which are highly valuable in terms of artistic value, have been digitized to be transferred to future generations. Besides easy access of researchers to the digital works by creating a website under the name of Turkey Authoring Works Council has been provided.

**Keywords:** Provincial Public Library, Manuscript, Calligraphy, Illumination, Binding.

## GİRİŞ

### EL YAZMASI

İnsan topluluklarını milletleştiren en önemli unsur kültürdür. Anlamlı ve düzenli seslerden meydana gelen sözcükler, kültürün anlatımında ve aktarılmasında önemli bir araçtır. Dil olarak tanımlanan bu aracın çeşitli soyut şekillerden oluşan ve herhangi bir yüzey üzerine çizilmiş hali ise yazı diye tanımlanır. Dili kalıcı kılıp geleceğe en sağlıklı şekilde ulaştıran ise yazıdır. Yazının icadı ile başlayan uygarlık tarihi veya insanlık tarihi yazıdan önce ve sonra diye iki kısma ayrılabilir. Böyle öneme sahip olan yazının el aracılığı ile bir yüzey üzerine aktarılması sonucu ortaya çıkan ürüne el yazması denir. (Mülayim 2009).

El yazmaları kültür tarihimizin en önemli kaynakları olup kütüphane ve çeşitli yerlerde korunmasından dolayı nesilden nesille aktarılan en değerli hazineleridir. Ulusumuzun kültür ve bilgi birikimini oluşturan bu eserler bilim, sanat ve kültür araştırmaları konusunda en güvenilir kaynatır. (Ünver 2006).

El yazmasının sözlük anlamı baskı tekniğinin gelişmediği zamanlarda elle yazılmış (Kitap), yazma olarak tabir edilir. (Alpaslan 1997). Matbaa bulunmadan önce kitaplar el ile yazılıp çoğaltılırmış ancak matbaanın bulunması ile bu bir Sûre sadece devam edebilmiştir. (“Yazma” 1984).

Yazma eserler papirüsten deriye, pamuk levhadan kâğıda kadar çok değişik malzemeler üzerinde yer almaktadır. (Özkeçeci ve Özkeçeci 2007) İlk yazma eserler Mezopotamya’ daki bulunan kil tabletler (“Yazma”,1984), Mısırın Nil Irmağının kıyısında papirüs yaprakları üstüne yazılmış, sonraları (Alpaslan, 1997) aynı amaç için yapılmış olan iki sopaya tutturulmuş rulo bicinde parşömen (“El Yazması” 1973) ve deri üzerine yazılmış, tomar biçiminde kodekse dönüştürülmesi ile yazılmış el yazmalarıdır. Uygurlar göçebe yaşantıdan yerleşik yaşama geçen ilk Türk kavmi olmasının yanı sıra M.S. ilk yüzyıllar ve sonrasında Orta Asya’da uygarlığa dair gelişmeleri yaşayan bir kavimdir. Sanata olan ilgisi belki de diğer Dünya milletleri arasında bu kavmin sivrilmesine vesile olmuştur. Mabetlerinin duvarlarında yaptıkları tasvirler ve Uygur şehirlerinde bulunan birkaç cilt parçası bu ilginin bir

göstergesidir. Kendi dinlerini yaymak için çeşitli ilkel aletlerle el yazması kitapları çoğaltmaya çalışmışlardır. (Aslanapa 1972).

Uygurlar ve İslam dünyasında matbaanın yüzyıllar öncesinde bilinmesine rağmen yazının ve yazma eserlerin ihtişamı, el yazmaların baskı kitaplara tercih edilmesine neden olmuştur. (Özkeçeci ve Özkeçeci 2007).

II. Bâyezîd, 1492 yılında ispanyadan sürülen Yahudilerin, Osmanlı topraklarına yerleşmelerine izin vermiştir. Sığınmacılar yanlarında sultana önemli ve değerli bir hediye getirmişlerdir. Bu armağan, icat edileli kırk yıl olmasına rağmen Osmanlı Devletinin henüz tanımadığı matbaadır. Sığınmacılar padişahtan Arap harfleri ile basım yapmamak şartı ile her türlü kitap basımı için izin almışlardır. Yunanlılar XVIII. yüzyıla kadar İbrâni, Süryani, Yunan, Ermeni ve bazen Latin harfleri ile birçok kitap basmalarına rağmen, sözlerine sadık kalıp Arap harfleri ile bir tek kitap bile basmamışlardır. Türklerin bu tarihten tam 237 yıl sonra III.Ahmet döneminde 1729 yılında halk ilk defa matbu (basılmış) kitapla tanışabiliyor. (Acar 1998). Günümüzde matbaanın yayılması ile el yazmaları yok olmaya başlamışsa da, özgün yazma eserler hiçbir basma eser gibi birbirinin aynısı olmamasından dolayı halen günümüzde rağbet görmektedir. (Özkeçeci ve Özkeçeci 2007). Yazma bir eserde eseri telif eden (yazan) kişiye müellif, aynı eserin başka biri tarafından yazılması (kopya edilmesi) işine istinsah, bu işi yapan kişiye de müstensih denilmektedir. (Bayraktar 1970).

**EL YAZMALARININ KONULARI**

Her millet, ilim ve kültür hayatını devam ettirecek âlimler yetiştirir. Yetişen bu kadro, mevcut bilgilerin üzerine yenilerini koyarak ilmin yükselmesine yardımcı olurken daha gelecek kuşaklar için yeni kapılar acarlar. Bilginin en önemli kaynağı hiç şüphesiz kitaplardır. (Karataş 2002) Matbaanın gelişmediği zamanlarda el ile yazılmış kitapların başında Kur'an-ı Kerim olmak üzere divânlar, delâilü'l- harâtlar, en'âm-ı şerifler, risâleler, evrâd-ı şerifler gibi dîni, ilmi ve edebi konuları içeren kitaplar gelmektedir. (Taşkale 2000; Acar 1998).

**Dinî Eserler**

Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan Amme, Yasin, En'âm sûrelerini içeren mecmualar, Hz. Muhammed (s.a.v) için okunan ve ''salâvat'' duâ kitapları, ayrıca Delâilü'l-Hayrât (iyilerin delilleri) lar, tarikatlarla ilgili Evrâd-ı Şerifler ve Elifbalar en çok bulunan dinî yazma eserlerin başında gelmektedir. (Gündüz 2008).

**Kur'ân-ı Kerîmler**

Müslümanların kutsal kitabı olup, Allah'hu Tealâ tarafından Hz. Muhammed'e 22 sene 6 ay 22 günde vahyolmuştur. Buna Mushaf, Mushaf-ı Şerif, Kelâm-ı Kadim ve Kur'an-ı Mecîd de denilmektedir. İçinde hemen hemen 6666 âyet ve 114 Sûre vardır. 30 cüz hâlinde bulunup her cüz dört hizipten meydana gelmektedir. (Yılmaz 2004).

**Duâ Kitapları**

"Duâ mecmuası" da denile bilen bu eserlerde haftanın belli günlerinde okunacak duâlar ile belirli zaman ve durumlarda okunması adet olan duâlar bulunmaktadır. "Esmâ'ül Hüsnâ" (Allah'ın güzel adları), Peygamber'in adları, haftanın her günü için ayrı duâlar, Hz. Muhammed için okunan "salavat", içinde birçok duânın bulunduğu Delâilü'l-Hayrâtlar ve 165 ayetten oluşan En'âm Sûresi'dir. Evrâd'ül üsbû'ye (hafta'lîk duâlar) ve Evrâd-ı şerife (şerefli duâlar) vardır. İyi bir hat ve özenle yazılıp tezhip edilen bu kitapların ciltleri de kusursuz olurdu. (Acar 1998).

**İlmî Eserler**

Sözlükte ilm-i hal 'Davranış Bilgisi' anlamına gelmektedir. Terim olarak inanç, ibadet, günlük yaşayış ahlak konuları, yer yer büyük peygamberler ve Resul-i Ekrem'in hayatına dair özlü bilgileri içeren kitaplardır. (Kelpetin 2000). İlmî eserler, Tarih, Coğrafya, Felsefe, Riyaziyat (Matematik), Fizik, Kimya, Tıp, Botanik, vb. eserlerdir. (Büyükliman ve Akbulut 2011).

**Edebî Eserler**

Edebi Eser Divanlar, Külliyatlar, Hamseler, Türk Edebiyatı, Arap Dili, Arap Edebiyatı, Fars Dili ve Edebiyatı, Asya Edebiyatı gibi konuları içeren yazılara denir. (Okay 1994).

## ANADOLUDA YAZMA ESERLER BULUNAN İL HALK KÜTÜPHANELERİ

## AMASYA MERKEZ BEYAZIT İL HALK KÜTÜPHANESİ

Kütüphanecilik hizmeti verilen medrese binası Sultan II. Bayezid'in emriyle Şehzade Ahmet tarafından 1485-1491 yılları arasında yaptırılmıştır. Yazma Eserler Bölümü mevcut olan kütüphanenin, Arapça, Farsça, Osmanlıca el yazması eserlerin bütün örneklerini görmek mümkündür. Kütüphanenin en eski eseri Osman Bin Affan'a (III. Halife Hz. Osman) ait olduğu düşünülen Papirüs üzerine yazılmış El yazması Kuran-ı Kerimdir. Gizli ilimler, astronomi, tıp, edebiyat, felsefe, tarih, psikoloji, sanat vb. çeşitli tür ve konularda 2340 adet el yazması ve 4000 adet basma eserimiz mevcuttur.

**Amasya Merkez Beyazıt İl halk Kütüphanesi İletişim Adresi:**
M.K.P. Cad. Hacı İlyas Mah. No: 5
II. Sultan Bayezid Külliyesi
Tel: 0358 218 33 92 Faks: 0358 218 12 23
http://www.amasyakutup.gov.tr

**BALIKESİR İL HALK KÜTÜPHANESİ**

Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 1901 yılında o dönemin Karesi Sancağı Mutasarrıfı Ömer Âli Bey tarafından kurulmuş ve Anafartalar Caddesi eski belediye binası (Şimdiki Kuvâ-yı Milliye Müzesi) bitişiğindeki Hacı Ali Camii avlusunda, o zamanın medrese odalarından birisinde, birkaç dolaplı küçük bir kütüphane olarak faaliyete geçmiştir. Zamanla mevcut kitaplar okuyucuların büyük ilgisi nedeniyle ihtiyaca cevap vermemeye başlamıştır. Bu durum karşısında Ömer Ali Bey, kütüphane için müstakil bir bina yaptırmak ve daha fazla sayıda kitap temin etmek amacıyla, şehrin ileri gelenleriyle görüşmüş ve yapılan çalışmalar sonunda kütüphane, Anafartalar Caddesi Hacı Ali Cami avlusunda bulunan günümüzde de Yeşilay Derneği Hamidiye Kütüphanesi adını taşıyan binada okuyuculara hizmet vermeye başlamıştır. Kütüphane de toplam sayısı 1284 Yazma eser bulunmaktadır**.**

**Balıkesir İl Halk Kütüphanesi İletişim Adresi:**

Dinkçiler Mah. Soma Cad. No:10

TL: 0 266 241 32 33 Faks: 0 266 243 04 12

blk.ilhalkkutuphanesi@hotmail.com

**BURDUR MERKEZ İL HALK KÜTÜPHANESİ**

1955 yılında Özel İdare; Maliyeden satın aldığı eski Halkevi binasının üst katını İl Daimi Encümeninin kararıyla kütüphane olarak kullanılması için Millî Eğitim Bakanlığına devretmiştir. 23.01.1955 yılında kütüphane halkın hizmetine açılmıştır. 23.02.1978 tarihinde 50. Yıl Kültür Sarayının 3. Katına taşınan kütüphane uzun yıllar burada hizmet vermiştir. Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğünce tip proje olarak 2 katlı modern binasında 01.04.1993 tarihinden itibaren hizmet vermeye başlamıştır.

Kütüphanenin koleksiyonunda Türk, Arap ve Fars dilleriyle yazılmış 2312 adet yazma eserimiz bulunmakta idi. Bakanlık Kütüphaneler Genel Müdürlüğünün emirleri ile Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesine devredilmesi istenilmiştir. Ancak, bunlardan 679 adedi 1975 yılında sel baskınına uğramış ve tamir edilmek üzere İstanbul Süleymaniye Kütüphanesine gönderilmiştir. Bunlardan 51 adedinin işlemi biterek Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesine devri yapılmış, kalan 628 adet yazma eser Süleymaniye Kütüphanesinde patalojik tamiratta bulunmaktadır.

**Burdur Merkez İl Halk Kütüphanesi İletişim Adresi:**
Bahçelievler Mah. Ulubatlı Hasan cd. Merkez/BURDUR
Tel: 0248 233 33 89 Faks: 0248 233 33 89
www.burdurkutup.gov.tr

## ÇORUM MERKEZ HASANPAŞA İL HALK KÜTÜPHANESİ

Çorum'da ilk kütüphanenin kuruluşu 18. asrın 2.yarısına kadar inmektedir. 1924-1960 yılları arasında birçok yer değiştirmiş, 1952 yılında Halk Evinin kapanması ile Halk Evi kitaplığında bulunan kitaplarda bu kütüphaneye devredilmiştir. 1956-1957 yıllarında Belediye'nin tahsis ettiği arsa üzerinde Özel İdare'nin katkılarıyla yeni kütüphane binası yapılarak 1963 yılında bu binaya taşınılmıştır. Şehrin artan nüfusu karşısında bu kütüphane de yetersiz kalınca Bakanlık tarafından Mimar Sinan Mahallesinde 200 kişinin aynı anda faydalanabileceği yeni kütüphanesi binası yapılarak 25 Aralık 1991 tarihinde hizmete açılmıştır. Kütüphanenin; alt katta depolar, üstte ise okuyucu salonları ve idare büroları bulunmaktadır. Kütüphanede her konudaki eserlerin yanı sıra 3692 adet Nadir El Yazması ve 3881 adet de Eski Harfli Basma eser bulunmaktadır. Bu nadir eserlerin tamamından CD olarak faydalanmak mümkündür.

**Çorum Merkez Hasanpaşa İl Halk Kütüphanesi İletişim Adresi:**
Bahçelievler Mh. 1. Sk No:3
Telefon : (0364) 221 84 10
corumhasanpasa@hotmail.com

## ÇORUM İSKİLİP İLÇE HALK KÜTÜPHANESİ

İskilip Kütüphanesi ilk kez 1258 yılında Hacabey adıyla kurulmuştur. İskilip kütüphanesinin esası Selçuklu, İlhanlı ve Osmanlı dönemi vakıf kütüphanelerine dayanmaktadır. İskilip Kütüphanesi yakın coğrafyasında bilinen en eski kütüphane olup; 1258 yılında kurulan Hacebey, 1272 yılında Cece Bey, 1476 yılında Şeyh Habib, 1480 yılında kurulan sonradan adı Ebusuud olmuştır. Cece Bey Medresesi kütüphanesinde toplanarak tek kütüphane çatısı altında faaliyete geçirilerek oluşturulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra 1924 yılında çıkan Tevhid-i Tedrisat Kanunu adlı devrim kanunu ile devlet sahipliğinde kamu adına yeniden açılması ile günümüzdeki yapıya kavuştu.

İskilip Halk Kütüphanesinde tarihi değeri olan 1443 adet Arapça alfabesinde yazılmış taş baskı basılı kitap ve 529 adet el yazması kitap varlığı olması nedeniyle her yıl çok sayıda bilim insanını kendisine çekmektedir. 2007 yılı sonu itibariyle kütüphanede 39.779 çeşit kitap vardır. Kütüphane 1987 yılında yeni yapılan üç katlı binasına taşınmıştır. İskilip Halk Kütüphanesinde 1996 yılında yaşlılar için özel okuma salonu hizmete açılmış olup bu salon Türkiye genelinde gerçekleştirilen ilk uygulamadır.

**Çorum İskilip İlçe Halk Kütüphanesi İletişim Adresi:**
Meydan Mah. EbuSuud Efendi Cad. No: 1 İsikilip / ÇORUM
TL: (364)5116185 Faks: 0 364 511 61 85
iskilipkutuphanesi@hotmail.com

**ERZURUM İL HALK KÜTÜPHANE**

Erzurum İl Halk Kütüphanesi 1949 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kurulmuştur. O tarihlerde kurulmuş olan 3. Müfettişi umumileri kütüphanesindeki 6.000 kitap ve 1952 yılında kapatılan Erzurum Halkevine ait 12.000 kitap kütüphaneye devredilmiştir. Zaman içinde şahıs bağışları da olmuştur. Eski Erzurum milletvekili Cevat Dursunoğlu, Kemal Kutluata, Ziya Soylu, Hoca İbrahim Hakkı Leylioğlu ve Rasim Erverdi çeşitli eserler bağışlamışlardır. 1979 yılında yapılan yeni hizmet binasına taşınmış olup, halen burada hizmet vermektedir. Kütüphanede toplam 651 yazma eser bulunmaktadır**.**

**Erzurum İl Halk Kütüphanesi İletişim Adresi**

Yukarı Yoncalık mh. Ali Ravi cd. No: 38 Yakutiye/ERZURUM

TL;: (0 442) 235 19 08 Faks:(0 442) 235 19 07

kutuphane25@kultur.gov.tr

**MANİSA MERKEZ İL HALK KÜTÜPHANESİ**

Binanın temelleri Türk Ocağı binası olarak yapılmıştır. Bu kuruluş kapatılınca bina tamamlanamamıştır. Dönemin Valisi Lütfi Kırdar binanın kütüphane olarak tamamlanması için Manisa Kitapsarayı Kurumu kurulmuştur. 1937 yılında çalışmalara başlayan dernek 29 Ekim 1938 günü düzenlenen törenle Kitapsaray adıyla hizmete açılmıştır.

1940-1944 yılları arasında askeri hastane olarak da kullanılan bina ancak 23 Nisan 1945 tarihinde ikinci bir açılış töreni ile kütüphane olarak halkın hizmetine sunulmuştur.

Kütüphanenin ilk koleksiyonu büyük oranda Muradiye ve Çeşniğir kütüphanelerinden taşınan kitaplar ile ilce ve köylerden derlenen toplam 11.050 adet kitaptan oluşturulmuştur. Bu kitapların da büyük çoğunluğu 1928 yılından önce yazılan ve basılan yazma ve Arap harfli basma kitaplardır**.**

**Manisa Merkez İl Halk Kütüphanesi İletişim Adresi:**

Anafartalar Mh. Cumhuriyet. Cd. No. 28 450101 / Manisa

Tel: 0236 231 15 70 Faks: 0236 237 49 98

www.manisakutup.gov.tr

**NEVŞEHİR HACIBEKTAŞ İL HALK KÜTÜPHANESİ**

Lâle devrinin ünlü sadrazamı Damat İbrahim Paşa zamanında Nevşehir de padişah adına bir külliye yapılmıştır. Damat İbrahim Paşanın da desteği ile İstanbul'dan değerli kitaplar getirtilerek kütüphane koleksiyonu çok zenginleştirilmiştir. Ancak Türk-İslâm müzesinin kurulması esnasında kütüphanenin kıymetli eserleri İstanbul'a geri gönderilmiştir.

Külliyede 1987 yılına kadar hizmet veren Kütüphane Müdürlüğümüz, Kültür Bakanlığı tarafından yapımı tamamlanan Kültür Merkezi binasında kendisine ayrılan yere taşınarak 24 Temmuz 1987 tarihinden itibaren burada hizmetine devam etmektedir. Külliye ise şube kütüphanesi olarak hizmet vermeye devam etmektedir. Giriş katında Çocuk Bölümü ve Ödünç Verme Bölümü; İkinci katta ise İnternet Erişim Merkezi, Süreli Yayınlar Bölümü, idari bürolar, yetişkinler için Okuma Salonu, Teknik Hizmetler Bölümü ve depo bölümleri bulunmaktadır. Koleksiyon, onarım amacıyla Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunduğundan başvurular Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesine yapılmaktadır.

**Nevşehir Hacıbektaş İl Halk Kütüphanesi İletişim Adresi:**
Yeni Kayseri Caddesi Türbe sok. No: 14 NEVŞEHİR
TL:(+90 384) 213 12 46 Faks: (+90 384) 212 36 90
kutuphane50@kultur.gov.tr

**TRABZON İL HALK KÜTÜPHANESİ**

Trabzon İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğü 01 Ekim 1927 tarihinde, şimdiki Atatürk Alanı'nda daha önce Necmiati Spor Kulubü tarafından kullanılmakta olan binanın ( şu anki Gazeteciler Cemiyeti olarak kullanılmakta olan bina ) 1500 Lira karşılığında satın alınarak kütüphane binası olarak kullanılmak üzere keşfi yapılarak hizmete açılmıştır. Uzun yıllar burada hizmet veren kütüphane, okulların çoğalması ile birlikte ihtiyacı karşılayamaz hale gelmiştir.

1961 yılında Trabzon Valiliği ve Belediye Başkanlığını birlikte yürüten Sayın Vali gayretleriyle Belediyeden 1000 Lira karşılığında alınan Ata park içindeki arsaya Kütüphaneler Genel Müdürlüğü'nce tahsis edilen 400.000 Liralık ödenekle şu anki kütüphane binası yapılmıştır.

19 Mayıs 1966 tarihinden itibaren kütüphane hizmetleri bu binada yapılmaktadır. Hazine malı olarak Bakanlığımıza tahsisli olarak, iki tam ve bir yarım kattan ibarettir. Yer itibariyle kütüphane, şehrin dört bir yayına aynı uzaklıkta ve okuyucuların kolaylıkla ulaşabileceği bir konumdadır. Kitaplar bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Yazma Eserlerin tümü dijital olarak CD ortamına aktarılması işlemi tamamlanmış olup toplam 475 yazma eser bulunmaktadır.

**Trabzon İl Halk Kütüphanesi İletişim Adresi:**

Atapark içi No:29 \Trabzon

TL : +9 0 462 230 21 16 Faks : +9 0 462 230 21 17

info@trabzonkutup.gov.tr

## SONUÇ VE ÖNERİLER

Kültür varlıklarımızdan biri olan el yazmaları Türk-İslâm coğrafyasında uzun bir geçmişe sahiptir. Dönem dönem yapıldığı bölgelerin sanat anlayışına göre nitelik kazanarak bazen zirveye ulaşmış, bazen farklı estetik anlayış içinde olup gerileme göstermiştir.

Her biri tek ve eşsiz olan el yazmaları dünyanın ortak mirasıdır. Bilgi aktarımının devamlılığını sağlamak ve bu mirası gelecek nesillere bırakabilmek için bakım ve korunması yapılmalıdır. Kütüphanelerimiz bu anlamda çok önemli bir yere sahiptir. Bünyesinde barındırdığı nadir kitap koleksiyonlarına ev sahipliği yapıp binlerce el yazması eseri muhafaza etmektedir.

Bu çalışmada Anadolu'da yazma eser bulunan dokuz adet il halk kütüphanesi ele alınmıştır. Bu kütüphanelerin genel özellikleri merkezde veya merkeze yakın ulaşılabilir olanlarda kurulmuş olmasıdır. Kütüphanelerdeki el yazmaları bilgisayar oltamın da katalog tarama yöntemi ile ülkenin her yerinden ulaşılabilmektedir. Bu el yazmaları belirli bir ücret karşılığında dijital ortamdan CD aktarılarak istenilen adres veya e-posta ya gönderilmektedir. Böylece istenilen eserlere kütüphaneye gitmeden ulaşılabilme kolaylığı okuyucu ve araştırmacı hizmetine sunulmuştur.

El yazması ve nadir eserler geçmişimizden bizlere, bizlerden de geleceğe kalabilmesi için daha fazla koruma ve özen gösterilmelidir. Ülkemizde birçok kütüphanede el yazmalarına gerekli koruma şartları oluşturulmadığından eserler çeşitli olumsuz sebeplerle ya yok oluyor ya da yıpranıyor. Günümüzde bu eserlerin korunması için çalışmalar yapılmakta olup, halen yeterince istenilen iyi şartlara ulaşılamamıştır. Toplum da nadir eserler kişisel zenginlik değil, kültür zenginliği olarak görme bilinci oluşmadığı sürece ne kadar önlem alınsa da yetersiz kalmaya devam edecektir.

## KAYNAKLAR

**"El Yazması",** (1973), Meydan Larousse Ansiklopedisi, IV, İstanbul, 146 s.

**"Yazma",** (1984), Türk Ansiklopedisi, Millieğitim Bakanlığı, Ankara, XXXIII, 421 s.

**Acar Ş,** (1998), "Sanat Değeri Taşıyan El Yazması Kitaplar", Antik Dekor Dergisi, XXXXVIII, İstanbul, 74-83

**Alpaslan A,** (1997), "El Yazması", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, I, İstanbul, 507- 508

**Aslanapa O,** (1972), "İslamiyet Öncesi Türk Sanatı", Türk Dünyası El Kitabı, 2. Baskı, Ankara, II, 303 s.

**Bayraktar N,** (1970), "Yazma Eserlerin Değerlendirme Ölçüleri ve Sanat Değeri", Türk Kütüphanecileri Bülteni, IV, Ankara, 321-327

**Büyükliman G,** Akbulut M, (2011), Geçmişten Geleceğe Köprülü Milli Kütüphane, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara. 65 s.

**Gündüz H,** (2008), "Hat ve Tasvir Sanatının Görkemli Buluşması Delail-ül Hayrat", İsmek El Sanatları Dergisi, Sayı.5, İstanbul, 134-138

**Karataş A İ,** (2002), " Osmanlı Toplumunda Kitap", Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, XI, 896 s.

**Kelpetin H,** (2000), "İlmihal", İslam Ansiklopedisi, DİA, XXII, İstanbul, 139-141

**Mülayim S,** (2009), "Kutsal Yazılar", (Ed. Ali Rıza Özcan), Hat ve Tezhip Sanatı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 13-24

**Okay M O,** (1994), "Edebiyat Tarihi" , DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, X, 403-405

**Özkeçeci İ, Özkeçeci. Ş B,** (2007), Türk Sanatında Tezhip, Seçil Ofset, İstanbul, 25 s.

**Taşkale F,** (2000), " Kur'an-ı Kerimde Açan Çiçekler", M. Uğur Derman 65. Yaş Armağanı, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 538 s.

**Ünver N, Türkmen H,** (2006), Milli Kütüphanede Bulunan Birkaç Önemli Elyazması Eser ve Yazma İnciller, Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi Yayınları, İstanbul, 24-26

**Yılmaz A K,** (2004), Türk Kitap Sanatları, Tabir ve Istılahları, Damla Yayınevi, İstanbul, 194 s.

# NURUOSMANİYE KÜTÜPHANESİNDE BULUNAN SULTAN III. OSMAN VAKFI'NA AİT 17 ENVANTER NUMARALI KUR'AN-I KERİM'İN DURAK VE GÜLLERİNİN TEZHİP ÖZELLİKLERİ

**Sema AKKEÇE**
Atatürk üniversitesi

**Seda KÜLEKCİ**
Atatürk Üniversitesi

## ÖZET

Türk kitap sanatlarımıza ait en güzel örnekler, bilim ve sanatın bir arada olduğu zengin kitap koleksiyonlarına sahip kütüphanelerimizde yer almaktadır. Bu el yazması eserler, Türk-İslam medeniyetinin kitaba verdiği değerin nadide hat örnekleri ile yazılması, bezenmesi ve sanat eseri haline getirilmesinin en güzel örneklerindendir. Sanat değeri taşıyan bu el yazması eserler hem sosyal hem de sanatsal açıdan büyük bir önem taşımaktadır. Ülkemizdeki kütüphaneler arasında önemli bir yere sahip olan Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesinde birçok önemli el yazması eser bulunmaktadır. Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki değerli eserler arasından seçilen Sultan III. Osman Vakfı'na ait el yazması Kur'an-ı Kerim de bunlardan biridir. Kur'an-ı Kerim'de tezhipli alanlar; zahriye tezhibi, serlevha tezhibi, başlık (surebaşı) tezhibi, hatime sayfası tezhibi, güller, duraklar, cetvel, bordür (kenarsuyu, ulama, zencerek), tığ, cilt ve kapak süslemeleri başlıca kullanım alanlarıdır. III. Osman vakfına ait olan Kur'an-ı Kerim'de süsleme alanlarından olan durak ve güller incelenmiştir. Kur'an-ı Kerim'de 114 surenin içinde yer alan ayetlerin arasındaki boşluklara konan küçük yıldız, çiçek ve yuvarlak biçimindeki duraklara; helezon durak, şeşhane durak (altıgen nokta), mücevher durak (geçmeli nokta), pençhane durak gibi şekillerine vakfiye ya da durak denilmektedir. Kur'an-ı Kerim'ler deki bir diğer süsleme alanı da güllerdir. Bunla cüz gülü, hamse gülü, aşere gülü, secde gülü, hizib gülü ve nısıf gülü olarak yer almaktadır. Güller, okuyan ve yazan kişiye kolaylık sağlamak için sayfa kenarlarına konan, etrafı tezhiplenerek ortasında yazı alanı bırakılan süslemelerdir. Nuruosmaniye Kütüphanesinde bulunan Sultan III. Osman Vakfı'na ait 17 envanter numaralı Kur'an-ı Kerim'in durak ve gülleri incelenmiştir. Durak ve güllerin tasarımındaki motif, renk, üslup, teknik ve dönemin özellikleri ele alınarak durak ve güllerin çizimleri yapılmıştır.

**Anahtar Kelime:** Nuruosmaniye Kütüphanesi, Sultan III. Osman, El Yazması, Hat, Tezhip.

## ABSTRACT

Glory examples of Turkish book arts are available at the national libraries which have rich book collections. These handwritten masterpieces are the best example of the value given bythe Turkish-Islamic Civilization to the books; written by rare calligraphy, ornamented, and transformed to art pieces. These handwritten pieces have great importance by social and artistic aspect.

Nuruosmaniye Manuscript Library, which has an important place among the libraries in our country, has many important manuscripts. The handwritten holy Quran from Sultan Osman III. Foundation is chosen from Nuruosmaniye Manuscript Library. Illuminated areas in the Holy Quran; tazhib of zahriye page, tazhib of serlevha page, tazhib of title surah, tazhib of hatime page, roses, stops, ruler, border (edge, watering, binding), crochet, skin and cover are

the main areas of use. Stops and roses from the ornamental examples were examined in the Holy Quran which belongs to the Sultan Osman III foundation. Small stars, flowers and round-shaped; spiral, şeşhane (hexagonal point), jewel (interlaced point), pençhane is called waqf or stop which are placed in the spaces between verses in the 114 surah of Holy Quran. Roses are another ornamentation area in the Holy Quran. These are the "cüz" (main parts of the Quran) rose, "hamse" rose, "aşere" rose, prostrate rose, "hizib" rose and "nısıf" rose. Roses are ornaments that are placed on the edges of the page for ease of reading and writing, leaving a writing area in the middle and illumination. Located in the Nuruosmaniye Library, Holy Quran with inventory number 17 belonging to Sultan Osman III Foundation were examined. The motifs, colors, styles, techniques and characteristics of the period in the design of stall and roses were examined and drawings of stall and roses were made. These stops and roses are drawn according to the motive, color, style, and other specialties of this historic period.

**Keywords:** Nuruosmaniye Library, Sultan III. Osman, Manuscript, Handwritten, Calligraphy, Illumination.

## GİRİŞ

Ülkemizde ve yurtdışındaki kütüphanelerde, müzelerde, arşivlerde ve özel koleksiyonlarda yüz binlerce el yazması eser koruma altına alınmıştır. Bu nedenle bu nadide eserleri, herkesin görme şansı yoktur. Bahsi geçen kütüphaneler arasında Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, bünyesinde barındırdığı binlerce nadide el yazması eserle önemli bir yere sahiptir. I. Mahmud, saltanatının son yıllarında İstanbul'da yapımına başlanmış, fakat külliye tamamlanmadan 1754 yılında ölünce yerine geçen kardeşi III. Osman bu hayır eserini tamamlatarak kendi adına izafeten Nûr-ı Osmânî adını koymuş, kütüphanesini de kendi ismiyle açmıştır. III. Osman, Nuruosmaniye Kütüphanesi'ne koydurduğu kitaplarla Tanzimat'a kadar sayı bakımından geçilemeyen XVIII. yüzyılın en zengin kütüphanesini tesis etmiştir. Açılışında 5031 ciltlik bir koleksiyona sahip olan kütüphanede sonraki yıllarda yapılan sayımlarda bu sayının pek artmadığı görülmektedir (1299/1881-82 yılında 5103 adet).

Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi

1323 (1905) sayımında 152 kitabın kaybolduğu anlaşılmıştır. Bugün Nuruosmaniye koleksiyonunda Sultan III. Osman'a ait bölümde 4875 kitabın mevcut oluşu daha sonraki

yıllarda da bazı kayıpların olduğunu göstermektedir. Kütüphanede mevcut kıymetli eserlerden otuz dördü 1923 yılında Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ne, ceylan derisi üzerine kûfî hatla yazılmış iki Mushafla bir amme cüzü ise 1933 yılında Topkapı Sarayı Müzesi'ne gönderilmiştir. XX. yüzyılın başlarında, İstanbul'da bulunan küçük kütüphanelerin koleksiyonlarını bir araya toplama ve ihtisas kütüphaneleri oluşturma kararı doğrultusunda bir faaliyet başlayınca bazı kütüphane binaları tamir edilmiş ve bunlardan her birinin farklı konularda kitapları ihtiva eden ihtisas kütüphaneleri haline getirilmesine çalışılmıştır. Bu planlamaya göre Râgıb Paşa Kütüphanesi edebiyata, Nuruosmaniye Kütüphanesi tarihe, Köprülü Kütüphanesi riyâziye ve tabiiyeye, Hekimoğlu Ali Paşa, Murad Molla, Fâtih kütüphaneleri tefsir, hadis ve fıkıh ve diğer şer'î ilimlere tahsis edilmiştir. Nuruosmaniye Kütüphanesi geleneksel Osmanlı kütüphane binaları özelliğine göre altta bir bodrum üzerine kurulmuş olup üstte okuma salonu ve kitap deposu bulunmaktadır (Erünsal 2007)

## KUR'ÂN-I KERİM BEZEMECİLİĞİ

İslam dininin temel ilkeleri, Hz. Muhammed'e gönderilen ilahi buyrukları insanlara bildiren, onları her iki dünyadaki mutlulukları için gerekli kuralları anlatan kutsal kitap Kur'ân-ı Kerîm'i en iyi şekilde yazma ve süsleme konusunda sanatkârlar, yüzyıllar boyu adeta birbirleri ile yarışmışlardır. Kur'ân-ı Kerîm, yalnızca öğretileri ile değil, aynı zamanda maddî görüntüsüyle de insanların ruhuna ve gözüne hitap eden mesajlar ve gizemler bütünüdür (Gündüz 2007). Kur'ân-ı Kerîm halk arasında "Mushaf-ı Şerif" olarak isimlendirilmekte ve sözlük olarak "ciltlenmiş, derlenmiş sayfalar" manasına gelmektedir. Mushaflarda satır araları genellikle tektir ve bir sayfa da çoğunlukla 11- 13- 15 satır kullanılmıştır (Acar 1996).

15 satırlı Kur'ân formatında 20 sayfa – 10 yapraktan oluşmakta olan her bir bölüme "cüz" adı verilmektedir. Kur'an-ı Kerim'in tamamı 30 cüz olup, ortalama 600-610 sayfadan oluşmaktadır. Satır sayısı değişiklik göstermektedir. Bazen 700-800 sayfayı dahi bulmaktadır. Sayfaların yazı kısmının tamamlanmasının ardından, daha ince bir kalemle önce okumaya yardımcı olan "hareke"leri; daha sonra ise başka bir kalem ve lâl (kırmızı) mürekkeple "secâvend" denilen duraklama işaretleri konulmaktadır. Metinde yanlışlık olup olmadığının kontrol edilmesinin sonucunda herhangi bir kusurun varlığına rastlanması halinde yazma eserden o varak çıkartılırdı ki bunlara "muhreç (çıkarılmış) sahife" denirdi (Derman 2012).

El yazması Kur'ân-ı Kerimlerde genellikle sağdaki sayfaların sol alt köşesinde, eğik formda bir sonraki sayfanın ilk sözcüğü yazılırdı. Çoban, müş'ir (gösterge), müşîre (işaret eden), rakîb (izci, gözcü), payende (baki, daimî), müşâhide (gözleyen), ta'kîbe (izleyici) (Yılmaz 2004) gibi isimlerle anılan bu sözcükler, hem sayfa numarası konulmadan yazılan Mushafların sayfa sıralamasını kontrol etmek, hem de okurken bir sonraki sayfaya duraklamadan (kopma olmadan) geçmek için kolaylık sağlamaktadır (Acar 1996).

## KUR'ÂN-I KERİM'DE TEZHİPLİ ALANLAR

### Zahriye Tezhibi

Zahriye kelimesi Arapça zahr (sırt) kelimesinden gelmekte olup, sırtlık anlamı taşımaktadır (Kurfeyz 2003, Yılmaz 2004). Mushafların ve yazma kitapların metin kısmı her daim varağın (yaprağın) *B* yüzünden başlamaktadır. Bu yüzden zahri, yani arka veya sırt tarafı, yaprağın *A* yüzü olarak kabul edildiği için, bu yüze "arkalık, sırtlık" manasındaki "zahriye" adı verilmektedir (Yılmaz 2004). Zahriye sayfaları, çoğunlukla tezhipli olmakla birlikte, nadiren boş bırakıldığı da görülmektedir. Zahriye tezhibinin madalyon ve mekik şeklinde olanlarının içine veya dışına bir ayet ya da kime ait olduğu, kimin için yazıldığını belirten temellük kitabesi denilen bir cümle yerleştirilmektedir. Kitap sahibinin mühreleri (imzası) de bu sayfada yer almaktadır (Duran 2012). Zahriye tezhipleri dikdörtgen ya da kare formunda tam sayfa, beyzî yahut daire madalyon (şemse) şeklinde levha tezhip olarak tasarlanmaktadır (Ş. B. ve İ. Özkeçeci 2007, Acar 1996).

El yazması bir eserde kitaba haşeratın zarar vermemesi için tılsımlı bir sözcük olarak "kebikeç" kelimesi yazılır ve genellikle bu yazı zahriye sayfasında bulunmaktadır (Özen 2003).

**Serlevha Tezhibi**

Sözlükte "baş" anlamında kullanılmakta olan "serlevha" kelimesi, Farsça "ser" ve Arapça "levha" kelimelerinden oluşmaktadır. Serlevha "bir yazının başlığı" anlamına gelmektedir. "Dibâce" adı verilen bu sayfanın tezhibine "serlevha tezhibi" denir (Duran 2009). Tezhip sanatında terim olarak el yazması Kur'ân-ı Kerîmlerde zahriye sayfasından sonra gelen karşılıklı olan 'Fatiha' ve 'Bakara' surelerinin süslenmiş hallerine serlevha tezhibi adı verilmekte (Kurfeyz 2003) olup, el yazması bir kitapta zahriye sayfasından sonra en yoğun bezemenin bulunduğu ve yazılı sahanın daha az olduğu sayfa da bu sayfadır (Derman 2010, Duran 2009). Eserin tezhip bütünlüğünü korumak amacıyla renk, desen ve motif bakımından serlevha tezhibi zahriye tezhibinin genellikle devamı niteliğindedir. Eğer tezhipli kısım metnin başladığı sağdaki ilk sayfada ve sadece yazının üst kısmında yer alıyorsa buna "unvân tezhibi" adı verilmektedir.

Serlevha sayfası, genellikle dikdörtgen biçiminde olup, üçgene benzeyen formda kubbeli, dilimli, tepelikli mihrabiye, taç (iklil), alınlık, üstte bir selvi motifinin yer aldığı tasarımlar olarak veya natüralist üslûpta kompozisyonlarla değişik şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Ş. B. ve İ. Özkeçeci 2007)

**Başlık Tezhibi (Sûre Başı)**

Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan 114 sureden, her surenin başında bulunan (Özcan 2002) ve içine surenin ismi ve ayet sayısının yazıldığı çerçeveli bölüme sûrebaşı, ser-sûre, iklîk veya başlık adı verilmektedir. Bütün başlıklar aynı motiflerle süslenebileceği gibi farklı desenlerle de bezenebilmektedir. Sûrebaşı tezhipleri, müzehhiplerin hünerlerini gösterdiği önemli yerlerdendir (Ş. B. ve İ. Özkeçeci 2007).

Bu tezhipli yerler genellikle kubbe ve tığlarla bitirilmiş ya da dikdörtgen form içine alınarak tezhiblenmiştir. Yapıldığı zamanın kendine has özelliklerinin ön plana çıktığı bu tezhiplerin, başlık isimleri çoğunlukla beyaz, bazen kırmızı, siyah yahut lacivert mürekkeplerle tezhibin ortasındaki sıvama altın sürülmüş alana yazılmak suretiyle uygulanmıştır (Kurfeyz 2003).

**Hâtime Tezhibi**

Lügatte; son, sonuç, nihayet gibi anlamlara gelen hatime, el yazması kitaplarda dua, tarih, hattat ve varsa müzehhip isminin bulunduğu son sayfaya denilmektedir. Bu sayfaya Ketebe sayfası da denilmektedir (Yılmaz 2004). Mushaflarda Nas suresinin devamında hattat, bitiş duâsı ile birlikte imzasını, kitabın yazıldığı tarihini, nerede yazıldığını belirtmektedir( ferağ kaydı). Ayet ve hattatın imzası olursa, bitiş genellikle, ikizkenar yamuk yahut üçgen şeklindeki bölümün içine yazılmaktadır. Bu yazı satırları yanlardan eşit miktarda eksiltilerek tamamlanırdı. Kenarlarda meydana gelen üçgen veya yamuk alanlar da tezhiblenmektedir (Duran 2009). Bezeme yapılan bu bölüme *hatime* veya *ketebe* tezhipleri ismi de verilmektedir. Ketebe yazısının iki yanındaki boş köşelere üçgen biçimli bezemeler (*köşelik)* yapılabildiği gibi, sayfanın boş kalan alt kısmına farklı motifler yapılmaktadır. Ketebe sayfaları bazen levha biçiminde tezhiblenirdi (Ş. B. ve İ. Özkeçeci 2007). Hatimelerde de Serlevhalarda olduğu gibi dönemin özelliklerine göre bezeme farklılıkları görülmektedir (Kurfeyz 2003).

**Koltuk Tezhibi**

Hat sanatında levha, murakka'a ve kitabelerde farklı uzunluk ve doğrultuda satırlar halinde yazılmış bir yazıyı aynı hizaya getirmek için sağında ve solunda kalan kare, üçgen veya dikdörtgen şeklindeki cetvel çekilerek belirlenmiş boşluklara koltuk (Birol 2002); bu bölüme yapılan bezemeye de koltuk tezhibi adı verilmektedir (Ş. B. ve İ. Özkeçeci 2007). Ta'lik hattıyla meilli(eğri) olarak yazılmış kıt'alarda ise yazı ile iç pervaz arasında kalan üçgen boşluklara ise ''muska koltuk'' ismi verilmektedir (Ç. Derman 2010: 115). Bu bölümlerin süslemeleri aynı kompozisyonla yahut simetrik olarak tasarlanmaktadır. Koltuk tezhibine, genellikle serlevhalarda ki metinlerde, başlık metinlerinde, kıt'alarda yahut levha olarak yazılan yazıların her iki tarafında rastlanılmaktadır (Ş. B. ve İ. Özkeçeci 2007).

**Sayfa Kenarı Tezhibi**

Birtakım değerli el yazmalarının ara sayfalarında yazı kenarlarının süslenmesi ve bu kısımlara çoğunlukla halkâr ve zer-efşan (altın serpme) bezemesi yapılmasına"sayfa kenar tezhibi" adı verilmektedir (Özen 2003).

**Güller**

Yalnızca Kur'ân-ı Kerim' de kullanılan bu bezeme (Derman 2010), sure başlarında, içine özel mana içeren yazılmış yazıları çerçeveleyen yuvarlak formları belirtmektedir(Acar 1996). Okuyan ve yazan kişiye kolaylık sağlamak için sayfa kenarlarına konulmaktadır. Çerçevesi tezhipli, ortası ise boş bırakılmış süslemelere"gül" adı verilmektedir (Kurfeyz 2003).

Kur'an-ı Kerimlerde, sırasına uygun olarak yazılı metnin yanındaki boş kısımda yer alan, her yirmi sayfada bir konulan cüz işareti "*cüz gülü";* her beş sayfada bir konulan hizip işareti "*hizip gülü"*; her on ayette bir konulan *"aşr gülü";* secde edilecek ayetlerin hizasına konulan "*secde gülü"* ve her surenin başına da "*sûre gülü"* adı verilmektedir (Ersoy 1988, Ş. B. ve İ. Özkeçeci 2007, Acar 1996, Yılmaz 2004, Kurfeyz 2003, Duran 2012).
Tezhip tarihinde farklı biçimlerde yapılmış olan güllerin, rozet, gülçe, ışınlı güneş biçiminde olanları "şemse" olarak nitelendirilmiştir. Bir sayfada birden fazla gül bulunursa, bunlar dikey eksenler üzerine oturtulup, üst ve altına doğru çekilen gül tığları, gülün iki-üç katı uzunluğunda yapılmaktadır. Gülün tezhibi bittikten sonra hattat beyaz mürekkeple orta kısmına cüz, hizip, aşr, secde, sûre gibi ismini ve numaralarını yazmaktadır (Ş. B. ve İ. Özkeçeci 2007).

**Duraklar**

Kur'ân-ı Kerim'de 114 sûrenin içinde yer alan ayetlerin (Acar 1996) aralarına konulan boşluklara yapılan (Yılmaz 2004) rozet, (Duran 2012) küçük yıldız, çiçek ve yuvarlak gibi tezyini şekillere "vakfiye" veya "durak" adı verilmektedir (Özen 2003). Duraklar çizilme biçimine göre farklı isimler ile adlandırılmışlardır Bunlardan geometrik formlu "mücevher", altı köşeli "şeşhane", beş köşeli "pençberk", üç köşeli "seberk" motifleri, yaprak, zencerek ve benzeri şekillerdeki duraklarda sıklıkla görülmektedir (Kurfeyz 2003).

**Beyne's Sütûr (Satır Araları)**

Beyne's sütur kitap ve levhalarda (Yılmaz 2004) satır aralarına yapılan ve dendanlarla (Ç. Derman 2013) sınırlandırılarak arasında kalan bölüme, bazen altın nadiren de hafif renklerle yapılan bezemeye denilmekte olup buna aynı zamanda "hilal'us Sütur" da denilmektedir. Yazı ile uyumlu olan ve onu fazla sıkıştırmadan yapılan beyne's sütûr çalışması ile hat ve tezhip daha göz alıcı hale gelmektedir (Kurfeyz 2003).
Değerli bir yazma eserde yazının bulunduğu zeminin kirlenmesi yahut yırtılması gibi bir durumun bulunması halinde bu yerleri kapatmak veya satır aralarındaki gereksiz boşlukları ortadan kaldırmak için bu süsleme kullanılmaktadır (Duran 2012).

**Cetvel - Bordur (Kenar Suyu, Ulama, Zencerek)**

Yazma eser, kıt'a veya levhalarda yazı alanını çerçeveleyen, genellikle altın ile çekilen farklı kalınlıktaki çizgilere "*cetvel*" (Ç. Derman 2009, Yılmaz 2004) bu işi yapan sanatkâra ise "*cetvelkeş"* adı verilmektedir (Acar 1996). Cetvellerin muhtelif aralıklarda, birbirine paralel çizimlerle meydana gelen kısımların tamamına ise "bordür*"* adı verilir (Kurfeyz 2003). Farsçada "pervaz", Fransızcada ise "bordür" adı verilen kenar süslemesi Türkçede " kenarsuyu" olarak nitelendirilmektedir (Birol 2010). Kenarsuyu, tezyin edilmiş bir eserin, en dışındaki çerçevedir. Bordürler altın ve farklı renkler kullanılarak ait oldukları dönemlere göre çeşitli formlarda uygulanmaktadır. Zencerek tezyinatı, bordürler üzerinde sıklıkla rastlanılan süsleme biçimlerindendir. İç içe geçmiş kancalar veya birbirine bağlı motifler şeklindeki bordürlere ise "*ulama"* denilmektedir (Ş. B. ve İ. Özkeçeci 2007).

**Tığlar**

Tezhip ve cilt sanatında süsleme alanının sınırlarından dışa doğru çıkan düz çizgilere "tığ" denilmektedir. Süslemenin yapıldığı alanlarda sayfanın geri kalan bölümlerinde gözü rahatlatmak maksadı ile büyükten küçüğe doğru incelerek devam eden çizgi biçimindeki farklı motiflerdir. Yapıldığı döneme göre farklılık göstermekle birlikte genellikle zahriye, serlevha, sûre başları, hatime ve güller tığlarla süslenerek bitirilmiştir. Tığ yaparken her motif yapılabilmektedir. Farklı birçok renkte yapılabildiği gibi, sıklıkla uyumlu olması için kuzu ile aynı renk ya da lacivert yapılabilmektedir (Kurfeyz 2003). Klasik dönemde tığlarda kullanılan renkler arasına çeşitli renkler eklenmiş olup sıklıkla çiçeklerde lâl mürekkebi kırmızısı, turuncu, beyaz ve altın tercih edilmiştir (Birol 2014).

**Güller:**

Şekil 1: Kur'ân-ı Kerîm'in Gülü

Çizim 1: Kur'ân-ı Kerîm'in Gülü

Hançer yapraklarının üst üste gelerek oluşturduğu gülün orta kısmı penç formunda lacivert renkte boyanarak üstübeç mürekkeple nesih hattı ile yazılmıştır. Zer-ender-zer tekniği ile bezemeli alan üzerine pembe ve mavi renkte gonca motifi yapılmıştır. Ayrıca hançer

yaprakların her birinin içi gonca ve basit yapraklarla bezenmiştir. Bitkisel motif ile tığ yapılarak tezyinat sonlandırılmıştır.

Şekil 2: Kur'ân-ı Kerîm' in Gülü

Çizim 2: Kur'ân-ı Kerîm' in Gülü

Eserin cüz gülünün ortasındaki yazı alanına altın zemin üzerine üstübeç mürekkeple nesih hattı ile yazılmıştır. Simetrik olan desen ½ desen olarak tasarlanmış olup, ayırma rumi ile pafta oluşturularak tepelik ile bitirilmiştir. Motif olarak gonca, penç ve basit yapraklar tercih edilmiştir. Bitkisel motif ile tığ yapılarak tezyinat sonlandırılmıştır.

Şekil 3: Kur'ân-ı Kerim' in Gülü

Çizim 3: Kur'ân-ı Kerîm'in Gülü

Eserin cüz gülünün ortasındaki yazı alanı lacivert zemin üzerine üstübeç mürekkeple nesih hattı ile yazılmıştır. Simetrik iki hançer yaprak altın ile sıvanarak içine gonca motifi yapılmıştır. Renk olarak pembe, mavi, sülyen tercih edilmiştir. Bitkisel motif ile tığ yapılarak tezyinat sonlandırılmıştır.

Şekil 4: Kur'ân-ı Kerîm'in Gülü

Çizim 4: Kur'ân-ı Kerîm'in Gülü

Hançer yapraklarının üst üste gelerek oluşturduğu gülün orta kısmı penç formunda altın renkte boyanarak üstübeç mürekkeple nesih hattı ile yazılmıştır. Zer-ender-zer tekniği ile bezemeli alan üzerine pembe ve mavi renkte gonca motifi yapılmıştır. Bitkisel motif ile tığ yapılarak tezyinat sonlandırılmıştır.

**Durak Gülleri:**

Şekil 5: Kur'ân-ı Kerîm'in Durağı

Çizim 5: Kur'ân-ı Kerîm'in Durağı

Eserin sadece sure başında kullanılan bu durak penç motifi ile yapılmış, altın üzerine pembe, mavi ve turuncu renk kullanılmıştır.

Şekil 6: Kur'ân-ı Kerîm'in Durağı

Çizim 6: Kur'ân-ı Kerîm'in Durağı

Eserin neredeyse tamamında bu durak kullanılmıştır. Altı yapraklı penç motifidir. Altın sıvanarak turuncu ve lacivert nokta yapılmıştır.

Şekil 7: Kur'ân-ı Kerîm' in Durağı

Çizim 7: Kur'ân-ı Kerîm'in Durağı

Eserde sadece bir defa kullanılmıştır. Sülyen renginde, negatif tekniğinde yapılan penç motifidir.

Şekil 8: Kur'ân-ı Kerîm'in Durağı

Çizim 8: Kur'ân-ı Kerîm'in Durağı

Eserin iki yerinde kullanılmıştır. Pembe renk üzerine siyah nokta konarak zencerek tekniği ile yapılmıştır.

## SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tezyini sanatlarda dünya medeniyetleri arasında, zirveye ulaşmış milletlerin en önemli temsilcisi olan Türkler, Orta Asya ve Yakın Doğu'yu da içine alan millî sanat kültürünü, yüzyıllar boyunca Anadolu ve Rumeli'de yaşatmayı başarmışlardır.

Genel olarak edebiyat ve musikînin yanı sıra hat, tezhip, mîmari, minyatür, ebru gibi süsleme sanatlarına ait seçkin eserlerle öne çıkan ve Türk Sanatları arasında müstesna bir yere sahip olan hat ve tezhip sanatı, dönemin hükümdarları, saray ve zengin insanların desteğiyle gelişerek zirveye ulaşmıştır. Özellikle Türk yazı sanatındaki gelişme ve ilerleme, şaheser denebilecek seviyedeki hatların, naif tezhiplerin, ciltlerin ve nadide minyatürlerin günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır.

Bu bağlamda Türk kültür tarihinde önemli bir yere sahip olan kütüphaneler, bilim ve sanatı bir arada bulunduran, sanat değeri bakımından oldukça zengin ve çeşitli eserler barındırmaktadır. Bunlardan biri de Nuruosmaniye Yazma Eser kütüphanesidir. Kitap sanatları bakımından değerli yazmaları bünyesinde barındıran kütüphane içerisindeki el yazmaları arasından seçilen 17 envanter numaralı Kur'ân-ı Kerîm, kitap sanatları bakımından ele alınmıştır. Eser XVI. yüzyıla ait olup III. Osman koleksiyonunda bulunmakta ve dili Arapçadır. Eserin yazı türü nesihtir. Eserin hattatı Muhammed bin Abdulvedud'dur. Müzehhibi ise bilinmemektedir. İncelenen Kur'ân-ı Kerîm'in tezyinat alanları; cilt ve iç kapak bezemesi, serlevhası, sûrebaşları, sayfa sonları, hatim duası bezemesi, gül (hizib, nısıf, secde ve cüz), durak (nokta), bordür (pervaz), zencerek, cetvel ve tığlardır. Bu bezemeler tasarım olarak kompozisyon, teknik, motif özellikleri ve kullanılan renkler bakımından klasik üslûp özelliklerini bünyesinde taşımaktadır.

İncelenen eserde Hizib, Nısıf, Secde ve Cüz gülleri yer almaktadır. Eserin gülleri beyzi ve daire biçimde tasarlanmıştır. Zemin rengi olarak klasik üslûpta kullanılan altın ve lacivert renkler göze çarpmaktadır. Güllerin alt ve üst kısımlarına basit tığlar uygulanmıştır. Motif olarak gonca ve penç yoğunluktadır. Güllerin bir kısmında rumi motifi kullanılmış olup, motiflerde renk olarak kiremit kırmızısı, açık mavi, yeşil, turuncu, pembe ve sarı tercih

edilmiştir. Eserde dört farklı gül tasarımı mevcuttur. Tasarımlar simetrik ve serbest kompozisyon şeklinde uygulanmıştır.

İncelenen eserde yer alan Hizib, Nısıf, Secde ve Cüz gülleri ve durak gülleri renk, desen, motif ve işçilik bakımından 16. yüzyıl klasik üslubun bütün özelliklerini bünyesinde taşımaktadır.

## KAYNAKLAR

**Acar, Ş**. (1996). "Sanat Değeri Taşıyan El Yazması Kitaplar". *Antik Dekorasyon ve Sanat Dergisi,* (sayı 48), 73-75.

**Acar, Ş.** (1999). *Türk Hat Sanatı*. İstanbul: Antik Kültür Yayınları

**Birol, İ. A.** (2002). "Koltuk Tezhibi". *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 26, ss. 151-153). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

**Birol, İ. A.** (2010). *Klasik Devir Türk Tezyînî Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri* (3. Baskı). İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı.

**Birol, İ. A.** (2014). *Klasik Devir Türk Tezyînî Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri* (7. Baskı). İstanbul: Kubbealtı Akademi.

**Derman, F. Ç.** (2009). "Tezhip Sanatında Kullanılan Terimler, Tabirler ve Malzeme". Özcan, A. R. (Ed.), *Hat ve Tezhip Sanatı*, (s. 525-534). Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı.

**Derman, F. Ç.** (2010). "Tezhip Sanatı" ( Muhyiddin Serin), *İslam Sanatları Tarihi*, Eskişehir: Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.

**Derman, F. Ç.** (2012). "Tezhip Sanatında Üslûplar ve Sanatkârları". *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 41, ss. 66-67). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

**Derman, F. Ç.** (2013). "Osmanlı İstanbul'unda Bezeme Sanatı". *Osmanlı İstanbulu Uluslararası Sempozyumu-I,* 29 Mayıs- 1 Haziran 2013 (ss. 495-509). İstanbul.

**Duran, G.** (2009). "Tezhip Sanatının Kullanım Alanları". *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 41, ss. 567-569 ). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

**Duran, G**. (2012). "Tezhip Sanatının Kullanım Alanları". *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 41, ss. 63- 65). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

**Ersoy, A.** (1988). *Türk Tezhip Sanatı*, İstanbul: Akbank Yayınları.

**Erünsal İ. A.** (2007). "Nuruosmaniye kütüphanesi". *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 33, ss. 266-267). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

**Gündüz, H.** (2007). "Yazı ve Tezhip Şaheserleri Derviş Ali Kur'ân-ı Kerim'i". *İsmek El Sanatları Dergisi,* (sayı 3), 36-43.

**Kurfeyz, N.** (2003). *Emek, Sabır ve Sevgi Tezhip*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Tatav Yayınları.

**Özcan, Y.** (2002). Türk Tezhip Sanatı. *Türkler*, (Cilt 12, ss. 300- 307). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

**Özen, M. E. (**2003). *Türk Tezhip Sanatı*. İstanbul: Gözen Yayınevi.

**Özkeçeci, İ.–Ş. B.** (2007). *Türk Sanatında Tezhip*. İstanbul: Seçil Ofset.

**Yılmaz, A**. (2004). *Türk Kitap Sanatları Tabir ve Istılahları*. İstanbul: Damla Yayınları

# CUMHURİYET DÖNEMİNDE DOĞUŞUNU GERÇEKLEŞTİREN TÜRK OPERASI VE DÖNEMİN TÜRK KADIN OPERA SANATÇILARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

**Semen KARLIKLI**
Haliç Üniversitesi Konservatuvarı Lisansüstü
Eğitim Enstitüsü Türk Musikisi Anasanat Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi

## ÖZET

Türk opera sanatının doğum ve gelişim süreci incelendiği zaman paralelinde Batı operasına değinmek gerektiği düşünülmektedir. Türk operasının doğuşu Osmanlı Dönemi'ne değil Cumhuriyet Dönemi'ne tekabül ettiği bilinmektedir. Bununla birlikte Cumhuriyet Dönemi'nin opera ve müzik anlayışında ilerleme gösterdiğini söylemek mümkündür. Ancak, Cumhuriyet Dönemi'ni kapsayan bir sanatın Türkiye'ye nasıl girdiğini ve nasıl tanındığını ileri sürmek için Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nin de bu bağlamda incelenmesi gerektiği akla gelmektedir.

Cumhuriyet Dönemi (20.yüzyıl) sanat dünyasında ortaya çıkan 'Türk Operası' adına yapılan çalışmaların ön planda olmadığı varsayımları ile karşılaşmak mümkündür. Başka bir anlatımla Türk operasına gereken değerin verilmemesi bu sanatın zamanla yok olmaya yüz tutacağını akla getirebilmektedir. Türk operasına emek veren dönemin kadın sanatçıları ve opera icraları ele alındığında ise toplumsal cinsiyet algısı temelinde değerlendirildiği zaman günümüzde yeteri kadar tanınmadıkları söylenmektedir. Nitekim söz konusu kadın sanatçılar ise sosyo-kültürel toplum yapısı bağlamında birçok alanda olduğu gibi Türk opera sanatında da geri planda kaldığı görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı; Cumhuriyet Dönemi'nde doğuşunu gerçekleştiren Türk operasına icraları ile katkı sağlamış olan kadın sanatçıların, eğitim ve icra hayatlarında dönemin sosyo-kültürel yaşam biçimlerini göz önünde bulundurarak toplumsal cinsiyet algısı temelinde Türk kadınlarının da opera sanatına katkılarının araştırılması olarak ifade edilebilir. Diğer bir anlatımla Cumhuriyet Dönemi'nin Türk opera sanatı hususunda az sayıdaki Türk kadın opera sanatçılarının eğitim hayatları, icra etmiş oldukları eserlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Cumhuriyet Dönemi sosyo-kültürel toplum yapısı ile Türk opera eğitim geleneğinin oluşması arasındaki ilişkiyi özellikle kadın Türk opera sanatçıları üzerinden yorumlanan bu çalışmanın toplumsal cinsiyet algısı temelinde kadın sanatçıların geri planda kalmaması ve kadın sanatçılarında kıymetli icralarının göz ardı edilmemesi üzerine tarihsel bir bakış açısı sunarak literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** *Opera, Türk Operası, Türk Kadın Operacıları, Cumhuriyet Dönemi*

# AN EVALUATION ON TURKISH OPERA EMERGED IN THE REPUBLICAN PERIODAND TURKISH WOMEN OPERA ARTISTS PERFORMING IN THAT TIME


## ABSTRACT

When the emergence and development process of Turkish opera art is examined, it is thought that it should be stated in parallel to the Western Opera. It is known that the birth of the Turkish opera correspondes to the Republican Period, not to the Ottoman Period. However, it is possible to say that the understanding of opera and music in the Republican Period has evolved. Therefore; to completly comprehend how an art covering Republican Period has entered and introduced to Turkey, the Ottoman Empire Period should be examined in this context as well.

It is possible to encounter such assumptions that the studies about the Turkish Opera that emerged in the art world during the Republican Period (20th century) are not in the foreground. In other words, not giving the necessary value to the Turkish Opera may suggest that this art will eventually disappear.When the first female artists and opera performers of the Turkish Opera who worked hard for this art are considered, on the basis of gender perception, it could be said that they are not well known today. As a matter of fact, it is seen that these women performers are in the background of Turkish Opera art, as in many other areas within the context of socio-cultural society structure.

The aim of this study can be expressed as the study of the contribution of Turkish women to opera art by considering the socio-cultural life styles in the women artists' educational and performance life. Considering the socio-cultural life styles of the period. these women contributed to the Turkish opera a lot, which was born in the Republican Period. In other words, it is aimed to determine the educational lives of the few Turkish female opera artists and the works they had performed on the Turkish opera art of during the Republican Period.

In this study, the relationship between the socio-cultural community structure of the Republican Period and the formation of traditional Turkish Opera education is interpreted especially through female Turkish opera artists. In the same time, it is thought that this study will contribute to the literature by providing a historical perspective on the fact that women artists should not be fallen behind in the background and that their precious performances are not be ignored.


**Keywords:** Opera, Turkish Opera, Turkish Women Operators, Republican Era

## GİRİŞ

Cumhuriyet döneminde doğuşunu gerçekleştiren ve Atatürk'ün öncülüğü ile kurulan Türk Opera sanatını değerlendirmek için operanın ilk adımlarını yani Osmanlı Dönemi'ndeki müzik anlayışını benimsemek ve bu anlayış doğrultusunda Cumhuriyet Döneminde opera bağlamında farklılıklara değinmek gerekmektedir. Dönemlerin siyasi, sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik gibi yapıların sanata yansıdığı mümkün olabileceğinden dolayı Cumhuriyet öncesi dönemde siyasi, sosyo-kültürel ve toplumsal yapılarının da tamamının ele alınması gerektiği düşünülmektedir.

Cumhuriyetin ilan edildiği ilk yıllarda Türkiye'de opera dalında önemli gelişmeler olmasa da Mustafa Kemal Atatürk daha sonraki yıllarda devletin müzik politikasını, var olan halk müziği ve çok sesli teknik yöntemlerini kullanarak yeni bir müziğin yoğrulması bağlamında gelişimlere yönelip operaya yeni bir akım getirdiğini söylemek mümkündür. Cumhuriyetin müzik politikasına uygun bir biçimde ilk Türk Operası'nı Ahmet Adnan Saygun'un bestelediği

‘Özsoy’ operası olduğu bilinmekle beraber dönemin önemli kadın opera sanatçılarının bu operada başrol aldıklarının göz ardı edilmemesi gerektiği ileri sürülmektedir. Osmanlı Dönemi’nde bilindiği üzere kadınlar sanatlarını çoğunlukla sarayda harem-i hümayunda icra ederlerdi. Dolayısıyla birçok yetenekli kadın sanatkarın göz önünde olmadığı akla gelmektedir. Cumhuriyet Döneminde bu durum esneklik kazanmış olsa da; toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirildiğinde kadın operacıların da günümüzde yeteri kadar tanınmamaktadır.

Bu çalışmanın amacı; Cumhuriyet Dönemi’nde doğuşunu gerçekleştiren Türk operasına icraları ile katkı sağlamış olan kadın sanatçıların, eğitim ve icra hayatlarında dönemin sosyo-kültürel yaşam biçimlerini göz önünde bulundurarak toplumsal cinsiyet algısı temelinde Türk kadınlarının da opera sanatına katkılarının araştırılması olarak ifade edilebilir. Diğer bir anlatımla Cumhuriyet Dönemi’nin Türk opera sanatı hususunda az sayıdaki Türk kadın opera sanatçılarının eğitim hayatları, icra etmiş oldukları eserlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Bu çalışmanın yöntem izlencesini, literatür taraması sonucu elde edilen kitap ve ansiklopediler, elektronik kaynaklar ve dergiler, sonucu elde edilen bilgi-belge-verilerin derlenmesi olarak ifade etmek mümkündür.

## OPERA SANATI

Geçmişin ve çağdaş uygarlığın olağanüstü konularından biri olan opera, güzel sanatların hemen her dalının işbirliğiyle meydana gelen büyük bir bileşim olmanın önemini taşıdığı bilinmektedir. Nitekim insan eliyle meydana gelmiş ve güzel sanatlar adıyla nitelenmiş olan yaratışlar arasında doğal olarak yalnız opera sanatı, organik bileşimin olağanüstü örneğini verdiği söylenmektedir. (Altar, 2000-15).

Opera temsilinde müzik ile eylemin organik bağlamana değinecek olursak ilk koşulu müzik icrasının etkin olması gerektiğini söylemek mümkündür. Başka bir anlatımla, opera aktörünün şanı dram aktörünün konuşması kadar ( Yani sözcüksel eylem kadar) sahne eyleminin ayrılmaz bir parçası olması gerekdiği düşünülmektedir. (Neimetzade, 2002-41). Müzik ile eylemin birbiriyle ayrılmaz ikili olduğu görülen opera sanatının Osmanlıdan günümüze kadar uzanan önemli bir sanat olduğu düşünülmektedir.

İlk anayurdunun İtalya olduğu bilinen operanın ilk olarak Avrupa’da, dinsel törenlerde, düğünlerde ve çeşitli alanlarda sergilenen küçük gösterilerden doğmuş ve daha sonraki süreçte birçok değişime ve gelişime uğrayan bir sanat olduğu görülmektedir. Opera sanatı tarihsel olarak ele alındığında sosyal çevre ile büyük etkileşim içerisinde olduğu gözardı edilmemelidir. İcra edilen sanatın konusu, dinleyici kitlenin ve sahnelendiği yerin sosyo-kültürel özelliklerini de yansıttığı düşünülmektedir. İlk opera eseri ‘‘Dafne’’nin 1597 yılında İtalya’da sahnelendiği bilinmekle birlikte opera sanatının Avrupa’da hızla geliştiği ve tanındığı görülmektedir.(Ertekin, 2007-1).

Opera sanatın da yer alan her şeyin, müziğin aracılığıyla yalnızca idealize edilmekle kalmayacağı, gerçek hayatta olduğundan çok daha abartılı ölçülerle ifade edildiği bilinmektedir. Operanın temsil gücüne bağlı politik etkisiyle, tarihsel gelişimindeki yükseliş noktalarında da karşılaşmak mümkündür. Mimarlık ve şehircilik açısından olağanüstü nitelikte inşa edilen görkemli opera binaları, her zaman başkentlerin en önemli meydanlarında yer aldığı bilinmektedir. Operanın saraya bağlı bir sanat olarak geliştiği sürece, kuruluşundaki amaçtan gelen politik etkiyi de kapsayacağı doğal olmakla birlikte, ayrıca bünyeye bağlı politik bir etkenden de yararlanmış olduğunu özellikle göz önüne almak gerekir. Opera, Batı tarihinin canlı, mücadeleli dönemlerini, öteki sanat dallarından daha fazla karakterize edebilme gücüne sahip olmuş bir sanat olduğu düşünülmektedir. .(Altar, 2000-20-21).

XIX. yüzyıla gelince, operanın geniş ölçüde yayılma gücüne sahip olması bakımından büyük önemi olan bu yüzyılda, opera sanatı, genellikle Batı sanatı olmanın önemini kazanmış ve yine aynı oranda ulusallaşmıştır. XIX. Yüzyıl, opera sanatının gelişiminde üçüncü bir yükseliş dönemi olmuştur. (Altar, 2000-22).



## OPERA SANATINA TARİHSEL BAKIŞ

Bütün sanatların bileşkesi olduğu ileri sürülen opera sanatı, 16. Yüzyılın başlarında İtalya'da opera adını taşıyan müzikli bir dram sanatının görülmesi ile başladığı söylenmektedir. İlk önce Ferrara şehrinde beliren bir hareket, şimdilerdeki opera sanatının başlangıcı olduğunu düşündürmektedir. İtalya'da 1502 yılında Ferrara'da I. Ercole tarafından yönetilen bir düğün, dinsel'mister' oyunlarında olduğu gibi, sekiz günden fazla olduğu bilinmektedir. Nitekim müzik sanatında misterlerden başka, dinsel olmayan konuları da işleyip geliştirmekle, yeni bir oyun türünün daha meydana geldiği görülmektedir. Bu tür gerçek operaya temel olan ilkel bir deneme olmanın önemini taşıdığı söylenebilir. (Ertekin, 2007-5).

Opera sanatının ilk kez İtalyada'nın Floransa kentinde doğarak Avrupa'ya yayıldığı ve İlk opera 1594 yılında Renueci'nin yazdığı ve besteci Peri'nin bestelediği ''Dafine'' operasının olduğu bilinmektedir. 1600 yılında Peri ikinci olarak ''Euridice'' operasını bestelediği de bilinmektedir. Monteverdi'nin 1607 yılında bestelediği ''Orfeo'' opera sanatının benimsenmesinde önemli bir başlangıç olduğu ileri sürülmektedir. İlk önceleri İtalya'da başlayan opera sanatı Avrupa'nın çeşitli ülkelerde yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir. 17. Yüzyıl opera bestecileri arasında Monteverdi'nin öğrencisi Pietro Cavalli, Marc Antonio Cetsi özellikle 115 opera besteleyen Aleksandro Scalatti dönemin ünkü erkek bestecilerinden olduğu bilinmektedir. Opera sanatının yayıldığı ve geliştiği yıllarda kiliseden yayılan ters inanç opera sahnelerini de etkilemiş, bestelenen operelarda, kilisenin doğurduğu ''Castrato''lar kadın seslerinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Doğa dışı üretilen seslerin yanısıra gerçek kadın sesleri ilk kez 17. Yüzyılın sonlarında nadirde olsa operalarda oynamış oldukları söylenmektedir. (Tunçdemir, 2006).

17. yüzyılın son dönem bestecilerinden sonra Pergolosi, Puccini, Cimarosa, Paisello gibi bestecilerin başlatmış olduğu Napoli Opera Okulu geleneği 18. yüzyıla kadar opera eserlerinde yeni bir dönem başlatmış olduğu da görülmektedir. Opera eserlerinde dönemin bestecilerinin, koroyu gittikçe silikleştiren Reçitatif ve Arya'yı temel aldığı ele alınmaktadır. Bestelenen operalar konularına göre ağırbaşlı opera (opera seria), komik opera (opera bufa) ve müzikli güldürü (commedia per musica) gibi isimlerle adlandırıldığı bilinmektedir. Opera eserlerinde yinelenen arya (da capo) ortaya çıkmıştır. Sesin güzelliğinin yanı sıra güzel söylemeye dayanan ''bel canto'' tekniği operada kullanılmıştır. Opera konuları ve kişilerinin söylediği aryalar baş kadın solist ve baş erkek solist kavramlarını geliştirmiş oldukları bilinmektedir. Kadın opera sanatçıları 18. yüzyılda tutuculuk çemberini kırarak çeşitli opera eserlerinde yeteneklerini kanıtladıkları bilinmektedir. Opera sanatında kadın sanatçılar birçok eserde başarılı oldukları bilinmektedir. 18.yüzyılın son dönemlerinde ise primadonna geleneğinin unutulmaz sesleri arasına İsabela Colbran, Henrietta Sontag, Wilhelmine Schroeder, Devrient, Mathilde Narchesi, Jenny Lind, Maria Malibran katıldığı bilinmektedir.(Tunçdemir, 2006).

## 2. OSMANLI'DA OPERA

Osmanlı'nın batı kökenli sanat dallarına olan ilgisini konu alırken, komşuluk ilişkilerinin yanı sıra savaşlar sonucu veya ekonomik sebeplerle oluşan göç hareketlerinin etkisinden de söz etmek gerekir. Geniş ve tarihi imparatorluğun batı dünyası ile ilişkileri ve bu ilişkilerin doğal sonucu olarak sanat faaliyetlerinin paylaşımına tanıklık edildiği görülmektedir.

Eski çağlardan beri değişik milletlerin hayatı içinde devam edip gelen müzikli oyunlar, bilindiği gibi, 16. asırda İtalya'da çok fazla itibar görmeye başlamış ve 17. asırda bugünkü anlamı ile bir opera sanatının kurulduğu bilinmektedir. Türk toplumsal hayatında batı dram sanatı ile ilk temas, operanın dünya üzerine çıkması ile görülmüş olduğu ileri sürülmektedir.Batı kültürüne bağlı mitolojik konuların Osmanlı'da sergilenmesi Osmanlı'nın batıya yönelik akınlarından sonra topladığı insanlar sayesinde olduğu bilinmektedir. Bunun yanısıra Özellikle Sokullu dönemine denk gelen bu dönemin 16. yüzyıl dönemini kapsadığı söylenmektedir. ( Ertekin, 2007-40).

Opera sanatının oluşumunda tarihi süreç içerisinde Matezina ve Moresca danslarına da rastlanmakta olduğu görülmektedir. Matezina bir çeşit savaş dansıdır ve 16., 17. asırlar Fransız balesin tanınmış bir parçası olduğu, Moresca ise Mağriplilerin dansı olduğu bilinmektedir. Henüz İspanya'dan çıkartılmamış olan Yahudi gruplar, Arap-İspanyol kökenli bu dansları Osmanlı İmparatorluğuna kadar taşıdıkları bilinmektedir.

Osmanlı Dönemi'nin 18. yüzyılın başlarında düştüğü ekonomik sıkıntıların yansıması olarak her alanda yenilenme ve kurtuluş çabalarının bir sonucu olarak gelişen ve Avrupa uygarlığının yolunda ilerlediği göz ardı edilmemelidir.Bu dönemde; Avrupa'da yeni bir uygarlığın doğmakta olduğu, buna uymak gerektiği ve yapılacak düzenlemelerin bunlara uymasının zorunlu olduğu düşüncesi ortaya çıkmaya başladığı bilinmektedir. Ancak, modern toplum ve ekonomik düzenine geçişin bir zorunluluk olduğu düşüncesinin yüzeysel olduğu bilinmekle birlikte bu gibi bir düşünsel birikimin olmadığından dolayı nedenlerinin ayrıntılarıyla bilinmedikleri söylenmektedir. (Ertekin,2007-41).

Operanın varlığı ile Türklerin doğrudan ilgilenmesinden söz edecek olursak 1719 yılında Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Paris elçiliğiyle başladığını söylemek mümkündür. Elçi o zaman 9 yaşında bulunan Fransa Kralı Onbeşinci Louis tarafından kabul edildiği, ağırlama töreni boyunca birde opera gösterildiği bilinmektedir.(Ertekin, 2007-42).

Batı müziğine ilgisi olan Sultan III.Selim'in, 1797 yılının mayıs ayında; Topkapı Sarayı'nda bir İtalyan topluluğunun temsilini izlediği bilinmektedir: Fransız illüzyonist Robert Houdin, anılarından oluşan kitabında bu olguyu doğrulayarak "Torrini" adlı bir İtalyan'ın öncülüğünde sarayda temsiller verildiğini belirtmekte, Maxim de Camps ise 18. yüzyılın sonlarında sarayda bu çeşit gösterilerin gerçekleştiğini, hatta İstanbul'un Beyoğlu semtinde halka açık bir opera evinde yılın üç ayında operalar sahnelendiğini "Souvenirs et Paysages d'Orient" adlı kitabında yazdığı söylenmektedir. Nitekim bu döneme ait olan opera kayıtlarının rivayetlerden öteye geçmediği bilinmekle birlikte, sanat olarak Osmanlı'nın içerisinde çok fazla gündemde olmadığı gözlemlenebilmektedir. Tüm bunlara rağmen, 19. Yüzyılın ilk yarısında ülkemizin özgün bir opera hareketi için uygun bir ortam olmadığını düşünmek mümkündür.

Görülüyor ki bu döneme ait opera kayıtları rivayetlerden öteye geçmemekte, sanat olarak Osmanlı'nın içerisinde çok fazla gündem oluşturmadığı gözlenmektedir. (Ertekin, 2007-42).

## CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE OPERA VE TÜRK OPERASI

Cumhuriyetin ilanı ve rejimin kurumsallaşması yalnızca sosyo-ekonomik ve politik anlamda yeni bir dönemin habercisi olmakla kalmamış, kültürel kurumların gelişimi yönünden de evrensel bir anlayışı esas aldığı söylenmektedir. Eğitim, kültür ve sanatın her alanında söz konusu evrensel anlayışı gözlemlemenin mümkün olduğu düşünülmektedir. (Turan, 2004-24).

Opera sanatı Cumhuriyetin ilanına kadar İstanbul ve İzmir'de geçici truplar tarafından verilen temsilcilerle sürmüş, çevresindeki ilgi daha da genişleyip yayılma imkanı bulamadığı bilinmektedir. Cumhuriuet çağında başlayan devrimler sanat alanında da belirtisini göstermeye başladığı söylenmektedir. Ankara'da Musiki Muallim Mektebi, İstanbul'da Belediye Konservatuvarı çalışmalarına da başlandığı görülmektedir. Bir yandan Avrupaya gönderilem kabiliyetli gençlerden bir kısmı yurda dönüş yapmış ve bu kurumlarda göreve başlamışlardır. Türk bestecilerinin çabaları, bu güzel sanat türünün yurdun her bölgesine yayılmasını sağlamak için çalışmalar düzenledikleri bilinmektedir. (Yener,1992-17).

Cumhuriyet'in müzik politikasına uygun ilk operayı Ahmet Adnan Saygun besteledi. Konusu ve librettosu üzerinde Mustafa Kemal'in de titizlikle durduğu "Özsoy" (öbür adıyla Feridun) adlı bu operanın metnini Münir Hayri (Egeli) yazdığı bilinmektedir. Bu dönemde doğuşunu gerçekleştiren Türk Operası ile ilgili çalışmaların sürdürüldüğü ve birçok bestekâr, birçok opera sanatçısının Türk Operasına gönül verdiğini görebilmek mümkündür.

## TÜRK KADIN OPERA SANATÇILARINA TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA YAKLAŞIM

Toplumsal yaşam örüntülerinin içerisinde, günlük yaşam örgütlemelerine baktığımızda erki elinde tutma, iktidar kavgası, yönetme taleplerine bağlı, temelinde kadın ve erkek mücadelesinin yattığı gerçeği ile karşı karlıya kalınıldığı düşünülmektedir.(Ersoy Çak, Beşiroğlu, 2017- 97).

Müziğin toplumsal yapı içinde inceleyen etnomüzikolojide dahi, çalışmalara kadının dahil edilmesi ancak 20.yüzyıl'da başlayabilmiştir. (Ersoy Çak, Beşiroğlu,2017-105)

Kadın besteci hususunu da ayrıca incelemek gerekir ki dünyada ve Türkiye'de sayıları fazla olmasına rağmen, müzikle, bilimle, felsefeyle uğraşan kadınların 'hafif' olarak nitelendirilmesi gerçeği kadın bestecileri babalarının, kocalarının veya erkek kardeşlerinin isimleriyle bestelerini gün ışığına çıkarmaya itmiştir. (Ersoy Çak, Beşiroğlu, 2017-110).

Osmanlı dönemini göz önünde bulunduracak olursak dönemde haremlik selamlığın ön planda olduğunu ve kadınların erkeklere göre geri planda bırakıldığını görmek mümkün olacaktır. Bu haremlik selamlık yüzyıl geçtikçe esneklik kazandığını akla getirmektedir. Başka bir anlatımla geçmişten günümüze kadar olan süreci değerlendirecek olursak kadın sanatkârların Osmanlı döneminde saraydan dışarıda sanatlarını icra etmek konusunda kısıtlı oldukları düşünülürken 17.yüzyıldan sonraki dönemlerde kadınların birçok sanat alanında gün ışığına çıktığını da görebilmek mümkündür.

18. ve 19. Yüzyıldan söz edilecek olunursa batı uygarlığı açısından yoğun bir değişim dönemini ifade ettiği görülebilir. Bu değişime paralel olarak kadının toplum içindeki konumu ve üstlendiği rollerinde de hızla değiştiği söylenmektedir. Daha önce sadece aristokrat sınıftan kadınların sahip olduğu eğitim, bireysel özgürlükler gibi ayrıcalıklar geniş bir burjuva ve çalışan kesim kadını tarafından talep edildiği söylenmektedir. Böylece kadının toplumsal değişim içinde kimi zaman örgütlü olarak kendini konumlandırma arayışları, batı uygarlığının kendi tarihsel gelişim sürecinin akışı ve yerleşmiş değerlerinin çözülme esnekliği oranında ona yeni yaşama biçimleri ve yaşama alanları sağladığı da düşünülebilir.

18. yüzyıl başlarından itibaren kurumsal, teknolojik ve askeri gereksinmeler neticesinde batılılaşma sürecine giren Osmanlı, bir yanda batıda yaşanan hızlı değişimleri izlemekte, diğer yanda güçlü geleneklerinin elverdiği ölçüde batı uygarlığına ve onun değişimlerine uyum sağlamaya çalışmakta olduğu bilinmektedir. Osmanlı kadınının geleneklerle belirlenen ve sınırları kesin bir şekilde çizilmiş toplumsal konumundan çıkarak kendine yeni bir konum edinme süreci, Osmanlı batılılaşmasının doğal bir sonucu ve batıda yaşanan gelişmelerin bir yansıması olmakla birlikte, Osmanlı aristokrasisi ve yüksek bürokrat kesiminden sınırlı bir toplum kesimini ilgilendirdiği düşünülmektedir.

Osmanlı'da yenileşmenin her yönüyle kendini hissettirdiği; İmparatorluğun yönetim biçiminin, yapılanma ve bir ölçüde "dünyaya bakışının" tedricen değiştiği 19. yüzyıl, Cumhuriyetin ilanına kadar iyice hızlanacak olan değişme ve yenileşmeye ilişkin uygulamaların hazırlayıcısı olan bir dönem olduğu söylenmektedir. Sanat ortamının ise; hem bu yenileşmeden etkilenmekte, hem de yenileşmenin aksettiği alan olarak bizzat bu değişime katkıda bulunduğu ileri sürülmektedir. Resim, edebiyat, mimari gibi sanat alanların yanı sıra, özellikle müzikteki çeşitlenmeler ve türlerin kendi içindeki biçim ve içerik incelendiğinde, "Tanzimat" sözcüğünün çağrıştırdığı tüm etkilenişlerin var olduğu görülmektedir.

Osmanlı, Batı'nın kültür değerleri ve müziğiyle daha önceden tanışmış olmasına rağmen özellikle 19. yüzyıl başından itibaren Osmanlı sarayı ve toplumun kültürel açısından batı etkisi altına girdiği gözlenmektedir. Bu etki müziğe de büyük ölçüde yansıdığı bilinmektedir. II. Mahmud, 1827 yılında Mehterhaneyi lağv edip yerine Muzıkay-ı Hümayun'u kurduğu ve bu kurum batılı anlamda ilk bando, orkestra olduğu bilinmektedir. Bundan sonrasında 1828 yılında İtalyan besteci ve orkestra şefi Donizetti'yi bu kurumun başına getirmesiyle bir konservatuar

işlevi de kazandırmış olduğu söylenmektedir. Saraya icra anlamında ilk defa piyanonun girişi ve hem sultan kızlarının hem cariyelerin piyano dersi alışı, cariyelerden oluşan fanfar orkestrasının kurulması, seksen kızdan oluşan saray bandosunu Tambur Majör denilen bir kadının idare etmesi, bale heyetinin saraydaki faaliyetleri batılılaşma hareketlerinin başlayan gelişmelerin olduğu bilinmektedir. Saray çevresinde bu gelişmeler olurken, toplumda özellikle İstanbul çevresinde halk arasında da batılı anlamda etkileşimlerin söz konusu olduğu söylenmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Müslüman kadınların sahneye çıkması konusunda 1910'larda başlayan mücadele Cumhuriyetin ilk 10 yılında devletin desteği ile kazanıldığı bilinmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında tüm yasaklara rağmen sahneye ilk çıkan Türk oyuncu Afife Jale'dir. Daha ileriki dönemlerde ise Bedia Muvahhit, Şaziye Moral, Nejla Sertel, Semiha Berksoy ve Neyyire Neyir gibi kadın oyuncular operet ve ortaoyunlarındaki temsillerde rol aldıkları bilinmektedir.(Tunçdemir,2006).

## TÜRK KADIN OPERA SANATÇILARI

### Semiha Berksoy (1910-2004)

İlk Türk kadın Opera sanatçılarından biri olan Semiha Beksoy, öncü kişiliği ve hareketli yaşamı ile 20. yüzyıl başı İstanbul sanat çevresinin renkli simalarından olduğu söylenmektedir. İlk derslerini annesi, ressam Fatma Saime Hanım'dan alarak, çocukluğunda jestlerle şiir okumasını, şarkı söylemesini ve resim yapmasını öğrenmiş ve daha sonraları Darülbedayi tiyatro okuluna girdiği bilinmektedir. İstanbul Belediye Konservatuar'ında Nimet Vahit Şan sınıfında eğitim alarak ilk şan konserini verdiği ileri sürülem Berksoy, 1932 yılında Darülbedayi'de çalışmaya başlayarak Muhsin Ertuğrul'un çektiği ilk sesli Türk filmi olarak bilinen "İstanbul Sokaklarında" filminde Semiha rolünü oynadığı bilinmektedir. Darülbedayi'de sahnelenen Türk operetlerinin primadonnası olarak tanınmaktadır. Ankara Devlet Konservatuar'ının sınavını kazanarak Berlin Devlet Yüksek Müzik Akademisi, Müzik Bölümünde yurtdışı eğitimine devam eden sanatçı Berlin'de verdiği konserde ayakta alkışlanan ilk Türk Opera sanatçısı olduğu söylenmektedir. Atatürk'ün hayranlıkla seyrettiği "Özsoy" operasındaki üstün performansı ve yeteneği ile Türk opera sanatının öncülerinden biri olarak Cumhuriyet dönemi kadın sanatçı kimliğinin oluşmasında etkin bir rol aldığı söylenmektedir.

Ankara Devlet Operası'nın kurulmasında Carl Ebert ile birlikte görev alan sanatçı, 1941 yılında profesyonel anlamda ilk opera gösterisi olan "Tosca" operasında oynadığı bilinmektedir. Bu operada solist olarak birçok opera temsilinde rol alan sanatçı, aynı zamanda ülkemiz ve yurtdışında da çeşitli şan resitalleri de verdiği görülmektedir. Opera sanatçılığı kimliğinin yanında resim çalışmaları ile de ön plana çıkan Berksoy, 1969 yılında Berlin'de, 1972 yılında Paaris'de resimlerini sergilemiş olduğu bilinmektedir. İlk resim sergisinin 1974 yılında Ankara Devlet Resim Heykel Galerisinde yaptığı söylenmektedir. Dönemin şartları göz önünde bulundurulduğu zaman kadın sanatçı olarak belli kuralları aşarak ilerlediği görülmektedir.

Muhsin Ertuğrul Darülbedayi de çalışmalarının yanı sıra sinema alanında ülkemizin ikinci büyük yapım şirketi "İpek Film" in kurulmasına öncülük ettiği, İpek film, çağdaş düzeyde teknolojinin ülkemize girmesinde Muhsin Ertuğrul'a her türlü imkânı sağladığı bilinmektedir. Muhsin Ertuğrul'un 1931 yılında yönettiği "İstanbul Sokakları" adlı film Türk sinemasının ilk ortak (Türk- Yunan- Mısır) yapımıdır. İstanbul Sokaklarında filmi o dönemde sessiz çekilmiş sonradan dublaj sistemi ile seslendirilmiştir. Semiha Berksoy, Talat Artemel, İsmail Galip Arcan gibi Türk oyuncularının yanında Mısırlı sanatçı Azize Emir, Yunanlı sanatçı Gavrilides'in başrollerini oynadığı filmin dublaj işlemi Paris'te Espinay stüdyolarında yapıldığı söylenmektedir. Semiha Berksoy filmde seslendirmelerde sesini kullanarak ve ilk sesli filminde rol alarak döneminde sinema alanında da bir ilke imza attığı bilinmektedir. Bu filmin hemen ardından İpek Film ilk sesli film stüdyosunu İstanbul'da kurmuştur. Ses olgusunun sinemaya girmesiyle 1932 yılında Şehir Tiyatrosunda oynanan operetlerin (Lüküs Hayat, Hayat, Karım Beni Aldatırsa, Cici Berber) film kayıtlarının mevcut olduğu söylenmektedir. Muhsin Ertuğrul'un 1933 yılında operetlerin sinemaya aktarılması ile oluşan müzikli filmler içinde senaryosunu Selma Muhtar takma adıyla Nazım Hikmet'in yazdığı, müziğini Muhlis Sabahattin'in bestelediği "Söz Bir Allah Bir" filminde de Semiha Berksoy'un rol aldığı söylenmektedir.

Ahmet Adnan Saygun'un tarafından bestelendiği bilinen ilk Türk Operası olan "Özsoy Operası" bir ay içinde hazırlanıp 19 Haziran 1934 gecesi Ankara Halkevinde sahnelendiği söylenmektedir. İran Şahı ve Atatürk locada yan yana oturdukları ve bütün sefirlerin milli kıyafetleriyle geldiği o gece Türk ulusal operasının başlangıcı olarak tarihe geçmiştir. Semiha Berksoy daha 24 yaşında ilk Türk operasında hocası Vahit Hanım'la beraber başrol oynayarak aynı sahneyi paylaştığı bilinmektedir. Aynı yıl Atatürk'ün onuruna Büyükada da sergilenen Cemal Reşit Rey'in "Adalar Revüsü" oyununda oynamıştır. Nazım Hikmet'in Selma Muhtar takma adı ile Semiha Berksoy için yazdığı "Bu Bir Rüyadır Opereti" nde Fatma rolünü, Cemal Reşit Rey ve Ekrem Reşit Rey'in birlikte yazdığı "Deli Dolu Opereti"nde "Marlene" rolünü oynamıştır. 1935 yılında Cemal Reşit Rey ve Ekrem Reşit Rey'in birlikte yazdığı "Saz Caz Opereti"nde "Dolores del Ranço" rolünü, Necip Fazıl Kısakürek'in "Tohum" adlı oyununda Muhsin Ertuğrul'un partneri olarak "Hanım" rolünü oynamıştır. Semiha Berksoy Şair Nazım Hikmet için "Mezardan Gelen Mektuplar" hikâyesini yazmıştır. Şair Hikmet'in hayranlığını kazanan hikâye Sedat Simavi'nin Yedigün dergisinde yayınlandığı bilinmektedir. Semiha Berksoy 1936 yılında ise Arif Obay'ın yazdığı "Mırnav Opereti"nde "Celile Yıldız" rolünü ve Muhsin Ertuğrul'un sahneye koyduğu Shaeskpear'in "Hamlet" adlı oyununda "Claudius" rolünü oynadığı da bilinmektedir. (Tunçdemir, 2006).

İlk Türk kadın opera sanatçısı

Semiha Berksoy

Sanatın birçok alanında ilki gerçekleştiren ve "İliklerin kadını" olarak tanınan Türk kadın opera sanatçısı ve ressam Semiha Berksoy, vefatının 15. yılında anılıyor

Aynı zamanda heykel ve resim çalışmaları yapan gerçekçiliği öykü alanında da eserler veren Berksoy'un resimleri aralarında Berlin, Paris, İstanbul ve New York'un da olduğu birçok şehirde sergilendi

1910
Ressam Fatma Selme Hanım ve şair Ziya Cenap Berksoy'un çocuğu olarak İstanbul'un Cengelköy semtinde dünyaya geldi

1917
İlk eğitimini ve ortaokulu Kadıköy İlkokulu'nda aldı

Henüz ikinci sınıfa gidişinden ile hikayeyi resimleyerek kağıda ve sıralara yazarı sınıfı, bu dönemde dövme sevgiye ilgi çekmiş, çeşitli yıllar ve ögretmen sevmedi

Ortaokulu birinciliğe bitiren Berksoy, daha sonra yıldızında bir konser verivuvar açılacağını duyması üzerine İstanbul Kız Lisesi'nde öğrenime başladı

1931
Profesyonel sanat hayatına ile Muhsin Ertuğrul'un çektiği ilk sesli Türk filmi olan "İstanbul Sokaklarında" basrolde yer almak başladı

1932
William Shakespeare'in "Hırçın Kız" yazarındaki "Kate" rolüyle, Muhsin Ertuğrul tarafından ayrılan Darülbedayi Tiyatro Okulu'nun İstanbul Şehir Tiyatrosu'nun sınavını kazanarak, burada eğitim aldı

Eğitimlerinin Türk operet-lerinin primadonnası toplumda bu kadın rolünü oynayan sanatçı oldu

1934
Adnan Saygun'un bestelediği ilk Türk Opera Temsili olan "Özsoy" adlı eserde "Ayşim" rolüyle de dikkatleri üzerine çekti ve Atatürk'ün de beğenisini kazandı

1939
Ankara Devlet Konservatuvarı'nın aldığı bursu kazanarak devlet bursuyla Almanya'daki Berlin Devlet Yüksek Müzik Akademisi Opera bölümünü birinciliklle bitirdi

Aynı yıl, Avrupa'da opera sahnesine çıkan ilk Türk sopranosu Devamını aldı

1940
Usta sanatçı, Türkiye'ye dönüp ve ilk konserini Cemal Reşit Rey ile verdi

1941
Ankara'da, Carl Ebert yönetimindeki "Tosca" ve "Madame Butterfly" operalarında da oynadı. Sanatçı'nın "Rosca" daki performansı profesyonel anlamda ilk opera gösterisiydi

1950
Ankara Devlet Operası'nın kurulmasında Carl Ebert ile birlikte görev aldı ve Devlet Operasına solist olarak atandı

1951
Sanatçı temsil edilen "Tiefland Çukurova Operası" nda başrol "Marta"yı oynadı ve sas uzmanı A. Lombardile basta olmak üzere diğer uzmanlar tarafından devlet operası kadrosunda "Birinci Sınıf Dramatik Soprano" olarak belirlendi

1952
Sanatçıyla, Carl Ebert tarafından Beethoven'ın "Fidelio Operası"nda (kadınlık sopranu "Leonore" basrolü verdi

1961
Opera repsoda Feruduc Altuna yönetiminde "Hansel and Grete" Operası'nın prömiyerinde "Hase" basrolünü kesdi aldı

Dil Tarih Fakültesinde resim ödülü aldı

1965
"Kültür Bakanlığı 30. Sanat Yılı Jubilesi"nin gelişinde Verdi'nin "Il Trovatore Operası"nda (rol) "Azucena" rolünü canlandırdı

1966
Berksoy, çıkan personel kanunu ile ihtiyar ses sanatçı oldu

1972
Kendi arzusuyla emekli oldu. Sanatçı aslı zamanda Devlet Tiyatrosundaki (Kadıköy) oyunlarda birçok dalda rol aldı

1984
TBMM binasından kamu sektöründe görev alan ilk kadın resim sanatçısı olarak, "Atatürk Opera Ödülü'nü aldı

1999
New York City Lincoln Center'da, Robert Wilson'un yönetimindeki, Berksoy Eco'nun eseri "The Days Before Death, Destruction and Detroit II" ile, Tristan ve Isolde Operası'ndan, Isolde'nin "Aşk Ölümü" anyarını sahnelendi

2004
Kalp rahatsızlığı sebebiyle tedavi gördüğü hastanede, 15 Ağustos'ta 94 yaşındayken vefat etti

**Leyla Gencer (1928-2008)**

10 Ekim 1928'de Polenez'de doğduğu bilinen Ayşe Leyla Gencer, 20.yüzyılın en önemli sopranolarından biri olan Tür opera sanatçısıdır. Leyla Gencer, 50. Sanat yılını kutladığı La Scala sahnesi başta olmak üzere yıllar boyu, dünyanın önde gelen sahnelerinde Türk opera sanatını ve sanatçısını başarıyla temsil etti. Bayrağı ustalarından devralan genç Türk opera sanatçıları şimdi onun izinden gidiyorlar. ( Kara, 2006-31).

Leyla Gencer'in 1954-1983 yılları arasında aktif opera kariyeri boyunca, kendisine hatırı sayılır genişlikde bir hayran kitlesi oluşturduğu söylenmektedir. Bunun yanı sıra Leyla Gencer'in sanatının profesyonel kayıtlarının yerince temsil edilmemiş olması kimilerine göre güçlü bir emprezaryonun yokluğundan kimilerine göre ise kişissel tercihlerinden kaynaklandığı bilinmektedir. Fakat hangi koşullarda yapılmış olursa olsun elimizdeki temsil kayıtları La Diva Turca'nın benzersizliğini kavramamız için yeterlidir.

Yaşamını sahneye adadığı bilinen primadanno Gencer'in kariyeri boyunca geniş kitleler nezdinde sahip olduğundan daha fazla üne kavuşmak gibi bir çabanın içinde olmadığı bilinmektedir. Herşeyden önce kendisini bütünü ile sanatına adamış yüzyıllar sonra yeniden can verdiği rollere vakfetmiş bir opera emekçisi olarak tanındığı söylenmektedir. (Balli, 2013-42-43).

Borusan İstanbul Filarmoni Orkestrası (BİFO), ''sanatçıyı anma konseri'' kavramına yeni bir açılım getirerek, soprano Leyla Gencer için, düzenlenen bir kutlama konserinde 20. Yüzyılın son büyük divasını ve sanatının kutlandığı bilinmektedir. (Andante-2009).

**Meral Menderes (1933-2011)**

Meral Menderes, 1933 yılında Kuşadası'nda dünyaya geldiği bilinmektedir. İlk şan derslerini İstanbul Belediyesi Konservatuarı'nda Münir Ceylan'dan almıştır. İstanbul'da opera kurulumundan önce faaliyet gösteren ve operaya sanatçı yetiştirmek için kurulan Opera Stüdyosu'nda eğitim almaya başladığı bilinmektedir. Şehir Operası'na girdikten sonra da şan hocası Belkıs Aran olmuştur. Uzun zaman onunla çalıştığı söylenmektedir. Şehir Operası'nın ilk solist sanatçısıdır. İlk temsili G.Puccini'nin Tosca operası olduğu söylenmekle birlikte, bunun dışında geniş repertuarı ile tanındığı bilinmektedir. Menderes'in sesinin natürel ve olağanüstü gürlükte olması göz ardı edilmeksizin dönemin en iyi opera sanatçılarından olduğu ileri sürülmektedir.

Opera tarihinin ilklerinden olan Menderes, Opera arkadaşları tarafından herzaman çok sevilen bir kişiliğe sahip olduğu söylenmektedir. Kariyerinin ileri çağlarında sağlık sorunları ile karşılaşan Soprano Meral Menderes'in 2011'de vefat ettiği bilinmektedir. (Musiki Dergisi).

**Saadet İkesus (1916-2007)**

1916'da doğduğu bilinmektedir. Opera sanatçısı dışında öykü yazarı, çevirmen olarak tanındığı ve ilk türk kadın opera yönetmeni olduğu bilinmektedir. Almanca İtalyanca ve İngilizce dillerinde elliye aşkın eseri Türkçeye çevirmiş bir tirk kadın operacısı olan Saadet İkesus'un annesinin piyano çaldığı, şarkı söylediği ve abisinin keman çaldığı söylenen Saadet İkesus ailesinin etkisiyle sanata ilgi duymaya başladığı düşünülmektedir.

Saadet İkesus Altan, veterinerlik fakültesi okurken besteci Paul Hindemith'in talebi üzerine Almanya'ya şan eğitimi almaya gönderildiği bilinmektedir. Berlin Halk Operası'nda rol aldığı bilinen mezzo soprano Altan, 1941'de Türkiye'ye döndü ve 28 yıl sayısız operada rol aldığı bilinmektedir. Bundan başka sahne ve şan öğretmenliği yaptığı söylenmektedir. Ankara'da kurulan konservatuvara şan hocası olarak çağrıldığı ve 1941 Ekim tarihinden 1970 bahar dönemine kadar hocalık yaptığı bilinmektedir. (Özman, 1985).

**Zehra Yıldız (1956-1997)**

Soprano Zehra Yıldız, 1956'da doğduğu bilinmektedİstanbul Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Şan bölümünü bitirdiği bilinmektedir.1982'de İstanbul Devlet Operası'nda solist olarak çalışmaya başladığı söylenmektedir. Yurt dışında çeşitli ödüller aldığı bilinmektedir.1984'de İtalya'da gerçekleştirilen yarışmada ilk beş soprano arasına girerek baş kadın oyuncu rolünü üstlenmiştir.9 Aralık 1997'de turne sırasında Almanya'da geçirdiği beyin kanaması sonrasında hayatını kaybettiği bilinmektedir.(2019).

**İclal Ar (1904-2007)**

İclal Ar, müzikle iç içe yaşamış bir aileden geldiği bilinmektedir. Konservatuvar Korosu'nun 1950 yılındaki ilk konseri büyük ilgi ile karşılandığı bilinmektedir Koronun 1951 yılındaki ikinci konserinde de İclal Hanım dikkatleri yine üstüne topladığı söylenmektedir. İclal Ar, aynı yıl içinde, piyanoda Prof. Italo Brancuccci'nin eşliğinde bir konser verdiği bilinmektedir. Türkiye'nin ilk sopranolarından biri olarak bilinen İclal Ar, İstanbul Radyosunda bir dönem program müdürlüğü yapan Cemal Reşit Rey'in takdimiyle radyoda konser veren ilk soprano unvanına sahip olduğu bilinmektedir. Nazım Hikmet'in son aşkı olarak da tanınan opera sanatçısı İclal Ar 103 yaşında İstanbul'da hayatını kaybettiği bilinmektedir. (2019).

**Suna Korat (1935-2003)**

İstanbul'da doğan Korad, Ankara Devlet Konservatuarında Ulvi Cemal Erkin'in piyano öğrencisi olduğu bilinmektedir. Sonra Prof. P. Savorosh, Madam E. de Hidalgo, Saadet İkesus ve İtallo Brancucci ile şan çalışmaları yapmış ve dünyanın bütün önemli merkezlerinde sahneye çıktığı, konserler verdiği ve kayıtlar yaptığı bilinmektedir. Mario Del Monaco, Tito Gobbi gibi büyük şöhretlerle beraber sahneye çıkmış, Londra B.B.C televizyonunda büyük sanatçılarla birlikte, tek yabancı ve Türk olarak Amerika'da Verdi festivaline katıldığı söylenmektedir. Güney Afrika'da La Scala sanatçıları ile La Traviata operasını oynadığı bilinmekle birlikte Çekoslovakya Uluslararası "Prag'da Bahar" festivaline üç kez davet edilmesinin yanı sıra Yunanistan'da opera, resital ve televizyon programları yaptığı söylenmektedir. Yabancı devlet adamları ve çeşitli sanat kuruluşlarınca da ödüllere layık görülen Suna Korad 1981 yılında T.C. Devlet Sanatçısı unvanını aldığı ileri sürülmektedir. Suna Korad, 2003 yılında Bilkent Üniversitesi Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak görev yapmakta iken geçirdiği kalp krizi sonucu hayata gözlerini kapadığı bilinmektedir.

Suna Korad (1935 - 2003)

**Mesude Çağlayan (1918-2011)**

Türkiye'nin ilk opera sanatçılarından Mesude Çağlayan'ın 1918'de doğduğu bilinmektedir. Çağlayan'nın, 21 Haziran 1940 yılında, Ankara Halkevi sahnesinde konservatuvar öğrencilerince gerçekleştirilen ilk opera temsilinde, Puccini'nin "Madama Butterfly" operasının ikinci perdesinde "Cio Cio San" rolünü üstlendiği söylenmektedir.

1 Temmuz 1949 yılında Devlet Tiyatrosu Opera Bölümü'ne giren Mesude Çağlayan, uzun yıllar pek çok eserde başrol üstlendiği görülmektedir. Türk operasının ilk sopranolarından olan sanatçı, 1941'de Ankara Halkevi'nde gerçekleştirilen temsilde ilk Türk "Madama Butterfly" olarak sahneye çıkmıştır. Bu rolle ses, oyun, anlayış ve hassasiyet olarak bütün opera temsillerinin en muvaffakıyetli siması olarak parlamıştır. 9 Haziran 1981'de emekliye ayrılan sanatçı, 2009 yılında Devlet Opera ve Balesi ile Devlet Tiyatrolarının 60. Kuruluş yıldönümü dolayısıyla uzun yıllar sanata hizmet veren sanatçılar için hazırlanan altın madalya ile onurlandırıldığı söylenmektedir

Uzun yıllar sahnelerde pek çok başrol üstlenen Çağlayan'a Madam Butterfly operasındaki başarısı nedeniyle Japon hükümetince teşekkür ile "Butterfly Bebeği" armağan edildiği bilinmektedir. Bundan başka Çağlayan'ın o temsillerde giydiği kimonosu ve hediye edilen bebek, 2008'den itibaren Ankara Opera Binası'nın üst fuayesinde sergilendiği söylenmektedir.

Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay, 2009'da, Akyurt Yaşamevi'nde kalan Mesude Çağlayan'ı ziyaret etmiş, Devlet Opera ve Balesi ile Devlet Tiyatrolarının 60. kuruluş yıl dönümü dolayısıyla uzun yıllar hizmet veren sanatçılar için hazırlanan altın madalyayı verdiği bilinmektedir. Ne yazık ki ünlü opera sanatçılarından biri olan Çağlayan 31 Temmuz 2011 tarihinde 93 yaşında Ankara'da vefat etti. Çağlayan'ın cenazesi, 2 Ağustos 2011 Salı günü öğle namazının ardından toprağa verildiği bilinmektedir.( www.kimkimdir.gen.tr › ,2019).

**Leyla Demiriş (1945-2016)**

23 Mart 1945'de İstanbul'da doğdu.1964 yılında sanat hayatına başladığı bilinmektedir.30'dan fazla yabancı opera ve birçok Türk Operası'nda en büyük partileri yorumladığı söylenmektedir.

Sanat yaşamını İstanbul Devlet Operası'nda baş solist olarak sürdürmekteyken hayatını 23 Eylül 2016'da kaybettiği bilinmektedir.

**Ayhan Aydan (1924-2009)**

1924'de Çeşme'de doğduğu bilinen Aydam'nın 1943-1944 yılları arasında Ankara Devlet Konservatuvarı Opera bölümünden mezun olduğu söylenmektedir. Cumhuriyet tarihinin en gizemli kadınlarından olduğu ileri sürülmektedir.

Türk Beşleri'nin ünlü müzisyenlerinden olan Hasan Ferit Alnar ile evlendiği bilinmektedir. Sonraki süreçlerde Andan Menderes ile yaşadığı aşk ile gün yüzüne çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla Türk operasının en önemli icracılarından olduğu ileri sürülse de Menderes ile yaşadığı aşk, sanatından daha çok konuşulduğu için sanatına gölge düştüğünü akla getirebilmektedir. Ünlü Türk opera sanatçısı ve Adnan Menderes'in büyük aşkıb Ayhan Aydan'ın ne yazık ki 19 Şubat 2009'da İzmir Alaçatı'da hayatını kaybettiği bilinmektedir. (2009).

**Sevda Aydan(1930-2018)**

1 Ocak 1930'da doğduğu bilinen Sevda Aydan oyuncu, ressam ve opera sanatçısıdır.Ankara Devlet Konservatuvarı şan ve opera bölümlerini bitirmiştir.1962'de Rusya'nın çağrısı üzerine Erivan, Tiflis ve Baku operalarında sahne alarak çeşitli ülkelerde konserler verdiği söylenmektedir.

Ankara Devlet Operasından ayrılan sanatçı çeşitli gazino ve kulüplerde batı müziği alanında çalıştığı bilinmektedir.Daha sonraki yıllarda televizyon dünyasına girerek oyunculuğu ile gündemde olan sanatkar 6 Nisan 2018'de rahatsızlığı sebebi ile İzmir'deki bir hasta hanede hayatına son verdiği bilinmektedir.

**Suzan Lütfullah (1909-1933)**

1909'da İstanbul'da dünyaya geldiği bilinmektedir. Suzan Lütfullah Sururi sahneye ilk kez, 1929 sahneye çıkmıştır. Bundan başka Süreyya Opereti adını alacak olan Muhlis Sabahattin Ezgi'nin kurduğu Muhlis'in Çocukları Operet Topluluğu ile Ayşe Opereti'nde ve Ayşe Opereti'nin prömiyerinin yapıldığı Samsun'da sahneye çıktığı söylenmektedir. Soprano Suzan Lütfullah ile büyük başarı kazanan Ayşe Opereti, Samsun turnesinden sonra İstanbul'da Kadıköy'de Süreyya Paşa Operası'nda uzun yıllar sahnede kaldığı bilinmektedir. İlk profesyonel Müslüman operet primadonnası olarak tanınmaktadır.12 Ocak 1933'de vefat etti. (2019).

**SONUÇ**

Cumhuriyet döneminde doğuşu gerçekleştiren Türk Operası ve Türk Operasına emek vermiş kadın sanatçılar bugün yeteri kadar tanınmamaktadır. Günmüüzde Türk kadın opera sanatçılarının sayısının az olması ve literatürde yer verilmemesinin de hem Türkiye'de opera sanatının gerektiği değerden geri planda yaşıyor olması hem de Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarından itibaren günümüze kadar sosyo-kültürel, sosyo-politik olayların da etkisi olduğu düşünülmektedir.

Cumhuriyet Dönemi sosyo-kültürel toplum yapısı ile Türk opera eğitim geleneğinin oluşması arasındaki ilişkiyi özellikle kadın Türk opera sanatçıları üzerinden yorumlayan bu çalışmanın toplumsal cinsiyet algısı temelinde kadın sanatçıların geri planda kalmaması ve kadın sanatçıların da kıymetli icralarının göz ardı edilmemesi üzerine tarihsel bir bakış açısı sunarak literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

## KAYNAKÇA


### Kitaplar

Altar, C. (2000). ‘‘Opera Tarihi’’ (Cilt 1)İstanbul: Pan Yayıncılık Kadın ve Müzik

Beşiroğlu, Ş. Ş ve Çak, Ş. E (Ed.). (2017). ‘‘Kadın ve Müzik’’ İstanbul: Milenyum Yayınları

Ertekin, S. (2007). ‘‘Türk Operasının Gelişim Süreci’’, Ankara,Yüksek Lisans Tezi.

Neimetzade, E. (2002). ‘‘Opera Sanatı’’, Ankara: Seçkin Yayıncılık

Yener, F. (1992). ‘‘100 Opera’’, İstanbul: Bateş Yayınları

### Dergiler

Kara, Y. (2006). ‘‘Andante’’, sayı 21 Mart- Nisan
Gencer, L. (2009). ‘‘Andante’’, sayı 38 Şubat- Mart
Turan, N. (2004). ‘‘Andante’’, sayı 13 Lasım- Aralık
Bali, S. (2013). ‘‘Andante’’ , sayı 80 Mayıs

### Elektronik Kaynaklar

‘’Ansiklopedi Editör’’, ‘’İclal Ar’’ (2018), https://www.ansiklodedi.com/cwiki/wiki/%C4%B0clal-Ar Erişim: 15 eylül 2019.

‘‘Altan, Saadet İkesus’’, https://www.biyografya.com/biyografi/11037 Erişim: 15 eylül 2019.

‘‘Aydan, Sevda’’, https://www.biyografya.com/biyografi/20068 Erişim: 11 eylül 2019.

‘‘Aydan, Ayhan’’, ‘‘Vatan Gzetesi’’, (2009), http://www.musikidergisi.net/?p=88 Erişim: 11 eylül 2019.

‘‘Korad, Suna’’, ‘‘Turkısh, Music, Portal’’, http://www.turkishmusicportal.org/tr/besteciler/detay/suna-korad, Erişim 14 eylül 2019.

‘‘Özman, Özcan’’, (1985) ,http://muziksoylesileri.net/klasik-muzik/orkestra-onunde-soylemek-sahnede-mikrofonla-mirildanmaya-benzemez/ Erişim: 12 eylül 2019.

‘‘Sururi, Suzan Lütfullah’’, Kadın Müzesi,(2012) http://www.istanbulkadinmuzesi.org/suzan-lutfullah-sururi, Erişim: 3 Eylül 2019.

‘’Türk Operasının İlk Yıldızından Ebedi Veda’’ (2011), ‘’Musiki Dergisi’’ http://www.musikidergisi.net/?p=2020, Erişim: 14 eylül 2019.

‘‘Tunçdemir, İlknur’’, (2006), ‘‘Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Opera Sanatında Bir Öncü Kadın Sanatçı Ve Ressam: Semiha Berksoy’’, http://www.muzikegitimcileri.net/bilimsel/bildiri/I-Tuncdemir_5.html, Erişim: 8 Eylül 2019.

# CUMHURİYET DÖNEMİ KLASİK TÜRK MUSİKİSİ İCRACILARINDAN MÜSTESNA SESE SAHİP OLAN MERAL UĞURLU'NUN SANAT YAŞAMI VE İCRACILIĞININ İNCELENMESİ

**Semen KARLIKLI**
Haliç Üniversitesi Konservatuvarı Lisansüstü
Eğitim Enstitüsü Türk Musikisi Anasanat Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi

## ÖZET

Osmanlı Dönemi'nden günümüze uzanan Klasik Türk musikisi üzerinde Cumhuriyet Döneminin etkisi değerlendirildiğinde; batı müziğinin eğitimlerinin başlatılması ve yeni akımların, yeni arayışların, musikide yeni tarzların ortaya çıkması hususunda önemli bir dönem olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra Cumhuriyet Dönemi'nde yetişmiş olan ses icra sanatçılarında kendilerinden önceki dönemlerde olmayan goygoysuz okuma, icra-üslup farklılıklarının yaşandığı bir dönem olduğu ileri sürülmektedir. Bu farklılıkların gerek sosyo-kültürel sebepler gerekse icracılık alanında gerçekleşen üslup farklılıklarının etkisiyle oluştuğu bilinmektedir.

Cumhuriyet Dönemi'ni ses icraları bakımından önceki dönemlerden ayıran özelliklerinden birinin, bu dönemin sosyo-kültürel ve sanat icra edilen mekânları bağlamında değişen müzik özelliklerinin olduğunu söylemek mümkündür. Diğer bir ifade ile Cumhuriyet Dönemi'nde toplumsal yapının sanata bakış ve algılayış biçimi noktasında gelişen müzik özelliklerinin, sanatçıların eserleri icra ediş biçimlerine de yansıdığı söylenebilir.

Bu çalışmanın amacı; Cumhuriyet Dönemi'nde yaşamış ve halen hayatta olan dönemin klasik üslup-tavır bağlamında önde gelen icracılarından kabul edilen Meral Uğurlu'nun sanat yaşamı ve icracılığının incelenmesi amaçlanmaktadır.

Cumhuriyet Dönemi icra üsluplarındaki farklılaşmalar Klasik Türk musikisinde daha sadelik ve nüans açısından önemli bir aşama olduğu görülmektedir. Nitekim bu farklılaşmaların günümüzdeki eser icra ediş biçimlerinin de temelini oluşturduğu ileri sürülmektedir. Bu bağlamda perde hassasiyeti, büyük formda eserleri tüm nüans inceliklerini dikkate alarak ve sanat müziği denilen dönemin daha popüler musikisine yönelmeden klasik eserleri kurallarına en uygun biçimde icra ettiği ileri sürülen Meral Uğurlu'nun kendi dönemi içerisinde sanata bakış, ele alış ve sergileyiş bakımından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** *Meral Uğurlu, Klasik Türk Musikisi, İcracılık, Üslup-Tavır, Cumhuriyet Dönemi*

## GİRİŞ

Cumhuriyet Dönemi, Türk Müziğinde; batı müziği eğitimlerinin başlatılması ve yeni akımların, yeni arayışların, musikide yeni tarzların ortaya çıkması açısından önemli bir dönem olarak görülmektedir. Nitekim bu dönem yetişmiş olan ses icra sanatçılarının da kendinden önceki dönemlerde olmayan goygoysuz okuma, icra üslup farklılıklarının yaşandığı bir dönem olarak karşımıza çıktığı söylenebilir. Bu farlılıkların gerek sosyal kültürel sebepler gerekse icracılık alanında yaşanan üslup farklılıklarının etkisiyle oluştuğu söylenebilir. Yine bu dönemde görebileceğimiz eserlerin makam ve notaları ile ses icracılarının sanatı algılayış ve sergileyiş yöntemlerinin farklılıkları bu dönemin ayırıcı özellikleri arasındadır.

Cumhuriyet dönemini ses icraları bakımından önceki dönemlerden ayıran özelliklerinden birinin, bu dönemin sosyo-kültürel yaşamları ve sanat icra mekanları bağlamında değişen müzik özelliklerinin olduğunu söylemek mümkündür. Diğer bir ifade ile bu dönemde toplumsal yapının sanata bakış ve algılayış biçimi noktasında gelişen müzik özellikleri sanatçıların eserleri icra ediş biçimlerine de yansıdığı görülmektedir.

Çalışmanın amacı; bu çalışmada Cumhuriyet döneminde yaşamış ve halen hayatta olan döneminin en iyi icracılarından kabul edilen Meral Uğurlu'nun sanatına vermiş olduğu kıymetin ve icracılığının incelenmesi amaçlanmıştır.

Cumhuriyet dönemi icra üsluplarında ki farklılaşmalar klasik Türk musikisinde daha sadelik ve nüans açısından önemli bir aşama olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu farklılaşmaların günümüzdeki eser icra ediş biçimlerinin de temelini oluşturduğu söylenebilir. Bu bağlamda perde hassasiyeti, büyük formda eserleri tüm nüans inceliklerini dikkate alarak icra etmesi ve sanat müziği denilen dönemin daha popüler musikisine yönelmeden klasik eserlerin hakkını vererek icrasını sergilemesi, icra ettiği eserlerin makamlarına olan hakimiyeti gibi özellikleriyle kendi dönemi içerisinde sanata bakış ele alış ve sergileyiş bakımından önemli sanatçılardan biri olan Meral Uğurlu'nun da incelenmesi üslup tavır açısından önemli görülmelidir.

Bu çalışmanın yöntem izlencesini, literatür taraması sonucu elde edilen kitap ve ansiklopediler, dergiler, kişisel görüşmeler sonucu elde edilen bilgi-belge-verilerin derlenmesi olarak ifade etmek mümkündür.

## MERAL UĞURLU'NUN İÇİNDE YAŞADIĞI DÖNEMİN MUSIKİ ÖZELLİKLERİ

Meral Uğurlu'nun XX. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olduğu bilinmektedir. (tam tarih verelim). XX. Yüzyılın ilk çeyreği Anadolu'da yeni siyasi oluşumları beraberinde getirmekle birlikte, musiki alanında yeni bir dönemin başlangıcı olduğu söylenebilir. Bu dönem, Türk milleti için yeni bir hayat tarzının başlangıcı olması ile birlikte, Türk musiki için de yeni bir dönemin başlangıcı olduğu söylenmektedir. (Tura, 1983-1512). Diğer bir ifade ile Türklerin batı kültürü ve buna istinaden musikinin en yoğun yaşandığı dönem olduğu düşünülebilir.

Cumhuriyet dönemi Türk musiki açısından bazen tutarlı, daha çok tutarsız olayların yankıları, sosyo-politik çatışmaların olumsuz etkilerinin altında kaldığı bir dönem olduğu söylenmektedir. (Özalp, 1986-3).Dönemin Batılaşma eğilimleri musiki eğitimlerine yenilikçi etkisini kabul ettirmiş ve bu durumun olumlu etkilerinin yanında olumsuz etkilerinde meydana çıkmasına sebebiyet verdiği düşünülebilir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında batılılaşma eğilimleri içerisinde Türk müziğinin, batı müziği eğitimi ile ikame edilmesi yolunda bir takım girişimlerin olduğu bilinmektedir. Türk müziği eğitiminin kaldırılması, Türk müziği eserlerinin radyolarda yayınlanmasının yasaklanması gibi durumlara rağmen Türk müziği eğitimi, geçmiş dönemlerden getirmiş olduğu geleneğe sadık kalarak kendi değerinin korunduğu söylenmektedir.(Karakoyunlu, 1998-2975).

Bu yüzyılın hem Osmanlı hem de Batı dünyası için çok önemli bir dönem olduğu bilinmektedir. Yeni anlayışlar ve arayışlar çerçevesinde ortaya çıkan yeni akımlar sanat dallarında da değişik tarzlarda eserlerin ortaya çıkmasına zemin hazırladığı söylenmektedir. (Ayangil, 46).

Cumhuriyet öncesi dönemlere bakıldığı zaman musiki anlayışının, bestelerin ve icra yönünde ki üslup tavır değişiklerinin son derece farklı olduğu söylenebilir. Batılılaşma ile birlikte musikinin de değişime uğradığı görülebilir. Dönemin kültürel, siyasi ve sosyal politikaların etkisinde kalınması sonucu halk musikisi ve batı musikisinin yaygınlaşmasından dolayı musiki anlayışla birlikte icralarında farklı olduğu düşünülebilir.

Osmanlı toplumunda Tanzimat adını alan bu yenilikçi hareketten, dönemin sanat dallarında değişik tarzda eserlerin ortaya konulduğunu da göz önünde bulundurarak bu yenilikçi hareketten kültürün bütün unsurlarının etkilendiği düşünülebilir.

## MERAL UĞURLU'NUN YAŞAM ÖYKÜSÜ

8 Ocak 1937 yılında Edirne'de doğduğu bilinen Uğurlu'nun yaşamı hakkında bilinenlerin kısıtlı olduğunu düşünen Serhan Yedig, kendisi ile gerçekleştirmiş olduğu röportajda Uğurlu kendisinden şu şekilde bahsetmektedir:

Babam subaydı. Etkileyici tenor sesiyle çok güzel Kuran okurdu. Annem müzikseverdi. Ablam ve erkek kardeşimle, sanatsever bir ailede büyüdük. Babamın tayinleri nedeniyle şehir şehir dolaştık. Evde radyo hep açıktı. Münir Nurettin, Alaeddin Yavaşça gibi ustaları dinlerdik. İki yaş büyük ablam sürekli yeni duyduğu eserlerin güftelerini not alır, evde çalışırdı. Melahat

Pars'tan ders alırdı. Bir gün "Dil harabı Aşkınım Sensin Sebep Bedbahtıma"yı söylerken, kulağımda kaldığı kadarıyla hatasını düzelttim. Çok şaşırdı. Aile sesimi fark etti. 1955'te, İstanbul Konservatuarı'nın sınavlarına birlikte girdik, kazandık. 15,5 yaşında, orta son öğrencisiydim. Altı ay yüzünden, yaşım tutmayınca jürideki Münir Nurettin ağırlığını koydu, "bu çocuğun kulağı çok iyi, çok yetenekli" dedi. Ablam iki yıl sonra evlendi, okulu bıraktı. Üçüncü sınıfta Münir Nurettin'in özel ders verdiği üslup grubuna seçildim. 1958'de, son sınıfta hocam Emin Ongan'ın çok ısrar etmesi üzerine radyo sınavlarına girdim. Münir Nurettin, okulu bitirmeden radyoya girmemi istememişti. Kazanınca mavi okul çantamla, radyoya gidip gelmeye başladım. Benim için orası da bir konservatuvar gibiydi. 1959'da ilk bandımın yayınlanacağı güne kadar, sesimin radyoya çıkacağına inanmadım ve aileme söylemedim. O gün öğrendiklerinde çok sevindiler. (Hürriyet, 2006).

Münip Utandı ile yapmış olduğum röportajda kendisi Uğurlu hakkında şunları söylemiştir:

1975'in sonunda Nevzat Atlığ'nın kurmuş olduğu klasik Türk musikisi korosu devlet eli ile kurulan ilk korodur. Ben bu koronun kurulmasında Meral Uğurlu'nun heyecanını bire bir yaşayan insanlardan biriyim. Nevzat Atlığ yönetiminde Ankara devlet konservatuvarının salonunda gerçekleşen kültür bakanlığı klasik Türk müziğinin ilk konserine Meral Uğurlu'da gelmişti. Çok mutlu olduğunu ve gözlerinin dolduğunu hissettim. Tebrik etti ve koroya gelmek istediğini belirtti. Nevzat Atlığ'nın daveti üzerine zannediyorum ki 1977' de koromuza geldi. Düşünün nasıl bir Klasik aşığı ki radyoda ki görevini bırakıp geldi. Gerçekten bana göre cumhuriyet döneminin en büyük yorumcusudur. Meral Uğurlu; Münir Nurettin Selçuk, Bekir Sıdkı Sezgin, Alaaddin Yavaşça, Kani Karaca gibi isimlerle anılmalıdır. Yani bu grubu telaki edip Meral Uğurluyu bu grupta düşünmek gerekir. Klasik musikide perde hassasiyetinin son derece kuvvetli olduğu, bu musikiyi özümsemiş, klasisizmin ruhunu benimsemiştir. 1977 yılından sonra klasik Türk musikisi korosunda sololar yaptı. Özel konserleri de oldu. Hatta o dönemde ismini hatırlayamadığım bir Rus şef Meral Hanım için sesini enstrüman gibi kullanan bir sanatkar olduğunu söylemişti. Münir Nurettin Selçuk ekolünü benimsemiş bir icracıdır. Çok büyük bir yetenektir. Eski hocalar onun çocuk yaşta başladığı konservatuvar çağlarında bile sesinin çok güzel olduğunu ve çok güzel üsluba sahip olduğundan söz ederler. Meral Uğurlu çok çalışkan bir sanatkârdır. Bir eseri belki yüz kere, iki yüz kere okuyup bundan yüksünmeden çalışıp eserleri öyle sindirebilen insandı. Hakikaten dinlediğiniz zaman Meral Uğurlu için

dünya çapında bir icraya sahiptir diyebilirim. Kendisi zayıf ve küçük görünen bir hanım olmasına rağmen o bedenden müthiş bir dev ses çıkmaktadır. Ben kendisi ile solo yapma onuruna sahip bir sanatçıyım. Ondan çok feyz aldım, bir şeye sıkıştığımız zaman ona danışırdık, tavsiyeleri bizim için çok kıymetliydi bir eseri ondan dinleyerek çalıştığımız olmuştur. Her zaman heyecanını kaybetmeden musikiye gönül vererek eserleri defalarca okumaktan çalışmaktan ve çalıştırmaktan da şikâyetçi olmayan zarif bir insandır. Meral Uğurlu ile anılmanın bana çok gurur verdiğini söylemek isterim. (Utandı, Aktaran; Karlıklı.2017).

Babasının tayinlerinden dolayı birçok şehir değişikliği yapan Uğurlu, okul yıllarını İstanbul'da tamamladıktan sonra Ankara radyosunda görevine başlamıştır. 1977 senesinde Ankara radyosunu bırakıp İstanbul'a Klasik Türk müziği korosunda göreve başlamıştır. Halen hayatta olan Uğurlu yaşamını Marmaris'te sürdürmektedir.

## MERAL UĞURLU'NUN SANAT YAŞAMI

Klasik Türk musikisi solisti olarak geniş repertuvarı ve kendine has üslubu ile tanınan Meral Uğurlu'nun musiki çalışmalarına 1955 yılında İstanbul Belediye Konservatuarı Türk Müziği bölümüne girerek başladığı bilinmektedir. (Delice, 2005-12).

Öğrencilik yıllarında ders almış olduğu hocalar ve katılmış olduğu etkinliklerden, özel derslerinden aşağıda bahsedilmektedir.

Öğrenciliği sırasında Münir Nurettin Selçuk, Halil Bedi Sepetçioğlu ve o dönemdeki öğretim kadrosundan faydalandığı bilinen Uğurlu Münir Nurettin Selçuk'un özel öğrencisi olduğunu, pek çok konserinde korist ve solist olarak katıldığı söylenmektedir. 1955 yılında konservatuarı kazanan Meral Uğurlu, 1958 yılında açılan bir sınav ile İstanbul Radyosu'na girdiği bilinmektedir. Okul ve radyoyu bir arada yürüttüğü ve 1960 yılında konservatuardan mezun olduğu söylenmektedir.(Delice, 2005-12).

Radyo yıllarında dönemin en iyi isimleri ile birçok etkinlikte görev aldığı ve onlardan istifade ettiği kaynaklarca bilinmektedir.

Radyo yıllarında Mesud Cemil, Cevdet Çağla, Vecihe Daryal, Yorgo Bacanos, Cüneyd Orhon, Niyazi Sayın, Fikret Kutluğ gibi seçkin saz üstadları ile birlikte solo programlarda görev yaptığı bilinen sanatkârın birçok topluluklarda görev yaptığı söylenmektedir. Klasik musiki çalışmalarını 1963-1977 yılları arasında Ankara Radyosu'nda devam ettirirken Ruşen Ferit Kam, İsmail Baha Sürelsan, Refik Ahmed Sevengil gibi isimlerin takdirini kazanarak onlarla özel çalışmalar yaptığı bilinmektedir. (Delice, 2005-12).

Meral Uğurlu ile yapılan röportajda Uğurlu Klasik Türk musikisine nasıl başladığını ve klasik okuma noktasında önemli noktaları şu şekilde anlatmaktadır:

Güzel sesli bir babanın evladıyım. Evimizde sürekli radyo çalardı. Ablamın sesi güzeldi, birlikte konservatuar sınavına girdik. Klasik Türk musikisine yönelmem 3. Sınıfta Ahmet Çağan hocamın sınıfa bir Evcara makamında eser getirmesi ile başlamıştı. Ben bu musikiye ait olduğumu hissettim kendimi bu musikiye yakın gördüm ve bu yolda ilerleme kararı verdim. O eserden sonra sürekli klasik eserler dinlemeye ve dinlediğim eserleri defalarca çalışıp ezberime almaya çalışırdım. Yani konservatuvara girmeden önce klasik Türk musikisi geçmişim yoktu. Bir eseri yüz kere dinlediğim de olmuştur. Bu yol çileli bir yol Klasik okumak kolay değil, zoraki olacak bir şeyde değildir. Öncelikle Allah vergisi bir yetenek olacak ve kişi bu yeteneği kullanarak, disiplinli çalışarak gerekirse bir makamdaki bir eseri benimsemek için defalarca dinleyecek ve ezberleyecektir. İyi bir icranın başında dinlemek gelir. Dinlemek ve makamları benimsemek, adeta makamların içerisine girmek gerekmektedir. Ne kadar dinlerseniz ve ne kadar tekrar ederseniz cesaretiniz artar ve icranız kuvvetlenir. (Uğurlu, Aktaran; Karlıklı.2017).

Röportajlarında da belirtildiği gibi Uğurlu Klasik Türk Musikisi sahasında üslup tavrın dinlemekten geçtiğini ileri sürmektedir.

## MERAL UĞURLU'NUN İCRACILIĞI

XX. yüzyılın ikinci yarısında Türk musikisinin aktarımında ve devamlılığında ciddi rol oynayan radyo havasını teneffüs etmiştir. Radyoda Mesut Cemil, YorgoBacanos gibi isimlerin kendi icrasına refakat etmiş olması, Türk musikisi icrasının inceliklerini özümseyebilmesi ve kendi icrasına birçok katkı sağladığı düşünülebilir.

Serkan Delice Uğurlunun icracılığı için şunları söylemektedir:

Uğurlu'nun klasik musikisi icrası sahasındaki dehası büyük ölçüde kendi disiplinli çalışmasının ürünüdür. İcra ettiği klasik formda eserler üzerinde adeta kılı kırk yararak çalışmış; çok üst seviyede nota deşifre kabiliyetini ve makam bilgisini her notanın hakkını vererek, her perdeyi bir enstrüman titizliği ile basarak musiki icrasına taşımış; bu manada eseri bir kere en doğru ve net şekliyle ortaya koyduktan sonra her musiki cümlesi üzerinde ayrı ayrı ve her biri özgün incelikler yaratmıştır. Yine sayısız örneğin yanında Kubbealtı için hazırladığı albümlerde icra ettiği Suzidil, Evcara ve Muhayyersünbüle makamında eserlerin özellikle meyan tabir edilen bölümlerinde harikalar yaratmış; tiz perdeleri ulaşılması güç bir ustalıkla seslendirmiştir. Çok iyi işlenmiş, inceltilmiş sesiyle Türk musikisine asıl çehresini kazandıran minimal detayları hakiki manada artistik vasıflarıyla, falsozuzca seslendirmiştir.(Delice, 2008-313).

Meral Uğurlu'nun dönemindeki diğer kadın icracıları göz önünde bulunduracak olursak Safiye Ayla, Sabite Tur Gülerman dönemin önemli isimlerinden olduğu bilinmektedir. Birçok plak çalışmalarına günümüzde ulaşılabileceğini söylemek mümkün olabilir.

Cumhuriyet döneminde gazinoların ön planda olduğu düşünülebilir. Dönemin radyo sanatçılarının gazinolarda şarkı söylediği düşünülmekle birlikte büyük formda eserlerin gazinolarda okunmasının uygun olmadığı akla gelmektedir. Safiye Ayla'nın doğum ve ölüm tarihlerine bakıldığında dönemin ilk yarısında yaşamını sürdürdüğü açıklığa kavuşmaktadır. O dönemlerde plak çalışmalarının da revaçta olduğunu söylemek mümkün olabilir. Büyük form da eserler süre bakımından uzun oldukları için belki de Safiye Ayla, Sabite Tur Gülerman gibi isimlerin klasik Türk musikisi eserleri içerisinde büyük formda eserlerin okunmamış olduğu söylenebilir. Safiye Ayla, Sabite Tur Gülerman gibi isimlerin icraları dinlenildiğinde her birinin klasik üslup ve tavır niteliği taşıdığının fark edildiği söylenebilir. Daha sonra popülerliğe önem verip klasik eserlerden çok dönemin popüler eserlerine de yöneldikleri düşünülerek klasik eserlerden, bilhassa beste, kar, karçe gibi büyük formda eserler okumadıkları düşünülebilmektedir.

Meral Uğurlu ile yapılan bir röportajda dönemin kadın icracıların klasik üslubu hakkında şunları söylemektedir:

Elbette dönemin birçok kadın icracıları mevcuttu fakat klasik üslubu hakkı ile sonuna kadar yönünü değiştirmeden ilerleyen sayısı yok denilecek kadar azdı. Klasik Türk Musiki anlamında gerekli bütün titizliği ve disiplini sağladığımı düşünüyorum. Bu konuda mütevazı olamayacağım, çünkü hiçbir zaman popüler sanat müziğine yönelmedim gazinolarda okumadım. Her zaman okunmamış kenarda kalmış, unutulmaya yüz tutmuş eserleri okumaya çalıştım. Klasik zor bir yoldur. Musikiye katkıları elbette olmuştur ama klasik üslup ayrı bir yol, ayrı bir tarz, ayrı bir disiplindir. Maalesef ki bu yolda ilerleyen kişilerin sayısı iki elin parmaklarını geçmeyecek kadar azdır. (Uğurlu, Aktaran; Karlıklı. 2017).

Serkan Delice de dönemin popüler isimlerinden olan Sabite Tur Gülerman, Safiye Ayla ve Meral Uğurlu hususunda şunları söylemiştir:

Meral Uğurlu, klasik Türk musikisinin 20.asırdaki en büyük kadın icracısıdır. Belki kendisinden önce gelen Safiye Ayla, Sabite Tur gibi popüler repertuar dışında klasik formda eserlere de eğilen kadın icracılar kadar geniş bir kitleye ulaşamamıştır; fakat Uğurlu'nun bu isimlerle aynı kulvarda değerlendirilmesi doğru değildir. ( Delice, 2008-311).

Bütün bu söylenenler göz önünde bulundurulduğunda Meral Uğurlu'nun dönemin popüler etkisinden uzak olduğu ve kendisini klasik üsluba adayıp birçok kadın icracının okumadığı eserleri icra etmenin yanı sıra büyük formda eserler icra eden tek kadın sanatkârdır denilebilir.

**Meral Uğurlu'nun Çalışmış Olduğu Bazı Müzik Şirketi ve Konserlerine Örnekler**

Klasik Türk musikisine emekleri ile katkı sağlamış olan kıymetli ses sanatçısı Meral Uğurlu'nun yurt içi ve yurt dışı olmak üzere çeşitli yerlerde konserler verdiği bilinmekle billikte CD ve kasetlerinin çıkartıldığı birkaç müzik şirketinin örnekleri aşağıda çıkartılmıştır:

1st N.Y. Appearance of Turkey's leading female vocalist
MERÂL UĞURLU
Classical & Sufi Music of Turkey
Merâl Uğurlu vocals
Aziz Şenol Filiz ney (reed flute)
Samim Karaca 'ud (fretless lute)
Taner Sayacioğlu kanun (zither)
Reşat Uca kemence (fiddle)
Birol Yayla tanbur (long-neck lute) & bendir (frame drum)
Saturday October 16, 1993 8:30PM
Merkin Concert Hall
129 West 67th Street
NYC (near Lincoln Center)
Tickets $16 Charge (212) 362-8719 Ticketmaster (212) 307-7171 Info (212) 545-7536

KÜLTÜR BAKANLIĞI
DEVLET
KLÂSİK TÜRK MÜZİĞİ
KOROSU
KONSERİ
Şef :
Dr. Nevzad ATLIĞ
Solist :
Merâl UĞURLU
30 Aralık 1979
Pazar
Saat : 11.30
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ KONSER SALONU

Meral Uğurlu
TÜRK MÛSIKÎSİ
KLÂSİK ESERLER SERİSİ 5
KUBBEALTI AKADEMİSİ
KÜLTÜR VE SAN'AT VAKFI

Meral Uğurlu
TÜRK MÛSIKÎSİ
KLÂSİK ESERLER SERİSİ 4
KUBBEALTI AKADEMİSİ
KÜLTÜR VE SAN'AT VAKFI

TÜRKİYE RADYO - TELEVİZYON KURUMU
ARŞİV SERİSİ 26
TÜRK SANAT MÜZİĞİ
MERAL UĞURLU
'dan seçmeler

Meral Uğurlu'nun
sesinden
Yahya Kemal

## MERAL UĞURLU'NUN KLASİK TÜRK MUSİKİSİ İCRACILIĞI ÜZERİNE GELECEK KUŞAKLARA TAVSİYELERİ

Klasik Türk musikisi icrasının ilerleyebilmesi, gelecek kuşaklara aktarılarak icra edilmesi hususunda önemli kriterlerin olduğu söylenebilir. Bu kriterler yerine getirilirken ne gibi aşamalardan geçilmesi gerektiği düşünülüp bir plan doğrultusunda en iyi üslup ve tavra ulaşmanın dinlemek ve disiplinli bir şekilde çalışmaktan geçtiği düşünülebilir.

Serkan Delice'nin Meral Uğurlu ile yapmış olduğu röportajda Uğurlu müziğin icrasıyla ilgilenen, klasik Türk musikisini icra etmeye çalışan gençlere tavsiyelerini şu şekilde aktarmıştır:

İyi okuyanları dinlesinler. En önemli tavsiyem budur. Ve çok çalışsınlar. İyi okuyanları, ehil ağızları taklit etmek için değil. '' bir klasik eser nasıl okunabilir?'' sorusunun cevabına ulaşmak için dinlesinler çünkü klasik eserde eserin ritmik yapısı, gideri çok önemlidir. Konservatuarda çalışırken öğrencilerime daima söylediğim bir sözü tekrar etmek isterim: kudümü içinizde vurduğunuzu hissedin! Bir eserin girişi ve gideri çok önemlidir. Tabii bir de muhakkak kendini bilmek, haddini bilmek, okuyabileceğin eseri bilmek.. Şunu da izninizle eklemek isterim: ben geriye dönüp bakınca kendi açımdan çok mutlu oluyorum. Ben klasik Türk müziğine gönül verdim ve çizdiğim yoldan taviz vermedim. Belki geniş bir kitle yaptığım işe iltifat etmedi ama ben de zaten böyle bir beklenti içinde olmadım. Tek beklentim bu müziğin yaşamasıdır. Onu anlayabilmek, aktarabilmek bir emek, özveri ve zevk meselesi. Bu müzik icra edilmezse dinlenemeyecek; dinlenemezse tükenecek ve sonraki kuşaklara aktarılamayacak.. ( Delice, 2005-14).

Meral Uğurlu ile yapılan başka bir röportajda da şunları söylemiştir:

İyi bir icranın başında dinlemek gelmektedir. Yeni kuşaklara tavsiyem bir eseri bir icracıdan dinlemesinler birçok icracıdan dinlesinler ve taklitten kaçınsınlar. Her iyi icracıdan dinleyip kendilerine özgün bir yorum geliştirsinler. Dinlemek ve makamları benimsemek adeta makamların içine girmek icra yönünde geliştirici olacaktır. Ne kadar dinlerseniz ve ne kadar tekrar ederseniz cesaretinizde kuvvetlenir. Cesareti kuvvetlendirmek daha iyi bir icraya yol açacaktır. (Uğurlu, Aktaran; Karlıklı.2017)

## SONUÇ

Meral Uğurlu'nun Türk musikisi icrasının cumhuriyet döneminin ikinci yarısında yaşayan ve halen hayatta olan klasik Türk musikisin icrasına en doğru ve güzel biçimde tüm hassasiyet ve incelikleri ile kıymet veren bir icracı olduğunu söylemek mümkün olabilir. Türk musikisinin kıymetli temsilcilerinden olan Uğurlu bugün için ve gelecek kuşaklar için önemli bir değer olduğu düşünülebilir.

Klasik Türk musikisi icrasının ilerleyebilmesi, nesilden nesille aktarılarak icra edilmesi hususunda; iyi bir icranın sağlanabilmesi için öncelikle üslup ve tavır bakımından kıymetli Türk musikisi temsilcilerinin icralarını dinlemenin doğru bir yol olduğu söylenebilir. Çünkü iyi bir icraya sahip olmak için iyi icracıların eserlerini dinlemek, onlardan feyz alarak hassasiyet ve disiplin çerçevesi içinde çalışmanın bu anlamda faydalı olacağı söylenebilir. Taklit etmekten kaçınarak eserleri iyi okuyan icracılardan dinleyip ortaya farklı bir yorum çıkarılmasının doğru olacağı da düşünülebilir.

Klasik Türk musikisi eserlerine bakıldığında dönemlerin sosyo-kültürel etkilerinin eserlere de yansıdığı düşünülebilir. Bu hususta eserlerin icra edilirken dönemin musiki anlayışını göz önünde bulundurarak icra edilmesinin de uygun olacağı düşünülebilir.

Meral Uğurlu, eşsiz icracılığı üslup ve tavır anlayışı ile gelecek kuşaklara Türk musikisinin icrası anlamında ışık tutan en kıymetli temsilcilerden biridir. Büyük formda okumuş olduğu eserler ve bu güzel icraların zamanla yok olmaması için bantlar, kasetler ve CD gibi yardımcı materyallere önem verilmiştir. Türk musikisi sanat camiası içerisinde çok ayrı müstesna bir sese ve icraya sahip olan sanatkârın klasik Türk musikisine katkıları gelecek kuşaklar için de faydalı olacağı söylenebilir.

## KAYNAKÇA

**Kitaplar**

Karakoyunlu, Y. (1998). *Cumhuriyet*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Özalp, N. (1986). *Türk Musikisi Tarihi*, Ankara: TRT Müzik Daire Başkanlığı Yayınları.

? (1983). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

**Yayınlanmamış Çalışmalar**

Ayangil, R.(1997). *Türk Musikisi Tarihi Ders Notları.*

**Röportaj ve Kişisel Görüşmeler**

Utandı, M. (2017). *Kişisel Görüşme*. Aktaran: Karlıklı, S.

Uğurlu, M. (2017). *Kişisel Görüşme*. Aktaran: Karlıklı, S.

**Dergi Makaleleri**

Delice, S. (2008). *Musikişinas Dergisi*, Boğaziçi Üniversitesi Türk Müziği Kulübü Yayını.

Delice, S. (2005). *Dergah Edebiyat Sanat Kültür Dergisi*, Dergah Yayınları.

**Gazete Makalesi**

Yedig, S. (2006 Ocak 22). *Hürriyet Gazetesi*.

# LEARNING STYLES, GENDER AND MATHEMATICS ACHIEVEMENT

**Assist. Prof. Dr. Serpil YORGANCI**
Ataturk University

## ABSTRACT

It is widely accepted that a students' academic achievement is strongly influenced by various internal and external factors. Numerous research studies provide that learning styles and gender are associated with academic performance. However, how these two variables influence mathematics achievement is unclear. So, in the present study, we investigated the relationships among students' learning styles, gender and academic performance with regard to the specific school subject of mathematics. The students completed Kolb's learning style inventory and reported their grade for the final mid-term in mathematics. Results showed that the ways of learning of female and male students were different. The main difference between female and male students was that males were more concerned with working in-groups. Females, on the other hand, were more concerned to focus on things rather than people. According to regression analyses results, abstract conceptualization and gender were positively related with mathematics achievement. Abstract conceptualization was the only learning mode explaining significant variation in mathematics achievement. In the other hand, none of the four learning styles were correlated with mathematics achievement. Gender was also the most powerful predictor for mathematics success.

**Keywords:** Mathematics achievement, Learning styles, Gender.

## 1. INTRODUCTION

It is widely accepted that a students' academic achievement is strongly influenced by various internal and external factors. Studies have reported that personality traits and motivational beliefs such as self-efficacy, learning goal orientations are important factors in explaining academic achievement (Sorić, Penezić, & Burić, 2017). For instance, a variety of studies has shown that conscientiousness, agreeableness, openness, neuroticism is positively related to academic performance (Furnham & Monsen, 2009; Hakimi, Hejazi, & Lavasani, 2011; McCabe, Van Yperen, Elliot, & Verbraak, 2013; Poropat, 2009; Ziegler, Danay, Schölmerich, & Bühner, 2010), but that extraversion and neuroticism is negatively related to academic performance (Chamorro-Premuzic & Furnham, 2003; O'Connor & Paunonen, 2007). In addition to personality traits and motivational beliefs, the studies have shown that an individual difference factor such as students' learning style are also a predictor of academic achievement because it provides information about approaches towards processing information (Smith & Ragan, 1999). Although a considerable amount of research has suggested that learning styles are the predictor of academic achievement, empirical studies have reported that students' learning styles are diverse in different academic disciplines (Boström, 2011; Joy & Kolb, 2009).

Research has also shown gender differences in mathematics achievement. Male students are reported to perform better in mathematics course than female students (Everson & Millsap, 2005; Gallagher & Kaufman, 2005; Matteucci & Mignani, 2011; OECD, 2018). The question

of whether male students are better at mathematics has been a problem in education in recent years (Geist & King, 2008). Many assumptions have been made to understand why males outperform females in mathematics. According to Geist and King (2008), though their abilities and potentials in understanding higher level mathematics are equal, their brains may be different and more importantly, their learning approaches may be different. Learning styles have been considered an important individual difference factor relevant to gender differences in mathematics achievement. So, in the present study, we investigated the relationships among students' learning styles, gender and academic achievement in mathematics.

### 1.1. Learning Style

Learning styles that refers to the ways that individuals have for perceiving, assimilating and interpreting new information (Kolb, 1984; Soloman & Felder, 2005) are an important individual difference element. Although there are several conceptual models of learning styles, the Kolb's (1984) learning styles model, which are grounded in experiential learning theory, was adopted in this research. Experiential learning theory describes learning as “the process whereby knowledge is created through the transformation of experience. Knowledge results from the combination of grasping and transforming experience” (Kolb, 1984, p.41).

Kolb defines the learning process cycle into the two bi-polar dimensions and ultimately into four learning modes representing how learners interact with their environment. Concrete experience (CE; “feeling”) is a result of reflective observation (RO; “watching”), which then leads to abstract conceptualization (AC; “thinking”), and then leads to active experimentation (AE; “doing”).

Different combination of these learning modes result in four learning styles: Converger, Diverger, Assimilator, Accommodator (Kolb, 1984). Individuals with the converging learning style (AC and AE) prefer using simulations and practical applications of ideas. They have ability in decision making through hypothetical-deductive reasoning. Individuals with the diverging learning style (CE and RO) have broad cultural interests, and views concrete situations from different perspectives. These individuals are people-oriented and like working in groups. Individuals with the assimilating learning style (RO and AC) are considered abstract learners. They have the ability to create theoretical ideas. They are less people-oriented and more interested in opinions and abstract concepts. Individuals with the accommodating learning style (AE and CE) are considered concrete learners. They like collaborative learning and prefer engaging in new experiences (Kolb & Kolb, 2005). Fig. 1 presents the four-quadrant graph of Kolb’s learning styles.

**Figure 1.** Kolb's Learning Styles

### 1.2. Learning Styles and Gender

Several studies have suggested that there were no significant associations between gender and learning styles (Cavanagh, Hogan & Ramgopal, 1995; Kayes, 2005; Vizeshfar & Torabizadeh, 2018). According to Buali, Balaha and Al Muhaidab (2013), however, the female and male students' learning styles were different; female students were more assimilative and convergent while the male students were convergent and accommodative. Similarly, Bhatti and Bart (2013) revealed that females were assimilative, but males were also assimilative. Burger and Scholz (2018) also reported that the males having more convergers and accommodators and females having more assimilators and divergers. Therefore, it appears that pervasive gender differences significantly influence students' learning styles.

### 1.3. Learning Styles and Academic Achievement

Learning styles also influence academic achievement. There is considerable data supporting the importance of students' learning styles and academic achievement. Some studies report that no significant associations were found between the students' learning styles and their academic performance (Fleming, Mckee & Huntley-Moore, 2011). Some evidence, however, suggests that individual differences in learning styles are predictive of student performance (Koch, Salamonson, Rolley & Davidson, 2011; Komarraju, Karau, Schmeck & Avdic, 2011; Vizeshfar & Torabizadeh, 2018), and different learning styles are related to different learning performances with respect to learning score. For instance, the learning styles most beneficial to

student performance and cumulative grade point average (GPA) include diverger (Wang, Wang, Wang & Huang, 2006; Vizeshfar & Torabizadeh, 2018), accommodator (Sun, Lin & Yu, 2008). Thus, a majority of prior research shows that students who like working in groups and actively engaging in new experiences are more likely to perform well academically.

### 1.4. Academic Achievement and Gender

Prior studies have established gender-bound differences in academic achievement. Some studies have shown that females outperform males at different stages in the school system, have better grades in both general and domain specific academic task (Carvalho, 2016; Dayioglu & Turut-Asik, 2007; Voyer & Voyer, 2014), but males outperform females in mathematics (Everson & Millsap, 2005; Gallagher & Kaufman, 2005; Matteucci & Mignani, 2011; OECD, 2018). An OECD (2018) study, for example, conducted in 35 countries including Turkey finds boys perform better than females in science and mathematics, but females outperform males in reading. The question of whether male students are better at mathematics has been a problem in education in recent years. It is considered some correlates, such as the classroom climate, learning styles, teaching styles and experiences offered to boys and girls, relevant to gender differences in mathematics achievement (Geist & King, 2008). Most of the studies on this subject have provided the relationship between gender and mathematics achievement, but it is not clear how gender differences affect academic achievement in mathematics.

### 1.5. Learning styles, Gender and Academic Achievement

Gender, age, culture, level of education, and school subject are among the most prominent factors that have been associated with students' learning style (Joy & Kolb, 2009; Leung, McGregor, Sabiston & Vriliotis, 2014). Some evidence investigating the relationship between gender, GPA, and learning style revealed that male students with a converger learning style on average had the highest GPA (Hargrove, Wheatland, Ding & Brown; 2008). Further, female students with an accommodator learning style on average had the highest GPA. They reported that the average GPA across learning styles of female students was very consistent except for divergers, where it was slightly lower.

A number of studies provide that learning styles and gender are the predictor of academic performance, but there is still a lack of evidence aimed at examining the joint effects of these two variables in explaining academic achievement in mathematics. Therefore, in the current study, we investigated the relations of students' learning styles and gender with academic achievement simultaneously. Specifically, the following research questions guided this study:

1. Are there any relationship between learning styles, gender and students' academic achievement in mathematics?

2. How is students' academic achievement related to learning styles and gender?

## 2. METHOD

The participants were second-year vocational college students (N= 242) from a university in Turkey. 125 (51.7%) of the students were female. All of the students were enrolled in the vocational college mathematics course taught at the university. The study was conducted during regular class sessions. The students were informed of the purpose of the study. The informed consent forms were given to all students who were informed of their right to leave the research at any moment if they wished. They completed a self-report questionnaire that measure learning styles, reported grade for the final mid-term in mathematics, and provided demographic information.

Kolb's Learning Style Inventory (KLSI) (Kolb, 1985) is employed in this study as a self-report questionnaire. The KLSI adapted to Turkish by Askar and Akkoyunlu (1993) is a forced-choice 12-item, ranking method that intends to define an individual's preferred modes of learning: concrete experience (CE), reflective observation (RO), abstract conceptualization (AC), and active experimentation (AE). Each item contains a choice of four endings and the participants were asked to rank a score ranging from one (learn least) to four (learn best) for each statement in each item. The four scores constituted four quadrants relating to four learning styles: converging, diverging, assimilating, and accommodating.

Cronbach alpha values were calculated to determine the instrument's internal reliability. The reliability coefficients for each category were satisfactory: CE ($\alpha$ =.82), RO ($\alpha$ =.73), AC ($\alpha$ =.83), AE ($\alpha$ =.72), AC-CE ($\alpha$ =.78), AE-RO ($\alpha$ =.81) (Askar & Akkoyunlu, 1993). We calculated, in this study, the Cronbach alpha of .72 for CE, .68 for RO, .70 for AC, and .73 for AE.

The two combination scores of AC-CE and AE-RO were calculated to measure an individual's preference for abstract conceptualization or concrete experience and active experimentation or reflective observation respectively. The learning style was determined by using the AC-CE and AE-RO scores based on the Learning-Style Type Grid (version 3.1) that constructed the dichotomous variables to indicate the learning styles: converging, diverging, assimilating, and accommodating with values "1=yes, 0=no". Dummy variables were constructed that identified the four learning styles variables: converging, diverging, assimilating, and accommodating. On every Dummy, students with that learning style were assigned the value 1 and all other students the value 0. Diverging learning style category was used as a reference group in the regression analyses.

## 3. RESULTS

The means, standard deviations and correlations between the learning modes, the learning styles, gender and mathematics achievement are depicted in Table 1.

**Table 1.**

The means, standard deviations and correlations between the learning modes, the learning styles, gender and mathematics achievement.

| | M | SD | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 | 10 |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 1. Gender | .48 | .50 | 1 | | | | | | | | | |
| 2. Concrete experience (CE) | 30.80 | 7.28 | .182** | 1 | | | | | | | | |
| 3. Reflective observation (RO) | 33.30 | 6.01 | .034 | .330** | 1 | | | | | | | |
| 4. Abstract conceptualization (AC) | 33.17 | 5.89 | -.005 | .173** | .351** | 1 | | | | | | |
| 5. Active experimentation (AE) | 33.17 | 6.57 | -.079 | .156* | .336** | .449** | 1 | | | | | |
| 6. Diverging | .49 | .50 | .206** | .562** | .146* | -.342** | -.304** | 1 | | | | |
| 7. Accommodating | .07 | .26 | .041 | .123 | -.143* | -.078 | .296** | -.279** | 1 | | | |
| 8. Converging | .13 | .33 | -231** | -.339** | -.351** | .128* | .286** | -.384** | -.111 | 1 | | |
| 9. Assimilating | .30 | .46 | -.077 | -.432** | .182** | .323** | -.049 | -.646** | -.186** | -.257** | 1 | |
| 10. Mathematics achievement | 55.23 | 21.02 | .371** | .026 | .052 | .184** | .027 | -.020 | -.032 | -.134* | .139* | 1 |

Note: 0 = female; 1 = male.

* $p < .05$.

** $p < .01$.

As shown in Table 1, Students' mathematics achievement was positively related to gender, abstract conceptualization and assimilating. Converging learning style was negatively correlated with mathematics achievement. When considering relations among the learning modes and learning styles, it is evident that they are all significant.

Then, the results of the regression analysis to determine the extent to which learning styles and gender predict academic achievement are also given in Table 2. Learning styles and learning modes accounted 8 % of the variance in academic achievement, $F(7, 241) = 2.73$, $p < .01$. Gender accounted 14 % of the variance in academic achievement emerging as significant predictors, $F(1, 241) = 38.34$, $p < .001$.

**Table 2**

Two separate multiple regression analyses of mathematics achievement on learning styles and gender.

| Factor | Predictor | Beta | $R^2$ | Adjusted $R^2$ |
|---|---|---|---|---|
| Mathematics achievement | Concrete experience (CE) | -.09 | | |
| | Reflective observation (RO) | -.14 | | |
| | Abstract conceptualization (AC) | .26* | | |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| | Active experimentation (AE) | .08 | | |
| | Accommodating | -.08 | | |
| | Converging | -.29* | | |
| | Assimilating | -.05 | | |
| | | | .08 | .05 |
| Mathematics achievement | Gender | .37* | .14 | .13 |

* p < .05; ** p < .01. Diverging students function as reference group.

Next, we conducted a hierarchical regression analysis. In the first step, we entered the learning modes and learning styles that previously emerged as significant predictors and in the second step, we entered gender that previously emerged as significant predictors. Learning modes and learning styles accounted 6% of the variance in mathematics achievement (with abstract conceptualization and converging as the significant predictors) and gender explained an additional 12 % of the variance. Abstract conceptualization and gender together explained 18% of the variance in mathematics achievement, $F(3, 241) = 17.18$ ,$p < .001$. Gender was also the most powerful predictor in the model.

**Table 3.**

Hierarchical multiple regression analyses of mathematics achievement on learning styles and gender.

| Factor | | Predictor | Beta | $R^2$ | Adjusted $R^2$ |
|---|---|---|---|---|---|
| Mathematics achievement | Step 1 | Abstract conceptualization (AC) | .21** | | |
| | | Converging | -,16* | | |
| | | | | .06 | .05 |
| Mathematics achievement | Step 2 | Abstract conceptualization (AC) | .20** | | |
| | | Converging | -.08 | | |
| | | Gender | .35** | | |
| | | | | .18 | .17 |

* p < .05.

** p < .01.

## 4. DISCUSSION

This study aimed to investigate the relationship between learning styles, gender, and academic achievement. According to the correlational analyses, gender was positively and significantly associated with mathematics achievement. Male students have better grades than the female students, which is in accordance with the literature cited in the introduction (Everson & Millsap,

2005; Gallagher & Kaufman, 2005; Matteucci & Mignani, 2011; OECD, 2018). So, this result is not surprising.

However, the reason for this difference is a question to be answered. The most important contribution of the present study is that it shows how the learning styles and gender jointly influence mathematics achievement. Therefore, the need to take into account their learning styles in order to increase mathematics achievement in both males and females should not be ignored.

Gender also showed the significant association of any of our predictors with mathematics achievement. Concrete experience and diverging were positively associated with gender. Converging learning style, in the other hand, was negatively associated with gender. Female students were more convergent while the male students were more divergent and more concrete (CE) learners, which is partially in accordance with findings of other investigators (Buali, Balaha & Al Muhaidab, 2013). Buali, Balaha and Al Muhaidab (2013) reported that medical students' learning style showed difference between males and females in the early college years. Majority of male students had convergent and accommodating learning styles, while the female student' learning styles were divergent and assimilating. However, it has previously been shown that there were no significant associations between gender and learning styles (Cavanagh, Hogan & Ramgopal, 1995; Kayes, 2005; Vizeshfar & Torabizadeh, 2018). According to Vermunt (2005), the different learning patterns have different sources. and learning patterns are related with personal and contextual factors including age, gender, type of academic discipline and prior education. In his study investigating the relationships between students' learning styles and personal, contextual and performance variables, he reported that female students were more concerned with working in-groups and there was a significant relationship between cooperative learning strategy and gender. The data for the present study shows that the ways of learning of female and male students were different. The main difference between female and male students was that males were more concerned with working in-groups. Females, on the other hand, were more concerned to focus on things rather than people.

The divergent style, in this study, is the dominant learning style of most vocational school students, with the assimilative, convergent and accommodating styles following in order of dominance. However, the academic performance of the assimilative learning style group was significantly higher than that of all the other learning styles groups. Some studies, report that no significant associations were found between the students' learning styles and their academic performance (Fleming, Mckee & Huntley-Moore, 2011; Tuli et al., 2011). On the other hand, a majority of prior research has highlighted significant relationship between the learning styles and academic achievement (Gencel, 2006; Komarraju, Karau, Schmeck & Avdic, 2011; Rezaeinejada, Azizifara & Gowhary, 2015; Vermunt, 2005). The results of the present research suggest that assimilative learning style may be more helpful for mathematics achievement in comparison to the other learning styles. Assimilating students are more concerned with abstract concepts and think the world symbolically (Kolb & Kolb, 2005). Such students may be more successful in reducing the intense cognitive load resulting from the abstract structure of mathematics.

Results from regression analyses indicate that abstract conceptualization was positively associated with mathematics achievement. On the other hand, converging learning style was correlated negatively with mathematics achievement. The results are inconsistent to the studies Ghazivakili et al. (2014) and Demirbas and Demirkan (2007). Demirbas and Demirkan (2007), for example, investigated the effects of learning styles and gender on the performance scores of freshman design students in three successive academic years. They reported that the performance scores of converging and diverging students differed significantly in favor of converging students in the second group and the performance of accommodating and diverging students differ significantly in favor of accommodating students in the third group.

Regarding the relationship among learning styles, gender and mathematics achievement, abstract conceptualization and gender were positively associated with mathematics achievement. Abstract conceptualization was the only learning mode explaining significant variation in mathematics achievement. Therefore, abstract conceptualization (learning by thinking) mode may be a helpful learning strategy to achieve a high level of academic achievement. Abstract conceptualization mode requires the student to rely on the ability to analyze ideas logically. Students in this category tend to avoid making decisions until they have acquired an intellectual understanding of a particular situation.
Teachers using techniques that improve the abstract conceptualization (thinking) learning mode may be more likely to create more student intellectual understanding and success. None of the four learning styles, on the other hand, were correlated with mathematics achievement.
According to the findings of this study and prior studies, learning styles of students related with a number of factors influence their academic achievement. To recognize the students for their own stylistic strengths (Sternberg, 1997), and know the relationships between the learning styles and the personal and contextual factors, and develop the teaching methods according to these styles may be, especially, important in increasing their success in mathematics. It is thought that this study will provide a significant contribution to the literature in terms of presenting a number of insights about the relationship between learning styles and gender, as well as on their joint effects on academic achievement in mathematics.

### *4.1. Study Limitations and Future Research*

The results of the present study should encourage future research, especially in the predictive potential of learning styles in mathematics achievement. However, this study has several limitations: First, all of the conditions accounted for are self-reported. The fact that the data is self-reported makes the responses subjective. Another limitation is that the research was conducted only for the first year students of a two-year college.
In future research, the relations among learning styles, gender and mathematics achievement should be tested with other methodology approach (e.g. longitudinal study design). Last, many more variables that are related to mathematics achievement should be included in the future research. Therefore, by addressing all these shortcomings, replication of the present findings is necessary.

## REFERENCES


Aşkar, P. & Akkoyunlu, B. (1993). Kolb Öğrenme Stili Envanteri. *Education and Science*, 87, 37-47.

Bhatti, R. U., & Bart, W. M. (2013). On the effect of learning style on scholastic achievement. *Current Issues in Education*, *16*(2).

Boström, L., (2011). *Students' learning styles compared with their teachers' learning styles in upper secondary school – a mismatched combination*. Educ. Inq. 2 (3), 475–495.

Buali, W.H., Balaha, M.H., Al Muhaidab, N.S., 2013. Assessment of learning style in a sample of Saudi medical students. *Acta Informatica Medica.* 21 (2), 83–88.

Burger, P. H. M., & Scholz, M. (2018). Gender as an underestimated factor in mental health of medical students. *Annals of Anatomy-Anatomischer Anzeiger*, *218*, 1-6.

Carvalho, R. G. G. (2016). Gender differences in academic achievement: The mediating role of personality. *Personality and Individual Differences*, *94*, 54-58.

Cavanagh, S.J., Hogan, K., Ramgopal, T., 1995. The assessment of student nurse learning styles using the Kolb Learning Style Inventory. *Nurse Education Today*. 15 (3), 177–183.

Chamorro-Premuzic, T., & Furnham, A. (2003). Personality traits and academic examination performance. *European Journal of Personality*, 17, 237–250.

Dayioğlu, M., & Türüt-Aşik, S. (2007). Gender differences in academic performance in a large public university in Turkey. *Higher Education*, *53*(2), 255-277.

Demirbas, O. O., & Demirkan, H. (2007). Learning styles of design students and the relationship of academic performance and gender in design education. *Learning and Instruction*, 17(3), 345-359.

Everson, H. T., & Millsap, R. (2005). Everyone gains: Extracurricular activities in high school and higher SAT scores. In E. W. Gordon, A.E. Meroe, & B. Bridgall (Eds.), *Supplementary education: The hidden curriculum of high academic achievement*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.

Fleming, S., Mckee, G., & Huntley-Moore, S. (2011). Undergraduate nursing students' learning styles: A longitudinal study. *Nurse Education Today*, *31*(5), 444-449.

Furnham, A., & Monsen, J. (2009). Personality traits and intelligence predict academic school grades. *Learning and Individual Differences*, 19, 28−33.

Gallagher, A.M., & Kaufman J.C. (2005). *Gender differences in mathematics.* New York: Cambridge University Press.

Geist, E. A., & King, M. (2008). Different, not better: gender differences in mathematics learning and achievement. *Journal of Instructional Psychology*, 35(1).

Gencel, I. E., (2006*). Ögrenme stilleri, deneyimsel ögrenme kuramına dayalı egitim, tutum ve sosyal bilgiler program hedeflerine erişi düzeyi [Learning styles, instruction based on kolb's experiential learning theory, attitude and social studies achievement]. Unpublished* Ph.D Thesis. Dokuz Eylul University, Department of Educational Sciences, Izmir.

Ghazivakili, Z., Nia, R. N., Panahi, F., Karimi, M., Gholsorkhi, H., & Ahmadi, Z. (2014). The role of critical thinking skills and learning styles of university students in their academic performance. *Journal of Advances in Medical Education & Professionalism*, 2(3), 95.

Hargrove, S. K., Wheatland, J. A., Ding, D., & Brown, C. M. (2008). The effect of individual learning styles on student GPA in engineering education at Morgan State University. *Journal of STEM Education: Innovations and Research*, *9*(3).

Hakimi, S., Hejazi, E., & Lavasani, M. G. (2011). The relationships between personality traits and students' academic achievement. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 29, 836–845. http://dx.doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.11.312

Joy, S., & Kolb, D. A. (2009). Are there cultural differences in learning style? *International Journal of Intercultural Relations*, 33(1), 69-85.

Kayes, D. C. (2005). Internal validity and reliability of Kolb's learning style inventory version 3 (1999). *Journal of Business and Psychology*, *20*(2), 249-257.

Koch, J., Salamonson, Y., Rolley, J. X., & Davidson, P. M. (2011). Learning preference as a predictor of academic performance in first year accelerated graduate entry nursing students: a prospective follow-up study. *Nurse Education Today*, *31*(6), 611-616.

Kolb, D. (1984). *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*. New Jersey: Prentice-Hall Inc.

Kolb, D. (1985). *Learning-style inventory*. Boston: McBer & Company.

Kolb, A. Y., & Kolb, D. A. (2005). *The Kolb learning style inventory-version 3.1* (2005 technical specifications). HayGroup: Experience Based Learning Systems, Inc.

Komarraju, M., Karau, S. J., Schmeck, R. R., & Avdic, A. (2011). The Big Five personality traits, learning styles, and academic achievement. *Personality and Individual Differences*, *51*(4), 472-477.

Leung, A., McGregor, M., Sabiston, D., & Vriliotis, S. (2014). VARK learning styles and student performance in principles of micro-vs. macro-economics. *Journal of Economics and Economic Education Research*, *15*(3), 113.

Matteucci, M., & Mignani, S. (2011). Gender differences in performance in mathematics at the end of lower secondary school in Italy. *Learning and Individual differences*, 21(5), 543-548.

McCabe, K. O., Van Yperen, N. W., Elliot, A. J., & Verbraak, M. (2013). Big Five personality profiles of context-specific achievement goals. *Journal of Research in Personality*, 47, 698–707. http://dx.doi.org/10.1016/j.jrp.2013.06.003

O'Connor, M. C., & Paunonen, S. V. (2007). Big Five personality predictors of post-secondary academic performance. *Personality and Individual Differences*, 43(5), 971–990. http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2007.03.017.

OECD (2018). *Equity in Education: Breaking Down Barriers To Social Mobility.* Paris: PISA, OECD Publishing.

Poropat, A. E. (2009). A meta-analysis of the five-factor model of personality and academic performance. *Psychological Bulletin*, 135(2), 322.

Rezaeinejad, M., Azizifar, A., & Gowhary, H. (2015). The study of learning styles and its relationship with educational achievement among Iranian high school students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 199, 218-224.

Smith, P. L., & Ragan, T. J. (1999). *Instructional design*. New York, NY: Wiley.

Solomon, B.A. & Felder, R.M. (2005). Index of learning styles questionnaire. Retrieved March 26, 2019 from http://www.elaresources.com/uploads/1/9/5/9/19596725/felder_inventory.pdf.

Sorić, I., Penezić, Z., & Burić, I. (2017). The Big Five personality traits, goal orientations, and academic achievement. *Learning and Individual Differences, 54*, 126-134.

Sternberg, R. J. (1997). *Thinking styles.* Cambridge: Cambridge University Press.

Sun, K. T., Lin, Y. C., & Yu, C. J. (2008). A study on learning effect among different learning styles in a Web-based lab of science for elementary school students. *Computers & Education*, 50(4), 1411–1422.

Tuli, S.Y., Thompson, L.A., Saliba, H., Black, E.W., Ryan, K.A., Kelly, M.N., Novak, M., Mellott, J., Tuli, S.S. (2011). Pediatric residents learning style and temperaments and their relationships to standardized test scores. *J. Grad. Med. Educ*. 3 (4), 566–570. http://dx.doi.org/10.4300/JGME-D-10-00147.1.

Vermunt, J. D. (2005). Relations between student learning patterns and personal and contextual factors and academic performance. *Higher Education*, 49(3), 205.

Vizeshfar, F., & Torabizadeh, C. (2018). The effect of teaching based on dominant learning style on nursing students' academic achievement. *Nurse Education in Practice*, 28, 103-108.

Voyer, D., & Voyer, S. D. (2014). Gender differences in scholastic achievement: A meta-analysis. *Psychological bulletin*, 140(4), 1174.

Wang, K. H., Wang, T. H., Wang, W. L., & Huang, S. C. (2006). Learning styles and formative assessment strategy: enhancing student achievement in Web-based learning. *Journal of Computer Assisted Learning*, 22(3), 207–217.

Ziegler, M., Danay, E., Schölmerich, F., & Bühner, M. (2010). Predicting academic success with the Big 5 rated from different points of view: Self-rated, other rated and faked. *European Journal of Personality*: *Published for the European Association of Personality Psychology*, 24(4), 341-355.

# ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNE GÖRE VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİNİN KURUMSAL İMAJ ALGISI[1]

**Dr.Öğr. ÜyesiAbdulkadir GÜMÜŞ**
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İİBF İşletme ABD

**Sıddık ATAMAN**
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme ABD Doktora Öğrencisi

**ÖZET**
Bu araştırmada Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde eğitim görmekte olan lisans ve ön lisans programlarında eğitim görmekte olan öğrencilerin kendi üniversitelerinin örgütsel imaj algı düzeyleri incelenmiştir. Araştırma kapsamında araştırmaya dahil olan katılımcıların Üniversitenin genel örgütsel imajı ile birlikte yedi alt boyuttan oluşan örgütsel imaj değerlendirmeleri analiz edilmiştir. Araştırmadan elde elden veriler sonucunda katılımcıların Van Yüzün Yıl Üniversitenin örgütsel imaj algılarının "Orta Düzey"de olduğu tespit edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** İmaj,Örgütsel İmaj, Üniversite İmajı

**ABSTRACT**

In this study, the organizational image perception levels of the undergraduate and associate degree students studying at Van Yüzüncü Yıl University were examined. Within the scope of the research, the overall organizational image of the participants and the organizational image evaluations consisting of seven sub-dimensions were analyzed. As a result of the data obtained from the research, it was determined that the participants' perceptions of the organizational image of Van Yüzüncü Yıl University were at the "Intermediate Level..

**Keywords**: Image, Organizational Image, University Image

[1] Bu çalışma Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince Desteklenmiştir. Proje Numarası: SBA-2019 7834

## GİRİŞ

Küreselleşme ile birlikte örgütler sıkı bir rekabet ortamında varlıklarını sürdürmek durumunda kalmışlardır. Bu rekabet durumu hemen hemen her sektörde yaşanırken eğitim sektöründe bulunan üniversitelerde bu sert rekabet durumu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Dünyada olduğu gibi ülkemizde de sürekli olarak artan ve yeni açılan devlet ve vakıf üniversiteleri ile birlikte mevcut üniversitelerin daha iyi ve daha kaliteli bir üniversite olma durumuna zorlamaktadır. Böylesi sert bir rekabet ortamında rekabet avantajını elde etmek isteyen örgütlerin öncelikli olarak olumlu bir örgütsel imaj algısına sahip olmaları gerekmektedir. Yapılan çalışmalara bakıldığında olumlu örgütsel imaj algısı, örgütü rakiplerinden avantajlı kılmakta rekabet gücünü arttırmakta olduğu görülmektedir. Üniversiteler açısından bu durum geçerliliğini korumakta ve olumlu bir imaj algısına sahip üniversiteler ham daha başarılı öğrencilerin kendilerini tercih etmelerine hemde alanlarında yetkin ve başarılı akademisyenlerin üniversitelerine gelmelerine sebep olmaktadır.
Öğrencilerin üniversite tercihlerini yaparken sadece akademik başarı derecelerini dikkate alarak tercih yapmadıkları da bir gerçektir. Öğrencilerin tercihlerini belirleyen kriterlerin arasında sosyal imkanlar, burs olanakları, kampüs olanakları vb. bir çok özellik tercihleri etkileyen faktörlerdir daha fazla öğrenciye hitap edilebilecek ve rakipleri ile daha güçlü rekabet edebilecektir.

İmaj, duyu organlarının dıştan algıladığı bir nesnenin bilince yansıyan benzeri (TDK) veya kişilerin bir obje, kişi yada örgüt ile ilişki ve etkileşimler sırasında zamana bağlı olarak bireylerin zihninde gelişen düşünce (Dichter,1985;Okay, 2000) olarak tanımlanmaktadır. Örgütsel İmaj ise bir örgüt hakkında halkın kafasında oluşan izlenimlerin tümü yada bireylerin zihninde oluşan örgüt portresi veya örgütün özet bir resmi olarak tanımlanmaktadır. Kendi öğrencilerine üniversiteleri ile ilgili örgütsel imaj değerlendirmesi yapan üniversitelerin öğrencilerin beklenti ve taleplerini karşılayarak örgütsel imaj değerinin yükseltmesi mümkündür.

## KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İmaj ve Örgütsel İmaj Kavramları

İmaj ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında Dichter, İmajı insanların bir nesne, kişi ya da organizasyon hakkındaki belli bir süreç içerisinde edinmiş oldukları fikir ve düşüncelerin toplamı olarak ifade ederken (Dichter, 1985)., Okay ise İmajı hedef kitleyi oluşturan kişilerin çoğunluğunun bir kurum, birey, konu veya ürün ile ilgili fikirleri ve değer yargılarıdır şeklinde tanımlamaktadır (Okay, 2000).

Dutton ve Dukerich (1991) Örgütsel imajı örgüt personellerinin ya da örgüte üye olmayan diğer insanların örgütü nasıl algıladıklarını ve örgüt hakkında ne düşündüklerine yönelik inanç ve tutumları şeklinde tanımlarken (Dutton & Dukerich, 1991); Moffitt ise örgütsel imajı belli bir zaman süreci içerisinde kişisel, çevresel, kültürel ve örgütsel etkilere bağlı olarak oluşan bir ifade olarak tanımlamıştır. (Moffitt, 1994).

Bolat, yaptığı tanımlamada Örgütsel imajı bir örgütün iç ve dış paydaşları üzerinde bıraktığı etki olarak ifade etmekte ve örgütsel imajın inandırıcı olma, güven yaratma ve bu güveni sürdürmek gibi işlevleri olduğunu belirtmektedir (Bolat, 2006). Cerit (2006) ise Örgütsel İmal Algısı üzerine yaptığı çalışmada Örgüt imajın işlevsel ve duygusal olmak üzere iki

temel unsura sahip olduğunu, İşlevsel unsurun kolaylıkla ölçülebilen somut özelliklerle, Duygusal unsurun ise , bir örgütle ilgili duygu ve tutumların açıklandığı psikolojik boyutlarla ilgili olduğunu ifade etmiştir. (Cerit, 2006).

Literatür Taraması

Ivy (2001), İngiltere'deki eski ve yeni üniversiteler ile Güney Afrika'daki geleneksel ve teknik üniversiteler arasında yükseköğretim kurumlarını birbirinden farklılaştıran etmenler üzerine yapmış olduğu çalışmada olumlu bir kurumsal imaj etkisinin üniversitelerin tercih edilmesinde etkili olduğu sonucuna varmıştır. (IVY, 2001).

Cerit'in (2006) üniversitenin örgütsel imaj düzeyini belirlemek amacıyla Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesinde okuyan 955 öğrenci ile yapmış olduğu çalışmada Öğrencilerin örgütsel imaj algılarının bölümlere göre farklılık gösterdiği ancak cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılığın olmadığını ve Akademik çevre, fiziksel ve sosyal çevre boyutlarında öğrencilerin örgütsel imaj algıları sınıf değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği ama toplumsal algılanma boyutunda farklılık göstermediğini tespit etmiştir (Cerit, 2006).

Polat (2011), Kocaeli Üniversitesi Umuttepe Yerleşkesindeki fakülte ve yüksek okulların son sınıf öğrencilerinin üniversitelerine ilişkin örgütsel imaj algıları ile akademik başarıları arasındaki ilişkiyi saptamak amacıyla yapmış olduğu çalışmasında, örgütsel imaj algısının öğrencilerin akademik başarılarını yordadığını tespit etmiştir. Polat, bu çalışması sonucunda üniversite imajının genel görünüm ve fiziki altyapı imajı, sosyal ortam imajı, kalite imajı, eğlence imajı, program imajı, spor imajı, barınma-beslenme imajı olmak üzere 7 faktöre bağlı olduğunu belirlenmiş olduğunu tespit etmiştir. (Polat, 2011a)

Üniversite İmajı

Önlisans, Lisans veya lisansüstü eğitim için okul seçiminde bulunacak öğrenciler, tercihlerini o üniversitenin, fakültenin hatta bölümün imajına göre yapmaktadırlar (Nguyen & LeBlanc, 2001). Bu durum karşısında Üniversiteler de imaj cazibesini kullanarak başarılı öğrencileri kendisine çekecektir (Theus, 1993). Wright ve O'neill Yükseköğretimde eğitimsel fırsatlar ve hizmetler ile ilgili öğrenci algıları gittikçe daha önemli hale geldiğini ifade etmektedir. Bu yüzden, eğitim sektöründe, hizmet kalitesiyle ilgili öğrenci algılarını, yönetme, izleme ve değerlendirme araçlarını geliştirme çalışmaların yapılması gerektiğini ifade etmektedir (Wright ve O'neill, 2002'den aktaran Cerit,2006).

Üniversitelerin bünyesinde bulunan eğitim programları, okulun fiziksel imkânları, öğretim üyelerin sayıları ve bilinirliği, toplumda bilinen kişilerin kendi üniversitelerinden mezun olmaları ve hâlihazırda okuyan öğrencileri, o üniversitenin imajını oluşturan etkenler arasındadır (Karacabey, Özdere , & Bozkuş, 2016).

Üniversitelerin örgütsel imajını belirlemeye yönelik yapılan çalışmalara analiz edildiğinde örgütsel imajın farklı boyutlarla ele alındığı görülmektedir. Cerit (2006) ve Koçak (2014) yapmış oldukları birbirinden bağımsız imaj çalışmalarında imajı 3 boyutta, Kesen ve Kaya (2016) yaptıkları çalışmada imajı tek boyutta, Şişli ve Köse (2013) yaptıkları çalışmada imajı 5 boyutta ele aldıkları görülmektedir. Ancak yapılan literatür taramasında örgütsel imaj kapsamında üniversite imajının belirlenmeye çalışıldığı çok sayıdaki diğer çalışmalarda Kazoles, Kim ve Moffit (2001)'ten alınan ve kalite, spor, genel görünüm ve fiziki alt yapı,

sosyal ortam, eğlence, barınma-beslenme ve program boyutlarını kapsayan 7 boyutlu bit örgütsel imaj ölçeğinin kullanıldığı görülmektedir. Kazoles, Kim ve Moffit (2001)'in geliştirdiği ve 7 boyuttan oluşmakta olan örgütsel imaj ölçeğini belirleyen boyutlar aşağıdaki şemada gösterilmektedir. (Kazoleas, Kim, & Moffitt, 2001).

**Şekil 1.** *Üniversite Örgütsel İmajını Belirleyen Boyutlar* (Köybaşı, Uğurlu, & Ceylan, 2016).

Şekil-1 de gösterilen üniversite örgütsel imajını oluşturan boyutlar kısaca şöyle açıklanmaktadır (Köybaşı, Uğurlu, & Ceylan, 2016).

*Program imajı*, bir üniversitenin akademik bir alandaki öne çıkan uzmanlık ve yetkinliğini,
*Kalite imajı*, üniversite tarafından öğrencilere sunulan eğitimin niteliği, mezun olan öğrencilerin alanındaki yetkiliği ve başarısının niteliğini,
*Spor imajı*, öğrencilere sunulan sportif faaliyetleri,
*Barınma- beslenme imajı*, yurt olanakları ve yemekhane- kantin hizmetlerinin hijyen ve güvenirliliğini,
*Genel görünüm ve fiziki alt yapı imajı***,** kampus alanının çevre düzenlemeleri, toplu yaşam alanlarının varlığını, bina ve derslerin görünümlerini,
*Eğlence imajı* öğrencilere sunulan eğlence olanaklarını,
*Sosyal ortam imajı* ise sosyal ilişkilerin ifade ediyor (Kazoleas, Kim, & Moffitt, 2001).

## UYGULAMA YÖNTEM VE BULGULARI

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinde 2018-2019 Bahar dönemi itibariyle üniversiteni lisans ve önlisans programlarında kayıtlı olan öğrencilerin Van Yüzüncü Yıl

Üniversitesi ile ilgili örgütsel imaj algıları belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonuçları itibariyle alan yazında sınırlı sayıda olan örgütsel imaj çalışmalarına katkı sunacak olması açısından çalışmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni 2018-2019 Bahar yarıyılı itibariyle Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'ne (VYYÜ) bağlı Fakülte, Meslek Yüksek Okulu (MYO) ve Yüksekokullarda (YO) kayıtlı 24430 öğrencide oluşurken araştırmanın örneklemi ise tabakalama yöntemi ile belirlenen 1545 öğrenci olarak belirlenmiştir. Bu amaçla belirlenen örneklem grubuna ulaşmak amacıyla 1600 anket formu dağıtılmış, 1423 anket geri alınabilmiştir. Alınan anketlerden eksi ve geçersiz olanlar elendikten sonra geçerli olan 1371 anket işleme konulmuştur.

Araştırma Yöntemi

Örgütsel İmaj algısının belirlenmeye çalışıldığı bu çalışmada araştırma kapsamında ihtiyaç duyulan verileri elde etmek için yükseköğretim kurumlarının örgütsel imajını belirlemeye yönelik Kazoleas vd. (2001) tarafından geliştirilen ve Polat (2011) tarafından Türkçeye uyarlanan toplam 7 alt boyuttan oluşan 37 maddelik 5'li likert örgütsel imaj algısı ölçeği kullanılmıştır. Anket formu 2 bölümden oluşmakta olup birici bölümde katılımcıların demografik bilgilerini belirlemeye yönelik 4 ifadeden oluşurken ikinci bölümde katılımcıların örgütsel imaj algılarını belirlemeye yönelik 37 ifade yer almaktadır. Anket formu ile elde edilen veriler SPSS 20 paket programı ile analize tabi tutulmuştur. Çalışma kapsamında elde edilen verilere Frekans Analizi, Güvenilirlik Analizi, T Testi ve Anova Testi gibi istatistiksel tekniklerden yararlanılmış olup, analizler boyunca anlamlılık düzeyi 0,05 olarak kabul edilmiştir.

Araştırmanın Bulguları

Tablo 1: Güvenirlik Analizi Tablosu

| Cronbach's Alpha | Cronbach's Alpha Based on Standardized Items | Anket Sorusu |
|---|---|---|
| ,952 | ,953 | 37 |

Yapılan güvenirlik analizi sonucunda araştırmanın tüm anket sorularının güvenilirlik analiz (Crombach's Alpha) değeri 0.952 olarak bulunmuştur. Bu değerin 0,80'nin üzerinde olması araştırmanın güvenilirliğinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Araştırmanın her bir alt boyutunun güvenilirlik analiz sonuçları ise şu şekildedir: Kalite İmajı alt boyutunun Crombach's Alpha değeri 0,88; Program İmajı alt boyutu 0,73; Spor İmajı 0,76; Genel görünüm ve fiziksel altyapı imajı 0,77; Sosyal Ortam İmajı alt boyutu 0,84; Eğlence İmajı 0,81 ve Barınma ve Beslenme İmajı 0,65'dir.

Araştırma kapsamında uygulanan ankete verilen cevapların aritmetik ortalamalarının analizinde Özdamar'ın belirtmiş olduğu değer aralıkları dikkate alınmıştır. Bu değer aralıkları şu şekildedir; 1-1,79: Çok düşük, 1,80-2,59: Düşük, 2,60-3,39: Orta, 3,40-4,19:yüksek, 4,20-5,00: Çok yüksek (Özdamar,2003:32).

Tablo 2: Üniversite Öğrencilerin Örgütsel İmaj ve Alt Boyutlarına İlişkin Puanları

| | **N** | *x* | **Ss** |
|---|---|---|---|
| Kalite İmajı | 1378 | 2,7969 | ,83362 |
| Program İmajı | 1378 | 2,5903 | ,67176 |
| Spor İmajı | 1378 | 2,5750 | ,93786 |
| Genel görünüm ve fiziksel altyapı imajı | 1378 | 2,7035 | ,70134 |
| Sosyal Ortam İmajı | 1378 | 2,6727 | ,98270 |
| Eğlence İmajı | 1378 | 2,3247 | 1,05991 |
| Barınma ve Beslenme İmajı | 1378 | 2,7499 | ,93921 |
| Genel Örgütsel İmaj | 1378 | 2,70134 | ,70134, |

Yukarıda belirtilen ve Özdamar (2003) tarafından belirlenen değer aralıklarına göre yapmış olduğumuz araştırmamız sonucunda Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinin genel örgütsel imajının ( $x$ =2,70; Ss=0,70) "Orta Seviyede" de olduğu görülmektedir. Üniversite imajının alt boyutlarına bakıldığında ise sırasıyla Kalite İmajı ( $x$ =2,79; Ss=0,83), Barınma ve Beslenme İmajı ( $x$ =2,74; Ss=0,93), Genel Görünüm ve Fiziki Altyapı İmajı ( $x$ =2,70; Ss=0,70) ve Sosyal Ortam İmajı ( $x$ =2,67; Ss=0,98) boyutlarının "Orta Seviye" de olduğu, Program İmajı ( $x$ =2,59; Ss=0,67), Spor İmajı ( $x$ =2,57; Ss=0,93) ve Eğlence İmajı ( $x$ =2,32; Ss=1,05) boyutlarının da "Düşük Seviye" olarak değerlendirildiği görülmüştür.

Tablo3: Katılımcıların Demografik Bilgilerine İlişkin Frekans Analizi Sonuçları

| **Değişken** | | **Sayı** | **%** |
|---|---|---|---|
| **Akademik Birim** | Fakülte | 845 | 61,3 |
| | Yüksek Okul | 123 | 8,9 |
| | Meslek Yüksek Okulu | 410 | 29,8 |
| **Sınıf** | 1. Sınıf | 416 | 30,2 |
| | 2. Sınıf | 327 | 23,7 |
| | 3. Sınıf | 348 | 25,3 |
| | 4. Sınıf | 287 | 20,8 |
| **Cinsiyet** | Kadın | 748 | 54,3 |
| | Erkek | 630 | 45,7 |
| **İkamet Edilen İl** | Van | 737 | 53,5 |
| | Diğer | 641 | 46,5 |

Katılımcıların demografik özelliklerini analiz etmek amacıyla yapılan frekans analizi sonuçları Tablo2 de gösterilmiştir. Ortaya çıkan analizler sonucunda katılımcıların okumakta oldukları sınıf değişkenine göre katılımcıların % 61,3'ünün (845 kişi) Fakülte, % 29,8'nin (410 kişi) Meslek Yüksek Okulu (Önlisans), % 8,9'unun da (123 kişi) Yüksekokul öğrencisi olduğu, bu katılımcıların %30,2'sinin (416 kişi) 1. sınıf, %23,7'sinin (327 kişi) 2. sınıf, %25,3'nün (348 kişi) 3. sınıf, %20,8'sinin (287 kişi) 4. sınıf öğrencisi olduğu görülmüştür. Katılımcıların cinsiyetlerine göre yapılan analizde ise %54,3'nün (748 kişi) kadın, %45,7'sinin (630) Erkek katılımcı olduğu ve %53,5'nin (737 kişi) ailesinin Van'da ikamet ettiği buna karşılık %46,5'nin (641 kişi) de ailelerinin Van dışında ikamet ettiği görülmüştür.

Tablo4**:** Kurumsal İmaj ve Alt Boyutlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Karşılaştırılması

| **Alt Boyutlar** | **Cinsiyet** | **N** | **Ortalama** | **Ss (±)** | **T** | **P** |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Kalite İmajı Boyutu | Kadın | 748 | 2,8595 | ,81231 | 3,04 | ,002* |
| | Erkek | 630 | 2,7226 | ,85294 | | |
| Program İmajı Boyutu | Kadın | 748 | 2,6248 | ,64522 | 2,08 | ,037* |
| | Erkek | 630 | 2,5492 | ,70026 | | |
| Spor İmajı Boyutu | Kadın | 748 | 2,6043 | ,92093 | 1,26 | ,207 |
| | Erkek | 630 | 2,5402 | ,95716 | | |
| Genel Görünüm ve Fiziki Alt Yapı İmajı Boyutu | Kadın | 748 | 2,7478 | ,83128 | -,22 | ,825 |
| | Erkek | 630 | 2,7579 | ,87634 | | |
| Sosyal Ortam İmajı Boyutu | Kadın | 748 | 2,7590 | ,94644 | 3,56 | ,000* |
| | Erkek | 630 | 2,5702 | 1,01535 | | |
| Eğlence İmajı Boyutu | Kadın | 748 | 2,3717 | 1,03982 | 1,79 | ,073 |
| | Erkek | 630 | 2,2690 | 1,08146 | | |
| Barınma-Beslenme İmajı Boyutu | Kadın | 748 | 2,7750 | ,94139 | 1,08 | ,280 |
| | Erkek | 630 | 2,7201 | ,93649 | | |
| Genel Örgütsel İmajı Boyutu | Kadın | 748 | 2,7444 | ,67536 | 2,36 | ,018* |
| | Erkek | 630 | 2,6550 | ,72854 | | |

Kurumsal İmaj ve alt boyutlarının Cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan Independent Samples T testi neticesinde (Tablo 3) her iki grup arasındaki istatistiksel olarak anlamlı bir fark ($p<0.05$) olduğu ve kadınların kalite imajı, program imajı, sosyal ortam imajı alt boyutları ve genel görünüm imajı ifadelerine katılım düzeylerinin erkeklerden daha yüksek olduğu görülmüştür. Buna karşın Erkek öğrencilerin tüm alt boyutlar içerisinde genel görünüm ve fiziksel alt yapı imajı alt boyutuna katılım düzeyleri kadın öğrencilerden yüksek olduğu görülmekle birlikte oluşan farklılık istatistiksel olarak anlamlı ($p >0.05$) olmadığı görülmüştür.

Tablo5. Kurumsal İmaj ve Alt Boyutlarının Aile İkametgâhı Değişkenine Göre Karşılaştırılması

| **Alt Boyutlar** | **Ailenin İkamet Adresi** | **N** | **Ortalama** | **Ss (±)** | **T** | **P** |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Kalite İmajı Boyutu | Van | 737 | 2,8233 | ,83591 | 1,26 | ,207 |
| | Diğer | 641 | 2,7665 | ,83060 | | |
| Program İmajı Boyutu | Van | 737 | 2,6021 | ,66359 | ,702 | ,483 |
| | Diğer | 641 | 2,5766 | ,68129 | | |
| Spor İmajı Boyutu | Van | 737 | 2,5762 | ,94391 | ,052 | ,959 |
| | Diğer | 641 | 2,5736 | ,93160 | | |
| Genel Görünüm ve Fiziki Alt Yapı İmajı | Van | 737 | 2,7962 | ,85800 | 2,05 | ,041* |

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Boyutu | Diğer | 641 | 2,7020 | ,84263 | | |
| Sosyal Ortam İmajı Boyutu | Van | 737 | 2,7205 | ,98850 | ,1,907 | ,053 |
| | Diğer | 641 | 2,6178 | ,97386 | | |
| Eğlence İmajı Boyutu | Van | 737 | 2,3616 | 1,05738 | 1,385 | ,166 |
| | Diğer | 641 | 2,2824 | 1,06205 | | |
| Barınma-Beslenme İmajı Boyutu | Van | 737 | 2,7576 | ,95980 | ,326 | ,744 |
| | Diğer | 641 | 2,7410 | ,91563 | | |
| Genel Örgütsel İmajı Boyutu | Van | 737 | 2,7291 | ,70698 | 1,454 | ,146 |
| | Diğer | 641 | 2,6741 | ,69418 | | |

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi öğrencilerinin Van'da ailesiyle ikamet edenlerle il dışından gelen öğrencilerin üniversitenin kurumsal imajı ve alt boyutlarına olan katılım düzeyleri arasında farklılık düzeylerinin belirlenebilmesi için yapılan bağımsız değişkenler t testi (Tablo 4) neticesinde görünüm imajı alt boyunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Buna göre Van'da ailesiyle birlikte yaşayan öğrencilerin görünüm imajı alt boyutu ifadelerine katılım düzeyleri il dışından gelen öğrencilere göre anlamlı şekilde yüksektir ($p<0.05$). Diğer ifadelere katılım düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemektedir.

Tablo 6. Kurumsal İmaj ve Alt Boyutlarının Sınıf Düzeylerine Göre Karşılaştırılması

| **Örgütsel İmaj ve Alt boyutları** | | **N** | **Ort.** | **Ss (±)** | **F** | **p** |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Kalite İmajı | 1. Sınıf | 416 | 3,0873 | ,79310 | 18,462 | ,000* |
| | 2. Sınıf | 327 | 2,7642 | ,83582 | | |
| | 3. Sınıf | 348 | 2,6564 | ,81443 | | |
| | 4.Sınıf | 287 | 2,5834 | ,79902 | | |
| Program İmajı | 1. Sınıf | 416 | 2,7611 | ,64102 | 15,213 | ,000* |
| | 2. Sınıf | 327 | 2,5799 | ,69208 | | |
| | 3. Sınıf | 348 | 2,5111 | ,66247 | | |
| | 4.Sınıf | 287 | 2,4503 | ,65433 | | |
| Spor İmajı | 1. Sınıf | 416 | 2,7075 | ,96620 | 6,292 | ,000* |
| | 2. Sınıf | 327 | 2,6259 | ,92697 | | |
| | 3. Sınıf | 348 | 2,4483 | ,91779 | | |
| | 4.Sınıf | 287 | 2,4785 | ,90637 | | |
| Genel Görünüm ve Fiziki Alt Yapı İmajı Boyutu | 1. Sınıf | 416 | 2,9275 | ,88481 | 21,340 | ,000* |
| | 2. Sınıf | 327 | 2,7018 | ,84936 | | |
| | 3. Sınıf | 348 | 2,7208 | ,83301 | | |
| | 4.Sınıf | 287 | 2,5947 | ,78746 | | |
| Sosyal Ortam İmajı | 1. Sınıf | 416 | 2,9934 | ,91792 | 24,042 | ,000* |
| | 2. Sınıf | 327 | 2,6139 | ,99106 | | |
| | 3. Sınıf | 348 | 2,5424 | ,97787 | | |

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | 4.Sınıf | 287 | 2,4329 | ,95670 | | |
| Eğlence İmajı | 1. Sınıf | 416 | 2,4820 | 1,12112 | 5,564 | ,001* |
| | 2. Sınıf | 327 | 2,3180 | 1,08025 | | |
| | 3. Sınıf | 348 | 2,2759 | 1,03612 | | |
| | 4.Sınıf | 287 | 2,1638 | ,94203 | | |
| Barınma-Beslenme İmajı Boyutu | 1. Sınıf | 416 | 2,9263 | ,93477 | 7,874 | ,000* |
| | 2. Sınıf | 327 | 2,6259 | ,98022 | | |
| | 3. Sınıf | 348 | 2,6648 | ,92081 | | |
| | 4.Sınıf | 287 | 2,7387 | ,88513 | | |
| Genel Örgütsel İmaj | 1. Sınıf | 416 | 2,9200 | ,67937 | 21,340 | ,000* |
| | 2. Sınıf | 327 | 2,6665 | ,72134 | | |
| | 3. Sınıf | 348 | 2,6095 | ,68331 | | |
| | 4.Sınıf | 287 | 2,5459 | ,65838 | | |
| | Toplam | 1378 | 2,7035 | ,70134 | | |

Kurumsal İmaj ve alt boyutlarının sınıf değişkenine göre imaj algısı açısından farklılık olup olmadığını tespit etmek için yapılan tek yönlü varyans analizi (One Way Anova) neticesinde tüm alt boyutlarda gruplar arasında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür ($p<0.05$). Farklılığın hangi sınıflar arasında olduğunu tespit etmek için yapılan Mann Whitney U test sonucunda;(Tablo 5).

*Kalite İmajı* alt boyutunda 1.sınıfların kalite imajı düşüncelerinin diğer sınıflardan anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmüştür($p<0.05$). 2.sınıf öğrencilerinin kalite imajı görüşlerinin 4.sınıf öğrencilerinden anlamlı ($p<0.05$) şekilde yüksek olduğu; 3. ve 4. Sınıf öğrencileri arasında ise anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p >0.05$).
*Program İmajı* görüşleri incelendiğinde; 1.sınıf öğrencilerinin diğer tüm sınıflarda okuyan öğrencilere göre program imajı düşüncesinin daha olumlu olduğu görülmüş olup, farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır($p<0.05$). 2.sınıf öğrencilerinin 4.sınıf öğrencilerine göre program imajı düşüncesi istatistiksel olarak daha yüksektir ($p<0.05$).
*Spor imajı* incelendiğinde 1.sınıf öğrencilerinin 3.ve 4.sınıf öğrencilerinden daha pozitif yaklaştıkları aradaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir($p<0.05$). 2 sınıf öğrencilerinin 4.sınıf öğrencilerinden ve 3.sınıf öğrencilerinin ise 2.sınıf öğrencilerinden spor imajı düşüncesinin anlamlı şekilde daha yüksek olduğu görülmektedir.
*Genel Görünüm ve Fiziki Alt Yapı İmajında* 1.sınıf öğrencilerinin diğer tüm sınıflara istatistiksel olarak daha yüksek bir görüş bildirdikleri, 2.sınıf ve 3. sınıf öğrencilerinin 4.sınıf öğrencilerinden daha pozitif yaklaşımda bulundukları görülmüştür($p<0.05$).
*Sosyal Ortam İmajı*; üniversitenin sosyal ortamı hakkında 1.sınıf öğrencilerinin yine tüm sınıflardan daha pozitif bir düşüncelerinin olduğu, 2.sınıf öğrencilerinin ise 4.sınıf öğrencilerinin göre daha olumlu bir yaklaşım göstermişlerdir, gruplar arasındaki farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır($p<0.05$).
*Eğlence İmajı*; yine 1.sınıf öğrencilerinin diğer tüm sınıflara göre eğlence imajı algısı anlamlı olarak daha yüksektir($p<0.05$). Diğer sınıflar arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir.
*Barınma ve Beslenme İmajı* alt boyunda 1.sınıf öğrencileri diğer sınıflara göre barınma imkânı açısından daha olumlu yaklaşım göstermiş olup gruplar arasındaki farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır($p<0.05$).
*Genel Örgütsel İmajında* gruplar arasındaki istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. ($p<0.05$) Buna göre 1.sınıf öğrencileri diğer sınıflara göre üniversiteyi daha

başarılı bulmakta ve 3.sınıf öğrencilerinin 4.sınıf öğrencilerine göre daha pozitif bir düşüncede oldukları görülmüştür.

Tablo 7. Kurumsal İmaj ve Alt Boyutlarının Akademik Birim Düzeylerine Göre Karşılaştırılması

| | | N | Ortalama | Ss (±) | $\chi^2$ | p |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Kalite İmajı | Fakülte | | | | | |
| | Yüksekokul | 123 | 2.7895 | .89951 | | |
| | Meslek Yüksek Okulu | 410 | 3.0084 | .82617 | | |
| Program İmajı | Fakülte | 845 | 2.5183 | .65228 | 26.632 | .000 |
| | Yüksekokul | 123 | 2.6758 | .74860 | | |
| | Meslek Yüksek Okulu | 410 | 2.7128 | .66798 | | |
| Spor İmajı | Fakülte | 845 | 2.5183 | .89985 | 12.850 | .002 |
| | Yüksekokul | 123 | 2.8157 | .96118 | | |
| | Meslek Yüksek Okulu | 410 | 2.6195 | .99439 | | |
| Genel Görünüm ve Fiziki Alt Yapı İmajı Boyutu | Fakülte | 845 | 2.6988 | .81038 | 9.729 | .008 |
| | Yüksekokul | 123 | 2.8442 | .84574 | | |
| | Meslek Yüksek Okulu | 410 | 2.8354 | .92701 | | |
| Sosyal Ortam İmajı | Fakülte | 845 | 2.5402 | .98591 | 40.003 | .000 |
| | Yüksekokul | 123 | 2.7703 | .96750 | | |
| | Meslek Yüksek Okulu | 410 | 2.9165 | .93142 | | |
| Eğlence İmajı | Fakülte | 845 | 2.2396 | 1.02123 | 14.040 | .001 |
| | Yüksekokul | 123 | 2.5569 | 1.09620 | | |
| | Meslek Yüksek Okulu | 410 | 2.4305 | 1.10872 | | |
| Barınma ve Beslenme İmajı | Fakülte | 845 | 2.6730 | .92574 | 18.186 | .000 |
| | Yüksekokul | 123 | 2.9024 | .92696 | | |
| | Meslek Yüksek Okulu | 410 | 2.8626 | .95559 | | |

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Genel Örgütsel İmaj Boyutu | Fakülte | 845 | 2.6211 | .67483 | 35.722 | .000 |
| | Yüksekokul | 123 | 2.7902 | .75230 | | |
| | Meslek Yüksek Okulu | 410 | 2.8473 | .71446 | | |

Üniversitenin Kurumsal İmaj ve alt boyutlarının akademik birim değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan Kruskal Wallis H testi neticesinde tüm gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ($p<0.05$). Akademik birimler arasında kurumsal imaj ve alt boyutlarının hangi birimlerde farklılık gösterdiğini belirlemek için Mann Whitney U testi yapılmıştır, buna göre;(Tablo 6).
*Kalite İmajı* ; meslek yüksek okulunda öğrenim gören öğrencilerin kalite imajı görüşlerinin diğer akademik birimlerdeki öğrencilerden daha yüksek olduğu görülmüştür,bu gruplar arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır($p<0.05$).
*Program İmajı*; Fakültelerdeki öğrencilerin hem yüksekokul hem de meslek yüksek okulu öğrencilerinden program imajı görüşlerinin anlamlı olarak daha düşük olduğu görülmüştür($p<0.05$).
*Spor İmajı;* Yüksekokul öğrencilerinin spor imajı görüşlerinin fakülte ve meslek yüksekokulu öğrencilerinden yüksek olduğu tespit edilmiştir($p<0.05$).
*Genel Görünüm ve Fiziki Alt Yapı İmajı*; Meslek Yüksek okulu öğrencilerinin üniversitenin genel görünüm ve fiziki alt yapı imajı görüşlerinin fakülte öğrencilerinden anlamlı şekilde daha yüksek olduğu görülmüştür($p<0.05$).
*Sosyal Ortam İmajı*; Fakülte öğrencilerinin üniversitenin sosyal ortamı hakkındaki görüşlerinin hem meslek yüksek okulu hem de yüksekokul öğrencilerinden daha düşük olduğu görülmüştür, gruplar arasındaki farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır($p<0.05$).
*Eğlence İmajı*; Öğrencilerin eğlence imajı yaklaşımlarında fakülte öğrencilerinin yüksekokul ve meslek yüksekokulu öğrencilerine göre daha düşük oranda görüş bildirdikleri anlaşılmıştır yine gruplar arasındaki farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır($p<0.05$).
*Barınma İmajı*; bu alt boyutta fakülte öğrencilerinin diğer gruplardan daha düşük oranda görüş bildirdikleri görülmüştür, gruplar arasındaki farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır($p<0.05$).
*Genel Örgütsel İmajında* hem meslek yüksekokulu öğrencilerinin hemde yüksek okul öğrencilerinin fakülte öğrencilerine göre üniversitenin imajını daha başarılı buldukları tespit edilmiştir, bu gruplar arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır($p<0.05$).

## SONUÇ

VYYÜ öğrencilerinin kendi üniversitelerinin örgütsel imaj algısının belirlenmeye çalışıldığı bu çalışmamızda elde edilen verilerin analizleri sonucunda;
Kadın öğrencilerin kalite imajı, program imajı, sosyal ortam imajı alt boyutları ve genel görünüm imajı ifadelerine katılım düzeylerinin erkeklerden daha yüksek olduğu görülmüştür. Buna karşın Erkek öğrencilerin tüm alt boyutlar içerisinde genel görünüm ve fiziksel alt yapı imajı alt boyutuna katılım düzeyleri kadın öğrencilerden yüksek olarak değerlendirmişlerdir. Ailesiyle Van'da ikamet eden öğrencilerin Genel Görünüm ve Fiziksel Altyapı imajı alt boyutu ifadelerine katılım düzeyleri ailesi Van dışında ikamet eden öğrencilere göre anlamlı şekilde yüksek görülmüş ($p<0.05$). Ancak diğer ifadelere katılım düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemiştir. Üniversitenin genel imaj algısı ile

öğrencilerin sınıfları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. ($p<0.05$) Buna göre 1.sınıf öğrencileri diğer sınıflara göre üniversiteyi daha başarılı bulmakta ve 3.sınıf öğrencilerinin 4.sınıf öğrencilerine göre daha pozitif bir düşüncede oldukları görülmüştür. Öğrencilerin akademik birimlerine (Fak/YO/MYO) göre yapılan analizlerde gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı ir farklılık vardır ($p<0.05$). Hem meslek yüksekokulu (MYO) öğrencilerinin hem de yüksekokul (YO) öğrencilerinin fakülte öğrencilerine göre üniversitenin imajını daha başarılı buldukları görülmüştür. Son olarak tüm katılımcıların değerlendirmelerine göre Üniversitenin genel imajın "Orta düzeyde" orta düzeyde olduğu, Kalite İmajı, Barınma ve Beslenme İmajı, Genel Görünüm ve Fiziki Altyapı İmajı, Sosyal Ortam İmajı, boyutlarının "Orta Seviye" de olduğu, Program İmajı, Spor İmajı ve Eğlence İmajı boyutlarının da "Düşük Seviye" olarak değerlendirildiği görülmüştür.

**Kaynakça**

Ak, M. (1998). *Kurumsal Kimlik.* İstanbul: Işıl Ofset.

Alves, H., & Raposo, M. (2010). The Influence of University Image on Student Behaviour. *International Journal of Educational Management* , 73-85.

Bolat, İ. (2006). Konaklama işletmelerinde kurumsal imaj oluşturma süreci. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 343-365.

Dichter, E. (1985). "What's an Image",. *The Journal of Consumer Marketing,2* , 75-81.

Doğan, İ. F. (2011). *Kurumsal İmaj. İ. Bakan (Ed.) içinde, Yönetimde çağdaş ve güncel konular: kavramlar, ilkeler, uygulamalar ve yaklaşımlar.* Ankara: Gazi Kitabevi.

Doğan, İ., Bora, K., & Bulunmaz, K. (2011). *Kurumsal İmaj. İ. Bakan (Ed.) içinde, Yönetimde çağdaş ve güncel konular: kavramlar, ilkeler, uygulamalar ve yaklaşımlar.* Ankara: Gazi Kitabevi.

IVY, J. (2001). Higher Education Institution Image: A Correspondance Analysis Approach. *International Journal of Educational Manage-ment* , 276-282.

Kazoleas, D., Kim, Y., & Moffitt, M. (2001). Institutional image: A case study. *Corporate Communications* , 205-216.

Köybaşı, F., Uğurlu, C., & Ceylan, N. (2016). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Görüşlerine Göre Üniversitenin Örgütsel İmajının Değerlendirilmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* , 885-896.

Moffitt, M. (1994). A cultural studies perspective toward understanding corporate image: A case study of state farm insurance. *Journal of Public Relations Research* , 41-46.

Polat, S. (2011a). Üniversite Öğrencilerinin Örgütsel İmaj Algıları İle Akademik Başarıları Arasındaki İlişki Düzeyi. *Kuramda ve Uygulamada Eğitim Bilimleri* , 249-262.

Polat, S. (2014). Yükseköğretim Örgütlerinde Örgütsel İmaj Yönetimi: Örgütsel İmajın Öncüllleri ve Çıktıları. *http://www.eab.org.tr/eab/2009/pdf/106.pdf adresinden alındı* .

# FRS SERMAYE YEDEKLERİ İLE MSUGT SERMAYE YEDEKLERİ HESAP GRUPLARI KARŞILAŞTIRMASI

**Doç. Dr. Şakir DIZMAN**
Erzurum Teknik Üniversitesi

## ÖZET

Finansal Raporlama Standartları(FRS) ve Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğleri(MSUGT) içerisinde "Sermaye Yedekleri" olarak isimlendirilen hesap grubu, işletmenin sermayesine ait yedeklerin yer aldığı gruptur. FRS'de bu grup; pay ihraçları, iptalleri ve geri alınan payların yeniden satılması işlemlerinde ortaya çıkan maliyetler ile paylara ilişkin primler ve iskontoların izlendiği gruptur. MSUGT'da ise; hisse senedi ihraç primleri, iptal edilen ortaklık payları ve yeniden değerleme değer artışları gibi sermaye hareketleri dolayısıyla ortaya çıkan ve işletmede bırakılan tutarların izlendiği grup olarak ifade edilmektedir. Bu hesap gruplarının içeriği ve kullanım mantığı benzer olmakla birlikte bazı farkların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu farkların analizi ve öğrenilmesi, yeniliklerin uygulayıcılar tarafından hızlı ve kolay öğrenilmesini sağlayarak, onların bu geçiş sürecini daha kısa sürede atlatmalarını ve yeniliklere daha hızlı adapte olmalarını sağlayacaktır.

FRS ve MSUGT açısından, işletmenin sermaye yedeklerine ait hesapların ifade edildiği bu gruplarda, MSUGT açısından daha geniş kapsam söz konusu iken, FRS açısından Dünya'daki güncel gelişmeler doğrultusunda bazı hesaplar çıkarılarak sadece bu gruba ait özel kapsam oluşturulmuştur. MSUGT içerisinde yer alan; Maddi Duran Varlıklar(MDV) Yeniden Değerleme Artışları, İştirakler Yeniden Değerleme Artışları, Maliyet Artışları Fonu ve Diğer Sermaye Yedekleri hesapları FRS'de yer almamıştır. Bunların yerine FRS'de; Geri Alınan Payların Yeniden Satışından Ortaya Çıkan Primler ve Pay İhraç Giderleri hesapları yer almıştır. İki hesap ise isimlerindeki küçük farklara rağmen aynı kalmıştır. Bu hesaplar MSUGT'da; Hisse Senedi İhraç Primleri ve Hisse Senedi İptal Kârları iken, FRS'de; Pay İhraç Primleri ve Pay İptal Kârları olarak yer almıştır.

FRS Hesap Planı'nın, Dünya'daki güncel gelişmeler doğrultusunda hazırlanması nedeniyle bir an önce yürürlüğe girmesi ve bilanço esasına göre defter tutan bütün işletmeler tarafından kullanılması büyük önem arz etmektedir. Sonuç olarak FRS Hesap Planı, mali tabloların daha ayrıntılı, açık ve güncel gelişmelere uygun düzenlenmesini sağlayacağından, işletmeler hakkında daha objektif ve ayrıntılı değerlendirmeler yapılmasını sağlayacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** FRS, MSUGT, Tekdüzen Hesap Planı, Sermaye Yedekleri.

# COMPARISON OF FRS CAPITAL RESERVES AND GCSA CAPITAL RESERVES ACCOUNT GROUPS


## ABSTRACT

The account group named as “Capital Reserves’ in Financial Reporting Standards(FRS) and General Communiqués of System Accounting(GCSA) is the group that contains the reserves of the enterprise's capital. In FRS this group; is the group in which the costs and the premiums and discounts related to shares are followed up in issuance of shares, cancellations and resale of repurchased shares. In GCSA; is the group that monitors the amounts left due to capital movements such as share premiums, revoked partnership shares and revaluation increases. Although the content and usage logic of these account groups are similar, some differences are observed. The analysis and learning of these differences will enable practitioners to learn quickly and easily, enabling them to overcome this transition in a shorter time and adapt to innovations more quickly.

In terms of FRS and GCSA, in these groups where the accounts of the capital reserves of the enterprise are expressed, there is a wider scope for GCSA, while some accounts have been created for FRS in line with the current developments in the world and only the special scope of this group has been created. In the GCSA; Tangible Fix Assets (TFA) Revaluation Increase, Subsidiaries Revaluation Increase, Cost Increase Fund and Other Capital Reserves accounts are not included in FRS. Instead, in FRS; Premiums arising from the resale of repurchased shares and share issuance expenses are included. The two accounts remained the same despite small differences in their names. These accounts in GCSA; While Share Premiums and Share Cancellation Profits, FRS; Share Issue Premiums and Share Cancellation Profits.

It is of great importance that the FRS Account Plan is put into effect as soon as it is prepared in line with the current developments in the world and used by all enterprises holding books on a balance sheet basis. As a result, the FRS Account Plan will provide more objective and detailed evaluations about the enterprises, as it will enable the financial statements to be prepared in a more detailed, clear and up-to-date manner.


**Keywords:** FRS, GCASA, Uniform Chart of Accounts, Capital Reserves.

## GİRİŞ

Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğleri (MSUGT), ülkemizde 1994 yılından günümüze kadar yürürlükte olan ve halen küçük işletmeler açısından uygulaması devam eden Muhasebe Sistemi Uygulamasıdır [2,6]. Ancak ülkemizde 2014 yılından itibaren Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşlar (KAYİK) tarafından, uluslararası standartların Türkiye’deki karşılığı olan Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) uygulanmaya başlanmıştır[1, 5, 7]. 2018 yılından itibaren ise, bağımsız denetime tabi büyük ve orta boy işletmeler tarafından, Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı(BOBİ FRS) uygulaması başlatılmıştır[1, 3, 5,]. Bu durumda an itibariyle ülkemizde yukarıda belirtilen 3 uygulama yürürlüktedir. Nihai hedef bütün işletmeler açısından TFRS uygulamalarına geçmektir. Ancak

geçiş sürecinde diğer iki uygulamanın da belirli bir süre devam edeceği görülmektedir. Geçiş sürecinde MSUGT ile Finansal Raporlama Standartları (FRS) farklarının bilinmesi, bu sürecin daha kolay geçilmesi açısından önem arz etmektedir. Geçiş sürecinin kolay ve hızlı biçimde atlatılabilmesi için çalışmamızda; MSUGT'da Bilançonun Pasifleri içerisinde yer alan Sermaye Yedekleri ile FRS (TFRS ve BOBİ FRS)'de Finansal Durum Tablosu(Bilanço) içerisindeki Sermaye Yedekleri hesap grupları karşılaştırması ve farkların analizinin yapılması amaçlanmıştır. Her iki grup birbirinin karşılığı olmasına rağmen, FRS'de MSUGT'a göre bir takım ilaveler ile değişimler söz konusudur. Bu ilave ve değişimler, Dünya'da ve Ülkemizde meydana gelen gelişme ve değişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

## FRS SERMAYE YEDEKLERİ VE MSUGT SERMAYE YEDEKLERİ HESAP GRUPLARI KARŞILAŞTIRMASI

Sermaye Yedekleri hesap grubu karşılaştırması yapabilmek için her iki uygulamaya ait hesaplar aşağıda bir tablo ile gösterilmiştir.

| **FRS 52 SERMAYE YEDEKLERİ** | **MSUGT 52 SERMAYE YEDEKLERİ** |
|---|---|
| 520 Pay İhraç Primleri | 520 Hisse Senedi İhraç Primleri |
| 521 Pay İptal Kârları | 521 Hisse Senedi İptal Kârları |
| 522 Geri Alınan Payların Yeniden Satışından Ortaya Çıkan Primler | 522 MDV Yeniden Değerleme Artışları |
| 523 Pay İhraç Giderleri(-) | 523 İştirakler Yeniden Değerleme Artışları |
| | 529 Diğer Sermaye Yedekleri |

Tablo1. FRS ve MSUGT Sermaye Yedekleri Hesapları[4, 6]

Sermaye Yedekleri, FRS Hesap Planında 5 Özkaynaklar Hesap Sınıfı içerisinde yer almaktadır. İşletmenin finansal tablolarını hazırlarken uyguladığı geçerli finansal raporlama çerçevesine göre özkaynak olarak gösterilmesi gereken bu grup, pay ihraçları, iptalleri ve geri alınan payların yeniden satılması işlemlerinde ortaya çıkan maliyetler ile paylara ilişkin primler ve iskontoların izlendiği hesaplardan oluşur. Bu grupta yer alan tutarlar sermayenin bir parçası niteliğindedir. MSUGT içerisinde ise bu grup; Hisse senedi ihraç primleri, iptal edilen ortaklık payları ve yeniden değerleme değer artışları gibi sermaye hareketleri dolayısıyla ortaya çıkan ve işletmede bırakılan tutarların izlendiği hesap grubudur.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, FRS ve MSUGT açısından bir takım farklılıklar söz konusudur. Bu farklılıkların, Dünya'daki gelişme ve değişimler sonucu FRS'de ortaya çıktığı görülmektedir. Hesap grubu açısından aynı isimler kullanılmasına karşın, hesaplarda

farklılıklar görülmektedir. İlk fark; MSUGT içerisinde kullanılan Hisse Senedi ifadesinin yerine FRS'de Pay ifadesinin kullanımıdır.

Hesaplar karşılaştırıldığında; FRS'de 520 Pay İhraç Primleri olarak isimlendirilen hesabın, MSUGT içerisinde 520 Hisse Senedi İhraç Primleri olarak isimlendirildiği görülmektedir. Bu hesap, FRS'de payların "500 Sermaye" hesabında yasal kayıtlardaki tutarından gösterilmesi nedeniyle, payların ilk ihracı sırasında ortaya çıkan olumlu ve olumsuz farkların izlenmesinde kullanılır. Payların ilk ihracında; payların satış değerinin, payların nominal değerinden yüksek olması durumunda ortaya çıkan olumlu fark bu hesabın alacağına kaydedilir. Nominal değerin altında bir fiyatla ihraç edilen paylarda nominal değer ile ihraç fiyatı arasındaki fark bu hesabın borcuna kaydedilir.

MSUGT'da ise bu hesap; yeni çıkarılan hisse senetlerinin primli satışından kaynaklanan tutarların izlenmesinde kullanılır. Hisse senedinin nominal fiyatı ile satış fiyatı arasındaki fark bu hesabın alacağına satış biçimine bağlı olarak ilgili hesabın borcuna kaydedilir. Bu tutarların sermayeye ilavesi veya başka bir amaçla kullanılması durumunda hesaba borç kaydedilir.

FRS'de 521 Pay İptal Kârları olarak isimlendirilen hesap, MSUGT'da 521 Hisse Senedi İptal Kârları olarak isimlendirilmiştir. FRS'de bu hesap, payların "500 Sermaye" hesabında yasal kayıtlardaki tutarından gösterilmesi nedeniyle pay iptal işlemlerinde ortaya çıkan olumlu ve olumsuz farkların izlenmesinde kullanılır. Hesap borç ya da alacak bakiyesi verebilir. Payların iptali durumunda, ödenen bedelin ya da bu paylara ilişkin "515 Geri Alınmış Paylar (-)" hesabında yer alan tutarın, iptal edilen payların nominal değerinden yüksek olması durumunda ortaya çıkan olumsuz fark bu hesabın borcuna kaydedilirken, düşük olması durumunda ortaya çıkan olumlu fark ise alacağına kaydedilir. Bu hesapta tutulan farkların sermayeye aktarılmasında durumunda, farkın olumlu ya da olumsuz olmasına bağlı olarak hesaba borç ya da alacak kaydı yapılır.

MSUGT'da ise bu hesap; İptal edilen hisse senetlerinin bedellerine mahsuben yapılan ödemelerin, bunların yerine çıkarılan hisse senetlerinden elde edilen hasılat noksanı kapatıldıktan sonra artan kısmın izlendiği hesaptır. Elde edilen hisse senedi iptal kârları bu hesaba alacak kaydedilir. Bu tutarların sermayeye ilavesi veya başka amaçlarla kullanılması durumunda ilgili hesaplara borç kaydedilir.

FRS'de 522 Geri Alınan Payların Yeniden Satışından Ortaya Çıkan Primler hesabı payların "500 Sermaye" hesabında yasal kayıtlardaki tutarından gösterilmesi nedeniyle geri alınan payların yeniden satılması sonucu ortaya çıkan olumlu ve olumsuz farkların izlenmesinde kullanılır. Hesap borç ya da alacak bakiyesi verebilir. Geri alınan payların yeniden satılması işlemlerinde; payların satış değerinin, bu paylara ilişkin "515 Geri Alınmış Paylar (-)" hesabında yer alan tutardan yüksek olması durumunda ortaya çıkan olumlu fark bu hesabın alacağına kaydedilirken, düşük olması durumunda ortaya çıkan olumsuz fark ise bu hesabın borcuna kaydedilir. Bu hesapta tutulan farkların sermayeye aktarılmasında durumunda, farkın olumlu ya da olumsuz olmasına bağlı olarak hesaba borç ya da alacak kaydı yapılır.

MSUGT'da bu hesap numarası ile 522 MDV Yeniden Değerleme Artışları hesabı kullanılmıştır. Bu hesap; İşletmenin aktifine kayıtlı maddi duran varlık kalemlerinin yeniden değerlenmesinden oluşan değer artışlarının izlendiği hesaptır. Yeniden değerleme net değer artışı ilgili hesaplar karşılığında bu hesaba alacak kaydedilir. Bu tutarların sermayeye ilavesi veya başka bir amaçla kullanılması durumunda bu hesaba borç kaydedilir. Ancak Ülkemizde Enflasyon Muhasebesi uygulaması ile birlikte bu hesap kullanım dışı kalmıştır.

FRS'de yer alan 523 Pay İhraç Giderleri(-) hesabı, pay ihraç giderlerinin izlenmesinde kullanılır. Sermayenin oluşumunda yapılan giderler bu hesabın borcuna kaydedilir. Bu hesapta tutulan giderlerin sermayeye aktarılması durumunda bu hesaba alacak kaydı yapılır.

MSUGT'da yer alan 523 İştirakler Yeniden Değerleme Artışları hesabı; İşletmenin iştirakleri ile bağlı ortaklıkları bünyesinde yapılan yeniden değerleme dolayısıyla oluşan değer artışının sermayeye eklenmesi sonucunda, bu sermayeden işletmeye isabet eden kısmı gösterir. İşletmenin iştirakleri ve bağlı ortaklıkları bünyesinde yapılan yeniden değerleme dolayısıyla oluşan değer artışları sermayeye eklenmesi sonucunda, işletmeye bedelsiz olarak verilen hisse senetleri ve payları bu hesabın alacağına, "242 İştirakler" veya "245 Bağlı Ortaklıklar Hesapları"nın borcuna kaydedilir. Enflasyon muhasebesi uygulaması nedeniyle bu hesabın işlerliği ortadan kalkmıştır.

MSUGT'da yer alan 529 Diğer Sermaye Yedekleri, bu hesap grubu içerisinde sayılanların dışında kalan diğer sermaye yedeklerinin izlendiği hesaptır. FRS'de buna karşılık herhangi bir hesap öngörülmemiştir.

## SONUÇ

Ülkemizde finansal raporlama açısından 2019 yılı itibariyle 3 uygulama bulunmaktadır. Bunlardan ilki; 1994 yılından itibaren yürürlükte olan ve küçük işletmeler açısından yürürlüğü devam eden Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğleri(MSUGT), İkincisi; 2014 Yılından itibaren yürürlüğe giren ve Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşlar(KAYİK) tarafından uygulanan Türkiye Finansal Raporlama Standartları, üçüncüsü ise; 2018 yılı başından itibaren yürürlüğe giren ve Bağımsız denetime tabi işletmeler için uygulanan, Büyük ve Orta Boy işletmeler için Finansal Raporlama Standardı(BOBİ FRS)'dır.

2018 yılı sonunda, Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu(KGK) tarafından yayınlanan FRS Hesap Planı Taslağı ile bu üç uygulamayı kapsayacak yeni bir Hesap Planı oluşturulması için adım atılmıştır. Bu hesap planını; TFRS, BOBİ FRS ve MSUGT uygulayanların kullanabileceği hesap planı açıklamalarında belirtilmiştir.

MSUGT Tekdüzen Hesap planı kullanımından FRS Hesap planına geçişte yaşanabilecek zorlukların giderilmesinde her iki uygulamada ortaya çıkan farkların karşılaştırılması ve farklılıkların analizi önem taşımaktadır. Bu nedenle çalışmamızda FRS Sermaye Yedekleri hesap grubu ile bu gruba karşılık gelen MSUGT Sermaye Yedekleri hesap grubu karşılaştırılarak farklar analiz edilmeye çalışılmıştır.

Her iki uygulama açısından ilk fark; MSUGT içerisinde kullanılan Hisse Senedi ifadesinin yerine FRS'de Pay ifadesinin kullanımıdır. İkinci fark; FRS'de Pay İhraç Primleri hesabında hem olumlu hem de olumsuz farklar kaydedilirken, MSUGT'da Hisse Senedi İhraç Primleri hesabında sadece olumlu farkların kaydının yapılmasıdır. Üçüncü fark; FRS'de 522 Geri Alınan Payların Yeniden Satışından Ortaya Çıkan Primler hesabı kullanılırken, MSUGT'da bu hesap numarası ile 522 MDV Yeniden Değerleme Artışları hesabının kullanımıdır. Bu hesap; Ülkemizde Enflasyon Muhasebesi uygulaması nedeniyle kullanım dışı kalmıştır. Dördüncü fark; FRS'de yer alan 523 Pay İhraç Giderleri(-) hesabına karşılık, MSUGT'da 523 İştirakler Yeniden Değerleme Artışları hesabının kullanımıdır. Beşinci fark; MSUGT'da 529 Diğer Sermaye Yedekleri hesabıdır. FRS'de buna karşılık herhangi bir hesap öngörülmemiştir.

Bu farkların analizinden ortaya çıkan nihai durum, FRS açısından Sermaye Yedekleri hesap grubunun, Dünya'da ve Ülkemizde meydana gelen gelişmeleri dikkate alarak MSUGT Hazır Değerler hesap grubuna göre güncel gelişmelere uygun olarak düzenlenmiş olmasıdır. Bu durum hesapların ve finansal tabloların daha kapsamlı, açık ve anlaşılır olmasını sağlamaktadır.

## KAYNAKÇA

1.Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı Hakkında Tebliğ, 29.07.2017, Resmi Gazete, Sayı No: 30138(Mükerrer)

2.https://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuatek/eski/muhsisteb1ekmuh5c.htm(erişim tarihi: 10.08.2019)

3.http://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/8012/Bu%CC%88yu%CC%88k-ve-Orta-BoyI%CC%87s%CC%A7letmeler-ic%CC%A7in-Finansal-Raporlama-Standard%C4%B1(BOBI%CC%87-FRS)-hangi-is%CC%A7letmeler-taraf%C4%B1ndan-uygulanacakt%C4%B1r? (Erişim Tarihi 17.08.2019)

4.http://www.kgk.gov.tr/ContentAssingmentDetail/2531/Finansal-RaporlamaStandartlar%C4%B1na-Uygun-Hesap-Plan%C4%B1-Taslag%CC%86%C4%B1 (erişim tarihi: 21.08.2019)

5.http://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/5151/Bu%CC%88yu%CC%88k-ve-Orta-BoyI%CC%87s%CC%A7letmeler-I%CC%87c%CC%A7in-Finansal-Raporlama-Standard%C4%B1(BOBI%CC%87-FRS) (erişim tarihi 05.08.2019)

6.Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği, Resmi Gazete, 26.12.1992, Sıra No:1

7.Öztürk E., Gökçen G. ve Güleç Ö. F. https://www.researchgate.net/ publication/ 326520098BOBI_FRS_VE_TFRS'NIN_FINANSAL_RAPORLARA_ETKILERI_ACISINDAN_ KARSILASTIRILMASI (erişim tarihi: 15.08.2019)

# FRS KÂR YEDEKLERİ VE FONLAR İLE MSUGT KÂR YEDEKLERİ HESAP GRUPLARI KARŞILAŞTIRMASI

**Doç. Dr. Şakir DIZMAN**
Erzurum Teknik Üniversitesi

## ÖZET

Finansal Raporlama Standartları(FRS) içerisindeki "Kâr Yedekleri ve Fonlar" ile Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğleri(MSUGT) içerisinde "Kâr Yedekleri" olarak isimlendirilen hesap gruları, işletmenin incelenen dönemine ve önceki dönemlere ait kâr yedekleri ve fonların yer aldığı gruptur. FRS'de bu grup; Kârdan Ayrılan Yasal Yedekler, Statü Yedekleri, Olağanüstü Yedekler, Geri Alınmış Paylara İlişkin Yedekler, Girişim Sermayesi Fonu, Yedeklerde İzlenen İstisnaya Konu Satış Kârları, Yedeklerde İzlenen Devlet Teşvik Gelirleri, Sabit Kıymet Yenileme Fonları, Kârdan Ayrılan Özel Amaçlı Fonlar ve Diğer Kâr Yedekleri'nden oluşur. MSUGT'da ise Kâr Yedekleri; Yasal Yedekler, Statü Yedekleri, Olağanüstü Yedekler, Diğer Kâr Yedekleri ve Özel Fonlar'dan oluşan gruptur. Bu hesap gruplarının içeriği ve kullanım mantığı benzer olmakla birlikte bazı farkların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu farkların analizi ve öğrenilmesi, yeniliklerin uygulayıcılar tarafından hızlı ve kolay öğrenilmesini sağlayarak, onların bu geçiş sürecini daha kısa sürede atlatmalarını ve yeniliklere daha hızlı adapte olmalarını sağlayacaktır.

FRS ve MSUGT açısından, işletmenin kâr yedeklerine ait hesapların ifade edildiği bu gruplarda, MSUGT açısından daha dar kapsam söz konusu iken, FRS açısından Dünya'daki güncel gelişmeler doğrultusunda bazı hesaplar ilave edilerek bu gruba ait daha geniş kapsam oluşturulmuştur. MSUGT içerisinde bu grupta yer alan hesapların tamamı FRS'de de yer almakla birlikte, FRS'de ayrıca; Geri Alınmış Paylara İlişkin Yedekler, Girişim Sermayesi Fonu, Yedeklerde İzlenen İstisnaya Konu Satış Kârları, Yedeklerde İzlenen Devlet Teşvik Gelirleri ve Sabit Kıymet Yenileme Fonları yer almıştır. Bu anlamda FRS'de Kâr Yedekleri hesap grubunun MSUGT'a göre daha kapsamlı olduğu görülmektedir.

Türkiye Finansal Raporlama Standartları(TFRS) ve Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standartları(BOBİ FRS)'na uygun olarak hazırlanan FRS Hesap Planı'nın, Dünya'daki güncel gelişmeler doğrultusunda hazırlanması nedeniyle bir an önce yürürlüğe girmesi ve bilanço esasına göre defter tutan bütün işletmeler tarafından kullanılması büyük önem arz etmektedir. Sonuç olarak FRS Hesap Planı, mali tabloların daha ayrıntılı, açık ve güncel gelişmelere uygun düzenlenmesini sağlayacağından, işletmeler hakkında daha objektif ve ayrıntılı değerlendirmeler yapılmasını sağlayacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** FRS, MSUGT, Tekdüzen Hesap Planı, FRS Hesap Planı, Kâr Yedekleri.

# COMPARISON OF FRS PROFIT RESERVES AND FUNDS WITH MSUGT PROFIT RESERVES ACCOUNT GROUPS


## ABSTRACT

The Profit Reserves account group in Financial Reporting Standards(FRS) and General Communiqués on Accounting System Implementation(GCSA) is the group in which the profit reserves for the period examined and previous periods are included. In FRS account group; Legal Reserves Allocated from Profit, Status Reserves, Extraordinary Reserves, Reserves Regarding Repurchased Shares, Venture Capital Fund, Sales Profits Subject to Exemplary Reserves, Government Incentive Revenues in Reserves, Fixed Asset Renewal Funds, Special Purpose Funds Reserved from Profit and Other Profit Reserves It occurs. In GCSA, Profit Reserves; Legal Reserves, Statutory Reserves, Extraordinary Reserves, Other Profit Reserves and Special Funds. Although the content and usage logic of these account groups are similar, some differences are observed. The analysis and learning of these differences will enable practitioners to learn quickly and easily, enabling them to overcome this transition in a shorter time and adapt to innovations more quickly.

In terms of FRS and GCSA, in these groups where the accounts of the profit reserves of the enterprise are expressed, narrower scope is in terms of GCSA, while some accounts are added to FRS in terms of current developments in the world and a wider scope is created for this group. While all accounts in this group are included in the FRS, GCSA also includes; Reserves Regarding Repurchased Shares, Venture Capital Fund, Sales Profits Subject to Exemption in Reserves, Government Incentive Revenues in Reserves and Fixed Asset Renewal Funds. In this sense, it is seen that Profit Reserves account group in FRS is more comprehensive than GCSA.

Turkey Financial Reporting Standards (TFRS) and the Financial Reporting Standard for Large and Medium-Sized Businesses (LMSB FRS) is prepared in accordance with FRS Account Plan, entering at once into force because of the preparation in line with current developments in the world and the book on the basis of balance sheet It is of great importance to use by all holding companies. As a result, the FRS Account Plan will provide more objective and detailed evaluations about the enterprises, as it will enable the financial statements to be prepared in a more detailed, clear and up-to-date manner.


**Keywords:** FRS, GCSA, Uniform Chart of Accounts, FRS Chart of Accounts, Profit Reserves.

## GİRİŞ

Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğleri(MSUGT), ülkemizde 1994 yılından beri uygulanan ve halen küçük işletmeler açısından uygulanmaya devam edilen Muhasebe Sistemi Uygulamasıdır[2,6].

Ancak ülkemizde 2014 yılından itibaren Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşlar(KAYİK) tarafından, uluslararası standartların Türkiye'deki karşılığı olan Türkiye Finansal Raporlama Standartları(TFRS) uygulaması başlatılmıştır[1, 5, 7].

2018 yılından itibaren ise, bağımsız denetime tabi büyük ve orta boy işletmeler tarafından kullanılmak üzere, Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı(BOBİ FRS) uygulaması başlatılmıştır[1, 3, 5].

Bu durumda an itibariyle ülkemizde yukarıda belirtilen 3 uygulama yürürlüktedir. Nihai hedef bütün işletmeler açısından TFRS uygulamalarına geçmektir. Ancak geçiş sürecinde diğer iki uygulamanın da belirli bir süre devam edeceği görülmektedir.

Geçiş sürecinde MSUGT ile Finansal Raporlama Standartları(FRS) farklarının bilinmesi, bu sürecin daha kolay geçilmesi açısından önem arz etmektedir.

Geçiş sürecinin kolay ve hızlı biçimde atlatılabilmesi için çalışmamızda; MSUGT'da Bilançonun Pasifleri içerisinde yer alan Kâr Yedekleri ile FRS(TFRS ve BOBİ FRS)'de Finansal Durum Tablosu(Bilanço) içerisindeki Kâr Yedekleri ve Fonlar hesap gruplarının karşılaştırılması ve farkların analizinin yapılması amaçlanmıştır.

Her iki grup birbirinin karşılığı olmasına rağmen, FRS'de MSUGT'a göre bir takım ilaveler ile değişimler söz konusudur. Bu ilave ve değişimler, Dünya'da ve Ülkemizde meydana gelen gelişme ve değişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Çalışmamızda bu gelişme ve değişmeler sonucu Kâr Yedekleri açısından her iki uygulamadaki farklılıklar incelenerek analiz edilmeye çalışılmıştır.

## FRS KÂR YEDEKLERI VE FONLAR İLE MSUGT KÂR YEDEKLERI HESAP GRUPLARI KARŞILAŞTIRMASI

Kâr Yedekleri hesap grubu karşılaştırması yapabilmek için her iki uygulamaya ait hesaplar aşağıda bir tablo ile gösterilmiştir.

| FRS 54 KÂR YEDEKLERİ VE FONLAR | MSUGT 54 KÂR YEDEKLERİ |
|---|---|
| 540 Kârdan Ayrılan Yasal Yedekler | 540 Yasal Yedekler |
| 541 Statü Yedekleri | 541 Statü Yedekleri |
| 542 Olağanüstü Yedekler | 542 Olağanüstü Yedekler |
| 543 Geri Alınan Paylara İlişkin Yedekler | |
| 544 Girişim Sermayesi Fonu | |
| 545 Yedeklerde İzlenen İstisnaya Konu Satış Kârları | |
| 546 Yedeklerde İzlenen Devlet Teşvik Gelirleri | |
| 547 Sabit Kıymet Yenileme Fonları | |
| 548 Kârdan Ayrılan Özel Amaçlı Fonlar | 548 Diğer Kâr Yedekleri |
| 549 Diğer Kâr Yedekleri | 549 Özel Fonlar |

Tablo 1. FRS Kâr Yedekleri ve Fonlar ile MSUGT Kâr Yedekleri Karşılaştırması[4,6].

FRS'de yer alan Kâr Yedekleri ve Fonlar hesap grubu; kanun, ana sözleşme hükümleri veya işletmelerin yetkili organlarınca alınan kararlar gereği dağıtılmamış ve işletmede farklı

amaçlarla tutulmuş kârların izlenmesi için kullanılan hesaplardan oluşur. MSUGT'da Kâr Yedekleri olarak isimlendirilen bu grup; FRS'de belirtilen aynı amaçlar doğrultusunda işletmede tutulan kârların izlendiği hesap grubudur. FRS ve MSUGT'da bu grupların amacı aynı olmakla birlikte, hesaplar bazında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar genel olarak; Dünya'da ve Ülkemizde meydana gelen güncel gelişmeler doğrultusunda FRS'de daha geniş olarak ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak FRS'de bu gruptaki hesapların daha çeşitli ve ayrıntılı olduğu görülmektedir.

FRS'de 540 Kârdan Ayrılan Yasal Yedekler olarak isimlendirilen ve yasa gereği ayrılan yedekler, MSUGT'da 540 Yasal Yedekler olarak isimlendirilmiştir. İsim açısından bu hesapların FRS'de daha açık ve anlaşılır olduğunu ifade etmek mümkündür. Hesapların içeriği incelendiğinde ise, FRS ve MSUGT açısından bu hesapların aynı amaçla kullanıldığı görülecektir. Yani kanun hükümleri gereği ayrılan yasal yedekler bu hesaplarda izlenmektedir.

541 Statü Yedekleri hesabı, hem FRS'de hem de MSUGT'da aynı isimle ve aynı amaçla kullanılmıştır. Yani; ana sözleşme hükümleri gereğince ayrılan kâr yedekleri bu hesapta izlenmektedir.

542 Olağanüstü Yedekler hesabı, hem FRS'de hem de MSUGT'da aynı isimle ve aynı amaçla kullanılmıştır. Yani; sermaye şirketlerinde Genel Kurul tarafından ayrılmasına karar verilen olağanüstü kâr yedekleri ve dağıtım dışı kalan kârlar bu hesapta izlenmektedir

FRS'de 543 Geri Alınan Paylara İlişkin Yedekler olarak isimlendirilen hesabın, MSUGT'da karşılığı yoktur. Bu hesap; işletmenin geri aldığı kendi payları için edinim değerlerini karşılayan tutarda ayrılan yedeklerin izlenmesinde kullanılır.

544 Girişim Sermayesi Fonu hesabı, sadece FRS'de yer almaktadır. Bu hesap, işletmenin dönem kârından girişim sermayesi yatırım ortaklıklarına sermaye olarak konulması ya da girişim sermayesi fonu paylarının satın alınması amacıyla, işletme kârından ayrılan tutarların izlenmesinde kullanılır.

545 Yedeklerde İzlenen İstisnaya Konu Satış Kârları hesabı da, sadece FRS'de yer almaktadır. Bu hesap, işletmelerin vergi yasalarına göre istisna kapsamında olan iştirak, gayrimenkul ve benzeri satışlarından elde ettikleri satış kârları gibi yedeklerde belirli bir süre bekletmek zorunda olduğu tutarların izlenmesinde kullanılır.

546 Yedeklerde İzlenen Devlet Teşvik Gelirleri hesabı, sadece FRS'de yer almıştır. Bu hesap, vergi mevzuatı ya da ilgili diğer mevzuat uyarınca yedeklerde tutulması gereken devlet teşviklerinin izlenmesinde kullanılır. Diğer taraftan, TFRS ya da BOBİ FRS'yi uygulayan işletmeler, gelecek yıllarda kâr veya zarar tablosu hesaplarına aktaracakları devlet teşviklerini bu hesapta değil "382 Alınan Devlet Teşvikleri / 482 Alınan Devlet Teşvikleri" hesabında (ya da TFRS uygulayan işletmeler açısından ilgili varlığın defter değerinden indirmek suretiyle) izlerler. Bunlar, kâr veya zarar hesaplarına yansıttıkları devlet teşvik gelirlerini izleyen dönemin başında dönem net karından bu hesaba aktararak bu hesapta izleyebilir.

547 Sabit Kıymet Yenileme Fonları hesabı, FRS'de kullanılmaktadır. Bu hesap; vergi mevzuatı uyarınca yenileme amacıyla satılan maddi duran varlıkların satışından elde edilen karların fon hesabında bekletilmesi durumunda, bu fonların izlenmesinde kullanır. MSUGT'da ise, bu hesaba karşılık olarak 549 Özel Fonlar hesabı kullanılmaktadır. Bu hesabın kullanım amacı; İşletmede bırakılması ve tasarrufu zorunlu yasal fonlar ile diğer maksatlarla ayrılan fonların izlenmesidir.

548 Kârdan Ayrılan Özel Amaçlı Fonlar hesabı, sadece FRS'de kullanılmaktadır. Bu hesap; İşletmeler bazı amaçların gerçekleşmesi için elde edilen kârlarının belirli bir kısmını ortaklara dağıtmayıp işletmede o amacın gerçekleşmesi için bırakılmasını isteyebilir (örneğin, dâhili sigorta fonu, faaliyetlerin genişletilmesi fonu gibi). Bu hesap, hangi konuya tahsis edildiği belli olan bu tür fonların izlenmesinde kullanılır. Ayrıca, 6102 sayılı Türk Ticaret Kanuna göre esas sözleşmede şirketin yöneticileri, çalışanları ve işçileri için yardım kuruluşları kurulması veya bunların sürdürülebilmesi amacıyla veya bu amacı taşıyan kamu tüzel kişilerine verilmek üzere ayrılan yedek akçeler de bu hesapta izlenir.

549 Diğer Kâr Yedekleri hesabı, FRS'de kullanılmaktadır. MSUGT'da ise bu hesaba karşılık gelen 548 Diğer Kâr Yedekleri hesabı kullanılmaktadır. Bu hesaplar; grup içerisinde yer almayan diğer kâr yedeklerinin kaydedilmesi için kullanılır.

## SONUÇ

Ülkemizde finansal raporlama açısından 2019 yılı itibariyle 3 uygulama bulunmaktadır. Bunlardan ilki; 1994 yılından itibaren yürürlükte olan ve küçük işletmeler açısından yürürlüğü devam eden Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğleri(MSUGT), İkincisi; 2014 Yılından itibaren yürürlüğe giren ve Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşlar(KAYİK) tarafından uygulanan Türkiye Finansal Raporlama Standartları, üçüncüsü ise; 2018 yılı başından itibaren yürürlüğe giren ve Bağımsız denetime tabi işletmeler için uygulanan, Büyük ve Orta Boy işletmeler için Finansal Raporlama Standardı(BOBİ FRS)'dır.

2018 yılı sonunda, Kamu Gözetim Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu(KGK) tarafından yayınlanan FRS Hesap Planı Taslağı ile bu üç uygulamayı kapsayacak yeni bir Hesap Planı oluşturulması için adım atılmıştır. Bu hesap planını; TFRS, BOBİ FRS ve MSUGT uygulayanların kullanabileceği hesap planı açıklamalarında belirtilmiştir.

MSUGT Tekdüzen Hesap planı kullanımından FRS Hesap planına geçişte yaşanabilecek zorlukların giderilmesinde her iki uygulamada ortaya çıkan farkların karşılaştırılması ve farklılıkların analizi önem taşımaktadır. Bu nedenle çalışmamızda FRS Kâr Yedekleri ve Fonlar hesap grubu ile bu gruba karşılık gelen MSUGT Kâr Yedekleri grubu karşılaştırılarak farklar analiz edilmeye çalışılmıştır.

Her iki uygulama açısından hesap grupları ismi açısından küçük bir fark söz konusudur. FRS'de Kâr Yedekleri ve Fonlar olarak isimlendirilen grup, MSUGT'da Kâr Yedekleri olarak isimlendirilmiştir.

Hesaplar açısından farklılıklar incelendiğinde, ilk fark; FRS'de 543 Geri Alınan Paylara İlişkin Yedekler olarak isimlendirilen hesabın, MSUGT'da karşılığının olmamasıdır. İkinci fark; 544 Girişim Sermayesi Fonu hesabı, sadece FRS'de yer almasıdır. Üçüncü fark; 545 Yedeklerde İzlenen İstisnaya Konu Satış Kârları hesabının sadece FRS'de yer almasıdır. Dördüncü fark; 546 Yedeklerde İzlenen Devlet Teşvik Gelirleri hesabının sadece FRS'de yer almasıdır. Beşinci fark; 548 Kârdan Ayrılan Özel Amaçlı Fonlar hesabının sadece FRS'de kullanılmasıdır.

547 Sabit Kıymet Yenileme Fonları hesabı, FRS'de kullanılmaktadır. MSUGT'da ise, bu hesaba karşılık olarak 549 Özel Fonlar hesabı kullanılmaktadır. 549 Diğer Kâr Yedekleri hesabı, FRS'de kullanılmaktadır. MSUGT'da ise bu hesaba karşılık gelen 548 Diğer Kâr Yedekleri hesabı kullanılmaktadır.

Finansal raporlama ve muhasebe uygulamalarının FRS'ye uygun yapılabilmesi için belirtilen farkların bilinmesi gerekir. Yeni uygulamaların kısa zamanda ve kolayca hayata geçirilebilmesi açısından bu uygulamaların mali raporlara ve muhasebe kayıtlarına doğru yansıtılması büyük önem taşımaktadır.

## KAYNAKÇA

1.Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı Hakkında Tebliğ, 29.07.2017, Resmi Gazete, Sayı No: 30138(Mükerrer)

2.https://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuatek/eski/muhsisteb1ekmuh5c.htm(erişim tarihi: 10.08.2019)

3.http://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/8012/Bu%CC%88yu%CC%88k-ve-Orta-BoyI%CC%87s%CC%A7letmeler-ic%CC%A7in-Finansal-Raporlama-Standard%C4%B1(BOBI%CC%87-FRS)-hangi-is%CC%A7letmeler-taraf%C4%B1ndan-uygulanacakt%C4%B1r? (Erişim Tarihi 17.08.2019)

4.http://www.kgk.gov.tr/ContentAssingmentDetail/2531/Finansal-RaporlamaStandartlar%C4%B1na-Uygun-Hesap-Plan%C4%B1-Taslag%CC%86%C4%B1 (erişim tarihi: 21.08.2019)

5.http://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/5151/Bu%CC%88yu%CC%88k-ve-Orta-BoyI%CC%87s%CC%A7letmeler-I%CC%87c%CC%A7in-Finansal-Raporlama-Standard%C4%B1(BOBI%CC%87-FRS) (erişim tarihi 05.08.2019)

6. Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği, Resmi Gazete, 26.12.1992, Sıra No:1

7.Öztürk E., Gökçen G. ve Güleç Ö. F. https://www.researchgate.net/ publication/ 326520098BOBI_FRS_VE_TFRS'NIN_FINANSAL_RAPORLARA_ETKILERI_ACISINDAN_ KARSILASTIRILMASI (erişim tarihi: 15.08.2019)

# SAĞLIK HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN TÜRKİYE İÇİN ANALİZİ

**Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL**
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

**Öğr. Gör. Dr. Şerife Merve KOŞAROĞLU**
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

## ÖZET

Sağlık alanındaki gelişim, iktisadi kalkınmanın temel unsurlarından biri kabul edilmektedir. Ekonomik büyümenin pek çok belirleyici unsuru bulunmakla birlikte, beşeri sermaye bu faktörler arasında ön plana çıkmaktadır. Bütün ekonomilerin temel hedefi olan sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanması konusunda emek faktörünün gelişmesi önem göstermektedir. Bir ülkede beşeri sermayenin gelişimi, bireylerin eğitimi ve sağlıklı olmasına bağlılık göstermektedir. Beşeri sermayenin sağlıklı olması hem bireyin hasta olmamasını hem de yaşam kalitesinin yüksek olmasını ifade etmektedir. Sağlıklı beşeri sermaye ile işgücü verimliliği yüksek çalışanlar ekonomik gelişme anlamında önemli katkı sağlayabilecektir.

Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki iktisat literatüründe önemli yer tutmaktadır. Bu doğrultuda sağlığa dayalı büyüme hipoteziyle sağlık harcamalarının olumlu etkisi ifade edilmektedir. Sağlık hizmetlerinin kapsamı ve niteliği her geçen gün genişlemektedir. Genel olarak kabul gören yargı, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin pozitif yönde olacağına yöneliktir. Bu alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde genel sağlık harcamaları, yaşam beklentisi, ölüm hızı gibi değişkenlerin çalışmalarda değerlendirilmek üzere kullanıldığı görülmüştür. Bu çalışmanın amacı sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin varlığını Türkiye için analiz etmektir. Türkiye ekonomisinde, sağlık alanındaki problemlerin çözümü ve iktisadi gelişme anlamındaki katkısı araştırılacaktır. Daha sonra elde edilen analiz sonuçları mevcut literatürle karşılaştırılarak, Türkiye'nin sağlık alanında büyümeye sağladığı katkı değerlendirilecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Sağlık Harcamaları, Ekonomik Büyüme, Nedensellik Analizi.

# RELATIONSHIP BETWEEN HEALTH EXPENDITURES AND ECONOMIC GROWTH ANALYSIS FOR TURKEY

## ABSTRACT

Development in the field of health is accepted as one of the basic elements of economic development. Although there are many determinants of economic growth, human capital stands out among these factors. The main objective of all economies is to achieve sustainable economic growth which development of labor factor is important. The development of human capital in a country depends on the education and health of individuals. Human capital is healthy refers to both the patient is not sick and the quality of life is high. Healthy human capital and employees with high labor productivity will be able to contribute to economic development.

The relationship between health expenditures and economic growth has an important place in the economic literature. In this direction, the positive impact of health expenditures is expressed with the hypothesis based on health growth. The scope and quality of health services is expanding day by day. The generally accepted judgment is that the relationship between health expenditures and economic growth will be positive. When the studies conducted in this field are examined, it is seen that variables such as general health expenditures, life expectancy and mortality rate are used to evaluate the studies. The purpose of the existence of this study is to analyze the relationship of health spending and economic growth for Turkey. Turkey's economy, solving the problems in the health field and will investigate the contribution in terms of economic development. Then, by comparing the results obtained from analysis of existing literature it will be assessed contribution to the growth in Turkey's health sector.

**Key Words:** Health Expenditures, Economic Growth, Causality Analysis.

## GİRİŞ

İktisatçılar, ülke ekonomilerindeki gelir ve üretim anlayışını destekleyen faktörleri belirlemek üzere ekonomik büyüme olgusunu incelemişlerdir. Romer (1986), Lucas (1988), Barro'nun (1990) ekonomik büyümenin belirleyicilerini tespit etmek üzere yaptıkları öncü çalışmalarda, beşeri sermayenin önemine vurgu yapıldığı görülmektedir. Beşeri sermayenin eğitim, sağlık faktörü gibi unsurlardan oluştuğu kabul edilmektedir. Teorik olarak, yapılan sağlık harcamalarının beşeri sermayeye bir yatırım olduğu varsayılmaktadır. Dolayısıyla sağlık konusu, ekonomik kalkınmanın tüm aşamalarında refahın ana belirleyicilerinden biri olarak görülmektedir. Sağlık harcamaları, ekonomik kalkınmaya katkı sağladığı için sağlık yatırımları emek verimliliğinde artış sağlayacaktır. Emek faktörünün verimliliği, bireylerin gelir artışını sağlayarak nüfusun refahını arttırması beklenmektedir (Sahnoun, 2018:126; Chang ve Ying, 2005). Verimlilik ve gelir artışının yanı sıra sağlık harcamaları farklı ilişkilerle de büyümeye katkı sağlamaktadır. Yaşam süresi uzayan bireylerin, beceri ve yeteneklerini geliştirmek üzere eğitim faaliyetlerinin arttığı görülmektedir. Okullaşma oranlarındaki artış gelir düzeyini arttırıcı faktör olarak değerlendirilmektedir. Yine yaşam süresinin uzaması bireysel tasarrufların artması yönünde fırsat oluşturarak ve ekonomide yatırımları arttırıcı eğilim oluşturmaktadır (Yıldız ve Yıldız, 2018:204). Bununla birlikte ekonomik koşulların sağlık harcamaları üzerinde etkili olduğu dönemler vardır. Küresel ve ulusal ekonomik koşulların olumsuz olduğu dönemlerde krizin etkisiyle, sağlık harcamalarının azaltıldığı görülmektedir. Özellikle halk sağlığı çalışanlarının maaşları, işe alımların durdurularak sağlık işgücünde azalma, sağlık kuruluşlarının ödemelerine kesinti ve ilaç harcamalarının sınırlandırılması gibi sağlık harcamalarının azaltılmasına yönelik politikalar uygulanmaktadır (OECD, 2018:1).

Sağlık faktörünün ekonomik büyümeye katkı sağlaması için, halk sağlığı politikasına dayalı gelişim stratejisi belirlemek gerekmektedir. Tersi durum söz konusu ise de, sağlık harcamalarının yapılması ekonomik büyüme için gerekli diğer harcamaların fırsat maliyeti konumunda olacaktır (Sahnoun, 2018:126). Bu durumda sağlık harcamalarının uzun dönemde artması, kamu kaynaklarının tahsisi konusunda endişe yaratmaktadır. Birçok ülkede sağlık

harcamalarının büyüme eğilimini doğru tahmin etmek ve optimal harcama seviyesini belirlemek gerekmektedir (Chang ve Ying, 2005).

## LİTERATÜR

İktisat literatürü incelendiğinde, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin varlığını destekleyen pek çok çalışma olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan bazı örnekler şu şekildedir. Sahnoun (2018), Tunus'ta 1970-2014 yılları için yaptığı analizde sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi teşvik etmeye yardımcı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Uslu (2018), 1995-2017 yıllarında 36 OECD ülkesinde, sağlık harcamaları ve kişi başına düşen sabit sermaye stokunun büyümeyi arttıracağını, bu değişkenler arasında karşılıklı ve güçlü nedensellik ilişkisi olduğunu belirlemiştir. Yıldız ve Yıldız (2018), 47 Avrupa ve Merkez Asya ülkesinde 1996-2014 yıllarında sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında anlamlı ve pozitif ilişki olduğunu belirtmiştir. Tıraş ve Ağır (2018), 36 OECD ülkesinde 1995-2014 yıllarına ait sağlık harcamaları çeşitlerinin büyüme üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik çalışmasında, 28 ülkede sağlık harcaması türlerinden en az birisinin gelirle ilişkili olduğu, 8 ülkede ise bu harcama türleri ve gelir arasında bir ilişki olmadığı yönünde bulgular elde edilmiştir. Çalışkan vd. (2018), Türkiye'de 1998:Q1-2016:Q2 dönemi verilerini kullanarak yaptıkları analizde, eğitim ve sağlık-sosyal hizmet harcamalarıyla GSYH arasında anlamlı ilişki olduğunu göstermişlerdir. Kızıl ve Ceylan (2018), Türkiye'de 1979-2015 yıllarında ekonomik büyüme ve kişi başına sağlık harcamaları arasındaki ilişki araştırılmıştır. Sonuçlar, uzun dönemde sağlık harcamalarının GSMH'yi arttırdığını göstermiştir. Doğan (2016), Türkiye'nin 1960-2013 yıllarına ait büyüme ve sağlık harcamaları verileriyle yaptığı analizde, bu iki değişken arasında karşılıklı ve doğrusal olmayan nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Boussalem vd. (2014), Cezayir'in 1974-2014 yıllarına ait verileri kullanılarak yapılan analizin sonucunda kamu sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde nedensellik ilişkisi olduğu, kısa dönemde ise nedensellik olmadığı görülmüştür.

Literatürde az da olsa sağlık harcamaları ve büyüme ilişkisinin olmadığını savunan çalışmanın olduğu görülmektedir. Çetin ve Ecevit (2010), 1990-2006 yıllarında 15 OECD ülkesi için kamu sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Tan vd. (2010), Türkiye'de 1969-2003 yıllarına ait veriler kullanılarak yaptıkları analizde, sağlık harcamaları ve GSYH arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

## EKONOMETRİK ANALİZ

Bu çalışmada, Türkiye'de sağlık harcamaları ve ekonomik büyümenin belirlenmesi amacıyla yapılan analizde 1979-2015 yıllarına ait veriler kullanılmıştır. Verilere ait bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

**Tablo1:** Analizde Kullanılan Değişkenler

| Değişkenin Adı | Değişkenin Tanımı | Veri Kaynağı |
|---|---|---|
| gsyhb | GSYH Artışı (Yıllık, %) | World Bank |
| h_exp | Sağlık Harcamaları ($) | OECD |
| dbys | Doğumda Beklenen Yaşam Süresi (toplam, yıl) | World Bank |

Çalışmada öncelikli olarak birim kök testi yapılmıştır. Bu amaçla Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testlerine başvurulmuştur. Bu testlerin sonuçlarına göre, analizde kullanılan değişkenlerin düzey değerinde (kısaca I(0)) durağan olduğu görülmüştür. Birim kök test sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

**Tablo 2:** Birim Kök Testi

| | ADF Birim Kök İstatistikleri | | PP Birim Kök İstatistikleri | |
|---|---|---|---|---|
| | t-değeri | Olasılık | t-değeri | Olasılık |
| gsyhb I(0) | -6.039*** | 0.000 | -6.092*** | 0.000 |
| h_exp I(0) | -6.011*** | 0.000 | -10.394*** | 0.000 |
| dbys I(0) | -5.151*** | 0.000 | -3.532** | 0.012 |

Not: ***, ** işaretleri sırasıyla %1 ve %5 anlam seviyesini ifade etmektedir.

Değişkenler arasındaki ilişkinin doğru belirlenmesi ve güvenilir tahminlerin yapılabilmesi için nedensellik testlerinde uygun gecikme değerlerinin kullanılması önemli bir konudur. Nedenselliğin yönü, modele katılan uygun gecikmeli terim sayısına bağlılık göstermektedir (Gujarati ve Porter, 2014:655). Tablo 3'te ardışık düzeltilmiş LR test istatistiği (LR), son tahmin hata kriteri (Final Prediction Error-FPE), Akaike (AIC), Schwarts (SC) ve Hannan-Quinn (HQ) bilgi kriterlerine göre, uygun gecikme değerinin üç olduğu belirlenmiştir.

**Tablo 3:** Gecikme Değerleri

| Lag | LogL | LR | FPE | AIC | SC | HQ |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 0 | -317.3543 | NA | 30662.29 | 18.84437 | 18.97905 | 18.89030 |
| 1 | -153.4838 | 289.1831 | 3.400750 | 9.734343 | 10.27306 | 9.918061 |
| 2 | -98.26279 | 87.70401 | 0.227578 | 7.015458 | 7.958211 | 7.336964 |
| 3 | -40.37250 | 81.72747* | 0.013295* | 4.139559* | 5.486348* | 4.598852* |

Tablo 4'te gösterilen nedensellik test sonuçlarına göre, sağlık harcamaları ve doğumda beklenen yaşam süresi arasında nedensellik ilişkisi vardır. Doğumda beklenen yaşam süresi ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

**Tablo 4:** Granger-Nedensellik Testi

| Sıfır Hipotezi: | F-istatistiği | p-değeri |
|---|---|---|
| H_exp gsyhb'nin Granger nedeni değildir | 0.08244 | 0.9690 |
| Gsyhb, h_exp'in Granger nedeni değildir | 0.56471 | 0.6430 |

| | | |
|---|---|---|
| Dbys, gsyhb'nin Granger nedeni değildir | 0.45843 | 0.7136 |
| Gsyhb, dbys'nin Granger nedeni değildir | 0.61285 | 0.6126 |
| Dbys, h_exp'in Granger nedeni değildir | 0.43199 | 0.7318 |
| H_exp, dbys'nin Granger nedeni değildir | 5.97859*** | 0.0029 |

Not: ***, işareti %1 düzeyinde anlam seviyesini ifade etmektedir.

## SONUÇ

Ekonomik büyümenin pek çok belirleyici unsuru vardır. Bu unsurların en önemlilerinden biri beşeri sermaye olarak görülmektedir. Bir ülkede beşeri sermayenin gelişmesi üretimde verimlik, gelir, tasarruf düzeyini arttırma gibi ekonomi üzerinde olumlu etkiler oluşturmaktadır. Bu doğrultuda emek faktörünün verimliliğini göstermek üzere sağlık harcamalarına önem verilmektedir. Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında bağlantı olduğunu vurgulayan çalışmaların çokluğu dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinde sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin varlığı araştırılmıştır. Elde edilen analiz sonuçları, sağlık harcamalarından doğumda beklenen yaşam süresine doğru bir nedenselliğin olduğunu göstermiştir. Elde edilen bir diğer sonuç, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında nedenselliğin olmadığı yönündedir. Bu noktada yapılan araştırmada Türkiye'de sağlık kaynakları ve ilaç kullanımının verimli olmadığına yönelik bulguların olduğu görülmüştür. Özellikle ilaç harcamalarında, hastalık özellikleriyle ilaç kullanımının uyumlu olmadığı dikkat çekmektedir. Diğer bir dikkat çeken nokta sağlık harcamaları içerisinde, halk sağlığı için ayrılan payın az olmasıdır. Burada düşünülmesi gereken nokta, ayakta hasta hizmeti, tıbbi malzeme gibi alanlarda yapılan sağlık harcamalarının rasyonel seçim olmayıp verimsizliğidir (Çelik, 2011). Türkiye ekonomisinde, sağlık harcamaları yaşam kalitesini arttırsa da ekonomik katkısı sınırlı kalmaktadır. Beşeri sermayenin niteliğini arttırıcı sağlık harcamalarının, verimlilik düzeyinin tespit edilerek uygun düzeyde harcama yapılması bu noktada ön plana çıkmaktadır. Böylelikle yapılan sağlık harcamalarından istenilen verimlilik sağlanarak kaynakların boşa kullanılmasının da önüne geçilmiş olunacaktır.

## REFERANSLAR


1. Barro, Robert J. (1990). *Macroeconomics*, John Wiley&Sons, Singapore.
2. Boussalem, Fatima, Zina Boussalem and Abdelaziz Taiba (2014). The Relationship between Public Spending on Health and Economic Growth in Algeria: Testing for Co-integration and Causality, *International Journal of Business and Management*, 2(3), 25-39.
3. Chang, Koyin and Yung-Hsiang Ying (2005). Economic Growth, Human Capital Investment, and Health Expenditure: A Study of OECD Countries, *Hitotsubashi Journal of Economics*, 47(1), 1-16.
4. Çalışkan, Şadan, Mustafa Karabacak ve Oytun Meçik (2018). Türkiye'de Uzun Dönemde Eğitim ve Sağlık Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), 75-96.
5. Çelik, Yusuf (2011). Türkiye Sağlık Harcamalarının Analizi ve Sağlık Harcama Düzeyinin Uygunluğunun Değerlendirilmesi, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, N.1, 62-81.

6. Çetin, Murat ve Eyyup Ecevit (2010). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 166-182.
7. Doğan, İbrahim (2016). Verimlilik, Ekonomik Büyüme ve Sağlık İlişkisi; Türkiye İçin Doğrusal Olmayan Nedensellik Testi, *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 21-48.
8. Gujarati, Damodar N. ve Dawn C. Porter. (2014). *Temel Ekonometri*, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
9. Kızıl, Barış Can ve Reşat Ceylan (2018). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği, *Journal of Yasar University*, 13(50), 197-209.
10. Lucas, Robert E. (1988). On the Mechanics of Economic Development, *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.
11. OECD (2018), Sağlık Harcamalarında Son Durum, Aktaran: Tuna Aybike Göktaş, https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/23501,oecd-saglik-harcamalari-son-durum2pdf.pdf?0
12. Romer, Paul M. (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth, *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-1037.
13. Sahnoun, Marwa (2018). Does Health Expenditure Increase Economic Growth: Evidence from Tunisia, *The Romanian Economic Journal*, N.67, 126-144.
14. Tıraş, Hacı Hayrettin ve Hüseyin Ağır (2018). OECD Ülkelerinde Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Nedensellik Analizleri, *Siyaset, Ekonomik ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 13-29.
15. Tan, Bilge Köksel, Merter Mert ve Zeynel Abidin Özdemir (2010). Kamu Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Bir Bakış: Türkiye, 1969-2003, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 25-39.
16. Uslu, Hüseyin (2018). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Seçilmiş OECD Ülkeleri İçin Dinamik Panel Veri Analizi, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergis*i, 4(2), 99-116.
17. Yıldız, Barış ve Gizem Yıldız (2018). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Avrupa ve Merkez Asya Ülkeleri Örneği, *Maliye Dergisi*, N.174, 203-218.

# ÖĞRETMEN ADAYLARININ EĞİTİM PROGRAMI OKURYAZARLIĞI DÜZEYLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ

**Dr. Öğr. Üyesi Şule FIRAT DURDUKOCA**
Kafkas Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

**Arş. Gör. Sevda KILIÇ**
Kafkas Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

## ÖZET

Bu araştırmada, öğretmen adaylarının çeşitli değişkenlere göre (cinsiyet, bölüm ve sınıf düzeyi) eğitim programı okuryazarlığı düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Tarama modeli kullanılarak yürütülen bu araştırmada veriler, Bolat (2017) tarafından geliştirilen "Eğitim Programı Okuryazarlığı Ölçeği" kullanılarak toplanmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak oluşturulan araştırmanın çalışma grubunu, 2018-2019 eğitim-öğretim yılının bahar döneminde Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nin 3. ve 4. sınıflarında öğrenim gören 369 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Verilerin analizinde ortalama, standart sapma, t testi, Kruskal Wallis H testi ve Mann Whitney U testi kullanılmıştır. Araştırmada ortaya çıkan temel bulgular şöyledir: Öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlığı düzeyi ölçek toplamında 3,56 (oldukça katılıyorum) olarak belirlenmiştir; öğretmen adayları ölçeğin 'okuma' boyutunda 'yazma' boyutuna göre daha başarılıdır; öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlığı düzeyleri ölçek toplamında cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmazken, bölüm ve sınıf düzeyi değişkenlerine göre farklılaşmaktadır. Nitekim bu bağlamda öğretmen adaylarının bölümleri doğrultusunda eğitim programlarını incelemelerine, program öğelerini ve öğeler arasındaki bağlantıyı görmelerine, taslak nitelikte bir program tasarlama sürecinde bulunmalarına olanak sağlayabilecek öğretme-öğrenme ortamları yaratılması veya proje çalışmalarının geliştirilmesi önerilebilir.

**Anahtar Kelimeler:** Eğitim Programı, program okuryazarlığı, öğretmen adayları.

# INVESTIGATION OF TEACHING CANDIDATES' LEVELS OF CURRICULUM LITERACY ACCORDING TO EQUAL VARIABLES

## ABSTRACT

In this study, it is aimed to determine the teacher curriculum literacy levels according to various variables (gender, department and grade level). In this study, which was conducted using a scanning model, the data were collected using the "Curriculum Literacy Scale developed by Bolat (2017). The study group of the study, which was formed using purposive sampling method, consists of a total of 369 prospective teachers studying in the third and fourth grades of Kafkas University Faculty of Education in the spring semester of 2018-2019 academic year. Data were analyzed using mean, standard deviation, t test, Kruskal Wallis H test and Mann Whitney U test. The main findings of the research are as follows: The curriculum literacy level of the teacher candidates was determined to be 3.56 (quite agree) on the total scale; prospective teachers are more successful in the 'reading' dimension than the 'writing' dimension of the scale; the literacy levels of teacher trainees do not differ significantly according to gender variable in the total scale, but the literacy level differs

significantly according to department and grade level variables. It may be suggested to create teaching-learning environments or to develop project studies that will enable prospective teachers to examine the educational programs prepared for their departments, to see the program elements and the connection between the elements, and to enable them to design a draft program.

**Key Words:** Curriculum, program literacy, prospective teachers.

## GİRİŞ

Toplumun tüm kesimlerini ilgilendiren eğitim kavramı, alanyazında çok farklı anlamlarda ve kapsamlarda açıklanmaya çalışılmış olup, *"bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci"* (Ertürk, 2013) tanımı eğitimciler arasında yaygın olarak kabul gören bir tanım haline gelmiştir. Günümüzde öğrenme sürecinde büyük bir öneme sahip olan eğitim programı kavramı ise Caswell ve Campell tarafından *"öğrencilerin, öğretmenlerin rehberliği altında kazandıkları yaşantıların tümü"* şeklinde tanımlanmaktadır (Akt. Demirel, 2009). Ülkelerin eğitim sistemlerinin ana bileşenlerinden biri olan eğitim programları yaşanan her türlü sosyo-kültürel, bilimsel ve teknolojik gelişmelere paralel olarak nitelikli insan gücünü de beraberinde gerektirmektedir. Bu noktada çağın beklentilerine cevap verici nitelikte geliştirilen eğitim ve öğretim programlarına ihtiyaç duyulmaktadır (Tan, 2006). Eğitim programı okuryazarlığı başka bir deyişle program okuryazarlığı, öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının kazanması gereken önemli bir okuryazarlık türüyken; bu okuryazarlık türü Keskin ve Korkmaz (2017) tarafından eğitim programları hakkında bilgi sahibi olma, eğitim programlarını eleştirel bir gözle inceleyerek yorumlayabilme ve içinde bulunduğu şartlara uygun olarak uyarlayabilme şeklinde tanımlanmaktadır (Akt. Erdem ve Eğmir, 2018). Eğitim programlarının okuldaki uygulayıcıları öğretmenlerdir. Başka bir ifade ile teorik haldeki eğitim programları, okulda öğretmenlerin elinde hayat bularak uygulamaya dönüşmektedir. Dolayısıyla eğitim programı okuryazarlığı, önemli öğretmen yeterliklerinden biridir. Bu bağlamda eğitim programı okuryazarlığı, eğitim programının hedef, içerik, eğitim durumları ile ölçme ve değerlendirme unsurlarına ilişkin birtakım yeterlilikleri zorunlu kılmaktadır (Bolat, 2017). Bu zorunluluktan hareketle geleceğin öğretmenleri olan bugünün öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi, (varsa) bu aşamada gerekli önlemlerin alınması önemlidir. Bu gerekçe ile araştırmada öğretmen adaylarının çeşitli değişkenlere göre eğitim programı okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

## YÖNTEM

### *Araştırmanın Modeli*

Araştırma tarama modeli kullanılarak yürütülmüştür. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekli ile betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Bu modelde araştırmacı, araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesneyi kendi koşulları içerisinde olduğu gibi tanımlamaya çalışır; onları herhangi bir şekilde etkileme, değiştirme çabası göstermez (Karasar, 2009, s.77).

### *Araştırmanın Çalışma Grubu*

Bu araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 eğitim-öğretim yılının bahar döneminde Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nin 3. ve. 4. sınıflarında öğrenim gören 369 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Çalışma grubunun oluşturulmasında amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, çalışmanın amacına bağlı olarak bilgi açısından zengin durumların seçilerek derinlemesine araştırma yapılmasına olanak sağlar (Büyüköztürk, Kılıç-

Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2017, s.92). Çalışma grubunun oluşturulması sürecinde dikkate alınan amaç, öğretmen adaylarının Öğretim İlke ve Yöntemleri dersini almış olmalarıdır.

***Araştırmanın Veri Toplama Aracı ve Verilerin Analizi***

Araştırmanın verileri Bolat (2017) tarafından geliştirilen "Eğitim Programı Okuryazarlığı Ölçeği" kullanılarak toplanmıştır. 5'li likert tipi bir ölçme aracı olarak tasarlanan ölçek, okuma ve yazma olmak üzere 2 faktörde toplam 29 maddeden oluşmakta, 29 madde ise ölçek toplam varyansının %43.54'ünü açıklamaktadır. Ölçeğin "okuma" alt faktörünün Cronbach-Alpha güvenirlik katsayısı .88; "yazma" faktörünün güvenirlik katsayısı ise yaklaşık .91 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin tamamına yönelik güvenirlik katsayısı ise .94'tür. Doğrulayıcı faktör analizi ile ölçeğin iki faktörlü bir yapıya sahip olduğu doğrulanmış ve ölçeğin uyum indekslerinin de yeterli düzeyde olduğu tespit edilmiştir (Bolat, 2017). Bu araştırmada ölçeğin alt faktörleri ve geneline yönelik Cronbach-Alpha güvenirlik katsayısı yeniden hesaplanmış ve sırasıyla şöyle bulunmuştur: .91, .91 ve .95. Bu sonuçlar araştırmanın amacı doğrultusunda kullanılacak ölçme aracının yüksek derecede güvenilir olduğunu (Can, 2014, s.369) göstermektedir. Araştırmanın veri analizi sürecinde, ortalama, standart sapma, t testi, Kruskal Wallis H testi ve Mann Whitney U testi kullanılmıştır.

**BULGULAR**

Aşağıda sunulan Tablo 1'de öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlığı düzeylerine ilişkin betimsel analiz sonuçları yer almaktadır.

Tablo 1. Öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlığı düzeyleri

| Boyutlar | n | $\overline{X}$ | ss |
|---|---|---|---|
| Okuma | 369 | 3.59 | .63 |
| Yazma | 369 | 3.52 | .65 |
| Toplam | 369 | 3.56 | .61 |

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğretmen adaylarının Eğitim Programı Okuryazarlığı Ölçeği'nin "okuma" alt boyutuna ilişkin ortalamalarının 3.59; "yazma" alt boyutuna ilişkin ortalamalarının 3.52 olduğu görülmektedir. Analiz sonuçlarının "çok katılıyorum" düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin toplamına yönelik ortalama değerinin ise 3.56 ( $\overline{X}$ =3.56) olduğu ve toplam değerinin de ölçek alt boyutlarında olduğu gibi "çok katılıyorum" düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonuçlarından elde edilen bu bulgu, katılımcı öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlık düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 2'de katılımcı öğretmen adaylarının cinsiyetlerine göre eğitim programı okuryazarlığı düzeyleri arasındaki farka yönelik t testi analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2. Cinsiyete göre öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlık düzeyleri

| Boyutlar | Cinsiyet | N | $\overline{X}$ | ss | sd | t | p |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Okuma | Kadın | 181 | 3.56 | .68 | 367 | -.759 | .44 |
| | Erkek | 188 | 3.61 | .58 | | | |
| Yazma | Kadın | 181 | 3.53 | .66 | 367 | .276 | .78 |

| | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Erkek | 188 | 3.51 | .64 | | | |
| Toplam | Kadın | 181 | 3.55 | .65 | 367 | -.263 | .79 |
| | Erkek | 188 | 3.56 | .58 | | | |

Tablo 2 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğretmen adaylarının cinsiyetlerine göre eğitim programı okuryazarlığı düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır (p>.05). Bu sonuç, erkek ve kadın öğretmen adaylarının eğitim program okuryazarlık düzeylerinin benzer olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Aşağıda sunulan Tablo 3'de öğretmen adaylarının öğrenim gördükleri anabilim dallarına göre eğitim programı okuryazarlığı düzeyleri arasındaki farka yönelik Kruskal Wallis H testi analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3. Bölüm göre öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlık düzeyleri

| Boyutlar | Bölüm | n | Sıra Ortalaması | $\chi^2$ | sd | p | Anlamlı Fark |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Okuma | Psikolojik Danışma ve Rehberlik (PDR) | 144 | 150.66 | 43.53 | 5 | .00* | 1-4<br>1-5<br>1-6<br>3-4<br>3-5<br>3-6 |
| | Okul Öncesi Eğitimi | 19 | 214.82 | | | | |
| | Türkçe Eğitimi | 66 | 161.20 | | | | |
| | İlköğretim Matematik Eğitimi | 49 | 215.90 | | | | |
| | Sınıf Eğitimi | 36 | 222.51 | | | | |
| | Sosyal Bilgiler Eğitimi | 55 | 241.08 | | | | |
| Yazma | Psikolojik Danışma ve Rehberlik | 144 | 142.59 | 51.07 | 5 | .00* | 1-2<br>1-4<br>1-5<br>1-6<br>3-6 |
| | Okul Öncesi Eğitimi | 19 | 230.42 | | | | |
| | Türkçe Eğitimi | 66 | 173.87 | | | | |
| | İlköğretim Matematik Eğitimi | 49 | 213.09 | | | | |
| | Sınıf Eğitimi | 36 | 229.01 | | | | |
| | Sosyal Bilgiler Eğitimi | 55 | 239.86 | | | | |
| Toplam | Psikolojik Danışma ve Rehberlik | 144 | 144.56 | 50.96 | 5 | .00* | 1-4<br>1-5<br>1-6<br>3-5<br>3-6 |
| | Okul Öncesi Eğitimi | 19 | 225.79 | | | | |
| | Türkçe Eğitimi | 66 | 167.92 | | | | |
| | İlköğretim Matematik Eğitimi | 49 | 214.47 | | | | |
| | Sınıf Eğitimi | 36 | 228.08 | | | | |
| | Sosyal Bilgiler Eğitimi | 55 | 242.82 | | | | |

*p<.05

Tablo 3'e göre katılımcı öğretmen adaylarının öğrenim gördükleri anabilim dallarına göre, eğitim programı okuryazarlığı düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır ($\chi^2_{(okuma)}$ =43.43, $\chi^2_{(yazma)}$=51.07, $\chi^2_{(toplam)}$=50.96, p<.05). Bu anlamlı farklılıkların hangi anabilim dalları arasında olduğunu tespit etmek amacıyla Mann Whitney U testi uygulanmıştır. Bu süreçte tip 1 hataları kontrol altında tutmak için Bonferroni uyarlaması yapılmış, anlamlılık düzeyi .008 olarak belirlenmiştir (.05/6=.008). Yapılan analizler sonucunda; PDR ile

İlköğretim Matematik, Sınıf ve Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD'de öğrenim gören öğretmen adaylarının Eğitim Programı Okuryazarlığı Ölçeği'nin "okuma" ve "yazma" alt boyutuna ve ölçek toplamına yönelik okuryazarlık düzeyleri arasında PDR aleyhine anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç PDR ABD'de öğrenim gören öğrencilerin eğitim programı okuryazarlık düzeylerinin İlköğretim Matematik, Sınıf ve Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD'lerinde öğrenim gören öğretmen adaylarına göre daha düşük olduğunu göstermektedir. Ölçeğin alt boyutları ve geneline yönelik öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlığı düzeyleri arasında anlamlı farklılık bulunan diğer ABD ise Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD'dir. Sıra ortalamaları dikkate alındığında Türkçe Eğitimi ABD'de öğrenim gören öğretmen adaylarının (Mean $Rank_{okuma}$=48.87, Mean $Rank_{yazma}$=50.83 ve Mean $Rank_{toplam}$=49.69; p<.008) eğitim programı okuryazarlığı düzeylerinin Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD'de (Mean $Rank_{okuma}$=75.55, Mean $Rank_{yazma}$=73.20 ve Mean $Rank_{toplam}$=74.57; p<.008) öğrenim gören öğretmen adaylarına göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Türkçe ve Sınıf Eğitimi ABD'de öğrenim gören öğretmen adaylarının ise Eğitim Programı Okuryazarlığı Ölçeği'nin "okuma" alt boyutu ile ölçeğin geneline yönelik okuryazarlık düzeyleri arasında anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda bu anlamlı farkın Sınıf Eğitimi ABD öğretmen adayları lehine olduğu tespit edilmiştir. Tablo 3 incelendiğinde, Eğitim Programı Okuryazarlığı Ölçeği'nin "okuma" boyutu kapsamında Türkçe Eğitimi ile İlköğretim Matematik Eğitimi ABD öğretmen adaylarının okuryazarlık düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Sıra ortalamaları dikkate alındığında bu anlamlı farkın Matematik Eğitimi ABD öğretmen adayları lehine olduğu tespit edilmiştir (Mean $Rank_{Matematik}$=68,85, Mean $Rank_{Türkçe}$=49.95). Ayrıca ölçeğin "yazma" alt boyutu kapsamında PDR ile Okul Öncesi Eğitimi ABD öğretmen adayları arasında görülen anlamlı farklılığın, analiz sonuçlarına göre, Okul Öncesi Eğitimi ABD lehine olduğu belirlenmiştir (Mean $Rank_{PDR}$=79.34, Mean $Rank_{Okul\ Ö.}$=102.16).

Tablo 4'te katılımcı öğretmen adaylarının sınıf düzeylerine göre eğitim programı okuryazarlığı düzeyleri arasındaki farka yönelik t testi analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4. Sınıf düzeylerine göre öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlık düzeyleri

| **Boyutlar** | **Sınıf Düzeyi** | **N** | $\overline{X}$ | **ss** | **sd** | **t** | **p** |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Okuma | 3. sınıf | 284 | 3.53 | .66 | 191.586 | -3.932 | **.00*** |
| | 4. sınıf | 85 | 3.78 | .47 | | | |
| Yazma | 3. sınıf | 284 | 3.45 | .67 | 181.517 | -4.377 | **.00*** |
| | 4. sınıf | 85 | 3.75 | .51 | | | |
| **Toplam** | 3. sınıf | 284 | 3.49 | .64 | 195.710 | -4.464 | **.00*** |
| | 4. sınıf | 85 | 3.77 | .45 | | | |

*p<.05

Tablo 4'e göre araştırmaya katılan öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlık düzeyleri sınıf düzeylerine göre anlamlı farklılık göstermektedir (p<.05). Aritmetik ortalamalar dikkate alındığında bu anlamlı farklılık ölçeğin alt boyutları ve geneli kapsamında 4. sınıf lehinedir. Bu sonuç, katılımcı 4. sınıf öğrencilerinin eğitim programı okuryazarlık düzeylerinin 3. sınıf düzeyindeki öğrencilere göre daha yüksek olduğunu göstermektedir.

**SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER**

Öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelendiği bu araştırmanın sonucunda, araştırmaya katılan öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlık düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bu sonuç, eğitim programlarını öğrenme-öğretme ortamında uygulayacak olan öğretmen adaylarının; program rehberliğinden yararlanabilmesi, program amaçlarının tespitini yapabilmesi ve bu amaçlara ulaşabilmek adına içerikte hangi tür bilgilerin yer aldığı ve bu bilgilerin nasıl öğrenileceği/öğretileceğinin farkındalığına sahip olması, öğrenenlerin ve programın amaca ulaşma durumunu belirleyebilmesi açısından olumlu bir durumdur. Eğitim programı, amaçlı eğitimin olmazsa olmaz temel öğesidir. Eğitim süreci kapsamında bireye asıl nitelik kazandıran en önemli değişken eğitim programıdır. Bu nedenle etkili ve verimli bir eğitim-öğretim için eğitim programlarının uygulanması bakımından öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının program okuryazarı olmaları önemlidir (Akpınar, 2017, s.14). Literatürde bu araştırmanın sonucu ile benzer olarak öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlık düzeylerinin yüksek olduğu bulgusuna ulaşan araştırma sonuçlarına rastlanmaktadır (Aslan ve Gürlen, 2019; Erdem ve Eğmir, 2018; Süral ve Dedebali, 2018; Kana, Aşçı, Zorlu-Kana, Elkıran, 2018).

Bu araştırmanın sonucunda öğretmen adaylarının cinsiyetlerine göre eğitim programı okuryazarlık düzeylerinin anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Bu bulgu, katılımcı bayan ve erkek öğretmen adaylarının program okuryazarlık düzeylerinin benzer olduğunu ifade etmektedir. Bu bulgunun olası nedeni, öğretmen adaylarının henüz tümüyle aktif olarak öğretmenlik mesleğini icra etmeye başlamamış olmaları olabilir. Hizmet sürecindeki öğretmenlerin cinsiyet değişkenine göre okuma ve yazma, planlama vb. çeşitli boyutlara ilişkin eğitim programı okuryazarlık düzeylerinin farklılaşması beklenen bir olasılıktır. Nitekim Eskiocak (2005) çalışmasında kadın öğretmenlerin eğitim programını planlama aşamasında erkek öğretmenlerden daha yüksek ortalamaya sahip olduğunu tespit etmiştir. Eğitim programının "okuma" boyutu, öğretmenlerin programın öğelerini anlamlandırma becerisini yansıtmaktadır. Bir eğitim programının sahip olması gereken en önemli özelliklerden biri programın uygulayıcılara yardımcı olabilecek şekilde açık ve anlaşılır bir yapıda olmasıdır (Akpınar, 2017, s.14). Dolayısıyla programı okuyan herkesin programın genel yapısını ve öğelerini benzer şekilde anlamlandırmaları gerekmektedir. Bu doğrultuda öğretmen adaylarının veya öğretmenlerin cinsiyet açısından eğitim programının "okuma" okuma alt boyutuna yönelik okuryazarlık düzeylerinin anlamlı bir farklılığa yol açmaması kabul edilebilinir. Ancak programı yazma ve planlama boyutunda öğretmenler, program öğelerini eğitim programının "esneklik" ilkesinden yararlanarak kendi bağlamlarına uygun bir şekilde, programın öğeleri arasındaki ilişkileri de göz önünde bulundurarak tasarlayacaklardır. İşte bu noktada öğretmenlerin cinsiyet, mesleki kıdem vb. değişkenler açısından program okuryazarlık düzeylerinin farklılaşması olası bir durumdur. Gelecekte yapılacak olan benzer çalışmalarda nicel veri toplama araçlarının yanı sıra nitel veri toplama araçlarından da yararlanılarak bayan ve erkek öğretmenlere uyguladıkları eğitim programını okuma ve yazma okuryazarlık düzeyleri açısından kendilerini ne derece yeterli gördükleri, bu yeterlilik düzeylerine nasıl eriştikleri veya yeterlik düzeylerini arttırıcı hangi çalışmalarda bulunduklarına dair açık uçlu soruların yöneltilmesi önerilmektedir. Böylelikle cinsiyet faktörünün programın okuryazarlığı üzerindeki etkisine yönelik daha geniş kapsamlı bilgiler elde edilebilinir.

Araştırmanın sonucunda araştırmaya katılan öğretmen adaylarının öğrenim gördükleri ABD değişkenine göre eğitim programı okuryazarlık düzeyleri arasında anlamı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda, bu anlamlı farklılığın ölçeğin alt boyutları ve

geneli kapsamında Psikolojik Danışma ve Rehberlik ABD öğrencileri alehine olduğu, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD öğrencilerinin ise lehine olduğu tespit edilmiştir. Esasen araştırmanın yürütüldüğü fakültede hem PDR hem de Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD öğretmen yetiştirme lisans öğretim programı kapsamında, diğer ABD'lerden farklı olarak, eğitimde program türlerinin, eğitim programı öğelerinin ve özelliklerinin ayrıntılı olarak ele alındığı "Program Geliştirme" adlı bağımsız bir ders yer almaktadır. Anabilim dalları arasında görülen bu anlamlı farklılığın; bölümler arası farklılık gösterebilen örtük programın etkisinden, dersi yürüten öğretim elemanlardan, sınıf mevcutlarından, öğretmen adaylarının derse yönelik tutumlarından, eğitim geçmişlerinden ve kişisel çalışmalarından kaynaklanmış olması olasıdır.

Araştırmanın sonucunda sınıf düzeyine göre katılımcı öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlık düzeylerinin anlamlı farklılık gösterdiği, 4. sınıf düzeyindeki adayların program okuryazarlık düzeylerinin 3. sınıf düzeyindeki adaylardan daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durum araştırmacılar için beklenen bir sonuçtur. 4.sınıf düzeyinde öğretmen adaylarının; Okul Deneyimi ve Öğretmenlik Uygulaması dersleri kapsamında bölümlerine yönelik hazırlanmış olan öğretim programlarını kısa süreli de olsa uygulama fırsatına kavuşmaları; Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi, İlköğretime Hazırlık ve İlköğretim Programları, Program Geliştirme vb. öğretmenlik meslek bilgisi kapsamındaki derslerin son sınıf düzeyinde yer alması gibi çeşitli nedenler araştırmadan böyle bir sonucun elde edilmesine yol açmış olabileceği düşünülmektedir. Süral ve Dedebali (2018) çalışmalarında, bu araştırmanın sonucuna benzer olarak, sınıf seviyelerine göre öğretmen adaylarının program okuryazarlık düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğunu ve bu farkın 4. sınıf seviyesindeki öğretmen adayları lehine olduğunu tespit etmişlerdir.

Dünya genelinde 21. yüzyıl becerileri olarak adlandırılan ve öğretmen yeterlikleri kapsamına alınan eğitim programı okuryazarlığı becerisinin gelişimi açısından öğretmen yetiştiren eğitim fakültelerine ve öğretim elemanlarına önemli sorumluluklar düşmektedir. Öğretmen adaylarının eğitim ve mesleki yaşamlarındaki başarılarının anahtarı olan program okuryazarlığı becerisinin edinimi için eğitim programının ne olduğunu anlamaları, programı analiz etmeleri, yorumlamaları ve çerçeve programa aykırı düşmeden yeniden tasarlamaları gerekmektedir. Bu amaçla öğretmen adaylarının bölümleri doğrultusunda eğitim programlarını incelemelerine, program öğelerini ve öğeler arasındaki bağlantıyı görmelerine, taslak nitelikte bir program tasarlama sürecinde bulunmalarına olanak sağlayabilecek öğretme-öğrenme ortamları yaratılması veya proje çalışmalarının geliştirilmesi önerilebilir. Bu amaçla "eğitimde program geliştirme", "eğitim programı modelleri", "program değerlendirme" vb. dersler öğretmen yetiştirme lisans öğretim programlarına dâhil edilebilir ve bu derslerin eğitim programları ve öğretim alan uzmanları tarafından sunulmasına imkân sağlanabilir.

## KAYNAKÇA


1. Akpınar, B. (2017). *Eğitimde program geliştirme ve değerlendirme*. Ankara: Data Yayıncılık.
2. Aslan, S. ve Gürlen, E. (2019). Ortaokul öğretmenlerinin program okuryazarlık düzeyleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi,* 20(1), 171-186.
3. Bolat, Y. (2017). Eğitim programı okuryazarlığı kavramı ve eğitim programı okuryazarlığı ölçeği. *Turkish Studies,* 12(18), 121-138.
4. Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.

5. Can, A. (2014). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Ankara: Pegem Akademi.
6. Demirel, Ö. (2009). *Eğitimde program geliştirme kuramdan uygulamaya*. Ankara: Pegem Akademi.
7. Erdem, C. ve Eğmir, E. (2018). Öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlığı düzeyleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2),123-138.
8. Ertürk, S. (2013). Eğitimde "program" geliştirme. Ankara: Edge Akademi.
9. Eskiocak, S. (2005). *Sınıf öğretmenlerinin öğretimi planlama aşamasında karar verme sürecine etki eden etmenlerin analizi. (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
10. Kana, F., Aşçı, E., Zorlu-Kana, H. ve Elkıran, M. Y. (2018). Türkçe öğretmeni adaylarının eğitim programı okuryazarlık düzeyleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(80), 233-245.
11. Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
12. Süral, S. ve Dedebali, N. C. (2018). Study of curriculum literacy and information literacy levels of teacher candidates in department of social sciences education. *European Journal of Educational Research,* 7(2): 303-317.
13. Tan, Ş. (2006). *Öğretimde planlama ve değerlendirme*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

# TÜRKÇE ÖĞRETMENLERİNİN ÖLÇME–DEĞERLENDİRME ARAÇLARINA YÖNELİK YETERLİK ALGILARININ BELİRLENMESİ

**Dr. Öğr. Üyesi Şule FIRAT DURDUKOCA**
Kafkas Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

## ÖZET

Bu araştırmanın amacı orta öğretim kademesinde görev yapan Türkçe öğretmenlerinin ölçme-değerlendirme araçlarına yönelik yeterlik algılarını belirmek ve bu algıların çeşitli değişkenlere göre farklılaşma durumunu incelemektir. Araştırma betimsel bir çalışma olup tarama modeli kullanılarak yürütülmüştür. Çalışma grubunu 120 Türkçe öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri araştırmacı tarafından hazırlanan "Ölçme-Değerlendirmeye Yönelik Yeterlik Algısı Anketi" kullanılarak toplanmıştır. Sonuç olarak; katılımcı öğretmenlerin geleneksel ölçme-değerlendirme araçlarının hazırlanması, uygulanması ve puanlanmasına yönelik yeterlik algılarının oldukça yüksek düzeyde olduğu, ancak alternatif ölçme-değerlendirme araçlarının hazırlanması/uygulanması/puanlanmasına yönelik yeterlik algılarının ölçme aracının türüne göre farklılaştığı tespit dilmiştir. Katılımcı Türkçe öğretmenlerinin hizmet yıllarına, ölçme-değerlendirmeye yönelik hizmet içi eğitim alma durumlarına, görev yaptıkları okulun bulunduğu çevrenin sosyo-ekonomik düzeyine göre, bazı ölçme-değerlendirme araçlarının seçimi/uygulanması/puanlanması açısından yeterlik algılarının anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

**Anahtar kelimeler:** Eğitim Programı, ölçme-değerlendirme, türkçe öğretmenleri

# DETERMINATION OF QUALITY PERCEPTIONS OF TURKISH TEACHERS FOR MEASUREMENT-EVALUATION TOOLS

## ABSTRACT

The aim of this study is to determine the perception of competence of Turkish teachers working in secondary education in terms of measurement and evaluation tools and to examine the differentiation of these perceptions according to various variables. The research is a descriptive study and it was carried out using a scanning model. The study group consists of 120 Turkish teachers. The data of the study was collected by using the "Competence Perception Questionnaire for Measurement-Evaluation" prepared by the researcher. As a result; It was stated that the participant teachers' perceptions of competence regarding the preparation, implementation and scoring of traditional assessment and evaluation tools were quite high, but that the perception of adequacy for the preparation/implementation/scoring of alternative assessment and assessment tools differed according to the type of measuring instrument. It was determined that the perceptions of proficiency in terms of selection/ implementation/scoring of some assessment tools differed significantly according to the years of service of the participating teachers, the status of receiving in-service training for the assessment and the socio-economic level of the school in which they work,

**Keywords:** Curriculum, measurement and evaluation, turkish teachers

## GİRİŞ

"Öğrenene okulda veya okul dışında planlanmış etkinlikler yolu ile sağlanan öğrenme yaşantıları düzeneği" (Demirel, 2017, s.4) olarak tanımlanan eğitim programının; hedef, içerik, öğretme-öğrenme süreci ile ölçme-değerlendirme olmak üzere dört öğesi bulunmaktadır. Bu öğelerden ölçme-değerlendirme, programın hedeflediği davranışlara öğrencilerin ulaşıp ulaşmadığının gözlenerek belirlenmesi (Görgen, 2014, s.12) sürecini ifade etmektedir. Ölçme-değerlendirme süreci sonunda elde edilen sonuçlar; öğrenci, öğretmen ve öğretim hakkında önemli bilgiler sunarak eğitim için kalite kontrol görevi görmektedir. Öğrencinin hedeflerler doğrultusunda ulaştığı düzey, öğrenme eksiklikleri ve yanlışlıkları, öğretim programlarının sağlamlılık ve işe yararlığı, öğretim hizmetinin niteliği, öğretmenlerin öğretme görevlerindeki gelişimleri ölçme-değerlendirme süreci ile belirlenebilmektedir (Akpınar, 2017, s.168).

Ölçme-değerlendirme sürecinin düzenlenmesinde, ölçme-değerlendirme işleminin hangi amaçla yapılacağının, bu amaç doğrultusunda hangi ölçme ve değerlendirme yöntemlerinin, geçerli ve güvenilir araçların kullanılacağının belirlenmesi gereklidir. Uygulama sürecinde ise uygulayıcıların ölçme-değerlendirme araçlarını hazırlayabilme, uygulayabilme ve puanlayabilme yeterliklerine sahip olmaları gereklidir. Bu düzenleme ve uygulama ilkeleri dikkate alındığı ölçüde ölçme-değerlendirme sürecinin başarıyla tamamlanması mümkün olabilir. Ölçme-değerlendirme araçlarının; teorik özellikleri ve amaçları, öğrenenlere, öğrenme sürecine, öğrenme sürecini değerlendirenlere katkıları ne olursa olsun uygulamadaki başarısı, uygulayıcının bu araçların nasıl hazırlanacağı, uygulanacağı ve puanlanacağı konusundaki yeterlik düzeyi ile yakından ilişkilidir. Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı [MEB] (2019) güncellediği öğretim programlarında, ölçme-değerlendirme sürecinde azami çeşitlilik ve esneklik anlayışı ile hareket edilmesi gerektiğinin şart olduğunu, öğretim programlarının bu açıdan bir yol gösterici olduğunu, ölçme-değerlendirme uygulamalarının etkililiğini sağlamada önceliğin öğretim programlarından değil öğretmenlerden beklenildiğini, ölçme ve değerlendirme uygulamalarının eğitim süreci boyunca yapılacağını, çok odaklı ölçme-değerlendirme uygulamalarının yapılması gerektiğini açıkça ifade etmiştir. Bu durumda ölçme-değerlendirme sürecinin sağlıklı olarak yürütülmesinden, bu süreçte öğrenenlerin gelişim düzeylerini -bireysel farklılıklarını dikkate alacak şekilde- farklı ve birden fazla ölçme-değerlendirme aracı kullanarak değerlendirmekten öğretmenlerin öncelikli sorumlu kişiler olduğu yorumu yapılabilinir. Bu nedenle çeşitli ölçme-değerlendirme araçlarının seçimi, hazırlanması, uygulanması, puanlanması konularında öğretmenlerin kendilerini ne derece yeterli olarak algıladıklarının belirlenmesi öğretim programlarının uygulanabilirliği, başarısı, öğretmen niteliklerinin tespiti, öğretmenlerin hizmet içi eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi vb. açılardan önemli ve gereklidir.

MEB, öğretmenlik mesleği genel yeterlikleri kapsamında tüm öğretmenlerin ölçme-değerlendirme yöntem, teknik ve araçlarını amacına uygun olarak kullanmaları gerektiğini belirtmiştir (MEB, 2017). Dil becerilerinin ve yeterliliklerinin geliştirilmesini, diğer tüm alanlarda öğrenme, kişisel ve sosyal gelişme ile mesleki becerileri edinmenin ön şartı olarak kabulü doğrultusunda hazırlanan Türkçe dersi öğretim programını (MEB,2019) uygulayacak olan Türkçe öğretmenlerinin, programın hedeflerine ulaşma düzeylerinin belirlenmesi sürecinde, programda önerilen veya uygulanmak üzere kendilerince tercih edecekleri ölçme ve değerlendirme araçları konusundaki yeterlik algıları incelenmeye değer görülmektedir. Bu doğrultuda bu araştırmanın ana amacı Türkçe öğretmenlerinin ölçme-değerlendirme araçlarına yönelik yeterlik algılarını belirlemek ve bu algıların çeşitli değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmama durumunu incelemektir.

## YÖNTEM

### *Araştırmanın modeli*

Araştırma betimsel bir çalışma olup tarama modeli kullanılarak yürütülmüştür. Betimsel araştırmalar verilen bir durumu olabildiğince tam ve dikkatli bir şekilde tanımlar. Eğitim alanındaki araştırmalarda yaygın olarak betimsel yöntem tarama çalışmaları kullanılmaktadır. Çünkü araştırmacılar bireylerin, grupların veya fiziksel ortamın özelliklerini özetlemektedirler. Tarama modeli ise bir grubun belirli özelliklerini belirlemek için verilerin toplanmasını amaçlayan çalışmalardır (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2017).

### *Araştırmanın çalışma grubu*

Araştırmanın çalışma grubunu Kars il merkezinde orta öğretim kademesinde görev yapan ve araştırmaya gönüllü olarak katılmak isteyen 120 Türkçe öğretmeni oluşturmaktadır. Çalışma grubunu oluşturan öğretmenlerin seçiminde amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme tekniği kullanılmıştır. Öğretmenlerin hizmet yılları, görev yeri özellikleri (düşük, orta, yüksek sosyo-ekonomik özelliğe sahip bölgelerdeki okullar) ve ölçme-değerlendirme yöntem ve araçlarına yönelik hizmet içi eğitim alıp almama değişkenleri çeşitlilik türleri olarak belirlenmiştir. Katılımcı öğretmenlerin % 12'si (n=14) 1-5 yıl, %26'sı (n=31) 6-10 yıl, %37'si (n=45) 11-15 yıl ve %25'i (n=30) 16 yıl ve üstü hizmet yılına sahiptiler. Ayrıca öğretmenlerin %35'i (n=42) düşük, %45'i (n=54) orta ve %20'u (n=24) yüksek sosyo-ekonomik özelliklere sahip semtlerdeki okullarda görev yapmaktadırlar. Öğretmenlerin %78'i (n=94) ölçme ve değerlendirme araç, yöntem ve tekniklerine yönelik hizmet içi eğitim almadıklarını belirtmişlerdir.

### *Araştırmanın veri toplama aracı*

Araştırmanın verileri; araştırmacı tarafından hazırlanan "Ölçme - Değerlendirmeye Yönelik Yeterlik Algısı Anketi" kullanılarak toplanmıştır. Anket üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların kişisel bilgilerini belirlemek amacıyla hazırlanmış sorular yer almaktadır. Anketin ikinci bölümü katılımcıların ölçme-değerlendirme yöntem ve tekniklerinin belirlenmesi aşamasında dikkate alınan ölçütlere göre ölçme araçların seçimi/kullanımı/puanlamasına yönelik yeterliklerini belirlemeyi amaçlayan sorulardan oluşmaktadır. Üçüncü bölüm ise katılımcıların, öğrenenlerin kazanımlara ulaşma derecelerini belirleyecek geleneksel ve alternatif ölçme ve değerlendirme araçlarının; hazırlanması, uygulanması ve puanlanması açısından yeterliklerini belirlemeyi amaçlayan sorulardan oluşmaktadır.

Veri toplama aracının oluşturulması sürecinde ilgili alanyazın taraması yapılarak benzer araştırmalarda kullanılmak üzere hazırlanmış veri toplama araçları (Banoğlu, 2009; Nartgün, 2008; Fer, Bulut ve Dikmen, 2005, Akt:Dikmen, 2008; Karaca,2003;)incelenmiştir. Ardından anketin I. ve II. bölümlerinde yer alan anket maddeleri oluşturulmuş ve ölçme-değerlendirme alan uzmanlarının görüşüne sunulmuştur. Uzman görüşünün ardından ankete son şekli verilmiş ve pilot uygulaması araştırmanın çalışma grubu dışında kalan 15 Türkçe öğretmeni üzerinde gerekleştirilmiştir. Öğretmenlerden gelen dönütler üzerine anketin üçüncü bölümüne 5 madde daha ilave edilmiş ve toplam 26 maddelik anket formu oluşturulmuştur. 5'li likert tipinde tasarlanan anketin, madde bazında analizleri gerçekleştirileceğinden, elde edilen puanların güvenirliğine yönelik Cronbach-alpha gibi istatistiksel bir analiz gerçekleştirilmemiştir.

### *Verilerin analizi*

Araştırma verilerinin analizinde SPSS 17 paket programı kullanılmış, frekans, yüzde, aritmetik ortalama ve ki-kare analizleri yapılmıştır.

## BULGULAR

Aşağıda katılımcı Türkçe öğretmenlerinin "Ölçme-Değerlendirmeye Yönelik Yeterlik Algısı Anketine" verdikleri yanıtların analiz sonuçları yer almaktadır.

Tablo 1. Türkçe Öğretmenlerinin ölçme-değerlendirme araçlarına yönelik yeterlik algıları

| | | | YETERLİK DÜZEYLERİ | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | Tam | | Oldukça | | Orta | | Az | | Hiç | |
| | | | N | % | N | % | N | % | N | % | N | % |
| 1. | Dersin kazanımlarının yapısına uygun ölçme ve değerlendirme araçlarını | Seçebilirim | 59 | 49.2 | 41 | 34.2 | 20 | 16.6 | | | | |
| | | Uygulayabilirim | 61 | 50.8 | 48 | 40 | 11 | 9.2 | | | | |
| | | Puanlayabilirim | 68 | 56.7 | 45 | 37.5 | 7 | 5.8 | | | | |
| 2. | Dersin konusuna uygun ölçme ve değer. araçlarını | Seçebilirim | 75 | 62.5 | 41 | 34.2 | 4 | 3.3 | | | | |
| | | Uygulayabilirim | 75 | 62.5 | 31 | 25.8 | 14 | 11.7 | | | | |
| | | Puanlayabilirim | 71 | 59.2 | 34 | 28.3 | 15 | 12.5 | | | | |
| 3. | Dersin öğretme-öğrenme sürecine uygun ölçme ve değer. araçlarını | Seçebilirim | 78 | 65.0 | 32 | 26.7 | 10 | 8.3 | | | | |
| | | Uygulayabilirim | 86 | 71.7 | 21 | 17.5 | 13 | 10.8 | | | | |
| | | Puanlayabilirim | 89 | 74.2 | 17 | 14.2 | 14 | 11.6 | | | | |
| 4. | Öğrencilerin gelişimsel özelliklerine uygun ölçme ve değer. araçlarını | Seçebilirim | 79 | 65.8 | 30 | 25 | 11 | 9.2 | | | | |
| | | Uygulayabilirim | 120 | 100 | | | | | | | | |
| | | Puanlayabilirim | 120 | 100 | | | | | | | | |
| 5. | Çoktan seçmeli test | Hazırlayabilirim | 115 | 95.8 | 4 | 3.3 | 1 | .8 | | | | |
| | | Uygulayabilirim | 120 | 100 | | | | | | | | |
| | | Puanlayabilirim | 120 | 100 | | | | | | | | |
| 6. | Açık uçlu soru | Hazırlayabilirim | 120 | 100 | | | | | | | | |
| | | Uygulayabilirim | 120 | 100 | | | | | | | | |
| | | Puanlayabilirim | 120 | 100 | | | | | | | | |
| 7. | Eşleştirme tipi soru | Hazırlayabilirim | 115 | 95.8 | 5 | 4.2 | | | | | | |
| | | Uygulayabilirim | 120 | 100 | | | | | | | | |
| | | Puanlayabilirim | 120 | 100 | | | | | | | | |
| 8. | Boşluk doldurma tipi soru | Hazırlayabilirim | 111 | 92.5 | 9 | 7.5 | | | | | | |
| | | Uygulayabilirim | 120 | 100 | | | | | | | | |
| | | Puanlayabilirim | 120 | 100 | | | | | | | | |
| 9. | Doğru/yanlış tipi soru | Hazırlayabilirim | 120 | 10( | | | | | | | | |
| | | Uygulayabilirim | 120 | 100 | | | | | | | | |
| | | Puanlayabilirim | 120 | 100 | | | | | | | | |
| 10. | Sözlü sınav soruları | Hazırlayabilirim | 120 | 10( | | | | | | | | |
| | | Uygulayabilirim | 120 | 100 | | | | | | | | |
| | | Puanlayabilirim | 120 | 100 | | | | | | | | |
| 11. | Performans görevleri | Seçebilirim | 115 | 95.8 | 5 | 4.2 | | | | | | |
| | | Uygulayabilirim | 120 | 100 | | | | | | | | |
| | | Puanlayabilirim | 106 | 88.3 | 10 | 8.3 | 4 | 3.3 | | | | |
| 12. | Kavram haritaları | Hazırlayabilirim | 45 | 37.5 | 42 | 35 | 28 | 23.3 | 5 | 4.2 | | |
| | | Uygulayabilirim | 53 | 44.2 | 49 | 40.8 | 18 | 15.0 | | | | |
| | | Puanlayabilirim | 1 | .8 | 11 | 9.2 | 63 | 52.5 | 33 | 27.5 | 12 | 10.0 |
| 13. | Tanılayıcı dallanmış ağaç | Hazırlayabilirim | 13 | 10.8 | 16 | 13.3 | 30 | 25.0 | 58 | 48.3 | 3 | 2.5 |
| | | Uygulayabilirim | 66 | 55 | 29 | 24.2 | 21 | 17.5 | 4 | 3.3 | | |
| | | Puanlayabilirim | 5 | 4.2 | 13 | 10.8 | 80 | 66.7 | 22 | 18.3 | | |
| 14. | Çalışma yaprağı | Hazırlayabilirim | 59 | 49.2 | 26 | 21.7 | 21 | 17.5 | 14 | 11.6 | | |
| | | Uygulayabilirim | 69 | 57.5 | 25 | 20.8 | 26 | 21.7 | | | | |
| | | Puanlayabilirim | 43 | 35.8 | 34 | 28.3 | 26 | 21.7 | 17 | 14.2 | | |

| | | | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 15. | Yapılandırılmış grid | Hazırlayabilirim | 4 | 3.3 | 16 | 13.3 | 30 | 25 | 46 | 38.3 | 24 | 20 |
| | | Uygulayabilirim | 12 | 10 | 19 | 15.8 | 42 | 35 | 45 | 37.5 | 2 | 1.7 |
| | | Puanlayabilirim | | | | | 20 | 16.7 | 33 | 27.5 | 67 | 55.8 |
| 16. | Kontrol listesi | Hazırlayabilirim | 19 | 15.8 | 65 | 54.2 | 36 | 30 | | | | |
| | | Uygulayabilirim | 42 | 35 | 78 | 65 | | | | | | |
| | | Puanlayabilirim | 32 | 26.7 | 62 | 51.7 | 23 | 19.2 | 3 | 2.5 | | |
| 17. | Dereceli puanlama anahtarı (Rublic) | Hazırlayabilirim | 25 | 20.8 | 59 | 49.2 | 10 | 8.3 | 24 | 20 | 2 | 1.7 |
| | | Uygulayabilirim | 38 | 31.7 | 48 | 40 | 22 | 18.3 | 12 | 10 | | |
| | | Puanlayabilirim | 56 | 46.7 | 60 | 50 | 4 | 3.3 | | | | |
| 18. | Proje görevleri | Seçebilirim | 81 | 67.5 | 39 | 32.5 | | | | | | |
| | | Uygulayabilirim | 116 | 96.7 | 4 | 3.3 | | | | | | |
| | | Puanlayabilirim | 116 | 96.7 | 4 | 3.3 | | | | | | |
| 19. | Portfolyo | Düzenleyebilirim | 81 | 67.5 | 27 | 22.5 | 12 | 10 | | | | |
| | | Uygulayabilirim | 108 | 90 | 12 | 10 | | | | | | |
| | | Değerlendirebilirim | 108 | 90 | 12 | 10 | | | | | | |
| 20. | Kelime ilişkilendirme testi | Hazırlayabilirim | 24 | 20 | 30 | 25 | 25 | 20.8 | 41 | 34.2 | | |
| | | Uygulayabilirim | 9 | 7.5 | 31 | 25.8 | 37 | 30.8 | 43 | 35.8 | | |
| | | Değerlendirebilirim | 12 | 10 | 16 | 13.3 | 43 | 35.8 | 49 | 40.8 | | |
| 21. | Gözlem formu | Hazırlayabilirim | 103 | 85.8 | 17 | 14.2 | | | | | | |
| | | Uygulayabilirim | 120 | 100 | | | | | | | | |
| | | Değerlendirebilirim | 115 | 95.8 | 5 | 4.2 | | | | | | |
| 22. | Görüşme formu | Hazırlayabilirim | 107 | 89.2 | 13 | 10.8 | | | | | | |
| | | Uygulayabilirim | 120 | 100 | | | | | | | | |
| | | Değerlendirebilirim | 111 | 92.5 | 9 | 7.5 | | | | | | |
| 23. | Poster | Hazırlayabilirim | 72 | 60 | 40 | 33.3 | 8 | 6.7 | | | | |
| | | Uygulayabilirim | 109 | 90.8 | 11 | 9.2 | | | | | | |
| | | Puanlayabilirim | 109 | 90.8 | 11 | 9.2 | | | | | | |
| 24. | Öz değerlendirme formu | Hazırlayabilirim | 79 | 65.8 | 39 | 32.5 | 2 | 1.7 | | | | |
| | | Uygulayabilirim | 117 | 97.5 | 3 | 2.5 | | | | | | |
| | | Puanlayabilirim | 97 | 80.8 | 23 | 19.2 | | | | | | |
| 25. | Grup değerlendirme formu | Hazırlayabilirim | 85 | 70.8 | 35 | 29.2 | | | | | | |
| | | Uygulayabilirim | 107 | 89.2 | 13 | 10.8 | | | | | | |
| | | Puanlayabilirim | 107 | 89.2 | 13 | 10.8 | | | | | | |
| 26. | Akran değerlendirme formu | Hazırlayabilirim | 83 | 69.2 | 30 | 25 | 7 | 5.8 | | | | |
| | | Uygulayabilirim | 102 | 85 | 15 | 12.5 | 3 | 2.5 | | | | |
| | | Puanlayabilirim | 102 | 85 | 17 | 14.2 | 1 | .8 | | | | |

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmaya katılan Türkçe öğretmenlerinin ölçme-değerlendirme yöntem ve tekniklerinin belirlenmesi aşamasında dikkate alınan ölçütlere göre ölçme-değerlendirme araçlarının seçimi/uygulanması/puanlanmasına yönelik yeterlik algılarını yansıtan anketin ikinci bölümü kapsamında, genel olarak yüksek düzeyde yeterlik algısına sahip oldukları görülmektedir. Öğretmenler; dersin kazanımların yapısına, dersin konusuna ve öğretme-öğrenme sürecine, öğrencilerin gelişimsel özelliklerine uygun ölçme- değerlendirme araçlarını seçebilme, uygulayabilme ve puanlayabilme açısından çoğunlukla "tam" düzeyinde yeterlik algısına sahip olduklarını ifade etmişlerdir.

Anketin üçüncü bölümünde çeşitli ölçme-değerlendirme araçlarının hazırlanması/ uygulanması ve puanlanması/değerlendirilmesine kapsamında katılımcı öğretmenlerin yeterlik algılarına yönelik görüşleri alınmış ve bu görüşün ölçme ve değerlendirme araçlarının türüne göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Tablo 1'e göre araştırmaya katılan Türkçe öğretmenlerinin; çoktan seçmeli test, açık uçlu, eşleştirme, boşluk doldurma, doğru-yanlış ve sözlü sınav tipi soruları kapsayan geleneksel ölçme-değerlendirme araçlarının hazırlanması, uygulanması ve puanlanmasına yönelik yeterlik algıları oldukça yüksek düzeydedir. Bu

kapsamda katılımcı öğretmenlerin tamamı (%100, n=120) çoktan seçmeli test, eşleştirme ve boşluk doldurma tipi soru hazırlayabileceklerine/puanlayabileceklerine yönelik "tam" düzeyinde; açık uçlu soru, doğru/yanlış tipi soru ve sözlü sınav sorularını ise hazırlayabileceklerine/ uygulayabileceklerine/puanlayabileceklerine yönelik "tam" düzeyinde yeterlik algısına sahip olduklarını belirtmişlerdir. Katılımcı öğretmenler alternatif ölçme-değerlendirme araçlarından; performans ve proje görevlerinin, portfolyoların, gözlem ve görüşme formlarının, posterlerin, öz, akran ve grup değerlendirme formalarının hazırlanması/seçilmesi, uygulanması ve puanlanması/değerlendirilmesi konusunda genel olarak yüksek düzeyde yeterlik algısına sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Bu kapsamda araştırmaya katılan öğretmenlerin tamamı (%100, n=120) performans görevlerini, gözlem ve görüşme formlarını uygulamaya yönelik "tam" düzeyinde yeterlik algısına sahip olduklarını belirtmişlerdir. Kavram haritalarının hazırlanması ve uygulanması konusunda katılımcı öğretmenlerin çoğunluğu "tam", puanlanması konusunda ise çoğunluğu "orta" (%52.5, n=63) düzeyde yeterlik algısına sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Tanılayıcı dallanmış ağaç ölçme-değerlendirme aracının; hazırlanması konusunda katılımcı öğretmenlerin çoğunluğu "az" (%48.3, n=58), uygulanması konusunda çoğunluğu "tam" (%55, n=66) ve puanlanması konusunda ise çoğunluğu "orta" (%66.7, n=80) düzeyde yeterlik algısına sahip olduklarını belirtmişlerdir. Alternatif ölçme-değerlendirme araçlarından yapılandırılmış gridlerin hazırlanması ve uygulanmasına yönelik katılımcı öğretmenlerin çoğunluğu "az", puanlanmasına yönelik ise çoğunluğu "hiç" (%55.8, n=67) düzeyinde yeterlik algısına sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Öğretmenler genel olarak kontrol listeleri ve rubliclerin hazırlanması, uygulanması ve puanlanmasına yönelik "oldukça" düzeyinde, kelime ilişkilendirme testlerinin hazırlanması, uygulanması ve puanlanmasına yönelik ise "az" düzeyinde yeterlik algısına sahip olduklarını belirtmişlerdir.

Tablo 2'de hizmet yılına göre, Türkçe öğretmenlerinin ölçme –değerlendirmeye yönelik yeterlik algılarına ilişkin bulgular sunulmaktadır.

Tablo 2. Hizmet yılına göre, Türkçe öğretmenlerinin ölçme –değerlendirmeye yönelik yeterlik algılarına ilişkin kay-kare analizi sonuçları

| Madde no | Kıdem | | Öğretmen görüşleri | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | Tam | Oldukça | Orta | $\chi^2$ | sd | p |
| 1. Dersin kazanımlarının yapısına uygun ölçme ve değerlendirme araçlarını seçebilirim | 1-5 yıl | N | 3 | 4 | 7 | 33.47 | 6 | .00 |
| | | % | 21.4 | 28.6 | 50 | | | |
| | 6-10 yıl | N | 11 | 17 | 3 | | | |
| | | % | 35.5 | 54.8 | 9.7 | | | |
| | 11-15 yıl | N | 20 | 15 | 10 | | | |
| | | % | 44.4 | 33.3 | 22.2 | | | |
| | 16 yıl ve üzeri | N | 25 | 5 | 0 | | | |
| | | % | 83.3 | 16.7 | .00 | | | |
| 14. Çalışma yaprağı uygulayabilirim | 1-5 yıl | N | 10 | 2 | 2 | 20.62 | 6 | .00 |
| | | % | 71.4 | 14.3 | 14.3 | | | |
| | 6-10 yıl | N | 21 | 9 | 1 | | | |
| | | % | 67.7 | 29 | 3.2 | | | |
| | 11-15 yıl | N | 24 | 12 | 9 | | | |
| | | % | 53.3 | 26.7 | 20 | | | |
| | 16 yıl ve üzeri | N | 14 | 2 | 14 | | | |
| | | % | 46.7 | 6.7 | 46.7 | | | |
| 16. Kontrol listesi uygulayabilirim | 1-5 yıl | N | 2 | 12 | | 10.03 | 3 | .01 |
| | | % | 14.3 | 85.7 | | | | |
| | 6-10 yıl | N | 8 | 23 | | | | |
| | | % | 25.8 | 74.2 | | | | |

| | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | 11-15 yıl | N | 15 | 30 | | | |
| | | % | 33.3 | 66.7 | | | |
| | 16 yıl ve üzeri | N | 17 | 13 | | | |
| | | % | 56.7 | 43.3 | | | |
| 18. Proje görevleri seçebilirim | 1-5 yıl | N | 6 | 8 | 8.20 | 3 | .04 |
| | | % | 42.9 | 57.1 | | | |
| | 6-10 yıl | N | 24 | 7 | | | |
| | | % | 77.4 | 22.6 | | | |
| | 11-15 yıl | N | 34 | 11 | | | |
| | | % | 75.6 | 24.4 | | | |
| | 16 yıl ve üzeri | N | 17 | 13 | | | |
| | | % | 56.7 | 43.3 | | | |
| 24. Öz değerlendirme formu puanlayabilirim | 1-5 yıl | N | 14 | 0 | 10.46 | 3 | .01 |
| | | % | 100 | | | | |
| | 6-10 yıl | N | 29 | 2 | | | |
| | | % | 93.5 | 6.5 | | | |
| | 11-15 yıl | N | 33 | 12 | | | |
| | | % | 73.3 | 26.7 | | | |
| | 16 yıl ve üzeri | N | 21 | 9 | | | |
| | | % | 70 | 30 | | | |

Tablo 2 incelendiğinde Türkçe öğretmenlerinin veri toplama aracının bazı maddelerine yönelik yeterlik algılarının hizmet yıllarına göre anlamlı farklılık gösterdiği görülmektedir ($\chi^2_{(1)}$ =33.47, $\chi^2_{(14)}$=20.62, $\chi^2_{(16)}$=10.03, $\chi^2_{(18)}$=8.20 ve $\chi^2_{(24)}$=10.46; p<.05). Anketin 1. maddesi olan "dersin kazanımlarının yapısına uygun ölçme ve değerlendirme araçlarını seçebilirim" maddesine; hizmet yılı 1-5 olan öğretmenlerin %50'si (n=7) "orta" düzeyde, 6-10 yıl arasında olan öğretmenlerin yaklaşık %55'i (n=17) "oldukça" düzeyinde, 11-15 yıl arasında olanların yaklaşık %44'ü (n=20) ve 16 yıl ve üzeri olanların ise %83'ü (n=25) "tam" düzeyinde yeterlik algısına sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Ölçme-değerlendirme araçlarından "çalışma yaprağını uygulayabilirim" maddesine hizmet yılı 1-5, 6-10 ve 11-15 yıl arasında olan öğretmenlerin çoğunluğu "tam" düzeyinde yanıt verirken 16 yıl üzeri olan öğretmenlerin çoğunluğu "tam" (n=14, %46.7) ve "orta" (n=14, %46.7) düzeyinde yanıt vermişlerdir. Anketin "kontrol listesi uygulayabilirim" maddesine yönelik 16 yıl ve üzeri hizmet yılına sahip öğretmenlerin yaklaşık %57'si "tam" düzeyinde yeterlik algısına sahip olduklarını belirtmişlerdir. Tablo 2'ye göre hizmet yılı azaldıkça katılımcı öğretmenlerin kontrol listesi uygulayabilme konusundaki yeterlik algıları da azalmaktadır. 11-15 yıl arasında hizmet yılına sahip öğretmenlerin %33'ü (n=15), 6-10 yıl arasında olan öğretmenlerin %26'sı (n=8) ve 1-5 yıl arasında olan öğretmenlerin yaklaşık %14'ü (n=2) ölçme-değerlendirme araçlarından kontrol listelerinin uygulanmasına yönelik "tam" düzeyinde yeterlik algısına sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Anketin 18. maddesi olan "proje görevleri seçebilirim" maddesine yönelik hizmet yılı 1-5 arasında olan öğretmenlerin çoğunluğu (%57.1, n=8) "oldukça" düzeyinde yeterlik algısına sahip olduklarını belirtirken; 6-10, 11-15, 16 ve üzeri hizmet yılına sahip olan öğretmenlerin ise çoğunluğu "tam" düzeyinde yeterlik algısına sahip olduklarını belirtmişlerdir. "Öz değerlendirme formunu puanlayabilirim" maddesine yönelik (madde 24); 1-5 yıl arasında hizmet yılı öğretmenlerin %100'ü (n=14) "tam" düzeyinde yeterlik algısına sahip olduklarını belirtirken 6-10 yıl arasında hizmet yılı olan öğretmenlerin %93.5'i (n=29), 11-15 yıl arasında hizmet yılına sahip öğretmenlerin %73'ü (n=33), 16 ve üzeri hizmet yılı olan öğretmenlerin ise %70'i (n=20) aynı düzeyde yeterlik algısına sahip olduklarını ifade etmişlerdir.

Aşağıda sunulan Tablo 3'de ölçme-değerlendirme yöntem ve araçlarına yönelik hizmet içi eğitim alıp almama değişkenine göre, katılımcı Türkçe öğretmenlerinin ölçme–değerlendirmeye yönelik yeterlik algılarına ilişkin bulgular sunulmaktadır.

Tablo 3. Hizmet içi eğitim alma durumuna göre, Türkçe öğretmenlerinin ölçme-değerlendirmeye yönelik yeterlik algılarına ilişkin kay-kare analizi sonuçları

| Madde no | Hizmet içi eğitim durumu | | Öğretmen görüşleri | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | Tam | Oldukça | Orta | Az | $\chi^2$ | sd | p |
| 1. Dersin kazanımlarının yapısına uygun ölçme ve değerlendirme araçlarını seçebilirim | Almadım | N | 36 | 38 | 20 | | 20.93 | 2 | .00 |
| | | % | 38.3 | 40.4 | 21.3 | | | | |
| | Aldım | N | 23 | 3 | 0 | | | | |
| | | % | 88.5 | 11.5 | | | | | |
| 2. Dersin konusuna uygun ölçme ve değer. araçlarını puanlayabilirim | Almadım | N | 49 | 30 | 15 | | 9.74 | 2 | .00 |
| | | % | 52.1 | 31.9 | 16 | | | | |
| | Aldım | N | 22 | 4 | 0 | | | | |
| | | % | 84.6 | 15.4 | | | | | |
| 14. Çalışma yaprağı uygulayabilirim | Almadım | N | 55 | 23 | 16 | | 7.14 | 2 | .02 |
| | | % | 58.5 | 24.5 | 17 | | | | |
| | Aldım | N | 14 | 2 | 10 | | | | |
| | | % | 53.8 | 7.7 | 38.5 | | | | |
| 16. Kontrol listesi hazırlayabilirim | Almadım | N | 7 | 52 | 35 | | 26.94 | 2 | .00 |
| | | % | 7.4 | 55.3 | 37.2 | | | | |
| | Aldım | N | 12 | 13 | 1 | | | | |
| | | % | 46.2 | 50 | 3.8 | | | | |
| 19. Portfolyo düzenleyebilirim | Almadım | N | 68 | 21 | 5 | | 11.01 | 2 | .00 |
| | | % | 72.3 | 22.3 | 5.3 | | | | |
| | Aldım | N | 13 | 6 | 7 | | | | |
| | | % | 50 | 23.1 | 26.9 | | | | |
| 20. Kelime ilişkilendirme testi hazırlayabilirim | Almadım | N | 24 | 30 | 20 | 20 | 36.07 | 3 | .00 |
| | | % | 25.5 | 31.9 | 21.3 | 21.3 | | | |
| | Aldım | N | 0 | 0 | 5 | 21 | | | |
| | | % | 0 | 0 | 19.2 | 80.8 | | | |
| 21. Kelime ilişkilendirme testi uygulayabilirim | Almadım | N | 9 | 28 | 22 | 35 | 13.11 | 3 | .00 |
| | | % | 9.6 | 29.8 | 23.4 | 37.2 | | | |
| | Aldım | N | 0 | 3 | 15 | 8 | | | |
| | | % | | 11.5 | 57.7 | 30.8 | | | |
| 22. Gözlem formu değerlendirebilirim | Almadım | N | 94 | 0 | | | | 1 | .00 |
| | | % | 100 | | | | | | |
| | Aldım | N | 21 | 5 | | | | | |
| | | % | 80.8 | 19.2 | | | | | |
| 23. Görüşme formu hazırlayabilirim | Almadım | N | 91 | 3 | | | | 1 | .00 |
| | | % | 96.8 | 3.2 | | | | | |
| | Aldım | N | 16 | 10 | | | | | |
| | | % | 61.5 | 38.5 | | | | | |
| 24. Görüşme formu değerlendirebilirim | Almadım | N | 92 | 2 | | | | 1 | .00 |
| | | % | 97.9 | 2.1 | | | | | |
| | Aldım | N | 19 | 7 | | | | | |
| | | % | 73.1 | 26.9 | | | | | |
| 25. Öz değerlendirme formu uygulayabilirim | Almadım | N | 94 | 0 | | | | 1 | .00 |
| | | % | 100 | | | | | | |
| | Aldım | N | 23 | 3 | | | | | |
| | | % | 88.5 | 11.5 | | | | | |
| 26. Grup değerlendirme formu hazırlayabilirim | Almadım | N | 74 | 20 | | | | 1 | .00 |
| | | % | 78.7 | 21.3 | | | | | |
| | Aldım | N | 11 | 15 | | | | | |

| | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | % | 42.3 | 57.7 | | | | |
| 27. Akran değerlendirme formu hazırlayabilirim | Almadım | N | 72 | 19 | 3 | 12.63 | 2 | .00 |
| | | % | 76.6 | 20.2 | 3.2 | | | |
| | Aldım | N | 11 | 11 | 4 | | | |
| | | % | 42.3 | 42.3 | 15.4 | | | |

Tablo 3 incelendiğinde "Ölçme-Değerlendirmeye Yönelik Yeterlik Algısı Anketi"nin bazı maddelerine ilişkin katılımcı Türkçe öğretmenlerinin ölçme-değerlendirme yöntem ve araçlarına yönelik hizmet içi eğitim alıp almama değişkenine göre yeterlik algılarının anlamlı olarak farklılaştığı görülmektedir. Anketin 1. maddesi olan "Dersin kazanımlarının yapısına uygun ölçme ve değerlendirme araçlarını seçebilirim" maddesi için ölçme-değerlendirme yöntem ve araçlarına yönelik hizmet içi eğitim almadığını belirten öğretmenlerin %40'ı (n=38) "oldukça" düzeyinde, eğitim aldığını belirten öğretmenlerin ise %88.5'i (n=23) "tam" düzeyinde yeterlik algısına sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Buna göre hizmet içi eğitim almayan öğretmenlerin çoğunluğu dersin kazanımlarının yapısına uygun ölçme ve değerlendirme araçlarını seçebilme noktasında "oldukça", eğitim alan öğretmenlerin ise çoğunluğu "tam" düzeyinde yeterlik algısına sahiptirler. Tabloda dikkati çeken bir diğer bulgu ise anketin 20. maddesine yöneliktir. "Kelime ilişkilendirme testi hazırlayabilirim" maddesi kapsamında hizmet içi eğitim almadığını belirten öğretmenlerin çoğunluğu (n=30, %31.9) "oldukça" düzeyinde, eğitim aldığını belirten öğretmenlerin ise çoğunluğu (n=21, %80.8) "az" düzeyinde yeterlik algısına sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Yine anketin 20. maddesi olan "kelime ilişkilendirme testi uygulayabilirim" maddesine ilişkin hizmet içi eğitim almadığını belirten öğretmenlerin %37'si (n=35) "az", eğitim alan öğretmenlerin ise %58'i (n=15) "orta" düzeyde yeterlik algısında sahip olduklarını belirtmişlerdir. Anketin "grup değerlendirme formu hazırlayabilirim" maddesine (25. madde) ölçme-değerlendirme yöntem ve araçlarına yönelik hizmet içi eğitim almadığını belirten öğretmenlerin %78.5'i (n=74) "tam" düzeyinde, eğitim aldığını belirten öğretmenlerin ise %57.7'si (n=15) "oldukça" düzeyinde yeterlik algısına sahip olduklarını belirtmişlerdir.

Tablo 4'de görev yapılan okulun bulunduğu çevrenin sosyo-ekonomik düzeyine göre, araştırmaya katılan Türkçe öğretmenlerinin ölçme–değerlendirmeye yönelik yeterlik algılarına ilişkin bulgular sunulmaktadır.

Tablo 4. Çevrenin sosyo-ekonomik düzeyine göre, öğretmenlerinin yeterlik algılarına ilişkin kay-kare analizi sonuçları

| Madde no | Sosyo-eko. düzey | | Öğretmen görüşleri | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | Tam | Oldukça | Orta | Az | Hiç | $\chi^2$ | sd | p |
| 1. Dersin kazanımlarının yapısına uygun ölçme ve değerlendirme araçlarını seçebilirim | Düşük | N | 14 | 9 | 19 | | | 43.34 | 4 | .00 |
| | | % | 33.3 | 21.4 | 45.2 | | | | | |
| | Orta | N | 33 | 16 | 0 | | | | | |
| | | % | 67.3 | 32.7 | | | | | | |
| | Yüksek | N | 12 | 16 | 1 | | | | | |
| | | % | 41.1 | 55.2 | 3.4 | | | | | |
| 2. Dersin konusuna uygun ölçme ve değer. araçlarını puanlayabilirim | Düşük | N | 22 | 8 | 12 | | | 19.48 | 4 | .00 |
| | | % | 52.4 | 19 | 28.6 | | | | | |
| | Orta | N | 28 | 20 | 1 | | | | | |
| | | % | 57.1 | 40.8 | 2 | | | | | |
| | Yüksek | N | 21 | 6 | 2 | | | | | |
| | | % | 72.4 | 20.7 | 6.9 | | | | | |
| 14. Çalışma yaprağı hazırlayabilirim | | N | | 29 | 10 | 3 | 0 | 29.75 | 6 | .00 |
| | Düşük | % | | 69 | 23.8 | 7.1 | 0 | | | |

| | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Orta | N | | 22 | 12 | 11 | 4 | | | |
| | | % | | 44.9 | 24.5 | 22.4 | 8.2 | | | |
| | Yüksek | N | | 8 | 4 | 7 | 10 | | | |
| | | % | | 27.6 | 13.8 | 24.1 | 34.5 | | | |
| 14. Çalışma yaprağı puanlayabilirim | Düşük | N | 19 | 10 | 5 | 8 | | 13.91 | 6 | .03 |
| | | % | 45.2 | 23.8 | 11.9 | 10.0 | | | | |
| | Orta | N | 14 | 13 | 18 | 4 | | | | |
| | | % | 28.6 | 26.5 | 36.7 | 8.2 | | | | |
| | Yüksek | N | 10 | 11 | 3 | 5 | | | | |
| | | % | 34.5 | 37.9 | 10.3 | 17.2 | | | | |
| 16. Kontrol listesi hazırlayabilirim | Düşük | N | 0 | 23 | 19 | | | 17.24 | 4 | .00 |
| | | % | | 54.8 | 45.2 | | | | | |
| | Orta | N | 12 | 29 | 8 | | | | | |
| | | % | 24.5 | 59.2 | 16.3 | | | | | |
| | Yüksek | N | 7 | 13 | 9 | | | | | |
| | | % | 24.1 | 44.8 | 31 | | | | | |
| 16. Kontrol listesi uygulayabilirim | Düşük | N | 9 | 33 | | | | 14.71 | 2 | .00 |
| | | % | 21.4 | 78.6 | | | | | | |
| | Orta | N | 27 | 22 | | | | | | |
| | | % | 55.1 | 44.9 | | | | | | |
| | Yüksek | N | 6 | 23 | | | | | | |
| | | % | 20.7 | 79.3 | | | | | | |
| 20. Kelime ilişkilendirme testi hazırlayabilirim | Düşük | N | 13 | 17 | 4 | 8 | | 24.46 | 6 | .00 |
| | | % | 31 | 40.5 | 9.5 | 19 | | | | |
| | Orta | N | 7 | 5 | 17 | 20 | | | | |
| | | % | 14.3 | 10.2 | 34.7 | 40.8 | | | | |
| | Yüksek | N | 4 | 8 | 4 | 13 | | | | |
| | | % | 13.8 | 27.6 | 13.3 | 44.8 | | | | |

Tablo 4'e göre araştırmaya katılan Türkçe öğretmenlerinin görev yaptıkları okulların bulunduğu çevrenin sosyo-ekonomik düzeyine göre ölçme-değerlendirmeye ilişkin yeterlik algılarının anlamlı olarak farklılaştığı tespit edilmiştir. Anketin "dersin kazanımlarının yapısına uygun ölçme ve değerlendirme araçlarını seçebilirim" maddesine yönelik sosyo-ekonomik düzeyi; düşük bölgede görev yapan öğretmenlerin %45.2'si "orta", orta bölgede görev yapan öğretmenlerin %67'si "tam" ve yüksek bölgede görev yapan öğretmenlerin ise %55'i "oldukça" düzeyinde yeterlik algısına sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Anketin "çalışma yaprağı hazırlayabilirim" (14. madde) maddesi için düşük ve orta düzeyde sosyo-ekonomik özelliklere sahip bölgelerde görev yapan öğretmenlerin çoğunluğunun "oldukça", yüksek düzeyde sosyo-ekonomik özelliklere sahip bölgelerde görev yapan öğretmenlerin ise çoğunluğunun "hiç" (n=10, %34.5) düzeyinde yeterlik algısına sahip oldukları tespit edilmiştir. Aynı maddenin (14. madde) puanlanmasına yönelik öğretmenlerin yeterlik algıları arasında anlamlı farklar tespit edilmiştir. Çalışma yaprağını puanlama konusunda; düşük sosyo-ekonomik özelliklere sahip bölgelerde görev yapan öğretmenlerin %45'i (n=19) "tam" düzeyinde, orta sosyo-ekonomik özelliklere sahip bölgelerde görev yapan öğretmenlerin yaklaşık %37'si (n=18) "orta" düzeyde, yüksek sosyo-ekonomik özelliklere sahip bölgelerde görev yapan öğretmenlerin ise yaklaşık %38'i (n=11) "oldukça" düzeyinde yeterlik algısına sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Benzer bulgular anketin 20. maddesi (kelime ilişkilendirme testi hazırlayabilirim) için de geçerlidir. Düşük düzeyde çevresel özelliklere sahip bölgelerde görev yapan öğretmenlerin %40.5'i (n=17) kelime ilişkilendirme testi hazırlama konusundaki yeterlik algısının "oldukça" düzeyinde olduğunu, orta düzeyde çevresel özelliklere sahip bölgelerde görev yapan öğretmenlerin %41'i ise (n=20) konuya ilişkin yeterlik algısının "az" düzeyinde olduğunu belirtmiştir. Yüksek sosyo-ekonomik

özelliklere sahip bölgelerde görev yapan öğretmenlerin de yaklaşık %45'i (n=13) "kelime ilişkilendirme testi hazırlama konusunda "az" düzeyinde yeterlik algısına sahip olduklarını ifade etmişlerdir.

## SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Türkçe öğretmenlerinin ölçme-değerlendirme araçlarına yönelik yeterlik algılarının belirlenmesini amaçlayan bu araştırmanın sonucunda, katılımcı öğretmenlerin genel olarak dersin amaçlarına, konusuna, öğretme-öğrenme sürecine ve öğrencilerin gelişimsel özelliklerine uygun ölçme-değerlendirme araçlarının seçimi/uygulanması/puanlanması konusundaki yeterlik algılarının yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Genel olarak bu alanda yapılan araştırmaların sonucunda öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirme uygulamalarına yönelik bilgi, beceri, tutum ve özyeterlik düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir (Sever ve İflasoğlu-Saban, 2015). Bu araştırmada öğretmenlerin konuya ilişkin sahip oldukları yüksek yeterlik algısının; lisans öğrenimleri sürecinde aldıkları ölçme-değerlendirme dersinin yeterliği, bu süreçte öğretim elemanlarının ölçme-değerlendirme yetkinliklerinin yüksek olması, öğretmenlerin ölçme-değerlendirme yöntem ve teknikleri konusunda mesleki gelişim çabası içerisinde olabilmeleri, öğretim programlarının öğretmenlere rehber olması vb. çeşitli nedenleri olabilir. Neticede ölçme ve değerlendirme bir öğretmene, uyguladığı programın ve öğretimin etkililiğini değerlendirme, varsa öğrenme eksikliklerini tespit etme ve gidermek için zamanında müdahale etme olanakları sağlar. Öğretmenlerin dersin kazanımları, içeriği, öğretme-öğrenme süreci vb. çeşitli ölçütleri dikkate alarak ölçme-değerlendirme araçlarının seçimi/uygulanması/puanlanması konusunda yüksek yeterlik algılarına sahip olmaları, programın kazanımlarına ulaşma derecelerini, sürdürdükleri öğretim sürecinin etkililiğini daha doğru bir şekilde değerlendirebilme ve gerekli önemleri, düzenlemeleri yapma konusunda kendilerine yol gösterici olacaktır.

Bu araştırmada, çalışma grubunu oluşturan Türkçe öğretmenlerinin çoktan seçmeli test, açık uçlu, eşleştirme, boşluk doldurma, doğru-yanlış ve sözlü sınav tipi soruları kapsayan geleneksel ölçme ve değerlendirme araçlarının hazırlanması/uygulanması/puanlanmasına yönelik yeterlik algılarının oldukça yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Ancak alternatif ölçme-değerlendirme araçlarının hazırlanması/uygulanması/puanlanmasına yönelik öğretmenlerin yeterlik algıları ölçme aracının türüne göre farklılaşmaktadır. Öğretmenlerin çoğunluğu; performans ve proje görevlerinin, portfolyoların, gözlem ve görüşme formlarının, posterlerin, öz, akran ve grup değerlendirme formalarının hazırlanması/uygulanması/ puanlanmasına yönelik yüksek yeterlik algısına sahip olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca öğretmenlerin çoğunluğu; kavram haritalarının puanlanması konusunda "orta" düzeyde, tanılayıcı dallanmış ağacın hazırlanması konusunda "az", puanlanması konusunda "orta" düzeyde, yapılandırılmış gridlerin hazırlanması ve uygulanmasına konusunda "az", puanlanması konusunda "hiç" düzeyinde yeterlik algısına sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Öğretmenler, genel olarak, kelime ilişkilendirme testlerinin hazırlanması, uygulanması ve puanlanmasına yönelik ise "az" düzeyinde yeterlik algısına sahip olduklarını belirtmişlerdir. Katılımcı öğretmenlerin ölçme-değerlendirme araçlarını kullanım sıklıkları, araştırmada böyle bir sonuca varılmasına yol açmış olabilir. Öğretim sürecinin, öğrenci başarısının değerlendirilmesinde geleneksel ölçme ve değerlendirme araçlarını sıklıkla kullanan öğretmenler, bu araçların hazırlanması/uygulanması/puanlanmasına yönelik yüksek yeterlik algısına sahip olduklarını ifade etmiş olabilirler. Alternatif ölçme-değerlendirme araçlarının geleneksel ölçme-değerlendirme araçlarına göre daha az kullanımı, bu araçların hazırlanması/uygulanması/puanlanmasına yönelik öğretmenlerin yeterlik algılarının farklılaşmasına yol açmış olabilir. Literatürde öğretmenlerin, öğretim elemanlarının, öğretmen adaylarının geleneksel ölçme-değerlendirme araçlarını daha sık kullandıklarını ve bu araçların

kullanımını konusunda kendilerini daha yeterli gördüklerini belirten araştırma sonuçlarına sıkça rastlanmaktadır (Akdağ ve Ekmekçi, 2015; Doğan, 2009; Birgin ve Gürbüz, 2008; Gelbal ve Kelecioğlu, 2007; Güven ve Eskitürk, 2007; Watt, 2005). Öğretmenlerin alternatif ölçme-değerlendirme araçlarının gerek hazırlanması gerekse de uygulanması ve puanlanması açısından eğitime ihtiyaçları olduğu açıktır. MEB bu konuda öğretmenlerin ihtiyaç duydukları bilgileri kendilerine sunacak seminerler, hizmet içi eğitimler düzenlemelidir. Bu konuda pratiklik sağlaması açısından teorik bilgi eksikliğini gidermek amacıyla uzaktan eğitim sürecinden yararlanılabilir. Ölçme-değerlendirme araçlarının kullanımı ve puanlanmasına yönelik bilgi yetersizliği ise üniversitelerde görev yapan ölçme ve değerlendirme alan uzmanlarından destek alınarak uygulamaya dönük olarak sürdürülen eğitim süreçleri ile giderilebilir.

Araştırmanın sonucunda, katılımcı Türkçe öğretmenlerinin hizmet yıllarına, ölçme-değerlendirmeye yönelik hizmet içi eğitim alma durumlarına, görev yaptıkları okulun bulunduğu çevrenin sosyo-ekonomik düzeyine göre, bazı ölçme -değerlendirme araçlarının seçimi/uygulanması/puanlanması açısından yeterlik algılarının anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Tüm bu değişkenlere göre öğretmen yeterliklerinin anlamlı farklılık gösterdiği madde "dersin kazanımlarının yapısına uygun ölçme ve değerlendirme araçlarını seçebilirim" maddesi olmuştur. Bu bulgu, katılımcı öğretmenlerin ölçme-değerlendirme yöntem ve tekniklerinin belirlenmesinde öncelikli olarak dikkate aldıkları ölçütün *dersin kazanımları* olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu durumun nedeni, öğretmenlerin orta öğretim kademesinin son basamağında öğrencilerin girecekleri merkezi sınavlara (liselere giriş sınavlarına) hazırlamak ve bu amaçla öğretim programlarında yer verilen kazanımlara ulaşma düzeylerini sıklıkla kontrol etmek isteği, öğretmenlerin öğrenci başarısını "akademik başarı" olarak değerlendirmeleri vb. nedenler olabilir. Gelecekte araştırmanın bu alt boyutu daha geniş bir örneklem grubu üzerinde yinelenerek, öğretmenlerin kazanım ve ölçme-değerlendirme arasındaki ilişkiyi nasıl değerlendirdikleri incelenebilir. Alternatif ölçme ve değerlendirme araçlarından özellikle çalışma yaprağı ve kontrol listesinin hazırlanması/uygulanması/puanlanmasına yönelik katılımcı öğretmenlerin yeterlik algıları; hizmet yıllarına, ölçme-değerlendirmeye yönelik hizmet içi eğitim alma durumlarına, görev yaptıkları okulun bulunduğu çevrenin sosyo-ekonomik düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir. Araştırmadan elde edilen bu bulgunun olası nedenleri arasında öğretmenlerin çalışma yaprağı ve kontrol listesi hakkındaki bilgilerinin yeterli olup olmadığına yönelik farkındalık eksikliği gösterilebilir. Dolayısıyla öğretmenlerin öncelikle ölçme ve değerlendirme araçlarına yönelik bilgi, uygulama ve puanlama yeterliklerinin farkındalığı belirlenmelidir. Bu amaçla gelecekte nicel veri toplama araçlarının yanı sıra nitel veri toplama araçlarından da yararlanarak öğretmenlerin ölçme-değerlendirme araçlarına yönelik yeterlik algılarını belirleyecek çalışmalar yürütülmelidir. Öğretmenlerin bu araçların ne oldukları, nasıl uygulandıkları ve puanlandıklarına yönelik yeterince bilgi birikimine sahip olup olmadıkları nitel veri toplama araçları yardımıyla da değerlendirilmelidir.

## KAYNAKÇA


1. Akpınar, B. (2017). *Eğitimde program geliştirme ve değerlendirme*. Ankara:Data Yayıncılık.
2. Akdağ, G. ve Ekmekçi, S. (2015). Fen ve teknoloji öğretmenlerinin ölçme - değerlendirmeye ilişkin yeterlik algıları ve görüşleri. *Route Educational and Social Science Journal* , 2(3), 253-273.
3. Banoğlu, C. (2009). *Bilişim teknolojileri öğretmenlerinin alternatif değerlendirme yöntemlerine yönelik yeterlik düzeyleri. (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

4. Birgin, O. ve Gürbüz, R. (2008). Sınıf öğretmeni adaylarının ölçme ve değerlendirme konusundaki bilgi düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 163-179.
5. Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara:Pegem Akademi.
6. Demirel, Ö. (2017). *Eğitimde program geliştirme kuramdan uygulamaya*. Ankara:Pegem Akademi.
7. Dikmen, F. (2008). *Sosyal bilgiler dersi 2005 öğretim programının değerlendirme boyutuna dair 4. ve 5. sınıf öğretmen görüşleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
8. Doğan, C. A. (2009). *Öğretim elemanlarının ölçme ve değerlendirme araçlarına yönelik görüşleri.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
9. Gelbal, S. ve Kelecioğlu, H. (2007). Öğretmenlerin ölçme ve değerlendirme yöntemleri hakkındaki yeterlik algıları ve karşılaştıkları sorunlar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33, 135-145.
10. Görgen, İ. (2014). Program geliştirmede temel kavramlar. İçinde *Eğitimde program geliştirme*. Şeker, E. (Edt.). Ankara:Anı Yayıncılık.
11. Güven, B. ve Eskitürk, M. (2007). *Sınıf öğretmenlerinin ölçme ve değerlendirmede kullandıkları yöntem ve teknikleri*. XVI Eğitim Bilimleri Kongresi Bildiri Kitabı, 3, 504-509, Ankara: Detay Yayıncılık.
12. Karaca, E. (2003). Öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirme yeterliklerine ilişkin likert tipi bir yeterlik algısı ölçeğinin geliştirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 179-198.
13. Milli Eğitim Bakanlığı [MEB] (2017). *Öğretmenlik mesleği genel yeterlikleri*. http://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/201712/11115355YYRETMENLYKMESLEYYGENELYETERLYKLERY.pdf adresinden 01.07. 2019 tarihinde alınmıştır.
14. MEB (2019). *Türkçe dersi öğretim programı*. http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=663 adresinden 01.07. 2019 tarihinde alınmıştır.
15. Nartgün, Z. (2008). Öğretmen adayları için ölçme ve değerlendirme genel yeterlik algısı ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(2), 85-94.
16. Sever, I. ve İflasoğlu-Saban, A. (2015). Öğretim elemanlarının ölçme ve değerlendirme yeterlik algılarının belirlenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(2), 173-204.
17. Watt, H. M. G. (2005). Attitudes to the use of alternative assessment methods in mathematics: A study with secondary mathematics teachers in Sydney, Australia. *Educational Studies in Mathematics*, 58, 21–44

# İSPAT YÖNTEMİNİN ÜÇGENİN ALANININ ÖĞRETİMİNDEKİ ETKİSİ

**Doç. Dr. Esra ALTINTAŞ**
Kafkas Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü,
Matematik Eğitimi Anabilim Dalı

**Dr. Öğrt. Üyesi Şükrü İLGÜN**
Kafkas Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü,
Matematik Eğitimi Anabilim Dalı

**Merve AYDIN**
Kafkas Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi

## ÖZET

Üçgenler konusu Geometrinin yapı taşı olarak düşünülebilir. Gerçekten Geometri, üçgenler olmadan düşünülemez. Bu doğrultuda üçgenin alanı da aynı şekilde önemlidir ve üçgenin alanının öğretimi öğrenciye iyi aktarılmalıdır. Bu çalışmada üçgenin alanı için ispat yöntemi kullanılmıştır. İspat yöntemi, öğrencilerin neyin nerden geldiğini görmesi bakımından derslerde kullanılabilecek önemli bir yöntemdir. Öğrencinin iyi bir bağlantı kurmasını ve analiz yapabilmesini sağlamaktadır. Üçgenin alanının öğretimi sırasında bağıntının nereden geldiğine ilişkin mantığı kavramış bir öğrenci tam anlamıyla öğrenmiştir şeklinde düşünülebilir. Bu sebeple ispat yönteminin üçgenin alanı öğretimi üzerindeki etkisi ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Sorularda üçgenin alanı ile ilgili hesaplamaların yanında 'anlatınız, açıklayınız' gibi ifadelere yer verilmiştir. Öğrencinin yaptığı işlemlerin sebebini açıklaması istenmiştir. Neyi nasıl yaptığını anlatabilen bir öğrenci bilginin kaynağını gösterir ve mantıklı açıklamalar yapabilir. Açıklama yapabilen öğrenciler için ispat yöntemi ile anlatılan üçgenin alanı konusunu iyi anlaşıldığı söylenebilir. Bu çalışmada Kars'taki bir ortaokuldaki 13 adet 7. Sınıf öğrencisine üçgenin alanı konusu ispat yöntemi ile anlatılmıştır. Daha sonra öğrencilere konunun içeriği ile ilgili 3 sorudan oluşan bir çalışma kağıdı verilmiştir. Bu çalışma ile üçgenin alanının ispat yöntemi ile anlatımının öğrenci için anlamlı öğrenmeler meydana getirdiği görülmüştür. Çalışma kağıtların incelenmesinden sonra oluşturulan tablolara bakıldığında üçgenin alanını öğrencilerin çoğunun hesaplayabildiği görülmüştür.

**Anahtar Kelimeler:** Üçgen, İspat, Geometri, Matematik Öğretimi

## ABSTRACT

Triangles can be considered as the building block of geometry. Truly Geometry is unthinkable without triangles. In this direction, the area of the triangle is equally important and the teaching of the area of the triangle should be lectured to the student.. In this study, the proof method was used for the area of the triangle. The proof method is an important method that can be used in lessons for students to see where students what's what. It enables the student to make a good connection and make analysis. It can be thought that a student who has understood the logic of where the relation comes from during the teaching of the field of the triangle has fully learned. Therefore, the effect of the proof

method on teaching the field of triangle is tried to be put forward. In addition to calculations related to the area of the triangle, expressions such as 'tell, explain' were included in the questions. The student was asked to explain the reason for the transactions. A student who can explain what he does shows the source of information and can make logical explanations. For the students who can explain, it can be said that they understand the field of triangle which is explained by proof method. In this study, the subject of the area of the triangle was explained to thirteen 7th Grade students in a secondary school in Kars with the method of proof. Then the students were given a worksheet consisting of 3 questions about the content of the subject. In this study, it was seen that the expression of the field of the triangle by proof method created meaningful learning for the student. After examining the worksheets, it was seen that most of the students could calculate the area of the triangle.

**Keywords:** Triangle, Proof, Geometry, Mathematics teaching.

## GİRİŞ

İnsanlar yüzyıllar boyunca doğru bilgiyi bulma çabası içinde olmuşlardır. Çünkü doğru bilgi mevcut problemlerin çözülmesine yardımcı olmakla beraber gelecekte karşılaşılacak problemlerin de çözümünde önemlidir. Bunun için de doğru bilginin ölçütü üzerine düşünmek önemli bir gerekliliktir. Sosyal disiplinlerde doğru bilgiye ulaşmada farklı yöntemler bulunmaktadır. Ancak söz konusu yöntemler için nesnellik tartışmaları vardır. Matematik alanının da kendine has bir yöntemi vardır ve bu da, matematiksel ispattır (Kaplan, Doruk, Öztürk ve Duran, 2016).

İspat yapmak karmaşık zihinsel süreçleri gerektirmektedir. Aynı zamanda bir matematiksel beceri olup, insan zihni bu süreçleri anlayıp, geliştirebilecek şekilde yaratılmıştır. Bu süreçlerin anlaşılması özellikle bilişsel ve üst bilişsel becerilerin kullanılmasıyla mümkün olmaktadır (Öztürk, 2017). Bu bağlamda matematik derslerinde konuların anlatımında ispat yöntemini kullanmak ve öğrencilere ispatlar yaptırmanın öğrencilerin bilişsel ve üst bilişsel becerilerini geliştirebileceği düşünülebilir.

İspat matematiğin temel yapı taşlarından birisidir ve bilginin gelişimi, kurulumu ve iletimi için çok önemlidir. Günümüzde pek çok ülkede, ortaokul matematik öğretiminde ispat kavramına yönelik sınırlı çalışma yapılmaktadır. Buna rağmen öğrencilerden liseye başladıklarında ispat yapabilmeleri ve yapılan bir ispatı anlayabilmeleri istenmektedir (Ülker, 2018). Bu durum öğrencilerin matematikten soğumalarına, ispat yapmaya yönelik önyargı ile yaklaşmalarına sebep olabilir. İspat kavramının matematik eğitimindeki yeri ve önemi son yıllarda yapılan eğitim reformlarında belirtilen "matematiksel ispatların ana okuldan lise son sınıfa kadar matematik derslerinin önemli bir parçası olmalıdır" yönündeki önerisi ile vurgulanmaktadır (Zeybek, Üstün ve Birol, 2018).

Ortaokulda 6. sınıfa gelindiğinde öğrencilerin üçgenin alanlarını hesaplamaları, üçgeni de içine alan çeşitli bileşik şekillerin alanlarını içeren problemleri ve bu bileşik şekillerin alanlarını bulmayı gerektiren problemleri çözmesi beklenmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı,

2018). Matematikte ezberin önlenmesi, kavramsal bilginin inşası ile anlamlı öğrenmenin gerçekleşebilmesi bakımından da ispat matematik öğretiminde önem taşımaktadır. Bu bağlamda, matematiksel ispat, öğrenci seviyesine uygun bir içerik ve düzeyde öğretim sürecinin daha erken aşamalarında, bu sürecin temel bir bileşeni olarak kurgulanabilir (Aylar ve Şahiner, 2016).

Gerek NCTM'in ispat öğretimine ve bireyde soyut düşüncenin gelişimine dair vurguları, gerekse küçük yaş grupları ile ispat öğretimine yönelik yürütülen çalışmalar ispatın lise öncesi dönemde de ele alınabileceğini ortaya koymaktadır. Öğretim sürecini bu bağlamı dikkate alarak planlamak, programa ispatı uygun seviyede ve daha erken bir dönemde katmak, matematiksel ispatı matematik öğretiminde etkin hale getirmek açısından önemlidir (Aylar ve Şahiner, 2016).

İspat yapmanın öğrencilerin matematiksel düşünme becerilerinin gelişiminde ve matematiksel bilgilerinin oluşumunda çok önemli bir yere sahip olduğu (Dede ve Karakuş, 2014) ve öğretmen adaylarının ispat yapmanın matematik öğretimine katkı sağlayacağına inandıkları belirlenmiştir (Köğce, 2012), ancak Gökkurt ve Soylu (2012)'nun çalışmasında öğrencilerin çok az bir kısmının ispat yapmanın matematik için vazgeçilmez olduğunu düşündükleri sonucuna ulaşılmıştır.

Üçgenler konusu Geometrinin yapı taşı olarak düşünülebilir. Gerçekten Geometri, üçgenler olmadan düşünülemez. Bu doğrultuda üçgenin alanı da aynı şekilde önemlidir ve üçgenin alanının öğretimi öğrenciye iyi aktarılmalıdır. Üçgenin alanı konusunun öğrencilerin zihninde iyi bir şekilde yapılandırılması, öğrenilmesi ve kalıcılığının sağlanması bakımından ispat yönteminin önemli olduğu düşünülmekte ve bu bağlamda mevcut araştırmanın önem taşıdığı düşünülmektedir. Bu çalışmada üçgenin alanı için ispat yöntemi kullanılmıştır. İspat yöntemi, öğrencilerin neyin nerden geldiğini görmesi bakımından derslerde kullanılabilecek önemli bir yöntemdir. Öğrencinin iyi bir bağlantı kurmasını ve analiz yapabilmesini sağlamaktadır. Üçgenin alanının öğretimi sırasında bağıntının nereden geldiğine ilişkin mantığı kavramış bir öğrenci tam anlamıyla öğrenmiştir şeklinde düşünülebilir. Bu sebeple ispat yönteminin üçgenin alanı öğretimi üzerindeki etkisi ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın problem cümlesini şöyle ifade etmek mümkündür: Üçgenin alan hesabının ispata dayalı olarak öğretiminin konunun anlaşılması üzerindeki etkisi nedir?

## YÖNTEM

### Araştırmanın Modeli

Mevcut araştırmada nicel araştırma yaklaşımı kullanılmıştır. Olgu ve olayları nesnelleştirerek gözlemlenebilir, ölçülebilir ve sayısal olarak ifade edilebilir hale koyan araştırma türlerine nicel araştırma denir (Gurbetoğlu, 2018). Niceliksel araştırma modelleri kapsamında ise deneysel modeller kullanılmıştır. Deneysel araştırma desenlerinden deneme öncesi modeller kapsamında tek grup son test modeli kullanılmıştır.

### Evren ve Örneklem

Mevcut araştırma 2018-2019 eğitim-öğretim yılının güz döneminde gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de Kars şehrinin Akyaka ilçesinde bulunan Akyaka İmam Hatip ortaokulunda gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örneklemini onüç 7. sınıf öğrencisi, evrenini aynı ilçede yer alan tüm ortaokulların 7. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında uygun örnekleme kullanılmıştır.

**Verilerin Toplanması ve Uygulama Süreci**

Üçgenler konusu Geometri için temel ve en önemli konulardan biridir. Bu önemli konu öğrenciye anlatılırken birçok duruma dikkat edilmelidir.

Üçgenin alanı ( taban x yükseklik)/2 şeklinde konu girişinde formül olarak verilmesi öğrenci için son derece karmaşık bir konu izlenimi yaratmaktadır. Öğrenci kendisine zor veya karmaşık gelen bilgiyi çoğu zaman unutma eğilimindedir. Birçok öğrenci için de böyle verilen bilgiler anlamı olmayan ve ezberlenmesi gerekli görülen konulardır. Ezber olayını engellenmek veya en aza indirmek için öğrenciye bir bağıntı, bir formül verildiğinde mantıklı bir ispatını yapmak öğrencinin kafasında konuyu anlamlandırmasına yardımcı olacaktır. Mantığı anlaşılmış her Geometri konusu öğrencinin Geometri anlama düzeyini olumlu etkileyecektir.

Üçgenin alanı anlatılırken yine daha önce öğrenilmiş çokgenlerin kullanımı yararlı görülmüştür. Bu sebeple konu anlatılacağı gün sınıfa ŞEKİL-1 deki paralelkenar materyali getirilmiştir.

**ŞEKİL-1**

Öğrencilere bu paralelkenarın alanı sorulduğunda 21 birim kare (taban 7br, yükseklik 3br) olduğunu söylemişlerdir. Bu sonuca taban ile yüksekliği çarparak ulaştıklarını belirtmişlerdir. Bir makas ile bu paralelkenar öğretmen tarafından önceden çizilmiş çizgiden kesilerek ŞEKİL-2 de görüldüğü gibi tam ortadan ikiye bölünmüştür.

**ŞEKİL-2**

Bölünmüş iki parça birer üçgendir ve bu üçgenlerin kenar uzunlukları, alanları eşittir. Paralelkenar iki eşit üçgene bölündükten sonra alanın da ikiye bölünmüş olduğu öğrencilere anlatılmıştır. Bu iki üçgeni tekrar bir araya getirdiğimizde paralelkenar oluşturabileceğimiz gösterilmiştir. Burada tek bir üçgenin alanının büyük alanın yarısı olduğu anlatılmıştır ve paralelkenarın alanını 21 birim kare hesapladıysak bir üçgenin alanını da 21'i 2'ye bölerek 10,5 birim kare olduğu hesaplanmıştır.

**ŞEKİL-3**

Tahtaya ŞEKİL-3 teki materyal yapıştırılmıştır. Bu materyal üzerinden üçgenleri daha önce öğrenilmiş dörtgenlere dönüştürerek alanlarını hesaplamak amaçlanmıştır. Paralelkenara, dikdörtgene ve kareye tamamlanan üçgenlerin alanları bu dörtgenlerin alanlarının yarısı kadar olduğu gösterilmiştir. İlk örnekteki üçgen öğretmen tarafından paralelkenara tamamlanmıştır. Tabanı 6 br ve yüksekliği 3br olan paralelkenarın alanı 18 birim kare ise üçgenin alanı 9 birim karedir. Diğer iki örnek öğrenciler tarafından yapılmıştır. İkinci örnekteki üçgen dikdörtgene tamamlanıp alanı 12 birim kare bulunmuştur. O halde üçgenin alanı 6 birim kare bulunmuştur. Üçüncü örnekte üçgen, bir kareye tamamlanmış ve alanı 9 birim kare bulunmuştur. Üçgenin alanı 4,5 birim kare bulunmuştur.

**ŞEKİL-4**

Üçgenin alanının nerden geldiği anlaşıldıktan sonra öğrenciler ile birlikte üçgenin alan bağıntısı ‘ (taban x yükseklik) /2 ‘ oluşturulmuştur. Öğrencilere bu bağıntıdaki taban, yükseklik bir kez daha gösterilmiştir ve sonunda neden ikiye böldüğümüz tekrar amaçlı bir kez daha özetlenmiştir. ’Üçgenin Alanı’ konusu iki ders saatinde (40dk+40dk) tamamlanmıştır.

**Veri toplama araçları**

Konu anlatımının ardından öğrencilere 3 sorudan oluşan bir çalışma kağıdı verilmiştir. Bu kağıttaki ilk örnek öğrencilerin üçgenin alanını verirken yapılan ispatı ne derece anladıklarını ölçmek için sorulmuştur. İkinci örnek yine aynı şekilde ispat kavramını anlama düzeylerini ölçmek için sorulmuştur. Üçüncü örnek ispatla verilen üçgenin alan konusunu öğrenci uygulamada yapabiliyor mu diye ölçmek için sorulmuştur. Sonuçlar incelenmek için öğretmen tarafından toplanmıştır.

## BULGULAR

‘Üçgenin Alanı’ 7.sınıf öğrencilerine ispat yöntemi ile anlatıldıktan sonra 3 sorudan oluşan bir çalışma kağıdı verilmiştir. Bu çalışma kağıdını toplam 13 öğrenci cevaplamıştır. Yöneltilen sorular üçgenin alanını bulmaya yöneliktir. Üçgenin alanı ile ilgili bu sorularda öğrencinin soruları cevaplamasının yanında nasıl cevapladığı da önemli görülmüştür. Bu sebeple sorularda ‘açıklayınız, anlatınız’ gibi ifadeler kullanılmıştır.

Sorular **‘ doğru, kısmen doğru, yanlış, boş’** şeklinde kategorilere ayrılarak yüzdelerine bakılmıştır.

BİRİNCİ SORU

Bu soruda öğrencinin daha önce öğrenmiş olduğu Paralelkenarın Alanı konusundan faydalanarak üçgenin alanını bulmaları istenmiştir.

**Tablo 1.** Öğrencilerin birinci soruya verdiklerin cevapların frekans ve yüzde dağılımları

| Doğru | | Kısmen Doğru | | Yanlış | | Boş | | Toplam | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| f | % | f | % | f | % | f | % | f | % |
| 6 | 46,15 | 5 | 38,46 | 1 | 7,69 | 1 | 7,69 | 13 | 100 |

Tabloda görüldüğü gibi öğrencilerin %46,15 i birinci soruya doğru cevap vermiştir. Aşağıda birinci soru için '**doğru** ' kategorisine alınmış bir öğrenci kağıdı vardır.

Kağıttaki cevap incelendiğinde öğrencinin soruyu anlamış ve çözümünü yapmış olduğu görülmektedir. Öğrenci, verilen üçgenin alanını bulmak için paralelkenarın alanından faydalanmıştır. Üçgenin alanı, paralelkenarın alanının yarısına eşittir. Öğrenci bu bilgiyi kullanarak çözüme ulaşmıştır.

Aşağıdaki görselde birinci soru için **'kısmen doğru'** kabul edilen bir cevap verilmiştir.

Bu öğrencinin cevabı incelendiğinde, öğrenci sadece işlemi yapmıştır. Açıklamaya herhangi bir şey yazmadığı için kısmen doğru kabul edilmiştir.

Aşağıdaki görselde birinci soru için '**yanlış'** kabul edilen bir cevap verilmiştir.

Burada öğrencinin cevabının yanlış kabul edilmesinin sebebi öncelikle işlem hatası yapması daha sonra da açıklama için herhangi bir şey yazmamış olmasıdır.

İKİNCİ SORU

Çalışma kâğıdındaki ikinci soruda bir paralelkenar verilmiş ve bu paralelkenar köşegen ile iki eş üçgene ayrılmıştır. Bu üçgenlerden birinin alanını paralelkenarın alanından yararlanarak öğrencilerden bulmaları istenmiştir.

Aşağıdaki tabloda ikinci soru için '**doğru, kısmen doğru, yanlış, boş**' şeklinde kategoriler için yüzdeler verilmiştir.

**Tablo 2.** Öğrencilerin ikinci soruya verdiklerin cevapların frekans ve yüzde dağılımları

| Doğru | | Kısmen Doğru | | Yanlış | | Boş | | Toplam | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| f | % | f | % | f | % | f | % | f | % |
| 7 | 53,84 | 5 | 38,46 | 0 | 0 | 1 | 7,69 | 13 | 100 |

Tablo incelendiğinde öğrencilerin %53,84 ü soruyu doğru cevaplamıştır.%38,46 sı kısmen doğru yapmıştır ve %7,69 u (1 öğrenci) boş bırakmıştır. Soruyu yanlış yapan olmamıştır.

Aşağıda ikinci soru için '**doğru** ' kategorisine alınan bir cevap verilmiştir.

Öğrenci yukarıdaki cevabında neyi nasıl yaptığını mantıklı şekilde anlatmış bulunmaktadır. Paralelkenarın alanını ikiye bölerek üçgenin alanını bulmuştur.

Aşağıdaki görselde ikinci soru için '**kısmen doğru**' kategorisine alınmış cevaplardan bir örnek verilmiştir.

Görselde görüldüğü gibi öğrenci, sorunun çözümü için gerekli işlemleri yapmıştır. Sonucu da doğru bulmuştur. Fakat anlatma konusunda herhangi bir şey yazmamıştır. Öğrenci anlatma aşmasına gerek duymamış veya Türkçe olarak ifade edememiş olabilir.

Boş bırakan öğrencinin konuyu anlamadığı veya soru üzerinde fikir yürütemediği düşünülebilir.

ÜÇÜNCÜ SORU

Çalışma kağıdındaki 3. Soru öğrencilerin genel olarak üçgenin alanını bilip bilmediklerine yöneliktir. Önceki sorularda konu anlatımında da faydalanılan paralelkenarın alanından yola çıkılırken bu soruda artık sadece üçgenin alanına yoğunlaşılmıştır. Üçgenin alan bağıntısının nereden geldiği anlaşıldıktan sonra öğrenciler tarafında rahatlıkla çözüleceği düşünülmüştür.

**Tablo 3.** Öğrencilerin üçüncü soruya verdiklerin cevapların frekans ve yüzde dağılımları

| Doğru | | Kısmen Doğru | | Yanlış | | Boş | | Toplam | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| f | % | f | % | f | % | f | % | f | % |
| 5 | 38,46 | 4 | 30,76 | 4 | 30,76 | 0 | 0 | 13 | 100 |

Aşağıdaki görselde üçüncü soru için '**doğru**' kabul edilen bir öğrenci cevabı verilmiştir.

Görselde görüldüğü gibi öğrenci üçgenin alanını bulmak için ne yapması gerektiğini bilmektedir. İşlemleri yapmış ve açıklamada yazmıştır.

Aşağıdaki görselde üçüncü soru için '**kısmen doğru**' kabul edilen bir öğrenci cevabı verilmiştir.

Genel olarak öğrenciler kısmen doğru kabul edilmiş cevaplarda işlemleri doğru yapmışlardır. Fakat açıklama kısmını boş bırakmışlardır.

Aşağıdaki görselde üçüncü soru için yanlış kategorisine alınmış bir öğrencinin cevabı bulunmaktadır

Yanlış örneğinde verilen öğrenci hep işlem hatası yapmıştır hem de açıklama kısmına herhangi bir şey yazmamıştır.

## SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Elde edilen bulgular göstermektedir ki ispat yoluyla öğretim üçgenin alanının öğretiminde de başarılı sonuçlar sunmuştur. Üçgenin alanının ispat yoluyla öğretimine ilişkin literatürde benzer bir çalışmaya rastlanmamıştır. İspat kavramına ilişin çalışmalar ispat yapmanın öğrencilerin matematiksel düşünme becerilerinin gelişiminde ve matematiksel bilgilerinin oluşumunda çok önemli bir yere sahip olduğunu (Dede ve Karakuş, 2014) ve öğretmen adaylarının ispat yapmanın matematik öğretimine katkı sağlayacağına inandıkları görüşünde

olduklarını (Köğce, 2012), ancak öğrencilerin çok az bir kısmının ispat yapmanın matematik için vazgeçilmez olduğunu düşündüklerini (Gökkurt ve Soylu, 2012) belirlemiştir. Mevcut araştırma öğrencilerin üçgenin alanını ispat yoluyla kavramış olmaları sebebiyle Dede ve Karakuş (2014) ve Köğce (2012) ile paralellik göstermekte ancak Gökkurt ve Soylu (2012) ile çelişmektedir.

Araştırma kapsamında şu önerilerde bulunulabilir:

İspat ile üçgenin alanının öğretiminde özel üçgenlerin alanının da sunumu ispat yöntemi ile yapılmalıdır.

Bütün dörtgenlerin üçgene parçalanması gösterilmeli ve bu şekilde üçgenin alanı pekiştirilmelidir.

## KAYNAKÇA

1.Aylar, E. ve Şahiner, Y. (2016). Yedinci Sınıf Öğrencilerinin İspat Becerileri ve Tercihlerinin İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 17(3), 559-579.

2.Dede, Y. ve Karakuş, F. (2014). Matematiksel İspat Kavramına Pedagojik Bir Bakış: Kuramsal Bir Çalışma. *Adıyaman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi,* 4 (2), 47-71.

3.Kaplan, A., Doruk, M., Öztürk, M., & Duran, M. (2016). Matematik ve matematik eğitimi öğrencilerinin matematiksel ispata yönelik görüşleri arasında fark var mıdır?. *Journal of Human Sciences*, *13*(3), 6020-6037.

4.Gurbetoğlu, A. 2008. "Bilimsel Araştırma Yöntemleri", http://agurbetoglu.com/files/2-%20ARA%C5%9ETIRMA%20%20T%C3%9CRLER%C4%B0.pdf adresinden 15.09.2019 tarihinde edinilmiştir.

5.Gökkurt, B. ve Soylu, Y. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Matematiksel İspat Yap-maya Yönelik Görüşleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, *1*(4), 56-64.

6.Köğce, D. (2012). İlköğretim Matematik Öğretmen Adaylarının İspatın Öğrenmeye Katkısı İle İlgili Görüşleri ve İspat Düzeyleri. http://kongre.nigde.edu.tr/xufbmek/dosyalar/tam_metin/pdf/2322-29_05_2012-16_23_32.pdf adresinden 14.09.2019 tarihinde indirilmiştir.

7.Milli Eğitim Bakanlığı (2018). Matematik Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar). http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201813017165445-MATEMAT%C4%B0K%20%C3%96%C4%9ERET%C4%B0M%20PROGRAMI%202018v.pdf adresinden 13.09.2019 tarihinde indirilmiştir.

8.Öztürk, M. (2017). Matematik Öğretmeni Ve Öğretmen Adaylarının İspat Yapma Süreçlerinin Bilişsel Açısından İncelenmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

9.Ülker, E. (2018). Ortaokulda İspata Giriş: Gerçekçi Matematik Eğitimi Çerçevesinde Sözsüz İspatların Kullanımı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

10.Zeybek, Z., Üstün, A. ve Birol, A. (2018). Matematiksel İspatların Ortaokul Matematik Ders Kitaplarındaki Yeri. *İlköğretim Online*, 17(3): 1317-1335.

# VERİLERİN NORMAL DAĞILIMININ GÖRSEL YÖNTEMLERLE BELİRLENMESİ

**Doç.Dr. Selahattin YAVUZ**
Erzincan Binali Yıldırım University
İİBF/İşletme Bölümü

## ÖZET

Normal dağılım, verilerin normal dağılım gösteren bir anakütleden çekildiği anlamına gelmektedir. Bilimsel araştırma için elde edilmiş olan verilerin analizi için parametrik ve parametrik olmayan teknikler kullanılmaktadır. Parametrik teknikler, parametrik olmayan tekniklere göre daha güçlüdür. Parametrik tekniklerin uygulanabilmesi için bazı varsayımların sağlanması gerekirken parametrik olmayan tekniklerin uygulanabilmesi için herhangi bir varsayıma gerek yoktur. Parametrik tekniklerin en önemli varsayımı ise verilerin normal veya normale yakın dağılım göstermesidir. Verilerin normal dağılımının incelenmesi için analitik ve görsel tekniklerden faydalanılır. Normal dağılımın analitik incelenmesi için genellikler KolmogorovSmirnov Testi ile ShapiroWilk Testi uygulanır. Normal dağılımın görsel olarak incelenmesi için ise birçok yöntem vardır. Bunlardan bazıları; Histogram Grafiği, Box Plot Grafiği, Yaprak-Dal Grafiği, Q-Q Plot Grafiği biçiminde sıralanabilir. Sosyal bilimlerde sıkça kullanılan anket çalışmalarından elde edilen veriler genellikle normal dağılım göstermezler. Bunun için verilerin normale yakın dağılımını incelemek için görsel tekniklerin kullanılması daha uygundur. Bu çalışmada bir veri seti ele alınarak, normal dağılımının incelenmesi için Histogram Grafiği, Box Plot Grafiği, Yaprak-Dal Grafiği, Q-Q Plot Grafiği kullanılmıştır. Ayrıca normal dağılımdan sapma gösteren verilere gerekli dönüşümler yapılarak yeniden görsel tekniklerle normal dağılımı incelenmiştir.

**Anahtar Sözcükler:** Veriler, Normal Dağılım, Görsel Teknikler

# DETERMINING THE NORMAL DISTRIBUTION OF DATA BY VISUAL METHODS

## ABSTRACT

Normal distribution means that data is drawn from a population that has a normal distribution.Parametric and non-parametric techniques are used to analyze the data acquired for conducting scientific researches.Parametric techniques are more powerful than nonparametric techniques.While some assumptions are needed for the application of parametric techniques, no assumptions are required for non-parametric techniques.The most important assumption of parametric techniques is thatdata display normal or near normal distribution.Analytical and visual techniques are used to examine the normal distribution of data.Kolmogorov Smirnov Test and Shapiro Wilk Test are generally applied to analyze normal distribution analytically. There are various methods for the visual examination of normal distribution. Some of them are: Histogram Graph, Box Plot Graph, Stem-and-leaf Plot Graph, Q-Q Plot Graph.The data obtained from surveys which are commonly used in social sciences do not generally show normal distribution. Thus, it is more appropriate to use visual techniques to examine the distribution of data which is close to normal. In this study,

Histogram Graph, Box Plot Graph, Stem-and-leaf Plot Graph, Q-Q Plot Graphwere used to examine the normal distribution of the data set.In addition, necessary rotations were made to the data which deviates from the normal distribution and then the normal distribution of the datawas reinvestigated by applying visual techniques.

**Keywords:** Data, Normal distribution, Visual Techniques

## GİRİŞ

Parametrik olmayan testlere göre daha güçlü olan parametrik testlerin uygulanabilmesi için en önemli varsayımlardan biri verilerin normal veya normale yakın dağılım göstermesi gerekir. Verilerin normal dağılım gösteren bir anakütleden çekilip çekilmediğini belirleyen birçok yöntem vardır. Bu yöntemler temel olarak, analitik ve görsel teknikler olarak ikiye ayrılır. Analitik teknikler arasında en çok kullanılanı normallik testidir. Normallik testi, verilerin normal dağılıp dağılmadığını test eder, fakat verilerin normale yakın dağılıp dağılmadığını test etmez. Hâlbuki veri sayısı yeterli büyüklükte ise normale yakın dağılım da yeterli olabilmektedir. Özellikle sosyal bilimlerde sıkça uygulanan anket verileri çoğu zaman tam normal dağılım göstermez. Bu sebeple verilerin normale yakın dağılım gösterip göstermediği kontrol edilmelidir. Verilen normale yakın dağılım gösterip göstermediği ancak görsel tekniklerle incelenir.

Bu çalışmada normal dağılım için analitik ve görsel teknikler üzerinde durulduktan sonra bu tekniklerle bir veri seti üzerinde verilerin normal dağılımı incelenmiştir. Ayrıca verilerin sağa veya sola çarpık olmasına göre verilere uygun dönüşümler üzerinde durulmuştur.

## NORMAL DAĞILIM İÇİN KULLANILAN ANALİTİK TEKNİKLER

Bu başlık altında normal dağılım için kullanılan çarpıklık, basıklık ve normallik testi üzerinde durulacaktır.

**Çarpıklık ve Basıklık Ölçüsü:** Normal dağılım için kullanılan yöntemlerden biri çarpıklık ve basıklık ölçüsüdür. Çarpıklık ve basıklık sıfıra yakınlığına göre normallik konusunda fikir yürütülebilir. Genel geçer bir kural olarak çarpıklık ve basıklık katsayılarının kendi standart hatalarına bölündüğünde çıkan değerler -1,96 ile +1,96 aralığında ise dağılım %5 önem seviyesi için normal kabul edilir [1]. Morgan vd.[2] genel kural olarak, çarpıklık katsayısının -1 ile +1 arasında değer alması normal dağılım için yeterli olduğunu önermektedirler [1,3]. Normal dağılım için ilk önce çarpıklık incelenmelidir. Dağılım çarpık değil ise basıklığa ölçüsüne bakmanın çok fazla anlamı yoktur. Yani normal dağılım için çarpıklık basıklıktan daha önemlidir.

**Normallik Testi:** Normallik konusunda testlerin kullanılması başvurulan yöntemlerden biridir. Grup büyüklüğünün 50'den büyük (bazı kaynaklarda 30) olması durumunda Kolmogorov-Smirnov (K-S) testi, grup büyüklüğünün 50'den küçük (bazı kaynaklarda 30) olması durumunda ise Shapiro-Wilks testi kullanılır [4].

## NORMAL DAĞILIM İÇİN KULLANILAN GÖRSEL TEKNİKLER

Bu başlık altında normal dağılım için kullanılan görsel teknikler üzerinde durulacaktır.

**Histogram Grafiği:**Histogram, sınıflandırılmış sürekli değişkenin her sınıftaki frekanslarını diğer sınıfların frekanslarına göre orantılı büyüklükte dikdörtgenlerle ya da uygun geometrik şekillerle gösteren grafiktir [5]. Histogramlar aralık ve oransal veriler ve kategori sayısı 6'dan fazla olduğunda ordinal veriler için de uygundur. Normal dağılıma uygunluk için histogramlara bakmak faydalı olacaktır [6].

**Dal Yaprak Grafiği (Steam and LeafGraph):** Dal yaprak grafiği, verileri soldaki basamaklarına göre sınıflayıp bir sınıf içindeki her bir gözlemi sağdaki basamaklarına göre sıralamakla yapılır. Dal yaprak grafiği, histograma benzemekle birlikte histogram, belli aralığa düşen vaka sayısını çubuk grafiği şeklinde gösterirken ilgili aralıktaki değerlerin detayını belirtmez [7]. Bu grafikte her deneğin gerçek sayısal değeri gösterilir. Bu durumda, gözlenen değerlerin herbiri dal ve yaprak sayılarına bölünür [6].

**Q-Q Plot Grafiği:** Verilerin normallik analizi yapılırken dağılımdaki verilerin gözlenen ve beklenen değerlerinin bir grafik üzerinde gösterildiği grafik türü Q-Q Plot grafiğidir. Eğer üzerinde çalışılan örneklem normal dağılım gösteren bir anakütleden alınmışsa değerlerin (noktaların) bir doğru üzerinde veya etrafında toplanması gerekir [7].

**Eğilimden Arındırılmış Q-Q Plot Grafiği:**Bu grafikte normal dağılımın beklenen değerleri ile gerçekleşen değerler arasındaki farklar gösterilir [1]. Bu grafikte değerler sıfırdan çizilen yatay çizgi etrafına bir doğrusal veya eğrisel fonksiyon belirtmeden rasgele dağılıyorsa veri setinin normal dağılım gösterdiği kabul edilir[7].

**Box Plot Grafiği:** Buna kutu grafiği de denir.Kutu grafiği, verilerin ortanca yani medyan etrafında yayılışlarını ve verilerin %75'inin hangi değerler arasında yer aldığını ve sapan değerler varsa bunların konumlarını belirlemeye yarayan bir grafiktir. Verilerin yayılışı(dağılışı) hakkında kabaca bilgi verir [5]. Box Plot grafiği kartilleri kullanan bir grafik türüdür. Şeklin uzunluğu 3.kartil ile 1.kartil arasındaki fark kadardır. Kutu orta kısmından medyan çizgisi geçmektedir [8].

## UYGULAMA ÖRNEĞİ

Bir A üniversitesinde okuyan 1000 öğrencinin yaşlarına ilişkin normal dağılımın incelenmesi için yaş verileri SPSS paket programına girildikten sonra elde edilen frekans ve yüzde değerleri Tablo-1'de verilmiştir.

Tablo 1. Yaşlara İlişkin Frekans ve Yüzde Değerleri

**YAS**

| | | Frequency | Percent | Valid Percent | Cumulative Percent |
|---|---|---|---|---|---|
| Valid | 17 | 5 | ,5 | ,5 | ,5 |
| | 18 | 61 | 6,1 | 6,1 | 6,6 |
| | 19 | 129 | 12,9 | 12,9 | 19,5 |
| | 20 | 165 | 16,5 | 16,5 | 36,0 |
| | 21 | 208 | 20,8 | 20,8 | 56,8 |
| | 22 | 144 | 14,4 | 14,4 | 71,2 |
| | 23 | 125 | 12,5 | 12,5 | 83,7 |
| | 24 | 74 | 7,4 | 7,4 | 91,1 |
| | 25 | 30 | 3,0 | 3,0 | 94,1 |
| | 26 | 19 | 1,9 | 1,9 | 96,0 |
| | 27 | 17 | 1,7 | 1,7 | 97,7 |
| | 28 | 10 | 1,0 | 1,0 | 98,7 |
| | 29 | 7 | ,7 | ,7 | 99,4 |
| | 30 | 2 | ,2 | ,2 | 99,6 |
| | 31 | 2 | ,2 | ,2 | 99,8 |
| | 36 | 2 | ,2 | ,2 | 100,0 |
| | Total | 1000 | 100,0 | 100,0 | |

Bu öğrencilerin yaşlarının normal dağılım gösterip göstermediği belirlenmek istenilsin.Bunun için hipotezler,

$H_0$ : Veriler normal dağılım gösterir. Yani veriler normal dağılım gösteren bir anakütleden çekilmiştir.

$H_1$ : Veriler normal dağılım göstermez. Yani veriler normal dağılım gösteren bir anakütleden çekilmemiştir.

İlk önce normallik testi ile normal dağılım incelenecektir. Normallik testi sonucu Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Normallik Testi Sonucu

**Tests of Normality**

| | | Kolmogorov-Smirnov[a] | | | Shapiro-Wilk | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | GRUP | Statistic | df | Sig. | Statistic | df | Sig. |
| YAS | 1 | ,151 | 1000 | ,000 | ,920 | 1000 | ,000 |

a. Lilliefors Significance Correction

Veri sayısı yeterli büyüklükte olduğundan (n>50) Tablo 2'deki normallik tablosunda Kolmogorov-Smirnov test istatistiği dikkate alınır. Görüldüğü gibi $p<0,05$ olduğundan $H_0$ hipotezi reddedilerek, verilerin normal dağılım göstermediğine karar verilir.

Sözkonusu veriler için ortalamalar, normal dağılımın bir ölçüsü olan çarpıklık ve basıklık değerleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Verilere İlişkin Ortalama, Çarpıklık ve Basıklık Ölçüleri

**Descriptives**

| | GRUP | | | Statistic | Std. Error |
|---|---|---|---|---|---|
| YAS | 1 | Mean | | 21,50 | ,075 |
| | | 95% Confidence Interval for Mean | Lower Bound | 21,35 | |
| | | | Upper Bound | 21,65 | |
| | | 5% Trimmed Mean | | 21,34 | |
| | | Median | | 21,00 | |
| | | Variance | | 5,692 | |
| | | Std. Deviation | | 2,386 | |
| | | Minimum | | 17 | |
| | | Maximum | | 36 | |
| | | Range | | 19 | |
| | | Interquartile Range | | 3 | |
| | | Skewness | | 1,218 | ,077 |
| | | Kurtosis | | 3,318 | ,155 |

Tablo 3'te görüldüğü gibi yaş ortalaması 21,50 bulunmuştur. Çarpıklık değeri 1,218 ve basıklık değeri ise 3,318 bulunmuştur. Çarpıklık değerine bakıldığında dağılımın sağa çarpık olduğu, basıklık değerine bakıldığında ise dağılımın sivri olduğu görülmektedir. Serinin normal dağılım göstermesi için çarpıklık ve basıklık değerlerinin sıfır veya sıfıra yakın olması gerekir. Görüldüğü gibi çarpıklık ve basıklık değerleri -1 ve +1 aralığının dışındadır. Ayrıca bu değerler kendi standart hatalarına bölündüğünde 15,818 ve 21,406 elde edilir. Ve bu değer -1,96 ve 1,96 aralığının oldukça dışındadır. O halde yaş verilerinin normal dağılımdan önemli sapma gösterdiği söylenebilir.

Şimdi de yaş verilerinin normal dağılımı için görsel yöntemler incelenecektir. Bu görsel tekniklerden Histogram Grafiği, Dal-Yaprak Grafiği, , Q-Q Plot Grafiği, Eğilimden Arındırılmış Q-Q PlotGrafiği Şekil 1'de verilmiştir.

(a)

(b)

(c)

YAS Stem-and-Leaf Plot for
GRUP= 1

| Frequency | Stem & Leaf |
|---|---|
| 5,00 | 17 . 0 |
| ,00 | 17 . |
| 61,00 | 18 . 000000000000 |
| ,00 | 18 . |
| 129,00 | 19 . 0000000000000000000000000 |
| ,00 | 19 . |
| 165,00 | 20 . 00000000000000000000000000000000 |
| ,00 | 20 . |
| 208,00 | 21 . 0000000000000000000000000000000000000000000 |
| ,00 | 21 . |
| 144,00 | 22 . 000000000000000000000000000000 |
| ,00 | 22 . |
| 125,00 | 23 . 00000000000000000000000000 |
| ,00 | 23 . |
| 74,00 | 24 . 000000000000000 |
| ,00 | 24 . |
| 30,00 | 25 . 000000 |
| ,00 | 25 . |
| 19,00 | 26 . 0000 |
| ,00 | 26 . |
| 17,00 | 27 . 000 |
| 23,00 Extremes | (>=28,0) |

(d)

Şekil 1.Verilerin Normalliğine İlişkin Görseller

Şekil 1(a) HistogramGrafiği incelendiğinde yaş değişkenine ait verilerin sağa çarpık ve sivri olduğu görülmektedir. Şekil 1(b) Q-Q PlotGrafiği incelendiğinde yaş değişkenine ait verilerinsağa çarpık olduğu görülmektedir. Şekil 1(c) Eğilimden Arındırılmış Q-Q PlotGrafiği incelendiğinde noktalar parabolik bir eğilim göstermektedir. Normal dağılım için bu noktaların çizgi etrafında rasgele dağılım göstermesi gerekir. Şekil 1(d) Dal-YaprakGrafiği incelendiğinde yaş değişkenine ait verilerinsağa çarpık ve sivri olduğu görülmektedir.

Normal dağılımın incelenmesi ve normal dağılımı bozan aykırı ve aşırı değerlerin belirtildiği görsel yöntemlerden Box Plot Grafiği Şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2. Box Plot Grafiği

Şekil 2'de Box Plot Grafiği incelendiğinde kutunun düzlemde ortalanmadığı ve kutunun üst kısmının boyu alt kısmın boyundan büyük olduğu görülmektedir. Bu durum verilerin normal dağılmadığı ve verilerin sağa eğilimli olduğu anlamına gelir. Ayrıca grafik incelendiğinde seride aşırı ve aykırı değerlerin olduğu görülmektedir. Grafikte aykırı değerler * ile aşırı değerler ise "o" ile gösterilmektedir. Serinin normal dağılımı için ilk önce seri, aykırı ve aşırı değerlerden arındırılmalı yani bu değerler seriden çıkarılmalıdır. Şekil 2'de sıra numarası verilen aykırı ve aşırı değerler seriden çıkartıldığında yeni Box-Plot grafiği Şekil 3(a) olur.Şekil 3(a) incelendiğinde seride aykırı değerlerin bulunmadığı fakat hala aşırı değerlerin mevcut olduğu görülmektedir. Bu şekilde seri Şekil 3(b) ve Şekil 3(c) grafiklerinde görüldüğü gibi aşırı değerlerden arındırılmaya devam edildiğinde hiçbir aşırı ve aykırı değerin bulunmadığı Şekil 3(d) elde edilir.

Şekil 3. Box Plot (Kutu) Grafikleri

Şekil 3(d) BoxPlotGrafiği incelendiğinde kutu içindeki yatay çizginin alt kısma yakın olduğu, dolayısıyla sağa çarpıklığın devam ettiği fakat ilk duruma göre kutunun düzleme ortalandığı

görülmektedir. Böylece çıkartılan verilerden sonra dağılım önceki durumlara göre normale daha yakındır. Aykırı ve aşırı değerlerin çıkartılmasının ardından normal dağılım için yaş verilerine ilişkin kutu yani Box Plot Grafiği dışındaki diğer görsel teknikler Şekil 4'te verilmiştir.

Şekil 4. Normal DağılımİçinGörselTeknikler

Şekil 4'teki görsel grafikler incelendiğinde verile rönceki duruma gore normale yaklaşmıştır.

Aşırı ve aykırı değerlerden arındırılmış veriler için normal dağılım testi sonucu Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Normallik Testi Sonucu

**Tests of Normality**

| | Kolmogorov-Smirnov[a] | | | Shapiro-Wilk | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | Statistic | df | Sig. | Statistic | df | Sig. |
| YAS | ,142 | 977 | ,000 | ,960 | 977 | ,000 |

a. Lilliefors Significance Correction

Tablo 4 incelendiğinde Kolmogorov-Smirnov test istatistiği için $p<0,05$ olduğundan $H_0$ hipotezi reddedilerek, verilerin hala normal dağılım göstermediğine karar verilir. Ayrıca yeni veriler için çarpıklık ve basıklık değerleri sırasıyla 0,486 ve -0,037 bulunmuştur. Standart hataları ise sırasıyla 0,078 ve 0,156 bulunmuştur. Çarpıklık ve basıklık değerleri kendi standart hatalarına bölündüğünde 6,230 ve -0,237 elde edilir. Görüldüğü gibi çarpıklık ve basıklık değerleri -1 ile +1 aralığındadır. Fakat bu değerler kendi standart sapmalarına bölündüğünde çarpıklığın hala -1,96 ile +1,96 aralığının dışındaolduğu görülmektedir. Dolayısıyla sağa çarpıklığın hala giderilmediği görülmektedir.

Bu aşamalardan sonra verilere uygun dönüşüm yapılmalıdır. Sağa çarpık veriler için karekök veya 10 tabanında logaritma dönüşümü önerilir. Karekök dönüşümü yapılıp normallik analizi yapıldığında normallik testi sonucuna göre veriler, normal dağılım göstermemektedir. Karekök dönüşümü yapılan veriler için çarpıklık ve basıklık değerleri sırasıyla 0,366 ve -0,190 bulunmuştur. Standart hataları ise sırasıyla 0,078 ve 0,156 bulunmuştur. Çarpıklık ve basıklık değerleri kendi standart hatalarına bölündüğünde 4,692 ve -0,802 elde edilir. Görüldüğü gibi çarpıklık ve basıklık değerleri -1 ile +1 aralığındadır. Fakat bu değerler kendi standart sapmalarına bölündüğünde çarpıklığın hala -1,96 ile +1,96 aralığının dışında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sağa çarpıklığın önceki duruma göre azaltıldığı fakat giderilmediği görülmektedir.

Logaritmik dönüşüm yapılıp normallik analizi yapıldığında normallik testi sonucuna göre veriler, normal dağılım göstermemektedir. Logaritmik dönüşümü yapılan veriler için çarpıklık ve basıklık değerleri sırasıyla 0,249 ve -0,304 bulunmuştur. Standart hataları ise sırasıyla 0,078 ve 0,156 bulunmuştur. Çarpıklık ve basıklık değerleri kendi standart hatalarına bölündüğünde 3,192 ve -1,948 elde edilir. Görüldüğü gibi çarpıklık ve basıklık değerleri -1 ile +1 aralığındadır. Fakat bu değerler kendi standart sapmalarına bölündüğünde çarpıklığın hala -1,96 ile +1,96 aralığının dışında olduğu görülmektedir. Fakat çarpıklığın önemli ölçüde azaltıldığı görülmektedir. Burada çarpıklık için logaritmik dönüşüm karekök dönüşümüne göre daha iyi sonuç vermiştir. Ayrıca logaritmik dönüşümden sonra görsel grafikler çizildiğinde dönüşümden önceki duruma göre dağılımın normale oldukça yaklaştığı görülecektir.

## SONUÇ

İstatistik çalışmalarında en çok kullanılan dağılım normal dağılımdır. Genelde bir çok olay normal dağılım gösterir. Normal dağılım, sürekli bir dağılımdır ve simetriktir. Çan eğrisine benzer. Bu dağılımda mod, medyan ve aritmetik ortalama birbirine eşittir. Parametrik

olmayan tekniklere göre daha güçlü olan parametrik tekniklerin uygulanabilmesi için bazı varsayımların sağlanması gerekir. Parametrik olmayan tekniklerin uygulanabilmesi için bağımsızlık dışında herhangi bir varsayıma gerek yoktur. Parametrik tekniklerin en önemli varsayımı ise verilerin normal veya normale yakın dağılım göstermesidir. Verilerin normal dağılımının incelenmesi için analitik ve görsel tekniklerden faydalanılır. Normal dağılımın analitik incelenmesi için genellikler KolmogorovSmirnov Testi ile ShapiroWilk Testi uygulanır. KolmogorovSmirnov ve ShapiroWilk Testi verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirtir. Fakat verilerin normale yakın dağılıp dağılmadığını belirtmez. Sosyal bilimlerde sıkça kullanılan anket çalışmalarından elde edilen veriler genellikle normal dağılım göstermezler. Bunun için verilerin normale yakın dağılıp dağılmadığını belirlemek için görsel tekniklerin kullanılması daha uygundur. Normal dağılımın görsel olarak incelenmesi için ise birçok yöntem vardır. Bunlardan bazıları; Histogram Grafiği, Box Plot Grafiği, Yaprak-Dal Grafiği, Q-Q Plot Grafiği biçiminde sıralanabilir. Bu çalışmada bir veri seti üzerinde verilerin normal dağılımının incelenmesi için önce analitik teknikler uygulanmıştır. Analitik tekniklere göre veriler normal dağılım göstermemiştir. Fakat daha sonra verilere görsel teknikler uygulandığında verilerin normale yakın dağıldığı görülmüştür. Kutu (Box Plot) grafiği kullanılarak veri setindeki aykırı ve aşırı değerler çıkartıldığında verilerin normale daha da yaklaştığı görülmüştür. Aykırı ve aşırı değerlerden arındırılmış verilere karekök ve logaritmik dönüşüm yapıldıktan sonra verilerin oldukça normale yaklaştığı görülmüştür.

**REFERANSLAR**

1. Can, A. (2016).*SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*, Pegem Yayınevi, Ankara, 425s.

2.Morgan, G.,Leech, N., Gloeckner, G., Barret, K. (2004). *SPSS for IntroductoryStatistics: Use and Interpretation,* London.

3.Şencan, H. (2005).*Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik,* Seçkin Yayıncılık, Ankara.

4.Büyüköztürk, Ş. (2015).*Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi,*Pegem Yayınevi, Ankara, 210s.

5.Özdamar, K. (2013).*Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi,* Nisan Kitabevi, Ankara, 580s.

6.Akgül, A.,Çevik, O. (2003).*İstatistikselAnalizTeknikleri,*YazıtYayınevi, Ankara, 450s.

7.Kalaycı, Ş. (2009).*ÇokDeğişkenliİstatistikselAnalizTeknikleri*, AsilYayınevi, Ankara, 220s.

8.Oğuzlar, A. (2007).*İstatistikselVeri Analizi-1*,EzgiKitabevi, Bursa, 160s.

# İNCELENEN DEĞİŞKEN ÜZERİNDE ETKİSİ OLAN DEĞİŞKENLERDEN BİRİNİN ETKİSİNİ İSTATİSTİKSEL OLARAK KONTROL ETME

**Doç.Dr. Selahattin YAVUZ**
Erzincan Binali Yıldırım University
İİBF/İşletme Bölümü

## ÖZET

İncelenen değişken üzerinde etkisi olan değişkenlerden birinin etkisini istatistiksel olarak kontrol etme, istatistikte kovaryans analizi (ANCOVA) olarak bilinir. Bilindiği üzere grup ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığının belirlenmesi, varyans analizi (ANOVA) ile yapılmaktadır. Ancak bazı durumlarda grupların ortalamaları karşılaştırılırken bağımlı değişken üzerinde etkisi olan başka bir bağımsız değişkenin etkisinin ortadan kaldırılması istenebilir. Bu şekilde bağımlı değişken üzerindeki değişim kısmen kontrol altına alınarak açıklanamayan değişim, yani hata varyansı azaltılmış olur. Kovaryans analizi fen, sağlık ve sosyal bilimlerin birçok alanında kullanılabilmektedir. Bu çalışmada kovaryans analizi sosyal bilimlerdeki uygulamaları üzerinde durulmuştur. Bunun için bir veri seti ele alınarak SPSS istatistiksel programı kullanılarak kovaryans analizinin nasıl yapıldığı, varsayımlarının nasıl kontrol edildiği ve elde edilen sonuçların nasıl yorumlandığı üzerinde durulmuştur.

**Anahtar Sözcükler:** Kovaryans Analizi, Varyans Analizi, Regresyon Analizi

# STATISTICAL CONTROL OF THE EFFECT OF ONE OF THE VARIABLES HAVING AN EFFECT ON THE ANALYZED VARIABLE

## ABSTRACT

Statistical control of the effect of one of the variables that has an effect on the analyzed variable is known as covariance analysis (ANCOVA) in statistics. As it is known, the determination of whether there is a significant difference between the averages of the group is made by analysis of variance (ANOVA). However, when comparing the means of the groupsin some cases, it may be desirable to eliminate the effect of another independent variable that has an effect on the dependent variable. In this way, the variation on the dependent variable is partially controlled by which the unexplained variation, namely, the error variance is reduced. Covariance analysis can be used in many fields of science, health and social sciences. In this present study, the applications of covariance analysis in social sciences were emphasized. For this purpose, a data set was discussed and how the covariance analysis was performed by using SPSS statistical program, how to control its assumptions, and how to interpret the obtained results were emphasized.

**Keywords:** Covariance Analysis, Analysis of Variance, Regression Analysis

## GİRİŞ

İkiden fazla grubun ortalamaları arasında anlamlı fark olup olmadığı ANOVA (Tek Yönlü Varyans Analizi) ile belirlenir. Ancak bazı durumlarda grupların ortalamaları karşılaştırılırken bağımlı değişken üzerinde etkisi olan başka bir bağımsız değişkenin etkisi ortadan kaldırılmak istenebilir. Böylece bağımlı değişken üzerindeki değişim biraz daha kontrol altına alınarak açıklanamayan değişim (hata varyansı) azaltılmış olur [1].

Kovaryans analizi, bir araştırmada etkisi test edilen bağımsız değişkenin dışında bağımlı değişken ile ilişkisi bulunan ve ortak değişken olarak isimlendirilen bir başka değişkenin ya da değişkenlerin istatistiksel olarak kontrol edilmesini sağlayan bir teknik olarak tanımlanabilir. Kovaryans analizinin mantığı bağımlı değişkenden, ortak değişkenden kaynaklı değişmeleri çekip çıkarmak ve sonra da bağımlı değişkendeki değişmenin bağımsız değişkenden kaynaklanıp kaynaklanmadığını anlamaktır. ANCOVA analizdeki bir değişkeni denetlemek yani, etkisini ortadan kaldırmak için kullanılan yollardan en genelidir [2].

Bilimsel çalışmalarda bağımlı değişkenler üzerinde etkisi olan ortak değişken çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Göz ardı edilen bu durum, varyans analizi bakımından sağlıklı olmayan sonuçlara yol açmaktadır. Bu çalışmada kovaryans analizi (ANCOVA), bir uygulama örneği ile SPSS paket programında nasıl uygulanıp analiz edildiği ve yorumlandığı üzerinde durulmuştur.

## KOVARYANS ANALİZİ (ANCOVA)

Kovaryans analizi, iki veya daha fazla grupta bir bağımlı değişkenin ortalamalarının karşılaştırılması sırasında sözkonusu değişkene etki eden başka sürekli değişkenin etkisinin ortadan kaldırılması veya bu etkinin arıtılması amacıyla kullanılan bir yöntemdir. Kovaryans analizi, grup ortalamaları arasındaki farkı ölçerken regresyon analizi ile varyans analizini birleştirir [3].

Kovaryans analizinin amacı, bir araştırmada etkisi test edilen bir faktörün ya da faktörlerin dışında bağımlı değişken ile ilişkisi bulunan bir değişkenin ya da değişkenlerin istatistiksel olarak kontrol edilmesini sağlamaktır. Bu analiz modelinde bağımlı değişken üzerindeki etkisi kontrol edilecek değişkene ortak değişken (covariate) adı verilir [4].

ANOVA'ya covariate eklememizin iki nedeni vardır: Grup-içi hata varyansını azaltmak: ANOVA'da} bağımlı değişkendeki varyasyon iki kısıma ayrılmaktaydı (Bağımsız değişkenden kaynaklanan varyans ve açıklanamayan hata varyansı). Hata varyansı genelde açıklanamayan hatalara addedilir. Eğer biz bu açıklanamayan varyansın birazını da olsa bildiğimiz bir değişkene (covariate) atfedersek açıklanamayan hata varyansını azaltmış oluruz. Eğer bildiğimiz bir ortak etki değişkeni varsa o} değişkenin etkisini bulmak da araştırmacı için istenen bir şeydir [5].

**Kovaryans Analizinin Varsayımları**

Kovaryans analizinin doğru sonuçlar verebilmesi için aşağıdaki bazı varsayımların sağlanması gerekir [1, 6]:

- ✓ Ortalamaları karşılaştırılacak gruplar birbirinden bağımsız olmalıdır.
- ✓ Karşılaştırılacak grupların her biri için bağımlı değişkene ait puanlar normal dağılım göstermelidir.
- ✓ Bağımlı değişken bakımından karşılaştırılacak grupların varyansları homojen olmalıdır.
- ✓ Bağımlı değişken ve kontrol değişkeni arasında doğrusal ilişki bulunmalıdır.
- ✓ Gruplardaki regresyon katsayıları yani regresyon doğrularının eğimleri eşit olmalıdır.

**UYGULAMA ÖRNEĞİ**

Bir A üniversitesinin Fen-Edebiyat ($n_1$ =60 ), Eğitim($n_2$ =60 ), Mühendislik($n_3$ =62 ), İktisadi ve İdari Bilimler($n_4$ =59 ), Hukuk($n_5$ =59 ) gibi farklı fakültelerinden rastgele seçilen 300 personele "çalışan motivasyonu" ile ilgili bir ölçek uygulanıyor. Personele "çalışan motivasyonu" üzerinde etkili olduğu düşünülen "yöneticinin tavır ve davranışları" ölçeği de uygulanıyor. Her iki ölçekten elde edilen puan ortalamaları ve fakülteler (birimler) SPSS'e girilir. Sözkonusu bu araştırmada aşağıda verilen sorulara cevap aranacaktır:

1) Yöneticinin tavır ve davranışları ölçeğinden alınan puan ortalamaları kontrol edildiğinde, personelin motivasyonu görev yapılan birime göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
2) Personelin "yöneticinin tavır ve davranışları" ölçeği puan ortalamalarına göre düzeltilmiş çalışan motivasyonu testi puanları, görev yapılan birime göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Burada "Çalışan Motivasyonu" bağımlı değişken, birim değişkeni bağımsız değişken ve "Yöneticinin Tavır ve Davranışları" değişkeni ise kontrol değişkeni (covariate) olarak tanımlanır.

ANCOVA'nın uygulanabilmesi için gerekli olan varsayımların sağlanıp sağlanmadığı aşağıda belirtilmiştir.

**Bağımsızlık Varsayımı:** Birimlerdeki her bir personel sadece bir birimde (fakültede) yer aldığından bağımsızlık varsayımı sağlanmıştır.

**Normal Dağılım Varsayımı:** Karşılaştırılacak birimlerin her biri için bağımlı değişkene ait puanlar normal dağılım göstermelidir. Çalışan Motivasyonu değişkeni için birimlere ait normal dağılım testi sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışan Motivasyonu Bakımından Birimlerin Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

| Birimler | Çarpıklık | Basıklık |
|---|---|---|
| Fen-Edebiyat Fakültesi | 0,064 | -0,491 |
| Eğitim Fakültesi | 0,242 | -0,755 |
| Mühendislik Fakültesi | 0,144 | -0,036 |
| İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi | 0,675 | -0,169 |
| Hukuk Fakültesi | 0,400 | -0,587 |

Tablo 1 incelendiğinde tüm birimler için çarpıklık ve basıklık değerleri -1 ile +1 arasında değerler aldığından her bir birim için çalışan motivasyonu puanları normal dağılım gösterdiği söylenebilir.

**Doğrusal İlişki Varsayımı:** Çalışan motivasyonu değişkeni ile yöneticinin tavır ve davranışları değişkeni arasında doğrusal ilişki olmalıdır. Bu iki değişken arasındaki korelasyon analizi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Bağımlı ve Kontrol Değişkeni Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

**Correlations**

| | | Çalisan_ Motivasyonu | Yonticinin_ Tavir_ve_ Davranislari |
|---|---|---|---|
| Çalisan_Motivasyonu | Pearson Correlation | 1 | ,754** |
| | Sig. (2-tailed) | | ,000 |
| | N | 300 | 300 |
| Yonticinin_Tavir_ve_ Davranislari | Pearson Correlation | ,754** | 1 |
| | Sig. (2-tailed) | ,000 | |
| | N | 300 | 300 |

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tablo 2 incelendiğinde çalışan motivasyonu değişkeni ile yöneticinin tavır ve davranışları değişkeni arasında $r = 0,754$ seviyesinde bir ilişki olduğu ve $p = 0,000 < 0,05$ olduğundan bu ilişkinin anlamlı olduğu görülmektedir. Birimlere göre de korelasyon analizi yapılmış olup tüm birimler için doğrusal ilişkinin bulunduğu ve bulunan ilişkinin anlamlı olduğu görülmüştür. Ayrıca ilişkinin doğrusallığı ile ilgili saçılma grafiği Grafik 1'de verilmiştir.

Grafik 1. Bağımlı ve Kontrol Değişkeni Arasındaki Saçılma Grafiği

Saçılma grafiği incelendiğinde çalışan motivasyonu değişkeni ile yöneticinin tavır ve davranışları değişkeni arasında doğrusal bir ilişki olduğu söylenebilir. Birimlere göre de serpilme diyagramı çizildiğinde her bir birim için çalışan motivasyonu değişkeni ile yöneticinin tavır ve davranışları değişkeni arasında doğrusal bir ilişki olduğu görülecektir.

**Varyansların Homojenliği Varsayımı:** Bağımlı değişkenin birimlerdeki hata varyansına ilişkin homojenlik testi sonucu daha sonraki sayfalarda Tablo 7'de verilmiştir. Tablo 7 incelendiğinde $F(4, 295) = 0,753$ ; $p = 0,557>0,05$ olduğundan bağımlı değişkenin birimlerdeki hata varyanslarının homojen olduğu söylenebilir.

**Regresyon Eğimlerinin Eşit Olması Varsayımı:** Birimlerdeki regresyon katsayılarının yani regresyon doğrularının eğimlerinin homojenliği (eşit olması) için SPSS programında Analyze » General Linear Model » Univariate kısmından girilir. Açılan pencerede sol kısımda bulunan Çalışan Motivasyonu değişkeni sağ kısımda bulunan Dependent Variable kısmına, Birim değişkeni Fixed Factor (s) kısmına ve Yöneticinin Tavır ve Davranışları değişkeni Covariate(s) kısmına gönderilir. Ardından Model butonu tıklanır. Açılan pencerede Custom işaretlendikten sonra solda bulunan Birim (F) değişkeni, Yöneticinin Tavır ve Davranışları değişkeni ve her iki değişken birlikte sağ tarafa gönderilir. Her iki değişkenin birlikte gönderimi için ikisinin de seçili olması gerekir. Continue butonu ile pencereden çıkılır ve OK tıklanarak Tablo 3'teki analiz sonuçları elde edilir.

Tablo 3. Birim*Yöneticinin Tavır ve Davranışları Ortak Etkisi

**Tests of Between-Subjects Effects**

Dependent Variable: Çalisan_Motivasyonu

| Source | Type III Sum of Squares | df | Mean Square | F | Sig. |
|---|---|---|---|---|---|
| Corrected Model | 138,529[a] | 9 | 15,392 | 46,315 | ,000 |
| Intercept | 13,291 | 1 | 13,291 | 39,992 | ,000 |
| Birim | 2,497 | 4 | ,624 | 1,878 | ,114 |
| Yonticinin_Tavir_ve_Davranislari | 128,701 | 1 | 128,701 | 387,262 | ,000 |
| Birim * Yonticinin_Tavir_ve_Davranislari | 1,526 | 4 | ,381 | 1,148 | ,334 |
| Error | 96,377 | 290 | ,332 | | |
| Total | 2041,050 | 300 | | | |
| Corrected Total | 234,906 | 299 | | | |

a. R Squared = ,590 (Adjusted R Squared = ,577)

Tablo-3 incelendiğinde personelin motivasyonu üzerinde Birim*Yöneticinin Tavır ve Davranışları ortak etkisinin anlamlı olmadığı görülmektedir( F(4,290) = 1,148 ; p=0,334>0,05). Bu durum, ayrı birimlerde çalışan personelin Yöneticinin Tavır ve Davranışlarına bağlı olarak motivasyonun tahminine ilişkin hesaplanan regresyon doğrularının eğimlerinin eşit olduğunu gösterir.

**Kontrol Değişkenin Gruplarda (Birimlerde) Anlamlı Fark Göstermemesi Varsayımı:** Kovaryans Analizinin, kontrol değişkeninin etkisini kontrol edebilmesi için kontrol değişkeninin gruplarda anlamlı farklılık göstermemesi gerekir. Kontrol değişkeni olan Yönetici Tavır ve Davranışı değişkenine ilişkin Tek Yönlü Varyans Analizi sonucu Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Kontrol Değişkenine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

**ANOVA**

Yonticinin_Tavir_ve_Davranislari

| | Sum of Squares | df | Mean Square | F | Sig. |
|---|---|---|---|---|---|
| Between Groups | 1,417 | 4 | ,354 | ,583 | ,675 |
| Within Groups | 179,362 | 295 | ,608 | | |
| Total | 180,779 | 299 | | | |

Tablo 4 incelendiğinde kontrol değişkeni olan Yönetici Tavır ve Davranışı bakımından birimler arasında anlamlı fark yoktur (F = 0,583 ; p = 0,675>0,05).

Tüm varsayımlar sağlandığından Kovaryans (ANCOVA) analizi yapılabilir. Önce Tek Yönlü Varyans Analizi yapılarak kontrol değişkeninin etkisi göz önüne alınmadan çalışan motivasyonu bakımından birimler arasında anlamlı fark olup olmadığına bakılabilir. Tek Yönlü Varyans Analizi çıktısı ise Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Bağımlı Değişkenine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

**ANOVA**

Çalisan_Motivasyonu

| | Sum of Squares | df | Mean Square | F | Sig. |
|---|---|---|---|---|---|
| Between Groups | 4,936 | 4 | 1,234 | 1,583 | ,179 |
| Within Groups | 229,969 | 295 | ,780 | | |
| Total | 234,906 | 299 | | | |

Tablo 5 incelendiğinde bağımlı değişken (çalışan motivasyonu) bakımından birimler arasında anlamlı fark yoktur (F = 1,583 ; p = 0,179>0,05).

Şimdi de farklı birimlerde çalışan personelin, yöneticinin tavır ve davranışları kontrol edildiğinde (yöneticinin tavır ve davranışlarının motivasyon üzerindeki etkisi kaldırıldığında yani motivasyonun yöneticinin tavır ve davranışlarının etkisinden arındırıldığında) çalışan motivasyonları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını test eden Kovaryans Analizi yapılabilir. Bunun için Analyze » General Linear Model » Univariate kısmından girilir. Açılan pencerede sol kısımda bulunan Çalışan Motivasyonu değişkeni sağ kısımda bulunan Dependent Variable kısmına, Birim değişkeni Fixed Factor (s) kısmına ve Yöneticinin Tavır ve Davranışları değişkeni Covariate(s) kısmına gönderilir. Ardından Model butonu tıklanır. Açılan pencerede Full factorial işaretlenip Continue ile pencereden çıkıldıktan sonra Options tıklanır. Açılan pencerede sol tarafta bulunan Birim değişkeni sağ tarafa aktarılır, ardından aynı pencerede Campare main effects işaretlenip hemen altında Confidence interval adjustment kısmında olan LSD(none), Bonferroni ve Sidak seçeneklerden biri işaretlenir. Aynı penceredeki Display kısmında Descriptive statistics ve Homogeneity tests işaretlenir. Continue ile bir önceki pencereye dönülüp OK tıklandıktan sonra aşağıdaki çıktılar elde edilir. Çalışan motivasyonu bakımından birimlere ait ortalamalar ve standart sapmaları (birimlerin kontrol değişkeninin etkisi göz önüne alınmadan) Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Birimlere Göre Çalışma Motivasyonu Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

**Descriptive Statistics**

Dependent Variable: Çalisan_Motivasyonu

| Birim | Mean | Std. Deviation | N |
|---|---|---|---|
| Fen-Edebiyat Fakultesi | 2,2833 | ,75491 | 60 |
| Egitim Fakultesi | 2,4350 | ,93823 | 60 |
| Muhendislik Fakultesi | 2,6242 | ,83738 | 62 |
| Iktisadi ve Idari Bilimler Fakultesi | 2,5678 | ,94822 | 59 |
| Hukuk Fakultesi | 2,3525 | ,92370 | 59 |
| Total | 2,4537 | ,88636 | 300 |

Tablo 6 incelendiğinde çalışma motivasyonu ortalamaları arasında farklar görülmektedir. Fakat daha önceki (Tablo 5) analiz sonuçlarına göre bu farkların anlamlı olmadığı görülmüştür.

Bağımlı değişkenin birimlerdeki hata varyansına ilişkin homojenlik testi sonucu Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Hata Varyansların Homojenliği Testi Sonuçları

**Levene's Test of Equality of Error Variances[a]**

Dependent Variable: Çalisan_Motivasyonu

| F | df1 | df2 | Sig. |
|---|---|---|---|
| ,753 | 4 | 295 | ,557 |

Tests the null hypothesis that the error variance of the dependent variable is equal across groups.

a. Design: Intercept+Yonticinin_Tavir_ve_Davranislari+Birim

Tablo 7 incelendiğinde bağımlı değişkenin birimlerdeki hata varyanslarının homojen olduğu söylenebilir (F(4, 295) = 0,753 ; p = 0,557>0,05).

Kontrol değişkenin etkisi dikkate alındıktan sonra düzeltilmiş ortalamalara ilişkin değerler Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Birimlerin Çalışan Motivasyonuna İlişkin Düzeltilmiş Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

**Estimates**

Dependent Variable: Çalisan_Motivasyonu

| Birim | Mean | Std. Error | 95% Confidence Interval | |
|---|---|---|---|---|
| | | | Lower Bound | Upper Bound |
| Fen-Edebiyat Fakultesi | 2,391[a] | ,075 | 2,244 | 2,538 |
| Egitim Fakultesi | 2,395[a] | ,075 | 2,249 | 2,542 |
| Muhendislik Fakultesi | 2,631[a] | ,073 | 2,487 | 2,775 |
| Iktisadi ve Idari Bilimler Fakultesi | 2,504[a] | ,075 | 2,356 | 2,652 |
| Hukuk Fakultesi | 2,341[a] | ,075 | 2,193 | 2,489 |

a. Covariates appearing in the model are evaluated at the following values: Yonticinin_Tavir_ve_Davranislari = 2,1370.

Tablo 8 incelendiğinde çalışan motivasyonu bakımından birimlerin düzeltilmiş ortalamaları arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Fakat bu farklılıkların anlamlı olup olmadığı ancak Tablo 9'da verilmiş olan test istatistiği çıktısına göre belirlenir.

Tablo 9. Düzeltilmiş Ortalamalar İçin Kovaryans Analizi Sonuçları

**Tests of Between-Subjects Effects**

Dependent Variable: Calisan_Motivasyonu

| Source | Type III Sum of Squares | df | Mean Square | F | Sig. |
|---|---|---|---|---|---|
| Corrected Model | 137,003[a] | 5 | 27,401 | 82,283 | ,000 |
| Intercept | 13,283 | 1 | 13,283 | 39,888 | ,000 |
| Yonticinin_Tavir_ve_Davranislari | 132,066 | 1 | 132,066 | 396,591 | ,000 |
| Birim | 3,291 | 4 | ,823 | 2,471 | ,045 |
| Error | 97,903 | 294 | ,333 | | |
| Total | 2041,050 | 300 | | | |
| Corrected Total | 234,906 | 299 | | | |

a. R Squared = ,583 (Adjusted R Squared = ,576)

Tablo 9 incelendiğinde düzletilmiş ortalamalar için birim puanları arasında anlamlı fark vardır (F = 2,471; p = 0,045<0,05). Yani Yöneticinin Tavır ve Davranışları puanlarının Çalışan Motivasyonu üzerindeki etkisi ortadan kaldırıldığında çalışan motivasyonu bakımından birimler arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Tablo-X'da görüldüğü gibi toplam varyansın 234,906 olduğu ve bunun 137,003'lük kısmının (yani %58,3'ünün) açıklanan varyans olduğu görülmektedir. Açıklanmayan kısım ise 97,903'dür. Kovaryant değişkeni katılmadığı zaman, toplam 237,487'lik varyansın sadece 4,936'lik kısmı (yani %2,078'inin) açıklanabilmiş (Tablo 5). Düzeltilmemiş ve düzeltilmiş ortalamalar birlikte Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Düzeltilmemiş ve Düzeltilmiş Ortalamalar

| Birim | Ortalama | Düzeltilmiş Ortalama |
|---|---|---|
| Fen-Edebiyat Fakültesi | 2,2833 | 2,391 |
| Egitim Fakültesi | 2,4350 | 2,395 |
| Mühendislik Fakültesi | 2,6242 | 2,631 |
| Iktisadi ve Idari Bilimler Fakültesi | 2,5678 | 2,504 |
| Hukuk Fakültesi | 2,3525 | 2,341 |

Tablo 10 incelendiğinde Fen-Edebiyat Fakültesi'nin ortalaması 2,2833'den 2,391'e yükselmiştir. Yani sözkonusu birim için yöneticinin tavır ve davranışları dikkate alınmadan önce çalışan motivasyonu ortalaması 2,2833iken yöneticinin tavır ve davranışları dikkate alındığında çalışan motivasyon 2,391'e yükselmiştir. Eğitim Fakültesi'nin ortalaması 2,4350'den 2,395'e düşmüştür. Mühendislik Fakültesi'nin ortalaması 2,6242'den 2,631'e yükselmiştir. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin ortalaması 2,5678'den 2,504'e düşmüştür. Hukuk Fakültesi'nin ortalaması 2,3525'den 2,341'e düşmüştür.
Ortalamalara göre sıra numaraları ise Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. Düzeltilmemiş ve Düzeltilmiş Ortalamalara İlişkin Sıra Numaraları

| Birim | Ortalama (Sıra) | Düzeltilmiş Ortalama (Sıra) |
|---|---|---|
| Fen-Edebiyat Fakültesi | 5 | 4 |
| Egitim Fakültesi | 3 | 3 |
| Mühendislik Fakültesi | 1 | 1 |
| Iktisadi ve Idari Bilimler Fakültesi | 2 | 2 |
| Hukuk Fakültesi | 4 | 5 |

Tablo 11 incelendiğinde Fen-Edebiyat ve Hukuk Fakültesi'nin önceki ve sonraki ortalamalarının sıra numaraları değişmiştir. Görüldüğü gibi yöneticinin tavır ve davranışları ölçeği puanları kontrol edildiğinde çalışan motivasyonu puanlarında değişmeler olduğu görülmektedir.

Kontrol değişkeni olan Yönetici Tavır ve Davranışları dikkate alındığında Çalışan Motivasyonu bakımından birimler arasında anlamlı fark olup olmadığı daha önceki Tablo 9'da görüldüğü gibi aşağıdaki Tablo 12'de de görülebilmektedir.

Tablo 12. Çalışan Motivasyonuna İlişkin Kovaryans Analizi Sonuçları

**Univariate Tests**

Dependent Variable: Çalisan_Motivasyonu

| | Sum of Squares | df | Mean Square | F | Sig. |
|---|---|---|---|---|---|
| Contrast | 3,291 | 4 | ,823 | 2,471 | ,045 |
| Error | 97,903 | 294 | ,333 | | |

The F tests the effect of Birim. This test is based on the linearly independent pairwise comparisons among the estimated marginal means.

Tablo 12 incelendiğinde yönetici tavır ve davranışları kontrol edildiğinde yani kovaryant değişkeni dikkate alındığında çalışan motivasyonu bakımından birim puanları arasında anlamlı fark vardır (F = 2,471; p = 0,045<0,05). Bu anlamlı farkın hangi gruplar (birimler) arasında olduğu aşağıdaki Tablo 13'te görülmektedir.

Tablo 13. Çoklu Karşılaştırma Testi Sonuçları

**Pairwise Comparisons**

Dependent Variable: Çalisan_Motivasyonu

| (I) Birim | (J) Birim | Mean Difference (I-J) | Std. Error | Sig.[a] | 95% Confidence Interval for Difference[a] | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | | Lower Bound | Upper Bound |
| Fen-Edebiyat Fakultesi | Egitim Fakultesi | -,004 | ,106 | ,967 | -,212 | ,203 |
| | Muhendislik Fakultesi | -,240* | ,105 | ,022 | -,446 | -,034 |
| | Iktisadi ve Idari Bilimler Fakultesi | -,113 | ,106 | ,289 | -,322 | ,096 |
| | Hukuk Fakultesi | ,050 | ,106 | ,636 | -,158 | ,259 |
| Egitim Fakultesi | Fen-Edebiyat Fakultesi | ,004 | ,106 | ,967 | -,203 | ,212 |
| | Muhendislik Fakultesi | -,236* | ,105 | ,025 | -,442 | -,030 |
| | Iktisadi ve Idari Bilimler Fakultesi | -,108 | ,106 | ,307 | -,317 | ,100 |
| | Hukuk Fakultesi | ,055 | ,106 | ,606 | -,154 | ,263 |
| Muhendislik Fakultesi | Fen-Edebiyat Fakultesi | ,240* | ,105 | ,022 | ,034 | ,446 |
| | Egitim Fakultesi | ,236* | ,105 | ,025 | ,030 | ,442 |
| | Iktisadi ve Idari Bilimler Fakultesi | ,127 | ,105 | ,226 | -,079 | ,334 |
| | Hukuk Fakultesi | ,290* | ,105 | ,006 | ,084 | ,497 |
| Iktisadi ve Idari Bilimler Fakultesi | Fen-Edebiyat Fakultesi | ,113 | ,106 | ,289 | -,096 | ,322 |
| | Egitim Fakultesi | ,108 | ,106 | ,307 | -,100 | ,317 |
| | Muhendislik Fakultesi | -,127 | ,105 | ,226 | -,334 | ,079 |
| | Hukuk Fakultesi | ,163 | ,106 | ,126 | -,046 | ,372 |
| Hukuk Fakultesi | Fen-Edebiyat Fakultesi | -,050 | ,106 | ,636 | -,259 | ,158 |
| | Egitim Fakultesi | -,055 | ,106 | ,606 | -,263 | ,154 |
| | Muhendislik Fakultesi | -,290* | ,105 | ,006 | -,497 | -,084 |
| | Iktisadi ve Idari Bilimler Fakultesi | -,163 | ,106 | ,126 | -,372 | ,046 |

Based on estimated marginal means

*. The mean difference is significant at the ,05 level.

a. Adjustment for multiple comparisons: Least Significant Difference (equivalent to no adjustments).

Tablo 13 incelendiğinde Fen-Edebiyat Fakültesi ile Mühendislik Fakültesi arasında (p=0,022<0,05), Eğitim Fakültesi ile Mühendislik Fakültesi arasında(p=0,025<0,05), Hukuk Fakültesi ile Mühendislik Fakültesi arasında (p=0,006<0,05) anlamlı fark bulunmuştur.
Görüldüğü gibi kovaryant değişkeni yani yönetici tavır davranışları dikkate alınmadan çalışan motivasyonu bakımından birimlerin (fakültelerin) ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmazken, yönetici tavır davranışları dikkate alındıktan sonra çalışan motivasyonu bakımından birimlerin (fakültelerin) ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur.

## SONUÇ

Bir bağımsız değişkenin etkisinin kontrol edilerek ortalamalarının karşılaştırıldığı istatistiksel tekniğe Kovaryans Analizi denilmektedir. Kovaryans analizinde yapılan işlem, kontrol edilecek bağımsız değişkenin etkisinin Regresyon Analizi ile yordanarak kontrol edilmesinden sonra Varyans Analizi ile ortalamaların karşılaştırılmasıdır. Bu analizde bağımlı değişken üzerindeki etkisi kontrol edilecek değişkene "ortak değişken" (covariate) adı verilir. Kovaryans analizi regresyon analizi ve varyans analizini birleştiren bir yaklaşım olduğundan bazı varsayımların sağlanması gerekmektedir. Bu çalışmada ele alınan veri seti için uygulanan varyans analizi için incelenen tüm varsayımlar sağlanmıştır. Varsayımların sağlanmasından sonra farklı birimlerde çalışan personelin, yöneticinin tavır ve davranışları kontrol edildiğinde (yöneticinin tavır ve davranışlarının motivasyon üzerindeki etkisi kaldırıldığında yani motivasyonun yöneticinin tavır ve davranışlarının etkisinden arındırıldığında) çalışan motivasyonları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını test etmek için Kovaryans Analizi uygulanmaıştır. Uygulama neticesinde "yönetici tavır ve davranışları" kontrol edildiğinde yani kovaryant değişkeni dikkate alındığında çalışan motivasyonu bakımından birim puanları arasında anlamlı fark vardır (F = 2,471; p = 0,045<0,05). Çoklu karşılaştırma testi yapıldığında, Fen-Edebiyat Fakültesi ile Mühendislik Fakültesi arasında (p=0,022<0,05), Eğitim Fakültesi ile Mühendislik Fakültesi arasında(p=0,025<0,05), Hukuk Fakültesi ile Mühendislik Fakültesi arasında (p=0,006<0,05) anlamlı fark bulunmuştur. Diğer birimler arasında anlamlı fark bulunmamıştır.

## REFERANSLAR

1.Can A (2016) *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*, Pegem Yayınevi, Ankara, 425s.

2.http://www.istatistik.gen.tr/?p=85, Erişim:05/09/2019

3.Akgül A (2005) *İstatistiksel Analiz Teknikleri,* Yazıt Yayınevi, Ankara, 455s.

4.Büyüköztürk Ş (2015) *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi,* Pegem Yayınevi, Ankara, 210s.

5.https://sedatsen.com › bilgisayarli-egitim-istatistigi-spss-dersi-sunumlari, Erişim:02/09/2019

6.Kalaycı Ş (2009) *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikler,* Asil Yayınevi, Ankara, 420s.

# FİNANSAL YATIRIM ARAÇLARININ GETİRİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

**Dr.Öğr.Üyesi Ceyda YERDELEN KAYGIN**
Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

## ÖZET

Tasarruflarını yatırıma dönüştürmek isteyen yatırımcılar açısından finansal yatırım araçlarının getirilerinin karşılaştırılması oldukça önemlidir. Bu çalışma, finansal yatırım aracı olarak kabul edilen mevduat faizi, BİST 100 endeksi, Amerika doları, Euro, külçe altın ve devlet iç borçlanma senetlerine ait getirilerin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Çalışmada yer alan finansal yatırım araçlarının 2005 Ocak ile 2019 Haziran aylık ve yıllık getirileri hem nominal hem de reel olarak değerlendirilmiştir. Reel getiriler hesaplanırken yurt içi üretici fiyatları endeksi ve tüketici fiyatları endeksi esas alınmıştır.

Çalışmanın veri seti 2005 Ocak-2019 Haziran dönemine ait 174 ay ve toplamda 3.132 gözlemden oluşmaktadır. Veriler JASP (Just Another Stats Package) paket programı ile incelenmiştir. Araştırmada kullanılan finansal yatırım araçlarının aylık ve yıllık getirilerinin ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını test etmek için anova analizi ve getiriler arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek için ise korelasyon analizi yapılmıştır.

Anavo analizi sonucunda incelenen dönemde finansal yatırım aralarının yıllık getirilerinin ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilirken aylık getirilerinin ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Yapılan analizde külçe altın, yatırımcısına yıllık nominal bazda %20.24, reel bazda ise yurt içi üretici fiyatları endeksi indirgendiğinde %9,47, tüketici fiyat endeksi indirgendiğinde ise %9,87 ortalama getiri sağlayan yatırım aracı olarak belirlenmiştir. Analiz sonucunda ayrıca aylık ve yıllık getiri bazında hem nominal ve hem de reel getiriler arasında anlamlı korelasyonlar olduğu tespit edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler**: Getiri, Finansal Yatırım Araçları, Nominal Getiri, Reel Getiri

# THE COMPARISON OF THE RETURNS OF FINANCIAL INVESTMENT INSTRUMENTS

## ABSTRACT

It is very important for investors, who want to convert their savings into investments, to compare the returns of financial investment instruments. This study aims to compare the returns of deposit interest, BIST 100 index, US dollar, Euro, gold bullion and government domestic debt securities, all of which are accepted as financial investment instruments. The monthly and annual returns of the financial investment instruments, included in the study, between January 2005 and June 2019 are evaluated in both nominal and real terms. In calculating real returns, domestic producer price index and consumer price index are taken as basis.

The data set of the study consists of 174 months and a total of 3,132 observations for the periods of January 2005 and June 2019. The data were analyzed with JASP (Just Another Stats Package). Anova analysis in order to test whether the difference between the means of monthly and annual returns of the financial investment instruments used in the research was significant and correlation analysis in order to determine whether there was a significant relationship between returns were performed. While a significant relationship was found between the means of the annual returns of financial investment breaks in the examined period as a result of the Anavo analysis, no significant relationship was determined between

the average of their monthly returns. In the analysis, gold bullion was seen as an investment instrument which provided an average return of 20.24 % to its investors on an annual basis, an average return of 9.47% in real terms when the domestic producer price index was reduced and an average return of 9.87% when the consumer price index was reduced. As a result of the analysis, it was also found that there were significant correlations between both nominal and real yields on the basis of monthly and annual returns.

**Key Words**: Return, Financial Investment Instruments, Nominal Yield, Real Yield

## GİRİŞ

Tasarruf, genellikle kazanılan para ile yapılan harcamalar arasındaki olumlu fark olarak tanımlanmaktadır. Başka bir değişle tasarruf, bireylerin ve kurumların kazançlarından ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra arta kalan kısmıdır. Küreselleşme ile birlikte ülkelerin sermaye ve para piyasalarının bir biriyle entegre olmuş olması yastık altında tutulan tasarrufların her gün değer kaybetmesi anlamına gelmektedir.

Günümüz de gerek bireysel gerekse kurumsal yatırımcılar paranın zaman değerinin olduğunun bilincine sahiplerdirler. Bu nedenle yatırımcıların tasarrufları herhangi bir yatırım aracına yatırmadan birikim yapmaları düşünülemez. Bu bağlamda tasarruf sahipleri yaşanabilecek kayıpların önüne geçebilmek için mutlak surette birikimlerini gelir sağlayacak bir yatırım aracına yatırmaktadırlar.

Yatırımcıların birikimlerini değerlendirmek için vadeli mevduat hesabı, arsa, ev, döviz, hisse senedi, tahvil, devlet iç borçlanma senetleri, repo, ters repo, yatırım fonu katılım belgesi, altın vb. yatırım araçlarını tercih edebilirler. Yatırım kavramı hem ulusal hem de uluslararası düzeyde ele alınması geren bir konudur.

Yatırımcılar yatırım araçları satın alınırken gelecekte sağlayacakları getirileri dikkate alarak karar vermelidirler. Bu nedenle çalışmada 2005 Ocak ile 2019 Haziran dönemine ait mevduat faizi, BİST 100 endeksi, Amerika doları, Euro, külçe altın ve devlet iç borçlanma senetlerine ait getirilerin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Araştırmada finansal yatırım araçlarının aylık ve yıllık getiriler arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını test etmek için korelasyon analizi ve finansal yatırım araçlarının getirilerinin ortalamaları arasındaki anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için ise anova analizi uygulanmıştır.

Korelasyon analizi sonucunda finansal yatırım araçlarının aylık ve yıllık getirileri arasında hem nominal ve hem de reel bazda anlamlı korelasyonlar olduğu tespit edilmiştir. Anova analizi sonucunda finansal yatırım araçlarının yıllık getirilerinin ortalamaları arasında anlamlı bir fark tespit edilirken, aylık getirilerinin ortalamaları arasında anlamlı ki fark tespit edilememiştir.

## LİTERATÜR TARAMASI

Ciner, Gurdgiev ve Lucey (2010) çalışmalarında Ocak 1985-Ekim 2009 dönemine ait günlük veriler ile altın, petrol, tahvil, hisse senedi ve doların getirilerini asimetrik GARCH yöntemi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda altının hisse senetlerine ve dolara karşı daha güvenli, petrol ise dolara ve tahvillere karşı güvenli bir yatırım aracı olduğu sonucuna varmışlardır.

İbicioğlu (2012) çalışmasında Aralık 2001 ile Nisan 2012 tarihleri arasında mevduat faiz oranı, Cumhuriyet altını, İMKB ulusal 100 endeksi, Amerikan Dolar kuru ve Euro'dan oluşan yatırım araçlarının getirileri arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çok boyutlu ölçekleme yöntemi ile yapılan analiz sonucunda yatırım araçlarından Dolar-Euro, Dolar-Cumhuriyet

altını ve Euro-Cumhuriyet altını getirileri arasında benzerlik, Euro-İMKB100, Dolar-İMKB100 ve İMKB100-Cumhuriyet altını getirileri arasında ise farklılık olduğu saptanmıştır.

Tetik ve İvrendi (2013) çalışmalarında Ocak 2006 ile Eylül 2011 döneminde para politikaları kararlarına yönelik beklentilerde meydana gelecek bir değişimin finansal yatırım araçlarının fiyatlarını etkileyip etkilemediğini test etmek için yapısal vektör oto regresyon (SVAR) analizi yapmışlardır. Analiz sonucunda para politikaları kararlarına yönelik beklentilerde meydana gelecek bir değişimin finansal yatırım araçlarının fiyatlarını etkilediği tespit edilmiştir.

Yavuz ve Eren (2016) çalışmalarında 2009 ile 2014 yılları arasında Altın, İMKB 100, Euro ve Dolar'dan oluşan finansal yatırım araçlarının 3 aylık getirilerini oyun teorisi ile analiz etmişlerdir. Yapılan analiz sonucunda portföy getirileri doğrusal programlama ile modellenmiş ve çözüm sonuçları tespit edilmiştir.

Robiyanto (2018) çalışmasında, Haziran 2008-Eylül 2016 döneminde Endonezya ve Malezya sermaye piyasalarında işlem gören altın ve bonoların regresyon analizi ile getirileri ile duyulan güveni karşılaştırmıştır. Yapılan analiz sonucunda altının Endonezya'nın sermaye piyasası için güvenli olmadığı, ancak Malezya'nın sermaye piyasası için güvenli olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada aynı zamanda Endonezya devlet tahvillerinin, Malezya devlet tahvillerinin ve Malezya şirket tahvillerinin güvenli olmadığı, buna karşılık Endonezya şirket tahvillerinin ise güvenli olduğu sonucuna varılmıştır.

Turnacıgil ve Doğukanlı (2018) çalışmalarında Ocak 2003-Aralık 2017 yılları arasında Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları endeksi getirileri ve BIST 100 endeksi getirileri arasındaki ilişki Sermaye Varlıkları Fiyatlama Modeli ile belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışmada GYO endeksi getirileri ve BIST 100 endeksi getirileri arasında ilişkinin varlığı durumunda ilişkinin derecesini ve endeksin başka hangi değişkenlere nasıl tepki verdiğini Vektör Otoregresif Modeller ile incelemişlerdir. Analiz sonucunda GYO endeksi getirileri ve BIST 100 endeksi getirileri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir.

Rahim, Senadjki, Mao ve Liang (2018) çalışmalarında 18/07/2001-27/07/2007 tarihleri arasında kriz öncesi ve 03/2009-31/01/2017 tarihleri arasında kriz sonrası altın, hisse senetleri, tahvil ve döviz kuru arasındaki dinamik ilişkiyi incelemek için yapısal bir vektör otomatik regresyon modelini kullanmışlardır. Analiz sonucunda altının getirisinin hisse senedi için zayıf bir güvenli bölge, tahvil ve dolara karşı zayıf bir risk olarak göründüğü ve hisse senedi getirisinin devlet tahvili için zayıf bir koruma olduğunu sonucuna varmışlardır.

Acar (2019) çalışmasında dolar, euro, altın, mevduat hesapları, hisse senetleri ve Bitcoin yatırım araçlarından oluşan yatırım alternatifleri arasından en iyi performans gösteren yatırım aracını seçmek için oyun teorisi, portföy teorileri ve minimax portföy teorisinden yararlanmıştır. Çalışmada 2012-2018 yılları arasında veriler 4 ayrı yatırım dönemine ayrılmış ve finansal yatırım araçlarından oluşan portföylerde ki varlıkların ağırlıkları kullanılarak beklenen getirileri hesaplanmıştır. Ayrıca araştırmada Markowitz Ortalama Varyans modeline göre varlıkların kovaryansları dikkate alınarak, portföylerin riski hesaplanmış ve elde edilen portföylerin göreli performansları Sharpe oranı ve Değişim Katsayısı ölçütleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Analiz sonucunda oluşturulan modelin yatırım kararı ve portföy seçimi problemleri için alternatif bir model olarak yararlı ve verimli bir yaklaşım sağlayabileceği tespit edilmiştir.

## YÖNTEM VE METODLAR

Araştırma kapsamında yer alan finansal yatırım araçları; mevduat faizi, Bist 100 endeksi, ABD doları, euro, külçe altın ve devlet iç borçlanma senetlerinden oluşmaktadır. Araştırmada

kullanılan yatırım araçlarının 2005 Ocak-2019 Haziran dönemine ait getiri verileri Türkiye İstatistik Kurumu resmi internet sitesinden elde edilmiştir. Çalışmada aylık ve yıllık veriler hem nominal ve hem de reel olarak ele alınmıştır. Reel getiriler hesaplanırken yurt içi üretici fiyatları endeksi (enflasyondan arındırılmış) ve tüketici fiyatları endeksi (tüfeden arındırılmış) değerler esas alınmıştır.

Araştırmada, finansal yatırım araçlarının getiri ortalamaları arasındaki farkın anlamlılığı Tek Yönlü Anova analizi ile aylık ve yıllık getiriler arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı ise korelasyon analizi ile test edilmiştir.

## BULGULAR

Finansal yatırım araçlarının aylık getirilerinin ortalamaları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı tespt etmek için yapılan anavo analizi sonucunda elde edilen bulgular Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Aylık Getiri Ortalamalarına Ait Sonuçlar

| Getiri Türü | Yatırım Aracı | N | Ortalama | Standart Sapma | Minimum | Maksimum | F | p |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Nominal | 1-Mevduat Faizi | 174 | ,959 | ,344 | ,480 | 1,660 | ,872 | ,499 |
| | 2-Bist 100 | 174 | 1,011 | 6,389 | -24,000 | 19,100 | | |
| | 3-Dolar | 174 | ,897 | 3,907 | -8,210 | 22,010 | | |
| | 4-Euro | 174 | ,791 | 3,687 | -9,240 | 20,490 | | |
| | 5-Külçe Altın | 174 | 1,586 | 4,773 | -12,300 | 17,820 | | |
| | 6-Devlet İç Borç. Sen. | 174 | ,927 | 1,802 | -7,470 | 9,500 | | |
| Enflasyondan Arındırılmış | 1-Mevduat Faizi | 174 | ,186 | 1,458 | -8,420 | 5,200 | ,855 | ,511 |
| | 2-Bist 100 | 174 | ,259 | 6,805 | -24,430 | 19,160 | | |
| | 3-Dolar | 174 | ,094 | 3,279 | -8,750 | 20,210 | | |
| | 4-Euro | 174 | -,012 | 2,953 | -10,030 | 13,030 | | |
| | 5-Külçe Altın | 174 | ,783 | 4,386 | -10,200 | 16,730 | | |
| | 6-Devlet İç Borç. Sen. | 174 | ,167 | 2,775 | -13,200 | 12,340 | | |
| Tüfe'den Arındırılmış | 1-Mevduat Faizi | 174 | ,216 | ,939 | -4,480 | 3,060 | ,844 | ,518 |
| | 2-Bist 100 | 174 | ,275 | 6,487 | -25,930 | 19,060 | | |
| | 3-Dolar | 174 | ,187 | 3,656 | -10,310 | 19,270 | | |
| | 4-Euro | 174 | ,039 | 3,431 | -11,570 | 17,780 | | |
| | 5-Külçe Altın | 174 | ,829 | 4,571 | -12,090 | 16,970 | | |
| | 6-Devlet İç Borç. Sen. | 174 | ,189 | 2,194 | -9,550 | 11,100 | | |

Finansal yatırım araçlarının 2005 Ocak-2019 Haziran dönemine ait nominal, enflasyondan arındırılmış ve tüfe'den arındırılmış aylık getirilerinin ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Finansal yatırım araçlarının yıllık getirilerinin ortalamaları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı tespt etmek için yapılan anavo analizi sonucunda elde edilen bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Yıllık Getiri Ortalamalarına Ait Sonuçlar

| Getiri Türü | Yatırım Aracı | N | Ortalama | Standart Sapma | Minimum | Maksimum | F | p | Fark |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Nominal | 1-Mevduat Faizi | 174 | 12,468 | 4,173 | 7,000 | 24,600 | 7,350 | ,000 | 1 ile 5<br>2 ile 3,4 ve 5<br>3 ile 2 ve 5<br>4 ile 2 ve 5<br>5 ile 1, 2, 3, 4 ve 6<br>6 ile 5 |
| | 2-Bist 100 | 174 | 15,558 | 31,815 | -53,600 | 122,760 | | | |
| | 3-Dolar | 174 | 11,066 | 16,561 | -18,900 | 82,470 | | | |
| | 4-Euro | 174 | 10,361 | 14,844 | -14,900 | 78,490 | | | |
| | 5-Külçe Altın | 174 | 20,235 | 18,880 | -16,610 | 72,000 | | | |

| | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | 6-Devlet İç Borç. | 174 | 11,968 | 8,447 | -14,800 | 29,280 | | | |
| Enflasyondan Arındırılmış | 1-Mevduat Faizi | 174 | 2,851 | 8,156 | -24,110 | 21,700 | 7,170 | ,000 | 1 ile 5<br>2 ile 3 ve 4<br>3 ile 2 ve 5<br>4 ile 2 ve 5<br>5 ile 1, 3, 4 ve 6<br>6 ile 5 |
| | 2-Bist 100 | 174 | 6,239 | 31,885 | -58,660 | 105,160 | | | |
| | 3-Dolar | 174 | 1,034 | 12,552 | -22,670 | 33,000 | | | |
| | 4-Euro | 174 | ,308 | 9,805 | -17,780 | 22,460 | | | |
| | 5-Külçe Altın | 174 | 9,471 | 15,801 | -21,900 | 54,320 | | | |
| | 6-Devlet İç Borç. | 174 | 2,707 | 12,734 | -40,960 | 31,540 | | | |
| Tüfe'den Arındırılmış | 1-Mevduat Faizi | 174 | 2,931 | 4,944 | -11,230 | 14,060 | 7,583 | ,000 | 1 ile 5<br>2 ile 3, 4 ve 5<br>3 ile 2 ve 5<br>4 ile 2 ve 5<br>5 ile 1, 2, 3, 4 ve 6<br>6 ile 5 |
| | 2-Bist 100 | 174 | 5,992 | 30,057 | -58,110 | 103,320 | | | |
| | 3-Dolar | 174 | 1,471 | 13,404 | -24,700 | 46,540 | | | |
| | 4-Euro | 174 | ,761 | 11,723 | -20,920 | 43,340 | | | |
| | 5-Külçe Altın | 174 | 9,869 | 16,535 | -22,580 | 58,040 | | | |
| | 6-Devlet İç Borç. | 174 | 2,587 | 9,483 | -30,710 | 22,740 | | | |

Finansal yatırım araçlarının 2005 Ocak-2019 Haziran dönemine ait nominal, enflasyondan arındırılmış ve tüfe'den arındırılmış yıllık getirilerinin ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Yapılan analizde külçe altının yıllık; %20.235 nominal, %9,471 yurt içi üretici fiyatları endeksi indirgendiğinde, %9,869 tüketici fiyat endeksi indirgendiğinde getiri ortalamasına sahip olduğu saptanmıştır.

Finansal yatırım araçlarının 2005 Ocak-2019 Haziran dönemine ait nominal yıllık Post hoc testi sonucunda mevduat faizi ile külçe altın; Bist 100 ile dolar, euro ve külçe altın; dolar ile Bist 100 ve külçe altın; euro ile Bist 100 ve külçe altın; külçe altın ile mevduat faizi, Bist 100, dolar, euro ve devlet iç borçlanma senetleri; devlet iç borçlanma senetleri ile külçe altın getirileri arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir.

Finansal yatırım araçlarının 2005 Ocak-2019 Haziran dönemine ait yurt içi üretici fiyatları endeksi indirgendiğinde yıllık Post hoc testi sonucunda mevduat faizi ile külçe altın; Bist 100 ile dolar ve euro; dolar ile Bist 100 ve külçe altın; euro ile Bist 100 ve külçe altın; külçe altın ile mevduat faizi, dolar, euro ve devlet iç borçlanma senetleri; devlet iç borçlanma senetleri ile külçe altın getirileri arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir.

Finansal yatırım araçlarının 2005 Ocak-2019 Haziran dönemine ait tüketici fiyat endeksi indirgendiğinde yıllık Post hoc testi sonucunda mevduat faizi ile külçe altın; Bist 100 ile dolar, euro ve külçe altın; dolar ile Bist 100 ve külçe altın; euro ile Bist 100 ve külçe altın; külçe altın ile mevduat faizi, Bist 100, dolar, euro ve devlet iç borçlanma senetleri; devlet iç borçlanma senetleri ile külçe altın getirileri arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir.

Finansal yatırım araçlarının 2005 Ocak-2019 Haziran dönemine ait aylık ve yıllık getirileri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek için ise korelasyon analizi yapılmıştır. Kolersayon analizi sonucunda araştırmada kullanılan yatırım araçlarının hem aylık hemde yıllık getirleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Anova testi sonucunda yatırım araçlarının yıllık getirlerinin ortalamaları arasında anlamlı fark saptanırken aylık getirilerin ortalamaları arasında ise anlamlı bir fark saptanamamıştır. Bu nedenle aşağıda nominal, enflasyondan arındırılmış ve tüfeden arındırılmış yıllık getiriler arasındaki kolerasyon sonuçları tablolar halinde verilmiştir.

Finansal yatırım araçlarının 2005 Ocak-2019 Haziran dönemine ait nominal yıllık getirileri arasındaki korelasyon analizi sonucunda elde edilen bulgular Tablo 3 'de verilmiştir.

Tablo 3: Yıllık Korelasyon Sonuçları (Nominal)

| | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 1-Mevduat Faizi | 1 | | | | | |
| 2-Bist 100 | ,302** | 1 | | | | |
| 3-Dolar | -,370** | -,587** | 1 | | | |
| 4-Euro | -,287** | -,500** | ,800** | 1 | | |
| 5-Külçe Altın | ,072 | -,230** | ,449** | ,458** | 1 | |
| 6-Devlet İç Borç. Sen. | ,727** | ,410** | -,646** | -,685** | -,212** | 1 |
| **. Correlation is significant at the 0.01 level | | | | | | |
| *. Correlation is significant at the 0.05 level | | | | | | |

Mevduat faizi ile Bist 100 arasında orta düzeyde, külçe altın arasında düşük düzeyde ve devlet iç borçlenme senetleri ile yüksek düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki saptanırken; mevduat faizi ile dolar arasında orta düzeyde, euro arasında düşük düzeyde negatif yönlü anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Bist 100 ile dolar ve euro arasında orta düzeyde, külçe altın arasında düşük düzeyde negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilirken; devlet iç borçlanma senetleri arasında orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Dolar ile euro arasında yüksek düzeyde, külçe altın arasında orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki belirkenirken; devlet iç borçlanma senetleri arasında orta düzeyde negatif yönlü anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Euro ile külçe altın arasında orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişkitespir edilirken; devlet iç borçlanma senetleri arasında orta düzeyde negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Külçe altın ile devlet iç borçlanma senetleri arasında düşük düzeyde negatif yönlü anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Finansal yatırım araçlarının 2005 Ocak-2019 Haziran dönemine ait enflasyondan arındırılmış yıllık getirileri arasındaki korelasyon analizi sonucunda elde edilen bulgular Tablo 4 ‘de verilmiştir.

Tablo 4: Yıllık Korelasyon Sonuçları (Eflasyondan Arındırılmış)

| | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 1-Mevduat Faizi | 1 | | | | | |
| 2-Bist 100 | ,518** | 1 | | | | |
| 3-Dolar | -,191* | -,515** | 1 | | | |
| 4-Euro | -,280** | -,486** | ,678** | 1 | | |
| 5-Külçe Altın | 0.094 | -0.099 | ,289** | ,245** | 1 | |
| 6-Devlet İç Borç. Sen. | ,964** | ,538** | -,234** | -,358** | 0.071 | 1 |
| **. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed). *. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed). | | | | | | |

Mevduat faizi ile Bist 100 arasında orta düzeyde, külçe altın arasında düşük düzeyde ve devlet iç borçlenme senetleri ile yüksek düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki saptanırken; dolar ve euro arasında düşük düzeyde negatif yönlü anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Bist 100 ile dolar ve euro arasında orta düzeyde, külçe altın arasında düşük düzeyde negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilirken; devlet iç borçlanma senetleri arasında orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Dolar ile euro arasında yüksek düzeyde, külçe altın arasında

düşük düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki belirkenirken; devlet iç borçlanma senetleri arasında düşük düzeyde negatif yönlü anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Euro ile külçe altın arasında düşük düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişkitespir edilirken; devlet iç borçlanma senetleri arasında orta düzeyde negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Külçe altın ile devlet iç borçlanma senetleri arasında düşük düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Finansal yatırım araçlarının 2005 Ocak-2019 Haziran dönemine ait tüfeden arındırılmış yıllık getirileri arasındaki korelasyon analizi sonucunda elde edilen bulgular Tablo 5 ‘de verilmiştir.

Tablo 5: Yıllık Korelasyon Sonuçları (Tüfeden Arındırılmış)

| | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 1-Mevduat Faizi | 1 | | | | | |
| 2-Bist 100 | ,448** | 1 | | | | |
| 3-Dolar | -,519** | -,602** | 1 | | | |
| 4-Euro | -,489** | -,524** | ,731** | 1 | | |
| 5-Külçe Altın | -0.013 | -,188* | ,358** | ,360** | 1 | |
| 6-Devlet İç Borç. Sen. | ,904** | ,470** | -,569** | -,626** | -0.118 | 1 |

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).
*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Mevduat faizi ile Bist 100 arasında orta düzeyde, devlet iç borçlenme senetleri ile yüksek düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki saptanırken; dolar ve euro arasında orta düzeyde ve külçe altın arasında düşük düzeyde negatif yönlü anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Bist 100 ile dolar ve euro arasında orta düzeyde, külçe altın arasında düşük düzeyde negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilirken; devlet iç borçlanma senetleri arasında orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Dolar ile euro arasında yüksek düzeyde, külçe altın arasında orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki belirkenirken; devlet iç borçlanma senetleri arasında orta düzeyde negatif yönlü anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Euro ile külçe altın arasında orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilirken; devlet iç borçlanma senetleri arasında orta düzeyde negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Külçe altın ile devlet iç borçlanma senetleri arasında düşük düzeyde negatif yönlü anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

## SONUÇ

Çalışmada 2005 Ocak-2019 Haziran dönemine ait 174 ay ve toplamda 3.132 gözlem incelenmiştir. Araştırmada, finansal yatırım aracı olarak kabul edilen mevduat faizi, BİST 100 endeksi, Amerika doları, Euro, külçe altın ve devlet iç borçlanma senetlerine ait aylık ve yıllık getirilerin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Finansal yatırım araçlarının aylık ve yıllık getirilerinin ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını test etmek için anova analizi ve getiriler arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek için ise korelasyon analizi yapılmıştır.

Anavo analizi sonucunda incelenen dönemde finansal yatırım aralarının yıllık getirilerinin ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki saptanırken, aylık getirilerinin ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Analiz sonucunda külçe altın, yatırımcısına yıllık nominal bazda %20.24, reel bazda ise yurt içi üretici fiyatları endeksi indirgendiğinde %9,47, tüketici fiyat endeksi indirgendiğinde ise %9,87 ortalama getiri sağlayan yatırım aracı olarak tespit

edilmiştir. Analiz sonucunda ayrıca aylık ve yıllık getiri bazında hem nominal ve hem de reel getiriler arasında anlamlı korelasyonlar olduğu tespit edilmiştir. Ancak finansal yatırım araçlarının aylık getirlerinin ortalamalrı arasında anlamlı bir fark olmamasından dolayı çalışmada sadece yıllık kolerasyon analiz sonuçları nominal, enflasyonda arındırılmış ve tüfeden arındırılmış şeklinde ele alınmıştır.

Nominal getiriler baz alındığında; mevduat faizi ile Bist 100, külçe altın ve devlet iç borçlenme senetleri ile yüksek düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki saptanırken; dolar ve euro arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Bist 100 ile dolar,euro ve külçe altın arasında düşük düzeyde negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilirken; devlet iç borçlanma senetleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Dolar ile euro ve külçe altın arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki belirkenirken; devlet iç borçlanma senetleri arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Euro ile külçe altın arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespir edilirken; devlet iç borçlanma senetleri arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Külçe altın ile devlet iç borçlanma senetleri arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Eflasyondan arındırılmış getiriler baz alındığında; mevduat faizi ile Bist 100, külçe altın devlet iç borçlenme senetleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki saptanırken; dolar ve euro arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Bist 100 ile dolar, euro ve külçe altın arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilirken; devlet iç borçlanma senetleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Dolar ile euro, külçe altın arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki belirkenirken; devlet iç borçlanma senetleri arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Euro ile külçe altın arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilirken; devlet iç borçlanma senetleri arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Külçe altın ile devlet iç borçlanma senetleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Tüfeden arındırılmış getiriler baz alındığında; mevduat faizi ile Bist 100 ve devlet iç borçlenme senetleri pozitif yönlü anlamlı bir ilişki saptanırken; dolar, euro ve külçe altın arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Bist 100 ile dolar,euro ve külçe altın arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilirken; devlet iç borçlanma senetleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Dolar ile euro ve külçe altın arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki belirkenirken; devlet iç borçlanma senetleri arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Euro ile külçe altın arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkitespir edilirken; devlet iç borçlanma senetleri arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Külçe altın ile devlet iç borçlanma senetleri arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

## REFERANSLAR

Acar, E. (2019). Oyun Teorisi İle Bireysel Yatırım Kararı: Minimax Yaklaşımıyla Portföy Optimizasyonu, International Social Sciences Studies Journal, 5(34):2286-2297.

Ciner, C., Gurdgiev, C., & Lucey, B. M. (2010). Hedges and Safe Havens – An Examination of Stocks, Bonds, Oil, Gold and The Dollar. IIIS Discussion Paper, No. 337.

İbicioğlu, M. (2012). Yatırım Araçlarının Getirileri Arasındaki İlişkilerin Çok Boyutlu Ölçekleme Yöntemi İle Analizi, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,8 (2), 45-55.

Robiyanto, R. (2018). Gold vs Bonds: What Is The Safe Haven for The Indonesian and) Malaysian Capital Market? Gadjah Mada International Journal of Business, 20(3), 277-302.

Tetik, M. ve İvrendi, M. (2013). Para Politikası Beklentilerinin Finansal Yatırım Araçları Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği, İktisat İşletme ve Finans Dergisi, 28 (333), 107-136.

Turnacıgil, S. ve Doğukanlı, H. (2018). BIST GYO Endeks Getirilerinin SVFM ile Sınanması ve Etki Tepki Analizleri, Uluslar arası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 4 (2), 37-57.

Yavuz, M. ve Eren, T. (2016). Finansal Araçların Oyun Teorisi ile Analiz Edilmesi, Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 7(13), 122-139.

Rahim, S.R.M., Senadjki, A., Mao,W. & Liang, S. (2018). Investigating the Roles of Gold, Stocks and Bonds: A Safe Haven, Hedge or Diversifier?, Journal of Islamic Banking and Finance, 6(1), 1-15.

# İLİŞKİ DOYUMU VE İLİŞKİDE KARAR VERME BECERİSİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

**Arş. Gör. Cansu TOSUN**

**Dr. Öğr. Üyesi Fatma ALTUN**

**Prof. Dr. Hikmet YAZICI**
Trabzon Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

## ÖZET

İlişki doyumu, duygu, düşünce ve davranışlar bağlamında romantik ilişkiyi değerlendirmeyi, ilişkide karar verme becerisi ise romantik ilişkilerde mantıklı karar verme sürecini ifade etmektedir. Bu çalışmanın temel amacı romantik ilişkilerin seyri için önemli görülen bu iki değişken arasındaki ilişkiyi incelemektir. Ayrıca bazı demografik değişkenler ile ilişki doyumu arasındaki ilişkileri incelemek diğer bir amaçtır. Araştırmanın örneklemi 215 kişiden oluşmaktadır. Veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formu, İlişki Doyumu Ölçeği ve İlişkide Karar Verme Ölçeği kullanılmıştır. Veriler tanımlayıcı istatistik teknikleri, Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı (PMÇKK), bağımsız *t* testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda ilişki doyumu ile ilişkide kendine güven ($r$=.62, $p$<.01) ve ilişkiyi yönetme ($r$=.36, $p$<.01) arasında orta düzeyde pozitif yönde ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan ilişki doyumu ile ilişki süresi ($r$=.12, $p$>.05) ve yaş ($r$=-.00, $p$>.05) arasında anlamlı bir ilişki olmadığı; ayrıca ilişki doyumu puanlarının cinsiyete ($t$=-.37, $p$>.05), eğitim ($t$=.31, $p$>.05) ve gelir düzeyine ($F_{(2,212)}$=1.33, $p$>0.05) bağlı olarak değişmediği; fakat ilişki türüne ($t$=-2.64, $p$<.05) göre değişiklik gösterdiği tespit edilmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda ilişkide karar verme becerisi ile ilişki doyumu arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu, bu becerinin artmasının bireylerin ilişkilerinde daha fazla doyuma ulaşmalarına yardımcı olacağı söylenebilir.

**Anahtar Kelimeler:** İlişki Doyumu, İlişkide Karar Verme, Romantik İlişki.

# EXAMINATION OF THE CORRELATION BETWEEN RELATIONSHIP SATISFACTION AND RELATIONSHIP DECIDING

## ABSTRACT

Relationship satisfaction refers subjective assessment of one’s romantic relationship through feelings, thoughts and behaviors. Relationship deciding is a process of conscious decision making in romantic relationships. The main aim of this study was to investigate the correlation between relationship satisfaction and relationship deciding. Besides, the other aim of this study was examination relationships between relationship satisfaction and some demographic variables. The sample was comprised of 215 people and data were collected by demographic information form, Relationship Assessment Scale and Relationship Deciding Scale. The data were analysed with descriptive statistics, Pearson Product Moment Correlation (PPMC), independent samples t test and one way analysis of variance (ANOVA).

The results indicated that there were significant relationships between relationship satisfaction and subdimensions of relationship deciding (relationship confidence [$r$=.62, $p$<.01] and directing relationship [$r$=.36, $p$<.01]). Relationship type ($t$=-2.64, $p$<.05) was related to relationship satisfaction, while relationship length ($r$=.12, $p$>.05), age ($r$=-.00, $p$>.05), gender ($t$=-.37, $p$>.05), level of education ($t$=.31, $p$>.05) and level of income ($F_{(2,212)}$=1.33, $p$>0.05) were not related. According to the results, it could be considered that individuals who had higher relationship deciding skills would have higher relationship satisfaction.

**Keywords:** Relationship Satisfaction, Relationship Deciding, Romantic Relationship.

## 1. GİRİŞ

Bireyin duygu, düşünce ve davranışlar doğrultusunda içinde bulunduğu romantik ilişkiyi değerlendirmesi ve bu değerlendirme sonucunda duyduğu memnuniyet ilişki doyumu olarak ifade edilmektedir (Hendrick, 1988). İlişkilerde doyumun önemli olduğu; sürekli ve tatmin edici romantik ilişkilerin bireylerin sağlıklarını ve iyi oluşlarını etkilediği bilinmektedir (Baumeister & Leary, 1995). Literatürde ilişki doyumunu yordadığı tespit edilen birçok faktör vardır; bunlardan birkaçı bağlanma (Butzer ve Campbell, 2008; Feeney, 2002; Sarı, 2008), cinsel hayattan memnuniyet (Butzer ve Campbell, 2008; Byers, 2005), akılcı olmayan inançlar (Sarı, 2008; Stackert ve Bursik, 2003) ve benlik saygısıdır (Erol ve Orth, 2014; Gülaydın ve Semerci, 2018; Ulutaş, 2018).

İlişki doyumuna etkisinden bahsedilen tüm faktörlerin yanı sıra ilişki doyumunun faktörlerle ilişkisinin karmaşık olduğu, tek taraflı bir etki yerine karşılıklı etkileşimin söz konusu olduğu belirtilmektedir (Feeney, 2002). Ayrıca demografik değişkenlerin de ilişki doyumu üzerindeki etkisi araştırmaların konusudur. Bu doğrultuda ilişki doyumu ile ilişkisine dair bulgular değişse de cinsiyet, yaş, eğitim ve gelir düzeyi, ilişki türü ve süresi çalışmalarda en sık ele alınan değişkenlerdendir (Demirli ve Kendir, 2016; Gülaydın ve Semerci, 2018; Sarı, 2008).

İlişkilerden duyulan doyumu etkileyen faktörlerden biri de karar vermedir (Boffo ve Mannari, 2015). Partner seçmekten evlilik ya da çocuk sahibi olmaya kadar bireyler ilişki ile ilgili birçok konuda karar verirler. İlişkilerde bilinçli karar verme eksikliğinin ilişkilerin seyrini olumsuz etkilediği ve düşük ilişki doyumuna sebep olduğu bilinmektedir (Boffo ve Mannari, 2015; Stanley, Rhoades ve Markman, 2006). Verilen her bir kararın ilişki üzerinde etkisi olduğu düşünüldüğünde bu sürecin gelişigüzel olması beklenemez.

Sağlıklı ilişkiler için bireylerin kendilerini ve partnerlerini tanımaları, gerçekçi değerlendirmeler yapmaları ve seçenekleri değerlendirerek uygun kararlar vermeleri beklenir (Vennum ve Fincham, 2011). Bu noktada bireylerin ilişkilerinde mantıklı karar verme sürecini ifade eden ilişkide karar verme becerisi önem kazanmaktadır. Bu beceri bireylerin romantik ilişkilerinde iyi bir ilişki yaşama adına kendilerine güvenmelerini, ilişkideki uyarı sinyallerini görmelerini ve ilişkide bilinçli karar vermeye ilişkin kendilerine dönük algılarını içermektedir.

Bu çalışmada ilişkide karar verme becerisi ve cinsiyet, eğitim düzeyi, yaş, gelir, ilişki türü ve süresi olmak üzere bazı demografik değişkenlerin ilişki doyumu ile olan ilişkileri incelenmektedir. Başarısız ilişkilerin bireyler üzerinde olumsuz etkileri olduğu bilinmektedir; bu etkiler göz önüne alındığında bireylerin ilişki doyumunu etkileyen faktörleri incelemek önem kazanmaktadır. İlişkide karar verme ve ilişki doyumu arasındaki ilişkiyi ortaya koymanın literatüre ve özellikle ilişki geliştirme programı gibi uygulama alanlarına katkı sağlayabileceği, dolayısıyla negatif ilişki deneyimi riskini azaltmada alan çalışanlarına yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

## 2. YÖNTEM

Nicel yaklaşıma dayalı olarak gerçekleştirilen bu araştırmada iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkinin incelendiği korelasyonel ve belli bir değişken açısından grupların farklılık gösterip göstermediğini belirlemeyi amaçlayan nedensel karşılaştırma yöntemleri kullanılmıştır (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012). Araştırmanın örneklemini 215 kişi oluşturmaktadır. Katılımcılara ait bazı tanımlayıcı bulgular Tablo 1'de özetlenmektedir.

**Tablo 1. Araştırma Grubuna İlişkin Bazı Tanımlayıcı Bilgiler**

| Faktör | Değişken | f | % |
|---|---|---|---|
| Cinsiyet | Kadın | 154 | 71.63 |
| | Erkek | 59 | 27.44 |
| | Belirtilmeyen | 2 | .93 |
| Eğitim Düzeyi | Lisans | 126 | 58.6 |
| | Lisansüstü | 76 | 35.3 |
| | Belirtilmeyen | 13 | 6 |
| İlişki Türü | Flört/Nişanlı | 159 | 74.0 |
| | Evli | 55 | 26.5 |
| | Belirtilmeyen | 1 | .5 |
| Gelir | Düşük | 139 | 29.7 |
| | Orta | 113 | 24.1 |
| | Yüksek | 73 | 15.6 |
| | Belirtilmeyen | 6 | 1.3 |

| | Min.-Maks. | Ort (Ss) |
|---|---|---|
| Yaş | 18-43 | 25.80 (±5.15) |
| İlişki Süresi (Ay bazında) | 1-240 | 37.22 (±35.38) |

Veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından oluşturulan ve katılımcıların cinsiyet, yaş, ilişki türü ve süresi, gelir, aile içi şiddet geçmişi ve psikolojik yardım alma durumu gibi bazı demografik bilgilerini içeren kişisel bilgi formu ile İlişki Doyumu (Curun, 2011) ve İlişkide Karar Verme Ölçeği (Tosun, Yazıcı ve Altun, 2017) kullanılmıştır.

Hendrick (1988) tarafından geliştirilen ve Curun (2011) tarafından Türk kültürüne uyarlanan İlişki Doyumu Ölçeği bireylerin romantik ilişkilerini değerlendirmelerini ve bu doğrultuda ilişkilerinden duydukları tatmini ölçmeye dönüktür. 7 madde ve tek boyuttan oluşan ölçek 5'li Likert tipi derecelendirmeye sahiptir. Ölçekten alınan puanın artması bireylerin ilişki doyumunun arttığını göstermektedir. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlıklık katsayısı .86'dır. Vennum ve Fincham (2011) tarafından bireylerin romantik ilişkilerinde karar verme becerilerini ölçmeye dönük olarak geliştirilen İlişkide Karar Verme Ölçeği Tosun ve diğ. (2017) tarafından Türk kültürüne uyarlanmıştır. "İlişkide kendine güven" ve "ilişkiyi yönetme" olmak üzere iki faktörlü bir yapıya ve 5'li Likert tipi derecelendirmeye sahiptir. Ölçekten alınan puanın artması bireylerin ilişkide karar verme becerilerinin arttığı anlamına gelmektedir. Ölçeğin tamamı ve alt boyutlar için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları .80 ile .87 arasında değişmektedir. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistik teknikleri, Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı (PMÇKK), bağımsız *t* testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) teknikleri kullanılmıştır.

## 3. BULGULAR

Analiz yapılmadan önce değişkenlerin normalliği test edilmiştir. Analiz sonucunda değişkenlere ait basıklık ve çarpıklık katsayılarının uygun aralıklar arasında olduğu belirlenmiştir.

**Tablo 2. Değişkenlere Ait Basıklık ve Çarpıklık Katsayıları**

| Değişkenler | Basıklık Katsayısı | Çarpıklık Katsayısı |
|---|---|---|
| İlişki Doyumu | 1.37 | -1.16 |
| İlişkide Karar Verme Toplam | .35 | -.44 |
| İlişkide Kendine Güven | .59 | -.80 |
| İlişkiyi Yönetme | .99 | -.59 |

Analiz sonucunda ilişki doyumu ile ilişkide kendine güven ($r$=.62, $p$<.01) ve ilişkiyi yönetme ($r$=.36, $p$<.01) arasında orta düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan ilişki doyumu ile ilişki süresi ($r$=.12, $p$>.05) ve yaş ($r$=-.00, $p$>.05) arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı tespit edilmiştir.

**Tablo 3. İlişki Doyumu ile İlişkide Karar Verme Becerisi, İlişki Süresi ve Yaş Değişkenleri Arasındaki İlişkiler**

| Değişkenler | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | Ortalama | SS |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 1-İlişki Doyumu | 1 | | | | | 39.58 | 7.28 |
| 2-İlişkide Kendine Güven[a] | .62** | 1 | | | | 16.71 | 2.63 |
| 3-İlişkiyi Yönetme[a] | .36** | .52** | 1 | | | 24.90 | 3.10 |
| 4-İlişki Süresi | .12 | .12 | .05 | 1 | | 37.22 | 35.38 |
| 5-Yaş | -.00 | -.09 | -.13 | .41** | 1 | 25.80 | 5.15 |

[a] İlişkide Karar Verme alt boyutu, ** $p$<.01

Katılımcıların ilişki doyumu puanları bazı demografik değişkenlere göre incelenmiş ve sonuçlar Tablo 4'te özetlenmiştir. Analiz sonucunda ilişki doyumu puanlarının cinsiyete (t=-.37, p>.05) ve eğitim düzeyine (t=.31, p>.05) bağlı olarak değişmediği, fakat ilişki türüne (t=-2.64, p<.05) göre değişiklik gösterdiği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda evli olanların nişanlı ya da flört ilişkisi olan bireylere oranla daha yüksek ilişki doyumuna sahip oldukları belirlenmiştir.

**Tablo 4. İlişki Doyumu Puanlarının Bazı Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi**

| Değişken | Grup | N | Ort. | SS | sd | *t* | *p* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Cinsiyet | Kadın | 154 | 39.43 | 6.93 | 211 | -.37 | .72 |
| | Erkek | 59 | 39.83 | 8.25 | | | |
| Eğitim Düzeyi | Lisans | 126 | 39.74 | 7.04 | 200 | .31 | .75 |
| | Lisansüstü | 76 | 39.40 | 7.80 | | | |
| İlişki Türü | Flört/Nişanlı | 159 | 38.88 | 7.68 | 212 | -2.64 | .01 |
| | Evli | 55 | 41.46 | 5.65 | | | |

Son olarak ilişki doyumu puanlarının gelir düzeyine göre farklılık gösterip göstermediği ANOVA tekniği ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur. İlişki doyumu puanlarının gelir düzeyine bağlı olarak farklılık göstermediği belirlenmiştir ($F_{(2,212)}$=1.33, $p$>.05).

**Tablo 5. Gelir Düzeyine Dayalı Olarak İlişki Doyumu Puanlarının İncelenmesine Dayalı ANOVA Sonuçları**

| | KT | sd | KO | F | *p* |
|---|---|---|---|---|---|
| **Gruplar Arası** | 140.06 | 2 | 70.03 | | |
| **Grup İçi** | 11204.10 | 212 | 52.85 | 1.33 | .27 |
| **Toplam** | 11344.16 | 214 | | | |

## 4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada ilişkide karar vermenin alt boyutları olan ilişkide kendine güven ve ilişkiyi yönetme ile ilişki doyumu arasında anlamlı ilişkiler olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmanın bulgularıyla paralel olarak Owen, Rhoades ve Stanley (2013) tarafından yapılan çalışmada bilinçli karar verme davranışı gösteren bireylerin daha yüksek ilişki doyumuna sahip oldukları; fakat bu durumun yaşanılan ilişki türüne bakılmaksızın geçerli olduğu ifade edilmektedir. Literatürde ise bu çalışmadaki bulgu ile paralel olarak; ilişki türünün ilişki doyumu üzerinde anlamlı etkileri olduğunu; flört yaşayan bireylerin nişanlı ya da evli bireylere oranla daha düşük ilişki doyumuna sahip olduklarını ortaya koyan çalışmalar mevcuttur (Gülaydın ve Semerci, 2018; Saraç, Hamamcı ve Güçray, 2015). Bu noktada flört yaşayan bireylerin ilişkilerinin kalıcılığı ve partnerleri ile ilişkilerine dönük değerlendirmelerinin diğerlerine oranla daha olumsuz olabileceği ve bu durumun belirtilen farka neden olabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmada ilişki doyumu ile ilişki süresi ve yaş arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, ayrıca ilişki doyumunun cinsiyete, eğitim ve gelir düzeyine bağlı olarak değişmediği; fakat ilişki türüne göre değişiklik gösterdiği tespit edilmiştir. İlişki doyumu ile demografik değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara bakıldığında bu çalışmanın bulguları ile paralel olarak cinsiyetin (Butzer ve Campbell, 2008; Çağ ve Yıldırım, 2013; Demirli ve Kendir, 2016; Satıcı, 2018; Taşköprü, 2013; Ulutaş, 2018; Yarkın, 2014) yaşın (Saraç ve diğ., 2015; Ulutaş, 2018), ilişki süresinin (Butzer ve Campbell, 2008; Çağ ve Yıldırım, 2013; Demirli ve Kendir, 2016; Ulutaş, 2018), gelirin (Çağ ve Yıldırım, 2013; Satıcı, 2018) ve eğitim düzeyinin (Taşköprü, 2013; Yarkın, 2014) ilişki doyumu üzerinde etkili olmadığı tespit edildiği görülmektedir. Fakat bu bulguların aksine ilişki doyumunun cinsiyete (Sarı, 2008; Sarı ve Korkut-Owen, 2016), eğitim düzeyine (Çağ ve Yıldırım, 2013; Demirli ve Kendir, 2016), yaşa (Taşköprü, 2013), gelire (Demirli ve Kendir, 2016; Taşköprü, 2013) ve ilişki süresine (Saraç ve diğ., 2015; Taşköprü, 2013) göre farklılık gösterdiğini belirten çalışmalara da rastlanmaktadır.

Literatürde ilişki doyumu ile demografik özellikler arasındaki ilişkilere dair çelişik bulguların olduğu gözlenmektedir. Bu durum ilişki doyumunun açıklanmasında bireyin ve partnerin özellikleri, beklentiler ve yaşantılar gibi farklı değişkenlerin rol oynadığının göstergesi olabilir. İlişkide karar verme becerisi ise bireylerin sağlıklı bir ilişkiye sahip olma konusunda kendilerine güvenmelerini ve ilişkiyi gerçekçi şekilde düşünerek mantıklı karar vermelerini içermektedir. Dolayısıyla bu becerinin artmasının ilişkilerin seyrine ve en nihayetinde bireylerin ilişkilerinde olumlu yaşantılara sahip olmalarına; bu doğrultuda daha

yüksek doyum yaşamalarına sebep olabileceği düşünülmektedir. Literatürde ilişkide karar verme becerisinin ilişki doyumu ile ilişkini ortaya koyan çalışmalar sınırlıdır. Fakat ilişkide karar verme becerisinin içerdiği akılcı olmayan inançlar, duygusal zekâ, bilinçli farkındalık, problem çözme becerileri ve stresle başa çıkma becerileri gibi faktörlerin ilişkilerde doyumu etkileyen değişkenler arasında olduğu belirlenmiştir (Butzer ve Campbell, 2008; Feeney, 2002; Sarı, 2008; Satıcı, 2018; Stackert ve Bursik, 2003; Taşköprü, 2013).

Bu çalışmada bireylerin sahip oldukları bazı demografik özelliklerin ve ilişkide karar verme becerisinin ilişki doyumu ile ilişkileri sınırlı bir örneklemle incelenmiştir. Katılımcıların eğitim düzeyinin çeşitlendirilmesi, örneklem sayısının genişletilmesi ve ilişki türlerinin ayrı ayrı ele alınması önerilmektedir. Diğer taraftan bu çalışmada incelenen korelasyonel ilişkinin yanında değişkenlerin birbiri için açıklayıcı rollerinin ele alınması değişkenler arasındaki ilişkileri daha detaylı olarak anlama açısından faydalı olacaktır. Ayrıca travmatik yaşantılar gibi bireylerin ruh sağlığını etkileyen faktörlerin ilişki doyumu üzerindeki etkisinin araştırılmasının da alana önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

## KAYNAKÇA


Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin, 117*, 497–529.

Boffo, M., & Mannarini, S. (2015). Assessing decision-making in romantic relationships: A first Italian validation of the relationship deciding scale. *TPM: Testing, Psychometrics, Methodology in Applied Psychology, 22*(3), 415-427.

Butzer, B., & Campbell, L. (2008). Adult attachment, sexual satisfaction, and relationship satisfaction: A study of married couples. *Personal relationships, 15*(1), 141-154.

Byers, E. S. (2005). Relationship satisfaction and sexual satisfaction: A longitudinal study of individuals in long-term relationships. *Journal of Sex Research, 42*(2), 113-118.

Curun, F. (2001). *The effects of sexism and sex role orientation on romantic relationship satisfaction* (Unpublished master's thesis). Middle East Technical University, Ankara.

Çağ, P., & Yıldırım, İ. (2013). Evlilik doyumunu yordayan ilişkisel ve kişisel değişkenler. *Turkish Psychological Counseling & Guidance Journal, 4*(39), 13-23.

Demirli, C., & Kendir, M. (2016). Evlilik doyumu üzerinde anne baba tutumunun etkisinin incelenmesi. *Education Sciences, 11*(3), 96-113.

Erol, R. Y., & Orth, U. (2014). Development of self-esteem and relationship satisfaction in couples: Two longitudinal studies. *Developmental Psychology, 50*(9), 2291-2303.

Feeney, J. A. (2002). Attachment, marital interaction, and relationship satisfaction: A diary study. *Personal Relationships, 9*(1), 39-55.

Fraenkel, J. R., Wallen, N.E. and Hyun, H. H. (2012). *How to Design and Evaluate Research in Education* (8th edition). New York: McGraw-Hill Internetional Edition.

Gülaydın, G., & Semerci, B. (2018). Romantik ilişkisi olan yetişkin bireylerin ilişki doyumlarının bağlanma stilleri, benlik saygısı ve kişilerarası ilişki tarzları açısından incelenmesi. *Psikoloji Araştırmaları, 3*(6), 14-25.

Hendrick, S. S. (1988). A generic measure of relationship satisfaction. *Journal of Marriage and Family, 50*(1), 93-98.

Owen, J., Rhoades, G. K., & Stanley, S. M. (2013). Sliding versus deciding in relationships: Associations with relationship quality, commitment, and infidelity. *Journal of Couple & Relationship Therapy, 12*(2), 135-149.

Saraç, A., Hamamcı, Z., & Güçray, S. (2015). Üniversite öğrencilerinin romantik ilişki doyumunun yordanması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 5*(43), 69-81.

Sarı, T. (2008). *Üniversite öğrencilerinde romantik ilişkilerle ilgili akılcı olmayan inançlar, bağlanma boyutları ve ilişki doyumu arasındaki ilişkiler* (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Sarı, T., & Korkut-Owen, F. (2016). Romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançların ve bağlanma boyutlarının ilişki doyumu üzerindeki yordayıcı rolünün incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1*(37), 204-216.

Satıcı, B. (2018). *Genç yetişkinlerde mükemmeliyetçilik ile romantik ilişki doyumu arasında duygusal zekâ ve bilinçli farkındalığın aracılık rollerinin incelenmesi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Stackert, R. A., & Bursik, K. (2003). Why am I unsatisfied? Adult attachment style, gendered irrational relationship beliefs, and young adult romantic relationship satisfaction. *Personality and Individual Differences, 34*(8), 1419-1429.

Stanley, S. M., Rhoades, G. K., & Markman, H. J. (2006). Sliding versus deciding: Inertia and the premarital cohabitation effect. *Family Relations, 55*, 499–509.

Taşköprü, M. (2013). *Evlilik doyumu ile problem çözme becerileri, stresle başa çıkma ve evlilik süresi arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Bilim Üniversitesi, İstanbul.

Tosun, C., Yazıcı, H., & Altun, F. (2017). İlişkide Karar Verme Ölçeği'nin Türk kültürüne uyarlanması/The Turkish adaptation of Relationship Deciding Scale. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(3), 650-668.

Ulutaş, E. (2018). *Üniversite öğrencilerinde romantik ilişki doyumu ile kişilik özellikleri ve benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Vennum, A., & Fincham, F. D. (2011). Assessing decision making in young adult romantic relationships. *Psychological Assessment*, 23(3), 739-751.

Yarkın, E. (2014). *Temel psikolojik ihtiyaçların karşılanma düzeyinin ilişki doyum ve yaşam doyum düzeyine katkısının incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul.

# AZERBAYCAN VE TÜRK DİLLERİNDE CİNSİYET İLİŞKİLERİNİ YANSITAN ATASÖZLERİ

**Dr. Terane NAĞIYEVA**
Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

**Simgeler:**
**ä - ə (Azerbaycan alfabesinde)**
**ĝ – q (Azerbaycan alfabesinde)**
**ĥ – x (Azerbaycan alfabesinde)**

## ÖZET

Azerbaycan ve Türk atasözlerinde cinsiyet ilişkilerini yansıtan birçok ifadeler vardır. Bu ifadelerin, insanların düşünceleri, etnopsikoloji ve gelenekleri ile doğrudan bir bağlantısı vardır. Atasözlerinde cinsiyet ilişkileri ifadeleri yalnızca aile, ve evlilik açısından değil, aynı zamanda farklı yaşam koşullarının mecazi özelliklerinde de ilgi çekicidir. Bu nedenle, cinsiyet ilişkilerini yansıtan atasözleri hem halkın etnopsikolojisini hem de tarihsel gelişimlerinin yanı sıra mevcut yaşam tarzlarını, aile-yaşam önceliklerini ve geleneklerini kapsar. Görgü kurallarına yansıyan cinsiyet ilişkileri doğrudan asırlık kültürel mirasa, geleneğe ve mevcut tarihsel-sosyal ve tarihsel-filolojik "dikey bağlam"a atıfta bulunur. Türk halklarına özgü dünyanın dil manzarasının şekillenmesinde âdet ve geleneklerden doğan kalıp kavramlar müstesna rol oynadığından şüphesiz o ifadeler farklı kültürün, farklı dünya modelli halklar için anlaşılan olmaz.

**Anahtar kelimeler:** *Cinsiyet, bayan, erkek, etnografik, atasözleri*

# FATHERS' STATEMENTS REFLECTING GENDER RELATIONS IN AZERBAIJANI AND TURKISH LANGUAGES

## ABSTRACT

There are many expressions in the ancestors of Azerbaijani and Turkish that reflect the gender relations. These statements have a direct connection with the people's thinking, ethnopsychology and traditions. Fathers' expressions of gender relations are of interest not only in terms of family, marriage, and marriage, but also in metaphorical characteristics of different living conditions. Thus, the words of ancestors reflecting gender relations cover both the ethnopsychology of the people and the way of their historical development, as well as their existing lifestyle, family-life priorities, and traditions. The gender relations reflected in the proverbial etiĝuette refer directly to the centuries-old cultural heritage, tradition, and refer to existing historical-social and historical-philological "vertical context." Since the concepts of the tradition of shaping the language of the world of the Turkish peoples have an exceptional role, these expressions will not be understood for different cultures and peoples of different world patterns.

**Key words:** *gender, female, male, ethnographic, fathers' words*

Atasözleri aslında kendi küçük görüntü kapsamından çıkarak daha derin katlara kadar giden öğretici ifadelerdir. Atasözleri insanları daima kontrol kapsamında bulunduran, terbiye eden etik sistemi, ahlak kodeksidir - desek, yanılmarız. Atasözleri insan hayatının, neredeyse tüm alanlarını yansıtan folklor türlerinden biridir. (2, 8) Biliyoruz ki, atasözleri epoksal karakterli janrdır. Yani zamanların filtresinden geçib gelmiş bir turdur. Her dönemin atasözlerinde kendi zamanının fiziksel ve ruhsal deneyi yer alıyor. Bu zaman eskiyle yeninin ilişkisi atasözleri türünün şiirsel yapısı kendineözgü kapsamında gerçekleşiyor. "Yeni olan" yeni zamanın deneyinde ortaya çıkan içerik olayı gibi "eskinin" kalıbına - şekline uyuyor. Her bir halkın dili sınırlı ve belli sayıda ses-alfabe kalıplarına uyduğu ve tüm leksik baza bu sınırlı bilinen ses kalıplarının kombinasyonu olarak kurulduğu gibi, etnosun tüm ruhsal ve fiziksel deneyi de atasözlerinin belli ve sınırlı sayıda olan kalıplarına uyuyor. Etnik stereotipler içerikte değişebiliyor, ama onların yapısal düzenleri sabit kalıyor. Bu açıdan bir etnosun farklı zamanlarda ortaya çıkan atasözleri içerikte birbirilerni inkar edebilir, yalnız bu durumda onların formal yapı kalıbı yine de aynı kalır. Örneğin, Mecusilik ideolojisinin simgeleri islam ideolojisinde kabul edilmez, ayrılığa giriyor. Fakat içerik olarak tersolan simgeler aynı kalıbda sunulmuştur. Yani içerik katında bir ideoloji birimi (Avesta kökenli karakteri) ters ideolojik birim (islami karakter) yerini alabilir, fakat formal şiirsel yapıda hiçbir değişme olmuyor (2, 6). Örneğin: *Arvad yıĥmayan ev min il tikili ĝalar* (Karı yıkmayan ev bin yıl ayakta kalabilir)// *arvatnan tamah yıĥmıyan öy illäräcän tikili ĝalar* (Karıyla açgözlülük yıkmayan ev yillar böyu ayakta kalabilir) (2, 47-48). Büyük olasılıkla, ikinci kullanılan atasözü birinciden sonra oluşmuştur. Bunu eklenen *tamah* (açgözlülük) bileşeniyle ve İslam dini kapsamında insanın kendi tamahını yenmesi fikrine dayanarak söyleyebiliriz.

Konu farklılığına göre rengareng olan atasözleri içerisinde cinsiyet ilişkilerini yansıtanlar ifade imkanlarına göre seçilir. Azerbaycan ve Türk dillerinin atasözlerinde cinsiyet ilişkilerini yansıtan çok sayıda ifadeler mevcuttur. Bu ifadelerin halkın düşünce tarzı, etnopsikolojisi, örf ve âdetleriyle doğrudan bağlılığı vardır. Cinsiyet ilişkilerini belirten atasözleri sadece aile, sevgi, nikah konseptlerine aidlik açısından değil, farklı hayati durumların metaforik vasıflandırması açısından da ilgi taşımaktadır. Öyle ki, cinsiyet ilişkilerini yansıtan atasözleri hem halkın etnopsikolojisini, hem geçtiği tarihi gelişim yolunu, hem mevcut yaşam tarzı, aile önceliklerini, ayrıca âdet ve geleneklerini kapsamaktadır. Etnografik içerikli atasözlerine yansıyan cinsiyet ilişkileri doğrudan asırlık kültürel mirasın, gelenek bazısının üzerinde neş'et buluyor, mevcut tarihi-sosyal ve tarihsel-filoloji "dikey bağlam"a kontekste atıfta bulunuyor.

Türk halklarına özgü dünyanın dil manzarasının şekillenmesinde âdet ve geleneklerden doğan kalıp kavramlar müstesna rol oynadığından şüphesiz o ifadeler farklı kültürün, farklı dünya modelli halklar için anlaşılan olmaz. Azerbaycan dilinde: "*Oğlan evi alınca, ĝız evi ölüncä".* Azerbaycan halkının törelerine göre oğlan evi kızın evine kızı alana kadar git-gel eder. Ayrıca kız evine her gittiğinde çeşitli gıda ve giyim eşyaları götürür. Kızı alıp evine getirdikten sonra kız evine artık sık sık gitmez, bunun aksine, kızın anne-babası dünyasını değişene kadar, yani ölene kadar kızını sık sık arar, şad günlerde, bayramlarda kızına çeşitli gıda, giyim ve ev eşyaları hediye götürür.

Yahut diğer atasözünde: *oğlan adamı – sındırar badamı, Ĝız adamı – sındırar adamı, Ĝız ĝapısı, şah ĝapısı // Ĝız ĝapısı, şah ĝapısı, mini gälär biri razı gedär.* Azerbaycan halkının törelerinde bilinen bazı davranış modeline göre kız evi kız isteğenlere birinci defeden "he" (evet) dememeli, yani razılık vermemeli, oğlan evini imkan olduğu kadar git-gele salmalıydı. İlk kezden oğlan evine razılık verilmesi *"kız çocuğunun ucuz tutulması", "kız evinin kendine değer vermemesi gibi"* değerlendirile bilirdi. Türkiye Türkçesinde de aynı anlamı ifade eden deyimlere rastlamak mümkündür. *"Kız kapısı, naz kapısı" ve yahud "Kız evi, naz evi"* (9).

Görüldüğü gibi, hem Azerbaycan, hem de Türkiye Türkçesinde kullanılan atasözleri aynı fikri bildirmekle, aynı etnografik anlama hizmet ediyor. Bu da her iki halkın sadece diliyle yok, hem de gelenekleriyle bir kaç yüzyıllık kültürel mirasın bağlılığını temsil eder. Türk halkları için âdet olan aile-ev olayı ile bağlı ortaya çıkan atasözlerinin etimolojisine göz atalım:

*"Ĝoy arvadı ölän o kişi fikir çäksin ki, subay baldızı yoĥdur"*. "Bırak karısı ölen o erkek fikir çeksin ki, bekar baldızı yoktur ". Bu ifade doğrudan halkımızın ve hem de diğer Türk ve Doğu halklarının kusurlu sayılabilecek nikah âdeti ile bağlıdır. Öyle ki, bu âdete göre dul erkek (karısı ölmüş erkek) karısının küçük (bekar) kızkardeşi ile evlenebilirdi. *Baldız elə baldızdır, bacısı sağ olsun* ifadesi de hiç şüphesiz ki, bu âdetten memnuniyetsizlik fonunda meydana gelmiştir. Bu nikah âdeti *sororat* (Latince "Soror" - "bacı" kelimesi) denir. *Sororat* âdeti anasız kalmış çocukların büyütülmesi gerekliliği ile icra olunurdu. Çünkü ölen bacının (ablanın) çocuklarına herkesden daha iyi teyzeleri bakabilirdi. R.Hüseynzade de henüz daha erken dönemlerde (VII-XII yüzyıllarda) bu nikah âdetinin tüm Türk halkları için karakteristik olduğuna dikkat çekmiştir (10, 165). Fakat onu da belirtelim ki, etnografların iktibas getirdiği örnekten, ayrıca "*Baldız baldan şirindir*" (Baldız baldan tatlıdır) ifadesinden farklı olarak, dilimizin akıllıca ifadelerinde bu içerikli nikahlara itiraz eden ifadeler daha hakimdir. Bu âdetin insanların istek ve arzularını dikkate almaması haklı olarak, negatif semantikalı deyimlerin oluşmasına revac vermiştir. Kız çocuklarının Türk halklarının aileleri tarafından bazı durumlarda istenmeğen evlat olarak kabul edilmesi tarihi olgulardan tutmuş, bugüne kadar yaşanan çeşitli olaylarla birlikte, deyimlerde de yer bulmuştur.

Türk halklarında yeni aile kuran gençlerin en büyük isteği kısa sürede ailenin temel direği sayılan çocuğun doğmasıydı. Dünyaya ilk çocuk gelişi ister kız, ister erkek olsun, hep aileyi sevindiriyor. Ancak ardarda doğan kız çocukları çok zaman ailede söylentinin oluşmasına, ciddi bir tepkiye neden olarak, birçok durumlarda ailenin dağılmasına yol açıyor. Kız çocuğu fazla olan ailelere garip nazarlarla bakılır, hatta sonsuz (evlatsız) adlandırılır. Yani kız büyüyerek, aileyi terk edecek, özge evin ışığını yandıracak, ocağını yakacak. Oğul ise ata ocağının sahibi, neslin devamcısı, düşman çeperi (düşmana karşı duvar) sayılır. Bazen erkekler kız çocukları dünyaya gelince utanç duyuyorlar, bu konuda dostlarla konuşmamaya çalışırlar. Çevredekilerse babaya teskinlik vermek için *"canın sağ olsun"* demeyi kendilerine borç bilirler.

Oğlan çocuğu doğulunca bu olayla ilgili meclisler kuruluyor. Ailede soğukluğun oluşmaması ve kurduğu sıcak yuvanın dağılmaması için kadınlar çareyi sadece oğlan çocuğu dünyaya getirmekte görüyorlardı. Kız çocuklarına olunan olumsuz yaklaşım ve sevilmemek tarihin hafızasından süzülüp gelen atasözlerine de yaygın olarak yansımıştır.

Türkiye Türkçesinde:

*"Beş kız bir oğlanın yerini tutar mı? / Oğlansız evde duman tüter mi". "Bir (ev) gemi donanır, bir kız (çıplak) donanmaz." "Bir evde iki kız, biri çuvaldız, biri biz.", "Kız doğuran tez kocar." "Kız yükü, tuz yükü." "Kızın var mı, derdin var." / "Kızın var mı, sızın var." (8)*

Azerbaycan Türkçesinde:

*"Ĝız yükü-duz yükü"* (Kız yükü-tuz yükü) (1, 264). *"Ĝızın oldu, ĝırmızı donunu çıĥart"*, (Kızın oldu, kırmızı elbiseni çıkart) (2, 289) *"Ĝızım oğlan doğsun, payız günäşinin ĝabağında otursun, gälinim ĝız doğsun, yaz günäşinin ĝabağında otursun",* (Kızım oğlan çocuğu doğsun, sonbahar güneşinin önünde otursun, gelinim kız çocuğu doğsun, bahar güneşinin önünde otursun) (2, 289), *"Oğul ümid çırağı, ĝız bezin ĝırağı",* (Oğul umut lambası, kız kumaşın kenarı ) (2, 332), *"Oğul atanındır, ĝız ananın"* (Oğul babanın, kız annenin) (2, 332), *"Ĝız deyär: - ĝırĥım çıĥmayınca mäni atmasalar, daha atmazlar"* (Kız der: - kırkım (evliliğin kırk günü) geçene kadar beni atmasalar (kovmasalar), daha atmazlar

(kovmazlar)" (2,331). ve b. Bu ta eskiden bugüne kadar insanlığın durmadan tekrar olunan sorunudur. Bugün de bu konuda dünyaya bakıldığında en çok müslüman ülkelerinde bu sorunu yaşatanların çoğunluğunu görüyoruz. Kız çocuklarının istenmemesi sadece Azerbaycan ve Türkler için geçerli bir sorun değildir. Cenevre'de faaliyet gösteren STK'nin yaydığı "Kadınlar güvenli dünyada" adlı raporunda son 10 yılda yeryüzünde en az 60 milyon kızın henüz anne karnında olanda imha edildiği ortaya çıkmıştır. Muayene sırasında çocuğun kız olduğu bilinerken onların yok edilmesine daha çok Afrika'da, Çin'de, rastlanmıştır. Çin'de 100 kıza 119 erkek çocuk doğuluyor. Ancak biyolojik olarak 100 kız çocuğuna 103 erkek düşmelidir. Tüm ülkeler gibi Azerbaycan'da da bu durumlara rastlanır. Uzmanlar bildirir ki, tıbbın gelişmesi bu kez ailelerin durumuna darbe vurmuştur. Artık çiftler maddi sorunlara göre ailedeki çocukların sayısını minimuma - 2'ye indirdikleri için cins konusunda de tercih ediyorlar ve sonuç kızların hasarına olur. İslam dinine göre, Allah'ın verdiği canı kulun alması günah sayılır. "Kur'an-ı Kerim'de de bu konuda yazılmıştır.

Kız çocuğu Allah'ın melekleri adlandırılmıştır. İslam dininin peygamberi Muhammed Aleyhisselam kendi sözlerinde tekrar tekrar "Çocuklarınız arasında ayrım yapmayın, bu, Tanrının önünde büyük günahtır" demiştir. Muhammed peygamber kız çocuklarını evlat saymayan ebeveynlere "onlar bizim analarımız, bacılarımız"- diyerek buyurmuştur ki, oğlana da hayat veren işte kadındır ve onlara her zaman saygı gerekir. Fakat bugün nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların teşkil etdiği Azerbaycan'da ve bir çok Müslüman ülkelerinde nedense dinde söylenmiş bu yasalar unutuluyor.

Bilindiği gibi, VI-VII yüzyıllarda oğlan çocuğuna büyük önem veren çöl Arapları doğan kız çocuklarını diri diri toprağa gömüyormuşlar. Cehaletin, dinsizliğin, putperestliğin hüküm sürdüğü bir dönemde dünyaya göz açan kız çocuklarını gereksiz eşya gibi atırmışlar. Maalesef, bu gün Azerbaycanda da nerdeyse böyle bir durum yaranmıştır. Fakat bu durum, nasıl derler, modern şekilde tezahür etmektedir. Çünkü bu tür yaklaşım yine de kadın haklarının bozulmasının sonucudur. Birincisi, Azerbaycan ailelerinde oğlan çocuğuna saygı daha çok olduğundan kızların hakları ana betninde doğulmadan bozulur ve onlar yok edilirler.

Şüphesiz ki, bu âdet Türk halklarına saldırıp Araplaştırma politikasını gerçekleştiren Araplardan kalmadır. Çünkü "Ana hakkı, Tanrı hakkı" (6,45) diyen eski Türk kıza ve kadına asla kötü nazarla bakamazdı. Bu gerçeği doğrulamak için her iki dilden kız çocuklarının zamanında aziz tutulması, ona verilen yüksek değerle bağlı yüzlerce atasözleri örnekleri gösterilebilir.

Azerbaycan Türkçesinde:

*"Ĝız güldü, oğlan bulbul", "Ĝız ĝaldığca ĝızıla dönär", "Ĝız ĝızıldı, ĝädrini bilsin gärək", "Ĝız säsi, ĝızıl säsi" , "Ĝız uşağı evin yaraşığı",* ("Kız güldür, oğlan bülbül. Kız kaldıkça altına donuşur. Kız altındır, değerini bilsin gerek. Kız sesi, altın sesi. Kız çocuğu evin yaraşığıdır) (2, 287)

Türkiye Türkçesinde:

Halkın âdet ve gelenekleriyle dikte edilen ve doğrudan cinsiyet ilişkilerindeki spesifik yönleri yansıtan atasözleri arasında "*kızdı - nazdı, bin tümen azdı", "Kız alanın ya bir çuval altını, ya bir çuval yalanı gərək", "Verdim bir dana, aldım bir sona, ay kız annesi, kal yana yana"* söylenilebilir. Peki, Azerbaycan etnograflarının kaydettiği gibi, "Geçmişte başlık" veya "süt parası" vermek âdeti geniş yayılmıştır Bununla ilgili fakir ailenin erkek çocukları her aileden kız istmeğe cüret edemezlerdir.

Zengin ailelerse bir kural olarak sosyo-ekonomik durum yönünden birbirine uygun ailelere kız verip kız alırlardı. Böyle uygun adamlar aynı sosyal guruba sahip olan akrabalar olurdu" (3, 356). İşte, bu nedenledir ki, atasözlerinde yer alan bu kalıb ifadelerde bin tümenden başlayarak, bir danaya kadar en farklı *"başlık"* hakkının yer aldığını görüyoruz.

İhtimal ki, durumun bu noktaya çatmasının istenmemesi fonunda kız alanın ya bir çuval kızılı (altını), ya da bir çuval yalanı olmalıdır gibi atasözlerinin ölüsümü mümkün olmuştur. Böyle ki, en azından oğlan evinin tatlı dille kız evini "razı salması" mümkünlüğü böle çıkılmaz durumun karşısını alabilirdi. Diyelim ki, atasözlerindeki daha aşağı maliyete sahip olan oğlan evi "hediyesi" ihtimal ki, "başlık" değil, "süt parasıdır". Böyle ki, "Etnografik gözlemler gösteriyor ki, ...kız evine verilen "Süt parası" nun miktarını oğlan evi belirler". (4, 76). İhtimal ki, *"Kızdı – nazdı, bin tümen azdı"* ifadesindeki yüksek mebleğin kız evinin istediği *"başlık"* hakkı,

*Verdim bir dana,*
*aldım bir sona,*
*ay ĝız anası,*
*gal yana yana*

Frazeolojik birimindeki ev hayvanı "süt parası" yerinedir.

Halkımızın düğün âdetleri ile ilgili olan ve doğrudan cinsiyet stereotiplerinden kaynaklanan "*Ĝız ĝundaĝda, cehizi sandıĝda", "Ĝızı saldın beşiyə, cehizini çək eşiyə", "Evsizə ĝız verməzlər"* ve b. bu gibi atasözleri de ilginçtir. Gerçekten de etnografik araştırmalar bu gerçeği ortaya koyuyor ki, kız çocuğu doğulduğu günden ebeveynler onun için çeyiz tedarik ediyorlardı: Lamba, yorgan-döşek, yiyecek kabları, mobilya, nene (büyükanne) çeyizi denilen kamot ve diğerleri. Bu anlamda, *Ĝız ĝundaĝda, cehizi sandıĝda, Ĝızı saldın beşiyə, cehizini çək eşiyə* atasözlerinde ifrata varıldığını söylemek olmaz.

Çok enteresandır ki, halkımızın geleneklerine göre kız tarafın üzerine çeyiz vermek düştüğü gibi, oğlan tarafdanın da mutlak şekilde evinin olması isteniyordu. Bu açıdan *Evsize kız vermezler* atasözü erkekle bağlı stereotiplerden birinin parlak inikasi gibi deyerlendirilebilir. Fakat o da dikkatten kaçmamalıdır ki, bu stereotip yaklaşıma itiraz:

*Ĝızı otaĝlıya yoĥ, papaĝlıya ver.*
*İgidim igid olsun, kol dibi evim olsun*
(Kızı odalıya yok, şapkalıya ver.
Yiğidim yiğit olsun, çalı dibi evim olsun)

gibi yeterince yüksek kullanım hızına sahip olan ve en farklı kaynaklarda tespitini bulan eks semantikalı atasözleri de mevcuttur. Kontrastiv semantikalı bu atasözlerinin birincisinde odalı - kasketli ĝarşılaşdırmasının tesadüfi değil. Öyle ki, Azerbaycan mentalitetinde şapka kişilik, namus sembolü olarak kabul ediliyordu, yani erkek adam namuslu, haysiyyetli er, erkek olmalıdır, evi, odası olmasa da bunlar olmalıdır.

Azerbaycan ve Türk dilli atasözlerinin bazılarında iyi ve kötü kadınlar karşılaştırılır. Yani ailenin korunmasında, kocasının, ayrıca ev işerinin sahmanlanmasında kadının rolü inkar edilemez. Eğer kadın yetenekliyse, demek ki, ailenin düzeni de yerind olacaktır. Eğer kadın becerikli değilse, o zaman ailenin, evin eksikleri çok olacaktır. Örneğin:

Türkiye Türkçesinde:

*"Avrat var ev yapar, avrat var ev yıkar", "Eti ciğer eden de avrat, ciğeri et eden de", "Kadın kocasını isterse vezir, isterse rezil eder", "Avrat var, arpa unundan as yapar, avrat var, buğday unundan kes yapar", "Avrat var zavranı zort, avrat var hazreti mülk"(7);*

Azerbaycan Türkçesinde:

*"Arvad var ev tikär, arvad var ev yıĥar"* (Avrat evi inşa eder, avrad var ev yıkar),, "*Arvad var, ev dayağıdır, arvad var, ĝab boyağıdır"* (Avrat var, ev dayanağıdır, avrat var, kap boyağıdır),, *"Arvad var, ev yığar, arvad var ev yıĥar"* (Avrat var, ev yığar (toplayar), arvad var ev yıkar), *"Arvat var, arpadan aş eylär, arvad var kişini külbaş eylär"* (Avrat var, arpadan aş eyler, arvad var erkeyi külbaş eyler), *"Arvat var, at Balaĥanım, arvat var, dabanı çatdaĥ, arvat var, balağı batdaĥ"* (Avrat var, at Balahanım, avrat var, topuğu çatdaĥ (kırık), avrat var, balağı batdaĥ (eteği bulaşık)), *"Arvat var, göydä uçan durnadı, arvat var, yerdä bitän balbadı, arvat var, ala eşşäkdän yorğadı"* (Avrat var, gökte uçan turnadı, Avrat var, yerde biten balbadı (yiyecek türü), arvat var, ala eşekten yorgadı), *"Arvat var, ĝıldırım ĝıp, arvat var, holdurum hop, arvat var, şıldırım şıp"* (Avrat var, gıldırım gıp, arvat var, holdurum hop, avrat var, sarp şıp) (2, 47-48) *vb.*

Bu deyimlerde ifade olunan esas anlayışlar böyle özetlenebilir: Ailede kadının rolü çok önemlidir. Öyle kadınlar vardır ki, bir aileye düzen verir, mutluluk getirirler. Öyle kadınlar da vardır ki, ailenin düzenini, mutluluğunu bozarlar;

Akıllı ve tutumlu kadın kocasının saygınlığını da, mal varlığını da artırır, oynak ve tutumsuz kadın kocasını toplum içinde küçük düşürür, fakirliğe sürükler; iş bilen kadın güzel şeyler ortaya çıkarır, iş bilmeyen kadınsa her şeyi en iyi kullansa bile bir şey yapamaz. Bu deyimlere ve açıklamalara dayanarak diyebiliriz ki, böyle atasözlerinde tezat bildiren karakterlere sahip kadınlar hakkında söylenen fikirler yarandığı dönemden bugüne kadar eğitici önem arz etmiş, kız ve kadınları ailecanlı olmaya, eşinin başını uca tutmaya, evini, ailesini cömertlik ve tasarrufla kontrol etmeye çağrı gibi nidalar yansıtılmıştır. Tabii ki, eskilerden şimdiye kadar aile kaygısı çeken kadınlar övülüyor. Bu kaygıdan uzak olanlar ise genellikle kötüleniyor. Atasözleri sadece halkın tefekküründe oluşmuş cinsiyet stereotiplerini değil, bu stereotiplerden etkilenen tarafın üzüntü ve dokunuşunu ifade edebiliyor. Henüz Firudin bey Göçerli tarafından tespit edilmiş atasözlerinde ev psikolojisinde hüküm süren kusurlu yönlerini ifşasıyla karşılaşıyoruz:

*"Ĝız idim, sultan idim,*
*Nişanlandım ĥan oldum,*
*Gälin oldum, ĝul oldum,*
*Ayaĝlara çul oldum"*

(Kız idim, sultan idim,
Sözlendim Han oldum,
Gelin oldum, kul oldum,
Ayaklara çul oldum) (2,289)

Bu ifade aslında bir kadar daha önce - 1909 yılında "Molla Nasreddin" dergisinde basılmış makalelerden birinde yer alıyordu. Belirtilen ifadenin açıklamasını veren yazar yazıyor: "Bu sözlerden anlaşılmaktadır ki, Müslüman karısı ömründe beş on yıl mutluluk ve ak gün görüyorsa, o da kızlık dönemindedir. Ona yüzük takıldıktan sonra az zamanda az da olsa ona sayğı artar. Öyle ki, düğün oluyor, gelin oluyor, kul olur ve gitgide saygı ve izzetini bilmerre kaybedip, ayaklar altına düşen çul ve kilimkatına tenezzül ediyor" (7). Her iki Türkçenin atasözleri içerisinde erkeklerle ilgili atasözleri kendi özellikleriyle seçilir. Doğru, bu atasözlerinde kadınlardan farklı olarak çoğu zaman erkekler övülüyor, ölümlü yönleri ortaya koyulmakla onlara olan rağbet ve muhabbet duyguları ifade edilir.

"Erkeklerle ilgili atasözlerinin çoğunda erkekler mertlik, kahramanlık, yiğitlik sembolü olarak tanımlanmaktadır. Büyük olasılıkla, bu atasözlerinin oluşmasında erkeklerin rolü ile ilgilidir: *"**Er olan ekmeğini taştan çıkarır**", "**Yiğit meydanda belli olur**"(8); "Kişi öz sözünün ağası olar", "Kişi sözü üzä deyär", "Kişinin sözü ilä işi bir olar" (2, 256-257).* Gayret, namus, zahmet gibi kalitelerin korunması erkekler için önemlidir. Tabii ki. Bu özelliklerine göre Türk halkları farklı dünyagörüşe ve âdet ve geleneye malik olan halklardan farklıdır. Böyle ifadelerin halkın düşünce tarzı, etnopsikolojisi, âdet ve geleneleriyle doğrudan bağlılığı vardır: *Kişidä ĝeyrät olsa, torpağı ĝızıla döndärär", "Kişinin alnı açıĝ gärak", "Kişi kişidän ĝorĥmaz, amma utanar"* (Erkek erkekten korkmaz, ama utanır), *"Ĝoltuĝda yaşamaĝ kişilikdän deyil"* (Koltuk altında yaşamak erkeklikden değil), *"Oğurluĝ üstündä ölmäk kişilikdän deyil"* (Hırsızlık yüzünden ölmek erkeklikden değil), *"Kişinin sözü bir olar // Kişinin sözü ilä işi bir olar"* (Erkeğin sözü bir olar // Erkeğin sözüyle işi bir olur), *"Kişi ĝızı olma, kişi arvadı ol!"* (Erkek kızı olma, erkek karısı ol!), *"Kişi öz sözünün ağası olar"* (Erkek adam kendi sözünün ağası olur), *"Kişi, sözü üzə deyər"* (Erkek adam sözü yüze söyler) *"Kişi tüpürdüyünü yalamaz"* (Erkek adam tükürdüğünü yalamaz) (2, 256-257). Öyle atasözleri var ki, erkeyin işlerinin düzenli olmasının asıl eşinden aslı olduğu kanaatine gelir.

Burdan da böyle sonuç hasıl olur ki, ailenin bütünlüğü ve birliği her ikisinin omuzlarının üzerine düşüyor. Bu da ta eskiden Türk halkları ailelerinde cinsiyet eşitliğinin olduğu anlamına gelir: *"Kişi çöldän gätirär, arvad içdän tikär"*(Erkek dışarıdan getirir, eş içten diker), *"Kişi fählädi, arvad bänna"* (Erkek işçidir, karı inşaatçı), *"Kişi gätirmäyi bilmäli, ĝadın yetirmäyi"* Erkek getirmeyi bilmeli, kadın yetirmeyi, *"Kişi seldi, arvad göl"* Erkek seldi, karı göldü (2, 256-257); *"Erkek sel, kadın göl", "Evin direği erkek, duvarı kadındır", "Her başarılı erkeğin arkasında bir kadın vardır", "Erkek vefakar, kadın cefakar"* (8). Yaptığımız gözlemler göstermektedir ki, cinsiyet ilişkilerini yansıtan atasözlerinin daha çeşitli ve renkli seçenekleri Azerbaycan dilinde üstünlük oluşturmaktadır. Doğru, öyle atasözleri var ki, her iki dil için ortaktır. Örn.: *"Kişi seldi, arvad göl / Erkek sel,kadın göl", "**Yiğit meydanda belli olur**"/ "Kişi meydanda bälli olar", "Avrat var ev yapar, avrat var ev yıkar"/ "Arvad var, ev yığar, arvad var ev yıĥar".* Böyle ortak atasözlerine her iki dilden yüzlerce örnekler gösterilebilir. Yukarıda verilen örnekler de bunu kanıtlayabilir. Fakat gözlemler göstermektedir ki, Azerbaycan dilinde kadın ve erkek ilişkilerini belirten atasözleri daha fazladır ve bunların çoğuna Türkiye Türkçesinde rastlamak olmuyor: "*Arvat ĝohumu ocaĥ başında, kişi ĝohumu çaĥçaĥ başında"* (Avratakrabası ocak başında, erkek akrabası çak çak başında) evlendikten sonra erkek karısının adamlarına-akrabalarına daha fazla önem ve saygı göstermesi anlamına gelir; "*Arvadı tänbäl olan kişinin işi ängäl olar"*(Karısı tembel olan erkeyin işi engel olur) *"Arvadı gözäl, atı yorğa ilä yoldaş olma", "Arvadı bäd olanın saĝĝalı tez ağarar"*(2, 46), *"Ĝız anadan olanda gözünü açar, deyär: - Bu bizim ev deyil", "Ĝız aparanı yuĥu tutmaz"* (Kız kaçıranı uyku tutmaz) *"Ĝız badamdı, balası – badam içi"* (Kız bademdir, yavrusu - badem içi) (2, 286) *vb.*

Son olarak diyebiliriz ki, her iki dilde cinsiyet ilişkilerini yansıtan atasözleri konu açısından çeşitlidir. Öyle ki, bu atasözleri sevgi, aile, zahmet, kızın doğulmasına olumsuz yaklaşım, oğlan çocuğunun doğulmasına olumlu yaklaşım, düğün gelenekleri, erkeğin kadın üzerinde hakkı, kadının erkeğe tabi olması, itaatkârlık ve diğer aile sorunları yansıyor

**Kaynakça:**

**Azerbaycan Türkçesinde:**

1. Atalar sözü. (2004), Önder neşriyatı, Bakü, 264 s.
2. Atalar sözleri. (2013), Bakı, 476 s.
3. Azerbaycan etnografiyası. (2007), Üç cildde. II cild. (red. T. Bünyadov) Bakü, "Şerg-Gerb", 370. s.
4. Bünyadova Ş.T. (2004), "Orta esr Azerbaycan ailesi". Bakü "Elm", 189 s.
5. Eliyeva K. (2017), Azerbaycan dilinde gender münasibetlerini eks etdiren frazeoloji vahider. Aftoreferat.
6. Kitabi-Dede Gorgud. (2004), Önder neşriyatı, Bakü, 376 s.
7. Hegigi gözellik ve hereketsiz nisfimiz // "Molla Nesreddin" jurnalının 14-cü nömresi http://anl.az/el/k/fk_s.e/hg001.htm

**Türkiye Türkçesinde:**

8. Atasözleri Sözlüğü. htts//www.türkedebiyyati/org.
9. En çok kullanılan Türkçe atasözleri. https/www.türkcede.org/atasözleri ve açıklamaları.

**Rus dilinde:**

10. Гусейнзаде Р. А. (2013), Сельджукская эпоха истории Кавказа. М.: Kremlin Multimedia, 289 s.

# TÜRKİYE'DE ACİL SERVİSLERİN ETKİNLİKLERİNİN VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE ÖLÇÜLMESİ: BİR SINIRLANDIRILMIŞ DEĞİŞKEN MODELİ

**Ümit ÇIRAKLI**
Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi

## ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'de acil servislerin 2013-2016 yılları arasında etkinliklerini ve acil servislerin etkinlilerindeki değişimi incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca sınırlandırılmış değişken modeli ile sınırlandırılmamış veri zarflama yönetiminin sonuçlarının karşılaştırılması da hedeflenmiştir. Bu kapsamda, Türkiye'de 81 ilde acil servislere ait girdi ve çıktı değişkenleri kullanılarak acil servislerin etkinlikleri ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında girdi yönelimli sınırlandırılmış değişken modeli (Bounded-I-C) ve sınırlandırılmamış normal veri zarflama analizi (CCR) ile hesaplanmıştır. Çalışma sonucunda, sınırlandırılmış modelde genel olarak Türkiye'de etkin olarak çalışan acil servis sayısının çok az olduğu tespit edilmiştir. Acil servislerde girdilerin artış veya azalışında kontrolün iyi olmamasının ve girdilere yönelik kararların da genel olarak merkezi planlama ile yapılmasının bu sonuçta etkili olabileceği değerlendirilmektedir. Yine çalışma sonucunda sınırlandırılmamış CCR modelinde, sınırlandırılmış modeline göre etkin karar birimlerinin sayısının daha fazla çıktığı bulunmuştur. Bu kapsamda alt ve üst limitleri bulunan değişkenlerin olduğu bir veri setinde sınırlandırılmış değişken modelinin (bounded variable model) daha sağlam sonuçlar verebileceği değerlendirilmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** VZA, Sınırlandırılmış değişken modeli, Acil servis, Etkinlik, Türkiye.

# MEASUREMENT OF TH EFFICIENCIES OF EMERGENCY SERVICES IN TURKEY: A BOUNDED VARIABLE MODEL

## ABSTRACT

This study was carried out to examine the efficiencies and the change in the efficiencies of the emergency services in Turkey between the years 2013-2016. It is also aimed to compare the results of unbounded data envelopment analysis with the bounded variable model. In this context, the efficiensies of emergency services was calculated by input-oriened bounded variable model and unbounded normal data envelopment analysis (CCR) under the assumption of constant returns to scale using the input and output variables of the emergency services in 81 provinces in Turkey. In conclusion, it has been found that the number of emergency services working effectively in Turkey has been found to be very low in general in bounded varible model. It is considered that the lack of control in the increase or decrease of the inputs in the emergency services and the decisions about the inputs to be made with central planning in general can be effective in this result. Again, it was found that the number of efficient decision units was higher in the unbounded CCR model than the bounded variable model. In this context, it is considered that the bounded variable model can provide more robust results in a data set with lower and upper limits.

**Keywords:** DEA, Bounded varible model, Emergency services, Efficiency, Turkey.

## GİRİŞ

Acil yardım, ilk yardımın yetersiz kaldığı durumlarda profesyonel ekiplerce verilen ve ilk yardımın bir sonraki aşamasını teşkil eden yardımdır. "Acil yardım; acil sağlık hizmetleri konusunda özel eğitim görmüş ekipler tarafından, tıbbi araç ve gereç desteği ile olay yerinde ve hastaneye nakil sırasında verilen hizmetlerin bütünüdür." (Resmi Gazete, 2000). Başka bir ifadeyle acil yardım, tıbbi yardım olarak da adlandırılabilir. Ülkemizde acil yardım hizmetlerini, konusunda profesyonelleşmiş olan 112 Acil Sağlık Hizmetlerine bağlı ekipler ile hastane acili ve diğer servislerde görev yapan sağlık personeli sunmaktadır. Acil yardım temel ilkyardım uygulamalarını içermekle birlikte kendine has yapılanması olan, farklı durumlara özel uygulamaları içinde barındıran daha geniş kapsamlı bir sistemdir. Larrey sistemin bugün dahi geçerli olan çalışma ilkelerini belirlemiştir. Bu ilkeler (Walz, 2001);

- Eğitimli personelin hastalara hızla ulaşması
- Alanda tedavi ve stabilizasyon
- Sağlık birimine hızla transport
- Transport sırasında sağlık bakımının devam ettirilmesi şeklinde belirtilmiştir.

Yukarıda yer alan ilkelerden de anlaşılacağı üzere acil servis hizmetlerinde hastaya hızlı bir şekilde ulaşım sistemin önemli bir unsurunu oluşturmaktadır. Hastaya ulaşım ne kadar hızlı olursa olumsuz sağlık sonuçları ile karşılaşma riski de o ölçüde azalacaktır.

## YÖNTEM

Veri Zarflama Analizi veya kısa adıyla VZA ile etkinlik ölçümü parametrik olmayan bir doğrusal programlama tabanlı bir yöntemdir. Bu yöntemin temeli Farrell (1957)'nin etkinlik ölçümünde gerçek performans ile etkin fonksiyon arasındaki mesafeyi ölçmeyi temel alan ve etkin – en iyi uygulama- üretim fonksiyonu için tahmin edici olarak gerçek performansın bir parametrik olmayan parçalı doğrusal zarflaması önerisine dayanmaktadır (Førsund & Hjalmarsson, 2004; Førsund & Sarafoglou, 2002). Charnes, Cooper, and Rhodes (1978) Farrell'in (1957) tek girdi/çıktı için teknik etkinlik ölçümü yöntemini çoklu girdi/çıktıya sahip örgütsel birimlerin göreli etkinliklerinin ölçümü için genişleterek Veri Zarflama Analizini geliştirmişlerdir (Cenger, 2011; Dizkırıcı, 2014; Førsund & Hjalmarsson, 2004; Førsund & Sarafoglou, 2002; Özata & Sevinç, 2010)).

VZA'da benzer girdiler kullanarak benzer çıktılar üreten kurum, bölüm, işletme, idari birim gibi etkinliği incelenen organizasyonlara "Karar Verme Birimi" olarak adlandırılır (Beylik, Kayral, & Naldöken, 2015; Gülsevin & Türkan, 2012). VZA'da temel varsayım, tüm KVB'lerin benzer stratejik hedeflere sahip olması ve aynı çeşit girdi kullanıp aynı çeşit çıktı üretmesidir. VZA'da KVB'lerin girdi ve çıktıları incelenerek, en iyi etkinliğe sahip olanlar seçilir ve bu KVB'ler kullanılarak etkin üretim sınırı oluşturulur. Oluşturulan bu etkin sınır üzerinde yer almayan KVB'lerin etkinlik değerleri yine bu etkin sınıra göre belirlenir. Analiz sonucunda, elde edilen etkin üretim sınırının tüm KVB'leri çevrelemesi nedeniyle yöntemin adı VZA olarak belirlenmiştir. Etkin KVB'lerin oluşturduğu kümeye referans kümesi denilmektedir. Etkin olmayan KVB'lerin etkin duruma gelmesi için yapılması gerekenin belirlenmesinde referans kümesindeki etkin birimler kullanılmaktadır (Beylik et al., 2015).

Genel olarak VZA modelleri şunlardır (Acı, 2015; Beylik et al., 2015; Ramanathan, 2003):

- CCR modelleri
- BCC modelleri
- Toplamsal model
- Çarpımsal model

- Veri zarflama analizi kullanan zaman serisi analizleri: Pencere (Window) analizi ve Malmquist Verimlilik Endeksi.

CCR modeli Charnes, Cooper ve Rhodes (1978) tarafından geliştirilmiştir ve adını yazarların baş harflerinin birleşiminden almıştır. CCR modellerinde ölçeğe göre sabit getiri varsayımı (constant returns to scale-CRS) söz konusudur (Beylik, Kayral ve Naldöken, 2015). BCC modelleri Banker, Charnes, and Cooper (1984) tarafından ölçeğe değişken getiri (variable returns to scale-VRS) varsayımına dayalı modellerdir ve CCR modelleri ile benzer şekilde adını yazarların baş harflerinin birleşiminden almışlardır (Acı, 2015; Beylik et al., 2015; Dizkırıcı, 2014). Toplamsal model Charnes, Cooper, Golany, Seiford, and Stutz (1985) tarafından geliştirilmiştir. Genellikle yönsüz olarak da nitelendirilen toplamsal model, ölçeğe göre değişken getiriye sahip etkinlik sınırını vermektedir (Acı, 2015). Çarpımsal modeler girdi ve çıktıların çarpımsal olarak bir araya getirilmesi sonucu oluşturulan modellerdir. Diğer modellerden farklı olarak çarpımsal modeller bir taraftan logaritmik kısıtları içerirken diğer taraftan kesirli programlama gibi formüle edilmez ve bu nedenle de bir normalizasyon kısıtına ihtiyaç duymazlar (Acı, 2015). Window (pencere) analizi ilk kez Charnes and Cooper (1985) tarafından geliştirilen bir tekniktir (Webb, 2003). Esas olarak window analizinde her bir karar birimi farklı bir firma olarak ele alınır ve firmaların farklı zaman periyotlarındaki verileri sanki farklı firmalara aitmiş gibi modele dâhil edilir (Webb, 2003). Window analizi hareketli ortalama ilkesine göre çalışır ve bir birimin zaman içindeki performans trendlerini tespit etmeye yarar (Asmild, Paradi, Aggarwall, & Schaffnit, 2004).

Malmquist indeksi veya diğer Malmquist Toplam Faktör Verimliliği indeksi ilk kez Malmquist (1953) tarafından ortaya konulmuştur (Çakır & Perçin, 2012). Malmquist indeksi bir karar biriminin iki zaman periyodu arasındaki üretkenliğinin değişimini değerlendirir. Bu indeks, Yakalama Etkisi ve Sınır-değişimi Etkisi terimlerinin ürünü olarak ifade edilir. Yakalama terimi, bir karar biriminin etkinliğinin gelişiminin veya kötüleşmesinin derecesiyle ilgilidir. Sınır-değişimi terimi ise, iki zaman periyodu arasında etkinlik sınırlarındaki değişimi gösterir (Cooper, Seiford, & Tone, 2007).

Yukarıdaki modellere ilave olarak sınırlı çarpanlı modeller, isteğe bağlı olmayan değişken, kategorik değişken, kontrol edilemeyen değişken ve sınırlandırılmış değişken modelleri de bulunmaktadır (Cooper, Seiford, & Tone, 2007). Sınırlandırılmış değişken modeli veri zarflama analizinde kullanılan girdi veya çıktı değişkenlerinin bazılarının alt veya üst sınırlardan başka değerler alamadığı durumlarda kullanılmaktadır (Cooper, Seiford, & Tone, 2007). Örneğin bir spor takımının müsabakasını izleyici sayısının çıktı değişkeni olarak kullanıldığı ve katılımın da yüzde olarak ifade edildiği bir durumda, katılım oranının %100'ü geçmesi mümkün değildir. Böyle durumda etkinlik ölçümü için Sınırlandırılmış Değişken Modeli'nin (Bounded Variable Model) kullanılması daha doğru sonuçlar verebilecektir (Cooper, Seiford, & Tone, 2007). Bu çalışmada Türkiye'de 81 ilde acil servislere ait girdi ve çıktı değişkenleri kullanılarak acil servislerin etkinlikleri ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında girdi yönelimli sınırlandırılmış değişken modeli (Bounded-I-C) ve girdi yönelimli sınırlandırılmamış normal veri zarflama analizi (CCR) ile ölçülmüştür.

**Veri Seti**

Çalışmanın verileri, Türkiye'de 81 ilde Sağlık Bakanlığı'na ait sağlık kurum ve kuruluşlarının 2013-2016 yılları arası acil servislerin ambulans sayısı, doktor sayısı, diğer sağlık personeli sayısı, 0-10 dakikada vakaya erişim yüzdesi (kentsel) ve 0-30 dakikada vakaya erişim yüzdesi (kırsal) verilerinden oluşmaktadır. Acil servislerin etkinlik düzeyinin değerlendirilmesinde girdi değişkenleri olarak on bin kişiye düşen ambulans sayısı, on bin kişiye düşen doktor sayısı ve on bin kişiye düşen diğer sağlık personeli sayısı; çıktı değişkenleri olarak da 0-10 dakikada vakaya erişim yüzdesi (kentsel) ve 0-30 dakikada vakaya erişim yüzdesi (kırsal)

kullanılmıştır. Ayrıca çıktıların maksimum değeri 100%'ü aşamayacağı için sınırlandırılmış çıktı değişkenleri de modele eklenmiştir. Bu kapsamda sınırlandırılmış çıktı değişkenlerinin üst sınırı 100% olarak, alt sınırı ise mevcut değeri olarak girilmiştir. Verilerin analizi, Dea-SolverPro 13 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

## BULGULAR VE TARTIŞMA

Tablo 1'de ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında dönemlere göre illerin girdi yönelimli sınırlandırılmış değişken modeline ve CCR modeline ait etkinlik skorları yıllar itibariyle gösterilmektedir. Tablo 1'de incelenen dönem içerisinde etkin olan illere yer verilmiştir ve illerin isimleri yerine plaka numaraları kullanılmıştır.

Tablo 1'de yer alan bilgilere göre, ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında, 2013 yılında girdi yönelimli sınırlandırılmış değişken modeline göre 6 il etkinken 75 il etkinsiz çıkmıştır. Diğer taraftan sınırlandırılmamış CCR modeline göre ise 14 ilin etkin çıktığı, 67 ilinse etkinsiz görülmektedir. 2014 yılında ise sınırlandırılmış değişken modeline göre 4 il etkinken bu sayı sınırlandırılmamış CCR modeline göre 12'dir. 2015 yılında ise sınırlandırılmış değişken modeline göre 5 il etkinken CCR modeline göre 17 il etkindir. Son olarak 2016 yılında ise sınırlandırılmış değişken modeli ile 4 il etkin çıkarken CCR modeline göre 17 il etkin çıkmaktadır. Bu bulgulardan sınırlandırılmamış CCR modelinde, sınırlandırılmış modeline göre etkin karar birimlerinin sayısının daha fazla çıktığını ifade etmek mümkündür. Bu nedenle alt limiti ve üst limiti bulunan değişkenlerle yapılacak bir veri zarflama analizinde sınırlandırılmamış veri zarflama yöntemi hatalı sonuçlar verebilecektir. Bu kapsamda alt ve üst limitleri bulunan değişkenlerin olduğu bir veri setinde sınırlandırılmış değişken modelinin (bounded variable model) daha sağlam sonuçlar verebileceği değerlendirilmektedir.

Tablo 1. Acil Servislerin 2013-2016 Arası Etkinlik Skorları

| **2013** | | | | **2014** | | | | **2015** | | | | **2016** | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **İller** | **BND** | **İller** | **UNB** | **İller** | **BND** | **İller** | **UNB** | **İller** | **BND** | **İller** | **UNB** | **İller** | **BND** | **İller** | **UNB** |
| 01 | **1,00** | 01 | **1,00** | 01 | **1,00** | 01 | **1,00** | 01 | **1,00** | 01 | **1,00** | 01 | **1,00** | 01 | **1,00** |
| 16 | **1,00** | 16 | **1,00** | 11 | **1,00** | 11 | **1,00** | 16 | **1,00** | 16 | **1,00** | 16 | **1,00** | 16 | **1,00** |
| 27 | **1,00** | 27 | **1,00** | 34 | **1,00** | 34 | **1,00** | 34 | **1,00** | 34 | **1,00** | 34 | **1,00** | 34 | **1,00** |
| 30 | **1,00** | 30 | **1,00** | 63 | **1,00** | 63 | **1,00** | 02 | **1,00** | 02 | **1,00** | 63 | **1,00** | 63 | **1,00** |
| 34 | **1,00** | 34 | **1,00** | 67 | 0,99 | 16 | **1,00** | 73 | **1,00** | 73 | **1,00** | 45 | 0,97 | 03 | **1,00** |
| 47 | **1,00** | 47 | **1,00** | 27 | 0,96 | 21 | **1,00** | 35 | 0,98 | 03 | **1,00** | 73 | 0,95 | 15 | **1,00** |
| 04 | 0,98 | 03 | **1,00** | 81 | 0,96 | 26 | **1,00** | 45 | 0,97 | 06 | **1,00** | 41 | 0,88 | 22 | **1,00** |
| 31 | 0,97 | 04 | **1,00** | 35 | 0,91 | 27 | **1,00** | 06 | 0,96 | 20 | **1,00** | 21 | 0,88 | 25 | **1,00** |
| 81 | 0,89 | 11 | **1,00** | 06 | 0,90 | 40 | **1,00** | 07 | 0,92 | 22 | **1,00** | 35 | 0,88 | 45 | **1,00** |
| 63 | 0,88 | 18 | **1,00** | 16 | 0,87 | 67 | **1,00** | 63 | 0,90 | 26 | **1,00** | 07 | 0,86 | 49 | **1,00** |
| 35 | 0,87 | 22 | **1,00** | 73 | 0,83 | 71 | **1,00** | 21 | 0,87 | 32 | **1,00** | 06 | 0,86 | 51 | **1,00** |
| 59 | 0,87 | 40 | **1,00** | 45 | 0,82 | 81 | **1,00** | 30 | 0,82 | 35 | **1,00** | 30 | 0,83 | 59 | **1,00** |
| 45 | 0,84 | 59 | **1,00** | 49 | 0,79 | 35 | 0,99 | 49 | 0,80 | 45 | **1,00** | 65 | 0,77 | 71 | **1,00** |
| 41 | 0,83 | 81 | **1,00** | 54 | 0,78 | 06 | 0,99 | 27 | 0,78 | 49 | **1,00** | 27 | 0,76 | 7173 | **1,00** |
| 09 | 0,76 | 02 | 0,97 | 53 | 0,77 | 49 | 0,98 | 41 | 0,78 | 51 | **1,00** | 37 | 0,73 | 7376 | **1,00** |
| 54 | 0,75 | 31 | 0,97 | 26 | 0,76 | 80 | 0,94 | 42 | 0,77 | 76 | **1,00** | 47 | 0,69 | 7677 | **1,00** |
| 42 | 0,74 | 45 | 0,92 | 80 | 0,74 | 73 | 0,93 | 22 | 0,76 | 77 | **1,00** | 54 | 0,69 | 80 | **1,00** |

**Not:** BND: Bounded – Sınırlandırılmış; UNB: Unbounded – Sınırlandırılmamış

Tablo 1'de yer alan sınırlandırılmış değişken modeline göre illerin etkinlik skorları ve yıllar itibariyle değişimi incelendiğinde, 2013 yılında Adana (01), Bursa (16), Gaziantep (27), Hakkâri (30), İstanbul (34) ve Mardin (47) illerinin etkin çıktıkları görülmektedir. 2014 yılında ise Adana (01), Bilecik (11), İstanbul (34) ve Şanlıurfa (47) illeri etkin çıkmış, 2013 yılında etkin çıkan Bursa, Gaziantep, Hakkâri ve Mardin illeri ise etkinliklerini yitirmişlerdir. Bu illerin ortak özellikleri çeşitli girdilerde artışa karşılık çıktılarda önemli gelişme kaydedememeleridir. 2013 yılında etkin değilken 2014 yılında etkin hale Bilecik'te ise acil servisler için kişi başına düşen doktor sayısındaki önemli azalış göze çarpmaktadır (yaklaşık %77). 2015 ve 2016 yıllarında Adana, Bursa ve İstanbul illerinin etkin çıktıları; bunlara ilave olarak 2015 yılında Adıyaman ve Şırnak illeri etkinliği yakalarken, 2016 yılında Şanlıurfa ilinin dâhil olduğu anlaşılmaktadır. Bu illerde önceki yıla göre girdi değişkenlerinde meydana gelen önemli azalmalar ortak noktaları olarak ortaya çıkmaktadır.

## SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Türkiye'de acil servislerin 2013-2016 yılları arasında etkinliklerini ve acil servislerin etkinlilerindeki değişimi incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca sınırlandırılmış değişken modeli ile sınırlandırılmamış veri zarflama yönetiminin sonuçlarının karşılaştırılması da hedeflenmiştir. Bu kapsamda, Türkiye'de 81 ilde acil servislere ait girdi ve çıktı değişkenleri kullanılarak acil servislerin etkinlikleri ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında girdi yönelimli sınırlandırılmış değişken modeli (Bounded-I-C) ve sınırlandırılmamış normal veri zarflama analizi (CCR) ile hesaplanmıştır.

Yapılan analizler sonucunda ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında, girdi yönelimli sınırlandırılmış değişken modeline göre 2013 yılında 6 il etkinken, 2014 yılında 4 ilin, 2015 yılında 5 ilin ve 2016 yılında ise 4 ilin etkin çıktığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan sınırlandırılmamış CCR modeline göre ise 2013 yılında 14 ilin, 2014 yılında 12 ilin, 2015 yılında 17 ilin ve son olarak 2016 yılında ise 17 ilin etkin çıktığı görülmüştür. Bu bulgulardan sınırlandırılmamış CCR modelinde, sınırlandırılmış modeline göre etkin karar birimlerinin sayısının daha fazla çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle alt limiti ve üst limiti bulunan değişkenlerle yapılacak bir veri zarflama analizinde sınırlandırılmamış veri zarflama yöntemi hatalı sonuçlar verebileceği ve alt ve üst limitleri bulunan değişkenlerin olduğu bir veri setinde sınırlandırılmış değişken modelinin (bounded variable model) daha sağlam sonuçlar verebileceği değerlendirilmektedir.

Yine illerin sabit getiri varsayımı altında, girdi yönelimli sınırlandırılmış değişken modeline göre etkinlik skorları açısından 2013 yılında 6 il etkinken, 2014 yılında 4 ilin, 2015 yılında 5 ilin ve 2016 yılında ise 4 ilin etkin çıktığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlardan sınırlandırılmış modelde genel olarak Türkiye'de etkin olarak çalışan acil servis sayısının çok az olduğunu söylemek mümkündür. Acil servislerde girdilerin artış veya azalışında kontrolün iyi olmamasının ve girdilere yönelik kararların da genel olarak merkezi planlama ile yapılmasının bu sonuçta etkili olabileceği değerlendirilmektedir.

## KAYNAKÇA

1. Acı, A. (2015). *Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) Ülkelerinin Ar-Ge Etkinliklerinin Verzi Zarflama (VZA) Yöntemi İle Belirlenmesi.* (Yüksek Lisans), Gazi Üniversitesi, Ankara.
2. Asmild, M., Paradi, J. C., Aggarwall, V., & Schaffnit, C. (2004). Combining DEA window analysis with the Malmquist index approach in a study of the Canadian banking industry. *Journal of Productivity Analysis, 21*(1), 67-89.

3. Banker, R. D., Charnes, A., & Cooper, W. W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis. *Management science, 30*(9), 1078-1092.
4. Beylik, U., Kayral, İ. H., & Naldöken, Ü. (2015). Sağlik Hizmet Etkinliği Açisindan Kamu Hastane Birlikleri Performans Analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 39*(2), 203-224.
5. Cenger, H. (2011). İMKB'de İşlem Gören Çimento Şirketlerinin Performanslarının Ölçülmesinde Veri Zarflama Analizi Yaklaşımı. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 25*(3-4), 31-44.
6. Charnes, A., & Cooper, W. W. (1985). Preface to topics in data envelopment analysis. *Annals of Operations research, 2*(1), 59-94.
7. Charnes, A., Cooper, W. W., Golany, B., Seiford, L., & Stutz, J. (1985). Foundations of data envelopment analysis for Pareto-Koopmans efficient empirical production functions. *Journal of Econometrics, 30*(1-2), 91-107.
8. Charnes, A., Cooper, W. W., & Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European journal of operational research, 2*(6), 429-444.
9. Cooper, W. W., Seiford, L. M., & Tone, K. (2007). A comprehensive text with models, applications, references and DEA-solver software. *Springer Science+ Business Media*.
10. Çakır, S., & Perçin, S. (2012). Kamu şeker fabrikalarında etkinlik ölçümü: VZA-Malmquist TFV uygulaması.
11. Dizkırıcı, A. S. (2014). Borsa İstanbul Gıda, İçecek Endeksine Kote İşletmelerin Finansal Performanslarının Veri Zarflama Analizi ile Ölçümü ve Malmquist Endeksine Göre Karşılaştırılması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(63), 151-170.
12. Farrell, M. J. (1957). The measurement of productive efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (General), 120*(3), 253-281.
13. Førsund, F. R., & Hjalmarsson, L. (2004). Calculating scale elasticity in DEA models. *Journal of the Operational Research Society, 55*(10), 1023-1038.
14. Førsund, F. R., & Sarafoglou, N. (2002). On the origins of data envelopment analysis. *Journal of Productivity Analysis, 17*(1-2), 23-40.
15. Gülsevin, G., & Türkan, A. H. (2012). Afyonkarahisar hastanelerinin etkinliklerinin veri zarflama analizi ile değerlendirilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi, 12*(2), 1-8.
16. Özata, M., & Sevinç, İ. (2010). Konya'daki Sağlik Ocaklarinin Etkinlik Düzeylerinin Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24*(1), 77-87.
17. Ramanathan, R. (2003). *An introduction to data envelopment analysis: a tool for performance measurement*: Sage.
18. Resmi Gazete. (2000). *Acil Sağlık Hizmetleri Yönetmeliği* Ankara: Resmi Gazete, Sayı: 24046, Tarih: 11.05.2000.
19. Walz, B. J. (2001). *Introduction to EMS systems*: United Nations Publications.
20. Webb, R. (2003). Levels of efficiency in UK retail banks: a DEA window analysis. *Int. J. of the economics of business, 10*(3), 305-322.

# OKULLARDA GÖZLENEN ŞİDDETİ ÖNLEME VE MÜDAHALE: GÜVENLİ OKUL TOPLULUKLARI MODELİ

**Arş. Gör. Vildan SAKİ**
Trabzon Üniversitesi
Rehberlik ve Psikolojik Danışma

**Dr. Öğr. Üyesi Fatma ALTUN**
Trabzon Üniversitesi
Rehberlik ve Psikolojik Danışma

## ÖZET

Şiddet, okulda ve çevresinde en sık karşılaşılan problemlerden biridir. Derleme niteliğindeki bu çalışmanın ilk bölümünde okullardaki şiddeti önleyici çalışmaların önemi üzerinde durulmuş ve müdahaleye dönük programlarda kullanılabilecek yöntemler kısaca açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Daniels ve Bradley'nin (2011) Güçlü Okul Toplulukları Modeli özetlenmiştir. Bu model okul içinde ve dışında istenmeyen davranışları azaltmakla birlikte istenilir davranışları arttırmayı hedeflemektedir. Model kendilerini ifade edebilmeleri, diğerleri ile temas kurabilmeleri ve problemlerini etkili bir şekilde çözebilmeleri için öğrencilerin ve okul personellerinin sahip olmaları gereken becerilere odaklanmaktadır. Bu beceriler; a) Beceri Öğretimi, b) Beklenen Öğrenci Davranışları, c) Toplumla Yakın İlişki Kurma, d) Kendine ve Diğerlerine Yönelik Farkındalık ve e) Yetişkinlerin Olumlu Tutumları olmak üzere beş kategoride ele alınmaktadır. Bütüncül ve barışçıl bir yaklaşıma sahip olması bakımından modelin şiddeti azaltma uygulamalarına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Okul psikolojik danışmanlarının ve öğretmenlerin önerilen bu modeli uygulamalarında dikkate almaları, araştırmacıların ise modelin Türk okullarındaki etkililiğini araştırmaları önerilmektedir. Bununla birlikte çalışmanın okul rehberlik programlarının geliştirilmesine ve uygulanmasına katkı sağlama potansiyeline sahip olduğu düşünülmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Okullarda şiddet, önleme, müdahale, güvenli okul

## ABSTRACT

Violence is one of the most common problems in and around school. In the first part of this compilation research, violence prevention studies in schools and methods that can be used in intervention programs are briefly mentioned. In the second part, Daniels and Bradley's (2011) Safe School Communities Model is summarized. This model aims to increase desirable behaviors while reducing undesirable behaviors both inside and outside the school. The model focuses on the skills that students and school staff are expected to be able to express themselves, interact with the others and effectively solve their problems. These skills are addressed in five categories: a) skills instruction, b) expected student behaviors, c) engagement with the community, d) student self/other awareness and e) positive adult interactions. In terms of having a holistic and peaceful approach, it is thought that the model can contribute to violence prevention practices. It is suggested that school counselors and teachers should consider this model in their application, and researchers should investigate the effectiveness of the model in Turkish schools. In addition, the study is thought to have the potential to contribute to the development and implementation of school guidance programs.

**Keywords:** Violence in schools, prevention, intervention, safe school

## GİRİŞ

Şiddet, pek çok ülkenin başa çıkmaya çalıştığı ciddi bir problem durumudur. Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organisation [WHO], 2019) şiddeti; kişinin fiziksel güç kullanarak kendisine ya da başkalarına verdiği fiziksel ve psikolojik zarar olarak tanımlamıştır. Şiddet, okul ortamında ve çevresinde de en sık karşılaşılan problemlerden biridir (Siyez, 2009). Henry (2000) okullarda gözlenen şiddeti; okulla ilişkili ortamlarda başkalarının kişiliklerini reddederek onlar üzerinde güç kullanma olarak tanımlamaktadır. Olweus (1991) şiddet içeren davranışların ve okul zorbalığının birer çeşit saldırgan davranış olduklarını belirtmiştir. Ona göre şiddet (1991, s.12), kişinin bir nesne yardımıyla ya da doğrudan kendi fiziksel gücü ile karşısındakine zarar verme girişimidir. Zorbalık ise başkalarına karşı eşit olmayan bir güç ilişkisine dayanan, kasıtlı olarak yapılan ve tekrarlayan saldırgan davranışlarda bulunmadır (Olweus, 1991, s.12). Bu tanımlar fiziksel güç kullanma konusunda kesişmektedirler. Ancak bugün artık okullarda şiddetin fiziksel zarar verme eyleminden daha fazlasını içerdiği bilinmektedir (Scott, Nelson ve Liaupsin, 2001). UNESCO (2017), okullarda şiddeti geniş kapsamda ele almış; okul içinde, çevresinde, evde veya sanal ortamda öğrencilerden diğer personele kadar okulla ilişkili herhangi bir bireyin psikolojik, fiziksel, cinsel şiddete veya zorbalığa maruz kalması olarak tanımlamıştır. Türkiye'de yapılan araştırmalar öğrencilerin önemli bir bölümünün zorba davranışlara maruz kaldıklarını veya tanık olduklarını göstermektedir (Karataş ve Ünalmış, 2019; Özkan ve Çifci, 2010; Totan ve Kabakçı, 2010; Uz-Baş ve Topçu-Kabasakal, 2010). Bir araştırma çocukların okullardaki şiddet içerikli davranışlarının, sonraki ortalama altı yıl boyunca devam ettiğini ve yetişkin dönemde onlar için risk teşkil ettiğini göstermiştir (Ttofi, Farrington ve Lösel, 2012). Sağlıklı ilişkilerin olduğu pozitif bir okul kültürü oluşturmak için tedbir alınması ve şiddet içerikli davranışların minimum düzeye indirilmesi gerekmektedir. Şiddetten uzak, güvenilir bir okul ortamı, öğrenciler için hem bir hak hem de başarılı olmaları için temel bir gereksinimdir (Morrison, Furlong ve Morrison, 1994).

## OKULLARDA ŞİDDETİ ÖNLEME/ÖNLEYİCİ ÇALIŞMALAR

Okullardaki şiddeti önleyici çalışmaların temel hedefi; öğrencileri koruyan ve destekleyen bir okul iklimi yaratmaktır (Callahan, 2008, s. 64). Boulter (2004) olumlu ilişkilerin ve insancıl değerlerin öğrencileri güçlendireceklerini ve olumsuz yaşam olaylarıyla başa çıkmalarına yardımcı olacaklarını belirtmiştir. Bu sayede öğrencilerin kendilerini ifade etmek ve problemlerini çözmek için daha yapıcı yollara başvurmaları mümkün olabilmektedir. Ögel, Tarı ve Yılmazçetin-Eke'ye göre (2006, s. 29-30) önleyici çalışmalar öğrencilerin;

a) Olumlu benlik algısı geliştirmelerine (olumlu kimlik),
b) Etkili başa çıkma yöntemleri kullanmalarına (kendine yeterlilik),
c) Duygularını, düşüncelerini ve davranışlarını kontrol edebilmelerine (özdenetim),
d) Sorunlarını içten ve empatik bir yaklaşımla çözebilmelerine (sosyal ilişki becerileri),
e) Olumlu değerlere, normlara ve ahlaki tutumlara sahip olmalarına (inanç sistemi)

katkıda bulunarak sağlıklı bir kişilik geliştirmelerine yardımcı olmayı hedeflemelidir.

Önleyici çalışmalar (ve müdahale çalışmaları) tüm öğrencilere (birincil önleme), antisosyal davranışlar sergileme riski yüksek öğrencilere (ikincil önleme) ya da halihazırda antisosyal davranışlar sergileyen öğrencilere (üçüncül önleme) yönelik olabilir (van Acker, 2007). Birincil önleme çalışmaları, problemli davranışlar ortaya çıkmadan gerçekleştirildikleri için ruh sağlığı açısından daha avantajlı görünmektedir (Miller ve Kraus, 2008, s. 19). Önleyici çalışmalar; 1) öğrencilerin sınıf içi davranışlarına yönelik ya da 2) belirli bir problem alanına, belirli amaçla toplanmış gruplara veya belirli yaş gruplarına yönelik olmak üzere ikiye de ayrılabilir (McMahon, Martinez, Reddy, Espelage ve Anderman, 2017). Halk Sağlığı Modeli'ne göre

şiddeti önleme çalışmaları dört basamaktan oluşur: a) şiddet ile ilişkili durumlar hakkında veri toplama, b) risk faktörlerini göz önünde bulundurarak değerlendirme yapma, c) şiddeti önleme stratejileri belirleme ve d) belirlenen stratejileri uygulamaya koyma (Miller ve Kraus, 2008, s. 19).

Okullarda şiddeti önlemek için daha çok okul temelli, yani barışçıl bir okul ortamı sağlama amacıyla öğrencilerin uyumlu davranışlar sergilemelerini hedefleyen çalışmalar yapılmaktadır (Biggs, Vernberg, Twemlow, Fonagy ve Dill, 2008; Flannery vd., 2003; Mytton, DiGuiseppi, Gough ve Taylor, 2002; Shultes, Stefanek, van de Schoot, Strohmeier ve Spiel, 2014). Okul çevresini düzenleme, şiddeti önlemeye yönelik alınması gereken tedbirlerden bir diğeridir (Johnson, Burke ve Gielen, 2011). Bununla birlikte okullarda şiddeti önleme amacıyla tiyatrodan yararlanma (ör. Kisiel vd., 2006) vb. yaratıcı yöntemlerden de yararlanılmaktadır. Bir sonraki bölümde bazı önleme ve müdahale stratejilerine yer verilecektir.

## MÜDAHALE PROGRAMLARI

Müdahale programları, okul ortamında şiddetle ilgili mevcut davranışsal problemleri mümkün olduğu kadar azaltmak ve yeni problemler oluşmasına engel olmak üzere planlanır (Olweus, 1993, s. 65). Etkili erken müdahale programlarının okuldaki tüm sınıf düzeylerine yönelik, öğrencilerin akademik ve sosyal belirtilerini değerlendirebilecek nitelikte olması beklenir (Scott, Nelson ve Liaupsin, 2001). Espelage ve Swearer (2008, s. 348-349) birincil, ikincil ve üçüncül önlemeye yönelik müdahale programları oluşturma konusunda bazı noktalara değinmişlerdir. Birincil önlemeye yönelik stratejilerde yöneticiler, öğretmenler ve diğer okul personelinin olumlu tutumları, okul içinde ve okul ile aile arasında sağlıklı ilişkiler kurma bakımından önem taşır. İkincil önlemeye yönelik stratejilerde öğretmenlerin önemli rolü vardır. Öğretmenler sınıf ortamında riskli öğrencileri tespit edebilir ve onlara yönelik çalışmalar yürütebilirler. Üçüncül önlemeye yönelik stratejilerde ise okul rehberlik servisi öne çıkar. Bu aşamada okul psikolojik danışmanı pek çok yaklaşım ve teknikten yararlanarak zorba öğrencilerle ve aileleriyle bireysel veya grup olarak çalışabilirler. Aşağıda bu üç önleme şekline örnek olabilecek bazı önemli müdahale stratejilerine yer verilmektedir.

*Akran Desteği (Cowie ve Jennifer, 2007, s. 67-80):*

Bu yöntemde bir grup öğrenciye etkili iletişim kurma, empatik yaklaşım, çatışma çözme, arkadaşlarının sırlarını saklayabilme, hoşgörülü ve saygılı olma, yeni fikirlere açık olma vb. beceriler öğretilir. Bu öğrenciler öğrendikleri becerileri kullanarak; zorbalığa maruz kalan, arkadaş gruplarından izole edilen, arkadaş edinmekte zorlanan, arkadaşıyla çatışmakta olan, diğerleri ile paylaşamadığı özel problemleri olan öğrencilere yardımcı olurlar. Bu yöntem okulu daha güvenilir kılmada öğrencilerin bizzat sorumluluk almaları açısından avantajlıdır. Öğrencilerin birbirleriyle iletişimlerini güçlendirir. Zorbalığın daha çabuk tespit edilmesini ve mağdur öğrencilerin zorbalıkla daha az zarar görerek baş edebilmelerini sağlar.

*Öğretmenler İçin Arabuluculuk (Peacemaking) Eğitimi (Kelker, 2003, s. 75-82):*

Bu eğitim şiddet içerikli davranışları engellemede öğretmenlerin aracı olduğu bir stratejidir. Öğretmenler öğrencilerinin çatışmalarına sıklıkla tanık olurlar. Dolayısıyla bu eğitim, öğrencileri arasındaki çatışmaların sağlıklı bir şekilde çözüldüğü bir sınıf ortamı yaratmaları için verilir. Böylelikle öğrencilerin problemlerini güven ilişkisi içerisinde, iş birliğine dayalı olarak çözebilmeleri için aktif biçimde çalışırlar. Kendini ifade edebilen ve problemlerini yapıcı bir şekilde çözebilen öğrencilerin saldırgan davranışlara daha az başvurmaları beklenir.

*Psikolojik Danışmanların Uygulamaları:*

Okul psikolojik danışmanları, aldıkları eğitim gereği, öğrencilerin ruh sağlığını korumada ve önleme ya da müdahale yöntemlerini uygulamada öncü göreve sahiptirler. Danışmanlar

müdahalelerinde üç önleme türüne yönelik stratejiler de kullanabilirler. Öğrencilerden, öğretmenlerden ve diğer okul personelinden aldıkları bilgilere göre risk değerlendirmesi yapabilir, okuldaki şiddetin derecesini ve riskli öğrencileri tespit edebilirler ve tedbir alabilirler (Daniels, 2002). Aşağıda Ögel, Tarı ve Yılmazçetin-Eke'nin (2006, s. 36-39) danışmanlar için şiddet içerikli davranışlar sergileyen öğrencilere yönelik müdahale önerileri kısaca özetlenmektedir:

a) Öğrencinin şiddet içerikli davranışlarını analiz etmeli; kimlere karşı ne tür davranışlarda bulunduğunu detaylı bir şekilde araştırmalıdır.
b) Bu davranışları hangi sebeplerle yaptığını, davranışlarının altında yatan dinamikleri araştırmalıdır.
c) Şiddet içerikli davranışın belirli bir psikolojik rahatsızlığın (ör. dürtüsellik) belirtisi olup olmadığını araştırmalı, gerekli ise öğrenciyi psikiyatriste yönlendirmelidir.
d) Öğrencinin davranışlarına nasıl anlam yüklediğini ve davranışlarının sorumlusu olarak kimi ya da neyi gördüklerini araştırmalıdır.
e) Öğrenci ile birlikte öfke vb. olumsuz duyguları üzerinde çalışmalı, bu duygularını ifade edebilmesi için ona bazı beceriler kazandırmalıdır.
f) Gerekli ise güvenilir bir yetişkinden yardım almasını sağlamalıdır.
g) Öfkesini ifade etme şeklinin işlevselliği üzerinde durmalı ve öğrenciye farkındalık kazandırmalıdır.
h) Diğerlerini dinlemeyi, onlarla empati kurabilmeyi, eleştirilmeyle başa çıkabilmeyi, hata yaptığında özür dileyebilmeyi, sorunlarını etkili şekilde çözebilmeyi, diğerleriyle işbirliği içinde çalışabilmeyi, onları affedebilmeyi, dürüstlüğü prensip olarak benimsemeyi, bir gruba ait olmanın önemini, rica edebilmeyi ve "hayır" diyebilmeyi öğretmelidir.
i) Akademik performansını yükseltmesine ve aldığı görevleri başarılı bir şekilde yerine getirmesine yardımcı olmalıdır.
j) Öğrenciye okul disiplin kuralları hakkında bilgi vermeli, kurallara uyduğu takdirde çevresine verebileceği olumlu izlenim ile onu motive etmelidir.
k) Öğrenciyi enerjisini boşaltabileceği sosyal aktivitelere yönlendirmelidir.

## GÜVENLİ OKUL TOPLULUKLARI MODELİ (SAFE SCHOOL COMMUNITIES MODEL)

Daniels ve Bradley (2011), okullarda şiddeti önleme amacıyla Güvenli Okul Toplulukları Modeli'ni (GOTM) oluşturmuşlardır. Bu model okul içinde ve dışında istenmeyen davranışları azaltmayı ve istenilir davranışları arttırmayı hedefleyen bütüncül bir yaklaşıma sahiptir. Öğrencilere, öğretmenlere ve okulda çalışan tüm diğer personele hitap etmektedir. Öğrencilerin kendilerini ifade edebilmeleri, diğerleri ile temas kurabilmeleri ve problemlerini etkili bir şekilde çözebilmeleri için onların ve diğer personelin sahip olmaları gereken becerilere odaklanır. Daniels ve Bradley (2011, s. 87-88), bu otuz iki beceriyi beş ana alanda toplamıştır:

*a) Beceri Öğretimi (Skills Instructions):*

GOTM'ye göre a) iletişim kurma, b) karar verme, c) problem çözme, d) çatışma çözme, e) diğerleri ile iş birliği yapma, f) öz-kontrol düzeyini arttırma ve g) arkadaşlık kurma becerileri güvenli bir okul ortamı oluşturmak için öğrencilerin geliştirmeleri gereken becerilerdendir. Bu becerileri geliştirme konusunda barış eğitimleri önemli role sahiptir. Literatür bu eğitimlerin öğrencilerin empati düzeylerini (Sağkal, Türnüklü ve Totan, 2012), çatışma çözme ve iletişim becerilerini (Cokuner, 2008; Damirchi ve Bilge, 2014) ve öfke kontrol düzeylerini (Sünbül, 2008) yükseltirken, saldırganlık eğilimlerinin azalmasına (Coşkuner, 2008; Topçu-Kabasakal, Sağkal ve Türnüklü, 2015) katkıda bulunduklarını göstermektedir. Uysal ve Bayık-Temel'in (2009) benzer amaçlarla uyguladıkları "Şiddet Karşıtı Eğitim" de öğrencilerin çatışma çözme

becerilerini arttırmış ve şiddet içerikli davranışlarda bulunma eğilimlerini azaltmıştır. Terzi'nin (2007) vurguladığı "kendini toparlama gücü" kavramı ise bahsedilen GOTM becerilerinden öz-kontol ile ilişkilendirilebilir. Ona göre okullarda kendini toparlama gücü yüksek öğrenciler yetiştirme; olumsuz yaşam olaylarıyla başa çıkmada şiddete başvurma riskini azaltabilme potansiyeline sahiptir. Bu becerileri öğretme konusunda öğretmenlere, okul psikolojik danışmanlarına ve diğer personellere önemli roller düşmektedir. GOTM'ye göre okul personellerinin h) krize müdahale eğitimi almaları, ı) öğretimde sundukları kaliteye ve i) profesyonel gelişimlerine önem vermeleri gerekir. Böylelikle öğrenciler için şiddetten uzak, barışçıl bir okul ortamı oluşturmaya katıda bulunabilirler.

*b) Beklenen Öğrenci Davranışları (Expected Student Behaviors):*

Okul yönetiminin yetersizliği, disiplin kurallarının uygulanmaması ve öğretmenlerin olumsuz tutumları istenmeyen öğrenci davranışlarına yol açan en önemli okul tabanlı problemlerdendir (Gökyer ve Doğan, 2016). Sözel ve fiziksel şiddeti içeren zorlayıcı disiplin anlayışı öğrencilerin şiddet içerikli davranışlarını olumlu yönde yordarken, okula yönelik olumlu tutumları olan öğrenciler bu davranışlara daha az başvurmaktadırlar (Ünal ve Çukur, 2011). Daniels ve Bradley (2011) bu davranışların azaltılabilmesi ve beklenen, istenilir öğrenci davranışlarının artması için dikkate alınması gereken dokuz faktörden bahsetmişlerdir. Buna göre a) okul içerisinde istenmeyen davranışların bir sınırı olmalı, b) bu davranışlar tüm öğrenciler için aynı şekilde sonuçlanmalı, c) okul kuralları açıkça belirtilmeli ve d) tüm öğrencilerin uymaları sağlanmalıdır. Tüm okul personelleri öğrencileri izlemeli (e) ve f) onlarla etkileşim halinde olmalı, g) saygısızlığa müsamaha gösterilmemeli, h) tüm söylentiler dikkate alınarak gerekli tedbirler alınmalı ve ı) personeller sorumluluk alarak öğrencilere liderlik yapmalıdır.

*c) Toplumla Yakın İlişki Kurma (Engagement with the Community):*

GOTM; okul içi etkileşimlerin yanı sıra toplumla etkileşimi de ön plana çıkararak uyumlu davranışları arttırmayı hedefler. Modele göre a) toplumla etkileşim kurma ve b) topluma katkıda bulunulan aktivitelere katılma; öğrencilerin insanlara yardımcı olma konusunda olumlu tutumlar geliştirmelerine katkıda bulunur (Daniels ve Bradley, 2011). Bu faktörler öğrencilerin prososyal davranışlarını arttırabilir ve arkadaşlarına karşı uyumsuz davranışlarda bulunma eğilimlerini azaltabilir. Nitekim çeşitli araştırmalar da prososyal davranma eğilimi yüksek öğrencilerin zorba davranışlarda bulunma eğilimlerinin daha düşük olduğunu göstermiştir (Çalık, Özbay, Özer, Kurt ve Kandemir, 2009; Marengo vd., 2018; McDade, King, Vidourek, Merianos, 2017). Dolayısıyla modelde; öğrencileri okul dışındaki bireylerle güvenli bir şekilde temas kurabilecekleri aktivitelere yöneltme önerilmektedir.

*d) Kendine ve Diğerlerine Yönelik Farkındalık (Student Self/Other Awareness):*

Zorba davranışlarda bulunan öğrencilerin empatik eğilimlerinin daha düşük olduğu bilinmektedir (Antoniadou ve Kokkinos, 2018; Duy ve Yıldız, 2014; Espelage, Hong, Kim ve Nan, 2017; Siyez ve Kaya, 2011; Zych, Ttofi ve Farrington, 2019). Ancak bütüncül yaklaşıma sahip GOTM, okuldaki tüm öğrencilerin duygusal zekâ gelişimlerine önem verir. Daniels ve Bradley (2011) bu alanda iki faktörden bahsederler (Daniels ve Bradley, 2011). Bunların ilki öğrencilere kendilerinin ve diğerlerinin duygularını anlayabilmeyi öğreterek duygusal zekalarının gelişmesine katkıda bulunmaktır. Nitekim doğrudan duygusal zekâ eğitimleri (ör. Lang, 2018) zorba öğrencilerin diğerleri ile empati kurmaları ve olumsuz duygularını ifade etmeleri konusunda etkili olmaktadır. İkincisi ise prososyal davranışların öneminin; ders konularının içine gömülü şekilde sosyal, duygusal ve ahlaki yönlerden öğrencilere öğretilmesidir. McCarty, Teie, McCutchen ve Geller'in (2016) deneysel çalışmaları buna

örnektir. Her ders günü okunan örnek olaylar, altı hafta sonunda öğrencilerin hem zorba davranışları azalmış hem de benlik saygıları artmıştır.

*e) Yetişkinlerin Olumlu Tutumları (Positive Adult Interactions):*

Öğrencilerin okul ortamında en çok etkileşim kurdukları personeller öğretmenler olmaktadır. Öğretmenlerin öğrencilere yönelik tutumları, öğrencilerin saldırgan davranışlarda bulunmalarına neden olabilmektedir (Allen, 2010; Chen ve Astor, 2011). Sonuç olarak hem zorba davranışlar sergileyen hem de bu davranışlara maruz kalan öğrencilerin okula bağlılıkları düşük olmaktadır (Alridge, McChesney ve Afari, 2018). Öte yandan okula bağlılığı ve okul kurallarını benimseme eğilimi yüksek öğrenciler uyumsuz davranışları daha az sergilemektedirler (Stewart, 2003). Bu nedenlerle GOTM'de okul ortamındaki yetişkin bireylerin sergilemeleri beklenen dokuz faktörden bahsedilmiştir (Daniels ve Bradley, 2011). Bunlar; a) çocuklara ılımlı yaklaşma, b) otorite figürü ve olumlu rol model olma, c) tüm öğrencilere eşit yaklaşma, d) onlarla güven ilişkisi kurma, e) sırlarının zaruri durumlarda başkalarıyla paylaşılabileceği yönünde onları bilgilendirme, f) okulda herkese saygı çerçevesinde yaklaşma, g) tüm öğrencilerle iletişim kurma, h) sosyal/duygusal güvenlik sağlama ve ı) öğrencilerin farklılıklarına saygı duymadır. Bu faktörleri içeren güvenli ve pozitif bir okul ikliminin, saldırgan davranışların ortaya çıkma olasılığını düşürmekle birlikte (Klein, Cornell ve Konold, 2012) öğrencilerin okula bağlılıklarını arttırması beklenir.

## SONUÇ VE ÖNERİLER

Bir derleme olarak tasarlanan bu çalışmada okul ortamındaki en önemli problemlerden biri olan "şiddet" olgusu kısaca tanıtılmış, önleme ve müdahale yöntemlerinin önemine değinilmiş ve Güvenli Okul Toplulukları Modeli üzerinde durulmuştur. GOTM, okul ortamındaki her bireye sorumluluk veren bütüncül bir modeldir. Öğrencilerin sosyal becerilerini geliştirmeleri, erdemli davranışları okul personelinden gözlemleyerek veya ders konularından dolaylı şekilde öğrenmeleri ve okul kurallarını benimsemeleri gibi önemli noktalara vurgu yapmaktadır. Bu kapsamlı model; okullarda şiddeti önleme amacıyla okul psikolojik danışmanlarının liderliğinde yapılacak uygulamalar için kılavuz olarak kullanılabilir. Her okulun kendi problemleri doğrultusunda bu modeli uyarlayıp kullanması mümkündür.

Öğrencilerin eğitim haklarından en verimli şekilde yararlanabilmeleri için, okuldaki olası şiddet vakalarını henüz ortaya çıkmadan önleyebilme son derece önemlidir. Bu nedenle okulda şiddeti önlemeye yönelik yaklaşımlar daha çok okul içinde ve çevresindeki risk faktörlerinin belirlenmesine ve önlem alınmasına yöneliktir. Bazı önleyici uygulamalar ise okul disiplin kuralları ile ilişkili olmaktadır. Bu tür yaklaşımlar şiddet içerikli davranışları azaltsa da pozitif okul iklimi oluşturmak için yeterli olmayabilir. Bunun için öğrencilerle olumlu ilişkiler kurmak ve onların olumlu özelliklerini güçlendirmek gerekir. Dolayısıyla benlik saygısı yüksek, duygusal zekâsı ve sosyal becerileri gelişmiş öğrenciler yetiştirilen bir okulun; öğrencilerin kendilerini daha iyi ifade edebilmelerine ve problemlerini daha sağlıklı yollarla çözebilmelerine olanak sağlayacağı söylenebilir. Bu konuda okul personellerinin de öğrencilere rol model olmaları önerilmektedir.

Türkiye'de okullarda şiddetle ilgili araştırmalar genellikle öğretmenlerin, okul yöneticilerinin ve öğrencilerin görüşlerine dayanmaktadır. Müdahale stratejilerinin ve önleme programlarının tasarlandığı ve sınandığı çalışmaların ise son derece kısıtlı oldukları görülmektedir. Bu nedenle araştırmacıların ve uygulayıcıların iş birliği ile, kültürel faktörleri dikkate alarak okuldaki şiddeti azaltmaya yönelik stratejiler geliştirmeleri ve bu stratejileri test ederek literatüre kazandırmaları önerilmektedir.

**REFERANSLAR**

Aldridge, J. M., McChesney, K., & Afari, E. (2018). Relationships between school climate, bullying and delinquent behaviours. *Learning Environments Research, 21*(2), 153-172.

Allen, K. P. (2010). Classroom management, bullying, and teacher practices. *Professional Educator, 34*(1).

Antoniadou, N., & Kokkinos, C. M. (2018). Empathy in traditional and cyber bullying/victimization involvement from early to middle adolescence: A cross sectional study. *Journal of Educational and Developmental Psychology, 8*(1), 153-161.

Biggs, B. K., Vernberg, E. M., Twemlow, S. W., Fonagy, P., & Dill, E. J. (2008). Teacher adherence and its relation to teacher attitudes and student outcomes in an elementary school-based violence prevention program. *School Psychology Review, 37*(4), 533-549.

Boulter, L. (2004). Family-school connection and school violence prevention. *The Negro Educational Review, 55*(1), 27-40.

Callahan, C. (2008). Threat assessment in school violence. In T. W. Miller (Ed), *School violence and primary prevention* (pp. 59-78). New York, NY: Springer.

Chen, J. K., & Astor, R. A. (2011). Students' personal traits, violence exposure, family factors, school dynamics and the perpetration of violence in Taiwanese elementary schools. *Health Education Research, 26*(1), 150–166.

Coşkuner, E. (2008). *Barış eğitimi programının öğrenci şiddeti üzerindeki etkilerinin incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Cowie, J., & Jennifer, D. (2007). *Managing violence in schools: A whole-school approach to best practice*. London: Paul Chapman Publishing.

Çalık, T., Özbay, Y., Özer, A., Kurt, T., & Kandemir, M. (2009). İlköğretim okulu öğrencilerinin zorbalık statülerinin okul iklimi, prososyal davranışlar, temel ihtiyaçlar ve cinsiyet değişkenlerine göre incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 15*(60), 555-576.

Damirchi, E., & Bilge, F. (2014). Barış eğitimi programının yedinci sınıf öğrencilerinin çatışma çözme ve iletişim becerilerine etkisi. *Eğitim ve Bilim, 39*(175), 309-318.

Daniels, J. A. (2002). Assessing threats of school violence: Implications for counselors. *Journal of Counseling & Development, 80*(2), 215-218.

Daniels, J. A. ve Bradley, M. C. (2011). *Preventing lethal school violence*. New York, NY: Springer Science & Business Media.

Duy, B., & Yıldız, M. A. (2014). Farklı zorbalık konumunda olmak empatik eğilim ve yaşam doyumu bağlamında bir fark yaratır mı? *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 10*(3), 31-47.

Espelage, D. L., Hong, J. S., Kim, D. H., & Nan, L. (2017). Empathy, attitude towards bullying, theory-of-mind, and non-physical forms of bully perpetration and victimization among U.S. middle school students. *Child & Youth Care Forum, 47*(1), 45–60.

Espelage, D. L., & Swearer, S. M. (2008). Current perspectives on linking school bullying research to effective prevention strategies. In T. W. Miller (Ed), *School violence and primary prevention* (pp. 15-25). New York, NY: Springer.

Flannery, D. J., Vazsonyi, A. T., Liau, A. K., Guo, S., Powell, K. E., Atha, H., . . . Embry, D. (2003). Initial behavior outcomes for the PeaceBuilders universal school-based violence prevention program. *Developmental Psychology, 39*(2), 292-308.

Gökyer, N., & Doğan, B. (2016). İstenmeyen öğrenci davranışları ve nedenlerine ilişkin yönetici ve öğretmen görüşleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 26*(1), 93-105.

Johnson, S. L., Burke, J. G., & Gielen, A. C. (2011). Prioritizing the school environment in school violence prevention efforts. *Journal of School Health, 81*(6), 331-340.

Karataş, M., & Ünalmış, A. (2019). İlköğretim 6, 7 ve 8. sınıf öğrencileri arasında yaşanan akran zorbalığının farklı değişkenler açısından incelenmesi (Tokat örneği). *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 6*(3), 381-396.

Kelker, K. A. (2003). Resolving conflicts in schools: An educational approach to violence prevention. In M. S. Fishbaugh, G. Schroth, & T. R. Berkeley (Eds.), *Ensuring safe school environments: Exploring issues- seeking solutions* (pp. 69-89). Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Kisiel, C., Blaustein, M., Spinazzola, J., Schmidt, C. S., Zucker, M., & van der Kolk, B. (2006). Evaluation of a theater-based youth violence prevention program for elementary school children. *Journal of School Violence, 5*(2), 19-36.

Klein, J., Cornell, D., & Konold, T. (2012). Relationships between bullying, school climate, and student risk behaviors. *School Psychology Quarterly, 27*(3), 154–169.

Lang, J. (2018). The efficacy of emotional intelligence training for the emotion regulation of bullying students: A randomized controlled trial. *NeuroQuantology, 16*(2), 83-88.

Marengo, D., Jungert, T., Iotti, N. O., Settanni, M., Thornberg, R., & Longobardi, C. (2018). Conflictual student–teacher relationship, emotional and behavioral problems, prosocial behavior, and their associations with bullies, victims, and bullies/victims. *Educational Psychology*, DOI: 10.1080/01443410.2018.1481199.

McCarty, S., Teie, S., McCutchen, J., & Geller, E. S. (2016). Actively caring to prevent bullying in an elementary school: Prompting and rewarding prosocial behavior. *Journal of Prevention & Intervention in the Community, 44*(3), 164–176.

McDade, R. S., King, K. A., Vidourek, R. A., & Merianos, A. L. (2017). Impact of prosocial behavioral involvement on school violence perpetration among African American middle school and high school students. *Journal of Immigrant and Minority Health, 20*(1), 7–13.

McMahon, S. D., Martinez, A., Reddy, L., Espelage, D., & Anderman, E.M. (2017). Predicting and reducing aggression and violence toward teachers: Extent of the problem and why it matters. In P. Sturmey (Ed.), *The Wiley handbook of violence and aggression volume 3: Societal interventions* (pp. 1335-1350). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.

Miller, T. W., & Kraus, R. F. (2008). School-related violence: Definition, scope, and prevention goals. In T. W. Miller (Ed), *School violence and primary prevention* (pp. 15-25). New York, NY: Springer.

Morrison, G. M., Furlong, M. J., & Morrison, R. L. (1994). School violence to school safety: Reframing the issue for school psychologists. *School Psychology Review, 23*(2), 236-256.

Mytton, J. A., DiGuiseppi, C., Gough, D. A., Taylor, R. S., & Logan, S. (2002). School-based violence prevention programs: Systematic review of secondary prevention trials. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine, 156*(8), 752-762.

Olweus, D. (1991). Sweden. In P. K. Smith, Y. Morita, J. Junger-Tas, D. Olweus, R. Catalano, & P. Slee (Ed.), *The nature of school bullying: A cross-national perspective* (pp. 7-28). London: Routledge.

Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Cowley Road, Oxford: Blackwell Publishing.

Ögel, K., Tarı, I. ve Yılmazçetin-Eke, C. (2006). *Okullarda suç ve şiddeti önleme*. İstanbul: Yeniden Yayınları.

Özkan, Y., & Çifci, E. G. (2010). Düşük sosyo-ekonomik düzeydeki ilköğretim okullarında akran zorbalığı. *İlköğretim Online, 9*(2), 576-586.

Sağkal, A. S., Türnüklü, A., & Totan, T. (2012). Kişilerarası barış için empati: Barış eğitiminin empati becerilerine etkileri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 12*(2), 1447-1460.

Schultes, M. T., Stefanek, E., van de Schoot, R., Strohmeier, D., & Spiel, C. (2014). Measuring implementation of a school-based violence prevention program. *Zeitschrift für Psychologie, 222*(1), 49-57.

Scott, T. M., Nelson, C. M., & Liaupsin, C. J. (2001). Effective instruction: The forgotten component in preventing school violence. *Education & Treatment of Children, 24*(3), 309-322.

Siyez, D. M. (2009). Liselerde görev yapan öğretmenlerin istenmeyen öğrenci davranışlarına yönelik algıları ve tepkileri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1*(25), 67-80.

Siyez, D. M., & Kaya, A. (2011). Akran zorbalığı gruplarında empatik eğilim. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12*(2), 23-43.

Stewart, E. A. (2003). School social bonds, school climate, and school misbehavior: A multilevel analysis. *Justice Quarterly, 20*(3), 575-604.

Sünbül, D. (2008). *Müzakere (problem çözme) ve arabuluculuk eğitim programının ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin çatışma çözme becerileri, öfke kontrolü ile özsaygı düzeyleri üzerindeki etkisinin incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Terzi, Ş. (2007). Okullarda yaşanan şiddeti önleyici bir yaklaşım: Kendini toparlama gücü. *Aile ve Toplum, 3*(12), 73-82.

Topçu-Kabasakal, Z., Sağkal, A. S., & Türnüklü, A. (2015). Effects of peace education program on the violence tendencies and social problem solving skills of students. *Education and Science, 40*(182), 43-62.

Totan, T., & Kabakçı, Ö. F. (2010). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinde sosyal duygusal öğrenme becerilerinin zorbalığı yordama gücü. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23*(2), 575-600.

Ttofi, M. M., Farrington, D. P., & Lösel, F. (2012). School bullying as a predictor of violence later in life: A systematic review and meta-analysis of prospective longitudinal studies. *Aggression and Violent Behavior, 17*(5), 405-418.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation. (2017). *School violence and bullying: Global status report*. Paris: Author.

Uysal, A., & Bayık-Temel, A. (2009). Şiddet karşıtı eğitim programının öğrencilerin çatışma çözüm, şiddet eğilimi ve şiddet davranışlarına yansıması. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 12*(1), 20-30.

Uz-Baş, A., & Topçu-Kabasakal, Z. (2010). İlköğretim okullarında saldırganlık ve şiddet davranışlarının yaygınlığı. *İlköretim Online, 9*(1), 93-105.

Ünal, H., & Çukur, C. Ş. (2011). Okula bağlılık, okulda uygulanan disiplin teknikleri ve okulda mağdurluğun lise öğrencilerinin sapkın davranışları üzerine etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 11*(2), 547-570.

van Acker, R. (2007). Antisocial, aggressive, and violent behavior in children and adolescents within alternative education settings: Prevention and intervention. *Preventing School Failure: Alternative Education for Children and Youth, 51*(2), 5–12.

World Health Organisation. (2019). Definition and typology of violence. Retrieved from https://www.who.int/violenceprevention/approach/definition/en/

Zych, I., Ttofi, M. M., & Farrington, D. P. (2016). Empathy and callous–unemotional traits in different bullying roles. *Trauma, Violence, & Abuse.* DOI:10.1177/1524838016683456.

# MODERN DÖNEM ARAPÇA ÖĞRETİMİ DERS KİTAPLARINDA EKSİK BIRAKILDIĞI DEĞERLENDİRİLEN BAZI HUSUSLAR

**Dr. Öğr. Üyesi Yakup KIZILKAYA**
Atatürk Üniversitesi

**Öğr. Gör. Murat ÇİFTLİ**
Atatürk Üniversitesi

## ÖZET

Arapça öğretimi kadim dönemlerden günümüze uzanan uzun bir tarihi sürece sahiptir. Günümüzde Yüksek Öğretim seviyesinde Arapça öğretimi daha çok İlahiyat Fakültelerinde, Arap dili ve Edebiyatı Bölümlerinde ve Mütercim-Tercümanlık Bölümlerinde yapılmaktadır. Kadim dönemden günümüze Arapça öğretiminde ders kitapları temel öğretim materyali olmuş, kitaplarda yöntem arayışları devam etmiştir. Modern dilbilim çalışmalarının da etkisiyle bu alanda özgün ders kitabı hazırlama girişimleri olmuştur. Ancak bu girişimler yeni olup bu konuda henüz kat edilecek hayli mesafe vardır. Bu sebeple mevcut kitapların mükemmel olduğunu söylemek ve eksikliklerden uzak olduğunu iddia etmek güçtür. Bu tespitler Arapça öğretiminin niteliğinin sorgulandığı çalıştaylarda ortaya konulmuştur. Bu bağlamda Arapça ders kitaplarında eksik bırakıldığı düşünülen hususların tespiti, hazırlanacak yeni çalışmalara ve Arapça öğretimine katkı sunacaktır. Çalışma ders kitaplarını bu bakımdan inceleyerek bazı tespitler yapmaktadır.

**Anahtar Sözcükler:** Ders kitabı, Arapça, dilbilgisi, dil öğretimi, yabancı dil.

# SOME ISSUES CONSIDERED TO BE INCOMPLETE IN THE TEXTBOOKS OF MODERN PERIOD ARABIC TEACHING

## ABSTRACT

Arabic teaching has a long historical process from ancient times to the present day. Today, Arabic language teaching at the Higher Education level is conducted in the Faculties of Theology, Arabic Language and Literature Departments and Translation and Interpretation Departments. Textbooks have been the basic teaching material in Arabic teaching since ancient times and the search for methods in books has continued. With the influence of modern linguistics studies, there have been attempts to prepare original textbooks in this field. However, these initiatives are new and there is still a long way to go. For this reason, it is difficult to say that the existing books are excellent and to claim that they are free from deficiencies. These findings were put forward in workshops where the quality of Arabic teaching was questioned. In this context, the determination of the issues that are thought to be incomplete in the Arabic textbooks will contribute to the new studies and teaching Arabic. The study examines the textbooks in this respect and makes some determinations.

**Keywords:** Textbook, Arabic, grammar, language teaching, foreign language.

## GİRİŞ

Ülkemizde genel olarak dil öğretiminin ve özelde Arap Dili öğretiminin niteliğini geliştirmek için birçok çalıştay düzenlenmiştir. Arapça öğretiminde karşılaşılan sorunları tespit etmek ve çözümler üretmek amacıyla 1991 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde yapılan ilk çalıştaydan sonra 1996'da Uludağ Üniversitesinde, 2003'te Sakarya Üniversitesinde, 2012'de On Dokuz Mayıs Üniversitesinde, 2013'te Necmettin Erbakan Üniversitesinde çalıştaylar yapılmıştır.[1] Bunlardan başka raporları yayımlanmayan birçok çalıştay yapılmış olup bu çalıştaylar dizisi devam etmektedir. Bu çalıştaylarda Arap dili öğretimi ele alınmış, çeşitli boyutlarıyla değerlendirilmiş, aksayan yönlerine dair tespitler yapılmış ve çözüm önerileri tartışılmıştır. Bu bağlamda Arapça öğretiminin kalitesinin artırılmasında büyük ölçüde pay sahibi olan ders kitaplarında da sorunlar ve eksiklikler bulunduğu tespiti yapılmış ve niteliğinin geliştirilmesi gerektiğine işaret edilmiştir.[2]

Dil öğretiminin başarısı şu unsurların başarıyla uygulanmasına bağlıdır: 1- Yöntem ve tekniklerin doğru seçimi, 2- Eğitim ortamının düzenlenmesi, 3- Uygun eğitim materyali. Eğitim materyalleri, dil öğretiminin temel bir unsuru ve başarıyı belirleyen faktörlerin en önemlilerinden biri olup en yaygın ve etkili kullanılan eğitim materyali ise ders kitaplarıdır. Kitap, geleneksel bir eğitim aracı olmakla birlikte teknolojinin geliştiği ve dolayısıyla buna bağlı unusurların da eğitimde söz sahibi olduğu günümüzde de temel eğitim aracı olarak varlığını sürdürmektedir. İyi düzenlenmiş, eğitimin hedeflerini gözeten ders kitapları dil öğretiminin başarısı için büyük bir öneme sahiptir. Eğitim kurumlarındaki dil öğretimi daha çok ders kitaplarına bağlı yapıldığı için ders kitaplarına büyük sorumluluk yüklenmiş olmaktadır.[3]

Arapça ders kitaplarının hazırlanış yöntemi Ülkemizde geçmişten günümüze değişim geçirmiştir. Osmanlı medreselerinde verilen dil eğitimi geleneksel ders kitaplarıyla yapılırdı.[4] Dönemin ders kitaplarında öncelikle dilin sentaks ve morfolojik yapısı ile ilgili kuralları içeren belirli eserler ezberletilirdi. Bu eserlerde kurallar için az örnek verilir, örnek çeşitliliğine çok yer verilmezdi. Modern dilbilim çalışmalarının dilin birçok alanını etkilemesi, öğretim yöntem ve tekniklerinde de değişikliklere yol açmış, bu değişiklikler hazırlanan ders kitaplarında kendini göstermeye başlamıştır.[5] Geleneksel Arapça ders kitapları, bugün artık yerini modern yöntemlerle hazırlanmış ders kitaplarına bırakmıştır.

---

1 Muhammed Vehbi Dereli, "İlahiyat Fakültelerinde Arapça Eğitimi ve Araştırmaları ile İmam Hatip Liselerinde Arapça Eğitimi ve Sorunları Çalıştaylarının Değerlendirmesi" *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 13/2 (Yaz 2013): 217-219.

2 Candemir Doğan, *Arapça Öğretim Metot ve Teknikleri* (Ankara: By., 1989), 58; Ahmet Bostancı, "İlâhiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları ve Diğer Araç-Gereçlerin Tespit ve Analizi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2005), 1-30.

3 Bostancı, "İlâhiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları ve Diğer Araç-Gereçlerin Tespit ve Analizi", 2-4.

4 Osmanlı'da Arapça eğitimi ve ders kitapları için bakınız. Bostancı, "İlâhiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları ve Diğer Araç-Gereçlerin Tespit ve Analizi", 4-6.

5 Son dönem Osmanlı alimlerinden Mehmed Zihni Efendinin Muntahab'ında konuyla ilgili alıştırmalara yer vermesi bu değişimin bir göstergesi sayılabilir. Bk. Mehmed Zihni, *el- Muntahab el-Muktadab* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2014), 1: 7-114.

Modern yöntemlerle hazırlanan eserlerin en belirgin özelliklerinden birisi örnek çeşitliliğinin fazla olmasıdır.

Yirmi yıl öncesine kadar İlahiyat Fakültelerinde Arapça öğretimi için Arapçanın morfolojisi, sentaksı ve metin yapısını bütüncül biçimde ele alan *set*ler takip edilmemiş, muhtelif gramer kitaplarının yanında seçme metinler okutulmuştur. Son yirmi yıllık süreçte belirli setler okutulmaya başlanmıştır. Daha çok Arap ülkelerinde hazırlanan bu setler çağdaş dil öğretim yöntemlerine göre hazırlanmaya çalışılmıştır. Ne var ki çağdaş öğretim metotlarını uygulayan bu setlerde de eksikliklerin olduğu yönünde tespitler yapılmaktadır.[6] Ülkemizde, modern yöntemlerle göre Arap dünyasında hazırlanmış ders kitapları okutulmaya devam edilmekle birlikte son yıllarda yerli müellifler tarafından da ders kitabı hazırlandığı da görülmektedir.[7] Bu girişimlerin oldukça değerli olduğu, bu alandaki teşebbüslerin artmasının Arapça öğretimine katkı sağlayacağı muhakkaktır. Zira klasik yöntemin tecrübelerinden de yararlanılması suretiyle onun olumlu yanlarının alınarak modern sistemle sentezlenmesi üzgün ve ülkemize uygun ders kitaplarının üretilmesini sağlayacaktır. Ancak kabul etmek gerekir ki bu alanda kusursuz eserlerin ortaya konulması bir süreç gerektirmektedir. Bu çaba ve deneyimler zamanla daha iyi eserleri ortaya çıkarılabilecektir.

Dil öğretimi için hazırlanan ders kitabında bulunması gereken özellikler çeşitli kaynaklarda ele alınmaktadır.[8] Bildiri bu konuların ayrıntısına girmeden Ülkemizde okutulan Arapça ders kitaplarında eksik bırakılan hususları tespit etmeyi amaçlamaktadır.[9] Bu eksiklikler, tekil eksiklikler olmaktan ziyade, her konuda bulunan sistematik veya metodik diyebileceğimiz eksikliklerdir. Bu tespitlerin, mevcut ders kitaplarının yeni baskılarına veya yeni hazırlanacak ders kitaplarına katkı sağlayacağı ümit edilmektedir. Öte yandan bu bildirideki tespitler, Arapçanın dilbilgisi konularını ele alan sarf ve nahiv kitaplarıyla sınırlı tutulmuştur. Bildiri, ders kitaplarındaki eksikliklerin bütününü tespit edeceği iddiasında değildir. Bunların dışında başka eksiklikler de olabilir. Bildirinin hacmini aşmayacak ölçüde önemli sayılan eksiklikleri tespit ederek ders kitaplarının olgunlaşmasına katkı vermek amaçlanmaktadır. Arap Gramerinin sarf ve nahviyle alakalı olarak iki ana başlıkta bu tespitler sunulacaktır.

## 1. NAHİVLE İLGİLİ EKSİKLİKLER

### 1.1. Harfler / Edatlar ve Bağlaçlar

Arapçada harflerin söz diziminde önemli fonksiyonları vardır. Ancak bazı harflerin veya harflerin bazı fonksiyonlarının ders kitaplarına yansımadığı görülür. Bu, büyük oranda Arap gramerinin amil, mamul, irap eksenli oluşturulmasından kaynaklanır. Zira amil olan harfler ders kitaplarında kendilerine yer bulurken amil olmayanlar dışarıda kalmıştır. Modern dönem

---

6 Bostancı, "İlâhiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları ve Diğer Araç-Gereçlerin Tespit ve Analizi", 8-10.

7 Süleyman Kaplan, *el-'Arabiyyetü li'l-câmi'ât* (İstanbul: Mektep Yayınları, 2018); Ahmed er-Ruhbân vdğr. *Miftâhu'l-Arabiyye* (İstanbul: Akdem Yay., 2019); Muhammed Subhî 'Abes vdğr. *Silsiletu'l-Lisân* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yay., 2018).

8 Candemir Doğan, *Arapça Öğrenim ve Öğretim Klavuzu* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 53-92.

9 Hengirmen, Mehmet. *Yabancı Dil Öğretim Yöntemleri* (Ankara: Engin Yayınevi, ts.), 64.

ders kitapları da amil eksenli bu metodun dışına da çıkamamıştır. Örneğin amil olmayan arz ve tahziz, tefsir, tenbih, mufacee vb. harfleri ders kitaplarında işlenmemiştir.

Harflerin ders kitaplarında yeterince yer alamamasının diğer bir sebebi gramer anlatımında anlamın öncelenmemesidir. Zira ders kitaplarında yer alan harflerin bazı fonksiyonları bu sebepten işlenmemiştir. Örneğin şart edatlarından لو harfine, amil olan şart edatlarıyla ilgisi sebebiyle ders kitaplarında yer verilir. Ancak anlam öncelenmediğinden bu harfin *vasliye ve dilek* anlamlarına ise yer verilmez.

Cümleleri birbirine bağlayan çoğu bağlaç da amil olmaması sebebiyle ders kitaplarında yer almaz. Bu bağlaçlarla, Türkçede *bağlı cümle* olarak adlandırılan cümle yapıları Arapçada oluşturulur. Metinlerin anlaşılmasında bu bağlaçların işlevi önemlidir. Örneğin عندما، حينما، بينما، لمّا vb. cümleleri bağlayan bağlaçlar ders kitaplarında yer almaz.

### 1.2. Cümlenin İşlenişi

Çoğu yabancı dil kitabında temel cümle yapılarını kavratmak için cümleler yapıları açısından ele alınır. Bununla birlikte özellikle zamanlar konusu işlenirken anlamına göre cümle çeşitlerine de yer verilir. Anlamına göre cümleler; olumlu, olumsuz, soru ve olumsuz soru olmak üzere dört çeşidiyle örneklendirilir. Arapça ders kitaplarında yapılarına göre cümlelere yer verilirken anlamlarına göre cümle türlerine girilmediği görülür.[10] Anlamı bakımından cümleler, ders kitaplarında sadece olumlu yapısıyla ele alınır. Cümlelerin olumsuz, soru ve olumsuz soru yapıları bir arada verilmez. Bu durum muhadese dersi için gerekli olan olumsuz, soru ve olumsuz soru cümle yapılarının eksik kalmasına neden olur.

Kabul etmek gerekir ki Arap gramerinin yapısı anlamlarına göre bu dört cümle türüne her konuda yer vermeye pek elverişli değildir. Ancak bu olanaksız da değildir. Bir takım pratik yollarla bu zorluk aşılabilir. Örneğin; geçmiş zaman bildiren ذهب "gitti" mazi fiilinin olumsuzu daha çok لم يذهب olarak muzari fiille ifade edilir. Kuşkusuz bu olumsuz yapı, henüz fiili mâzi öğretilirken verilemez. Çünkü bu yapıda kullanılan fiili muzâri daha sonraki bir konudur. Ancak bunun yerine fiili mazinin olumsuzu ما harfiyle verilerek bu problem aşılabilir.

Anlam açısından isim cümlesinin çeşitlerinin verilmesinde de benzer bir zorlukla karşılaşılabilir. Zira isim cümlesinin olumsuzunun, öğretimin başında verilmesi gramer açısından sorun oluşturur. Çünkü isim cümlesinin olumsuzunun elde edildiği fiil olan ليس yüklemi mansup olan bir kelime olup bu tür fiiller daha sonra işlenmektedir. Ancak pratik bir yöntemle bu engel aşılabilir. Örneğin; en azından bu konuda ليس'nin yükleminin merfu değil mansup okunacağı belirtilerek olumsuz basit isim cümleleri kurma imkânı sağlanabilir.

"Her şey zıddı ile kaimdir" ilkesinden hareketle cümlelerin öğretiminde olumlu-olumsuz, olumlu soru-olumsuz soru gibi zıt cümle yapılarının verilmesi, konunun yerleşmesinde daha

[10] Abdullah b. Hamid el-Hâmid vdğr, *Silsiletu ta'limi'l-lugati'l-Arabiyye es-Sarf* (Suudi Arabistan: Mektebetu'l-melik fehd, 1994), 2: 17.

kalıcı olur. Zira zıtlıklar akılda daha kolay kalır. Böylece bu cümlelerle, olumsuzluk ve soru edatlarının da yerleşmesi de sağlanır. Arapçanın yapısından kaynaklı zorluklar, yukarıda örneklerini sunduğumuz pratik çözümlerle aşılarak anlamına göre cümle yapılarına sarf ve nahiv konularında ve alıştırmalarında yer verilmesi ders kitaplarını daha öğretici bir niteliğe kavuşturabilir.

### 1.3. Takdîm-Te'hîr / Sözdiziminde Çeşitlilik

Takdîm-te'hîr konusu belâgatın meani bölümünde ele alınan önemli bir konudur. Belagatta daha çok müsned ve müsnedün ileyh bağlamında konu işlenir.[11] Burada konu, belâgat bağlamında değil nahiv bağlamında ele alınacaktır. Nahivde takdim-tehir, ögelerin cümle içerisindeki yer değişikliğini ifade eder. Başka bir ifadeyle aynı cümlenin, ögelerin farklı dizimleriyle birçok şekilde oluşturulmasıdır.

Nahiv bağlamında ders kitaplarında haberin takdimine yer verilir. Haber dışındaki ögelerin takdimi ile ilgili ders kitaplarında bir konu veya kural verilmemektedir. Ders kitaplarında haber dışındaki ögelerle ilgili örneklerin, genelde ögenin düz cümledeki yeri esas alınarak tek tip olarak verildiği görülmektedir.[12] Bu durum, öğrencinin zihnini, ögenin cümlede belli bir yerde kullanımına şartlandırarak, metin çözümleme yetisini geliştirmeyi sınırlar. Ne var ki ögeler metinlerde vurgu gereği yer değiştirir ve cümlede farklı yerlerde kullanılır. Ögelerin farklı yerlerde kullanımını gösteren muhtelif cümle örnekleri verilerek çeşitlilik sağlanabilir ve bu eksiklik giderilebilir.

Nahivde takdîm-te'hîr konusunun birçok yönü vardır. Haber dışındaki ögelerin takdîminin câiz, zorunlu veya mümtenî olduğu durumlar vardır.[13] Bunlarla ilgili bütün kuralların ve bu kuralları yansıtan örneklerin alıştırmalarda verilmesi elbette mümkün değildir. Burada eksiklik olarak değerlendirilen husus, ögelerin takdîminin câiz olduğu durumları yansıtan örnek çeşitliliğinin alıştırmalara yansıtılarak farklı cümle dizimine sahip cümlelere yer verilmemesidir. Bu bağlamda aşağıdaki ögelerle ilgili cümle dizimi çeşitliliği alıştırmalara yansıtılabilir:

Fâil: Fâilin mefûlüne takdîm ve te'hîrinin zorunlu olduğu durumlar[14] dışında cümlede farklı yerlerde bulunduğuna dair örneklerin verilmesi.

Mefûlun bih: Fâile takdîminin veya te'hîrinin zorunlu olduğu durumlar[15] dışında cümlede farklı yerlerde bulunduğu örneklerin verilmesi.

Mefûlun fih: Takdîm ve te'hîri zorunlu olan durumlar olmadığı için[16] cümlede farklı yerlerde kullanıldığı örnek çeşitliliğinin sağlanması.

---

[11] Abbas, *el-Belağa funûnuhâ ve efnânuha*, 207-243; Yusuf Akçakoca, *Arap Dili Sözdiziminin Anlambilim Boyutu* (Kayseri: Kimlik Yay., 2019), 308-311.

[12] Ali el-Cârim – Mustafa Emîn, en-Nahvu'l-vâdıh, 3 Cilt (Mısır: Dâru'l-me'ârif, 1964), 2: 157-161.

[13] Mustafa Galâyînî, *Cami'u'd-durûsi'l-Arabiyye* (Lübnan: Müessesetü'r-risâle, 2017) 419-421.

[14] Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010), 86, 87.

[15] Fatih Akbaş, *Arapça Dilbilgisi Sarf Nahiv* (Erzurum: Eser Yay., 2015), 369.

Mefûlün leh: Takdîm ve te'hîri zorunlu olan durumlar olmadığı için[17] cümlede farklı yerlerde kullanıldığı örnek çeşitliliğinin sağlanması.

Mefûlun mutlak: Sadece te'kit türünün âmiline takaddümü caiz değildir.[18] Bunun dışındaki nevi ve adet türünün farklı yerlerde kullanıldığına dair örnek çeşitliliğinin sağlanması.

Hal: Amilinden ve sahibu'l-hâlden önce veya sonra gelmesinin zorunlu olduğu durumlar[19] dışında muhtelif yerlerde kullanıldığı örneklerin verilmesi.

Temyiz: Amiline takdiminin caiz olmadığı durum[20] dışında cümlede farklı yerlerde bulunabileceğini gösteren örneklerin verilmesi.

Yukarıdaki ögelerin her birinin cümlede farklı yerlerde kullanımına dair örneklerin verilmesi bu çalışmanın hacmini aşacaktır. Bu sebeple sadece mefulün fih ile ilgili bir örnekle yetinilecektir. Örneğin; () جالسين () مع زوجته () في المطبخ () القهوةَ () أحمد () يشرب () cümlesindeki her bir parantez içine كلَّ يومٍ zaman zarfı getirilerek farklı dizilimde cümleler oluşturulabilir. Bu çeşitlilik alıştırmalara yansıtılabilir. Bu örnekte belirtildiği biçimde ögelerin cümlede farklı yerlerde kullanıldığı, çeşitli cümle dizimine sahip örneklere alıştırmalarda yer verilmesi ders kitaplarını daha nitelikli hale getirebilir.

### 1.4. Örnek Çeşitliliğinin Azlığı

Ders kitaplarının örnek ve alıştırma bölümleri, kurallaştırılmayan veya kurallaştırılmasına gerek kalmayan yapıların da sunum ve gösterimine imkân sağlamaktadır. Örneklerin az olması ise kuralların kavranması açısından bir eksiklik oluşturur. Nitekim klasik dönem ders kitaplarında örnek çeşidinin azlığı bu konuda bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.[21] Modern dönem ders kitaplarının temel özelliği ise alıştırma bölümlerinin olmasıdır. Modern yöntemle hazırlanan eserler, alıştırmaların konunun detaylarını örneklendirecek ve kapsayacak biçimde düzenlenmesine ve planlanmasına imkân vermektedir. Ancak modern dönem ders kitaplarında fazla sayıda örnek verilse de örneklerin, çoğu zaman tek tip olduğu ve konunun ayrıntılarını gösteren çeşitliliğin alıştırmalara yeterince yansımadığı görülür.[22] Bu örnek çeşitliliği birkaç başlık üzerinden aşağıdaki şekilde izah edilebilir:

#### 1.4.1. İzâfet ve Sıfat Terkipleri

Dilde kurallar sınırlı, ifadeler ve cümleler ise oldukça çeşitlidir. Örneğin sıfat ve izâfet terkiplerinin kuralları sınırlı, ancak terkipleri oluşturan isimlerin türleri çeşitlidir. Yani sınırlı kurala binaen birçok farklı terkip oluşturulabilir. Çeşitliliği yansıtacak biçimde örneklerin oluşturulması, terkiplerin öğretiminin daha başarılı olmasını sağlayabilir. İzafet terkibini

---

16 Hüseyin Günday – Şener Şahin, *Arapça Dilbilgisi Nahiv Bilgisi* (İstanbul: Alfa Yay., 2014), 329.
17 Yusuf Uralgiray, İlk ve İleri Dilbilgisi (Riyad: Tebliğ Yayınları, 1986) 327.
18 Hasan Akdağ, *Arap Dili Dilbilgisi* (Konya: Tekin Kitabevi, 1989), 221.
19 R. Resul Sevinç, Arapçanın Temel Gramer Kuralları (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 230.
20 Galâyînî, *Cami'u'd-durûsi'l-Arabiyye,* 575.
21 *Mecmû'atu's-sarf Maksûd,* (İstanbul: Eser Neşriyat, ts), 204.
22 Mahmud İsmail Sînî vdğr. *el-Kavâidu'l-Arabiyyetu'l-muyessera*, 3 Cilt (İstanbul: Cantaş Yay., ts.), 1: 105-112.

üzerinden terkip çeşitliliği şöyle açıklanabilir. İzafet terkibini oluşturan parçalar aşağıdaki unsurlardan oluşabilir:

| | |
|---|---|
| Cins isim - cins isim (Muzafun ileyhin eliflamlı, eliflamsız örneği) | هَذَا بَابُ الْبَيْتِ<br>هَذَا كَأْسُ شَايٍ |
| Cins isim – zamir | زُرْتُ مُعَلِّمِي أَوْ مُعَلِّمَكَ |
| Cins isim - alem | هَذَا كِتَابُ أَحْمَدَ |
| Cins isim – ism-i işaret | كِتَابُ هَذَا جَمِيلٌ |
| İsim – ism-i mevsûl | خُذْ كُلَّ مَا فِي يَدِي |
| İsim – soru ismi | كِتَابُ مَنْ هَذَا؟ |
| Zarf – cins isim | الاجتماع بعدَ الظهرِ |
| Zarf – zamir | جِئْتُ قَبْلَهُ |

Görüldüğü üzere izâfet terkibi ile ilgili kurallar sınırlı olsa da cümlelerde terkibin çok farklı biçimleri tezahür eder. Bu çeşitlilik alıştırmalara yansıtılmalıdır. Benzer çeşitlilik sıfat terkibinde de yapılabilir. Ancak her kitabın kendine özgü bir konu sıralaması da vardır. Bazen bu sıralamadan kaynaklı olarak işlenmeyen bir konu sebebiyle bu örnek çeşitliliğinden bir kısmı alıştırmalara yansıtılamayabilir. Eksiklik olarak değerlendirilen husus, işlenmiş olan konulara ait çeşitliliğin alıştırmalara yansıtılamamasıdır. Bu noktada konu sıralaması yapılırken bu hususun da dikkate alınması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Konu tertibinden kaynaklı olarak eksik kalan örnekler ise ilgili konularda telafi edilebilir. Örneğin; ism-i mevsûlün henüz işlenmediği bir kitapta ismi mevsûlle oluşturulan izafet örneği verilemediğinde bu örnek, ismi mevsûl konusunda telafi edilebilir.

### 1.4.2. İsm-i Mevsûl ve İsm-i İşâret

İsm-i işaretler ve ism-i mevsûller Arapçada mebnî isimlerin birer türüdür. Bunlar ismin kullanıldığı birçok görevde kullanılabilir. Ne var ki ders kitaplarındaki alıştırmalarda, bu isimlerin çoğunlukla belirli görevlerde kullanıldıkları görülür. Alıştırmalarda ism-i mevsûllere, genellikle mübtedâ veya sıfat olarak, ism-i işaretlere ise genellikle mübtedâ olarak yer verilmiştir.[23] Ders kitabının metodu ve konu sıralaması da gözetilerek mümkün olduğu ölçüde bunların farklı görevlerde kullanıldıkları cümle örneklerine alıştırmalarda yer verilmesi gerekir. Bazı eserlerde bu nokta özellikle vurgulanmış, bu isim türlerinin cümlede alabilecekleri muhtemel görevler sayılmıştır. Bazılarında ise hem görevler sayılmış hem de

[23] Süleyman Kaplan, *el-Arabiyye li'l-câmi'ât - Nahiv* (İstanbul: Mektep Yay., 2017), 2: 166-174.

örnekler sunulmuştur.[24] İsm-i işaret cümlede birçok öge olabilir. Bunları şöyle sıralayabiliriz.[25]

| | |
|---|---|
| Fâil | جَاءَ هَذَا |
| Nâib-i Fâil | كُتِبَ هَذَا |
| Mübtedâ | هَذَا رَجُلٌ |
| Haber | اَلرَّجُلُ هُوَ هَذَا |
| Mefûlün bih | رَأَيْتُ هَذَا |
| Mefûlün fih | جِئْتُ هَذَا اللَّيْلَ |
| Mefûlün mutlak | ضَرَبْتُهُ ذَلِكَ الضَّرْبَ |
| Mefûlün leh | فَرَّ لِهَذَا |
| Müstesnâ | مَا جَاءَ أَحَدٌ إِلَّا هَذَا |
| Te'kît | جَاءَ هَذَا هَذَا |
| Muzâfun ileyh | قَرَأْتُ كِتَابَ هَذَا |
| Harf-i cerle Mecrûr | سَلَّمْتُ عَلَى هَذَا |
| Sıfat | أَعْجَبَتْنِي الْحَدِيقَةُ هَذِهِ |

### 1.4.3. Yan Cümle Yapıları

Arapçada uzun cümle yapısı iç içe geçmiş cümlelerden oluşan birleşik cümle biçiminde bulunabilmektedir. Ana cümle içindeki cümleler, Türkçede yan cümle olarak adlandırılmaktadır.[26] Yan cümle yapıları Arapçada genellikle *iraptan mahalli olan cümleler* olarak isimlendirilir. Sıfat, haber, hal ve sıla cümleleri bu tür cümlelerdendir.[27] Bu cümlelerdeki çeşitliliğin de verilmesi gerekir. Yan cümlelerin hepsi için örnekler bu çalışmanın kapsamını aşacağından burada sadece yan cümlenin haber çeşidine örnek verilecektir. Ders kitaplarında haberin çeşitlerinin işlendiği konuda isim cümlesi türündeki haberle ilgili örnekler tek tiptir. Örnekler genellikle mübteda ve haberin düz cümle yapısında

[24] Bkz. Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, 40; Zihni, *el- Muntahab el-Muktadab*, 2: 17.
[25] Örnek cümleler Çörtü'den alınmıştır. Bk. Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv,* 40.
[26] Türkçe'de yan cümle türleri için bkz. İbrahim Tosun – Ali Koç, "Yapı Bakımından Tümce Türleri ve Yan Cümle", *Turkish Studies*, 9/9 (Yaz 2014): 969-990.
[27] İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb,* 2: 458-478.

olduğu cins isimlerden oluşur.[28] Ancak metinlerde çok sayıda farklı isim cümlesi yapılarıyla karşılaşılır. İsim cümlesi şeklindeki haberin farklı biçimleri şu şekilde olabilir:

| | |
|---|---|
| Düz cümle olan isim cümlesi | الأمهات قلوبهن رقيقة |
| Düz cümledeki rabıt zamiri çeşitliliği | السيارة لونها أبيض<br>السيارتان لونهما أبيض<br>الكتب ثمنها غال<br>الطلابُ دروسهم صعبةٌ |
| Devrik isim cümlesi (haberi tekaddüm eden isim cümlesi) Harfi cerlerle başlayan | المدرسة لها حديقة واسعة<br>البيت فيه ضيوف<br>المنضدة عليها كتب كثيرة |
| Devrik isim cümlesi (haberi tekaddüm eden isim cümlesi) Zarfla başlayan | المسجد أمامها حافلة للمسافرين<br>المستشفى خلفه كلية<br>اللوحة فوقها لوحة أخرى |

Buraya aldığımız kadarıyla bile çeşitlilik oldukça fazladır. Bunun dışında başka yapılar da olabilir. Mevcut çeşitliliğin tamamının imkan ölçüsünde örneklere ve alıştırmalara yansıtılması ders kitaplarının niteliğine katkı sağlayacaktır. Yukarıda üç başlık altında örneklendirmeye çalıştığımız çeşitlilik elverişli diğer konulara da uygulanabilir.

### 1.5. Gramer Konularının İşlenişinde Tema

Tema konusu daha çok muhadese ve okuma anlama kitaplarının hazırlanmasında göz önünde bulundurulan bir kriterdir. Sarf ve nahiv kitaplarında da benzer şekilde her bir konu için belirli bir temanın olması ve örneklerin bu tema üzerinden seçilmesi ders kitabını daha verimli hale getirebilir. Hâlbuki ders kitapları incelendiğinde örneklerin anlamca birbirinden kopuk olduğu, farklı konulara ve alanlara ait kelime ve cümlelerin özensizce seçildiği görülür. Alıştırmalarda çoğu zaman bağlamından koparılmış, ne kastettiği belirsiz, sadece örnek olması kaygısıyla oluşturulmuş ve tekellüfe kaçılmış cümlelerin varlığı dikkat çeker. Örneğin sıfat konusunun örnek ve alıştırmalarında yer alan aşağıdaki cümleler, bu konuda tema birliğinin gözetilmediğinin bir göstergesidir. [29]

| | |
|---|---|
| Mekke kutsal bir şehirdir. | مكة مدينةٌ مقدسةٌ |
| Büyük bir otomobil aldım. | اشتريت سيارة كبيرةً |

[28] Hâmid, *Silsiletu ta'limi'l-lugati'l-Arabiyye* ev-*Nahv*, 3: 246-250.
[29] Sînî, *el-Kavâidu'l-Arabiyyetu'l-muyessera*, 1: 113-121.

| | |
|---|---|
| Müdür, başarılı öğrenciyi ödüllendirdi. | كافأ المدير الطالب الناجحَ |
| Allah'a secde eden bir müslüman gördüm. | رأيت مسلما ساجدا لله |
| Elma, lezzetli bir meyvedir. | التفاح فاكحة لذيذة |

## 2. SARFLA İLGİLİ EKSİKLİKLER

### 2.1. Fiil Kalıplarının Anlamları

Arapçada mezîd fiil kalıplarının bir işlevi de fiil türetimidir. Türetilen her fiil, köklerine nispetle yeni bir anlam kazanır. Bu anlamlar fiil kalıplarının anlamları olarak bazı sarf eserlerinde yer alır. Bu konu, aynı kökten türemiş farklı fiil kalıplarındaki kelimelerin anlam farklarını ortaya koyması bakımından önemlidir.[30] Örneğin aynı köke sahip; عَلِمَ، أعلم، علّم، تَعَلَّمَ، استعلم fiilleri arasındaki anlam farkları, ancak kalıpların anlamıyla öğretilebilir. Bu anlam bilgisini almayan öğrenci aynı kökten türeyen farklı fiillerin anlamını tefrik edemez. Bu öğretim, sadece fiiller için değil bu fiillerden türetilen isimler için de gereklidir. Zîra Arapça'da türetim genellikle fiillerden yapılır. Fillerden türeyen isimler türetildikleri fiil kalıbının anlamını taşır. Klasik sarf eserlerinde, fiil kalıplarının önemli bir parçası olarak yer verilen bu konu[31] ne yazık ki ders kitaplarında atlanır.[32] Ders kitaplarında yapı yönüne daha çok ağırlık verilerek fiil kalıplarının öğretimi ve fiil türetimi konusunda i'lâl, ibdâl ve idğam gibi ses değişimlerinin öğretimi ile yetinilir.

Fiil kalıplarının anlamlarının öğretimi, Arapçayı yabancı dil olarak öğrenenler için daha elzemdir. Çünkü fiil türetimini ve türetilen fiillerin kazandığı anlamları, anadili Arapça olanlar hayatın içinde doğrudan fark ederler. Ne var ki Arapçayı yabancı dil olarak öğrenenlerin dil eğitim süreleri sınırlı olduğundan bu bilgiler, hem nazarî hem de alıştırmalarla pratik olarak planlı verilmelidir. Kaldı ki kalıpların anlamları, anadili Arapça olanlara da öğretilmektedir. Nitekim anadili Arapça olanlara fiil kalıplarının anlamlarının öğretimi üzerine makalelerin olduğu da görülmektedir.[33] Dolayısıyla Arapça sarf kitaplarında kalıpların anlamlarının öğretimine özgü konu planlanabilir veya bunların öğretimi için alıştırmalar düzenlenebilir. Anlamların öğretiminde ise kalıpların sık kullanılan anlamlarına öncelik verilebilir.

### 2.2. Fiil Seçimi

Arap morfolojisi, fiilleri harf sayısı bakımından üç, dört, beş ve altı harfli taksimata tabi tutmuştur. Bunlardan en sık kullanılanı doğal olarak daha kolay ifade edilmesi sebebiyle üç

---

30 Ebû Evs İbrâhîm eş-Şemsân, *Ebniyetü'l-fi'l delâlâtühâ ve 'alâkâtühâ* (Cidde: Dâru'l-Medenî 1987), 10-15.
31 *Mecmû'atu's-sarf Bina*, 216.
32 Hâmid, *Silsiletu ta'limi'l-lugati'l-Arabiyye es-Sarf*, 3: 31-40.
33 Hannân İsmâîl Amâyire, "Meâni'z-ziyâde fi'l-fi'li's-sülâsî fi'l-lügati'l-'Arabiyye", *Mecelletü Câmi'âti'l-İslâmîyye li'l-Bühûsi'l-İslâmiyye* 20/2 (2012): 295-326.

harfli olanlardır. Üç harften fazla olan fiiller ise genel olarak kelimeye ekstra anlam katmak için kullanılırlar. Anadili Arapça olan birisi fiilin bu biçimlerini doğal olarak bilerek öğrenime başlar. Dolayısıyla fiil kalıplarını tanımada zorlanmaz. Belki zorlanacağı husus bunların sınıflandırılması meselesidir. Anadili Arapça olmayan öğrencilere yönelik hazırlanan kitaplarda ise fiil kalıpları, harf sayısı az olandan çok olana doğru bir silsile ile verilmiştir. Buraya kadar bir sorun görünmemektedir. Ancak örnek cümlelerde bu ayrım bazen gözden kaçırılmaktadır.

Arapça öğretiminde sarf ve nahiv dersi çoğunlukla eş zamanlı yürütülmektedir. Dolayısıyla bu kitapların eşgüdüm içerisinde birbirini desteklemesi gerekmektedir. Nahiv kitaplarında ise bu hususa çok da riayet edilmediği görülür.[34] Nahiv dersi söz dizimi ile ilgilendiğinden kelime yapısına bakmasa da ana dili Arapça olmayanlara verilen eğitimde sarf ve nahiv konularının koordineli olması gerekmektedir. Dolayısıyla sarfta daha üçlü fiil yapıları kavranmadan nahvin ilk konularında mezid fiillerin geçtiği örneklere yer verilmemeli, bunlar daha sonraya bırakılmalıdır. Buradaki sorun nahivdeki örneklerin hazırlanmasında anadili Arapça olan ve olmayan öğrenci ayrımının iyi yapılmamış olmasından kaynaklanır. Dolayısıyla örnek seçiminde hedef kitle gözden kaçırılmaktadır.

Benzer bir eksiklik illetli fiillerin işlenişinde de görülür. Bilindiği gibi Türkçede *ünsüz yumuşaması, ünsüz benzeşmesi, ses düşmesi* gibi konular anadili Türkçe olanların dahi zorlandıkları meselelerdir. Arapçadaki illetli fiiller de bu konulara benzer özellik taşır. Fiildeki bir ses, farklı kullanımlarında bir başka harfe dönüşebilmekte, bazen düşmektedir. İlletli harfler bazı fiillerde bulunmakta, bazılarında ise bulunmamaktadır. Ders kitaplarında fiillerin öğretimine öncelikle illet harfi içermeyen sahih fiillerle başlanmaktadır ki kavranması açısından böyle yapılması doğru bir yöntemdir. Ancak örnek cümle kurma, aşamasında bazen illetli fiillerin de alıştırmalar içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bunun sebebi de yukarıda fiilin harf sayısı hususunda bahsedilen şekilde örneklerin hazırlanmasında anadili ayrımının gözetilmemesi olabilir.

Dil öğreniminde kelime dağarcığının geliştirilmesi de önemli hususiyetlerden biridir. Öyle ki bazı kitaplar bu konu üzerinde iddialı olduklarını dolayısıyla her bir yeni konuda yeni kelimelerin ilave edildiğini belirtmektedir.[35] Ancak fiillerin öğretiminde daha çok kelime öğretelim derken bir konuda aşırı sayıda fiil verilmesi, konuda eksen kaymasına sebep olmakta, çok sayıda fiilin anlamıyla meşguliyet asıl mevzunun anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

### 2.3. Zamanların Öğretimi

Ders kitaplarında fiillere mâzî muzâri ve emir olmak üzere üç kalıp olarak yer verilmektedir. Bunların işlenişinde daha çok fiil kalıpları ve çekimleri üzerinde durulmaktadır. Çünkü Arapçanın morfolojik yapısı bu üç yapının öncelikle verilmesini gerektirmektedir. Ne var ki

---

[34] Hâmid, *Silsiletu ta'limi'l-lugati'l-Arabiyye* ev-*Nahv*, 2: 13-22.
[35] Hâmid, *Silsiletu ta'limi'l-lugati'l-Arabiyye* ev-*Nahv*, 3: 6.

ders kitaplarının sadece bu üçüyle yetinmesi, bunlarla doğrudan ilgili olan ve bu yapılar üzerine oturan zamanların öğretiminin ihmal edilmesi anlamına gelmektedir. Zira dil öğretiminde zamanlar önemli bir yer tutar. Arapçada zamanlar konusunda yapılan çalışmalar henüz tam sistemleşip öğretime yansımamış olsa da[36] diğer yabancı dil öğretim kitaplarında olduğu gibi zamanlara yer verilmesi gerekmektedir. Ders kitaplarında yer verilen mâzî, muzârî ve emir kalıpları, zamanlardan çok fiil yapılarını öğretmeyi gerektirdiğinden bunların öğretiminden sonra zamanların öğretimine ayrıca yer verilmelidir.

Arapçanın morfolojik ve sentaks yapısı ve geleneksel konu sistematiği bütün zamanların art arda işlenmesine engel olacak niteliktedir. Bu açıdan zamanların öğretimi, parçalı ve müfredatta uygun yerlere dağıtılarak yapılabilir. Örneğin mazî-basît gibi doğrudan mazi kalıbıyla yapılanlar ve mazî-karîb gibi mazi kalıbına bir harf eklenerek yapılan zamanlar mazî kalıbıyla birlikte öğretilebilir.[37] Müzâri için de benzer uygulama yapılabilir. Ancak nakıs fiiller gibi ilave gramer konularının öğretimini gerektiren zamanlar bu konuların öğretilmesinden sonra verilebilir.

Ders kitapları incelendiğinde mevcut konu sistematiğinde müstakil olarak zamanlar konusunun olmadığı görülür. Ancak zamanlar, dolaylı olarak öğretilmektedir. Ne var ki öğrencilerin konular içerisinde bu zamanları fark etmeleri oldukça güçtür. Konuşma, yazma gibi dil etkinliklerinin ancak zaman kalıplarının kavranması ile mümkün olduğu dikkate alındığında ders kitaplarında zamanlara yer verilmemesinin büyük bir eksiklik olduğu ortaya çıkar.

Zamanlardan ayrı düşünülemeyen, onlarla birlikte zikredilmesi gereken diğer konu da zaman zarflarıdır. Zaman zarfları ve zamanlar ayrılmaz iki unsur olarak görülmelidir. Zamanlar verilirken öğretilen zamanın zarfları da verilmeli ve bunlar alıştırmalarda kullanılmalıdır. Böylece fiil-zaman zarfı ikilisi zihinlere yerleştirilmiş olur. Bu yapıldığına sadece fiil çekimi değil, öğrencilerin günlük hayatta kullanabilecekleri cümle yapıları da öğretilmiş olur. Örneğin fiili mazinin işlendiği bir konuda أمس، مساء أمس، في الأسبوع الماضى، في السنة الماضية، البارحة، في وقت مضى gibi zaman zarfları verilebilir ve örneklere serpiştirilebilir.

### 2.4. Konu Sıralaması

Sarf dersi kelime yapısıyla ilgilendiğinden konular basit kelimeden başlayarak türemiş kelimelerin türlü şekillerini ele alacak biçimde bir zincirin halkaları gibi devam eder. Nahivde ise sarfa nisbeten konular birbirine bu derece bağlı değildir. Elbette ki nahivde de ana konu sayılabilecek hususlar işlenmeden diğerlerine geçilemez. Ancak konular nispeten bağımsız sayılabileceğinden yer değiştirmeleri mümkündür. Örneğin nahivde *kane ve benzerleri* veya *inne ve benzerleri*nden herhangi birinin diğerinden önce veya sonra işlenmesi öğretimde sorun oluşturmaz. Nitekim ders kitaplarında bunların sıralamasında farklı tercihler görülür.

---

[36] Zamanlar için bkz. Emrullah İşler, "Arapça ve Türkçe'de Zamanlar –Karşıtsal Çözümleme-", *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3/8 (Kış 2003), 58.

[37] İşler, "Arapça ve Türkçe'de Zamanlar", 55-68.

Ancak sarfta bir sonraki konu, bir öncekinin temelleri üzerine oturur. Bu sebeple konu sıralaması önemlidir. Ders kitaplarında genellikle bu sıralamaya riayet edilir.

Modern dönem ders kitaplarındaki mevcut sıralamanın geleneksel sarf kitapları olan *Emsile, Bina, Maksud* kitaplarından alındığı izlenimi doğmaktadır. Zira Emsile sadece sülasi fiili esas alır. İsmi fail, ismi meful, mastar gibi fiilden türeyen kalıplar üç harfli fiil üzerinden verilir. Mezid fiillerin işlenişi ise *Bina* kitabına bırakılır. Bu kitapta sadece mezid fiillere yer verilir. Bu fiillerin ismi fail, ismi meful gibi türemiş kalıplarına girilmez. Bu konular nispeten daha sonraki *Maksud'* a bırakılır.[38] Modern dönemde hazırlanan kitaplarda ise Emsile, Bina ve Maksud'un mezcedildiği görülür. Ancak bu mezcetme işlemi çoğu zaman konuların art arda sıralanmasından öteye geçmez. Bundan dolayı ders kitaplarındaki konuların sıralamasında bazı sorunlar görülür. Örneğin sarf dersinde sülasi fiillerin malum / etken yapılarının işlenmesinin hemen ardından meçhullerini / edilgenlerini vermek sorun oluşturur. Zira meçhul konusu sadece sülasi fiilleri değil, mezid fiilleri de ilgilendiren bir konudur. Dolayısıyla meçhul konusu, mezid fiil yapılarının verilmesinin akabinde tekrar gündeme gelmektedir. Neticede meçhul yapımındaki genel kaide değişmemekle birlikte bazı mezid babların meçhullerindeki küçük değişiklikler sülasinin ayrı, mezid fiillerin ayrı meçhul yapım kuralı olduğu gibi bir intibaya sebebiyet vermektedir. Bundan dolayı meçhul konusu öğretimi gerekli görülen fiil kalıplarının verilmesinden sonraya bırakılabilir. İsmi fail ve ismi meful konusunda da benzer bir sıralama izlenebilir.

**SONUÇ**

Arapça öğretim materyalleri içerisinde en yaygın olanı ve temel dil öğretim materyali ders kitaplarıdır. Diğer materyaller dil öğretiminde yardımcı araç rolü üstlenirler. Bu durum, dil öğretiminin başarısında kitabın etkisinin büyük olduğu anlamını taşır. Kadim dönemden günümüze ders kitapları yöntem açısından değişmiş ve gelişmiştir. Arap gramerini konu alan ilk eserler dilin kurallarını tespit etmek amacıyla oluşturulmuş, bu eserler telif edilirken Arapçanın öğretiminden ziyade dilin temel kurallarını belirlemek hedef alınmıştır. Öğretimde de yine bu eserler kullanılmıştır. Dil öğretiminin daha farklı bir yöntem gerektirdiğini fark eden bazı alimler tarafından bu dilin kurallarını belli bir sistem içerisinde vermeye çalışan eserler meydana getirilmeye başlanmıştır. Müellifi tespit edilemeyen *Emsile, Bina, Maksut* gibi sarfa dair eserler ile Osmanlı döneminde İmam Birgivi tarafından kaleme alınan *Avamil, İzhar* gibi eserler bunlar arasında sayılabilir. Bugün ise öğretimde klasik ders kitaplarından ziyade modern usullere göre hazırlanmış kitap setleri takip edilmektedir.

Klasik nahiv eserlerinin oluşturulmasında benimsenen metod amil, mamul ve irap eksenli bir öğretim metodudur. Zamanının öğretim ihtiyaçlarını karşılayan bu metod, modern dönemde hazırlanan ders kitaplarında da varlığını korumuştur. Zira modern dönemde ders kitaplarının yönteminde görece bir değişim gözlense de bu değişim çoğu zaman şekilde kalmış, klasik yöntemin yaklaşımı, modern dönem kitaplarda varlığını sürdürmüştür. Başka bir ifadeyle

[38] *Mecmû'atu's-sarf*, 178-256.

modern dönem ders kitapları, klasik gramer konularını, şekli birtakım değişikliklere tabi tutarak modern yönteme uyarlamanın çok da ötesine geçememiştir. Nitekim ders kitapları irabın çok belirleyici olduğu ve anlam boyutunun gölgede kaldığı bir görüntü vermektedir. Kuşkusuz irap, Arap dilinin temel bir olgusu olarak öğretimde yerini almalıdır. Ondan müstağni olarak bir dil öğretiminin yapılamayacağı da muhakkaktır. Ancak kitapların, irapla birlikte anlamı da ihmal etmeyen, dili öğrenenlerin ihtiyaç ve durumlarını önemseyen, Arapçayı öğrenenlerin ana dilinin morfolojik sentaks özelliklerini dikkate alan, çağın alanla ilgili gelişmelerini yansıtan bir nitelikte olması da gerekmektedir. Ne var ki mevcut ders kitaplarının bu niteliklerin bütününe sahip olduğunu, dolayısıyla bu alanda özgün yaklaşımı olan eserlerin ortaya çıktığını söylemek güçtür.

Ders kitaplarındaki eksikliklerin başında klasik konu sistematiğinin olduğu gibi taklit edilmesinin ortaya çıkardığı amil olmayan harfler ve bağlaçlar meselesi gelmektedir. Zira amil olmayan harfler ve bağlaçlar çoğu ders kitaplarında yer almamaktadır. Bunun dışında tespiti yapılan diğer hususlar modern dil öğretim yaklaşımlarının ders kitaplarına yansıtılması noktasındaki eksikliklerdir. Örneğin zamanların öğretiminin klasik biçimde sürdürülmesi, fiil kalıplarının anlamlarının öğretimiyle ilgili öğretici alıştırmalara yer verilmemesi, anlamına göre cümle yapılarının bütünüyle ihmal edilmesi, örnek çeşitliliğinin azlığı, takdim-tehirin sadece isim cümlesi üzerinden anlatılması gibi hususlar bunlardandır.

Bildiride tespiti yapılan bütün hususlar, Arapça öğretimi sürecinde eksikliği bizzat görülen ve tecrübe edilen hususlardır. Bunların dışında tespit edilecek ve önerilecek birçok başlık olabilir. Kuşkusuz morfoloji ve sentaks açısından Türkçeye uzak, latin alfabesinden bütünüyle farklı bir alfabeye sahip olan, kendine özgü cinsiyet, irap, tesniye gibi Türkçede olmayan hususiyetleri bulunan ve bunlara bağlı olarak yabancı dil öğrencisi için zorlukları olan bir dilin öğretimine dönük ders kitabı hazırlamak oldukça güçtür. Bu güçlük, sahadaki tecrübe ve deneyimlerin tespit edilmesi, tartışılması ve bunların çözümü için çaba harcanması sonucunda, zamanla, aşılabilir. Bu deneyimlerden hareketle daha eksiksiz ders kitapları hazırlanabilir. Çalışmanın, sahadaki deneyimlere dayalı olarak tespit ettiği eksikliklerin ve önerilerinin Arapça dil öğretiminin niteliğinin artışına katkı sunması beklenmektedir.

**KAYNAKÇA**

‘Abes, Muhammed Subhî vdğr. *Silsiletu’l-Lisân*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yay., 2018.

Abbas, Fâdıl Hasan. *el-Belağa funûnuhâ ve efnânuhâ -‘İlmu’l-me‘ânî-*. 4. Baskı. Ürdün: Dâru’l-furkân, 1997.

Akbaş, Fatih. *Arapça Dilbilgisi Sarf Nahiv*. Erzurum: Eser Yay., 2015.

Akçakoca, Yusuf. *Arap Dili Sözdiziminin Anlambilim Boyutu.* Kayseri: Kimlik Yay., 2019.

Akdağ, Hasan. *Arap Dili Dilbilgisi*. Konya: Tekin Kitabevi, 1989.

Amâyire, Hannân İsmâîl. "Meâni'z-ziyâde fî'l-fi'li's-sülâsî fi'l-lügati'l-'Arabiyye", *Mecelletü Câmi'âti'l-İslâmîyye li'l-Buhûsi'l-İslâmiyye* 20/2 (2012): 295-326.

Bostancı, Ahmet. "İlâhiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları ve Diğer Araç-Gereçlerin Tespit ve Analizi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2005), 1-30.

Cârim, Ali –Emîn, Mustafa. *en-Nahvu'l-vâdıh*. 3 Cilt .Mısır: Dâru'l-me'ârif, 1964.

Çörtü, Mustafa Meral. *Arapça Dilbilgisi Nahiv*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010.

Dereli, Muhammed Vehbi. "İlahiyat Fakültelerinde Arapça Eğitimi ve Araştırmaları ile İmam Hatip Liselerinde Arapça Eğitimi ve Sorunları Çalıştaylarının Değerlendirmesi" *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 13/2 (Yaz 2013): 217-219.

Doğan, Candemir. *Arapça Öğrenim ve Öğretim Klavuzu*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.

Doğan, Candemir. *Arapça Öğretim Metot ve Teknikleri*. Ankara: Yay., 1989.

Galâyînî, Mustafa. *Cami'u'd-durûsi'l-Arabiyye*, Lübnan: Müessesetü'r-risâle, 2017.

Günday, Hüseyin –Şahin, Şener. *Arapça Dilbilgisi Nahiv Bilgisi*. İstanbul: Alfa Yay., 2014.

Hâmid, Abdullah b. Hamid vdğr. *Silsiletu ta'limi'l-lugati'l-Arabiyye es-Sarf*. Suudi Arabistan: Mektebetu'l-melik fehd, 1994.

Hâmid, Abdullah b. Hamid vdğr. *Silsiletu ta'limi'l-lugati'l-Arabiyye en-Nahv*. Suudi Arabistan: Mektebetu'l-melik fehd, 1992.

Hengirmen, Mehmet. *Yabancı dil Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Engin Yayınevi, ts.

İbn Hişâm, Cemaleddin el-Ensârî, *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârib*, 2 Cilt. Thk. Mazin Mubarek – Muhammed Ali Hamdullah, Şam: Dâru'l-fikr, 1964.

İşler, Emrullah. "Arapça ve Türkçe'de Zamanlar –Karşıtsal Çözümleme-", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 3/8 (Kış 2003), 55-68.

Kaplan, Süleyman. *el-Arabiyye li'l-câmi'ât – Nahiv*. İstanbul: Mektep Yay., 2017.

*Mecmû'atu's-sarf Maksûd.* İstanbul: Eser Neşriyat, ts.

*Mecmû'atu's-sarf Maksûd.* İstanbul: Eser Neşriyat, ts.

Ruhbân, Ahmed vdğr. *Miftâhu'l-Arabiyye*. İstanbul: Akdem Yay., 2019.

Sevinç, R. Resul. *Arapçanın Temel Gramer Kuralları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.

Sînî, Mahmud İsmail, vdğr. *el-Kavâidu'l-Arabiyyetu'l-muyessera*. 3 Cilt. İstanbul: Cantaş Yay., ts.

Şemsân, Ebû Evs İbrâhîm. *Ebniyetü'l-fi'l Delâlâtühâ ve 'alâkâtühâ*. Cidde: Dâru'l-Medenî 1987.

Uralgiray, Yusuf. *İlk ve İleri Dilbilgisi*. Riyad: Tebliğ Yayınları, 1986.

Zihni, Mehmed. *el- Muntahab el-Muktadab*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2014.

# AVRUPALI RESSAMLARIN TABLOLARINDA GÖRÜLEN, ANADOLU'DA DOKUNMUŞ HAYVAN FİGÜRLÜ HALILAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

**Yasemin TEPE**
Atatürk University

## ÖZET

Farklı Türk boylarında, değişik şekillerde adlandırılan "halı kelimesi" evlenecek kızlara verilen çeyiz eşyasını simgelemektedir. Kökleri Orta Asya'ya dayanan Türk halı sanatı, dünya mirasına buradan yayılmış, taşınabilirlik özelliğinden dolayı Türklerin gittiği yerlere götürdükleri bir sanat olmuştur. Bilindiği üzere Türk halı sanatı, ilk büyük çağını Selçuklu halılarıyla yaşamış, Selçuklu halıları Avrupalı ressamların eserlerine konu olmuştur. Bu halı gurubundan sonra Anadolu'da hayvan figürlü halılar ortaya çıkmıştır ki bunlar da Selçuklu halıları gibi Avrupalı ressamların tablolarında görülecektir. Figürlü halıların orijinal olanları Anadolu'da dokunarak farklı ülkelere ihraç edilmiştir. Bu sayede Avrupalı ressamların tablolarına konu olan halılardan kuş figürlü olanlar daha çok Siena ve Floransa'da yapılan tablolarda görülmüştür.

Hayvan figürlü halılar XIV. yüzyıldan başlayarak XV. yüzyıl sonuna kadar tabloları süslemiş; XV. yüzyıl ortalarında ise hayvan figürleri yerini geometrik figürlere bırakmaya başlamıştır. Avrupalı ressamlar, tablolarındaki hayvan figürlerini bazen olduğu gibi kullanırlar bazen de kuvvetle üsluplandırırlardı. Geometrik şekiller içerisinde, kimi karşılıklı, kimi sırt sırta dönük, kimisi ise bu şekillerden çıkarılmış ya da birbirleriyle mücadele halinde verilen figürler, halının bütününde tekrar edilirdi. Türk halı sanatında kullanılan uyumlu renkler ve motifler de bu kompozisyon özelliğini tamamlar nitelikteydi. Bütün bu unsurlar bize Türk halı sanatının ne kadar köklü ve derin olduğunu gösterir. Bu çalışmada Anadolu'da dokunmuş hayvan figürlü halılar ve bu halıların resmedildiği ülkeler, Anadolu'da hangi yüzyıllar arasında dokundukları, Avrupalı ressamlarca hangi yüzyıllar arasında resmedildikleri ve halıları resmeden kişiler ele alınmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Hayvan figürü, Halı, Tablo, Anadolu, Avrupalı Ressamlar.

# SEEN IN THE PAINTS OF EUROPEAN PAINTERS, AN EVALUATION ON WOVEN ANIMAL FIGURED CARPETS IN ANATOLIA


## ABSTRACT

"The word carpet", which is named in various ways in different Turkish tribes, symbolizes the dowry given to the girls to be married. The Turkish carpet art, which has its roots in Central Asia, has spread to the world heritage from here, and because of its portability feature, it has been an art that Turks take to the places they go. As it is known, Turkish carpet art lived its first great age with Seljuk carpets and Seljuk carpets were the subject of works by European painters. After this group of carpets, carpets with animal figures emerged in Anatolia, which these at will be seen in the paintings of European painters such as Seljuk carpets. The original ones of the figured carpets were exported to different countries by woving in Anatolia. In this way, ones the figures of birds from the carpets that are the topic to the paintings of European painters have been seen more often in the paintings made in Siena and Florence.

Carpets with animal figures decorated the paintings from the 14th century until to the end of the 15th century; as for in the middle of 15th century, animal figures has begun to replace geometric figures. The figures, some facing each other, some facing back to back, some removed from these shapes or given in a struggle with each other, would be repeated on the whole of the carpet. The harmonious colors and motifs used in Turkish carpet art also complemented this compositional characteristic. All these elements shows us how rooted and deep Turkish carpet art. In this study, carpets with animal figures woven in Anatolia and the countries in which these carpets were painted, they were woven which centuries in Anatolia, they were painted which centuries by European painters and the people who painted the carpets were covered.


**Keywords:** Animal figure, Carpet, Painting, Anatolian, European Painters.

## GİRİŞ

Halı, dokuma veya genel olarak çeşitli düğüm teknikleri kullanılarak yapılmış bir yaygıdır (Sözen ve Tanyeli, 1992:98). Eski Türklere dayanan “halı” kelimesinin kökeni Türkçede, kalın, çeyiz ya da kalınlığ, çeyiz eşyası gibi anlamlar taşır (aktaran: Parlak, 2002:10).

Düğümlü halı Orta Asya’da, Türklerin yaşadığı yerlerde meydana gelmiş, dünya mirasına buradan katılmıştır. Orta Asya’da dokunan halı sadece sergi ya da süs eşyası olarak değil aynı zamanda taht örtüsü olarak da kullanılmıştır (Deniz, 2013:79). Bu kullanımlarının yanı sıra değişik birçok amaç ile insanlığa hizmet eden halı, bakıldığı zaman insanın içine huzur ve değişik mesajlar veren nadide sanatlarımız arasında yer almaktadır.

Bilindiği gibi Türk halı sanatının tarihçesi Pazırık halısıyla başlar. Orta Asya’da Altaylar’ın V. Pazırık kurganında, Rus Arkeolog Rudenko tarafından bulunan halı 1.89x2 ebatında olup 1dm²’de 36.000 Gördes düğümüyle dokunmuştur. Halı, süvari figürleriyle geniş bordür, geyik figürleriyle ikinci geniş bordür, griffonlardan bir iç ve bir dış bordür, zeminde ise 24 haçvari çiçekten oluşmaktadır (Aslanapa, 2005:16). Pazırık halısının orijinali şuan Hermitage müzesinde sergilenmektedir.

Türklere ait diğer en eski halı örneklerinin ise, III. ve IV. yüzyıllar arasında, Doğu Türkistan'da yapıldıkları bilinmektedir. Rudenko’nun Pazırık halısını bulmasından kırk beş yıl kadar önce İngiliz Arkeolog ve Coğrafyacı Aurol Stein tarafından Lop gölü etrafında bir buda tapınağında

üç halı parçası bulunmuştur. Daha sonra A. Von Coq tarafından Turfan kazıları esnasında Kuça'ya yakın Kızıl bölgesinde Göktürklere ait olan ve üzerinde ejder figürü olduğu belirlenen bir halı parçasına daha rastlanmıştır (aktaran: Deniz, 2013:81).

Halı sanatı Türklerin gittikleri yere götürdüğü taşınabilir, nadide sanatlardan biri olmuştur. IX. yüzyıl Abbasi devrinde önemli görevlere getirilen Türkler için, Samerra şehri tahsis edilmiştir. Dolayısıyla kendi sanatlarıyla birlikte Samerra şehrine yerleşen Türk birlikleri, halıyı buraya - yani İslam âlemine- tanıtmıştır. İslam âlemine tanıtılan halı, bu bölgeyle sınırlı kalmamış, oradan da namı batı âleminde duyulmuştur.

Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan Türk halı sanatın örnekleri bugün mevcudiyetini koruyamamıştır. Yalnız Fustat'ta (Eski Kahire) bulunan halı parçaları, baklava dilimi, desen özelliği ve çift çözgü ipliğine atılmış ilmekleriyle Orta Asya Türk halılarına olan benzerliğini göstermektedir. Bu halılar bize Abbasi ve Tolunoğlu sanatındaki Türk etkilerinin açık bir şekilde ifade edildiğini gösterir (Can ve Gün, 2006:290).

Anadolu Türk halı sanatı 1071'de Alparslan'ın Anadolu'nun kapılarını Türklere açmasıyla başlamış, Orta Asya'dan yaptıkları halıyı Anadolu'ya getiren Türk kabileleri burada bu sanatın devamını sağlamışlardır (Deniz, 2013:82-83).

Türk halı sanatının ilk büyük dönemi Anadolu Selçuklu halılarında yaşanmıştır. 1905 yılına kadar Konya Alaaddin Camii'ndeki halılara kimse dikkat etmemiş ve bu farkındalığı sağlamak ise Martine kısmet olmuştur. Martin yaptığı çalışmalarda bir devre çığır açan harikulade halılardan bahsetmekteydi. Konya Alaaddin Camii'nde bulunan sekiz Selçuklu halısının Kufi bordürleri Türk halı sanatında daha önce görülmemiş bir desen özelliği belirtiyordu. Bazı halıların kufileri, bordür boyunca devam ederken bazılarınınki örgülü kufi dediğimiz şekliyle kullanılıyordu. Birçok rengin açıklı koyulu tercih edildiği Selçuklu halılarında, kufi bordürün yanı sıra; yıldız, çengel, eli belinde, şerit, S, bal peteği gibi motifler bu halıların karakteristik özelliğini belli ediyordu.

Selçuklu halılarından sonra Riefstahl tarafından Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nde bulunan halı parçalarında da Selçuklu halısı özelliklerini kapsayan halılar bulunmuştur.

XIII.,XIV. ve XV. yüzyıllarda, yüzden fazla halı parçası Fustat'ta çıkarılmış, bu parçalar başta İsveç olmak üzere dünya müzelerine ve koleksiyoncularına verilmiş, Anadolu'dan Mısır'a ihraç edilen halı parçalarının ise çok az bir kısmı Lam tarafından kaydedilmiştir (Aslanapa, 2005:49).

XIV. yüzyıldan itibaren kuvvetle üsluplandırılıp ve tezyini bir karakter almış olan hayvan figürlerinin, Anadolu halılarında tasvir edildiğini görmekteyiz. Geometrik şekiller içerisine yerleştirilen hayvan motifli halılarda bazen serbest, bazen dikdörtgen veya kareler içinde ya da bir ağacın iki tarafına konulan simetrik kuş motifleri vardır. Bu çağdan kalan hayvan figürlü halıların Türkiye'deki en önemli örneği, Konya müzesinde bulunan, tekrar eden bir kuş motifinden meydana gelmiş halıdır. Figürlerin yüzyılın sonlarına doğru birbiriyle mücadele eden hayvanlara dönüşmesi gözlemlenmiştir. Avrupa ressamlarının tablolarında görülen hayvan figürlü halıların ilk örneklerinin XIII. yüzyılda başladığı ve XIV. yüzyılı da kapsayarak XV. yüzyıl'a kadar devam ettiği görülmekteydi (Aslanapa, 2003:350; Kuban, 1978: 228).

XV. yüzyıl ortalarında hayvan figürlü halılar tablolarda yerini geometrik şekilli halılara bırakmaya başlar. Türk literatüründe Osmanlı Halıları olarak bilinen bu halıların isimlerine dünya literatüründe yanlışlıkla farklı isimler verilmiştir.

Klâsik Osmanlı Devri Halıları'nın saray çevresinde dokunan örneklerinin, Türk Halı Sanatı Tarihindeki ismi Osmanlı Saray Halılarıdır. Bu halıların çözgüsü ve atkısı ipek, yün ya da pamuk iplikle, düğümleri ise yün ya da pamuk iplikle yapılırdı. Halıların düğümü Türk

düğümünden ziyade, sine düğümüyle ilmeklenmişti (Deniz, 2013:86). Osmanlı saray halılarının motifleri bitkisel motif gurubunu kapsıyordu.

XVI. ve XVII yüzyılda Madalyonlu ve Yıldızlı Uşak halıları ile Türk halı sanatı en güzel çağlarından birini daha yaşamıştır. Ortada madalyon ya da yıldızların olduğu bu halılar renkleri bakımından mavi ve kırmızı cümbüşü halindedir. XVII. yüzyılın sonuna doğru Uşak halılarında bozulma meydana gelir ve XVIII. yüzyıl itibarı ile de Uşak halılarında artık gerilemeler söz konusu olmuştur.

XVII. yüzyıldan günümüze kadar gelmiş seccade örnekleri mevcuttur. Gördes seccadeleri, kula seccadeleri, Ladik seccadeleri, Milas seccadeleri, Kırşehir seccadeleri ve Mucur seccadeleri bu seccadelere örnektir (Aslanapa, 1972:12).

Günümüzde, bizden sonraki kuşaklara aktarılmaya çalışılan Türk halı sanatı makine halıcılığıyla baş edemez duruma gelmiştir. Çoğu yörede dokuması durdurulan Türk halılarının gelecek nesillere ulaşması, Türk kültür ve medeniyetinin yaşaması açısından şarttır.

## MATERYAL VE METOT

### Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, kaynak tarama araştırma modeli kullanılmıştır. Çalışma, konu başlığının belirlenmesi sonucu gerekli materyallerin toplanması ile başlamakta, konuyla ilgili bilgilerin verilmesiyle geliştirip, değerlendirmeyle son bulmaktadır.

### Araştırmada Kullanılan Materyaller

Ele aldığımız çalışma için Atatürk Üniversitesi merkezi kütüphanesinden ilgili kitaplara ve tezlere bakılmış, Google akademiden akademik makaleler araştırılarak tasnif edilmiş ve Ulusal Tez Merkezi'nden de konuyu kapsayan doğrudan ya da dolaylı tezler incelenmiştir. Bu işlemlerin ardından yeterli sayıda doküman ve veri kaynağına ulaşıldığı kanısına varılarak çalışma kaleme alınmıştır.

### Araştırma verilerinin toplanması

Bu çalışmada, XIV ve XV. yüzyılda Avrupalı Ressamlarının Tablolarında görülen Anadolu'da dokunmuş olan hayvan figürlü halılar üzerine bir değerlendirme yapılmıştır.

## AVRUPALI RESSAMLARIN TABLOLARINDA GÖRÜLEN, ANADOLU'DA DOKUNMUŞ HAYVAN FİGÜRLÜ HALILAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Bilindiği üzere Anadolu halı sanatının ilk büyük dönemi Selçuklu halılarıyla yaşandı. XIV. yüzyılın başlarında Selçuklu halılarının yanında bir gurup halı daha ortaya çıktı ki bu halı gurubu Avrupalı ressamların tablolarına konu olacaktı. Kuvvetle üsluplanmış kuş figürleriyle donatılan halıların Siena ve Floransa'da yapılan tablolarda çokça görüldüğünü bilmekteyiz. Avrupalı ressamlar bazen resmedilmesi kolay olan halı örneklerini tablolarına koyarlar, bazen de hayal güçleriyle hayvan figürlerini şekillendirirlerdi (Aslanapa, 2005:65, Yetkin,1999:19).

Hayvan figürlü halılar ilk defa Kurt Erdman tarafından ele alınarak bir makaleye konu olmuştur. Kurt Erdman'ın makalesindeki Anadolu halı tasvirleri şu şekilde belirtilmiştir: Zemin küçük veya büyük karelere bölünür ve kareler içerisine sekizgenler yerleştirilir, sekizgenlerin içerisine ise stilize hayvan figürleri koyulur, bu figürler ise dört şekilde gruplandırılırdı:

İlk gurupta, tek ve çift başlı, birbiri ardına sıralanan hayvan figürleri bulunur.

İkinci grupta, bir ağacın iki tarafında bulunan bazen birbirlerine bakan bazen de birbirlerine sırtları dönük olan kuş figürleri görülür.

Üçüncü grupta, geometrik şekillerin içi tek başına bir kuşla ya da dört ayaklı bir hayvanla doldurulmuştur.

Dördüncü grupta ise hayvanlar, bir geometrik saha içerisine ikili olarak yerleştirilirler.

Dördüncü grubun ilerleyen safhalarında hayvan figürleri birbiriyle mücadele halinde verilir. Bazen de hayvan figürleri geometrik bölümlerin dışına yerleştirilmiş veya geometrik sahalar tamamen ortadan kaldırılmıştır (Yetkin, 1999:19).

Hayvan figürlü halılar Avrupa ressamlarının tablolarında farklı amaçlarda ele alınmıştı. Bunlardan birisi dinsel törenlerdi. Meryem'in resminin yapıldığı, tahtının altına da serilen bu halılar, bazen yer sergisi olarak işlevini sürdürüyordu (Fotoğraf 1).

**Fotoğraf 1.** XIV. yüzyıl sıralı hayvan figürlü halı tasviri
(https://tarihvearkeoloji.blogspot.com S.E.T: 27.11.2018).

Nicola di Buanacorso 1370 tarihinde hayvan figürlü bir halı resmettiği örnekte, kare alanlara bölünmüş panolar içerisinde, başları arkaya dönük, kuyrukları baş hizasında olacak şekilde geri kıvrılmış dört ayaklı mitolojik hayvan figürleri işlenmiştir (Kardeşlik, 2013:47; Fotoğraf 2).

Kırmızı ve sarı olarak belirlenen halı renkleri, zemin ve motiflerde birbirinin zıddı olacak şekilde tekrarlanmıştır. Yani zeminde kırmızı kullanılmışsa hayvan figürleri sarı, zeminde sarı kullanılmışsa hayvan figürleri kırmızı renk ile vurgulanmıştır.

"Sano di Pietro" adlı ressamın bir tablosunda da iç içe geçmiş, fantastik hayvan figürlerinin işlendiği görülmektedir. Selçuklu kufi bordürünün karakteristik özelliğini gösteren tabloda halının ana zemininde, içteki sarı figürü kaplayan siyah renk göze çarpmaktadır (Kardeşlik, 2013:48-49; Fotoğraf 3).

**Fotoğraf 2**. Meryem'in evliliği (Aslanapa, 2005:75).

**Fotoğraf 3.** Meryem'in düğünü (Aslanapa, 2005:76).

İlk örneklerini XIV. yüzyılda verip XV. yüzyıl ortalarına kadar süren Siena ekolünden bir sahne Lorenzetti'nin fırçaya aldığı tablosuna harikulade şekilde yansımaktadır.

"Meryem ve Çocuk İsa Azizlerle" isimli tabloda; halı yer sergisi olarak kullanılmış, zemin karelere bölünerek hayvan figürleri yine sekizgenler içerisine koyulmuştur. Kuyrukları baş hizasından havaya kalkık şekilde tasvir edilmiş olan hayvan figürlü halıdaki zemin, bir koyu bir açık rengiyle dama tahtasını andırmaktadır (Fotoğraf 4).

**Fotoğraf 4**. Meryem ve Çocuk İsa Azizlerle (Yetkin, 1991:26).

Berlin Müzesinde bulunan, Sienna okulu tablosunda XIV. yüzyıldan kalan bir resim bulunmuştur. Yere serili olan bu halı, karelere ayrılmış, karelerin içerisine ise kuyruğu arkadan baş hizasına doğru uzayan, dört ayaklı yürür vaziyette bir hayvan figürü yerleştirilmiştir. Bu figürler bazı yerlerde sırt sırta bazı yerlerde de yüz yüze verilmiştir (Fotoğraf 5).

Fotoğraf 4 ve Fotoğraf 5'te verilen halılar üzerindeki hayvan figürleri gerek kuyruklarının kalkık olması gerekse başlarının geriye doğru bakması sebebiyle birbirine benzerdir. Buradan da anlıyoruz ki iki halı da aynı üslubun temsilidir.

**Fotoğraf 5.** XIV. yüzyıl Siena Okulu Tablosu (Aslanapa, 2005:70).

Hayvan figürlü halıların ilk örneği Ming halısıdır. Bu halı, Konya Selçuklu halıları bulununcaya kadar dünyanın en eski halısı olarak kabul edilirdi. Orta İtalya'da bir kilisede bulunan Ming halısı, sonra Roma'da bir antikacıya verilmiş, buradan da Berlin müzesine satılmıştır (Aslanapa, 2005:71; Yetkin, 1991:20; Fotoğraf 6).

Ming halısı: "*Üst üste yerleştirilmiş iki kare içindeki, birbiriyle mücale eden, ejder ve zümrüt-ü anka kuşuyla süslüdür. Halıda sarı renkler hakimdir. XV. yy.'da Çin'de yaşayan Ming Sülalesi'nin kutsal rengi sarı olduğu için bu halıya da Ming halısı demek gelenek halini almıştır* (https://muhsindemir.wordpress.com). Ming halısında mücadele halinde olan hayvan figürleri dıştan sekizgenlerle çevrilmiş bu sekizgenler de kareler halini almıştır. Çengel ve S motifleriyle süslenen halı Türk halı sanatının karakteristik motif özelliklerini taşımaktadır. Bu özelliğiyle de Ming halısı denmesinin manidar olunduğu düşünülmektedir.

Zümrüd-ü Anka gibi bir hayali kuşun yer aldığı Ming halısında, yani Hayvan motifli Anadolu halısında, iyi ile kötünün mücadelesi anlatılmaktadır. Bu halıda Zümrüd-ü Anka kuşu iyiyi temsil etmektedir (Aktaran: Etikan, 2007:551).

Fotoğraf 6. Ming Halısı (https://www.sanatinyolculugu.com › hayvan-figurlu-halilar › ming-halisi S.E.T: 27.11.2018).

XV yüzyılda meşhur olan Ejder ve Anka mücadeleli halılar Floransa resimlerinde genişçe yer bulmuştur. Floransa Modenalı ressam "Bartolomeo Degli Erri'nin" Viyana sanat tarihi müzesinde bulunan 1470 tarihli "Vincent Ferrerin Hayatından" konulu tablosunda pencere kenarında sarkan, hayvan figürlü küçük bir halı tasviri görülür (Fotoğraf 7).

Tabloda belirtilen halının Ming halısına benzer özellikleri vardır ve özü de Ming halısından gelmektedir diyebiliriz. Aynı motifin raport halinde devam etmesi, ejder ve Anka'nın birbiriyle mücadele sahnesinin sekizgen içine alınıp kareyle kapatılması bu benzerliğin delilidir.

XV yüzyılda bol sayıda yapılan Ejder ve Anka mücadelesini anlatan halıların Anadolu'da dokunup Mısıra ihraç edildiği ve buradan da Avrupa'ya girdiği açıkça görülmektedir (Aslanapa, 2005:73).

**Fotoğraf 7.** Vincent Ferrerin hayatından" adlı hayvan figür halılı tablo (Yetkin, 1991:29).

Vincent Ferrer'in ele aldığı bu tablo Osmanlı dönemi halılarındaki formun bir nevi hatırlatıcısı gibidir. Yanlış olduğunu düşündüğümüz ve Holbein ya da Lotto halısı diye adlandırılan bu halılar, hayvanlı halıdan ziyade geometrik motif çeşitleriyle karşımıza çıkacaktır. Çünkü hayvanlı halı motiflerinin azalmasından sonra Avrupa ressamlarının tablolarında geometri motiflerinin çoğunlukta olduğu halılar görülecektir.

Ejder, anka motifinin bozulmuş bir şekli olan 1600 tarihli Ming halısı tasviri de William Larkin'e mal edilen "Dorothy John Lady Gary tablosunda" görülür. Bu tablodaki ejder-anka figürlü halı, yere serili olarak kullanılmıştır (Fotoğraf 8). "*Tablodaki hayvan tasvirleri, XIV. yüzyıldan sonra pek görülmeyen uzun altıgenler içine alınmıştır. Anka daha büyük bir ölçüye vararak başı kanca biçiminde ve kuyruğu kesik olarak resmedilmiş. Ejder figürü ise iyice küçülmüş ve sadeleşmiş bir hayvan şeklini almıştır"* (Aslanapa, 2005:73).

**Fotoğraf 8**. Lady Gary Tablosu ve yere serili Hayvan figürlü halı (Aslanapa, 2005:78).

İsviçre'de Marby Kasabası'nın bir kilisesinde bulunan ve bulunduğu yerin adıyla anılan Marby halısında da zemin, karelere bölünmüş ve ortaya hayat ağacı figürü konmuştur (aktaran Etikan, 2007:551). Figürün iki yanından birbirine bakan iki kuş motifi vardır. Bu motifler sekizgenler içine alınmış ve o sekizgenleri de kareler tamamlamıştır. Anadolu hayvanlı halılarının en eski ve nadide örneklerinden olan Marby halısı XV. yüzyılın ilk yarısına ya da ortasına mal edilir. Anadolu hayvan halıları grubu olarak Berlin Ejder halısıyla- Marby halısı arasında üslup, renler ve teknik özellikler bakımından yakın bağlantı görülür (Fotoğraf 9).

**Fotoğraf 9.** Marby Halısı (https://www.sanatinyolculugu.com › marby-halisi-15 S.E.T: 27.11.2018).

Berlin İslâm Sanatı Müzesi koleksiyonundaki ejder ve anka kuşu tasvirli ve hayvan mücadelesi sahneli halılara Domenico di Bartolo (1400-1447) ve Antonio Pisanello'nun (1395-1455) eserlerinde rastlanır (aktaran: Atukeren,2014:142; Fotoğraf 10).

Hayvan figürlerinin belirtildiği halıda hayvan betimlemeleri burada da karşımıza sekizgenler içerisinde çıkmaktadır. Sekizgenleri kapsayan kareler halının tamamına bir raport halinde yayılmıştır. Kırmızı, siyah, beyaz ve kahverenginin yoğun olarak kullanıldığı bu halı da diğer hayvanlı halılar gibi buram buram Anadolu kokmaktadır.

**Fotoğraf 10.** Domenico di Bartolo Siena Spedale di Santa Maria della Scala pellegrinaio batı duvarından fresk (Hayvan figürlü halı), (aktaran: Atukeren, 2014:142).

XV. yüzyılın son yarısında Gördes düğümüyle yapılmış bir yün halı, kırmızı zemin rengiyle, ortada hayat ağacına benzer bir ağacın etrafına, birbirine bakan iki sorguçlu kuş, köşelere de ejdere benzeyen birer hayvan figürü yerleştirilmiştir. XV. yüzyılın sonuna tarihlendirilen bu halı diğer kuş figürlü halıların gelişmiş bir versiyonunu yansıtır (Yetkin, 1991:20). Halıdaki kuş figürleri sekizgenler içerisine alınmış, sekizgenler ise karelerle çevrelenmiştir, karelerin etrafı, çengel ve baklavalarla süslenerek dış bordürü meydana getirmiştir. Halının şeması Marby halısının şemasıyla birebir uyum göstermektedir (Fotoğraf 11).

**Fotoğraf 11.** Hayvan desenli halı (İ.V.M) (Türkmen, 2001:188).

Tek kuş figürlerinin herhangi bir geometrik şekil içerisine girmeden ard arda sıralandığı halılarda mevcuttur. Böyle örneği olan bir halı Konya Müzesinde bulunur. XV. yüzyıldan kalma bu halının Konya sınırları içerisinde bulunması, hayvan figürlü halıların çıkış yerleri hakkında bize bilgi verir ki bu bilgi önemlidir. Bir örneği bulunan ve tablolarda resmedilmeyen bu halıda ibikler, çengeller ve tepeliklerle iyice zenginleştirilmiş kuş figürleri bulunur. Fakat kompozisyon tamamen farklı olup burada dörder figürden ibaret on sıra halinde dizilmiş bir örnek göze çarpar. Ayrıca bütün halı boyunca figürler mor, beyaz, koyu mavi, yeşil ve kahverengi olarak diyagonal şekilde sıralanmıştır. Kuş kanatları beyaz, mavi ve mordur. Üzerlerinde ise renkli benekler ve köşeli "S"kıvrımlar vardır (Aslanapa, 2005:88-89, Yetkin, 1991:23; Fotoğraf 12).

**Fotoğraf 12**. Horoz Figürlü Halı
(http://www.tcfdatu.org/tr/portfolyo/boyarmadde-analizi/konya-etnografya-m-45.htm S.E.T: 25.11.2018).

Konya Müzesi'nde bulunan ve art arda sıralanan tekli hayvan figürlerine benzer kuş (bir rivayete göre horoz) olduğu varsayılan hayvanların bir benzeri de Barcelona Catalonia Müzesi'nde bulunur. 1455-1456 yıllarına tarihlendirilen tablo "Jaume Huguet" tarafından yapılmıştır.
Figürler burada Konya halısının aksine sağa dönüktür. Kanat, boyun ve gövdelerde ufak tefek ayrıntı farklılıkları yer alır. Halının bordüründe ise sekizgen yıldızlar sıralanmıştır (Aslanapa, 2005:89; Yetkin, 1991:23; Fotoğraf 13).

**Fotoğraf 13**. İspanyol Ressam Huguet'in horoz figürlü halı tablosu (Yetkin, 1991:25).

İstanbul T.İ.E.M.'e Konya Alaaddin Camii'nden getirilen bir hayvanlı halı da XV. yüzyılın sonuna doğru tarihlendirilir. Figürler ileri derecede üsluplanmış geometrik kalıplara uygun olarak gelişme göstermiştir. Halının ortasında sekizgen içinde stilize edilmiş iki ejder karşılıklı tarif edilmiş ve ejderlerin kendileri altıgen bir desen oluşturmuş, desenlerin içerisine de dört adet kuş figürü yerleştirilmiştir. Burada çözgüler doğal renkteki iki beyaz yün iplikten, atkılar ise iki ince kırımızı yün iplikten bükülmüş ve her düğüm sırasından sonra iki defa geçirilmiştir. Zemin kırmızı üzerine, ortasında koyu mavi büyük bir sekizgen oluşturularak içte kırmızı renk ağırlıklı, üzerine mavi, dışta ise sarı üzerine kahverengi ve köşeli "S" lerle iki çerçeveye alınmıştır (Aslanapa, 2005: 89-90; Yetkin,1991:30; Fotoğraf 14).

**Fotoğraf 14.** Konya Alaaddin Camii'nden getirilen Hayvan Figürlü Halı (Türkmen, 2001:184).

Crivelli'nin Londra National Gallery'de bulunan 1482 tarihli "Tepşir" ismini verdiği tablosu; Konya'dan gelerek geometrik bir şemayla oluşturulmuş Ming ve Marby halılarının kompozisyonunu bize vermiştir. Halının bordürü Selçuklu halılarında kullanılan meşhur kufi bordürün gelişmiş süslü halidir. Korkuluk kenarından sarkmış, zemininde sekizgen yıldız ve akabinde onu çevreleyen altıgen bir geometri içerisinde sunulan halı, daha sonra kareler içerisine alınmıştır. Kırmızı, mavi, beyaz, sarı ve mor renginin ağırlıklı olarak kullanıldığı halının benzeri Türk ve İslam Sanatları Müzesi'nde bulunmaktadır (Aslanapa, 2005: 94; Yetkin, 1991:56; Fotoğraf 15).

**Fotoğraf 15.** Crivelli Tepşir Tablosu (http://turkotek.com/VB37/showthread.php?t=973 S.E.T: 25.11.2018).

Crivelli'nin 1486 tarihli Londra'da National Gallery'de bulunan Tepşir tablosunda korkuluk kenarından aşağı sarkıtılarak tasvir edilmiş halı Crivelli'nin resimlerinde bolca kullandığı bir tasvir tipidir ki bu yüzden bu tarz halılara Crivelli ismi verilmiştir (Kayaş, 1995:82). Tablodaki örnekte on altı köşeli yıldız figürü verilmiş halının yarısı resmedildiği için bu sayı sekiz köşeli yıldız olarak gözükmüştür. On altı köşeli yıldızların kare olarak belirlenen kollarına sekizgen yıldız yerleştirilmiş bu yıldızlar ise altıgenler içerisine konulmuştur. Karakteristik Anadolu halısı olup Crivelli ismiyle anılan bu halıda hayvan figürleri, köşe kısımları oluşturan bölümlerde yine altıgenler içerisinde yer edinmiştir. Dört ayaklı hayvan figürlü halıda: Kırmızı, sarı, yeşil, mavi ve siyaha çalan renkler kullanılmış. Zemin, sarı ile detaylandırılırken; hayvan figürlerinin bulunduğu altıgenler kısmı ise, mavi olarak belirlenmiştir (Fotoğraf 16).

**Fotoğraf 16.** Crivelli Tepşir Tablosu (http://turkotek.com/VB37/showthread.php?t=973 S.E.T: 25.11.2018).

Budapeşte Dekoratif Sanatlar Müzesi'nde XV. yüzyıl sonlarına atfedilen orijinal bir halı parçası bulunmuştur. Parçası bulunan bu halı, Crivelli halısı olarak isimlendirilmiştir. Crivelli'nin balkondan sarkıtılan tepşir tablosu gibi yarısı olan bu halı parçasında da on altıgen yıldızdan oluşan zemin motifi dikkatimizi çekmektedir. *"Crivelli halısında sekizgen yıldızlar arasındaki kaydırılmış eksenler halinde dizilen altıgenlerin içi bir büyük birde küçük olmak üzere iki gerçekçi kuş figürüyle dolgulanmıştır. Dikey ve yatay eksenlerdeki altıgenlerde ise sırt sırta ya da diğerinin üzerine yerleştirilmiş vaziyette iki hayvan figürü vardır"* (Türkmen, 2001:62).

Bu nadir parça Marby ve Ming halısına benzer. Aralarındaki tek fark, belirtilen halılardaki figürlerin önce sekizgenler içerisine alınması ve o sekizgenlerin de başka kareler içerisine alınarak zemin üzerindeki figürlerin bu karelerde iki kere tekrarlanmış olmasıdır. Burada belirtilen bordür geometrik desenler içerisine alınmamıştır. Belirlenen zemin motifinin köşe kısımlarında altıgenler içerisine yine çok meşhur olan kuşlar ilave edilmiştir. Bu figürler Crivelli'nin tablolarında kullandığı meşhur kuşlardır. Bordürde lacivert renk kullanılmış olup; bu renk üzerine kırmızı ile sarı meşe yaprağı olduğu belirlenen bir tür yaprak figürü koyulmuştur. Zeminde sarı rengin üzerine lacivert, beyaz, kırmızı ve mavi renkleriyle motifler yapılmıştır. Bu halı parçası XV. yüzyıl sonlarına tarihlendirilir (Fotoğraf 17).

**Fotoğraf 17.** Hayvan figürlü halı (Budapeşte İper Müveszeti Müzesi) (http://turkotek.com/VB37/showthread.php?t=973 S.E.T: 25.11.2018).

## DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Halı, dünya medeniyetine Türk halkı tarafından sokulmuş ve Türk sanatıyla birlikte kendini dünyaya açan nadide sanatlar arasında yer almıştır.

Dünyanın en eski halısı Pazırık halısı olarak kabul edilir. Bu halı Orta Asya'da Altaylar'ın mezar yapıtlarından çıkarılmış ve farklı özellikleriyle dünyaya sanat dersi vermiştir.

Pazırık halısından sonra Doğu Türkistan bölgesinde yapılan araştırmalarda yine Türklere ait olduğu belirlenen halı parçalarına rastlanmıştır. Zamanla farklı dinleri benimseyen ve kabına sığmayıp yeni yerler bulma çabasına giren Türk milleti, yöneldiği din çerçevesinde de sanat uygulamalarını devam ettirmiştir. Buna bağlı olarak Türkler her türlü taşınabilir sanat eserlerini (halı, kilim vs.) Anadolu'ya getirerek bu güzel ve harikulade geleneklerini devam ettirmişlerdir. Böylelikle buradaki bu nadide ve muhteşem geleneksel eserler batılı ülkeler tarafından fark edilip çeşitli sanat yapıtlarına konu olmuştur.

Yüzyıllar boyu süregelen halı sanatını, XIII. yüzyılın sonuna gelindiğinde Avrupa'daki ressamların tablolarında göreceğiz. Bu akım, XIV. ve XV yüzyıl sonlarına kadar sürecek ve XV. yüzyıl sonarında ise bozularak yerini farklı anlayışlara bırakacaktır.

Hayvanlı halı tasvirleri ilk ortaya çıktığı zaman geometrik alanlar içerisinde verilecek; daha sonra bunlar gelişerek geometri içerisinden çıkarılıp tek başlarına bırakılacaktır. Hatta ilerleyen zamanlarda da tasvirlerdeki hayvanlar birbiriyle savaş halini alacaktır.

Avrupa'da farklı ressamların tablolarında sergilenen hayvan motifli halıların, Anadolu'da net bir isme sahip olmaması sebebiyle, hayvan figürlü halılar -yanlış olarak- onları tablolarında yapan ressamların adıyla anılmıştır.

Anadolu hayvan halılarından sonra bir başka büyük devrini yaşayan Türk halı sanatı Uşak halılarına yerini bırakarak saray seccadeleri ve çeşitli yöre isimleriyle aydınlatılan halılar günümüze değin süregelecektir.

**KAYNAKÇA**

Atukeren, M. (2014). ***Türk halı sanatında yer alan ejder motifinin çağdaş bir yorumla tekstillerde kullanılması,*** Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tekstil ve Moda Tasarımı Anasanat Dalı, Yayınlanmış Sanatta Yeterlik Tezi, İstanbul

Aslanapa, O. (2005). ***Türk Halı Sanatının Bin Yılı,*** İnkılap Kitapevi, İstanbul

Aslanapa, O. (1972). ***Türk Halı Sanatı,*** Yapı ve Kredi bankası Yayınları, İstanbul

Aslanapa, O. (2003). ***Türk Sanatı,*** Remzi Kitapevi, İstanbul

Can, Y., Gün, R. (2006). ***Türk İslam sanatları ve Estetiği,*** Kayıhan Yayınları, İstanbul

Deniz, B. (2013). ***Anadolu-Türk Halı Sanatının Kaynakları***, *Akdeniz Sanat Dergisi, 1*(2).

Etikan, S. (2007). ***Seccade Halılarda Kullanılan Bazı Motifler ve Bu Motiflerin İslam Sanatında Yeri,*** Uluslararsı Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, ICANAS 38,Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, s.545-564, Ankara

Kardeşlik, S. (2013). ***Avrupa Resim Sanatında Tasvir Edilen Anadolu Selçuklu Halıları,*** Vakıf Restorasyon Yıllığı S. 6

Kayaş, U. (1995). ***Pazırık Halısından 16.yüzyıl Sonuna Kadar ki Dönemde Dokunan Hayvan Figürlü Halıların Türk Halı Sanatındaki Yeri,*** Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Kuban, D. (1978), ***100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi,*** 6.Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Parlak, T. (2002). ***Oltu ve Köylerinde Bardız Kilimciliği,*** Ekip Grafik, Erzurum

Sözen, M. Tanyeli, U.(1992). ***Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü***, Remzi Kitapevi, İstanbul

Türkmen, N. (2001). ***Orta Asya Türkmen Halıları İle Tarihi Anadolu –Türk Halılarının Ortak Özelliği***, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara

Yetkin, Ş. (1991). ***Türk Halı Sanatı,*** Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul

**İNTERNET KAYNAKLARI**

http://www.kulturgeschichten.info/tr/ticaret-ve-degisim.html S.E.T: 25.11.2018

https://onturk.org/2011/09/26/turk-kulturunde-horoz-aygir-tavuk-horos-horus/ S.E.T: 25.11.2018

https://www.sanatinyolculugu.com S.E.T: 27.11.2018

https://tarihvearkeoloji.blogspot.com S.E.T: 27.11.2018

http://www.tcfdatu.org/tr/portfolyo/boyarmadde-analizi/konya-etnografya-m-45.htm S.E.T: 25.11.2018

http://turkotek.com/VB37/showthread.php?t=973 S.E.T: 25.11.2018

# XIX. YÜZYIL OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA GÖRÜLEN KUMAŞLARA AİT BAZI ÖRNEKLER

**Yasemin TEPE**
Atatürk University

## ÖZET

Türk kumaş sanatı, Orta Asya'da Hun kurganlarından çıkarılan kumaş parçalarıyla başlayıp Türklerin devlet kurduğu coğrafyalarda gelişimini sürdürmüştür. Bu gelişimin en güzel örnekleri, Osmanlı imparatorluğunda verilmiştir. Kuruluşundan XV. yüzyıla kadar erken dönemini tamamlayan Osmanlı, bu yüzyıldan sonra bir cihan imparatorluğu olup klasik döneme geçmiştir. XVI. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğunun kumaş sanatında çeşidin ve desenin en fazla olduğu yüzyıldır ve bu durum XVII. yüzyılın sonuna kadar varlığını sürdürmüştür. XVII. yüzyılda imparatorlukta bir duraklama dönemi başlamıştır. Hemen birçok sahada görülen duraklama, kumaşlara da yansıyarak dokumaların kalitesinin azalmasına sebep olmuştur. XVIII. yüzyılda imparatorluğun gerilemesiyle beraber ekonomik durum da giderek kötüleşmiştir. Bu nedenle Avrupa'nın bir iç pazarı haline gelen İmparatorlukta, kumaş sanatındaki batı etkisi de kendini iyiden iyiye göstermiştir.

XIX. yüzyılda yönünü tamamen Batı'ya çeviren Osmanlı imparatorluğu, diğer alanlarda olduğu gibi sanat alanında da kendi özünü korumaya çalışsa da başarılı olamamış, Avrupa'daki gelişmelerin etkisine kendini bırakmak zorunda kalmıştır. Kumaş bakımından benzer özelliklerin görüldüğü imparatorlukta padişahlar, Topkapı Sarayı'ndaki yaşamı terk etmiş, yeni saray arayışına koyulmuşlardır dolayısıyla Topkapı Sarayındaki "Ehli Hiref" teşkilatında da dağılmalar kaçınılmaz olmuştur. XIX. yüzyıl, Türk kumaş sanatı için olumsuzlukların baş gösterdiği bir yüzyıldır. Tüm bu olumsuzluklara karşın bazı kumaş dokumaları devam ettirilmeye çalışılmış, birçok ilde kumaş fabrikası açılmış ve bazılarında ise batı tarzı kumaşlar taklit edilmiştir. Bu yüzyılda padişahlara ait çok fazla kumaş örneği görülmez. Padişah kaftanlarının dokunduğu kumaşlar, yerini jakar tezgâhlarında dokunan kumaşlara bırakmıştır. Halk giysilerinde kullanılan kumaşlarda da durum pek farklı değildir. Ele aldığımız bu çalışmada XIX. y.y içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılan bazı kumaşların desen, renk ve çeşit açısından incelenmesi amaçlanmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** XIX. yüzyıl, Saray, Kumaş, Osmanlı İmparatorluğu.

# SOME EXAMPLES BELONGED TO FABRICS SEEN IN THE 19TH CENTURY OTTOMAN EMPIRE


## ABSTRACT

Turkish fabric art, started with the carpet pieces extracted from the Kurgans of Hun in the Central Asia, it continued to develop in the geographies where the Turks the state established. The best examples of this development are given in the Ottoman Empire. 16th the century, has been the century of the most varied and patterned in the fabric art of the Ottoman Empire and this situation the 17th it remained in existence until the end of the century. 17th in the century, a period of pause had began in the Empire. The pause seen almost in many areas reflected on the fabrics and caused the quality of the fabrics to decrease. 18th with the decline of the Empire in the century, the economic situation gradually deteriorated. For this reason, the Western influence in fabric art has also shown itself better in the Empire, which has become domestic market of Europe.

19th in the century the Ottoman Empire, which turned its direction completely to the West, it was not successful even if tried to preserve itself essence at be in the field of art as in other fields and it had to leave itself to the influence of developments in the Europe. In the Empire, where similar features were seen in terms of fabric, the Sultans abandoned the life in Topkapı Palace and began to search for a new palace, so the dissolution of the "Ehli Hiref" organization in Topkapı Palace has been inevitable. 19th the century has been a century of negativity for Turkish fabric art. In spite of all these negativity, some fabric weaving has been tried to continue, in many provinces fabric factories have been opened and in some of them Western style fabrics have been imitated. In this century, too much fabric samples belonging to the sultans are not seen. The fabrics woven of the Sultan kaftans has releaved to the fabrics woven in jacquard looms. The situation is not very different with the fabrics used in folk clothing. In this study we discussed within 19th century, it is aimed to examine some of the fabrics used in Ottoman Empire in terms of pattern, color and variety.


**Keywords:** The 19th century, Palace, Fabric, Ottoman Empire.

## GİRİŞ

Kumaşlar, ipliklerin farklı teknik ve malzemelerle bir araya getirilerek örülmesiyle yapılan dokumalardır. Değişik kullanım yöntemlerine sahip olan kumaşlar, giyimin önemli bir parçası olduğu gibi, ulusların güç nişanesi olarak da devlet merasimlerinde yerlerini almaktadır.

Türkler farklı sanat dallarında güzel örnekler verdikleri gibi kumaş alanında da harikulade eserler meydana getirmişlerdir (Öz,1946:82). Her kültürde farklı bir yer edinen kumaşlara Türk kültüründe baktığımızda, insanların kendi tarzlarını oluşturdukları giyim şekillerini görürüz. Nitekim bu giyim şekilleri, toplumu yöneten kişi ve onun ailesi için farklı özellikler ortaya koymaktadır. Yani yöneticiyi diğer insanlardan ayıran şahsına münhasır değişik unsurların ya da nesnelerin olması gerekmektedir. Bunların başında da giydikleri giysiler gelir.

Tarihi Orta Asya Çadır medeniyetine kadar giden Türk kumaşları, desenlerindeki zenginlik, dokuma ve malzeme bakımından dünya kumaşçılığında önemli bir yer edinmiştir (Anonim,1969:45). Eski Türklerde değişik renklerde ve tekniklerde dokunmuş kumaş örneklerinin varlığına, kurganlarda yapılan araştırmalar sonucunda ulaşmaktayız.

Osmanlı İmparatorluğuna gelene kadar birçok devlet kuran Türk milleti, canlı kumaş örnekleriyle her daim dünya gündeminde en ön sıralarda yer edinmiştir. Bir beylik olarak kurulan Osmanlı, XV. yüzyıla gelinceye kadar erken dönemini yaşamış, XVI. yüzyılda, dünya imparatoru olmuş, bilimde, ekonomide ve diğer farklı alanların gelişen devletin sanat yönü de gelişmiştir.

XVI. yüzyıldan sonra imparatorluk içerisinde nükseden disiplinsiz hareketler, dış devletlerin teknik alanlarda ilerleyişine yönetimin kayıtsız kalması ve en önemlisi devletin sanayi devrimine karşı olan duyarsızlığından dolayı, duraklama ve gerileme başlamıştı. Böylece imparatorluk, her alanda olduğu gibi kumaş alanında da bir hezimet yaşamıştır. XVIII. yy'a gelinceye kadar kendi kumaşını yapan imparatorluk aynı yüzyıl ortası itibariyle kendine yetemez hale gelmiş, barok ve rokoko üslupları ele almış, Avrupa'dan ülkeye getirilen makineler ile çoklu üretim yapılması sağlanmıştır. XIX. yüzyıl itibariyle batı tarzı kumaşlara yönelen devletin sarayında ve halkının giyiminde batı etkisi oldukça kendini göstermiştir ve batı tarzı kumaşlar taklide başlanmıştır.

XIX. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki giysilerin; kimler tarafından ne şekilde modellenip giyildiği, hangi tekniklerle yapıldığı, teknik özelliklerinin nasıl olduğu, dokuma veya üretimi sırasında hangi renklerin nerede ve nasıl kullanıldığı ile ilgili belli başlı nitelikler hakkında bilgi verilmektedir.

Ele aldığımız çalışmanın hedefi: XIX. yüzyılda, bir cihan imparatoru olan Osmanlı'daki halk giysileri, yöneticilerin ve saray içerisinde yaşayan çocukların giydiği kıyafetler hakkında örnekler vermektir. Çalışmanın diğer bir hedefini ise, atalarımızın bizlere emanet ettiği miraslardan biri olan kumaş sanatının değerinin ve öneminin bir kez daha hatırlanması ve unutulmaması adına, Osmanlı'daki önemini çeşitli örneklerle vurgulamaya çalışmak olacaktır.

Yaptığımız çalışmada XIX. yüzyılda halk giysilerini ve Topkapı sarayı içerisindeki şehzadelerin giydiği bazı kaftan ve entarileri, yapıldıkları kumaş çeşitlerine göre inceledik, ayrıca XIX. yüzyılda kaftan giyimi hükmünü kaybettiği için nadir kaftan örneklerinden olan Sultan II. Mahmut'un kaftanından alınmış kumaş parçasını da çalışmanın içerisine dahil etmiş bulunmaktayız.

## MATERYAL VE METOT

### Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, kaynak tarama araştırma modeli kullanılmıştır. Çalışma, konu başlığının belirlenmesi sonucu gerekli materyallerin toplanması ile başlamakta, konuyla ilgili bilgilerin verilmesiyle geliştirip, değerlendirmeyle son bulmaktadır.

**Araştırmada Kullanılan Materyaller**

Ele aldığımız çalışma için Atatürk Üniversitesi merkezi kütüphanesinden ilgili kitaplara ve tezlere bakılmış, Google akademiden akademik makaleler araştırılarak tasnif edilmiş ve Ulusal Tez Merkezi'nden de konuyu kapsayan doğrudan ya da dolaylı tezler incelenmiştir. Bu işlemlerin ardından yeterli sayıda doküman ve veri kaynağına ulaşıldığı kanısına varılarak çalışma kaleme alınmıştır.

**Araştırma verilerinin toplanması**

Bu çalışmada, genel olarak XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda halk tarafından giyilen kumaşlar ve saray içerisinde kullanılmış sınırlı sayıdaki kumaş ve giysi örnekleri konu edinilmiştir. Daha çok Şehzadelere ait olan saray giysilerinin kumaş ve renk özellikleriyle ilgili bilgiler de verilmiştir.

## XIX. YÜZYIL OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA GÖRÜLEN KUMAŞLARA AİT BAZI ÖRNEKLER

Beylik olarak kurulup imparatorluk haline gelen Osmanlı Devleti'nin, çadırdan saraya doğru giden bir yolu vardır. Rüzgârı arkasına alıp ilerleyen imparatorluk, yüzyıllar içerisinde hemen her alanda büyümüş, buna paralel olarak kumaş sanatı da önemli derecede ilerleme kaydetmiştir. Farklı milletleri içerisinde barındıran Osmanlı, yüzyıllarca hüküm sürdüğü topraklarda ne yazık ki zamanla gerileyip yıkılma sürecine girmiştir. Nitekim bu süreçte her alanda gerileme olduğu gibi kumaş sanatında da gerilemeler meydana gelmiştir.

Başlangıcından XVIII. yüzyıla gelinceye kadar kendi kumaş politikasını sürdüren Osmanlı İmparatorluğu, XVIII. yüzyılda batılılaşma etkisinde kalarak hâkimiyet sahasını da koruyamaz hale gelmiş, bu etkinin giderek hız kazanmasıyla birlikte XIX yüzyıl başlarından itibaren yönünü tamamen Batı'ya çevirmiştir.

XIX. yüzyılda Kumaş sanatında da aynı etki görülmüş, artık her alanda Avrupa'yı örnek alan imparatorluk, kumaş faaliyetlerini de Avrupa destekli sürdürmek zorunda kalarak Avrupa tarzı giyimi yaygınlaştırmış, Avrupa'nın farklı farklı kumaşları Türk piyasasını istila ederek Türk kumaşların yerini almaya başlamıştır. "Saray hayatında da değişimin olduğu yüzyılda, Topkapı Sarayı'nı terk edip yeni saraylar yaptıran padişahlar, bu saraylarda hayatlarını sürdürmeye başlayınca Topkapı Sarayı'nda bulunan ''Ehli Hiref'' teşkilatında da dağılmalar kaçınılmaz olmuştur. Ortaya çıkan tüm bu olumsuzluklara karşın, saray içerisinde Selimiye kumaşlarının[1] ve Üsküdar Çatmalarının[2] bir süre daha imalatının devam ettiğini görmekteyiz" (Öz,1946:54; Salman, 2011:146).

Yüzyıl içerisinde yaşanan diğer önemli gelişme ise bazı şehirlere açılan kumaş fabrikalarıdır. 1843'te Sultan Abdülmecit zamanında açılan Hereke fabrikası, o devirde sarayın döşemelik

[1]**Selimiye kumaşı:** III. Selim devrinde Üsküdar Ayazma Camii civarındaki dokuma tezgahlarında dokunmaya başlandığı için bu isimle anılan bir kumaş türüdür. Atkı ve çözgüsü ipekten olup, boyuna yollu, küçük çiçekli bir kumaştır. Çiçekler bazen klaptanla dokunurdu (Salman,2011:222).
[2]**Çatma:** Düz zemin üzerine kadife tekniğiyle kabartma motifler oluşturularak yapılmış desenli bir kumaş türüdür (Salman,2011:206).

ihtiyacını karşılamak için yaptırılmış, 1850 yılında fabrikaya 100 adet jakarlı tezgah getirilmiştir (Küçükerman, 1987:49; Seyitdanlıoğlu,2009:62). Yıllar içerisinde yapısında ve işlevinde değişiklikler meydana gelen Hereke fabrikasının 1891 yılında halı kısmı açılmış, 1900 yılından sonra da kumaş kısmını tamamen kapatarak goblen tarzı dokumalar yapmıştır (aktaran:Seyitdanlıoğlu:2009:63).

Bu yüzyılda ülke içerisinde kurulan diğer fabrikalar şöyledir: 1836'da yeni kurulan ordunun fes ihtiyacını karşılamak için Feshane fabrikası, 1844'te devlet ve ordunun kumaş ihtiyacını karşılamak amacıyla İzmit'te Çuha fabrikası, 1850 de Basmahane fabrikası ve İzmir Pamuk Mensucat, 1855'te Bursa İpekli Mensucat fabrikası ve Balıkesir Aba fabrikası, 1885'te İzmir Şark Sanayi, 1889'da ise Yedikule İplik fabrikası kurulmuştur. Ara ara açılan bu fabrikalar el sanatlarının yok olmasında önemli rol oynamıştır (Salman, 2011:145-147).

XIX.yüzyıl kumaş örneklerine gelince, halk ve saray eşrafına ait giysiler olarak iki gurupta ele aldığımız kumaş çeşitlerinde halk giysileri şu şekilde değerlendirilebilir: Selimiye tarzı olan farklı renklerle düz bir şekilde sıralanmış, kalınlı-inceli desenleri olan kumaşlar genellikle halk giysilerinde kullanılırdı. Bu özelliklere sahip bir giysi şu şekildedir (Fotoğraf 1).

**Fotoğraf 1:** XIX. yüzyıl halk giysisi (Salman, 2011:149)

II. Mahmut'tan önce bir halk giysisinin kumaşı şöyledir: Salman (2011) tarafından yapılan bir çalışmaya göre: Selimiye tarzı olan bu kumaş çeşidinde kırmızı zemin üzerinde bej renginde ince çizgilerle kapatılmış boyuna çubuklar, bu çubukların arasında da tek dal üzerine iki adet yaprak motifinin olduğu görülmektedir (Fotoğraf 2).

**Fotoğraf 2**. II. Mahmut dönemi öncesinde halk giysisinde kullanılan bir kumaş (Salman, 2011:148).

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki saray giysileri hakkındaki bilgi şu şekildedir. II Mahmut devrinde yapılan bir düzenlemeyle devlet memurlarının kıyafet ve yaşayış biçimlerini belirlenir. Padişah, setre ve pantolonu zorunlu hale getirip, serpuş olayına el atarak onları kaldırtır, asker ve memurlara fes zorunluluğu getirtir (Karal, 2007: 157-158). 1828'de yayımlanan bu nizamnameye göre yüzyıllardır giyilen kaftan da kaldırılmış olur (aktaran: Salman, 2011:147).

Aynı yüzyılda Saray kumaşlarını ele aldığımızda: İlk olarak, Osmanlının kendi desen ve kompozisyon şemasını devam ettirmeye çalıştığı saray kumaşlarını, ikinci olarak da: Avrupa etkisiyle farklılaşmış desen ve kompozisyon özelliğine sahip olan kumaşları görürüz (Kavcı Özdemir,2010:39).

Padişahlara ait pek az kıyafet örneği görülmekle beraber II.Mahmut'a ait kemha kumaştan[3] yapılmış kırmızı renkli, on iki çiçek dilimli ve bu çiçeklerin içine karanfil, lale ve penç motiflerinin konulduğu, çiçeklerinin etraflarını çintemani ve kaplan postu motiflerinin yapıldığı, Sultan II. Mahmut'un "palı pırtısı" diye adlandırılan bir kaftan bulunmaktadır. Kaftanın desenlerinde ise siyah ve sarı renkte iplikler kullanılmıştır (aktaran: Salman,2011:147; Fotoğraf 3).

**Fotoğraf 3**. Sultan II. Mahmut'un Kaftanından bir detay (Salman, 2011:148).

[3]**Kemha:** Çözgüsü ve atkisi ipek, üst sıra atkısında ayrıca altın alaşımlı gümüş veya doğrudan gümüşlü klaptanla dokunmuş ipekli kumaşa verilen isimdir (https://eksisozluk.com/kemha--185105 E.T.15.09.2019).

Aynı yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nda (çocuk giyiminde) "Atlas[4], Seraser[5] gibi geleneksel kumaşlarla dokunmuş dış giyim türü olan kaftanların, bazılarının kolsuz, bazılarının kısa kollu, bazılarının da uzun kollu olduğu; uzun kolluların kollarının arkadan sarktığı ve kaftanların önlerin açık ya da kapalı olarak tasarlandığı belirlenmiştir"(aktaran: Barışta,2015: 505).

XIX. yüzyılın sonuna kadar çocuk giysileri yetişkin elbiselerinin benzeri şeklinde veya onların giysilerinin düzenlenmesiyle hazırlanmıştır dolayısıyla çocuk giyiminin kendine özel farklı bir özelliği bulunmamaktadır (Kuç,2011:11).

Topkapı Saray Müzesi'nde bulunan, Padişah kızına ait bir elbise ve şehzadelere ait birkaç entari ve kaftan şu şekildedir:

Kavcı Özdemir (2010) tarafından yapılan bir çalışmaya göre: Fotoğraf 5'te yer alan ve hammaddesi ipek olan atlastan entarinin kumaş dokumasında açık mavi renk kullanılmış, kumaşın üzerine ise yoğun olarak altın renkli tellerle işleme yapılmıştır. Yıpranmış olan entarinin bazı yerlerinin yırtılmalar olduğu görülmektedir (Fotoğraf 4).

**Fotoğraf 4**. Atlas kumaştan şehzade entarisi (Kavcı Özdemir, 2010:47).

Kavcı Özdemir (2010) tarafından aktarılan bir bilgiye göre: Fotoğraf 5'deki hammaddesi altın iplik olan ve bazı altın iplikleri erimiş olan Seraser kaftan ise, XIX.yy'da Topkapı Sarayı'nda yaşamış küçük şehzadelerden birine aittir. Parlak sarı rengiyle göz dolduran kaftanın kumaşında herhangi bir motifin kullanılmadığı gözlenmekte, kapanma şekli önden başlayıp yana doğru inmektedir.

[4]**Atlas:** İnce ipekten sık dokunmuş düz renkli, sert ve parlak, altın ve gümüş tellerle işlenmiş kumaş cinsidir (Salman, 2011:198).
[5]**Seraser:** Çözgüsü ipek, atkısı ise ipek üzerine sarılmış altın- gümüş tel veya altın kaplanmış gümüş tel ile yapılmış kumaş (Atasoy,2003:762).

**Fotoğraf 5**. Seraser kumaştan şehzade kaftanı (Kavcı Özdemir, 2010:57).

Berber (2013) tarafında yapılan bir çalışmaya göre: Fotoğraf 6'da Selimiye kumaşından yapılmış çocuk entarisinin göğüs ve bel kısmından açılan dikiş yerleri sayesinde torba cepler yer alır. Kolları düğmelerle bileğe oturan şehzade entarisinin renkleri güvez, mavi ve klaptanlıdır[6]. Kumaşta kullanılan motifler ise birbirine paraleldir.

**Fotoğraf 6**. Selimiye kumaşından şehzade entarisi (Berber, 2017:35).

Jakarlı tezgâhlar, XIX. yüzyıl başlarında büyük motifli kumaşların dokunmasını sağlamak için kullanılan, en elverişli tezgâhtır. El tezgâhlarında iki çözgü ipini gerip ona desen yapmak için arasına geçirilen iplik, jakarlı tezgâhlarda otomatik olarak makine tarafından geçirilir. Dolayısıyla jakarlı tezgâhların kumaş yapımını hızlandırdığı görülmektedir.

Osmanlı döneminde Avrupa'dan gelen jakarlı tezgâhlarda dokunan kumaşların Avrupa ülkelerinin tekniğine ve teknolojisine uygun olduğunu, Avrupalı dokumacılar tarafından

[6] **Klaptan:** Altın ya da gümüş alaşımlı telin, ipek ipliğe sarılmasıyla oluşturulmuş bir iplik türü (https://eksisozluk.com/kilaptan--511117 E.T: 12.09.2019).

dokunduğunu göstermektedir. Bu tezgâhlarda dokunan kumaşlar yollu ve yolların arası sarma işleme görünümündeki çiçek desenleriyle karakteristiktir. Çiçeklerin çözgüden desenlendirilmesi ise Avrupa dokuma tarzı olup, atkıdan desenlendirme yapan Osmanlı dokumacılığında görülmeyen bir teknik uygulamadır (Kavcı Özdemir, 2010: 38).

Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyıla ait kaftan kumaşlarıyla ilgili veri sayısı oldukça sınırlıdır. Topkapı Sarayı'nda ortaya çıkan kaftanların çoğu şehzadelere aittir. Geleneksel Osmanlı kumaş tarzından, jakarlı kumaşa geçme deneyimleri ise şehzade kaftanlarına yansımıştır.

Osmanlı şehzadelerinden birine ait, Topkapı Saray Müzesi'nde bulunan jakarlı entari şu şekildedir: Entarinin kumaşı ipek iplikle dokunmuş, kumaşın üzerine ise bahar dalı motifleri yerleştirilmiştir. Dallarda beyaz, pembe ve açık mavi renkte çiçeklerin olduğu entarinin kapanma şekli ise yandandır (Kavcı Özdemir, 2010: 52; Fotoğraf 7).

**Fotoğraf 7.** Jakarlı dokumadan şehzade entarisi (Kavcı Özdemir, 2010: 52).

XIX. yüzyılda saray içlerinde çocuklara dikilen giysiler, büyüklere dikilen giysilere benzemektedir. Farklılık sadece kıyafetlerin boyutlarıyla ilgilidir. Batı tarzı giyimin kendini yoğun bir şekilde gösterdiği Padişah Abdülaziz'in kızı Saliha Sultan'ın kıyafetinde; kollar uzun ve elbisenin arkası kabarıktır. Elbisenin önünde bulunan kadife kumaş[7] ise şerit ve düğmelerle tutturulmuş, kıyafete farklı bir hava katılmıştır (Fotoğraf 8).

[7] **Kadife kumaş:** Çözgüsü ipek, atkısı ipek (bazende pamuk) olan havlı bir kumaş türüdür (Salman,2011:216).

**Fotoğraf 8**. Abdülaziz'in kızı Saliha Sultanın portresi (Kuç, 2011:20).

**XIX Yüzyılda Kumaşlarda Kullanılan Renkler**

Türk kumaşlarında kullanılan renklerin ilk sırasında, dünyanın hayran olduğu milli bir renk olan kırmızı gelmektedir (Öz, 1946:83). Farklı çeşitleri olan parlak kırmızıdan sonra en çok kullanılan renkler: Mavi, yeşil, siyah, beyaz, bej ve altın sarısıdır (Aslanapa, 2016: 363).

XIX yüzyıla doğru Türk kumaşlarında kullanılan renkler daha çok: Tonlarıyla; mavi, yeşil, pembe, turuncu ve kahverengi olmuştur.

**DEĞERLENDİRME ve SONUÇ**

XIX. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemine girdiği bir yüzyıl olmuştur. Bu yüzyılda Sanayi devriminin olumsuz etkileri devletin içerisinde kendisini yoğun olarak göstermiş, İmparatorluk Avrupa'nın üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmıştır.

Kumaş sanatı için de aynı şeyleri söyleyebildiğimiz yüzyılda (XIX. yüzyıl), Jakarlı tezgâhların ülkeye gelişiyle el sanatlarına olan rağbet azalmış, bazı vilayetlere fabrikalar açılarak geleneksel kumaş tarzı yerini top kumaş üreten fabrikalara bırakmıştır.

Bu yüzyıl içerisinde yapılan bir değişik de kıyafetler üzerine olmuştur. Yayımlanan bir nizamnameyle (28 nizamnamesi) kıyafet ve giyim düzenlemesine istinaden padişahlar artık kaftan giymemeye başlamıştır. Bu yüzden padişahların giydiği kaftanlar hakkında yeterli bilgi elde edilememektedir.

Sonuç olarak, XIX. yüzyılda halk giysileri ve Topkapı Sarayı içerisinde yaşayan şehzadelere ait bazı entari ve kaftanlar göze çarpar. Geleneksel ve batı tarzı kumaşların aynı anda değerlendirilmesi fikri, devrin giyim tarzına yansımıştır. Bu kumaşlardan birkaçını çalışmamızda paylaşmış bulunmaktayız.

**KAYNAKÇA**

Anonim, (1969), Türk El Sanatları, Yapı ve kredi Bankası A.Ş, İstanbul

Aslanapa, O. (2005), Türk Sanatı, Remzi Kitapevi, İstanbul

Barışta, Ö, H., (2015), Türk El Sanatları, Atatürk Kültür Merkez Yayınları, II. Cilt, Ankara

Berber, G.Ş.,(2013), Selimiye Kumaşları Yıldız Sarayı Şehir Müzesi Örnekleri, Yayımlanmış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.

İnalcık H, Renda G.,(2003). Osmanlı Uygarlığı 2, İçinde (Nurhan Atasoy), Osmanlı İpekli Kumaşları,(ss.761-788) Kültür Bakanlığı Yayınevi, İstanbul

Karal, E.Z.,(2007). Osmanlı Tarihi, (Nizamı Cedid ve Tanzimat Devirleri), Türk Tarih Kurumu Yayınları, V. Cilt, Ankara.

Kavcı Özdemir., E.,( 2010), 19. Yüzyılda Osmanlı imparatorluğunun Sanayileşmesinin Saray İçin Üretilen Kumaşlara Etkileri, Yayınlanmış Sanatta Yeterlik Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.

Kuç, E.,( 2011), İstanbul Topkapı Sarayı Harem Dairesi Çocuk Giyimlerinin İncelenmesi, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya

Küçürerman, Ö.,(1987), Hereke Fabrikası, Dizgi Film baskı Apa Ofset Yayınevi, İstanbul

Öz, T., (1946) Türk Kumaş ve Kadifeleri, Fasikül II, İstanbul

Özbel ,K., El Sanatları III Eski Türk Kumaşları,Chp Halkevleri Bürosu

Salman, F., (2011),"Türk Kumaş Sanatı", Zafer Ofset, Erzurum

Seyitdanlıoğlu, M.,(2009), Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi (1839-1876), Tarih Araştırmaları Dergisi, C.28, S. 46

**İNTERNET KAYNAKLARI**

(https://eksisozluk.com/kilaptan--511117 E.T. 12.09.2019)

(https://eksisozluk.com/kemha--185105 E.T.15.09.2019)

# SPOR KULÜPLERİNİN FİNANSAL PERFORMANSININ TOPSİS ANALİZİ İLE TEST EDİLMESİ: BİST SPOR FAALİYETLERİ SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

**Doç. Dr. Abdulkadir KAYA**
Erzurum Teknik Üniversitesi

**Dr. Öğretim Üyesi Sevinç NAMLI**
Erzurum Teknik Üniversitesi

## ÖZET

Küreselleşme, uluslararası ticaretin gelişmesi, ticari sınırların ortadan kalkması, e-ticaret gibi faktörler şirketleri yoğun bir rekabet ortamı içerisine sokmaktadır. Günümüzde spora olan ilgilinin her geçen gün artmasıyla hızla gelişen ve çeşitlenen spor aktiviteleri, büyük ölçekte ekonomik bir sektör ortaya çıkarmıştır. Spor aktiviteleri içerisinde ulaştığı ekonomik büyüklük, futbol kulüplerini sektörden daha fazla pay alma ve rekabet edebilme güçlerini artırma yönünde tedbirler alma ve faaliyetlerde bulunmalarını kaçınılmaz kılmıştır. Böylece kulüpler kurmuş oldukları sportif şirketlerini daha etkin yönetmek ve yeni gelir olanakları oluşturmaya sevk etmiştir. Şirket etkinliğinin en önemli faktörlerinden birisi de finansal olarak üstünlük sağlamaktır. Bu çalışmanın amacı, spor kulüplerinin finansal performanslarının tespit edilmesidir. Bu amaçla, Borsa İstanbul Spor Faaliyetleri sektöründe yer alan Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray ve Trabzonspor sportif şirketlerin 2015-2018 yıllarına ait verileri dikkate alınarak yıllar itibariyle şirketlerin finansal performansı karşılaştırmalı olarak TOPSİS yöntemi ile analiz edilmiştir. Sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin 2015-2018 yılları arasındaki finansal tablolarından elde edilen, cari rasyo, finansal kaldıraç, toplam varlıkların devir hızı, net kâr marjı ve özkaynak kârlılığı olmak üzere 4 rasyosu hesaplanmıştır. Yapılan analiz sonucunda GSRAY 2015 yılında finansal performans açısından ilk sırada iken takip eden yıllarda üçüncü sırada yer almıştır. TSPOR tüm yıllarda son sırada yer almış, BJK 2017 yılında ilk sırada iken diğer yıllarda ikinci sırada yer almıştır. FENER ise 2015 yılında üçüncü sırada yer alırken 2017 yılında ikinci ve 2016 ve 2018 yıllarında finansal performans açısından listenin ilk sırasında yer almıştır.

**Anahtar Kelimeler**: Finansal Perfonmans, TOPSİS, Spor Kulüpleri, Borsa İstanbul, Spor Sektörü

# TESTING THE FINANCIAL PERFORMANCE OF SPORTS CLUBS WITH TOPSIS ANALYSIS: AN APPLICATION ON BIST SPORTS ACTIVITIES SECTOR

## ABSTRACT

Factors such as globalization, the development of international trade, the disappearance of trade boundaries and e-commerce put companies in an intense competitive environment. Today, with the increasing interest in sports with each passing day, the rapidly developing and diversifying sports activities have created a large scale economic sector. The economic size it has reached in sports activities has made it inevitable for football clubs to take measures and increase their competitiveness. In this way, the clubs have encouraged their sporting companies to manage more effectively and create new income opportunities. One of the most important factors of the company's effectiveness is to achieve financial superiority. The purpose of this paper is to

determine the financial performance of sports clubs. For this purpose, the financial performance of the companies in the Besiktas, Fenerbahce, Galatasaray and Trabzonspor sporting companies in the Borsa Istanbul Sports Activities sector for the years 2015-2018 has been analyzed comparatively by TOPSIS method. 4 ratios, calculated as current ratio, financial leverage, turnover of total assets, net profit margin and return on equity were calculated from the financial statements of the companies operating in the sector between 2015-2018. As a result of the analysis, GSRAY ranked first in terms of financial performance in 2015 and ranked third in the following years. TSPOR took the last place in all years, BJK took the first place in 2017 and took the second place in other years. FENER ranked third in 2015, second in 2017 and first in the list in terms of financial performance in 2016 and 2018.

**Keyword:** Financial Performance, TOPSIS, Sports Clubs, Borsa Istanbul, Sports Sector

## 1. GİRİŞ

Ekonomik anlamda ekonomik sınırların ortadan kalkması, ticaretin serbestleşmesi, e-ticarette ki hızlı gelişim şirketlerin rekabet çabalarının artması gerekliliğini ortaya koymuştur. Yaşanan yoğun rekabet, şirketlerin varlık ve kaynaklarını daha ekin şekilde kullanmalarını gerekli kılmıştır. Şirketler sahip oldukları kaynaklarını ne kadar etkin kullanabilirler ise maliyetlerini o derece azaltabilecek ve rakiplerine karşı önemli avantajlar sağlayacaklardır. Bu nedenle şirketler, faaliyet gösterdikleri sektör içerisindeki etkinlik ve performanslarını belirleyerek yeni plan ve stratejiler yapmak zorundadırlar. Böylece şirketin üstün ve zayıf yönleri belirlenecek ve gerekli önlem ve uygulamalar ile rekabet gücünün artırılması sağlanacaktır.

Günümüzde yoğun rekabetin yaşandığı sektörlerden birisi de spor endüstrisidir. İzlenme ve takip edilme sayıları her geçen gün hızlı bir şekilde artan spor aktiviteleri, spora ilginin artması yanında kulüplerin ve sporcuların elde ettikleri gelirler açısından büyük ölçekte ekonomik bir sektör ortaya çıkarmıştır. Bu büyük sektör içerisine ön plana çıkan spor aktivitelerinin başında futbolun olduğu söylenebilir. Futbolun ulaştığı ekonomik büyüklük, futbol kulüplerinin nitelik ve nicelik olarak gelişmeleri yanında, yapısal değişikliklere girmesine ve şirketleşmesine yol açmıştır. Futbol sektöründe yaşanan gelişmeler, kulüplerin farklı gelir kalemlerinin ortaya çıkmasına ve elde ettikleri gelirlerin de artmasına yol açmıştır. Futbol kulüplerinin bu piyasada ortaya çıkan yoğun rekabet içerisinden daha fazla pay alabilme mücadelesi kulüpleri daha etkin olmaya ve yeni gelir olanakları oluşturmaya sevk etmiştir. Bu süreçte futbol kulüpleri ihtiyaç duydukları fonları temin edebilmek için, uzun vadeli ve düşük maliyetli fon tedarik edebilme olanağı sunan sermaye piyasalarına yönelmişlerdir. Sermaye piyasalarına yönelen futbol kulüpleri fon tedariki yanında, kurumsallaşma ve profesyonelleşme için de önemli bir adım atmışlardır.

Bu gelişmelere paralel olarak UEFA tarafından 2004 yılında uygulamaya konan Kulüp Lisanslama Yöntemi kurmuş böylece kulüpleri finansal, yönetsel, sportif ve sportif tesis olanakları bakımından incelemeye yönelik kararlar almıştır. Bu uygulama ile kulüplerin gelir gider denkliği oluşturmaları ve Nisan ayının ilk haftasına kadar cari dönem finansal tablolarını, proforma finansal tablolarını ve beyan tarihi itibariyle vadesi geçmiş borçları incelemeye alınmıştır. Kulüp Lisanslama Yönteminin beklenen amaçlara ulaşmaması üzerine 2009 yılında Financial Fair Play uygulamaları yürürlüğe sokulmuştur. Financial Fair Play uygulaması ile genel olarak kulüplerin gelirlerinden fazla harcama yapamamaları, özkaynakların eksiye düşmemesi, kişisel borçlanmaların yapılmaması, ücret, maaş, prim gibi ödemelerin kulüp toplam gelirinin % 70'ini aşamaması gibi ölçütler ortaya koymuştur.

Gerek spor kulüplerinin sektörden yüksek oranda pay alabilme istekleri, yoğun rekabet gibi faktörler gerekse UEFA'nın finansal kriterleri, spor sektöründe finansal etkinlik ve performansını daha da ön plana çıkarmıştır. Finansal performans yöneticilerin ve borsa yatırımcıları yanında araştırmacıların da ilgisini çeken önemli bir konu haline gelmiştir.

Bu çalışmada Borsa İstanbul Spor Faaliyetleri sektöründe yer alan ve Süper Ligin en önemli dört spor kulübü olan Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray ve Trabzonspor kulüplerinin sportif şirketlerinin finansal performansları TOPSİS yöntemi ile belirlenecektir. Çalışma amacına uygun olarak öncelikli olarak öncelikli olarak bir yazın taraması sunulduktan sonra, veri, yöntem ve bulgular ortaya konulacaktır.

## 2. LİTERATÜR

Şirketlerin finansal performansı birçok araştırmacı tarafından farklı sektör ve dönemler için farklı yöntem ve analiz teknikleri ile ortaya konulmuştur. Çok kriterli karar verme modellerinden birisi olan Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSİS) yöntemini kullanrak şirketlerin finansal performansını ortaya koyan çalışmalardan bazıları şunlardır: Orçun ve Eren (2017), Yılmaz Türkmen ve Çağıl (2012), Demireli (2010), Wang (2014), Saldanlı ve Sırma (2014), Bulgurcu (2012), Uygurtürk ve Korkmaz (2012), Ertuğrul ve Karakaşoğlu (2009), Yükçü ve Atağan (2010), Akyüz vd. (2011). Spor kulüplerinin finansal preformansalarının tespiti ile ilişkili olan çalışmalardan bazıları ise aşağıda sunulmuştur.

Atmaca (2012) 2003-2010 çalışma döneminde, sportif şirketlerin finansal performansları nicelleştirerek bir puana dönüştürerek, araştırmacı, analist ve yatırımcılara yararlı ve kullanışlı bir bilgi sunmayı amaçlamıştır. Bu amaçla Borsada işlem gören Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray ve Trabzonspor kulüplerinin sportif şirketlerinin finansal performansını, varlık yapısı, sermaye yapısı, likidite, mali yapı, faaliyet ve karlılık oranları aracılığıyla TOPSİS yöntemi kullanılarak ölçülmüştür. Analiz sonucunda, genel olarak Fenerbahçe Sportif A.Ş.'nin diğer sportif A.Ş. lere göre yüksek performansa sahip olduğu ortaya konulmuştur.

Ergül (2017) çalışmasında, Borsa İstanbul Spor Endeksinde yer alan Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray ve Trabzonspor spor kulüplerine ait sportif şirketlerinin futbol branşlarındaki sportif başarılarının, finansal başarıları üzerindeki etkilerini TOPSIS yöntemi kullanarak analiz etmiştir. Sonuç olarak, Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray ve Trabzonspor spor kulüplerinin futbolda göstermiş oldukları başarıların, ilgili futbol kulüplerinin sportif şirketlerinin finansal performanslarına pozitif etki gösterdiğini tespit etmiştir.

Güngör (2014), Avrupa'nın popüler futbol kulüplerinden, halka açık olan Borussia Dortmund, Juventus, Olympique Lyonnais ve Manchester United Esas Faaliyet Karlılığı (EBIT), Faiz, Vergi ve Amortisman Öncesi Kar (EBITDA), Dönem Net Karı, Özsermaye Karlılığı (ROE), Aktif Karlılığı (ROA), Borçlanma Oranı ve Kaldıraç Oranı verilerini kullanarak finansal analizini yapmayı amaçlamıştır. Futbol kulübü şirketlerinin ayrı ayrı incelendiği çalışmada, şirketlerin finansal performansları analiz edilerek, finansal problemleri ortaya konulmuş ve çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

Uluyol (2014) Borsa İstanbul'da kote olan futbol kulübü şirketlerinin 2002-2011 faaliyet yılları finansal performanslarını incelemek ve şirketlerin finansal performanslarını iyileştirebilmeleri için önerilerde bulunmak üzere yaptığı çalışmada, futbol kulüplerinin borç yüklerinin yüksek olduğu, likidite ve kârlılık problemlerinin bulunduğunu bunlara ilaveten finansal sorunlar

yaşadıkları sonucuna ulaşmıştır. Çalışma sonucunda ayrıca, bulgular ışığında sportif şirketlere finansal performanslarını artırabilmeleri için önerilerde bulunulmuştur.

Aslan (2018) payları Borsa İstanbul'da işlem gören Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray ve Trabzonspor spor kulüplerine ait finansal tablolardan elde edilen veriler ile oran analizi yöntemi kullanılarak, 2014-2016 dönemlerine ait finansal performanslarını analiz etmiştir. Çalışma sonucunda, ilgili sportif şirketlerin finansal yükümlülüklerini yerine getirmekte problemler yaşadıklarını ve sahip oldukları varlıkları etkin bir şekilde kullanamadıklarını tespit etmiş, ayrıca kârlılık konusunda da şirketlerin başarı sağlayamadıkları sonucuna varmıştır.

Çatı vd. (2017) yapmış oldukları çalışmada, Türkiye, Almanya, İspanya, İngiltere ve Fransa liglerinden verilerine ulaşabildikleri ilk dört futbol takımının transfer ödemeleri, piyasa değerleri, maç başına ortalama seyirci sayısı, lig puanları ve UEFA puanları kullanılarak performanslarını 2009-2014 sezonları için araştırmışlardır. Yapılan Entropi ve TOPSİS analizleri sonucunda performans sıralamasında 2009 yılından itibaren sırasıyla Arsenal, Bayern Münih, Real Madrid, Real Madrid ve Bayern Münih takımlarının birinci sırada yer aldığını ve gelire oranla yüksek bonservis harcamalarının başarıyı olumsuz etkilediği sonucuna varmışlardır.

İçöz ve Sönmez (2014) futbol stadyumlarının kapasiteleri, transfer harcamaları, maç günü gelirleri, ülke katsayıları ve transfer gelirleri dikkate alınarak, Avrupa'daki futbol liglerinin etkinlikleri Veri Zarflama Analizi (VZA) ile analiz edilmiştir. Bu analize ilaveten çalışmada futbol liglerinin başarı ve performans göstergeleri arasındaki ilişkilerini de incelemiş ve performansın artırılmasına yönelik önerilerde bulunmuşlardır. Sonuç olarak Fransa, Rusya, Türkiye, Danimarka, Belçika, Çek Cumhuriyeti ve Polonya liglerinin etkin olmadıkları sonucuna varılmıştır.

Kocaaydın (2013) çalışmasında Galatasaray Futbol Kulübünün 1986-2005 yıllarında futbolcu ve antrenörler transfer politikalarının kulübün sportif ve finansal performansı üzerini etkisini Veri Zarflama Analizi (VZA) ile analiz etmiştir. Analiz sonucunda Galatasaray kulübünün finansal performansının genel olarak verimlilikten uzak olduğu sonucuna varılmış, bunun sebebi olarakda, kulübün transfer usulü, transfer harcamalarından ve kısa vadeli, mali sorunlara sebep olacak politikaların uygulanmasından kaynaklandığı ifade edilmiştir.

Yıldız (2008) hazırlamış olduğu yüksek lisans tezinde profesyonel futbol kulüplerinden şirketleri bulunanların finansal yapılarının karşılaştırılması, aralarındaki benzerliklerin ve farklılıklarının tespit edilerek, şirketlerin finansal açıdan olumlu ve olumsuz yanlarının ortaya konulmasını amaçlamıştır. Bu amaçla çalışmaya Manchester United ve Fenerbahçe spor kulüplerinin 2004-2005 sezonu incelemeye alınmıştır. Çalışma sonucunda, Manchester United kulübünün Fenerbahçe kulübüne kıyasla daha iyi bir finansal yapıya sahip olduğu ve bu üstünlük sayesinde daha iyi sportif performans sergilediği sonucuna varılmıştır.

Futbol kulüplerinin finansal disiplinini düzenleyen finansal fairplay uygulamalarının Türkiye'deki futbol kulüplerin uyum düzeylerini incelemeyi amaçlayan çalışmasında Ekinci (2013) Borsa İstanbul'a kote olan kulüplerin ayrı ayrı analiz edilerek değerlendirmeler yapmıştır. Çalışma sonucunda, kulüplerin yönetsel, ekonomik, altyapı ve sosyal konular, örgütsel sorunlarının bulunduğunu ve bu faktörlerin kulüplerin finansal ve sportif riskler oluşturduğunu ifade edilmiştir.

Karadeniz vd. (2014) Borsa İstanbul'da payları işlem gören spor şirketlerinin 2011-2013 yılları arasındaki finansal performanslarını oran analizi ile incelemişler ve Altman Z değerleri tespit edilerek şirketlerin iflas risklerini tespit etmeye amaçlamışlardır. Yapılan analizler sonucunda,

sportif şirketlerin finansal yükümlülüklerini yerine getirmekte problemlerinin bulunduğunu ve sahip oldukları varlıklarını etkin kullanamadıklarını tespit edilmiştir. Ayrıca bu şirketlerin kar yaratmada başarısız olduklarını ve iki şirketin iflas riskinin var olduğu belirtilmiştir.

## 3. VERİ VE YÖNTEM

Bu araştırmanın amacı, Borsa İstanbul Spor Faaliyetleri sektörünün finansal performansını tespit etmektir. Bu amaçla, Borsa İstanbul Spor Faaliyetleri sektöründe yer alan Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray ve Trabzonspor sportif şirketlerin 2015-2018 yıllarına ait verileri dikkate alınarak yıllar itibariyle şirketlerin finansal performansı karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir. Şirketlerin 2015-2018 yıllarına ait finansal tabloları Kamuyu Aydınlatma Platformu'nun resmi internet sayfalarından elde edilmiştir. Mali tablolardan Tablo 1'de yer alan rasyolar, Tablo 2'de sunulan şirketler için 2015-2018 yılları için hesaplanmıştır. Elde edilen rasyolar, şirketlerin performanslarını en iyiden en kötüye doğru sıralayan çok kriterli karar verme yöntemi olan Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSİS) yöntemiyle analiz edilerek şirketin sektör içerisindeki performans sıraları belirlenecektir. TOPSİS analizinde Microsof Office Excel programından yararlanılmıştır.

**Tablo 1.** Çalışmada Kullanılan Değişkenleri

| |
|---|
| Cari Oran |
| Finansal Kaldıraç |
| Toplam Varlıkların Devir Hızı |
| Net Kar / Satışlar (Satışların Karlılığı) |
| Net Kar / Özsermaye (Özsermayenin Karlılığı) |

**Tablo 2.** Borsa İstanbul Spor Faaliyetleri Sektörü Şirketleri

| **Şirket** | **Şirket İsmi** |
|---|---|
| BJK | BEŞİKTAŞ FUTBOL YATIRIMLARI SANAYİ VE TİCARET |
| FENER | FENERBAHÇE FUTBOL A.Ş. |
| GSRAY | GALATASARAY SPORTİF SINAİ VE TİCARİ |
| TSPOR | TRABZONSPOR SPORTİF YATIRIM VE FUTBOL İŞLET. |

### 3.1. TOPSIS Analizi

Çalışmanın bu kısmında imalat sistemleri, teknoloji yatırımlarının değerlendirilmesi, su ve tarım yönetimi, enerji planlaması, şirket performansının ölçülmesi gibi çok farklı alanlarda kullanılan çok kriterli karar verme yöntemlerden biri olan, pozitif ideal çözümden en kısa mesafe ve negatif ideal çözümden en uzak mesafe alternatiflerinin seçilmesine dayan TOPSIS metodu kullanılmıştır.

Hwang ve Yoon (1981) tarafından geliştirilen bu yöntemdeki tek varsayım, her ölçütün ya monoton artan ya da monoton azalan tek yönlü bir faydası olduğu varsayımıdır. TOPSIS işlemi, aşağıda kısaca açıklanan uygulama aşamalarından oluşmaktadır:

Adım 1: Karar Matrisi Oluşturularak Normalize Edilmiş Değerlerin Hesaplanması

Önce satırlarında üstünlükleri sıralanmak istenen karar noktaları, sütunlarında ise karar vermede kullanılacak değerlendirme faktörlerinin yer aldığı A başlangıç matrisi oluşturulur.

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \cdots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \cdots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \cdots & a_{mn} \end{bmatrix}$$

$A_{ij}$ matrisinde m alternatif sayısını, n kriter sayısını göstermektedir. A matrisinin elemanlarından yararlanılarak ve aşağıdaki formül kullanılarak normalize edilmiş değerler hesaplanır.

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^{m} a_{ij}^2}} \qquad i = 1,....,m \qquad j = 1,....,n \tag{1}$$

$$R_{ij} = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \cdots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \cdots & r_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ r_{m1} & r_{m2} & \cdots & r_{mn} \end{bmatrix}$$

Adım 2: Ağırlıklandırılmış Normalize Edilmiş Karar Matrisinin Hesaplanması

Önce değerlendirme faktörlerine ilişkin ağırlık dereceleri ( $W_j$ ) belirlenir. Daha sonra bir önceki aşamada hesaplanan normalize edilmiş değerler, $W_j$ değerleri ile çarpılarak ağırlıklandırılmış normalize edilmiş değerler bulunur.

$$V_{ij} = W_j r_{ij}, \qquad i = 1,2,...., m \qquad j = 1,2,...., n \tag{2}$$

Burada $W_j$, $j$ 'inci kriterin ağırlığıdır.

Adım 3: Pozitif-İdeal Çözümün ve Negatif-İdeal Çözümün Belirlenmesi

Ağırlıklı normal değerlere göre pozitif-ideal çözüm ($A^+$) ve negatif-ideal çözüm ($A^-$) değerleri bulunur. $A^+$ ve $A^-$ ağırlıklandırılmış normalize edilmiş değerler cinsinden tanımlanır.

$$A^+ = \{V_1^+, V_2^+, ....., V_j^+, ....., V_n^+\} \quad (3)$$

$$A^- = \{V_1^-, V_2^-, ....., V_j^-, ....., V_n^-\} \quad (4)$$

Formüllerde $j_1$ fayda (maksimizasyon), $J_2$ ise kayıp (minimizasyon) değerini göstermektedir. Gerek ideal gerekse negatif ideal çözüm seti, değerlendirme faktörü sayısından yani m elemandan oluşmaktadır. Ulaşılabilir bütün en iyi ölçüt değerlerinin bileşimi pozitif-ideal çözümdür. Negatif-ideal çözüm ise ulaşılabilir en kötü ölçüt değerlerinden oluşur. Burada, $V_J^+$, bütün mümkün alternatifler arasında $j$ 'inci değer için en iyi değer, $V_J^-$ ise bütün alternatifler arasında $j$ 'inci ölçüt için en kötü değerdir.

Adım 4: Alternatifler Arasındaki Mesafe Ölçülerinin Hesaplanması

Alternatifler arasındaki mesafe, n boyutlu Öklit (Euclidean) Uzaklık Yaklaşımından yararlanılarak bulunmaktadır. Her alternatifin pozitif-ideal çözümden olan mesafesi ($S_i^+$) ve negatif-ideal çözümden olan mesafesi ($S_i^-$) aşağıdaki formüller yardımıyla hesaplanır.

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^{n} (V_{ij} - V_j^+)^2}, \qquad i = 1,2,...., m \quad (5)$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^{n} (V_{ij} - V_j^-)^2}, \qquad i = 1,2,...., m \quad (6)$$

Burada hesaplanacak $S_i^+$ ve $S_i^-$ sayısı, karar noktası sayısı kadar olacaktır.

Adım 5: Pozitif-ideal Çözüme Olan Benzerliğin Hesaplanması (İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanması)

Her bir karar noktasının ideal çözüme göreli yakınlığı ($C_i^+$) ya da diğer bir ifadeyle Pozitif-ideal çözüme olan benzerlikler; aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanır.

$$C_i^+ = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+} \qquad i = 1,2,...., m \quad (7)$$

$C_i^+$ değeri $0 \le C_i^+ \le 1$ aralığında değer alır. $A_i = A^+$ olduğu zaman $C_i^+ = 1$ olur ve ilgili karar noktasının ideal çözüme, $A_i = A^-$ olduğu zaman $C_i^+ = 0$ dır ve ilgili karar noktasının negatif ideal çözüme mutlak yakınlığını gösterir.

Adım 6: Her Bir Alternatifin Göreceli Sıralamasının ve Puanının Bulunması

Alternatifler $C_i^+$ ye göre azalan sırada sıraya dizilerek tercih sırası belirlenir. Maksimum $C_i^+$ ye sahip, diğer bir deyişle ideale en benzer alternatif seçilir.

Bu yöntemin temel amacı birçok alternatif arasından öncelikli olanı seçmektir. Analizin sonucunda 2015-2018 yılları arasında şirketlerin finansal performans kriter puanları hesaplanarak, bu puanlara göre etkinlik sıraları belirlenmiş ve Tablo 3 ve Tablo 4'de sunulmuştur.

**Tablo 3.** 2015-2018 Yılları Taş ve Toprağa Dayalı Sektöre Ait

TOPSİS Analizi Sonuçları

| **ŞİRKET** | **2015** | | **2016** | | **2017** | | **2018** | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | **Derecele r** | **Etkinli k Sırası** | **Derecele r** | **Etkinli k Sırası** | **Derecele r** | **Etkinli k Sırası** | **Derecele r** | **Etkinli k Sırası** |
| BJK | 0,4589 | 2 | 0,5351 | 2 | 0,5038 | 1 | 0,4842 | 2 |
| FENER | 0,3886 | 3 | 0,5938 | 1 | 0,6957 | 2 | 0,6779 | 1 |
| GSRAY | 0,5794 | 1 | 0,4630 | 3 | 0,4700 | 3 | 0,4331 | 3 |
| TSPOR | 0,3693 | 4 | 0,4246 | 4 | 0,3886 | 4 | 0,4357 | 4 |

Tablo 3 incelendiğinde, GSRAY 2015 yılında finansal performans açısından ilk sırada iken takip eden yıllarda üçüncü sırada yer almıştır. Bu düşüş UEFA'nın GSRAY'ı 2007 yılında Avrupa kupalarına almamasını da destekleyen bir bulgu olmuştur. TSPOR tüm yıllarda son sırada yer almış, BJK 2017 yılında ilk sırada iken diğer yıllarda ikinci sırada yer almıştır. FENER ise 2015 yılında üçüncü sırada yer alırken 2017 yılında ikinci ve 2016 ve 2018 yıllarında finansal performans açısından listenin ilk sırasında yer almıştır.

## SONUÇ

1980 sonrasında yaşanmaya başlayan küreselleşme ve teknolojik gelişmeler, ekonomik sınırların ortadan kalkması, ticari serbestleşme, e-ticaretin hızlı yükselişi gibi faktörler birçok sektörde ticari rekabetin artmasına ve buna bağlı olarak şirketlerin sahip oldukları varlık ve kaynakları daha etkin ve verimli kullanma gerekliliğine itmiştir. Şirketlerin kaynak etkinliği sağlamalarının temel yolu mevcut potansiyellerini sektördeki rakipleri ile karşılaştırarak, karar alıcılara doğru kararlar almaları ve planlar yapmaları yönünde bilgiler sunmaktır. Yakın

zamanda hızla büyüyen ve yoğun rekabetin yaşandığı sektörlerden birisi spor faaliyetleri sektörüdür.

Bu çalışmada Borsa İstanbul Spor (BİST) Faaliyetleri sektöründe yer alan sportif şirketlerin finansal performansları belirlenmeye çalışılmıştır. Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray ve Trabzonspor spor kulüplerinin sportif şirketlerinin içerisinde bulunduğu Spor Faaliyetleri Sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin 2015-2018 yılları arasındaki finansal tablolarından elde edilen, cari rasyo, finansal kaldıraç, toplam varlıkların devir hızı, net kâr marjı ve özkaynak kârlılığı olmak üzere 4 rasyosu hesaplanmıştır. Bu rasyolar ile tüm şirketlerin finansal performansları en iyiden en kötüye doğru sıralanmıştır. Bu sıralama için, şirketlerin bulunduğu sektör içerisindeki performanslarını, şirketlerin belirli değişkenlerle derecelendirerek sıralayan, çoklu karar verme modellerinden TOPSIS yöntemi kullanılmıştır.

Yapılan analiz sonucunda GSRAY 2015 yılında finansal performans açısından ilk sırada iken takip eden yıllarda üçüncü sırada yer almıştır. TSPOR tüm yıllarda son sırada yer almış, BJK 2017 yılında ilk sırada iken diğer yıllarda ikinci sırada yer almıştır. FENER ise 2015 yılında üçüncü sırada yer alırken 2017 yılında ikinci ve 2016 ve 2018 yıllarında finansal performans açısından listenin ilk sırasında yer almıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde finansal performans açısından sektörün en iyi kulübünün Fenerbahçe olduğu bu kulübü Beşiktaş kulübünün takip ettiği görülmektedir. Trabzonspor kulübü tüm yıllarda finansal performans açısından en alt sırada kalmış, Galatasaray ise yıllar itibariyle araştırma döneminin ilk yılında en iyi performansa sahipken takip eden yıllarda üçüncü sırada yer almıştır. Kulüp şirket yöneticilerinin mevcut performanslarını dikkate alarak, finansal performanslarını artırıcı tedbirler alarak şirketlerini, kulüplerini ve yatırımcılarının amaçlarına ulaşmalarına katkı sağlayacaktır. Çalışmaya esas alınan değişkenlerden özellikle özkaynakların negatif olması tüm şirketler için önemli bir problem olarak görülmekte ve şirketlerin kâr yaratmada yetersiz kaldığı gözlenmektedir. Bu durumların çözülmesi ile şirketlerin daha iyi finansal performans gösterecekleri söylenebilir.

## KAYNAKÇA

Akyüz vd. (2011). “TOPSIS Yöntemiyle Finansal Performansın Değerlendirilmesi Ve Bir Uygulama”. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Cilt: 13 (1), s. 73-92.

Aslan, T. (2018). “Futbol Kulüplerinin Finansal Performansının Oran Yöntemiyle Analizi: BİST’de İşlem Gören Futbol Kulüpleri Üzerine Bir Uygulama”. Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi. Cilt:11 (3), s. 349-362.

Atmaca, M. (2012). “İMKB’de İşlem Gören Spor Şirketlerinin TOPSIS Yönetimi İle Finansal Performans Değerlendirmesi”. İktisat İşletme ve Finans. Cilt: 27 (320).

Bulgurcu, B. (2012). “Application of TOPSIS Technique for Financial Performance Evaluation of Technology Firms in Istanbul Stock Exchange Market”. Procedia - Social and Behavioral Sciences. Cilt:62, s. 1033-1040

Çatı, Kahraman vd. (2017). “Futbol Takımlarının Finansal ve Sportif Etkinliklerinin Entropi ve TOPSIS Yöntemiyle Analiz Edilmesi: Avrupa’nın 5 Büyük Ligi ve Süper Lig Üzerine Bir Uygulama”. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 13 (1), s. 199-223.

Demireli, E. (2010). "TOPSIS Çok Kriterli Karar Verme Sistemi: Türkiye'deki Kamu Bankaları Üzerine Bir Uygulama". Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi. Cilt: 5 (1).

Ekinci, S. (2013). "Finansal Fair Play Türkiye Uygulamaları". Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dali. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Ergül, N. (2017). "Spor Kulüplerinin Futboldaki Başarıları ile Spor Şirketlerinin Finansal Başarıları Arasındaki İlişkinin Test Edilmesi". Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Cilt;35 (3). s. 43-71.

Ertuğrul, İ. ve Karakaşoğlu, N. (2009). "Performance evaluation of Turkish cement firms with fuzzy analytic hierarchy process and TOPSIS methods". Expert Systems with Applications. Cilt: 36 (1), s. 702-715.

Güngör, A. (2014). "Avrupa Futbol Pazarının Ekonomik Boyutu ve Avrupa Futbol Kulüplerinde
Finansal Performans Analizi". İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (İGÜSBD), Cilt: 1 (2), s. 133-150.

Hwang, C. L., Yoon, P. (1981). Multiple Attribute Decision Making In: Lecture Notes in Economics and Mathematical Systems. Springer-Verlag-Berlin.

İçöz, C. ve Sönmez, H. (2014). "Avrupa Futbol Liglerinin Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi ile Değerlendirilmesi". Siirt Üniversetisi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisadi Yenilik Dergisi, Cilt: 2 (1), s.1-15.

Karadeniz, E. vd. (2014). "Borsa İstanbul'da İşlem Gören Spor Şirketlerinin Finansal Performansının Oran Yöntemiyle Analizi". Ç.Ü. Sosyal Bilemler Enstitüsü Dergisi. Cilt: 23 (2), s. 129-144.

Kocaaydın, Ş. (2013). "Sportif ve FinansalPerformansta Verimlilik Açısından Galatasaray Futbol Klübüne Bir Bakış". Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Spor Yönetimi Lisans Üstü Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Orçun, Ç. ve Eren, B. S. (2017). "TOPSIS Yöntemi ile Finansal Performans Değerlendirmesi: XUTEK Üzerinde Bir Uygulama". Muhasebe ve Finansman Dergisi. Sayı 75, s. 139-154.

Saldanlı, A. ve Sırma, İ. (2014). "TOPSİS Yönteminin Finansal Performans Göstergesi Olarak Kullanılabilirliği". Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi. Cilt: 11 (41), s.185-202.

Uluyol, O. (2014). "Süper Lig Futbol Kulüplerinin Finansal Performans Analizi". Journal of Yaşar University, Cilt: 9 (34), s. 5716-5731.

Uygurtürk, H. ve Korkmaz, T. (2012). "Finansal Performansın TOPSIS Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi İle Belirlenmesi: Ana Metal Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama". Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. Cilt: 7 (2), s. 95-115.

Wang, Y-J. (2014). "The evaluation offinancial performance for Taiwan container shipping companies by fuzzy TOPSIS". Applied Soft Computing. Cilt: 22, s. 28-35.

Yıldız, S. (2008). "Profesyonel Futbol Şubeleri Bulunan Spor Kulüplerinin Mali Yapılarının Karşılaştırılması (Manchester Unıted Futbol Kulübü – Fenerbahçe Spor Kulübü Örneği)". Marmara Üniversitesi Sağlık bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yılmaz Türkmen, S. ve Çağıl, G. (2012). "İMKB'YE Kote Bilişim Sektörü Şirketlerinin Finansal Şirketlerinin Finansal Performanslarının TOPSIS Yöntemi İle Değerlendirilmesi Yöntemi İle Değerlendirilmesi". Maliye Finans Yazıları. Yıl: 26, Sayı:95, s. 59-78.

Yükçü, S. ve Atağan, G. (). "TOPSIS Yöntemine Göre Performans Değerleme". Muhasebe ve Finansman Dergisi. Sayı: 45, s. 28-35.

# SPOR ENDEKSİ VE PAZAR ENDEKSİ DUYARLILIĞININ İNCELENMESİ: BORSA İSTANBUL ÖRNEĞİ

**Doç. Dr. Abdulkadir KAYA**
Erzurum Teknik Üniversitesi

**Dr. Öğretim Üyesi Sevinç NAMLI**
Erzurum Teknik Üniversitesi

## ÖZET

Son yıllarda önemli bir ekonomik sektör haline gelen ve her geçen gün büyüklüğü ve faaliyet alanı genişleyen bir sektör olan sportif faaliyetler sektöründe yer alan kulüpler, sektörel gelişmelerden daha fazla pay alabilmek için yaşanan yoğun rekabette üstünlük sağlamak, ihtiyaç duyulan fonların daha düşük maliyetli sağlanabileceği sermaye piyasalarından temin etmek, kurumsal bir yapı oluşturmak, hukuki statülerini yükseltmek gibi sebeplerle şirketleşme yoluna gitmekte ve paylarını halka arz ederek, paylarının menkul kıymet piyasalarında işlem görmesini sağlamaktadırlar. Spor faaliyetleri sektöründe meydana gelen bu hızla gelişme aynı zamanda menkul kıymet yatırımcıların ilgisini çekmektedir. Şirket ortakları, yöneticileri, yatırımcılar, menkul kıymet piyasaları gibi birçok kesimin ilgilendiği pay fiyatları şirket, sektör, ekonomik koşullar, yatırımcı tutumları gibi faktörden etkilenmesi yanında, pazarda meydana gelen değişimler da pay fiyatları üzerinde etkiye sahip önemli bir unsurdur. Bu çalışmada, sportif şirketlerin yer aldığı spor endeksi ile Pazar endeksi duyarlılığı ölçülmeye çalışılmıştır. Bu amaçla 02.04.2004-28.06.2019 tarihleri arasında spor endeksini temsilen Borsa İstanbul Spor Endeksi (XSPOR) ve Pazar endeksini temsilen Borsa İstanbul 100 endeksi (XBIST) değişkenlerinin günlük kapanış fiyatlarının büyüme oranları ile değişkenler arasındaki uzun dönemli bir ilişkinin ve nedenselliğin olup olmadığı incelenecektir. Spor ve Pazar endeksleri arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı Johansen-Juselius eş-bütünleşme testi ile, değişkenler arasındaki nedensellik incelemesi ise Granger nedensellik testleri ile analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda Spor ve Pazar endeksleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu, fakat değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı sonucuna varılmıştır. Spor sektöründe faaliyet gösteren sportif şirket pay fiyatlarını temsilen kullanılan XSPOR değişkeni ile Pazar endeksini temsil eden XBIST değişkenlerinin uzun dönemde aynı şoklardan etkilendiği, fakat XSPOR ve XBIST değişkenlerinden herhangi birinde meydana gelen değişimin diğerinin nedeni olmadığı ifade edilebilir.

**Anahtar Kelimeler:** Spor Endeksi, Pazar Endeksi, BIST, Borsa İstanbul

# SPORT INDEX AND MARKET INDEX INVESTIGATION OF SENSITIVITY: EXAMPLE OF BORSA ISTANBUL

## ABSTRACT

In the sports activities sector, which has become an important economic sector in recent years and whose size and field of activity is expanding day by day, the clubs take advantage of the intense competition in order to get more shares from the sectoral developments, and obtain from the capital markets where the required funds can be provided at lower cost, to establish a corporate structure, to raise their legal status, and to offer their shares to the public and to ensure that their shares are traded in the securities markets. This rapid development in the sports

activities sector also attracts the attention of securities investors. In addition to being influenced by factors such as company, sector, economic conditions and investor attitudes, share prices, which are interested in many sectors such as company shareholders, managers, investors and securities markets, are also an important factor that has an impact on share prices. In this study, the sensitivity of the sports index and the market index, which includes the sports companies, was tried to be measured. For this purpose, it will be examined whether there is a long-term relationship and causality between the daily closing price growth rates and variables of Borsa İstanbul Sports Index (XSPOR) representing the sports index and Borsa İstanbul 100 index (XBIST) between 02.04.2004-28.06.2019.The existence of long-term relationship between sports and market indices was analyzed by Johansen-Juselius cointegration test and causality analysis between variables was analyzed by Granger causality tests. As a result of the analyzes, it was concluded that there is a long-term relationship between Sports and Market indices but there is no causal relationship between the variables.

**Keywords:** Spor Index, Market Index, BIST, Borsa Istanbul

## 1. GİRİŞ

Küreselleşme olgusuyla hız kazanan finansal serbestleşme ve teknolojide yaşanan gelişmeler, uluslararası sermaye akımlarının artmasına yol açarak menkul kıymet piyasalarının gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. Finansal serbestleşme yatırımcılara yeni yatırım fırsatları sunması yanında finansal piyasalarda entegrasyona sebep olmuştur. Finansal piyasalarda meydana gelen bu entegrasyon ile herhangi bir piyasada meydana gelen olumlu veya olumsuz bir gelişme diğer piyasaları da etkilemeye başlamıştır.

Benzer şekilde bir menkul kıymet piyasasında meydana gelen değişim, o piyasada işlem gören tüm menkul kıymetleri etkilemektedir. Menkul kıymet piyasaları hakkında tahminler yapılırken piyasayı temsil eden endeks olarak kabul edilen pazar endeksleri dikkate alınmaktadır. Pazar endeksindeki değişimler genel olarak piyasadaki tüm menkul kıymetlerinin fiyatları etkilediğinden, menkul kıymet piyasalarında işlem yapan yatırımcılar, satın alacakları menkul kıymetlerle ilgili tahminler yaparken piyasanın yönünü gösteren pazar endeksi hakkında da tahminlerde bulunmak zorundadır. Pazar endekslerinde meydana gelecek değişimler, pazarı oluşturan sektörlerin tamamında aynı etki göstermeyeceğinden, yatırım yapılacak menkul kıymetin yer aldığı sektör ile pazar endeksi arasındaki ilişkinin tespit edilmesi de büyük önem taşımaktadır.

Son yıllarda önemli bir ekonomik sektör haline gelen ve her geçen gün büyüklüğü ve faaliyet alanı genişleyen bir sektör olan sportif faaliyetler sektöründe yer alan kulüpler, sektörel gelişmelerden daha fazla pay alabilmek için yaşanan yoğun rekabette üstünlük sağlamak, ihtiyaç duyulan fonların daha düşük maliyetli sağlanabileceği sermaye piyasalarından temin etmek, kurumsal bir yapı oluşturmak, hukuki statülerini yükseltmek gibi sebeplerle şirketleşme yoluna gitmekte ve paylarını halka arz ederek, paylarının menkul kıymet piyasalarında işlem görmesini sağlamaktadırlar. Spor faaliyetleri sektöründe meydana gelen bu hızla gelişme aynı zamanda menkul kıymet yatırımcıların ilgisini çekmektedir. Türkiye'de önemli bir gelişme gösteren sportif faaliyetler sektöründe yer alan spor kulüplerinin Süper Ligin dört büyüğü olarak isimlendirilen Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray ve Trabzonspor spor kulüplerine ait sportif şirketler, gerek taraftar gerekçe yatırımcılar tarafından tercih edilen, işlem hacimleri sürekli artan şirketlerdir.

Bu çalışmanın amacı, Borsa İstanbul sportif faaliyetler sektöründe işlem gören, Spor Endeksi (XSPOR) ile temsil edilen endeks ile Borsa İstanbul'u temsil eden BIST 100 endeksi arasındaki etkileşimi ortaya koymaktır. Bu amaçla öncelikli olarak spor kulüpleriyle ilgili literatür sunulacak ve XSPOR ve BIST 100 endeksi arasındaki uzun dönemli ilişki ve nedensellik analizi yapılarak bulgular sunulacaktır.

## 2. LİTERATÜR

Birçok farklı sektör endeksi ile menkul kıymet piyasaları arasındaki etkileşim araştırmaya konu olmuşken, sportif şirketlerinin menkul kıymet piyasaları ile ilişkili yapılan çalışmalarında genel olarak, sportif başarılar ile hisse senedi fiyatları üzerindeki ilişkiler incelenmiştir. Bu nedenle literatür bölümünde, genel olarak sportif başarı ile pay fiyatları arasındaki ilişkiyi ele almış olan çalışmalara yer verilecektir.

Ashton vd. (2003) hisse senetleri piyasalarının milli takım sportif performanslarından neden tepki verdikleri konusunda yaptıkları çalışmada iki muhtemel nedenden bahsetmişlerdir. Birincisi, kulüplerin sportif başarılarının gelecek hakkında olumlu bir ortam yaratması, ikincisi ise hisse senedi piyasalarının kulüplerin olası başarısından kaynaklanacak ekonomik çıkardan faydalanmak istemesidir. Özellikle milli takımların uluslararası organizasyonlarda elde ettikleri başarıların hisse sendi piyasasını olumlu yönde etkilediğini ortaya koymaktadır (Ashton vd., 2003: 783).

Boyle ve Walter (2003), 1950-1999 yılları arasında aylık verilerle Panel Veri Analizi kullanılarak Yeni Zelanda Rugby spor kulüpleri performansları ile hisse senedi tepkileri arasındaki ilişkinin varlığını incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre hisse senedi tepkileri ile ulusal spor kulüplerinin uluslararası müsabaka sonuçları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Araştırmacılar bu sonucu Yeni Zelanda'nın küçük bir ülke olmasından kaynaklanabileceği şeklinde yorumlamışlardır (Boyle ve Walter, 2003: 225).

Solberg ve Gratton (2004) Avrupa'da ki önemli futbol takımları üzerinde 1994-2000 yılları arasında yaptıkları çalışmada, futbol takımlarının ulusal futbol liginde şampiyon olması veya uluslararası futbol organizasyonlarına katılarak başarılar elde etmesinin reklam, sponsorluk, katılım payı, forma satışı, yayın ve stat gelirlerini arttırdıklarını iddia etmişlerdir. Özellikle Şampiyonlar Ligi ve UEFA kupası gibi uluslararası futbol organizasyonlarının futbol takımlarına sağladığı finansal kaynaklar büyük önem taşımaktadır (Solberg ve Gratton, 2004: 61-81).

İngiltere'de 1996-2000 yılları arasındaki futbol maçlarının yayın haklarının satılmasının borsada işlem gören futbol takımlarının hisse senetleri fiyatlarına kısa dönemli etkisi araştırmacılar tarafından incelenmiş ve satışların hisse senedi fiyatlarını olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır (Gannon vd., 2006: 168)

Coates ve Humphreys (2008), beyzbol alanında hisse senedi fiyatları ile spor kulübü performansları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Elde edilen bulgular Dünya Kupasında milli takım performansları ile hisse senedi endeksleri arasında anlamlı bir ilişkinin varlığını göstermektedir (Coates ve Humphreys, 2008: 1)

1995-2009 yılları arasında futbol, rugby ve cricket sporlarında Güney Afrika Milli Takımlarının maç performansları ile JSE (*Johannesburg Stock Exchange) tüm endeksi arasındaki ilişkinin varlığı ve yatırımcıların maç sonuçlarına göre duygusal davranıp*

*davranmadıkları araştırılmıştır. Araştırma sonucuna göre uluslararası maç performansları ile JSE endeksi arasında istatiksel olarak anlamlı ve güçlü bir ilişkinin olduğu ve yatırımcıların davranışlarının maç sonuçlarından etkilendikleri ortaya koyulmaktadır (Smith, 2009: iii).*

Uluslararası literatürde Yaz Olimpiyat Oyunları'nı inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Bunlardan 1988 ile 2004 yılları arasında organize edilen beş yaz olimpiyatının ev sahibi ülkelerin ekonomilerine olan katkılarının incelendiği çalışmada Nishio vd. (2009), Olimpiyat Oyunları gibi büyük organizasyonların Güney Kore ve Yunanistan gibi küçük ülkelerin hisse senedi piyasalarında pozitif etkileri olduğunu ancak Fransa, USA ve Japonya piayasalarını etkilemediğini ileri sürmüşlerdir (Nishio vd., 2009: 1263). Ancak bu çalışmanın aksine Floros (2010) Atina Yaz Olimpiyatlarının ASE (The Athens Stock Exchange) endeksini etkilemediği ortay koymuş sadece OTE (Hellenic Telecommunications Organisation) endeksi üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca bu çalışmada Yunan madalya sıralamasının ASE, OTE ve Alpha Bank üzerinde pozitif etkilerinin olduğu görülmektedir (Floros, 2010: 647). Bunların dışında yapılmış uluslararası çalışmalara Smith ve Krige (2010), Luiz ve Fadal (2010) ve Davis ve End (2010) örnek gösterilebilir.

Ülkemizde yapılan çalışmalar daha çok 2000 yılı sonrasına ait çalışmalardır. İnamlık vd. (2003) Türk futbol takımlarının Avrupa kupalarında elde ettikleri başarıların insanlar üzerindeki etkilerini sanayi üretimi verimliliğini kullanarak araştırmışlardır. Bu çalışma neticesinde Beşiktaş, Fenerbahçe ve Galatasaray spor kulüplerinin başarılarının sanayi üretimini artırdığına dair istatistiki bulguya ulaşılmıştır (İnamlık vd., 2003: 51).

Türkiye'de halka arz edilen spor kulüplerinden Beşiktaş ve Galatasaray'ın sportif başarıları ile piyasa değerleri arasındaki ilişkinin olup olmadığının araştırıldığı çalışmada, hisse senedi değerlerinin maç sonuçlarından etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır (Devecioğlu, 2004: 17).

Berument ve Yucel (2005) Fenerbahçe futbol takımının başarıları ile verimlilik arasındaki ilişkiyi incelemişler ve Fenerbahçe'nin Avrupa kupası futbol maçlarının verimliliği arttırdığını tespit etmişlerdir. Fenerbahçe'nin Türkiye'de kazandığı başarılar ise verimlilik üzerinde etkili olmadığı bulgusu ise dikkat çeken başka sonuçtur (Berument ve Yucel, 2005: 842).

Korukoğlu ve Korukoğlu (2005), Türk futbol takımlarından Beşiktaş, Fenerbahçe ve Galatasaray spor kulüplerinin finansal durum değerlendirmelerini 2005 yılı ilk dokuz aylık verileri kullanarak analiz etmiş ve yatırımcılara ışık tutulmaya çalışılmıştır (Korukoğlu ve Korukoğlu, 2005: 54).

Berument vd. (2006)'de yapılan çalışma ile Türkiye'de Beşiktaş, Fenerbahçe ve Galatasaray futbol takımlarının maç sonuçlarının hisse senetleri getirileri üzerindeki etkisini araştırılmıştır. Beşiktaş'ın kazandığı futbol maçlarının hisse senedi getirilerinde artışa neden olduğu tespit edilmiş, fakat aynı etki Fenerbahçe ve Galatasaray futbol takımları için saptanamamıştır ( Berument vd., 2006: 695). Berument vd.'nin yaptıkları fanatizm ve hisse senedi getirisi ilişkisinin araştırıldığı diğer bir çalışmada ise diğer takım taraftarlarına göre Beşiktaş'ın Avrupa kupalarında elde ettiği galibiyetlerin hisse senedi getirisini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Berument vd., 2009: 598).

Eker vd. (2007) yaptıkları çalışmada, Türk futbol takımlarının (Beşiktaş, Fenerbahçe ve Galatasaray) yabancı takımlarla oynadıkları maç performansları ile döviz kurları arasındaki ilişki incelenmiştir. Türk futbol takımlarının yabancı takım oynadıkları ve galip geldikleri maç sonuçları ile döviz kurunun düşmesi arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Ancak beraberlik veya mağlubiyet durumunda anmalı bir ilişki tespit edilememiştir (Eker vd., 2007: 643).

Aygören vd. (2008) yaptıkları çalışma ile yatırımcıların futbol maçlarının sonuçlarından etkilenip etkilenmediği İMKB'de yapılan bir uygulama ile incelenmiş ve yatırımcıların, Avrupa'da oynanan futbol maçlarını derbi maçlarından; derbi maçlarda ise mağlubiyeti, galibiyet ve beraberlikten daha fazla önemsedikleri tespit edilmiştir (Aygören vd., 2008: 121).

Doğru (2010) çalışmasında, Galatasaray Sportif Sınaî ve Yatırımlar A.Ş.'nin borsada işlem gören hisse senetlerinin Galatasaray futbol takımının süper ligde ve Avrupa kupalarından elde ettiği sonuçlardan, maç öncesi ve sonrası hisse senedi fiyat değişimlerinden ve maç sonrasında borsa endeksi değişiminden etkilenip etkilenmediği incelenmiştir. Çalışmada hisse senedi fiyatının sahadaki performanstan ilk bakışta (sadece mağlubiyette) etkilendiğini ortaya koymuş fakat bunun istatiksel olarak kurulan modelde anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yazar bu durumu "yatırımcıların karar alırken öncelikle Sportif A.Ş.'nin finansal durumuna ve piyasa verilerine (özellikle borsa endeksi) göre hareket ettiklerini göstermektedir" şeklinde yorumlamıştır (Doğru, 2010: 176).Temizel vd. (2013) payları borsada işlem gören Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray ve Trabzonspor spor kulüplerinin Süper Lig galibiyet, mağlubiyet ve beraberlik şeklinde sınıflandırdıkları maç sonuçları ile ilgili futbol takımlarının sportif A.Ş.lerinin pay fiyatları üzerindeki etkisini tespit etmeyi amaçlamışlardır. Çalışma sonucunda, Süper Lig maç sadece galibiyetlerinin Beşiktaş, Fenerbahçe ve Galatasaray payları üzerinde pozitif ve anlamlı etkiye sahip olduğunu, Trabzonspor pay fiyatlarının ise maç sonuçlarından etkilenmediğini ortaya koymuşlardır.

Parlak ve Bişirici (2014) çalışmasında Fenerbahçe ve Galatasaray spor kulüplerinin yapmış oldukları karşılaşmalardan elde ettikleri sonuçların, ilgili spor kulüplerinin şirketlerinin pay senetleri fiyatlarına ve rakip takım şirketinin pay senedi fiyatlarına etki edip etmediğini araştırmıştır. Bu amaçla takımların maç öncesi gün, maç günü ve maç sonrası gün olmak üzere üç günlük olay etüdü penceresi oluşturulmuştur. Yapılan inceleme sonucunda, maç sonuçlarının, maçtan bir gün sonra kümülatif anormal getiri oluşturduğu ve rakibin elde ettiği müsabaka sonucunun getiri açısından farklılık oluşturmadığı sonucuna varılmıştır.

Kaya ve Gülhan (2013) pay senetleri borsada işlem gören spor kulüplerinin pay fiyatlarının, spor kulüplerinin futbol müsabakaları sonuçlarından etkilenip etkilenmediğini tespit etmeyi amaçlamışlardır. Bu amaçla, Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray ve Trabzonspor spor kulüplerinin 2008-2009/2009-2010 sezonlarındaki Süper Lig, Türkiye Kupası ve Avrupa Kupaları maçlarında elde ettikleri maç sonuçları incelemeye alınmıştır. Yapılan analizler sonucunda, pay fiyatlarında en fazla anormal getiriye sebep olan müsabakaların Süper Lig müsabakalarının olduğu, galibiyet ve deplasmanda elde edilen beraberliklerin pay fiyatlarında olumlu anormal getiriye, mağlubiyet ve kendi sahasında elde edilen beraberliğin ise olumsuz anomaliye sebep olduğunu tespit etmişlerdir.

## 3. YÖNTEM VE VERİLER

Çalışmanın amacı, Borsa İstanbul Spor Endeksi (XSPOR) ile 100 Endeksi (XBIST) arasındaki etkileşimi tespit etmektir. Bu amaçla 02.04.2004-28.06.2019 tarihleri arasında XSPOR ve XBIST değişkenlerinin günlük kapanış fiyatlarının büyüme oranları ile değişkenler arasındaki uzun dönemli bir ilişkinin ve nedenselliğin olup olmadığı tespit edilecektir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı Johansen-Juselius eş-bütünleşme testi ve nedensellik sınaması için de Granger nedensellik testi kullanılacaktır. Çalışmanın uygulama sonuçları Eviews 9.5 ekonometrik paket programından elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin simgeleri ve adları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Değişkenler Tablosu

| Değişkenlerin Kısaltması | Değişkenlerin Adları | Verilerin Sağlandığı Kaynaklar |
|---|---|---|
| XBIST | Borsa İstanbul BİST 100 Endeksi | İnvesting.com |
| XSPOR | Borsa İstanbul Spor Endeksi | |

## 4. BULGULAR

Zaman serisi verileriyle çalışılırken serilerin durağan olmaması ihtimali yüksektir. Ekonometrik model tahminlerinde sahte regresyon ile karşılaşmamak için serilerin durağan olması gerekmektedir. Durağan olmayan verilerle yapılan model tahmin sonuçlarının da sahte bir ilişkiyi yansıtması söz konusu olabilmektedir (MacKinnon, 1991). Bu nedenle çalışmada öncelikli olarak değişkenlerin durağanlıkları incelenmiştir. Kullanılan zaman serilerinin durağan olup olmadıklarının test edilmesinde Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi kullanılmıştır. Birim kök testinde süreç işletilirken sabitli trendlide sınama yapılır; burada durağanlık elde edilmiş ise sabitli ve sabitsiz sınama sürecine geçilmeksizin bu değerler esas alınır (Enders, 1995). Yapılan birim kök testi sonuçları Tablo 2 göstermektedir.

**Tablo 2:** ADF Birim Kök Test Sınaması

| **Değişkenler** | **Seviye Değeri** | | **I. Fark Değeri** | |
|---|---|---|---|---|
| | Sabitli | Sabitli ve Trendli | Sabitli | Sabitli ve Trendli |
| XBIST | -1,431 (0) | -3,319 (0) | -61,771 (0) [a] | -61,765 (0) [a] |
| XSPOR | -2,069 (1) | -1,935 (1) | -54,971 (0) [a] | -54,980 (0) [a] |
| **Kritik Değerler** a=%1 | -3,432 | -3,960 | -3,431 | -3,960 |
| b=%5 | -2,862 | -3,411 | -2,862 | -3,411 |
| c=%10 | -2,567 | -3,127 | -2,567 | -3,127 |

a= %1 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 2 incelendiğinde her iki değişkeninde seviye değerinde durağan olmadıkları, istatistiksel olarak % 1 önem düzeyinde birinci dereceden fark değerinde durağan olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle değişkenler modele birinci dereceden farkları ile alınmıştır.

Değişkenlerin durağanlık düzeyleri tespit edildikten sonra, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı Johansen-Juselius eş-bütünleşme testi kullanılarak araştırılmıştır. Johansen-Juselius eş-bütünleşme testi kullanılarak XBIST ile XSPOR değişkenleri arasındaki

ikili ilişkileri araştırılmıştır. Bu metotta serinin bir başka seri ile eş bütünleşik olup olmadığının sınanması için parametrenin öz değerinden yararlanılmıştır. Bu amaçla birinci dereceden bir vektör otoregresif zaman serisi aşağıdaki gibi verilmiş olsun.

$$Y = A\underset{\sim}{Y}_{t-1} + \underset{\sim}{e}_t \qquad (t = 1, 2, 3,\ldots,n) \qquad (1)$$

(1) nolu eşitlikte A matrisi k boyutlu parametre matrisi olmak üzere $\underset{\sim}{e}_t$ 'ler varyans kovaryans matrisi V olan beyaz gürültü sürecini göstermektedir. Π= A-I olmak üzere, Π matrisinin rankı sıfır ise seri eş-bütünleşik değildir. Buradaki Johansen testi iz istatistiği (trace statistics) olarak da adlandırılan olabilirlik oranına (Likelihood Ratio) dayandırılır. Tablo 3, ikili ilişkileri dikkate alan Johansen Juselius eş-bütünleşme test sonuçlarını göstermektedir.

**Tablo 3:** İkili İlişkileri Dikkate Alan Johansen-Juselius Eş-BütünleşmeTesti

| **Değişken Çifti** | **Hipotezler** | | **Max-Eigen İstatistiği** | **%1 Kritik Değer** | **%5 Kritik Değer** |
|---|---|---|---|---|---|
| | **$H_0$** | **$H_1$** | | | |
| XBIST | r = o | r = 1 | 1027,90 [a] | 18,520 | 14,264 |
| XSPOR | r ≤ 1 | r = 2 | 941,42 [a] | 6,634 | 3,841 |

**a**= %1 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Parantez içerisindeki rakamlar uygun gecikme uzunlukları olup Akaike Bilgi Kriteri ve Schwartz Bayesian Kriteri esas alınarak elde edilmişlerdir.

Tablo 3'e göre yapılan ikili eş-bütünleşmelerde XBIST ve XSPOR değişkenleri arasında eş-bütünleşme ilişkisin olduğu yani iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle XBIST ve XSPOR değişkenleri uzun dönemde benzer şoklardan etkilenmektedir.

Çalışmada kullanılan değişkenler arasında bir eş-bütünleşme söz konusu ise, bunlar arasında en az tek yönlü bir iktisadi nedensellik ilişkisi olma ihtimali vardır (Gujarati, 1999: 623). Bu nedenle XSPOR değişkeni ile XBIST değişkeni arasında uzun dönemli bir ilişkinin olması sebebiyle değişkenler arasında bir nedensellik sınaması gerekliliğini test edilecektir.

Çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Granger nedensellik testi kullanılarak yapılmıştır. Varsayım gereği sıfır veya boş hipotezimizin reddi şeklindeki alternatif hipotez, değişkenler arasında nedensel bir ilişkinin varlığını gösterecektir.

İlk kez Granger (1969) tarafından literatüre kazandırılmış olan Granger Nedensellik Sınaması daha sonra Hamilton (1994) tarafından geliştirilmiştir. Granger nedenselliğinde x ve y gibi iki değişken arasındaki ilişkinin yönü araştırılır. Şayet mevcut y değeri, x değişkeninin şimdiki değerinden çok, geçmiş değerleri ile daha iyi tahmin edilebiliyorsa, x değişkeninden y değişkenine doğru Granger nedenselliğinin varlığından bahsedilir (Charemza vd., 1993:190). Granger Nedensellik Testi' aşağıdaki iki denklem yardımıyla yapılmaktadır.

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{k1} \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{k2} \beta_i X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$X_t = \chi_0 + \sum_{i=1}^{k3} \chi_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^{k4} \delta_i Y_{t-i} + \nu_t \quad (3)$$

Granger nedensellik analizi, yukarıdaki modellerde hata teriminden önce yer alan bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerinin katsayılarının grup halinde sıfıra eşit olup olmadığı test edilerek yapılır. (2) nolu denklemdeki βi katsayıları belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı bulunursa, X'in Y'nin nedeni olduğu sonucuna varılır. Aynı şekilde (3) nolu denklemde δi katsayılarının belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı olması da Y'nin X'in nedeni olduğunun göstergesidir. Bu durumda Y ile X arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi var demektir. Sadece (2) nolu denklemdeki βi katsayıları sıfırdan farklı ise X'den Y'ye doğru tek yönlü, sadece (3) nolu denklemdeki δi katsayıları sıfırdan farklı ise Y'den X'e doğru tek yönlü nedensellik vardır. Hem βi hem de δi katsayılarının sıfırdan farklı olmaması durumunda ise iki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi yoktur.

Granger nedensellik testi şu şekilde yapılmaktadır. Öncelikle bağımlı değişken kendi gecikmeli değerleri ile regresyona tabi tutularak 'Akaike Bilgi Kriteri' veya 'Schwartz Bayesian Kriteri' minimum yapan gecikme uzunluğu uygun gecikme uzunluğu olarak tespit edilir. Bağımlı değişken uygun gecikme uzunluğu ile modele dâhil edildikten sonra, modele girecek ikinci değişkenin olası tüm gecikmeleri ile birlikte oluşan tüm regresyon modellerinin 'Akaike Bilgi Kriteri' veya 'Schwartz Bayesian Kriteri' değerleri elde edilmekte ve en küçük bilgi kriterine sahip olan modeldeki ikinci değişkenin gecikme sayısı, modele ikinci sırada giren değişkenin en uygun gecikme sayısı olarak tespit edilmektedir (Kadılar, 2000: 54). XBIST ve XSPOR değişkenleri arasında 0'dan 8'e kadar gecikmeli değerleri ile oluşturulan regresyon modeline ait Hannan Quinn, Akaike ve Schwartz Bilgi Kriterlerine ait değerler Tablo 4 ve sunulmuştur. Tablolar incelendiğinde, oluşturulan tüm modellerde en küçük bilgi kriterlerinin olduğu gecikme uzunluğunun "1" olduğu tespit edilmiştir.

**Tablo 4.** XBIST ve XSPOR Değişkenleri Uygun Gecikme Uzunlukları

| **Gecikme Uzunluğu** | **Hannan Quinn Bilgi Kriteri** | **Akaike Bilgi Kriteri** | **Swartz Bilgi Kriteri** |
|---|---|---|---|
| 1 | 33,71483 * | 33,71135 * | 33,72116 * |
| 2 | 33,71823 | 33,71242 | 33,72877 |
| 3 | 33,72015 | 33,71201 | 33,73191 |
| 4 | 33,72372 | 33,71326 | 33,74270 |
| 5 | 33,72748 | 33,71470 | 33,75067 |
| 6 | 33,72860 | 33,71350 | 33,75601 |
| 7 | 33,73113 | 33,71370 | 33,76275 |

| | | | |
|---|---|---|---|
| 8 | 33,73510 | 33,71534 | 33,77094 |

XBIST ve XSPOR değişkenleri arasındaki karşılıklı Granger Nedensellik Test sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

**Tablo 5:** Granger Nedensellik Test Sonuçları

| **Değişkenler** | **Nedenselliğin Yönü** | **F İstatisitiği** | **Olasılık** |
|---|---|---|---|
| **XBIST-XSPOR** | —— | 0,4928 | 0,4827 |
| **XSPOR-XBIST** | —— | 0,1501 | 0,6984 |

Granger Nedensellik Test sonuçlarının sunulduğu Tablo 5 incelendiğinde, XBIST ve XSPOR değişkenleri arasında her iki yönlü nedensellik ilişkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

## SONUÇ

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hızla gelişen ve büyüyen sportif faaliyetler, spor kulüplerinin gelirlerini artırma, rekabet üstünlüğü sağlama, ihtiyaç duyulan fonların düşük maliyetli olan sermaye piyasalarından sağlanması gibi avantajlardan faydalanabilmeleri için, şirketleşmesine ve halka arz edilerek menkul kıymet piyasalarında işlem görmeye başlamasına yol açmıştır. Yatırımcılar için de önemli birer yatırım fırsatı oluşturan spor faaliyetleri sektöründeki gelişmeler, yatırımcılar, spekülatörler yanında araştırmacıların da ilgisini çekmektedir.

Çalışmanın amacı, Borsa İstanbul Spor Endeksi (XSPOR) ile 100 Endeksi (XBIST) arasındaki etkileşimi tespit etmektir. Bu amaçla 02.04.2004-28.06.2019 tarihleri arasında XSPOR ve XBIST değişkenlerinin günlük kapanış fiyatlarının büyüme oranları ile değişkenler arasındaki uzun dönemli bir ilişkinin ve nedenselliğin olup olmadığı tespit edilecektir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı Johansen-Juselius eş-bütünleşme testi ve nedensellik sınaması için de Granger nedensellik testi kullanılacaktır.

Değişkenler arasındaki duyarlılığın ortaya konulması için gerekli olan analizler zaman serisi analizleri olduğundan, analizlerin doğru sonuçlar verebilmesi için kullanılan değişkenlerin durağan olmaları gerekmektedir. Bu nedenle öncelikli olarak XSPOR ve XBIST değişkenlerinin durağanlıkları Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ile incelenmiş ve her iki değişkenin de birinci farklarında durağan oldukları tespit edilmiştir. Bu nedenle yapılan analizlerde değişkenlerin birinci farkları kullanılmıştır.

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını tespit etmek amacıyla yapılan Johansen-Juselius eş-bütünleşme testi sonuçlarına göre, değişkenlerin eşbütünleşik olduğu, yani değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin bulunduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuç XSPOR ve XBIST endekslerinin uzun dönemde benzer şoklardan etkilendiklerini ifade etmektedir. Spor endeksinde yer alan şirketlere yatırım yapmayı planlayan yatırımcılar uzun dönemde, XBIST endeksindeki beklentilerden faydalanarak yatırımlarını gerçekleştirebilirler.

Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunması, değişkenler arasında bir nedenselliğin var olup olmadığının da test edilmesini gerekli kılmaktadır. Bu amaçla yapılan Granger nedensellik testi sonuçlarına göre değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle XSPOR ve XBIST endekslerinin her birinde meydana değişimin nedeninin, diğer endeksteki değişimden kaynaklanmadığı şeklinde ifade edilebilir. Kısa vadeli spor faaliyetleri sektöründeki spor şirketlerinin pay fiyatları doğrudan XBIST endeksinden etkilenmektedir. Kısa vadeli olarak spor şirketleri paylarına yatırım yapmayı planlayan yatırımcıların bu durumu göz önüne alarak yatırımlarını gerçekleştirmeleri gerekmektedir.

## KAYNAKÇA

ASHTON, J.K., Gerrard, B. ve Hudson, R. (2003), "Economic İmpact Of National Sporting Success: Evidence From The London Stock Exchange", *Asslied Economics Letters*, 10, ss.783-785.

AYGÖREN, Hakan, S. Uyar, H. Sarıtaş (2008), "Yatırımcılar Futbol Maçlarının Sonuçlarından Etkilenir Mi? İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda Bir Uygulama", *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 1, İstanbul, **s.121-137**

BERUMENT, H., N.B. Ceylan, E. Gozpinar (2006) "Performance of Soccer on the Stock Market: Evidence from Turkey", *The Social Science Journal*, 43, ss.695-699

BERUMENT, H., N.B. Ceylan, G. O. Eker (2009), "Soccer, stock returns and fanaticism: Evidence from Turkey", *The Social Science Journal*, 46, ss.594-600

BERUMENT, Hakan, E. M. Yucel (2005), "Long Live Fenerbahçe", *Journal of Economic Psychology*, Cilt.26, Iss.6, December, ss.842-861

BOYLE, Glenn, B. Walter (2003), "Reflected Glory and Failure: İnternational Sporting Success and The Stock Market", *Asslied Financial Economics*, 13, ss.225-235

COATES, Dennis, B.R. Humphreys (2008), "The Effect of On-Field Success on Stock Prices: Evidence From Nisson Professional Baseball", *International Association of Sports Economists*, Working Paper Series, No: 08-05, ss.1-21

DAVIS Michael C., C.M. End (2010), "A Winning Proposition: the Economic Impact of Successful National Football League Franchises", *Economic Inquiry*, Cilt.48, No: 1, January, ss.39-50

DEVECİOĞLU, Sebahattin, B. Çoban (2003), **"**Türkiye'de Spor Kulüplerinin Halka Arzı", *Standart Ekonomik ve Teknik Dergi*, T.S.E. Yayınları, Yıl: 42, Sayı: 493, Ankara, s.1-11

DOĞRU, Cem (2010), "Futboldaki Maç Sonuçlarının Hisse Senetleri Üzerindeki Etkisi: Galatasaray Sportif Sınaî ve Ticari Yatırımlar A.Ş. Üzerine Bir İnceleme", *9. Ulusal İşletmecilik Kongresi*, 6-8 Mayıs 2010, Zonguldak, s.171-177

EKER, Gulin, H. Berument, B. Dogan (2007), "Football and Exchange Rates: Empirical Sussort for Behavioral Economics", *Psychological Reports*, Cilt.101, ss.643-654

FLOROS, Christos (2010), "The Impact of the Athens Olympic Games on the Athen Stock Exchange", *Journal of Economic Studies*, Cilt. 37, Iss. 6, ss.647-657

İNAMLIK, Ali, E. M. Yücel, H. Berument (2003), "Futbolun Verimlilik Üzerine Etkisi", *İktisat İşletme ve Finans*, Cilt: 18, Sayı: 213, s.51-62

KAYA A. VE GÜLHAN, Ü. (2013). "Spor Kulüpleri Performanslarının Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi: BIST'de Bir Uygulama". Yönetim ve Ekonomi. Cilt: 20 (2), s. 1-20.

KORUKOĞLU, Ayşen, S. Korukoğlu (2005), "Üç Büyüklerin -BJK, FB ve GS-Finans Piyasalarındaki Durum Değerlendirmesi", *Ege Akademik Bakış*, Cilt:5, Sayı:1-2, Ocak-Temmuz, s.47-54

LUIZ, John M., R. Fadal (2010), "An Economic Analysis of Sports Performance in Africa", *Working Paper Number 162*, Wits Business School, January, ss.1-16

NISHIO, T., C. Lim, P. Downward (2009), "Analysing the Economic Impact of the Olympics Using Stock Market Indices of Host Countries", *18th World IMACS / MODSIM Congress*, , Cairns, Australia, 13-17 July 2009, ss.1258-1264

PARLAK, D. ve Bişirici, E. (2014). "İki Spor Kulübünün Hisse Senedi Getirileri Üzerine Bir İnceleme". Doğuş Üniversitesi Dergisi, Cilt: 15(2), s. 181-192.

SMITH, Brendan K. (2009), *Evaluating The Economic Impact of National Sporting Performance: Evidence From The Johannesburg Stock Exchange*, University of Stellenbosch All Rights Reserved, Basılmamış Master Tezi, ss.1-98

SMITH, Brendan, N. Krige (2010), "National Sporting Success And İnvestor Optimism", *South African Journal of Business Management*, University of Stellenbosch Business School (USB), Cilt.4, No: 2, 41(3), ss.18-21

SOLBERG, H. Arne., C. Gratton (2004), "Would European Soccer Clubs Benefit From Playing in a Super League?", *Soccer and Society*, Cilt. 5, No: 1, London, ss.61-81

TEMİZEL, F. vd. (2013). "Futbol Kulüplerinin Sportif Performansları ile Hisse Senedi Getirileri Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği". TİSK Akademi, Cilt: 1, s. 178-198.

# ORTADOĞUDA ASKERİ DARBELER "TÜRKİYE'DE 27 MAYIS 1960 DARBESİ"

**Öğr. Gör. Neriman MORKOÇ**
Muş Alparslan Üniversity

## ÖZET

Ortadoğu'daki askeri darbeler, tarihte çok eski zamanlara kadar gidebilmektedir. Gerek coğrafi konumu, gerek yer altı kaynakları gerekse dini sebeplerden dolayı süregelen bir darbeler silsilesi olmuştur. Ortadoğu coğrafyasına baktığımız zaman nasıl ki darbelerin tek sebebi petrol değilse, Türkiye'deki darbelerin de tek sebebi; asker, siyaset ya da bürokrasi değildir. Türkiye'deki darbelerin sadece toplumsal, siyasi boyutta olmadığı aynı zamanda ülke için dış faktörlerin de önemli bir sosyolojik boyutu olduğu görülmektedir. 21. yy'ın başında Ortadoğu ülkeleri yeni bir kimlik arayışına girmiş ve bu arayışla birlikte İran gibi ülkelerde İslami devrimler oluşurken, Suriye, Irak gibi ülkelerde de daha seküler devrimler olmuştur. Türkiye'de ise Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Batı ve Doğu arasında gidip gelen kimlik oluşturma aşamasında kendi bağımsız ve güçlü ekonomisini oluşturmaya çalışırken bir yandan da içerde ve dışarıda farklı darbelere karşı savaşlar vermiştir. Darbelerin kısa tarihine baktığımız zaman, Türkiye'deki darbe ya da darbe girişimlerinin hep asker kanadı ile olduğunu görmekteyiz. Darbeler bazen post modern nitelikteyken bazen de laikliği ve toplumsal düzeni koruma iddiaları ile yapılmıştır. Türkiye'de Cumhuriyetten sonra 27 Mayıs 1960, 12 Mart1971, 12 Eylül 1980, 28 Şubat 1997 post modern darbe ve son olarak da 15 Temmuz 2016 yılında darbe girişimi olmuştur. Bu darbeler oluşumunda siyasi faktörlerin yanı sıra, ekonomik, sosyal, uluslararası, toplumsal boyutunu da ele almadan darbelerin iç yüzünü anlamak mümkün değildir.Bu çalışmada genelde Ortadoğu olarak anılsa da özelde Türkiye'deki askeri darbelerin sosyolojik analizi yapılmaya çalışılacaktır. Türkiye'de Osmanlı'dan beri süregelen darbelerin siyasi boyutunun ardında yatan sosyolojik temeller tartışılacaktır.
Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Askeri Darbeler, Türkiye, Dış İlişkiler, Sosyolojik Boyut.

## ABSTRACT

The military coups in the Middle East can go back to ancient times. There has been an on going series of blows due to its geographicallocation, underground resourcesand religious reasons. Just as the only reason for the coups in the Middle East erngeography is not oil, the only reasons for the coups in Turkey are not the military, politic sorbureaucracy.It is seen that the coups in Turkey do not have only social or political dimensions but that external factor salso have a sociological dimension for the country. In the beginning of the 21st century, the Middle East countries sought a new identity, and in this way, there were Islamic revolutions in countries like Iran, while in other countries such as Syria and Iraq there were more secular revolutions. Since the establishment of there public in Turkey, in the process of forming identity that oscillated between West and East,the countrytried to create it so wnindependentand strong economy as well was givin go ut war against different strokes. When we look at the brief history of military coups, we see that the coup sorcoupattempts in Turkey have always been madeby the military wing. The coups sometimes had a postmodern characteristics and sometime were staged by asserting security of secularism and socialorder. In this study, though Middle East is mentioned in general, sociological analysis of the military coups in Turkey was tried to be made. The sociological basis on the back of the political dimension of pulses in Turkey on going since the Ottoman Empire were discussed.
**Keywords:**Middle East, MilitaryCoups, Turkey, ForeignRelations, SociologicalDimension

## GİRİŞ

Türkiye'deki askeri darbelerin tarihsel sürecine baktığımız zaman aslında cumhuriyet öncesi Osmanlı döneminden itibaren ele alınmalıdır. Fatih Sultan Mehmet döneminde başlayan bu darbeler, Bab-ı Ali baskınına kadar devam etmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra günümüze kadar 67 hükümet kurulmuş olup ortalama on yılda bir hükümet kurulmuştur. Özellikle 1950-2002 arası bu durum kurulan 58 hükümet ile, Türkiye'nin diğer geleneksel toplumlar gibi kurumsal kimliği henüz kazanamadığının göstergesidir. Bunun göstergeleri de darbe girişimleri, muhtıralar, ihtilalci ayaklanmalar, isyanlar, uzun süren terör olayları ve darbeler olmuştur.

Sosyolojik olarak darbelerin önemli bir boyutu da yargı ve ekonomi ile doğrudan ilişkili olmasıdır. Adaletin olmadığı, gelişmekte olan geleneksel toplumlarda ekonominin de çok iyi ve istikrarlı olduğunu söylenemez. Başta insan hakları olmak üzere, yargının çeşitli alanlardaki zayıflığı ekonomik büyüme, gelişme temellerini de sarsar. Örneğin, 2002-2007 arası ekonomi büyüme göstermiş ve sonrasında tekrar bir duraklama geçirmesinin sebebi yargıdır.

### 1.27 Mayıs 1960 Darbesi

### 1.1. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin Ekonomik Boyutu

Türkiye'nin tarihsel sürecinde Cumhuriyet tarihinde yapılan ilk darbedir. 1950'li yıllarda Demokrat Parti (DP)'nin iktidarda olduğu ve Adnan Menderes'in başbakanlık yaptığı dönemdir. Bu dönemde Türkiye'nin ekonomik ve siyasi sosyolojik durumuna baktığımız zaman, Türkiye'nin ABD ile yakın ilişkiler içinde olduğu ve Marshall yardımlarının Türkiye'ye finanse edildiği görülmektedir.

Marshall yardımları başlangıçta Türkiye'ye verilmemesi yönünde olsa da Türkiye'nin doğrudan Amerikan hükümetine başvurması ile yarımlardan faydalanabilmiştir. Yapılan bu yardımların niteliğinin zaman zaman tartışılmasının yanı sıra, yardımın nereye kullanılacağı noktasında da ABD'nin Türkiye'nin yaptıklarından farklı istekleri olmuştur.8 Ekim 1948'de Marshall Planı imzalandı. Türkiye ilk kez Dünya Bankası'na 50 milyon dolar borçlandı. Marshall yardımları ile birlikte;

-Amerikan endüstrisin beslenmesi,

-Kimya sanayide tarım ilaçlarından başka bir şey yapamaması,

-Demiryolu politikasından vazgeçip karayolu politikasına girilmesi,

-Devlet işletmelerinin özelleştirilmesi,

-Bunlarla birlikte Batı ayrıca Türkiye'nin tarım üretimi ağırlıklı çalışmasını istiyordu. Türkiye gerekli yardımları alabilmek için SSBC'ye yönelmiştir. Türkiye ve SSCB arasında ticari ilişkiler gelişmiş olup, Marshall yardımları da ekonominin dışa bağımlı olmasına neden olmuştur. Bu yardımlarla birlikte Devletçilikten Liberal ekonomiye kayma vardı.

Darbeden önceki on yıllık süre içinde ABD, Türkiye'nin haşhaş üretimini yasaklayarak ithalatı kısmasını istiyordu. Dönemin başbakanı Adnan Menderes, sanayi ve asfalt yol yapım çalışmalarını hızlandırmış fakat bu çalışmalar batıdan çok destek bulmamıştır. Türkiye batıdan alamadığı desteği Sovyet Rusya'nın verdiği destekler ile tamamlamıştır. 1955'den sonraki hükümetin yanlış politikaları, bozulan ekonomiye ve hükümet karşıtı gösteriler artmış Marshall yardımı borçları bile tekrar ABD'den borç alınarak ödenmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren 1950 yılında Türkiye ilk kez çok partili bir seçime girmiş ve bu seçimde Adnan Menderes başbakanlığında olan Demokrat Parti'nin galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Bu dönemde Cumhuriyet döneminde uygulanan devletçi ekonomiden liberal ekonomiye geçiş çalışmaları başlatılmıştır. Özel teşebbüsler artırılmaya çalışılarak, milli kaynaklı ihracatların yapıldığı bir ekonomi oluşturulmaya çalışılmıştır. 1950 seçimlerinden sonraki on yıllık zaman içinde, ekonomi noktasındaki hataların, eksikliklerin ve kusurların darbenin başlıca oluşum ayaklarından biri olduğunu görebiliyoruz.

### 1.2. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin Askeri Boyutu

1945 yılında tek partili rejimin kırılması, ordunun CHP'nin mi yoksa DP'nin mi yanında olacağı sorunsalı oluşmuştur. DP kurulmadan mevcut iktidara karşı da ordu içinde örgütlenmeler oluşmuştur. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden önceki süreçte, 1950 seçimlerinde ordunun DP'nin seçilmesini istemiş ve DP'nin seçilmeme durumunda CHP'nin devrilmesi planlanmıştır. II. Dünya savaşı sonrasında beklenen ekonomik büyümenin olmaması, ordu içinde yaşlı komutanların görevde tutularak genç subayların görevde yükselememesi ve genç subayların bu duruma tepki göstermeleri ayrıca Kemalist devrimden taviz verildiği yönündeki düşünceler başlıca sebeplerden olmuştur. İktidara daha sonradan gelen DP'nin ordunun beklentisini karşılayamaması da darbeye giden süreci hızlandırmıştır. NATO'ya üye olmak için Kore'ye asker gönderilmiş ve daha sonraki süreçte DP yöneticilerinin ordunun onuruna ters düşen hareketler göstermesi, darbeye giden süreçte önemli rol oynamıştır (Özdağ, 2004:39). Ebetteki ordudaki bütün herkes DP'nin muhalefeti konumunda değildi. DP yanlı olan askerlerin varlığı, Menderes'in darbenin olmayacağı yönündeki inancını artırıyordu. Son zamanlara kadar Menderes, ordunun darbe yapacağı yönündeki söylentilerin aksini savunuyordu.

1957 yılında askeriye içindeki bazı komutanlar arasında darbe fikirler oluşmaya başlamış ve biran önce darbe yapılması gerektiği yönünde kararlar alınmıştır. 1960 yılına geldiğinde ordu içinde çeşitli istifalar olmuş fakat bunu ne başbakan Menderes ne de Cumhurbaşkanı Bayar yorumlayamamıştır.

### 1.3. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin Toplumsal Boyutu.

DP on yıllık iktidarı döneminde üniversite özerkliğinin zedelenmesi, basın üzerinde sıkı bir denetim kurma çabası, siyasi parti ve cemiyetlere toplanma yasağının getirilmesi, mecliste diğer parti milletvekillerine konuşma hakkının verilmemesi gibi birçok anti-demokratik yasa ve uygulamalara girişmiştir (Duman, 2018:301)

1950 seçimlerinde kazanan DP hızlı bir şekilde yükselişe girmiş, 1954 sonrası farklı bir çizgiye girince DP hem muhalefeti hem de basını sınırlandıran çeşitli yasaklar getirmesi toplumsal alana yansıyan sıkıntılar doğurmuştur. 1957 seçimlerinden sonra İnönü DP'ye karşı sert tavırları ekonomik sıkıntılar ile de birleşince üniversiteli gençlerin iktidara karşı tepkileri büyümüştür. Özellikle basının ve CHP'nin faaliyetlerini sınırlamak üzere on beş kişilik "Tahkikat Komisyonu"nun kurulması hem muhalefetin hem de üniversitelerin ayaklanmasına neden oldu (Temizgüney,2018:187). Bu süreçte öğrenci gösterilerinin hem halk hem ordu nezdinde darbeye giden süreçte önemli toplumsal ayaklarından biri olmuştur. Polisin öğrencilerle çatışması olayların büyümesine neden olurken askerlerin öğrencilere engel olmaması da darbe ortamını oluşturmuştur.

Siyasal süreç sancılı şekilde devam ederken muhalefetin uyguladığı tepki ve yurdun farklı taraflarında devam eden öğrenci hareketleri orduyu harekete geçiren etkenlerden olmuştur (Tanıttıran, 1992:41).

Darbeye giden süreçte DP iktidarı 1954'den sonra siyasi muhalefete baskısını göstermeye başlamıştır. CHP'nin daha önceden hayır kurumları ve iktisadi devlet teşekküllerinden aldığı paranın ve taşınmazların iadesini istemesi büyük tepki yaratmıştır. Ayrıca aşırı sağcı ve liberal ekonomik politikasına sahip olan Millet Partisinin kapatılması da bir diğer tepki yaratan durum olmuştur. 1954 yılında çıkarılan 6428 ve 6435 kanunlar ile emeklilik süresini 30'dan 25'e indirilmiş, emekliye ayrılma için belli bir süre hizmet etme şartı kaldırılmış ve böylece bir nevi bürokrasinin gücü kırılmaya çalışılmıştır. Üniversitelerin muhalefet odaklı destekleri DP iktidarının gözünden kaçmamış, öğretim üyelerinin aktif siyasetle ilgilenmeleri engellenmiştir. 1953'ten sonra da basın üzerinde denetimi artıracak çeşitli düzenlemeler yapılarak cezai yaptırımlar yasallaştırılmıştır(Özdağ, 2004:61). 1959 Nisan ayından sonra Topkapı, Çanakkale, Kayseri, Öğrenci olayları da bu darbe sürecini hızlandırmıştır.

DP hükümeti ile muhalefetin sert ilişkileri zaman zaman ihtilal noktasında tehdit noktasına varmış, sonrasında CHP 'nin siyasi faaliyetlerini kanunla sınırlanmasının ardından muhalefet ve hükümet arasında ciddi gerginlik oluşmuştur. CHP'nin lehine İstanbul'daki CHP gençlik kollarının İstanbul Üniversitesindeki aktif faaliyetleri de öğrenci eylemlerini başlatmıştır. Bu süreçte öğrenci hareketlerini bastıracak sıkıyönetim ilan edilmesi, çıkan gösterilerde polisin ateş ederken askerlerin öğrencilere yol açması da toplumsal anlamda kriz oluşturmuştur. Ankara ve İstanbul'da artan gösterilerde Mendres'in istifası istenirken, Menderes'in buna soğuk bakmadığı fakat Celal Bayar'ın aktif olarak lider rol oynadığı ve her türlü baskı yolunu denediği görülmektedir (Özdağ, 2004:168). Dönemin gazeteleri de iktidar yanlısı olanlar Havadis gibi gazeteler muhalefeti eleştirirken Cumhuriyet gazetesi muhalefet yanlı tutum almıştır (Gülmez ve Aşık, 2014:75). Basın ve iktidar arasındaki ilişkilere baktığımız zaman 1954'e kadar basına pozitif bir yaklaşım olurken, 1954 den sonra savaşın bitmesi, dünyada tarım ürünlerine duyulan ihtiyacın azalması ve bununla birlikte ekonomik sıkıntıların yaşanması iktidarın basına yaklaşımını da değiştirmiştir. Özellikle 18 Nisan 1960'da kurulan Tahkikat Komisyon'u ile bütün siyasi partilerin faaliyetlerin faaliyetlerini

durdurması, basının da iktidarın görev ve yetkileri ile ilgili her türlü resim ve yazının yasaklanması basında büyük tepki çekmiştir (Önder, 2014:285).

DP'nin iktidar olduğu ilk beş yıllık dönemde diğer toplumsal alanda olduğu gibi üniversiteler ve akademisyenler karşısında da olumsuz bir tutum görülmemektedir (Doğan, 2018:301). İktidarın sonraki beş yılında akademisyenler, üniversiteler ve öğrenciler arasındaki gerginlikler darbeye giden süreçte devam etmiş ve darbe üzerinde etkili bir faktör olmuştur. Darbenin yapıldığı dönemde Türkiye'de yedi üniversite vardı ve özellikle Ankara ve İstanbul'da akademisyenlerin darbeyi desteklediği görülmektedir.

27 Mayıs 1960 darbesinin yapılmasında dini faktörlerinde etkili bir rol oynadığını görüyoruz. Demokrat partinin dini gruplarla ittifak içinde olduğu yönünde bazı kesimlerde rahatsızlık uyanmış, laikliğin korunması yönünde de darbenin yapılması haklı gerekçelere dayandırılmıştır. Aynı durum 1980 darbesinde tam tersi bir nitelik kazanacak ve İslami değerleri darbenin meşru aracı olarak kullanacaklardır. Bir nevi yapılan yanlışlar, dini bir kamuflaj ile örtülmeye çalışılacaktır.

CHP iktidarında, jandarmanın kırsal kesim üzerindeki baskısından şikâyet eden DP, kendi iktidarında bunu ağırlıklı olarak üniversite ve aydın kesim üzerinde bir baskıya dönüştürmüştür (Keskin, 2012: 122-123;akt.Duman,2018:301) Darbeden sonraki sürece baktığımız zaman, Cemal Gürsel'lin kurulan İnkılap Mahkemeleri ile darbeden önce geçmişe yönelik kürt aktivistlerin yargılanması ve Sivas'ta faaliyet göstermesi için demokratik olmayan bir tavır sergilemiştir. Çünkü karar merci hükümet idi ve MBK tarafından onaylanması gerekiyordu (Koçak, 2017:64).

### 1.4. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin Küresel Boyutu

Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı ile yakınlaşma çabası ve özellikle Amerika ile yakınlaşma içerisinde olmuştur. NATO 1949'da kurulduktan sonra Türkiye Sovyet tehdidi karşısında NATO'ya girmeye çalışmaları yapmıştır. Bu bağlamda gerek muhalefet gere asker kanadında eleştirilen Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi de NATO'ya üye olma amacı içermiştir. Fakat Kore'ye asker gönderdikten sonra da Türkiye hemen NATO'ya üye olamamıştır. 18 Şubat 1952 yılında Nato'ya üye olduktan sonra 27 Mayıs 1960'da gerçekleşen bu darbenin ABD desteği almadan yapması zordur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet Rusya tehdidi üzerine Türkiye batı yanlısı bir politika izlemeye başlamıştır. Truman ve Marshall yardımlarıyla batı bloğunun egemen ülkesi ABD ile yakın ilişkiler kurulmuştur. DP iktidara geldikten sonra bu ilişkilerin güçlenmesine özen gösterilmiştir. Bu ilişkilerde asıl dönüm noktası NATO olmuştur. Türkiye'nin NATO üyeliği sonrasında ABD'nin askeri destekleri neticesinde ilişkiler güçlenmişti (Akça ve Kıyanç, 2018:544). NATO üyeliği ve sonrasında Türkiye ABD yardımlarının devamlılığı için, ABD ile ilişkilerini daha uysal tutmaya çalışmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ve Sovyet Rusya gerilimi, soğuk savaş döneminde dünya iki kutuplu bir yapıya itmeye zorlanmıştı. Bu süreçte Türkiye Sovyet Rusya tehdidine karşılık Batı yanlısı bir tutum sergilemiştir.

Darbeden sonra dış işleri bakanlığına ABD'den 40-50 telefon gelmesi, alınacak her karardan yurt dışının da bağlantılı olduğunu göstermektedir (Koçak, 2017:67). Darbeye giden süreçte CIA'nın doğrudan müdahalesi görülmemiş fakat genel tavır ve tepkilerden bağlantısı olduğu düşüncesi oluşmaktadır. O dönemde CIA'nın oluşturduğu raporlardan, küresel boyutta darbenin arka planını görebiliyoruz. Ayrıca hem Avrupa hem de dünya basını da bu darbeyi diktatörlüğe karşı kazanılmış bir zafer algısı oluşturuyordu.

SONUÇ

Ortadoğu ülkelerinde askeri darbeler sık sık olmakla birlikte, Türkiye'de de Cumhuriyetin kuruluşundan sonra birçok darbe olmuştur. Bu darbelerden ilki 27 Mayıs 1960 darbesidir. 27 Mayıs 1960 darbesini anlamak aslında Türkiye'deki darbeci mantığı ve oluşum temellerinin yapıtaşlarını anlamaktır. Bu darbenin hazırlık alt yapısı 1950 yılı öncesine dayanmaktadır. Sosyolojik bir yaklaşımla darbenin arka planına baktığımız zaman, tüm darbeler gibi 27 Mayıs 1960 darbesinin de oluşum nedeni tek bir toplumsal faktör değildir. Sivil kanadın asker ile uyumsuzluğu, ekonomik sıkıntılar ile birleştiğinde, mevcut iktidarın önlem amaçlı başvurduğu yöntemlerin hem darbenin meşruluğunu kazandırmak için hem de propaganda aracı olarak kullanmak için sebep olduğu görülmüştür. Muhalefetin asker kanadını ve darbeyi desteklemesi de darbeyi kolaylaştırmıştır. Halk nezdinde baktığımız zaman dönemin imkânlarının radyo ve gazete ile sınırlı olması belki de ülke çapında halktan gelecek tepkiyi azaltmıştır. 27 Mayıs 1960 darbesini tek bir sebebe bağlayamayız. Hem askeri hem de sivil kanatta eleştirilebilecek tavır tutumlar oluşmuştur ayrıca küresel ölçekte de darbenin lehine olan yaklaşım da bu darbenin gerçekleşmesini kolaylaştırmıştır.

**KAYNAKLAR**

**AKÇA, B&KIYANÇ**,S(2018)."CIA ve 27 Mayıs 1960 Darbesi", Tarih Okulu Dergisi, 11(36): 528-564.

**AKINCI, A**(2014)."Türkiye'nin Darbe Geleneği:1960ve 1971 Müdahaleleri", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 9(1): 55-72.

**DUMAN, D**(2018)."27 Mayıs Hükümet Darbesi ve Dönemin Akademisyenlerinin Darbe Karşısındaki Tutumları", International Journal of Social Science, 1(73): 299-314.

**GÜLMEZ N, AŞIK S** (2014)."27 Mayıs Sürecinde Havadis Gazetesi", Celal Bayar Üniversitesi Dergisi, 12(3): 796.

**GÜNEY, F** (2018)."1960 Darbesine Giden Süreçte Öğrenci Hareketleri", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, 14(27):181-211.

**KOÇAK, C** (2017)."Darbeler Tarihi",Timaş Yayınları, İstanbul.

**ÖNDER, M** (2014)."1960 Darbesi Sürecinde Akis Dergisi", 2(28):283-306.

**ÖZDAĞ, Ü** (2004)."Menderes Döneminde Ordu- Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs", Boyut Yayın Grubu, İstanbul.

**TANITTIRAN, H** (1992)."1960 Darbesi Üzerine Bir Değerlendirme", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

# KAFKAS ÜNİVERSİTESİ DEVLET KONSERVATUVARI ÖĞRENCİLERİNİN KÜLTÜREL, SANATSAL VE AKADEMİK ETKİNLİKLERE İLİŞKİN MEMNUNİYET DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

**Dr. Sibel POLAT**
Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuarı, Geleneksel Türk Müziği Bölümü

**Dr. Koray İLGAR**

**Yağmur YERLİ**
Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuarı, Geleneksel Türk Müziği Bölümü,
Lisans Öğrencisi

## ÖZET

Bu araştırma; Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Geleneksel Türk Müziği Bölümü 2019-2020 eğitim-öğretim yılı güz döneminde öğrenim gören lisans öğrencilerinin Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuvarı'nın düzenlediği kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklere ilişkin memnuniyet düzeylerinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evrenini, Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuvarı öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Geleneksel Türk Müziği Bölümü Türk Halk Müziği, Türk Sanat Müziği ve Türk Halk Oyunları Ana Sanat Dallarında lisans devresine kayıtlı olan ve 3. ile 4. sınıflardan ulaşılabilen toplam 45 öğrenci oluşmaktadır. Araştırmacılar tarafından öğrencilerin kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklere ilişkin memnuniyet düzeylerinin belirlenmesine yönelik Google Form üzerinden 16 soruluk bir anket oluşturulmuştur. Katılımcılardan bu sorulara beşli (5) Likert Ölçeği kullanılarak kültürel, sanatsal ve akademik etkinlikler hususunda memnuniyet düzeylerine ilişkin yanıtları alınmıştır. Tarama modeli kullanılarak yürütülen betimsel nitelikteki bu araştırma konusunun araştırmacılar tarafından hazırlanan anket çalışması aracılığıyla verileri toplanmış ve elde edilen veriler betimsel analiz yönteminden yararlanılarak yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda, Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Geleneksel Türk Müziği Bölümü'nün Türk Halk Müziği, Türk Sanat Müziği ve Türk Halk Oyunları Anasanat Dallarında 2019-2020 eğitim-öğretim yılı güz döneminde öğrenim gören lisans öğrencilerinin, adı geçen kurum tarafından düzenlenen kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklere ilişkin memnuniyet düzeylerinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuvarı yönetiminin, kendi bünyesinde eğitim gören öğrencilerin mesleki gelişimleri açısından belirleyici ve işlevsel nitelikte olan kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklerin düzenlenmesi konusuna daha fazla yer ve önem vermesi gerektiği düşünülmektedir.

**Anahtar Kelimeler**: Konservatuvar Öğrencileri, Kültürel Etkinlik, Sanatsal Etkinlik Akademik Etkinlik, Memnuniyet Düzeyi.

# AN EXAMINATION OF KAFKAS UNIVERSITY STATE CONSERVATORY STUDENTS' LEVELS OF SATISFACTION WITH REGARD TO CULTURAL, ARTISTIC AND ACADEMIC ACTIVITIES


## ABSTRACT

This study was made with the aim of determining Kafkas University State Conservatory, Traditional Turkish Music Department, 2019-2020 fall semester undergraduate students' levels of satisfaction with regard to cultural, artistic and academic activities organized by Kafkas University State Conservatory. The population of the study consists of Kafkas University State Conservatory students. Also, the sample group of the study consists of 45 students, who could be accessed, in total who are 3rd or 4th year undergraduate students of Traditional Turkish Music Department, Turkish Folk Music, Turkish Classical Music and Turkish Folk Dances Art Majors. A survey form of 16 questions was created by the researchers on Google Form for determining the students' levels of satisfaction with regard to cultural, artistic and academic activities. The answers of the participants about their levels of satisfaction with regard to cultural, artistic and academic activities were received using the five (5) point Likert Scale. The data of the research subject, which is of descriptive quality, was collected using the survey model and the obtained data was interpreted via descriptive analysis method. As a result of the study, it was determined that Kafkas University State Conservatory, Traditional Turkish Music Department, Turkish Folk Music, Turkish Classical Music and Turkish Folk Dances Art Majors, 2019-2020 academic year, fall semester undergraduate students' levels of satisfaction with regard to cultural, artistic and academic activities are low. Within this context, it is concluded that the administration of Kafkas University State Conservatory must give more place and importance to cultural, artistic and academic activities which have significative and functional qualities in terms of the career developments of its own students.


**Key Words:** Conservatory Students, Cultural Activity, Artistic Activity, Academic Activity, Level of Satisfaction.

## GİRİŞ

"Üniversiteler, kendisine belirleyeceği misyona yönelik fonksiyonlarını yerine getirirken; uzun vadeli amaçların, kısa/orta vadeli hedeflerin ve bunlarla uyumlu uygulamaların belirleneceği bir stratejik plan eşliğinde çalışması gerekli olacaktır. Üniversitenin, belirleyeceği misyonunu ve stratejik planını; akademik/idari personeli, öğrencisi, yerel/bölgesel halkı ve yerel yönetimiyle paylaşması ve bu yönde ortak inanç oluşturması önemlidir. Hazırlanacak stratejik plan, ilgili üniversitenin yerel/bölgesel kaynaklarını, öncü sektörlerini dikkate alarak üniversitenin diğer üniversitelerden özel amaçları itibariyle farklığını ortaya koymalıdır. Ayrıca iç paydaşlarının (üniversite yönetimi, idari/akademik personel ve öğrenciler) belirlenen misyon istikametinde çalışma ve misyonu benimseme

bilinci kazanmaları için, misyonun oluşturulmasında onların da tartışmalara katılması ve görüşlerinin alınması çok önemlidir" (Yıldız, 2016: 71, 72).

Öğrenci görüşleri yeteri kadar nitelikli eğitim verilip verilmediğinin yanı sıra, yeteri kadar kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklerin yapılıp yapılmadığı, yapılan bu etkinliklerin niteliği ya da gelecekte karşı karşıya kalacakları iş dünyasına katkısını değerlendirmede muhakkak tek bilgi kaynağı olmamakla birlikte önemli derecede yararlı bilgiler sağlayacağı ve öğretimin ya da kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklerin öğrenciler tarafından değerlendirilmesinin diğer pek çok gösterge kadar geçerli ve güvenilir olması açısından başvurulması gereken önemli kaynaklardandır.

"Çünkü öğrenciler bu sürecin doğrudan alıcısı ve yararlanıcısı konumundadır. Bu nedenle eğitimi değerlendirme, öğrenmenin/öğretimin niteliğini ve etkinliklerden memnuniyet düzeyini belirleme amacıyla hizmetlerden yararlananların görüşlerine dayalı olarak etkililik ve verimliliğini ispat etmeye yönelen üniversiteler için bu tür değerlendirmeler önemli bir veri kaynağıdır. Bu durumun, son yıllarda kalite geliştirme çalışmalarına hız vermiş olan tüm Üniversiteler için de önemli olduğu ve bu çalışmanın eğitim sürecine ilişkin bilgi edinilmesine dayalı olarak yapılacak olan iyileştirme çalışmalarına önemli derecede katkı sağlayacağı düşünülmektedir" (Ekinci ve Burgaz, 2007: 122).

Bu çalışma, Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Geleneksel Türk Müziği Bölümü'nün, 2019-2020 eğitim-öğretim yılı güz döneminde öğrenim gören lisans öğrencilerinin adı geçen kurumun düzenlediği kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklere ilişkin memnuniyet düzeylerinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evrenini, Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuvarı öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Geleneksel Türk Müziği Bölümü Türk Halk Müziği (3. Sınıf: 13 öğrenci, 4. Sınıf: 35 öğrenci), Türk Sanat Müziği (3. Sınıf: 7 öğrenci, 4. Sınıf: 14 öğrenci) ve Türk Halk Oyunları (3. Sınıf: 13 öğrenci, 4. Sınıf: 17 öğrenci) Anasanat Dallarında lisans devresine kayıtlı olan ve 3. ile 4. sınıflardan ulaşılabilen 45 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmacılar tarafından öğrencilerin kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklere ilişkin memnuniyet düzeylerinin belirlenmesine yönelik Google Form üzerinden 16 soruluk bir anket oluşturulmuştur. Söz konusu ankete yönelik hazırlanan sorular aşağıdaki gibidir:

1. KAÜ Devlet Konservatuvarı'nın bilim ve sanat çevrelerinde tanıtılması amacıyla ulusal alanda yeterince kültürel etkinlik düzenleniyor mu?

2. KAÜ Devlet Konservatuvarı'nın bilim ve sanat çevrelerinde tanıtılması amacıyla ulusal alanda yeterince sanatsal etkinlik düzenleniyor mu?

3. KAÜ Devlet Konservatuvarı'nın bilim ve sanat çevrelerinde tanıtılması amacıyla ulusal alanda yeterince akademik etkinlik düzenleniyor mu?

4. KAÜ Devlet Konservatuvarı'nın bilim ve sanat çevrelerinde tanıtılması amacıyla uluslararası alanda yeterince kültürel etkinlik düzenleniyor mu?

5. KAÜ Devlet Konservatuvarı'nın bilim ve sanat çevrelerinde tanıtılması amacıyla uluslararası alanda yeterince sanatsal etkinlik düzenleniyor mu?

6. KAÜ Devlet Konservatuvarı'nın bilim ve sanat çevrelerinde tanıtılması amacıyla uluslararası alanda yeterince akademik etkinlik düzenleniyor mu?
7. KAÜ Devlet Konservatuvarı tarafından lisans öğrencilerinin iş dünyasını tanımalarına yönelik kültürel etkinlikler düzenleniyor mu?
8. KAÜ Devlet Konservatuvarı tarafından lisans öğrencilerinin iş dünyasını tanımalarına yönelik sanatsal etkinlikler düzenleniyor mu?
9. KAÜ Devlet Konservatuvarı tarafından lisans öğrencilerinin iş dünyasını tanımalarına yönelik akademik etkinlikler düzenleniyor mu?
10. KAÜ Devlet Konservatuvarı tarafından Panel, Seminer ve Konferans gibi yeterli sayıda akademik etkinlik düzenleniyor mu?
11. KAÜ Devlet Konservatuvarı'nın Kültürel etkinliklerine ilişkin memnuniyet düzeyiniz nedir?
12. KAÜ Devlet Konservatuvarı'nın Sanatsal etkinliklerine ilişkin memnuniyet düzeyiniz nedir?
13. KAÜ Devlet Konservatuvarı'nın Akademik etkinliklerine ilişkin memnuniyet düzeyiniz nedir?
14. KAÜ Devlet Konservatuvarı öğrencileri olarak düzenlenen kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklerin kalitesine ilişkin memnuniyet düzeyiniz nedir?
15. KAÜ Devlet Konservatuvarı öğrencileri olarak düzenlenen kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklerin niteliğine ilişkin memnuniyet düzeyiniz nedir?
16. KAÜ Devlet Konservatuvarı öğrencileri olarak düzenlenen kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklerin mesleki gelişiminize katkısı açısından memnuniyet düzeyiniz nedir?

Bu çalışma kapsamında, Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuvarı'nın Geleneksel Türk Müziği Bölümü'nün Türk Halk Müziği, Türk Sanat Müziği ve Türk Halk Oyunları Anasanat Dallarında lisans düzeyinde 3. ve 4. sınıflarda öğrenimine devam etmekte olan öğrencilerin adı geçen kurum tarafından düzenlenen kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklere ilişkin memnuniyet düzeylerinin belirlenmesi amacıyla anket uygulaması yapılmıştır. Araştırmacılar tarafından hazırlanan anket soruları aracılığı ile Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuvarı'nda eğitim gören öğrencilerin bu kurum tarafından gerçekleştirilen kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklere ilişkin memnuniyet düzeyleri tespit edilmiş ve sonrasında da analiz edilerek yorumlanmıştır.

Beşli (5) Likert ölçeği kullanılarak hazırlanan anket sorularına, düzenlenen kültürel, sanatsal ve akademik etkinlikler konusundaki memnuniyet düzeylerine ilişkin katılımcıların yanıtları alınmıştır. Tarama modeli kullanılarak yürütülen betimsel nitelikteki bu araştırma konusu kapsamında Google Form üzerinden oluşturulan anket aracılığıyla veriler toplanmış ve elde

edilen bulgular betimsel analiz yönteminden yararlanılarak yorumlanmıştır. Araştırma verilerinin elde edilmesinde SPSS 25 adlı istatistik programı kullanılmıştır. Çalışma doğrultusunda yapılan SPSS güvenilirlik analizi (Reliability Statistics Cronbach's Alpha) sonucunun 0.94 gibi bir değer ile yüksek derecede güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda, Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Geleneksel Türk Müziği Bölümü'nün Türk Halk Müziği, Türk Sanat Müziği ve Türk Halk Oyunları Anasanat Dallarında 2019-2020 eğitim-öğretim yılı güz döneminde öğrenim gören lisans öğrencilerinin, adı geçen kurum tarafından düzenlenen kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklere ilişkin memnuniyet düzeylerinin düşük olduğu, söz konusu öğrencilerin anket sorularına verdikleri cevaplar aracılığıyla belirlenmiştir.

## 1. ÜNİVERSİTELERİN ÖĞRENCİLERE KARŞI TAŞIDIKLARI SORUMLULUK BİLİNCİ KAPSAMINDA DÜZENLEDİKLERİ KÜLTÜREL, SANATSAL VE AKADEMİK ETKİNLİKLERİN ÖNEMİ

Üniversiteler topluma karşı sorumluluk taşıyan kurumlardır. Bu kurumlar bünyelerinde donanımlı bireylerin yetiştirilmesi amacıyla verdikleri eğitim-öğretimin yanı sıra, bireylerin mesleki gelişimlerine önemli ölçüde katkı sağlayacak çeşitli etkinliklerin (kültürel, sanatsal ve akademik) gerçekleştirilmesine de özen gösterilmelidirler. Ayrıca öğrencilerin mesleki beklentilerinin karşılanması gereken ilgili öğrenim süresi boyunca, konservatuvar kapsamında gerçekleştirilen kültürel, sanatsal ve akademik etkinlikler ile ideallerindeki konservatuvarda öğrenim gördüklerini düşünen, memnuniyet düzeyi yüksek ve mesleki yeterlilikleri sayesinde yüksek bir özgüvene sahip bireylerin yetiştirilmesi çok ciddi ve hassas bir meseledir. Bu bağlamda, öğrencilerin düzenlenen etkinliklere ilişkin memnuniyet düzeylerinin tespiti de oldukça önemlidir. Tüm üniversitelerde olduğu gibi KAÜ Devlet Konservatuvarı'nın da bilim ve sanat çevrelerinde tanıtılması amacıyla ulusal ve uluslararası alanda yeterli sayıda kültürel, sanatsal ve akademik etkinlik düzenlenmesi, lisans öğrencilerinin mezuniyet sonrasında mesleki anlamda giriş yapacakları iş dünyasını öncesinden tanımalarına imkân ve katkı sağlayacak nitelikte kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklerin gerçekleştirilmesi ve ayrıca panel, seminer ve konferans gibi çeşitli akademik toplantıların da düzenlenmesi bu anlamda oldukça gerekli ve elzemdir.

Bilgi paylaşımının yapıldığı ve yararlı ürünlerin ortaya konulduğu kurumlar olan üniversiteler, ulusal ve uluslararası platformda kendilerini tanıtmaları ve gelecekte katılacakları iş dünyasının öğrencilere tanıtılması amacıyla gerekli akademik toplantıların, araştırmaların ve projelerin yapılmasını teşvik etmeli ve bu anlamda üzerlerine düşen görevi itinayla yerine getirmelidirler. Böylelikle, öğrencilere gelecekte birer üyesi olacakları çeşitli iş alanlarının kendilerine tanıtılması, hedefleri doğrultusunda daha kararlı ve bilinçli bireylerin yetiştirilmesine de olanak sağlayacaktır.

Konservatuvarların alanında başarılı ve yetkin icracılar yetiştirmesi, bu kurumların düzenledikleri kültürel, sanatsal ve akademik etkinlikler aracılığıyla öğrencilere kendilerini mesleki olarak ifade edebilecekleri ortamların sağlanması, sanatçı ya da akademisyen adayı öğrenciler için bir nevi laboratuvar konumunda olan sahnelerde icra ettikleri sanata yönelik

birçok şeyi deneyimleme olanağı yaratması, bireyler için mesleki açıdan çok işlevsel ve yararlı bir uygulama olacaktır.

Hüseyin Akbulut, kültür ve sanat kavramlarının insanların yaşamındaki belirleyici etkinliği ile dünya toplumları üzerindeki işlevini şu ifadeleriyle açıklık getirmiştir:

"Kültür ve onun kapsamındaki yaratıcı çalışmalar bütünü olan sanat, sanıldığı gibi yalnızca yaşantımızı dekore eden bir gereç değildir. Bu toplumsal alanın insan için merkezi bir konumu vardır. Kültür/sanat, ruhsal gelişimimizi, duygu ve düşünce biçimimizi değiştiren merkezi bir alandır. Bu işleviyle kültür ve sanat, bizim dünyayı algılama biçimimizi, birbirimizle ilişkilenme biçimimizi, birbirimizi sevme biçimimizi geliştiren yaşamsal bir alandır. Toplumlar sahip olduğu kültür değerleriyle kimlik kazanır. Kültürü, bu anlamda toplumu var eden, onu geleceğe taşıyan değerler bütünü olarak görmek durumundayız. Toplumda bireyler arasında dayanışma ve bütünleşme, ancak ortak değerlerine sahip olunduğunda ve bu değerler paylaşıldığında gerçekleşir" (Akbulut, 2013: 366).

Akbulut'un açıklamaları doğrultusunda, kültür ve sanat olgularının insan toplulukları arasında yaygınlaşmasında, kökleşmesinde, bir eğitim geleneği haline gelmesinde ve de insanlar tarafından bir nevi toplumsal değerler bütünü olarak görülüp benimsenmesinde ciddi anlamda belirleyici bir işleve sahip olan en önemli kurumlar arasında üniversitelerin başı çektiği söylenebilir.

Naralan ve Kaleli'ye (2012: 1) göre; "Üniversiteler, kuruldukları bölgelerin kalkınmalarını gerçekleştirmede itici güç olma misyonunu üstlenmelerinin yanı sıra, evrensel amaçları doğrultusunda sadece bulundukları yörede yaşayanlara hitap etmemekte, ülkenin dört bir yanından, hatta yurt dışından gelenlere de kucak açmaktadırlar."

Verilen bu bilgiden yola çıkıldığında, kuruldukları bölgenin gelişiminde ve kalkınmasında önemli bir etkiye sahip olan üniversitelerin, yer aldıkları şehirlerde yaşayan insanların yanı sıra, iyi bir eğitim almak amacıyla yurt dışından gelen pek çok insana da kendilerini mesleki anlamda geliştirme imkânı sağladıkları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda da üniversitelerin kültürel ve sanatsal anlamda eğitim alarak geleceğe yönelik mesleki etkinliklerde bulunmak isteyen insanlar için de önemli bir başvuru merkezi olduklarını belirtmek mümkündür.

Dinçer'e (1998) göre, misyon ifadesi özel işletmeler açısından amaç, strateji, değerler ve davranış standartları gibi dört öğeyi içermelidir. Üniversite misyonu açısından bu ögelerin açıklanması, ele alınan örnek kapsamında şöyle vurgulanabilir:

- Üniversitenin misyon-amacı; üniversitenin bilinen üç genel görevini ifa ederken, yerel sorunlar ve onların çözümüne öncelik verilmeli;

- Üniversitenin misyon-stratejisi; yerel/bölgesel kaynaklar değerlendirilerek üretilecek ürünlerin ulusal/uluslararası piyasalarda rekabet edebilmesine katkıda bulunmalı;

- Üniversitenin misyon-değerleri; üniversite iç paydaşlarının birlikte oluşturdukları misyonun doğruluğuna inanmaları sağlanmalı ve bunun dinamik tutulması için gerekli sinerji yaratılmalı;

- Üniversitenin misyon-davranış standartları; iç ve dış (yerel yönetim, yerel STK'lar) paydaşlarla stratejik plana göre hazırlanacak yıllık çalışma programları ve yılsonu etkinlik raporları birlikte değerlendirilmeli, tartışılmalı ve böylece başarmanın mutluluğunun paylaşılması sağlanmalı. Söz konusu dört öğe oluşturulurken, ilgili üniversitenin kurulduğu ilin/bölgenin doğal kaynakları/şartları, kültürel değerleri, beşeri sermayesi, fiziki/teknik sermayesi ve komşu illerle yaratılabilecek üretim birliktelik potansiyeli, üniversitenin gelişme olanakları ve benzer diğer üretim verimliliğini, pazar olanaklarını etkileyecek faktörler dikkate alınacaktır. Ayrıca oluşturulacak üniversite misyonunun yukarıda açıklanan dört öğesini destekleyecek şekilde "misyon değerlerinin/ilkelerinin" yazılı olarak geliştirilmesi, misyon uygulamalarından başarılı sonuçlar alınmasını kolaylaştıracaktır (Dinçer, 1998'den Akt. Yıldız, 2016: 71, 72).

"Üniversitelerin bilimsel katkısı ile birlikte toplumun kullanımına sundukları bilgi altyapısı, araştırma çıktılarının sosyo-ekonomik değere dönüştürülmesi ve mezunlar aracılığıyla yaptıkları bilgi transferi, yetiştirdikleri araştırmacıların sanayiye katkıları ve çevrelerinde yarattıkları inovasyon sistemleri düşünüldüğünde; araştırma üniversitelerinin sadece ekonomiye yaptığı katkının kendilerine verilen mali destekten çok daha yüksek olduğu açıktır. Araştırma üniversitelerinin, toplumsal sorunların çözümüne yönelik katkılarının, ölçümü zor da olsa, daha da büyük değer taşıdığı bilinmektedir. Bu üniversitelerin, dünyadaki diğer saygın üniversitelerle kurdukları işbirlikleri sayesinde geliştirdikleri bilgi ve yetenek birikimi ve edindikleri uluslararası tanınırlık ülkeler için önemli kazanım ve prestij kaynağı olmaktadır" (TAÜG, 2016: 1-4).

"Bilime dayalı bilginin oluşturulduğu, geliştirildiği ve bunları kullanabilecek bireylerin yetiştirildiği eğitim-öğretim kurumları olan üniversiteler, temel bilimsel ve uygulamalı araştırmalar ile yeni kavramların meydana gelmesine öncülük ederler. Bir ülkenin bilimsel ve teknolojik araştırma-geliştirme sistemi içinde en önemli yeri olan üniversiteler, ayrıca ülkenin ekonomik, sosyal yönden büyüme ve gelişmesine de doğrudan etki ederler. Üniversitelerin söz konusu etkileri; insan kaynağının geliştirilmesi, ekonomik politikaların analizi ve araştırılması, ekonomik gelişme için danışmanlık yapılması, sahip oldukları bilgi ağının teknik asistanlık yoluyla sanayiye aktarılması, yeni bilgiler için sürekli bir araştırma ortamına sahip bulunulması şeklindedir" (Naralan ve Kaleli, 2012: 2).

Üniversiteler, bireylerin becerilerini ve yeteneklerini geliştirmelerine olanak sağlayan, çeşitli değişkenler ve etkenler doğrultusunda birçok yeniliğin ortaya koyulduğu ve gelecekte topluma yararlı olacak donanımlı insanların yetiştirildiği ciddi kurumlardır. Yine üniversitelerin bünyesinde hizmet veren ve eğitim açısından özel yetenek ve beceri gerektiren konservatuvarlar ise sanat alanında geleceğe yön verecek nitelikli bireylerin yetiştirildiği birimlerdir. Konservatuvarlarda sanatsal anlamda donanımlı, başarılı ve özgüven açısından kendisini yetiştirmiş öğrencilerin iyi bir şekilde eğitilerek mesleki olarak geleceğe

hazırlanması çok önemli bir konudur. Ayrıca bu öğrencilerin kendilerini sanatları ile ifade edebilecekleri uygun alanlarla birlikte gerekli ortamların da yaratılması, onların kültürel, sanatsal ve akademik gelişimine önemli katkılar sağlayacaktır. Bu kurumlarda verilen sanat eğitiminin yanı sıra, öğrencileri iş dünyasına hazırlayacak ve sosyalleşmelerini sağlayacak çeşitli alanların oluşturulması da mesleki anlamda çok önemli bir unsur olarak kendisini göstermektedir. Üniversitelerin bünyesinde düzenlenecek olan çeşitli akademik toplantılar sayesinde öğrencilerin kendi sanatsal ya da bilimsel alanları kapsamında neler yapıldığını ve bu anlamda nelere ihtiyaç duyulduğunu bizzat deneyimleyip öğrenmelerini sağlayarak daha bilinçli, donanımlı ve kendi mesleki geleceğine bilimin gereksinim duyduğu alanlar doğrultusunda yön verebilecek nitelikte vizyon ve misyon sahibi öğrencilerin yetiştirilmesinin önü açılacaktır. Bu bağlamda, öğrenciler açısından ilgi ve merak uyandıracak nitelikteki kültürel, bilimsel ve mesleki etkinliklerin gerçekleştirilmesinin, onların alanlarına yönelik eğitime ve öğrenmeye ilişkin motivasyonlarının artması konusunda son derece olumlu bir etkiye ve işleve sahip olacağı söylenebilir. Dolayısıyla da öğrencilerin bu anlamdaki motivasyonlarının yükseltilmesine olumlu katkı sağlayacak düzeydeki etkinliklerin, bireylerin başarı düzeylerinin artmasında da kayda değer şekilde rol oynayacağını öngörmek mümkündür.

"Motivasyon; insanı olumlu ya da olumsuz bazı eylemlere sürükleyen ve bireyin gerçekleştirmek istediği isteklerine ulaşmasını sağlayarak tatmin olmasına katkıda bulunan güçtür. Motivasyon ile başarı doğru orantılıdır. Motivasyonu yüksek olan bireylerin kapasite ve performansı yüksektir. Bu bireyler daha verimli ve başarılıdır (Sevinç, 2015: 944-945). Motivasyon kişisel bir değerdir. Kişinin beklentisi ve ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmektedir (Erdem, 1998: 53). Kişinin beklenti ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak onların motivasyonunu arttırmak için bazı kaynaklara başvurmak gerekir. Motivasyonu arttıran bu kaynaklar; cesaretlendirme, yaratıcılık becerilerinin ortaya çıkarılmasını sağlama, başarı karşısında ödül ve teşvik etme, beğenilme ve takdir edilmedir" (Gömleksiz ve Serhatlıoğlu, 2013: 101'den Akt. Kulualp ve Erol, 2018: 1594).

Kulualp ve Erol (2018) tarafından gerçekleştirilen "Üniversite Öğrencilerinin Motivasyonunda Sosyal Etkinliklerin Önemi" başlıklı makale çalışmasında, öğrencilerin sosyal etkinlik tutumlarının onların motivasyonları üzerindeki etkisi, 395 üniversite öğrencisinden anket yöntemiyle elde edilen veriler aracılığıyla belirlenmiş, araştırma bulguları sonucunda, öğrencilerin sosyal etkinliklere yönelik tutumlarının onların motivasyon düzeyleri üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, sosyal etkinliklere yönelik olumlu tutumlar ile içsel motivasyon düzeyleri ve özdeşleşmiş dışsal motivasyon düzeyleri arasında ve sosyal etkinliklere yönelik olumsuz tutumlar ile içe yansıtılmış dışsal motivasyon düzeyi, motivasyonsuzluk düzeyi ve özdeşleşmiş dışsal motivasyon düzeyi arasında anlamlı ve olumlu yönde bir ilişkinin bulunduğu da tespit edilmiştir. Adı geçen çalışma, alanıyla ilgili literatüre sağladığı katkının yanı sıra, eğitim sisteminin kalitesinin artırılmasında önemli bir unsur olan motive edici araçlara dikkat çekmesi açısından da uygulamaya katkı sağlamaktadır. Araştırma sonuçları, okul yöneticilerinin düzenledikleri sosyal etkinliklerin öğrencilerinin başarısını arttırması nedeniyle uzun vadede okullarını tercih edilen, takdir gören, okul akademik başarı

sıralamalarında kendi okullarını ön sıraya yükselten bir etken olduğunu göstermiştir (Kulualp, Erol, 2018: 1592).

Bu çalışmanın konusuyla ilgili olarak yukarıda atıfta bulunulan çeşitli akademik çalışmaların ortaya koydukları sonuçlardan da hareketle; konservatuvar öğrencilerinin öğrenim süreçleri boyunca alacakları sanat eğitiminin ve sahip olacakları sanatsal donanımın yanı sıra, söz konusu kurumlar tarafından organize edilecek olan bir takım kültürel, sanatsal, bilimsel ve akademik etkinliklerle de desteklenmelerinin, gelecekte onların kendi alanları doğrultusunda mesleki açıdan daha yenilikçi, daha yaratıcı, daha kaliteli, daha ciddi ve daha yararlı ürünler ile çalışmalar ortaya koyacak kapasitede başarılı, donanımlı ve nitelikli bireyler olarak yetiştirilmelerinde son derece belirleyici ve etkili olacağı söylenebilir.

Bu çalışma, Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuvarı'nda eğitim gören öğrencilerin, adı geçen kurum tarafından düzenlenen kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklere ilişkin memnuniyet düzeylerini belirlemek, öğrencilerin bu alanlara yönelik eksik yönlerini ortaya koymak ve dolayısıyla söz konusu eksikliklerin giderilerek konservatuvar kapsamında organize edilen bu etkinliklerin yapılarının iyileştirilip kalitelerinin de yükseltilebilmesi adına bir takım önerilerde bulunmak amacıyla yapılmıştır.

Bilgi paylaşımının interaktif bir şekilde gerçekleştirildiği kurumlar olan üniversitelerin, ulusal ve uluslararası platformda tanıtılmaları amacıyla gerekli olan bilimsel ve akademik araştırmaların ve projelerin yapılmasına, öğrenciye ve aynı zamanda evrene ve topluma karşı da sorumlulukları olan üniversiteler tarafından nitelikli disiplinlerarası çalışmaların ortaya koyulmasına destek verilmesi, bireylerin öğrenim gördükleri alanlara yönelik edinecekleri mesleki ve bilişsel gelişimleri, yeterlilikleri, nitelikleri ve donanımları açısından çok önemlidir.

Tüm dünyada önemli bir konuma ve saygınlığa sahip olan üniversitelerin, her şehirde ve her ülkede aynı ekonomik kaynaklara, aynı teknolojik imkânlara, aynı kalitede akademik personele ya da öğrenciye sahip olmadığı kabul edilmesi gereken bir gerçektir. Mevcut kaynakları, akademik personeli ve öğrenci kitlesi ile üniversitelerin akademik ve bilimsel niteliğinin rutin olarak denetlenip sorgulanması ve araştırılması; her birimin sorgulanabilir düzeyde olması, kurum bazındaki olası problemlere karşı yaratıcı, etkili ve kalıcı nitelikte çözümler bulunması, akademik açıdan nasıl daha iyi ve nitelikli üretim yapılabileceği ya da nasıl daha verimli ve etkili bir eğitim sistemi geliştirilebileceği konusunda üniversitelerde öğrenim gören öğrencilerin düşünce ve önerilerinden yararlanmak, öğrencilerin eğitim gördükleri üniversitelerin genel durumuna ilişkin memnuniyet ve beklenti düzeylerini ortaya koymak ve üniversiteler dâhilinde yapılacak kalite-kontrol ve iyileştirme çalışmaları ve çeşitli revizyonlar aracılığıyla öğrencilerin takdirini ve güvenini kazanmak, söz konusu bu kurumlar ve bünyelerindeki birimlerinin sürekliliği adına çok büyük bir önem arz etmektedir. Üniversiteler tarafından öğrencilerin beklentilerinin karşılanması ve bu anlamda da memnuniyetlerinin sağlaması, onların kültürel, sanatsal ve akademik üretkenliğe yönelik motivasyonlarını arttıracak ve eğitim-öğrenim süreçlerini daha mutlu, kaliteli ve verimli bir şekilde sürdürerek tamamlamalarına yardımcı olacaktır. Kendilerini diğer üniversite mezunları ile kıyaslayarak hâlihazırda eğitim aldıkları üniversitenin kendilerine sağladığı

çeşitli olanaklar doğrultusunda mutlu ya da mutsuz bireylerin de ortaya çıkacağı muhakkaktır. Bu nedenle, öğrenim görmekte oldukları kültürel, sanatsal ve akademik alana yönelik daha bilinçli, bilgili, donanımlı ve mutlu, aldıkları eğitimin içeriği ile kalitesinden de yeterince memnun ve tatmin olan başarılı ve nitelikli mezunların verilmesine olanak sağlamak üniversitelerin başlıca görevidir.

"Birçok alanda süregiden rekabette önemli bir unsur haline gelen kalite kavramı "kalite, müşterinin istediğidir" biçiminde tanımlanmaya başlandığından bu yana üniversiteler hizmetlerinin ve ürünlerinin alıcısı ya da yararlanıcısı konumunda olan grupları daha çok dikkate alır duruma gelmişlerdir (Srikanthan ve Dalrymple, 2002: 218). Bu gruplardan biri de üniversitelerin hâlihazırdaki ve gelecekteki öğrencileridir. Eğitim hizmetlerinin alıcısı konumundaki öğrencilerin daha kaliteli eğitim veren üniversiteleri tercih edecekleri varsayılmaktadır. Bunun nedeni kaliteli eğitim hizmeti veren üniversitelerin, mezunlarının nitelikleri ile iş piyasası arasında ussal bir denge kurmaları ve bunun sonucunda da bu okulların mezunlarının daha kolay istihdam edilebilmeleridir (Willinsky, 2005: 101). Öğrencilerin üniversitenin sağladığı eğitim hizmetlerine ilişkin görüşleri yukarıda sözü edilen boyutlara ilişkin davranışların niteliğini sorgulayan "öğrenci memnuniyeti" araştırmaları yoluyla elde edilmektedir. Bu çalışmalar hem öğrencilerin hangi konuları önemli gördüğünü hem de bu konulardaki memnuniyet düzeylerini ortaya koymaktadır" (Palihawadana ve Holmes, 1999: 42'den Akt. Ekinci, Burgaz, 2007: 121, 122)

## 2. BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde, KAÜ Devlet Konservatuvarı'nın Geleneksel Türk Müziği Bölümü kapsamındaki Türk Halk Müziği, Türk Sanat Müziği ve Türk Halk Oyunları Anasanat Dallarının lisans devresine kayıtlı olan ve 3. ile 4. sınıflardan ulaşılabilen toplam 45 öğrencinin, adı geçen kurumca düzenlenen kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklere yönelik memnuniyet düzeyleriyle ilgili olarak kendilerine yöneltilen anket sorularına verdikleri cevaplar değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, söz konusu öğrencilerin anket sorularına verdikleri cevaplar istatistik veriler halinde de sunulmuş ve analiz edilmiştir. Son olarak, katılımcıların anket sorularına yönelik verdikleri cevaplardan elde edilen istatistik veriler ilgili maddeler halinde bulgulara dönüştürülerek yorumlanmıştır.

### 2. 1. Deskriptif İstatistikler

Bu başlık kapsamında, Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuvarı tarafından düzenlenen kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklere ilişkin memnuniyet düzeyleri hakkında görüşleri alınan 45 katılımcı öğrencinin hazırlanan anket dâhilindeki 16 adet soruya verdikleri cevap niteliğindeki veriler, deskriptif (betimsel) istatistik bulgulara dönüştürülerek analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

#### 2.1.1. Cinsiyetlerine Göre Öğrencilerin Dağılımı

Bu soruya cevap veren 45 öğrencinin % 71.1'inin erkek, % 28.9'unun ise kız olduğu tespit edilmiştir. Ankete katılan öğrencilerin içinde erkeklerin sayıca çoğunlukta, kızların ise azınlıkta oldukları gözlenmiştir.

**Tablo 2.1.** Cinsiyetlerine Göre Öğrencilerin Dağılımı

| Cinsiyet | f | % |
|---|---|---|
| Bay | 32 | 71.1 |
| Bayan | 13 | 28.9 |
| Toplam | 45 | 100 |

### 2.1.2. KAÜ Devlet Konservatuvarı lisans programında öğrenim gördüğünüz Anasanat Dalı hangisidir?

Bu soruya cevap veren 45 öğrencinin % 62.2'sinin Türk Halk Müziği (THM) Ana Sanat Dalı'nda, %15.6'sının Türk Sanat Müziği (TSM) Ana Sanat Dalı'nda, % 22.2'sinin ise Türk Halk Oyunları (THO) Anasanat Dalı'nda öğrenim görmekte olduğu tespit edilmiştir. Ankete katılan öğrencilerin içinde THM Anasanat Dalı'nda öğrenim görenlerin sayıca çoğunlukta, THO ve TSM Anasanat Dallarında öğrenim görenlerin ise azınlıkta oldukları gözlenmiştir.

**Tablo 2.2.** Anasanat Dallarına Göre Öğrencilerin Dağılımı

| Anasanat Dalları | f | % |
|---|---|---|
| Türk Halk Müziği Ana Sanat Dalı | 28 | 62.2 |
| Türk Sanat Müziği Ana Sanat Dalı | 7 | 15.6 |
| Türk Halk Oyunları Ana Sanat Dalı | 10 | 22.2 |
| Toplam | 45 | 100 |

### 2.1.3. Öğrenim Gördükleri Sınıflara Göre Öğrencilerin Dağılımı

Ankete katılan 45 öğrencinin % 42.2'sinin Lisans 3. sınıf, % 57.8'inin ise Lisans 4. sınıf öğrencisi olduğu tespit edilmiştir. Ankete katılan söz konusu öğrencilerin içinde 4. sınıfta okuyanların sayıca çoğunlukta oldukları gözlenmiştir.

**Tablo 2.3.** Öğrenim Şekillerine Göre Öğrencilerin Dağılımı

| Sınıf | f | % |
|---|---|---|
| 3. Sınıf | 19 | 42.2 |
| 4. Sınıf | 26 | 57.8 |
| Toplam | 45 | 100 |

### 2.1.4. KAÜ Devlet Konservatuvarı'nın bilim ve sanat çevrelerinde tanıtılması amacıyla ulusal alanda yeterince kültürel etkinlik düzenleniyor mu?

Bu soruya cevap veren 45 öğrencinin % 22.2'si Hiç, % 53.3'ü Az, % 24.4'ü ise Orta şeklinde görüş bildirmiştir. İlgili anket sorusuna Az düzeyini belirterek cevap veren öğrencilerin sayıca çoğunlukta, Orta ve Hiç düzeylerini belirterek cevap veren öğrencilerin ise azınlıkta oldukları gözlenmiştir.

**Tablo 2.4.** **"**Ulusal alanda yeterince kültürel etkinlik düzenleniyor mu?" Sorusunun Dağılımı

| Düzey | f | % |
|---|---|---|
| Hiç | 10 | 22.2 |
| Az | 24 | 53.3 |
| Orta | 11 | 24.4 |
| Toplam | 45 | 100 |

### 2.1.5. KAÜ Devlet Konservatuvarı'nın bilim ve sanat çevrelerinde tanıtılması amacıyla ulusal alanda yeterince sanatsal etkinlik düzenleniyor mu?

Bu soruya cevap veren 45 öğrencinin % 22.2'si Hiç, % 48.9'u Az, % 28.9'u ise Orta şeklinde görüş bildirmiştir. İlgili anket sorusuna Az düzeyini belirterek cevap veren öğrencilerin sayıca çoğunlukta, Orta ve Hiç düzeylerini belirterek cevap veren öğrencilerin ise azınlıkta oldukları gözlenmiştir.

**Tablo 2.5.** "Konservatuvarın bilim ve sanat çevrelerinde tanıtılması amacıyla ulusal alanda yeterince sanatsal etkinlik düzenleniyor mu?" Sorusunun Dağılımı

| Düzey | f | % |
|---|---|---|
| Hiç | 10 | 22.2 |
| Az | 22 | 48.9 |
| Orta | 13 | 28.9 |
| Toplam | 45 | 100 |

### 2.1.6. KAÜ Devlet Konservatuvarı'nın bilim ve sanat çevrelerinde tanıtılması amacıyla ulusal alanda yeterince akademik etkinlik düzenleniyor mu?

Bu soruya cevap veren 45 öğrencinin % 28.9'u Hiç, % 42.2'si Az, % 28.9'u ise Orta şeklinde görüş bildirmiştir. İlgili anket sorusuna Az düzeyini belirterek cevap veren öğrencilerin sayıca çoğunlukta, Hiç ve Orta düzeyini belirterek cevap verenlerin ise sayıca azınlıkta, ancak eşit yüzdelik oranda oldukları gözlenmiştir.

**Tablo 2.6.** "Konservatuvarın bilim ve sanat çevrelerinde tanıtılması amacıyla ulusal alanda yeterince akademik etkinlik düzenleniyor mu?" Sorusunun Dağılımı

| Düzey | f | % |
|---|---|---|
| Hiç | 13 | 28.9 |
| Az | 19 | 42.2 |
| Orta | 13 | 28.9 |
| Toplam | 45 | 100 |

### 2.1.7. KAÜ Devlet Konservatuvarı'nın bilim ve sanat çevrelerinde tanıtılması amacıyla uluslararası alanda yeterince kültürel etkinlik düzenleniyor mu?

Bu soruya cevap veren 45 öğrencinin % 24.4'ü Hiç, % 48.9'u Az, % 26.7'si ise Orta şeklinde görüş bildirmiştir. İlgili anket sorusuna Az düzeyini belirterek cevap veren öğrencilerin sayıca

çoğunlukta, Orta ve Hiç düzeylerini belirterek cevap verenlerin ise azınlıkta oldukları gözlenmiştir.

**Tablo 2.7.** "Konservatuvarın bilim ve sanat çevrelerinde tanıtılması amacıyla uluslararası alanda yeterince kültürel etkinlik düzenleniyor mu?" Sorusunun Dağılımı

| Düzey | f | % |
|---|---|---|
| Hiç | 11 | 24.4 |
| Az | 22 | 48.9 |
| Orta | 12 | 26.7 |
| Toplam | 45 | 100 |

### 2.1.8. KAÜ Devlet Konservatuvarı'nın bilim ve sanat çevrelerinde tanıtılması amacıyla uluslararası alanda yeterince sanatsal etkinlik düzenleniyor mu?

Bu soruya cevap veren 45 öğrencinin % 37.8'i Hiç, % 35.6'sı Az, % 26.7'si ise Orta şeklinde görüş bildirmiştir. İlgili anket sorusuna Hiç ve Az düzeylerini belirterek cevap veren öğrencilerin sayıca çoğunlukta, Orta düzeyini belirterek cevap veren öğrencilerin ise azınlıkta oldukları gözlenmiştir.

**Tablo 2.8.** "Konservatuvarın bilim ve sanat çevrelerinde tanıtılması amacıyla uluslararası alanda yeterince sanatsal etkinlik düzenleniyor mu?" Sorusunun Dağılımı

| Düzey | f | % |
|---|---|---|
| Hiç | 17 | 37.8 |
| Az | 16 | 35.6 |
| Orta | 12 | 26.7 |
| Toplam | 45 | 100 |

### 2.1.9. KAÜ Devlet Konservatuvarı'nın bilim ve sanat çevrelerinde tanıtılması amacıyla uluslararası alanda yeterince akademik etkinlik düzenleniyor mu?

Bu soruya cevap veren 45 öğrencinin % 42.2'si Hiç, % 28.9'u Az, % 28.9'u ise Orta şeklinde görüş bildirmiştir. İlgili anket sorusuna Hiç düzeyini belirterek cevap veren öğrencilerin sayıca çoğunlukta, Az ve Orta düzeylerini belirterek cevap veren öğrencilerin ise sayıca azınlıkta, ancak eşit oranda oldukları gözlenmiştir.

**Tablo 2.9.** "Konservatuvarın bilim ve sanat çevrelerinde tanıtılması amacıyla uluslararası alanda yeterince akademik etkinlik düzenleniyor mu?" Sorusunun Dağılımı

| Düzey | f | % |
|---|---|---|
| Hiç | 19 | 42.2 |
| Az | 13 | 28.9 |
| Orta | 13 | 28.9 |
| Toplam | 45 | 100 |

### 2.1.10. KAÜ Devlet Konservatuvarı tarafından lisans öğrencilerinin iş dünyasını

**tanımalarına yönelik kültürel etkinlikler düzenleniyor mu?**

Bu soruya cevap veren 45 öğrencinin % 53.3'ü Hiç, % 28.9'u Az, % 17.8'i ise Orta şeklinde görüş bildirmiştir. İlgili anket sorusuna Hiç düzeyini belirterek cevap veren öğrencilerin sayıca çoğunlukta, Az ve Orta düzeylerini belirterek cevap veren öğrencilerin ise azınlıkta oldukları gözlenmiştir.

**Tablo 2.10.** "Lisans öğrencilerinin iş dünyasını tanımalarına yönelik kültürel etkinlikler düzenleniyor mu?" Sorusunun Dağılımı

| Düzey | f | % |
|---|---|---|
| Hiç | 24 | 53.3 |
| Az | 13 | 28.9 |
| Orta | 8 | 17.8 |
| Toplam | 45 | 100 |

### 2.1.11. KAÜ Devlet Konservatuvarı tarafından lisans öğrencilerinin iş dünyasını tanımalarına yönelik sanatsal etkinlikler düzenleniyor mu?

Bu soruya cevap veren 45 öğrencinin % 48.9'u Hiç, % 28.9'u Az, % 22.2'si ise Orta şeklinde görüş bildirmiştir. İlgili anket sorusuna Hiç düzeyini belirterek cevap veren öğrencilerin sayıca çoğunlukta, Az ve Orta düzeylerini belirterek cevap veren öğrencilerin ise azınlıkta oldukları gözlenmiştir.

**Tablo 2.11.** "Lisans öğrencilerinin iş dünyasını tanımalarına yönelik sanatsal etkinlikler düzenleniyor mu?" Sorusunun Dağılımı

| Düzey | f | % |
|---|---|---|
| Hiç | 22 | 48.9 |
| Az | 13 | 28.9 |
| Orta | 10 | 22.2 |
| Toplam | 45 | 100 |

### 2.1.12. KAÜ Devlet Konservatuvarı tarafından lisans öğrencilerinin iş dünyasını tanımalarına yönelik akademik etkinlikler düzenleniyor mu?

Bu soruya cevap veren 45 öğrencinin % 55.6'sı Hiç, % 24.4'ü Az, % 20.0'ı ise Orta şeklinde görüş bildirmiştir. İlgili anket sorusuna Hiç düzeyini belirterek cevap veren öğrencilerin sayıca çoğunlukta, Az ve Orta düzeylerini belirterek cevap veren öğrencilerin ise azınlıkta oldukları gözlenmiştir.

**Tablo 2.12.** "Lisans öğrencilerinin iş dünyasını tanımalarına yönelik akademik etkinlikler düzenleniyor mu?" Sorusunun Dağılımı

| Düzey | f | % |
|---|---|---|
| Hiç | 25 | 55.6 |
| Az | 11 | 24.4 |
| Orta | 9 | 20.0 |
| Toplam | 45 | 100 |

### 2.1.13. KAÜ Devlet Konservatuvarı tarafından Panel, Seminer ve Konferans gibi yeterli sayıda akademik etkinlik düzenleniyor mu?

Bu soruya cevap veren 45 öğrencinin % 20.0'ı Hiç, % 51.1'i Az, % 28.9'u ise Orta şeklinde görüş bildirmiştir. İlgili anket sorusuna Az düzeyini belirterek cevap veren öğrencilerin sayıca çoğunlukta, Orta ve Hiç düzeyini belirterek cevap veren öğrencilerin ise azınlıkta oldukları gözlenmiştir.

**Tablo 2.13.** "Panel, Seminer ve Konferans gibi yeterli sayıda akademik etkinlik düzenleniyor mu?" Sorusunun Dağılımı

| Düzey | f | % |
|---|---|---|
| Hiç | 9 | 20.0 |
| Az | 23 | 51.1 |
| Orta | 13 | 28.9 |
| Toplam | 45 | 100 |

### 2.1.14. KAÜ Devlet Konservatuvarı'nın Kültürel etkinliklerine ilişkin memnuniyet düzeyiniz nedir?

Bu soruya cevap veren 45 öğrencinin % 22.2'si Hiç, % 42.2'si Az, % 33.3'ü Orta, % 2.2'si ise Pek Çok şeklinde görüş bildirmiştir. İlgili anket sorusuna Az ve Orta düzeylerini belirterek cevap veren öğrencilerin sayıca çoğunlukta, Hiç ve Pek Çok düzeylerini belirterek cevap veren öğrencilerin ise azınlıkta oldukları gözlenmiştir.

**Tablo 2.14.** "Kültürel etkinliklerine ilişkin memnuniyet düzeyiniz nedir?" Sorusunun Dağılımı

| Düzey | f | % |
|---|---|---|
| Hiç | 10 | 22.2 |
| Az | 19 | 42.2 |
| Orta | 15 | 33.3 |
| Pek Çok | 1 | 2.2 |
| Toplam | 45 | 100 |

### 2.1.15. KAÜ Devlet Konservatuvarı'nın Sanatsal etkinliklerine ilişkin memnuniyet düzeyiniz nedir?

Bu soruya cevap veren 45 öğrencinin % 24.4'ü Hiç, % 33.3'ü Az, % 42.2'si de Orta şeklinde görüş bildirmiştir. İlgili anket sorusuna Orta ve Az düzeylerini belirterek cevap veren

öğrencilerin sayıca çoğunlukta, Hiç düzeyini belirterek cevap veren öğrencilerin ise azınlıkta oldukları gözlenmiştir.

**Tablo 2.15.** "Sanatsal etkinliklerine ilişkin memnuniyet düzeyiniz nedir?" Sorusunun Dağılımı

| Düzey | f | % |
|---|---|---|
| Hiç | 11 | 24.4 |
| Az | 15 | 33.3 |
| Orta | 19 | 42.2 |
| Toplam | 45 | 100 |

### 2.1.16. KAÜ Devlet Konservatuvarı'nın Akademik etkinliklerine ilişkin memnuniyet düzeyiniz nedir?

Bu soruya cevap veren 45 öğrencinin % 28.9'u Hiç, % 35.6'sı Az, yine % 35.6'sı ise Orta şeklinde görüş bildirmiştir. İlgili anket sorusuna Az ve Orta düzeylerini belirterek cevap veren öğrencilerin sayıca çoğunlukta ve eşit oranda, Hiç düzeyini belirterek cevap veren öğrencilerin ise azınlıkta oldukları gözlenmiştir.

**Tablo 2.16.** "Akademik etkinliklerine ilişkin memnuniyet düzeyiniz nedir?" Sorusunun Dağılımı

| Düzey | f | % |
|---|---|---|
| Hiç | 13 | 28.9 |
| Az | 16 | 35.6 |
| Orta | 16 | 35.6 |
| Toplam | 45 | 100 |

### 2.1.17. Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuvarı öğrencileri olarak düzenlenen kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklerin kalitesine ilişkin memnuniyet düzeyiniz nedir?

Bu soruya cevap veren 45 öğrencinin % 24.4'ü Hiç, % 33.3'ü Az, % 42.2'si de Orta şeklinde görüş bildirmiştir. İlgili anket sorusuna Orta ve Az düzeylerini belirterek cevap veren öğrencilerin sayıca çoğunlukta, Hiç düzeyini belirterek cevap veren öğrencilerin ise azınlıkta oldukları gözlenmiştir.

**Tablo 2.17.** "Düzenlenen kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklerin kalitesine ilişkin memnuniyet düzeyiniz nedir?" Sorusunun Dağılımı

| Düzey | f | % |
|---|---|---|
| Hiç | 11 | 24.4 |
| Az | 15 | 33.3 |
| Orta | 19 | 42.2 |
| Toplam | 45 | 100 |

**2.1.18. Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuvarı öğrencileri olarak düzenlenen kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklerin niteliğine ilişkin memnuniyet düzeyiniz nedir?**

Bu soruya cevap veren 45 öğrencinin % 22.2'si Hiç, % 44.4'ü Az, % 33.3'ü de Orta şeklinde görüş bildirmiştir. İlgili anket sorusuna Az ve Orta düzeylerini belirterek cevap veren öğrencilerin sayıca çoğunlukta, Hiç düzeyini belirterek cevap veren öğrencilerin ise azınlıkta oldukları gözlenmiştir.

**Tablo 2.18.** "Düzenlenen kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklerin niteliğine ilişkin memnuniyet düzeyiniz nedir?" Sorusunun Dağılımı

| Düzey | f | % |
|---|---|---|
| Hiç | 10 | 22.2 |
| Az | 20 | 44.4 |
| Orta | 15 | 33.3 |
| Toplam | 45 | 100 |

**2.1.19. Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuvarı öğrencileri olarak düzenlenen kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklerin mesleki gelişiminize katkısı açısından memnuniyet düzeyiniz nedir?**

Bu soruya cevap veren 45 öğrencinin % 20.0'ı Hiç, % 42.2'si Az, % 37.8'i ise Orta şeklinde görüş bildirmiştir. İlgili anket sorusuna Az ve Orta düzeylerini belirterek cevap veren öğrencilerin sayıca çoğunlukta, Hiç düzeyini belirterek cevap veren öğrencilerin ise azınlıkta oldukları gözlenmiştir.

**Tablo 2.19.** "Düzenlenen kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklerin mesleki gelişiminize katkısı açısından memnuniyet düzeyiniz nedir?" Sorusunun Dağılımı

| Düzey | f | % |
|---|---|---|
| Hiç | 9 | 20.0 |
| Az | 19 | 42.2 |
| Orta | 17 | 37.8 |
| Toplam | 45 | 100 |

Yapılan istatistik analiz doğrultusunda, Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuvarı tarafından düzenlenen kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklere yönelik öğrencilerin memnuniyet düzeylerinin belirlenmesiyle ilgili olarak, adı geçen kurumda öğrenim gören toplam 45 öğrencinin araştırma konusu kapsamında kendilerine yöneltilen sorulara verdikleri cevaplardan elde edilen anket sonuçlarının güvenilirlik katsayısı (Alfa Cronbach's) (0.94) yüzde doksan dört olarak gerçekleşmiş olup, söz konusu anketin güvenilirlik katsayısının yüksekliği açısından da anket sonuçlarının güven içinde kullanılabilir nitelikte olduğu tespit edilmiştir. Bağımlı değişken olarak "KAÜ Devlet Konservatuvarı'nın Kültürel etkinliklerine ilişkin memnuniyet düzeyiniz nedir?" ile "KAÜ Devlet Konservatuvarı tarafından lisans

öğrencilerinin iş dünyasını tanımalarına yönelik akademik etkinlikler düzenleniyor mu?" sorusu (0.072), "KAÜ Devlet Konservatuvarı lisans programında öğrenim gördüğünüz anasanat dalı hangisidir?", Cinsiyet (0.53) ve Sınıf (0.21) soruları arasında anlamsız bir ilişki bulunmuş olup, "KAÜ Devlet Konservatuvarı'nın Kültürel etkinliklerine ilişkin memnuniyet düzeyiniz nedir?" ile diğer soruların tümüyle anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir.

## 3. SONUÇ

Araştırma konusuna ilişkin elde edilen bulgular doğrultusunda aşağıdaki şu sonuçlara ulaşmak mümkün olmuştur:

- KAÜ Devlet Konservatuvarı'nın ulusal ve uluslararası alanda düzenlediği kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklere ilişkin katılımcılar tarafından verilen Hiç, Az ve Orta düzeylerini belirten yanıtların çoğunlukta olduğu,
- Konservatuvar tarafından öğrencilerin iş dünyasını tanımalarına yönelik düzenlenen kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklere ilişkin katılımcılar tarafından verilen Hiç, Az ve Orta düzeylerini belirten yanıtların çoğunlukta olduğu,
- Konservatuvar tarafından panel, seminer ve konferans gibi yeterli sayıda akademik toplantıların düzenlenmesine ilişkin katılımcılar tarafından verilen Hiç, Az ve Orta düzeylerini belirten yanıtların çoğunlukta olduğu,
- Konservatuvar tarafından düzenlenen kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklere ilişkin katılımcıların memnuniyet düzeylerine göre verdikleri Hiç, Az ve Orta düzeylerini belirten yanıtların çoğunlukta olduğu,
- Konservatuvar tarafından düzenlenen etkinliklerin niteliğine, kalitesine ve öğrencilerin mesleki gelişimlerine katkısı açısından katılımcılar tarafından verilen Hiç, Az ve Orta düzeylerini belirten yanıtların çoğunlukta olduğu,
- Anket sorularını cevaplayan öğrencilerin, konservatuvar tarafından ulusal ve uluslararası alanda düzenlenen kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklere ve bunların niteliğine ilişkin memnuniyet düzeylerinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

## 4. ÖNERİLER

Araştırma konusuna yönelik ortaya koyulan bulgular ile sonuçların doğrultusunda aşağıdaki şu önerilerde bulunmak mümkündür:

- Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuvarı, ulusal ve uluslararası alanda düzenleyeceği kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklere daha fazla yer ve önem vermelidir.
- Öğrencilerin mezuniyet sonrasında kendi alanlarına yönelik iş dünyalarını tanımaları amacıyla konservatuvar yönetimi tarafından kültürel, sanatsal ve akademik anlamda daha fazla etkinlik düzenlenmelidir.

- Konservatuvar yönetimi, öğrencilerin sanatsal ve mesleki gelişimleri açısından belirleyici ve yararlı olacak panel, seminer ve konferans gibi yeterli sayıda akademik toplantıların düzenlenmesi konusu üzerine daha fazla eğilmelidir.

- Konservatuvar yönetimi, öğrencilerin eğitim gördükleri kurum bazında düzenlenen kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklere ilişkin beklentilerinin karşılanması ve bu anlamdaki memnuniyet düzeylerinin arttırılması amacıyla gerekli tüm idari ve bürokratik girişimlerde bulunmalıdır.

- KAÜ Devlet Konservatuvarı tarafından düzenlenen kültürel, sanatsal ve akademik etkinliklerin kapsamına, niteliğine, kalitesine ve özellikle de öğrencilerin sanatsal yeterlilikleri ile mesleki gelişimlerine katkı sağlayacak türden olmasına özen gösterilmelidir.

- KAÜ Devlet Konservatuvarı bünyesinde yeterince etkinlik yapılmamasının ya da yapılamamasının sebepleri nelerdir? (ekonomik kaynakların yetersizliği, mobbing, öğretici yetersizliği, öğrenci yetersizliği vb.) gibi soruların altında yatan nedenler araştırılıp tespit edilerek mevcut problemlerin ve eksikliklerin giderilmesine yönelik yapıcı nitelikte çözümler üretilmelidir.

- KAÜ Devlet Konservatuvarı'nda nitelikli etkinlik yapılmamasının ya da yapılamamasının nedenleri mutlaka araştırılmalıdır. Ayrıca, KAÜ Devlet Konservatuvarı'ndan mezun olan tüm öğrencilerin hangi alanlarda istihdam edildikleri de tespit edilmelidir. Böylelikle, bugün bu ankete cevap veren öğrenciler ile daha önceki yıllarda mezun olan öğrencilerin şu anda istihdam edildikleri alan arasında bir bağlantı kurulabilir. Bu türden bir girişim, bireylerin öğrenim süreci boyunca konservatuvar kapsamında düzenlenen etkinliklerin, onların iş hayatına nasıl etki ettiği hususunun belirlenmesine de olanak sağlayacaktır.

- Bu çalışmada katılımcı olarak yer alan öğrencilerin hazırlanan anket sorularına verdikleri cevaplardan elde edilen veriler doğrultusunda ortaya koyulan tüm sonuçlar konservatuvar yönetimi tarafından dikkate alınmalıdır. Bununla birlikte, çok yüksek ve olumlu sonuç elde edilemeyen bir takım unsurların üzerinde durulmasının, öğrencilerin sanatsal yeterliliklerine ve mesleki gelişimlerine yönelik kaliteyi ve verimliliği arttırmak adına son derece işlevsel ve yararlı olacağı öngörülebilir.

- Bireylerin öğrenim hayatları boyunca kültürel, sanatsal ve akademik nitelikte bir takım etkinlikler gerçekleştirmelerinin, gelecekte kendi alanlarına yönelik mesleki yeterliliğe ve doygunluğa ulaşmalarındaki en önemli etkenlerden birisi olduğu unutulmamalıdır. Öğrencilerin bu türden bir sanat eğitimi uygulaması kapsamında çeşitli etkinliklerde bulunmalarına yönelik imkânların ve gerekli ortamın sağlanması, KAÜ Devlet Konservatuvarı'nın Türkiye'nin farklı illerinde yer alan diğer konservatuvarlar ile eğitim kalitesi, rekabet edilebilirlik ve tercih edilebilirlik düzeylerinin artırılmasına da önemli ölçüde katkı sağlayabilir.

## KAYNAKÇA


1. AKBULUT, Hüseyin (2013), Yaşananlar, Tanıklar, Düşünceler Işığında Türkiye'nin Kültür ve Sanat Siyaseti, , Müzik Eğitimi Yayınları.
2. ERDEM, Ali Rıza (2005), Üniversitenin Var Oluş Nedeni (Üniversitenin Misyonu) Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 17, S: 75-86.
3. EKİNCİ, C. Ergin, BURGAZ, Berrin (2007), Hacettepe Üniversitesi Öğrencilerinin Bazı Akademik Hizmetlere İlişkin Beklenti ve Memnuniyet Düzeyleri, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education) 33: 120-134.
4. KULUALP, Göktaş Halime, EROL, Sibel, (2018), Üniversite Öğrencilerinin Motivasyonunda Sosyal Etkinliklerin Önemi, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt / Vol,.7, Sayı/Issue: 3, 1592-1611.
5. NARALAN, Abdullah, KALELİ, Salih Serkan (2012), Üniversite Öğrencilerinin Üniversiteden Beklentileri ve Bölüm Memnuniyet Araştırması: Atatürk Üniversitesi Örneği, Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, ISSN: 1309 -8039.
6. Rıfat YILDIZ (2016), Üniversitenin Misyonu, Yeni Kurulan Üniversiteler ve Yerel Kalkınma Önceliği, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 47, Ocak-Haziran 2016 ss. 65-84.
7. Türk Araştırma Üniversiteleri Güçbirliği TAÜG, (2016), Araştırma Üniversiteleri ve Yükseköğretim Araştırma ve İnovasyonda Uluslararası Rekabet Raporu.

# AKILLI SÖZLEŞME KAVRAMI
## (*The Concept of Smart Contracts*)

**Dr. Öğr. Üyesi Sinan Sami AKKURT**
Selçuk Üniversitesi

## I. GENEL OLARAK

Akıllı sözleşme (*smart contract*) kavramı, teknolojik gelişmelerin sözleşme şartlarının otonom olarak denetlenmesi ve sözleşmelerin ifası bakımından hukuka getirdiği yeni kavramlardan biridir. Bu kavram aslında yeni bir sözleşme türünü ifade etmeyip, çoğunlukla bir sözleşmenin şartlarının denetlenmesinin ve/ veya ifasının otonom cihazlar (çoğunlukla yazılımlar) tarafından sağlanmasıyla ilgili görülmektedir. Nitekim akıllı sözleşmenin mevcudiyeti hâlinde bir yazılım, bilgisayar, robot yahut sair bir otonom cihaz, taraflar arasında akdedilen sözleşmeyi, belirli şartların gerçekleşmesiyle otomatik olarak ifa etmekte ya da etmemeye karar vermektedir. Dolayısıyla bunun için bazı fizikî ya da dijital objelerin kontrolü, (genellikle) borçlu tarafından söz konusu bilgisayara, robota, yazılıma yahut sair otonom cihaza bırakılmaktadır.

Kavramın altında yatan fikir, bir yazılımın, herhangi bir sözleşme sürecini insan katılımına ihtiyaç duymaksızın yürütmesini sağlamaktır. Böyle bir sözleşmenin tarafları, sözleşme sürecini yürütecek olan yazılımın (kodun) sözleşme şartlarının oluşup oluşmadığını tespit ve sözleşmeyi ifa etmesini kabul ve taahhüt ederler. Bu nedenle her iki âkit taraf da, şartların gerçekleştiğini tespit eden yazılım tarafından ifa edilecek olan edim sonucuna kural olarak razı gelmiş olurlar.

Bu fikri 1994 yılında ortaya atan *Nick Szabo*'ya göre şayet geleneksel sözleşme hükümleri bilgisayar kodu hâline dönüştürülürler ve blok zinciri çalıştıran bir bilgisayar ağı tarafından saklanır, kopyalanır, denetlenir ve kullanılırlarsa para transferinden hizmet sektörüne kadar pek çok alanda şeffaflık, otonomluk ve hatasızlık sağlanabilecektir (***Szabo**, Nick (1996). "Smart Contracts: Building Blocks for Digital Markets"*). Bu çerçevede akıllı sözleşme fikri, yükümlülüklerin yerine getirilmesinde insan müdahalesi olmadan risklerin ve işlem maliyetlerinin azaltılması beklentisini de karşılamayı amaçlamaktadır (***Kaulartz**, Markus / **Heckmann**, Jörn. (2016). "Smart Contracts – Anwendungen der Blockchain – Technologie". Computer und Recht, 32 (9), pp. 618 – 624; 618*). Nitekim akıllı sözleşmelerle insanların birbirlerine her anlamda (özellikle gerektiği gibi ifa anlamında) güvenmeleri gerekmez. Çünkü sözleşme şartlarının denetimini ve ifayı otonom bir cihaz gerçekleştirmekte ve/ veya denetlemektedir (***Werbach**, Kevin / **Cornell**, Nicolas (2017). "Contracts Ex Machina". Duke Law Journal, 67 (2), pp. 313-382; 334*).

Kavramın bilinen en eski örneklerinden birisi otomatik kola makineleridir. Kola içmek isteyen kişinin (alıcının) kola otomatına para atmasıyla otomatı işleten kişiyle (satıcı) arasında satış sözleşmesi kurulmuş olur. Ancak satıcının, sözleşme konusu kolanın zilyetliğinin alıcıya geçirilmesi ediminin ifası otonom bir cihaza bırakılmıştır. Bankamatiklerde de durum aynıdır. Zira banka ile müşteri arasındaki sözleşmenin ifası, bu örnekte de otonom bir cihaza bırakılmaktadır. Kola makinesine veya bankamatiğe bir kere gerektiği gibi yükleme yapılıp cihaz çalışır halde muhafaza edildikten sonra (şayet cihazın ifa için yapacağı icraî hareketlere sözleşmeye aykırı şekilde müdahalede bulunulmuyorsa) o satışın akıllı sözleşme ihtiva ettiğinin kabulü mümkündür (*Aynı yönde bkz.,* ***Karamanlıoğlu****, Argun (2018). "Concept of Smart Contracts – A Legal Perspective". Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (35), pp. 29 – 42; 29*). Bu çerçevede, akıllı sözleşmenin ayırt edici özelliklerinden en önemlisi "bir sözleşmenin uygulamasını (ifasını) otomatikleştiriyor olması" dır (***Raskin****, Max (2017). "The Law and Legality of Smart Contracts". Georgetown Law Technology Review, 1 (2), pp. 305 – 341; 309*).

Dolayısıyla *akıllı sözleşme*, "uygulaması otomatikleştirilmiş ve gerçekleştirdiği denetim/ ifa kural olarak insan (taraf) müdahalesinden bağımsız olan, otonom bir ifa vasıtası" şeklinde tanımlanabilir (*Çeşitli tanımlar için ayrıca bkz.,* ***Mik****, Elizabeth (2017). "Smart contracts: terminology, technical limitations and real world complexity". Law, Innovation and Technology, 9 (2), pp. 269-300; 272*).

## II. HUKUKÎ NİTELİĞE İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR

Akıllı sözleşme kavramının hukukî niteliği hakkında fikir birliği bulunmamaktadır. Konu hakkındaki bir görüş akıllı sözleşme kavramının, taraflar arasındaki hukukî ilişkiden kaynaklanan hak ve borçları, sözleşme şartlarını, ifa koşullarını tespit etmeyi, düzenlemeyi ve gerektiğinde değiştirmeyi amaçlayan ve yasal bağlayıcılık arz eden müstakil bir "*sözleşme (akit)*" niteliğinde olduğu yönündedir (***Savelyev****, Alexander (2017). "Contract law 2.0: 'Smart' contracts as the beginning of the end of classic contract law", Information & Communications Technology Law, 26 (2), p. 116 – 134: 123;* ***Werbach / Cornell****, 2017; 338*). Fakat otomatik ifayı sağlayan araçlar taraflar arasındaki sözleşmenin kuruluşuna etki etmediğinden, kaldı ki taraflar arasındaki borç ilişkisinin konusunu bu araçlar oluşturmadığından, bunların müstakil bir sözleşme olarak nitelendirilmesi mümkün görülmemektedir.

Konu hakkındaki bir diğer görüş, söz konusu otonom ifa araçlarının fillerinin birer "*icap (öneri)*" niteliğinde değerlendirilmesi gerektiğini, zira sözleşmenin karşı tarafının her zaman bunu reddetme yahut baştan kabul etmeme imkânı olduğunu ifade etmektedir (*Görüş hakkında bkz.* ***Raskin****, 2017: 340 – 341*). Ancak kola makinesi örneğinden hareket edilecek olursa, şartlar gerçekleştiğinde (yani yeterli miktarda para atıldığında) otonom ifanın

sağlanmasını (yani kolanın teslim edilmesini) sağlayan aracın ifa için gerçekleştirdiği bu teslim fiilinin değil; bu aracın faal vaziyette müşterinin hâkimiyet alanında bulundurulmasının "icap (öneri)" niteliğinde değerlendirilmesi gerekliliği karşısında bu görüşe katılmak da mümkün görülmemektedir.

Konu hakkındaki son görüş ise "akıllı sözleşme kavramı"nın teknik anlamda "sözleşme (akit)" niteliğinde olmayıp, aslında tarafların karşılıklı ve birbirine uygun icap ve kabul beyanları ile kurmuş oldukları asıl sözleşmenin otonom olarak uygulanmasını sağlayan bir "*ifa vasıtası*"ndan ibaret olduğu yönündedir. (***Cuccuru**, Pierluigi (2017). "Beyond bitcoin: an early overview on smart contracts". International Journal of Law and Information Technology, 25 (3), p. 179–195; 184; **Karamanlıoğlu**, 2018: 39)*. Akıllı sözleşme kavramının teknik olarak müstakil "sözleşme (akit)" veya "icap (öneri)" niteliğinde değil ve fakat taraflar arasında akdedilen sözleşme şartlarının gerçekleşip gerçekleşmediğinin otonom olarak denetlenmesine ve/ veya ifanın otonom olarak gerçekleştirilmesine yarayan bir *ifa vasıtası* niteliğinde bulunduğu yönündeki bu eğilimin kanaat gereği daha isabetli görüldüğü söylenebilir (*Akıllı sözleşmelerin sözleşme teorisindeki yeri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., **Ryan**, Philippa (2017). "Smart Contract Relations in e-Commerce: Legal Implications of Exchanges Conducted on the Blockchain". Technology Innovation Management Review, 7 (10), pp. 14 – 22; 14.*).

## III. UYGULAMADAN BAZI ÖRNEKLER

Günümüzde akıllı sözleşmeler, "blok zinciri (*blockchain*)" yani "verilerin merkezî olmayan, dağınık dijital platformlarda saklanması ve kullanılması" teknolojisiyle müsemma kabul edilmektedirler. Nitekim akıllı sözleşmelerin güncel örnekleri çoğunlukla, özlerinde blok zincirine eklenmiş birer bilgisayar kodu (küçük yazılımlar) olarak teşekkül etmekte ve bu kodlar anılan sözleşmelerin otonom ifası için kimi donanımlara, "*eğer böyle olursa şöyle yap*" şeklinde komutlar vermektedirler (***Savelyev**, 2017; 124*).

Akıllı sözleşmeler için güncel popüler örneklerden birisi araba kiralamaya ilişkindir. Bu tür kiralamalarda sözleşme, genellikle bir yazılımın "*Kiralayan şirketin banka hesabını her ayın ilk günü kontrol et; ödeme yapılmadıysa, aracı sabitle (durdur).*" şeklinde formüle edilmesiyle ifa edilir. Görüldüğü gibi sözleşme konusu arabayı kiracı tarafından kullanıma hazır tutan bir yazılım bulunmakta; kiralayana ödeme yapıldığı veya hesap otomatik tahsilata elverişli bulundurulduğu müddetçe ifaya devam edilmekte, ancak elverişli şartların ortadan kalkması hâlinde ifa, yazılım tarafından otomatik olarak engellenmektedir (***Raskin**, 2017: 319; **Kaulartz / Heckmann**, 2016: 618*). Bu örneğin bankalara verilen otomatik ödeme talimatlarıyla da benzerlik arz ettiği düşünülebilir.

Günümüzde mevcut akıllı sözleşmelere bir diğer örnek olarak *Nestlé* firmasının süt tedarikçileri ile yaptığı kimi sözleşmeler gösterilebilir. Buna göre *Nestlé*, tedarikçilerin

kullandığı nakliye araçlarına çeşitli sensörlerden oluşan bir cihaz entegre etmelerini şart koşmakta ve örneğin sütün taşınması sırasında aracın deposu belirli bir sıcaklığın üzerine çıktığında sütün bozulacağı ve/ veya kalitenin düşeceği öngörüldüğünden böyle bir durumda sözleşmenin kendiliğinden fesholunacağı ve/ veya bedelin otomatik olarak azalacağı hükme bağlanmaktadır. Böyle bir durumda olumsuz koşulun gerçekleştiğini tespit eden blok zinciri (akıllı sözleşme), tedarikçi ile firma arasındaki ifanın şartlarını otonom olarak belirlemektedir (***Aitken**, Roger (2017). "IBM Forges Blockchain Collaboration With Nestlé & Walmart In Global Food Safety". Forbes, 01.07.2019*). Bu örnekte "eğer araç sıcaklığı belirli derecenin üzerine çıkmazsa", blok zinciri tarafından kontrol edilen kod (yani akıllı sözleşme) *Nestlé*'nin edimini tam ve gerektiği gibi (kararlaştırıldığı şekilde) otonom olarak ifa etmektedir.

Küresel gıda tedarikçilerinden olan *Walmart* firması da şarta bağlı olarak satın alacağını taahhüt ettiği meyve – sebzeleri, gıdalar kendi deposuna ulaşmadan, hatta bunlar daha henüz çiftlikteyken denetleyebilmek amacıyla *IBM.* tarafından geliştirilen bir akıllı sözleşme modeli (*IoT.*) kullanmaktadır. Buna göre bir blok zincir yazılımı *Walmart*'ın sözleşmeli olduğu her çiftliğin ürünlerini daha yetişme evresindeyken denetlemekte ve bunlar yeterli kalitede değilse (veya kararlaştırılan süre sonunda olamayacaklarsa) o ürünler özelinde çiftlik ile Walmart arasındaki satış sözleşmesinin kurucu şartının gerçekleşmediğini ve buna bağlı olarak ilgili sözleşmenin hüküm - sonuçlarını doğurmayacağını tespit ederek sözleşme sürecini sonlandırmaktadır (***Khrishna**, Vishal (2018). "From farm to store – How Walmart will use blockchain to trace the freshness of your leafy greens", Yourstory, 21.09.2018*).

Akıllı sözleşme kavramının uygulama alanı bulduğu güncel gelişmelerden bir diğeri de internet üzerinden küresel olarak satış, komisyonculuk, simsarlık ve/ veya tedarikçilik faaliyetleri yürüten *Amazon.com* adlı şirketin, *Amazon Go* adı altında akıllı diye tabir edilen kasiyersiz mağazaları hizmete geçirmesi olmuştur. Bu mağazalarda (içki satış reyonunda sadece alıcıların yaşını denetlemek amacıyla istihdam edilen personel bir tarafa bırakılırsa), satış bedelini tahsil etmek de dâhil olmak üzere ifa sürecini yürütmek amacıyla hazır bulunan herhangi bir personel bulunmamaktadır. *Amazon Go* adlı uygulamayı akıllı telefonuna yükleyen ve kredi kartını sisteme tanıtan bir müşteri, çeşitli sensörler ve kameralar marifetiyle gözlenen mağazaya girip istediklerini almakta ve mağazadan çıkmasıyla sistem tarafından yaptığı alışveriş tespit edilen alıcının borçlandığı satış bedeli kredi kartından otonom olarak tahsil edilmektedir (*Ayrıntılı bilgi için bkz.,* ***Tillman**, Maggie (2019). "What is Amazon Go, where is it, and how does it work?", Pocket-lint, 09.07.2019*). Görüldüğü gibi tıpkı büyük bir kola makinesi gibi düşünülebilecek olan bu akıllı mağazalarda ürün teşhiri "öneri (icap)"; müşterinin mağazadan ürünle ayrılması "kabul"; ve bu şekilde akdedilen sözleşmenin ifasına ilişkin tüm süreçlerin otonom vasıtalarla yürütülmesi ise akıllı sözleşmenin tezahürü olarak nitelendirilebilir.

Son olarak önemle belirtmek gerekir ki günümüzde akıllı sözleşme kavramıyla anılan en popüler uygulamalar, özellikle *Ethereum* ve *Bitcoin* gibi kripto para sistemleridir (*Bu alandaki kullanımı hakkında* a*yrıntılı bilgi için bkz.,* ***Grishchenko****, Ilya /* ***Maffei****, Matteo /* ***Schneidewind****, Clara (2018). "A Semantic Framework for the Security Analysis of Ethereum Smart Contracts". International Conference on Principles of Security and Trust – Vienna, Conference Paper, pp. 243 – 269;* ***Christopher****, C. M. (2016). "The Bridging Model: Exploring the Roles of Trust and Enforcement in Banking, Bitcoin, and the Blockchain". Nevada Law Journal, 17(1), pp. 139 –180;* ***Malkowsky****, Michal (2015). "The Concept of Smart Contracts: Capable of overturning contract law as we know it?", Introduction to Legal Technology – Unpublished Master Thesis, 2 etc.*).

## IV. OLASI AVANTAJ - DEZAVANTAJLAR VE SONUÇ

Akıllı sözleşmelerin geleneksel ifa vasıtalarına oranla hukukî ilişkilere hız kazandırdıkları, hatalara karşı daha bağışık oldukları, sözleşme şartlarını denetim ve ifa risklerini azalttıkları, aracı kurumlara duyulan ihtiyacı minimize ettikleri ve daha düşük maliyetli oldukları ifade edilmektedir (***Cuccuru****, 2017: 186*; ***Doğantekin****, Serkan (2016). "(Çok) Akıllı Sözleşmeler". Medium, 02.07.2019*). Ancak genel olarak kripto bilgisayar kodlarından ibaret olan akıllı sözleşmelerin, olası dijital güvenlik açıkları dolayısıyla manipüle edilebilme ("*hack*"lenme) riskleri ve insan müdahalesinden bağımsız yapılarından dolayı geliştiricilerin sözleşmeyi etkileyebilecek tüm olası senaryoları önceden düşünmek zorunda olmaları dolayısıyla fazla esneklik arz etmemeleri gibi dezavantajları tespit edilebilmektedir (G*üvenlik konusunda bkz.,* ***Sillaber****, Christian /* ***Waltl****, Bernhard (2017). "Life Cycle of Smart Contracts in Blockchain Ecosystems". Datenschutz und Datensicherheit, 41 (8), pp. 497-500; 497. Esnek olmama konusunda bkz.,* ***Sklaroff****, Jeremy M. (2018). "Smart Contracts and the Cost of Inflexibility". University of Pennsylvania Law Review, 166, pp. 263 – 303*).

Medenî hukuk bakımından akıllı sözleşmelerin bir diğer olası dezavantajı, geleneksel ifa metodlarının ve sözleşme yönetim usullerinin aksine, akıllı sözleşmeyi otonom ifa eden yazılımın hukuka aykırı davranması (özellikle adem-i ifası) hâlinde yanlış ifayı o anda durdurabilecek veya reddedebilecek bir insan müdahalesinin (manuel mekanizmanın) bulunmaması noktasında kendisini gösterir. Bu nedenle ifada bir şeylerin yanlış gitmesi durumunda sözleşmeye aykırılık yanı sıra sebepsiz zenginleşme hükümlerinin de uygulama alanı bulması olasıdır (***Szczerbowski****, Jakub J. (2017). "Place of Smart Contracts in Civil Law. A Few Comments on Form and Interpretation". Researchgate*). Elbette yapay zekânın haksız fiil sorumluluğuna ilişkin yaklaşımlar, burada da şartları dâhilinde câri olabilir (*Ayrıntılı bilgi için bkz.,* ***Akkurt****, Sinan Sami (2019). "Yapay Zekânın Otonom Davranışlarından Kaynaklanan Hukukî Sorumluluk". Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, 7 (13), ss. 39 – 59*).

**KAYNAKLAR**

**Aitken**, Roger (2017). "*IBM Forges Blockchain Collaboration With Nestlé & Walmart In Global Food Safety*". Forbes. (https://www.forbes.com/sites/rogeraitken/2017/08/22/ibm-forges-blockchain-collaboration-with-nestle-walmart-for-global-food-safety/#3aa14a423d36, 01.07.2019).

**Akkurt**, Sinan Sami (2019). "*Yapay Zekânın Otonom Davranışlarından Kaynaklanan Hukukî Sorumluluk*". Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, 7 (13), ss. 39 – 59.

**Christopher**, C. M. (2016). "*The Bridging Model: Exploring the Roles of Trust and Enforcement in Banking, Bitcoin, and the Blockchain*". Nevada Law Journal, 17(1), pp. 139 – 180.

**Cuccuru**, Pierluigi (2017). "*Beyond bitcoin: an early overview on smart contracts*". International Journal of Law and Information Technology, 25 (3), p. 179–195.

**Doğantekin**, Serkan (2016). "*(Çok) Akıllı Sözleşmeler*". Medium. (https://medium.com/@sdogantekin/%C3%A7ok-ak%C4%B1ll%C4%B1-s%C3%B6zle%C5%9Fmeler-80a3a9938fa6, 02.07.2019).

**Grishchenko**, Ilya / **Maffei**, Matteo / **Schneidewind**, Clara (2018). "*A Semantic Framework for the Security Analysis of Ethereum Smart Contracts*". International Conference on Principles of Security and Trust – Vienna, Conference Paper, pp. 243 – 269.

**Karamanlıoğlu**, Argun (2018). "*Concept of Smart Contracts – A Legal Perspective*". Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (35), pp. 29 – 42.

**Kaulartz**, Markus / **Heckmann**, Jörn (2016). "*Smart Contracts – Anwendungen der Blockchain – Technologie*". Computer und Recht, 32 (9), pp. 618 – 624.

**Khrishna**, Vishal (2018). "*From farm to store – How Walmart will use blockchain to trace the freshness of your leafy greens*". Yourstory. (https://yourstory.com/2018/09/farm-store-walmart-will-use-blockchain-trace-freshness-leafy-greens 21.09.2018).

**Malkowsky**, Michal (2015). "*The Concept of Smart Contracts: Capable of overturning contract law as we know it?*", Introduction to Legal Technology – Unpublished Master Thesis.

**Mik**, Elizabeth (2017). "*Smart contracts: terminology, technical limitations and real world complexity*". Law, Innovation and Technology, 9 (2), pp. 269-300.

**Raskin**, Max (2017). "*The Law and Legality of Smart Contracts*". Georgetown Law Technology Review, 1 (2), pp. 305 – 341.

**Ryan**, Philippa (2017). "*Smart Contract Relations in e-Commerce: Legal Implications of Exchanges Conducted on the Blockchain*". Technology Innovation Management Review, 7 (10), pp. 14 – 22.

**Savelyev**, Alexander (2017). "*Contract law 2.0: 'Smart' contracts as the beginning of the end of classic contract law*", Information & Communications Technology Law, 26 (2), p. 116 – 134.

**Sklaroff**, Jeremy M. (2018). "*Smart Contracts and the Cost of Inflexibility*". University of Pennsylvania Law Review, 166, pp. 263 – 303.

**Sillaber**, Christian / **Waltl**, Bernhard (2017). "*Life Cycle of Smart Contracts in Blockchain Ecosystems*". Datenschutz und Datensicherheit, 41 (8), pp. 497-500.

**Szabo**, Nick (1996). "*Smart Contracts: Building Blocks for Digital Markets".* (http://www.fon.hum.uva.nl/rob/Courses/InformationInSpeech/CDROM/Literature/LOTwinterschool2006/szabo.best.vwh.net/smart_contracts_2.html/, 01.07.2019).

**Szczerbowski**, Jakub J. (2017). "*Place of Smart Contracts in Civil Law. A Few Comments on Form and Interpretation*". Researchgate. (https://www.researchgate.net/publication/322231850_Place_of_Smart_Contracts_in_Civil_Law_A_Few_Comments_on_Form_and_Interpretation, 06.07.2019).

**Tillman**, Maggie (2019). "*What is Amazon Go, where is it, and how does it work?*", Pocket-lint. (https://www.pocket-lint.com/phones/news/amazon/139650-what-is-amazon-go-where-is-it-and-how-does-it-work, 09.07.2019).

**Werbach**, Kevin / **Cornell**, Nicolas (2017). "*Contracts Ex Machina*". Duke Law Journal, 67 (2), pp. 313-382.